

MARISIA

STUDII ȘI MATERIALE

XV—XXII

ARHEOLOGIE • ISTORIE • ETNOGRAFIE •
ETNOTOPONIMIE

1985-1992

MARISIA
XV—XXII

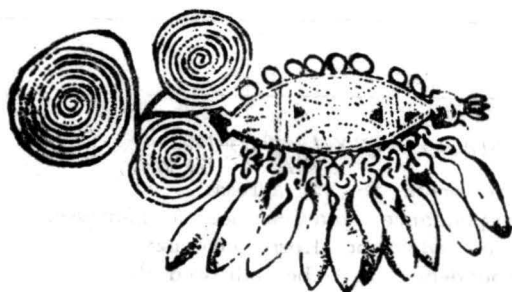
MUZEUL JUDEȚEAN MUREȘ

MARISIA

XV—XXII

1985—1992

Studii și materiale
ARHEOLOGIE—ISTORIE—ETNOGRAFIE—
ETNOTOPONIMIE

TÎRGU—MUREȘ

1992

Volume editate de Muzeul Județean Mureș:

Studii și materiale, I, 1965

Studii și materiale, II, 1967

Studii și materiale, III—IV, 1972

Marisia, V, 1975

Marisia, VI, 1976

Marisia, VII, 1977

Marisia, VIII, 1978

Marisia, IX, 1979

Marisia, X, 1980

Tezaure și descoperiri monetare din Muzeul Județean Mureș, 1980 (E. Chirilă, N. Gudea, V. Lazăr, A. Zriny)

Marisia, XI—XII, 1981—1982

Marisia, XI—XII, Fascicola 1, 1983, STUDIA SCIENTIARUM NATURAE

Marisia, XIII—XIV, 1983—1984

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Acad. Prof. Dr. Doc. Ștefan Pascu, președintele colegiului
Valer Pop, directorul Muzeului Județean Mureș, redactor șef
Mihai Petică, secretar de redacție
Membri: dr. Vasile Dobrescu, dr. Valeriu Lazăr, Valeriu Nițu,
Andrei Zrinyi

MARISIA, XV—XXII, 1985—1992

Orice corespondență se va adresa:

Toute correspondance sera envoyée à l'adresse:

Anschrift für jedwelche Korrespondenz:

Any correspondence will be addressed to:

MUZEUL JUDEȚEAN
MUREȘ
Str. Horea nr. 24
4300, TIRGU-MUREȘ
Tel. 954/36987
ROMANIA

S U M A R

SOMMAIRE — INHALT — CONTENTS

I ARHEOLOGIE

Székely Zoltán, <i>Tipurile și tehnica de construcție a locuințelor neolitice din așezările de la Turia (jud. Covasna)</i>	15
<i>Les types d'habitations dans les villées des rivières Olt dans le néolithique</i>	19
Sergiu Haimovici, Valeria Man, <i>Studiul preliminar al faunei aparținând culturii neolitice Turdaș descoperită în așezarea de la Zau de Cîmpie (jud. Mureș).</i>	21
<i>L'étude préliminaire de la faune appartenant à la cultures néolithique de Turdaș, trouvée dans l'établissement de Zau de Cîmpie (départ. Mureș)</i>	27
Székely K. Zsolt, <i>Culturile epocii bronzului din sud-estul Transilvaniei.</i>	29
<i>The Bronze Age in the South-East of Transilvania.</i>	32
Mihai Petică, <i>Un nou depozit de bronzuri de la Sîngeorgiu de Mureș (jud. Mureș)</i>	33

<i>Ein neuen Bronze — Hortfund aus Sîngeorgiu de Mureş (Kreis Mureş)</i>	36
Valeriu Lazăr, Mărturii arheologice tracice în județul Mureş	37
<i>Thrakische archäologische Zeugnisse aus dem Kreis Mureş</i>	49
Nicolae Şoancă, Figurinele antropomorfe geto-dacice descoperite în județul Covasna	51
<i>Les figurines anthropomorphes gëto-dacique decouverts dans le dëpartament de Covasna.</i>	54
Florea Costea, Fortificații dacice din sud-estul Transilvaniei	55
<i>Les citadelles daces de le sud-est de la Transylvanie</i>	67
Mihai Brudiu, Lucreția Brudiu, Un aspect al strategiei romane în al doilea război cu dacii	69
<i>An aspect of the Roman strategy during the second War against the Dacians</i>	74
Virginia Cartianu, Villa rustica celto-romană răspîdită din Britannia pînă în Dacia	75
<i>The Corridor — Type VILLA RUSTICA ROMANA, a Common Celtic Structure from Britannia to Dacia</i>	84
Sergiu Haimovici, Studiul materialului faunistic din castrul roman, din sec. II—III e.n. de la Brîncovenești (jud. Mureş)	87
<i>L'étude du matériel faunique trouvé dans le castrum romain, de II—III-ème siècles n.e. de Brîncovenesți (dëpart. Mureş)</i>	90
Paul Georocceanu, Mihai Blăjan, Marin Georocceanu, Claudiu Lisovschi, Fauna din unele castre și așezări romane din Transilvania (III).[*] Fauna din așezarea antică de la Alba Iulia (Apulum) — „Stația de salvare” (jud. Alba)	91

<i>Archeological and faunistic investigations at the antic settlement of</i> <i>Tîrnăvioara</i>	119
Székely Zoltán, <i>Cercetări arheologice la Porumbenii Mici — județul Harghita</i> <i>(așezarea prefeudală)</i>	121
<i>Les résultats des recherches archéologique exécutées à Porumbenii Mici</i> <i>(départ. Harghita)</i>	128
Székely Zoltán, <i>Sud-estul Transilvaniei în secolele IV—XIV</i>	129
<i>L'histoire de sud-est de la Transylvanie en IV—XIV-ème siècles</i>	134

II ISTORIE

Ioan I. Costea, <i>Meșteșugurile și sistemul breslelor din Reghin</i>	137
<i>The trades and the guilds system of Reghin (Mureș county)</i>	157
Ioan—Eugen Șan, <i>Aspecte privind evoluția istorică a orașului Șirgu-Mureș</i> <i>pînă la 1848</i>	
II. <i>Orașul Șirgu-Mureș în secolul al XVII-lea</i>	159
<i>Gesichtspunkte bezüglich der entwicklung der Stadt Șirgu-Mure bis 1848</i>	
II. <i>Die Stadt Șirgu-Mureș in XVII Jahrhundert</i>	187
Csiki Emil <i>Contribuții la studiul emisiunilor monetare ale Mariei</i> <i>Tereza (1740—1780)</i>	189
<i>Beiträge zur Kenntnis Maria Theresia's münzprägung (1740—1780)</i>	203
Mihai Szabó <i>Reghinul în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul</i> <i>secolului al XX-lea (1849—1918)</i>	205
<i>Regen in der zweiten hälfte des XIX-ten Jahrhundert und anfang</i>	

des XX-ten Jahrhundert	225
Ștefan Dănilă, Istoria tricolorului de la Pinticu (jud. Bistrița-Năsăud)	227
Bistrița-Năsăud)	227
L'histoire de tricolore de Pinticu (départ. Bistrița-Năsăud) .	238
Grigore Ploșteanu, Prusia și revoluția română de la 1848 . . .	239
Preussen und die Rumänische revolution von 1848	267
Emil Domuța, Un memoriu inedit din 1862 privind mișcarea de emancipare națională a românilor maramureșeni	269
Eine unbekannte Denkschrift aus dem Jahre 1862 betreffend die nationale unabhängigung Keitsbewegung der Rumänen aus der Maramuresch .	283
Nicolae-Victor Fola, Activitatea asociației culturale „Astra” în zona Tîrnavelor și contribuția sa la lupta pentru desăvîrșirea unității naționale românești în perioada 1867—1918	285
The activity of culture association „Astra” in Tîrnavelor zone and its contribution at struggle for finished national unity in 1867—1918 period	293
Vasile Dobrescu, Rolul băncilor românești din Transilvania în domeniul agrar (1872—1918) IV	295
The Romanian banks role in agrarian domain (1872—1918) IV	315
Traian Dușă, Trei documente istorice cu semnificații multiple în viața culturală a orașului Tîrgu-Mureș în perioada interbelică	317
Trois documents historiques à significations multiples dans la vie culturelle de la ville de Tîrgu-Mureș à l'époque de l'entre-deux guerres	325
Melinte Șerban, Noi considerații privind activitatea editurii „Miron Neagu” din Sighișoara	327

<i>Nouvelles considerations du point de vue de l'activité de l'édition „Miron Neagu" de Sighișoara</i>	352
<i>Lazăr Ureche, Cazania lui Varlaam în județul Bistrița-Năsăud</i>	353
<i>Le „Cazania de Varlaam" dans le département du Bistrița-Năsăud.</i>	375
<i>Marius Comșa, Radu Ardevan, Stolnicul Constantin Cantacuzino între umanism și baroc</i>	377
<i>Le „stolnic" Constantin Cantacuzino entre l'humanisme et le baroc</i>	387
<i>Dimitrie Poptămaș, Două tipărituri sibiene de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. (Contribuții la bibliografia românească veche)*</i>	389
<i>Deux impressions de Sibiu à la fin du XVIII-ème siècle. (Des contributions pour l'Ancienne bibliographie roumaine)</i>	394
<i>Elena Mihu, Un manuscris românesc de la sfârșitul secolului al XVIII-lea al lui Ioan Șincai (legende apocrife, colinde religioase și cîntece populare) I</i>	395
<i>John's Șincai one Roumanian manuscript for the end of XVIII-th Century (the apocryphal legends, religions carols and Romanian popular songs) I</i>	419

III ETNOGRAFIE — ETNOTOPONIMIE

<i>Valer Pop, Andrei Zrinyi, Rogojindritul la Roteni (jud. Mureș)</i>	423
<i>Die Herstellung der schiefgras — teppiche im Dorfe Roteni (Kreis Mureș)</i>	428
<i>Aurelia Diaconescu, Metode și unelte de pescuit în valea Mureșului</i>	429
<i>Methoden und Geräte für den Fischfang im Mures — Tal</i>	447

Floarca Petruțiu, <i>Tradiție și evoluție în portul popular de sărbătoare, în jud. Mureș</i>	449
<i>Brauchtum und Entwicklung der Volkstracht für Feiertrage im Kreis Mureș</i>	458
Virgil Medan, <i>Cîntece bilingve</i>	459
<i>Chansons bilingues</i>	464
Valeriu Nițu, <i>Prolegomene la o nouă știință interdisciplinară: Etnotoponimia română</i>	465
<i>Prolegomena at a new interdisciplinary science: The Romanian Etnotoponymy</i>	477
Valer Pop, <i>Valoarea documentară a etnotoponimelor române provenite din terminologia etnografică</i>	479
<i>The documentary value of Romanian ethnotoponyms and microethnotoponyms proceeded from ethnographical terminology</i>	481
Mihai Petică, <i>Semnificațiile istorice ale etnotoponimelor locale în corelație cu spațiul geografic al județului Mureș, unde s-au atestat vestigii arheologice</i>	483
<i>Geschichtliche Bedeutungen der lokalen Ethnotoponymen im Zusammenhang mit dem Gebiet des Bezirkes Mureș, wo archäologische Funde attestiert waren</i>	487
Oliviu Marcu, <i>Considerații interdisciplinare privind etnotoponimele românești din bazinul superior și mijlociu al Mureșului, în contextul configurației geografice a spațiului carpato-danubiano-pontic</i>	489
<i>Interdisciplinary considerations concerning etnotoponyms of the superior and middle valley of the Mureș river in the context of its geographical configuration in the carpathian-danubian-pontical space</i>	493
Alexandru Toșa, <i>Etnotoponimele „măgură” și „cetate”</i>	495

<i>Ethnotoponyms „măgură” and „cetate”</i>	504
Ironim Marțian, <i>Cîteva denumiri toponimice specifice localității Mintiu (jud. Bistrița-Năsăud)</i>	505
<i>Quelques dénominations toponymiques spécifiques de la localité Mintiu</i>	512
Vasile Pop, <i>Mențiuni interdisciplinare despre unele etnotoponime mureșene care atestă continuitatea elementului demografic autohton romanizat</i>	513
<i>Interdisciplinary mentions about Transylvanian ethnotoponyms which certified the continuity of the demograph Romanized local element</i> .	520
Eugen Mera, Ileana Gherghel, <i>Aspecte istorico-sociale-ocupationale reflectate în etnotoponimia de pe Valea Gurghiului</i>	521
<i>The historicall-social-occupational aspects reflected in etnotoponymy of Gurghiului Valley</i>	526
Ioan Eugen Man, <i>Contribuția cartografiei la interpretarea unor etnotoponime românești din municipiul Tîrgu-Mureș și împrejurimi</i>	527
<i>The contribution of the cartographic maps at the interpretation of some romanian ethnotoponyms from Tîrgu-Mureș and its surroundings</i>	550

IV NOTE — PATRIMONIU

Dan Botezatu, Mihai Blăjan, <i>Mormîntul de incinerare din cultura Wietenberg, descoperit la Mediaș — „Hașmaș” (jud. Sibiu)</i>	553
Sorin Cociș, <i>Descoperiri arheologice mureșene (I)</i>	557
Sergiu Haimovici, <i>Notă privind resturile faunistice din stațiunea arheologică de la Voivodeni (jud. Mureș)</i>	559

Valeriu Nițu, <i>Răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan din 1784—1785 în atenția lui Timotei Cipariu</i>	561
Cornelia Gal, Ana Hancu, <i>Date noi privind participarea grănicerilor transilvăneni la războaiele împotriva Franței revoluționare 1793—1794</i> <i>Din documentele colecției Muzeului Județean Mureș</i>	567
Maria Feșteu, <i>Încercarea de deznaționalizare a poporului român și de maghiarizare prin școală</i>	573
Marioara Lața, <i>Entuziasmul popular prilejuit de înfăptuirea Marii Uniri, oglindit în mărturiile participanților</i>	579
Adrian Șerban-Chira, <i>Sighișoara — breasla cositorarilor</i>	587
Abrevieri — Abreviations — Abkürzeugen — Abreviations	591
Autorii — Les auteurs — Die Verfasser — The Authors	594

I
A R H E O L O G I E

TIPURILE ȘI TEHNICA DE CONSTRUCȚIE A LOCUINȚELOR NEOLITICE DIN AȘEZĂRILE DE LA TURIA (jud. Covasna)

SZÉKELY ZOLTÁN

În valea piriului Turia, unde este așezată comuna Turia, omul s-a stabilit din timpurile cele mai vechi și a lăsat resturile lui de cultură materială din diferite epoci. Purtătorii diferitelor culturi din neolitic își construiau locuințele lor pe ambele maluri și în văile laterale ale piriului. În următoarele rânduri ne vom ocupa numai cu tipurile și construcția locuințelor din neolitic, care au fost descoperite în această vale.

La capătul sud-estic al comunei Turia, pe malul drept al piriului cu același nume este așezat conacul familiei Apor.

Terasa piriului este un teren plat, cu panta lentă spre albia piriului. Acest teren, în mare parte a fost excavat și pământul transportat, ca pe acest loc să se construiască silozuri din beton, distrugând astfel un loc de așezare a omului încă din neoliticul timpuriu. S-a păstrat intactă numai o fișie de teren lungă de 65 m și lată de 20 m unde s-au putut face săpături arheologice. Pe acest teren au fost executate 7 șanțuri. Stratiografia șanțurilor este următoarea: peste nisip aluvial s-a depus un strat compact brun gros de 0,30—0,40 m, urmat de un alt strat de cultură cenușiu gros de 0,40 m și un strat de humus gros de 0,5—0,10 m peste care a fost un strat de nisip adus pentru lucrările de construcție. Stratul de cultură brun aparține culturii Criș, în care au fost găsite trei locuințe și trei morminte.

Locuințele au fost semibordeie săpate în pământ, de formă pătrată, cu dimensiunile: 3 x 3 m. Vatra a fost de formă rotundă făcută din pietre cu suprafața lutuită sau din lut. Nu s-au găsit urme de par. Bucăți de chirpici cu amprente de nulele păstrate în grămezi la colțurile locuințelor, au arătat că pereții locuințelor au fost făcuți din nulele și lutuit gros. Acoperișul era format dintr-un schelet de căpriori și învelit cu trestie (pl. I).

Pe malul stâng al piriului, terasa este mai lată fiind teren agricol; paralel cu piriul platoul este traversat de un drum cîmpenesc. Locul este denumit „Ciobot”. Lângă drum au fost executate trei șanțuri (S.I.—III), în direcția nord-est, sud-vest. La o distanță de 150 m de la S. II a fost executat un șanț lung de 30 m, lat de 1 m, în care au fost deschise

două casete cu dimensiuni de 7 x 6,5 (C.1.) și 8 x 6 m (C.2.). În ambele casete au fost găsite resturile cîte unei locuințe construite la suprafața pămîntului. Delimitarea întinderii locuințelor s-a putut face pe baza urmelor de pari păstrate în pămînt. Profilul șanțului este următorul: sub stratul arabil, gros de 30 m, a fost un strat de cultură de culoare brun închis, gros de 25 cm, urmat de un strat de pietriș așezat peste nisipul fin de culoare galbenă.

Locuința nr. 1 este de formă dreptunghiulară cu axa lungă N—S; intrarea fiind în formă de pridvor a fost pe latura răsăriteană. Dimensiunile locuinței: 5,75 m x 5 m. Vatra de formă ovală, cu diametrul 1 m, construită din lut, a fost așezată la mijlocul locuinței; în jurul ei au fost fragmente de vase aparținînd culturii Criș.

Locuința nr. 2 a fost situată la vest de C.1, la 3 m. Întinderea ei a fost delimitată de urmele de pari și avea tot un pridvor spre răsărit. Are forma mai mult patruleteră, cu dimensiunile: 5,5 m x 5 m. Vatra rotundă, făcută din lut, cu diametrul de 1 m a fost în partea sudică a locuinței. Inventarul locuinței constă din unelte de piatră, os, lut și material ceramic foarte bogat ca forme și decor. Locuința aparține tot culturii Criș (pl. II). Tot pe malul stîng al pîriului Turia, în cartierul Karatna pe locurile denumite „Panta de mestecăniș” și „Piciorul templului” au fost depistate așezări aparținînd culturilor Precucuteni, Cucuteni-Ariuşd, Wietenberg și Noua. Pe acest ultim loc a fost depistat un bordei de cultură Precucuteni, peste care s-a suprapus o locuință de suprafață de cultura Noua. Dimensiunile și forma locuinței de cultura Precucuteni din cauza deranjării de către locuința de cultura Noua, nu au fost stabilite. Locuința precucuteniană a fost ca și cea de la Moacșa-Eresteghin, o construcție de suprafață¹; găurile de pari observate aparțin locuinței de cultura Noua cu dimensiuni de 4 x 4,5 m, cu vatra rotundă făcută din pietre mari.

Lîngă locuința de cultura Noua, la o distanță de 1,5 m a fost descoperită o locuință aparținînd culturii Cucuteni-Ariuşd cu dimensiunile stabilite prin găurile de pari: 5 x 5 m. Vatra din lut a fost la mijlocul locuinței. Așezarea a avut două nivele de locuire, ultimul aparține unei faze de dezvoltare tîrzie, după cum arată fragmentele de vase de tip Petrești B, găsite în inventarul locuinței (pl. III).

Tot pe malul stîng al pîriului Turia, lîngă Biserica reformată din Karatna, pe locul denumit „Panta de mestecăniș”, a fost dezvelită o locuință de suprafață de cultura Cucuteni-Ariuşd, avînd forma dreptunghiulară cu dimensiuni 5 x 10 m. Vatra circulară a fost în colțul nord-vestic al locuinței. Urme de pari nu au fost observate. Așezarea peste care s-a suprapus o altă așezare din epoca bronzului — cultura Wietenberg — aparține fazei de plină dezvoltare a culturii Cucuteni-Ariuşd (pl. IV).

1. Székely Z., *Contribuții la studiul culturii precucuteni în valea Oltului*, în *Culegere de studii și cercetări*, Muzeul Regional Brașov, 1967, fig. 2.

Cercetările arheologice efectuate în ultimii ani au umplut un gol privind stabilirea formelor de locuire a purtătorilor culturilor din neolitic. Așa-zisa „cultură preceramică”, atestată ca fiind cea mai veche cultură neolitică², deocamdată în sud-estul Transilvaniei este necunoscută. Cronologic cultura Starcevo-Criș este considerată cea mai veche cultură neolitică pe aceste meleaguri.

În nord-vestul Transilvaniei, cercetările recente au stabilit trei tipuri de locuințe de cultură Starcevo-Criș, care „nu reprezintă cronologic sau evolutiv faze diferite în dezvoltarea acestei culturi”³. În Banat și în mijlocul Transilvaniei, de asemenea locuințele au fost de diferite tipuri, bordeie, locuințe de suprafață, care cronologic aparțin diferitelor etape de dezvoltare ale acestei culturi⁴. În sud-estul Transilvaniei, cu ocazia săpăturilor de la Leț, observațiile făcute nu au fost suficiente pentru a stabili forma și construcția locuințelor culturilor Criș, Boian și Ariușd⁵, ale căror resturi de cultură au fost depistate în două campanii de săpături. Descoperirile din Moldova au îmbogățit cunoștințele noastre în privința formei de locuire a purtătorilor acestei culturi.⁶

La Turia, în două așezări au fost stabilite forma și construcția locuinței din cultura Criș. Aspectul ceramicii descoperite în aceste așezări arată două faze de dezvoltare ale acestei culturi. Semibordeiul fără găuri de pari este tipul de locuință mai timpuriu decât cel de suprafață descoperit pe malul stîng al pîrului. La acest ultimul tip de locuință stîlpii au servit pentru susținerea pereților și a acoperișului locuinței. Pereții au fost împlețiți cu nuiiele și acoperiți cu lut, fapt dovedit de bucăți de lut ars la roșu, cu amprente de nuiiele. Găurile au dimensiuni de 8—12 cm și arată că stîlpii erau trunchiuri de copaci nefasonați, neascuțiți la capăt și bătuți în solul viu. Stîlpii au fost direct înfipti în pămînt, numai pe latura sudică a pridvorului, la locuința nr. 2, au fost fixați într-o groapă săpată, procedeu observat de A. László la Malnaș⁷, în așezarea de cultură Cucuteni-Ariușd. Ambele tipuri de locuință au avut acoperiș în două ape. În interiorul locuinței cu pridvor nr. 2, spațiile de depozit, vatra și locul de muncă s-au putut observa deși o despărțire internă nu a

2. V. Milojević, *Zur Chronologie der jüngeren Stein- und Bronze Zeit Südost- und Mitteleuropas*, Germ. 37, 1959, 65 — *Präkeramisches Neolithicum auf der Balkanhalbinsel*, Germ. 38, 1960, p. 320—335.

3. D. Ignat, *Tipuri de locuințe în așezările aparținînd culturii Starcevo-Criș din nord-vestul României*, în *Crisia*, 1983, p. 9—16

4. Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Muzeul de Istorie al Transilvaniei, *Bibliotheca Musei Napocensis*, IV, 1979, p. 25—28.

5. Székely Z., *Săpăturile de la Leț*, 1951, (3—20); E. Zaharia, *Dacia*, VI, 1962, p. 10—12.

6. Vezi bibliografie la G. Lazarovici, *op. cit.*; E. Comșa *Neoliticul pe teritoriul României*, 1987, p. 137—140

7. A. László, *Date noi privind tehnica de construcție a locuințelor neolitice*, *ArhMold XII*, 1988, p. 24, 31.

fost contestată. Acest fapt a fost dovedit fiindcă în partea nordică a locuinței a fost găsită o grămadă cu semințe de plante (mei).

În cercetările făcute în Ungaria, în așezările de cultura Criș, au fost atestate locuințe de suprafață⁸ și cu pridvor la Tiszajenő⁹. Acest tip de locuință cu arie mare de răspîndire cunoscut prin cercul de cultură Vorsesklo, Karanovo I.a., Starcevo și Criș. Turia este punctul estic cel mai îndepărtat. Așezările culturilor cu ceramica liniară și Boian, faza Giulești sînt depistate la Cernat, Leț și Turia, locuințe însă nu au fost dezvelite. Așezările aparținînd culturii Precucuteni sînt cunoscute cele de la Moacșa-Eresteghin și Turia. La Moacșa-Eresteghin a fost dezvelită o locuință de suprafață. Podeaua ei era formată dintr-un strat de chirpici ars la roșu care s-a păstrat nederanjat în partea vestică a locuinței. La dezvelirea podelei s-a observat că pe pămînt fuseseră așezate birne despicate, groase de 8—20 cm. În afară de acestea au mai fost găsite bucăți de chirpici care păstrau urme de pari, groase de 4—5 cm din scheletul locuinței. Întinderea locuinței a fost stabilită după suprafața acoperită cu chirpici și fragmentele de vase, nefiind observate nici o urmă de pari în pămînt. Vatra era de formă pătrată, cu dimensiunile 1 x 0,75 m și consta dintr-un strat de lut ars fără gădînă.¹⁰

Cultura Cucuteni-Ariușd a fost cercetată mai profund mai ales la Ariușd, la așezarea eponimă.¹¹ Recent, au fost cercetate așezările de la Bicsad (cetatea Vapa), Sinzieni, Valea Seacă și Turia. La Bicsad a fost dezvelită o locuință de suprafață, cu găuri de pari¹². La Sinzieni stratul de chirpici ars roșu a fost așezat pe birne despicate, urme de pari nu au fost găsite. La Turia pe locurile denumite „Pămîntul lui Blaj“, „Panta de mestecăniș“ și „Piciorul templului“ au fost dezvelite locuințe de suprafață de cultură Cucuteni-Ariușd. La primele două așezări de la Turia locuințele sînt cu podea-platformă fără găuri de pari. Locuința de la „Panta de mestecăniș“ (pl. III) aparține unei etape de dezvoltare mai timpurie decît cele de la „Pămîntul lui Blaj“, la acestea și la cea de la Sinzieni fiind găsite fragmente de vase de cultura Petrești B, care indică o încadrare mai tîrzie. La piciorul templului s-au constatat două nivele de locuire. Primul nivel fiind amenajat, s-a păstrat intact numai fundul ars al vetrei. În nivelul superior a fost dezvelită o locuință de suprafață cu dimensiunile 4,5 m x 4,75 m, delimitată de urme de pari cu dimensiunile de 8 x 10 cm. Stîlpii au fost înfipti în pămînt. Săparea unei gropi pentru fixarea lor nu a fost observată. Intrarea a fost la colțul nord-ves-

8. O. Trogmaier, *A Kőröscsoport lakóházáról*, (Despre locuința grupei Criș ArchErt., 93, 1966, nr. 2, 236.

9. Az Alföldi Régészeti Tudományos Ulésszak Előadásainak beküldött tézisei (Tezele trimise la al V-lea Simpozion Științific din Ungaria), St.S. 4527, 1968, 1.

10. Székely Z., *Contribuții la studiul culturii precucuteni...* p. 76,

11. László Fr., *Travaux — Dolgozatok*, V. 2, 1914, p. 323—378 ; p. 401—414.

12. E. Zaharia — Székely Z., în *Aluta*, 1985 86, p.101—114.

tic în față cu vatra. Așezarea aparține fazei de plină dezvoltare a culturii Cucuteni-Ariușd.

Din cele prezentate mai sus se pot constata următoarele: la începutul neoliticului în aria de răspândire a culturii Criș în sud-estul Transilvaniei, sînt atestate două forme de locuire: semibordeiul săpat în pămînt și locuința de suprafață cu pridvor cu stîlpi înfipti în pămînt, care susțineau pereții și acoperișul locuinței. Acest ultim tip de locuință este considerat de cercetătorii maghiari, ca prototip pentru modelele de locuințe ale culturilor liniare (Bandkeramic)¹³. În sud-estul Transilvaniei, în perioadele următoare ale neoliticului mijlociu și tîrziu, în culturile Precucuteni și Cucuteni-Ariușd sînt atestate locuințele cu podea-platformă construite cu birne despicate așezate în pămînt și așternute cu lut, este un mod de construcție des intîlnit în aria de răspîndire a acestor culturi. Părerea, că la aceste locuințe la baza fiecărui perete se așeza o talpă pe care se fixau furcile, nu a fost dovedită. În afară de aceasta s-au construit și locuințe de suprafață cu stîlpi, care susțineau pereții și acoperișul. Aceste două tipuri de locuințe nu reprezintă cronologic sau evolutiv faze diferite în dezvoltarea acestei culturi.

Tipurile de locuințe din neolitic, descoperite în sud-estul Transilvaniei, în valea Oltului, arată că odată cu apariția producerii alimentelor în agricultura primitivă apar și alte metode de producție și de tehnică; iar construirea locuinței, la care în decursul vremii au fost aplicate diferite soluții tehnice, evoluează conform necesității și condițiilor naturale.¹⁴

LES TYPES D'HABITATION DANS LES VALLÉES DES RIVIÈRES OLT DANS LE NÉOLITHIQUE

(Résumé)

L'auteur présente les types d'habitations dans les vallées des rivières Olt et Rîul Negru dans le néolithique appartenant aux différentes cultures, Criș, Cucuteni-Ariușd. La construction d'habitations dans les périodes différentes est liée à l'activité économique de l'homme néolithique, à la culture des plantes, à l'agriculture primitive.

13. Az V. Alföldi Régészeti ...

14. Makkay J., *A magyarországi neolitikum kutatásának új eredményei (Noile rezultate ale cercetărilor neolitice din Ungaria)*, 1982, p. 104—105.

STUDIUL PRELIMINAR AL FAUNEI APARTININD CULTURII NEOLITICE TURDAȘ DESCOPERITĂ ÎN AȘEZAREA DE LA ZAU DE CÎMPIE (JUD. MUREȘ)

SERGIU HAIMOVICI, VALERIA MÂN

Stațiunea arheologică Zau de Cîmpie se află în apropierea lacului cu același nume, format pe cursul Piriului de Cîmpie, afluent al Mureșului. Din punct de vedere geografic ea este situată în Cîmpia Sârmașului, componentă a Cîmpiei Transilvaniei, la o altitudine cam de 350 m.

Săpăturile arheologice executate în 1979–80 de către M. Grozav au pus în evidență o așezare aparținând culturii Turdaș-complexul Iclod. Printre alte materiale au fost descoperite și resturi faunistice, care, deși nu sînt prea abundente, apar ca foarte importante, întrucît ele sînt primele din cadrul culturii Turdaș ce au fost luate în studiu.

Dintr-un număr de 729 resturi de faună, care prin caracteristicile lor arată clar că provin din resturile menajere ale locuitorilor așezării, au putut fi determinate un număr de 603 piese, celelalte fiind fragmente și așchii prea mici, cu totul nesemnificative.

Majoritatea covârșitoare a materialului determinat aparține grupului mamiferelor (592 fragmente sau 98,18%), restul (11 fragmente sau 1,82%) provenind de la moluște, nici un alt grup de animale nemaifiind pus în evidență. De altfel, chiar resturile socotite nedeterminabile, prin faptul că datorită fragmentării lor excesiv de puternice, nu s-a putut da o diagnoză specifică, aparțin în realitate tot grupului mamiferelor.

Grupul moluștelor, adică cele 11 resturi este reprezentat atît prin lamelibranhiate cît și prin gasteropode. Primelor le aparțin șase valve de la *Unio*, iar melcilor cinci cochilii de *Helix*, destul de deteriorate.

Mamiferele, avînd resturi atît de abundente, au un număr mult mai mare de specii și anume de nouă, după cum urmează:

Bos taurus

Sus scrofa domesticus

Ovis aries

Capra hircus

Canis familiaris

Cervus elaphus

Capreolus capreolus

Sus scrofa ferus

Bos primigenius

Primele cinci specii sînt animale domestice iar următoarele patru mamifere sălbatice.

În tabelul care urmează dăm frecvența acestor animale:

Tabelul 1

Frecvența pe fragmente și indivizi prezumați a speciilor de mamifere descoperite în așezarea de la Zau.

Specia	Fragmente		Indivizi	
	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%
Taurinele	412	69,59	30	41,09
Porcinele	21	3,55	7	9,59
Ovicaprinele (oaia și capra)	22	3,72	10	13,70
Clinele	2	0,35	1	1,37
Cerbul	88	14,86	10	13,70
Căpriorul	10	1,68	5	6,85
Mistrețul	9	1,52	3	4,11
Bourul	28	4,73	7	9,59
	592		62	

*Întrucît este imposibilă pentru toate segmentele, mai ales cînd sînt fragmentare, o diagnoză diferențială între genurile *Ovis* și *Capra*, noi am trecut materialul împreună, folosind termenul zootehnic de ovicaprine.

După cum apare din tabelul de mai sus, se constată că animalele domestice au împreună cantitatea cea mai mare de resturi, cele sălbatice fiind mai puține cantitativ.

A. Mamiferele domestice

Din cadrul grupului mamiferelor domestice frecvența cea mai înaltă o prezintă taurinele, care au mai mult de două treimi din totalitatea resturilor găsite la Zau. Dat fiind relativa lor abundentă, am avut la dispoziție toate părțile scheletului și cu toate că materialul este fragmentar, el a putut fi prelucrat în mod satisfăcător din punct de vedere biometric.

Resturile de coarne sînt în număr de 18 și dintre acestea, la 10 fragmente s-au putut executa unele măsurători. Se poate constata că după mărime, majoritatea se încadrează la tipul „primigenius” și abia trei dintre ele se așează către limita superioară de variație a tipului „brachy-

ceros". Din păcate cele câteva resturi de neurocraniu sînt prea fragmentare și ne semnificative, pentru a putea preciza după ele tipul rasial.

Considerînd dentiția jugală, am putut evidenția și momentul sacrificării urora dintre indivizi. Astfel, din cele 10 exemplare la care acest lucru a fost posibil doar doi sînt nematuri, ei atîngînd însă vîrsta de circa doi ani, iar alți opt, au de acum dentiția definitivă completă și cu un oarecare grad de uzură, care la doi dintre ei este de acum puternică, arătînd deci o vîrstă între 8—10 ani.

Măsurătorile executate pe resturile oase'lor extremităților vin să arate că taurinele crescute de locuitorii culturii Turdaș, de la Zau, erau relativ masive, asemănătoare cu cele din așezările neolitice din teritoriile ciscapatine ale țării noastre¹.

Din acest punct de vedere, sînt foarte semnificative un radius complet, cu o lungime de 283 mm. după care am putut stabili o înălțime la greabăn de 1217 mm, cit și trei metapodale întregi (două metacarpe și un metatarz) a căror dimensiuni le dăm în tabelul de mai jos.

Tabelul II

Măsurătorile executate pe metapodalele de *Bos taurus* din așezarea neolitică de la Zau (în mm)

	Mc.	Mc.	Mt.
Lungimea max. (mă)	194	190	238
Lărgimea epifizei superioare	59	59	51
Lărgimea epifizei inferioare	—	—	64
Lărgimea minimă a diafizei	29	34	29
Sexul	femel	castrat?	castrat
Înălțimea la greabăn	1160	1220	1290

În medie înălțimea la greabăn, calculată după cele patru oase, este de aproape 1,23 m, arătînd astfel că ea apare ușor mai mare decît a vite'lor din acea epocă din Europa centrală, ceea ce confirmă unele date mai vechi ale noastre care arată că în epocile pre și protoistorice, taurinele au talie medie mereu mai înaltă cu cît ne deplasăm dinspre vestul spre estul continentului european².

În concluzie, trebuie să spunem că în așezarea aparținînd culturii Turdaș, de la Zau, se găseau taurine relativ masive, care se în-

1. Sergiu Haimovici, *Teză de doctorat*, 1966 tabelul anexă 45.

2. *Idem*, tabelul anexă 47.

ca drau, în general, în variația dimensională a tipului „primigenius”. Ele erau folosite în scopuri utilitare (producția de lapte, muncă) și abia în mod secundar ca furnizoare de carne (nematurii reprezintă abia 20% din indivizii sacrificați). Merită de semnalat faptul că este aproape sigur că locuitorii culturii Turdaș cunoșteau de-acum practica castrării masculilor de taurine.

Porcinele au cam aceeași frecvență ca și ovicaprinele. Ambele aceste două grupe — cornutele mici încă mai mult decît porcinele — prezintă o talie specifică mică în comparație cu taurinele (un bou are în greutate cam cît trei porci și cît cinci-șase oi) și de aceea ponderea lor reală, ca furnizoare de carne, este încă mai joasă decît o arată frecvența.

Porcul prezintă în așezarea de la Zau resturi foarte fragmentare așa cum găsim de fapt, aproape întotdeauna în materialul paleofaunistic, pentru această specie, ce are în șeptel, prin excelență, funcția de animal ce oferă carne și grăsime. Puținele măsurători ce s-au putut executa, par a arăta existența unor indivizi, parcă în medie ceva mai masivi decît tipul „palustris”, porc de talie mică, caracteristic, în general, neoliticului. Mai menționăm că doar doi indivizi din cei șapte prezumați nu sînt încă adulți — dar nu există purcei de lapte — iar dintre ceilalți cinci, unul are chiar peste patru ani. Acest fapt, de neînțeles la prima vedere pentru porcine, se explică ușor luînd în considerație că sîntem evident în fața unui tip primitiv, cu creștere înceată, ce atingea greutatea optimă, cînd merita să fie sacrificat, abia după ajungerea la maturitate.

Ovicaprinele sînt reprezentate atît prin *Ovis* cît și prin *Capra*, probabil cam în aceeași măsură. În privința caracteristicilor morfologice ale ovinelor, nu putem da nici o precizare, dar de la caprine avem trei coarne fragmentare (două de la femele, unul de la mascul), care aparțin tipului „prisca”. Cu privire la talia cornutelor mici, putem spune că, pentru ambele genuri ea era, cu cea mai mare probabilitate, de mărime medie. Sacrificarea ovicaprinelor se făcea în etape diverse: am găsit doi indivizi tineri, dar și un altul la care dentiția arată o vîrstă cam de patru ani, pe lîngă alți doi, unde croziunea dinților este abia începută (deci ceva peste doi ani).

Ciinele are în materialul de la Zau două resturi (un fragment mic de maxilar inferior și o porțiune de radius cu epifiza superioară). Pro-

babel că talia sa era mai apropiată de cea a lui *C.f. intermedius* decît de a lui *C. f. palustris*.

B. Mamiferele sălbatice

Cerbul reprezintă specia sălbatică cea mai frecventă, clasîndu-se, de altfel, pe locul al doilea printre mamifere. Au fost găsite resturi aproape de la toate segmentele osoase, inclusiv coarne fragmentare (nu prea multe căci probabil ele erau folosite ca material prim pentru confecționarea de obiecte și unelte), dintre acestea unele fiind lepădate iar altele de la indivizi doborîți. Remarcăm, ca deosebit, un rest de neurocraniu, la care cepii coarnelor au fost intenționat retezați pentru a se putea întrebuița coarnele).

Remarcăm că, în ceea ce privește vîrsta, nu am găsit de loc tineret, iar după dentiție putem aprecia existența unui individ matur de circa trei ani, cit și un altul chiar de șase-șapte ani, cu dinții jugali foarte tociți.

Talia cerbului apare mare, chiar mai mare decît a celui carpatin actual, întrecînd-o mult pe cea a tipului existent în Europa centrală.

Căpriorul are resturi mult mai puține decît cerbul. Se remarcă șase fragmente de coarne dintre care, cu siguranță, cel puțin trei aparțin unor indivizi doborîți; toate resturile au urme de cioplire. Am găsit și pentru *Capreolus* un fragment de neurocraniu cu cepii coarnelor retezați.

Mistrețu! este reprezentat printr-un fragment de maxilar inferior, cu simfiza intactă, dar fără să prezinte regiunea arcadelor dentare, cit și opt resturi provenind de la oasele extremităților. Somatoscopic și biometric toate aceste piese se deosebesc ca mărime de cele ale porcului, hiatusul apărînd foarte evident.

Bourul este în cantitate relativ mare, apărînd parcă mai abundent la Zau, decît în așezările neolitice ciscarpatine. Am găsit un corn fragmentar, cit și resturi de la oasele extremităților, toate întrecînd mult ca mărime piese similare provenite de la taurinele domestice.

*

*

Cunoscînd care sînt speciile descoperite în așezarea de la Zau de Cîmpie, frecvența lor, cit și unele date reieșite din prelucrarea somatoscopică și biometrică a materialului faunistic, putem pune în evidență

o serie de caracteristici ale economiei și în general ale vieții materiale a purtătorilor culturii Turdaș.

Cantitatea mică de resturi de moluște ne arată că culesul acestora juca un rol infim în economia locuitorilor așezării. Lipsa fragmentelor osoase aparținând peștilor, reptilelor și păsărilor — chiar dacă materialul avut la dispoziție nu este foarte abundent — ne duce la concluzia că totuși pescuitul, prinderea reptilelor (mai ales a broaștelor țestoase, ce se practica în unele așezări în perioadele preistorice) și a păsărilor, aveau o importanță nulă din punct de vedere economic, executându-se probabil cu totul sporadic.

Ocupația de primă importanță trebuie considerată creșterea animalelor și în primul loc a taurinelor, celelalte specii domestice avînd o pondere destul de joasă în asigurarea necesarului de proteine animale pentru populația umană din așezare. Trebuie remarcat însă faptul că aceste cornute mari și poate, într-o oarecare măsură și cornutele mici, erau folosite mai întîi în scopuri utilitare și abia în mod secundar ca furnizoare de carne; prezența castraților printre taurine, constituie un argument în plus pentru această afirmație. Aproape sigur că nu era încă cunoscut calul. Vînătoarea mai juca un rol economic destul de important întrucît speciile sălbatice reprezintă (vezi tabelul I) 22,79% dintre speciile de mamifere și 33,98% din indivizii prezumați. Speciile sînt reprezentate prin artiodactile de talie mare : cerbul, mistrețul, și chiar căpriorul, sau foarte mare : bourul, frecvența și chiar ponderea cea mai mare avînd-o cerbul. Desigur vînătoarea era de tip alimentar, ea furnizînd o cotă importantă din carnea necesară locuitorilor așezării ; se foloseau încă și coarnele de la cervidee și pieile tuturor celorlalte patru specii puse în evidență. Nu apare nici ursul și nici castorul, care, de asemenea, se știe că erau vîinate în scop alimentar, dar acest lucru ar putea să se datoreze faptului că resturile faunistice avute la dispoziție, nu sînt prea abundente. După cum putem constata, mamiferele sălbatice cu blană lipsesc, ceea ce întărește afirmația că vînătoarea avea un net caracter alimentar.

Cu privire la peisajul geografic, putem spune că în jurul așezării se găseau la acea epocă puternice masive forestiere (păduri de stejar se mai află și acum în zonă) dar și unele rărituri, poieni și liziere, biotopul tipic pentru bour și căprior. Probabil că spațiile denudate, cu caracter stepic, lipseau cu totul, presupunere întărită și de inexistența iepurelui în cadrul materialului faunistic.

L'ÉTUDE PRÉLIMINAIRE DE LA FAUNE APPARTENANT À LA CULTURES NÉOLITHIQUE DE TURDAŞ TROUVÉE DANS L'ÉTABLISSEMENT DE ZAU DE CÎMPIE (DÉPART. DE MUREŞ)

(Résumé)

L'établissement de Zau de Cîmpie est situé dans la pleine de Transylvanie, sur un ruisseau qui se jète dans la rivière de Mureş, en aval de la grande ville de Tîrgu-Mureş.

Les restes fauniques déterminés sont en nombre de 603. Seulement 11 pièces appartiennent aux mollusques (*Helix* et *Unio*) les autres aux mammifères domestiques et sauvage (voir tableau I). Les plus fréquents sont les taurins qui étaient utilisés dans des buts utilitaires et secondairement comme fournisseurs de la viande. La chasse jouait encore un rôle important, l'espèce sauvage la plus fréquente étant le cerf.

CULTURILE EPOCII BRONZULUI DIN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI

SZÉKELY K. ZSOLT

Pe baza descoperirilor arheologice s-a putut constata că, în sud-estul Transilvaniei, epoca bronzului a cunoscut mai multe etape de dezvoltare și mai multe culturi.

Pe orizontul cultural al complexului Ariușd-Cucuteni se suprapun culturile Bodrogkeresztur, faza Tiszapolgár și cultura Coțofeni. Așezarea de la Reci, în valea Oltului¹ și așezarea de la Cristur², în valea Tîrnavei Mari se datază de la sfîrșitul neoliticului, ultima fază a culturii Ariușd-Cucuteni, care reprezintă legătura neîndoielnică cu cultura Bodrogkeresztur pătrunsă dinspre vest prin văile Mureșului și ale Tîrnavelor, Așezarea și moimîntul cu schelet descoperite la Zăbala, pe „Movila tătarilor“, arată că după cultura Coțofeni este cea mai veche cultură la începutul epocii bronzului care a contribuit la formarea culturii Schneckenberg.³

Complexul de cultură denumit Glina-Schneckenberg-Jigodin este atestat în sud-estul Transilvaniei; așezările cunoscute de pe teritoriul județului Covasna, la Sfîntu Gheorghe — Piatra Veche, Ariușd, sînt situate pe movile ca și cele din județul Harghita, la Jigodin și Lelicieni. Recent, la Turia au fost găsite urme de așezări ale acestei culturi și pe terasa înaltă a piraielor Karatna și Cernat. Aspectul ceramicii de tip Schneckenberg, la Sfîntu Gheorghe arată legătura strînsă cu Glina III, Veselinova, iar ceramica de la Gesprengberg arată multe asemănări cu cultura Hatvan⁴; cu această cultură se aseamănă și unele tipuri de vase găsite la Jigodin. Așezarea de la Jigodin este considerată și ca o grupă a ceramicii șnurate din Europa Centrală⁵. Cultura Schneckenberg se prezintă în așezarea de la Piatra Veche, de la Sfîntu Gheorghe, într-o eta-

1. Székely Z., în SCIV, II, 1970, p. 202.

2. Idem, *Cultura Tisa în valea Tîrnavei Mari, Aluta*, 1983, XIV—XV, p. 31—42,

3. Székely Z., în SCIV, 3. T. 22, 1971, oi 389; P. I. Roman, *Substratul cultural al bronzului tracic în Acta Hargitensia*, 1980, p. 13—19.

4. *Dissertationes Archeologicae*, 2, Budapest 1962, 8, 20, p. 45—46

5. P. Roman, P. János-C. Horvát, *Cultura Jigodin, Cultură cu ceramică șnurată în estul Transilvaniei*, în SCIV, 2, T 24, 1973, p. 559—574; Z. Székely *Așezările de la „Virful cu stejari” (Miercurea Ciuc, jud. Harghita) și de la „Piatra Veche” (Sf. Gheorghe, jud. Covasna) în Studii și comunicări, Sfîntu Gheorghe, 1973, p. 128—129.*

pă bine dezvoltată și sint atestate două nivele de locuire. Mormintele în cutie de piatră ale acestei culturi sint cunoscute în localitățile județului Covasna la Araci, Moacșa, Sinzieni și Turia⁶. Inventarul lor constă din vase - askos și un vas decorat cu șnur. Această cultură se consideră că s-a constituit pe fond Foltești (II) și Cernavoda (II).

Tot în perioada timpurie a epocii bronzului se situează descoperirile din cultura Monteoru, din faza sa timpurie, M.I.C.3, la Leț, Cernat, Cătălina și Tg. Secuiesc, Turia, jud. Covasna, atestate sporadic și pe teritoriul județului Harghita.

Cultura Monteoru I.C.3, reprezintă faza de formare atît din punct de vedere al aspectului cultural cît și ca arie de răspîndire. Această etapă este prezenă în toată aria sa din Moldova și în unele descoperiri din sud-estul Transilvaniei. În această etapă în dezvoltarea ceramicii pot fi observate caracteristicile ceramicii culturii Monteoru, ca toarta cu melc și ceașca cu o singură toartă, apar și sint numeroase askos-uri, amfore, cupe și pahare cilindrice și alte elemente ale epocii bronzului, unele: cuțitul curb de piatră, toporul ciocan. Unele elemente caracteristice pentru cultura Schneckenberg (ceramica cu decor în relief, cupele cu patru toarte etc.), ne îndeamnă să presupunem o contemporaneitate cu culturile Glina-Schneckenberg. În dezvoltarea ei mai târziu, lipsesc unele elemente caracteristice pentru cultura Schneckenberg, ca butonii, ceea ce arată pătrunderea dintr-un mediu, într-o etapă destul de timpurie a culturii Glina-Schneckenberg, în aria culturii Monteoru; se presupune un fond cultural comun din care s-au dezvoltat mai multe culturi, printre care nu se poate neglija și cultura Zăbala din Transilvania care se poate considera o cultură Preschneckenberg.

Cultura Ciomortan cunoscută deocamdată în valea Oltului, dintr-o singură așezare, de la Păuleni, din valea Tîrnavei Mari, din descoperire de suprafață de la Betești și un singur mormînt de la Poian, din valea Rîului Negru. După materialul cunoscut, în primul rînd ceramica are un aspect timpuriu al perioadei mijlocii a epocii bronzului. După observațiile stratigrafice actuale este anterioară culturii Wietenberg. Nu se cunoaște încă stratigrafic evoluția internă, dar tipologic se pot separa două faze⁷.

Cultura Wietenberg, care domina perioada mijlocie a epocii bronzului și în sud-estul Transilvaniei, este cunoscută din mai multe așezări din valea Oltului și a Tîrnavelor. Săpăturile recente executate la Turia au adus noi date privind fazele ei de dezvoltare și legăturile ei cu cultura Monteoru. Pentru cunoașterea fazelor de început și de sfîrșit ale acestei culturi au furnizat date importante săpăturile executate la Eliseni, Miercurea Ciuc și Simonești (jud. Harghita). La această ultimă așezare în a-

6. Székely Zs. K., în *Aluta*, X—XI, 1978—1979, p. 39—46.

7. Székely Z. în *Aluta*, p. 71—76; *Aluta*, VIII—IX, 1976—1977, p. 25—26.

fară de ceramică au mai fost descoperite și alte elemente de datare, un ac de bronz, cu cap romboidal care situează așezarea într-o fază târzie.

Descoperirea unui mormînt la Sinzieni (jud. Covasna), legat de cultura mormintelor tumulare⁸, dovedește faptul că la sfîrșitul epocii bronzului pătrund în sud-estul Transilvaniei și purtătorii acestei culturi, care sînt atestați și în județul Harghita, după cum dovedesc cele patru brățări de bronz, descoperite împreună cu alte obiecte de bronz la Miercurea Ciuc⁹. Se poate lega cu acest eveniment retragerea populației culturii Wietenberg în peșteri (Peștera Virghișului și construirea cetăților în Valea Rîului Negru la Turia și în Valea Casinului pe muntele Cece la Lemnia, precum și fortificarea așezărilor cu șanț adînc la Filiaș și la Porumbeni Mici, pe dealul Galath¹⁰.

Pentru sfîrșitul culturii Wietenberg și apariția culturii Noua au furnizat date importante săpăturile executate la Nicoleni. La Nicoleni, în bordeiul așezării au fost descoperite vase cu decor de tip Wietenberg împreună cu vase caracteristice pentru cultura Noua. Acest fapt arată că la formarea culturii Noua a contribuit cultura Wietenberg, care a avut o durată lungă, pînă la sfîrșitul epocii bronzului¹¹.

Perioada de tranziție de la epoca bronzului la prima vîrstă a fierului îi aparține cultura Noua. Așezările de la Nicoleni (jud. Harghita), de la Poian, Peteni și Ghidfalău și așezarea recent descoperită la Turia (județul Covasna), reprezintă numai cîte o fază, o etapă din dezvoltarea culturii Noua; nu prezintă aspectul complet al culturii în cursul evoluției sale. Așezarea de la Nicoleni prin numeroasele elemente păstrate din cultura Wietenberg, pare că înfățișează o fază de început a culturii Noua, iar cea de la Peteni și Ghidfalău¹², așezarea cu cenușare reprezintă numai o etapă de dezvoltare. Această etapă nu este cea mai timpurie, nici cea mai târzie. La Ghidfalău au fost constatate mai multe nivele de locuire; în etapa timpurie forma locuinței era dreptunghiulară, construită la suprafața solului. Peste podina dreptunghiulară făcută din trunchiuri de copaci s-a așternut un strat de lipitură de lut, amestecat cu pleavă. Un ac de bronz *Hulsenkopfnadel* în stratul de jos a dovedit persistența acestui tip de ac și în cultura Noua. Un buton de os ornamental cu motive spiralice arată legături neîndoieelnice cu Mykene.¹³ În campania de săpături, din anul 1987 la Turia, a fost dezvelită o locuință dreptunghiulară cu urme de parî, cu vatra circulară făcută din pietre mari, care aparține culturii Noua. Pe baza ceramicii, mai ales a unui vas ornamentat

8. *Idem*, în SCIV, 1. T, 28, 1977, p. 125—127.

9. *Idem*, în SCIV, 3. t. 21, 1970, p. 473—479.

10. *Idem* în *Aluta*, XVI, 1984 p. 15—28.

11. *Idem*, Contribuții la dezvoltarea culturii Noua în sud-estul Transilvaniei, Muzeul Brukenthal, în StCom. 12, Sibiu, 1965, p. 30—32.

12. *Idem*, în *Aluta*, 1976—77, VIII—IX, p. 28.

13. H. Schliemann, *Mykene*, Leipzig, 1878, 89, nr. 137, 194, 239; Székely Z. în SCIV, 2, T, 29, 1978, p. 289—290.

cu caneluri și cu benzi incizate umplute cu puncte și triunghiuri cu capetele petrecute ne îndeamnă să o situăm în ultima fază a culturii Noua care face tranziție la prima vîrstă a fierului. Așezarea cea mai timpurie a Hallstattului a fost descoperită la Sfintu Gheorghe, în „Grădina de puieți”, care se încadrează în cultura Gava.

THE BRONZE AGE IN THE SOUTH-EAST OF TRANSYLVANIA

(Abstract)

The author presents the archeological progress in the South-East of Transylvania in the Bronze Age, based on the results of recent researches. The most important culture of the Bronze Age are : the Coțofeni culture; known from accidental discoveries, the Glina-Schneckenberg culture, the Ciomortan culture; presently known only in the South-East of Transylvania, the Wietenberg culture, which predominates both in duration and spreading the middle stage of the Bronze-Age; the cultura of tumular graves, and the Noua culture, characterized by a very large spreading, occupying the Wietenberg-Monteoru- Costișa cultural area in Transylvania and Moldova.

UN NOU DEPOZIT DE BRONZURI DE LA SÎNGEORGIU DE MUREȘ (județul MUREȘ)

MIHAI PETICĂ

În cursul anului 1987, patrimoniul arheologic al Muzeului Județean Mureș s-a îmbogățit cu un nou depozit de bronzuri, alcătuit din 6 topoare de luptă. Pieseile au fost descoperite pe teritoriul comunei suburbane Sîngeorgiu de Mureș, în anul 1984, în cariera de balast din albia râului Mureș, chiar în malul acestuia, la —1,50 m, la nivelul solului virgin argilos — în punctul numit de localnici „Bercul mic” (pl. V).

Din informațiile descoperitorilor rezultă că depozitul a fost inițial compus din 8–9 topoare din bronz, păstrate în valve de tipar din lut, împreună cu resturi de zgură topită și urme de oxid de cupru, toate contopite între ele, alcătuiind un conglomerat. Acesta se afla într-un vas ceramic fragmentat, probabil oala de turnare, care din păcate n-a mai putut fi recuperată.

Prezentăm în continuare, cele 6 piese recuperate :

1. Topor de luptă cu manșonul prelungit în dreptul cefei în formă de scut. Îngrijit lucrat, fără impurități de turnare, piesa are un profil elegant și zvelt, în secțiune transversală fiind hexagonală. Capătul mai lung al manșonului se termină printr-un buton reliefat neregulat. Corpul este ușor curbat în partea de jos, avînd părțile laterale și bordurile manșonului fațetate. Spre tăișul convex lama toporului se lărgeste. Bine conservat, are patina verde-deschis.

Dimensiuni : lungimea — 16,9 cm ; lungimea manșonului — 6,3 cm ; diametrul găurii de înmănușare — 2,4 cm ; lățimea tăișului — 3,6 cm ; grosimea corpului — 2,1 cm ; greutatea — 485 gr. (pl. VI/1; VII/1).

2. Topor de luptă analog celui prezentat. În plus, manșonul este ornamentat cu o nervură oblică în relief.

Dimensiuni : lungimea — 17,0 cm ; lungimea manșonului — 7,0 cm ; diametrul găurii de înmănușare — 2,3 cm ; lățimea tăișului — 3,5 cm ; grosimea corpului — 2,0 cm ; greutatea — 445 gr (pl. VI/2; VII/2).

3. Topor de luptă asemănător cu celelalte două. Capătul scurt al manșonului prezintă o țesătură oblică. Corpul este mai masiv.

Dimensiuni : lungimea — 16,5 cm ; lungimea mânsonului — 7,3 cm ; diametrul găurii de înmănușare — 2,5 cm ; lățimea tăișului — 3,5 cm ; grosimea corpului — 2,0 cm ; greutatea — 495 gr (pl. VI/3 ; VII/3).

4. Topor de luptă similar cu cele anterioare. Lipsește o porțiune din capătul mai lung al mânsonului, ruptă din vechime. Mânsonul este ornamentat cu o nervură oblică în relief.

Dimensiuni : lungimea — 17,0 cm ; lungimea mânsonului deteriorat — 4,2 cm ; diametrul găurii de înmănușare — 2,6 cm ; lățimea tăișului — 3,6 cm ; grosimea corpului — 1,9 cm ; greutatea — 465 gr. (pl. VIII/4 ; IX/4).

5. Topor de luptă identic cu celelalte patru. În zona mânsonului prezintă câteva orificii rămase de la turnare.

Dimensiuni : lungimea — 16,5 cm ; lungimea mânsonului — 6,5 cm ; diametrul găurii de înmănușare — 2,5 cm ; lățimea tăișului — 3,6 cm ; grosimea corpului — 2,1 cm ; greutatea — 460 gr (pl. VIII/5 ; IX/5).

6. Topor de luptă echivalent cu cele prezentate. Mânsonul este marcat de o nervură în relief.

Dimensiuni : lungimea — 16,8 cm ; lungimea mânsonului — 6,7 cm ; diametrul găurii de înmănușare — 2,6 cm ; lățimea tăișului — 3,6 cm ; grosimea corpului — 1,9 cm ; greutatea 480 gr (pl. VIII/6 ; IX/6).

După cum se poate constata din descrierea pieselor ce alcătuiesc ineditul depozit, acestea se aseamănă între ele pînă la similitudine,, demonstrînd o unitate tipologică, cronologică și culturală, fapt ce le conferă circumstanța favorabilă de a fi tratate împreună.

Cronologic, topoarele cu mânsonul prelungit în dreptul cefeii în formă de scut, apar la începutul Bronzului mijlociu — sec. XVI—XIV î.e.n., în varianta lor ornamentată. Numărul lor este relativ redus, fiind cunoscute 14 exemplare¹, distribuite pe o arie geografică limitată la vest de cursul mijlociu al Dunării, iar la est de curbura Carpaților². Între aceste exemplare se remarcă toporul de bronz de la Ernei (jud. Mureș), localitate situată la 4 km nord de Sîngeorgiu de Mureș.

Cele 6 piese prezentate, neornamentate, sînt caracteristice pentru faza finală a epocii bronzului, Bronz D — sec. XIII î.e.n., faza Uriu-Domănești, întîlnindu-le și în Hallstatt A1 (sec. XII î.e.n.).

Tipologic, topoarele se încadrează în tipul Șanț — Dragomirești, varianta Șanț, cu analogii în descoperirile de la: Șanț³, Tîrgu Lăpuș⁴,

1. M. Rusu, *Toporul de bronz de la Ernei*, în *SCIV*, X, 2, 1959, p.277—283, fig. 1.

2. *Idem*, fig. 2.

3. A. Vulpe, *Arte und Beile in Rumänien*, I, 1970, Taf. 16, 249—250.

4. *Idem*, în *Transsilvania*, Taf. 16, 253—254.

Valea lui Mihai⁵, Rebrîșoara II⁶, Domănești I⁷, Bătarci⁸ etc., M. Rusu consemnând că acest tip de topoare de luptă cu ceafa prelungită îl putem întâlni în 36 de localități, din care 19 în Transilvania.⁹

Extinzînd aria, alte analogii aflăm la: Tiszabecs¹⁰, în nord-estul Ungariei, orizontul cronologic Opályi — Bronz D, după care acest tip de topor dispare¹¹ și la Blatnica¹², în Slovacia, tipul *Schaftlochärte mit Nackenkamm*, orizontul Apa — Hajdusámson, în Bronz D nemaiîntîlnindu-l¹³. Ele nu apar în Croația¹⁴, Silezia¹⁵, Moravia¹⁶ și Austria¹⁷.

Topoarele de luptă cu manșonul prelungit în dreptul cefei derivă din cele cu gaura de înmănușare transversală, formîndu-se și evoluînd pe teritoriul Transilvaniei, fiind prelucrate pe loc, fără ca ele să fi fost importate din alte regiuni¹⁸. Numărul mare de tipare găsite în această zonă dovedesc acest fapt, valabil și pentru Singeorgiu de Mureș, unde în plus, s-a găsit și oala de turnare (?). Aici, a existat probabil un atelier — turnătorie al unui meșter local care aprovizionă cu bronzuri un perimetru mai larg. Depozitele mai vechi, de la Suseni, Band — Valea Rece, Simbriș și Singeorgiu de Pădure indică acest lucru, cu toate că asemenea piese n-au mai ieșit la iveală în județul Mureș.

Acest număr relativ mare de depozite de bronzuri din această parte a țării, indică avîntul luat în prelucrarea acestui metal la sfîrșitul epocii bronzului în Transilvania, inclusiv în județul Mureș, avînt susținut de către purtătorii culturii Wietenberg, faciesul tîrziu.

Perpetuarea acestui orizont cultural în Bronz D, în județul Mureș, este confirmată și de descoperirile de la: Cipău — Sf. Gheorghe, Corunca, Pănet, Ungheni, Sintioana, Valea Largă etc., pe fondul pătrunderii dinspre est a purtătorilor culturii Noua, ceea ce a generat, la început, numeroase ciocniri pentru stăpînirea terenurilor, determinînd ascunderea

5. M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, p. 118, pl. 276/11.
6. M. Rusu, *Depozitele de bronzuri de la Rebrîșoara*, în *ArhMold*, II — III, 1964, p. 242—243, fig. 25, 7.
7. M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 58, pl. 44/11.
8. M. Macrea, C. Kacsó, *Depozitul de bronzuri de la Bătarci*, în *Studii și comunicări*, Satu Mare, II, 1972, p. 102, pl. XXI/4, 2.
9. M. Rusu, *op. cit.*, p. 243.
10. A. Mozsolics, *Bronze-und Goldfunde Depotfundhorizonte von Forro und Opályi*, Budapesta, 1973, p. 12—14.
11. A. Mozsolics, *Bronzefunde aus Ungarn Depotfundhorizonte Aranyos, Kurd und Gyermely*, Budapesta, 1985.
12. M. Novotná, *Die Äxte und Beile in der Slowakei*, Praga, 1970, Taf. 8, 147.
13. M. Novotná, *Die Bronzechortfunde in der Slowakei*, Praga, 1970.
14. K. Vinski-Gasparini, *Die Urnenfelderkultur in Nordkroatien*, Zadar, 1973.
15. H. Seger, *Schlesische Hortfunde aus der Bronze-und frühen Eisenzeit*, Breslau, 1936.
16. V. Furmányek, *Bronzeindustrie der mitteldonauländischen Hügelgräbelkultur in Mahren, Slov. Arch.* 1973.
17. K. Willvonseder, *Mittlere Bronzezeit in Österreich*, Viena, 1937.
18. M. Rusu, în *SCIV*, X, 2, 1959, p. 280.

unor depozite de bronzuri, așa cum s-a întâmplat și la Singeorgiu de Mureș cu acest interesant și valoros depozit, unicat pînă în prezent în aria menționată.*

EIN NEUER BRONZE-HORTFUND AUS SINGEORGIU DE MUREȘ (KREIS MUREȘ)

(Zusammenfassung)

Der Verfasser behandelt sechs bronzene Streitäxte, welche waren im Jahre 1984 gefunden auf „Bercul Mic“, Ortschaftsgebiet von Singeorgiu de Mureș. Das Kreismuseum-Komplex Mureș aus Tirgu-Mureș gelang im Jahre 1986 mit dieser Bronze-Hortfund seine Sammlung zu reichen.

Typologisch die Streitäxte gehören zur Gruppe der Schaftlochäxte mit Nackenkamm, mit viele Analogien: Apa, Domănești, Crăciunești, Larga usw.; chronologisch diese sind datierbar im Spätbronzezeit — Bronze D (XIII. Jh. v.u.Z.), einige Stücke weiterlebend auch im Früh-Eisenzeit — Hallstatt A₁ (XII. Jh. v. u. Z.).

Im weiteren Kulturkreis, wir befinden andere Analogien im N-O Ungarns bei Tiszabecs (chronologischer Horizont Opályi — Bronze D) und Blatnica im Slowakei (der Typus der Schaftlochäxte mit Nackenkamm, Horizont Apa — Hajdusámson).

Seltene Streitäxte erscheinen nicht im Kroatien, Schlesien, Mähren und Österreich.

* Material prezentat la al X-lea Simpozion anual de tracologie, în 25. 09. 1987, la Miercurea Ciuc, Cf. *Symposia Thracologica*, nr. 5, p. 115.

MĂRTURII ARHEOLOGICE TRACICE ÎN JUDEȚUL MUREȘ

VALERIU LAZAR

În prezentarea civilizației tracice din județul Mureș, reflectată în mărturiile arheologice descoperite, ne oprim deliberat numai asupra celor din prima epocă a fierului (Hallstatt).

O analiză meticuloasă, obiectivă făcută acestor vestigii arată că, în județul Mureș, spre deosebire de mărturiile altor epoci (și culturi), cu precădere preistorice, cele din Hallstatt sînt mai numeroase și, relativ, destul de diverse în structură, în conținut.

Cu toate acestea, în cunoașterea mărturiilor arheologice hallstattiene mureșene există încă numeroase lacune. De la început se constată că, deși de la primele mențiuni asupra unor descoperiri¹, care ulterior au fost definite hallstattiene, deși paleta cercetătorilor s-a lărgit continuu², o bogată gamă de vestigii cunoscute pe parcursul vremii nu au precizat, în unele cazuri originea, poziția cronologică și culturală în cadrul epocii etc.

Mai mult, datorită condițiilor precare în care au fost scoase la iveală, unor descoperiri menționate de vechea literatură arheologică, nu li se atribuie nici astăzi cu certitudine apartenența la epocă, fiind considerate *probabil* hallstattiene. Fac parte din această categorie, descoperirile de la : 1. Culpui „Măzăriște”³ (fragmente ceramice, „groase de culoare neagră”) ; 2. Măgherani — „Piscul Cetății”⁴ (ceramică neagră, chirpici); 3. Papiu-Ilarian — „Borsoerbea” (ceramică grosolană, roșiatică sau neagră, cu luciu metalic și proeminente) ; 4. Sărățeni — „Cetatea Csombod”⁵ (cetate hallstattiană (?); 5. Seneruș⁷ (greutate din lut); 6.

1. Prima mențiune asupra unor descoperiri hallstattiene mureșene se pare o face Fr. Müller, în *AVSL*, III, 1858, p. 336—337 (un vîrf de săgeată din fier, descoperit, fără precizarea punctului topografic, la Călugăreni).
2. Existența unui mare număr de cercetători, care au lăsat o bogată și vastă bibliografie privind cercetarea epocii Hallstatt în județul Mureș, poate fi lesne constatată în notele de mai jos.
3. B. Orbán, *Székeltyföld*, IV, 201—203; M. Roska, *ErdRep*, p. 177, nr. 189.
4. I. Ferenczi, M. Petică, în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 564, III, 2.
5. I. Téglás, *ArchErt*, XXXI, 1911, p. 78.
6. G. Ferenczi, I. Ferenczi, în *StMat*, II, 1965, Tîrgu-Mureș, p. 55; I. Ferenczi, M. Petică, *op. cit.*, p. 563, II. 1—564 III. 1.
7. Informație K. Horedt.

Singeorgiu de Pădure — „Cimpul Fetei”⁸ (ceramică roșie și cenușie, obiecte din metal (?); 7. Țigmandru⁹ („stațiune” hallstattiană (?) și 8. Văleni¹⁰ (fragmente ceramice grosolane și virfuri de săgeți din fier).

Literatura de specialitate menționează în 35 de localități descoperiri hallstattiene, fără a le face acestora o încadrare culturală sau cronologică. Din aceste descoperiri provin îndeosebi fragmente ceramice, dar și vase între (cești, străchini-capac, vase bitronconice ș.a.), multe ornamentate, precum și alte obiecte (celturi, fibule etc.). Asemenea descoperiri sînt menționate la : 1. Adămuș¹¹; 2. Bernadea¹² 3. Bezid¹³ (în punctele „Loț”, „terenul lui Ráduly Ferencz”; 4. Bogata¹⁴ (la „Canton CFR”, „Cariera de pietriș” — așezare și necropolă, „Dilma bisericii”); 5. Breaza¹⁵; 6. Cipău¹⁶ (la „Cimitir”; „Dilmă”; „Girle”; „Hidro”) 7. Cucerdea¹⁷ (la „Dealul Podelului” — așezare, necropolă; „La cobor”); 8. Cucu¹⁸ („Berc”); 9. Daia-„Pășune”¹⁹; 10. Gănești²⁰; 11. Gheja²¹ 12. Gorenii²² (la „Casa lui Cîmpeanu Ioan”; „La cruce”; „Valea Logigului”);

8. B. Orbán, *Székeluföld*, IV, p. 30; K. Benkő, *Marosszék*, p. 221; E. A. Bielz, *JSKV*, XVIII, 1898, p. 74—75; I. Marțian, *Rep.*, II, p. 8. pct. 248; Könyöki-Nagy, *Középkori várak*, p. 287.
9. I. Marțian, *Rep.*, II, p. 14, pct. 181.
10. K. Benkő, *Marosszék*, p. 166; M. Roska, *ErdRep*, p. 271, nr. 189.
11. Cercetare personală (V. Lazăr); mai 1985.
12. Idem
13. Pentru punctul Loț: Székely Z., în *SCIV*, XIII, 1, 1962, p. 48; pentru „Terenul Ráduly Ferencz”, idem, în *Materiale*, VII, 1964, p. 189. — 198, pct. 5; idem, în *Materiale*, IX, 1970, p. 297, pct. 1 a; idem în *Marisia*, VII, 1976, p. 117, pct. 1.
14. Pentru punctul „Canton CFR”: I. Berciu, *RT*, X, 1—2, 1944, p. 133—134; D., — I. Berciu, *Apulum*, II, 1964, p. 2—3, 2 e. 22, 78—80 (il.); N. Vlassa, *ActaMN*; II, 1965, p. 25; Al. Popa, *Marisia*, V, 1975, p. 18; pentru „Cariera de pietriș”; I. Téglás, *ArchÉrt*, XII, 1902, p. 405; I. Nestor, *Stand*, p. 117 nr. 7; M. Roska, *op. cit.*, p. 157—158, nr. 84, pentru „Dilma bisericii”: N. Vlassa, *op. cit.*, p. 25, pct. 10; fig. 14, p. 37.
15. M. Roska, *op. cit.*, p. 37, nr. 81; K. Horedt și col., *SCIV*, II, 1, 1951, p. 195; idem, *SCIV*, III, 1952, p. 327—328; Informație M. Rusu.
16. Pentru „Cimitir”: N. Vlassa, *op. cit.*, p. 29, pct. 13; Al. Popa, *op. cit.*, p. 18, pentru „Dilmă”: N. Vlassa, *Materiale*, VI 1959, p. 450, fig. 5/2, 4, 10—12; 13; idem, *ActaMN*, II, 1965, p. 28, pct. 13 b; Pentru „Girle”: N. Vlassa, *ActaMN*, II, 1965, p. 31, pct. 13; Al. Popa, *op. cit.*, p. 18, pentru „Hidro”; N. Vlassa, *ibidem*, p. 29, pct. 13 e; Al. Popa, *ibidem*.
17. N. Vlassa, *ibidem*, p. 24, pct. 7; p. 37, fig. 14; Al. Popa, *ibidem*, M. Flora Grigorescu, *Marisia*, VI, 1976, p. 689, p. 691, pl. LXIV/4 — pentru „Dealul Podelului” pentru „La cobor”: M. Flora Grigorescu, *ibidem*, p. 691—692, pl. CXI/4.
18. D., — I. Berciu, *Apulum*, II, 1946, p. 2, 2 a, 31 pct. 3 a, p. 22, 71, 79; D. Radu, *Apulum*, VI, 1967, p. 576; I. Mitrofan, *ActaMN*, IV, 1967, p. 436 nota 7; Al. Popa, *ibidem*, p. 18; Tiberiu Muscă, *Apulum*, XVIII, 1980, pct. 5, p. 79.
19. Gh. Baltag, *Marisia*, IX, 1979, p. 103—104, pct. 6.
20. Cercetare personală (V. Lazăr); mai 1985.
21. M. Roska, *op. cit.*, p. 161, nr. 191.
22. Pentru „Casa Cîmpeanu Ioan”: I. Glodariu, M. Cîmpeanu, *SCIV* 17, 1, 1966, p. 9 nota 1; „La cruce”: I. Glodariu, *Apulum*, XIII, 1975, p. 239; Al. Popa, *op. cit.*, p. 18; A. Zrinyi, *Marisia*, VI, 1976, p. 138, pct. 23 a; pentru „Valea Logigului”, I. Glodariu, M. Cîmpeanu, *op. cit.*, p. 19; Al. Popa, *ibidem*.

13. Gornești²³ („Șura hîrburilor“); 14. iGurghiu²⁴; 15. Herepea²⁵; 16. Iernuț⁶ (în punctele „Bideșcutul Mare“, „Bideșcutul Mic“: Biserica reformată; „Castelul feudal“; „Cimitirul vechi“; „Fundul Bedeelor“; „Gorotar“; „Hulpiști“; „Ripăsăchi“; „Totăghi“); 17. Livezeni — „Moara de la Cetatea de tină“²⁷; 18. Luduș²⁸ (punctele „Fabrica de zahăr“: Casa pionierilor“); 19. Morești²⁹ (la „Ciurgău“; „Măzăriște“); 20. Mureșeni³⁰; 21. Orosia³¹; 22. Petelea³²; (la „Pepiniera Statului“; „Terenul bisericii ortodoxe“); 23. Ranta — „Ercul țârcilor“³³; 24. Remetea — „Grădina lui Pantea Ioan“³⁴; 25. Roua³⁵; 26. Săbed³⁶ (la „Haturile de la Lechința“)

23. D. Popescu, *SCIV*, II, 1, 1951, p. 283, p. 18/19.

24. M. Roska, *op. cit.*, p. 99, nr. 52; Informație Ferenczi I.

25. L. Márton, *ArchErt*, XXVIII, 1908, p. 53; M. Roska *Dolg.*, IV, 1913, p. 240, 248; V. Párvan, *Getica*, p. 357.

26. Pentru „Bideșcutul Mare“: N. Vlassa, *ActaMN*, III, 1966, p. 402; idem, *Materiale*, IX, 1970, p. 169, 171, fig. 5/11—15; Al. Popa, *ibidem*, p. 18; „Bideșcutul Mic“: N. Vlassa, *ActaMN*, II, 1965, p. 32, pct. 15 c; p. 37, fig. 14; idem, *Materiale*, IX, 1970, p. 176; Al. Popa, *ibidem*; „Biserica reformată“: N. Vlassa, *ActaMN*, II, p. 32, idem, *Materiale*, IX, p. 167—168; Al. Popa, *ibidem*; „Castelul feudal“: N. Vlassa, *ActaMN*, II, p. 33, pct. 15 h; p. 37, fig. 14; Al. Popa, *ibidem*; „Cimitirul vechi“: N. Vlassa, *ActaMN*, II, p. 32 pct. 15; idem, *Materiale*, IX, p. 167—169; Al. Popa, *ibidem*; „Fundu Bedeelor“: N. Vlassa, *Materiale*, IX, p. 167, 170 fig. 4/9; p. 171 fig. 5/2; Al. Popa, *ibidem*; „Gorotar“: N. Vlassa, *ibidem*; Al. Popa, *ibidem*; „Hulpiști“: N. Vlassa, *ActaMN*, II, p. 32, pct. 15 b; p. 37, fig. 14; idem, *ActaMN*, III, p. 401, pct. 1, fig. 3/7—8; Al. Popa, *ibidem*; D. Protase, *Problema continuității*, p. 117, pct. 10 b; „Ripăsăchi“: N. Vlassa, *ActaMN*, II, p. 32, pct. 15 b; p. 37, fig. 14; Al. Popa, *ibidem*; „Totăghi“: N. Vlassa, *ActaMN*, II, p. 32, pct. 15 e; p. 37, fig. 14; idem, *Materiale*, IX, p. 169; Al. Popa, *ibidem*.

27. N. Vlassa, *ActaMN*, II, p. 20, 22, pct. 4.

28. Pentru „Fabrica de zahăr“: M. Rusu, *Materiale*, VIII, 1962, p. 349, 350, fig. 1. 2, 3/1. 6; M. Macrea, I. H. Crișan, *ActaMN*, I, 1964, p. 316, 356 pct. 62; D. Pîpescu, *SCIV*, XI, 1960, p. 187, pct. 56; idem, *Dacia* NS, IV, 1960, p. 582. pct. 56; „Casa pionierilor“: cercetare personală (V. Lazăr); mai 1985.

29. Pentru „Ciurgău“, K. Horedt și col. *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 649; pentru „Măzăriște“: *ibidem*.

30. B. Pósta, *Útmutató*, p. 18; M. Roska, *ErdRep*, p. 172, nr. 159.

31. D. — I. Berciu, *Apulum*, II, p. 3, pct. 29.

32. La „Pepiniera Statului“: D. Popescu și col. *SCIV*, II, 1, 1951, p. 283; „Terenul bisericii ortodoxe“, *ibidem*.

33. I. Berciu, *RT*, 1—2, 1944, p. 133—134; D. — I. Berciu, *op.cit.*, p. 3 h, 15 b — 20 71, 78—80 (il.); D. Berciu, *Materiale*, II, 1956, p. 562; idem, *Materiale*, VI, 1959, p. 87; C. Preda, *Materiale*, VI, 1959, p. 858, 859; M. Rusu, *op. cit.*, p. 351 (aici cimitir + așezare apropiată pe insula Mureșului, la cca 1 km NE de cimitir, după M. Rusu); I. Berciu, Al. Popa, *Apulum*, V, 1975, p. 78, 91; T. Muscă, *Apulum*, XVIII, 1980, p. 75 pct. 2, p. 79; D. Radu, *Apulum*, VI, 1967, p. 576; I. Mitrofan, *ActaMN*, IV, 1967, p. 436; I. Berciu, *Apulum*, VII/1, 1968, p. 18; Al. Popa, *ibidem*.

34. Valeriu Lazăr, în „Steaua roșie“, Tg. Mureș, an XXVII, nr. 216 (5429) din 14 IX.1975, p. 3 (il.).

35. M. Roska, *ErdRep.*, p. 234, nr. 6.

36. B. Pósta, *ErdMuzEvk*, 1907, p. 36; I. Nestor, *Stand*, p. 117; M. Roska, *op. cit.*, p. 179 nr. 204.

27. Sfintu Gheorghe — „Pe șes”³³; 28. Sighișara — „Wietenberg” (Dealul Turcului)³⁴; 29. Sîngeorgiu de Pădure³⁵ (în punctele „Panta lui Cseh”, „Terenul fostului tribunal raional”); 30. Șaș — „Fermă”³⁶; 31. Tăureni — „Curechias”³⁷; 32. Tirgu Mureș³⁸ (a „Coțitura Dimbului”); „Fabrica veche de cărămizi”); 33. Tîrnăveni³⁹; 34. Trei Sate — „Dealul lui Cozma”⁴⁰ și Valea Recă⁴¹.

De asemenea, literatura de specialitate menționează descoperirea în 29 de localități ale județului a unor *piese izolate*, fără a le face o încadrare culturală (unora fără a le preciza și punctul topografic de descoperire). Asemenea piese provin de la: 1. Batoș⁴²; 2. Bedeni⁴³; 3. Bezid⁴⁴; 4. Boiu⁴⁵; 5. Bord⁴⁶; 6. Brincoveni⁴⁷; 7. Călugăreni⁴⁸; 8. Călușeri⁴⁹; 9. Cristești⁵⁰; 10. Daia⁵¹; 11. Daneș⁵²; 12. Deda⁵³; 13. Dedrad⁵⁴; 14. Gălățeni⁵⁵; 15. Ibănești⁵⁶; 17. Mădăraș⁵⁷; 18. Păsăreni⁵⁸;

37. N. Vlăssă, *ActaMN*, II, p. 25—26, pct. 11 a, fig. 6/1—2; Al. Popa, *ibidem*.

38. E. Zaharia, *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 98; M. Petrescu-Dimbovița, în *In memoriam C. Dăicoviciu*, Cluj, 1974, p. 291.

39. Pentru „Panta lui Cseh”: D. Popescu, *SCIV*, X, 1, 1959, p. 147, pct. 22, *idem*, *Dacia* NS, III, 1959, p. 590, pct. 22; p. 600 22-harta; 601/22-lista; Székely Z., *Materialie*, VII, 1961, p. 182 pct. 4—183; pentru „Terenul fostului tribunal raional” Székely Z., *Materialie*, V, 1959, p. 212 pct. 5.

40. Gh. Baltag, *Marisia*, IX, 1979, p. 102, pct. 7.

41. I. Teglăș, *ArchErt*, XXX, 1910, p. 354—355 (il.); M. Roska, *op. cit.*, p. 180, nr. 215.

42. Pentru „Coțitura Dimbului”: Informație N. Vlăssă; „Fabrica de cărămizi”: M. Roska, *op. cit.*, p. 166, nr. 121; N. Vlăssă, *ActaMN*, II, p. 22, pct. 6 a; p. 37, fig. 14; Al. Popa, *ibidem*.

43. Cercetare personală. (V. Lazăr); mai 1985.

44. I. Marțian, *Rep.*, II, p. 14, pct. 172, I. Herepei, *ErdMuz*, XXXVIII, 1933, p. 473; M. Roska, *op. cit.*, p. 270, nr. 185.

45. Informație de la prof. Vasile Pop. Bînd.

46. Piesa în „Colecția M. Cimpeanu” din Complexul muzeal județean Mureș (inv. nr. 6282; vîrf de lance).

47. M. Rusu, *Sargeția*, IV, 1966, p. 19, pct. 10, p. 35, pct. 10.

48. Székely Z., *Materialie*, IX, 1970, p. 297, pct. 1.

49. M. Rusu, *ActaMN*, IX, 1972, p. 44, pct. 13.

50. A. D. Alexandrescu, *Dacia*, NS, X, 1966, p. 131, pct. 3; p. 131, pl. XIII 35; p. 167, pl. XXIX/16; Cat. p. 175 pct. 32.

51. M. Roska, *ErdRep*, p. 167, nr. 123.

52. Fr. Müller, *AVSL*, III, 1858, p. 336—337; M. Roska, *ErdRep*, p. 182-183, nr. 235; A. Zrínyi, *Marisia*, IX, 1979, p. 643; M. Rusu, L. Chițu, *ActaMN*, XIX, 1981, p. 43 pct. 19.

53. G. Teglăș, *OTTE*, XII, 1887, p. 86; M. Roska, *op. cit.*, p. 269, nr. 177.

54. *ESA*, XII, p. 156; M. Rusu, *Sargeția*, IV, 1966, p. 19, pct. 43, p. 35, pct. 43.

55. D. Popescu, *Materialie*, II, 1956, p. 200, 236.

56. M. Roska, *op. cit.*, p. 257, nr. 58; M. Rusu, *ibidem*, p. 20, pct. 48, p. 36, pct. 48.

57. M. Rusu, *ibidem*, p. 36 pct. 51, p. 50, pct. 51.

58. I. Glodariu, M. Cimpeanu, *op. cit.*, St. Olteanu, *SCIVA*, 30, 2, 1979, p. 140.

59. *ESA*, XII, 1938, p. 63. M. Rusu *ibidem*, p. 20, pct. 63, p. 36, pct. 63.

60. Valeriu Lazăr, Eugen Mera, *Marisia*, IX, 1979, p. 639 pct. 3, p. 640, pl. CXVII 3—CXVIII 3.

61. M. Rusu, *op. cit.*, p. 20, pct. 76.

62. D. Popescu, *Materialie*, II, 1956, p. 199, 236 (figurează Mădăraș, Mezmadăraș)

19. Pipea⁶¹; 20. Porumbeni⁶⁵; 21. Rigmani⁶⁶; 22. Sighișoara⁶⁷; 23. Sincraiu de Mureș⁶⁸; 24. Singeorgiu de Pădure⁶⁹; 25. Sovata⁷⁰; 26. Șaș⁷¹; 27. Șincai⁷²; 28. Tîrnăveni⁷³ și 29. Văleni⁷⁴.

Pieseile menționate sînt din aur (inele — Boiu, Porumbeni; brățări — Pipea; bare — Mădăraș), din bronz (ace — Sincraiu de Mureș, Tîrnăveni; fibule — Călușeri; pandantive — Rigmani; virfuri de lance-Pafoș; sîbii fragmentare-Bo. d; spade ornamentale fragmentare-Dađa; coifuri — Brîncovenesti; celturi de tip transilvănean — Bedeni, Bezid, Cristești, Daneș, Deda, Gălățeni, Ibănești, Lepindea, Sighișoara, Singeorgiu de Pădure, Șaș, Șincai) sau din fier (virfuri de săgeți — Călugăreni, Sovata, Văleni; lănci — Păsăreni; zgură de fier — Dedrad).

Cu toate rezultatele pozitive obținute de-a lungul vremii, există în cercetarea epocii Hallstatt din județul Mureș numeroase carente, ca numeroase semne de întrebare. Multor descoperiri nu li se cunosc încă locul de proveniență (punctul topografic), structura, încadrarea cultural-cronologică etc. Fără îndoială, carentele amintite, semnele de întrebare sînt determinate de insuficiența cercetării. Ca atare, vechea literatură arheologică nu a putut da un răspuns mulțumitor privind structura culturii respective în județul Mureș, întrucît pînă la mijlocul acestui secol cercetările efectuate cu privire la epoca Hallstatt au fost restrinse ca timp, spațiu și volum. Cercetări, sondeaje și săpături arheologice ample, metodice și sistematice nu au fost făcute decît în mică măsură, așa încît cunoștințele acumulate nu permit încă formarea unei imagini globale mulțumitoare asupra epocii Hallstatt în spațiul mureșean.

63. Informație I. Ferenczi.

64. C. Gooss, *Chronik*, p. 45; idem, *AVSL*, XIII, 1876, p. 497, idem, XLV, 1877, p. 65; Gr. Tocilescu, *Dacia*, p. 813, 822; J. Hampel, *ArchErt*, XIV, 1890, p. 215 (il.); G. Téglás, *OTTE*, XII, 1887, p. 200; idem, *ErdMuz.*, IV, 1887, p. 133; idem, *ArchErt* XII, 1892, p. 409; T. Ortway, *TemesvTört.*, p. 179, S. Rákoczi, *BKL*, XLIII/1, 1910, p. 596—597; I. Marțian, *Rep.*, II, p. 31 pct. 518; V. Părvan, *Getica*, p. 339 (il.); idem, *Dacia*, p. 72; G. V. Childe, *Danube*, p. 384; L. Márton, *ArchHung*, XI, 1933, p. 90; I. Nestor, *Stand*, p. 125; M. Roska, *op. cit.*, p. 226 nr. 50 (il.); idem, *Közl.*, VI, 1944 p. 67 nr. 105 (il.); D. Popescu, *Materiale*, II, 1956, p. 222.

65. *OTTE*, XII, 1887, p. 408, *ArchErt*, XII, 408; I. Marțian, *Rep.*, I, nr. 212, II, nr. 306; M. Roska, *ErdRep*, p. 95 nr. 6; D. Popescu, *op. cit.*, p. 199.

66. M. Roska, *op. cit.*, p. 238, nr. 35 (il.) I. Berciu, Al. Popa, *Apulum*, VI, 1967, p. 79.

67. *FSA*, XII, 1938, p. 158, nr. 52; M. Rusu, *op. cit.*, p. 21, 119, p. 37.

68. M. Roska, *EmlékkönyvSzNM*, p. 304 (il.); idem, *ErdRep*, p. 116, nr. 117; I. Sułimirski, *WPZ*, XXV, 1938, p. 138.

69. Székely Z., *Materiale*, VII, 1961, p. 182—183, pct. 4.

70. Téglás, *OTTE*, XIII, 1888, p. 70-71; M. Roska, *ErdRep*, p. 278, nr. 256, M. Rusu, L. Chițu, *Apulum* XX, 1982, n. 38, pct. 42, p. 43.

71. *FSA*, XII, 1938, p. 158, nr. 39; M. Rusu, *op. cit.*, p. 21, pct. 129, p. 37, pct. 129.

72. M. Roska, *ErdRep*, p. 68, nr. 39.

73. K. Benkő, *Marosszék*, p. 166, M. Roska, *ErdRep*, p. 271, nr. 189.

74. *Ibidem*.

Pină în momentul de față, cercetarea epocii arată că, în județul Mureș, există 101 localități care înscriu 109 puncte cu descoperiri hallstattiene în *Repertoriul arheologic al României*. Sînt exceptate din această situație statistică piesele provenite din numeroasele „locuri neprecizate” (puncte topografice necunoscute), cum se exprimă vechea literatură arheologică.

Există localități cercetate mai amănunțit topografic (perieghetic, mai ales), care au în aria lor descoperiri în mai mult de două puncte (Batoș — 3; Bezid — 3; Bogata — 4; Cipău — 6; Cucerdea — 3; Dedrad — 3; Iernut — 15; Luduș — 3; Morești — 3; Sighișoara — 5; Sîngeorgiu de Pădure — 4; Tîrgu-Mureș — 7).

Cercetarea arheologică subliniază că descoperirile hallstattiene din județul Mureș provin din așezări, cimitire (necropole) sau morminte izolate. Multe dintre ele aparțin unor depozite, depozite-turnătorii, dar există, cum am arătat, și mărturii arheologice care au fost găsite izolat. Pină acum, se cunosc descoperiri hallstattiene în 40 de așezări. Dintre așezări, mai cunoscute sînt, prin cercetări și investigații, cele de la Batoș — „Gledinel”⁷⁵, Bernadea — „Dimbău”⁷⁶, Bezid — „Leț”⁷⁷, Bogata — „Peste apă”⁷⁸, Chendu — „Podei”⁷⁹, Cipău — „Gară”⁸⁰, Cucerdea — „Dealul Podeiului”⁸¹, Cuci — „Berc”⁸², Daia — „Pășune”⁸³.

75. Valeriu Lazăr, în *Vatra*, III, nr. 25, 1973, p. 19; idem, *Apulum*, XIII, 1975, p. 611, fig. 7/1-10; Al. Popa, *ibidem*, p. 18.
76. D. Popescu, *SCIV*, 19, 4, 1968, p. 684, pct. 54; idem, *Dacia*, NS, XII, 1968, p. 428 nr. 54; idem, *SCIV*, 21, 3, 1970, p. 494 pct. 15; idem, *Dacia*, N.S., XIV, p. 432 pct. 15; H. Daicoviciu, *Dacii*, Ed. enciclopedică română, București, 1972, p. 49; V. Vasiliev, *Apulum*, X, 1972, p. 52, 53; idem, *ActaMN*, IX, 1972, p. 83; idem, *Marisia*, IX, 1979, p. 46 nota 11, p. 48, 53.
77. Székely Z., *SCIV*, XIII, 1, 1962, p. 48.
78. D., — I. Berciu, *Apulum*, II, 1946, p. 2-3, 2 e, 22, 78-80 (il.), I. Berciu, *RT*, X, 1-2, 1944, p. 133-134; N. Vlăssă, *ActaM*, II, 1965, p. 25; Al. Popa, *op. cit.*, p. 18.
79. I. H. Crișan, *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 134-135, pct. 1. p. 139, fig. 2/7; idem, *Ceramica*, 1969, p. 27, 55, 56, 58, 237, 258 pct. 67; G. Marinescu, *St. Dănilă, FI*, IV, 1976 p. 36; V. Vasiliev, *Marisia*, VI, 1976, p. 81 nota 100; idem, IX, 1979, p. 46 nota 11; Valeriu Lazăr, *Marisia*, X, 1980, p. 758, 759; idem, XI—XII, 1982, p. 709; A. Zrinyi, *Marisia*, VI, 1976, p. 23; E. Stoicovici, *ActaMN*, XIX, 1982, p. 586; V. Vasiliev, A. Zrinyi, *Symposia Thracologica*, 5, Miercurea Ciuc, 1978, p. 153.
80. N. Vlăssă, *Apulum*, IV, 1961, p. 31-34, 36, 39 (il.), (cu bibliografi a la azi); idem, *ActaMN*, II, 1965, p. 29 pct. 13 c; Al. Popa, *ibidem*; K. Horedt, *SCIV*, XV, 2, 1964, p. 192, pct. 3; idem, *Dacia*, NS, VIII, 1964, p. 123, pct. 10, p. 129, 130, p. 126, fig. 3, M. Macrea, I.H. Crișan, *ActaMN*, I, p. 316; M. Rusu, *Apulum*, VI, 1967, p. 98 nota 33; idem, *Dacia*, NS, VII, 1963, p. 199; H. Ciugudeanu, *Apulum*, XX, 1982, p. 60; I. H. Crișan, *Ceramica*, 1969, p. 258 pct. 74, pl. I; Al. Vulpe, *Dictionar*, p. 164; G. Marinescu, *St. Dănilă, FI*, IV, 1976, p. 36 nota 74; T. Musca, *Apulum*, XIX, 1981, p. 47; A. László, *SCIVA*, 30, 4, 1979, p. 540.
81. N. Vlăssă, *ActaMN*, II, p. 24 pct. 7; p. 37 fig. 14; Al. Popa, *ibidem*; M. Flora Grigorescu, *Marisia*, VI, 1976, p. 689; pl. LXIV/4.
82. D., — I. Berciu, *Apulum*, II, 1946, p. 2, 2 a, 21 pct. 3 a, p. 22, 71, 79; D. Radu, *Apulum*, VI, 1967, p. 576; I. Mitrofan, *ActaMN*, IV, 1967, p. 436 nota 7; Al. Popa, *op. cit.*, p. 18; T. Muscă, *Apulum*, XVIII, 1980, p. 75 pct. 5, p. 79.
83. Gh. Baltag, *Marisia*, IX, 1979, p. 103-104, pct. 6.

Dedrad — „Viile Dedradului”⁸⁴, Iernut — Bideșcutul Mic” și „Galahely”⁸⁵,
 Lechința de Mureș — „Săliște”⁸⁶, Morești — „Podei”⁸⁷, Ranta — „Bercu!
 țârcilor”⁸⁸, Sfintu Gheorghe — „Pe șes”⁸⁹, Tirgu-Mureș — „Cetate”⁹⁰,
 Ungheni — „Giurgăul lui Niarady”⁹¹, și Voivodeni⁹².

84. I. Glodariu, M. Cimpeanu, *op. cit.*

85. Pentru „Bideșcutul Mic”: N. Vlassa, *ActaMN*, II, 1965, p. 322, pct. 15 c; p. 37, fig. 14; idem, *Materiale*, IX, 1970, p. 176; Al. Popa, *ibidem*; pentru „Dealul Gala”: N. Vlassa, *ibidem*, p. 32 pct. 15 r; Al. Popa, *ibidem*.

86. D. Popescu, *Dacia*, II, 1925, p. 304—344; K. Horedt, și col. *SCIV*, III, 1952, p. 320—327; D. Berciu, *Apulum*, I, 1942, p. 88; idem, *Materiale*, II, 1956, p. 562; idem, VI, 1959, p. 87; idem, *IstRom*, I, 1960, p. 143; K. Horedt, *Probleme de muzeografie*, Cluj, f.a., p. 180 pct. 3, p. 184, 185; idem, *Un depozit, ibidem*, 1965, p. 13, 130 pct. 3; idem, *ActaMN*, III, 1966, p. 408 pct. 4, fig. 9/11; idem, *Dacia* N.S., VII, 1963, p. 527—534 (il.); idem, *SCIV*, XV, 2, 1964, p. 194 nota 5; D., — I. Berciu, *Apulum*, II, p. 19—20, 71, 75; C. Preda, *Materiale*, VI, 1959, p. 858—859; I. H. Crișan, *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 285; idem, *ActaMN*, II, 1965, p. 39; D. Popescu, *SCIV*, XII, 1, 1961, p. 141, pct. 75; idem, *Dacia*, NS, V, 1961, p. 576, pct. 80; M. Rusu, *Dacia* N.S., VII, 1963, p. 199; M. Macrea, I. H. Crișan, *ActaMN*, I, 1964, p. 316, 356, pct. 60 a, p. 363; Seb. Morintz, *Dacia*, VIII, 1964, p. 110; I. Berciu, Al. Popa, *Apulum*, V, 1965 p. 78, 79, 81; N. Vlassa, *ActaMN*, II, 1965, p. 33, pct. 16 a, p. 34, 37, fig. 12, 14; Al. Vulpe, *Dacia*, NS, IX, p. 127; Eugenia Zaharia, *Dacia*, IX, 1965, p. 89, 101—102, 103, 194; A. Lászlo, *SCIVA*, 30, 4, 1979, p. 540; D. Berciu, *Zorile*, p. 215, nota 2, 232, pl. XIX, XX; Székely Z., *Dacio* NS, X, 1966, p. 217; I. Mitrofan, *ActaMN*, IV, 1967, idem, *ActaMN*, IX, 1972, p. 146; S. Dumitrașcu, *In memoriam C. Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 133; N. Conovici, *SCIVA*, 25, 2, 1974, p. 299; Al. Popa, *ibidem*, p. 18; H. Ciugudeanu, *op. cit.*, p. 299; D. Berciu, S. Dimitriu, în *Dicționar*, p. 55; Seb. Morintz, Radu Harhoiu, *ibidem*, p. 368. A. Zrinyi, *Marisia*, VI, 1976, p. 140 pct. 30; M. Blăjan, T. Cerghi, *Sargeția*, XIII, 1977, p. 142; D. Protase, V. Lazăr, M. Grozav, Rapoartele de săpături trimise C.C.E.S. (1983, 1984, 1985, 1986).

87. K. Horedt și col. *SCIV*, III, 1952, p. 332; idem, *SCIV*, IV, 1—2, 1963, p. 284, 288, 290, 297 pct. 4, p. 332; idem, *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 201, 213; M. Rusu, *Materiale*, VIII, 1962, p. 350; K. Horedt, *SCIV*, XV, 2, 1964, p. 49, 195, 200; B. Mitrea, *SCIV*, 20, 3, 1969, p. 361; Al. Popa, *ibidem*, p. 19; M. Rusu, L. Chițu, *Apulum*, XX, 1982, p. 47 nota 30.

88. I. Berciu, *RT*, X, 1—2, 1944, p. 133—134; D., — I. Berciu, *Apulum*, II, 1946, p. 3 h, 15 b—20, 71, 78—80 (il.); D. Berciu, *Materiale*, II, 1956, p. 562, idem, VI, 1959, p. 87; C. Preda, *Materiale*, VI, 1959, p. 858, 859; M. Rusu, *Materiale*, VIII, 1962, p. 351 (aici cimitir + așezare, după M. Rusu); I. Berciu, Al. Popa, *Apulum*, V, 1975, p. 78, 91; T. Muscă, *Apulum*, XVIII, 1980, p. 75 pct. 2, p. 79; D. Radu, *Apulum*, VI, 1967, p. 576; I. Mitrofan, *ActaMN*, IV, 1967, p. 436; I. Berciu, *Apulum*, VII/1, 1968, p. 18; Al. Popa, *ibidem*.

89. N. Vlassa, *ActaMN*, II, 1965, p. 25—26, pct. 11 a, fig. 6/1—2; Al. Popa, *ibidem*,

90. N. Vlassa, *ActaMN*, II, 1965, p. 22, pct. 6 c, p. 37, fig. 14; Al. Vulpe, *Dacia* NS, IX, 1965, p. 112, 125, fig. 4/7, 11, p. 132 pct. 47 (cultură Basarabi); E. Zaharia, *Dacia* NS, IX, 1965, p. 101—102, 103; Al. Bogdan, *StMat*, III, 1967, p. 80; Al. Popa, *ibidem*; D. Popescu, *SCIV*, 15, 4, 1964, p. 566, pct. 116; idem, *Dacia* NS, VIII, 1964, p. 402, pct. 116.

91. Informație M. Rusu.

92. C. Daicoviciu, *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 321—322; D. Popescu, *SCIV*, 17, 4, 1966, p. 714, pct. 35; idem, *Dacio* NS, X, 1966, p. 388, pct. 36.

Dintre aşezările epocii, se detaşează în momentul de faţă, în judeţul Mureş, ca aşezare de referinţă cea de la Lechinţa de Mureş, de pe „Sălişte”. Aşezarea, situată în vestul satului, pe un tell aplatizat (de fapt o terasă fluvială), cu o suprafaţă de circa 8 ha, mărginită spre sud de riul Mureş, spre nord de piriul Comlod (sau al Lechinţei) a fost cunoscută de mai multă vreme. Săpăturile sistematice, restrinse însă ca suprafaţă, efectuate de D. Popescu (1923) au evidenţiat aici una dintre cele mai bogate aşezări de pe valea Mureşului, cu vestigii arheologice multimilenare, ce se eşalonaу din perioada de tranziţie spre epoca bronzului, cu unele întreruperi pînă în secolul al XII-lea. Epoca Hallstatt este deosebit de bine reprezentată în aşezare, fiindu-i subliniată de la început, de cercetător, bogăţia şi varietatea materialelor descoperite.

Behuarea săpăturilor în 1951 şi 1960 (K. Horedt şi col.) au confirmat bogăţia mărturiilor hallstattiene din aşezare. Săpăturile din 1951 au arătat că faza ceramicii pe deplin formate pare să fie mai puţin reprezentată sau nu poate să fie separată cu rigoare de ceramica anterioară (cultura Noua). Săpăturile din 1960, deşi restrinse, au dezvelit fundul unui bordei (în secţ. IV, între m 10—13, la —1, 60—1,80 m), care a fost datat pe baza unui vas cu buza lobată găsit acolo, în faza A a epocii.

Ultimele săpături de pe „Sălişte” (1983—1985), mult mai simple (D. Protase, V. Lazăr, M. Grozav) au confirmat pe deplin săpăturile anterioare, aducînd elemente noi în cunoaşterea epocii Hallstatt aici. Ele au demonstrat că la Lechinţa de Mureş—„Sălişte” bogatele vestigii hallstattiene se eşalonează cronologic — în epocă — pe o lungă perioadă de timp.

Nivelul hallstattian, surprins în stratul cenuşiu-negricios, strat relativ compact, cuprinde mărturii arheologice ale epocii mai dense spre părţile periferice ale aşezării, unde — se pare — depunerile sînt mai bogate. În aşezare, acestui nivel îi aparţin două locuinţe de suprafaţă, surprinse în secţiuni, două gropi şi un cuptor de olari.

În cimitirul actual, de fapt o prelungire a „Săliştei”, în acelaşi nivel hallstattian au fost secţionate alte două locuinţe de suprafaţă care conţineau şi urme sporadice din cultura Noua.

Nivelul hallstattian de pe „Sălişte” (şi din cimitirul actual) conţine ceramică neagră sau neagră-cenuşie, deseori lustruită pe ambele feţe, aparţinînd unor ceşti cu toarta suprainălţată, unor vase mari cu buza răsfrîntă. Din acelaşi nivel a fost scoasă şi o ceramică din pastă grosolană de culoare cenuşie sau cărămizie aparţinînd unor vase mari cu buza plată şi pereţii oblici, decorate cu proeminente plate, prinse orizontal. Ceramica din această categorie aparţine unei faze mai tîrzii, Hallstatt-ului mijlociu.

Locuinţele din aşezare au ieşit în evidenţă, în general la —1,60 m, prin platformele lor compacte, constituite din chirpici gros şi dens, în care erau amprente de pari şi nuiele.

Cuptorul hallstatian a apărut la —1,30 m, în sect. III, între 13,50 m — 15,00, în peretele nordic. El a avut o formă circulară și a fost deteriorat din vechime. Din el s-a păstrat fragmentar doar o parte din calotă și gardină, formate din lut ars. Asociate gardinei și calotei au fost numeroase fragmente ceramice mari, hallstattiene, de forma bitronconică, decorate cu caneluri oblice.

Prima groapă a apărut în sect. III, între m 7—8; sub nivelul de cultură materială romană. Ea s-a deschis la o adâncime de 1,30 m și a pătruns pînă la 2,10 m în stratul steril. Inventarul ei a fost constituit din fragmente ceramice aparținînd unor străchini cu decor în canelură sau incizii oblice, vase din pastă mai grosolană, cu pereții ușor arcuiți, decorați cu proeminente-apucătoare sau briu alveolar orizontal, asociat, uneori, din loc în loc cu proeminente din cărbuni și resturi osteologice.

Groapa a doua (sect. IV) s-a conturat la baza de jos a nivelului castaniu-negricios, compot (—1,30 m), între m 2.80—4,00, pătrunzînd în adâncime pînă la 1,80 m. Ea a avut o formă cilindrică, fundul alveolat, pereții cu largă deschidere în partea superioară.

Ca inventar, groapa o conținea numeroase fragmente ceramice aparținînd unor vase bitronconice cu gîtul scurt și oblic și cu corpul rotunjit, decorat cu caneluri oblice, cești cu toate suprainălțate, străchini cu marginea îndoită spre interior, decorate cu canelură oblică, cenușă și cărbuni, precum și resturi osteologice.

Săpăturile recente de la Lechința de Mureș—„Săliște“ dovedesc o locuire îndelungată a așezării de aici, locuire care se eșalonează aproape pe întregul parcurs al epocii.

În nivelul hallstatian există fragmente ceramice de culoare neagră sau neagră-castanie, cu puternic lustru metalic, ornamentate cu caneluri sau fațete paralele, dispuse oblic, în ghirlande sau în grupe orizontale ori verticale. Profilul fragmentelor arată că au aparținut unor urne bitronconice, care au avut partea superioară înaltă, largă și buza răsfrîntă în afară. Pe linia de întîlnire cu jumătatea inferioară au o zonă umflată acoperită cu fațete paralele. Analogii în spațiul apropiat găsim la Tirgu-Mureș⁹³, care datează tipul de vas (urna așa-zisă „villanoviană“) în Hallstatt-ul timpuriu.

O cercetare încă sumară a ceramicii așezării hallstattiene pare să indice însă aici existența unui nou orizont canelat, mai bogat și mai divers decît primul, atestat de ceramica neagră sau neagră-cenușie, aparținînd unor vase mari de provizii sau străchini, decorată cu caneluri, uneori așezate în ghirlande sau fațete oblice și paralele. Acest orizont de pe „Săliște“ ar putea fi datat, prin descoperiri similare (din așezarea fortificată de la Mediaș), la sfîrșitul Hallstatt-ului timpuriu, cu prelungiri pînă la Hallstatt-ul mijlociu.

93. I. H. Crișan, *Ceramica*, 1969 (cu bibliografia), p. 27, 33, 34, 35, 39, 41, 42, 44, 46, 49, 50, 55, 56, 59, 63, 97, 234 nota 47, p. 237 nota 148, p. 277 pct. 311 a, b, c, d.

Etapa mijlocie a epocii Hallstatt este atestată aici, de asemenea, prin ceramică. O ceramică fină, neagră, cu același lustru metalic și decor canelat dispus în linii paralele sau arcade. Dar larg sînt răspindite în repertoriul decorului și motivele geometrice (triunghiuri, romburi, cercuri), spiralele larg desfășurate sau cele în forma literei „S”. Nu lipsesc din decor briurile alveolare, benzile hașurate și încrustate cu materie albă. Întregul repertoriu ornamental a fost aplicat, cum demonstrează profilul fragmentelor, unor cupe cu picioare înalt, unor căni cu o toartă suprainălțată sau unor cești, străchini etc. Ceramica acestei etape aparține culturii Basarabi.

Cercetarea mărturiilor descoperite și aprofundarea investigațiilor în anii ce vin va fi în măsură să adîncească cunoașterea structurii așezării hallstattiene de aici și, probabil, să lărgască înțelegerea conținutului epocii. De aceea, continuarea investigației în așezarea de pe „Săliște” se impune în perspectiva anilor.

Literatura arheologică a înregistrat descoperiri hallstattiene (ceramică etc.) și în 53 puncte topografice, subliniind prezența în aceste puncte a unor urme sau faze sporadice de locuire. Mărturiile, modeste prin conținut, nu justifică, în locul descoperirii, motivarea unor așezări de durată, sedentare.

Mărturiile ale epocii provin și din cimitirele explorate întîmplător sau sistematic. Asemenea cimitire se cunosc la Cipău-„, Gară”⁹⁴, Cucerdea-„, Dealul Podeiului”⁹⁵, Ranta-„, Bercul țarcilor”⁹⁶ și la Tîrgu-Mureș-„, Parcul sportiv”⁹⁷. Descoperiri de morminte izolate se cunosc la : Chendu-

94. Vezi nota 80.

95. Vezi nota 81.

96. Vezi nota 88.

97. V. Pârvan, *Dacia*, I, 1924, p. 37, nota 1; idem, *Getica*, p. 306, 350, 404, 429, 433, 438, 441; idem, *Dacia*, p. 342; M. Roska, *PZ*, I, 1909, p. 407—408; idem, *ArchErt*, 1934, p. 153; idem, 1936, p. 77 (il.); idem, *ESA*, XI, 1937, p. 180; idem, *Közl.* III, 1943, p. 70, nr. 34 (il.); H. Schroller, *StuKz.*, p. 74, nota 61 (il.); V. G. Childe, *Danube*, p. 104, 388, 397, idem, *Dawn*, p. 136; M. Rostowtzev-N. Feticch, *Skuth.u.Bosp.*, p. 508—511; D. V. Rosetti, *Urbanismul*, IX, 1932, 5—6, p. 186; bel; N. Åberg, *Chronologie*, III, p. 31 (il.); I. Nestor, *Stand*, p. 36, 111, 114—116; D. Popescu, *Dacia*, V—VI, 1935—1936, p. 239; idem, *Transilvania*, nr. 74, 1943, p. 212—213; P. Patay, *Frühbronzezeit*, p. 8; H. Reinert, *Vorg.d.d.Stamme*, III, 1198, 1264 (il.); G. V. Merhart, *Banner Jahrb.*, CXLIV, 1942, p. 43 (il.); M. Moga, *Sargeția*, II, 1941, p. 162 nota 1; p. 163 notele 1, 2; K. Horedt, *Materiale*, I, 1953, p. 811, 812, 813; idem, *SCIV*, XV, 2, 1964, p. 192 pct. 3; M. Petrescu-Dîmbovița, *Materiale*, I, 1953, p. 201; idem, *Arch.Mold.*, VII, 1972, p. 252; D. Berciu, *Zorile*, p. 228, 229; V. Vasiliev, *Marisia*, VI, 1976, p. 81 nota 100; A. Zrinyi, *Marisia*, VI, 1976, p. 148 pct. 47; I. H. Crișan, *Ceramica*, 1964, p. 123 pct. 10; p. 129, 130; p. 126 fig. 3; M. Macrea, I. H. Crișan, *ActaMN*, I, 1964, p. 316; M. Rusu, *Apulum*, VI, 1967, p. 98, nota 33; idem, *Dacia* NS, VII, 1963, p. 199; H. Ciugudeanu, *Apulum*, XX, 1982, p. 60; I. H. Crișan, *Ceramica*, 1969, p. 258, pct. 74, pl. I; Al. Vulpe, *Dictionar*, p. 164; G. Marinescu, *Șt. Dănilă*, op. cit. p. 36 nota 74; T. Muscă, *Apulum*, XIX, 1981, p. 47; A. László, *SCIVA*, 30, 4, 1979, p. 540 (bibliografie pentru ansamblul descoperirilor din acest punct).

„Podei”⁹⁸, Iernut-„Bedee”⁹⁹, Luduș-„Fabrica de Zahăr”¹⁰⁰, Morești-„Podei”¹⁰¹, Săbed¹⁰², Tăureni-„Curechlaș”¹⁰³, și Tîrgu-Mureș-„Dimbul Pietros”¹⁰⁴).

Analiza descoperirilor hallstattiene arată și o bogată activitate metalurgică ce a existat atunci în spațiul mureșean. Se cunosc pînă acum 30 depozite sau depozite-turnătorii cu obiecte din bronz, care se eșalonează pe toate perioadele epocii.

Exceptînd unele depozite sau depozite-turnătorii cărora încă nu li s-a făcut încadrarea culturală și cronologică (Gănești, Iara de Mureș, Rigmani, Sărăteni, Șapartoc, Tîrgu-Mureș), majoritatea depozitelor sau depozitelor-turnătorii descoperite în aria județului au stabilit o periodizare riguroasă, științifică, făcută pe criterii complexe (tipologic, comparație, stratigrafie etc).¹⁰⁵

Periodizarea recentă face următoarea clasificare a depozitelor sau depozitelor-turnătorii descoperite în aria județului Mureș:

- a) Depozite din Hallstatt A₁ (sec. XII î.e.n.): Bogata, Brincovenesti, Iernut, Ormeniș, Suseni, Valea Rece, Zau de Cîmpie;
- b) Depozite din Hallstatt A₂ (sec. XI î.e.n.): Căpușu de Cîmpie, Sărățeni;
- c) Depozite din Hallstatt B₁ (sec. X î.e.n.): Cornești;
- d) Depozite din Hallstatt B₂ (sec. IX î.e.n.): Simbriaș, Singeorgiu de Pădure, Tîrgu-Mureș.
- e) Depozite din Hallstatt mijlociu și tîrziu (sec. VII—V î.e.n.): Batoș, Dedrad.

98. Vezi nota 79.

99. I. H. Crișan, *Dacio* NS, IX, 1965, p. 136, pct. 4; p. 137, fig. 1/12; 139, fig. 2/16; idem, *ActaMN*, I, 1964, p. 316; N. Vlăsa, *Materiale*, X, 1970, p. 167, 170 fig. 4/10; idem, *ActaMN*, II, 1965, p. 32; Al. Popa, *ibidem*, p. 18; M. Rusu, *Materiale*, VIII, 1962, p. 350; Székely Z., *SCIV*, 23, 2, 1972, p. 211; V. Vasiliev, *Marisia*, VI, 1976, p. 81 nota 100; idem, *Marisia*, IX, 1979, p. 46 nota 11; H. Ciugudeanu, *Apulum*, XIV, 1976, p. 20.

100. M. Rusu, *Materiale*, VIII, 1962, p. 349, 350, fig. 1, 2, 3/1—6; M. Macrea, I. H. Crișan, *ActaMN*, I, 1964, p. 316, 356 pct. 62; D. Popescu, *SCIV*, XI, 1960, p. 187 pct. 56; idem, *Dacio* NS, IV, 1960, p. 582, pct. 56.

101. Vezi nota 87.

102. Vezi nota 36.

103. Vezi nota 41.

104. N. Vlăsa, *ActaMN*, II, 1965, p. 22; I. H. Crișan, *Dacio* NS, IX, 1965, p. 136, pct. 6; p. 140 fig. 3/7; p. 141 pct. 4; p. 143; idem, *Ceramica*, 1969, p. 277 pct. 311 b; V. Vasiliev, *Marisia*, IX, 1979, p. 46 nota 11; I. T. Muscă, *Apulum*, XIX, 1981, p. 47.

105. M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, Ed. Acad. R.S.R., București, 1977. Pentru descoperirile din județul Mureș ne însumăm periodizarea autorului citat, considerînd lucrarea ca o sinteză temeinică care clasifică cronologic și cultural depozitele și depozitele-turnătorii. În enumerarea (prezentarea) depozitelor și depozitelor-turnătorii descoperite în aria județului Mureș, din lipsă de spațiu, nu am mai dat bibliografia. Ea poate fi găsită și cunoscută, pentru fiecare depozit sau depozit—turnătorie, în parte, în această sinteză de referință în literatura arheologică.

Dintre depozitele enumerate, ies în evidență, prin valoarea documentară a pieselor depozitele de la Valea Rece (Band), Iernut-„Ciontoș“, Sîngeorgiu de Pădure și Suseni. Toate depozitele, ca și piesele izolate descoperite, din bronz, aur, fier (unele, arme, podoabe) constituie în cazul județului Mureș dovada de neîntăgăduit a elevatei metalurgii pe care strămoșii noștri, tracii, au practicat-o în preistoria europeană, fiind, cum dovedesc mărturiile arheologice în ansamblul lor, iscusiți creatori de valori materiale, implicit meșteșugari.

Analiza amănunțită ce se reclamă în viitor unor descoperiri, ca cele de la Bernadea, Cuci, Iernut, Lechința de Mureș, Morești, Sighișoara, care unele se eșalonează în întreaga epocă, va fi în măsură să explice și fundamenteze mai nuanțat conținutul civilizației tracice în județul Mureș. Oricum, cercetarea actuală găsește, în aria județului Mureș, acest conținut tracic al culturii materiale prezent peste tot și determinant în epocă, prin bogăția și varietatea descoperirilor, celelalte mărturii ale epocii (spre exemplu, scitice — în 26 localități) nefiind atât de semnificative.

În perspectivă, cercetarea epocii Hallstatt în județul Mureș, a civilizației tracice din acest spațiu al țării, va trebui să și revalorifice vechile mărturii, să precizeze cu o mai mare rigoare conținutul descoperirilor curente, să extindă, periodic și sistematic, sfera investigațiilor și în zonele mai puțin sau necercetate.

AUTORI:

N. Aberg, *Cronologie* — N. Aberg, *Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie*, Stockholm, I—V, 1931—1935.

K. Benkő, *Marosszék* — K. Benkő, *Marosszék ismertetése*, Cluj, 1868—1869.

D. Berciu, *Zorile* — D. Berciu, *Zorile istorici în Carpați și la Dunăre*, București, 1966.

G. V. Childe, *Danube* — G. V. Childe, *The Danube in prehistory*, Oxford, 1929.

G. V. Childe, *Dawn* — G. V. Childe, *The Dawn of European Civilisation*, Londra, 1925.

I. H. Crișan, *Ceramica*, 1964 — I. H. Crișan, *Ceramica geto-dacă*, Cu specială privire la Transilvania, 1964.

I. H. Crișan, *Ceramica*, 1968 — I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, București, 1968.

C. Gooss, *Chronik* — C. Gooss, *Chronik der archaologischen Funde Siebenbürgens*, în *AVSL*, XXII, 1876.

J. Könyöki — G. Nagy, *Középkori várak* — J. Könyöki — G. Nagy, *Középkori várak különös tekintettel Magyarországra*, Budapest, 1905.

I. Marțian, *Rep.*, II — I. Marțian, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal, Bistrița*, 1921.

I. Nestor, *Stand* — I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, 1933.

B. Orbán, *Székelyföld* — B. Orbán, *Székelyföld leírása*, I—VI, B-pest, 1869—1871.

T. Ortway, *TemesvTört* — T. Ortway, *Temesvármegye és Temesváros Régibb középkora*, Budapest, 1914.

P. V. Patay, *Frühbronzezeit* — P. V. Patay, *Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn*, Budapest (în *Diss. Pann.*, II, 13).

- V. Pârvan, *Getica* — V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București 1926.
 V. Pârvan, *Dacia* — V. Pârvan, *Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene*, 1967.
 B. Pósta, *Útmutató az Erdélyi Múzeum Erem- és Régiség-tárában*, Cluj, 1903.
 D. Protase, *Problema continuității* — D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticei*, București, 1966.
 H. Schroller, *St. u. Kz.* — Hermann Schroller, *Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin, 1933.
 G. Tocilescu, *Dacia* — G. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1880.

THRAKISCHE ARCHÄOLOGISCHE ZEUGNISSE AUS DEM KREIS MUREȘ (Zusammenfassung)

Der Autor stellt in einer gekürzten Synthese die archäologischen Funde der Hallstattzeit vor die auf dem Gebiete des Kreises Mureș entdeckt wurden.

Er unterstreicht, dass es bis zum jetzigen Zeitpunkt im Raume des Kreises Mureș 101 Ortschaften mit 109 topographischen Fundorten gibt, an denen thrakische Überreste aus der Hallstattzeit entdeckt wurden. Diese stammen aus Niederlassungen, Nekropolen, einzelnen Gräbern, aber auch aus verschiedenen Depots und Erzschnmelzen oder auch aus einzelnen Funden.

Die reichsten Entdeckungen, der Hallstattzeit zugehörig, stammen aus 40 erforschten Niederlassungen. Unter diesen, kann man, nach dem heutigen Stande der Forschung, diejenige aus Lechința de Mureș, an dem Fundort „Săliște“, als repräsentativ betrachten, wo jetzt umfassende und methodische Grabungen durchgeführt werden.

Der Autor erwähnt, dass es ausserdem noch wissenschaftlich schon erfasste Funde der Hallstattzeit an 53 topographischen Punkten gibt (mit Keramik u.a.) die auch dort Spuren oder Niederlassungsphasen beweisen.

Dr. Lazăr beschreibt in seiner Mitteilung noch Gräberfunde, die entweder zufällig oder systematisch gemacht wurden und schliesst seine Analyse mit der Vorstellung der Depots und Erzverarbeitungsstätten ab, von denen im Kreis Mureș 30 gefunden wurden, zugleich ihre chronologische Zugehörigkeit bestimmend und dabei die anspruchsvolle Metallurgie der Thraker, die Stammväter des rumänischen Volkes, beschreibend, die diese in der vorgeschichte Europas entfalteten und somit sich als meisterhafte Umgestalter materieller Werte und zugleich als tüchtige Handwerker auszeichneten.

FIGURINELE ANTROPOMORFE GETO-DACICE DESCOPERITE IN JUDEȚUL COVASNA

NICOLAE ȘOANCA

Cercetările arheologice desfășurate de Muzeul Județean Covasna, precum și descoperirile întâmplătoare semnalate în ultima perioadă de timp, au adus importante contribuții la mai buna cunoaștere a diverselor aspecte referitoare la modul de viață al poporului dac. Astfel, pe lângă o lărgire a gamei informațiilor ce se referă la perioada de maximă înflorire a civilizației dacice, cunoștințe noi, valoroase, s-au obținut și privind etapa de început a epocii La Tène, cât și evoluția populației autohtone în perioada stăpînirii romane în Dacia.

Cea mai mare parte a acestor cunoștințe și informații atestă înaltul grad de dezvoltare al civilizației poporului dac, ele se referă însă la cultura materială a dacilor, și mai puțin la viața spirituală a acestora. În absența unor descoperiri arheologice, ca: sanctuare, vetre pictate, alte construcții religioase și de cult, un aport important la cunoașterea culturii spirituale a dacilor, îl aduc figurinele antropomorfe descoperite în toate zonele țării. Pînă-n prezent, pe teritoriul județului Covasna au fost descoperite patru astfel de figurine, datate în perioada La Tène, și care se alătură exemplarelor descoperite la Reci, datate în Hallstatt.¹

În cele ce urmează vom prezenta aceste exemplare, după care, vom încerca unele concluzii.

1. *TURIA*: Figurină feminină, de formă tronconică, cu capul nediferențiat de corp și fără membre. Văzută din lateral, partea frontală a capului este mai înaltă decît cea posterioară, avînd formă de treaptă. Are redat nasul, ochii, gura, sub forma unor orificii incizate, iar sexul este redat prin prezența sinilor și a unei linii incizate, frontal, la partea inferioară. Corpul este perforat vertical, incomplet, orificiu ce sugerează tot un organ anatomic, sau un loc destinat suspendării cu ajutorul unei tije. Provine dintr-o locuință și s-a descoperit pe vatra acesteia, alături de un fragment de ceașcă — opaiț și un vas miniatură. Inventarul descoperit, inclusiv figurina, este datat în secolele IV—III î.e.n., pe baza ceramicii.²

-
1. V. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, București, 1974, p. 361, fig. 405/2, 4.
 2. Z. Székely, *Noi descoperiri dacice la Turia* (jud. Covasna, comunicare prezentată la Brașov, 11-13 martie, 1988).

Dimensiuni: înălțime 50 mm; lățime sup. 22 mm; lățime inf. 18 mm.

Nr. inv. 18.290. Pl. X 1; 1 a;

2. **ANGHELUS** (com. Ghidfalău): Figurină feminină, corpul tronconic, capul nediferențiat de corp, fără miini, picioarele foarte scurte și cilindrice. Forma capului este circulară, nasul ușor accentuat iar ochii sînt redați prin două adîncituri rotunde. Sexul este sugerat de un orificiu circular, practicat la jumătatea părții inferioare, frontal. A fost descoperită într-o locuință, și este datată în secolele III-II î.e.n.³⁾.

Dimensiuni: înălțime 47 mm; diametrul superior 16 mm; diametrul inferior 22 mm. Nr. inv. 16.609. Pl. X/2.

3. **POIAN**: Figurină feminină, cu corpul aproape rectangular, capul nediferențiat de corp, picioarele foarte mici, brațele de forma unor proeminente mici și triunghiulare. Detaliile feței sînt sumar redată, ochii și nasul fiind obținute prin presare. Sexul este sugerat de un orificiu practicat în partea inferioară, sub care continuă o linie incizată. S-a descoperit într-o locuință, în apropierea vetrei acesteia, și este datată în secolul I î.e.n.⁴

Dimensiuni: înălțime 63 mm; lățime 36 mm. Nr. inv. 16. 198. Pl. X/3; 3a

4. **OLTENI** (com Bodoc). Figurină feminină cu capul nediferențiat de corp, fără brațele superioare, cu picioarele scurte și de forma unor protuberanțe circulare. Corpul este ușor cilindric iar extremitățile sînt mai aplatizate. Partea superioară a capului este de formă conică. Pe partea frontală, prin incizarea unor linii, s-a încercat redarea unor detalii anatomice, destul de schematizat. Ochii sînt redați prin două linii incizate, dispuse oblic, iar sexul ar putea fi sugerat de o altă linie dispusă la locul respectiv.

A mai fost descoperită la Olteni, în interiorul castrului roman pe locul barăcilor soldaților, în unicul strat de cultură identificat, cel al locuirii romane.⁵ Este datată în secolul II e.n.

Dimensiuni: înălțime 42 mm; lățime superioară 16 mm; lățime inferioară 22 mm. Nr. inv. 18.353. Pl. X/4.

Prezentarea figurinelor de mai sus comportă încă unele precizări, și apoi cîteva concluzii.

Toate exemplarele, redînd sexul feminin, sînt modelate cu mîna, conform cu destinația și rolul lor. Înscriindu-se acelei caracteristici de neidentitate, proprie acestui gen de produse. Sînt confecționate din pastă destul de pură, arse oxidant dar și inoxidant (Olteni), iar detaliile anatomice (nas, ochi, gură, brațe, sex) sînt redată prin presare cu degetele, sau, prin practicarea unor linii incizate sau orificii.

3. *Idem*, *Nouvelles données sur la culture geto-dace du sud-est de la Transylvanie, în Thraco-dacica*, București, 1976, p. 231-240, fig. 3/3.

4. *Ibidem*, p. 235, fig. 3/2.

5. Conform informațiilor oferite cu amabilitate de dr. Székely Zoltán, conducătorul colectivului care a efectuat săpături arheologice la Olteni.

Toate cele patru figurine au fost descoperite în locuințe, pe vatră și în apropierea acesteia, sau asociate cu cenușă. Într-un singur caz, la Turia, figurina descoperită pe vatră era însoțită de fragmentele unei cești dacice și de un vas miniatură. Nu s-au descoperit pînă-n prezent figurine zoomorfe din aceeași perioadă.

Tipologic, se înscriu în gama produselor de aceeași factură descoperite peste tot pe teritoriul țării noastre.⁶ Exemplarul descoperit la Turia, dacă aparține ca datare secolelor IV-III î.e.n., include și teritoriul județului Covasna în rîndul localităților est sau sud-carpătice cu figurine date în această perioadă.

Importanță deosebită ca atare, prezintă, exemplarul găsit la Olteni, încadrat în secolul II î.e.n., el constituind singura figurină antropomorfă provenită dintr-un castru, și totodată unica cunoscută pe teritoriul țării aparținînd acestei etape. Unicul strat de cultură identificat prin cercetare arheologică desfășurată de dr. Székely Zoltán, conținea ceramică romană dar și dacică, la același nivel sau chiar amestecată.⁷ Prezența ceramicii dacice cît și a figurinei în stratul cultural roman din castru, oferă noi date teoriei referitoare la Prezența autohtonilor, efectivă, în chiar interiorul castrului, în plină perioadă de stăpînire romană în Dacia.

Originea acestor figurine trebuie căutată în spațiul de locuire geto-dacic, și nicidecum în lumea externă, deși unele influențe grecești, celtice sau romane nu pot fi excluse în totalitate, cel puțin sub raportul unor afinități ale credințelor și practicilor magico-religioase comune indoeuropenilor. Pentru originea lor locală pledează și tradițiile unei plastici remarcabile ca realizare artistică, dar și funcțiile magico-culturale ale acestora.⁸

Ca semnificație, aceste figurine completează informațiile literare și arheologice referitoare la credințele și practicile religioase ale dacilor. Ele au o destinație de cult, sînt manifestări simbolice legate de protecția unei divinități, de anumite practici magico-vrăjitoare proprii multor popoare primitive.

Figurinele de mai sus, sînt aproape unicele manifestări de viață spirituală, magico-religioasă, aparținînd populației dacice de rînd, care a locuit teritoriul județului Covasna în acele timpuri, incluzîndu-l și sub raport spiritual în largă arie de existență a civilizației geto-dacice.

6. N. Conovici, *Cîteva figurine antropomorfe getice descoperite la Piscul Crășani (com Balaciu, j. Ialomița)*, în SCIVA, 25, 1974, 2, p. 229—301; S. Sanie, *Plastica și unele aspecte ale cultelor și credințelor geto-dacice în Studii Dacice*, Cluj-Napoca, 1981, p. 174—195; V. Sirbu, *Credințe magico-religioase ale geto-dacilor reflectate în descoperirile arheologice*, în SCIVA, 38, 1987, prima și a doua epocă a fierului, în Istros, V. Brăila, 1987, p.91—157.

7. Vezi nota 5.

8. S. Sanie. *op. cit.* p. 175.

LES FIGURINES ANTHROPOMORPHES GÉTO-DACIQUES DECOUVERTS DANS LE DÉPARTEMENT DE COVASNA

(Résumé)

Ce sont présentes quatre figurines anthropomorphes en pâte souffisant pure, découverts en habitats daciques de Turia, Angheluș, Poian et dans le castré roman d'Olténi.

Touts les éxemplaires sont féminines, rudimentaire modélées, ayant des détailles anatomiques bien précisées (oeil, nez, bouche) et dimensionnés entre 4-6 mm.

Leur datation commence de IV-III siècle a.n.è. (Turia) et II siècle n. (Olténi), et ont d'origine autochtone.

Elles ont une caractèr de culte ou magique-réligieuses, ayant utilisées pour invoquer la protection d'une divinité et pour des autres rituels propres au population dacique.

Les caractéristiques, le forme et le sens spirituels, conténns ces produits découvertes dans le département Covasna, sont bien encadré dans la game de ce genre dans tout l'espace d'habitation dacique. On croit qu'ils appartenntes a une catégorie sociale modeste et n'ont pas été découvertes jusqu'on présent dans des sanctuaires ou d'autres construction religieux.

FORTIFICAȚII DACICE DIN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI

FLOREA COSTEA

Ca și satele, așezările fortificate ale dacilor¹ sint răspândite în toate regiunile locuite de aceștia. Faptul că numărul lor este mai mare în anumite zone are nenumărate explicații, asupra cărora nu credem că este oportun să insistăm acum. Identificate mai demult sau mai curînd, cercetate exhaustiv sau abia sondate (cărora li se adaugă cele doar depistate), în prezent se cunosc următoarele așezări fortificate sau cetăți dacice propriu-zise; Breaza-Făgăraș², Racu³, Jigodin⁴, Arpașu de Sus⁵, Tilișca⁶, Covasna⁷, Rîșnov-Cetate⁸, Cernatu⁹, Bicsadu Oltului¹⁰, Miercu-

1. H. Daicoviciu, *Dacii*, 1968, p. 144 și urm. idem, *Dacia*, p. 150 și urm.; I. H. Crișan, *Burebista*, p. 290 și urm.
2. Th. Năgler, în *St.Com.*, Sibiu, 14, 1969, p. 92. Sondajele efectuate de I. Glodariu, Florea Costea și Ioan Ciupea au confirmat că așezarea civilă contemporană cetății a fost quasi-total compromisă prin amplasarea aici a complexului de cabane și a plantației de meri.
3. Z. Székely, în *SCIV*, VI, 1955, p. 565—566; idem, în *SCIV*, 1, 1962, p. 142—143; idem, în *CVMIDAVA*, III, 1969, p. 103.
4. Al. Ferenczi, în *ACMIT*, IV, p. 258—259; C. Daicoviciu și colab. în *SCIV*, 2, 1961, p. 307—309; I. H. Crișan, *Ceașca dacică*, p. 142; Z. Székely, în *CVMIDAVA*, III, p. 103 și urm. etc.
5. M. Macrea și Ioan Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, București, 1976, cu bibliografia anterioară, I. Glodariu, *Fortificația așezării dacice de la Arpașu de Sus*, în *CVMIDAVA*, VIII, p. 23 și urm.
6. N. Lupu, *Cetatea dacică de la Tilișca*, în *Materiale*, VIII, p. 480; idem, în *Materiale*, IX, p. 233—243, cu bibliografia completă pînă la acea dată.
7. Z. Székely, în *SCIV*, 2, 1972, p. 201 și urm.; Al. Ferenczi, în *ETF*, Cluj, 1937; C. Daicoviciu, în *Dacia*, 7—8, 1940, p. 320; idem, în *SCIV*, 1, 1950, p. 119—120; Z. Székely, în *Materiale*, X, p. 219 și urm. etc.
8. Florea Costea, în *CVMIDAVA*, IV, 1970, p. 17—48. Cercetările ulterioare în curs de publicare în *CVMIDAVA*, XIV (sub tipar).
9. *Supra*, nota 3.
10. Al. Ferenczi, în *ACMIT*, I, 1926—1928, p. 245; idem, în *ACMIT*, IV, 1932—1938, p. 316—319; C. Daicoviciu, în *Dacia*, VII—VIII, p. 320; Kurt Horedt, în *S—F*, VI, 1941, p. 384; Z. Székely, *Săpăturile de la Bicsadul Oltului (Treii Scaune)*, București, 1951, p. 75—93; idem, în *Almanah*, p. 12—13; M. Macrea, M. Rusu, în *Dacia*, N.S., 1960; p. 225; idem, în *Thraco-Dacica*, p. 231 și urm.

rea Ciuc¹¹, Bogat¹², Teliu¹³, Odorheiu Secuiesc¹⁴, Porumbenii Mari¹⁵, Ze-
tea¹⁶, Ghindari¹⁷, Șeica Mică¹⁸, Racoș¹⁹, Crizbav²⁰, Brașov — Pietrele lui
Solomon²¹, Cașin^{21a}, celor peste 20 enumerate mai sus putîndu-li-se adăuga
cu probabilitate altele, care beneficiază însă numai de cercetări de te-
ren (Bodoc, jud. Covasna, Bogata, jud. Brașov sau cea de pe mîgura
Codlei, aceasta din urmă distrusă de construcțiile de la începutul seco-
lului al XIII-lea²²).

În cele ce urmează, vom proceda la prezentarea sumară a cîtorva dintre
acestea (care s-au bucurat de o cercetare exhaustivă), în scopul de a oferi
prototipuri ce se pot constitui în exemple de unitate în diversitate cate-
gorială, pl. XI.

1. ARPAȘU DE SUS. Este situată la est de ramificațiile masivului
Arpașu Mare (2468 m), în marginea de sud a satului cu același nume, la
capătul platoului Tinosu, pe botul de deal numit „Cetățeaua“, în amon-
te de confluența piraiei Arpașu Mare și Plăvaia. Pantele de est, nord
și vest sînt aproape verticale, greu accesibile. Depărtarea de Olt este de
circa 6,5 km, Din incintă se poate supraveghea o zonă întinsă din lunca
acestui rîu, dar și partea dinspre sud, pînă la munte. „Cetățeaua“ are
o lungime de 91 m (inclusiv fortificația), incinta locuită de daci fiind
de 66 x 36 m. Eroziunile au redus între timp suprafața la numai 0,2326
ha, suprafață logic mai mare în antichitate.

Accesul eventualilor atacatori putea avea loc numai dinspre sud.
Oprirea acestora s-a făcut prin săparea unui șanț și înălțarea în spa-
tele lui a unui val, exact acolo unde capătul nordic al platoului Tinosu
prezintă o gîtuire pronunțată.

Cercetările au precizat existența a două faze. În prima se include
săparea șanțului pînă la pietriș și înălțarea valului la nord de șanț. Pre-

11. Pe larg la Z. Székely, *Sistemul* ...

12. *Ibidem*.

13. A. D. Alexandrescu, Ioan I. Pop, *Cetățuia dacică de la Teliu*, în *CVMIDAVA* XIV, Brașov, 1988 (sub tipar).

14. *Supra*, nota 11.

15. G. și Șt. Ferenșci, în *Materiale*, X, p. 339—340; idem în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, 1974, p. 137—149; Z. Székely, în *Materiale*, VI, 1959 p. 194; i-
dem, în *Dacia* NS, XI, 1967, p. 363, nr. 44; idem, în *Dacia*, NS, XII 1968, p.
427, nr. 48; idem, în *CVMIDAVA*, III, p. 103.

16. Z. Székely, *Zetevára* Sf. Gheorghe, 1949; idem, în *CVMIDAVA*, III, p. 102.

17. *Idem*, în *Materiale*, IX, p. 302; idem, în *CVMIDAVA*, III, p. 103.

18. K. Horedt, în *SCIV*, 2, 1964, p. 186 și urm.

19. Cercetări I. Glodariu, Florea Costea (1980—1987), comunicate la sesiunile anuale
privind săpăturile arheologice.

20. Cercetări Florea Costea, Radu Ștefănescu (1983) inedite.

21. Cercetări Florea Costea, Radu Ștefănescu, M. Gherman (1981), inedite. 21a. Z.
Székely, *Cetatea dacică din Valea Cașinului (jud. Covasna)*, în *CVMIDAVA*,
XII—1, Brașov, 1979—1980, p. 23—34.

22. Cercetări I. I. Pop (1968) și I. I. Pop, Florea Costea (1970—1971), materialele în
colecția Muzeului județean Brașov.

întîmpinarea erodării valului s-a făcut prin învelirea lui cu o manta de lut galben-marونی, tasat intenționat. Nu se poate preciza adîncimea șanțului în această fază, care se pare că nu diferea de cel din faza a doua (1,50—1,70 m sub baza valului). Valul putea depăși 2,30—3 m înălțime în faza a doua s-a înălțat valul și s-a construit o palisadă, valul fiind parțial lătit. În el s-au înfipt, numai pe culme, patru șiruri paralele de stilpi cu diametrul de 20—25 cm, distanța dintre ei oscilînd între 1—1,75 m. În acest stadiu se poate vorbi de o apărare ce consta dintr-un șanț larg la gură de circa 13 m și adînc de 2 m și dintr-un val lat la bază de 13—14 m, înalt de data aceasta de 3,50—4 m. Pe coama lui, cele patru rînduri de stilpi (între care, pînă la o înălțime apreciabilă, poate 1,50—2 m s-a pus pămînt, lățimea atîngînd 5—5,50 m) formează o palisadă care, împreună cu valul creau un obstacol înalt de 5—6 m. La nord de val a fost săpat un șanț mic, tot în faza a doua, dar nu cu rol strategic, ci pentru a feri locuințele de apa scursă de pe val. Șanțul și valul au acum 41,50. și respectiv, 40 m lungime. Nu este posibil a se preciza intervalul dintre faze.

Încetarea locuirii pe Tinosu s-a produs ca urmare a unei distrugerii violente.

Fortificația de la Arpașu de Sus se înscrie în tipul „promontoriu barat“, cu multe analogii în Dacia preromană, inclusiv „zidul“ de lemn întîlnit și la Barboși.²³

2. COVASNA. Descrisă pentru prima dată de către B. Orbán ca fort medieval²⁴, cetatea de la Covasna a fost înscrisă în rîndul celor dacice de către C. Daicoviciu²⁵. Cetatea se află pe promontoriul stîncos numit „Muntele Cetății“, la est de orașul cu același nume, într-o vale împrejmuată de munți și de două piraie. Altitudine — 930 m. Promontoriul a fost terasat și nivelat. Cea mai abruptă este partea estică. Platoul superior are o formă ovală (30 x 18 m). Cele trei terase, pe cotele inferioare ale platoului, au fost înconjurate cu ziduri de piatră, înălțată din lespzi între care se află „liant“ de lut. Pietrele sînt fasonate doar pe partea exterioară. Grosimea zidurilor oscilează între 3 și 9 m (aceasta din urmă în jurul terasei a doua).

Locuită mai întîi în secolele V—IV î.e.n., așezarea de aici a fost populată și în ultimele două secole ce preced cucerirea romană. Preponderent este materialul ceramic, de ambele categorii. Din vasele modelate cu mîna fac parte oalele-borcan, fructierele, ceștile etc., ornamentate cu butoni aplatizați, rotunzi sau alungiți, briuri crestate ori vâ-

23. I. Glodariu, M. Macrea, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, București, 1976, Cu toată bibliografia mai veche. Pentru Moldova, vezi N. Gostar, în *Apulum*, V, 1965, p. 145; idem, în *Cetăți dacice din Moldova*, p. 34; idem, în *Materiale*, VIII, p. 505—511; S. Sanie, I. T. Dragomir, în *Danubius*, IV, 1970, p. 135 și urm.

24. A Székelyföld leirása, Pesta, III, p. 154.

25. SCIV, 1, 1950, p. 119—120, 146.

lurite, alveole. Ceramica lucrată la roată înregistrează fructiere, câni cu fundul inelar, chiupuri, acestea din urmă decorate cu benzi de incizii orizontale sau vălurite; unele cești sînt ornamentate cu motive geometrice, linii orizontale și triunghiuri (din pictură roșie), ca și unele străchini.

Unelte: seceri din fier și prisnele; arme: săgeți poliforme și lănci, și unele și celelalte cu tub de înmănușare, lăncile avînd caneluri.

Începutul fortificației căreia i se datorează sistemul defensiv amintit este plasat în secolul I î.e.n. (pe bază de monede romane), iar sfîrșitul, violent, printr-un incendiu puternic, în anul 106 e.n.²⁶.

3. **TILIȘCA.** Cetatea se află la nord-vest de așezarea modernă, pe o cotă superioară, aplatizată, a vîrfului „Cătănaș” (712 m altitudine), beneficiind de o eficientă protecție naturală. Părțile dinspre sud și est nu permit accesul decît cu greutate, în timp ce vestul și nordul dealului au trebuit să fie barate artificial. Ca urmare, aici a fost înălțat un puternic val de pămînt și s-a săpat un șanț de dimensiuni apreciabile (peste 800 m lungime). În anumite sectoare valul este dublu și are o înălțime ce oscilează între 7 și 8 m. Stabilitatea lui a fost sporită de paramente din piatră calcaroasă. Tot din piatră locală, pe platoul superior, au fost construite două turnuri, însoțite și ele de cîte două paramente. Legătura între blocurile de piatră (paramente) și *emplecton* se făcea prin grinzi de lemn fixate în „coadă de rîndunică”. Ca și la Costești, zidurile, groase de 2,12 m, erau continuate pe verticală de o structură de cărămidă.

Complexele de pe platou și de pe teren sînt: locuințe, ateliere, depozite diferite. Inventarul lor constă din ceramică (uzuală sau de lux) și un mare număr de unelte, care dovedesc practicarea agriculturii și a diferitelor meșteșuguri. Nu lipsesc armele. Deși și atelierul pentru copt pîine (denumit de N. Lupu „brutărie”, după inventar) este pînă acum unic și foarte interesant, de mai mare importanță este fără îndoială descoperirea unui atelier de batere a monedelor. În el se mai aflau, la data descoperirii, 14 ștanțe de bronz și manșoane din fier. Aici s-au bătut monede dacice ce imitau piese emise la Roma, între anii 145 și 72 î.e.n., deci, pînă în plină domnie a lui Eurebista.

Ridicată pe o așezare hallstattiană, cetatea dacică de la Tilișca își are începuturile în secolul al II-lea î.e.n. și atinge apogeul în vremea primului stat dac centralizat și independent, pentru a-și înceta existența odată cu transformarea Daciei în provincie romană (în ceea ce ne privește credem că nu întreg sistemul aparține epocii dacice, cel puțin unul din valuri putînd foarte bine să dateze din prima epocă a fierului).

Ca și cea de la Covasna, cetatea dacică de la Tilișca este apreciată drept centru al unui trib sau al unei uniuni tribale, pentru a intra apoi

26. *Supra*, nota 7.

În sistemul de apărare al lui Burebista²⁷. Noi credem că și mai departe, pînă la Decebal, ambele (ca și cea de la Racoș-Ormeniș, în curs de cercetare au făcut parte din nucleul statal dacic transilvănean).

Dacă am analiza în detaliu fiecare exemplu din lista de mai sus, fără a mai apela la analogiile din alte părți ale Daciei, am constata că diversitatea lor este deosebit de mare, practic neexistînd două absolut identice. Cu toate acestea se poate observa că între ele există o unitate constructivă. Explicația credem că este una singură, care ține înaintea de toate de concepția dacilor de a adapta în orice loc și condiții defensivă la cerințele terenului, pentru a obține avantaje maxime din folosirea judicioasă a acestora.

Într-o lucrare mai veche, procedînd la o clasificare a fortificațiilor dacice, Florin Medeleț considera că acestea pot fi împărțite în următoarele tipuri: I. Așezări care folosesc întărituri hallstattiene; II. Așezări fortificate natural; III. Așezări fortificate cu val, palisadă, zid sec și zid cu liant de lut²⁸. Mai recent, referindu-se aproximativ la teritoriul aflat acum în discuție, Zoltán Székely propunea numai două grupe: I. Cetăți cu val de pămînt; II. Cetăți cu zid de piatră.

Vizînd întreaga Dacie, problema a fost pe larg tratată nu de puține ori în lucrări temeinice de istorie generală a lumii dace²⁹. În ceea ce ne privește apreciem că încercările de clasificare propuse de primii autori amintiti aici sînt cel puțin susceptibile de nuanțări. În primul rînd spre exemplu, cetățile în *opus quadratum* sînt omise ca o categorie aparte (chiar dacă la Z. Székely s-ar putea presupune că se includ grupele a II-a), existînd însă o grupă creată artificial, anume aceea a fortificațiilor „naturale”. Pe de altă parte, al doilea cercetător nu face diferențieri în cadrul celui de-al doilea tip. După cunoștințele noastre, primei categorii îi aparțin nu doar așezări întărite cu val de pămînt, ci și cu „val” de piatră, măcar ca structură de rezistență a celui de pămînt. La rîndul său, deși nu se pronunță categoric, și I. H. Crișan admite categoria fortificațiilor „naturale”.³¹

Pornind și de la alte criterii, decît cele ce au condus la clasificările de mai sus, propunem o împărțire care să aibă pe de o parte ca suport criteriul arhitectural (I) și o alta bazată pe cel funcțional (II).

I—1. Așezări întărite cu șanț și val.

I—2. Așezări întărite cu șanț și val de pămînt care are piatră în substructură.

27. *Supra*, nota 6.

28. Florin Medeleț, *Asupra unor aspecte ale fortificațiilor dacice din Munții Orăștiei*, comunicare la a III-a Sesiune științifică a muzeelor, București, 1966.

29. *Sistemul ... și CVMIDAVA*, XII—1, Brașov, 1979—1980, p. 26.

30. H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, p. 127 și urm.; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, 1977, p. 290 și urm. etc.

31. *Op. cit.*, nr. 1, 5, 13, 19, 34, 46 etc.

I—3. Așezări întărite cu șanț, val și zid (la toate trei nefiind exclusă palisada).

I—4. Cetăți cu incinte exclusiv murale, de aici, ca și din I—3, putându-se desprinde tipul în *opus quadratum*.

I—5. Așezări întărite cu șanț și zid.

Nominalizînd, am avea după acest criteriu aproximativ următoarea repartizare:

I—1: Arpașu de Sus, Odorheiu Secuiesc, Porumbenii Mari (care este și cea mai complexă), Rîșnov, Teliu (și, poate, prima fază de la Tilișca).

I—2: Bicsadu Oltului, Bogat, Cernatu, Jigodin I—III, Miercurea Ciuc.

I—3: Breaza-Făgăraș, Brașov-Pietrele lui Solomon (aici lipsind însă șanțul), Covasna, Tilișca (faza mai nouă), Zetea, Șeica Mică.

I—4: Cașin, Racu, Ghindari.

I—5: Crizbav, Măgura Codlei, Racoș (la toate trei configurația terenului excluzînd categoric posibilitatea ridicării de valuri). Construcții propriu-zise în *opus quadratum* nu avem în această zonă decît turnurile de la Tilișca.

Singuri ne dăm seama că propunerea abia formulată poate ridica obiecții, între care una sugerată chiar de noi; desprinderea subgrupeii în *opus quadratum* din tipurile amintite, pentru care ar fi, poate, mai nimerită altă împărțire, indiferent de elementele auxiliare.

Funcțional, repartizarea lor ar fi următoarea:

II—1: Fortificații locuite permanent, în perimetrul lor desfășurîndu-se o bogată viață economică, politică, militară și religioasă.

II—2: Fortificații destinate refugiului sau apărării îndelungate, unele cu garnizoane permanente.

II—3: Fortificații a căror construire a avut drept rațiune inițială în primul rînd interese politice, religioase și, mai ales, militar strategice, cu garnizoane permanente, adăpostirea locuitorilor din regiunea înconjurătoare fiind secundară.

Tipologic, fortificațiile pomenite mai sus pot fi divizate în: a. Fortificații de tipul promontoriu barat (Arpașu de Sus, Bicsadu Oltului, Breaza-Făgăraș, Cernatu, Crizbav, Odorheiu Secuiesc, Porumbenii Mari, Racu, Rîșnov, Tilișca, Valea Cașinului, Zetea etc. și b. Fortificații înconjurate complet sau pe două-trei părți de construcții defensive (Brașov-Pietrele lui Solomon, Covasna, Ghindari, Sighișoara, Șeica Mică — refolosire a celei hallstattiene —, Racoș-Tepeiul Ormenișului, Teliu etc., încadrarea unora fiind nesigură din cauza cercetărilor incomplete.

Chiar dacă tipologia sugerează unele argumente, repartizarea după funcționalitate este destul de dificilă, mai ales dacă ne gîndim că multe dintre ele puteau să-și schimbe destinația inițială. De aceea nu vom proceda la nominalizarea tuturor, ci doar a acelor sigure:

II—1: Brașov — Pietrele lui Solomon, Arpașu de Sus, Odorheiu Secuiesc, Porumbenii Mari, Rîșnov, Tilișca.

II—2: Crizbav, Jigodin, Măgura Codlei, Racu, Șeica Mică, Teliu, Zetea, Ghindari, Bodoc³².

II—3: Ca sedii ale unor căpetenii militare și religioase sigure considerăm doar ceta'ea de la Racoș-Ormeniș și, temporar (doar în faza finală și pe cea de la Tilișca.

Indiferent de tipurile constructive sau funcționale, atât așezările întărite, cât și fortificațiile propriu-zise, au în majoritatea cazurilor valuri de pământ, valuri cu structura mixtă, șanțuri și ziduri seci. Cele încadrate de noi în tipurile I—1 și I—2 sînt în totalitate creații autohtone. Deosebirea lor de fortificațiile hallstattiene — fără a se repercuta în vreun fel asupra celor afirmate mai sus — constă în reducerea considerabilă a dimensiunilor (vezi cazul celor de la Bodoc, Cernatu de Sus etc.), deși nu lipsesc exemplele în care continuă să fie folosite și cele care înclid multe hectare³³. Nu credem că în aceste două categorii poate fi vorba de vreo influență străină, cu atât mai mult cu cât, așa cum s-a demonstrat nu demult³⁴, sînt mai vechi decît cele celtice. Chiar și cea de la Sărațel, considerată de unii cercetători de inspirație celtică³⁵, se dovedește a fi tot o fortificație dacică³⁶. Sînt acestea dovezi neîndoielnice că deși dacii nu au respins niciodată tehnicile de construcție străine, pe care le-au adaptat, ei și-au construit sisteme defensive la care au aplicat în primul rînd experiența proprie, tradițională.

În cazul cetăților în *opus quadratum* se poate vorbi pe bună dreptate de influențe străine (și chiar de prezența efectivă a meșterilor care au lucrat la ridicarea lor). Cu această tehnică daco-geții au putut să ia contact cu cîteva secole înainte ca ziduri de acest fel să apară în interiorul arcului Carpaților³⁷. Adoptarea (pentru că mai devreme nici nu au simțit trebuința, dar nici nu au avut puterea să ridice asemenea construcții) a avut loc cel mai de timpuriu în La Tène C (Reinecke) sau în primul veac dinaintea erei noastre³⁸. În această tehnică (măcar în detalii diferită, dacii utilizînd mai mult lemn decît grecii) sud-estul Transilvaniei nu are construcții de amploarea celor din Munții Orăștiei.

Ca suprafață, indiferent de tip, cetățile din sud-estul Transilvaniei sînt, de asemenea, foarte diferite: de la mai puțin de 1 ha (Arpașu de Sus, Crisbav, Teliu etc.) la peste 3 ha (Odorheiu Secuiesc, Brașov—Pietrele lui Solomon). La fel de variate sînt și dimensiunile elementelor defensive care, în unele cazuri, măresc considerabil suprafețele. Astfel, la tipurile

32. Aceasta din urmă hallstattiană dar locuită temporar și în Latène (supra, nota 29).

33. H. Daicoviciu, *loc. cit.*; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 320 și urm.

34. I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 310.

35. *Ibidem*, p. 312.

36. *Ibidem*, dar în special I. Glodariu, autorul unor cercetări recente, de la care avem informații amabile.

37. C. Preda, A. Doicescu, în *Histria*, II, 1966, p. 300 și urm.

38. I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 314.

I—1 și I—2 grosimea valurilor este de cel puțin 13—14 m (Arpașu de Sus), dar și de numai cîtiva m (Teliu). Șanțurile au o deschidere de la 3—4 m (Crizbav) la 6 m (Rîșnov) și chiar 13 m (din nou Arpașu de Sus). La cetățile din grupele I—3 și I—4 însă, elementele defensive au proporții mult mai reduse, grosimea zidurilor pornind de la 1 m (Breaza) și ajungînd la aproape 3 m (Racoș, Tilișca). Există două fortificații al căror „zid” ajunge la 9 m grosime. Este vorba de cea de la Covasna și de un segment din incinta de la Brașov-Pietrele lui Solomon. Chiar și între acestea există însă deosebiri fundamentale, în sensul că la cetatea de la Brașov avem de-a face clar cu două paramente (deci *murus dacicus* clar), în timp ce la Covasna este vorba de o îngrămădire de bolovani ce au rostul de a întări *valul* (s.n.).

Despre rolul social-economic, militar și mai ales, politic și de cult nu deținem întotdeauna dovezi suficiente. Dacă primul este în afara oricăror îndoieli la fortificațiile locuite permanent sau în răstimpuri mai îndelungate, iar cel militar rezidă în însăși rațiunea ridicării lor, nu întotdeauna se pot face afirmații sigure în ceea ce privește importanța politică și de cult. Analizînd mai multe exemple de pe întinsul Daciei, H. Daicoviciu considera că măcar o parte din cetățile din ultimele două tipuri puteau fi reședințe ale unor personalități din istoria daco-geților³⁹, ca și alți istorici români, în vechime sau mai recent⁴⁰. Nu este deloc exclus ca și cele de pămînt, mai vechi și mai mari (deși dimensiunile nu sînt un criteriu) să fi avut la vremea lor același rol, pe care unele și l-au păstrat pînă în perioada „clasică”. Nominalizarea acestora este însă anevoioasă și în sud-estul Trnsilvaniei.

O întrebare care s-ar cuveni să primească un răspuns clar este aceea privitoare la momentul, dar mai ales la motivul ce i-a determinat pe daci să procedeze la întărirea așezărilor. Precizăm de la început că nu împărtășim păreri ca acelea care susțin că „... începutul ridicării cetăților dacice din Transilvania trebuie privit în contextul istoric al ridicării dacilor și al noii mișcări a celților din Boemia și Moravia spre răsărit, sub presiunea germanică, mai ales în secolul II î.e.n.”⁴¹, acestea în primul rînd pentru că dacii nu încep să-și ridice cetăți *abia* (s.n.) în secolul al II-lea î.e.n. În al doilea rînd pentru că, indiferent de influențele străine, ei au rezolvat (în felul lor) problema defensivei proprii înaintea celților⁴². Cauza reală și primordială se cuvine a fi căutată în relațiile social-economice și politico-militare, interne ori cauzate de natura contactelor cu

39. H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 317 și urm.

40. C. Daicoviciu, în *A.I.I.S.M.*, Sofia, 150, t. 1, fasc. 2, p. 111—126; idem, în *Atti del Settimo Congresso Internazionale di Archeologia Classica*, 1961, vol. III, p. 81—86; H. Daicoviciu, *Dacii*, p. 130; idem *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, p. 53.

41. G. și Șt. Ferenczi, *op. cit.*, p. 148.

42. D. Berciu, în *Magazin istoric*, 9, 1969, p. 47—48.

43. I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 310.

neamurile din teritoriile învecinate. Trebuia, așadar, să existe comunități indiferent de mărime (triburi, uniuni de triburi, obști teritoriale etc.) cu căpetenii și aparat politico-administrativ și militar investite și cu acest atribut al puterii, exercitat chiar ca o obligație a acestei investiții. Aceasta pentru o perioadă mai timpurie, care oricum este de plasat înainte de apariția statului centralizat. De la apariția statului, problema apărării, implicit construirea de cetăți, este ordonată și coordonată de instituția politică supremă, realitatea fiind mai mult decât oriunde evidentă în Transilvania, unde statul continuă până la cucerirea romană

Oricare ar fi cazurile particulare, sistemul defensiv ia naștere în primul rând din nevoia de a apăra viața și bunurile unei comunități, mai rare (și aproape constant mai târziu) fiind cazurile în care cetățile au doar, sau aproape exclusiv, rosturi militar-strategice — așa cum s-au petrecut lucrurile și în alte epoci istorice sau la alte popoare. Cu siguranță că în ceea ce-i privește pe daci, în perioada în discuție, acele comunități puteau să fie într-adevăr un trib sau o uniune de triburi, cu o stratificare avansată, dat fiind și faptul că ne aflăm în pragul unirii lor de către Burebista. Acum sau mai devreme, fortificațiile mai mici și folosite temporar puteau fi ridicate și de una sau mai multe așezări civile, ai căror locuitori își căutau refugiul într-un loc sigur, apărut și știut numai de ei. Că, într-adevăr, ele apărau bunuri, din care nu mică era cantitatea celor produse pe loc este dovedit de realitatea cunoscută și unanim acceptată că pe măsură ce ne apropiem de era noastră se înregistrează o mare prosperitate în întreaga viață economico-socială din Dacia⁴⁴.

Așadar, pentru a se ridica o cetate sau a se organiza o apărare mai modestă nu era nevoie a se învăța acest lucru de la alte neamuri. Nici pericolul nu trebuia să vină neapărat din afară. Dovada cea mai plauzibilă o oferă ansamblul punctelor întărite din sudul și estul Transilvaniei (și nu numai de aici), ele neavind inițial o dispunere care să sugereze preocuparea pentru crearea unui sistem (s.n.) defensiv mai amplu și (eventual) dirijat de o putere centrală. Acceptarea unei astfel de ipoteze ar echivala aproape obligatoriu cu postularea quasi-contemporaneității tuturor cetăților. Că într-un anumit moment istoric ele puteau și chiar se impunea să se constituie în unități componente ale unui sistem unitar de apărare este plauzibil și chiar necesar. Dar că au fost de la început destinate și subordonate unei atare concepții ni se pare greu, chiar imposibil de dovedit.

Așa cum am mai spus, acestei concluzii i se opune însăși datarea multora dintre ele, uneori nesigură (mai ales pentru data de început) ceea ce ni se pare esențial.

44. H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 147 și urm.; idem, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, p. 168 și urm., cu toată bibliografia anterioară.

În general, cercetătorii care s-au ocupat de această chestiune fie că ezită, fie că nu găesc argumentul hotărîtor (ceea ce în fapt este același lucru) și ajung la concluzii dacă nu divergente, cel puțin diferite.

Deși nu sintem convinși că în cele ce urmează nu se vor găsi argumente tranșante, propunem ca în stabilirea cronologiei fortificațiilor dacice să se aibă în vedere mai mult decît pînă acum următoarele :

- tipul constructiv;
- tehnica;
- relația cu alte așezări (de regulă civile) datale mai strîns;
- inventarul.

Încercarea de aplicare a acestor argumente impune, credem, luarea în discuție a unora dintre obiective. La Rîșnov, de exemplu, există două faze constructive, prima reprezentînd săparea a două șanțuri cu a căror pămînt excavat s-au ridicat cele două valuri mici, aflate la aproximativ 50 m est de zidul cetății feudale. Sub valul dinspre interior a fost găsită ceramică *in situ*, din repertoriul căreia făcea parte un singur vas fragmentar modelat la roată, olăria modelată cu mina fiind preponderentă și de neindoielnică tradiție hallstattiană. În cetate, în secțiunile practicate în colțul nord-estic al „grădinii” feudale se aflau resturi ceramice similare, între care fragmente negre. Toată olăria de care s-a vorbit poate fi datată în ultimele decenii ale secolului al II-lea î.e.n. sau în primele ale celui următor.

În faza a doua s-a săpat un șanț nou, aflat mai aproape de cota maximă a dealului (deci și aici micșorarea suprafeței apărute). Sondarea acestui șanț a dus la descoperirea de vase din care ponderea celor lucrate la roată este mai însemnată. Ea poate să dateze faza respectivă *oricum* mai tîrziu decît cea cu două perechi de șanț și val, poate chiar cu multe decenii. Între perechile de șanțuri și valuri din prima fază și cel nou a fost parțial cruțat, parțial înălțat un val (acum foarte erodat și cu panta mult înclinată spre exteriorul cetății), lat la bază de aproape 19 m.

La Uigodin, în cetatea I au fost descoperite monede grecești din secolul al II-lea î.e.n., ea putînd deci să fie tot atît de veche⁴⁵. Cetatea de la Cernatu de Sus are frapante asemănări cu cea de la Singeorgiu de Pădure (jud. Mureș, ambele putînd să fie datate mai timpuriu decît altele, eventual chiar în secolul al III-lea î.e.n., cum de fapt poate fi încadrată și una din așezările civile din apropiere, pe baza unei monede de la Filip II⁴⁶. Cetățuia de la Teliu se datează, numai pe baza materialului arheologic, în ultimul secol al erei vechi și în primul al celei noi, ea făcînd parte din primul tip⁴⁷. Cetatea de la Tilișca poate fi datată pe

45. M. Macrea și colab., în *SCIV*, 1, 1951, p. 307—310.

46. Z. Székely, în *Thraco-Dacica*, p. 235 și urm.

47. *Supra*, nota 13.

grupuri de elemente: mai vechi valorile de pământ și cele cu substructură de piatră, care sînt de tradiție locală, în timp ce zidurile de piatră și turnurile pot fi atribuite secolului I din era noastră⁴⁸.

Din cele de mai sus a reieșit, credem, faptul că încercarea de a data așezările fortificate numai, sau în primul rînd pornind de la tehnica de construcție este deosebit de riscantă, valori și șanțuri putîndu-se face și în secolul al III-lea î.e.n. (ca să nu mai spunem că și în alte epoci istorice), dar tot atît de bine puteau fi săpate și înălțate și în pragul războaielor daco-romane. Așadar, dintre elementele de construcție pot fi luate doar zidurile, fapt valabil pentru ultimele două-trei veacuri ale Daciei libere, ceea ce scoate și mai mult în evidență temeiul ce trebuie pus în datare pe inventarul descoperit. Coroborarea criteriilor de datare propuse permite stabilirea începuturilor așezărilor fortificate enumerate astfel: în secolele III-II î.e.n. — Cernatu de Sus, Rîșnov (faza veche), probabil Odorheiu Secuiesc și Porumbenii Mari; numai în secolul II — Jigodin I, Șeica Mică și prima fază de la Tilișca; în secolele I—II toate celelalte. Aceasta nu este decît una din urmările discuției propuse de noi privind criteriile de datare, în multe cazuri, în special la cele necercetate exhaustiv, putînd să apară alte argumente decisive, dar pe care nu le vedem în afara relațiilor propuse de noi.

Ajunși aici cu studiul nostru ne mai propunem a ne opri asupra unui aspect pe care nici unul dintre cercetători nu l-au considerat lipsit de importanță și care este în bună măsură legat de posibilitățile de datare; relațiile dintre așezările civile și cele fortificate. În această problemă se poate desprinde lesne constatarea că se întîlnesc mai multe situații (evident în afara discuției fiind așezările care sînt ele însele fortificate): La Breaza-Făgăraș, locuitorii așezării civile înconjurată de Brescioara și de Pojorta își găseau adăpostul în cetatea din imediata apropiere, cele două fiind practic lipite; la Sîncrăieni-Covasna⁴⁹ distanța dintre cetate și satele din jur este foarte variabilă, de la 4 la 15 km; la Cernatu așezările civile sînt dispersate în apropierea cetății; alte sate dacice aproape că nu aveau nevoie de apărarea creată artificial (ne gîndim în primul rînd la cele două așezări de la Cuciulata, deși credem că aceea de la Pleșița Pietroasă avea cel puțin un șanț și palisadă⁵⁰, ca și la cele de pe Măgura Codlei, Reci⁵¹ etc.).

Există situații în care legătura dintre așezările civile cunoscute și o fortificație nu se poate face, în primul rînd pentru că acestea din urmă

48. N. Lupu, în *Materiale*, VIII, p. 477—483; idem, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, p. 34—35.

49. Z. Székely, în *SCIV*, 2, 1972, p. 212.

50. Gh. Bichir, în *St.Com.*, 14, Sibiu, 1964.

51. Z. Székely, în *Materiale*, VI, 1959, p. 197; idem, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 325—327.

nu se cunosc. În afara faptului că nu este obligatoriu ca acestea să și existe peste tot, se poate aduce în discuție lipsa cercetărilor atente în teren. Oferim spre exemplificare numai două cești din județul Brașov, anume cele de la Racoș-Ormeniș și de la Crizbav, despre prima neștiindu-se pînă nu demult aproape nimic concret, iar cea de a doua fiind cunoscută doar ca mic fort feudal timpuriu. În realitate, în ambele cazuri, monumentele arhitecturale aparțin aproape în totalitate dacilor, ceea ce s-a relevat după anul 1980⁵². Indiferent de epocă și de regiune, se vede însă clar că aproape peste tot se întîlnesc situații în care așezările civile sînt strîns legate în întreaga lor existență de cele întărite: Covasna, Jigodin, Tilișca etc.

Situația din sud-estul Transilvaniei nu este neobișnuită: la Costești cetățuia este cu siguranță locul de refugiu al locuitorilor marii așezări rurale de pe teritoriul actualului sat⁵³, spre deosebire de Popești, pe Argeș⁵⁴, sau Poiana, pe Siret⁵⁵, unde, ca și la Rîșnov, activitatea productivă se desfășura chiar în incinta fortificată, dar și în casele rămase „extramuros”, așezarea fiind practic divizată de sistemul de apărare.

O relație foarte strînsă a existat cu siguranță între așezările civile și centrele religioase, cu implicații asupra amîndurora. Cum pînă în prezent în această zonă se dețin știri doar despre un asemenea centru (Racoș), dar ale cărui împrejurimi nu sînt investigate mulțumitor, o încercare de nerealizare în acest sens ni se pare prematură.

Un capitol aparte l-ar putea constitui analizarea acelor atribute pe baza cărora aceste cetăți sau așezări întărite mai importante ar putea fi încadrate în rîndul *davae*-lor Daciei preromane. Renunțăm, acest lucru fiind făcut nu demult de alți cercetători⁵⁶ (adăugăm doar la lista știută Racoșul). Nu putem însă să nu subliniem că una din ele apare și în *Geographia* lui Ptolemeu⁵⁷. Este vorba de *COMIDAVA*, pentru care s-a făcut propunerea de a fi identificată cu fortificația de la Rîșnov-Cetate⁵⁸, în lista argumentelor incluzîndu-se și demult celebra inscripție descoperită în castrul de aici.

52. *Supra*, nota 20.

53. H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 127—128.

54. R. Vulpe, în *SCIV*, 1—2, 1955, p. 239 și urm., idem, *Așezări getice din Cimpia Munteană*, p. 27; *Materiale*, III, 1957, p. 235 și urm.; *Materiale*, V, 1959, p. 341 și urm.; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, p. 393—395.

55. R. Vulpe în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 203—251; *SCIV*, 2, 1951, p. 181—191; *SCIV*, 3, p. 191—209; *Dacia*, NS, I, 1957, p. 146 și urm.; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 292—293 etc.

56. H. Daicoviciu, *Dacii*, p. 144 și urm.; idem, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, p. 127 și urm.; I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, p. 290 și urm.

57. III, 8, 4.

58. Florea Costea, *Așezarea dacică de la Rîșnov-Cetate*, în *CVMIDAVA*, IV, p. 26—47.

S-ar mai cuveni să adăugăm că, indiferent de categoria așezărilor (civile sau fortificate), caracterul și poziția lor geografică (vezi harta) se explică nu doar prin condițiile prielnice traiului și apărării, ci și prin bogăția subsolului care pune la dispoziție materii prime pentru o serie de îndeletniciri meșteșugărești.

Succintele considerații de la finele acestui articol li s-ar putea adăuga și altele. Considerăm însă, dintre toate, cea mai importantă este constatarea că, supuse oricărui criteriu de judecată, fortificațiile sud-est transilvănene se integrează armonios civilizației Daciei preromane, subliniind încă o dată caracterul original, unitar și unic al acesteia.

LES CITADELLES DACES DE LE SUD-EST DE LA TRANSYLVANIE

(Résumé)

On a étudiés plusieurs que 20 citadelles daces repandues en sud-est de la Transylvanie. En partitrand de les autres bases que les quelques archéologues roumains, l'auteur partaget les citadelles daces apres le critère architectonique (I) et fonctionnel (II).

Architectonique

I—1. Les établissements fortifiées par les fossés et *vallum* (Arpașu de Sus, Odorheiu Secuiesc, Porumbenii Mari, Rîșnov, Teliu, la prtmière fase de Tilișca).

I—2. Les établissements fortifiées par les fossés et *vallum* soutenu par des grosses pierres (Bicsadu Oltului, Bogat, Cernatu, Covasna, Jigodin I—III, Miercurea Ciuc).

I—3. Les établissements fortifiées par les fossés, *vallum* et des murs (Breaza-Făgăraș, Brașov-Pietrele lui Solomon, Tilișca — la nouvel-le fase —, Șeica Mică, Zetea).

I—4. Les citadelles avec l'enceinte exclusivement murale (Cașin, Racu, Ghindari, Racoș).

I—5. Les citadelles fortifiées par le fossé et le mur (Crizbav, Măgura Codlei).

Fonctionnel

II—1. Les citadelles habitées permanent, avec une riche vie économique, politique, militaire et religieuse (Brașov-Pietrele lui Solomon, Odorheiu Secuiesc, Porumbenii Mari, Covasna, Rîșnov, Tilișca).

II—2. Les citadelles avec une destination pure défensive, parfois avec des garnisons permanentes (Arpașu de Sus, Crizbav, Jigodin, Măgura Codlei, Ghindari, Bodoc, Racu, Șeica Mică, Teliu, Zetea).

II—3. Les citadelles-sièges exclusivement militaires, (toutefois politiques) et religieuse (Racoș et, la seconde fase, Tilișca).

Après avoir esquissé la chronologie des forteresses, l'auteur concluet que les toutes sont des créations daces, influences grecques existent seulement dans le casus des citadelles edifiées en *opus quadratum*.

UN ASPECT AL STRATEGIEI ROMANE ÎN AL DOILEA RĂZBOI CU DACII

MIHAI BRUDIU, LUCREȚIA BRUDIU

Cele două războaie dintre daci și romani din timpul lui Traian și Decebal, prin consecințele lor, reprezintă piatra de hotar de unde începe procesul de romanizare în spațiul geografic nord-dunărean, ocupat în antichitate de poporul geto-dac.

Contactele dintre cele două popoare — dac și roman — au început cu un secol și jumătate înaintea acestor evenimente, timp în care s-au creat unele premise ce au constituit fondul apercptiv pe care s-a greșit, după anul 106, civilizația elevată a romanilor. În legătură cu această problemă, în ultimele decenii, cercetările arheologice și istorice din țara noastră au adus contribuții importante, care împreună cu informațiile cunoscute anterior, constituie astăzi temeiul pentru cunoașterea începutului procesului etnogenezăi poporului român.

Care era situația teritorială a Daciei înainte de începutul ostilităților din anul 101? Cercetările de până acum ne îndreptătesc să afirmăm că teritoriul controlat efectiv de Decebal era cel din interiorul coroanei Carpaților.

În decursul domniei lui Decebal se definitivează sistemul de apărare al statului dac¹ prin numeroase cetăți cu ziduri de piatră ecarisată, ridicate atât în Carpații meridionali, cât și în Carpații răsăriteni, unde în ultimul timp a fost descoperită încă o fortificație similară cu cea de la Piatra Neamț.² Teritoriul dacic situat între Carpați și Dunăre era controlat în continuare de către romani, dar nestăpinit de aceștia. Această realitate rezultă din faptul că nici dacia și nici romanii n-au ridicat fortificații în acest spațiu geografic la sfârșitul secolului I.

Pe de altă parte, cercetările arheologice au dovedit că în cetățile dacice din această zonă încetase locuirea pe la mijlocul sec. I e.n.³ Apoi, când romanii au pornit primul război împotriva dacilor, au plecat de la

1. Constantin Preda, *Considerații privind istoria Daciei în sec. I. e.n.*, comunicare la al X-lea Simpozion anual de tracologie, Miercurea Ciuc, 21-25 sept., 1987.

2. Viorel Căpitanu, Vasile Ursache, *Cetatea dacică de la Moinești*, comunicare la a XXI-a Sesiune anuală de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice din anul 1986, 24-26 aprilie, 1986.

3. Radu Vulpe, *Studia Thracologica*, București, 1976, p. 139.

Dunăre. Ulterior, la începutul celui de al doilea război împotriva dacilor (anul 105), Decebal luind prizonier pe generalul Longinus, pune ca preț pentru eliberarea lui retrocedarea de către Traian a teritoriului pînă la Dunăre, luat de către romani, în urma păcii din anul 102⁴. Prin urmare, granița teoretică a statului dac era pe Dunăre, pînă la începutul războiului din anul 101.

Din informațiile lui Dio Cassius aflăm că în iarna anului 102, cînd ostilitățile se calmează din cauza intemperiilor, Decebal declanșează un atac asupra Moesiei Inferior, împreună cu alți aliați. Atacul pornește din estul Daciei, unde exista un potențial militar, dacic, pe care îl cunoaștem parțial,⁵ astăzi, prin cercetările arheologice, dar, așa cum vom vedea, era bine cunoscut romanilor.

Datorită acestei situații — atacul asupra Dobrogei romane din iarna anului 102, precum și existența unui potențial militar în Carpații răsăriteni — Traian folosește, din punct de vedere strategic, o altă concepție pentru războiul din 105—106.

Astfel, încep pregătirile imediat după pacea din 102, cînd Apollodor din Damasc construiește podul de peste Dunăre, de la Drobeta, apoi, dispune, în zona extracarpatică, de-a lungul principalelor rîuri, unități militare, cantonate în fortificații de pămînt.⁶

În acest context se încadrează și *castellum* de pămînt de la Galați, din cartierul Dunărea⁷, precum și existența unei subunități militare din *cohors I Hispanorum veterana quingenaria equitata*, la Piroboridava (Poiana, com. Nicorești, jud. Galați), după cum atestă papirul lui Hunt.⁸ O altă subunitate din aceeași cohortă se află la Buridava, lîngă Rîmnicu Vilcea.⁹ Avînd în vedere rezultatele cercetărilor arheologice și epigrafice recente¹⁰, acest papirus, care se află în prezent la British Museum, a fost datat cu precizie în anul 105, deci anul începerii celui de al doilea război daco-roman.

Dacă în primul război direcțiile de atac ale armatei romane au fost numai în sud-vestul Daciei, în al doilea război, Dacia a fost atacată atît din vest, cît și din sud, precum și din est.

Deși Gr. Florescu și Ioana Bogdan Cătănciu au exprimat un alt punct de vedere, anume că încă din primul război romanii ar fi atacat Dacia și prin pasul Oituz¹¹, totuși nu poate fi acceptat, atît pentru lipsa unor dovezi concrete, cît și a incompatibilității cu atacul dacilor asupra

4. *Izvoare privind istoria României*, I, Dio Cassius, *Istoria romană*, p. 691.

5. I. Glodariu, *ActaMN*, XIX, Cluj Napoca, 1982, p. 36; G. Ferenczi, I. Ferenczi, în *SM*, II, Tg.-Mureș, 1967, p. 55; Géza Ferenczi și István Ferenczi, în *Crisia*, Oradea, 1972, p. 60.

6. D. Tudor, *Pelendava — Craiova pe columna lui Traian și în epoca Imperiului roman*, Craiova, 1980, rola 18, p. 14; Idem, *Dacio* NS., XXIII, 1979, p. 103.

7. M. Brudiu, în *Danubius*, X, Galați, 1981, p. 59—71.

8. *Izvoare privind istoria României*, I, *Registrul lui Hunt*, p. 47.

9. *Ibidem*.

10. A. Rădulescu, M. Bărbulescu, în *Dacia*, NS., 1981, p. 356.

Dobrogei romane, din iarna anului 102, care a fost pregătit și declanșat tocmai din zona estică a Daciei.

Atacarea, însă, a Daciei prin pasul Oituz în al doilea război (105—106) a fost acceptată la început doar teoretic.

Astfel, pentru prima dată, Vasile Christescu a considerat plauzibil un atac al armatei romane pe latura estică a Carpaților: „Sintem înclinați a admite și o altă pătrundere a armatei romane în Ardeal pe drumul de-a lungul Siretului, pînă la Piroboridava (Poiana) și pînă la pasul Oituz. Am arătat că acest drum a fost luat în stăpînire de romani chiar după primul război și el nu putea fi lăsat fără folosință”.¹²

Ulterior Radu Vulpe, în *Istoria României*¹³, referindu-se la rosturile unității militare *cohors I Hispanorum veterana quingenaria equitata* consemnează că: „într-un loc din papirul cohortei I Hispanorum se menționează despre o expediție transdanubiană (*trans Danuvium in expeditio-nem*), de unde reiese că în afară de detașamentele trimise la Piroboridava și Buridava, această cohortă contribuisese cu un număr de oști și la o serie de operațiuni. eventual chiar pregătirea primului război dacic,¹⁴ duse pentru stăpînirea regiunilor din estul Daciei, probabil pentru centrul și estul Moldovei”.

Mai recent, același cercetător ocupîndu-se de războaiele daco-romane,¹⁵ cînd se referă la direcțiile de atac ale armatei romane în cel de al doilea război, 105—106, menționează: „Înaintarea trupelor romane s-a produs simultan pe mai multe direcții: prin Țara Hațegului, prin pasurile Jiului și Oltului, prin pasul Oituzului, ceea ce ar explica numele imperial al localității Praetoria Augusta pomenită de Ptolemeu”.

În literatura istorică privind cele două războaie daco-romane, mai ales în lucrări de sinteză apărute în ultimele două decenii, nu s-a exprimat o poziție fermă în legătură cu atacarea Daciei dinspre est, de către romani. Astfel, în *Compendiu de istoria României*, sub redacția lui Miron Constantinescu, C. Daicoviciu, Șt. Pascu,¹⁶ precum și în *Dacia de la Eurebista la cucerirea romană*, Hadrian Daicoviciu scrie: „Zona centrală a statului dac e atacată din mai multe părți: dinspre Mureș, pe văile Jiului și Oltului, poate și din estul Transilvaniei”. De asemenea, în *Istoria poporului român*¹⁷, 1970, se menționează: „Foarte probabil, pentru

11. Gr. Florescu, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960, p. 225—230; Ioana Bogdan Cătănciu, *Evolutions of the defence works in Roman Dacia*, 1981, p. 10; Idem, în *ActaMN*, XXI, 1984, p. 131.

12. Vasile Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, 1937, p. 28.

13. *IstRom*, vol. I, București, 1960, p. 523.

14. În stadiul de atunci al cercetărilor privind datarea papirului lui Hunt punctele de vedere erau diferite: R. O. Fink în anul 99 e.n. (*Journal of Roman Studies*, XLVIII, Londra, 1958, p. 102-106; R. Syme îl datează între 105-108 (*Journal of roman Studies*, Londra, p. 26-33). Vezi și asupra nota 10.

15. *Istoria militară a poporului român*, vol. I, p. 172.

16. Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Șt. Pascu, *Istoria României*, Compendiu, 1969, p. 58.

17. *Istoria poporului român*, Andrei Oțetea (sub redacția), București, 1976, p. 64.

a asigura o încercuire completă a forțelor dace au atacat Dacia concomitent din mai multe direcții: prin Banat, pe văile Jiului și Oltului și, poate, chiar prin sudul Moldovei și răsăritul Transilvaniei¹⁸.

În lucrarea *Epoca lui Traian*, Eugen Cizek arată că: „este posibil ca o a șasea coloană, după ce înaintase pe Valea Siretului să fi pătruns în Transilvania printr-unul din pasurile Carpaților orientali¹⁹”.

Același autor mai concluzionează: „Observăm că cercetătorii se fereșc să precizeze numărul direcțiilor de atac. Dar din considerațiile lor am încercat să dezlegăm o concluzie. În ceea ce privește a șasea coloană, cercetările arheologice din Moldova centrală admit că romanii au înaintat pînă la Piatra Neamț unde au distrus cetatea de la Bitca Doamnei²⁰”.

Desigur că amplasarea acțiunilor militare romane din zona est-carpatică nu puteau să aibă un caracter mai clar pînă la efectuarea cercetărilor de la fortificația dacică de lingă Piatra Neamț-Bitca Doamnei.²⁰ Conducătorul cercetărilor de acolo a arătat cu aproape un sfert de secol în urmă că: „cercetările la cetatea dacică de la Piatra Neamț dovedesc însă că cucerirea lui Traian s-a efectuat pe un spațiu ce depășea teritoriul ocupat și organizat de romani în extremitatea sudică a Moldovei. Această ocupare a fost însă condiționată numai de motivul de ordin strategic, pentru a pune capăt oricărei încercări de organizare a rezistenței din partea dacilor răsăriteni. Nu putem deocamdată aprecia care a fost limita nordică a acestui teritoriu cucerit²¹”.

Din cele prezentate pînă aici reiese că în urma primului război daco-roman, în cadrul căruia avusese loc campania dacică din iarna anului 102, în Dobrogea, Traian și-a dat seama că este tocmai acum momentul de a strînge trupul Daciei în cleștele expansiunii romane, instalat, de fapt, în jurul ei încă din prima jumătate a secolului I, cînd în anul 9 a fost constituită provincia Pannonia, iar în anul 46, Imperiul se instalează definitiv în Dobrogea.

De aceea, devenea de neconceput, atunci, reluarea ostilităților militare, fără a extinde frontul operațiunilor mai ales într-o zonă de unde a venit atacul în iarna anului 102 asupra Dobrogei romane, și unde romanii aveau cunoștință de sistemul de fortificații dacice.

Dacă mai adăugăm astăzi și referirile la *castellum* roman, cu șanț și val, descoperit în cartierul Dunărea-Galați, care a putut fi datat pe baza materialelor arheologice la începutul secolului al II-lea — 105—106 — avem încă un jalon pe traseul spre latura estică a Carpaților, traseu pe care se găsea, la Poiana (antica *Piroboridava*) subunitatea militară din *cohors I Hispanorum*.

În ceea ce privește capătul drumului care lega în antichitate Dobrogea cu interiorul arcului Carpat, pe latura estică a acestuia, avem astăzi mai multe informații decît avea Vasile Părvan acum trei sferturi de se-

18 Eugen Cizek, *Epoca lui Traian*, București, 1980, p. 293 și urm.

19. *Ibidem*.

col, cînd a intuit existența acestui drum. Noile informații au fost adunate de N. Gudea în monografia consacrată castrului roman de la Brețcu.²² Nicolae Gudea considera că unitatea *coh. I. Hispanorum* a venit la Brețcu pe valea Oltului — bazat pe o inscripție tegulară de la Bivolari. Credem că această mărturie poate să fie legată de traseul subunității care se afla la un moment dat la Buridava, iar la Brețcu să fi sosit mai întîi subunitatea staționată la Piroboridava, pe Siret. După cum este plauzibil și faptul că ambele subunități să fi fost reunite spre sfîrșitul ostilităților la *Angustia* și aceasta datorîndu-se faptului că pentru misiunea de a păzi intrarea împotriva unor atacuri din zona est-carpatică, o bună parte din militarii cohorței hispanice cunoștea condițiile de luptă din această trecătoare.

Dar, ceea ce găsim deosebit de important în monografia amintită, sînt informațiile de natură economică, și anume, relatările privind tezaurul de opt kg de monede romane descoperit pe traseul pasului Oituz, la Poiana Sărată, precum și relatarea despre marele număr de amfore rămase, care face ca acest castru să se deosebească de toate celelalte din Transilvania. Toate acestea confirmă intuiția lui Vasile Pârvan asupra rolului economic al acestui drum, în antichitate, folosit și de armata romană în campania 105—106.

În sfîrșit, tot în monografia în discuție se află o informație despre o diplomă militară descoperită mai de mult, la Brețcu, aparținînd unui militar din *classis Flavia Moesica*²³, eliberat în anul 92 și care, ulterior, a ajuns pe acest drum și s-a stabilit în zonă.

Chiar dacă acest traseu care leagă cele două zone — a Dunării de Jos cu interiorul arcului carpatic — nu a putut deveni un *limes*, întrucît „între curba munților de la Odobești și cotul fluviului de la Galați rămînea un interval lipsit de obstacole naturale eficace și reprezentînd o primejdioasă poartă de invazii, pentru a cărei închidere orice linie de fortificații artificiale ar fi fost iluzorie”,²⁴ totuși el a rămas în timpul stăpînirii romane un drum comercial prin lumea dacilor liberi. Pe acest traseu în afară de tezaurul de la Poiana Sărată, mai sînt cunoscute alte descoperiri monetare la Cașin, Bucium și două tezaure la Adjud.²⁵

Informațiile documentare care se găsesc astăzi în patrimoniul istoriei antice a României, articulate cu discernămint logic, permit reconstituirea unui concept al strategiei romane prin care Traian a urmărit capitularea Daciei din mai multe direcții convergente, inclusiv din est.

20. N. Gostar, în *Apulum*, V, 1964, p. 137-148.

21. *Ibidem*.

22. N. Gudea, în *ActaMP*, IV, 1980, p. 255—366.

23. *Idem*, p. 305 și 324-325.

24. *IstRom*, vol. I, 1960, (cap. redactat de Radu Vulpe), p. 519.

25. Gh. Bichir, *Cultura Carpică*, București, 1973, vezi pl. II, harta 2.

AN ASPECT OF THE ROMAN STRATEGY DURING THE SECOND WAR AGAINST THE DACIANS

(Summary)

The authors analyse the situation after the first Dacian-Roman war (101-102), when the romans occupied the territories outside the Carpathians. It was there that they installed numerous troops from valley basins of the main rivers in camp fortifications.

According to the last researches there can be proved that a similar situation was to be found in Southern Moldavia where a Campaign Roman *castellum* was discovered in Galați (the Dunărea district). According to Hunt's papyrus, there existed, at Poiana (Piroboridava) a sub-unit from *cohors I Hispanorum veterana quingenaria equitata*. The papyrus has been recently dated back year 105 A.D. These amplacements of the roman army laid side of the attack direction of the Dacian Kingdom on the eastern side of the Carpatians where the Romans come the valley of the Trotuș and Oituz rivers towards *Angustia*. It was there than the *cohors I Hispanorum* built a *Castrum* where they stayed for several years.

The distance covered during the second Dacian-Roman war remained a linking way between the *Inferior Moesia* and the Roman Dacia.

VILLA RUSTICA CELTO-ROMANĂ RĂSPINDITĂ DIN BRITANNIA PINĂ ÎN DACIA

VIRGINIA CARTIANU

În cursul a mai multor secole, în mare parte a Europei de sub stăpânire romană, a fost foarte răspândită în mediul rural tipul de locuință *villa rustica romana*. Aceasta constituie totodată nucleul unor activități productive, în principal agricole, de cereale, legume și fructe, dar, uneori, și meșteșugărești, de prelucrare a lînii și a pieilor etc.

În economia romană termenul de *villa* însemna *fermă*. R.G. Collingwood o definește ca . . . „*orice casă din perioada romană poate fi denumită villa, cu condiția să fi fost locuința unor persoane romanizate ca mod de trai, care lucrau o bucată de pământ; ca opusă unei case de oraș, pe de o parte și a unei case mici de țară, pe de altă parte*”.

A. L. F. Rivet o definește ca „*o fermă care este integrată în organizația socială și economică a lumii romane*”.

Villa era o exploatare agricolă a unor suprafețe între 50 și 150 ha și, uneori chiar pînă la 250 ha.

În *villa* aceasta locuiau proprietarul și personalul său de ajutor, în mare parte sclavi, și erau depozitate uneltele activității productive.

În economia regiunilor menționate, producția în *villae* avea o pondere importantă față de aceea a proprietății mici, realizată de țărani, care locuiau în *vici* (sate) și exploatau fiecare cîte o parcelă mică de teren.

Descoperirea de urme de *villae rusticae romanae* a început în ultimele două secole, în diferite țări, dar a luat un ritm deosebit de cînd, în ultimii 50 de ani, s-a folosit explorarea arheologică prin fotografii aeriene. La aceasta a mai contribuit și modul de lucrare a cîmpului prin pluguri cu tractoare, ceea ce a dus la o arătură mai adîncă, astfel descoperindu-se numeroase urme de construcții foarte vechi.

Arheologi și istorici de seamă englezi, ca F. Haverfield, R. G. Collingwood și Ian Richmond, care au făcut cercetări aprofundate asupra Britanniei romanizate, au ajuns la concluzia că astfel de locuințe, cu funcția arătată mai sus, au existat chiar înaintea cucerii romne în toate țările locuite cîndva de popoarele celtice.

1. A.L.F. Rivet, *Social and Economic Aspects*, in *The Roman Villa in Britain*, Edited by A.L.F. Rivet, Routledge & Kegan Paul, London, 1969, p. 176.

2. *Ibid.*, p. 177.

Acest punct de vedere foarte interesant ne-a îndemnat să studiem literatura istorică și arheologică asupra locuinței de tip *villa rustica romana* în spațiul european, din Britannia pînă în Dacia, iar rezultatele sînt sintetizate în articolul de față.

BRITANNIA

În Britannia, fosta provincie romană între anii 44 și 410 e.n., au fost identificate circa 500 de *villae rusticae romanae*.

„*Britannia nu a fost o țară de orașe, ca Italia și Grecia, sau Galia. Orașele erau mici și puțin numeroase*”³ Majoritatea acestora au fost date la lumină în partea de răsărit a Angliei, adică în cea mai romanizată și mai accesibilă contactului cu Continentul, care era și partea cea mai roditoare și propice agriculturii.

Villae-le rusticae erau de tipuri și mărimi variate, de la foarte modeste pînă la unele foarte spațioase. Studiile comparative au dus la cîteva clasificări, dintre care am reținut pe cea mai detaliată⁴ în care se deosebesc patru tipuri de *villae*; casa mică de țară (*the cottage house*), cu un vestibul și camere flancate de o parte și de alta; casa cu „coridor” sau verandă, de-a lungul fațadei, cu cîte o cameră mare la extremități (*the corridor house*); cea clădită în jurul unei curți de formă pătrată sau dreptunghiulară (*the court-yard house*) și casa avînd construcții frontal și pe cele două aripi laterale *the aisled house*).

Dintre acestea, cea cu coridor era cea mai obișnuită.

Villa avea de obicei un singur nivel, se sprijinea pe temelii de piatră și era ridicată, în parte din lemn. Era destul de solidă pentru a purta un acoperiș de țiglă sau arlezie, cu pereți din lut aplicat pe o împletitură de nuiel și tencuială de var. Numărul încăperilor putea ajunge la 20-30 și chiar 40, cu funcții diferite, după activitatea care se desfășura în gospodăria respectivă, dar aproape toate, chiar și la cele mai modeste, aveau un *hypocaust* (încălzire centrală pe sub podele), un *prae-furnium* pentru camerele de baie și instalații de apă.

Uneori erau clădiri anexe în curte, cu diferite utilizări, între care: camerele de baie, cuptor de uscat cerealele și altele necesare bunului mers al gospodăriei.

S-au găsit numeroase *villae* cu pardoseli mozaicate simple, cu modele geometrice sau florale, dintre care unele executate artistic, reprezentînd scene de vînătoare etc. Pereții erau uneori decorați cu fresce cu motive florale sau cu scene din mitologia romană.

3. R.G. Collingwood, *Roman Britain*, Oxford, At the Clarendon Press, 1959, p. 79.

4. I. Richmond, *The Plans of Roman Villas in Britain*, In *The Roman Villa in Britain*.

Camerele de locuit dispuneau de mobilier adesea lucrat artistic, ca de exemplu mese cu tăblii de marmură sau bronz și cu picioare frumos ornamentate.

Astfel *villae*-le reprezentau adoptarea de către autohtonii avuți a nivelului de trai roman.

În aceste condiții, „*marii proprietari de pământuri trăiau în villae-le lor mai confortabil decât oricare din succesorii lor din secolul al XVII-lea; chiar casele elisabetane, cu toată frumusețea lor arhitecturală, erau inferioare villae-lor romane ca spațiu și confort*”⁵.

Din nefericire aceste case, lipsite de elemente de rezistență și izolate la țară au căzut ușor pradă distrugerii năvălitorilor care au cutureierat Europa civilizată din secolul al IV-lea.

S-a constatat totuși că, după unele raiduri, multe *villae* au fost refăcute pe același loc. Astfel, după o incursiune irlandeză din anul 367, în vestul Angliei, *villa* de la Brislington a fost din nou locuită. În comitatul Gloucester, aproape de granița Țării Galilor, au putut fi identificate *villae* locuite chiar în secolul al V-lea⁶.

Faptul că lumea celto-romană dispunea acum vreo 2000 de ani de locuințe spațioase, confortabile, uneori chiar elegante, este explicabil numai prin nivelul ridicat de civilizație al popoarelor celtice existent chiar înainte de cucerirea romană.

În conviețuirea celto-romană de după cucerire aportul celtic a fost substanțial. Nu a fost „*o substituie a unei civilizații printr-alta, sau cu atât mai mult relevarea unei singure și veritabile civilizații unor simpli barbari, ci a fost o co-penetrație reciprocă: romanizarea nu a făcut tabula rasa de trecut*” ... „*ar fi o eroare de a nega orice supraviețuire a acestei seve indigene, de a-i refuza orice participare la civilizația comună în curs de elaborare*”⁷.

Originea *villae*-lor a constituit o problemă mult dezbătută. Față de variantele care pot fi susținute — proprietate a unor „romani adevărați”, sau, poate, a unor cetățeni romani veniți din afara Britanniei și stabiliți în Britannia, sau a unor localnici britoni romanizați ca limbă și obiceiuri — R.G. Collingwood argumentează că *villa* era locuința unor autohtoni britoni, uneori și a unor străini imigranți, dar puțin numeroși, ca de pildă conducătorul unui domeniu imperial sau al unei mine, sau a unui negustor care hotărîse să-și termine ultimii ani în provincia Britannia.

În aceste condiții și ținînd seama de amenajările interioare, nu rareori tratate artistic, *villa rustica romana* din Britannia putea fi considerată o versiune romană a unei forme deja existente, mai vechi, la celti.

5. R.G. Collingwood, *op. cit.*, p. 85.

6. K. Branigan, *The Romans in the Bristol Area*, The Bristol Branch of the Historical Association, The University of Bristol, 1969.

7. L. Harmand, *L'Occident romain*, Payot, Paris, 1960, p. 440.

F. Haverfield⁸ susține același punct de vedere că *villa rustica romana* era o formă de casă celtică. Casa cu „coridor“ de a lungul fațadei nu are corespondent arhitectural în casa tip *domus* din Italia. Chiar și între tipul de casă avînd o curte (*courtyard house*) și casa cu peristil din unele provincii romanizate există mari deosebiri.

Casa britono-romană nu are nici *atrium*, nici *impluvium*, nici *tablinium*. Casele din Italia și Hispania rareori aveau un *hypocaust*, clima fiind mai blîndă.

Casa din Britannia privește spre exterior, iar coridorul deschis, dar apărat de acoperișul locuinței, era funcțional, deoarece permitea supravegherea curții pe cînd casa romană propriu-zisă, cu ferestre mici spre exterior privea numai către interior.

Deoarece în Anglia, după cel de-al doilea război mondial, s-au făcut cercetări amănunțite, se pare că nici o palmă de pămînt nu ar fi nestudiată prin fotografii aeriene,⁹ și, ca urmare, arheologii au ajuns la concluzii aproape unanim acceptate.

„Ceea ce mai mult decît orice poate fi numită trăsătură caracteristică a civilizației britano-romane, este *villa* sau casa de țară“. Această afirmație a lui R. G. Collingwood¹⁰ nu trebuie să apară surprinzătoare, deoarece alți arheologi și istorici extind importanța *villae*-i și în alte părți ale Europei.

Ian Richmond, ca și predecesorul său Karl M. Swoboda¹¹, consideră că *villa* (și anume cea „tip coridor“) „nu este limitată la Britannia, ci este foarte obișnuită în Franța, Belgia și Germania ... în Britannia și Gallia corpul principal al casei este alcătuit dintr-un șir de camere, pe cînd în Germania este o cameră centrală, în jurul căreia, adesea sînt grupate camere mici“¹².

GALLIA

Gallia Lugdunensis (nord-vestul Franței de astăzi), *Gallia Belgica* cu ținuturile Germaniei, de ambele maluri ale Rinului, au fost studiate împreună, deoarece tipul de *villa rustica romana* era unul și același: *villa* cu „coridor“.

Karl M. Swoboda afirmă și ilustrează cu numeroase exemple că, spre deosebire de alte regiuni, în *Gallia Belgica* și în regiunea din dreapta Rinului care au fost sub stăpînire romană numai de la sfîrșitul primului secol, tipul de *villa* „*Portikusvilla mit Eckrisaliten*“ (echivalent

8. F. Haverfield, *The Romanization of Roman Britain*, Oxford, At the Clarendon Press, 1912.

9. R. Chevallier, *L'avion à la découverte du Passé*, Fayard, Paris, 1964.

10. R.G. Collingwood, *op. cit.*, p. 79.

11. K. M. Swoboda, *Römische und romanische paläste*, Kunstverlag Anton Schroll & Co., Wien, 1924.

12. I. Richmond, *op. cit.*, p. 53.

cu denumirea actuală de *villa* cu „coridor“ (*corridor-type with end projections*) era exclusiv folosit atît pentru clădirile mari, cît și pentru cele mici.

Numărul urmelor de *villae rusticae* ascunse în pămîntul Franței pare a fi foarte mare, după cum dovedesc descoperirile surprinzătoare prin explorările arheologice aeriene.

Începute¹³ prin observații de la bordul unui balon, acestea sînt efectuate în prezent prin fotografii din avioane, adaptate special acestui scop și corelate cu cercetări la sol. Numai în departamentul Somme din nordul Franței au fost identificate peste 700 de *villae* prin această metodă de exploatare¹⁴.

S-au descoperit în acest mod și *oppida*, *villae* și drumuri, îndeosebi cele din nordul Franței, explicabil prin natura terenului fertil culturilor.

În Bourgogne cercetările arheologice au identificat tipuri variate de *villae*: cu coridor de a lungul fațadei, cu plan pătrat și foișor la colțuri, cu peristil dar avînd totuși anumite caracteristici predominante: orientare E-SE a ansamblului, înșirarea încăperilor în plan longitudinal, realizarea de structuri proporționale și simetrice¹⁵.

Originea *villae*-lor este legată de timpurile care au precedat epoca romană. Gallia cucerită de către romani a continuat multe din structurile ei anterioare. „Cucerirea romană nu a determinat în Gallia o revoluție socială“¹⁶. Agricultură a rămas baza economiei; au continuat satele (*vici*) și *villae*-le.

„Clădirile pe care le întîlnește arheologia în terenurile de la țară sînt cel mai adesea VILLAE, care corespund acelor edificii celtice, villa proprietarului, înconjurată de clădirile pentru personalul care îl ajută și pentru exploatare, sau modestele villae rusticae, locuința unei familii de coloni liberi sau șerbi, însărcinați cu exploatarea unei părți a domeniului“¹⁷.

Cu toată varietatea tipurilor de locuințe „se întîlesc pe alocuri multe ansambluri modelate după un plan aproape identic“¹⁸.

RAETIA (partea răsăriteană a GALLIEI)

Teritoriul de astăzi al acestei țări, făcînd parte din perimetrul străvechi al celților (helveți) și ajuns sub stăpînirea romanilor, urmele acestora se găsesc în variate relicve.

13. J. Déchelette, *Manuelle d'archéologie préhistorique celtique et gallo-romaine*, Paris, 1924—1934.

14. R. Chevallier, *op. cit.*

15. R. Agache, *Recherches aériennes de l'habitat rural gallo-romain* în *Mélanges d'archéologie et d'histoire* édités par Raymond Chevallier, S.E.V.R.E.N., Paris, 1966.

16. A. Grenier, *La Gaule romaine*, în *An Economic Survey of Ancient Rome*, Faigant Bock, Inc., Paterson, New Jersey, 1959, vol. III, p. 495.

17. *Ibid.* p. 495.

18. *Ibid.* p. 496.

Studiul întreprins de Walter Drack¹⁹ asupra ștampilelor imprimate pe obiectele ceramice (terra sigilata) a constatat că dintre numele bine recunoscute a 54 de ștampile, 26% sînt celtice, 24% latine, 5% grecești, iar restul de 45% ar putea fi sau celtice, sau latine.

Chiar de la primele explorări arheologice, începute în 1756, la Oberkulm (Aargau), a fost descoperită o *villa rustica* avînd 18 camere, dintre care două laterale unui „portic”, ceea ce caracterizează tipul de *villa* denumit de K. M. Swoboda *Eckrisaliten villa*.

Din secolul al XIX-lea activitatea arheologică a devenit mai intensă descoperindu-se și multe *villae rusticae*, dar, din nefericire, metodele de excavare nu au fost cele potrivite, iar cercetările sumare, ceea ce a avut ca urmare o sărăcie de informații, nemaifiind cunoscute nici planurile lor. S-au păstrat mențiuni despre cele mai mari *villae rusticae romanae*, cea de la Bennwil (Waldenburg) și cea de la Bümplitz (Berna), ambele de tipul „cu coridor” lung.

În multe din *villae*-le de tip urban, suburban și rustic, ca și în temple și basilici, s-au găsit fresce din perioada romană.²⁰

PANNONIA

Prin denumirea de *Pannonia* sînt cuprinse în studiul elaborat de Edit Thomas²¹, Austria răsăriteană (Burgenland), Ungaria, Banatul românesc și Vojvodina.

În această largă și variată cuprindere în care în jurul începutului erei noastre au fost certe prezențe ale popoarelor celtice și s-a exercitat într-o oarecare măsură stăpînirea romană, au fost identificate 165 *villae rusticae* repartizate numeric în ordine descrescătoare în ținuturile lacului Balaton, pe lîngă Dunăre, în interiorul Pannoniei, între Sava și Drava, în sud de Sava și în Burgenland.

Atît influența celtică cît și cea romană fiind slab difuze, viața rurală a păstrat și urme ale populației autohtone.

Villae-le descoperite au fost identificate a fi fost de cîteva tipuri. Unele dintre ele datate între secolele I și II ale e.n. sînt caracterizate prin existența porticului și a peristilului, încadrat pe patru laturi, cu încăperi cu variate funcții, *villae*-le cu peristil erau în cele mai multe variante; un exemplu caracteristic este cel al *villae*-i Csucshegy (Budapest III). De la începutul secolului al IV-lea e.n. asemenea *villae* aveau și un foisor pentru pentru supravegherea curții și a acareturilor.

19. W. Drack, *Die Helvetische Sigilata Imitation des 1. Jahrhunderts N. Chr.*, Basel, 1945.

20. W. Drack, *Die Römische Wandmalerei der Schweiz*, Verlag Birkhäuser, Basel 1950.

21. E. Thomas, *Römische Villen in Pannonien*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.

Peristilul îndeplinea rolul coridorului din *villae*-le din Occident, adică cel de a dirija circulația spre camere, care aveau funcții determinate. Chiar și *villae*-le cele mai modeste aveau încăperi pentru sistemul de încălzire (*hypocaust*), săli de baie, prevăzute cu *praefurnium* și bucătărie.

Materialele din care au fost construite *villae*-le au fost diferite după posibilitățile de procurare din regiune: gresia, travertin și chiar marmură, pentru ziduri; lemn care se găsea din abundență, pentru acoperiș, olane pentru canalele de scurgerea apei și pentru conductele de apă.

După părerea autoarei studiului, *villa* cu peristil ar fi de influență elenistică. Altele dintre *villae*-le din Pannonia, mai puțin numeroase decât cele precedente, erau de tip „roman” italic și probabil că au aparținut guvernatorilor din acea provincie. În asemenea *villae* s-au găsit și altare și pietre votive, uneori și creștine.

De-a lungul *limes*-ului roman arhitectura locuințelor era un amestec de influențe romane peste cele ale populațiilor localnice anterioare.

Urme de influențe mai pregnante ale autohtonilor s-au descoperit mai ales în ținutul Balatonliget.

Vremurile tulburi au început pentru Pannonia spre sfârșitul secolului al IV-lea, odată cu sosirea valurilor de goți (377 e.n.), urmate de cele ale hunilor popoare în mișcare fără răgaz de-a lungul Dunării*.

În perioadele de liniște — uneori destul de lungi — chiar aceste popoare „barbare” au folosit *villae*-le pe care le-au găsit în drumul lor. Însuși Attila și mai târziu Árpád, au locuit în clădiri construite din vechime, cu mult anterioare sosirii lor. În timpul domniei regelui Ștefan ruinele existente pe atunci de *villae romanae* serveau ca model noilor constructori.

MOESIA INFERIOR

Studiile de *villae rusticae* au fost întreprinse în Bulgaria de către mai mulți arheologi, mai ales după cel de al doilea război mondial.

Cu rezultate deosebit de interesante sînt studiile lui Dimitr Nikolov care menționează 50 de *villae*, prezentînd planurile pentru 13 din ele. Cea mai mare este *villa* de la Chatalka, din cîmpia roditoare din centrul țării, ai cărei stăpîni identificați erau de origine tracă. Gospodăria aferentă *villei* producea legume, fructe și struguri, dar și multă olărie. Munca se făcea de către sclavi, care erau probabil în număr mare, după existența în apropiere atît a unui sanctuar păgîn, cît și a unei biserici creștine.

Spre sfîrșitul secolului al IV-lea, *villa* a fost distrusă de goți, dar în urmă a fost reclădită.

„Cea mai originală structură din *villa* de la Chatalka este cu siguranță clădirea nr. 6 cu o ferandă acoperită care înconjoară casa”²².

*Amianus (XXX 4.4), și Ambrosius (*De fide*, II, 139—140.)

DACIA

În România, pe teritoriul fostei Dacii, unde pe lângă populația autohtonă majoritară geto-dacă, a existat și o prezență celtică, confirmată de numeroase descoperiri arheologice, cucerirea romană a instaurat o stăpânire de aproape 200 de ani (106—274), cu mare influență asupra civilizației ulterioare.

Cercetările arheologice pe o regiune restrinsă a țării au descoperit cert urmele a nouă *villae rusticae romane*, în 4 departamente situate aproximativ în partea de sud-vest a Transilvaniei²²

După unele aprecieri ale situațiilor locale ar fi fost zece *villae rusticae*, cinci suburbane și 25 încă neverificate²⁴

Dintre aceste *villae*, trei au tipul denumit „cu coridor“ de-a lungul fațadei, oferind astfel o priveliște largă. Una dintre *villae* avea zece camere și pare a fi avut un cerdac sau portic (lateral) deschis, cu lățime de cca. 4,6 m, susținut pe coloane, poate, de lemn²⁵.

Toate *villae*-le cercetate au fost construite din cărămidă sau din cărămidă și lemn (s-au găsit cuie pentru îmbinări); pavimentul era din cărămidă. Erau prevăzute cu cite un *hypocaust*, un *praefurnium* și instalație de apă. Nu s-au găsit însă nici mozaicuri, nici fresce.

Se apreciază că o parte din *villae* au fost locuite de romanii stabiliți în Dacia, iar altele ar fi fost ale unor localnici romanizați.

În afara *villae*-lor mai sus menționate, toate amplasate în Transilvania, Dacia Superior, D. Tudor efectuând studii amănunțite în Olenia, odinioară Dacia Inferior, afirmă că: „În teritoriile orașelor Drobeta, Sucidava și Romula au existat și *villae rusticae*, stăpânite de proprietari ce locuiau mai mult la orașe și conduceau lucrările agricole de la fermă cu ajutorul unui *actor* sau *servus villicus*“²⁶

CONCLUZII

De la antichitatea în care am găsit *villa rustica* răspândită într-o mare parte a Europei, vom face mari pași în timp pentru a ne găsi în fața casei populației țărănești române.

Această locuință are un element arhitectural caracteristic prin funcția lui și prin ecoul în psihicul locatarului: *prispa*. Sub această denumire

22. D. Nikolov, *The Roman Villa at Chatalka, Bulgaria*, 1976, BAR, *Supplementary Series*, 17/1976, p. 35.

23. I. Mitrofan, *Villae Rusticae în Dacia Superioară*, în *ActaMN*, X/1973, p. 127-150.

24. K. Horcît, *Die Spätromischen Siedlungen in Siebenbürgen*, în *Marisia*, IX, 1979, p. 70.

25. J. Winkler, V. Nasiliev, L. Chițu, A. Borda, *Villa Rustica de la Aiud*, în *Sarageta*, V/1968, p. 59-85.

26. D. Tudor, *Olenia romană*, 1978, p. 70.

vom cuprinde atît prispă propriu-zisă cit și variantele ei *cerdacul* și *foișorul*.

Prispă propriu-zisă este o terasă (cu stilpi de lemn care susțin acoperișul prelungit) pe o parte, sau pe toată lungimea fațadei, uneori prelungită pe una sau pe ambele laturi perpendiculare pe aceasta (pe fațadă).

Cerdacul este un fel de balcon la nivelul etajului, iar *foișorul* este un *cerdac* mai restrîns.

Cea mai mare parte a caselor țărănești parter sau parter și etaj, au o prispă. Folosind pentru exemplificare un studiu de etnografie privind ținutul României, *Țara Hațegului*,²⁷ în care a fost centrul politic al stăpînirii romane în Dacia, găsim următoarele date: dintre casele parter, 59.4% au prispă, iar dintre cele parter și etaj 25%. Rezultă că un număr covârșitor de mare au prispă.

Care sînt cauzele prezenței prispei?

Ea este un *no man's land* între viața de intimitate a locuinței și viața activă și de muncă de afară, dar mai este și spațiul intermediar dintre sediul eului cu toate frămîntările sufletești și peisajul cosmic.

Locatarul casei are nevoie de tranziția dintre două medii diferite, pe care i-o oferă prispă.

Cele două tipuri de case bine cunoscute ale antichității, casa elenistică cu peristil și cea romană cu *atrium*, nu îndeplineau aceste funcții. Ele îndemneau la privire spre interior.

Ar fi hazardat să afirmăm o moștenire transmisă obscur prin veacuri, deși ea nu ar trebui total exclusă. Arheologi de seamă ca Jan Filip²⁸ consacră studii interesante asupra unei „moșteniri celtice europene”. Ne lipsesc însă dovezile pertinente pentru a susține o asemenea ipoteză.

În această situație nu ne rămîne decît să considerăm că sîntem în fața unui *fenomen de corespundere*, pe care l-a formulat genial Baudelaire: „*Ca niște lungi ecouri unite-n depărtare / Într-un acord în care mari taine se ascund, / Ca noaptea sau lumina, adînc, fără hotare / Parfum, culoare, sunet / se-ngîină și-și răspund*”.

(*Corespunderi, Les Fleurs du Mal*)

Deoarece ne găsim într-un domeniu care cere afirmări științifice, vom spune că corespunderea între casa țărănească românească și *villa rustica romana, celto-romană*, este un raport de *izomorfism*.

Dar fenomenul „corespunderii” nu a fost însușit numai de poeți, ci și de matematicieni și tratat în „algebra categoriilor”²⁹, ca *morfism* și aplicabil în variate raporturi de situații, între care apreciem că se află și cazul nostru.

27. P. Stahl, P. Petrescu, *Construcții țărănești din Hațeg*, Cluj, 1966.

28. J. Filip, *Celtic Civilization and its Heritage*, Publishing House of the Czechoslovak Academy of Science and Art, Prague, 1962.

29. Gh. Radu, *Algebra categoriilor și functorilor*, Iași, 1988.

THE CORRIDOR-TYPE VILLA RUSTICA ROMANA, A COMMON CELTIC STRUCTURE FROM BRITANNIA TO DACIA (Summary)

The *Villa Rustica Romana* was the type of structure largely spread in a vast sweep of Europe under Roman rule for several centuries. It was at the same time the nucleus of the productive activity, mainly agricultural, a farm „integrated into the social and economic organization of the Roman world“.

The discovery of *villae rusticae romanae* has become more intense since archaeological exploration has been using air photography correlated with ground surveys.

F. Haverfield, R. G. Collingwood and Ian Richmond, who have made a thorough study of Roman-Britain, have reached the conclusion that such structures with the above-mentioned attributions, existed even before the Roman conquest in all the countries which had been once occupied by the Celtic peoples. It is this point of view which has induced the author of this paper to study the historical and archaeological literature on the *villa rustica romana* on the territory of Europe from Britannia to Dacia Romana and the results have been set forth in this article.

Britannia. Some 500 *Villae rusticae romanae* have been identified and about a score have been examined with scientific minutia in Britain (once a Roman province between 44-410).

From the four different types of *villa rustica romana* the corridor-type house was the most common. Even the smallest had a hypocaust, a praefurnium and a watter supply. Numerous tessellated and mosaic floors have been uncovered and restored in certain villas, some with geometric motifs, flowers and hunting scenes. The walls of the villas were decorated with frescoes.

The *villa rustica romana* in Britain might be considered to be a roman version of a *villa* already in existence among the Britons before the Roman conquest. F. Haverfield supports the point of view that the „corridor-shaped house“ was the type of Celtic house, which opened towards the exterior. Its „open corridor was functional, since it was thus possible to keep an eye on the yard. The villa of country house was, more then anything else, the characteristic feature of Romano-British civilization. The author studies the *villa rustica romana* in *Gallia Lugdunensis*, *Gallia Belgica* and the lands of present-day Germany along both banks of the Rine. In the Somme departments over 700 villas have been uncovered, as well as several *oppida*. In spite of the many types of villas, there is a recognizable identical plan in all of them.

Raetia (present-day Switzerland) has also revealed a number of Celtic villas.

Some 165 *villae rusticae romanae* have been discovered in Pannonia. surveyed by Edit Thomas.

Moesia Inferior has been studied by Dimitur Nikolov. Some 50 villas have been surveyed.

In *Dacia*, according to estimates, there are remains of ten such villas.

The author underlines a characteristic feature of the Romanian cottage: the open corridor along its façade.

STUDIUL MATERIALULUI FAUNISTIC DIN CASTRUL ROMAN, DIN SEC. II–III e.n. DE LA BRINCOVENEȘTI (JUD. MUREȘ)

SERGIU HAIMOVICI

Castrul roman de la Brincovenesti este situat în apropiere de riul Mureș, cam la 13 km N.N.E. de orașul Reghin, aflându-se în antichitate pe linia limesului dacic. Vreme de mai mulți ani au fost executate aici săpături de către arheologii D. Protase și A. Zrinyi, ei scoțind la iveală pe teritoriul castrului, din zonele situate între urmele construcțiilor și resturi faunistice, care sînt însă în număr mic, de numai 165 fragmente. Dintre acestea au putut fi determinate cu precizie 136 de piese ce aparțin la șase specii de mamifere, toate domestice. Resturile considerate ca nedeterminabile fiind starea lor prea fragmentară, provin, de asemenea, tot de la gruparea mamiferelor. În general, se poate spune, că sîntem în fața unui material alcătuit din resturi menajere.

Deocamdată, din cîte știm, singura faună provenită dintr-un castru roman din Transilvania (castrul de la Bologa, jud. Cluj) a fost studiată detaliat, de curînd, de către P. Geoeroceanu și colab.¹, încît noi vom face referiri și la această lucrare.

În tabelul următor, sînt trecute pe fragmente și indivizi, atît ca număr absolut, cît și ca frecvențe, cele șase specii² de mamifere domestice găsite în castru.

Se poate constata, că frecvența cea mai înaltă o au taurinele, situație găsită și în castrul de la Bologa. Din păcate, nu avem la dispoziție nici un os întreg care să ne poată preciza talia animalelor. Aceasta cu atît mai mult cu cît socotim că înălțimea la greabăn, dată pentru taurine, în lucrarea referitoare la fauna de la Bologa este exagerat de mare. Pe baza datelor din tabele ce însoțesc studiul și anume pentru un metacarp întreg, pe care noi îl considerăm precis ca aparținînd unei femele, am putea calcula o înălțime la greabăn de abia de 104,6 cm, iar pentru un radius pe care îl credem ca aparținînd unui mascul castrat o talie de 133,3 cm³. Puținele măsurători pe care le-am putut executa noi, arată

1. Paul Geoeroceanu, Marin Geoeroceanu, Claudiu Lisovschi, *Fauna din castrul Bologa — jud. Cluj*, în *ActaMP*, III, 1979, p. 427-447.

2. Intrucît nu întotdeauna pentru părțile scheletice, mai ales fragmentare, provenite de la genurile *Ovis* și *Capra* se poate executa o diagnoză diferențiată, noi am trecut resturile lor împreună cu denumirea familiei, cea de *Ovicaprinae*.

Tabelul I

Frecvența pe fragmente și indivizi prezumați a speciilor găsite în castrul roman de la Brincovenеști

Specia	Indivizi		Fragmente	
	abs.	% N	abs.	% N
<i>Bos taurus</i>	64	47,06	7	29,17
<i>Sus scrofa domesticus</i>	27	19,85	6	29,17
Ovicaprinae (<i>Ovis</i> et <i>Capra</i>)	21	15,44	5	25,00
<i>Equus caballus</i>	23	16,91	5	20,83
<i>Asinus domesticus</i>	1	0,74	1	4,17
Total	136			

că vitele de la Brincovenеști erau de talie mică și medie, găsindu-se totodată și un corn fragmentar, foarte gracil, ce aparținuse unui individ femel de tip „brachyceros“. Așadar apare evident că militarii din castru sacrificau taurine mai masive, provenind de la un tip ameliorat, adus din imperiu, dar concomitent foloseau și vitele mici tipice pentru populația dacică⁴. Se poate ca ei să se fi ocupat chiar de ameliorarea rasiilor a taurinelor pe care le creșteau, ducând astfel cu timpul la mărirea taliei vitelor autohtone, așa cum s-a întâmplat și în alte regiuni ale imperiului.

Din cei șapte indivizi prezumați, doar unul pare să fi fost încă tânăr (după un metacarp gracil a cărui epifiză inferioară este desprinsă). Toți dinții dispaiați găsiți sînt definitiv, avînd însă cel mult o erodare mijlocie. Un fragment de radius, cu disc de creștere încă vizibil la epifiza distală, cit și un rest de femur cu aceeași situație, ar arăta indivizi cel puțin adulți. Apare evident că militarii din castru sacrificau taurinele, în general, după ce atinseseră maturitatea, dar totuși în perioada de maximum de eficiență economică, căci nu s-au găsit resturi provenite de la bătrîni. Preluau ei vitele de la populația din zonă (acest lucru ar fi poate valabil mai ales pentru indivizii de talie mică) pentru a le sacrifica, sau creșteau ei înșiși taurinele pentru scopuri utilitare, pe care apoi le foloseau, la nevoie și ca producătoare de carne? La această întrebare, cît și în ceea ce privește raportul dintre sexe și eventuala prezență a castratilor, nu putem da vreo precizare, dat fiind cantitatea mică de material și lipsa unor resturi cu caractere semnificative.

Porcinele se situează, am putea spune, pe locul al doilea, dar trebuie avută în vedere nu numai frecvența ca atare, ci și talia specifică. Este

3. În lucrarea de la nota 1, la tabelul nr. 6 este trecut un metacarp de taurin cu o lungime de 135 mm; credem că este o greșeală de tipar, căci dacă am calcula talia după dimensiunile acestui os, ea ar atinge doar înălțimea unui cîine mare.

4. Sergiu Haimovici, *L'élevage et la chasse chez les gôto-daces, Domestikationsforschung und Geschichte der Haustiere*, Akad. Kiadó, Budapesta, 1973, p. 258.

știut că, la greutate, o vită face cît trei porci și de aceea ponderea acestora ca furnizoare de carne este mai mică decît apare la prima vedere.

Materialul relativ puțin și foarte fragmentar nu ne-a îngăduit să facem aproape nici o măsurătoare și mai mult somatoscopic putem spune că porcul de la Brîncovenesti era relativ mai masiv decît în unele așezări dacice⁵; poate și aici s-ar putea lua în considerație o preocupare ameliorativă, care duce implicit și la o mărire a taliei.

Materialul ar proveni de la cel puțin șase indivizi. Numai unul este foarte tînăr, un purcel de lapte, după cum reiese bine după un scapular. Ceilalți par cel puțin adulți, intrucît dintre oasele lungi doar la două cubitusuri tuberele olecranelor sînt încă desprinse. Dinții jugali existenți, sînt toți definitiv, unii chiar cu o oarecare eroziune. Toate acestea arată că sîntem în fața unui tip de porc cu o creștere înceată (rasă primitivă tardivă), care atingea greutatea maximă abia după ce ajungea la maturitate, fiind deci, în general, sacrificat după vîrsta de doi ani, cînd era convenabil să se facă acest lucru.

Ovicaprinele nu se depărtează prea mult ca frecvență față de porcine, dar talia lor fiind mai mică decît a acestora, cantitativ și carnea cornutelor mici avea o importanță foarte joasă în satisfacerea necesităților de proteine animale ale militarilor din castru. Poate ele reprezentau însă, mai degrabă, un rol utilitar, căci din cei cinci indivizi prezumați doar unul singur apare precis tînăr.

Resturile existente provin atît de la genul *Ovis* cît și de la *Capra*. Aceasta din urmă este mai slab reprezentată, ei aparținîndu-i cu precizie doar un metacarp fragmentar. De la *Ovis* am putut determina două metatarse fragmentare, un rest de humerus și mai cu seamă două coarne de masculi, care amîndouă sînt retezate către virf, fără să putem preciza semnificația acestui fapt.

Calul are 23 resturi, care provin de la cel puțin cinci indivizi toți maturi, iar după dinții jugali existenți, nici unul bătrîn. Cele mai multe piese osoase provin din caseta R_3-R_4 unde am găsit un radius întreg, un metacarp și un metatars complet; alt radius (mai masiv, deci provenind de la un alt individ) și un metatars din același loc au fost de asemenea complete, dar s-au sfărîmat la săpături și nu le-am putut reîntregi. Se pune problema dacă era folosit și calul în alimentație. Dat fiind faptul că s-au găsit oase ale zeugopodului anterior (radiusuri) întregi, ar trebui să răspundem negativ la această întrebare, căci antebrațul este îmbrăcat complet în carne și la folosirea ei, prin tranșare, oasele de obicei se sfărîmă. Totuși resturile provenite din alte zone ale castrului apar destul de fragmentare și nu putem fi chiar prea fermi în afirmația că nu se folosea carnea de cal. Dacă ea se întrebuinta în alimentație, trebuie să socotim, dat fiind talia specifică mare a calului, că această

5. Loc. cit., 4, p. 259.

specie, acoperrea, după cornutele mari, cea mai mare parte a necesităților de carne a militarilor din castrul de la Brincovenеști.

În ceea ce privește talia cailor găsiți, trebuie să spunem că cele trei oase lungi complete ne aduc precizări oarecum satisfăcătoare. Astfel, după radius (lungimea maximă 314 mm, lungimea laterală 296 mm) se calculează o înălțime la greabăn de 128,4 cm; după metatars (lungimea maximă 260 mm lungimea laterală 252 mm) găsim o talie de 134,3 cm; metacarpul (lungimea maximă 222 mm, lungimea laterală 217 mm) dă o înălțime la greabăn de 139,1 cm. Talia medie este deci de 1,34 m, aproape atingând minima pentru categoria de talie mijlocie conform cu scările lui Vitt. Este o înălțime nu prea avantajoasă pentru caii unei trupe de cavalerie, așa cum era, după cercetările arheologice, unitatea ce ocupa castrul de la Brincovenеști. În ceea ce privește situația găsită în castrul de la Bologa, credem că și pentru cai, s-a aproximat acolo o înălțime la greabăn prea mare, căci autorii nu au avut la dispoziție (cel puțin după cit reiese din tabele) oase lungi întregi, după care să poată executa calculele respective.

Măgarul are în materialul nostru doar un M, ieșind din alveolă dar deloc erodat, deci aparținând unui individ pe cale de a ajunge la maturitate; dintele apare ușor deteriorat în partea sa posterioară. Este aproape sigur că această specie, evidențiată acum pentru prima dată în Transilvania, la începutul mileniului I e.n., a fost adusă de către trupele romane din provinciile mai sudice ale Imperiului.

Din datele de mai sus, reiese că la Brincovenеști au fost găsite numai resturi provenite de la mamifere domestice. Nu apare deloc găina domestică, dar acest lucru se poate explica prin penuria materialului nostru. Este însă curioasă lipsa speciilor sălbatice, mai cu seamă a cerbului, care exista atunci cu precizie în zonă, regiunea fiind apropiată atât de Munții Călimanului, cât și de cei ai Gurghiului și bine împădurită chiar în timpurile noastre. Aceasta cu atât mai mult cu cât militarii, în vechime, se ocupau mai mult cu vânătoarea, decât o populație civilă.

L'ÉTUDE DU MATÉRIEL FAUNIQUE TROUVÉ DANS LE CASTRUM ROMAIN DE II—III SIÈCLE n.è. DE BRINCOVENЕȘTI (DÉPART. MUREȘ)

(Résumé)

Le castrum est situé près de la rivière de Mureș à treize km N.N.E. de la ville de Reghin. Le matériel faunique, en petite quantité est formé par des restes ménagers. On a trouvé des mammifères domestiques (voir le tableau I) parmi lesquels on remarque la présence de l'âne ; les sauvages manquent.

FAUNA DIN UNELE CASTRE ȘI AȘEZĂRI ROMANE DIN TRANSILVANIA (III)*

FAUNA DIN AȘEZAREA ANTICĂ DE LA ALBA IULIA (APULUM) „STAȚIA DE SALVARE” (JUDEȚUL ALBA)

PAUL GEOROCÉANU, MIHAI BLĂJAN,

MARIN GEOROCÉANU, CLAUDIU LISOVSCI

Lucrările edilitare executate în ultimul deceniu prin extinderea cartierului „Platoul romanilor” au afectat ruinele a zeci de complexe romane și feudale timpurii, aflate în hotarul nord-vestic al municipiului Alba Iulia. Cercetările arheologice din anii 1979—1981, întreprinse în str. Vinătorilor și în zona Stației de salvare, au identificat, cartat și salvat o parte din vestigiile arheologice scoase la iveală în timpul săpării fundației blocurilor și a șanțurilor de canalizare. În condițiile înaintării frontului de construcții în ritm accelerat, numeroase morminte locuințe romane, gropi de provizii și temelia unor construcții, păstrate de-a lungul veacurilor la diferite adâncimi în pământ, au fost distruse. În ciuda acestor opreliști s-au identificat un cimitir roman, 9 bordeie, fundațiile de piatră a opt edificii de suprafață, un cuptor de ars var, un atelier de cioplire a pietrei, trei șanțuri de irigare (?) și trei fântini, toate din epoca romană, precum și două cimitire și o așezare, feudale timpurii.

În cursul lucrărilor de salvare au fost cercetate incomplet și s-au recuperat materiale arheologice din două șanțuri, două fântini, o groapă menajeră, un cuptor de ars var și două bordeie (pl. XVI). Alături de materialele arheologice, complexe citate conțineau și numeroase „resturi menajere” provenite din scheletul animalelor domestice și sălbatice sacrificate pentru consumul cotidian, în vederea asigurării necesarului de hrană și îmbrăcăminte al populației urbane de la Apulum. concluziile care se impun în urma investigării materialului osos.

Studiul materialului faunistic, în ansamblu, își propune să stabilească speciile de animale domestice și sălbatice, rasa și caracteristicile morfologice ale animalelor identificate în complexe cercetate. Dăm mai jos descrierea contextului arheologic și observațiile efectuate în timpul cercetărilor, însoțite de inventarierea, determinarea, descrierea, discuția și concluziile care se impun în urma investigării materialului osos.

* *ActaMP*, III, 1979 (I), p. 427—447; *Marisia*, X, 1980 (II), p. 69—78.

Material și metodă

Fauna furnizată de săpăturile arheologice executate în marginea nord-vestică a orașului Alba Iulia este ilustrată de un număr mare de fragmente osoase descoperite în stratul de cultură și în cele opt complexe închise. Materialul osos este reprezentat de „resturile menajere” rezultate de la prepararea hranei de origine animală. Majoritatea resturilor osoase (98,93%) provin din scheletul animalelor domestice îngrijite în așezare, la care se adaugă un procent de 1,07% aparținător animalelor sălbatice. În total au fost examinate 2183 segmente osoase din care s-au identificat 1961 piese. Menționăm că o parte din resturi sînt fragmente de dimensiuni mici și foarte mici, unele prezentîndu-se sub formă de așchii. Munca de determinare a materialului faunistic a înțîmpinat dificultăți serioase datorate stării fragmentare a segmentelor osoase, iar 222 bucăți nu au putut fi identificate și atribuite speciei de la care provin. Fragmentele de dimensiuni mici, reprezintă 95% din materialul faunistic recoltat, în timp ce segmentele de dimensiuni mai mari și oasele întregi însumează doar 5%.

Studiul osteologic s-a efectuat prin metodele clasice de biometrie animală¹, iar măsurătorile pe piesele determinate s-au executat cu compasul, panglica și șublerul. Datele obținute au fost exprimate în mm și înscrise în tabele. Tabelul 1 cuprinde repartitia pe specii și indivizi, numeric și procentual, a materialului osos cercetat. De asemenea, pentru ușurarea descrierii materialului studiat s-a întocmit tabelul 2. Celelalte tabele cuprind valorile dimensionate ale aceluiași segment corporal, identificat la toate speciile reprezentate prin asemenea resturi osoase.

Lipsa unor cranii întregi sau fragmente mai mari de oase craniene, la unele specii (bovine și cabaline), a îngreunat determinarea cu exactitate a tipului. În grupa ovicaprinelor au fost incluse genurile *Ovis* și *Capra*.

Inventarul complexelor arheologice

1. Sondajele efectuate în mai-iunie 1981, la sud-vest de poarta apuseană a stadionului, au scos la iveală numeroase morminte romane, majoritatea distruse de lucrările edilitare executate în acest sector. Din stratul de cultură, care pe alocuri are grosimea de 0,40-0,60 m, s-au re-

1. J. Boessneck, *Ein Beitrag zur Errechnung der Wiederristhöhe nach Metapodienmassen bei Rindern*, in *Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie*, 68, 1, 1956; J.U. Duerst, *Vergleichenden Untersuchungsmethoden am Skelett bei Säugern*, in O. Abdelhalden, *Handbuch der biologischen Arbeitsmethoden* (Abteilung VII), II, 1926, 2. Berlin, p. 125—130; R. Krahmer, *Messungen am Kopfskelett des Pferdes. Ein Beitrag zur Bedeutung der Kranziologie*, in *Wiener tierärztliche Monatsschrift. Heft 10*, 52, 1965, I. Kiesewalter, *Skelettmessungen an Pferden als Beitrag zur theoretischen Grundlage der Beurteilungslehre des Pferdes*, in *Veterinär Dissertation*, Leipzig, 1888.

coltat fragmente ceramice, resturi din recipiente de sticlă și 77 fragmente din oase de animale.

Materialul faunistic cuprinde 10 resturi osoase de *bovine*: 2 porțiuni de craniu, 3 fragmente de mandibulă, 1 molar inferior și 4 fragmente de humerus. *Cabalinile* sint reprezentate prin cîte 10 fragmente de vertebre toracale și lombare, 2 fragmente de coxal și 1 fragment de tibie. *Ovinele* cuprind 2 fragmente de mandibulă, 1 molar superior, 1 fragment de radius și 5 fragmente de tibie. Un număr de 35 fragmente (2 resturi de canini, 2 incisivi, 1 molar, 17 fragmente de coaste, 8 fragmente de humerus, 2 porțiuni de radius, 1 fragment de coxal, 1 fragment de tibie și 1 rest de metatars) aparțin *suinelor*.

2. Între aripa sudică a blocului B 13 și fundația grădiniței, în toamna anului 1980 s-au identificat două șanțuri paralele, săpate pe direcția E—V. Unul din șanțuri, dezvelit pe lungimea de 19 m și adîncit pînă la 0,80 m, avea lățimea variabilă, cuprinsă între 0,60—1 m. Cel de-al doilea șanț, aflat la 5,50 m spre SSV de primul, era lat de 0,90 m. Ambele șanțuri conțineau un strat de argilă brun-roșcată, întilnită obișnuit în gropile de epocă romană. În acest strat erau depuși bolovani de rîu, fragmente de cărămizi, țigle și vase din lut, un pandantiv din bronz, o monedă și resturile unui craniu uman (M. 341), cu scheletul răvășit și distrus încă din antichitate. Oasele de animale din primul șanț, dispuse răzleț la adîncimi diferite, însumează 123 fragmente determinate. Din acestea, 82 fragmente (3 molari inferiori, resturi de vertebre (26 toracale și 2 lombare), 35 resturi de coaste, 11 fragmente de humerus, 2 porțiuni de scapula, 1 fragment de radius, 1 fragment de tibie și 1 os tarsal) aparțin *bovinelor*. Alte fragmente (2 resturi de coaste, o porțiune de coxal și 1 fragment de tibie) ilustrează grupa *cabalinelor*, în timp ce *ovinele* sînt reprezentate de 5 piese: 3 resturi de humerus și 2 fragmente de metatars. Oasele de *suine* constau din 32 fragmente: 5 porțiuni de oase craniene, 1 rest de canin, 4 molari superiori și 3 molari inferiori, 1 fragment de scapula, 14 fragmente de humerus, 2 porțiuni de femur și 2 fragmente de metatars.

Resturile osoase recoltate din umplutura celui de-al doilea șanț cuprind 302 fragmente determinate. *Bovinele* sînt reprezentate de 105 segmente: 5 fragmente de oase craniene, 5 resturi de mandibulă, 3 molari inferiori, 5 porțiuni de vertebre (2 cervicale și 3 toracale), 1 fragment de scapula, 10 fragmente de humerus, 6 resturi de radius, 2 porțiuni de coxal, 30 fragmente de femur, 38 fragmente de tibie și cîte 1 rest din falanga I-a și a II-a, *Cabalinelor* le aparțin 58 fragmente: o porțiune de os cranian, 1 rest de mandibulă, 1 incisiv, 1 fragment de humerus, 4 fragmente de radius, 3 resturi de ulnă, 1 os carpal, 9 fragmente de metacarp, 1 os întreg și 1 fragment din falanga a I-a, 30 fragmente de femur, 1 os tarsal și 3 fragmente de metacarp. Dacă *cornutele mici* sînt ilustrate prin 4 resturi osoase (1 molar superior, 1 fragment de scapula și 2 porțiuni de humerus), *suinele* cuprind un număr de 11 fragmente;

o porțiune de humerus, 7 resturi de coaste și 3 fragmente de femur. În grupa *mamiferelor sălbatice* notăm prezența unui fragment de humerus de urs și a 4 fragmente osoase de cerb (2 resturi de vertebre cervicale, 1 fragment și o porțiune de femur).

3. *Fintina nr. 2*, aflată la 145 m V-NV de groapa nr. 1, sub fundația estică a blocului ME 8, avea conturul oval (0,85 x 0,75 m), fiind săpată în straturile de argilă și nisip aluvionar. Groapa cilindrică, cu pereții neprotejați de pietre, se adâncește pînă la 3,50 m. Din pămîntul de umplutură aflat în interiorul fintinii provin numeroase fragmente ceramice, câteva cuie de fier și oase de animale (pl. XVII).

Materialul osos determinat cuprinde 129 piese. *Bovinele* sînt ilustrate doar de 1 fragment de coastă și 1 rest din falanga a II-a. *Cabalinele* cuprind 5 fragmente: 1 os carpal, 1 os întreg, și 1 rest de falanga a II-a, 1 rest de vertebră cervicală și 1 fragment de coxal. *Ovinele*, spre deosebire de primele două specii de mamifere, sînt atestate de 62 fragmente osoase: o porțiune de os cranian, 2 resturi de molari inferiori, 2 fragmente de vertebre toracale, 55 fragmente de coaste, 1 rest de radius și 1 fragment de ulnă. Resturile osoase de *suine* constau din 56 piese: 2 resturi de craniu, 1 molar inferior, 41 resturi de coaste, 6 fragmente de humerus și 6 porțiuni de coxal.

Animalele sălbatice sînt atestate numai de un humerus de veveriță.

4. *Fintina nr. 3*, cercetată în ultima jumătate a lunii mai 1981, era amplasată în partea dreaptă a șoselei Alba-Iulia — Zlatna, vis-à-vis de fostul canton C.F.R. Groapa circulară are diametrul de 1,10 m. Săpată în stratul de pietriș aluvionar, fintina avea pereții interiori lipsiți de obișnuitele consolidări executate din birne sau bolovani de rîu.

Apariția apei la 3,30 m adîncime a permis cercetarea fintinii numai pînă la 3,50 m, fără a se preciza adîncimea la care s-a săpat inițial fundul acesteia.

După încetarea funcționării, fintina a fost folosită ca groapă de depozitare a gunoiului. În pămîntul de umplutură evacuat din interiorul acesteia s-au găsit numeroase fragmente ceramice și din sticlă, obiecte de bronz și fier, bucăți de cărămizi, țigle și olane, precum și multe resturi menajere de animale, aruncate în fintină, la diferite adîncimi, de-a lungul timpului.

Din cele 589 oase întregi și fragmente recoltate au fost determinate 502 piese, rămînînd indeterminabile 87 resturi osoase.

Bovinele sînt ilustrate de 133 piese: 34 fragmente de craniu, 10 molari inferiori, cîte o porțiune de vertebră toracală și lombară, 71 resturi de coaste, 3 fragmente de radius, 2 resturi din falanga a I-a, 4 fragmente de femur, 2 fragmente de tibie, 3 fragmente din falanga a III-a și 2 porțiuni de coxal. Alte 73 piese osoase (70 fragmente din oase craniene, 1 incisiv, 1 os întreg de falanga a I-a și o porțiune de coxal) aparțin *cabalinelor*. *Cornutele mici* cuprind 85 fragmente: 4 porțiuni de oase craniene, 1 fragment de vertebră cervicală, 64 resturi de coaste, o

porțiuni de scapula, 6 fragmente de humerus, 4 fragmente de radius, 2 resturi de metacarp, 2 porțiuni de coxal și 1 fragment de tibie. Un număr de 71 piese osoase reprezintă *suinele*: 6 resturi din oase craniene, 2 fragmente de mandibulă, 11 molari inferiori, cite un rest de vertebră cervicală și toracală. 11 resturi de coaste, 2 fragmente de scapula, 5 fragmente de humerus 17 resturi de metacarpe, 3 porțiuni de coxal, 5 fragmente de femur, 3 fragmente de tibie și 4 oase tarsale.

Resturile de *canine* constau din 131 piese: 19 fragmente de oase craniene, 4 resturi de mandibulă, 2 canini, 6 molari superiori, 4 molari inferiori, 6 vertebre cervicale întregi și 2 fragmentate, 1 fragment și 7 vertebre toracale întregi, o piesă întreagă și 4 fragmente lombare, 5 fragmente de scapula, 14 resturi de humerus și 3 de radius, 1 fragment și 3 metacarpe întregi, 35 resturi de coaste, 2 fragmente de coxal, 4 resturi de femur, 2 tibii întregi, 5 fragmente de metatars și 1 os penian.

Păsările domestice (galinacee) sînt ilustrate de 7 fragmente: 1 radius și o ulnă, 2 resturi de coxal, 1 femur și 2 oase metatarsiene.

Mamiferele sălbatice își anunță prezența prin 8 piese osoase de mistreț (1 fragment de os cranian, 5 resturi de canini, 1 fragment de scapula și 1 metatars întreg) și un fragment de mandibulă aparținător unui câprior.

Păsările sălbatice sînt ilustrate prin două coracoide și un femur de gîscă.

5. *Groapa situată* la est de blocul B 13 și cercetată parțial în iarna anului 1980, pe lîngă fragmente ceramice romane, cuprindea și 115 piese osoase (91 fragmente determinate și 24 nedeterminate). Din acestea, 26 piese aparțin *bovinelor*: 1 fragment de vertebră cervicală, 3 resturi de coaste, 18 fragmente de scapula, 2 oase carpale, 1 fragment de coxal și o porțiune de femur. *Ovinele* sînt ilustrate prin 26 fragmente: 1 rest de mandibulă, 1 fragment de vertebră cervicală, 9 resturi de coaste, 2 fragmente de humerus, 11 fragmente de femur, o porțiune de tibie și un fragment de metatars. Alte 42 de fragmente osoase aparțin *suinelor*: 6 fragmente de oase craniene, 3 porțiuni de mandibule, 2 incisivi, 2 resturi de canini, 9 molari, 1 rest de coastă, 15 fragmente de humerus și 3 fragmente de coxal.

Păsările domestice sînt reprezentate prin 3 piese osoase (1 radius și două tibii), aparținînd unor indivizi din specia *Galinacee*.

6. *Cuptorul de ars var* a fost identificat în iunie 1980 pe latura estică a fundației blocului ME 5, în momentul în care cupa buldozerului a afectat circa jumătate din partea superioară a pereților. Întreruperea lucrărilor de excavare în acest sector a permis dezvelirea completă și cercetarea acestui complex.

Groapa cuptorului fusese săpată în lutul argilos-gălbui pînă la 2,50 m adîncime, avînd forma unei clădiri circulare, cu diametrul interior de 2,70 m. Gura de alimentare se află pe latura de est, unde s-a dezvelit

și o parte (2/3) dintr-o încăpere din care se asigura alimentarea cu lemne de foc (pl. XVIII).

După utilizare, atît cuptorul cit și încăperea de alimentare au avut destinație de gropi menajere, fiind umplute treptat cu diferite materiale depuse în straturi succesive.

Inventarul cuptorului constă din fragmente de țigle, olane, ceramică obiecte diverse din fier și os, precum și resturi de oase menajere. Din cele 617 piese recoltate s-au determinat 526 fragmente, rămînînd nedeterminate 91 resturi osoase.

Bovinele prezintă 197 piese osoase: 49 fragmente craniene, 5 molari superiori și 8 molari inferiori, 4 fragmente din falanga a III-a, 13 resturi de coaste, 1 fragment de cep cornos, fragmente de vertebre (1 cervicală, 10 toracale și 10 lombare), 13 porțiuni de scapula, 5 fragmente de humerus, 8 fragmente și 1 radius întreg, 4 oase carpale, 1 fragment și 7 metacarpe întregi, 7 falange I-a și 4 falange a II-a, aparținînd membrului pelvin și 4 falange a I-a întregi de la membrul toracic, 11 fragmente de femur, 3 oase tarsale, 1 fragment și un metatars întreg, 8 fragmente de tibie și 11 resturi de coaste. Alte 67 piese (9 fragmente de oase craniene, 2 porțiuni de mandibulă, 2 oase tarsale fragmentate și 3 întregi, 3 fragmente de humerus, 2 porțiuni de coxal, 5 fragmente de metacarp, 1 fragment de tibie, resturi de vertebre (2 cervicale, 1 toracală și 1 lombară), 16 fragmente de coaste, 12 fragmente de femur, 4 resturi și 2 oase întregi de metatars, 1 fragment de scapula și un fragment de ulnă) aparțin *cabalinelor*. *Cornutele mici* sînt reprezentate de 144 fragmente: 30 resturi de oase craniene, 13 porțiuni de mandibulă, 5 molari inferiori, 6 fragmente și 2 vertebre cervicale întregi, 3 fragmente de vertebre lombare, 16 resturi de coaste, 44 fragmente de humerus, 7 fragmente de radius, 1 fragment de ulnă, 6 fragmente de metacarp, 2 fragmente de coxal, 1 os tarsal, 6 fragmente de tibie, 1 fragment și un os metatars întreg. Alte 35 piese osoase (10 fragmente carpiene, 2 resturi de incisivi și 3 de canini, 9 molari superiori, 2 porțiuni de mandibulă, 4 resturi de coaste, 2 fragmente de humerus, 1 rest de radius) reprezintă *suinele*. Un număr de 79 piese osoase (18 fragmente de oase craniene, 5 porțiuni de mandibulă, 1 incisiv, 5 canini, 6 molari, fragmente de vertebre (3 cervicale, 7 toracale și 2 lombare), 11 resturi de coaste, 1 fragment de scapula, 3 fragmente de humerus, 8 fragmente de radius, 8 fragmente de ulnă, 14 resturi de metacarpe, 1 fragment de falanga I-a, 1 fragment de metatars și 1 os tarsal) ilustrează *caninele*.

7. *Bordeiul* 1, conturat în profilul peretelui de sud-est al laturii blocului J 3, avea capătul de nord-vest dispus în timpul excavării fundației. Locuința fusese săpată de la nivelul humusului antic, aflat odinioară la 0,60 m adîncime, pînă la 1,60 m. Podeaua avea planul orizontal și lățimea de 2,20 m. În jumătatea sudică a locuinței, la 0,30 m deasupra podelei, s-a conturat un strat de cărbune, gros de 0,20 m, care aparținea ve-

trei de foc. Sub nivelul podinei bordeiului fusese săpată pînă la 2,75 m o groapă cilindrică, cu diametrul de 1,50 m și fundul alveolat. Umplutura gropii conținea bucăți de cărbune, fragmente ceramice, cuie de fier și numeroase resturi osoase animale. După încetarea folosirii locuinței, groapa bordeiului a fost umplută prin nivelare cu pietriș și pămînt (fig. 4).

Materialul faunistic recoltat din groapa menajeră și din bordei cuprinde 192 piese osoase, din care au fost determinate 172 fragmente.

Cornutele mari sînt reprezentate de 114 fragmente: 89 resturi de oase craniene, 8 molari superiori și 11 inferiori, 3 fragmente de coaste, o porțiune de coxal și două fragmente de tibie. Alte 41 elemente osoase (12 porțiuni de coxal și două fragmente de tibie. Alte 41 elemente osoase (12 fragmente de oase craniene, 4 molari inferiori, 1 rest de vertebră toracală, 10 fragmente de coaste, 8 fragmente de humerus, 3 metacarpe fragmentate, 2 fragmente de femur și 1 rest de tibie) aparțin *ovinelor*. Un număr de 17 fragmente (4 resturi de oase craniene, o porțiune de mandibulă, 1 rest de canin, 1 fragment de humerus, 1 fragment de radius, 4 resturi de coaste, 1 os întreg reprezentînd falanga I-a și 4 fragmente de femur) atestă în locuință specia suinelor.

Păsările domestice (Galinaceele) sînt ilustrate de un humerus.

Dintre *mamiferele sălbatice* mistrețul este reprezentat de un fragment de os cranian și un rest de canin inferior.

8. *Bordeiul 2*, aflat spre str. Avîntului, sub fundația blocurilor AV 1—AV 2, are fundul săpat pînă la 1,80 m și planul dreptunghiular 4,50×3,20 m). Din pămîntul de umplutură de pe podeaua locuinței și din jurul vetrei s-au cules fragmente ceramice și 40 piese osoase. Din acestea, 2 fragmente (o porțiune de scapula, 1 fragment de humerus, 1 fragment de radius și 16 resturi de coaste) reprezintă *ovinele*. Un număr de 16 fragmente (1 incisiv, 2 resturi de coaste, o porțiune de scapula, 10 fragmente de humerus, 1 fragment de tibie și 1 rest de metatars) atestă *suinele*.

Păsările domestice (Galinaceele) sînt ilustrate de 4 piese: 1 humerus, 2 tibii și 1 fragment de stern.

Descrierea generală a materialului faunistic

Animalele domestice. Bovinele atestate de 792 piese osoase au majoritatea segmentelor constituite din fragmente după cum urmează:

— 188 fragmente de oase craniene în care sînt cuprinse mandibule și cepi cornoși. Pe nici unul din aceste segmente, de forma unor fragmente de dimensiuni mici, uneori foarte deteriorate, nu s-au putut executa măsurători.

— 49 molari superiori și inferiori, reprezentați prin 34 fragmente și 15 dinți întregi. După gradul de tocire masticatorii, 45 exemplare provin de la animale adulte și 4 aparțin unor indivizi tineri.

— 57 fragmente de vertebre: 4 cervicale, 40 toracale și 13 lombare. Din acestea au fost măsurate numai două fragmente de vertebre toracale și 1 rest de vertebră lombară, deteriorat în parte (tabelele 4 și 5).

Coastele prezente în număr mare (264 bucăți) sînt fragmentate și uneori foarte deteriorate.

— Oasele membrului toracic, în majoritatea cazurilor fragmentate, numără 109 piese, reprezentînd scapula (34), humerusul (30), radiusul (17), ulna (1), oasele carpale (6), falanga I-a (3) și falanga III-a (3). Oasele întregi sînt constituite din radius (1), metacarpiene (6), falanga I-a (4) și falanga a II-a. (2). Valorile metrice obținute prin măsurători s-au înscris în tabelele 6, 7, 8 și 9.

— 125 piese osoase aparținînd membrului pelvin sînt, ca și la membrul toracic, în cea mai mare parte fragmentate. Ele se identifică cu oasele ilium (2), ischium (3) și pubis (2), iar femurul (46 bucăți) este fragmentat în totalitate și ilustrat de o diafiză pe care s-au putut face măsurători (tabelul 10). Tibia, atestată sub forma unui segment de diafiză distală, are valori metrice înscrise în tabelul 10. Oasele tarsiene (4 exemple), din care 1 fragment de calcaneu și 2 astragale întregi, au valorile cuprinse în tabelul 11. Metapodiumul cuprinde 3 piese: 1 metatars întreg și 2 fragmente (tabelul 12). Acopodiumul (falangele) este ilustrat de 15 oase întregi, reprezentînd falanga a I-a (7), falanga a II-a (4) și falanga a III-a (4), cu valorile metrice inserate în tabelul 13.

Resturile osoase de *cabaline*, în număr de 229 bucăți, se repartizează astfel:

— 85 fragmente de oase craniene, mandibule și incisivi, nemăsurabile;

— 25 fragmente de vertebre: cervicale (3), toracale (11) și lombare (11), la care au fost măsurate cu aproximație valorile a 2 piese toracale și 3 lombare. Coastele sînt reprezentate prin 18 fragmente.

— 28 fragmente din oasele membrului toracic, reprezentînd segmentele: scapula (11), humerus (4), radius și ulna (8), metacarpe (14) și falanga I-a (1). Oasele întregi, puține la număr, sînt atestate de 2 carpiene (un scafoid și un os piramidal) și 1 falanga I-a. S-au efectuat măsurători pe un fragment de metacarp (tabelul 8) și pe un fragment și un os întreg de falanga I-a (tabelul 9).

— 61 piese, în majoritate fragmente, aparțin membrului pelvin, atestat prin oasele coxal (6), femur (45), tibia (3), tarsale (2) și metatars (7). S-au măsurat cîte un fragment de tibie și femur (tabelul 10) și 2 resturi de calcaneu. Din grupa oaselor întregi fac parte cîte un calcaneu și astragal, 2 metatarsiene, 2 falanga I-a și o falanga a II-a, ale căror valori metrice sînt înscrise în tabele 11, 12 și 13.

Suinele numără 317 piese osoase repartizate pe segmente corporale în ordinea următoare:

— 42 fragmente de oase craniene și mandibule, la care se adaugă resturi de la 7 incisivi și 6 canini.

— 38 molari din care 18 dinți fixați pe fragmentele de mandibule iar ceilalți 20, căzuți din alveole, s-au recoltat separat. După gradul de tocare a molarilor fixați în alveole și a celor liberi apreciem că dinții au aparținut unor animale tinere, la unele apariția ultimilor molari fiind încă în curs.

Coloana vertebrală este reprezentată prin cite un fragment de vertebră cervicală și toracală care, ca și coastele, sînt puternic deteriorate.

Oasele membrului toracic constau din 95 segmente din care 4 oase întregi (metacarpene) și 91 fragmente. Unele fragmente mai mari reprezentînd oasele humerus (2), radius (1) și metacarpenele (4) au fost dimensionate, iar valorile s-au înscris în tabelele 7 și 8.

Oasele membrului pelvin, în majoritate fragmentate, cuprind 40 de segmente. Din acestea s-au măsurat 2 fragmente de tibie, 1 astragal, 1 calcaneu, și 3 resturi de metatarsiene (tabelele 10, 11 și 12).

Ovicaprinele sînt reprezentate de 377 fragmente și oase întregi:

— 62 fragmente de craniu și mandibule;

— 13 molari superiori și inferiori, în general fragmentați, dar reprezentînd și dinți întregi proveniți de la animale în vîrstă de 2 ani.

Coloana vertebrală este atestată de 16 vertebre fragmentare: 10 cervicale (2 întregi și 8 fragmente). 3 toracale și 3 lombare (tabelul 3). Coastele sînt constituite din fragmente și așchii mici.

Membrul toracic semnalat prin 94 de piese osoase fragmentate are dimensionate 10 fragmente (2 humerus, 4 radius și 4 metacarpe), cu valorile metrice cuprinse în tabelele 7 și 8.

Oasele membrului pelvin cuprind 38 fragmente din care s-au putut măsura numai 2 segmente de tibii și 1 metatars întreg (tabelele 10 și 12).

Caninele identificate numai în două complexe (fîntîna nr. 3 și cupatorul de ars var) cuprind 210 fragmente și oase întregi. Extremitatea cefalică este constituită din 70 piese din care 46 fragmente reprezintă oase provenite din craniu și mandibule și 24 segmente constau din molari întregi și resturi de dinți. După gradul mediu de tocare a feței masticatorii a molarilor apreciem că dinții au aparținut unor animale adulte.

Coloana vertebrală este constituită din 33 piese, din care s-au dimensionat un atlas, 2 axisuri, 5 vertebre cervicale, 8 vertebre toracale și 2 lombare (tabelele 3, 4, 5, 15, și 16). Celelalte vertebre sînt piese deteriorate, lipsite de repere principale pentru măsurători. Coastele cuprind 46 resturi fragmentate.

Dintre oasele membrului toracic (46 fragmente și piese întregi) s-au măsurat 3 metacarpene întregi și 16 fragmente (tabelul 8), 2 segmente de scapula (tabelul 6), 7 humerusuri, 5 oase radius și 2 ulne (tabelul 7).

Oasele membrului pelvin constau din 15 piese (4 oase întregi și 11 fragmente), reprezentînd coxalul-illum (2), femurul (3), oasele metatarsiene (6) și 2 tibii întregi. Valorile oaselor și fragmentelor măsurate s-au înscris în tabelul 10. Ca o curiozitate semnalăm prezența și a unui os penian.

Păsările domestice sînt reprezentate de specia *Gallus domesticus* L., atestată de 15 piese, din care 3 fragmente (1 stern și 2 coxale) și 12 oase întregi: humerus (2), radius (1), ulna (2), tibia (4), femurul (1), și metatarsul (2). Pieseile măsurate au valorile înscrise în tabelele 6, 7 și 10.

Animalele sălbatice. *Mistrețul* este prezent în așezare prin 10 piese (1 metatars întreg și 9 fragmente), ultimele reprezentînd oase craniene (2), dinții canini (6) și o scapula (tabelele 6 și 12). *Ursul* este reprezentat printr-un fragment de falangă proximală. *Cerbul* cuprinde 4 fragmente osoase: 2 vertebre cervicale, 1 radius (tabelul 7) și 1 femur. *Căpriorul* a fost identificat printr-un fragment de mandibulă și un radius (tabelul 7). De asemenea, mai semnalăm un humerus de rozător din specia *Sciurus vulgaris* (vereață).

Păsările sînt atestate prin 3 oase întregi (2 coracoide și 1 femur) de gîsca sălbatică (tabelul 7 și 10).

Discuția rezultatelor și concluzii

Studiul macroscopic și biometric al segmentelor osoase, pe specii și rase, ne permite să facem unele aprecieri asupra caracterelor morfologice (rasa, caracteristicile corporale), frecvența și arealul de răspîndire a animalelor domestice și sălbatice identificate în complexele investigate arheologice la Alba Iulia. Analiza materialului faunistic a identificat 1793 indivizi reprezentînd cîte șase specii de animale domestice și sălbatice.

Pieseile osoase (1925 fragmente) aparținătoare mamiferelor domestice provin de la 1759 indivizi din speciile *Bos taurus*, *Equus caballus*, *Sus scrofa domesticus*, *Ovicaprinae* și *Canis familiaris*. La aceste resturi de faună se adaugă păsările domestice reprezentate prin specia *Gallus domesticus*.

B o v i n e l e constituie specia cea mai reprezentată (736 indivizi) și măsurătorile efectuate pe oasele metacarpiene și tarsiene au determinat talia la greabăn de 110—130 cm. Aceste valori diferite ne indică, în așezarea antică de la Apulum, coexistența a două tipuri de animale cu caractere morfologice diferite: bovine cu talia mică și bovine cu talia mijlocie. Majoritatea indivizilor cercetați sînt animale de vîrstă adultă, iar procentajul pe sexe pledează în favoarea femelelor. Numărul animalelor tinere este redus. Observațiile efectuate asupra conformației suprafețelor articulare ale membrelor au relevat unele aspecte de uzură generate de folosirea animalelor adulte la tracțiune. Proporția mare de femele și aspectele de uzură deja semnalate subliniază presupunerea că bovinele erau folosite, în egală măsură, ca animale destinate producției de carne și lapte, dar și la tracțiune în agricultură și transporturi.

În privința rasei, cercetarea conformației oaselor pledează pentru atribuirea majorității indivizilor rasei *Bos brachyceros*. Un număr redus

de exemplare cu talia mai mare aparțin rasei *Bos primigenius*. Nu s-au semnalat resturile osoase ale indivizilor metiși, rezultați prin încrucișarea celor două rase.

Coexistența celor două rase este semnalată și în alte situri daco-romane din Transilvania, cercetate de noi sub aspect faunistic în ultimul deceniu, la Cicău-„, Săliște², Tîrnăvioara-„, Cetate³ și Bologa⁴.

Rasa *Bos brachyceros*, de origine indo-europeană, reprezintă bovina autohtonă răspîdită în spațiul carpato-pontic⁵. Ea este întîlnită pe un areal geografic mai larg, fiind atestată și de alți autori în unele regiuni ale Imperiului roman, în vestul și în sudul Europei și în Peninsula Balcanică⁶. Prezența acestei rase de bovine în Transilvania este semnalată de cei 18 indivizi identificați prin 55 fragmente osoase, în nivelul de locuire dacică din Batène-ul clasic (sec. II—I î.e.n. — I e.n.) de la Tîrnăvioara-„, Cetate⁴, care erau animale cu osatura gracilă (115—120 cm). Animalele cu talia mai mare (125—135 cm) și osatura puternică erau probabil masculii⁷.

La începutul stăpînirii romane, în prima jumătate a secolului II e. n., bovinele din rasa *Bos brachyceros* sînt atestate în bordeiul daco-roman de la Micăsasa-„, Livadea⁸ prin dimensiunile taliei și conformației corporale, în castrul roman de la Bologa⁹. Prezența bovinelor din această rasă în fauna domestică a așezării de la Alba Iulia este justificată de condițiile climatice și fizico-geografice locale favorabile și de tradiția creșterii animalelor, existență la populația autohtonă dacică.

Alături de bovinele din rasa locală, în complexele arheologice de la Alba Iulia sînt atestați și indivizi din rasa *Bos primigenius*. Semnalată în așezarea de la Tîrnăvioara¹⁰ și de la Bologa¹¹, această rasă reprezentată de vaca romană este adusă de legiunile și coloniștii romani în primele decenii ale sec. II e.n. Indivizii din cele două rase se deosebesc între ei prin caractere osteologice, talie și conformație. Astfel, la Tîrnăvioara resturile osoase de bovine din această rasă, ilustrate prin 62 fragmente provin de la 17 indivizi adulți, cu vîrsta cuprinsă între 5—8 ani. Animalele au osatura robustă și talia cuprinsă între 140—150 cm. Indivizii din castrul de la Bologa aveau osatura puternică, coarnele lungi, talia la greabăn de 140—180 cm și conformația corporală robustă.

Deși studiul materialului faunistic de la Alba Iulia nu a înregistrat resturi osoase de metiși ai celor două rase, aceștia sînt documentați la

2. *ActaMN*, XV, 1978, p. 274—277.

3. *Marisia*, X, 1980, p. 74—77.

4. *ActaMP*, III, 1979, p. 429—435 și 444—445.

5. *Ibidem*, vezi și *Marisia*, X, 1980, p. 77.

6. *Ibidem*.

7. *Ibidem*, p. 75.

8. *Marisia*, VIII, 1978, p. 65—66.

9. *ActaMP*, III, 1979, p. 445.

10. *Marisia*, X, 1980, p. 76—77.

11. *ActaMP*, III, 1979, p. 445.

Tîrnăvioara și la Bologa. Un număr de 17 piese osoase provenite de la 6 indivizi, identificate în nivelul de locuire din epoca romană, au talia de 130—140 cm. Aceste animale, cu caractere comune celor două rase, reprezintă metișii dintre *Bos brachyceros* și *Bos primigenius*, produși într-o perioadă relativ scurtă după cucerirea Daciei¹². Metișii identificați la Bologa au talia sub 130 cm și „constituția mai robustă decît a rasei” de origine¹³. Deosebiți prin caracterele morfologice semnalate pe materialul osos cercetat, ei reprezintă o rasă intermediară care se va consolida genetic abia în secolele următoare.

C a b a l i n e l e sînt reprezentate de 204 indivizi. Talia la grebăn, calculată după metoda lui Kiesewalter, cuprinde valori mijlocii (141—147 cm), dar semnalăm și prezența unor indivizi cu talia mai mare. Observațiile făcute asupra aspectului suprafețelor articulare ne indică folosirea acestor animale la tracțiune. Calul este prezent și în alte așezări romane. În bordeiul de la Micăsasa s-au identificat resturile osoase a 4 indivizi¹⁴, iar cele 13 fragmente descoperite la Tîrnăvioara provin de la 6 indivizi. Aceștia au talia la greabăn de 150—170 cm și conformația corporală robustă, aparținînd rasei *Equus caballus robustus*, frecvent înțilnit în unitățile de cavalerie romană¹⁵. Același cal de trupă, atestat prin 45 fragmente osoase în castrul de la Bologa, are uneori vîrsta de 15 ani. Cei cinci indivizi sînt animale cu talia mijlocie (145—150 cm) și prezintă conformație de șea¹⁶.

S u i n e l e atestate de 207 indivizi erau animale tinere, în majoritatea cazurilor în vîrstă de circa 2 ani. Unele fragmente de oase provin de la indivizi cu vîrsta sub 2 ani. În general, animalele adulte au talia mai mică decît a suinelor actuale, deși se disting printr-o conformație robustă. La Micăsasa notăm resturile osoase a 8 indivizi de rasă primitivă, cu talia relativ mică și vîrsta de 1—3 ani¹⁷, iar la Tîrnăvioara s-a găsit o singură piesă¹⁸. În castrul de la Bologa semnalăm 156 segmente osoase provenite de la 16 indivizi cu vîrsta de circa 2—3 ani. Aceștia au conformația gracilă și cuprind două tipuri: una cu talia mică și alta cu talia mare¹⁹.

O v i c a p r i n e l e însumează resturile a 332 indivizi. După conformația dinților, majoritatea animalelor au vîrsta de 2—4 ani, dar s-au semnalat și cîtiva subiecți mai tineri. Indivizii sînt animale de rase puțin diferite ca talie și conformație corporală față de rasa actuală indigenă. La Micăsasa ovicaprinele sînt ilustrate de 56 fragmente osoase pro-

12. Marisia, X, 1980, p. 76.

13. ActaMP, III, 1979, p. 445.

14. Marisia, VIII, 1978, p. 66—67.

15. Marisia, X, 1980, p. 76.

16. ActaMP, III, 1979, p. 445.

17. Marisia, VIII, 1978, p. 66—67.

18. Marisia, X, 1980, p. 76.

19. ActaMP, III, 1979, p. 445.

venite de la 26 indivizi, cu vârsta cuprinsă între 4—6 ani²⁰. Resturile de ovicaprine de la Tîrnăvioara însumează 38 fragmente și provin de la 21 indivizi. Majoritatea animalelor reprezintă specia *Ovis aries*, iar cei cîțiva indivizi de *Capra prisca* reprezintă doar 10%. Ovinele aveau talia mare și conformația robustă²¹. Un număr mare de resturi osoase (252 fragmente), reprezentînd 17 ovine, este prezent în fauna domestică identificată la Bologa. Caracterele morfologice și valorile dimensionale rezultate prin măsurarea unor segmente osoase reliefează la unele animale o talie și o conformație corporală apropiată de cele ale ovinelor actuale²².

C a n i n e l e sînt prezente prin resturi osoase numeroase, provenite de la circa 200 indivizi. Cele mai multe piese s-au găsit aruncate în cuptorul de ars var (79 bucăți) și în fîntina nr. 3 (131 bucăți). Talia animalelor nu a putut fi stabilită, deoarece oasele care ne dădeau indicații asupra valorii ei (humerus, radius și ulna) erau fragmentate. Avînd în vedere dimensiunile altor segmente întregi, presupunem că aceste animale aveau talia mică și aparțin speciei *Canis familiaris palustris*, răspîdită în Imperiul roman²³. Ciinele este reprezentat la Bologa prin 59 fragmente osoase provenite de la 7 indivizi. Animalele, în majoritate adulte și mai rar tinere, aveau talia de 50—60 cm și conformația robustă²⁴. Resturile osoase de ciine, ajunse întîmplător în bordeiul de la Micăsasa, provin de la doi indivizi²⁵.

G a l i n a c e e l e ilustrate de 15 indivizi au talia mijlocie și mare. Păsările domestice, mai rar documentate în așezări, în castrul de la Bologa, sînt ilustrate de 4 fragmente osoase provenite de la „o găină și un cocoș bătrîn”, cu talia și conformația corporală apropiate de cele ale raselor actuale²⁶.

Resturile faunistice (21 fragmente) aparținătoare a n i m a l e l o r s ă l b a t i c e provin de la 19 indivizi din speciile: *Cervus elaphus*, *Capreolus capreolus*, *Sus scrofa ferus*, *Ursus arctos*, *Sciurus vulgaris* și *Anser anser*.

Caracterele morfologice ale cerbului, căpriorului, ursului și veveriței nu pot fi precizate datorită numărului redus de resturi osoase studiate. Ca frecvență predomină mistrețul (8 indivizi), urmat de cerb (4 indivizi), căprior (2 indivizi), în timp ce ursul și veverița sînt atestate de cîte un singur fragment osos. Studiul atent al resturilor osoase de mistreț (canin) scapula și metatarsul) duce la concluzia că indivizii aveau talia mare și vârsta de 3—4 ani.

20. Marisia, VIII, 1978, p. 66—67.

21. Marisia, X, 1980, p. 76—77.

22. ActaMP, III, 1979, p. 435—437, și 445.

23. K. Habermehr, *Die Tierknochenfunde in römischen Lagerdorf Butzbach*, în *Saalebürg Jahrbuch*, XVIII, 1959—1960, p. 67—108.

24. ActaMP, III, 1979, p. 439—440 și 445.

25. Marisia, VIII, 1978, p. 66—67.

26. ActaMP, III, 1979, p. 440—441.

Existența unui procent relativ mare a resturilor osoase de mistreț în raport cu resturile osoase ale celorlalte animale sălbatice, se datorează suprafeței întinse a pădurilor de fag și stejar, care acopereau culmile deluroase ale Mamutului, coborînd pe pantele răsăritene pînă în hotarul vestic al așezării urbane de la Apulum. Bogat în jir și ghindă — hrana de bază a mistreților — desișul pădurilor oferea adăpost și hrană animalelor sălbatice.

Resturi de faună sălbatică au fost descoperite și în așezările de la Micăsasa²⁷ și Tîrnăvioara (cîte 7 fragmente)²⁸ și în castrul de la Bologa (311 fragmente)²⁹. Alături de cerb și mistreț sînt identificate și alte specii de animale ca ursul, zimbrul și iepurele.

Pășărilor sălbatice sînt reprezentate prin resturile osoase a trei indivizi din specia *Anser anser*. Caracterele morfologice ale celor trei oase argumentează existența unor gîște cu talia mare și formația corporală masivă.

Prezența indivizilor din această specie în gospodăriile de la marginea vestică a orașului Alba Iulia — *Apulum* (fîntîna nr. 3) se explică prin existența a numeroase mlaștini și bălți cu vegetația acvatică în lunca Ampoiului și Mureșului sau pe terasele din vecinătatea așezării antice. Vizibile pînă în anii din urmă, chiar și în hotarul nordic al municipiului Alba Iulia, locurile înmlăștinate erau populate cu numeroase păsări acvatice (rațe, gîște, berze etc.).

Cercetarea sumară a complexelor arheologice de la Alba Iulia a scos la iveală un număr mare de materiale faunistice, care eprezintă doar o parte infimă din cantitatea de resturi osoase existente în locuințe, gropi menajere și în stratul de cultură din această parte a orașului roman. Prin studiul acestei faune se constată că speciile cele mai numeroase erau reprezenate de bovine, ovine și suine. Procentajul ridicat al acestor animale ilustrează existența unui șeptel bogat și preocuparea constantă a locuitorilor gospodăriilor din vecinătatea orașului Apulum pentru creșterea și înmulțirea animalelor. Parte integrantă a agriculturii prospere, care furniza furajele necesare întreținerii animalelor, în special a suinelor și păsărilor de curte dependente de hrana cerealică, această ocupație asigura nevoile agriculturii și industriei casnice cu materii prime și mijloace de transport.

Creșterea animalelor era favorizată de existența pășunilor și a numeroase surse de apă în lunca și pe terasele Ampoiului și Mureșului sau pe pantele domoale ale culmilor deluroase care flanchează cursul celor două riuri.

27. *Marisia*, VIII, 1978, p. 66—67.

28. *Marisia*, X, 1980, p. 72 și 76.

29. *ActaMP*, III, 1979, p. 427, 441—446.

Ciinele reprezentat printr-un număr considerabil de indivizi era, se pare, un auxiliar prețios al localnicilor, care îl foloseau la păstorit și ca animal de pază. Prezența unor specii de animale și păsări sălbatice pledează în favoarea practicării constante a vânătorii în pădurile din vecinătate de către locuitorii celor două centre urbane de la Apulum.

În concluzie, constatăm că abundența resturilor osoase studiate subliniază numărul de animale domestice și sălbatice destinate consumului cotidian necesar pentru hrana populației și materiile prime (piei, păr, grăsimi etc.) utilizate la confecționarea îmbrăcăminte.

A N E X E

Tabelul 1

Repartiția pe specii a materialului osos din așezarea romană de la Alba Iulia „Stația de salvare”

Nr. crt.	S p e c i a	Nr. fragmente osoase	Procentul față de nr. fragmente	Nr. indivizi	față de nr. de indivizi Procentul
1.	Bos taurus L.	792	40,82	736	41,49
2.	Equus caballus L.	229	11,80	204	11,50
3.	Sus scrofa domesticus L.	317	16,34	287	16,18
4.	Ovicaprinae	317	19,43	332	18,71
5.	Canis familiaris L.	210	10,83	200	11,27
6.	Gallus gallus domesticus L.	15	0,78	15	0,85
Total animale domestice		1940	100%	1774	100%
1.	Cervus claphus L.	4	19,05	4	21,05
2.	Capreolus capreolus L.	2	9,25	2	10,53
3.	Sus scrofa feprus L	10	47,62	8	42,11
4.	Ursus arctos L.	1	4,76	1	5,26
5.	Sciurus vulgaris L.	1	4,76	1	5,26
6.	Anser anser L.	3	14,29	3	15,79
Total animale sălbatice		21	100%	19	100%
Fragmente neidentificate		222	—	—	—
Total general		2183	—	1793	—

Tabelul 2
Repartiția materialului osos pe specii și segmente corporale

Nr. crt.	Os / fragment	Bovine	Cabaline	Suine	Ovicaprine	Canine	Păsări	Cerb	Căprior	Mistreț	Urs	Veveriță	Gîscă sălbatică
1.	Ossa cranii	178	80	34	47	37	—	—	—	2	—	—	—
2.	Mandibula	8	3	8	15	9	—	—	1	—	—	—	—
3.	Dentes incisivi	—	2	7	—	1	—	—	—	—	—	—	—
4.	Dentes canini	—	—	6	—	7	—	—	—	6	—	—	—
5.	Dentes morales	49	—	38	13	16	—	—	—	—	—	—	—
6.	Cepi cornoși	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
7.	Vertebrae cervicales	4	3	1	10	11	—	2	—	—	—	—	—
8.	Vertebrae thoracicae	40	11	1	3	15	—	—	—	—	—	—	—
9.	Vertebrae lumbalis	13	11	—	3	7	—	—	—	—	—	—	—
10.	Sternum	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
11.	Costae	264	18	87	154	46	—	—	—	—	—	—	—
12.	Scapula	34	1	21	4	6	—	—	—	1	—	—	2
13.	Humerus	30	4	47	63	17	2	—	—	—	—	1	—
14.	Radius et ulna	19	8	6	16	13	3	1	1	—	—	—	—
15.	Carpus	6	2	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
16.	Metacarpus	8	14	20	11	8	—	—	—	—	—	—	—
17.	Phalangs proximales	14	4	1	—	1	—	—	—	—	1	—	—
18.	Phalangs media	6	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
19.	Phalangs distalis	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
20.	Os coxae	7	6	13	4	2	2	—	—	—	—	—	—
21.	Os femoris	46	45	15	13	4	1	1	—	—	—	—	1
22.	Ossa cruris	50	3	4	15	2	4	—	—	—	—	—	—
23.	Tarsus	4	4	4	1	—	—	—	—	—	—	—	—
24.	Metatarsus	3	9	4	5	6	2	—	—	1	—	—	—
25.	Os penis	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
TOTAL		792	229	317	377	210	15	4	2	10	1	1	3

* coracoid

Tabelul 3

Dimensiunile vertebrelor toracale

Nr. crt.	Dimensiuni — mm —	Cabaline		Bovine		Canine							
		1	2	1	2	1	2	3	4	5	6	7	8
1	Lungimea maximă a corpului	51	—	42	—	—	14	15	14	15	14	15	13
2	Lăţimea maximă a corpului	36	35	36	—	—	18	17	18	18	16	16	19
3	Lungimea maximă a arcului	—	—	—	—	11	14	10	14	14	12	10	10
4	Lăţimea maximă a arcului	—	—	—	—	—	—	14	13	15	11	10	14
5	Lungimea apofizei spinale	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
6	Lăţimea cavităţii articulare	42	—	41	—	—	17	13	13	13	14	12	13
7	Înălţimea capului articular	36	—	31	—	—	10	10	9	10	10	9	10
8	Lăţimea cavităţii articulare	46	41	—	36	—	15	9	14	14	14	13	9
9	Înălţimea cavităţii articulare	34	33	—	37	—	9	9	9	9	9	9	9

Tabelul 4

Dimensiunile vertebrelor cervicale

Nr. crt.	Dimensiuni — mm —	Ovine		Canine				
		1	2	1	2	3	4	5
1	Lungimea corpului	25	28	10	21	19	25	—
2	Lăţimea corpului	12	16	10	11	18	12	—
3	Lungimea arcului	14	20	8	17	10	17	21
4	Lăţimea arcului	26	25	12	18	17	15	22
5	Înălţimea maximă	21	18	26	—	—	32	—
6	Lăţimea capului articular	12	12	10	18	15	13	—
7	Înălţimea capului articular	10	9	8	11	12	10	—
8	Lăţimea cavităţii articulare	13	13	10	14	17	13	—
9	Înălţimea cavităţii articulare	12	12	7	10	10	11	—

Tabelul 5

Dimensiunile vertebrelor lombare

Nr. crt.	Dimensiuni — mm —	Cabaline			Bo-vine	Canine	
		1	2	3	1	1	2
1	Lungimea maximă a corpului	40	49	46	40	29	9
2	Lăţimea maximă a corpului	42	45	44	—	19	14
3	Lungimea maximă a arcului	30	64	61	—	26	9
4	Lăţimea maximă a arcului	49	59	54	—	28	13
5	Lungimea apofizei spinoase	—	—	—	—	26	—
6	Lăţimea capului articular	39	44	48	48	13	9
7	Înălţimea capului articular	36	37	33	22	9	8
8	Lăţimea cavităţii articulare	48	51	48	38	14	14
9	Înălţimea cavităţii articulare	31	34	27	21	11	8
10	Lăţimea apofizei spinoase	—	39	35	—	4	—

Tabelul 6

Dimensiunile scapulei și coracoidului

Nr. crt.	Dimensiuni — mm —	Caba- line	Bo- vine	Suine			Canine		Păsări*		
		1	1	1	2	3	1	2	1	2	
S C A P U L A											
1	Lungimea cavității articulare	56	68	—	26	29	25	25	—	—	
2	Lățimea cavității articulare	48	60	—	21	20	18	19	—	—	
3	Lățimea colului	39	64	21	22	22	22	23	—	—	
C O R A C O I D U L											
1	Lungimea osului	—	—	—	—	—	—	—	123	105	
2	Lățimea epifizei proximale	—	—	—	—	—	—	—	29	33	
3	Grosimea epifizei proximale	—	—	—	—	—	—	—	10	14	
4	Lățimea epifizei distale	—	—	—	—	—	—	—	—	53	
5	Grosimea epifizei distale	—	—	—	—	—	—	—	—	12	

* Gîscă sălbatică

Tabelul 7
Dimensiunile stilopodului și zeugopodului toracic

Nr. crt.	Dimensiuni — mm —	B O V I N E								O V I C A P R I N E								S U I N E					
		Humerus				Radius				Ulna	Humerus				Radius				Humerus				Radius
		1	2	1*	2	3	4	5**	1	1	2	1	2	3	5	4	1	2	1				
1	Lungimea maximă	—	—	—	—	—	—	282	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—				
2	Lungimea diafizei	—	—	—	—	—	—	220	52	63	—	—	—	—	—	—	87	—	—				
3	Lățimea maximă a epifizei proximale	—	—	—	—	—	87	86	—	—	—	—	—	27	—	—	—	29	26				
4	Grosimea maximă a epifizei proximale	—	—	—	41	—	46	41	—	—	—	—	—	18	—	—	—	34	17				
5	Lățimea minimă a diafizei	—	—	26	—	—	44	42	43	12	14	8	14	—	14	27	18	—	—				
6	Grosimea minimă a diafizei	—	—	17	—	—	26	23	67	12	14	7	9	—	9	20	24	—	—				
7	Circumferința minir a diafizei	86	62	—	—	—	116	102	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—				
8	Lățimea maximă a a epifizei distale	54	—	—	—	79	—	79	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—				
9	Grosimea maximă a epifizei distale	—	—	35	—	52	—	41	—	30	45	23	39	—	40	38	53	—	—				

* Cerb; ** Căprior

C A N I N E											P Ă S Ă R I							
Humerus						Radius					Ulna		Radius		Ulna			
1	2	3	4	5		1	2	3	4	5	1	2	1***	2	1	2***	3***	
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	114	—	—	139	170	
—	—	—	—	39	—	—	—	—	—	—	—	—	95	—	—	137	168	
—	—	—	—	28	—	—	—	39	—	—	—	—	11	11	10	17	15	
—	—	12	10	—	13	10	—	—	28	—	—	—	4	—	12	28	14	
—	—	16	9	—	18	9	—	10	—	13	12	—	12	5	—	6	13	9
—	—	47	42	—	50	—	—	9	—	18	8	—	16	3	—	5	10	7
—	—	—	—	—	—	—	—	42	—	50	33	—	47	16	—	19	39	21
27	26	—	—	—	—	—	26	—	—	—	20	27	—	11	7	11	12	16
22	20	—	—	—	—	—	20	—	—	—	16	22	—	5	—	9	14	11

*** Gîscă sălbatică

Tabelul 8
Dimensiunile metapodimului toracic

Nr. crt.	Dimensiuni — mm —	Caba- line	B O V I N E								O V I N E				
		1	1	2	3	4	5	6	7	8	1	2	3	4	
1	Lungimea maximă	—	—	164	209	217	209	70	170	130	—	—	—	—	
2	Lăţimea epifizei proximale	—	—	53	62	68	63	42	44	41	25	23	—	27	
3	Grosimea epifizei proximale	—	—	33	37	41	38	39	31	23	—	—	—	18	
4	Lăţimea minimă a diafizei	—	—	29	35	41	37	27	28	25	15	—	—	16	
5	Grosimea minimă a diafizei	—	—	19	24	25	23	—	18	17	12	—	—	12	
6	Circumferinţa minimă a diafizei	—	—	87	104	114	104	—	80	76	45	—	27	56	
7	Lăţimea epifizei distale	50	56	55	66	68	65	—	56	45	—	—	15	—	
8	Grosimea epifizei distale	37	27	29	35	38	35	—	27	19	—	—	—	—	
				S U I N E								C A N I N E			
				1	2	3	4	5	6	7	8	1	2	3	
1	Lungimea maximă		49	65	68	69	—	—	—	—	—	53	51	48	
2	Lăţimea epifizei proximale		13	14	16	21	—	17	17	—	—	18	16	18	
3	Grosimea epifizei proximale		10	15	15	16	—	14	18	—	—	10	9	9	
4	Lăţimea minimă a diafizei		7	11	12	14	10	10	14	—	—	6	6	7	
5	Grosimea minimă a diafizei		5	10	12	9	7	6	11	—	—	5	5	5	
6	Circumferinţa minimă a diafizei		30	37	40	40	28	29	39	—	—	20	19	19	
7	Lăţimea epifizei distale		17	16	16	16	10	—	—	12	—	8	8	8	
8	Grosimea epifizei distale		16	16	16	17	10	—	—	13	—	8	7	7	

Tabelul 9
Dimensiunile acropodului toracic

Nr. crt.	D i m e n s i u n i — mm —	Cabaline		B O V I N E					
		1	2	1	2	3	4	1	2
		Falanga I		Falanga I				Falanga II	
1	Lungimea sagitală	68	—	44	44	54	54	36	36
2	Lățimea maximă a epifizei proximale	50	—	29	29	31	34	30	27
3	Grosimea maximă a epifizei proximale	29	—	27	30	32	38	31	38
4	Lățimea minimă a diafizei	33	—	24	24	26	38	28	20
5	Grosimea minimă a diafizei	20	—	17	16	20	22	29	19
6	Circumferința minimă a diafizei	44	49	77	76	87	92	92	65
7	Lățimea epifizei distale	29	21	27	27	26	33	30	19
8	Grosimea epifizei distale	90	—	18	20	22	28	31	22

Tabelul 10
Dimensiunile stylopodului și zeugopodului pelvin

Nr. crt.	Dimensiuni — mm —	Cabaline		Jovine		Ovine			Suine		Canine			Păsări			
		Femur	Tibia	Tibia	Tibia			Tibia		Femur			Tibia		Femur	Tibia	
		1	1	1	1	2	3	1	2	1	2	3	1	2	1*	1	2
1	Lungimea maximă	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	182	177	—	—	—
2	Lungimea de la capul articular	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	135	—	—
3	Lungimea trochanterului mare	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	142	—	—
4	Lungimea diafizei	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	141	133	101	—	—
5	Lățimea maximă a epifizei proximale	—	—	—	—	28	—	—	—	—	—	33	25	26	30	—	—
6	Grosimea maximă a epifizei proximale	—	—	—	—	29	—	—	—	—	—	13	28	28	30	—	—
7	Lățimea minimă a diafizei	46	—	—	13	—	17	—	19	—	15	—	12	12	35	5	—
8	Grosimea minimă a diafizei	45	—	—	10	—	13	—	—	—	13	—	11	11	15	4	—
9	Circumferința minimă a diafizei	84	—	—	37	—	45	—	—	—	47	—	38	40	52	20	—
10	Lățimea maximă a epifizei distale	—	75	75	—	—	—	28	30	30	—	—	22	21	31	10	10
11	Grosimea maximă a epifizei distale	—	45	50	—	—	—	30	24	20	—	—	16	16	27	10	11

* gîsca sălbatică

Tabelul 11
Dimensiunile oaselor tarsiene (calcaneu și astragal)

Nr. crt.	D i m e n s i u n i — mm —	C A B A L I N E				B O V I N E			S U I N E	
		Calcaneu			Astra- gal	Calca- neu		Astragal	Cal- ca- neu	As- tra- gal
		1	2	3	1	1	1	2	1	1
1	Lungimea maximă	—	—	108	63	—	72	66	65	41
2	Lățimea maximă	41	54	48	68	46	54	43	22	26
3	Grosimea maximă	58	50	49	58	44	39	36	23	23

Tabelul 12
Dimensiunile metapodiumului pelvin

Nr. crt.	D i m e n s i u n i — mm —	Cabaline		Bovine			Ovine	SUINE			
		1	2	1	2	3	1	1*	2	3	4
1	Lungimea maximă	278	266	221	—	—	127	84	—	—	—
2	Lăţimea epifizei proximale	54	51	54	43	40	20	27	23	22	—
3	Grosimea epifizei proximale	44	40	43	38	40	16	16	15	22	—
4	Lăţimea maximă a diafizei	35	33	32	24	25	12	14	—	10	10
5	Grosimea maximă a diafizei	28	25	28	25	28	10	13	—	12	7
6	Circumferinţa maximă a diafizei	110	107	105	101	106	39	47	—	39	28
7	Lăţimea epifizei distale	53	47	63	—	—	24	21	—	15	10
8	Grosimea epifizei distale	40	46	33	—	—	12	18	—	14	10

* mistreţ

Tabelul 13
Dimensiunile acropodiumului pelvin

Nr. crt.	Dimensiuni — mm —	Cabaline			B O V I N E														
		Falanga I			Falanga I							Falanga II				Falanga III			
		1	2	3	1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	1	2	3	4
1	Lungimea sagitală	79	80	44	60	57	57	57	62	63	59	39	44	27	41	—	—	—	—
2	Lățimea maximă a epifizei proximale	56	55	48	34	34	35	38	33	32	32	34	35	31	36	—	—	—	—
3	Grosimea maximă a epifizei proximale	35	33	31	39	32	36	34	38	34	38	38	41	31	40	—	—	—	—
4	Lățimea minimă a diafizei	26	34	39	29	29	31	29	29	28	29	29	30	25	30	—	—	—	—
5	Grosimea minimă a diafizei	23	20	21	22	24	24	21	23	22	27	27	33	28	29	—	—	—	—
6	Circumferința minimă a diafizei	100	93	104	—	101	103	87	91	90	92	93	105	86	96	—	—	—	—
7	Lățimea maximă a epifizei distale	48	45	42	30	33	34	32	32	33	31	31	30	26	32	—	—	—	—
8	Grosimea maximă a epifizei distale	22	20	30	—	24	24	23	24	24	39	39	41	—	—	68	67	60	70
9	Lungimea maximă	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	28	28	25	25
10	Lățimea maximă	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	39	42	39	43
11	Înălțimea maximă	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	27	41	—	—	—	—

Tabelul 14
Dimensiunile atlasului la canine

Nr. crt.	D i m e n s i u n i — mm —	I n d i v i z i	
		1	
1	Lungimea arcului dorsal	17	
2	Lungimea arcului ventral	7	
3	Lăţimea suprafeţei articulare craniale	17	
4	Lăţimea suprafeţei articulare caudale	11	

Tabelul 15
Dimensiunile arisului la canine

Nr. crt	D i m e n s i u n i — mm —	I n d i v i z i	
		1	2
1	Lungimea maximă a corpului	35	41
2	Lungimea mică a arcului	22	19
3	Lungimea apofizei spinoase	49	47
4	Lungimea apofizei odontoide	14	10
5	Lungimea apofizei transverse	19	—
6	Lăţimea suprafeţei articulare craniale	13	10
7	Lăţimea apofizei odontoide la bază	8	7
8	Lăţimea cranială a canalului vertebral	14	12
9	Lăţimea caudală a canalului vertebral	13	11
10	Lăţimea minimă a corpului vertebral	19	15
11	Lăţimea cavităţii articulare caudale	17	13
12	Înălţimea maximă	36	29
13	Înălţimea suprafeţei articulare craniale	11	15
14	Înălţimea apofizei spinoase măsurată de la canalul vertebral	23	25
15	Înălţimea cranială a canalului vertebral	15	13
16	Înălţimea caudală a canalului vertebral	11	9

ARCHEOLOGICAL AND FAUNISTIC INVESTIGATIONS AT THE ANTIC SETTLEMENT OF TÎRNĂVIOARA

(Summary)

The archeological investigation made in the years 1972—1974 in the antic settlement Tîrnăvioara-„Cetate" brought to light beside dwelling (ceramics, iron-objects, ornament-objects etc) a number of 182 pieces of objects bone-rest of domestic and wild animals from the dacic, roman and prefeudal epochs.

After the archaeological and faunistic investigations there could be formulated some conclusions: — The antic settlement of Tîrnăvioara — „Cetate" was inhabited without interruption from the end of the Middle Aetene till the IV century of our ers, of a dacic and then daco-romanian population, that was engaged in agriculture and animal beeding (special-ly ovines and bovines). The bovines belong to two constitutional types: Bos brachyceros (the local race) and Bos primigenius (the race brought by the Roman colonists). The ovines belong to the race „the copper sheep and finally the horses belong to the Roman horse. The beeding of pigs was made only sporadically and huntind was not a constant occupation.

CERCETĂRI ARHEOLOGICE LA PORUMBENII MICI

JUDEȚUL HARGHITA

(așezarea prefeudală)

SZÉKELY ZOLTÁN

În cursul săpăturilor executate în anul 1956, la Porumbenii Mici, pe platoul „Dealul Galath” (pl. XXII/1), s-a constatat că pe acest loc s-au stabilit întâi purtătorii culturii Wietenberg. Peste așezarea din epoca bronzului s-au suprapus așezări din epoca romană, post-romană și din secolele VI—VII, cercetările continuându-se pînă în 1960. Așezarea Wietenberg a fost publicată¹, iar celelalte le prezentăm în lucrarea de față.

În 1956 s-au executat primele trei secțiuni în spatele șanțului de mijloc (pl. XXIII). În șanțul I, deschis chiar pe vârful platoului, s-a desfășurat în casetă un bordei Wietenberg peste care s-a suprapus un bordei prefeudal, a cărui formă n-a putut fi determinată (pl. XXIV/4). În acest din urmă bordei, s-au găsit un cuțit de fier și fragmente ceramice, toate zăcînd la 0,30 m adîncime. A doua secțiune (S-II), executată în capătul de nord al platoului, a tăiat șanțul de apărare pe fundul căruia, la 0,95 m adîncime, s-au găsit fragmente ceramice prefeudale, fapt care dovedește că a fost deschis în perioada prefeudală, căreia îi aparține.

A treia secțiune (S. III), lungă de 46 m și lată de 1 m a fost plasată pe panta sudică a vârfului platoului și a tăiat valul și șanțul de mijloc. În șanțul de mijloc sub humus a fost găsit un strat de pămînt negru, gros de 0,80 m, sub care urma o depunere de pămînt brun, în care, la adîncimea de 1 m, s-a dezvelit o vatră ovală cu lipitura pe podea din pietre de riu, arsă roșu; în jurul vetrei au fost fragmente din vase prefeudale, de multe ori amestecate cu fragmente ceramice Wietenberg (pl. XXII/6; XXIV/1).

În regiunea din mijlocul platoului, resturi de locuire prefeudală s-au găsit sporadic, stratul de cultură fiind deranjat de arături (pl. XXII/2). Materialul ceramic găsit se poate împărți în următoarele categorii: 1. ceramică grosolană lucrată cu mîna; 2. ceramică fină lucrată la roată, arsă cenușiu-închis; 3. ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă, ar-

1. Székely Z. *Cercetări arheologice la Porumbenii Mici*, partea I. *Așezarea de cultură Wietenberg*, în *Aluta*, XVI, 1984, p. 17—27.

să cenușiu-închis sau brun; 4. ceramică romană provenită din deranjarea stratului de cultură roman, pe care îl suprapune locuirea prefeudală.

Din prima categorie fac parte vase care au, uneori, în jurul fundului, amprente de degete (planșa XXVI/2, 4, 6; pl. XXVII/4, 12-13; pl. XXVIII/16; pl. XXIX/3, 17) și forme cu corpul bombat și buza răsfrîntă în afară (pl. XXVIII/ 10).

Din a doua categorie de ceramică fac parte forme cu fundul bine profilat (pl. XXIX/1-2), avînd marginea cu buza îngroșată, răsfrîntă în afară sau spre interior (XXV/3; pl. XXVI/7-8; pl. XXVII/1-2, 7-11, 14-19; pl. XXVIII/1-5, 7-8 11, 13, 15 ; pl. XXIX/6-9, 14-20) unele sînt decorate cu briu în relief (pl.XXIX/4, 23, 25).

Categoria a treia este cea mai variată, cuprinzînd forme articulate, cu buza răsfrîntă în afară, iar pe umeri decorate cu benzi de linii paralele sau în val incizate (pl. XXVI/3; pl. XXVIII/9, 12, 14, 17; pl. XXIX/10—13). Două fragmente de bază din această categorie, au fost găsite pe fundul șanțului de apărare, tăiat în secțiunea a II-a (pl. XXVI/1, 5). Cea de a IV-a categorie o formează ceramica romană alternată în depunerea prefeudală (pl. XXVII/6; pl. XXIX/21).

Printre fragmente ceramice prefeudale, citeva sînt decorate cu mîna (pl. XXV/1, 5; pl. XXVIII/6. Vcstea sînt fragmente din vase mari cu pereții groși, lucrate din pastă cu nisip și arse brun-închis. Un fragment este decorat cu două proeminente făcute cu degetele prin apăsare dinspre interior (pl. XXVII/3). Din categoria ceramică cenușie, lucrată la roată rapidă două fragmente poartă decor ștampilat (pl. XXV/4; pl. XXIX/26).

În șanțul III, pînă la adîncimea de 0,95 m, s-au descoperit fragmente ceramice prefeudale și citeva fragmente romane, antrenate (pl. XXIX/10). În afara materialului ceramic au mai fost găsite prisnele de lut și citeva obiecte din fier: două cuțite de fier cu lama ușor curbă, dintre care unul a fost găsit în caseta S.I la 0,30 m adîncime, iar celălalt în S. III (pl. XXX/2).

În șanțul de apărare din marginea estică a platoului (secționat de S. II), la 0,60 m adîncime a fost găsit un vîrf de săgeată din fier, de formă rombică, cu tub de înmănușare (pl. XXX/3). Prisnelele de lut sînt bitronconice cu fețele rotunde, plate (pl. XXX/4-7). Un pinten de fier cu găuri laterale pentru curea, spinul este o bară groasă de 5 mm la al cărei capăt se află un buton cu patru ramuri, lungimea 22 cm (pl. XXX/1).

În săpăturile din 1957 s-au continuat cercetarile executîndu-se alte trei secțiuni (S. 1-3). S-a urmărit în principal problema fortificațiilor și cronologia așezărilor descoperite.

Valul și șanțul de apărare din mijlocul platoului au fost secționate de șanțul nr. 1. Sub humus, în pămîntul valului s-au găsit fragmente ceramice de factură romană provincială. În pămîntul negru, de umplutură a șanțului, între 0,60×1,00 m adîncime s-au găsit arsură, resturi de vatră *in situ*, pietre și fragmente ceramice feudale. Pe panta inferioară a șanțului, tot în pămîntul negru la 1 m adîncime, resturi de birne car-

bonizate, care reapar la trei metri adâncime. Acestea sînt resturi ale unei fortificații de lemn.

Resturile prefeudale menționate mai sus aparțin unui nivel de locuire situat peste umplutura șanțului, argument categoric pentru datarea ulterioară a șanțului de apărare în raport cu așezarea prefeudală. Marginea de sus a platoului a fost secționată de C II (lung de 35 m și lat de 1 m, pl. XXXI). Sub humus s-a dat de stratul de pământ negru gros de 0,40—0,80 m sub care se afla depunerea de pietriș, nisip și lut. Sub depunerea de pământ negru, la marginea platoului la 0, 45 m adâncime, s-a dezvelit o platformă de pietre de riu, de mărimea pumnului (7,5 x 8 m), pl. XXII/5, la care erau fragmente ceramice cenușii lucrate la roată și un cuțitaș de fier. Pe panta de est a platoului s-a deschis o a treia secțiune (lungă de 45 m și lată de 1 m), din care s-au deschis două casete. Într-una din acestea (nr. 2), s-a descoperit o altă suprafață din pietre de riu. Sub aceasta s-au găsit resturile unei locuințe romane, arsă, de formă dreptunghiulară (5×4 m), cu pereți din nuiele lipite cu lut (pl. XXXII). În interiorul locuinței s-au găsit fragmente de vase *Krausengefässe* (pl. XXV/1, 5), buza unui mojar roman și un cuțit de fier. Tot în acest loc, în șanțul trasat în 1954, s-a găsit un denar de argint al împăratului Vespasian (*Coh.* pl. XXX/8). Sub humus, în stratul de cultură, între 0,30—0,60 m s-au găsit fragmente de vase romane arse cărămiziu, împreună cu fragmente ceramice arse cenușiu, forme cu buza răsfrîntă în afară sau îngroșată, unele decorate pe umăr cu benzi de linii incizate (pl. XXV/2-3, 6), printre acestea și un fragment de vas cu decor șampilat (pl. XXV/4). În șanțul nr. 3, la vest de locuințele cercetate s-a găsit la 0,30 m adâncime, un inel de argint, din care lipsește un fragment, cu o piatră galbenă (pl. XXV/7).

Paralel cu șanțul III și la 15 m nord de acesta s-a deschis secțiunea nr. 4 (lungă de 10 m, lată de 1 m) în care s-a găsit o vatră circulară pe podea de pietre mici (pl. XXIV/2); lîngă aceasta, la 0,50 m adâncime s-a găsit un inel de aur a cărui piatră s-a pierdut, decorat cu două triunghiuri de granulații. Dimensiuni: diam. 1,6 cm, lăț. 0,4-0,6 cm, grosimea 0,1 cm (pl. XXV/8).

Prin poziția ei stratigrafică, locuința cu podeaua de pietre este ulterioară locuinței romane; aceleași perioade îi aparțin vatra rotundă din S. 4 și cele două inele.

Săpăturile din anul 1958. S-au făcut 12 secțiuni care au fost numerate în continuare.

Șanțul 5. Șanțul și valul din mijlocul așezării au fost tăiate pornind de la cota 764, de o secțiune lungă de 1,55 × 2 m. Cea mai veche locuire aparține culturii Wietenberg, ale cărei resturi formează pe fundul șanțului de apărare un strat brun, gros de 0,40-0,50 m. Peste aceasta este depunerea *in situ* romană, în care s-a descoperit un complex de locuire cu podea din pietre de riu și mult chirpici (pl. XXII/5). În locuință s-au găsit fragmente ceramice lucrate la roată rapidă, arse cenușiu și roșu, de factură provincială romană. Printre pietre s-a găsit și o monedă ma-

re de bronz a împăratului Commodus. Uneltele sînt reprezentate de cuțite de fier și cîteva fusaiole de lut (pl. XXXIII/8-10; pl. XXXIV/3-6, 9-12).

În stratul de cultură negru, prefeudal, s-a găsit o zăbală de fier articulată din două bucăți, avînd și inele pentru curele. În partea de nord a șanțului din mijloc, s-au descoperit resturile unui cuptor lat de 1,40 m și înalt de 0,70 m săpat în malul șanțului de apărare (XXXV). Pe vatra cuptorului cu podea din pietre de rîu a fost găsit un vas cenușiu lucrat la roată înceată. În mijlocul șanțului de apărare, în stratul de cultură prefeudal, de pămînt negru, la nivelul cuptorului (1 m adîncime) s-au găsit multe oase de animale și bucăți de cărbune. Acestea provin de la locuința și cuptorul prefeudal, amenajate pe panta șanțului de apărare, care aparține epocii bronzului.

Șanțurile nr. 6-7. Șanțul care înconjură platoul au fost tăiate pe direcția est-vest de două secțiuni (pl. XXXVI—XXXVII). Sub humus, la 0,30-0,40 m s-au găsit fragmente de vase din epoca bronzului. Pe marginea de est a platoului a fost găsită o suprafață din piatră de rîu (9 x 5 m) pe care erau fragmente ceramice prefeudale (pl. XXIV/4). Șanțul nr. 8 este prelungirea spre nord a șanțului nr. 5 (80 x 2 m), care a secționat și șanțul de apărare circular. Nu s-au găsit fragmente ceramice feudale.

Șanțul nr. 9 a fost trasat pe direcția nord-sud, dincolo de șanțul și valul din mijlocul platoului. Secțiunea este lungă de 200 m și s-a lucrat din 5 în 5 m (pl. XXII/2—3). În șanț au fost găsite fragmente de vase făcute la roată în epoca prefeudală, (pl. XXXVIII/2-5), două prisnele de lut (pl. XXXVIII/6-7) și un cuțit de fier (pl. XXXVIII/9).

Șanțurile 10—11. Șanțul nr. 10 a fost orientat est-vest și trasat perpendicular pe capătul de sud al S.5 (lung de 30 m); prelungirea spre sud a șanțului nr. 3 poartă numărul 11. În capătul de sud al șanțului nr. 11, la 0,30 m adîncime au fost descoperite resturile de chirpici ale unei locuințe dreptunghiulare, împreună cu fragmente de oase prefeudale. Locuința a fost orientată nord-sud. Dimensiuni: 2,50 x 1,60 m. La distanța de 2 m spre nord de șanțul nr. 11 la 0,25 m s-a descoperit o podea din pietre late de 4 m pe care s-au găsit fragmente de vase prefeudale.

Șanțurile nr. 12 și 14. Șanțul nr. 13 a fost orientat est-vest și trasat pe panta vestică a platoului, perpendicular pe șanțul nr. 9; prelungirea lui spre sud poartă nr. 14. În amîndouă șanțurile s-au găsit platforme din pietre de rîu pe care erau fragmente ceramice cenușii lucrate la roată, romane și prefeudale (pl. XXIII/1).

Șanțul nr. 13, a fost trasat perpendicular tot pe șanțul nr. 9, dar pe panta estică a platoului. La 0,50 m adîncime s-a găsit un semibordei, de formă dreptunghiulară, orientat est-vest; dimensiuni: 2,50 x 3,10 m, (pl. XXXIX). În bordei s-au găsit : un cuțit de fier, două mărgelile de lut bitronconice, fragmente de vase arse cenușii, lucrate la roata rapidă și un fragment de rișniță.

Platoul se leagă în partea de sud cu masivul muntos, printr-o fișie îngustă, un git întărit de două șanțuri late de 7 m și adânci de 1 m. Acestea două au fost secționate de șanțurile nr. 15 și 16, care n-au adus încă nici un indiciu pentru încadrarea lor cronologică (pl. XL).

Săpătura din anul 1959. Cercetările s-au continuat pe amândouă laturile, șanțul de apărare din mijlocul platoului și pe panta lui estică, executându-se mai multe secțiuni (S. 17—24) și casete. În 1958 au fost atinse pe marginea de vest a platoului, în șanțul nr. 12 mai multe pavaje de pietre de riu (pl. XXIII/6—7) din care a fost dezvelită în întregime o suprafață patulată de 5 x 5 m (pl. XLI).

Șanțul nr. 17 a fost trasat în spatele valului din mijlocul platoului, în direcția nord-sud (8 m lungime). Spre vest s-a deschis o casetă pentru dezvelirea unei locuințe; resturile de chiripici zăceau la 0,20 m, pe o suprafață de 4 x 4 m. (pl. XLII). În locuință s-au găsit fragmente ceramice cenușii din vase lucrate la roata rapidă (pl. XXXIII 1—7); două vîrfuri de săgeată din fier (pl. XXXIV/7—8). Sub locuință, la 0,65 m s-a găsit o brătară de bronz, care ar putea aparține epocii bronzului.

Șanțul nr. 18. Pe panta de sud a șanțului din mijlocul platoului s-a găsit o suprafață de 5 x 9,5 m. Sub humus a fost un strat de cultură gros de 0,4 m — 1,05 m, în care s-au găsit fragmente ceramice prefeudale.

Șanțul nr. 19, suprafață deschisă pe panta sudică a platoului (5 x 10 m), în spatele valului interior. Sub humus, la 0,35 m adâncime s-au găsit fragmente de vase cenușii, unele fiind ornamentate cu linii în val și o perla de sticlă octogonală (pl. XXXIV/13). Sub acest nivel prefeudal, pînă la 0,70 m adâncime, s-a atins stratul de cultură roman în care s-au găsit fragmente ceramice romane.

Șanțurile nr. 20—20/a au fost deschise pe panta sudică a valului exterior din mijlocul platoului și orientate nord-sud. Lungi de 10—12 m și late de 2 m). S-au găsit fragmente ceramice cenușii prefeudale și un fragment dintr-o rișniță.

Șanțul nr. 21. Este o suprafață (de 6 x 12 m) deschisă lîngă șanțul nr. 3. Sub humus s-a atins stratul de cultură roman în care s-au găsit fragmente ceramice dintr-un vas mare de provizii, ornamentat cu linii în val, o sulă de bronz și un cuțit din fier (pl. XXXIV/1—2).

Șanțurile nr. 22 și 23 au fost deschise tot pe panta estică a platoului, în spatele valului de pe panta de est a platoului, orientate nord-sud. S-a găsit ceramică cenușie lucrată la roată. Un fragment decorat cu motive lustruite în rețea.

Șanțul nr. 24 a fost executat pe marginea de est a platoului, între cele două șanțuri de apărare. Astfel, s-a putut stabili că limita dinspre est și vest a șanțului și a valului din mijlocul platoului se află pe pantă la 10 m, distanță de șanțul de apărare înconjurător platoului. În pămîntul de umplutură al acestui din urmă șanț de apărare, s-a găsit un fragment ceramic negru, șampilat, caracteristic sec. VI—VII.

Săpătura din 1960. În campania de săpături a anului 1960 s-au făcut câteva secțiuni pentru verificarea observațiilor făcute în cursul cercetărilor anterioare, observații care s-au continuat.²

Șanțul nr. 25. Lung de 9 m și lat de 1 m, a fost tăiat perpendicular pe șanțul nr. 17. Sub humus, pînă la 0,45 m se află o depunere în care s-au găsit câteva fragmente ceramice cenușii care aparțin locuirii prefeudale.

Șanțul nr. 26, deschis nord-sud, perpendicular pe șanțul nr. 22 (15 m x 1 m). La 0,30 m adîncime s-au găsit numai fragmente ceramice cenușii lucrate la roată.

Șanțul nr. 27, orientat nord-sud (17 x 1 m) tăiat perpendicular pe șanțul nr. 7. Sub humus pînă la 0,40 m s-au găsit fragmente ceramice Wietenberg prefeudale.

Suprafața nr. 28 (5 x 5 m) deschisă în șanțul de apărare din mijlocul platoului lîngă șanțul nr. III. În această regiune au fost cele două straturi de cultură, cel prefeudal de culoare brună, gros de 40 cm și cel negru roman gros de 50 cm. În depunerea de pămînt negru s-au găsit fragmente ceramice prefeudale, un cuțit de fier, multe oase de vite și porcine, bucăți de cărbune.

x
x x

Pe baza observațiilor făcute și a materialului descoperit în cursul săpăturilor efectuate între anii 1956—1960 s-a putut ajunge la următoarele rezultate:

— purtătorii culturii Wietenberg s-au stabilit primii pe partea nordică a platoului și ei au construit valul și șanțul de mijloc. A urmat un interval de timp destul de lung pînă cînd, în epoca romană, în sec. II—III e.n. terenul a fost iarăși locuit, după cum ne arată cele două monede ale lui Vespasian, și Commodus, precum și resturile de locuință și material ceramic roman, cele două inele descoperite în spatele valului și în panta interioară a șanțului de mijloc (pl. XLIII/3—5, 7—8). Populația din această perioadă, adîncind șanțul l-a folosit ca fortificație. Perioadei următoare, a sec. III—IV, îi aparțin locuința din șanțul nr. 17, precum și fragmentele de vase cenușii cu margine îngroșată de tip cultura Sintana de Mureș, descoperite în șanț și în val (pl. XLIII/1, 9). Într-o perioadă mai tîrzie, platoul întreg a fost înconjurat cu șanț săpat pînă la stratul de brescie diluvială, compus din piatră și nisip. Suprafețele de pietre care au fost găsite la marginea platoului sînt construite din pietre scoase din șanț și sînt contemporane cu el. Pe aceste suprafețe au fost găsite fragmente de vase cenușii făcute la roată (pl. XLIII/2, 10—12), care au mai fost descoperite și în șanțuri, sub humus,

2. Székely Z. în *Materiale*, IX, 1970, p. 304.

în stratul de cultură, amestecate cu fragmentele de vase provenite din alte culturi, deoarece platoul a fost mult timp arat și numai în ultimul timp a fost folosit ca fineață. Destinația acestor suprafețe de pietre deocamdată, nu este lămurită; pot fi podele de locuințe, deocamdată nu sînt cunoscute analogii pentru ele. Suprafața de piatră descoperită la „Cetate“, în așezarea de la Morești este datată în sec. XV—XII.

Pentru încadrarea cronologică a așezării de după sec. IV ne servim numai de materialul ceramic, care reprezintă diferite tipuri de vase, dar în majoritate sînt de tip oală-borcan. Vasele făcute din pastă fină, arsă cenușiu, cu fund plat, decorate pe corp cu linii în val, precum și cele cu decor ștampilat, sînt cunoscute din cimitirul de la Bandul de Cîmpie³. Fragmentul de vas cu gîtul umflat (pl. XXVIII/15) este cunoscut tot din cimitirul de la Bandul de Cîmpie (M. nr. CXXIX). Celelalte vase, cu margine răsfrîntă în afară, iar pe umăr decorate cu linii paralele incizate sau fără decor, au analogii cu vasele epocii prefeudale descoperite în așezarea de la Morești.⁴ Un fragment de margine dintr-un vas cu buza răsfrîntă în afară, decorat pe umăr cu linii distanțate, este cunoscut tot de la Morești (pl. XXV/6)⁵. Un fragment dintr-un vas-cană prevăzută cu țevă de scurgere, descoperit în anul 1938⁶, reprezintă tipul de vas cunoscut din așezarea de la Morești, caracteristic populației gepidice⁷.

Uneltele de lucru sînt reprezentate prin cuțitele de fier, prisnele de lut, și moara rotativă. Cuțitele sînt destul de mari (8-10-14 cm). Acest tip de cuțit, cu spinarea dreaptă este cunoscut din așezarea de la Morești⁸, și din cimitirul de la Bandul de Cîmpie (LXXXV.1.M.). În afară de două virfuri de săgeți din fier, prevăzute cu tub de înmănușare, nu au fost găsite alte arme. Acestea au analogii cu virful de săgeată găsit în cimitirul de la Bandul de Cîmpie (M.LXV. 4—5, fig. 48/4—5). Fusaiolele cu suprafața slefuită sînt cunoscute tot din cimitirul de la Bandul de Cîmpie (M.LXXXV.1) și din așezarea de la Morești⁹.

Așezarea ultimă de pe platoul „Dealului Galath“, pe baza materialului ceramic și a celorlalte obiecte descoperite, se poate data în epoca prefeudală, în sec. VI—VII. K. Horedt consideră pe gepizi purtătorii acestei culturi, care au fortificat acest platou într-o perioadă destul de tîrzie a dominației lor în Transilvania.¹⁰ La „Galath“ s-a dovedit că va-

3. St. Kovács, *A mezőbándi ásatások* (Săpăturile de la Bandul de Cîmpie) *Dolg.* IV. 1913, Cluj, fig. 62/2, 5, 8; fig. 74/2, 7—9, 12.

4. K. Horedt, *Morești*, 1979, fig. 59, 60.

5. *Ibidem*, fig. 64/4.

6. *Idem*, *Siedlung, Burg und Stadt*, Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin Schriften der Sektion für von und Frühgeschichte, Band, 25, fig. 5/a.

7. *Idem*, *Morești*, fig. 63/10.

8. *Idem*, *Morești*, fig. 58/12.

9. *Idem*, *op. cit.*, fig. 50/12—14.

10. *Idem*, *Eine neundeckte Gepidenfestung im Kokeltal*, *Neuer Weg*, nr. 2652, p. 4; *Siedlung Burg und Stadt*, p. 134, 136.

lul de mijloc, care după dimensiunile lui se poate compara cu șanțurile construite în epoca prefeudală la Morești, este mai vechi și nu aparține epocii prefeudale. Materialul arheologic descoperit este destul de sărac și lipsesc obiecte de metal, care ar putea confirma această părere. E mai plauzibil ca pe acest loc s-a fortificat populația locală în sec. VI—VII, alături de care mai dăinuiau unele elemente gepidice după cum arată materialul ceramic și unele obiecte caracteristice pentru această perioadă.¹¹ Acest fapt este confirmat și de un vas cu decor șampilat, descoperit în așezarea de la Poian (jud. Covasna) din sec. VI—VII¹². După cum este dovedit, că în Cimpia Ungară, sub dominația avară din sec. VI—VII, mai sint atestate grupe etnice de gepizi¹³, tot așa și în Transilvania unde dominația lor a durat aproape 100 de ani, au putut să rămână mici grupe ale acestei populații pînă la sfîrșitul sec. VI, începutul sec. VII; aceasta mai ales că dominația avară în această parte a Transilvaniei a fost mai mult nominală.

LES RÉSULTATS DES RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES EXECUTÉES A PORUMBENII MICI (DÉPART. HARGHITA)

(Résumé)

L'auteur nous présente les résultats des recherches archéologiques exécutées sur le mont Galath, à Porumbenii Mici. Il s'agit d'un établissement à trois couches archéologiques et à deux fortifications, une centrale et l'autre marginale.

La plus ancienne établissement appartient à l'âge de bronze (civilization Wietersburg), à laquelle appartient aussi la fosse et le vallum central. Le deuxième niveau d'habitation correspond à l'époque romaine, qui a utilisé aussi la fortification de l'âge du bronze. La dernière établissement, daté aux VIe — VIIe siècle, a réalisé aussi la deuxième fortification, la fosse et le vallum, qui entourent le mont Galath.

11. *Idem*, *Das Fortleben der Gepiden in der frühen Awarenzeit*, Germania, 63, 1985, 1, p. 164—168.

12. Székely Z., *Die frühesten slawischen Siedlungen in Siebürgen*, in *Slavia Antiqua*, XVII, p. 136, fig. 5/2.

13. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, Band I. Lieferung 5, p. 528, 534.

SUD-ESTUL TRANSILVANIEI ÎN SECOLELE IV—XIV

SZÉKELY ZOLTÁN

O parte din sud-estul Transilvaniei, căreia îi aparține întregul teritoriu al județului Covasna, situat în valea râului Olt și a râului Negru, precum și regiunea județului Harghita din Valea Tîrnavelor a fost stăpînirea romană. Săpăturile executate în lagărele militare construite la Olteni, Comolău, Brețcu, Boroșneul Mare (jud. Covasna) și Inlăceni (jud. Harghita) au adus importante rezultate privind începutul și sfîrșitul stăpînirii romane în acest colț al țării. Conform mărturiilor ultimelor cercetări arheologice această parte răsăriteană a Daciei romane a fost cucerită în timpul războaielor purtate de împăratul Traian¹ și a fost abandonată la mijlocul secolului al III-lea, fiind descoperite ultimele monede în aceste centre ale împăratului Phillipus Arab². Scurtarea frontierei s-a întîmplat în urma atacurilor permanente ale dacilor liberi, carpilor și popoarelor migratoare, printre care goții au avut un rol important.

După abandonarea acestei regiuni de către armata romană, pînă la sfîrșitul secolului al IV-lea, alături de populația locală s-au instalat dacii liberi, carpii și goții: ultimii sînt considerați ca purtătorii culturii Sîntana de Mureș—Cerneahov. În urma cercetărilor făcute în ultimii ani, nufărul descoperirilor din această perioadă s-a înmulțit și s-a putut diferenția, ce este gotic și ce aparține populației locale. Așezarea de la Sfîntu Gheorghe, mormintele de la Cernat (județul Covasna) și de la Rugănești (jud. Harghita) sînt gotice, în timp ce așezările de la Bezid (jud. Mureș), de la Chileni și Reci, datele cu moneda împăratului Constantius II — în această ultimă localitate a fost găsită și o cătuie dacică ca și mormîntul de incinerare descoperit la Sfîntu Gheorghe — aparțin populației locale romanizate. Aspectul culturii materiale al populației daco-romanice în această perioadă reflectă pe lîngă trăsăturile vechi elementele noi, ceea ce, se observă nu numai în materialul ceramic descoperit în așezări (pl. L/1) și în cimitire, dar și în folosirea unor obiecte de podoabă și de uz casnic, după cum arată fibula de bronz cu cap format din placa semicirculară, găsită la Sfîntu Gheorghe, pe terenul cazarmei. Nu se poate vorbi în cadrul acestei culturi din sec. IV, în valea Oltului, de o diferențiere culturală regională — cum crede K. Horedt — mai mult este

1. Székely Z., în *SCIV*, 3, t. 26, 1975, p. 345—346.

2. *Idem*, *Cumidava* 4, 1970, p. 52.

vorba de un sincretism cultural al populației locale și al populației nou venite. Tezaurul de la Valea Strîmbă (jud. Harghita) arată direcția și data, cînd au pătruns goții în sud-estul Transilvaniei. Mormintele de incinerare descoperite la Pădureni (jud. Covasna), arată că pe lângă goți în această regiune s-au stabilit și taifalii, iar descoperirea unor pandantive-căldărușe, în jurul orașului Baraolt implică și probleme carpilor în această regiune. După mărturia descoperirilor arheologice elementul nou venit, cel germanic, a trăit într-o simbioză pașnică cu populația autohtonă.

Așezările de la Sfintu Gheorghe, Reci (jud. Covasna) și Medişorul Mare (jud. Harghita), datate cu monede din sec. IV — în această ultimă așezare au fost găsite și monede de la Valentinianus I — arată că viața în aceste așezări a durat pînă în ajunul năvălirii hunice, pînă în a doua jumătate a secolului al IV-lea. Aceste descoperiri de monede sînt o dovadă că marele val de migrație al popoarelor nu a întrerupt existența acestor așezări. Faptul este dovedit de amfora bizantină din sec. V, descoperită într-o așezare la Tg. Secuiesc (jud. Covasna), de așezarea situată în valea pîrîului Geoagiu, la Cristur, pe locul numit „Lok”. Aici au fost descoperite locuințe dreptunghiulare adîncite în pămînt, cu dimensiunile de 2 x 3 m, avînd vetre cu gardină de lut în formă de potcoavă și cu vatră pietrar. Materialul ceramic descoperit în ele este de tip Sîntana de Mureș și pare că durata lor se prelungește și în sec. V (pl. XLIV—XLV). Toate aceste așezări aparțin populației locale romanizate. Nu putem stabili deocamdată, cu certitudine, durata acestei perioade cunoscute sub denumirea de cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov, însă materialul furnizat de săpăturile arheologice efectuate la Bratei și recent la Chilieni datată din sec. IV — V e.n. și la Bezid din sec. IV. El are un aspect care arată că în aceste așezări ceramica a păstrat multe forme din cultura de tip Sîntana de Mureș.³ În privința apartenenței etnice, credem că părerea cea mai justă este că diferitele elemente etnice au contribuit la formarea ei; în Transilvania elementul local s-a amestecat cu noii veniți. Prin urmare, această cultură s-a format pe fondul local, reflectînd tradiții romane tîrzii, rezultînd o cultură specifică a populației din această perioadă, care la venirea avarilor și a slavilor în sec. VI—VII era deja formată.

Năvălirea hunilor a tulburat traiul pașnic al populației însă după cum arată și descoperirea arheologică nu se poate vorbi de lichidarea completă a purtătorilor culturii de tip Sîntana de Mureș. După dezmembrarea imperiului hunic, urmează stăpînirea gepizilor. Resturi de cultură materială de caracter gepidic se reflectă în nivelul de jos în așezările de la Poian, și Cernat, în valea Oltului, unde au fost găsite vase cu decor ștampilat caracteristic pentru gepizi (pl. L/11; XLIX/5). Populația locală mai este atestată în această perioadă și în așezarea de pe „Dealul Galath”, la Porumbenii Mici (jud. Harghita), în valea Tîrnavei Mari;

3. Székely Z. în *SCIV*, 1, XIII, 1962, p. 54, fig. 1/7.

pe acest loc mai dăinuiau unele elemente gepidice, după cum arată materialul ceramic și obiectele descoperite în această așezare.⁴ Dominației gepidice i-a pus capăt invazia avarilor, care după anul 568 și-au impus stăpînirea lor asupra teritoriului dominat de gepizi, prin urmare și a regiunii din sud-estul Transilvaniei, de unde resturi de cultură materială avarică, în afară de tiparele de harnașament de la Corund și tezaurul monetar bizantin de la Firtuș, deocamdată lipsesc cu totul.

Printre popoarele care au pătruns pe teritoriul Transilvaniei după prăbușirea dominației gepidice, sînt amintiți slavii. Despre perioada în care slavii au pătruns și s-au așezat pe teritoriul țării noastre, mai ales în regiunile care au fost în legătură mai strînsă cu Imperiul, ne informează izvoarele scrise. Pentru ținuturile mai îndepărtate, ca Transilvania datele istorice sînt foarte puține sau ne lipsesc cu totul. Săpăturile întreprinse în ultimii ani, în valea Oltului și a Tîrnavei Mari, au scos la iveală mai multe așezări aparținînd sec. VI—VII, care ne permit să stabilim pătrunderea slavilor în Transilvania în a doua jumătate a sec. al VI-lea și să putem diferenția în cultura materială descoperită ce este slav și ce aparține populației locale.

Cele mai vechi resturi de cultură materială ale slavilor au fost descoperite în valea Oltului, în așezările de la Cernat și de la Poian (nivelul I), jud. Covasna (pl. XLIX/1—2, 6), și în valea Tîrnavei Mari, — la Bezid, nivelul I, (jud. Mureș). Materialul ceramic făcut cu mîna descoperit în aceste așezări reprezintă tipuri de vase cu forme foarte puțîn dezvoltate, care sînt caracteristice pentru așezările slave din sec. VI de pe cursul superior al Niprului, de aspect Jitomir-Korceac sau tip Penkovka și în aria culturii Ipotești-Cîndești. Vasele lucrate la roată rapidă sînt cunoscute tot din cultura Ipotești-Cîndești și în așezarea de la Bratei. Pe baza acestui material ceramic și a doua fibule descoperite, una digitată, cealaltă bizantină, (pl. LII/1—3) le putem încadra în sec. VI e.n.. În acest orizont cultural se pot bine diferenția cele două elemente componente, elementul autohton daco-roman și elementul slav. O perioadă mai tîrzie reprezintă așezările descoperite în valea Tîrnavei, la Bezid — nivelul II, Sălașuri (jud. Mureș), Eliseni, Fîlîiași, Cristur, Simonești, Medișorul Mare (jud. Harghita), în valea Oltului la Coșeni, Sfîntu Gheorghe, Angheluș, Cernat, Poian, Turia (pl. L/2—15). În inventarul bordeielor din aceste așezări apar vasele de „tip Praga“, de o formă mai evoluată a tipului clasic (pl. L/2), și se mai păstrează și vase făcute la roată rapidă. Lipsesc însă vasele de tip arhaic și apar unele elemente de formă și decor, care sînt cunoscute din alte așezări date mai tîrziu. Pe baza cercetărilor arheologice executate în aceste așezări putem constata, că slavii sînt atestați împreună cu elementele romanice; nu s-a identificat pînă acum nici o așezare și nici o locuință în care elementele de cultură materială să aibă un caracter unitar slav. Propor-

4. *Idem*, *Săpăturile la Porumbenii Mici*, sub tipar la Marisia, XV—XXII.

ția dintre cele două elemente nu este mereu aceeași, ci variază, în sensul că, uneori predomină elementele romanice, iar alteori cele slave. Au fost găsite vase tip de origine geto-dacică ca vase zvelte, fără umeri, decorate cu creștături și alveole (pl. L/5, 8), care sînt cunoscute din cultura Bratei-Ipotești-Cindești. La Sălașuri și la Poian au mai fost găsite trei vase tot de tradiție dacică, pe care se găsesc incizate adînc înainte de ardere, cruci, dintre care una se pare că este *chrismon*⁵. Acestea arată o populație care era creștină sau cunoștea religia creștină. Această populație n-a putut să fie alta în secolul al VI-lea decît autohtonă. În privința stabilirii apartenenței etnice a purtătorilor culturii pe care o reprezintă așezările mai sus amintite, în afară de materialul ceramic este foarte importantă și forma locuinței. Semibordeiul de formă dreptunghiulară, cu vatră pietrar este cunoscut din sec. IV e.n. de la Bezid, nu este specific nici populației germanice, nici celei slave. Semibordeiul cu cuptor pietrar a fost folosit de o altă populație, care a avut această tradiție înainte de venirea popoarelor germanice; după cunoștințele noastre actuale originea acestui tip de vatră trebuie căutată în lumea romanică. Slavii s-au putut așeza numai după anul 568, cînd avarii și-au extins stăpînirea lor și asupra acestor regiuni. În sec. VI—VII, despre pătunderea lor masivă nu se poate vorbi, din această vreme timpurie sînt atestate numai două așezări în partea răsăriteană a Transilvaniei situate în fața pasului Oituzului (Cernat și Poian, nivelul I). Este un element slav răsăritean, anții, care venind din răsărit (Moldova), s-a așezat printre populația locală. În mod masiv s-a așezat în văile Oltului și a Tîrnavelor în sec. VII—VIII, un alt element slav, dinspre apus, sclavinii, dovedind o pătundere mai tîrzie cu puțin înainte sau după prăbușirea imperiului avaric. În aceste așezări se poate urmări foarte clar conviețuirea populației locale cu elementul slav venit și dispariția lui treptată, formînd însă o nouă cultură care are ca fond elemente daco-romano-bizantine.

Pentru secolele IX—X și începutul sec. XI, date importante au furnizat săpăturile executate la Poian și Cernat. La Poian așezarea a avut două nivele. Nivelul de jos aparține secolelor VI—VII, peste acesta s-a suprapus o altă așezare care — pe baza ceramicii de culoare cenușie, ornamentată cu decor lustruit, de tip Blandiana — se poate încadra în sec. IX—X; (pl. L/14). La Cernat, în mijlocul comunei, în valea pîrîului Cernat, a fost descoperită o așezare prefeudală cu bordeie săpate în pămînt, cu vatră pietrar, dintre care unele pe baza ceramicii găsite în ele sînt datate în sec. VIII. Peste un bordei din sec. VIII s-a suprapus un alt bordei cu două vetre pietrar în colț (pl. XLVI) care — tot pe baza ceramicii găsite în ea — se poate data în sec. X — începutul sec. al XI-lea, (pl. XLVII/2—3, 4, 5, 6, 8). Materialul ceramic diferă

5. *Idem*, în *Dacia* N.S., XV, 1971, p. 353—358.

6. *Idem*, Conferințe internaționale, 1971, A. Szeged, 128.

de cel găsit în bordeiul de jos, avînd formă mai evaluată și decor lustruit în formă de plasă de tip Blandiana.

Cantitatea mică a acestui tip de vas găsit în bordei, precum și un fragment de vas cu ornament efectuat cu incizie, ne lasă să emitem părerea că acest nivel de cultură are o durată pînă în sec. XI. Acest fapt este dovedit și de un mic depozit de monede bizantine, care a fost găsit ascuns sub o piatră în apropierea locuinței. Monedele foarte uzate, sînt din bronz și aparțin următorilor împărați: Justin II (576—577), Ioan Tzimiskes Vasile II (969—989) și Constantin IX (1042—55). Acest nivel de cultură, care reprezintă nivelul II din așezarea Poian și de la Cernat, este considerat de unii cercetători străini ca resturi de cultură bulgară⁷, iar arheologii români îl numesc cultura Dridu. Un fragment din buza unui vas decorat cu linii în val, ars secundar, găsit în vatra bordeiului II, (pl. XLVII/4), pledează pentru această cultură descoperită și pe versantul celălalt al Carpaților.

Peste acest nivel de cultură se află un alt nivel de cultură cu locuințe dreptunghiulare săpate în pămînt și cu cuptor cu boltă săpat în peretele bordeiului. Materialul ceramic, oale-borcane, căldări de lut, vîrfurile de săgeți de formă romboidale, pinteni cu spin piramidal, inele de timplă în formă de „S” găsite în ele, arată că în această parte a Transilvaniei s-a stabilit o altă populație cu o cultură materială deosebită de cea de tradiție romano-bizantină. Așezările purtătorilor acestei culturi sînt depistate în valea Oltului, la Chileni, Sfîntu Gheorghe (pl. LII/5—6, 9, 8), la Angheluș, Cernat, Turia (jud. Covasna), la Cristur, Sîncrăieni (jud. Harghita), unde locuința dreptunghiulară la colț cu urmă de pari (pl. XLVIII) a fost datată în sec. XII, cu moneda împăratului Isac II Anghelos (1185—1195)⁸. Tot din această perioadă aparțin mormintele de la Căpeni, Eresteghin și cel de la Sfîntu Gheorghe în care a fost observat ritul de înmormîntare cu cal și cu o sabie de fier de tip bizantin (pl. LII/4)⁹. Cele două cimitire de la Zăbala și Peteni dateate cu monedele regilor Geza II (1141—1162), Ștefan III (1162—1172) și Bela III (1172—1196) sînt mai tîrzii, ca și cel de la Chileni peste care s-a construit în a doua jumătate a sec. al XIII-lea o biserică în stil romanic.¹⁰ În acest secol sînt construite și celelalte biserici în stil romanic, în sud-estul Transilvaniei, la Reci, Hăghigh, Petriceni etc. Tot la Cernat, a fost descoperită în mijlocul satului o așezare, cu locuință de suprafață cu două încăperi, cu vatră lutuită de formă rotundă și incon-

7. St. Fodor, *Die Bulgaren in den ungarischen Ländern während der Ansiedlungsperiode der Ungarn*, „Mitteilungen des Bulgarischen Forschungsinstitutes in Österreich“, Nr. 2/VII, 1984, 50.

8. C. Preda, în *Materiale*, VI, 1959, p. 845—852, fig. 20, 22—27.

9. Székely Z., *Istoria orașului Sfîntu Gheorghe*, 1948, p. 65—4, fig. 10.

10. Székely Z., în *Materiale*, a XVI-a Sesiune anuală de rapoarte, Vaslui, 1982, București, 1986, p. 219.

jurată cu pietre. Materialul ceramic (pl. XLIX), virfurile de săgeți de formă romboidală (pl. XLIX), moneda regelui Ludovic cel Mare (1342—1382) datează așezarea în sec. al XIV-lea. Acestei perioade îi aparține și așezarea descoperită la Ojdula.

Resturile de cultură mai sus înșirate, din așezări, morminte și cimitire din sec. XI—XIV aparțin populației maghiare, secuilor și pecenegilor; aceștia, ultimii, sînt atestați prin documente și descoperiri arheologice la Baraolt¹¹ și recent la Turia, unde peste o așezare hallstattiană s-au stabilit pecenegii aduși împreună cu secuii pentru apărarea graniței de est a Transilvaniei.¹² Tot pentru apărarea graniței au servit cetățile construite în fața strîmtorilor. Acestea sînt atribuite regilor maghiari din sec. XII—XIII.

Pe baza descoperirilor arheologice se poate constata că, după părăsirea Daciei de către administrația și armata romană, elementul românesc persistînd, populația de rînd a rămas pe loc. Această populație romanizată își păstrează vechile tradiții (daco-romane), iar la venirea slavilor exista formată o cultură specifică locală, care nu a fost alterată de cultura popoarelor nou venite și stabilite în Transilvania. În așezările descoperite se poate urmări foarte clar conviețuirea populației locale cu elementul slav venit și dispariția lui treptată, formîndu-se o nouă cultură, care are ca fond elemente romano-bizantine. Această cultură se dezvoltă pînă în sec. X—XI; venirea ungarilor și a secuilor, instaurarea regatului feudal maghiar în sec. X—XI în Transilvania a dat o altă direcție dezvoltării acestei culturi.

L'HISTOIRE DE SUD-EST DE LA TRANSYLVANIE EN IV—XIV-ÈME SIÈCLE

(Résumé)

L'auteur présente les résultats archéologiques concernant l'histoire de sud-est de la Transylvanie en IV—XIV-ème siècles. Au cours de ces siècles auprès de population romanisée s'établissent différentes populations allogènes, qui laissèrent les vestiges de leurs cultures matérielles. Parmi ces peuples les plus importantes sont les Goths, les Slaves, moins les Avars, mais la culture matérielle de la population romanisée n'était pas altérée dans cette longue intervalle, au contraire s'enrichit par l'influence étrangère et se formait une culture spécifique locale, dénommée la culture Dridu. Au cours du XI—XII-ème siècle s'établissent les Hongrois-Sicules, qui apportaient leur culture.

11. *Idem*, în *Aluta*, 1974—75, p. 61, nota 25.

12. Raport de săpătură executată la Turia, în anul 1982.

13. *Idem*, în *Aluta*, 1976—1977, p. 52—66.

II

ISTORIE

MEȘTEȘUGURILE ȘI SISTEMUL BRESLELOR DIN REGHIN

IOAN I. COSTEA

Din secolul al XIV-lea, Transilvania intră într-o nouă perioadă istorică, perioada feudalismului dezvoltat ce s-a întins pînă la începutul secolului al XVI-lea.

În această etapă, o dezvoltare deosebită în mai toată Transilvania au înregistrat meșteșugurile de diferite specialități. Nu a lipsit nici unul din meșteșugurile destinate să satisfacă nevoile zilnice ale populației. Pe parcursul dezvoltării meșteșugurilor se accentuează separarea meșteșugurilor de agricultură, unii din meșteșugari părăsind definitiv ocupațiile agricole. Cu toate acestea, localitățile țiguri și-au păstrat caracterul agricol precumpănitor, separarea meșteșugurilor de agricultură nefiind completă. Numai în orașele mari: Cluj, Sibiu, Bistrița, Sighișoara, Oradea, populația a părăsit treptat agricultura, practicînd tot mai mult meșteșugurile și negustoria¹. În Țigurile mai mici ca: Reghin, Țirgu-Mureș, Mediaș etc. ocupațiile agricole se practicau alături de meșteșugari, meșteșugarii continuînd să fie în același timp cultivatori și crescători de vite²).

Cresțerea populației meșteșugărești a contribuit la dezvoltarea pieții orășenești. Unele orașe primesc drepturi speciale privind practicarea comerțului. În 1361 orașul Cluj primește confirmarea, din partea voievodului Transilvaniei, Dionisie Lackfi, a dreptului de a avea comerț liber cu Reghinul, drept întărit în anul 1368 de către voievodul Nicolae Lackfi³.

Dezvoltarea pieții orășenești se mai datorează acordării dreptului de Țirg unor localități aflate în zone comerciale favorabile. În această situație s-a aflat și Reghinul, care este amintit în anul 1427 ca *oppidum* (Țirg)⁴.

1. *Din Istoria Transilvaniei* 1963, p. 131.

2. I. Haltrich, *Zur Geschichte von Sasch'sch Regen*, în *Arhiva Asociației pentru cunoașterea Transilvaniei*, III, fascicola II-a, p. 299.

3. *Beiträge zur Kenntniss Säschs'sch — Reens Festgabe den Altgliedern des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde dargeboten von der Stadt Sasch'sch Reen*, August, 1870, Hermannstadt, p. 67 (*Contribuții la cunoașterea Reghinului* săsesc, ediție festivă dedicată membrilor vechi ai Asociației pentru cunoașterea Transilvaniei prezentată din partea orașului Reghin-săsesc, Sibiu, 1870, (= *Beiträge*).

4. *Beiträge*, p. 68; Francisc Tina, *Din istoria Reghinului*, în *Vatra*, IX, nr. 96 din 20 martie 1979, p. 8.

Cițiva ani mai târziu, în 1434 se confirmă de către voievodul Ladislau Csaky, dreptul Reghinului de a ține târguri săptămânale⁵, drept pe care l-a avut încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea.

Orașele sînt întărite cu ziduri înconjurătoare, meșteșugarii și negustorii obțin drepturi și privilegii largi în executarea activităților lor. La fel și Reghinul a fost întărit cu ziduri de apărare⁶ și s-a bucurat de o varietate de drepturi și privilegii ca: dreptul de târg, de comerț liber, de judecată, dreptul paloșului⁷ etc.

În orașele și târgurile înzestrate cu privilegii, sporește considerabil populația. În secolul al XV-lea, Brașovul avea cca. 6000 locuitori, Sibiuul cca. 4500, Bistrița vreo 3500 locuitori⁸. Reghinul la 1241 avea cca. 500—600 locuitori, în 1492 peste 1000 locuitori, în 1721, vreo 1300—1400 locuitori, în 1787 la primul recensămint organizat populația totală era de 2705 locuitori iar la 1848 populația se ridica la cca. 5000 persoane⁹.

Baza populației orășenești, a activității economice în sec. XIV—XV, o constituie meșteșugarii și meșteșugurile. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea la Sibiu, Sighișoara, Sebeș, Orăștie sînt pomenite 25 de branșe meșteșugărești organizate în 19 bresle, pentru ca la mijlocul secolului al XV-lea în Cluj, Brașov, Sibiu, Bistrița, branșele meșteșugărești să ajungă la peste 30, iar în prima jumătate a secolului al XVI-lea între 40 și 60¹⁰. În Reghin înmulțirea meșteșugurilor și a meșteșugarilor a dus la înmulțirea breslelor, ajungînd în 1749 la 17 asociații meșteșugărești de breaslă cu 142 de maiștri¹¹. Dintre cele mai numeroase sînt

5. *Beiträge*, p. 69; *Vatra*, nr. 96, p. 8.

6. În anul 1532, Reghinul este trecut pentru prima dată pe o hartă a Transilvaniei întocmită de Johannes Honterus; Localitatea apare cu o biserică împrejmuită cu zid de apărare (fortificație). După cum reiese dintr-o inscripție descoperită pe un fl din stîlpii de susținere „Mulla salus in bello pacem te poscimus Omsies” la anul 1555 orașul era înconjurat de ziduri de apărare. Stîlpul a fost fărîmat în anul 1840 pentru a deschide o poartă dinspre „școala de fete” și curtea bisericii. Încă înainte de dărîmarea acestui ultim vestigiu ce amintea de existența zidului, în 1803 se fac consolidări la o bună parte din zidul ce mai era în picioare. În 1815 zidul se va prăbuși în întregime. (I. Haltrich, *op. cit.*, p. 289, *Beiträge* p. 58—69, S.R.W. nr. 31, 35, din august 1915, 36 din 7 sept. 1913)

7. F. D. Deutsch, *Geschichte der Siebenbürgen Sachsen für das sächsische Volk den ältesten Zeiten bis 1926*, Sibiu, II, p. 419) (*Istoria sașilor din Transilvania pentru poporul săsesc din cele mai vechi timpuri pînă în 1926*).

8. *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 132.

9. Magyarország népeisége a Pragmatica Sanctio Koraban 1720—1721, Budapest 1896, p. 214 (Populația Ungariei în epoca aplicării sancțiunii Pragmatice); Az első magyarországi népszámlálás 1784—1787, Budapest, 1960, p. 358 (Primul recensămint din Ungaria); George Barițiu, *Părți alese din Istoria Transilvaniei*, vol. II, Sibiu, 1890, p. 295; Conscriptie imcolorum oppidi Sas-Regen (Conscriptia locuitorilor orașului Reghin; Arhivele statului, Cluj-Napoca, Arhiva Comitatului Turda, 1749, nr. 1349.

10. Vezi nota 8.

11. *Conscriptio cehalstarun oppidi Regen de ano 1749 (Conscriptia orașului Reghin din anul 1749)*. Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond 1749, dos. nr. 1356.

breasla tăbăcarilor cu 36 de maiștri, cizmarilor cu 34, dogarilor cu 30, olarilor cu 15, țesătorilor cu 12, fringhierilor cu 9, măcelarilor cu 8 croitorilor cu 6, săpunarilor cu 4 maiștri¹² etc.

În cadrul meșteșugurilor domeniale și sătești, locul principal îl ocupau meșteșugarii fierari, care nu lipseau din nici un sat și de pe nici un domeniu¹³. În domeniul prelucrării fierului se constată specializarea unor meșteșugari, cum erau lăcătușii sau cei care faceau unelte agricole. În Reghin, în conscripția urbarială din 1749 sînt pomeniți 7 maiștri fierari organizați în breasla fierarilor.

Meșteșugurile încadrate în bresle au continuat să se dezvolte mai ales în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Crește numărul ramurilor meșteșugărești și diferențierea lor, de asemenea se înmulțesc căpătînd o largă varietate obiectele produse. În măsurile cu privire la fixarea prețurilor (*limitationes*), dintre anii 1609—1627, apar specialități noi în domeniul țesătoriei, croitoriei, cizmăriei¹⁴. În Reghin la începutul secolului al XVIII-lea, aceste trei specialități funcționau cu 52 de maiștri¹⁵, cei mai mulți cizmari, deoarece zona era renumită în prelucrarea pieilor.

Producția meșteșugărească era foarte căutată pe piața internă și se desfăcea, în parte și pe cea externă. Datorită acestui lucru apar tensiuni între diferite orașe pentru zonele de influență comercială. Asemenea tensiuni sînt semnalate în anul 1492, între meșteșugarii din Bistrița și cei din Reghin cu privire la târgurile săptămînale.¹⁶ Acest lucru este un semn evident că meșteșugurile din Reghin se află într-o dezvoltare activă.

Cu privire la data organizării în bresle a diferitelor meșteșuguri din Reghin, izvoarele sînt destul de sărace. Ridicarea Reghinului la rang de tîrg, în 1427, era numai recunoașterea formală ca sediu al meșteșugurilor. Probabil că organizarea în bresle, a diferitelor meșteșuguri să fi fost făcută încă înainte de 1400, dar stringerea organizată a diferitelor mește-

12. *Ibidem*, nr. 1356. În această conscripție sînt enumerate cele 17 bresle, pe specialități, cu numărul măistrilor breslași și numele starostelui breslei, mai puțin starostele fierarilor. Redăm cîteva bresle cu starostele lor: breasla tăbăcarilor, 36 maiștri, staroste Michael Suller, breasla cizmarilor, 36 maiștri, staroste Johannes Suller, breasla măcelarilor, 8 maiștri, staroste Simion Eckbardt, breasla olarilor, 15 maiștri, staroste Mihael Artz., breasla curelarilor, 5 maiștri, staroste Johannes Herman, breasla ciubărarilor, 3 maiștri, staroste Johannes Draxler, breasla țesătorilor, 12 maiștri, staroste Laurentino Kondert, breasla croitorilor, 6 maiștri, staroste Johannes Gros, breasla tîmplarilor, 4 maiștri, staroste Johannes Tumes, breasla cuțitarilor, 4 maiștri, staroste Georgius Klain, breasla pieptănarilor, 5 maiștri, staroste Johannes Tiegel, breasla frîngerilor, 9 maiștri, staroste Leonardus Gruis, breasla săpunarilor, 4 maiștri, staroste Andreas Greiset, breasla dogarilor, 30 maiștri, staroste Johannes Kincsi etc.

13. *IstRom*, III, 1964, p. 101.

14. *Ibidem*, p. 101.

15. *ArhSt. Cluj-Napoca* (Conscripția anului 1749, nr. 1356).

16. Traugott Schwab, *Zunftgeschichte der Stadt Sächsische — Reen* — în *Arhiva Societății pentru cunoașterea Transilvaniei*, I. p. 296, (*Istoria breslelor orașului Reghin*) (= *Zunftgeschichte*).

șuguri în bresle s-a produs numai în sec. al XV-lea¹⁷. Printre cele mai vechi meșteșuguri din oraș, organizate în bresle, se numără tăbăcarii, blănarii, cizmarii, măcelarii, dogarii¹⁸ etc. În 1484 se amintește existența unui număr de 14 calfe de cizmari¹⁹. Alte bresle sînt amintite mai tîrziu, deși ele s-au organizat cam în aceeași perioadă cu cizmarii, tăbăcarii și blănarii. În 1570 este reamintită breasla măcelarilor, în 1662 breasla pielărilor iar în 1681 breasla cizmarilor²⁰. Unele meșteșuguri înrudite cu cizmarii și blănarii, ca de exemplu pantofarii, pielarii, curelarii s-au separat încercînd să se organizeze în bresle separate specializate. O asemenea situație întîlnim în anul 1639 cînd curelarii s-au despărțit de restul meșteșugarilor constituindu-se în breasla independentă.²¹ Cu toate acestea nu putem aprecia o diviziune multilaterală a breslelor ca în orașele mari ca Sibiuul și Brașovul. În Reghin, numărul meșteșugarilor și chiar al mai multor meșteșuguri înrudiți în specialitate a fost prea mic pentru a face rentabilă stringerea lor în breaslă mult mai devreme, așa cum s-a făcut în alte orașe. De aceea, meseriașii au continuat să fie și agricultori, fiind în același timp proprietari de pămînt sau folosind pămîntul comunității obștești. Hotarul Reghinului fiind destul de întins ajungînd ca la sfîrșitul secolului al XIX-lea el să numere 4395 de jugăre²². Privilegiile acordate localității, în anii 1361, 1368, în 1553 și întărirea acestor privilegii în anul 1625, de către principele Gabriel Bethlen²³, a făcut posibilă stimularea dezvoltării meșteșugurilor și situația lor de

17. *Zunftgeschichte*, p. 294.

18. Ioan I. Costea, *Meșteșugurile (Contribuții la o monografie — Reghin)*, în *Vatra*, IX, nr. 96, din 30 martie 1979, p. 11—12.

19. *Zunftgeschichte*, p. 294.

20. *ArhSt.* Sibiu, dulap BB mss. nr. 1—4.

21. *Zunftgeschichte*, p. 297.

22. La recensămîntul din 1900, Reghinul număra 6552 locuitori. La acea dată, hotarul Reghinului era alcătuit din 710 stînjeni păstrați arător (344 jugăre), 344 jugăre grădini și livezi, 953 jugăre cositor, 120 jugăre pășune, 177 jugăre vie, 389 jugăre neproductiv și 377 jugăre păduri. Proprietatea orașului (pămîntul alodial) cuprindea 2771 jugăre.

Distribuția pămîntului după proprietari a fost astfel: 1428 proprietari posedau de la 1 la 5 jugăre, 45 posedau între 5—10 jugăre, 37 între 10—20, 17 între 20—50, 7 între 50—100 jugăre iar 6 proprietari dețineau în proprietăți peste 100 jugăre (*Tîrguri și orașe săsești în Tageblatt Hermannstadt*, nr. 11217, din 24. XI. 1910). Iată cum s-a prezentat repartizarea pămîntului cu numai patru decenii în urmă, respectiv în anul 1870 (*Beiträge* p. 57—67).

500 proprietari cu 2 jugăre

168 proprietari cu 4 jugăre

71 proprietari cu 4—6 jugăre

42 proprietari cu 6—8 jugăre

29 proprietari cu 8—10 jugăre

11 proprietari cu 10—12 jugăre

10 proprietari cu 12—14 jugăre

6 proprietari cu 14—16 jugăre

5 proprietari cu 16—18 jugăre

4 proprietari cu 18—20 jugăre

9 proprietari cu 20—30 jugăre

4 proprietari cu 30—40 jugăre

5 proprietari cu 40—50 jugăre

6 proprietari cu 50—60 jugăre

2 proprietari cu 80—90 jugăre

1 proprietar cu peste 100 jugăre

23. *ArhSt.*, Sibiu, mss dulap EE nr. 53.

apartenență la o breaslă. Specializarea pe profesii s-a făcut totuși paralel cu munca în agricultură, de aceea se poate aprecia că, în timp ce avântul promițător al meșteșugarilor în unele specialități din Alba Iulia, Sighișoara Oradea, etc. s-a întrerupt, în sec. XVIII în Reghin prosperitatea economică abia începe.

În 1725, de exemplu, meșteșugarii cizmari se despart de pielari pentru ca, la rîndul lor, cizmarii să formeze două bresle independente a-șa numiții „cizmari maghiari” și „cizmari germani”.²⁴ Breasla pantofarilor avea privilegii speciale în desfacerea produselor. În anul 1614 avea dreptul de a vinde marfă la târgurile din Sibiu, Sighișoara, Mediaș, Sebeș, Cluj²⁵, ajungînd astfel o breaslă înstărită printre alte meșteșuguri. Foarte multe din produsele cizmarilor au fost pe piața Reghinului unde se ținea tîrg mare anual, eveniment atestat în anul 1619²⁶. La aceste tîrguri își desfășeau produsele și ceilalți breslași inclusiv țesătorii locali care se constituie în breaslă independentă abia în anul 1669²⁷.

Așa cum s-a întîmplat în anul 1725, în profesiunea confecționării de încălțăminte s-a întîmplat și cu alte meserii. Astfel, au aparținut laolaltă blănarii, croitorii, țesătorii care se vor despărți în bresle independente. Aceiași dezvoltare este de presupus și în prelucrarea lemnului, în-deletnicire veche pe aceste meleaguri. Timplarii, dulgherii, strungarii în lemn și dogarii au aparținut laolaltă, apoi pe parcurs au devenit bresle independente.

Numărul meseriilor au crescut, de asemenea și numărul meseriașilor, aproape că nu era profesie care să nu fie cunoscută de cei din Reghin. Dintr-o statistică făcută în anul 1856 reiese că în Reghin se găseau la acea dată 134 meșteri pielari, 112 cizmari, 89 dogari²⁸. Este de presupus că în anul 1848 au fost și mai multe, dar refugierile masive, victimele din timpul revoluției au diminuat simțitor numărul meseriașilor.

Făcînd o comparație cu două secole în urmă, cînd aceste profesii erau practicate de nici 70 de persoane, la anul 1856 în aceste trei meserii lucrau 335 de meșteri, deci de cinci ori mai mult, deși populația orașului, în aceste două secole, abia s-a dublat.

Mergînd pe linia specializării, la începutul secolului al XVIII-lea și meșteșugarii dogari s-au separat în dogari care prelucrau numai „lemn de stejar” și dogari care prelucrau numai „lemn de brad”²⁹.

24. Traugott Schwab, *Istoria breslei cizmarilor din Reghinul săsesc la sărbătoarea a 200 ani*, în *Bistrizer Deutschen Zeitung*, nr. 59 și 60 din 1928; = *B.D.Z.*)

25. Hellwig Wilhelm, *Beiträgen von Sächsische — Regen un seiner umgebung*, (*Contribuții la istoria Reghinului și împrejurimi*), *Feuilleton in Schächich Regener Wochenblat* nr. 17, din 23 aprilie și nr. 18 din 30 aprilie 1916 (S.R.W.)

26. S.R.W., anul XX, nr. 48, din 30 noiembrie 1913.

27. S.R.W., anul XXIII, nr. 20, din 14 mai 1916.

28. I. Haltrich, *op. cit.*, p. 301.

La început breslele au jucat un rol progresist ajutînd la dezvoltarea tehnicii, a disciplinei în producție și în desfacerea mărfurilor. Tendința breslelor de a menține cu orice preț mica producție a constituit o frînă în dezvoltarea progresului tehnic. Breslele din orașele Transilvaniei, care într-o perioadă istorică au jucat un rol progresist (sec. XIV—XVI), mai tîrziu s-au transformat în organizații retrograde, frînînd dezvoltarea forțelor de producție³⁰.

Puterea centrală ia unele măsuri în vederea limitării monopolului breslelor ca de pildă, în timpul lui Gabriel Bethlen, cînd se angajează croitori „cîrpaci”³¹, adică meseriași nebreslași pentru confecționarea echipamentului militar. În fața concurenței, breslele își intensifică lupta pentru a-și păstra situația lor privilegiată, lucru ce l-au făcut și breslele din Reghin.

Organele de conducere ale breslelor din Reghin au vegheat, în special, ca în comunele din jur sau chiar în oraș să nu lucreze maiștri sau calfe care nu sînt membri ai breslelor. Asemenea „cîrpaci”, sau „încurcă lume”, cum mai erau numiți, au fost ținuți nominal într-o strictă evidență și urmăriți prin toate mijloacele de care dispuneau breslele.

În 1713 sînt identificați în Petelea cinci „cîrpaci” veniți din Sighișoara, în Batoș și Reghin — sat cîte cinci, iar în Dedrad, doi meseriași nebreslași³². De asemenea, breslele din oraș au vegheat ca maiștrii din breaslă să nu-și exercite meșteșugul în localitățile rurale. Astfel, în anul 1749, se interzice unui maestru tăbăcar să se stabilească în Batoș³³. Respectarea riguroasă a prescripțiilor existente mai ales în ce privește străinii, sînt luate în seamă și urmărite mai des cu ocazia iarmaroacelor, a desfacerii produselor pe piață. Cu toate eforturile breslelor de a-și păstra situația, contradicțiile tot mai adînci din sinul lor le slăbesc puterea și fac să apară unele simptome de destrămare.

Un aspect al contradicțiilor din cadrul breslelor constă în încercările breslelor mai puternice de a-și subordona breslele mai slabe, de o specialitate înrudită. Astfel, de pildă în 1628, se încheie o „înțelegere” între breasla croitorilor din Cluj și breasla tunzătorilor de postav, prin care cei din urmă se angajează să nu „întreprindă nimic în viitor împotriva intereselor croitorilor și totodată să aprovizioneze cu postav în primul rînd breasla croitorilor clujeni”³⁴. Situații asemănătoare se întîlnesc tot mai des și în viața breslelor reghinene.

Breslele din Reghin au delimitat între ele sferele de interese acestea fiind supravegheate cu multă conștiinciozitate. Cizmarii, de exemplu, nu

29. *Zunftgeschichte*, p. 299.

30. St. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, București, 1954.

31. *IstRom*, III, p. 101—102.

32. *Zunftgeschichte*, p. 301.

33. *Ibidem*, p. 302.

34. *IstRom*, III, p. 103.

aveau voie să cumpere piei. Același lucru este valabil și pentru curelari. Măcelarii au pretins de la blănari comerțul pieilor de miel etc. Aceste interese nu s-au rezolvat fără fricțiuni, întrucît limitele sferelor de influențe nu erau fixate juridic ci prin tradiție. Asemenea cazuri de divergențe, între diferitele bresle, devin tot mai frecvente accentuînd „criza” breslelor reghinene care se va accentua mai ales după anul 1800.

În 1755 măcelarii fac reclamații contra cojocarilor privind tăierea mieilor și comerțul pieilor de miel³⁵. Conflictul se aplanează prin încheierea unui contract între măcelari și blănari privind tăierea mieilor și valorificarea lor. La 30 noiembrie, anul următor, consiliul magistraților ia o nouă hotărîre în cauza litigioasă, dintre măcelari și blănari în problema mieilor dar chestiunea nu a putut fi rezolvată definitiv. În anul 1788 măcelarii acuză primarul la „Guberniu” pentru că ar fi cumpărat carne din Reghin — sat. Acest lucru a fost considerat „o ciuntire atît a drepturilor cît și a cinstei breslei”³⁶. Prin hotărîrea „Guberniului” din 24 septembrie 1778 se interzice cetățenilor din Reghin, la cererea măcelarilor, să-și mai cumpere carne din Reghin — sat. Măcelarii pentru moment au primit cîștig de cauză, dar acest lucru nu a putut evita contradicțiile, tot mai evidente care au început să cuprindă majoritatea breslelor din Reghin.

În condițiile creșterii producției de mărfuri, se dezvoltă treptat și piața de desfacere, de la cea locală la una mai cuprinzătoare spre care gravitează tot mai multe orașe. Dezvoltarea pieței Transilvaniei a fost în strînsă legătură cu piața celorlalte două țări române, la fel și orientarea sa economică. Așa se explică dezvoltarea economică a unor orașe ardelenene, așezate în partea de sud și răsărit: Sibiu, Brașov, Odorhei și Bistrița și a mai multor orașe muntene și moldovene: Slatina, Cîmpulung, Tîrgoviște, Baia, Suceava, Siret³⁷. Rețeaua de drumuri care lega Transilvania cu diferite țări este o dovadă grăitoare cu privire la orientarea ei economică. De Ungaria era legată prin două căi mai frecventate: una care trecea prin Arad, spre Buda și Viena, alta care pleca din centrul Transilvaniei prin Oradea și ajungea tot la Buda și Viena. De Slovacia, Transilvania era legată prin Satu-Mare, Cașovia, iar de Polonia prin Sighet — Liov.³⁸ Drumurile ce legau Transilvania de țările române, erau însă, mult mai numeroase și foarte importante din punct de vedere comercial. Pe la 1664 numai Vama de la Bran aducea un venit anual de 4000 de florini³⁹.

35. Fr. Teutsch, *op. cit.*, II, p. 140; S.R.W., nr. 27, din 2 iunie 1916, documentul nr. CCLXXVII.

36. S.R.W., nr. 27, din 2 iunie 1916, documentul nr. CCCXXVIII.

37. *Din istoria Transilvaniei*, I, p. 134.

38. *Ibidem*, p. 135.

39. *IstRom*, III, p. 108.

Pe lângă drumurile oficiale, legăturile între cele trei țări erau întreținute de numeroase poteci și „cărări ascunse“ precum și de „drumurile oilor“, pe unde oierii din Transilvania își mînau turmele la pășunat dincolo de Carpați⁴⁰.

Care a fost raza de destinație a meșteșugarilor din Reghin, pînă unde își întindeau piața de desfacere a produselor? La această chestiune este greu de răspuns cu exactitate mai ales că pe meseriașii din Reghin îi întîlnim în toate marile orașe din Transilvania unde își desfac produsele. În Cluj, Sibiu, Mediaș, Alba Iulia, meseriașii din Reghin aveau standuri rezervate pentru desfacerea produselor cu ocazia iarmaroacelor, a marilor tîrguri anuale.

Produsele pielarilor și cizmarilor sînt întîlnite pe piețele din Debrețin, Buda și alte orașe din Ungaria. În primul rînd au fost aprovizionate cu produse meșteșugărești, comunele din jur : Petelea, Batoș, Suseni, Idec. Apoi pe o rază mai largă comunele românești și ungurești. Meșteșugarii din Reghin au dominat piața în mod exclusiv pînă la Gheorgheni, zona de „cîmpie“ dinspre vest și Valea Gurghiului.⁴¹

Spre sud sfera intereselor meșteșugărești și comerciale a fost împărțită între Reghin și Tg. Mureș.

Produsele marilor meșteșugari aveau o căutare aparte pentru calitatea și ținuta lor, impunîndu-se în toată Transilvania și chiar în străinătate. Așa de exemplu, breasla dogarilor, care în 1870 număra 93 de meseriași,⁴² domina piața din toate marile orașe ale Transilvaniei. Casele lor cu măruri de dogărie erau găsite în tîrgurile din Sibiu, Cluj, Alba Iulia, Oradea, Arad, unde aveau o mare căutare. Așa au stat lucrurile și cu meseriașii frînghierii a căror produse au dominat piața transilvăneană inclusiv pe tot parcursul sec. al XIX-lea.

Meșterii pielari, care după cizmari aveau breasla cea mai numeroasă, erau, de asemenea, foarte renumiți în Transilvania iar produsele lor au fost căutate.

După statisticile vremii, în jurul anului 1780, breasla pielarilor aduce cele mai mari venituri. În medie se prelucrau săptămînal 200 piei de bovine în piele de diferite feluri. Se prelucra, de asemenea, peste 1000 piei de capră și oi în culoarea roșie și neagră⁴³. Pielea neagră dar mai ales roșie se vindea foarte bine la Sibiu, Cluj, Mediaș, Oradea, Tîrgu-Mureș, Turda, Bistrița, precum și în străinătate, mai ales în Ungaria și Austria. Se confecționau de către breasla pielarilor tălpi și opinci din diferite piei care aveau multă căutare mai ales pe piața din Gheorgheni.

40. *Din istoria Transilvaniei*, II, p. 135—136.

41. *Zunftgeschichte*, p. 299.

42. *Tîrguri și orașe săsești* — *Reghinul săsesc* în *Tageblatt Hermannstadt*, nr. 11217, din 24. XI. 1910 (= T.H)

43. *Zunftgeschichte*, p. 299 — *Beiträge*, p. 170.

În primele decenii ale secolului al XIX-lea a căpătat o frumoasă dezvoltare breasla căruțașilor, care a reușit să-și desfacă produsele, mai ales căruțe și calești, chiar pe piața Vienei. Tehnica confecționării unor obiecte dovedește trecerea meșteșugarilor de la producția de comandă, la producția pentru piață. Are loc o întrecere în ce privește calitatea produselor, ceea ce a contribuit la confecționarea unor produse cu calități superioare. Crește foarte mult, lărgindu-și aria, piața cercetată de meșteșugarii orașelor inclusiv a celor din Reghin.

Pentru a-și atinge scopurile, mai ales în ce privește piața de desfacere, breslele s-au constituit în uniunile de bresle interurbane. La rîndul lor calfele — pentru a-și putea asigura drepturile, se constituie în asociații numite „frății”. La astfel de „uniuni” și „frății” au aparținut și breslele din Reghin. În registrul frăției pantofarilor din Sibiu sînt consemnați printre membri, încă în 1484, nouă calfe din Reghin⁴⁴. Sînt consemnate participări ale breslașilor din Reghin la adunările pe țară ale diferite uniuni în 1560, apoi în 1580, 1589 și 1599.⁴⁵ Începînd din secolul al XVII-lea participarea la asemenea întruniri interurbane, devine regulată mai ales din partea breslei pantofarilor și cizmarilor.

Această apartenență la „uniuni” și „frății” a reghinenilor, relativ destul de timpuriu, se datorește, în primul rînd, faptului că uniunile au ajutat în mod esențial la promovarea și conservarea unității de breaslă, iar în al doilea rînd a contribuit la păstrarea și extinderea unor zone de influență. De aici concluzia unei unități a intereselor de breaslă interne și externe ale breslașilor în general. Nu a lipsit însă caracteristica locală de existență și dezvoltare a diferitelor bresle.

O imagine a vieții interne a breslelor din Reghin, o putem evidenția în baza statutului breslei cizmarilor din anul 1728. Cu toate că în acest statut se oglindește numai situația breslei cizmarilor de la începutul secolului al XVIII-lea, principiile de bază ale funcționării breslelor în general care sînt transmise prin tradiție din timpurile vechi sînt valabile și pentru celelalte bresle. Aceste principii de organizare se întîlesc la mai toate breslele din oraș, păstrîndu-se în linii generale și după 1848 pînă la desființarea acestor asociații în 1872. Breasla cizmarilor din Reghin a devenit independentă și devine stătătoare în anul 1725, acest lucru i-a fost recunoscut, cu acte oficiale, trei ani mai tîrziu.

Într-o altă formă breasla cizmarilor s-a constituit mult mai devreme, încă în 1639. Înainte de această dată au existat în breaslă laolaltă pantofarii, pielarii, șelarii și cizmarii. Ultimii constituindu-se în breaslă independentă în anul 1725.⁴⁶ După cum reiese dintr-o condică a meșterilor din 1771, fondatorii breslei cizmarilor au fost sașii din Reghin, fiind apoi trei ani mai tîrziu.

44. S.R.W., nr. 13, din 26. III. 1916.

45. S.R.W., nr. 17, din 23. IV. 191.

46. B.D.Z., nr. 59, din 1928.

aflată la „Uniune“. Este de fapt una din puținele bresle care a transmis un statut sau regulament clar de funcționare, format din 44 de articole.⁴⁷

Conform prevederilor statutare, nimeni nu putea să ajungă calfă fără a face instruire corespunzătoare, pe lângă un maestru, o perioadă de patru ani. Cu toate acestea, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, se întâlnesc destule abateri de la statut, le-am putea denumi „derogări” bineînțeles în baza unor sume, așa-zise penalizări, fixate de conducerea breslei. Așa de exemplu, în 1805, fiul primarului Georg Wagner a fost primit în breasla măcelarilor contra taxei de „maistru de drept” de 15 florini și o amendă de calfă de 24 florini, pentru 4 ani de instruire neindepliniți.⁴⁸

Statutul breslei prevedea de asemenea, o serie de restricții în selecționarea și primirea ucenicilor în breaslă. Ucenicii nu puteau fi copii de iobagi și trebuiau să aibă în momentul începerii uceniei cel puțin 14 ani, mai târziu 13 ani, iar în preajma anului 1848, 12 ani. Această „elasticitate” a statutului de breaslă se datorește penuriei de ucenici datorită condițiilor grele de primire în breaslă dar mai ales de ucenicie. Fiecare copil pentru a putea fi primit ucenic, trebuia să fie știutor de carte, condiție foarte greu de îndeplinit din motive lesne de înțeles. În preajma anului 1848 s-a renunțat, în mare parte, la această prevedere statutară precizându-se că ucenicul trebuia să știe carte cel puțin „cît să-și scrie numele”.⁴⁹ Numărul ucenicilor unui maestru era limitat la 2—3 copii, dar pînă la 1800 rar se întâmpla ca un maestru să nu aibă mai mulți. Fiii de maistri se bucurau de la primire de unele avantaje, aceasta pentru a se stimula transmiterea meșteșugului din tată în fiu. De regulă, fiul cel mare al maestrului învăța meseria tatălui, urmînd să preia în breaslă sarcinile înaintașului său. Datorită acestei situații s-a ajuns de-alungul deceniilor ca unele familii să se specializeze în anumite meserii, identificîndu-și adesea și numele cu meseria pe care o practică din generație în generație: Croitoru, Cojocar, Schuschter, Covaci, Dogaru, Șelaru, Cizmar etc.

Calfă era obligată să lucreze, după absolvirea instruirii, cel puțin un an pe lângă maestrul său, după care în al doilea an primea certificatul de atestare. Cu greu o calfă ajungea maestru, cei mai mulți rămîneau salariați ai maestrului care i-a pregătit sau își căutau norocul în altă parte, încercînd activități pe cont propriu, mai în toate cazurile neizbutite. Aceasta datorită rigurozității cu care erau urmăriți cei ruși de breslă și etichetați „cîrpaci” sau „încurcă lume”. Pentru a deveni maestru, calfa trebuia, în mod obligatoriu, să se perfecționeze în specialități pe lângă diferiți maistri din alte orașe sau chiar în străinătate. Această perfecțio-

47. *Zunft-Regen (Statutul breslei cizmarilor)* fotocopie nr. 93 (498) R. 31, nr. 28 — Biblioteca orașului Reghin.

48. *Beiträge*, p. 88.

49. *Zunft — Regen*, III. Despre ucenici. — paragraful 48—54.

nare, cu aprecierile corespunzătoare trebuia să reiasă din „cartea de calfă”.⁵⁰ Bineînțeles că aceste pelerinaje în interesul unei mai bune pregătiri profesionale erau folositoare dar și foarte costisitoare. Puține calfe aveau posibilitatea unei asemenea perfecționări, iar cei care o aveau în multe cazuri nu se mai întorceau în Reghin, unde pătrunderea în breaslă se făcea așa de greu. Această nu era însă, totul, pentru a deveni maestru calfa trebuie să mai îndeplinească și alte condiții. Fiecare calfă în vederea absolvirii, trebuia să prezinte din timp o lucrare proprie în specialitate care trebuia să fie apreciată favorabil de către diferiți maiștri. Contra unei taxe de înscriere calfa era adusă la examenul de maestru.

În stabilirea taxei se ținea cont de ținuta morală a candidatului, de faptul că era localnic sau străin, venit prin rude sau prin căsătorie etc. Dacă un străin s-a căsătorit cu fiica unui maestru, taxa era simțitor redusă. Abia după îndeplinirea acestor condiții o calfă era adusă în rândul maiștrilor, dacă nu erau obiecții din punct de vedere moral. Maiștrii la rândul lor, erau și ei supuși unui control și a unei observații atente.

Exercitarea acestor sarcini revenea breslei prin așa-ziiși „maiștri de prezentare”. Aceștia aveau obligația să verifice, cel puțin odată pe trimestru, lucrările executate de fiecare maestru.⁵¹ Aceste controale aveau menirea să observe și eventualele încercări a ruperii de breslă sau a profesării meseriei pe cont propriu. S-a întâmplat ca unii maiștri să-și exercite meseria la sate sau în oraș, dar acest lucru trebuia să aibă asentimentul breslei și al organului orășenesc pentru că maestrul respectiv rămânea în continuare membru al breslei. Maiștrii care profesau meseria în alte locuri decât cele aprobate de breslă erau urmăriți și li se confisca materialul și sculele care apoi erau împărțite între membrii breslei.

Se acordă o deosebită atenție „bunei comportări” a membrilor breslei, lucru ce-l urmărea conducătorul breslei dar această sarcină revenea în mod special șefului calfelor. Problemele litigioase erau rezolvate la nivel de breslă, putându-se face recurs la sfatul orașului. Fiecare maestru, după achitarea taxei de 1 florin, avea dreptul să ceară convocarea adunării generale de breslă pentru a arăta cauza sa.⁵²

Breasla a îndeplinit și funcții de ajutoare sociale acordând împrumuturi, fără dobândă, pentru membrii ei în cazuri mai deosebite: înmormântări, nunți, incapacitate de muncă etc. Aceste împrumuturi se acordau dintr-un fond special pentru acest scop, ce l-a avut fiecare breslă, fond mai mare sau mai mic în funcție de starea materială a breslei.

Fiecare breslă avea locuri rezervate în una din bisericile⁵³ orașului, pe care le frecventa. Ordinea și curățenia acestor lăcașuri revenind pe rând fiecărei bresle.

50. *Ibidem*, Capitolul II. Despre calfe, paragraful 30—47.

51. *Ibidem*, Capitolul I, Despre maiștri — paragraful 1—29.

52. *Ibidem*, Capitolul I, paragraful 17.

53. *Zunftgeschichte*, p. 300.

Pentru a se deosebi între ele, fiecare breaslă avea câte un semn distinctiv care juca rol de „steag de breaslă” sau „însemn simbolic”. Măcelarii din Reghin, aveau ca semn distinct un bou cu coarne aurite, pielarii un cal stilizat, cizmarii aveau un căluț cu monede pe el și un om cu picioroange, cojocarii aveau emblemă un urs⁵⁴ etc.

Cu ocazia revizuirii anuale a gestiunilor și alegerea noilor demnitari ai breslei se făceau petreceri simbolice. La aceste festivități fiecare „frăție” participa în costume tradiționale aducând cu ei turca frumos îmbrăcată, echipe de dansuri, mășcarici dînd acestei întruniri aspect de carnaval. Aceste obiceiuri de breaslă s-au păstrat pînă în a II-a jumătate a secolului al XIX-lea.

După anul 1800 cresc din ce în ce mai mult greutatea ce se impotrivesc menținerii ordinii în breasla învechită. Breslele încearcă să se apere prin aplicarea riguroasă a prevederilor statutare, dar fac față din ce în ce mai greu noilor situații în special ofensivei manufacturiere. Cu toate eforturile breslelor de a-și păstra situația, contradicțiile tot mai adînci din sînul lor le slăbesc puterea și fac să apară simptomele destrămării. Contradicțiile au devenit tot mai ascuțite, mai ales, pe de o parte între meșterii îmbogățiți și cei săraci, pe de altă parte între meșteri și calfe, care sînt împiedicați prin toate mijloacele de a deveni meșteri breslași. Nici chiar pătrunderea în breaslă nu conferea o deplină egalitate în drepturi. Meșterii „bătrîni” își rezervă principalele drepturi de la care erau excluși meșterii „tineri”⁵⁵. De aceea aceștia duc o luptă susținută împotriva maiștrilor „bătrîni” pentru egalitatea în drepturi.

Unii meseriași „tineri” din Reghin iau unele acțiuni, ale aprovizionării și desfacerii pe cont propriu, încercînd să se rupă de conservatorismul breslei. Astfel, în 1837, meseriașii „tineri” ai breslei tăbăcariilor⁵⁶ încep să cumpere și să vîndă piei gata preparate, lucru interzis de bresle. Marfa le-a fost confiscată dar amenda aplicată a fost modestă față de prevederile statutare. Acest mic incident a evidențiat faptul că, însăși conducerea breslei, în care desigur se aflau și reprezentanți ai tineretului, a devenit conștientă de contradicțiile ce zdruncină breasla, că, ceea ce au făcut „tinerii” tăbăcari, vor mai face și alți breslași de alte specialități. Tăbăcarii nu au putut evita ca negustorii armeni și evrei să facă comerț cu piei gata preparate. Au crescut, de asemenea, numărul meseriașilor din afara breslei, foștii „cîrpaci” și „încurcă lume”. A trebuit tolerată angajarea calfelor, unde aceștia au trecut făcîndu-se astfel derogări de la prevederile statutului de breaslă.

Acest început de secol nu a fost prea fericit pentru locuitorii Reghinului, nici din alte privințe. Situației generale create la nivel de bresle i s-au asociat anii de foamete precum și o serie de incendii care

54. *Ibidem*, p. 301.

55. I. Haltrich., *op. cit.*, p. 300—301.

56. *Zunftgeschichte*, p. 301.

au devastat avutul și bunăstarea reghinenilor⁵⁷. Aceste fenomene au avut ca urmare accentuarea sărăciei. Cerealele s-au scumpit, în special grîul ajungînd la 50 de florini mierța, carnea a început să lipsească de pe piață. În 1817, an cumplit de foamete în Reghin și împrejurimi, oamenii mîncau un fel de „piine” din coceni măcinați și paie zdrobite presărată cu puțină făină de ovăz sau porumb⁵⁸.

În această situație critică breslele se văd obligate să acționeze energic pentru a-și asigura prin meșteșug baza reconstrucției. Se poate aprecia că, pînă în anul 1830 s-a înregistrat, pe fundalul unei crize generale a breslelor, chiar o înviore a meșteșugurilor.

Au intervenit însă și schimbări însemnate pe tărîmul îndeletnicirilor economice ale populației din Reghin. Noile îndeletniciri: plutăritul, distilarea băuturilor, cultura cartofului etc., au fost temporar întrerupte de evenimentele revoluționare din octombrie—noiembrie 1848, dar apoi au continuat cu și mai mare intensitate. Noile îndeletniciri alături de meșteșugurile tradiționale au făcut ca progresul și bunăstarea să se facă repede resimțite.

În 1818 se fac primele pavaje, apoi sînt pavate străzile principale. S-au construit noi edificii de interes obștesc ca biserica greco-catolică, școala de fete „casa de bal”⁵⁹ etc.

Această înviore economică a localității, din prima jumătate a secolului XIX-lea, s-a bazat pe două noi îndeletniciri, distilarea de băuturi spirtoase și comerțul cu lemne, la care se adaugă în măsură mai mică comerțul cu miere și băutură ce se produce din ea. Aceste îndeletniciri au dus treptat la abandonarea meșteșugurilor și trecerea la întreprinderi cu caracter comercial și industrial. Elementele burgheze, maiștrii breslași, și mai ales negustorii înființează unele întreprinderi manufacturiere, care au toate trăsăturile unor manufacturi de tip capitalist. În aceste întreprinderi se folosește munca salariată, muncitorii provenind în special din calfe de breaslă, specialiști străini sau țărani din jurul orașului.

Distilarea rachiului a început mai intens încă de pe la 1780, dar s-a intensificat, mai ales, după anul 1817, cînd s-a introdus pe larg cultura cartofului⁶⁰. Din 1799 rachiul se fierbea și din porumb. Din 1808 a fost instituit un control general al cazanelor de țuică, care a fost exercitat de un funcționar ales la nivel de comunitate⁶¹. Cu timpul mulțimea cazanelor de țuică au ajuns mari distilerii. În 1870 erau deja 16 asemenea distilerii de spirit care funcționau cu aburi⁶².

57. Ioan I. Costea, *Reghinul în împrejurări mai puțin cunoscute* partea I, în *Steaua roșie*, nr. 16, din 20. I. 1980, p. 3 și partea a II-a, în *Steaua roșie*, nr. 28, din 3 februarie 1980, p. 3.

58. F. D. Teutsch, *op. cit.*, III, p. 15—18.

59. *Beiträge*, p. 262.

60. *Beiträge*, p. 188.

61. F. Keintzel Schön, *Reghinul acum 100 ani* — *B.D.Z.*, nr. 29, din 1929.

62. *T. H.*, nr. 11218, din 25. XII. 1910

Concurența, dorința de dominare a pieții i-a determinat pe producători să se unească într-o mare fabrică de spirt cu o largă piață de desfacere. În 1895, de exemplu, din Reghin s-a expedit pe piața din Tg. Mureș 115.900 litri de spirt⁶³. Distilarea rachiului a fost și a rămas pe tot parcursul secolului al XIX-lea „mina de aur” pentru cei din Reghin.

Alături de spirtoase, producția de vin, devine repede cunoscută mai ales că cultivarea viței de vie s-a bucurat de un regim protecționist.

La 12 mai 1800, cu ocazia adunării generale a breslelor din Reghin, unul dintre „domnii de breaslă” apreciază vinul de Reghin denumindu-l „laudă și podoabă a mesei”⁶⁴. În 1811 sînt menționate marile recolte de vin obținute de reghineni în anii 1781, 1783, 1788, 1794, 1802, și 1806⁶⁵. Terenul cultivat cu viță de vie era singurul lot care nu era proprietate comună și de aceea se încerca obținerea de venituri suplimentare prin economisirea vinului și comercializarea lui. Restul pămîntului era proprietate comună și redistribuit între membrii breslei, după doi, trei sau patru ani, în funcție de gradul de fertilitate. Cu timpul, ca urmare a înmulțirii populației, loturile de pămînt redistribuite au devenit tot mai mici. La aceasta au contribuit unele vinzări din pămîntul comun pentru acoperirea unor cheltuleli, așa cum s-a întîmplat în 1808, cînd Reghinul a cumpărat moara de la contele Teleki. Cu timpul, cei care nu au mai primit lot prin redistribuire au fost obligați să se ocupe numai de meșteșug sau să devină muncitori salariați într-o manufactură.

Plutăritul și comerțul cu lemne a fost o altă îndeletnicire rentabilă care aducea venituri mari. Inițiatorii comerțului cu lemne pe Mureș sînt amintiți prin 1870 ca fiind „angrosiștii” din Reghin — sat. Plutele comercianților de lemn, ajungeau pe Mureș pînă la Arad. La 3 iunie 1817, un „angrosist” a plecat cu 45 de plute la Arad, reușind ca în ziua de 21 iunie să se întoarcă deja acasă. Profitul din această „navetă” care s-a făcut într-un timp relativ scurt a fost de 4.500 florini⁶⁶. Sînt amintiți marii comercianți K. Toma, M. Schobel, Wachner și fiii, care într-un an i-a adus în pragul falimentului pe negustorii mici de lemne din Reghin-sat. „Au fost aproape total ruinați — scrie I. Haltrich, doar unii mai mișcau puțin cu mare atenție și răbdare”⁶⁷.

Exploatarea pădurilor în această zonă, este cunoscută încă din secolul al XVII-lea, căpătînd o mare extindere mai ales după anul 1734. După această dată s-au înființat multe joagăre pentru fasonarea molidului, mai ales pe domeniul feudal Gurghiu, pe piriul Cașvei, Orșovei,

63. *A marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamára jelentés 1895 évben (Dare de seamă a camerei de comerț și industrie pe 1895)*, Tg. Mureș, 1896, p. 269, 272.

64. F. D. Teutsch, *op. cit.*, II, p. 420.

65. *Ibidem*, p. 421.

66. S.R.W., XXVII, nr. 18, din 2 mai 1920.

67. I. Haltrich, *op. cit.*, p. 301, 306, 323.

Hodacului și în Reghin⁶⁸. Transportul buștenilor de molid și a lemnurilor de foc pînă la Reghin se făcea pe apa Gurghiului precum și cu carele trase de animale. De aici lemnul își urma drumul pe Mureș, pînă la Arad și mai departe.

Apariția întreprinderilor manufacturiere, lărgirea comerțului cu produse noi a însemnat o relativă bunăstare a reghinenilor. Cu toate acestea majoritatea meseriașilor, breslași sau fără breaslă au continuat să se ocupe și de cultivarea pămîntului și de creșterea vitelor. Acest lucru o dovedește și faptul că în anul 1813, Reghinul avea o cireadă de 600 de boi de jug⁶⁹. Întreprinderile manufacturiere au atras din ce în ce mai mulți meseriași sași dar mai ales români și maghiari care erau mai puțin legați de o breaslă. Întrucît nu toți au putut deveni patroni independenți, mulți s-au mulțumit cu un post de supraveghetor sau un alt post existent în aceste întreprinderi. Cei mai mulți însă, au devenit simpli lucrători salariați pe lîngă un patron sau un grup de antreprenori. „Miracolul” manufactură-comerț a făcut pe mulți meseriași breslași să-și abandoneze meșteșugul istovitor în schimbul unui salariu care părea, cel puțin momentan mai sigur.

Chiar salariați fiind, mai ales cei cu posturi de conducere, unii meseriași continuau să aparțină în continuare unor anumite bresle. Așa au fost toți magistrații din localitate. Primarul, consilierii, alți funcționari⁷⁰ erau totodată și meseriași, majoritatea aparținînd breslei fierbătorilor de săpun. Chiar și funcționarii cu studii superioare, juriști, farmaciști, aparțineau unci bresle, cea mai solicitată fiind breasla săpunarilor. Aceasta pentru că unele bresle au ajuns foarte nerentabile și sărace, în pragul desființării. Din aceste motive, pe la 1800, dispărea breasla olarilor și cuțitarilor aceste meserii fiind practicate de meseriași răzleți, fără apartenență la vreo breaslă⁷¹.

Nu același lucru se poate spune despre tăbăcari care erau foarte înstăriți sau despre cojocari, măcelari, săpunari, care pe la 1800 erau 180 de maiștri în plină prosperitate⁷².

Producția manufacturieră își face loc aproape în toate domeniile. În jurul Reghinului aceasta a avut o dezvoltare mai bună deoarece controlul efectuat de bresle era din ce în ce mai sporadic dar mai ales din ce în ce mai ineficient. Nobilii feudali, arendași ai domeniului Gurghiu, urmărind sporirea veniturilor lor sînt preocupați încă de la sfîrșitul secolului al XVII-lea în locul meșteșugurilor nerentabile a unor ramuri de producție bazate pe materiile prime de pe moșiile domeniului. În acest scop au fost înființate întreprinderi manufacturiere și fabrici în Gurghiu, unde se aduc maiștri slovaci, secui din Ciuc, polonezi, italieni, spe-

68. T. Chiorean, N. Lateș, *Monografia Gurghiului*, Tg. Mureș, 1971, p. 97—98

69. *Beiträge*, p. 233.

70. *Beiträge*, p. 215—216.

71. *Zunftgeschichte*, p. 303

72. *B.D.Z.* nr. 60, din 1928.

cialiști în diferite ramuri industriale⁷³. Au fost înființate trei fabrici de tip manufacturier: de hîrtie, de rachiou și de porțelan în 1790. În localitatea Glăjărie s-a înființat o fabrică de sticlă, de unde probabil și numele localității „glajă-glăjărie”, adică „sticlărie”.

În 1714 pe malul râului Gurghiu a fost construită o „moară de hîrtie”, prin reutilizarea unei „mori” mai vechi consemnată încă la anul 1688. Aici, se fabrica hîrtie de scris și carton de împachetat. „Moara” a funcționat pînă la 1837, cînd a fost desființată ca nerentabilă⁷⁴.

„Fabrica de porțelan” lucra cu peste 100 de salariați bărbați, femei și copii și avea o capacitate mai mare decît „moara de hîrtie”. Pe lîngă fabrică s-a construit și o moară care „măcina smălțurile”. Produsele de porțelan fabricate la Gurghiu erau foarte căutate în multe orașe din Transilvania. În Reghin, „porțelanul de Gurghiu” este folosit pentru prima dată în anul 1812⁷⁵.

Apar comercianți angroșiști cu fel de fel de produse și negustori foarte înstăriți. În 1810, sint menționați Bardosi, Marinovici și Muntean mai tirziu și Oltean Nonu, negustori bogați din Reghin care au cumpărat, de la comunitatea săsească terenul pentru amplasarea bisericii românești. Construcția acestui „lăcaș de cult” a fost făcută prin contribuția acestor comercianți români, care vor juca un rol însemnat în oraș și cu ocazia evenimentelor din 1848/49.

În 1805 doi proprietari din Reghin au cumpărat 35 de case din oraș, proprietatea contelui Teleki din Herina, cu suma de 3505 florini⁷⁶. De la aceeași persoană reghinenii au cumpărat în 1808 o „moară” pentru suma de 50.000 guldeni. Pentru realizarea acestei sume s-a apelat la o contribuție generală. Un singur negustor a dat suma de 8.000 guldeni, restul sumei strîngîndu-se prin vînzarea pămîntului comunal⁷⁷. În preajma anului 1848, este amintit comerciantul Brener Mihai care avea un magazin de fierărie cu marfă adusă de la Viena⁷⁸.

Aceste exemple ilustrează, fără îndoială, o creștere a bunăstării unor meștesugari din Reghin, o acumulare de mari venituri și în același timp o evidentă stratificare socială. Burghezia orașului în plină ascensiune, acumulează tot mai multe averi adîncind prăpastia ce o separă de restul populației orășenești, întărind exploatarea și pauperizarea meseriașilor, calfelor, a celorlalți breslași sau nebreslași.

Cu toate aceste prefaceri economice cu implicațiile lor sociale, breslele din Reghin au continuat să joace încă un rol important în viața social-economică a orașului pînă la 1872 și chiar și după această dată. La multele contradicții ce zdruncinau viața breslelor se adaugă altele noi,

73. *Monografia Gurghiului*, p. 97—99.

74. *Ibidem*, p. 98.

75. *Beiträge*, p. 268.

76. *S.R.W.*, XXVII, nr. 13, din 28. III. 1920.

77. *S.R.W.*, nr. 13, din 28. III. 1920; *Beiträge*, p. 8

78. *T. H.*, din 22 octombrie 1910.

de alt tip, dar aceste organizații continuă să se complacă în conservatorismul lor de care nu pot scăpa, făcându-le adevărate obstacole în dezvoltarea economiei pe calea capitalistă.

Influența timpurilor noi s-a manifestat și în componența națională a breslelor din Reghin, izvor de alte contradicții interne. Breslele din Reghin în mare parte de naționalitate săsească au reușit să-și posteze cu mare greutate caracterul săsesc pînă în secolul al XVIII-lea, după care au fost nevoite să cedeze. Elementul românesc și maghiar se afirmă infiltrîndu-se în mai toate breslele amintindu-le cu „cucerirea” și transformarea lor în bresle cu componență meșteșugărească românească și maghiară. Așa s-a întîmplat cu breasla cizmarilor care pe parcursul a numai trei decenii de la începutul secolului al XIX-lea, a fost „cucerită” de meseriași români și maghiari. Din 1836 se întîlnesc ucenici români și maghiari și în breasla pielarilor. Infiltrarea maiștrilor români și maghiari în mai toate breslele este tot mai evidentă, devenind reprezentativă în unele bresle încă din primele decenii ale secolului al XIX-lea. Conducerea breslelor, care era în mare majoritate săsească, căuta să împiedice accesul maiștrilor români și maghiari la breaslă și comerț, creîndu-se astfel tensiuni de ordin național. Încă odată breslele și-au dovedit conservatorismul evidențiind pe larg un evantai de contradicții interne care se accentuează măcinîndu-le existența ca organizații.

Este tipică o dispută de ordin național care ne prezintă cadrul general al ascuțirii contradicțiilor naționale în deceniile premergătoare revoluției de la 1848. Este vorba de cearta dintre maiștrii cizmari maghiari și maiștrii cizmari germani, care a început în anul 1823 și a continuat și în timpul revoluției. Conflictul s-a declanșat ca urmare a revendicărilor maiștrilor maghiari a unor posturi în conducerea breslei cizmarilor⁷⁹. În 1840 cizmarii maghiari au cerut ca, în ocuparea posturilor de conducere în breaslă, să fie luată în considerare și confesiunea religioasă. S-a cerut ca, conducătorii breslei cizmarilor să fie aleși prin rotație în funcție de naționalitate și religie. Cearta a fost decisă de „Guberniu” în favoarea cizmarilor sași, lucru pe care maghiarii nu l-au tolerat. Hotărîrea luată de „Guberniu” a devenit un izvor de neînțelegeri și certuri dintre meseriașii maghiari și sași din Reghin.

În această dispută se oglindește și situația politică generală din oraș, așa cum s-a dezvoltat în anii premergători revoluției de la 1848.

Așadar, dezvoltarea economico-socială a Reghinului s-a făcut prin înflorirea meșteșugurilor și activitatea breslelor, dar și prin dezvoltarea producției manufacturiere. S-au dezvoltat ramuri economice caracteristice cu posibilități de folosire eficientă a materiei prime locale. Așa au fost îndeletnicirile de prelucrare a pieilor, blănăritul, distilatul băuturilor spirtoase, prelucrarea lemnului etc. Alături de aceste ocupații s-au înscris practicarea unui comerț înfloritor și rentabil cu produsele meșteșu-

79. *Zunffgeschichte*, p. 303, B.D.Z., 60, din 1928.

gărești și manufacturiere. Unele bresle devin ele înșile întreprinderi manufacturiere cu toate opozițiile izvorâte din rigurozitatea statutelor.

Libera concurență a făcut ca producția și unitățile manufacturiere să se concentreze în unități economice mari. Așa a fost cazul distileriiilor de spirtoase din Reghin, care au devenit o mare fabrică de spirt. Nu au fost ocolite de concurenți nici breslele orașului care au făcut mari eforturi să reziste, să se adapteze noilor situații, mai ales în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Măsurile luate de breslele din Reghin pentru a se încadra în mecanismul economic al orașului au fost unul din principalele motive care a făcut ca aceste asociații să supraviețuiască la modul înfloritor pînă la desființarea lor. Ca urmare a acestei dezvoltări economice, averea orașului a sporit substanțial, sporind și numărul privilegiilor. Pe lîngă dreptul de judecată, drepturile de condamnare la moarte și detenție pentru tratarea unor chestiuni de natură polițienească, în 1839 s-a instituit și un serviciu de poliție, condus de un magistrat cu un adjunct secretar⁸⁰.

În 1844 averea Reghinului, tîrg cu cca. 5000 de locuitori s-a cifrat la 116.541 florini, din care 16.255 florini în moșii și 100.286 florini capital. Bugetul orașului a fost format din 27.571 florini venituri și 22.453 florini cheltuieli.

Ne putem da seama mai bine de prosperitatea economică a Reghinului, dacă comparăm aceste cifre cu averea și bugetul orașului Tîrgu-Mureș, pe atunci cu o populație aproape triplă față de a Reghinului, respectiv cca. 13.000 locuitori. Averea orașului se ridică la numai 60.635 florini, din care 22.344 florini în moșii și numai 38.289 florini capital. Veniturile și cheltuieli bugetare au fost și ele mai mici ca ale Reghinului, respectiv 21.055 florini venituri și 19.899 florini cheltuieli.⁸¹) În acest cadru ce oglindește dezvoltarea economico-socială a Reghinului în preajma revoluției de la 1848.

În timpul revoluției de la 1848/1849 orașul a fost distrus aproape în întregime. Bilanțul distrugerilor a fost înspăimîntător. Au fost transformate în moloz și cenușă toate edificiile, bisericile, spitalul, „casa de bal”, case. Valoarea pagubelor suferite de oraș în acele vremuri s-a ridicat la „ospătăria orașului”, închisoarea, școala de fete etc., precum și 397 de case. Valoarea pagubelor suferite de oraș în acele vremuri s-a ridicat la 1.582.858 florini⁸². Pentru refacerea acestor uriașe pagube orașul a primit un împrumut cu dobîndă de la stat în valoare de 210.000 forinți rambursabili în 50 de ani⁸³. După aceste evenimente care au întrerupt pe moment firul dezvoltării economice, impulsivat de forțele de producție, descătușate de sub dominația feudală, orașul renaște vertiginos.

80. *Beiträge*, p. 230.

81. Barabás Endre, *Maros-Turda megye és Mars-Vásárhely városának gazdasági leirása*, 1889, p. 109—110.

82. *Beiträge*, p. 203—204; Gheorghe Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, II, Sibiu, 1890, p. 297.

83. Barabás Endre, *op. cit.*, p. 110.

În numai un deceniu și jumătate, Reghinul redevine o forță economică în zonă, întrecându-și poziția avută până la revoluție. De aceea, la 15 ianuarie 1863, târgul a fost ridicat în rândul orașelor, avînd statutul de oraș — liber (municipiu). Evenimentul a fost sărbătorit la 10 martie 1863, cînd actul imperial a fost citit în limbile română, germană și maghiară în ovațiile entuziaste ale locuitorilor⁸⁴.

După acest memorabil eveniment din istoria localității au loc o serie de prefaceri pe plan economico-socială, de mare importanță pentru evoluția economică ulterioară a orașului.

În anul 1865 se înființează prima Cooperativă de credit și economii, iar în anul următor a luat ființă prima „Asociație de comerț și plutărit pe Mureș”⁸⁵, cu 19 membri cu participație în mize diferite. În 1867, s-a înființat o societate cu scopul reglementării albiei Mureșului. De asemenea, a fost reglementat pentru plutărit riul Gurghiu. În 1873, a fost expedită de la Lăpușna spre Reghin prima plută cu 322 trunchiuri de rășinoase⁸⁶. Din acest an începe să producă prima fabrică de cherestea, înființată cu un an mai devreme. Este întemeiată o fabrică de cărămizi care la 1870 folosea o mașină de 60 cp. acționată de forța aburilor.⁸⁷

În această nouă etapă de prosperitate economică, meșteșugurile și breslele și-au adus contribuția lor care nu a fost deloc de neglijat. Meșteșugurile s-au diversificat, s-au înmulțit aducînd o contribuție substanțială în viața economică a orașului. Breslele însă își explică regulamentele tot mai greu și adesea din neputință, din interes îşi neglijează, trecîndu-i cu vederea. Din aceste motive și din altele numărul meseriașilor nebreslași a crescut vizibil după 1848.

Din statistica efectuată în anul 1857 a reieșit că la acea dată au fost organizați în bresle 641 de maiștri, avînd următoarele specialități: 137 tăbăcari, 110 cizmari, 30 măcelari, 89 brutari, 54 cojocari, 37 tîmplari, 34 croitori, 5 pieptănari, 21 funari, 34 fauri, 9 rotari, 10 bucătari, 15 curelari-pielari, 11 pălărieri, 10 zidari, 7 săpunari, 23 căldărari, 5 strungari.

În această statistică sînt cuprinși și maiștrii nebreslași, foștii „încurcă lume”, care au devenit foarte mulți pentru a-și mai merita numele: 5 tăbăcari, 1 mecanic, 2 coșari, 2 brutari, 2 dogari, 4 morari, 2 sticlari, 1 tinichigiu, 1 armurar, 1 năsturar, 1 pipar, 1 cuțitar, 40 speculanți și 42 fabricanți de rachiu⁸⁸.

84. *Beiträge*, p. 210—211; *Hermannstädter Zeitung Vereinigt mit dem Siebenbürger Boten* (Ziarul Sibiului asociat cu Curierul Ardealului), Sibiu, nr. 54, din 16 martie 1863.

85. Czoppelt H., *Die Geschichte der Sächsisch — Regener Waldindustrie* (Istoria industriei de exploatare forestieră), în *B.D.Z.*, nr. 62, din 1932.

86. Petra N. și Szabo Mihai, *Un secol de prelucrare a lemnului la Reghin (1873—1793)*, Manuscris, I, p. 12 — Biblioteca orașenească Reghin.

87. *Ibidem*, p. 12—14.

88. I. Hatrich, *op. cit.*, prezentată la 21 august 1856 la Administrația generală a societății pentru cunoașterea Transilvaniei, p. 302.

Din motive lesne de înțeles, majoritatea „maștrilor nebreslași” au îmbrățișat meserii noi: cosăși, sticlari, armurari, fabricanți de rachiu, reușind unele momente să facă concurență breslelor. Elementul „speculanți” care sînt în număr de 40, sînt de fapt intermediarii dintre breaslă și piață, meseriași breslași nemaiputînd să se ocupe și de comercializarea produselor lor.

S-au încercat unele „reforme” în cadrul breslelor tocmai pentru a-și prelungi existența. Prin „Instrucția provizorie profesională” din 1851, în vederea îmbunătățirii condițiilor de viață a maștrilor breslași, se limitează numărul acestora. De asemenea, prin instrucțiuni din afară, se interzice breslelor să mai constrîngă calfele pentru a lucra la un anumit maistru, calfele devenind libere din acest punct de vedere. Se modifică procedeul de promovare a maștrilor, care a fost așezat pe principii nejuste și mai liberale. La judecarea lucrării de maistru trebuiau admise și calfe în comisia de examinare. La breasla cizmarilor comisia de promovare a maștrilor a fost alcătuită din 3 maștri și 2 calfe⁸⁹

În anul 1859, intră în vigoare un nou regulament profesional care lărgeste „Instrucțiunile profesionale provizorii” cu indicații suplimentare de restrîngere a breaslelor. A fost reglementată, după noile condiții primirea ucenicilor. Ucenicia a fost redusă la 3 ani, pentru fiii maștrilor la 2 ani, putînd fi primiți ca ucenici și copii de la sate. Intră în vigoare școala profesională organizată în locul „școlii de duminică” pentru instruirea viitoarelor calfe și maștri. Calfele nu mai sînt obligate să se perfecționeze 3 ani pe la alți maștri sau în străinătate, putînd ajunge maștri și fără aceste condiții, dar nu puteau să aibă ucenici sau să țină calfe. Aceste modificări regulamentare de funcționare a breslelor au fost primite nu în toate cazurile, fără rezervă. În 1861 breasla cizmarilor refuză respectarea instrucțiunilor cu privire la admiterea și instruirea ucenicilor⁹⁰. Primăria orașului este nevoită să intervină amenințînd breasla cu restricția eliberării autorizației profesionale dacă nu respectă noile regulamente.

Sfîrșitul breslelor ca organizații profesionale era aproape. În preajma desființării lor, breslele aveau următoarea situație: 701 maștri, 277 ajutoare, și 151 ucenici. Cele mai reprezentative bresle au fost: tăbăcarii cu 114 maștri, 30 ajutoare și 16 ucenici, cizmarii cu 152 maștri, 62 ajutoare și 39 ucenici, dogarii cu 95 maștri, 23 ajutoare și 12 ucenici, tîmplarii cu 40 maștri, 20 ajutoare și 9 ucenici, cojocarii cu 59 maștri, 4 ajutoare și 4 ucenici, fierarii cu 13 maștri, 18 ajutoare și 8 ucenici, rotarii cu 16 maștri, 17 ajutoare și 8 ucenici⁹¹ etc.

89. B.D.Z., nr.60, din 1928.

90. B.D.Z., nr.60, din 1928.

91. T.H., nr. 11217, Sibiu, 24. X. 1910 și nr. 11218, din 25. XII. 1910.

Prin legea profesională din 1872 vechea ordine a breslelor a fost desființată. În decurs de trei săptămîni breslele au fost obligate să se reorganizeze în cooperație, noua lege deschizînd calea dezvoltării economice libere.

Noua lege a fost primită cu ostilitate de meseriașii breslași din Reghin. Din aceste motive ei au făcut parte dintr-o deputație alcătuită din reprezentanții mai multor orașe, care a intervenit la Viena în scopul restabilirii vechii ordini a breslelor. Intervenția nu a avut nici un rezultat întrucît revendicările timpului indicau o altă direcție — vremea breslelor a apus.

THE TRADES AND THE GUILDS SYSTEM OF REGHIN (MUREȘ COUNTY)

(Summary)

The autor presents in his study the evolution of the trades and the guilds in Reghinului zone, the development of town market, generally economy, in XIV — XIX-th century period. The older trades in town, organized in guilds it was : tanners, furriers, shoemakers, butchers, coopers, and so on.

ASPECTE PRIVIND EVOLUȚIA ISTORICĂ A ORAȘULUI TIRGU-MUREȘ PÎNĂ LA 1848

II. ORAȘUL TIRGU-MUREȘ ÎN SECOLUL AL XVII-LEA*

IOAN EUGEN MAN

A. CONSTRUIREA CETĂȚII

Principalul edificiu care a concentrat efortul spiritual și material al locuitorilor orașului Tirgu-Mureș, timp de peste cinci decenii din secolul al XVII-lea, a fost cetatea.

Construirea noii cetăți a devenit o necesitate pentru locuitorii orașului, deoarece încă primii ani ai secolului al XVII-lea s-au dovedit a fi prevestitorii unui veac deosebit de frământat și agitat, cu numeroase războaie interne și invazii străine care au dus la mari distrugerii materiale. Și dacă mai adăugăm calamitățile naturale, molimele care uneori decimau populația, toate acestea au influențat viața și evoluția localității.

După cum cunoaștem, la sfîrșitul secolului al XVI-lea, Mihai Viteazul realizează prima unificare politică a celor trei țări românești, încununată cu intrarea biruitoare, la 1 noiembrie 1599 în Alba Iulia. Încă de la început, orașul Tirgu-Mureș a recunoscut stăpînirea lui Mihai, locuitorii săi fiind sprijinitori mai vechi al voievodului român. Pentru credința arată, Mihai Viteazul îi ia sub protecția sa și le dă o serie de privilegii.¹ După uciderea marelui voievod la 19 august 1601, cu tot efortul fruntașilor orașului de a cîștiga bunăvoința generalului Basta, pentru atitudinea favorabilă arătată față de domnitorul român, aceștia, ca și orașul, devin ținta unor crîncene campanii de represalii. La 10 august 1601 mercenarii lui Basta cuceresc orașul, jefuind bunurile locuitorilor și „distrugînd atît fosta mănăstire fortificată și școala”,² deci și vechiul „castel” care servise ca mijloc de apărare al cetățenilor. Cîteva luni mai tîrziu, la 30 mai 1602 patru sute de mercenari conduși de Némethi Gergely pătrund în oraș, fac multe victime și distrug tot ce întîlnesc în cale.³

* Prima parte a apărut în *Marisia*, XIII—XIV, 1983—1984, p. 147—175.

1. Traian Popa, *Monografia orașului Tirgu Mureș*, Tirgu Mureș, 1932, p. 90—91.

2. *Maros-Vásárhelyi Nagy Szabó Ferencz memorialéja*, (Memoriile tirgumureșeanului Francisc Nagy Szabó), în *ETA*, Cluj, I, 1855, p. 71.

3. *ETA*, p. 69—70. Traian Popa, *op. cit.*, p. 97, 99.

Devastată și ruinată, vechea fortificație, împreună cu biserica și mănăstirea nu mai poate oferi nici un adăpost locuitorilor împotriva atacurilor externe.

Consecințele acestor campanii împotriva orașului au determinat eforturile locuitorilor, ce s-au eșalonat de-a lungul primei jumătăți a secolului al XVII-lea, în vederea construirii altei cetăți, mai vaste și mai funcționale, care să-i protejeze în momentele critice. Ideea construirii cetății aparține fruntașilor orașului, Borsos Tamás, Ioan Nagy Szabó și Mihai Nagy Szabó care, aflați în refugiu la Brașov, unde exista o puternică cetate, au remarcat importanța pentru apărare a curtinelor și bastioanelor.⁴ Cu toată opoziția nobilimii și a unor locuitori, încă în luna august a anului 1602 s-a înzidit ușa mănăstirii,⁵ iar în jurul zilei de 8 septembrie, cu ajutorul breslașilor din oraș și al iobagilor, se trece la fortificarea construcțiilor rămase, pentru început, procedându-se la întărirea structurilor vechiului castel⁶. Drept urmare, deschiderile ferestrelor bisericii și ale mănăstirii, precum și ușile acesteia din urmă, sînt reduse la dimensiunile metrezelor pentru armele de foc, prin umpluturi de zidărie. Țigla necesară reparării acoperișului s-a procurat de la fosta biserică „Sfintu Nicolae” care, la rîndul ei, a fost distrusă. În jurul construcțiilor monahale au fost ridicate palisade provizorii, construite din pereți dubli din birne de lemn, cu umplutură de pămînt și întărite cu turnuri de lemn și șanț de apărare. Lucrările avansează destul de repede încît aproape sînt terminate la 27 septembrie 1602,⁷ acestea fiind păstrate pînă la trecerea construirii noii cetăți.

Acțiunea începută de locuitorii orașului este sprijinită și de Basta care, la 28 ianuarie 1603 prin ordinul său emis la Alba Iulia, îndeamnă nobilimea să colaboreze cu aceștia pentru restaurarea clădirilor din vechiul castel⁸. La început, preoții bisericii din cetate împiedică executarea lucrărilor susținînd că teritoriul din jurul bisericii este al lor *ecclesiasticus fundus* și ca urmare nu sînt de acord cu construirea nici unei fortărețe. După lungi parlamentări cu consiliul orașului, s-a convenit să se accepte repararea construcțiilor deteriorate și executarea cetății, urmînd ca pentru școală să se pună la dispoziție o clădire de lîngă fosta biserică „Sfintu Nicolae”⁹. Convins că fortificația construită nu poate oferi decât un slab mijloc de apărare al locuitorilor, în anul 1605 primarul Bor-

4. ETA, p. 75.

5. Kövárry László, *Erdély építészeti emlékei* (Monumentele de arhitectură ale Transilvaniei), Cluj, 1866, p. 103.

6. ETA, p. 76—77.

7. Traian Popa, *op. cit.*, p. 101.

8. „*scholam autelatam at templum in statum formamque Castellum*”, în SzOL., VI, Cluj, 1897, p. 3.

9. Orbán Balázs, *A Székelyföld leírása* (Descrierea secuimii), Budapesta, 1870, IV, p. 119.

sos Tamás obține de la principele Ștefan Bocskai autorizația în vederea construirii unei cetăți trainice, din piatră și cărămidă¹⁰, ca urmare activitatea șantierului se înviorază.

Prin începutul domniei lui Gabriel Bethlen (1613—1629), singurul care a fost în măsură să pacifice țara și să-i asigure prosperitatea, se trece la realizarea unor numeroase dotări defensive, între care și cetatea din Tirgu-Mureș. Vechea fortificație necorespunzând noilor nevoi ale orașului, nici ca teritoriu, nici ca sistem defensiv, este înlocuită cu o nouă fortificație colectivă orășenească, de dimensiuni mai ample, realizată în primul rind de către meșteșugari, dar și de alți cetățeni, ca plugarii, care au transportat importante cantități de materiale de construcție¹¹. Curțile de pe laturile de nord și est ale vechii fortificații, precum și turnurile aferente, au fost demantelate în cadrul evoluției ulterioare a ansamblului. Față de ctitoriile „oficiale” ale principilor, fortificația din Tirgu-Mureș, poate fi încadrată în seria fortificațiilor „regionale”, fiind printre ultimele construite în Transilvania în sistem încă „medieval”, înainte de răspîndirea noului sistem promovat de Sebastian Vauban, mareșalul Franței. Faptul că nu s-a trecut la realizarea unei noi cetăți de arhitectură mai „modernă”, de sorginte vest-europeană, este explicat, în primul rind, din cauza vremurilor grele în care, comunitatea orașului, pierzind în parte forța sa economică și militară, a preferat să treacă la realizarea unui sistem mai puțin costisitor, prin completarea incintei vechi, cu procedee ceva mai moderne.

Făcîndu-se o analiză generală, din punct de vedere planimetric, arhitectural cît și de ordin stratigrafic, se poate aprecia o orientare spre ambianța arhitecturii militare occidentale. Această orientare a fost impusă, în primul rind, de evoluția armelor de foc, care devin din ce în ce mai puternice și precise, impunînd noi soluții de contracarare în acest domeniu. Noua fortificație nu a fost realizată după un plan „ingineresc”. Fiind realizată în timp, ea însumează întărituri de diferite forme, tot mai evolute, începînd cu Bastionul Porții, care încă mai poartă amprenta sistemului medieval încetățenit, cu guri de păcură, groapă capcană și terminînd cu Bastionul Croitorilor sau al Măcelarilor, care au un puternic sistem defensiv. Turnurile de flancare, de sistem bastionar, aveau principalul rol de apărare de-a lungul curtinelor și șanțurilor de apă, avînd și un rol defensiv independent. De asemenea, ele devin mai înalte și mai voluminoase, cu suprafețe pe nivel, ce ajung la aproape 140 mp, (Bastionul Dogarilor și al Croitorilor), față de cei 75 mp ai Bastionului Porții, sau 81 mp ai Bastionului Tăbăcarilor. Fantele de tragere sînt alungite pentru a permite tiruri în unghiuri cît mai mici și au uneori formă de gaură de cheie inversată pentru asigurarea tragerii cu culevrine (puști

10. ETA, p. 95—96.

11. Székely Adám, *Megint egy mutatóvány lap Maros Váásárhely történelmi leirá. sábol*, în *Székely Napló* (Jurnal secuiesc), 15 decembrie 1866, nr. 24, p. 191.

grele — tunuri ușoare cu „barbă”). Meterezele pentru armele mai grele — tunuri — sînt mai largi și au un profil în formă de X pentru asigurarea unei trageri sub diferite unghiuri.

Urmărind relieful terenului curtinele noii fortificații cuprind în interiorul lor un teritoriu de aproape 5 ha. Cu o înălțime de pînă la 11 m, lătată de la baza soclului (subliniată de un tor), curtinele sînt dotate cu drumuri de strajă, acoperite cu o streășină și avînd un parapet de 3,20 — 3,50 m înălțime, avînd un sistem defensiv reprezentat prin guri de tragere pentru pușcași. Concomitent cu realizarea noilor curtine s-a trecut și la supraînălțarea celor existente (pe latura de sud), sau dublarea lor cu noi curtine, de mai joasă înălțime, beneficiind și de terenul în pantă, formînd curtinele duble sau zwinger (pe latura de vest).

Înălțate pe cîte 3-4 nivele, bastioanele au infrastructura realizată din piatră, de regulă piatră de rîu, lespezi de piatră și cărămidă, iar elevația, cu pereți de grosime mai mare față de vechile turnuri, este din cărămidă care s-a dovedit a fi mai rezistentă la loviturile ghiulelelor. Singur Bastionul Tăbăcarilor are șenaje de piatră pentru o mai mare rezistență. Etajele Bastioanelor se sprijină pe birne groase de lemn, legătura între ele făcîndu-se prin exterior, direct sau din drumul de strajă, fie prin scări interioare de lemn. În secolul al XVIII-lea, sub austrieci, subsolul Bastioanelor Tăbăcarilor, Croitorilor, ca și Turnul Mic, este înlocuit cu bolți de cărămidă.

Constructiv, curtinele, simple sau duble, ridicate prin secționarea pantelor unde a fost necesar, au fundații de lespezi sau bolovani de rîu, legate cu mortar hidraulic, iar elevația din cărămidă, avînd și emplecton de piatră sau cărămidă spartă. Cu excepția unei porțiuni din curtina sudică, care este pe console de lemn, drumurile de strajă se sprijină pe arcade care au stîlpi de cărămidă. Fantele de tragere, cu posibilități de tragere atît la nivelul solului cît și din drumurile de strajă, sînt la fel alungite sau în formă de gaură de cheie inversată, demonstrînd faptul că unele curtine au fost realizate în etape.

Noua cetate, pe lingă cele două turnuri rămase de la vechea fortificație, mai cuprinde încă șase bastioane, situate de regulă la punctul de încheiere a laturilor (planșa nr. LIII). Întreaga fortificație cuprinde un volum de cca. 14200 mc zidărie, din care 4550 mc la bastioane și 9650 mc la curtine, demonstrînd efortul și capacitatea locuitorilor în realizarea acesteia.

Ca arhitectură, întregul ansamblu poartă atmosfera renașterii tirzii, vîdînd o întîrziere față de restul Europei, dar cu o aliniere la principiile moderne. Bastioanele sînt de o ținută sobră, tencuite la exterior și simplu ornamentate. Cu excepția Bastionului Porții, soclul este marcat de un tor de cărămidă rotunjită și numai cele ale tăbăcarilor și dogarilor mai avînd, suplimentar, cîte un ciubuc între parter și etaj. Ca reprezentare sculpturală singur Bastionul Tăbăcarilor are sub cornișă, pe muchia zidului, patru console de piatră, de certă factură gotică (pro-

tabil provenite de la fosta mănăstire a Paulinilor, din Sincraiu de Mureș, ori de la fosta biserică „Sfintu Nicolae”). Bastionul Dogarilor, la cele patru colțuri, imediat sub acoperiș, are console de cărămidă, tencuite și cu profile orizontale. Curtinele, cu unele excepții, pe latura de est și sud-est, la fel au cîte un tor care se continuă cu cel al bastioanelor.

Analizîndu-se etapele construirii noii fortificații se constată că faza cu adevărat lucrativă a început abia în timpul principelui Gabriel Bethlen, etapă care continuă pînă la sfîrșitul primei jumătăți a secolului. Rînd pe rînd, fortificațiile provizorii ale palisadei din 1602, sînt înlocuite cu noile construcții din cărămidă. De menționat că, în urma cercetărilor arheologice și a lucrărilor de restaurare, efectuate între anii 1963—1976, avînd la bază releveele austriece de la Kriegsarchiv din Viena, s-a reușit redarea elementelor caracteristice fortificației inițiale, cristalizîndu-se și tehnica de construire.

Cronologic, prima întăritură de cărămidă realizată este Bastionul Porții (planșa nr. LIV), situat în partea nordică a laturei de vest a cetății, respectiv spre strada Avram Iancu. A fost realizat între 15 aprilie-28 iunie 1613¹², sub judele Mihai Nagy Szabó, la a cărei construire s-au folosit și materiale provenite de la fosta mănăstire a Paulinilor din Sincraiu de Mureș. De plan aproximativ pătrat, bastionul era prevăzut cu o ingenioasă groapă-capcană, cu o lățime de cca. 3 m și adîncime de cca. 4 m, acoperită cu o punte rabatabilă, iar peste șanțul de apărare cu un pod mobil (pont-levis). Deasupra gangului de intrare se află două nivele de apărare suprapuse, dotate cu guri de tragere, iar deasupra lor o galerie prevăzută cu guri speciale — mașculiuri = *mâchicoulis* (guri de smoolă). Atît groapa capcană cît și galeria superioară, denotă un arhaism caracteristic secolului al XIV-lea, formă depășită pentru epoca de construire a bastionului. De-a lungul gangului se află o încăpere strîmtă cu acces din incinta cetății și legătură cu cortina dublă de pe latura vestică. Pereții bastionului au o grosime de 120 cm la gang și 90 cm la nivelele superioare. Accesul la primul nivel se face prin scări de lemn acoperite, care duc la un palier situat în consolă, pe latura de est a bastionului. Deasupra ușii de stejar, pe o grindă *in situ*, se află inscripția ce indică anul edificării: 1613. La 3 iunie 1639, datorită unui trăznet care a făcut să explodeze praful de pușcă depozitat în bastion, acesta a suportat stricăciuni, astfel că a trebuit să fie reparat.¹³

Bastionul Tăbăcarilor (planșa nr. LV), situat în colțul de sud-vest al cetății, este ridicat, potrivit unei inscripții de pe latura estică, în anul 1620, tot în timpul judeului Mihai Nagy Szabó, înlocuind un turn de la vechea fortificație. Și la construirea acestuia, în parte, sînt folosite materiale de construcție provenite de la vechea mănăstire Paulină mai sus menționată. De plan poligonal neregulat, dispus pe trei nivele, bastionul constituie un adevărat fort, fiind totodată unul din cele mai frumoase

12. FTA, p. 112.

13. ETA, p. 147.

și impresionante bastioane. Constructiv, se aseamănă cu fortificațiile din estul Germaniei și Austriei și anume fiind deschis pe latura de către interiorul incintei. Accesul la primul nivel (subsol) se face prin zwingierul realizat prin dublarea cortinelor, iar la nivelul superior, care este înalt de 5,80 m direct din incinta cetății. Acest nivel cuprinde de fapt două rânduri de guri de tragere, primul cu șapte orificii pentru tunuri, al doilea, accesibil de pe o pasarelă, cu 14 orificii pentru arme de mână. Pereții, din cărămidă, au grosime de 140 cm la subsol și 110 cm la nivelele superioare. De fapt bastionul a fost realizat în două etape, în 1620 fiind realizat subsolul și parterul cu primul rând de guri de tragere, ca la cîțiva ani să fie supraînălțat, realizîndu-se pasarela și al doilea rând de guri de tragere.

În jurul anului 1629 se execută Bastionul Blănarilor (planșa nr. LVI), situat pe latura de sud a cetății, fiind juxtapus turnului pătrat rămas de la vechea fortificație. Tot de formă poligonală (pentagonală neregulată), dispus pe patru nivele, la fel constituie unul din cele mai masive și rezistente bastioane. De mici dimensiuni (6,70 x 4,50 m), turnul preexistent a preluat doar sarcina de acces și de legătură între nivelele noului bastion. Constructiv, bastionul are zidăria cu grosime de 150—190 cm la subsol, parter și etajul I și de 165 cm la etajul II. Cu ocazia lucrărilor de restaurare a fost descoperit și subsolul, care este prevăzut cu trei guri de tragere pentru tunuri mici. Parterul este prevăzut cu trei guri de tragere pentru tun și opt guri de tragere pentru pușcași, la etajul I un număr de zece guri de tragere, iar la etajul II un număr de unsprezece guri de tragere, toate pentru pușcași.

De fapt, bastionul nu se afla numai în grija blănarilor. Potrivit consemnării din *Cartea de socoteli a breslei lăcătușilor* din anul 1657, în care se menționa: „*Consiliul cinstit dînd mîna breslei partea de jos a bastionului*”, rezultă că blănarii aveau în întreținere și folosință numai partea superioară a bastionului, restul aflîndu-se în grija lăcătușilor, pînă la 23 iulie 1658, cînd partea inferioară trece în întreținerea aurarilor.¹⁴ Tot cu ocazia restaurării, în anul 1968, la subsolul bastionului a fost descoperită o fîntină cu o adîncime de 4,0 m și diametrul de 1,0 m care avea ghizdul și interiorul din cărămidă.¹⁵

În anul 1623 în timpul primarului Ștefan Nagy Szócs, încep lucrările de construire a Bastionului Dogarilor (planșa nr. LVII), situat în colțul de sud-est al cetății. Execuția durează pînă către anul 1633,¹⁶ fiind

14. I. Chiorean, Gr. Ploșteanu, Traian Dușa, *Cetatea Tîrgu-Mureșului* (= *Cetatea Tg. Mureșului*), Tîrgu-Mureș, 1968, p. 15; „*Szócs uraimékot rendeltük az magok bástyájó/ban edgyik részét, másik reszet az ötvösök filegoriájóki*”, în *SzOL*, VI, 1897, p. 216.

15. Alexandru Bogdan, *Cetatea din veacul al XVII-lea de la Tîrgu Mureș*, în *Revista muzeelor și monumentelor*, seria *Monumente istorice si de artă*, București, nr. 1/1974, p. 68. Potrivit releveelor austriece în afară de această fîntină mai existau altele două în incinta cetății.

16. *ETA*, p. 144; Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 120—121.

bastionul care s-a conservat cel mai bine. Dispuns pe patru nivele, prin formele adoptate, bastionul formează o concepție mai unitară, avînd o formă mai regulată. La subsol și parter are cîte patru guri de tragere pentru tunuri, care flancau curtinele și șanțul de apărare, parterul mai avînd cinci guri pentru pușcași. La etajul I se aflau trei guri de tragere pentru tunuri și opt pentru pușcași, iar la etajul II, patrusprezece guri de tragere pentru culevrine, toate avînd forma de gaură de cheie inversată. Accesul în bastion este atît la parter, de unde prin scări interioare este legat și subsolul, cit și din drumul de strajă la etajul I și de aici la etajul II. Zidăria are grosimi de 190 cm la subsol, 170 cm la parter și etajul I și de 150 cm la etajul II.

În jurul anului 1633 este terminat și Bastionul Măcelarilor (planșa nr. LVIII), situat la colțul de nord-est al cetății.¹⁷ De formă poligonală neregulată, bastionul are trei nivele din care, parterul, datorită lipsei unei pante naturale, este înalt de 3,0 m. Parterul avea acces independent. La etajul I legătura se face prin drumul de strajă, de unde, printr-o scară interioară, la etajul II. Parterul este prevăzut cu patru guri de tragere pentru tunuri, iar etajul II cu șapte guri de tragere pentru tunuri și șase pentru pușcași, unele fiind cuplate. La ultimul nivel sînt cincisprezece guri de tragere pentru pușcași. Pereții au grosimi de 150 cm la parter, 130 cm la etajul I și 115 cm la etajul II.

Ultimul bastion este cel al croitorilor (planșa nr. LIX), lucrările fiind începute sub judele Petru Nagy Szabó, în anul 1638 și terminate în anul 1640,¹⁸ cum de altfel menționează și inscripția de pe zidul exterior:¹⁹ „Inscriptio propugnaculi aquilonariis vulgo Szabók bástyája vocati. Patres nostri praescripti preterierunt nihil aedificantes, nos autem filii in aerumnis aedificavimus incipiente Petro Szabő Judice in anno 1638 et preficiente Paulo Litterato Thordai Anno 1640 in mense Octobri judicante in Civitate”. De formă poligonală neregulată, cu ușoară tendință spre cel de tip pană, bastionul, este dispus pe trei nivele. Subsolul are acces independent direct din incinta cetății, iar parterul din drumul de strajă de unde printr-o rampă interioară, la etajul I. Sistemul defensiv cuprinde cinci guri de tragere pentru tunuri la subsol, la parter cîte cinci guri de tragere pentru tunuri cit și pușcași, iar la etajul I, în total unsprezece guri de tragere pentru tunuri și pușcași, ce flanchează curtinele și șanțurile de apărare. Constructiv, pereții de la subsol au grosimea de 150—170 cm, la parter de 130 cm, iar la etaj de 110 cm.

Deosebită atenție s-a acordat dotării noilor bastioane cu cantități însemnate de arme și armament. Într-o notă, din 22 februarie 1633, blănașii

17. Alexandru Bogdan, *op.cit.*, p. 67.

18. *ETA*, p. 148.

19. „Părinții noștri au trăit fără să construiască ceva, noi însă fiii, am construit în mizerie sub judele Petrus Szabó în anul 1638 și terminînd sub judele Paulus Litteratus de Turda în luna octombrie anului 1640”; Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 121.

aveau în dotare două tunuri, cîteva muschete, archebuze și pistoale, pe lângă alte lănci și cîrlige de apărare ca, la 7 ianuarie 1672 numărul acestora să sporească la 34 arme de foc: 7 tunuri de diferite calibre, 17 muschete, 4 flinte, 3 carabine, 2 puști, 1 pistol. Mai dispuneau în bastion de 4 tipare de turnat gloanțe, o ladă cu capse, un bazin cu gloanțe de plumb, 4 lănci, 4 sulite, un drapel, o tobă etc.²⁰ Aveau și croitorii, în anul 1653, un număr de aproximativ 70 arme de diferite tipuri.²¹

În paralel cu construirea bastioanelor sînt ridicate și cortinele (planșa nr. LIII), simple sau duble, prin reconstruirea vechilor ziduri de apărare cît și prin dublarea lor cu altele noi (planșa nr. LX). În prima perioadă ce a urmat după distrugerile din anii 1601—1602, în locul cortinelor distruse s-au construit palisade duble umplute cu pămînt, apoi în anii 1611 și 1612 s-au realizat noi palisade din nuiiele împletite și chirpici.²² În anul 1622 este ridicată prima cortină zidită, dintre Bastionul Tăbăcarilor și cel al Blănarilor, în lungime de 64 m. Tronsonul cuprins între primul bastion și fundația vechiului turn de apărare are drum de strajă, cu o lățime de 130 cm sprijinit pe arcade cu stîlpi de cărămidă (88 x 130, 105 x 130, 105 x 140 cm), restul tronsonului avînd drumul de strajă sprijinit pe console de lemn. Analiza stratigrafică demonstrează că această cortină a fost realizată în două etape. Prima, cuprinde rîndul de jos de guri de tragere, în formă de gaură de cheie inversată, ca în a doua etapă, probabil deodată, sau cel tîrziu la scurt timp după terminarea Bastionului Blănarilor, să se procedeze la supraînălțarea zidului și realizarea drumului de strajă ai cărui stîlpi, pe alocuri, acoperă vechile guri de tragere. De asemenea, prin umpluturi, terenul este ridicat pînă la primul nivel de guri de tragere.

În perioada imediat următoare se realizează cortina dublă (zwingerul) dintre Bastionul Tăbăcarilor și Bastionul Mic, în lungime de 14 m, cît și cortina simplă de pe latura sudică situată între Bastionul Blănarilor și cel al Doșarilor, cu o lungime de 71 m. Această din urmă are un drum de strajă lat de 90 cm, sprijinit pe arcade cu stîlpi de cărămidă de 90 x 90 cm. Forma gurilor de tragere, de gaură de cheie inversată, la rîndul de jos, ca și poziția stîlpilor de la drumul de strajă, dovedește că și această cortină a fost realizată în două etape.

În anul 1641²³ se execută cortina dublă (56 m zidul interior și 59 m zidul exterior), de pe latura de vest, al Bastionului Porții și Bastionul Mic. Zidul interior are drum de strajă cu o lățime de 140 cm, pe bolți cu stîlpi de cărămidă de 90 x 105 cm, avînd legătură cu prima încăpere aflată deasupra gangului de intrare al Bastionului Porții. Lucrările con-

20. *Cetatea Tg. Mureșului*, p. 16

21. Traian Popa, *op cit*, p. 312.

22. *ETA*, p. 104, 111.

23. *ETA*, p. 148.

tinuă în anul 1648,²⁴ când se termină cortina vestică dintre Bastionul Porții și cel al Croitorilor, începută în anul 1647, avînd o lungime de 57 m prevăzută cu drum de strajă lat de 120 cm, pe arcade cu stîlpi de 85 x 100 cm. Probabil tot în acest deceniu se execută cortina de est, dintre Bastionul Dogarilor și cel al Măcelarilor, în lungime de 168 m. Are un drum de strajă cu o lățime de 110 cm, sprijinit, tot de arcade cu stîlpi de 88 x 125 cm. Lucrările de construire a cetății sînt practic terminate numai după construirea între anii 1650—1653 a cortinei simple de pe latura nordică²⁵, dintre Bastionul Croitorilor și cel al Măcelarilor, cu o lungime de 164 m. Și această cortină a avut drum de strajă pe arcade cu stîlpi de 60 x 60 cm.²⁶ Lucrări de amenajare a noii cetăți, îndeosebi la șanțurile de apărare, continuă să fie realizate și în cea de a doua jumătate a secolului.²⁷ În anul 1657 un număr de 434 meșteșugari, din 17 bresle ale orașului realizează lucrări de terasamente la șanțurile de apărare, pe o lungime de 165 stînjeni.²⁸

Prin lucrările de restaurare a cetății s-a stabilit și poziția intrărilor inițiale. Pe lîngă Bastionul Porții, mai este o poartă pe latura nordică a cetății, spre Bastionul Măcelarilor, cît și o poartă mai mică, pietonală, prin zvingerul din dreptul bisericii. Toate intrările erau prevăzute cu punți ridicătoare (pont levis) peste șanțurile de apărare iar porțile erau prevăzute cu clempușuri de zăvorîre și grinzi alunecătoare de baricadare. Pe laturile de vest, nord și est, cetatea era înconjurată de șanțuri de apărare de dimensiuni moderate. Releveele austriece din secolul al XVIII-lea mai înfățișau aceste șanțuri care, cu timpul, după ce cetatea și-a pierdut rolul de apărare, au fost astupate.

*
* *

Anterior construirii acestei cetăți, pe platoul înconjurat de actualele cortine, la nord și vest de vechea fortificație, încă din secolul al XVI-lea se aflau locuințe. Lipsa unor date scrise, ca tabele de impunerii, conscripții descrieri mai ample, ca și a unor reprezentări grafice din perioada respectivă, cum aveau alte orașe ca: Cluj, Sibiu, Timișoara, etc., fac imposibilă cunoașterea mai îndeaproape a planimetrice și as-

24. ETA, p. 151-152.

25. ETA, p. 153; Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 120-121. Alexandru Bogdan, *op. cit.*, p. 67-68.

26. În prezent este reconstruită în înălțime, numai parțial.

27. *A marosvásárhelyi szűcs czéh legrégibb Számadáskönyve, 1624—1687* (Cartea de socoteli a breslei Blănarilor din Tîrgu-Mureș). MS, nr. 394 la Biblioteca Teleki-Bolyai, Tîrgu-Mureș, pentru anii 1657 și 1661; *Arhiva bisericii reformate din Tîrgu-Mureș* (= *Arh. bis ref.*), nr. 57/1655 (*Socotelile Paraclisierilor*, din zilele 1 aprilie 1655, 10 mai 1655, 14 mai 1655), nr. 59/1656, nr. 60/1657, nr. 65/1659, nr. 66/1661, nr. 97/1675.

28. *Arh. Statului Tg. Mureș, Acta politica*, nr. V/273/1657.

pectului străzilor și construcțiilor din cetate. Documentele, ca și literatură de specialitate²⁹, menționează ca existente în incinta cetății a două străzi: Cozma și Damian, prima ca fiind situată paralel cu latura de nord a cetății. Este de presupus că această stradă a existat încă anterior construirii noii cetăți, sau cel puțin având grupări de case, deoarece, în vederea construirii noilor curtile și bastioane, Consiliul orașului este obligat să facă unele schimburi de proprietăți, construcțiile dobândite urmînd să fie demolate. Asemenea schimburi sînt și cele din 4 aprilie 1622 cînd orașul oferă lui Caterina Csenteri o casă în strada Singeorgiului pentru casa ei din strada Cozma³⁰ sau cel din 16 ianuarie 1623, prin care preotul Grigoriu Vászárhelyi primește din partea orașului o casă în str. Singeorgiului și suma de 150 florini, tot pentru o casă din str. Cozma.³¹

Studiind planimetria ansamblului cetății, ca și reprezentările grafice mai tîrzii, din secolul al XVIII-lea (planșa nr. LXI), se pot distinge în același aliniament cu actuala clădire provenită din aceeași perioadă, a încă altor clădiri, iar pe partea opusă altele două, ele indicînd traseul posibil al străzii Cozma. Ținînd cont și de faptul că aceste construcții se aflau în dreptul Bastionului Porții, se poate trage concluzia că ele sînt rămășițe ale vechii străzi. Strada Damian nu putea fi decît spre latura estică, în dreptul accesului de pe latura nordică, în locul construcțiilor asanate fiind construită actuala clădire cu parter și etaj (fosta mănăstire), tot din secolul al XVIII-lea.³²

Aici, în incinta cetății, se afla și Casa Consiliului, primăria, care, după cronică în versuri a lui Ioan Borosnyai Lukáts, era construită din piatră (kő emeletye) și avea două nivele. Construcția este amintită cu ocazia hotărîrii Consiliului orașenesc din 11 ianuarie 1649, prin care se dispune ca pentru viitor primarul să nu mai convoace consiliul la domiciliul său, ci, pe cheltuiala sa, să-i cheme la primărie; ca și la 1 ianuarie 1650, cînd se hotărăște ca primarul, atunci cînd din cauza îmbolnăvirii n-ar putea să meargă la Casa consiliului, să aibe libertatea de a chema consiliul la casa lui, dar fără să abuzeze de aceasta. De asemenea, cheia Conservatorului aflătoare la cetate, să fie în mîna a patru membri din cadrul consiliului³³.

Care a fost numărul locuințelor din incinta cetății, regimul de înălțime al acestora, cît și din ce materiale erau executate, sînt elemente pe care documentele le ignoră și de aceea reconstituirea lor este în-

29. Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 131.

30. *Arh. Statului Tg. Mureș, Acta politica*, nr. III/163/I/1622.

31. *Ibidem*.

32. Planul cetății din anul 1750 a lui Theumern și gravura din anul 1736 a lui Johan Conrad Weis.

33. N. Szabó, *Arhiva Sfatului popular al orașului Tg. Mureș (sec. XV—XIX)* în *Revista arhivelor*, București, III, nr. 1. 1960, p. 239.

greunată. Totuși, anumite documente³⁴, se referă la vânzări, cumpărări, moșteniri de case aflate în cetate, dar mai ales angajamente ale proprietarilor față de oraș că vor respecta întru totul hotărârile magistratului. Asemenea construcții puteau fi dobândite sau construite numai de către anumiți cetățeni, cei mai „merituoși” locuitori ai orașului care, printr-o legislație aparte,³⁵ erau obligați la respectarea legilor orașului, asigurarea pazei și prestarea altor servicii, inclusiv achitarea taxei anuale de cîte 3 florini.

Nu se cunoaște mai îndeaproape aspectul locuințelor din cetate. Unele mărturii materiale ne oferă, cel puțin, cunoașterea simțului artistic al locuitorilor. Este cunoscută tendința, îndeosebi a nobilimii, dar și a cetățenilor înstăriți de la orașe, de a-și decora locuințele cu frize din plăci de faianță, uneori cu produse din import, dar mai ales cu produse ale meșteșugarilor locali, cu certe influențe populare. Prin sondajele efectuate pe teritoriul cetății au fost descoperite numeroase cahle și plăci de teracotă, smălțuite sau nesmălțuite, care nu puteau proveni decît de la fostele locuințe din cetate. Datarea pieselor descoperite³⁶ este relativ ușoară, unele avînd inscripția anului fabricației, ca cele din anii 1600 și 1619. Prin ornamentația lor, cu vase de diferite forme și flori stilizate, de regulă lalele, cîmpuri ornamentale cu o plasă, ca influență a artei populare, sau călăreți în postură de paradă, piesele reprezintă puternice influențe ale renasterii tirzi. Unele, îndeosebi cele din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, trădează forme ale noului stil baroc. De această dată, pe lîngă reprezentarea cunoscută, vaza cu flori, cahlele sînt îndobite și cu spirale suprapuse și borduri puternic reliefate. Pentru piesele de la sfîrșitul secolului este de remarcat și prezența vulturului bicefal, ca urmare a înîriurii culturii austriece în viața populației.

Din nefericire, prin transformarea cetății în garnizoană, construcțiile au fost demolate, în locul lor fiind realizate alte edificii, mai mari. Cel puțin o descriere contemporană, din anul 1661, ne dă o imagine a cetății secolului XVII-lea : „Fiind o cetate veche, are o singură poartă nouă și rezistentă, ce dă spre apus. Și la această cetate, pe latura de răsărit se găsesc întărituri. Pe aici sînt numeroase dealuri și grădini.

Cetatea are cinci bastioane puternice, construite din cărămizi prinse în mortar. Dar cetatea este mică și șanțul puțin adînc... Are biserici frumoase, cu turnuri de clopote, case trainice, cu acoperișuri de scînduri, ulițe foarte frumoase și locuitori bogați”³⁷.

34. *Arh. Statului Tg. Mureș, Acta polițica*, nr. 198/1608; IV/244/1636; IV/246/1636; IV/243/1636; IV/249/1636; IV/247/1636; IV/260/1642; V/272/5/1654.

35. „*Leges seu Decreta Oppidi Székeli — Vásárhelyi, opera ac studio consultissimi viri Thomae Borsos pro tempore Judicis Primar, predicti Opp. D.D. Anno Domini 1604*”.

36. Andei Zrinyi, *Olarii din Tirgu Mureș și produsele lor în lumina cercetărilor materialului rezultat din săpături*, în *Marisia*, V, 1975, p. 579.

37. *Călători străini despre țările române (=Călători)*, București, VI, 1976, p. 579.

Abia terminată, evenimentele care se succed începînd cu deceniul al șaselea, pun cetatea, dar și orașul, la grele încercări. Potrivit unor relații mai vechi,³⁸ în timpul mișcării antiotomane din anul 1658 a lui Gheorghe Rákóczi, în alință cu celelalte țări românești, orașul ar fi suferit distrugerii, soldate cu numeroase pagube materiale și vieți omenești. Izvorul acestor afirmații îl constituie memoriile lui Francisc Nagy Szabó,³⁹ care la 29 august 1658, ca încheiere arată că în preajma orașului, la Bălăușeri, armata turcească distruge și arde totul, fiind gata să intre în oraș. Într-adevăr, în această împrejurare locuitorii orașului s-au pregătit de apărare,⁴⁰ se pare însă, că localitatea nu a suferit pagube însemnate, fapt remarcat mult mai târziu de unii istorici,⁴¹ care, făcînd o comparație cu armele de foc din Bastionul Croitorilor din anii 1653 și 1660 (72 bucăți arme în 1653 și peste acest număr în 1660), presupun că după o distrugere de proporții numărul acestora trebuia să scadă simțitor. De asemenea, lipsa unor documente care să ateste atare distrugerii, reconstruirea de clădiri, ca și răscumpărări de prizonieri, înclină tot spre ideea că în anul 1658 orașul nu a suferit pagube. Într-un material dedicat acestui eveniment,⁴² analizînd tabelele de impuneri contemporane, se constată că pentru luna februarie 1658 au fost impuse 580 familii, pentru luna decembrie a aceluiași an 575 familii, iar pentru anul 1659 au fost impuse 594 familii. Or, o eventuală distrugere a orașului, ar fi redus numărul locuitorilor și ca urmare a contribuabililor.

La numai cîțiva ani, evenimentele din anii 1661—1662, pun din nou în pericol siguranța locuitorilor orașului. Obligat să găzduiască armata turcă, orașul cunoaște însemnate pagube între care și incendierea caselor de pe două străzi.⁴³

Cert este faptul că la sfîrșitul secolului se impunea repararea clădirilor eclesiastice din cetate, îndeosebi a navei bisericii. O primă acțiune are loc încă în anul 1662, cu sprijinul acordat, se pare, de principele Mihai Apafi I⁴⁴. Date mai certe cu privire la lucrările de reparare ne provin de la meșterul blănar Kerczedi Szöcs Mihai,⁴⁵ care menționează că, în anul 1668, turnul bisericii a fost retencuit, învelitoarea de șindrilă a fleșei a fost vopsită în ulei, iar în locul sferelor care încununau turnu-

38. Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 123; Benkő Károly, *Maros-Vásárhely Szabad Királyi Várossa általános és részletes leírása* (Descrierea orașului liber regesc Tîrgu Mureș), MS, 1862, p. 79, nota b.

39. ETA, p. 168.

40. SzOL, VI, 1897, p. 216.

41. Fodor István, *A céhek világából* (Din lumea breslelor), în KF, (Caiete de cronicar), Tîrgu Mureș, nr. 7/1938, p. 16; Kelemen Lajos, *Nagy Szabó Ferencz és a marosvásárhelyi szabó czéh*, (Francisc Nagy Szabó și breasla croitorilor din Tîrgu Mureș), în *ErdMúz* Cluj, XVII, 1901, caiet VII, p. 397.

42. Pál — Antal Sándor, *Vásárhelyi várvédelem 1658-ban?*, (Apărarea cetății Tîrgu Mureș în 1658?), în *A Hét*, (Săptămîna), nr. 19, din 16 mai 1983, p. 10.

43. SzOL, VI, 1897, p. 270—271.

44. Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 123.

45. *Arh. bis ref.*, nr. 829/1803.

lețele și fleșa s-au pus altele⁴⁶. În anul 1693 cu sprijinul material al cancelarului Teleki Mihai, s-au depus eforturi pentru înnoirea navei bisericii căreia i se confecționează un tavan imens, alcătuit din casete, în stilul renașterii.⁴⁷ Tavanul, executat de meșteri dulgheri sighișoreni, aveau casetele pictate cu flori și inscripții. Una dintre acestea menționează că în timpul lui Gabriel Bethlen, „Anno Domini 1616”, clădirea a fost reparată „așa cum s-a putut, în mod imperfect”⁴⁸.

Prin lucrările realizate în anul 1693 nava primește un acoperiș italian, cu pantă redusă, marcat de zidurile perimetrale ale navei, formă reprodusă într-o gravură a orașului din anul 1736 (planșa nr. LXII). Reparat în două rînduri, în 1725 și 1761, acest acoperiș este înlocuit, la forma sa inițială, numai către sfîrșitul secolului al XVIII-lea, în anul 1785, de către dulgherul Spitalzki József⁴⁹.

P.Structura și aspectul orașului, evoluția construcțiilor, populația

STRUCTURA ȘI ASPECTUL ORAȘULUI. La sfîrșitul veacului al XV-lea, Tirgu-Mureșul poate fi considerat ca o localitate relativ dezvoltată, atît din punct de vedere economic, cultural, politic, cît și urbanistic. Noul secol, încă de la început, aduce numeroase nenorociri care se abat asupra orașului, dar și a întregii provincii. Cele două incursiuni de pedepsire a orașului, din anii 1601 și 1602, de către armatele generalului imperial Basta sfîrșesc nu numai prin distrugerea construcțiilor din vechea fortificație, ci și prin deteriorarea, pînă la dispariția totală, a unor edificii publice, de cult sau laice. Sînt distruse, astfel, fosta biserică „Sfîntu Nicolae”, situată pe amplasamentul de azi al liceului „Bolyai”, cît și Biserica unitariană aflată în apropiere, la intersecția str. Bolyai cu Borsos Tamás. Au fost distruse, la fel, numeroase locuințe, despre a căror număr nici nu putem avea cunoștință.

Înlăturarea lui Mihai a însemnat și începutul unei lungi perioade de lupte între partidele nobiliare pretendente la domnie dar, mai ales, de invazii străine, turcești și habsburgice, pentru a supune țara. Timp de un deceniu și jumătate orașul cunoaște o perioadă de relativ stagnare, care afectează economia și puterea de creație a locuitorilor. După o oarecare acalmie, în ultimele decenii ale secolului, devine tot mai insistență intervenția Austriei în tendința sa de stăpînire a țărilor românești. În urma înfrîngerii turcilor și încheierii tratatelor de la Blaj, din 27 octombrie 1687 și de la Karlowitz, din 26 ianuarie 1699, Transilvania

46. *Ibidem*, nr. 85/B (5)/1668.

47. *Ibidem*, nr. 121/1685 și 137/1693. Un asemenea tavan cu casete se află la biserica reformată din Dej.

48. *Ibidem*, nr. 829/1803.

49. *Ibidem*, nr. 655/1785.

intră în stăpînirea Austriei. Astfel, 12 orașe, între care și Tîrgu Mureș, sînt obligate să suporte incartiruirea și evident întreținerea trupelor ocupante.

Domnia mai lungă a lui Gabriel Bethlen (1613—1629), determină un oarecare progres. Numeroase bresle își reinnoiesc vechile statute, se înființează altele noi și obțin numeroase privilegii, străduindu-se pentru satisfacerea pieții orașului, dar și a altor orașe transilvănene (tăbăcarii în 1615, dogarii în 1616, blănarii în 1618, cizmarii în 1620, funarii în 1628 și cuțitarii în 1629)⁵⁰. În timpul acestei domnii ia ființă și prima breaslă de meșteșugari români, a cordovanilor (tăbăcari)⁵¹, care avea să dăinuie o lungă perioadă, iar membrii ei să se bucure de privilegii. Ca și înaintașul său, tot astfel și Gheorghe Rákóczi I (1630—1648, s-a dovedit sprijinitor al meșteșugarilor orașului, noi bresle primind statute și privilegii (aurarii la 1632, fierarii la 1641, olarii la 1642), interese similare avînd și Gheorghe Rákóczi II (1648—1657) și Mihail Apafi I (1661—1690)⁵².

Astfel, orașul reușește ca în secolul al XVII-lea să devină un important centru meșteșugăresc. O listă din 23 februarie 1657⁵³, menționează ca existente în oraș un număr de 22 bresle cu un total de 418 membri interni și 64 externi, deci în total 482 de meșteșugari. Unele bresle aveau un număr considerabil de membri: 39 cizmari, 31 blănari, 25 croitorii. Cea mai numeroasă este însă breaslă plugarilor, cu 80 de membri, dovînd caracterul agricol încă precumpănitor al localității. În anul următor, un proces verbal din 23 iulie 1658, al blănărilor, notează 27 de meșteșugari, 8 ucenici și 3 văduve.⁵⁴

Această activitate productivă determină și o activitate corespunzătoare de schimb. În tirgurile și piețele orașului își dau întâlnire comercianții locali, dar și din alte localități din Transilvania sau alte țări învecinate. În acest secol pe piața orașului pătrund și comercianții greci, care încorporați în diferite companii, îndeosebi la Sibiu și Brașov, se stabilesc și la Tîrgu-Mureș.

Și, ca urmare a redresării sale economice, orașul cunoaște și o dezvoltare urbanistică. Paralel cu lucrările ce se desfășoară pe șantierul noii cetăți, locuitorii, cu deosebire pătura înstărită și meșteșugarii, trec degrabă la construirea de noi locuințe, unele pe două nivele și din materiale de construcție durabile, dar și de edificii publice, încît, încă în primele decenii ale secolului, localitatea să depășească faza de dezvoltare a unui tîrg și să îndeplinească calitățile unui oraș.

50. Fodor István, *op. cit.*, p. 131—134.

51. Fodor István, *A céhek világából*, (Din lumea breslelor), în *KF*, nr. 5/1938 p. 68.

52. Fodor István, *op. cit.*, nr. 7/1938, p. 131—134.

53. *Arh. Statului Tg. Mureș, Tabele de impuneri*, 1/373/V/1657.

54. *SzOL*, VI, 1897, p. 216. *Arh. Statului, Acta politica*, nr. 273/1658.

Această transformare este reflectată și prin denumirile acordate localității. Documentar, localitatea, și în continuare este menționată ca *tîrg oppidum*, sub vechea denumire de *Székely-Vásárhely* sau *Zékely-Vásárhely*, în 28 ianuarie 1603, 7 februarie 1603, 12 iunie 1606, 27 ianuarie 1616. În paralel, potrivit uzanței, denumirea o găsim și sub forme mai simplificate, ca *Vásárhely*, la 16 august 1602 și 27 septembrie 1608, ori simplu *Marus-Vásárheliensis*, la 31 octombrie 1615⁵⁵.

Deși oficial era numai *tîrg*, încă anterior, orașul se bucura de scutiri de impozite, ca și celelalte orașe, fapt dovedit și la 5 mai 1608, cînd Consiliul orașenesc declara solemn în fața Conventului din Mănăstur, că orașul își menține dreptul de a nu plăti impozite, însă „totuși luînd în considerare situația critică a țării, cetățenii orașului Tîrgu-Mureș se obligă să participe și ei la plata dării către poarta otomană, dar după ce vor trece vremurile tulburi, iarăși nu vor mai plăti”⁵⁶.

Urmare a intervenției lui Borsos Tamás, principele Gabriel Bethlen, prin diploma dată la Alba Iulia la 29 aprilie 1616, declară localitatea „*Oras liber regesc*”, cu drept de municipiu, oficializînd de fapt denumirea de *Maros Vásárhely* adică *Tîrgu-Mureș*⁵⁷, menționînd vechiul blazon și dreptul de a avea sigiliu propriu *Sigillum Civitatis Maros Vásárhely* 1616 (Sigiliul orașului Tîrgu-Mureș 1616). Aceste prerogative sînt însă condiționate. Ca urmare a intervenției nobilimii, principele, la 10 iunie 1616, din tabăra de la Lipova, după ce amintește autorităților orașului de drepturile recent acordate, face cunoscut că acestea nu sau dat în dauna altora (*in prejudicium juris alieni*) fiindcă a cunoscut scutirile anterioare avute de nobili, deci orașenii să se conducă după principiul *qui autem prior est tempore, potior est jure* și ca atare în viitor să le respecte privilegiile⁵⁸. Obligă totuși pe nobilii care au casă în oraș să plătească un impozit de 3 florini anual și să participe la sarcinile cetății⁵⁹.

În ascensiunea dezvoltării sale teritoriale, încă din secolul trecut orașul a depășit limitele platoului din jurul cetății, extinzîndu-se pe terasa de jos a riului Mureș, corespunzătoare actualului centru civic. Lipsa mărturiilor documentare contemporane, ca și modificările survenite de-a lungul timpului în tipologia localității, fac din nou imposibilă cunoașterea exactă a structurii orașului. Se poate aprecia însă că de la începutul secolului al XVII-lea, orașul avea să se dezvolte, cu precădere, pe platforma inferioară a riului Mureș, formînd „orașul de jos” sau „orașul nou”.

55. SzOL, VI, 1897, p. 3; V, p. 224; IV, p. 169, VI, p. 47; VI, p. 282; IV, p. 177; VI, p. 45.

56. *Biblioteca Teleki-Bolyai, Tîrgu-Mureș, Colecția de documente feudale*, dosar nr. 35.

57. Traian Popa, *op. cit.*, p. 16—17; Szentgyörgyi Dénes, *Maros-Vásárhelyi lexikon*, (Lericonul Tîrgu Mureșului), Tîrgu-Mureș, 1912, p. 6—7.

58. *Arh. Statului Tg. Mureș, Fond Colegiul Reformat, Tîrgu Mureș*, Seria DB, nr. 40/1616.

59. *Arh. Statului Tg. Mureș, Acta politica*, nr. III/143(4)/1616.

Acest *Duplex Oppidum*,⁶⁰ presupune ca existente, încă de la începutul secolului al XVII-lea, a două părți ale orașului, categoric influențate de tipologia terenului (planșa nr. LXII). Partea, sau împărțitura de sus a orașului (Feloszlás) cuprindea, raportat la actuala tramă stradală — următoarele: Cetatea, străzile Avram Iancu, Palas, Spitalul Vechi, parțial Andrei Șaguna, Mihai Viteazul (pină la str. Verii), Băilor, Șipotului, Borsos Tamás, Kogălniceanu, Tîrgulul, Bolyai, Ștefan cel Mare, Lupeni, Retezatului, Strîmbă, Izvorului și Fintinei.

Partea, sau Împărțitura de jos a orașului (Aloszlás) cuprindea piețele: Petőfi, Trandafirilor, Victoriei, Republicii, Revoluției, parțial Căleștilor, Morii, Arany János, Școlii, Horea și Eminescu. Legate organic, cele două părți aveau legături lesnicioase prin mai multe puncte.

Este greu de presupus, fie și estimativ, care a fost numărul construcțiilor — respectiv al gospodăriilor — în cele două zone. Pentru comparație am apelat la tabelele de impuneri ale locuitorilor,⁶¹ care, începînd cu anul 1611, în secolul următor, oferă posibilitatea cunoașterii prin comparație, a numărului persoanelor impuse și mărimii zonei respective.

Data impunerii	Împărțitura de sus	Împărțitura de jos	Total oraș
12 ianuarie 1620	— 249	238 —	487
18 aprilie 1635	279	277	556
5 octombrie 1635	320	284	604
4 februarie 1637	314	294	608
3 octombrie 1637	291	279	570
20 februarie 1638	143	305	448
14 iunie 1638	—	275	421
18 iunie 1638	136	—	
5 noiembrie 1639	312	262	574
18 februarie 1640	323	281	604
6 iulie 1640	280	268	548

60. Conform denumirii dată de Mihael Bombardus în lucrarea: *Topographia Magni regni Hungariae ... Tam etiam Transilvaniae, Valachiae, Moldoviae, provinciis*, publicată, în 1718 în baza unor lucrări mai vechi: Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 118; Marian Popescu Spineni, *România în izvoare geografice și cartografice*, București, 1978, p. 202.

61. *Arh. Statului Tg. Mureș, Tabele de impuneri*, nr. 2/1620; 4/1635; 5/1637; 6/1638; 7/1639; 8/1640; 9/1641; 10/1642; 11/1643; 12/1644; 13/1645; 14/1646; 19/1651; 23/1655; 27/1659; 28/1660; 32/1664; 33/1655; 38/1670; 42/1675; 47/1680; 52/1685; 53/1686.

25 iunie 1641	281	280	561
25 septembrie 1641	272	265	537
1 februarie 1642	129	285	414
27 februarie 1643	136	282	418
6 februarie 1644	324	283	607
18 ianuarie 1645	324	287	611
23 mai 1645	251	243	499
martie 1646	301	275	576
25 august 1651	320	272	592
21 martie 1655	—	276	597
22 martie 1655	321	—	597
22 februarie 1659	301	293	594
24 ianuarie 1660	275	274	549
1 mai 1660	280	266	546
12 iulie 1664	306	265	571
16 ianuarie 1665	302	242	544
10 iulie 1665	291	273	564
1670	305	279	584
26 ianuarie 1675	312	340	652
ianuarie 1685	326	328	654
1686	328	299	627

Analizînd aceste date se poate deduce că la începutul secolului cele două părți ale orașului, cel puțin ca număr de gospodării, erau apropiate. Pe parcurs, concomitent cu dezvoltarea sa teritorială, partea de jos a orașului devine tot mai mare, cu mai multe gospodării, ca, începînd cu ultimul pătrar al secolului să depășească partea de sus. O primă descripție mai exactă a gospodăriilor orașului, din data de 15 ianuarie 1699⁶² întocmită pe categoriile sociale, menționează un total de 495 gospodării, capi de familie contribuabili, din care 242 în Împărțitura de sus și 253 în Împărțitura de jos. Desigur datele nu sînt complete deoarece nu au fost cuprinși nobilii, funcționarii, flotanții, servitorii și sărăcimea.

62. „A Nemes ország protocoluma szerent Marus Vasarhelyi lakosoknak Connumeratus pere”, *Arh. Statului Tg. Mureș, Tabele de impuneri*, nr. 62/1699; Moldovan Ioan, *Date demografice privind orașul Țirgu-Mureș în perioada anilor 1700—1778*, în *Marisia*, X, 1980, p. 142

Asemănător celorlalte aşezări neîntărite din Transilvania, unde nu era un regim închis de construcție, orașul era înconjurat cu o palisadă și șanțuri, pentru a-i oferi o oarecare protecție.⁶³

Aspectul orașului de-a lungul deceniilor cunoaște transformări, zestre urbană fiind continuu îmbogățită, pe lângă cetatea aflată în exeuție, cu numeroase clădiri, cu unul sau două nivele, în bună parte din materiale durabile. Analizând evoluția spațiului urban în perioada respectivă, se constată în bună parte străzile și piețele, din punct de vedere urbanistic s-au conturat. Prin reconstituiri teoretice ale caseilor din zona centrală a orașului, ca și din descrierile contemporane, se poate aprecia teoretic aspectul principalelor zone ale orașului.

Piața Petőfi a fost principala piață a vechiului oraș. Situată la poalele versantului platoului cetății, piața făcea legătura dintre cele două părți ale orașului, fiind direct legată de noul centru în curs de formare. Cel mai important monument care domină piața este ansamblul arhitectural al cetății. Cel tirziu în ultimele decenii ale secolului, pe amplasamentul de azi al casei Teleki și al Teatrului de păpuși se afla un han pomenit sub numele de „Pipa mică” (Kis pipa), care a fost demolat la sfârșitul secolului al XVIII-lea cu ocazia construirii casei Teleki.⁶⁴ În partea de sud-vest a pieții se află casa lui Francisc Nagy Szabó, expresie a renașterii tirzii transilvănene. În afară de aceste construcții au mai existat și altele, care au fost demolate odată cu construirea actualelor clădiri, din secolele următoare.

În perioada analizată perimetrul pieții Bolyai era același cu cel de astăzi. Cunoscută sub numele de „Sfintu Nicolae”, piața era dominată de clădirea școlii aflată pe amplasamentul de azi al Liceului „Bolyai”. Având un fond construit mai puțin durabil, piața nu mai păstrează nici una din construcțiile avute. În formare se afla și piața Trandafirilor care, în principal, la început, avea clădiri modeste, cu regim parter, întregul fond fiind înlocuit în secolele al XVIII—XIX-lea cu actualele construcții.

O categorie prețioasă de izvoare, de multe ori menită să suplinească mărturiile documentare, o constituie descrierile călătorilor străini care au vizitat orașul. Asemenea descrieri din secolul al XVII-lea sînt, din păcate, extrem de puține pentru orașul Tîrgu-Mureș. O primă însemnare este cea a lui Conrad Iacob Hildebrand, care, la 25 februarie 1657⁶⁵ menționează: „La 25 februarie domnul a pornit spre satul Oaia (Văleni) la 4 mile: la 26 februarie, 1 milă, spre Tîrgu Mureș (Marosch Wasarhely, das ist: Neumarkt ad den Mörösch) un oraș în întregime

63. Gheorghe Sebestyén, *O pagină din istoria României, Renașterea*, București, 1987, p. 89.

64. Fodor István, *Teleki Domokos — féle ház vagy a „Kis pipa”*, în *KF*, nr. 7/1937 p. 27.

65. *Întreita solie suedeză în Transilvania, Ucraina și la Constantinopol 1656—1658*, în *Călători*, V, p. 603.

unguresc, în cea mai mare parte de meseriași și ostași. Principele țării ține aici deseori dieta țării. Traiul este ieftin, dar orașul este plin de noroi, tineretul săsesc e trimis la liceul de aici, pentru a învăța limba maghiară”.

La scurt timp, călătorul turc Evlia Celebi (1611—1684),⁶⁶ pe lângă descrierea cetății, face însemnări privitoare și la oraș: „Pe latura de apus a cetății se întinde de la miez de noapte la miez de zi, un oraș de zece mii de pași de jur împrejur. Nu este împrejmuit cu ziduri. Are un șanț adânc, cu poduri pentru intrare și hambare de lemn și două porți tari. Locuitorii sînt toți negustori bogați: orașul fiind îmbelșugat, aici și-a cumpărat toată oastea cele de trebuință”.

La sfîrșitul veacului, orașul, poate fi considerat ca o localitate destul de extinsă, cu zone de locuit, hotare cu ogoare, pășuni, fînațe și mai ales vii, cum este prezentat într-o descriere toponimică mai tîrzie, care are însă la bază situația din jurul anului 1690⁶⁷ (planșa nr. LXIV). În cadrul evoluției sale teritoriale orașul cunoaște o extindere remarcabilă în partea de jos, mai nouă, însoțită și de crearea de parcele noi sau prin divizarea celor existente. La cumpăna veacurilor al XVI-lea și al XVII-lea, teritoriul orașului cuprindea o suprafață de 96 ha, inclusiv pajiștile și grădinile din perimetru. Față de această situație, la sfîrșitul primului pîtrar al secolului al XVII-lea (planșa nr. LXV), teritoriul orașului se extinde spre vest prin prelungirea str. Călărașilor, cît și prin formarea străzii Arany János, suprafața teritoriului ajungînd la 105 ha. Pînă la mijlocul secolului (planșa nr. LXVI), teritoriul se extinde, cu precădere, tot spre vest, prin prelungirea celor două străzi mai sus menționate, ca și formarea străzii Morii. Spre nord, teritoriul se extinde prin crearea legăturii dinspre strada Mihai Viteazul și B-dul 1 Mai, suprafața ajungînd la 115 ha. Pînă în anul 1675 (planșa nr. LXVII) extinderea teritoriului orașului se remarcă tot spre vest, prin extinderea străzilor nou formate, dar și prin prelungirea străzii Eminescu și Școlii pînă la intersecția cu strada Horea, iar spre sud prin formarea B-dului 1 Decembrie 1918, pînă în zona intersecției cu strada Ștefan cel Mare. Întregul teritoriu al orașului ajunge la 138 ha. La sfîrșitul secolului (planșa nr. LXVIII), suprafața orașului ajunge la 152 ha, hotarul fiind puternic conturat de B-dul 1 Decembrie 1918 spre sud și strada Cuza Vodă spre sud-vest.

În paralel cu aceste extinderi are loc o intensă divizare a parcelelor existente, astfel că în cadrul aceluiași teritoriu numărul loturilor sporesc. Fenomenul se datorează obiceiului locului ca toți urmașii direcți să beneficieze de bunul moștenit, consfințit într-o decizie luată de magistratul orașului din anul 1634, care arată: „Am hotărît ca după cum am împărțit orașul în interiorul împrejurimii acea împărțire în

66. *Seyahatname* (Carte de călătorii), în *Călători*, VI, 1976, p. 579.

67. *SzOL*, VI, 1897, p. 404.

perpetuum ratum et firmum fiat, această împărțire să rămână și să se transmită deopotrivă din fiu în fiu, din fică în fică, *divisio* egală să fie între ei.”⁶⁸

Și în acest secol orașul continuă să-și sporească domeniile rurale cu alte sate și părți de moșii, stăpinite de diferiți feudali. În anul 1606 la 26 decembrie, orașul cumpără de la numita Csetri Elisabeta un teren aparținător satului Bărdești, pentru suma de 11 florini⁶⁹. Învecinat cu satul Secuieni, orașul cumpără de la acesta terenuri, sau face schimburi de proprietăți în câteva rinduri. La 14 ianuarie 1607⁷⁰, principele confirmă schimbul dintre oraș și numiții Matei Székely și Mihail Székely, care dau orașului averea lor din Secuieni, primind în schimb două case în oraș, în strada Sfintu Gheorghe, două vii, patru găleți de grâu și suma de 100 florini. În același an, la 21 aprilie, judele Borsos Tamás cumpără de la familia Halász Demjén Ileana, cu 4 florini și 50 de denari, partea ei de moșie din Secuieni,⁷¹ care mai degrabă pare a fi posesiunea judelui și nu a orașului; iar la 2 septembrie 1607, în schimbul a 7 florini și o găleată de grâu, cumpără de la Szabó Pavel un loc de casă.⁷²

Important domeniu, situat la distanță mai mare de oraș, obține Tirgu Mureșul când cumpără moșia din Voiniceni a contelui Benedict Mindszenty, comite de Dăbica, în schimbul a 1300 florini, contractul fiind confirmat de principele Sigismund Báthori la 12 februarie 1608.⁷³ Tot din satul Voiniceni, la 25 octombrie 1608, în schimbul a 60 florini orașul primește un teren de la Lázár Ioan și soția Iudita⁷⁴

La 14 decembrie 1609⁷⁵ principele Gabriel Báthory donează orașului satele Șășvar, Bărdești, Secuieni și Sîntana (*totales et integras portiones summas possessionarias in Possessionibus Sásvári, Bárdos, Székely falva et Maros Szent Anna*), cu toate trenurile, apele, pădurile, morile etc., aflate pe acestea (*terris scilicet arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis foenetis, silvis, memoribus, Montibus, Vallibus, Vinorumque promontoriis, aquis, Fluviis, Piscinis, Piscaturis, aquorumque decursibus, Molendinis, et orundem locis*). Punerea în posesia orașului a moșiiilor dobândite, potrivit raportului dat principelui de către Ioan Patkó și Ambrosiu Benedet are loc la 22 iunie 1610.⁷⁶ Tot în anul 1609, la 23 ianuarie,⁷⁷ principele confirmă schimbul de proprietăți efectuat de

68. Kolozsvári Sándor și Ovári Kelemen, *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye, I, Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai* (Culegere de statute juridice ale autorităților maghiare, I. Statutele juridice ale autorităților transilvănene), Budapesta, 1885, p. 84.

69. Arh. Statului Tg. Mureș, Acta politica, nr. II/64(95)/1606.

70. Ibidem, nr. II/66(96/a)/1607.

71. Ibidem.

72. Ibidem, nr. II/76(95)/1607.

73. Ibidem, nr. II/83(96/d)/1608.

74. Ibidem, nr. 111(102)/1608.

75. Ibidem, nr. I(103/A)/1609.

76. Ibidem, nr. III(110)/1610.

77. Ibidem, nr. 99/II(103/d)/1609.

oraș cu Francisc Mikola și soția Toldalagi Elisabeta, care, în schimbul moșiei lor din Secuieni, numită „Derekelve”, primesc un teren în Volniceni cu 12 case de iobagi și suma de 460 florini, însă fără pădurea „Bitha” cu lacul de pește, cu care orașul și le păstrează. Deși schimbul este condiționat, în caz de nerespectare cu plata sumei de 100 florini, nobilul Mikola ocupă cu forța pădurea, față de care orașul înaintază o plângere principelui.⁷⁸

Două terenuri sînt dobîndite de la satul Sintana de Mureș în anul 1608⁷⁹. La 8 noiembrie are loc schimbul (*concambium*) dintre locuitorii liberi din satul Sintana, care dau orașului toată averea lor, primind în schimb dreptul de a se muta în oraș, unde primesc 12 case și suma de 300 florini. Al doilea schimb, are loc la 29 decembrie cînd femeile Ana Sarmasági, Elisabeta Petki și Cristina Vesenégi, dau orașului două rituri și terenuri în schimbul altora mai îndepărtate. Orașul mai obține prin cumpărare de la Nemes Veres Martin, la 2 aprilie 1632, pentru suma de 6 florini, o pădure spre Singeorgiu de Mureș.⁸⁰

În urma neînțelegerii orașului cu satele învecinate, la cererea jude-lui Francisc Kovács și a altor jurați, la 26 martie 1653,⁸¹ principele Francisc Rákóczi ordonă Scaunului Mureș de a statornici din nou hotarele orașului față de satele vecine: Singeorgiu, Corunca, Acățari, Budiu, Co-coși (Vălurenii), Mureșeni, Nazna, Cornățel, Sincrai, Bordoseg (azi dispărut), Remetea, Hărtău, Cuieșd, Voiniceni, Bărdești, Sintana, Benefalău și Curteni.

Pe lîngă toate acestea, alte măsuri edilitare sînt hotărîte de magistrat. Printre acestea construirea podului peste riul Mureș. Terenul necesar a fost cumpărat de oraș încă în anul 1600 prin aprobarea lui Mihai Viteazul la 25 iulie 1600,⁸² însă podul avea să fie realizat în anul 1608. Pentru paza și întreținerea sa s-au asigurat 24 sesi din hotarul localității Remetea, înființîndu-se, astfel, satul Podeni (= cei de la pod). Altă preocupare era asigurarea cu apă potabilă a locuitorilor orașului. Deși mai puțin sînt pomenite asemenea măsuri,⁸³ s-au păstrat unele fin-tini și captări de izvoare, atît în cetate cît și în oraș.⁸⁴ Se iau măsuri de

78. *Ibidem*, III(174/f/1)/1627; III(174/f/2)/1627.

79. *Ibidem*, nr. III(103/f/1)/1609.

80. *Ibidem*, nr. III(161)/1632.

81. *Ibidem*, nr. V(271/2)/1653.

82. *Ibidem*, nr. II/47(80 C)/1600.

83. În anul 1613 cronicarul Francisc Nagy Szabó construiește în cetate, pe cheltuiala sa, o fîntînă cu ghizdul de lemn, iar o altă, în 1638, se execută în noua piață de către Borbély Lukács, în *ETA*, p. 112, 147.

84. În cetate erau cel puțin trei fîntini între care și aceea din Bastionul Blănarilor, apoi o altă în piața Bolyai, existentă încă în secolul trecut. Dintre izvoare menționăm *Fîntîna regelui* (Király-kút), *Fîntîna cu troacă* (Váluskút) și *Izvoarul Popilor* (Papok csörgőja).

regularizare a riului Mureș și de ridicare a unui stăvilă spre Sincraiu de Mureș, printr-o convenție din anul 1626 a orașului cu numitul Angyalosi Ioan.⁸⁵

Odată cu distrugerea bisericii „Sfintu Nicolae” și pe măsura realizării cetății, se impunea amenajarea unui nou cimitir, respectiv actualul Cimitir reformat. Inițial, acest teren a fost cumpărat de cronicarul Francisc Nagy Szabó, ca cimitir propriu, unde în anul 1616 își îngroapă unul din copiii săi. Cu timpul orașul cumpără acest cimitir, îl extinde, astfel aici fiind îngropați numeroși locuitori de seamă ai orașului, de la care s-au mai păstrat câteva pietre funerare.⁸⁶

Potrivit tradiționalei trageri la sorți (tragerea săgeții = nyilhúzás), între anii 1637—1659, din noile hotare dobândite, orașul împarte terenuri pentru cultivat. La fiecare 10 familii se împărțea câte o delniță de 8—10 stinjeni, de care răspunde câte un decurion (tizedes), numărul celor care primeau teren fiind destul de mare, între 410—450 de familii.⁸⁷

EVOLUȚIA CONSTRUCȚIILOR. O reconstituire a tezaurului de forme a arhitecturii și a fondului de locuit al secolului al XVII-lea este practic imposibil de efectuat. Pe lângă distrugerile provocate de războaie, alte accidente produc distrugerea și implicit dispariția a numeroase clădiri. La 1617 un incendiu distruge două case în strada Pocloș (Trandafirilor), un altul, la 2 aprilie 1623, provenit de la casa lui Gál Mihai din str. Sfintu Gheorghe (Revoluției), arde pînă în temelie 57 case.⁸⁸ Numai cronicarul Francisc Nagy Szabó a avut pagube de 600 florini, prin arderea materialelor de construcție achiziționate pentru noua casă. Un puternic incendiu provocat de neglijența ocupanților turci, mai are loc la 5 ianuarie 1667, cînd ard casele de pe două străzi.⁸⁹ N-a trecut un deceniu, că un alt incendiu distruge numeroase clădiri producînd pagube însemnate.⁹⁰ Calamitățile naturale sînt la fel de distrugătoare. La 1607 și 1614 au loc puternice inundații⁹¹ un vînt puternic, în anul 1611, distruge acoperișurile și coșurile de fum zidite ale caselor, un altul are loc în anul 1613;⁹² iar cutremurele din anii 1620 și 1 februarie 1637, la fel, cauzează însemnate pagube la clădiri.⁹³

85. *Arh. Statului Tg. Mureș, Acta politica*, nr. III(170/a)/1626.

86. Biás István, *Köteles Szöcs Dániel 1651, évi sírköve*, (Platra de mormint din 1651 a lui Köteles Szöcs Dániel). Tîrgu Mureș, 1929, p. 3—10; Kelemen Lajos, *A marosvásárhelyi református temető legrégibb sírkövei* (Cele mai vechi pietre de mormint din cimitirul reformat din Tîrgu Mureș), în *Művészettörténeti tanulmányok*, (Studii de istoria artelor), București, I. 1977, p. 185—190.

87. *Arh. Statului Tg. Mureș, Acta politica*, nr. 258/b/1640.

88. *ETA*, p. 123, 140.

89. Traian Popa, *op. cit.*, p. 126.

90. Gheorghe Sebestyén, *op. cit.*, p. 26

91. *ETA*, p. 102, 148.

92. *Ibidem*, p. 105, 116.

93. *Ibidem*, p. 124, 147.

Este de presupus că aceste clădiri erau realizate potrivit normelor proprii Renașterii târzii din Transilvania. Datorită îngustimii loturilor, casele erau realizate într-un singur tract, care își avea originea din locuința țărănească din țara noastră și care avea să se mențină vreme îndelungată. În aproape toate cazurile clădirile erau construite din paiantă, deci case cu schelet de lemn, uzuale pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Erau învelite cu șită, sau paie la casele mai sărace și mai rar cu țiglă care în acea perioadă era scumpă. Casele zidite cu etaj aveau bolți cilindrice cu penetrații la parter și tavane din grinzi la etaj. Datorită prosperității financiare pătura înstărită, patriciatul, trece la construirea de case cu exigențele vieții orășenești: parterul, cu prăvălie la stradă și spații destinate personalului de serviciu și de depozitare; etajul, legat de parter printr-o scară mai vastă, cu camere mai mari, destinate familiei și oaspeților. De această dată construcția în 2—3 travee este în dublu tract, avînd forma de „L” și mai puțin în „U”.

Despre o înrădăcinare a stilului Renașterii în Tîrgu-Mureș, cum s-a petrecut în alte localități, nu se poate vorbi, deoarece patriciatul urban era doar în curs de formare. Pe lângă aceasta trebuie remarcat faptul că loialitatea nu beneficia de tradiții artistice cum avea de exemplu Clujul, care, încă din secolul al XVI-lea, pentru patru decenii, avea identificați 52 meșteri pietrari și zidari,⁹⁴ el fiind și principalul furnizor de produse și meșteșugari pentru întreaga Transilvanie. De aici, își procură la 7 ianuarie 1617 piatra de mormînt Francisc Nagy Szabó, pentru care plătește 17 florini⁹⁵. Lipsa de meșteri se simte mai ales în cea de a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cînd ritmul construcțiilor scade simțitor, astfel că un oraș ca Sibiu, la 1657, avea un număr restrîns de meșteșugari: 5 zidari, 2 pietrari și 7 dulgheri.⁹⁶ Astfel se explică și faptul de ce și la Tîrgu-Mureș nu s-a putut promova o arhitectură orășenească specifică, orașul neavînd încă bresle ale zidarilor sau ale pietrarilor.

Puținele mărturii scrise⁹⁷ ne permit cunoașterea, cel puțin aproximativă, a structurii proprietăților și valorii acestora. La 11 iunie 1606, proprietatea lui Deák Bálint evaluată de consilierii orașului la 400 florini, se compunea dintr-un corp de clădire, cu pivnițe, fără a se menționa natura materialelor de construcție, încăperile avînd sobe din cahle smălțuite. În continuarea casei, care cuprindea două încăperi, era o altă mai mică, pentru dependințe, cu cuptor de piine, iar separat în curte, o altă construcție cu două încăperi.⁹⁸

94. Gheorghe Sebestyén, *op. cit.*, p. 165.

95. Kelemen Lajos, *op. cit.*, p. 185.

96. Gheorghe Sebestyén, *op. cit.*, p. 153.

97. *Arh. Statului Tg. Mureș, Acta politică*, nr. IV/264/11/1646; IV/264/13/1646; IV/264/14/1646; IV/264/18/1646;

98. *Arh. Statului Tg. Mureș, Fond Colegiu Reformat Tîrgu-Mureș*, Seria DB, nr. 8/1606.

Ceva mai numeroase, unele documente indică prețul unor clădiri, fapt care permite totuși cunoașterea, cel puțin aproximativă, a mărimii acestora. Potrivit estimărilor, în acest secol, prețul unui mp construit este de cca 4—5 florini pentru casele obișnuite, revenind, deci, un preț de 100 fl. pentru o cameră, iar pentru casele mai pretențioase 8 florini/mp.⁹⁹ Erau case sărace a căror preț de 26, 34, 50, 60 sau 83 fl.¹⁰⁰ indica că acestea erau de mici dimensiuni, pe un singur nivel și realizate din materiale ieftine (pământ), care puteau cuprinde una sau cel mult două încăperi locuibile. Prețuri mai mari, de 140, 150, 175, 180, 200, 210 și 270 fl.¹⁰¹ aveau unele case care, de această dată puteau fi pe două nivele, cu subsol, realizate tot din materiale ieftine, dar cu un număr mai mare de încăperi. Cu cîte 400 fl., sînt evaluate două case,¹⁰² care, de această dată, sînt cu parter și etaj și încăperi mai numeroase. Mare a putut fi și casa cumpărată în strada Sincraiului, la 22 octombrie 1609, de cronicarul Francisc Nagy Szabó, pentru care a plătit 316 florini și a mai dat o casă,¹⁰³ deci valoarea reală a casei cumpărate putea fi de cca. 500 florini. Cel mai mare preț l-a avut casa cumpărată de oraș de la Tamás Köpeczi, din strada Pocloș (strada Revoluției nr. 1), la 19 aprilie 1639, pentru suma de 1200 florini.¹⁰⁴ A fost realizată în secolul al XVI-lea și ca urmare a fost tratată în capitolul precedent al lucrării¹⁰⁵.

Din perioada Renașterii dintre clădirile civile nu s-au mai păstrat decît casa lui Köpeczi Tamás și a doua, casa lui Francisc Nagy Szabó (azi Parohia Romano-Catolică), care face parte din construcțiile civile aparținătoare primei părți a secolului al XVII-lea, corespunzătoare Renașterii timpurii. Din același secol provine încă o clădire, casa Pálffy, din strada Bolyai nr. 12, care de această dată aparține stilului baroc, care din a doua jumătate a secolului capătă teren tot mai mare în arhitectura Transilvaniei.

Casa lui Francisc Nagy Szabó (planșa nr. LXIX) face parte din ansamblul monumentelor istorice și de arhitectură din zona centrală a orașului, fiind situată în partea estică a pieții Trandafirilor (planșa nr. LXX). Aparține tipologiei tradiționale a secolului al XVII-lea cu planul în formă de „L”, monumentul fiind singurul care s-a păstrat în bune condițiuni, dar și aceasta, purtînd amprenta repetatelor intervenții operate asupra lui. Este cunoscut sub numele ctitorului, om de vază în conducerea ora-

99. Gheorghe Sebestyén, *op. cit.*, p. 67.

100. *Arh. Statului Tg. Mureș, Acta politică*, nr. IV/230/01.04.1635; IV/221/10.05.1634; I/98/24.11.1608; IV/261/d/1643.

101. *Ibidem*, nr. IV/201/27.06.1633; 226/a/12/25.03.1648; IV/255 bis/16.06.1637; V/269/8/12.12.1651; III/132/03.07.1614; IV/255/a/19.04.1637.

102. *Ibidem*, IV/261/C, 28.07.1643; *SzOL*, III, 1890, p. 169.

103. *ETA*, p. 103.

104. *Arh. Statului Tg. Mureș, Acta politică*, nr. IV/250/I/1636.

105. Man Ioan Eugen, *Trepte privind evoluția istorică a orașului Tîrgu Mureș pînă la 1848, I. De la începuturi pînă la sfîrșitul sec. XVI*, în *Marisia*, XIII—XIV, 1983—1984, p. 164—165.

șului, staroste în breasla croitorilor. Aripa nordică a clădirii, ce se desfășoară spre piața Trandafirilor, măsoară 25 mp și are 6 axe, iar aripa estică, dinspre piața Petőfi, are 38,5 m și are 8 axe. La capătul aripii nordice se află biserica romano-catolică, construită în prima parte a secolului următor și care, împreună cu aripa estică a clădirii, formează o curte interioară. Ca urmare a lucrărilor de restaurare și reparare, efectuate în anul 1985, clădirea a primit aproape forma sa inițială, în-deosebi parterul care de-a lungul timpului a suferit mai multe modificări.

Încăperile de colț și celelalte cinci înșirate pe aripa estică alcătuiesc nucleul clădirii, restul, cărora le revin pe fațadă trei axe, sînt ulterior executate. Acest nucleu avea aripa de nord în lungime de 16,80 m, cu cîte patru axe la parter și etaj, parterul fiind dezaxat în dreapta. Latură de est, în lungime de 26,60 m are cîte șase axe la fiecare nivel. Pivnița prezintă bolți semicirculare robuste, executate din cărămidă, spațiul avînd o organizare asemănătoare cu parterul. Pentru acces sînt două intrări amenajate în interiorul parterului, una în mica cameră-coridor, alipită camerei de colț, a doua, în fațada dinspre curte a laturii estice. Accesul în clădire, situat pe aripa nordică, stabilește legături cu încăperile dinspre curte și, totodată, cu etajul. În plan, spre stradă, parterul prezintă camera de colț de formă pătrată neregulată, spre nord urmată de o încăpere de dimensiuni mai mici, cu boltă, avînd muchiile ieșite, urmată de coridorul de intrare ce traversează corpul clădirii. Aripa estică, cuprinde, spre stradă, cinci încăperi înșiruite, de asemeni acoperite cu bolți cu muchiile ieșite. Camerele au bolți, cu muchiile ieșite în cruce sau cu bolți semicirculare cu penetrații în dreptul ferestrelor și intrărilor, dar și în locuri zidite, fapt care atrage atenția că acolo, odinioară, au fost deschideri.

Confruntînd structura parterului cu partea similară a etajului, rezultă că inițial parterul a avut o galerie pentru circulație. Prin destinarea parterului scopurilor comerciale și necesităților parohiei, s-a impus transformarea acestor elemente în spații comerciale dar și de locuit. Etajul, legat de parter printr-o scară modestă, prezintă aceeași formă cu parterul. Galeria, coridorul aripii nordice, primește lumina prin patru ferestre orientate tot spre curtea interioară, fiind acoperită în întregime cu bolți în cruce, la capăt avînd o scară spirală ce conduce la tribuna bisericii. Galeria aripei de est, cu patru axe spre curtea interioară, este acoperită cu boltă semicilindrică, fiind străbătută de penetrații în dreptul ferestrelor, fostelor și actualelor încăperi, avînd bolți în cruce numai la capăt. Încăperile etajului sînt legate între ele prin uși interioare, cu accese și din galerie. Camera de colț, de 36 mp, este prevăzută cu un turn-rondelă aflat la colțul clădirii. Aripa estică, în continuare, cuprinde cinci încăperi, iar aripa de nord o încăpere urmată de casa scării.

Lăsînd de-o parte camera cu bolți combinate, destinate comunicării galeriei cu încăperile principale, tot etajul este tăvănuit.

Clădirea a fost construită în anul 1623: „În anul acesta la 26 aprilie, am început să-mi ridic casa din colț“, arată cronicarul în memoriile sale, lucrările fiind însă terminate în anul următor¹⁰⁶. Trei inscripții în piatră indică, la fel, anul execuției. Pe fațada principală, între prima axă și colț, este montată o placă cu următorul text:

AUXILIANTE	DEO	PERFECIT
F		Z
1	0	6
2		3

Între prima și a doua axă, pe bandoul nedecorat care subliniază cornișa clădirii, o altă placă cu inscripția: CRISTUS/1623. În sfîrșit, pe fațada interioară a curții, între axele a patra și a cincea, a treia inscripție: „1623“, cifrele fiind așezate între brațele unei cruci, ea aflîndu-se în dreptul locului unde se termină aripa estică o inițială. Nu se cunoaște autorul construcției, însă este de presupus că este intrutotul opera proprietarului, sau cel puțin făurită sub conducerea sa. Știm despre cronicar că în anii 1639—1641, a condus lucrări la cetatea de la Gurghiu, unde a ridicat și remediat ziduri și turnuri,¹⁰⁷ deci avea cunoștințe tehnice în realizarea construcțiilor, fiind firesc să-și construiască propria-i casă.

După moartea proprietarului (1659), clădirea rămîne urmașilor săi. În anul 1719 iezuiții, care s-au stabilit în oraș, în prezența mai multor martori, cumpără o parte din clădire pentru suma de 1250 florini și 34 denari,¹⁰⁸ ca în anul 1720 să cumpere și restul construcției (etajul) pentru 1300 florini,¹⁰⁹ parterul continuînd să funcționeze ca spațiu comercial. Reorganizîndu-și spațiul, în anul 1725, iezuiții ridică, pe fiecare aripă cîte un zid, din fundament, pentru galerii. Concomitent execută și amenajări interioare și prelungirea aripilor existente, ajungînd, prin divizare, la un număr de 10 încăperi. Lucrările începute sînt terminate în anul 1749,¹¹⁰ cînd se execută ambulatoriul care face legătura cu biserica alăturată. Documentele nu amintesc prelungirea aripilor, deși în realitate aceasta a avut loc. Drept dovadă servesc încăperile situate la extremitățile aripilor, încăperi care de această dată nu mai sînt boltite

106. „Ebben az esztendőben die 26 apr. kezdtem rakni a szegelyet — házamat“, ETA, p.140—141.

107. ETA, p. 147—148.

108. *Historia Missionis Societatis Jesu cum ingressu eiusdem in oppidum Siculicale M. Vászárhely Anno 1702 inchoata et Subsequis continuata*, (= *Historia*), MS, p. 155, aflat la Parohia Romano-Catolică din Tîrgu Mures.

109. *Historia*, p. 157; Benkő Károly, *op. cit.*, apelînd la aceeași sursă arată că iezuiții au plătit pentru etaj suma de 1215 fl. (1719), iar pentru parter 1200 fl. (1720). Socotim că documentele parohiei sînt singurele demne de crezut.

110. *Historia*, p. 157, 259.

ci sînt tăvănuite. Se poate, așadar, vorbi despre o alungire prin completări cu ziduri, ce a fost efectuată — poate — în jurul anului 1750.¹¹¹ Prin aceste modificări accesul a fost mutat chiar lîngă biserică, ca în anul 1864 să fie mutat iar în locul inițial.

Fațadele sînt modest tratate, lipsind elementele de articulare sau motivare ornamentală potrivite exteriorului formeii arhitecturale. De aceea, fiecare aripă pare a fi o singură travee, de mari dimensiuni, cu cele 6, respectiv 8 axe. De remarcat echilibrul și omogenitatea arilor, modelarea fără contraste care să tulbure desfășurarea orizontală, ritmat cu goluri pentru ferestre și subliniate bandouri și ciubucuri ca mijloace de expresie.

Derivată din elementele artei plastice populare, în spiritul renașterii locale foarte tîrzii, arta tirgumureșeană este alcătuită aproape în exclusivitate de arta funerară. Aproape toate exemplele cunoscute,¹¹² prezintă pietre de mormînt, de formă dreptunghiulară, cu cornișă protectoare, avînd reliefuri cu însemne orizontale, înscrise de regulă în cununi de lauri și texte incizate în partea inferioară. Repertoriul cuprinde, între altele, un braț ținînd trei lalele, pe care cununa îl circumscrie (1634), blazoane reprezentînd meșteșugul defunctului, cel al croitorilor (o foarfecă) din anul 1648, blazonul cojocarilor (o piele de miel întinsă) din anul 1649, ori alte reprezentări în toate cazurile avînd incizii lineate adînc și cu forme expresive. Tot un produs al renașterii locale tîrzii, însă de formă prismatică, este mormîntul fostului jude al orașului, Borsos Tamás.

Mult mai redus, volumetric și ca dimensiuni, este monumentul din strada Bolyai nr. 12 (planșa nr. LXXI), cunoscut sub numele de casa Pálffy (planșa nr. LXXII). Este de formă dreptunghiulară, cu o lățime de 9,45 m și o lungime de 17,90 m, repartizată pe două nivele: subsol și parter. Clădirea a fost construită în jurul anului 1640 de către judecătorul Ioan Tolnai. În anul 1885 este cumpărată de către familia Pálffy, al cărui nume îl poartă. Cu toate că se află într-un stadiu de degradare destul de avansat, clădirea este singura care se păstrează aproape la forma sa inițială. Față de clădirea anterior descrisă, casa Pálffy a fost construită într-un nou concept, cu forme și decorații ale barocului, care la mijlocul secolului al XVII-lea au început să capete tot mai mare teren.

Executată pe un teren în pantă (la acea dată strada Bolyai fiind doar un simplu pasaj), clădirea are zidăria din cărămidă, cu grosimi de 70—75 cm la subsol și 50—65 cm la parter. Subsolvul, care se întinde sub parter numai parțial, inițial prevăzut cu acces, are bolți cu sistem de dublă curbură, compartimentate prin arce dublouri. Parterul, care mai păstrează formele arhaice a casei simple, cuprinde trei încăperi

111. *Domus Historia*, MS, p. 81, aflat tot la Parohia Romano-Catolică.

112. Kelemen Lajos, op. cit., p. 185—190.

înşiruite, de formă aproximativ pătrată, prevăzute cu calote boeme la camera din mijloc, de dimensiuni reduse, probabil hol, fiind compartimentată de un arc. În stînga acestor încăperi se află un alt şir de încăperi înguste, de aceeaşi lungime, primele avînd la fel calote boeme.

La faţadă se remarcă cele trei axe, iniţial la ambele nivele, avînd la mijloc pridvorul cu calotă boemă. Ca urmare a construirii străzii în ultimul pîtrar al secolului al XIX-lea, terenul a fost ridicat, astfel accesul la subsol, care se afla sub pridvor pe axa centrală, a fost desfiinţat. Cu această ocazie pridvorul a fost închis, prin înzidirea arcadelor şi montarea de ferestre pe cele trei laturi. Şarpanta cu şită de lemn de brad are formă înălţată de tip mansardă. Faţadele au o cornişă din cărămidă cu profile trase şi sînt decorate cu pilaştri din mortar cu ornamentaţii florale, ce divizează planul faţadei în panouri, întreaga plastică arhitecturală avînd un caracter baroc. Centrul de interes major al acestor panouri create este rezervat ferestrelor, care, la rîndul lor primesc, printr-un interesant sistem de baghete, un gen de ancadrament.

POPULAŢIA. Şi pentru secolul al XVII-lea lipsa unor date concrete, cu greu fac posibilă cunoaşterea numărului populaţiei, care nu poate fi stabilită decît cu aproximaţie. Pe lîngă această lipsă se mai adaugă războaiele, dar mai ales epidemiile care uneori decimau populaţia, toate acestea aducînd serioase mutaţii în structura şi numărul locuitorilor. Acest aspect specific nu numai Transilvaniei dar şi întregii Europe, a fost subliniat de Ştefan Pascu într-o lucrare privind demografia istorică: „Pînă în secolul al XVIII-lea a existat un regim »natural« în ce priveşte natalitatea şi mortalitatea populaţiei. Amîndouă erau foarte ridicate deoarece natalitatea nu era limitată decît de factorii fiziologici, iar mortalitatea era influenţată, uneori în chip brutal, şi de unele accidente: războaie, epidemii, foamete. În această situaţie proporţia natalităţii şi mortalităţii era aproape egală, ceva mai ridicată natalitatea. Este explicaţia creşterii lente a populaţiei timp de secole.”¹¹³

Cel puţin pentru a estimare aproximativă a numărului gospodăriilor oraşului, un ajutor îl oferă tot tablele de impuneri şi conscripţiile din secolul al XVII-lea, care specifică doar numele capilor de familie contribuabile, fără a menţiona numărul membrilor de familie, a nobililor, funcţionarilor, flotanţilor, servitorii şi mai ales, neavînd convingerea că acestea au fost real întocmite. De aici şi diferenţa, în minus sau în plus, de la an la an, al numărului contribuabililor. Trebuie avute în vedere şi epidemiile, începînd cu holera din anul 1603, însoţită de o foamete rar întîlnită,¹¹⁴ apoi cele din anii 1623, 1634, 1646 sau 1677,¹¹⁵ care au di-

113. Ştefan Pascu, *Demografia istorică*, în *Populaţie şi societate, Studii de demografie istorică*, Cluj, 1972, I, p. 20.

114. Traian Popa, *op. cit.*, p. 102.

115. Traian Popa, *Monografia oraşului Tîrgu Mureş*, în *Indicatorul străzilor oraşului Tîrgu Mureş*, 1923, p. 17.

minuat numărul locuitorilor, cu deosebire în rîndul păturii mai sărace și a copiilor. Datorită epidemiei din anul 1677, față de numărul contribuabililor de 652 înscrși în anul 1675, în anul 1680 figurează 589 de familii, ca mai târziu, în 1685 numărul lor să ajungă la 654.

Pentru prima parte a secolului o primă conscripție este aceea din anul 1611 care cuprinde 294 de porți, respectiv cca. 590 de gospodării. Așa cum remarca Dankanits,¹¹⁶ cifra pare prea mare față de cele 106 porți recensate în 1597, sau de cele 125 de porți din anul 1567, avîndu-se în vedere numeroasele distrugerii și accidente survenite în viața orașului. La acest început de veac populația orașului nu putea depăși 1300—1400 de suflete.

O primă conscripție demnă de luat în seamă este aceea efectuată la 15 ianuarie 1699, în care, în cele două părți ale orașului în total sînt trecuți 495 de capi de familie.¹¹⁷ Acceptîndu-se coeficientul de cinci membri pe familie, coeficient în genere considerat pentru această perioadă istorică, rezultă o populație de 2475 de locuitori. Însă, după cum am arătat, în această categorie au intrat numai cetățenii liberi. Luînd în considerare și celelalte stări sociale, prin asimilare față de anii din veacul următor, Ioan Moldovan mai include ca existente în anul 1699 încă 80 de familii, obținînd un total de 575 de familii. În această situație, la acest sfîrșit de veac, orașul putea să cuprindă o populație de cca. 2875—3000 de suflete,¹¹⁸ număr destul de mic în comparație cu alte localități din Transilvania. Deci, vreme de un secol populația orașului a crescut cu cca. 1500—1700 de locuitori, o creștere medie anuală de 15-17 locuitori, care o considerăm normală dacă avem în vedere mărimea orașului dar, mai ales, epidemiile și războaiele care secerau multe vieți omenești.

GESOCHTSPUNKTE BEZÜGLICH DER ENTWICKLUNG DER STADT TIRGU-MUREȘ BIS 1848

II. DIE STADT TIRGU-MUREȘ IM XVII. JAHRHUNDERT (Zusammenfassung)

Im XVII. Jahrhundert war das wichtigste städtische Gebäude, welches das Interesse der Stadtbewohner über fünf Jahrzehnte lang konzentrierte, die Burg, die auch im ersten Teil dieses Kapitels behandelt

116. A. Dankanits, *Inceputurile urbanizării Tirgu Mureșului*, în *StMat*, II, 1967, p. 93—94.

117. *Arh. Statului Tg. Mureș, Tabele de impuneri*, nr. 62/1699.

118. Ioan Moldovan, *Date demografice privind orașul Tirgu Mureș în perioada anilor 1700—1778*, în *Marisia*, X, 1980, p. 142—143.

wurde. Erbaut in den Jahren 1602—1663 kann sie zwischen den letzten „regionalen“ Stadtburgen Siebenbürgens, die im „mittelalterlichen“ Stil erbaut wurden, betrachtet werden. Sie hat 7 türme, von verschiedener Grösse und Form, je nach Bau und versehen mit einfachen oder doppelten Gängen.

Die Oberfläche der Stadt dehnt sich in diesem Jahrhundert allmählich von 96 Ha., auf 138 Ha., eine besondere Entwicklung ist in der neueren, unteren Zone der Stadt zu beobachten. Paralell mit dieser Ausdehnung vermehrt die Stadt in diesem Jahrhundert auch ihre dörflichen Besitzungen mit Dörfern und Grundstücken in Bărdești, Secuțeni, Sîntana, Șașvar, Voiniceni und andere.

Eine besondere Aufmerksamkeit wurde der Entwicklung der Gebäude geschenkt, die aber wegen der durch Kriege verursachten Zerstörungen, andere Unfälle oder der späteren Urbanisierungsmassnahmen nur in sehr kleinem Masse bewahrt wurden und heute als das Haus Francisc Nagy Szabó (heute röm. kath. Claustum) oder Haus „Pálffy“ bekannt sind.

Am Ende des Jahrhunderts sind in der Stadt 495 steuerpflichtige Familien registriert, zu denen noch 80 Familien hinzugegeben werden können, so dass die Bevölkerung beiläufig 2875—3000 Einwohner ausmacht.

CONTRIBUȚII LA STUDIUL EMISIUNILOR MONETARE ALE MARIEI TEREZA (1740–1780)

CSIKY EMIL

La 4 decembrie 1691 Leopold I a confirmat Diploma Leopoldină, prin care Transilvania devine principat ereditar al casei Habsburgilor. Cu acest act începe, poate cea mai întunecată perioadă din zbuciumata istorie a Transilvaniei, proces caracterizat prin „schimbarea jugului de lemn cu jugul de fier”.¹ Instalarea administrației habsburgice înseamnă și introducerea monedei austriece. Schimbarea sistemului monetar avea urmări nefaste asupra economiei principatului, contribuind din plin la pauperizarea maselor populare.²

Nu ne-am propus să ne ocupăm de economia bazinului Transilvaniei secătuit în mod sistematic, prin diverse măsuri economice și administrative, de toate bogățiile lui. Intenționăm să ne ocupăm mai îndeaproape doar de o anumită perioadă a politicii monetare austriece și anume perioada domniei Mariei Tereza.

Carol al VI-lea a fost urmat pe tronul Austriei, în baza decretului „Pragmatica Sanctio” (19 aprilie 1713), care prevedea moștenirea tronului și pe linie feminină, de fiica sa Maria Tereza (21 octombrie 1740 — 29 noiembrie 1780), atunci în vîrstă de doar 23 de ani. În perioada domniei sale, Habsburgii, au devenit stăpîinii unui adevărat Imperiu situat în bazinul Dunării. Această perioadă a însemnat și ascensiunea Austriei, bineînțeles în detrimentul provinciilor, totodată reprezentînd și o perioadă frămîntată a istoriei monetare austriece. Două reforme monetare principale sînt legate de această perioadă: introducerea sistemului monetar al convenției,³ în 1754 și cu cinci ani mai tîrziu, în 1759, baterea monedelor de aramă în toate monetăriile Imperiului.

1. Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, București, 1915, I, p. 333.
2. C. Daicoviciu, Șt. Pascu, V. Cheresteșiu, T. Moraru, *Din istoria Transilvaniei*, I, București, 1960, p. 154, 158; cf. M. Constantinescu, C. Daicoviciu, Șt. Pascu (și colab), *Istoria României, Compendiu*, București, 1969, p. 235.
3. F. Schrötten, *Wörterbuch der Münzkunde*, Berlin-Leipzig, 1930, art. *Konventionsfuss*. Atît pentru indicarea acestei surse de informații, cît și pentru amabilitatea de a ne orienta cu sugestiile utile, exprimăm mulțumiri, și pe această cale, prof. Eugen Chirilă de la Cabinetul numismatic al Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca.

Cunoașterea istoriei monetare, care ne interesează și pe noi pentru această perioadă, este îngreunată de anumite măsuri, ca de exemplu: ridicarea standardului monetar efectuat în repetate rânduri, precum și existența în circulație a diverselor monede inligene și străine recunoscute, sau nu, de autoritățile fiscale. Orientarea noastră este îngreunată, pe mai departe, și de faptul că datele bibliografice, articole mai scurte sau mai ample, se referă mai ales la monedele efectiv bătute. Din acest punct de vedere găsim o încercare de sinteză în tabelele lui Miller zu Aichholz⁴, sau în lucrarea lui Eypeltauer⁵, care ne-au servit ca bază de plecare la studiul de față. Sint relativ puține lucrările care se ocupă de istoria monetară, arătând ce se ascunde în spatele monedelor bătute. În acest sens, merită să fie amintită doar lucrarea lui Lajos Huszár⁶ care, cu douăzeci de ani în urmă insista asupra efectuării unor cercetări arhivistice orientate în această direcție, subliniind necesitatea de a profita de orice mic amănunt ce poate arunca o lumină asupra oscilațiilor emisiunilor monetare ale acestei perioade. Deși în ultimele două decenii s-au mai publicat lucrări ce se ocupă de această perioadă⁷, constatările lui Huszár sînt încă valabile, accentuîndu-se necesitatea cercetărilor.

Scopul studiului de față este acela de a da un sprijin acelor care se ocupă de realitățile istoriei monetare din perioada abordată, fără pretenția de a epuiza problema, însumînd doar acele elemente care pot servi ca bază de plecare la studierea problemei, înlesnind însă activitatea sistematică a colecționarilor, punîndu-se accent mai ales asupra monedelor care pot fi regăsite în colecțiile mai temeinic organizate. Nu ne ocupăm mai amănunțit de monedele bătute cu numele lui Francisc I sau Iosif II în acești 40 de ani, le amintim doar în treacăt în legătură cu baterea monedelor acestor doi împărați alături cu cele ale Mariei Tereza. Materialul monetar mai poate ridica probleme care vor cere o rezolvare cît mai grabnică de către specialiști. Tabelele ce însoțesc comunicarea au scopul de a cuprinde integral aspectele monetăriei Mariei Tereza, bazate pe monedele efectiv bătute cu numele ei.

POLITICA MONETARĂ

Primele monede bătute cu numele Mariei Tereza (10 denari, 3, VI, XV creițari, florini, taleri și ducați) datează din anul 1741. Prima dispoziție privind baterea monedelor are însă o datare mai tîrzie. Decretul emis la 17 iulie 1742 nu făcea de fapt altceva, decît să aprobe o dispo-

4. V. Miller zu Aichholz, A. Loehr, E. Holzmair, *Österreichische Münzprägungen 1519—1938*, Ed. II, Wien, 1948.

5. Tassilo Eypeltauer, *Corpus Nummorum Regni Mariae Theresiae*, Basel, 1973.

6. Huszár Lajos, *Pénzverés Körmöcbányán 1748—1768 években* (Baterea monedelor la Kremnica între anii 1748—1768), în *NumKözl*, Budapesta, LXVI—LXVII, 1958.

7. Comunicări mai mici în revistele *Az Érem* și *NumKözl*.

ziție mai veche cu un sfert de veac a tatălui și predecesorului ei (1 iunie 1717),⁸ valabilă pentru toate monetăriile, conținând 124 articole, ade-vărat, cu anumite mici modificări. Această dispoziție, considerată de bibliografia de specialitate ca fiind foarte importantă, prevede printre altele că monetăriile sînt obligate să bată:

— dintr-o marcă vieneză de aur (280,67 g) de 23 carate și 8 grăn (985‰). 80 ducați întregi și 2/3, în greutate nominală totală le 3,495 g, sau 3,446 g aur;

— dintr-o marcă vieneză de argint cu titlul de 875‰, 9 taleri întregi și 3/4, în greutate nominală totală de 28,82 g, sau 25,22 g argint.

În prima parte a domniei sale, politica monetară a Mariei Tereza se bazează integral pe această dispoziție din 1717. În consecință, dă dispoziție tuturor monetăriilor să procedeze în spiritul ei.

La urcarea sa pe tron, în Imperiu funcționau opt monetării, la Viena, Hall, Graz, Praga, Kremnica (Chremnitz, Körmöcbánya), Baia Mare (Nagybánya), Alba Iulia (Karlsburg, Gyulafehérvár) și Milano⁹. Începînd din 1744, bat însă monede pentru Maria Tereza și monetăriile din Antwerpen, Bruxelles și Brügge¹⁰, din anul 1750 și Mantua și Piacenza¹¹, din 1763 Banska Stiavnica (Schmöllnitz, Szomolnok)¹² și din 1764 li se alătură și Günzburg¹³. După dispoziția din 1742, într-un timp relativ scurt, se diminuează standardul monetar de două ori. Asupra acestui fapt stau mărturie dispozițiile ei din 30 iulie 1748 și 7 noiembrie 1750¹⁴. Pe monedele bătute după anul 1750, standardul monetar scăzut este marcat printr-o cruce burgundă sau crucea Sfintului Andrei, amplasată după an, potrivit punctului XXV din instrucții. Cunoaștem o misivă a monetăriei centrale vieneze către monetăria din Kremnica, datată din 27 noiembrie 1750 în care, printre altele, anunță că va trimite și ștanțe reprezentînd cruci burgunde mai mici și mai mari, dînd totodată dispoziții în sensul ca să nu omită, la baterea talerilor, a jumătăților și sferturilor de taleri, a monedelor de XVII, VII creițari și a groșilor, aplicarea acestor semne.

Pe lingă scăderea standardului monetar, anul 1750 ne mai rezervă și alte noutăți: se sistează baterea monedelor de argint de VI și XV

8. Kupa Mihály, *Pénzrendszereink áttekintése 1526 óta* (Sinteza sistemelor noastre monetare de la 1526), în *Az Érem*, Budapesta, XXIV, 1968, 45—46, p. 14; Köhegyi Mihály, Nagy Ádám, *Pénz- és gazdaságtörténeti adatok Mária Terézia korából* (Date cu privire la istoria monetară și istoria economiei din epoca Mariei Tereza), în *Cumania*, Kecskemét, III, 1975, p. 104.

9. Eypeltauer, *op. cit.*, p. 23.

10. *Idem*, p. 22.

11. *Ibidem*.

12. *Ibidem*.

13. *Ibidem*.

14. Kupa Mihály, *op. cit.*, p. 15

creițari¹⁵. După anul 1747 o singură monetărie, cea de la Hall, a mai emis monede de VI creițari, în anii 1748 și 1750¹⁶. Deși literatura de specialitate cunoaște moneda de XVII creițari din 1750 a monetăriei de la Viena¹⁷, locul monedelor de VI și XV creițari, retrase din circulație, este preluat numai din 1751 de monedele de VII¹⁸ și XVII¹⁹ creițari.

Prin această dispoziție Maria Tereza a legiferat de fapt o uzanță mai veche, deoarece valoarea de circulație a monedelor de VI și XV creițari de mai mult timp, mai precis din 1695, era de VII respectiv le XVII creițari. Această ridicare a valorii era necesară pentru a restabili echilibrul cu valoarea talerului care a crescut de la 90 de creițari la 120 de creițari. Noile monede de VII și XVII creițari au fost bătute cu respectarea standardului monetar scăzut, valabil din noiembrie 1750, în consecință conținutul lor de argint pur este mai mic decât cel al monedelor anterioare, de VI și XV creițari. Spre exemplificare, dăm următoarea comparație: o monedă de VI creițari bătută în 1742 conținea 1,44 g argint pur²⁰, pe cind moneda de VII creițari din anul 1751, doar 1,37 g²¹. O scădere asemănătoare se constată și la moneda de XVII creițari: o monedă de XV creițari din 1742 conținea 3,6 g argint pur²², iar moneda de XVII creițari numai 3,32 g²³.

În anul 1750 se va sista, pentru aproape un deceniu, baterea monedelor le aramă, începută în 1748²⁴. Este vorba de monede de 1 pfennig și de 1 creițar, bătute de monetăria de la Viena, pentru circulația monetară din Austria timp de trei, respectiv un an.

La 21 septembrie 1753 se va produce o nouă reformă monetară, anume convenția monetară încheiată cu Bavaria²⁵. În spiritul convenției s-a preluat standardul monetar al convenției de 20 de florini și s-a decis aplicarea lui pînă la cea mai mică valoare de circulație. Inițial, convenția a acceptat ca greutate de bază a baterii monedelor, marca de la Colonia (233,856 g). La scurt timp, majoritatea statelor sud-germane au aderat la această convenție, dar electorul bavarez încă din 1753 se desprinde din convenție. Practica circulației monetare a confirmat însă, între timp, viabilitatea standardului monetar din 1750, bazat pe marca vieneză. Cu acest fapt poate fi explicată apariția instrucțiunii din 1 ianuarie 1754, care reglementa întregul sistem de batere a monedelor

15. Huszár Lajos, *Pénzforgalom és pénzértékvizsnyok Sopronban* (Circulația monetară și relații de valoare monetară la Sopron), în *Századok*, 105/6, 1971, p. 1180.

16. Eypeltauer, *op. cit.*, p. 141.

17. *Idem*, p. 131.

18. *Idem*, p. 138.

19. *Idem*, p. 131.

20. Köhegyi-Nagy, *op. cit.*, p. 104.

21. *Idem*, p. 107.

22. *Idem*, p. 104.

23. *Idem*, p. 107.

24. Huszár Lajos, *NumKözl*, 1958, p. 37—40.

25. Huszár Lajos, *Századok*, p. 1181.

și care fixa ca greutate de bază marca vieneză²⁶. Potrivit acesteia, în prima ordine se dădeau dispoziții tuturor monetărilor pentru păstrarea nealterată a dispozițiilor din noiembrie 1750 cu privire la standardul monedelor de aur și argint.

Începînd cu anul 1754, pe piesele bătute se observă, pe mai departe, prezența crucii burgunde sau cele a Sfîntului Andrei, însă de această dată, ca semn al standardului monetar al convenției. Literatura de specialitate, în mod firesc, consideră cea mai esențială și cea mai semnificativă dispoziție introducerea standardului monetar al convenției și paralel cu ea, instrucțiunile din ianuarie 1754 date de Maria Tereza²⁷. Standardul monetar al convenției a fost valabil în Imperiul habsburgic pînă în 1857²⁸, exceptînd perioada războaielor napoleoniene.

În 1759—1760 sîntem martorii unei alte reforme monetare a Mariei Tereza: generalizarea baterii monedelor de aramă în tot Imperiul. Dispozițiile legale privind standardul monetar sînt datate însă din 27 septembrie 1760 și 16 martie 1761. Cele două dispoziții prevăd, ca dintr-un chintal vienez de aramă (56,1229 kg) să se bată:

3.360 piese de o poltură	în valoare de 84 florini de 16,70 g;
4.920 piese de 1 creițar	în valoare de 82 florini de 11,38 g ²⁹ ;
6.720 piese de un gröschel,	în valoare de 84 florini de 8,33 g;
8.400 piese de un denar	în valoare de 84 florini de 6,68 g;
10.440 piese de 1/2 creițar,	în valoare de 87 florini de 5,36 g;
24.000 piese de un pfennig,	în valoare de 100 florini de 2,33 g;
57.600 piese de un heller,	în valoare de 120 florini de 0,97 g.

O nouă dispoziție, datată 8 octombrie 1779, a scăzut standardul monetar al monedelor de aramă, în sensul că dintr-un chintal vienez de aramă trebuiau bătute monede în valoare de 120 florini, după cum urmează:

7.200 piese de 1 creițar,	cu greutatea nominală de 7,77 g; ³⁰
9.600 piese de un gröschel,	cu greutatea nominală de 5,845 g;
14.400 piese de 1/2 creițar,	cu greutatea nominală de 3,88 g;
28.800 piese de 1/4 creițar,	cu greutatea nominală de 1,945 g.

Scopul evident al dispoziției era de a asigura un venit și mai mare vistieriei. Este suficient să comparăm datele celor două tabele pentru a ne da seama că reînceperea baterii monedelor de aramă, după o pauză de aproape un deceniu, depășește deja limitele circulației unei provin-

26. Kupa Mihály, *op. cit.*, p. 16.

27. cf. Kupa Mihály, *op. cit.*, p. 15—16; cf. Köhegyi-Nagy, *op. cit.*, p. 108.

28. Huszár Lajos, în *Századok*, p. 1181, consideră, în mod eronat că acest sistem a fost aplicat pînă în 1856, iar Eypeltauer, *op. cit.*, p. 17, afirmă că pentru Austria el a fost valabil pînă în 1858. Considerăm însă, că din moment ce Franz Iosif I, în 1857, emite deja moneda de 1 florin, data corectă a sistării acestui sistem este anul 1857 (anul Tratatului de la Viena)!

29. Eypeltauer, *op. cit.*, p. 18; Huszár Lajos, *NumKözl* 1958, p. 37.

30. *Ibidem*.

îmbrăcînd formele unei circulații valabile pentru întregul Imperiu. Nu este deci vorba de reinnoirea, în 1759, a baterii monedelor de aramă, ci despre extinderea lor în așa măsură, încît să înlocuiască monedele de argint. Acest fapt este dovedit și de ordinul primit de monetăria de la Kremnica, dat de la Camera aulică la 21 mai 1760, dispunînd să nu se mai bată monede de argint cu valoarea nominală mică³¹.

Prin patentă imperială din 1761 se dispune baterea monedelor de aramă cît și circulația lor și în Ungaria³². Se cunoaște, din date arhivistice, că aceasta nu s-a produs fără incidente. Oamenii și-au manifestat neîncrederea față de „monedele roșii” și nu o dată, doar intervenția autorităților a putut să rezolve respectarea patentei³³.

În așa numitele principate ereditare de mai multă vreme s-au dat dispoziții privind preschimbarea monedelor de argint. Dorind să extindă măsura și asupra Ungariei, Camera aulică, la data de 14 august 1764 dispune că, începînd de la 1 octombrie toate monedele aflate încă în circulație (noltura, 1/4, 1/2 și 1 crețari, denari ungurești), bătute în argint, nu mai au valabilitate. Pînă la acest termen monetăriile, vămile de trigesima și oficiile de sare le vor preschimba în monede de aramă, fără a percepe vreo taxă, însă după acest termen preschimbarea se va efectua doar la valoarea intrinsecă a argintului.

O altă curiozitate a politicii monetare contemporane este baterea paralelă a majorității monedelor³⁴. Aceasta s-a realizat, în parte, pentru soțul Mariei Tereza, în parte pentru fiul ei, baterea începînd după data de 4 octombrie 1745, cînd Francisc Ștefan de Lorena a fost ales împărat Romano-German. Printr-un decret, datat din 11 februarie 1746, Maria Tereza dispune să se bată monede și cu efigia și numele soțului ei, după cum urmează:

Cu efigia împăratului :

Cu efigia Mariei Tereza:

La Viena

— toate monedele de aur și jumătate din cantitatea monedelor de argint;

— jumătate din cantitatea monedelor de argint;

La Kremnica

— jumătate din cantitatea monedelor de argint.

— toate monedele de aur și jumătate din cantitatea de monede de argint;

31. Huszár Lajos, *NumKözl* 1958, p. 36

32. *Ibidem*, p. 37.

33. Kőhegyi-Nagy, *op. cit.*, p. 117; cf. Nagy Ádám, *Adalékok Mária Terézia pénzveréséhez* (Contribuții la istoria monetăriei Mariei Tereza) în *A Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve* 1973 (Anuarul Societății numismatice maghiare 1973), Budapesta, 1980, p. 48—49.

34. Eypeltauer, *op.cit.*, p. 23.

La Graz, Hall, Praga, Baia Mare și Alba Iulia

— jumătate din toate monedele bătute; — jumătate din toate monedele bătute.

Aceste dispoziții nu au fost însă respectate în toate cazurile de monetării. Astfel, **contrar dispozițiilor**, la Viena aproape în fiecare an s-au bătut ducați cu numele Mariei Tereza³⁵. Nu cunoaștem motivele acestui fenomen.

Această batere paralelă continuă și după moartea împăratului Francisc I. Baterea postumă este reglementată de dispozițiile de modificare, date de Maria Tereza la 21 iulie 1766. Aceleași dispoziții ordonă monetărilor să bată monede cu efigia și numele fiului ei, Iosif II³⁶. Astfel, 1/3 din totalitatea emisiunilor va purta numele și chipul răposatului ei soț, 1/3 cele ale lui Iosif II și 1/3 cele ale împărătesei. Nici această dispoziție nu a fost însă respectată.

Cu numele și chipul împăratului Francisc I au fost bătute monede postume, cu anul 1765, doar la Viena și Kremnica: la Viena ducați, iar la Kremnica monede de 20 de crețari pînă în anul 1780. La celelalte monetării baterea postumă a durat doar cîțiva ani. Semnele distinctive ale acestor emisii postume sînt literele plasate sub efigie, marcînd totodată și anul emiterii: „A”=1766; „B”=1767 „P”=1780. Cu moartea Mariei Tereza baterea monedelor postume a fost sistată.

MONETĂRII ȘI MONETARI

Examinînd materialul numismatic din acești 40 de ani constatăm că în perioada domniei Mariei Tereza dinainte de 1766, nu găsim sigle sau semnele de maestru pe monede, iar pe monedele de argint bătute pentru principatele ereditare nici măcar semnul monetăriei³⁷. Din această perioadă cunoaștem doar două emisii cu semne de maestru monetar, amîndouă din anul 1765: un taler de la Hall și o monedă de 20 de crețari de la Graz. Singura monetărie care în această perioadă (1764—1765) marca toate emisiunile cu semnele monetăriei, era cea de la Günzburg, iar pe unele monede din anul 1765, pe lîngă semnul monetăriei apare și semnul maestrului monetar.

În schimb, pe monedele bătute pentru circulație în Ungaria putem identifica totdeauna și semnul monetăriei, chiar și atunci cînd aceste monede au fost bătute în monetării austriece. Putem aminti ca exemple, polturele emise la Viena și Hall, pe care literele W-I, respectiv H-A, amplasate lîngă Madonă identifică monetările³⁸. Celelalte semne de pe lîngă Madonă, P-H, înseamnă: Patrona Hungariae.

35. *Ibidem.*,

36. *Idem*, p. 24.

37. *Ibidem.*

38. *Idem*, p. 23.

Monedele cu valoare mai mică: 1/4, 1/2 și 1 pfennig; heller; 1/2 creițar; denar de aramă sau gröschel, de asemenea sînt bătute fără semnul monetăriei, deși cunoaștem excepții și în acest sens. Asemenea piese sînt monedele de 1 pfennig bătute la Viena în anii 1748, 1749 și 1750 pe care vom găsi litera „W”³⁹. De asemenea, fac excepție monedele de 1 pfennig și 1/2 creițar bătute la Alba Iulia în anii 1764 și 1765, pe revers aflîndu-se literele „C-A” (Carolina-Alba)⁴⁰.

Între anii 1759—1765 pe monedele de aramă de 1 creițar, bătute cu numele Mariei Tereza figurează, în mod consecvent, semnul monetăriei, astfel: W = Viena, C-A sau C = Alba Iulia (Carolina Alba), H = Hall, G = Graz (pînă în 1763) și Günzburg (din 1771), K = Kremnica (Chremnitz, Kőrmöcbánya), N-B = Baia Mare (Nagybánya), S = Banska Stiavnica (Schmöllnitz, Szomolnok). Semnele K-M de pe polturile de aramă indică Kremnitzer Münze sau Konventions Münze⁴¹.

Prin decretul său, dat la 6 iulie 1766, Iosif II în calitate de co-împărat, a dispus un nou sistem de marcarea pentru toate monetăriile, care trebuia aplicat pe toate tipurile de monede. Conform decretului semnele sînt: A = Viena, B = Kremnica, C = Praga, D = Graz, E = Alba Iulia, F = Hall, G = Baia Mare, H = Günzburg, S = Schmöllnitz (Banska Stiavnica, Szomolnok)⁴². În baza unui decret emis cu zece zile mai tîrziu (16 iulie 1766) a dispus ca, pe lângă semnele monetăriilor, pe monede să figureze și inițialele maiștrilor monetari și ai inspectorilor (Wardein). În acest fel, de acum înainte, pot fi găsite pe monede și semnele maiștrilor. În urma acestor două decrete vom putea reîntîlni pe monede următoarele combinații de litere ale monetăriilor și maiștrilor:⁴³

— Pe monedele bătute la VIENA, semnul monetăriei este „A”; Semnele maiștrilor, mai frecvent întîlnite: C—K, IC—SK, C—A, IC—FA, AW și IZV;

C și IC sînt semnele maistrului monetar Johann Augustin Cronberg; K și SK înseamnă Sigismund Anton Klemmer, Wardein; A și FA denotă prezența lui Franz Ignaz von Aycherau, Wardein; AW reprezintă inițialele gravorului Anton Wiedemann; IZV se referă la gravorul Johann Zenobio Weber.

— KREMnitz BERGSTADT (Kremnica, Kőrmöcbánya) figurează cu semnul de monetărie „B” (pe unele monede „K”);

39. *Idem*, p. 159.

40. *Idem*, p. 261 și 260.

41. *Idem*, p. 23. În legătură cu semnele K—M, mai recent s-a emis ipoteza că interpretarea lor de „Kremnitzer Münze” corect ar fi Konventions Münze”; v. Rádóczy Gyula, *Mária Terézia Magyar Pénzverése* (Monetăria maghiară a Mariei Tereza), Budapesta, 1982, p. 115; de altfel, semnele K—M apar, de exemplu, și pe emisii de la Banska Stiavnica, ceea ce dovedește justetea noii interpretări.

42. Eypeltauer, *op.cit.*, p. 24.

43. *Idem*, p. 24—25.

Semne ale maiștrilor: K—D, SK—PD și EVM—D;

K și SK pot fi explicate: Sigismund Klemmer von Klemmersberg, maistru monetar;

EVM sau EvM reprezintă inițialele lui Ignaz Kramer Edler von Münzburg, maistru monetar;

D și PD reprezintă inițialele inspectorului (Wardein)

Paschal Josef von Damiani.

- Monedele bătute la PRAGA au semnul „C”;

Semnele maiștrilor întâlnite pe aceste monede sînt: vS—S, EvS—AS, vS—K, EvS—IK, PS—IK;

Înțelesul literelor vS, EvS și PS este: Paul Erdmann von Schwingerschuh, maistru monetar;

S și AS sînt inițialele lui Anton Stehr, Wardein;

K și IK îl reprezintă pe Ignaz Kendler, de asemenea Wardein.

- GRAZ are semnul „D”;

Semnele întâlnite aici: I—K, G—K, CG—AK, CvG—AK;

I este inițiala lui Paul Anton Iuli, maistru monetar;

G, CG și CvG sînt inițialele maestrului monetar Carl von Geramb;

K și AK reprezintă inițialele lui Johan Adam Kollmann, Wardein.

- ALBA IULIA este reprezentată pe monede prin sigla „E”;

Semnele de maiștri întâlnite: H—G, H—S, AH—GS;

H și AH au înțelesul: Anton Josef Hammerschmied, maistru monetar;

G îl reprezintă pe Alexander de Gagia, Wardein;

S și GS înseamnă Gottfried Schickmayer von Steindlbach, Wardein.

- Semnul monedelor bătute la HALL este „F”;

Inițialele de maiștri întâlnite pe monede: aS, AS, a—S și VC—S;

a și A îl reprezintă pe maestrul monetar Ludwig Aschpacher;

VC este semnul maestrului monetar Josef Hubert von Clotz;

S este sigla Wardeinului Johann Josef Stockner.

- Pe monedele bătute la BAIA MARE apare sigla „G”;

Sigle de maiștri întâlnite: B—L, IB—FL, B—V, IB—IV;

B și IB sînt inițialele lui Josef Brunner, maistru monetar;

V și IV se referă la Josef Vischer, Wardein;

L și FL este sigla lui Franz Anton Lechner, Wardein.

- GÜNZBURG are ca siglă de monetărie „H”;

Inițiale de meșter întâlnite: S—C, SC, S—F, IF, TS, FS, ST; dezlegarea acestora se prezintă astfel:

S și TS: Tobias Schöbl, maistru monetar;

C: Josef Hubert von Clotz, Wardein;

F și IF: Josef Faby, Wardein;

S și ST: Anton Stehr, Wardein.

- Monetăria de la ANTWERPEN folosește ca semn imaginea unei miini. Inițiala „R” se referă la gravorul Jacques Roettiers.

- Pe monedele bătute la BRUXELLES întîlnim un cap de înger, iar sigla „H” este inițiala gravurului Harrewijn.

— BRÜGGE are ca semn un leu; inițialele „H” și „R” se referă la gravorii Harrewijn, respectiv Roettiers.

— MILANO, MANTUA, și PIACENZA nu au folosit semne de monetărie.

Ampalsarea acestor semne este destul de variată : pe monedele bătute în Austria, de obicei, ele se află sub ghearele vulturului cu două capete, între gheare și penajul de la coada vulturului, între penajul cozii și cartușul stemei, sub aripile vulturului, câteodată foarte aproape de marginea monedei, dar se întilnesc chiar și în centrul cimpului.

Maiștrii monetari și-au amplasat semnele pe reversul monedei, excepție făcând doar maiștrii de la Günzburg care, în mod consecvent, le amplasează pe avers.

Pe monedele de 1/4, 1/2 și de un taler bătute pentru Ungaria după 1767, atît sigla monetăriei cît și semnele maiștrilor sînt amplasate pe reversul monedelor.

După apariția decretului din 9 decembrie 1780 pe monede nu mai apar semnele de maiștri, dar uzul siglelor de monetărie, în modul prescris de decretul din 6 iulie 1766, a rămas în vigoare pînă la 1867.

TIPUL MONEDELOR

După părerea noastră, anul 1766 reprezintă o cotitură în emiterea monedelor Mariei Tereza, nu numai din punctul de vedere al siglelor de monetărie și al semnelor de maiștri, ci și în ce privește aspectul monedelor, imagine, chiar și legenda. La tratarea acestor aspecte, pentru înlesnirea orientării, împărțim în două etape emiterea monedelor Mariei Tereza.

Examinînd imaginea de pe monede vom afla că între 1741—1765 împărăteasa este prezentată cu diademă, cu părul lung și ondulat, iar între 1766—1780 vom afla bustul ei, cu voal sau drapat pe cap.

În cazul busturilor găsim mai multe variante. Se schimbă coafura, drapajul vestimentației, forma broșei, ba mai mult, pe unele monede vom putea recunoaște chiar și cercei.

Pe monedele bătute pentru Ungaria bustul este identic cu cel de pe monedele bătute pentru întregul Imperiu. Desenul aversului diferă însă, în conformitate cu decretele emise la 6 februarie și 16 februarie 1767, pe talerii și florinii de tip nou, bătuți la Krcmnică. Pe aversul acestora găsim stema Ungariei, deasupra căreia se află coroana maghiară susținută de doi îngeri⁴⁴ (pl. LXXIX/1).

Pe reversul monedelor bătute pentru întregul Imperiu se află vulturul cu două capete, pe piept purtînd scutul cu stema. Acest scut este prevăzut totdeauna cu coroană. Pe monedele mai mari se află chiar două

44. Această măsură avea ca scop împiedicarea exportului talerilor în Orientul mahomedan; unde tipurile cu această imagine nu au fost acceptate; cf. Kupa, *op.cit.*, p. 16.

coroane alăturate. Pe monedele bătute pentru principatele ereditare forma scutului și ordinea stemelor este foarte variată. S-au folosit scuturi compartimentate în 4, 5 sau chiar în 14 cîmpuri, precum și scuturi în formă de inimă. Stema principatului care se află în al patrulea cîmp al scutului sau în scutul în formă de inimă ne ajută la identificarea monetărilor în cazul în care sigla nu este prezentă pe monedă. Monedele de la *Viena* poartă stema Austriei (pl. LXXV/1), cele de la *Hall* vulturul tirolez (pl. LXXVI/2), cele de la *Graz* grifonul Styriei (pl. LXXVI/1), cele de la *Antwerpen* o mină, cele de la *Brügge* un leu, cele de la *Alba Iulia* stema Transilvaniei (pl. LXXIX/2), cele de la *Praga* prezentau leul Boemiei (pl. LXXV/7) cele de la *Günzburg* întrebuițau stema Burgau-lui (pl. LXXV/9), cele de la *Milano* imaginea unui șarpe cu un copil în gură (pl. LXXVII/8), cele de la *Mantua* o stemă cu vultur (pl. LXXVII/9).

Vulturul cu două capete de pe monedele Mariei Tereza nu are în gheare niciodată nici sceptru, nici sabie sau globul cruciger, spre deosebire de monedele lui Francisc I sau al succesorului Iosif II.

Monedele emise pentru Ungaria au pe revers imaginea Madonei cu pruncul Iisus pe braț. Madona totdeauna poartă coroană și are aureolă, ținându-l pe Iisus fie pe brațul drept, fie pe cel stîng. Iisus cîteodată are aureolă, dar de cele mai multe ori capul lui este înconjurat doar de raze.

Pe monedele bătute în spiritul decretului din 1767 la Kremnica (taleri și florini), pe revers apare imaginea Madonei, tronind pe nori, înconjurată de raze, cu coroană și aureolă, în mîna dreaptă purtînd sceptru, iar pe brațul stîng pe pruncul Iisus care ține globul cruciger.

LEGENDE

În legenda aversului monedelor bătute între 1741—1745, Maria Tereza apare cu titlul de *regină* M.(aria) THER.(esia) D.(ei) G.(ratia) REG.(ina) HUNG.(ariae) BOH.(emiae).

Între 1746—1765 va întrebuița titulatura de *împărăteasă*: M.(aria) THER.(esia) D.(ei) G.(ratia) RO.(manorum) IMP.(eratrix) GE.(rmaniae) HUNG.(arie) BOH.(emiae) REG.(ina).

Între anii 1766—1780 a întrebuițat, de asemenea, titulatura de *împărăteasă*, dar de această dată lipsește titlul de *regină* a Germaniei: M.(aria) THER.(esia) D.(ei) G.(ratia) ROM.(anorum) IMP.(eratrix) HUNG.(ariae) BOH.(emiae) REG.(ina).

Pe emisiunile pentru Ungaria legenda aversului corespunde aceloră emise pentru întregul Imperiu, dar titlurile sînt înșirate numai pe avers. Legenda de pe *toate* monedele emise de Maria Tereza pînă la 1766, pe avers, începe de jos (din punct de vedere heraldic din dreapta), iar după această dată de sus (din punct de vedere heraldic din stînga).

În identificarea monetăriei monedelor de argint austriece, bătute înainte de 1766, ne va da o mînă de ajutor legenda de pe revers. Titlurile înșirate mai jos diferă de la monetărie la monetărie, dar aceeași monetărie va întrebuița numai un singur tip de legendă pe revers în tot timpul domniei Mariei Tereza.

Astfel, pe monedele bătute la GRAZ, pe revers se află legenda: ARCH.(idux) AUST.(riae) DUX BUR.(gundiae) ET STYRIAE.

Pe cele bătute la PRAGA: ARCH.(idux) AUST.(riae) DUX BURG.(undiae) SI.(lesiae) M.(arggravius) MO.(raviae).

Monedele bătute la GÜNZBURG poartă legenda: ARCH.(idux) AUST.(riae) DUX BURG.(undiae) MARGGR.(avius) BURGOVIAE.

Piese bătute la VIENA și HALL poartă legenda: ARCH.(idux) AUST.(riae) DUX BURG.(undiae) COM.(es) TYR.(olis).

Pe reversul monedelor bătute în ȚĂRILE DE JOS legenda este: ARCH.(indux) AUST.(riae) DUX BURG.(undiae) BRAB.(antiae) COM.(es) FLAND.(riae).

Monedele ieșite din monetăria de la ALBA IULIA, potrivit celor două perioade, poartă două tipuri de legendă. Astfel piesele bătute între anii 1741—1745 au legenda de pe revers: ARCH.(idux) A.(ustriae) D.(ux) BU.(rgundiae) PR.(inceps) TRAN.(silvaniae) N.(upta) D.(ux) LO.(tharingiae) B.(arique) MAGNA D.(ux) ETR.(uriae), iar cele emise între anii 1746—1780 au intrat în circulație cu legenda: ARCH.(idux) AU.(striae) DUX MEDI.(olani) PR.(inceps) TRAN.(sylvaniae) CO.(mes) TY.(rolis).

Pe monedele bătute pentru circulația din Ungaria legenda de pe revers este identică în toate etapele, în funcție de valoarea monedelor. Pe monedele mici: PATRONA HUNG.(ariae), pe cele de mărime mijlocie: PATRONA REGNI HUNGARIAE, iar pe florini și taleri, mai mari: S.(ancta) MARIA MATER DEI — PATRONA HUNG.(ariae).

Aceste legende, după cum rezultă și din cele de mai sus, sînt abreviate. Abrevierile și intreruperile abrevierilor prezintă o varietate deosebit de bogată, în funcție de mărimea monedelor și a caracterelor întrebuițate. Austria se abreviază: A., AU., AUST., AUSTR., dar putem găsi și abrevierea: AUSI.

Pe monedele mai mari ca dimensiune putem găsi legende și pe cantul pieselor, și anume deviza „IUSTITIA ET CLEMENTIA“, legendă ce rămîne neschimbată în tot cursul domniei Mariei Tereza. Un fenomen demn de reținut este și acela că, în loc de U, rareori se întrebuițază V.

PARITATEA DINTRE VALORI

În timpul domniei Mariei Tereza moneda de bază era florinul. Un taler valora doi florini, valoare ce nu s-a schimbat în decursul domniei sale. Nu același lucru putem spune despre ducatul de aur: în 1741 va-

loarea unui ducat era de 4 florini (respectiv 240 creițari), după 17 iulie 1742 valoarea s-a ridicat la 4 florini și 9 creițari. După 7 noiembrie 1750, valoarea ducatului „imperial” era de 4 florini și 10 creițari, iar cea a ducatului de Kremnica 4 florini și 12 creițari, această valoare ridicându-se în 1782, la 4 florini și 16 creițari, iar către sfârșitul domniei lui Iosif al II-lea s-a urcat la 4 florini și 30 creițari.

Valoarea unui florin este: 20 groși, 40 polture, 60 creițari sau 100 denari. Valoarea polturei (potor, polturac în limbajul uzual românesc din Transilvania): 1 1/2 creițari sau 1/2 groși.

Moneda de 3 creițari era numită groș. Un „gröschel” valora 3/4 creițar. Valoarea creițarului era, mai departe, de 4 „pfennig” respectiv „filieri”. Denarul valora 3/5 creițar, adică 0,6 creițar. Există și „quadrant”-ul, cu valoarea de 1/4 creițar. Se mai aflau în circulație și piesele de 1, 1/2 și 1/4 pfenigi.

UNITĂȚILE MONETARE DE CALCUL

Având în vedere complicațiile provocate de circulația monetară, era necesară posibilitatea calculării în baza unui echivalent constant. Astfel, s-au format diferite unități „de calcul”⁴⁵, apărute deja în secolele XV—XIV. Acestea nu au fost emise. O astfel de unitate de calcul era „florinul unguresc” apărut la începutul secolului al XIV-lea și fiind „în circulație” până pe la mijlocul secolului al XVII-lea, unitate ce valora 100 denari. Începând din secolul al XVII-lea apare florinul „renan” (de pe Rhin) care valora 60 creițari.

În circulația monetară locală s-au format însă și alte unități de calcul, sub diferite denumiri, provenind, pe de o parte din totalizarea diferitelor tipuri de monede, iar pe de altă parte din cauza fluctuației valorice a monedelor uzuale. „Florin scurt” a fost numit florinul cu valoarea de 99 denari, adunat din 33 polture (florinul unguresc valora 100 denari). În secolul al XVIII-lea, „florinul scurt” apare și sub denumirea de „florin țărănesc”, echivalent cu 16 și 1/2 groși, adică 49 și 1/2 creițari („crucri” uneori în limbajul românesc transilvan contemporan). Mai târziu, sub denumirea de „florin scurt” s-a înțeles un florin de calcul valorind 50 creițari, cu 10 creițari mai mic decât „florinul renan” cu valoarea lui de 60 creițari. S-a mai calculat și în „taler scurt” care valora 1 și 1/2 florini calculați cu 150 denari sau 90 creițari. Un „florin răvaș” („vonás forint”) rezultat din adunarea a trei „mariași” (monedă de 17 creițari) valora 51 de creițari.

Poporul și-a alcătuit denumiri proprii pentru diferitele monede, luând în considerare cîte o caracteristică a acestora. Astfel apare „husoș”, „Kopfstück” pentru moneda de 20 creițari; talerul „lajias” pentru talerii bătuți dintr-un argint mai bun și o greutate mai mare, pentru cir-

45. Pentru toate aceste sisteme de calcul a se vedea Kőhegy-Nagy, *op. cit.*, p. 111.

culația Țărilor de Jos, monedă pentru care s-a plătit suprapreț (agio); moneda de XVII creițari cu denumirea de „mariaș”; numele de „jumătate Kopfstuck” dat monedei de 10 creițari; „pitac” este numele popular al monedei de 7 creițari; apare denumirea de „șuștac” prin care se înțelegea moneda de 6 creițari; „groș” acoperă moneda de 3 creițari; gröschel valorind $\frac{3}{4}$ creițari era cunoscut sub denumirea de „greșlei” iar denumirea uzuală a denarului era „monedă mică” (pénz).

Pentru orientarea mai ușoară în acest noian de tipuri și denumiri de monede erau în circulație diferite tabele, cum sint cele redactate de profesorul Maróthi György din Debrecin: *Aritmetica practica* și altele⁴⁶.

În încheiere câteva date interesante privind puterea de cumpărare a monedelor⁴⁷:

Între anii 1741—1748 la Viena, prețul cărnii a fost limitat la 5 și $\frac{1}{2}$ creițari livra, deci aproximativ 6 kg de carne valora un florin. În 1743 pentru fiecare piele de lup predată autorităților de către vânători, impozitul respectivului a fost micșorat cu 1 florin. În 1758 această reducere s-a ridicat la 1 taler.

În 1741, pe la mijlocul lunii octombrie, pentru transportul unui chintal de sare de la Szolnok la Pesta s-au plătit 15 denari, iar același transport între Seghedin și Pesta valora 25 denari.

Taxele medicale între anii 1741—1748 au fost stabilite astfel: tratarea unei fracturi — 20 florini, iar dacă era fractură deschisă — 30 florini. Paracenteza era limitată la 5 florini, iar tratarea unei luxații cu contuzii de asemenea la 5 florini.

În 1745 o pereche de piei de bou care, crude, cântăreau 50 de livre (aprox. 25 kg) iar uscate 19—20 livre, valora 10 florini. Prețul unei perechi de piei de vițel era de 1 florin și 20 creițari.

În 1746 muncitorii la cosit primeau 4 groși pe zi (12 creițari) și mîncare, iar fără mîncare cîștigau 6 groși (18 creițari) pe zi. La strînsul finului cîștigau cîte 2 groși (6 creițari) și mîncare, sau 3 groși (9 creițari) fără mîncare.

Zidarii și dulgherii în 1750 cîștigau 9 groși pe zi (27 creițari, în lunile de vară, iar în lunile de primăvară și iarnă cîte 8 groși (24 creițari), avînd în vedere că ziua era socotită zi lumină.

În septembrie 1753 o pereche de pui de porumbei avea prețul de 4 creițari, o cupă de făină albă 3 creițari, 1 livră de slănină 6 creițari, o cupă de lapte dulce 2 creițari, o găină 6 creițari.

În 1747 valoarea unui bou de la pășune era de 30—40 taleri.

În 1759 Curtea de la Viena intenționa să cumpere 2.000 de cai la valoarea nominală de 60 de florini unul.

46. Maróthi György, *Arithmetika, vagy a számvetésnek mestersége, mellyet irt és közönséges haszonra főképpen a Magyarországon előforlható dolgokra alkalmazni igyekezett*. Debreczenben, nyomt. Margitai János által 1743.

47. Köhegy-Nagy, op. cit., p. 113—116.

Maria Tereza a limitat și tarifele de pensiune de la Viena: pentru cazare pe o zi și 7 feluri de mâncare se percepea o taxă de 24 creițari, iar aceeași cazare cu numai 5 feluri se taxa la 12 creițari.

În 1767 Joseph Haydn la Opera de la Viena a plătit pentru un bilet situat la un loc mai bun 14 creițari.

BEITRÄGE ZUR KENNTNIS MARIA THERESIA'S MÜNZPRÄGUNG (1740–1780)

(Zusammenfassung)

Der Verfasser präsentiert, in eine Synthese, einige Aspekte Maria Theresia's Münzprägung. Die synoptische Tabellen und die Bildtafeln erfassen die Frequenz der Münzen.

REGHINUL ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA (1849–1918)

MIHAI SZABÓ

Dezvoltarea economică.

În această perioadă, în Transilvania, mai ales în marile orașe se adâncesc relațiile de producție capitaliste, se dezvoltă burghezia și proletariatul industrial. În Reghin, localitate situată în estul Transilvaniei, zonă rămasă în urma regiunilor centrale și mai ales vestice ale Transilvaniei, se accentuează dezvoltarea producției meșteșugărești, a micii producții industriale, elementele producției industriale capitaliste vor apărea abia spre sfârșitul secolului, când apar primele fabrici de cherestea, de cărămizi și de spirt și începe prelucrarea industrială a lemnului.

În toamna anului 1848, orașul a fost mistuit de flăcări și ars aproape în întregime. Pentru refacere a primit de la stat, în 1850, sub formă de împrumut cu dobândă de 210.000 forinți pe o durată de 50 ani. Împrumutul a fost dat locuitorilor tot sub formă de împrumut¹.

Un moment deosebit de important în viața socială a Reghinului va fi ridicarea lui, cu data de 15 ianuarie 1863 în rîndul orașelor, deziderat de secole al întregii populații. Orașul va fi scos din subordinea Comitatului județului Turda și va fi subordonat direct guvernului². Recursurile vor fi înaintate magistraturii regale supreme de la Sibiu. La adunarea festivă care a fost denumită „Nunta de aur a orașului”³ au participat locuitori de toate naționalitățile. Actul imperial a fost prezentat în limba română, maghiară și germană în ovațiile îndelungate ale cetățenilor. Cu ocazia solemnității, I. P. Maior, reprezentant al elementelor cu orientare democratică a burgheziei române transilvănene, cetățean al orașului, viitorul președinte al Despărțămîntului „Astrei”, adept înflăcărat al frăției dintre poporul român și naționalitățile conlocuitoare, spunea: „Numai egalitate, frățietate și concordie între toți și Reghinul va ajunge la

1. Barabás Endre, *Maros-Torda vármegye és Marosvásárhely közigazdasági leirása* (Descrierea economică a județului Mureș-Turda și a orașului Tirgu-Mureș), Budapesta, 1907, p. 110.
2. *Beiträge zur kenntniße Sachsishc-Reens* (Contribuții la cunoașterea Reghinului săsesc), Sibiu, 1870, p. 210–211; în continuare *Beiträge*.
3. *Hermannstädter Zeitung vereinigt mit dem Siebenbürgen Boten* (Ziarul Sibiului asociat cu Curierul Ardealului), Sibiu, nr. 64 din 16. III. 1863.

înflorirea dorită". Reghinul își va menține statutul de oraș privilegiat, liber, regesc pînă la noua reorganizare teritorială (1876) cînd primește statutul de oraș cu consiliul organizat, fiind subordonat din nou comitatului.

În perioada de refacere crește numărul meșteșugarilor, se deschid noi ateliere, unele mai mari, care lucrează cu 5—10 calfe. Breslele devin tot mai mult o frînă în dezvoltarea liberă a industriei meșteșugărești și se vor desființa, oficial în 1872. În rîndul meseriașilor din Reghin însă se manifestă în continuare tendința de unire și organizare, de găsire a unor forme noi, ce se va finaliza prin constituirea de asociații industriale. Ele vor juca un rol pozitiv în activitatea economică și socială a orașului. Raportul pe anul 1878 al viceprefectului județului Mureș—Turda cu privire la starea județului și a măsurilor economice luate, menționează că industria județului ar cunoaște un avînt mai mare dacă ar exista asociații industriale, dar, afară de Reghin, pe teritoriul județului, asemenea asociații nu există⁴. În 1887 în oraș au funcționat cu o activitate însemnată 15 asemenea asociații, printre care: asociația tăbăcarilor, cojocarilor, cizmarilor, curelarilor, croitorilor, timplarilor, dogarilor etc. Asociațiile au avut statutele proprii în care au fost precizate scopurile acestora: aprovizionarea meseriașilor cu materie primă, desfacerea ordonată a produselor, apărarea membrilor împotriva concurenței străine etc. Vechea industrie de breaslă din oraș se transformă în industrie meșteșugărească care a cuprins întreaga gamă a meseriilor. Preponderența atelierelor meșteșugărești se va menține și în primii ani ai secolului nostru.

În ultimul deceniu al secolului trecut situația meseriașilor a devenit tot mai grea, atît datorită ratelor și dobînzilor mari ce trebuiau plătite pentru împrumutul din 1850, cît și mai ales, greutateilor pe care le provoca concurența mărfurilor austro-ungare. În situație foarte grea se aflau cizmarii, pantofarii și cojocarii. Aceștia din urmă au și intervenit pe lîngă camera de comerț și industrie pentru apărarea lor împotriva concurenței străine, pentru înființarea unui teritoriu vamal independent și găsirea unor căi și posibilități de a exporta înspre răsărit, adică dincolo de Carpați⁵.

Din statisticile vremii rezultă că numărul atelierelor mici era destul de mare, în cele mai multe cazuri patronul lucrînd singur sau cu 1—2

4. *Egyesült Maros-Torda vármegye 1878-iki állapotáról a tett közigazgatási intézkedésekről évi jelentése; a vármegye alispánja* (Raportul subprefectului județului unit Mureș-Turda despre starea județului și măsurile economice luate), Tirgu-Mureș, 1879, p. 39.

5. *A marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara jelentése 1895 évben* (Raportul Camerei de comerț și industrie pe 1895), Tirgu-Mureș, 1896, p. 260; 272. În continuare *A marosvásárhelyi ...*

calfe și ucenici. În anul 1900 din totalul de 694 ateliere⁶ numai 192 lucrau cu 2 sau mai multe calfe ori cu muncitori calificați. În 1910 numărul acestora a crescut la 235; a crescut în mod deosebit numărul atelierelor care lucrau cu 5—10 calfe, ceea ce ilustrează tendința de concentrare a industriei meșteșugărești în ateliere mai mari, extinderea muncii salariate, exploatarea acestora, transformarea lentă a industriei meșteșugărești în industrie capitalistă.

În acea perioadă capitalul comercial, acumulat din comerțul cu lemne, cu cereale, spirt etc. s-a îmbinat și a fost investit în industria spiritului, morăritului, lemnului și a materialelor de construcții, ramuri care se vor dezvolta tot mai mult și în care s-au manifestat primele semne ale revoluției industriale. Și la Reghin, ca și la Tg.-Mureș și în alte orașe al Transilvaniei, primele întreprinderi unde s-au folosit mașini, instalații mecanice, în primul rând cazane și mașini cu aburi, au fost morile, exploatarea forestieră, fabricile de prelucrare a lemnului și fabricile de cărămizi.

Dezvoltarea producției de fabrică a fost înlesnită de legea protecției capitalului autohton precum și de noua convenție comercială, încheiată în 1892 între România și Austro-Ungaria.

Industria alimentară a avut tradiții bogate în morărit și în producția spiritului și a berii. Cele mai însemnate mori, de mare capacitate din oraș la sfârșitul secolului, erau moara lui Mendel Schwartz și a lui Leopold Hühel.

În 1895 din cele 8 fabrici de spirt, care au funcționat în județul Mureș-Turda, 4 erau din Reghin: Fabrica lui Mendel Farkaș care era și cea mai mare fabrică din județ, a lui Kosch și Schobel, a lui Samuilă Kloss și Ioan Kraus, acesta având fabrica în Reghin sat⁷. Fabricile din Reghin realizau o producție destul de mare pentru aceea perioadă. În 1895 din Reghin s-au transportat pe calea ferată în direcția Tirgu-Mureș 115.900 kg. spirt pentru desfacere. Industria spiritului a avut o situație avantajoasă până la construirea căilor ferate Războieni-Reghin și Reghin-Deda-Ciceu, datorită, prețurilor reduse ale materiilor prime agricole pe care producătorii nu le puteau transporta și vinde în altă parte. Ulterior, mai ales în primul deceniu al secolului nostru, capitalul acumulat a fost investit în alte ramuri industriale.

O altă ramură a producției industriale care câștigă teren a fost industria de construcții, mai ales cea de cărămizi și țiglă. Până la mijlocul secolului trecut cărămizile și țiglele erau proluse ocazional prin muncă și arse pe cîmp. Necesitățile sporite de construcții, cauzate și de opera de refacere a orașului, nu mai puteau fi satisfăcute cu munca manuală și s-a trecut la producția de fabrică. În 1870 în oraș a funcționat o fabri-

6. *Magyar Statisztikai Közlemények* (Comunicări statistice maghiare), Budapesta, 1904, partea II-a, p. 854.

7. *A marosvásárhelyi ... jelentése 1895 évben*, p. 252, 256.

că de cărămizi⁸ cu o mașină cu aburi de 12 C. P. Aceasta a fost prima mașină cu aburi în Reghin. În 1890 au fost deja 2 fabrici care foloseau forța aburului, mai importantă fiind fabrica lui Ioan Müller (la capătul străzii Mihai Eminescu; azi se văd doar câteva ruine ale fabricii).

În dezvoltarea și viața economică a orașului un rol deosebit a avut exploatarea și prelucrarea lemnului. Lemnul exploatat din munții apropiați, mai ales din Munții Gurghiului, era adus și prelucrat în produse de cherestea, butoaie, parchet sau mobilă și a fost desfăcut în diferite localități, chiar îndepărtate. La început exploatarea se făcea individual sau în grupuri mici. La mijlocul secolului trecut însă a luat amploare. S-au constituit asociații sau societăți care s-au ocupat atât de exploatarea cât și de comercializarea lemnului. În 1853 negustorii de plute, care erau asociați câte 2-4, s-au unit într-o societate în care au intrat apoi și câțiva negustori din Lipova. Reghinienii cumpărau și transportau plutele, lipovenii vindeau plutele la Arad și în alte localități, chiar mai îndepărtate. În 1855 societatea se reorganizează și se constituie în „Societatea Wermescher“ funcționând până în 1858. În 1859 se constituie o nouă societate care purta numele de Societatea de plute „Wermescher“ aceasta avea asociați din Reghin, Gheorgheni, Toplița și Lipova. Această asociație și-a încheiat activitatea în 1863 cu mare deficit.

În 1866 se constituie cu 25 de membri „Societatea de plutărit“ din Reghin (Floss Kompanie)⁹ avînd formă de asociație în participațiune cu mize diferite. La început, societatea cumpăra diverse cantități de material lemnos, în picioare, de la proprietari particulari compozesorate, pe care, le exploata, transporta și plutărea pe Mureș. În Ungaria a deschis un birou pentru desfacerea plutei. Capitalul societății s-a ridicat repede la 144.000 forinți, sumă mare în acel timp.

După reglementarea raporturilor de proprietate (1871), societatea începe să cumpere păduri și drepturi de proprietate de la compozesori, mărindu-și tot mai mult patrimoniul forestier; în 1890 societatea posedă vreo 32.000 de iugăre (peste 18.000 ha) de pădure.

În 1867 se înființează o societate pentru reglementarea albiei Mureșului. În 1870 — 1873 se regularizează riul Gurghiu, care permitea introducerea „plutăritului uriaș“. În 1873 a sosit la Ierbuș prima plută uriașă expedită de la Lăpușna, conținînd 322 trunchiuri de rășinoase.¹⁰ Plutăritul uriaș și-a atins apogeul pe riul Gurghiu în anii 1890 — 1895, cînd soseau de la Lăpușna plute cu 700 — 720 mc lemn de rășinoase. La începutul secolului XX, cînd se dă în folosință linia ferată îngustă Reghin-Lăpușna (1905), plutăritul decade. În 1908 societatea intră în li-

8. Beiträge . . . p. 176.

9. Czoppelt, H. *Die Geschichte der Sächsisch-Regener Aaldindustrie A. G.* (Istoria industriei de exploatare forestieră din Reghinul Săsesc), în *Bistritzer Deutschen Zeitung* (Ziarul german din Bistrița) nr. 62 din 1932.

10. Nicolae Petra, Szabó Mihai, *Un secol de prelucrare industrială a lemnului în Reghin (1873—1973)*, manuscris, vol. II p. 12.

chidare. În locul ei se înființează o societate pe acțiuni „Säschsich — Regener — Waldindustrie, A. G.” care se limitează mai mult la lichidarea afacerilor fostei societăți, la administrarea și cultura pădurilor.

În Reghin, pe lângă societățile de mai sus se ocupau de exploatarea, transportul și desfacerea lemnului: Mandel Schwartz, firmă fondată prin 1865, Albert Țetető și Frații Farkaș. Societatea de plutărit a avut depozite mari în Gurghiu și Ierbuș unde a fost construit un canal care și astăzi traversează teritoriul întreprinderii de Prelucrare a Lemnului (IPL).

Pentru valorificarea mai bună a lemnului a început construirea de fierăstraie care funcționau la început cu apă, apoi cu aburi. Primul fierăstrău de apă se construiește pe terenul unde astăzi este moara (lângă IPM Sport), cu roată puternică, având 2 gater, instalație care începu să producă cherestea în anul 1873, dată când începe în Reghin prelucrarea industrială a lemnului. Producția anuală de cherestea era de cca. 12.000 mc. Acest fierăstrău de apă a funcționat până în anul 1888, când este demontat și cumpărat de stat pentru înființarea unei fabrici de cherestea.

Firma „Mendel Schwartz” construiește în 1879, lângă Mureș, între Reghin și Suseni, (în Reghin-sat) un fierăstrău de apă acționat de o turbină hidraulică de 60 C. P. la care au fost cuplate două gater și două circulare. Cheresteaua, până la construirea căii ferate Războieni-Reghin, a fost expediată cu supraîncărcătură pe plute, în aval, spre Tîrgu-Mureș, iar apoi pe cale ferată. Fierăstrăul, care se va dezvolta ulterior, va funcționa până în anul 1930.

În 1888 Ioan Müller înființează o fabrică de cherestea, unde se introduce, pentru prima oară în Reghin, folosirea aburului în prelucrarea lemnului. Fabrica nu cunoaște o dezvoltare deosebită. În 1922 patronul vinde mașinile societății anonime „Industria — lemnară — Reghin”. În 1888 Statul cumpără fierăstrăul de apă al Societății de plutărit (din Ierbuș) și construiește o fabrică de cherestea cu aburi pe actualul teritoriu al Întreprinderii de Prelucrare a Lemnului'. Din acei ani a rămas și funcționează și azi coșul întreprinderii. A fost prima fabrică a statului din Bazinul Mureșului Superior care a folosit aburul pentru producerea cherestelei. Fabrica a lucrat cu o mașină de abur, 3 gater și 2 circulare, a fost arendată unei firme pe timp de 10 ani, după expirarea căreia a fost luată în arendă de către Goldfinger care a sporit numărul gaterelor și circularilor. În 1917 fabrica a reintrat în proprietatea statului și a fost închisă.

În anul 1895 Societatea de plutărit a construit o fabrică de cherestea la confluența râului Gurghiu cu Mureșul, pe terenul unde este astăzi Întreprinderea de Utilaje și Piese de Schimb (IUVS), care intră în funcțiune în 1908. La început fabrica a fost dotată cu o mașină de abur, două gater și 4 circulare; anual a debitat circa 32.000 mc bușteni și rășinoase. Fabrica a fost vîndută, în 1910, firmei „Goldfinger și Teplan-

szky" care o demontează și construiește, pe același loc, o fabrică de cherestea modernă sub denumirea de „S. A. pentru comerțul cu lemne” (Concern Foresta). Se introduce acționarea electrică a instalațiilor și mașinilor, devenind prima fabrică din Bazinul Mureșului Superior care utilizează pe scară largă, la acționarea utilajelor, energia electrică. În 1918 își schimbă numele în „S. V. Foresta Română”.

În 1905 firma „Goldfinger și Teplanszky” construiește în Ierbuș, pe actualul amplasament al fabricii de cherestea I. P. L. o a doua fabrică urmînd ca după 10 ani să treacă la stat. Fabrica intră în funcțiune cu 2 mașini cu abur, 3 gatere grele, speciale pentru debitarea lemnului, și 32 circulare ușoare. În anii următori fabrica primește noi mașini și instalații. În 1908 fabrica participă cu mai multe produse ale sale, printre care, macheta unei plute uriașe, cherestea fag-aburită, lețuri pentru mobilă etc. la expoziția industrială de la Londra. Fabrica a fost în funcțiune sub administrația statului de la 1917 pînă la 1921, cînd a fost arendată Cooperativei forestiere „Gurghiul”.

Paralel cu dezvoltarea producției industriale de fabrică, producția meșteșugărească scade ca pondere și importanță, dar se menține încă mult timp deservirea populației. Așa se explică faptul că, în Reghin, în 1910,¹¹ funcționează 708 ateliere din care 11 cu peste 10 calfe, 22 cu 6-10 calfe, 99 cu 3-5 calfe, 103 cu 2 calfe, 151 cu o singură calfă și 322 fără nici o calfă. În Reghin-sat, în același an funcționează 60 de ateliere din care 33 fără nici o calfă, în comuna Iernuțeni 23, iar în Apalina 17 asemenea ateliere.

În dezvoltarea industrială a orașului un rol important va juca uzina electrică, a cărei construcție a început în 1910 și a fost dată în funcțiune în 1911, cînd datorită solicitărilor mari din partea întreprinderilor, căilor ferate, a morilor, atelierelor și populației a apărut deja necesitatea extinderii uzinei. În 1911 funcționau în oraș 42 motoare electrice.¹² Pentru producția energiei electrice uzina a folosit puterea apei.

Progrese însemnate s-au realizat și în agricultură, deși tot mai puțini locuitori activi se ocupau exclusiv de cultivarea pămîntului și creșterea animalelor. Statistica din 1900 menționează în această ramură numai 147 locuitori activi în oraș, 87 în Reghin-sat, 163 în Iernuțeni și 287 în Apalina. Mari proprietari de pămînturi sînt menționați 7 în Reghin, 6 în Reghin-sat, 2 în Iernuțeni și 1 în Apalina. Din cele de mai sus rezultă că agricultura rămîne ramură dominantă numai în comunele apropiate, azi cartiere ale orașului.

Progresele care s-au înregistrat în dezvoltarea producției meșteșugărești, apoi capitaliste, dezvoltarea circulației mărfurilor au făcut posi-

11. *Magyar Statisztikai Közlemények, 1910 évi népszámlálás* (Comunicări statistice maghiare; recensămîntul populației din 1910, Budapesta, p. 852, 857.

12. *A marosvásárhelyi ... 1912 évről, Tîrgu-Mureș*, p. 105.

bilă acumularea internă de capital ceea ce a condus la crearea unor instituții de economii și de credit.

În anul 1865 se înființează o cooperativă de credit și economie cu 509 membri care va cunoaște o însemnată dezvoltare la începutul secolului XX.¹³ În 1872 se constituie o nouă cooperativă de economie și credit. În anul 1886 se înființează Banca „Mureșană”,¹⁴ societate de economii și de credit, cu fond de bază de 20.000 forinți, instituție ce a răspuns nevoilor burgheziei românești, în formare. Printre principalii inițiatori ai băncii se află memorandistul Patriciu Barbu care, singur deținea 44 de acțiuni din cele 400 subscrise. În 1910, datorită activității fructuoase a băncii, capitalul social se va ridica la 240.000 ceea ce se va menține până în anul 1918. În 1895 ia ființă o nouă cooperativă de economie și de credit cu 543 membri, iar în 1848 Societatea anonimă „Banca industrială și comercială din Reghin”¹⁵.

Instituții financiare iau naștere la sfârșitul secolului trecut și în comunele aparținătoare azi orașului¹⁶. În 1892 se constituie, cu sediul în Reghin-sat „Societatea anonimă de economii și credit din Reghin și jur”, cu 1000 de acțiuni. În 1894 se înființează „Cooperativa de credit” din Apalina și în 1895 „Cooperativa de credit” din Iernuțeni. După criza economică de la începutul secolului al XX-lea învierea economică dă naștere unor noi instituții financiare. În anul 1911 se constituie Banca populară „Cerbul”¹⁷, societate pe acțiuni cu un fond de 100.000 coroane. Statisticile menționează pentru acest an o sucursală a „Băncii de economii” S. A. și o sucursală a „Casei de economii” din Tîrgu-Mureș.

Dezvoltarea meșteșugarilor și apoi a producției de tip capitalist în oraș, precum și a agriculturii în comunele din jur a determinat intensificarea schimbului de mărfuri, dezvoltarea comerțului. Comerțul, în a doua jumătate a secolului se făcea mai mult cu cereale și vite, cu produsele atelierelor meșteșugărești, ale fabricilor de spirt și cu lemnul exploatat și transportat pe plute de către societățile de plutărit.

Construirea în etape a liniei ferate Războieni-Tîrgu-Mureș-Reghin-Ciuc, care lega Reghinul de alte centre industriale și financiare dezvoltate, a avut ca rezultat transportarea directă a produselor. Pe piața orașului încep să apară agenți și achizitori care reprezentau diferite firme industriale și comerciale pentru contractarea și achiziționarea de mărfuri.

În dezvoltarea comerțului un rol important aveau încă în acea perioadă iarmaroacele tradiționale. Aceste iarmaroace (tîrguri) erau vizitate

13. *Erdélyi és bánáti közgazdasági lexikon* (Lexikon economic ardelean și bănățean), Oradea, p. 127.

14. Vasile Dobrescu, *Aspecte ale activității băncii „Mureșana” din Reghin până la 1918*, în *Marisia*, V, 1975, Tîrgu-Mureș, p. 251.

16. *Pénzügyi compass* (Compas financiar), 1910—1911, p. 984—985.

16. *A marosvásárhelyi ... 1895-ben*, p. 284.

17. *Pénzügyi compass*, 1911—1912, vol. II, p. 1105.

de comercianți de vite din regiuni mai depărtate ale Transilvaniei precum și din Austria, Ungaria, țările balcanice etc. Dacă la iarmaroacele anuale adăugăm și târgurile săptămânale putem deduce volumul comerțului cu animale era neobișnuit de mare. În 1893 au fost vândute în Reghin 74.240 vite și 3.200 cai în 1896 60.000 vite și 2.489 cai, iar în 1903 40.610 vite și 3.652 cai.¹⁸ În anii următori, și mai ales în prima jumătate a secolului XX, iarmaroacele și târgurile de animale vor scădea ca importanță din viața comercială a orașului.

Comerțul cu lemne, în această perioadă capătă o amploare și mai mare. Societățile de plutărit au transportat la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea pînă la Zam anual 10.000 de plute.¹⁹

Dezvoltarea producției meșteșugărești și apoi a celei capitaliste a constituit o reală și puternică bază de dezvoltarea comerțului. Dacă în 1857 în oraș au fost numai 7 comercianți, în 1870 numărul acestora s-a ridicat la 122, în 1900 la 262, iar în 1910 în comerț și activitatea de credit au lucrat 368 de cetățeni. În centrul orașului au apărut magazine moderne, cu bogate și variate cantități de mărfuri. Pentru viața economică a orașului este semnificativ faptul că, aici, s-au vândut, în 1895, mai multe produse ale industriei metalurgice decît în Tîrgu-Mureș.²⁰

Reghinul în această perioadă, a participat activ și la comerțul exterior. Unele fabrici și ateliere mai mari s-au prezentat cu produsele lor la expoziția națională de la Budapesta (1896), la București (1906) și la Londra (1908), răspunzînd solicitărilor de export. „Societatea de plutărit” și Firma „Mendel Schwartz” au exportat produse de cherestea în Austria, Germania, Bulgaria, Egipt, în Asia Mică și în alte țări, Firma „Schwartz” din Reghin-sat, a exportat cereale în Austria și Germania, firmele „Samuilă Kloss” și „Kosh și Schobel” au exportat vite în mai multe țări, mai ales în Ungaria și Austria, Firma „Mendel Farkas” a exportat spirt ș.a.²¹

Dezvoltarea producției de mărfuri, a circulației mărfurilor, necesitatea legării regiunilor de centrele mai importante a impus construirea liniei ferate și în această parte a Transilvaniei. Linia ferată Tîrgu-Mureș-Reghin-Ciceu-Brașov se construiește și se dă în folosință în secțiuni: Tîrgu-Mureș-Reghin, în 1885, Reghin-Deda în 1906, Deda-Ciceu în 1909. În anul 1886 în Reghin era o gară provizorie. Gara propriu-zisă va fi construită și dată în folosință în 1909, cînd linia ferată se prelungește pînă la Deda. În anul 1905 printr-o cale ferată forestieră

18. Barabás Endre, *op. cit.*, p. 105.

19. *Idem*, p. 106.

20. Erdély, *turisztikai, földügyi és néprajzi folyóirat* (Ardealul, revistă turistică balneară și de folclor), 1894, Anul III, nr. 9—10, p. 312.

21. *A marosvásárhelyi ...* 1895-ben, p. 284—285.

orașul este legat de localitățile din Valea Gurghiului, pînă la Lăpușna. La începutul secolului al XX-lea din stația Reghin plecau și soseau zilnic 2 trenuri de călători și două trenuri de marfă.

În ceea ce privește comunicațiile este de reținut construirea poștei și a centralei telefonice în 1898 și legarea centralei telefonice, în 1902, la rețeaua națională a sistemului telefonic. Prin aceasta s-au micșorat și mai mult distanțele dintre Reghin și celelalte centre ale Transilvaniei.

Dezvoltarea industrială și comercială a orașului a atras după sine creșterea populației într-un procent mai ridicat decît sporul natural obținut.

În 1870 în industria meșteșugărească au fost ocupați 1243 de locuitori, din care 521 au fost muncitori și funcționari. Numărul acestora a crescut considerabil în ultimele două decenii ale secolului cînd au apărut primele fabrici. Unele din ele au lucrat cu peste 30 de salariați.

La începutul secolului, 53% din populația activă a orașului a lucrat în industrie și în producția meșteșugărească, Reghinul situîndu-se în această privință pe primul loc²² din această parte a Transilvaniei, urmat de Tîrgu-Secuiesc și apoi de Tîrgu-Mureș, care avea atunci o populație industrială de numai 23%. În anul 1900 numărul muncitorilor de fabrică din oraș și din comunele Reghin-sat, Iernuțeni și Apalina s-a ridicat la 775, iar în 1910 la 2.426. Dacă adăugăm și muncitorii din construcții, transporturi, comerț etc. numărul muncitorilor angajați se ridică la cca. 3.000, o forță însemnată care va juca un rol activ în viața economică, socială și politică a orașului (pl. XCIII—XCIV).

Dezvoltarea învățămîntului, a culturii și sănătății

Perioada care a urmat revoluției burghezo-democratice de la 1848—1849 a însemnat și pentru acest oraș multiseclar o perioadă de dezvoltare și afirmare treptată mai ales a culturii românești, promovată cu conștiință națională de către școli și asociațiile culturale.

Învățămîntul. Revoluția a creat condiții favorabile laicizării treptate și lărgirii bazei învățămîntului de toate gradele. Legile școlare din această epocă oglindeau interesele burgheziei pentru formarea de lucrători utili capitalismului.

În 1868 se votează o lege care prevedea obligativitatea și libertatea învățămîntului elementar, în sensul că părinții puteau să-și trimită copiii la școala pe care o preferau. Învățămîntul a primit o orientare tot mai accentuată spre științele practice, un plan unitar și un program olar de stat²³. Școlile erau de stat, comunale sau confesionale. Deoarece statul nu a înființat școli pentru naționalități, acestea și-au susținut instituțiile cu mari sacrificii materiale.

22. Barabás Endre, *op. cit.*, p. 95.

23. *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, p. 234—235.

În Reghin, învățămîntul a cuprins toate formele de la învățămîntul preșcolar pînă la mediu. Corespunzător structurii naționale a populației, aici funcționau școli în limba română, maghiară, germană și idiș.

În ceea ce privește învățămîntul preșcolar, deși au existat preocupări în această direcție încă de la începutul deceniului al VI-lea al secolului trecut, prima grădiniță va fi înființată de către comunitatea luterană în anul 1887²⁴. În anii următori ea va funcționa cu două grupe și 72 de copii preșcolari.

Școlile românești din oraș și localitățile componente erau confesionale și aparțineau bisericii greco-catolice. „Școala greco-catolică” cu un plan de învățămînt și cu cadre didactice care au absolvit institutul pedagogic din Viena. În 1852 școala avea trei clase cu trei învățători: Ion Tăslăveanu, Petre Anca și Vasile Dumbravă. În același an Ion Tăslăveanu a deschis un „curs pentru învățătura magiștrilor” unde se predă metodică obiectelor de învățămînt în școlile de la sate, limba română, maghiară, germană, latină și cunoștințe agricole. Aceasta este prima școală normală din Valea Mureșului. În 1856 se înființează clasa a IV-a. În 1857 școala va deveni „școală capitală principală” pe lângă care va funcționa și un curs pedagogic cu durată de 4-10 luni pentru pregătirea candidaților învățători²⁵ ce va funcționa pînă în anul 1865 cînd se deschide preparandia de la Blaj. Școala a fost frecventată și de copii din satele apropiate. Fiecare învățător avea o normă de predare de 24 ore²⁶. Datorită lipsei oricărui sprijin din partea statului situația materială a școlii era deosebit de grea. Eforia școlară trebuia să facă mari eforturi pentru menținerea ei. Școala, prin Despărțămîntul „Astrei” avea legături cu cercurile de intelectuali de dincolo de Carpați, de la care primea cărți pentru copii²⁷. Simțind nevoia înființării unei școli în Reghin pentru pregătirea dascălilor necesari școlilor românești din această parte a țării, adunarea generală a Despărțămîntului „Astrei” a stabilit ca o sumă de 130 florini să formeze piatra fundamentală pentru un fond din care să se întemeieze, cu timpul, o școală normală, națională în Reghin. Școala a fost frecventată, printre alții, de Simion Măndrescu scriitor, profesor universitar, Ilie Cristea, patriarhul de mai tîrziu, Virgil Onițiu, autor de manuale școlare, scriitor și istoric literar. Cu privire la această școală Visarion Roman scria : „dintre toate școlile din

24. *Program der vierklassigen evangelischen Gymnasiums A. B. in Sächsisch Regen* (Programul Gimnaziului evanghelic de patru clase din Reghinul săsesc) Anul școlar 1891—1892, p. 77.

25. Nicolae Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800—1867*, p. 140.

26. *Beiträge* ... p. 273—274.

27. *Foaia școlastică*, Blaj, An. VIII, nr. 21, din 1/13 noiembrie 1879, p. 168.

28. Nicolae Albu, *op. cit.*, p. 140.

comitatele Turda, Cluj, Scaunul Mureșului, școala românească din Reghinul-săsesc se poate numi cea mai bună".²⁸

În 1885 dezvoltarea școlii impune construirea unei noi clădiri²⁹, ceea ce se va realiza de către comunitatea bisericească și cu sprijinul memorandistului Patriciu Parbu. Printre dascălii cu rezultate însemnate în dezvoltarea școlii sînt menționați în documente Gheorghe Crișan (1864—1869), Iosif Sita (1878—1883), George Maior (1870—1911) și Alexandru Moldovan, animator însuflețit și pe tărîm cultural. În anul 1853 se înființează la Apalina³⁰ o școală elementară greco-catolică cu ajutorul lui Paul Bornemisa care a donat parohiei în acest scop cîteva loturi de pămînt. În anul 1867, în această școală au învățat, sub conducerea învățătorului Georgiu Rusu, 30 de elevi. Începînd cu 1885 învățămîntul s-a desfășurat într-un local de școală care avea două încăperi.

În anul 1875 se înființează o școală românească și în Iernuțeni. Primul local de școală era construit din lemn și avea o singură clasă. Primul învățător al școlii a fost Roman Alexandru, învățător ambulant care predă la patru clase. Începînd cu 1885 la școală mai funcționau și trei clase de repetiții, elevii frecventînd școala în două zile pe săptămînă. Un rol important în viața școlilor românești din oraș și împrejurimi l-a avut despărțămîntul din Reghin al „Reuniunii învățătorilor”. Școlile românești au jucat un rol deosebit de important în culturalizarea maselor, în dezvoltarea conștiinței naționale a acestora.³¹

În condiții mai bune învățau elevii din școlile cu limba de predare maghiară și germană, deoarece comunitățile bisericești, care le patronau, dispuneau de fonduri mai mari. „Școala romano-catolică”³² din anul 1851 funcționează cu doi învățători. În anul 1860 comunitatea înființează și o școală de fete. Ambele școli funcționează într-o casă închiriată, pînă în 1875, cînd se construiește clădirea din strada Avram Iancu, cu un etaj și trei săli de clasă. „Școala evanghelică reformată”³³ a fost înființată în 1860, primul dascăl fiind Ludovic Gergely. În anul 1893 se construiește clădirea școlii din strada Anton Pann nr. 1.

În Reghin-sat își continuă activitatea „Școala confesională reformată”³⁴ înființată încă la începutul secolului al XVIII-lea. În 1846 se construiește clădirea din strada Vînătorilor înzestrată cu mobilier școlar. Cel mai renumit dascăl al școlii din acea vreme a fost Ștefan Szabó care a slujit școala timp de 52 ani introducînd metode perfecționate în predarea diferitelor obiecte de învățămînt. La această școală a

29. Pallos Albert, *Marosvármegye és Marosvásárhely szabad királyi város népoktatási intézeteinek története* (Istoria instituțiilor de învățămînt public din județul Mureș și orașul liber, regesc Tîrgu-Mureș), 1896, p. 95.

30. *Ibidem*.

31. *Foaia școlastică*, An. XV, nr. 17, din 1 noiembrie 1913, p. 519, 523.

32. Pallos Albert, *op. cit.*, p. 364.

33. *Idem*, p. 365.

34. *Idem*, p. 227—229.

învăţat Francisc Koós, eminent memorialist şi publicist. La sfîrşitul secolului şcoala va fi preluată de stat şi va funcţiona cu clase în limba de predare română şi maghiară. În 1896 se construieşte clădirea şcolii de pe strada Vinătorilor care se va extinde după unirea Transilvaniei cu România.

În Apalina funcţiona o şcoală confesională romano-catolică care posedea un local de şcoală şi un teren sportiv, şi o şcoală evanghelică reformată pentru care s-a construit un local corespunzător abia în 1891, înzestrată cu mobilier şcolar şi bibliotecă.³⁵

În Iernuţeni îşi continuă activitatea „Şcoala confesională evanghelică reformată“, care, în 1869 a primit un nou local de şcoală înzestrat cu cele necesare procesului instructiv-educativ³⁶.

Odată cu dezvoltarea fabricii de cherestea din Ierbuş şi cu înfiinţarea coloniei muncitoreşti s-a simţit necesitatea înfiinţării în acest cartier a unei şcoli de stat (1906?) primul dascăl fiind Iacob Hirsch.

Incendiul din toamna anului 1848 a distrus şi clădirea şcolii germane. Clasele de elevi funcţionau provizoriu în diferite încăperi mici, apoi în clădirea fostei primării unde şi-au putut desfăşura activitatea în mod normal. În anul 1853 apar preocupări pentru transformarea şcolii într-o şcoală reală inferioară, gimnaziu³⁷. Aceasta va fi o şcoală pentru negustori şi meseriaşi oferind cunoştinţele necesare acestora. În cadrul matematicii, de exemplu, s-au predat cunoştinţe elementare de contabilitate, iar în cadrul arhitecturii şi proprietăţile materialelor de construcţii.

Dezvoltarea economico-socială şi culturală a oraşului, creşterea numărului de elevi au făcut necesară construirea în anii 1891—1893 a unui nou local (actualul local al Şcolii generale nr. 5 de pe strada Şcolii). Cu toate că această şcoală a fost săsească (germană), fiind singurul gimnaziu în oraş, a fost frecventată şi de elevi români, maghiari şi evrei. În anul şcolar 1894—1895 din totalul de 740 elevi ai şcolii, 104 au fost români şi 138 maghiari. Pe lângă gimnaziu a continuat să funcţioneze şcoala elementară cu trei clase şi şcoala de fete „cu caracter de învăţămînt mediu“. Această şcoală a fost cea mai bine dotată, posedînd bibliotecă, hărţi, piese arheologice, o colecţie numismatică, animale şmpăiate şi alte materiale didactice.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX funcţionează şi o şcoală particulară în limba idiş cu doi învăţători.³⁸

35. *Idem*, p. 93—94.

36. *Idem*, p. 353.

37. H. Schuster, *Geschichte des Sächsisch-Regener Gymnasiums* (Istoria gimnasiului din Reghinul săsesc) in *Programm des vierklassigen evangelischen Gymnasiums und der mit denselben verbundenen Lehrenstalten in Sächsisch Regener, am Schlusse des Schuljahres 1894—1895* (Programa gimnaziului evanghelic cu 4 clase şi a instituţiilor şcolare afiliate din Reghinul săsesc la sfîrşitul anului şcolar 1894—1895, Sibiu).

38. *Beiträge* ... p. 275.

Dezvoltarea mai accentuată a producției de mărfuri, necesitatea stringentă de a face față concurenței produselor străine, care au început să abunde piața, au determinat conducerea orașului să înființeze o școală profesională de ucenici care să pregătească viitorii muncitori pentru marile ateliere și uzine care se vor înființa. Înființarea școlii profesionale a fost precedată de cursuri duminicale unde ucenicilor și muncitorilor li se predau matematică și desen.

Prima școală profesională de ucenici din oraș se înființează în anul 1884, care, în anul școlar 1890—1891 va funcționa cu un curs pregătitor, trei clase de ucenici și opt cadre didactice. Școala era frecventată de 269 ucenici care se pregăteau în 28 de meserii³⁹.

La începutul secolului al XX-lea, când în oraș funcționează și fabrici și uzina de prelucrare industrială a lemnului, a pielii și a produselor agricole, școala de ucenici va avea un rol și mai mare în viața economică a orașului. În anul școlar 1907—1908 școala va funcționa cu cinci clase de cunoștințe profesionale și patru grupe de desen, frecventate de 275 de ucenici, iar cursurile pregătitoare de 138⁴⁰. Cu mici modificări aceasta va fi structura școlii până la sfârșitul primului război mondial.

După absolvirea școlii, cafele și ucenicii trebuiau să urmeze diferite cursuri de perfecționare pe meserii, organizate de muzeul tehnologic industrial, menite să transmită cunoștințe de specialitate și să stimuleze inițiativa creatoare a meșteșugarilor. În 1908 au urmat cursurile de desen pentru croitori, 20 de calfe, iar cursurile pentru pantofari 25 de meseriași.

Bibliotecile. În epoca modernă alături de școli un rol important l-au avut în viața spirituală a orașului bibliotecile, cercurile de lectură și cazinourile. Primele biblioteci din Reghin, ca și alte orașe ale Transilvaniei, au fost biblioteci ale unor oameni de seamă sau a unor cercuri, cluburi sau cabinete de lectură,⁴¹ care jucau un rol însemnat în viața culturală a orașului.

După revoluția burghezo-democratică bibliotecile vor juca un rol și mai mare. În 1870 „Cercul maghiar de lectură” a posedat peste 700 de cărți și 11 publicații, iar „Societatea germană de lectură” 462 opere în 782 volume.⁴² Ambele posedau lucrări în limbile celor trei naționalități.

Biblioteci au funcționat și în cadrul comunităților religioase precum și în cadrul unităților școlare. În școli, ca și în cadrul cercurilor de lectură și al cazinourilor, bibliotecile s-au bucurat de o bună apreciere ca izvor de cunoștințe mai ales în rîndul dascălilor, intelectualilor, dar și

39. *A marosvásárhelyi ... 1891-ben*, p. 110.

40. *Az iparoktatás az 1906—1908 években* (Învățămîntul profesional în anii 1906—1908), Budapesta, 1909, p. 140, 240, 274.

41. *Istoria României*, vol. III, 1964, p. 1063.

42. *Beiträge ...* p. 113.

al meseriaşilor, comercianţilor şi funcţionarilor. Dintre bibliotecile şcolare cea mai bogată era biblioteca gimnaziului săsesc care avea în 1885 peste 7100 volume.

În culturalizarea maselor româneşti un rol însemnat a avut biblioteca Despărţământului „Astrei” avînd la bază biblioteca personală, în 200 volume, a lui Ion P. Maior, primul său preşedinte, precum şi biblioteca, Societăţii culturale a meseriaşilor români, înfiinţată în 1913. În 1902 se înfiinţează biblioteca cercului de citit al meseriaşilor maghiari⁴³ care era abonată la 11 publicaţii. În 1911 se înfiinţează o bibliotecă publică în Iernuţeni şi în 1912 una la Apalina⁴⁴ de către cercurile economice care se ocupau atît de ridicarea cunoştinţelor profesionale cît şi de culturalizare a cetăţenilor.

Cercurile şi societăţile de lectură. În strînsă legătură cu activitatea bibliotecilor îşi desfăşoară activitatea cercurile de lectură ale căror număr creşte considerabil în epoca modernă. La sfîrşitul secolului al XVIII-lea în oraş a funcţionat „un cabinet de lectură” frecventat de intelectualii care şi-au făcut studiile la Sibiu, Cluj şi în alte centre.

În 1846 se pun bazele societăţii germane de lectură⁴⁵ care în 1868 număra 85 de membri atingîndu-şi astfel scopul prevăzut în statutul de funcţionare de „... a forma spiritual, a înnobila sufletul ... a preţui şi a stima învăţătura ...”. În 1870 societatea dispunea de ziare printre care „Hermannstädter Zeitung” (Ziarul sibian), „Kronstädter Zeitung” (Ziarul braşovean), „Siebenbürgische Blätter” (Foile transilvănene) precum şi ziare româneşti şi maghiare ca „Fedeştiunea”, „Gura satului”, „Magyar polgár”, ceea ce dovedeşte că societatea nu a fost frecventată numai de saşi, dar şi de români şi maghiari, între ei existînd înţelegere şi bună colaborare.

În 1840 a fost constituită „Asociaţia districtuală maghiară de lectură”⁴⁶ care va fi reorganizată în 1863. În 1870 asociaţia va număra 38 de membri. Pe lîngă bibliotecă ea dispunea de mai multe colecţii de ziare ca: „Pesti Napló”, (Jurnalul pestan), „Székely Hírlap” (Curierul secuiesc), „Lámpás” (Felinarul), „Gura satului”, „Fedeştiunea” etc.

În 1867 se constituie Cazinoul din Reghin şi împrejurimi, al cărui scop era de „a organiza un centru de întîlnire a intelectualităţii din Reghin şi împrejurimi, a face abonamente la ziare, a înfiinţa o bibliotecă şi o sală de lectură, a ţine prelegeri cu subiecte economice, ştiinţifice şi din viaţa practică”. În 1894 se înfiinţează un nou cazinou care avea scopul de a avansa relaţiile dintre diferite naţionalităţi şi clase sociale (intelectuali, meseriaşi şi funcţionari), promovarea literaturii şi dezvoltarea vieţii publice. Cazinoul avea un mare număr de membri ro-

43. *Erdélyi magyar évkönyv 1918—1929* (Anuar maghiar ardelean), Cluj, 1930, p. 128.

44. *Idem* p. 207, 209.

45. *Beiträge* ... p. 114.

46. *Ibidem*.

mâni, maghiari și germani. În conducerea cazinoului erau reprezentate, de asemenea, cele trei naționalități, ceea ce dovedea prietenie și conlucrări frățească dintre acestea.

Societăți culturale. Alături de cercurile și societățile de lectură în epoca modernă se constituie și societăți culturale care își propun o arie mai largă de activitate, urmărind luminarea maselor prin răspindirea științei de carte, a literaturii și artei, educarea poporului în spiritul conștiinței naționale. O asemenea societate a fost „Asociațiunea română pentru literatura și cultura poporului român” (Astra) care a fost centrul de activitate al năzuințelor culturale, morale, sociale și al aspirațiilor naționale ale tuturor românilor din Transilvania. Continuând aspirațiile generației iluminiștilor și inspirându-se din ideologia pașoptiștilor, promotorii „Astrei” punând temelia unui program de luptă, au deschis perspective largi, în forme și împrejurări noi, vieții cultural-naționale a românilor le sub stăpînirea monarhiei austro-ungare.

De la înființarea „Astrei” intelectualitatea românească din Reghin și împrejurimi desfășoară o activitate susținută pentru sprijinirea asociațiunii. Învățătorul George Maior trimite în 1872 pentru foloasele societății o sumă însemnată. Peste un an frații Nicolae și Demetriu Marinovici depun la asociațiune un capital de 2350 florini ca „fundațiune pentru un stipendiu destinat tinerilor români care studiază în școli”.

Legăturile tot mai strînse cu asociațiunea, întinsa activitate desfășurată în Reghin pentru culturalizarea poporului au impus cu necesitate înființarea și aici a unui despărțămînt al „Astrei” ce va avea loc la 2/14 aprilie 1874,⁴⁷ cînd adunarea de constituire hotărăște adeziunea la țelurile Asociațiunii și alege comitetul de conducere și primul său președinte, învățătorul Ion P. Maior.

La adunarea de constituire Despărțămîntul a avut 59 membri ordinari și 29 membri ajutători. Cu toate piedicile puse de autorități Despărțămîntul a desfășurat o intensă activitate de răspîndire a literaturii și culturii în rîndul populației românești și din împrejurimi. În anul 1875, la propunerea lui Axente Sever, Reghinul găzduiește adunarea generală ordinară a „Astrei” la care a participat și George Barițiu. Adunarea a adus un suflu nou activității de luminare și culturalizare a maselor.

O activitate deosebit de laborioasă desfășoară Despărțămîntul sub președinția avocatului Patriciu Barbu (1885—1896), animator cultural și luptător politic, apărător înfocat al drepturilor românilor, participant activ la mișcarea memorandistă din 1882.

În 1890 în Reghin se ține o nouă adunare generală a „Astrei” în care participă mari personalități ale poporului român, printre care George Barițiu și Axente Sever. După această adunare, cu toate că autoritățile împiedică tot mai mult opera de culturalizare a maselor românești,

47. *Arhivele Statului, Sibiu, Fond „Astra”, dosar 12/81. Vezi Marin Șara, Despărțămîntul Reghin al „Astrei”, în Marisia, VI, Tîrgu-Mureș, 1976, p. 307—353.*

urmărind deznaționalizarea acestora, Despărțământul continuă munca de difuzare a cărților și broșurilor editate de „Astra”, de înființare de noi biblioteci, permanentizează șezătorile folclorice, organizează manifestări teatrale, prelegeri „poporale” și alte acțiuni de culturalizare.

Extinzându-și activitatea, despărțământul a cîștigat un prestigiu tot mai mare. Numărul membrilor și activitatea despărțământului s-a extins într-atîta, încît, în 1913 despărțământul se desparte în două: despărțământul Reghinului și despărțământul Gurghiuului.

Unul dintre meritele deosebite ale Despărțământului „Astrei” a fost promovarea cu consecvență a conștiinței naționale a poporului român, susținerea ideii de libertate și independență națională. Sub înrîurirea ideilor de libertate națională, a conștiinței naționale comune întregului popor român, mai mulți români din Reghin, alături de populația românească din întreaga Transilvanie au sprijinit războiul de neamirare a României prin ajutor material și financiar destinat ostașilor răniți pe cîmpurile de bătăie pentru independența națională a poporului. În toamna anului 1877, din inițiativa avocatului Patriciu Barbu, director al Despărțământului „Astrei” din zona Reghinului a ulat ființă un „Centru de Colectare” unde s-au strîns, numai din oraș, de la 21 locuitori, o sumă de 27 florini și 9 lei și diferite materiale pentru răniți, iar din comunele învecinate, de la 92 persoane suma de 46,20 florini, pînză și ștergere. Ajutorul modest al locuitorilor români din Reghin și împrejurimi în condițiile de restricție din partea autorităților, alături de efortul tuturor românilor a contribuit la înfăptuirea aspirațiilor de libertate și unitate națională a neamului românesc⁴⁸.

În culturalizarea populației românești, a căror pînlere în oraș a crescut tot mai mult, un rol însemnat a avut și „Societatea culturală a meseriașilor români” din Reghin, înființată în 1918. Ea a constituit un cadru organizatoric bun pentru educarea meseriașilor, afirmarea talentelor acestora în munca culturală. Scopul acestei asociații, prevăzut în statutul de funcționare, a fost „promovarea intereselor culturale și morale ale meseriașilor români din Reghin prin instituirea unui cabinet de lectură cu bibliotecă, aranjarea de lecture literare, producțiuni declamative, teatrale și prelegeri publice, înființarea unui cor vocal și instrumental”⁴⁹. Deși majoritatea membrilor din conducerea societății sînt intelectuali, munca se desfășoară în rîndul meseriașilor, mai ales a celor tineri. Societatea înființează o bibliotecă, înjghebează un cor al tinerilor sub conducerea învățătorului Alexandru Moldovan.

Viața artistică și muzicală. În năzuința pentru cultivarea oamenilor un rol însemnat a revenit mișcării artistice de amatori desfășurate în

48. Paul Abrudan, *Contribuția mureșenilor la războiul de independență*, în „Vatra”, Seria nouă, An. VII, nr. 7 din 20. III, 1977.

49. *Statutele Societății culturale a meseriașilor români din Reghinul săsesc*, Reghin, 1913.

cadrul școlilor și societăților culturale, mișcare îmbrățișată de majoritatea populației.

Intellectualitatea românească din oraș a subscris strădaniilor lui Iosif Vulcan și Iosif Hodoș pentru crearea unui fond de teatru național român. Din „Societatea pentru crearea unui fond de teatru” făceau parte din Reghin, Ion P. Maior și avocatul Patriciu Barbu, ambii personalități marcante în viața spirituală a orașului.⁵⁰

Prima reprezentație teatrală în limba română în oraș a avut loc în 1874 când societatea diletanților „teatrali” din Cluj a prezentat pe o scenă din sala hotelului orășenesc patru piese printre care și piesa satirică a lui Iosif Vulcan „Ciobanul din Ardeal”. Ziarul „Erdély” (Ardealul), referindu-se la aceste spectacole, arăta că „intellectualitatea românească cît și cea maghiară și sășească din oraș au manifestat însuflețire față de cauza nobilă pe care o servea teatrul, actorii fiind copleșiți cu manifestări de simpatie”. O altă reprezentație teatrală de seamă în limba română are loc în 1888⁵¹, cînd se prezintă vodevilul „Cîrlanii” de Costache Negruzzi.

În 1909, ca urmare a creșterii numărului iubitorilor și susținătorilor mișcării teatrale, se constituie în oraș un comitet-filială a „Societății pentru un fond de teatru” o pepinieră, „...unde se poate cultiva în mod sistematic interesul pentru scopul societății”. În anul următor, 1910, ca urmare a dezvoltării mișcării teatrale de amatori, a întăririi comitetului-filială, aici s-a ținut adunarea generală a „Societății pentru un fond de teatru” unde s-a subliniat că „... teatrul românesc va trebui să devină un factor de cultură menit să sprijinească lupta ideilor ce ne frămintă, lupta noastră națională”.

În Reghin au fost organizate, în repetate rînduri, reprezentații teatrale și în limba maghiară și germană. În 1899 trupa lui Mihai Baranyai, cu renumita actriță a Teatrului național din Budapesta, Kaffka Hegyesi Mari, a prezentat mai multe spectacole. La spectacole au participat un mare număr de români și germani care iubesc spectacole indiferent în ce limbă se joacă. În același an aici se prezintă drama „Gheorghe Brancovici” de Obernik.⁵² În anul următor orașul a fost vizitat de trupa teatrală a lui Hevesi Iosif care a organizat și ținut aici șase spectacole.

În anul 1889 trupa germană permanentă a lui Bauer Leo din Sibiu prezintă în oraș de două ori opera „Lorelly”. În 1900 artiștii amatori locali prezintă în limba germană opereta „Clopotele din Corneville” care se bucură de mare succes.⁵³

Ca urmare a creșterii numărului publicului care frecventa producțiunile teatrale, conducerea districtului teatral din Ardeal a indicat ca în

50. Grigore Ploesteanu, *Pentru un teatru național transilvănean*, în „Vatra”, A. I. nr. 1, din 1 aprilie 1971, p. 21.

51. *Gazeta Transilvaniei*, din 4/16 februarie 1888.

52. *Régenvidék*, An. I, nr. 29, din 17 aug. 1899.

53. *Sächsisch Regener Wochenblatt*, nr. 10, din 5 mai 1899.

Reghin, în fiecare trimestru, să fie prezentate piese de către diferite trupe de teatru.

La viața spirituală și artistică a orașului o contribuție substanțială au adus-o corurile, fanfara și asociațiile de muzică. Încă în 1860 se înființează „Corul locuitorilor germani” care s-a impus de la început prin caracterul lui de masă⁵⁴. Corul va funcționa, cu mici întreruperi, până la cel de al doilea război mondial. În 1883 se înființează „Cercul cotateșnesc maghiar de cîntece” sub conducerea dirijorului Francisc Csiszér, cu scopul „a savura cea mai nobilă plăcere socială”⁵⁵. Fondatorii au fost simpli meseriași, calfe, negustori, fără deosebire de naționalitate și religie. În 1884 prezintă primele piese corale în sala mare a hotelului. În anii următori va efectua nenumărate deplasări obținînd succese însemnate. Veniturile realizate din spectacole au fost donate în bună parte școlilor, elevilor săraci. Activitatea corului va cunoaște noi dimensiuni în primele decenii ale secolului nostru. În 1912 participă cu mari succese la concursul național coral din Budapesta.

În cadrul Despărțămîntului „Astrei” se înființează un cor mixt românesc care în 1908, sub conducerea lui Alexandru Moldovan, dă primele spectacole corale. În programele artistice ale „Astrei” erau prezentate cîntece de dezvoltare a conștiinței naționale a poporului.

În 1913 în cadrul „Societății culturale a meseriașilor români” ia naștere un nou cor românesc⁵⁶ care va avea un rol însemnat mai ales în educarea tinerimii române în spiritul dragostei față de neam, a tradițiilor poporului român pentru eliberarea socială și națională.

Spre sfîrșitul secolului al XIX-lea se constituie o societate muzicală cu scopul instruirii tineretului în muzica instrumentală și populară, educarea acestuia în spiritul dragostei față de muzică și a valorilor artistice. În acest scop societatea va susține concerte muzicale și în aer liber.

În primii ani ai veacului al XX-lea posibilitățile de culturalizare a maselor se înmulțesc prin utilizarea celei de a VII-a artă; cinematograful. Prima reprezentare cinematografică în oraș a avut loc la sfîrșitul lunii aprilie 1907, în centrul orașului, într-un cort, unde firma „Electro-Biograf” a prezentat, timp de o săptămînă, în fiecare seară, filme delectînd publicul cu reprezentații cinematografice⁵⁷. În anii următori populația îndrăgește atît de mult această artă, încît se rulează filme de două sau chiar de trei ori pe săptămînă.

Presa. Peisajul cultural al orașului se îmbogățește prin ziarele și revistele editate aici. Cu toate că orașul era relativ mic și avea numai cca. 9000 de locuitori, spre sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul se-

54. *Beiträge* ... p. 177.

55. *Ellenzék* (Opoziția), Tîrgu-Mureș, An. XII, nr. 153, din 8 oct. 1924.

56. *Registrul de procese verbale ale Societății culturale a meseriașilor români din Reghin*, p. 12.

57. *Sächsisch Regener Wochenblatt*, nr. 22 din 2 mai 1907.

colului XX, în Reghin se editează, cu intervale mai mici sau mai lungi, un număr de șapte ziare săptămânale.

În 1892 funcționează deja două tipografii : tipografia lui Karl Schesch și a lui Rudolf Burghardt⁵⁸.

Prima tipografie în oraș apare în anul 1870. Tipăresc calendare, imprimare, iar mai târziu și ziare. Acestea, au promovat literatura, știința, cultura, având un rol însemnat în viața spirituală a orașului cu mesageri ai unor informații din domeniul literaturii, al științelor și artelor, al vieții economice și sociale.

În această perioadă apar publicații numai în limba maghiară și germană. Prima publicație a fost „Szászégen. Havasalya”,⁵⁹ (Rehinul săsesc. Poalele muntelui) și a apărut în anii 1886—1887.

Între anii 1894—1920 apare cu destulă regularitate, în limba germană săptămânalul „Sächsisch-Regener Wochenblatt”⁶⁰, (Foaie săptămânală a Reghinului săsesc). A avut și un supliment „Foaie ilustrată a familiei”. A fost un organ pentru interesele meșteșugărești, agricole și literare. Gazeta informa populația despre principalele evenimente din viața orașului precum și despre unele evenimente internaționale. Aducea știri despre activitatea fabricilor, a meseriașilor și comercianților, a băncilor și instituțiilor de credit și economii, precum și despre viața culturală a orașului. Fiind o publicație a micii burghezii germane din oraș, apăra interesele acesteia în lupta împotriva marelui capital. Săptămânalul a contribuit substanțial la dezvoltarea spirituală a populației germane.

Timp de un an apare ziarul „Szászrégeni lapok” (1888—1899) care se ocupă atât de viața economică cât și de cea spirituală a locuitorilor.

În 1899, apare gazeta „Régenvidék”, (Ținut reghinean), foaie săptămânală cu conținut literar, social și divers. Cu toate că avea orientare mic-burgheză, ziarul recunoștea că păturile de jos trăiesc în mizerie și ignoranță. Într-un articol de fond scria că „ceea ce ne întristează în mod deosebit este situația grea a marii părți a clasei meseriașilor și negustorilor, a ucenicilor și a calfelor”. Mizeria, sublinia articolul „este principala cauză a luptei de clasă purtată de masele sărace împotriva celor bogați”. Aria de preocupare a ziarului a fost destul de variată : de la probleme de literatură și cultură pînă la gospodărirea orașului. Într-un articol a cerut extinderea editurilor, publicarea de cărți, într-un altul măsuri pentru perfecționarea învățămîntului, înființarea unei școli populare de stat. Mai multe articole s-au ocupat de problemele urbanizării, întreținerea străzilor etc. Ziarul își va înceta activitatea în anul 1904.

58. *Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím és lakjegyzéke* (Registrul cu adresa industriașilor și comercianților din Ungaria), Budapesta, 1892, p. 1352.

59. Colecția se află în Biblioteca Széchenyi din Budapesta.

60. Colecția se află în Biblioteca Muzeului Brukenthal, Sibiu.

61. Colecția se află în Biblioteca Centrală, Cluj-Napoca.

Începînd cu anul 1902 apare un alt ziar cu conţinut mixt, cu titlul „Marosvölgy”⁶², (Valea Mureşului) redactat de Avéd Oszkár, apoi de Ludovic Nagy. Articolul programatic fixînd scopurile ziarului promite dezbaterea unor probleme literare, a vieţii politice din judeţ, a vieţii sociale a oraşului, a relaţiilor economice care constituie barometrul bunăstării populaţiei. deşi are orientare mic-burgheză, critică clasele avute pentru mizeria în care ţin păturile de jos, considerînd că, lipsa de cultură ar fi, pe lîngă mizeria materială, una din cauzele degradării morale a societăţii. Ziarul ia atitudine împotriva cosmopolitismului, sprijină tendinţele de independenţă faţă de capitalului austriac, relevă necesitatea constituirii teritoriului vamal independent. Tot timpul existenţei sale a promovat o politică şcolară persistentă, s-a ridicat în apărarea dascălilor cerînd îmbunătăţirea condiţiilor materiale ale acestora fără deosebire de naţionalitate şi religie. Aducea cu regularitate ştiri cu privire la producţiunile culturale organizate şi de populaţia românească şi germană, promovînd relaţii de bună înţelegere şi colaborare. Gazeta apare cu mici întreruperi pînă la primul război mondial.

În 1903 apare o altă gazetă „Szászrégen. Közérdek”⁶³, (Reghinul săsesc. Interes comun).

În 1910, cînd se amplifică mişcările sociale, apare în oraş a nouă gazetă „A Jelen”⁶⁴ (Prezentul) sub redacţia lui Piter Okros, avînd colaboratori pe Géza Dénes şi Imre Schmidt, care şi-au propus promovarea intereselor locuitorilor oraşului şi împrejurimilor fără deosebire de naţionalitate şi religie, promovarea a tot ce este bun, frumos şi nou.

Alături de publicaţiile de mai sus gimnaziul săsesc din Reghin a scos în fiecare an Anuarul şcolar, în care apăreau articole cu privire la activitatea şi dezvoltarea şcolii, referate şi comunicări pe teme pedagogice, metodice şi ştiinţifice.

Populaţia românească a oraşului, care datorită politicii naţionaliste a guvernului maghiar nu putea să aibă gazetă proprie, s-a grupat în jurul Despărţămîntului „Astrei” şi a citit gazetele româneşti publicate la Sibiu, Braşov, Oradea sau Cluj cum erau „Transilvania”, „Gazeta Transilvaniei”, „Familia”, „Tribuna” etc. Mulţi erau abonaţi la „Românul”, din Arad şi la alte publicaţii.

Gazetele publicate în Reghin au răspuns în bună parte necesităţilor şi problemelor ridicate de dezvoltarea economică, socială şi spirituală a locuitorilor, dorinţei meseriaşilor, muncitorilor şi comercianţilor — care au avut o pondere de 70% în populaţia activă — de a se cultiva, de a ţine pasul cu progresul din epoca respectivă.

Dezvoltarea asistenţei sanitare. Paralel cu modernizarea societăţii, cu ridicarea gradului de civilizaţie şi cultură a oraşului o dezvoltare co-

62. *Ibidem*.

63. Colecţia se află în Biblioteca Széchenyi din Budapesta.

64. Pînă în prezent s-a găsit un singur exemplar, An. I, nr. 1, Număr special.

responsabilitate a cunoscut și asistența sanitară, de către medici salariați de comunitate (primărie), sau de către medici particulari. În 1864 comunitatea a dispus de un medic șef, de un chirurg și două moașe. În același timp au funcționat patru cabinete medicale și o farmacie, un medic revenind la 100 de locuitori. La începutul secolului al XX-lea numărul medicilor s-a ridicat la 8 iar al cadrelor medii la 10. Cu toate că au existat încercări pentru strângerea de fonduri necesare construirii unui spital, acesta se va realiza abia în deceniul al treilea.

Dezvoltarea economică, socială și culturală în perioada traversată a constituit o treaptă însemnată în progresul acestei urbe, o ilustrare a voinței comune a locuitorilor de aici, români, maghiari, germani și de alte naționalități de a participa activ la modernizarea societății, proces ce va cunoaște o amploare mai mare după unirea Transilvaniei cu România, act în care un rol însemnat a avut și Reghinul, centrul mișcării naționale a românilor din această zonă a țării.

REGEN IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES XIX-TEN JAHRHUNDERST UND ANFANG DES XX-TEN JAHRHUNDERST

(Zusammenfassung)

Im Jahre 1863 wurde Regen als Stadt erhöht, und nach diesem Datum konnte die Stadt eine Wirtschaft — Soziale entwicklung.

Auf Wirtschaftlichem Gebiet gründete man viele werkstädte, man baute Ziegelfabriken, Spiritusfabriken und Holzaufarbeit. Am Ende des Jahrhunderts wurde immer mehr der Dampf als Treibkraft benützt.

Am anfang dieses Jahrhunderts beschäftigten sich 53% der Aktiven Bevölkerung in der Industrie und als Sandwerker, so dass Regen in Nord-Ost Siebenbürgen sich am ersten Platz situiert. Parallel entwickelt sich der Handel, die Bank und Finanz Aktivität. Eine Beteutende Rolle spielt in der Stadtwirtschaft der Holzhandel, und die Agro-Industrielle betätigung.

Mit der erscheinigung der ersten Fabriken bildet und entwickelt sich das Betrieb — Proletariat, welches sich organisiert, sich hebt gegen die Kapitalistische Produktions verhältnisse, gegen die Ausbeutung gegen die Unterdrückung. Am Anfang konstituierten sie sich in Professionelle Verbände: Schuhmacher, Schneider, Bauarbeiter und Tischler.

Am Anfang des Jahrhunderts, gründeten sich die ersten Politischen — Organisationen mit Sozialer Charakteristik, wie auch die Gewerkschaften.

Wichtige Streiken waren in den Jahren 1904, 1905, 1907, und 1910.

Einen wichtigen Platz in der Arbeit besetzt die Entwicklung des Unterrichtes, und der Kultur.

In der Stadt warwn Schzhlen in allen Sprachen der hierlebenden.

Im Sächsischen Gymnazium lernten: Rumänen, Ungaren, Juden.

In der wird die Rolle der „Astra“ vorgelegt und auch den anderen Verbänden, Literarische Kreise, Bibliotheken, wie auch die Lokale Presse.

Bis zum ersten Weltkrieg erschienen in der Stadt mit genissen unterbrechungen 7 Wochenzeitungen einige von diesen mit einer Dauer von über 10 Jahren.

ISTORIA TRICOLORULUI DE LA PINTICU* (JUDEȚUL BISTRIȚA-NĂȘAUD)

ȘTEFAN DANIȚA

Poporul nostru — născut de o parte și de alta a arcului carpatic, a înfruntat vitregia vremurilor de-a lungul istoriei sale multimilenare. Cu „arma la picior“, cu mina pe coarnele plugului, și-a apărât glia strămoșească de invazia popoarelor străine, glie, care păstrează adînc înfipite în trupul său vestigii istorice de veacuri și milenii.

Numeroasele descoperiri arheologice de pe întinsul patriei noastre ieșite la lumină în ultima vreme, tradițiile cultural-artistice, folclorul, portul popular, cît și limba străbună, constituie tot atîtea dovezi de netăgăduit ale unității noastre naționale. Ne-am născut aici, sîntem aici, sub flamura mindrului tricolor românesc, vom apăra glia străbună ca pe o neprețuită moștenire.

Cercetătorii de artă, de etnografie cît și esteticienii în general, par să cadă de acord că, trei sînt elementele artistice de bază, arta tradițională, arta cultă cît și noile creații al artei populare, ce duc apoi la construirea fondului general al creației populare însăși. Dat fiind împrejurările istorice, condițiile economice, cît și cele geografice diferite în care s-a dezvoltat modul de viață și cultura populară din diferitele zone ale țării, atît portul popular, cît și creația artistică în general, capătă anumite nuanțe specifice, cum ar fi la port și cusături elementul coloristic principal — combinația cromatică etc.

Dacă facem o analiză mai amănunțită cu privire la combinația culorilor principale în redarea minunatelor țesături de port cît și de interior, putem observa cu ușurință frecvența culorilor principale: roșu, galben

* Ținem să menționăm că existența la Pinticu a acestui drapel, a fost sesizată pentru prima oară de către V. Ilovan, fiind apoi adusă la cunoștința conducerii muzeului bistrițean — făcîndu-se apoi și formele necesare pentru trecerea steagului în patrimoniul acestei instituții, fapt pentru care îi aducem mulțumirile noastre și pe această cale, cît și celor din Pinticu.

și albastru, care constituie, de fapt, culorile drapelului românesc,¹ față de care poporul nostru, în lunga sa istorie, și-a manifestat un atașament deosebit, atașament care a înflăcărat masele populare spre atâtea izbînzii.

Cercetări mai adinci în această privință și cu deosebire în zonele etnografice ale Transilvaniei, începînd cu anii revoluționari 1848—1849, în perioada desfășurării revoluției burghezo-democratice, combinația cromatică a culorilor, pe lângă reprezentarea frumosului în artă, avea și rostul de a reprezenta apartenența națională a românilor, cît și aspirația lor la unirea cu România².

În muzeul bistrițean se păstrează interesante elemente de port, cît și de interior, provenind din împrejurimile Bistriței, cît și din Bistrița chiar, elemente cu adinci semnificații ce converg în ideea călăuzitoare a unității noastre naționale.

Acest simbol al unității — tricolorul românesc — a încălzit inimile luptătorilor de-a lungul veacurilor, pentru apărarea pămîntului străbun în atâtea perioade istorice fie cea de la 1848, 1859, anul constituirii statului național român, sau de la 1877—1878, anul dobîndirii independenței de stat a României, datorită răsunătoarelor victorii ale ostașilor români la Plevna, Grivița sau Smîrdan, victorii care au dus la scuturarea jugului otoman. De asemenea, tot sub faldurile acestui simbol — drapelul tricolor — ostașii români au luptat cu dîrzenie și devotament pentru înfăptuirea Unirii de la 1918, cît și pentru marile înfăptuiri de după 1944.

1. Denumirea de drapel este de origine franceză și vine de la cuvîntul stofă (*drapeau*, cf. *Dicționarul limbii moderne*, 1958, p. 264).

Se mai întrebuițează și cuvîntul steag, stindard, ambele denumiri folosite de-a lungul anilor. De asemenea, în epoca medievală, era subînțeleasă și denumirea unei mici unități militare — un steag — și care putea să aibă ca simbol un fanion etc.

În literatura noastră sînt des folosiți acești termeni ca — drapel, steag, stindard — dar termenul care s-a impus cu adevărat este denumirea de *drapel*, drapelul țării pe care este amplasată stema respectivă ...

Steagul lui Ștefan cel Mare, din catifea vișinie, brodată cu fir reprezentînd pe Sf. Gheorghe stînd într-un jîlt, cu sabia în mină, călcînd în picioare un balaur, avînd următoarea inscripție: „Io, Ștefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei, anul 7008”, adică 1500 cf. Valeriu Ghibaldan, *Mag. ist.* nr. 1/1975, p. 10. În luptele de la Vaslui 1475, Ștefan a capturat 100 de steaguri turcești cf. Ioan Cupșa, *Mag. ist.* nr. 1, 1975, p. 17.

Mihai Viteazul, cu ocazia victoriei de la Guruslău, a cucerit 130 de steaguri cf. Ioan Nistor, *Mag. ist.* nr. 8, 1976, p. 17. În fața turnului Croitorilor din Cluj, Mihai Viteazul în drumul său spre Alba Iulia, a înălțat marele său stindard, acolo unde a fost ucis Baba Novac, căpitanul său de haiduci cf. Constantin Rezachevici, *Mag. ist.* nr. 8/1976, p. 19.

Marele stindard a lui Mihai Viteazul era astfel descris: „stofă de damasc albă pe care era pictat un corb cu crucea dublă cu o stea roșie în cioc, stînd deasupra unui ienuper verde” cf. Dan Cernovodeanu, *Mag. ist.* nr. 7/1975, p. 14.

Un studiu amplu asupra istoricului drapelului de-a lungul vremii, începînd din antichitate și la diferite popoare, poate fi consultat în lucrarea — T. Crudu, *Istoricul drapelului, Revista Moldovei*, Botoșani, VI/4—5, 1922, p. 7 ...

2. N. Dunăre, *Arta în Valea Jiului*, p. 303.

În frumoasa lor îmbinare culorile drapelului românesc, își au o veche tradiție — pierzându-se în negura veacurilor — tradiție pe care unii cercetători, o remarcă și pe baza unor mărturii scrise. Printre aceștia amintim pe istoricul german J.F. Neigebaur, care în lucrarea sa — *Dacien aus Uberresten des klassischen Althertums mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen*, publicată în 1851 la Brașov, presupune că cele trei culori ale drapelului românesc, constituie o prețioasă moștenire încă din timpul Daciei Traiane.

De asemenea, unul din documentele — se pare cel mai vechi — în care sînt amintite — nu însă ca un simbol — culorile drapelului românesc: roșu, galben și albastru, datează de la începutul veacului al VI-lea³. Este vorba de *Novella XI*, din 14 aprilie 553, dată de împăratul Iustinian, în care printre alte teritorii de sub stăpînirea sa, se amintește și de unele părți de teritorii de la nord de Dunăre. Cu această ocazie sînt descrise însemnele unor regiuni, printre care figurează și părți din Dacia romană. Această stemă este descrisă astfel: are roșu în dreapta, auriu în mijloc și albastru la stînga — stemă — care se referă la părțile sau regiunile locuite de daco-romani. Pe scutul roșu sînt vizibile niște turnuri — semn distinctiv al Daciei de la nord de Carpații meridionali — a Transilvaniei de azi.

Este știut faptul că împăratul Iustinian a căutat să-și extindă stăpînirea și la nord de Dunăre. Tot din descrierea așa-numitei steme reiese că Dacia dintre Carpați și Dunăre avea scutul în culoare albastră, iar Dacia de la nord de Carpați avea scutul roșu, ambele legate printr-o îmbinare de culoare galbenă la mijloc. . .

Am amintit mai sus că, pe scutul roșu, erau reprezentate și turnuri. În stema medievală a Transilvaniei sînt reprezentate de asemenea șapte turnuri, de unde și denumirea Transilvaniei care apare în primele documente: *Terra septem castrorum* sau *Ducatum septem castrorum*. Cifra șapte, în antichitate avea o semnificație deosebită și în special în lumea romană, fiind considerată ca sfîntă.

Din cele rezumate mai sus, cît și din alte relatări mai recente⁴, pe care ne mărginim să le amintim aici, concludem că tricolorul nostru are tradiții adînc înfipite în glia strămoșească, apărută și păstrată cu atîtea sacrificii.

3. Marius Bizerea, *Tricolorul românesc peste veacuri*, Mag, ist, nr. 9, 1970, p. 50—51.

4. Aurelia Bunea, *Steagul poporului român din Transilvania în revoluția de la 1848—1849*, în *Anuarul inst. de Istorie Cluj*, 1969, p. 37—52; *Idem*, *Steagul României simbol mobilizator în lupta pentru unirea Transilvaniei cu România (1850—1918)*, în *Anuarul Inst. de Istorie Cluj*, 1971, p. 299—311; *Idem*, *Le drapeau de la Roumanie, symboles ...*, *Revue Roumaine d'histoire*, 1971/4, p. 729—743; Camil Mureșan, *Tricolorul românesc — atestat pe timpul împăratului Iustinian*, în *Tribuna*, anul XIV, nr. 44, din 29 oct. 1970, p. 6. — Din consultarea acestui material, cît și celui din *Mag. ist.*, nr. 9 din sept. 1970, rezultă

În vîltoarea anilor revoluției de la 1848, pentru eliberare națională și socială, pentru dreptate, poporul nostru a avut la timpul potrivit oameni care și-au afirmat tot atașamentul față de dreptele aspirații ale întregului popor. Este cunoscut faptul că din acest colț de țară s-au ridicat oameni de seamă care prin activitatea lor deosebită, s-au pus în slujba marelui ideal al revoluționarilor de la 1848. În această ordine, se cuvine să amintim la loc de cinste pe Andrei Mureșanu, fiu al meleagurilor bistrițene, născut în orașul Bistrița, în anul 1816 și decedat în 1863. Prin activitatea sa revoluționară inspirată din adîncă cunoaștere a stărilor sociale a vremii, a înflăcărat masele largi ale poporului spre înfăptuirea idealurilor de unitate, de dreptate și progres social, autorul marelui revoluției de la 1848 — un *Răsunset* — idealuri propuse și larg dezvoltate în grandioasa adunare de la 3/15 mai de la Blaj, alături de mulți alții: Avram Iancu, Nicolae Bălcescu G. Barițiu, Constantin Romanu Vivu (ultimul născut în comuna Teaca, satul Pinticu) cărora noi cei de azi, pentru înfăptuirile lor de atunci, le aducem un prinos de recunoștință.

În această perioadă, de adînci frămîntări sociale, se remarcă o strînsă legătură și activitate revoluționară comună a luptătorilor transilvăneni și cei din Țara Românească. Acest fapt este elocvent remarcat în lucrarea *Lupta românilor pentru unitate națională 1834—1849*, din care cităm: „Încadrarea transilvănenilor în mișcarea națională comună din deceniile al 4-lea și al 5-lea ale secolului al XIX-lea, a fost văzută sub două aspecte: unul exprimat prin acțiunea lor peste munți, unde au dat sau au primit directive înnoitoare de la Fabian Bob, Florian Aaron, Damaschin Bojincă, Eftimie Murgu, la Ioan Maiorescu, A.T. Laurian, I. Axente Sever, Constantin Romanu (Vivu), Gavril Munteanu etc., celălalt aspect se identifică — și pe bună dreptate — mai ales cu atracția pe care a exercitat-o personalitatea polivalentă a lui Barițiu asupra forțelor și talentelor din toate trei țările, în jurul foilor românești de la

că în privința vechimii culorilor drapelului românesc — ca simbol — cît și a surselor bibliografice indicate, cercetătorii — pe baza materialului consultat pînă la această dată — par să nu fie de comun acord. Pentru orientare cităm din *Tribuna* susmenționată: „Observațiile de mai sus n-au izvorit din vreo pornire iconoclastă, ele nici nu alterează cu nimic stima noastră pentru autorul articolului și pentru bunele sale intenții. Împărtășim cu D-sa entuziasmul și respectul pentru culorile naționale. Credem că datoria istoricului este de a stabili adevărul în orice fel de problemă, procedînd în acest scop cu prudența cerută de rigorile metodelor criticii istorice.

Nu contestăm că cele trei culori — roșul, galbenul și albastrul — au fost cunoscute și utilizate pe teritoriul pămîntului nostru românesc în timpuri străvechi. Însă despre o îmbinare conștientă a lor, cu valoare de simbol al unui teritoriu sau al unei comunități umane, nu se poate vorbi înaintea secolului al XIX-lea. *Cel puțin în lumina datelor autentice de care dispunem deocamdată*”.

Braşov⁵. Din bogata activitate revoluţionară desfăşurată de către Constantin Romanu patriot devotat al poporului — activitate mai puţin cunoscută şi, ca simbol al datoriei împlinite, vom spicui din multitudinea frământărilor pe care le-a trăit această figură de revoluţionar inflăcărat al acestor ţinuturi.

Profesorul Constantin Romanu s-a născut la 1821, în com. Teaca, satul Pinticu, jud. Bistriţa-Năsăud. Rămas orfan de mic, a fost ajutat să-şi facă studiile la Blaj, de către cei doi unchi ai săi, preotul Ştefan Moldovan din Pinticu şi profesorul Grigore Moldovan de la Blaj.⁶ Fire neastimpărată, pătruns de spiritul revoluţionar al vremii, intrînd în conflict cu episcopul Lemeni, trece munţii, stabilindu-se la Bucureşti, unde se angajează ca profesor la un pension particular⁷. În această perioadă de adînci frământări sociale, face cunoştinţă cu o serie de oameni de seamă ai vremii, printre care fraţii Goleşti, Ioan Maiorescu, Nicolae Bălcescu etc., fapt care a dus la lărgirea orizontului său revoluţionar, întrevăzînd, în final, făurirea Daciei străbune.

La precipitarea evenimentelor şi izbucnirea revoluţiei în Transilvania, împreună cu alţi devotaţi luptători, revine din nou pe plaiurile scumpei lui Transilvanie, unde la 8 mai 1848, alături de August Treboniu Laurian şi Simion Bărnuţiu, va participa la conferinţa pentru elaborarea programului revoluţiei, în cadrul căreia a luat o atitudine hotărîtă de a lupta pentru izbînda cauzei drepte a poporului român.

În cadrul Marii Adunări Naţionale de la Blaj, 15—17 mai 1848, Constantin Romanu este ales ca membru în Comitetul Naţional Român, unde caută să desfăşoare o activitate deosebită pentru cauza justă a românilor transilvăneni, cîştigîndu-şi, astfel, o reputaţie binemeritată. Nesatisfacerea doleanţelor juste ale poporului român de către dieta de la Cluj cit şi de către Curtea din Viena, doleanţe stipulate în programul de la Blaj, dezamăgeşte pe Constantin Romanu, care se adresează, printr-o proclamaţie-scrisoare, adresată „Fraţilor de paste Carpaţi” în care, printre altele, îşi exprimă ideile sale înaintate cu privire la revoluţie, idei care-i confirmă maturitatea sa politică la numai cei 27 de ani ai săi. „Toată mintuirea românilor de dincoace de Carpaţi, atîrnă de la unirea şi bunăstarea Principatelor”. El sesizează de la bun început, necesitatea luptei comune din toate cele trei ţări române, spunînd printre

5. Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitate naţională 1834—1849*, D. Prodan, *Cuvînt comemorativ ...*, în *Analele Academiei R.P.R.*, XII, 1962, p. 289—311.

6. Silviu Dragomir, *Un precursor al unităţii naţionale, profesorul ardelean Constantin Romanu-Vivu*, Bucureşti, 1929, p. 12—13.

7. Liviu Moldovan, Ioan Pop, *File de istorie*, IV, 1976, p. 348—349. Autorii respectivi publică aici, un studiu asupra vieţii şi activităţii profesorului Constantin Romanu-Vivu.

alte: „Trebuie bine să ne luăm seama că de nu va lucra tot românul în interesul comun, sîntem pierduți”⁸. În aceeași proclamație, amintită mai sus, spunea: „Deviza noastră să fie făurirea Daciei”⁹.

La începutul lunii iulie 1848, îl vedem din nou la București. Luînd legătură cu Nicolae Bălcescu, acesta îl numește ca membru în Comitetul presei, cu sarcina de a ține în permanență legătură cu ardelenii¹⁰, în scopul sprijinirii luptei comune, factor esențial în realizarea țelurilor revoluției. Din activitatea sa revoluționară reiese faptul că, Constantin Romanu era într-adevăr un luptător convins. Într-o scrisoare adresată lui N. Bălcescu spunea: „Eu precum știi niciodată n-am vînat slujbe, că mi-ar fi rușine, fiindcă lucrăm pentru interes comun, ci aș dori să mă puneți în loc greu, unde să pot munci și folosi cituși de puțin, că din mult-puțin, se face mult”¹¹.

Dat fiind înfrîngerea revoluției în Țara Românească, cît și schimbarea tacticii revoluționare maghiare contra imperiului habsburgic — grăbesc reîntoarcerea lui Constantin Romanu pe plaiurile Transilvaniei.

Între timp, Comitetul Național Român de la Sibiu, trece la o serie de măsuri organizatorice formînd 15 prefecturi în teritoriul locuit de români. La 18 octombrie 1848, Constantin Romanu, prin decret dat de Comitetul Național Român, este numit ca prefect al ținutului Mureșul de Sus, cu sediul la Reghin, avînd misiunea de a organiza și conduce Legiunea a XII-a română, luîndu-și supranumele de Vivu, ca un simbol de mîndrie pentru originea poporului român. În această perioadă el desfășoară o vie activitate revoluționară, confirmată prin victoriile deosebite obținute de la Cocălaca și Ațintiș, unde au fost dezarmate numeroase detașamente de forțe militare nobiliare și brigăzi de husari secui. Aceste victorii l-au situat pe Constantin Romanu printre cei mai buni căpitani ai lui Avram Iancu.

După aceste evenimente el se îndreaptă spre ținuturile prefecturii sale, unde ia o serie de măsuri de organizare, spre a putea face față evenimentelor ce se succedau cu repeziciune. Chemat de dorul meleagurilor sale străbune, își îndreaptă gîndurile spre satul copilăriei. La 22 noiembrie sosește la Teaca, unde face un popas mai îndelungat, ca după aceasta, să se abată pe la Pinticu, pentru a-și revedea casa părintească și a se întîlni cu cei dragi — rudenii, cunoscuți, prieteni din copilărie — al căror dor l-a purtat cînd pe meleagurile Transilvaniei, cînd pe cele ale Țării Românești¹². Aici la Teaca, ia o serie de măsuri pentru recrutarea unor lăncieri de nădejde, în vederea înfăptuirii marilor idea-

8. *Ibidem*, p. 350.

9. *Acte și documente asupra anului 1848, în Principatele Române*, III, p. 136.

10. Vasile Netea, *De la Petru Maior la Octavian Goga*, București, 1944, p. 63.

11. *Acte și documente*, vol. III, p. 737.

12. V. Ilovan, *Constantin Romanu-Vivu*, *Ecoul* nr. 64, din 12 aprilie 1969.

luri pe care le întrevădea. Asigură numirea, pregătirea militară a acestora prin ajutorul dezinteresat al locotenentului Bozga Axente, din Regimentul II de graniță din Năsăud¹³

În urma acestor istovitoare munci, numărul lăncierilor a crescut simțitor, treptat ajungând la peste 6000 oameni, procedind apoi la acțiunile de dezarmare a localităților din scaunul Mureș, acțiuni duse cu mult tact și pricepere, dar și cu riscuri. Spre a doua parte a lunii decembrie 1848, aceste acțiuni se apropiau de orașul Tirgu-Mureș, iar la data de 24 ale acestei luni, detașamentele lui Constantin Romanu-Vivu, au intrat în acest oraș.¹⁴

Între timp, raportul de forțe între armatele nobiliare maghiare și legiunile românești, s-a schimbat în defavoarea celor din urmă, fapt care a dus la retragerea acestora spre munți. Constantin Romanu-Vivu, cu pierderi grele, se retrage spre Toplița cu scopul de a-și putea reface forțele mult diminuate. În satul Gudea (Stinceni), la locuința tribunului Contai Zaharie, unde au poposit în ziua de 8/20 ianuarie 1849, au fost surprinși de un detașament de 60 de călăreți secui, arestînd pe Constantin Romanu-Vivu, pe viceprefectul Ștefan Moldovan și alți doi tribuni, duși apoi la Ditrău și de acolo la Tirgu-Mureș. Aici, cei doi eroi au fost închiși în cetate, de unde urmau a fi trimiși la Debretin, spre a fi judecați de curtea marțială.

Între timp, negăsindu-se acte doveditoare pentru condamnarea la moarte, autoritățile nobiliare au pus la cale asasinarea lor. În ziua de 9 februarie 1849, Constantin Romanu-Vivu și Ștefan Moldovan au fost scoși din închisoare, însoțiți de o escortă de călăreți și o ceată pregătită pentru a-i asasina. Întreg convoiul, în loc să se îndrepte spre Cluj — cum de altfel era dispoziția comandamentului — s-a îndreptat spre Reghin. La marginea localității Singeorgiu de Mureș, nobilimea maghiară și-a pus în aplicare mirșavul său plan asasinînd în mod barbar cu cio-megele pe cei doi eroi ai neamului românesc, Constantin Roman și Ștefan Moldovan. Corpurile lor, mutilate în mod îngrozitor, au fost înmormintate alături de șoseaua Tg.-Mureș-Singeorgiu de Mureș, numai după ce trupurile lor au stat cîteva zile în pulberea drumului...¹⁵

Constantin Romanu-Vivu, figură de erou legendar, s-a stins din viață — sub loviturile călăilor — la vîrsta de numai 28 de ani, cîștigîndu-și însă un loc de cinste în panteonul marilor luptători ai neamului nostru, pentru dreptate socială și unitate națională. Toată activitatea acestui vrednic bărbat al acestor ținuturi încărcate de istorie — despre care s-a scris relativ puțin, deși faptele sale obligau la mai mult

13. Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 28.

14. Liviu Moldovan, Ioan Pop, *op. cit.*, p. 354.

15. *Cronica evenimentelor din anii 1848—1849, scrisă de protopopul gr. ort. Ștefan Branea*, în *Țara Birsei*, 1935, nr. 1, p. 31.

— poate fi rezumată concis în cuvintele pe care el le-a rostit încă pe când era în viață: „Vreau să fac numai ce este în folosul națiunii mele dragi”¹⁶.**

Pe mormîntul său, așezat la marginea drumului — locul asasinării — acoperit de mantia uitării, primăria orașului Tg. Mureș — deși tîrziu — i-a ridicat un modest monument, ce a fost inaugurat la 14 septembrie 1936. La această impunătoare festivitate au participat din județul Mureș, autoritățile administrative, cît și alte personalități de seamă. Cu această ocazie, s-a scos în evidență activitatea deosebită a celor doi eroi, căzuți la datorie pe altarul patriei, exemple de adînc patriotism ce l-au dus pînă la sacrificiul suprem. Reprezentantul grupului de țărani din satul Pinticu, locul natal al celor evocați, cu drapelul Legionii a XII-a — martor peste ani — aplecat asupra monumentului, a spus: „Să nu dăm uitării pe cei ce au căzut pentru nație”¹⁷. Este regretabil faptul că în perioada evenimentelor de după 1940, a dominației horthyste, monumentul respectiv a fost complet distrus¹⁸.

După această dată (1936), drapelul a fost readus la Pinticu, unde s-a păstrat cu mari sacrificii în perioada stăpînirii horthyste, ca în 1967, prin grija unor țărani, buni patrioți, drapelul respectiv a fost predat muzeului bistrițean, reprezentat prin semnatarul acestor rînduri, însoțit de V. Ilovan. Mărturisesc că, această predare a constituit un moment de adîncă emoție, atît pentru noi cei care l-am primit, cît mai ales pentru cei care l-au păstrat cu venerație de-a lungul anilor. Cu aceeași venerație va fi păstrat și în viitor, ca un obiect prețios și de mare valoare istorică! Menționăm că acest drapel, simbol al unității neamului românesc, a înflăcărat din nou inimile delegației țăranilor pinticani participanți la marile evenimente ale anului 1918 de la Alba Iulia, evenimente care au dus — după cum bine este cunoscut — la definitivarea constituirii statului național român modern. (pl. XCV).

Dat fiind importanța deosebită a acestui drapel, transmis generațiilor de azi — nu cu puține sacrificii —, este de datoria noastră de a face cunoscut publicului și unele detalii în legătură cu acest stîndard. Respectivul drapel, în cele trei culori, este confecționat din tafta — mătase dublă — cu excepția culorii galbene, care este din mătase simplă și mai puțin rezistentă, fapt ce a dus incontestabil la degradarea sa mult mai accentuată. În partea de jos are doi ciucuri mari, confecționați din ață de mătase în culorile drapelului respectiv, mai mult ca probabil,

16. V. Ilovan, *op. cit.*

** Aplicarea unei plăci comemorative fie la Teaca, fie la Pinticu, ar constitui un prinos de recunoștință din partea noastră a celor de azi, pentru lupta neînfîcătă de ieri ... a luptătorului pașoptist Constantin Romanu-Vivu, originar de pe plaiurile bistrițene.

17. Ziarul *Graiul Mureșului*, din 15 octombrie, 1936.

18. Liviu Moldovan, Ioan Pop, *op. cit.*, p. 356, V. Ilovan, *op. cit.*

adăugați cu ocazia evenimentelor anului 1918 (informație dată de către păstrătorii acestui drapel, cu ocazia predării lui muzeului bistrițean.) În această parte se termină sub formă de acoladă.

Toate culorile sînt așezate perpendicular pe lance (portdrapel), așa cum este cunoscută dispunerea culorilor în drapelele anilor revoluției de la 1848. Lancea originală lipsește pierzîndu-se de-a lungul anilor. Mărimea drapelului impresionează, acesta avînd următoarele dimensiuni: lungimea 2,40 m, iar lățimea de 1,91 m. (Inv. nr. 5293).

Un lucru ce ni se pare cu totul deosebit de important și pe care ținem să-l semnalăm, este faptul că, acest drapel păstrează o inscripție cu litere confecționate, de asemenea din mătase, în mărime de 10 cm și plasate (cusute) aproximativ la mijlocul pînzei spre a cuprinde cele trei culori, avînd următorul text: — *ACUMU ORI NECI ODATA* — Cine nu cunoaște că aceste versuri fac parte din înflăcărutul imn al revoluției de la 1848, al poetului bistrițean — ANDREI MUREȘANU —, versuri care au ținut aprinsă flacăra unității naționale în sufletul generației de la 1848, chemată să îndeplinească un mare destin istoric!

Pe drept cuvînt, acest imn a fost caracterizat și considerat ca „Marseillesa” românilor ardeleni.

În privința provenienței, nu putem ști, deocamdată, dacă acest drapel a fost confecționat în Țara Românească, sau în Transilvania — deși opinăm pentru a doua ipoteză — acest lucru se va putea stabili mai exact numai după cercetări minuțioase, cercetări ce vor trebui întreprinse în viitor.

Starea de conservare a drapelului este destul de precară, lucru ce este și firesc și pe deplin justificat prin vechimea lui, dar, mai ales, prin condițiile în care a trebuit să fie păstrat în această lungă perioadă de timp și sub stăpîniri diferite, păstrare care după afirmațiile cetățenilor din Pinticu, și în special a lui *Pop Victor*, fostul cantor al bisericii din localitate (azi decedat), s-a făcut „de la om, la om”¹⁹. Numai în asemenea condiții a putut ajunge să fie păstrat pînă în zilele noastre în deplină siguranță — deși zdrențuit de vremuri constituind o prețioasă mărturie a unității noastre naționale.

19. Din informațiile primite de la fostul cantor *Pop Victor* din Pinticu, drapelul Legiunii a XII-a a cărui comandant a fost profesorul *Constantin Romanu-Vivu*, originar din comuna Teaca, satul Pinticu, a fost păstrat de-a lungul anilor cu mare grijă, din generație în generație, ca obiect de mare prețuire și simbol al luptei pentru dreptate socială și unitate națională. Cînd steagul, sau păstrătorii lui erau puși în pericol — față de stăpînirile străine — acesta era purtat de la „om la om” și ascuns în locuri bine gîndite. În ultima vreme (perioada de stăpînire maghiară), drapelul a fost ascuns în turnul bisericii pinticanilor, tocmai sub cruce, deoarece atît drapelul, cît și cei ce țineau atît de mult la această scumpă moștenire, erau urmăriți de către administrația horthystă.

Din cercetările făcute pînă la această dată, presupunem că la aproape toate popoarele și în special la cele europene,²⁰ drapelul, în diferitele combinații de culori, a apărut „ca simbol național” mai mult ca sigur în perioada revoluției franceze de la 1789, culminînd cu revoluția de la 1848, revoluție care a cuprins întreaga Europă, inclusiv țara noastră, cunoscută fiind revoluția burghezo-democrată din Moldova, Transilvania și din Țara Românească, cînd existența tricolorului ca adevărat simbol național, este oficial atestată²¹.

În asemenea împrejurări, conchidem că, tricolorul românesc, este sigur că a apărut pe fondul grandioaselor mișcări de eliberare socială și națională, dintre anii 1784,²² 1821 și 1848—1849, mișcări care au dus la înlăturarea feudalismului, cit și la desființarea iobăgiei. Astfel, tricolorul — acest simbol—, semnifică înscrierea poporului român în primele rînduri ale acestui mare iureș pentru dreptate, eliberare națională și socială. Este adevărat că istoria celor trei culori ale drapelului românesc, a constituit o preocupare deosebită a unor cercetători. Încă de la începutul acestui veac. Însă primul care atestă în mod documentat introducerea oficială a celor trei culori roșu, galben și albastru, în alcătuirea steagului românesc este maiorul I. Popovici. În lucrarea *Organizarea armatei române* —, tipărită la Roman, în 1900, el arată că la cererea lui Alexandru Ghica, domnul Țării Românești, Poarta otomană, dăduse un firman în care se prevedea printre altele: corăbiile negustorești vor avea steagul cu fața galbenă și roșie cu stele, iar la mijloc o pasăre albastră cu cap. Steagurile ostășești, vor avea fața roșie, albastră și galbenă cu stele și pasărea cu cap în mijloc. Este adevărat că în toamna anului 1834,

20. Șt. Pascu, *Marea Adunare le la Alba Iulia*, p. 68, 77, 80—81.

21. C. Căzănișteanu, *Mag. ist.* nr. 8/1967, p. 35.

22. *Ibidem*, p. 35; *Mag. ist.*, nr. 9/1975, publică pe coperța a 3-a, o interesantă pictură pe sticlă de T. Tohăneanu. Printre altele, pictura reprezintă pe cei trei martiri ai răscoalei țărănești de la 1784, Horea, Cloșca și Crișan în cele trei culori — roșu, galben și albastru, începînd cu Horea, de la stînga la dreapta. Sub portretele celor trei martiri, se află următorul text scris cu majuscule: „CHINUIREA PE ROATA A LUI HOREA ȘI CRIȘAN ÎN CETATEA ALBA IULIA” 1784. Mai jos, pictorul popular prezintă supliciul lui Horea cu tot ceremonialul cunoscut — roata pentru tortură, călăii, armată și popor, folosind ca fundal zidurile cetății. Ultimele cuvinte ale lui Horea sînt: „mor pentru popor”. Pictura este de o expresivitate excepțională. Acest fapt confirmă în plus că, în conștiința poporului nostru, simbolul celor trei culori, se pierde în negura veacurilor. Dacă ne gîndim bine, observăm că și în frescele Mănăstirilor moldovene, frecvența acestor culori este susceptibilă de interesante interpretări, în acest sens este de remarcat — *albastrul de voroneț* — de la Mănăstirea cu același nume.

„Albina Românească” nr. 101, din decembrie 1830, amintește că — *pentru prima dată la Iași* — Într-o duminică, la 14 septembrie 1830, s-a văzut uniforma românească militară și ofițeri care „poartă cocarda și steagul național de culori albastru și roșu închis”.

primele drapele înminate unităților militare muntene din istoria armatei române moderne au fost cele tricolore.²³

Se reamcă, de asemenea, că, în timpul revoluției de la 1848, se adoptase drapelul tricolor, menționându-se în mod special că pînă la acea dată Țara Românească, avea un drapel albastru și galben, iar Moldova, unul albastru și roșu.²⁴ Decretul Guvernului provizoriu, din 14 iunie 1848, definește de asemenea, că, drapelul Țării Românești să aibă „trei culori”: albastru, galben și roșu, iar pe fond să fie scrise cuvintele „Dreptate și Frăție”. Abia acum, tricolorul nostru românesc își în-tărea puterea de simbol.²⁵

La 1863, cu ocazia înminării noilor drapele unităților militare, Al. Ioan Cuza spunea: „Steagul e România, acest pămînt binecuvîntat al Patriei, stropit cu sîngele străbunilor noștri și îmbelșugat cu sudoarea muncitorului. El este familia, ogorul fiecăruia, casa în care s-au născut părinții noștri și unde se vor naște copiii voștri.

Steagul e încă simbolul devotamentului, credinței, ordinii și disciplinei ce reprezintă oastea.

Steagul e totodată trecutul, prezentul și viitorul țării, întreaga istorie a României!”²⁶

Pe drept cuvînt, tricolorul românesc, simbolizează incontestabil deșteptarea poporului nostru la adevărata conștiință națională și revoluționară, angrenat în lupta de veacuri pentru înlăturarea feudalismului, a rămășițelor acestuia, cît și pentru înfăptuirea și desăvîrșirea statului național român unitar modern.²⁷

23. C. Căzănișteanu, *op. cit.*, p. 36.

24. Augustin Z., N. Pop, *Mag. ist.*, nr. 6/1972, p. 48.

25. C. Căzănișteanu, *op. cit.*, p. 36. În colecția de drapele a Muzeului militar Central din București, se păstrează printre altele, primele drapele ostășești acordate unităților militare moldovene, două exemplare model 1834, trei exemplare model 1849 și alte trei, model 1858.

Cele din 1834, sînt confecționate din tafta bicoloră, de formă pătrată cu latura de 144 cm. Fondul general al pinzei este de culoare albastră, avînd pe ambele fețe, în colțuri cîte un pătrat de culoare roșie. Pe avers, în centrul pinzei, ghirlande de frunze de măsline, în centru se află capul de bour între coarne cu o stea argintie cu opt raze. Deasupra se află o coroană princiară. În mijlocul celor patru pătrate roșii, se află cîte o stea, asemănătoare cu cea dintre coarnele bourului. Pe revers în centrul pinzei, este reprezentat Sf. Gheorghe călare pe cal alb, ucigînd o scorpie. În cele patru colțuri, în pătratele roșii, se află monograma domnitorului M. Sturdza — „M” și cîte o stea asemănătoare cu cele arătate mai sus. Hampa drapelului este de lemn, cf. Elena Popescu, *Studii și cercetări de muzeografie și istorie militară. M.M.C.*, nr. 2—3, 1969 1970, p. 296—304.

26. C. Căzănișteanu, *op. cit.*, p. 36.

27. Printre altele, faptele de glorie săvîrșite de către poporul nostru, sub flamura tricolorului românesc, l-au inspirat pe compozitorul Ciprian Porumbescu cînd a scris muzica cunoscutului cîntec patriotic — „Trei culori cunosc pe lume”

Azi, după 143 de ani, de la marile frământări sociale, ale anilor 1848—1849, sub faldurile aceluiasi drapel — tricolorul românesc — întregul nostru popor, strîns unit, luptă cu hotărîre și abnegație pentru înfăptuirea unei noi societăți, mai bune și mai drepte.

L'HISTOIRE DU TRICOLERE DE PINTICU (DÉPART. BISTRIȚA-NĂSĂUD)

(Résumé)

Dans la commune de Teaca, village de Pinticu (département de Bistrița-Năsăud), par les soins de quelques citoyens patriotes, un drapeau tricolore roumain de 1848 fut conservé. Celui-ci est d'une forme presque carrée, ayant les côtes de 2,40 x 1,91 m. Là-dessus, le texte suivant est visible encore: „*A présent ou à j'amaïs*“ — ce sont des vers de la „*Marseillaise*“ des Roumains de Transylvanie appartenant au célèbre poète Andrei Mureșanu, originaire de Bistrița. Le drapeau a appartenu à la XII-e Légion ayant le siège à Reghin et dont le commandant fut Constantin Roman Vivu, nommé dans cette fonction par le Comité National de Sibiu le 18 octobre 1848.

Constantin Roman, originaire de Pinticu, révolutionnaire ardent a fourni un travail exténuant pour la réorganisation de cette Légion par l'instruction des gens pénétrés de l'élan révolutionnaire de l'époque.

A cause de certaines conspirations contrarévolutionnaires aussi bien que de certains traîtres, le 20 janvier 1849, Constantin Roman est enfermé dans la prison de Tîrgu-Mureș. Au printemps du même année, après de pénibles souffrances, il mourra à l'âge de 28 ans seulement, ayant à l'esprit les mêmes mots: „*Je ne veux agir que pour le bien de ma nation qui m'est chère*“.

En 1936 — bien que tard — on lui a érigé un modeste monument a Singiorgiul de Mureș, à la inauguration duquel plusieurs paysans de Pinticu ont pris part, portant la drapeau de l'ancienne Légion. Au cours des événements qui se sont succédé après la date de 30 août 1940, le monument en question fut complètement détruit a l'ordre de l'administration horthyste.

En 1967, le drapeau de l'ancienne XII-e Légion fut rendu au musée de Bistrița par les descendants de Constantin Roman Vivu, parmi lesquels nous citons Pop Victor, l'ancien chantre de l'église du village de Pinticu. La conservation de ce drapeau — parfois dans des conditions défavorables — action menée de „l'individu a l'individu“, aussi bien que son existence constituent un *symbole de notre unité nationale*.

PRUSIA ȘI REVOLUȚIA ROMÂNĂ DE LA 1848

GRIGORE PLOEȘTEANU

Revoluția română de la 1848 a constituit obiectul a numeroase cercetări concretizate în valoroase monografii, studii și articole, precum și în editarea unor prețioase culegeri de documente. N-au rămas în afara investigației nici aspectele diplomatice ale revoluției, se resimte însă în continuare lipsa de lucrări care să înfățișeze atitudinea puterilor europene față de lupta poporului român pentru înfăptuirea aspirațiilor sale de libertate și progres, unitate și neamținare. Cunoașterea detaliată a poziției fiecăreia dintre acestea ne va putea lămuri mai bine și cum s-a ajuns la înăbușirea revoluției române, care, practic, n-a beneficiat de nici-un ajutor din partea Europei.¹ Or, un asemenea demers nu este posibil decît prin accesul la documentele diplomatice străine și valorificarea acestora în colaborare cu alte surse de informații și cu documentele interne. În studiul nostru vom încerca să reconstituim atitudinea Prusiei față de revoluția română, apelînd îndeosebi la corespondența consulatului ei general în Principate.

Anul 1848 a reprezentat un moment important în relațiile româno-prusiene, româno-germane în general, care a fost precedat de o evoluție a acestor raporturi în anii anteriori, ce trebuie menționată, fie și succint, tocmai pentru a putea aprecia poziția și resorturile atitudinii cabinetului de la Berlin, respectiv a reprezentanților ei diplomatiei, față de evenimentele din Principatele Române.

Este evidentă creșterea interesului Prusiei și al statelor germane față de Țările Române, care se manifestă îndeosebi pe plan comercial-economic, dar și cultural, fără a lipsi nici cel politic, pe fondul general al unei mai bune cunoașteri a poporului nostru.² În acest context se înscrie și transformarea în anul 1842 a consulatului Prusiei de la Iași

1. Gh. Platon, în *România în relațiile internaționale, 1699—1939*, Iași, 1980, p. 134.

2. Vezi K. Heitmann, *Das Rumänen Bild im deutschen Sprachraum 1775—1918, Eine imagologologische Studie*, Böhlau Verlag, Köln, Wien, 1986; S. Mărieș, *Receptarea Principatelor Române în opinia publică germană în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Anuar, Inst. de ist. și arh. din Cluj, XXIX*, 1989, p. 203—222.

în consulat general pentru cele două Principate Moldova și Valahia, în fruntea sa fiind numite personalități ca J. F. Neigebaur și baronul Emil von Richthofen.³

Țările Române aflate pe calea progresului, dar mai slab dezvoltate economic, ofereau Prusiei și statelor germane asociate vamal prin *Zollverein* un important debarșeu pentru produsele lor industriale, constituind și o sursă de materii prime; aveau, de asemenea, un rol însemnat în comerțul de tranzit spre Levant.⁴ Importanța lor pentru Germania, care avea de făcut față puternicei concurențe engleze, a mai crescut în acei ani deoarece s-au înregistrat recolte proaste, iar criza comercială și industrială s-a generalizat în 1847.⁵ De altfel, orientarea economică a Germaniei spre Dunărea de Jos și Orient era în consens cu politica formulată principal de către Fr. List, în celebra lucrare *Das nationale System der politischen Oekonomie* (1841)⁶. O colonizare germană în același spațiu geografic era apreciată ca firească și deosebit de avantajoasă, urmînd a susține expansiunea economică pe direcția „naturală” a Dunării.⁷

Reprezentanții diplomați ai Prusiei în Principatele Române au urmărit prioritar promovarea intereselor comercial-economice, acordînd, totodată, protecție supușilor prusieni și ai statelor din *Zollverein*, al căror număr era în creștere.⁸ Și în presa germană se reflectă aceste interese. Astfel, după ce se află de acceptul Porții la numirea lui J. F. Neigebaur ca și consul general al Prusiei în Principate, în *Allgemeine Zeitung* (Augsburg) se apreciază că : „îndeosebi pentru interesele comerciale ale Prusiei și ale Uniunii vamale germane va fi avantajoasă această misiune, în care scop și Dl. Neigebaur a știut să-și procure deja multe informații folositoare”. Pentru ca ulterior să-și înștiințeze cu sa-

3. Vezi V. Papacostea, *Un observator prusian în țările române acum un veac*, București, 1942; K.H. Schroeder, *J.F. Neigebaur in Rumänien* (1843—1845), în *Dacoromania*, 3, 1975—1976, Verl. K. Alber, Freiburg, München, p. 83—92; Gr. Ploșeanu, *Prusia și revoluția română din 1848. Mărturii și atitudini* (I), Vatra, (Tîrgu-Mureș), XVIII, nr. 7 din iulie 1988, Supl. A.

4. Vezi pe larg N. Iorga, *Prefața la Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. X, *Rapoarte consulare prusiene din Iași și București* (1763—1844), București, 1897; S. Mărieș, *Proiecte privind relațiile economice dintre Prusia și Principatele Române la mijlocul secolului XIX*, în *Anuar, Inst. de ist. și arh.*, „A. D. Xenopol”, Iași, XXIV, 2, 1987, p. 403—412. V. Docea, *Înființarea reprezentanței consulare a Prusiei la Galați (1837)* (mss.).

5. Dr. K. Obermann, în *Deutsche Geschichte*, Bd. 2, Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1967, p. 217; H. Mottek, *Wirtschaftsgeschichte Deutschlands*, Ein Grundriss, Bd. II, Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin, 1976, p. 199.

6. Fr. List, *Sistemul național de economie politică* (ediție îngrijită de prof. dr. Ivanciu N. Văleanu, dr. V. Vasiliu și dr. D. Răducanu), București, 1973, p. 298.

* 7. *Allgemeine Zeitung* (Augsburg), Supliment, Nr. 107 din 10 aprilie 1845, p. 849.

8. Vezi S. Mărieș, *Supușii străini din Moldova în perioada 1781—1862*, Univ. „Al. I. Cuza” Iași, 1985, *passim*.

9. *Allgemeine Zeitung*, Nr. 49 din 18 februarie 1843, p. 390.

tisfație cititorii, despre „informațiile cele mai îmbucurătoare privind prosperitatea comerțului țărilor Uniunii în acele ținuturi“, în care se oferă „o piață extrem de avantajoasă pentru produsele germane (...)“¹⁰. **Era remarcat și spiritul întreprinzător al noului consul prusian la Galați, Wedeke.** Acesta era apreciat, între altele, pentru rolul avut în înființarea Societății germane comerciale a Dunării (*Die deutsche Donauhandels-gesellschaft*), care expediază deja primele transporturi de fabricate prusiene la Dunărea de Jos.¹¹

Pe aceleași coordonate va activa Emil von Richthofen, numit la 28 august 1846 consul general al Prusiei în Principate și căruia regele Friedrich Wilhelm al IV-lea îi prescrisese „să favorizeze după posibilitate extinderea comerțului statelor noastre“, să sprijine cu rîvnire pe supușii regelui care practicau comerțul și navigația și-i solicitau asistența și să le acorde protecție.¹² Tocmai pentru a-și îndeplini cit mai bine misiunea, baronul socotise necesar să facă, înainte de a veni în Principate, o vizită de informare în capitala Saxoniei, la Leipzig, pentru a cunoaște mai îndeaproape legăturile comercianților și ale fabricanților de aici cu Moldova și Țara Românească și doleanțele lor.¹³

Rolul îndeplinit de Leipzig încă din secolul al XVIII-lea în comerțul cu Țările Române este îndeajuns de cunoscut. Orașul saxon devenise acum o „piață comercială centrală“ pentru industria statelor din Uniunea vamală germană, unde negustorii moldoveni și munteni făceau cumpărături apreciable (îndeosebi de textile) și încheiau afaceri însemnate, **aportul lor la animarea tranzacțiilor fiind remarcabil.** Astfel, într-o dare de seamă asupra tirgului de la Leipzig din toamna anului 1847 se afirma că: „Din Răsărit vine norocul nostru, căci cumpărători din Moldova și din restul Orientului au contribuit esențial la înviorarea tirgului“.¹⁴

Amploarea importului de mărfuri de Lipsca în această perioadă confirmă o asemenea apreciere, J. Porter afirmînd că negustorii din București au adus în anul 1847 lipscănie în valoare de un milion de dolari, o sumă imensă în acel timp.¹⁵ Iar conform unei statistici, Moldova importa în anul 1848 de la Leipzig mărfuri în valoare de 5.809.850 lei, din „Germania“ (inclusiv Austria) mai fiind aduse mărfuri pentru care s-au

10. *Allgemeine Zeitung*, Nr. 72 din 13 martie 1845, p. 574.

11. *Allgemeine Zeitung, Supliment*, Nr. 8 din 8 ianuarie 1846, p. 62; Nr. 76 din 17 martie 1846, p. 608, și Nr. 118 din 28 aprilie 1846, p. 940.

12. *Deutsches Zentralarchiv Merseburg, Hist. Abt. II, 2.4.1., nr. 381, f. 19.*

13. *Ibidem*, f. 111.

14. *Allgemeine Zeitung, Supliment*, Nr. 297 din 24 octombrie 1847, p. 2371.

15. J. Porter, *Turkey, its history and progress*, I. London, 1854, p. 147, G. Penelea, *Relațiile economice dintre Țara Românească și Transilvania în epoca regulamentară*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. IV, București, 1973, p. 53.

plătit 3.185.000 lei, ceea ce reprezenta mai mult de jumătate din valoarea întregului import moldovean (25.370.407 lei).¹⁶

Apreciind importanța deosebită a pieței românești pentru manufacturatele germane și rolul țărilor noastre în comerțul Uniunii vamale cu sud-estul Europei, înlesnit de transportul fluvial, Richthofen va propune cabinetului de la Berlin înființarea la Galați a unui consulat regal pentru întreaga zonă a Dunării de Jos.¹⁷

În contextul acestor legături economice și al perspectivei amplificării lor s-a născut și primul proiect de înființare a unei instituții de credit cu capital prusian în Moldova (1847).¹⁸

Preocupați de susținerea intereselor economice, reprezentanții diplomați ai Prusiei nu au neglijat nici penetrația culturală în Principatele Române, orientate precumpănit spre Franța. Nu stăruim acum asupra acestui aspect, de altfel raporturile culturale româno-germane în ansamblu își așteaptă încă monograful. Reținem doar interesul manifestat pentru orientarea românilor spre instituțiile de învățământ germane, fapt recunoscut de J. F. Neigebaur, într-o scrisoare adresată din Iași, la 8 iunie 1844, lui Fr. Thiersch, profesor la Universitatea din München: „Eu mă îngrijesc după posibilitate să îndrept tineretul de aici către instituțiile de educație germane (...)”.¹⁹ Orientarea și spre centrele cultural-științifice germane, atestată încă din anii anteriori, a fost, desigur, benefică, Germania contribuind la formarea elitei românești moderne. Chiar o parte dintre viitorii revoluționari pașoptiști, majoritatea din Moldova, au urmat studiile la diferite universități germane: M. Kogălniceanu, P. Cazimir, C. Cazimir (Berlin), Rosetti Răducanu, C. Rolla (München), Lascar Rosetti, Gr. Balș (Heidelberg) etc.²⁰

S-ar părea că Prusia n-a manifestat un interes politic față de Principatele Române, aflate sub suzeranitatea Turciei otomane și sub protectoratul Rusiei țariste, în timp ce Transilvania se găsea sub stăpânirea Austriei habsburgice. Reprezentanții ei diplomați la Iași și București

16. *Documente privitoare la anul revoluționar 1848 în Moldova*, București, 1960, p. 354.

17. S. Mărieș, *Relațiile economice ...*, p. 407

18. *Ibidem*, p. 404—405. Vezi și *Allgemeine Zeitung*, Nr. 322 din 18 noiembrie 1845, p. 2574.

19. Bayerische Staatsbibliothek München, Thierschiana. 1/87, Referitor la legăturile românilor cu Fr. Thiersch vezi Gr. Ploesteanu, *Const. (Dinicu) Golescu către Fr. Thiersch*, în *Cronica (Iași)*, XII, Nr. 5 din 4 februarie 1977, p. 6; *idem*, *Theodor Diamant în mărturii străine*, în *Vatra*, VII, Nr. 9, din 20 septembrie 1977, p. 3, și 15. Despre legăturile culturale germano-române, vezi Fr. Valjovec, *Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa*, I—V, Verlag R. Oldenbourg, München. 1953—1970.

20. Vezi D. C. Amzăr, *Studenții români în străinătate, Date și interpretări statistice*, în *Cercetări literare*, IV, București, 1940, (extras); Emil Turczvnski, *München und Südosteuropa in Wirtschaft und Gesellschaft Südosteuropas*, München. 1961, p. 351—352; Al. Zub, *Cunoaștere de sine și integrare*, Iași, 1986, p. 133—134.

trebuiau să se conformeze atribuțiilor prescrise de *Regulamentul consular* din 1796 și instrucțiunilor, care le confereau postura de simpli observatori ai scenei politice. După cum ne informează J. F. Neigebaur, cabinetul de la Berlin dorea să evite astfel orice suspiciune din partea Rusiei și a Austriei,²¹ monarhiile conservatoare aliate, direct interesate în chestiunea Principatelor.

După vizita întreprinsă de domnitorul Moldovei, M. Sturdza în vara anului 1842 în Germania, spre care s-au îndreptat și personalități din Țara Românească, marele spătar C. Ghica, fostul ban M. Ghica și ex-domnitorul Al. Ghica, relațiile româno-prusiene consemnează prezența la București în iunie 1843 a prințului Albert, fratele regelui Prusiei, aflat pe drumul de întoarcere dintr-o călătorie efectuată în Orient.²² Domnitorul Gh. Bibescu i-a asigurat o excelentă primire și drept recunoștință monarhul Prusiei îi va acorda ordinul „Vulturul roșu”, clasa I. Acestei vizite nu i se atribuie însă un caracter politic.²³

Trebuie, totuși, să remarcăm, că cu acest prilej a fost discutată cel puțin o chestiune cu implicații politice, fie și indirect, și anume organizarea militară a Țării Românești, domnitorul intenționând să organizeze oastea națională după modelul Prusiei, apreciat și de N. Bălcescu, ca fiind cel mai bun și mai rațional din Europa.²⁴ Răspunzând acestui interes, prințul Albert îi va trimite lui Gh. Bibescu „o dare de seamă despre organizațiunea, puterea și îmbrăcămintea armiei prusiene” și, de asemenea, în dar, 16 lăzi „cu obiecte de uniforme și armături, ca mostre a deosebitelor îmbrăcăminte a oștirilor prusienești”²⁵. În această perioadă, crește și numărul românilor care se pregătesc la Școala de cadeti din Potsdam, unde numai în anul 1846 sînt înscrși nouă tineri din Principate.²⁶ Reacția Petersburgului față de această orientare a fost promptă. Țarul atenționindu-l pe prințul D. Sturdza, prilejuindu-i consulului general Richthofen un raport datat Iași, 4 noiembrie 1847 „privitor la interzicerea indirectă de către Majestatea Sa Împăratul Rusiei a frecventării de către boierii locali a instituțiilor de educație prusiene”.²⁷

Semnale certe ale interesului manifestat față de Principatele Române („Dunărene”) oferea presa germană. Le-a depistat încă Billecocq,

21. K. H. Schroeder, *st. cit.*, p. 89.

22. *Allgemeine Zeitung*, Nr. 218 din 6 august 1843, p. 1743; N. Iorga, *Prefață la Documente ...* p. LXII-LXIV, V, Docea, *Anul 1848 în relațiile româno-prusiene. Comunicare prezentată la Sesiunea de comunicări științifice organizată de Institutul de istorie „A. D. Xenopol” Iași*, 26—27 octombrie 1990.

23. V. Docea, *com.cit.*

24. N. Bălcescu, *Opere I* (ed. critică de G. Zane și E. Zane). București, 1974, p. 75, *idem*, *Opere IV, Corespondență* (ed. critică de G. Zane), București, 1964, p. 37.

25. *Vestitorul Românesc*, XI, 1847, p. 33; Gh. Bibescu, *Domnia lui Bibescu*; t. I, București, 1893, p. 203—204.

26. *Allgemeine Zeitung*, Nr. 181 din 30 iunie 1846, p. 1147.

27. Deutsches Zentralarchiv, *Moldau und Walachei, Geheimes Staats-Archiv, A. N.*

consulul Franței la București, remarcând în rapoartele trimise la Paris, „persistența, zelul și ardoarea“ articolelor privitoare la țările noastre publicate în Germania²⁸. Un exemplu edificator îl constituie *Allgemeine Zeitung* (Augsburg), apreciat ca cel mai important organ de presă german, ziar care a provocat, de altfel, adeseori nemulțumire în cercurile conducătoare de la Petersburg, și în care între anii 1842—1847 au apărut peste 100 de materiale (corespondențe, articole, descrieri) privind Principatele Române, foarte multe altele referitoare la Transilvania.

În publicistica germană s-au abordat chestiuni ca: exercitarea unei influențe politice mai puternice la Dunărea de Jos și în Orient, tocmai pentru asigurarea comerțului, promovarea unei diplomații mai îndrăznețe față de Imperiul țarist, împiedicarea puterii protectoare de a se instăpîni la gurile Dunării etc.²⁹ Nu poate fi însă deloc neglijată nici contribuția presei germane la popularizarea aspirațiilor de unire și neamținare a Țărilor Române, de progres și prosperitate a poporului român.³⁰

Un interes politic față de Principate, vizînd însă tot asigurarea și promovarea comerțului german, se desprinde din dispoziția din 29 iulie 1847 adresată lui Richthofen, al cărei principiu călăuzitor era că Prusia va urma în viitor „o politică mai hotărîtă referitor la Principatele Dunărene“, urmînd să renunțe la postura de simplu observator al planurilor ruse, pe temeiul acestei idei călăuzitoare, fiind elaborată instrucțiunea de serviciu a consulului general, din 15 octombrie 1847.³¹ Se recomandă găsirea mijloacelor pentru cîștigarea unei „influențe morale“ în Principate și „evitarea a tot ce ar da motiv la presupunerea că Prusia, ale cărei tratate cu Poarta cuprind toate părțile teritoriului aceleiași, acceptă raportul ei de suveranitate (sic!) față de Principate schimbat în măsura în care este el în realitate“.³²

Richthofen se va dovedi, după cum ne relevă atît rapoartele sale diplomatice, cît și atitudinea adoptată în anul 1848, un adversar hotărît al dominației țariste asupra Principatelor, văzînd în Rusia „inamicul ereditar al comerțului“ german și apreciînd în același timp, că „influen-

ZB. No. 710 f. 800—801. Documentele din acest fond au fost consultate în original. În continuare vom cita după microfilmul aflat la Arh. Stat. din București.

28. *Documente privitoare la Istoria Românilor*. Col. E. Hurmuzaki, vol. XVII, București, 1913, p. 1041; Vezi și p. 1081—1082.

29. *Allgemeine Zeitung*, Nr. 255 din 12 septembrie 1843, p. 2039; *Supliment*, Nr. 349 din 14 decembrie 1844 ș.a.

30. *Allgemeine Zeitung*, *Supliment*, Nr. 328 din 24 noiembrie 1842, p. 2620; *Supliment*, Nr. 352 din 18 decembrie 1842 p. 2809—2812; Nr. 16 din 16 ianuarie 1846, p. 123; vezi și S. Mărieș, *Opinia germană...*, p. 217—218.

31. Richthofen către Ministerul de Externe al Prusiei (raport), 19 iulie 1848. Arh. Stat. București, colecția de *Microfilme*, R.D.G., rola 2, c. 1009.

32. *Ibidem*, c. 1010.

„a” rusă are efecte care se manifestă „nu numai asupra [legăturilor] comerciale extrem de importante, ci și asupra legăturilor politice ale Principatelor cu Germania.”³³

Înfățișând în rapoartele trimise la Berlin un tablou critic al stărilor din Moldova în timpul domniei lui Mihail Sturdza și descriind îndeosebi corupția, „dominantă în toate ramurile administrației”, diplomatul prusian, de altfel nu lipsit de unele aprecieri subiective și eronate, o pune în directă legătură cu politica puterii protectoare, „ale cărei ordine și directive explică multe din ceea ce se întâmplă aici”.³⁴ Potrivit opiniei sale, după Tratatul de la Adrianopol (1829), Poarta „trebuie să se resemneze să acopere intențiile cabinetului de la St. Petersburg privind aceste Principate”.³⁵ Guvernul țarist, apreciază Richthofen într-un raport din 4 noiembrie 1847 adresat ministrului de externe Canitz, urmărește o politică de rusificare în Principate, și, cel puțin în Moldova, cu deplina colaborare a domnitorului, căruia, în schimb, îi permite să se îmbogățească. Și conchide, că astfel se pregătește terenul, încât „primul moment potrivit va fi folosit pentru ca ceea ce faptic propriu-zis deja există, anume stăpânirea rusească de aici, s-o aducă și într-o formă politică”.³⁶

Avîndu-și cauzalitatea internă, izbucnită în contextul procesului revoluționar european, revoluția de la 1848 a avut ca obiective esențiale transformarea societății în sens burghezo-democratic, unitatea și independența națională.³⁷ Rapoartele diplomaților prusieni de la Iași și București constituie o bogată sursă de informații privind desfășurarea revoluției în Principate și, totodată, coroborate cu instrucțiunile primite de la Berlin, și alte documente, ne permit să prezentăm poziția Prusiei față de aceasta.

Cuprinsă în martie 1848 de flăcările revoluției, Prusia, devenită monarhie constituțională, va fi confruntată cu probleme complexe: conflictul intern dintre forțele liberale și conservatoare, chestiunea poloneză și cea a ducatelor Schleswig-Holstein, înlăptuirea unității, ostilitatea puterilor europene față de unificarea Germaniei. Între acestea, și vechea aliată, Rusia atotputernicului țar Nicolae I, care dorea re-

33. Richthofen către Canitz (raport), 4 noiembrie 1847. *Ibidem*, c. 794.

34. *Ibidem*, c. 796.

35. *Ibidem*.

36. *Ibidem*.

37. Din bogata bibliografie referitoare la revoluția din Țările Române, amintim lucrarea mai recentă a lui Ap. Stan, *Revoluția română de la 1848. Solidaritate și unitate națională*, Ed. Politică, București, 1987. Pentru aspectele diplomatice, vezi *Anul 1848 în Principatele Române*, t. I—V, București 1902—1904; G.G. Florescu, *Aspecte privind poziția internațională a Țării Românești în anul revoluționar 1848*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. III, Ed. Acad. R.P.R., 1963, p. 21—31; D. Berindei, *Din începuturile diplomației românești*, Ed. Politică, București, 1965, C. Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională, 1834—1849*, Ed. Acad. R.S.R., București, 1967, *idem*, *1848 la Români. O istorie în date și mărturii*, I—II, Ed. Științif. și Enciclop., București, 1982 ș.a.

stabilirea absolutismului la Berlin și se temea că o Germanie unificată sub conducerea Prusiei, va fi cuprinsă de „spiritul expansionismului și al cuceririlor”. Încît, în timpul conflictului cu Danemarca, pentru cele două ducate, autocratul de la Petersburg a amenințat cu război.³⁸

În sud-estul Europei, asemenea Angliei și Franței, factorii conducători de la Berlin recunoșteau statu-quo-ul, respectiv suzeranitatea Turciei și protectoratului Rusiei asupra Principatelor Române. Totodată, recunoșteau întîietatea Austriei în reprezentarea intereselor germane la Dunărea de Jos.

Pe acest fundal, dorind să nu provoace și mai mult susceptibilitatea Rusiei și, în același timp, să-și menajeze bunele raporturi cu Poarta, Prusia se menține pe o poziție de observator și de neamestec față de din Principate. Trebuie însă nămaidecît să distingem între atitudinea Ministerului de Externe de la Berlin și felul în care a activat consulul general de la Iași, Richthofen. În optica sa principatele devin un cîmp de confruntare a intereselor germano-ruse. Astfel, el ajunge să depășească limitele prescrise de instrucțiuni și să sprijine partida națională și interesele românești.

Urmărind evenimentele din Țările Române, Richthofen a avut în vedere în permanență impactul lor asupra intereselor prusiene și germane. Iar pentru protejarea acestora n-a ezitat să se amestece în afacerile politice interne, atenționînd totodată superiorii despre pericolul intervenției și al ocupației țariste, solicitînd măsuri preventive energice, inclusiv intervenția armată. Adversitatea lui față de dominația Rusiei asupra Principatelor și tendințele anexioniste concorda cu interesele românești.

În raportul din 17 martie 1848 el relatează din Iași despre „împresia extraordinară” produsă de știrile referitoare la abdicarea regelui Ludovic Filip, instalarea Guvernului provizoriu (despre care s-a aflat în 12 martie) și proclamarea Republicii în Franța (vestea a parvenit în 15 martie) „asupra boierilor de aici și a întregii populații”.³⁹ Apoi înformează despre ecoul evenimentelor de la Viena, la 26 martie aflîndu-se de acordarea constituției, instituirea libertății presei, și înființarea gărzii naționale. A doua zi, așteptîndu-se confirmarea de către *Wiener Zeitung*, „poșta era ca asediată, mulțimea celor care așteptau cu nerăbdare s-a năpustit asupra ziarelor și n-a putut firește, să nu aibă o răspîndire generală imediată în întregul oraș. Aceasta a mărit și mai mult agitația”.⁴⁰ Menționează deja și teama de o invazie străină :

38. *Istoria diplomației* (ed. a doua sub red. V. A. Zorin, V.S. Semionov, S.D. Skazkin, V.M. Hvostov), București, 1962, p. 500, 505.

39. Richthofen către Canitz (raport), Iași, 17 martie 1848. Arh. Stat. București, colecția Microfilme R.D.G., r.2, c. 794.

40. Richthofen către Canitz (raport), Iași, 27 martie 1848. *Ibidem*, c. 811.

„Atunci însă ar fi și comerțul nostru aici subminat. Evitarea unei astfel de întâmplări va fi o sarcină principală a politicii germane mai înalte”.⁴¹

Parvenindu-i, între timp, informații despre „întreprinderi nocturne” ale celor mai de vază boieri moldoveni, care ar intenționa să-l detroneze pe domnitor, după cum i-a relatat unul dintre ei, Richthofen întreprinde demersuri pe lângă M. Sturdza, încercând să-l determine la concesi. Astfel, îi înfățișează situația periculoasă în care se află și-l sfătuiește, pentru a preveni „răul”, să-i convoace pe marii boieri, să le asculte doleanțele și, în măsura în care erau compatibile cu prevederile Regulamentului organic, să le accepte. De asemenea, pentru a-și asigura sprijinul țărănimii, să-i ușureze întrucâtva sarcinile. L-a mai atenționat să folosească în serviciul statului tineri formați la universitățile germane, care și-au însușit alte noțiuni de drept, decât cele în vigoare în țară. După cum raporta însă Richthofen la 27 martie lui Canitz, demersul său a eșuat, domnitorul a afirmat că-și cunoaște țara sa „mai bine decât Dumnezeuastră”.⁴² Consulul general al Prusiei îl asigura, totodată, pe ministrul de externe de la Berlin, că intervenția lui n-a avut un caracter politic și n-a fost o acțiune îndreptată împotriva Rusiei al cărei reprezentant (consulul) a fost martor și participant la întreaga discuție, „ci de interesul general al umanității și în mod deosebit al comerțului”, aflat în perspectiva unei lovituri amenințătoare și generale, care ar putea avea consecințe și în provinciile industriale ale *Zollverein*-ului.⁴³ De altfel, adaugă el, comerțul e deja „la pământ” și probabil că toate datoriile negustorilor „de aici” vor rămâne neachitate la „târgul de Paști” de la Leipzig.

Concomitent, Richthofen a acționat, de comun acord cu viceconsulul austriac, pentru liniștirea suditorilor germani, care formau „starea de mijloc a capitalei” (Iași) și care, temându-se de oamenii politicii și de arnăuți, și-a manifestat dorința de a înființa o gardă cetățenească, luând și măsuri impuse de eventualitatea „unui caz extrem”.⁴⁴

Evenimentele s-au precipitat, și în seara zilei de 27 martie/8 aprilie 1848 a avut loc adunare de la Hotelul Petersburg. Cu acest prilej a fost ales comitetul însărcinat să alcătuiască petiția cu cele 35 de revendicări, între care: asigurarea libertății personale, reorganizarea învățământului, responsabilitatea ministerială, grabnica îmbunătățire a situației țărănimii etc., mai radicale fiind cererile privind eliberarea arestaților politici, desființarea cenzurii pentru informațiile interne, dizolvarea Adunării obștești și alcătuirea unei Camere care „să fie adevărata reprezentantă a nației”, formarea Gărzii naționale în toate ora-

41. *Ibidem*.

42. *Ibidem*, c. 813.

43. *Ibidem*.

44. *Ibidem*.

șele, a căror realizare ar fi dus la răsturnarea lui M. Sturdza.⁴⁵ Richthofen afirmă că această adunare „constituantă” s-ar fi desfășurat în seara zilei de 26 martie/7 aprilie, fiind urmată de o altă adunare a doua zi în același loc și de o a treia, în 9 aprilie la Costache Sturdza.⁴⁶

Reținem faptul că cei doi reprezentanți de seamă ai adunării opoziționiste, Panait Balș și Vasile Ghica l-au vizitat la 10 aprilie, pe consulul general al Prusiei și i-au înmănat o copie a petiției cu cele 35 de revendicări și i-au citit o proclamație redactată în limba germană către poporul „german și domnitorii săi, care e destinată pentru ziare.”⁴⁷ În cursul convorbirii, cei doi „mari boieri” i-au dezvăluit consulului general că, întrucât domnitorul n-a propus satisfacerea tuturor revendicărilor, s-au hotărât să-l oblige cu forța „să abdice, să declare țara independentă de Poartă și de protectoratul rus corupător, și să alcătuiască, împreună cu Valahia și Serbia, unde în acest timp se pregătește o mișcare identică, un guvern național, pînă la instituirea căruia, după îndepărtarea domnitorului Sturdza, va fi alcătuit un guvern provizoriu pentru Moldova.”⁴⁸ La această comunicare, Richthofen s-a limitat să declare interlocutorilor săi, că nu se poate amesteca în chestiunile lor interne. El n-avea încredere în capacitatea românilor de a realiza schimbări atât de radicale. Pentru a fi mai bine informat, efectuează o vizită la unul din boierii cu vederi moderate, care îi confirmă că persoanele menționate anterior, făceau parte dintre aceia „care împing la o hotărîre grabnică cu armele”, dîndu-i însă diplomatului prusian asigurări liniștitoare.

În cele din urmă, M. Sturdza s-a refugiat la cazarmă și a ordonat armatei și arnăuților să reprime opoziția. Richthofen susține că domnitorul a luat această inițiativă la ordinul expres al consulului Rusiei. Descriind succint acțiunea de reprimare și arătînd că la Iași domnea un „terrorism îngrozitor”, el mai raporta la 14 aprilie 1848 că persoana și proprietățile supușilor aflați sub protecția sa n-au suferit nimic în acele împrejurări, spre deosebire de sudii austriece⁴⁹.

Dar tot atunci, reprezentantul Prusiei aprecia că consulatele germane nu vor putea rezista domnitorului, „al cărui sistem de corupție îl leagă cu totul de Rusia” și urmarea va fi că comercianții germani vor pierde milioane, pe care le aveau de pretins aici, ceea ce se va repercuta puternic asupra situației muncitorimii din Silezia, de pe Rin și în mod deosebit din Saxonia. Negustorii locali dacă nu vor primi îndată un sprijin puternic, trebuie să se declare insolabili. Deja toate plățile au

45. *Istoria poporului român* (sub red. acad. A. Oțetea), București, 1972, p. 367.

46. Richthofen către Ministerul de Externe (raport), Iași, 10 aprilie 1848. Arh. Stat. București, colecția Microfilme R.D.G., r. 2, c. 829—830.

47. *Ibidem*, c. 831.

48. *Ibidem*, c. 841—832. Vezi și C. Bodea, 1848 la Români, vol. I, p. 371—374.

49. Arh. Stat. București, colecția Microfilme R.D.G., r. 2, c. 839

fost provizoriu sistate. În situația existentă, mărfurile care vor mai sosi din Germania, nu vor putea fi plătite și guvernul de la Berlin are datoria să-i atenționeze pe conaționali din *Zollverein*. Și pornind de la presupunerea că rușii nu vor intra foarte curînd în Moldova, că trupele austriece de la graniță sînt mai puternice decît cele țariste, și că cele dintîi „acum ar avea simpatia întregii țări“, Richthofen sugerează intervenția lor în Principat: „Se va ajunge la aceasta, cine pune stăpînire mai întîi, pentru a se organiza aici, spre a putea dispune de mijloacele imense ale acestei țări fertile“.⁵⁰ În consecință arată necesitatea unei înțelegeri rapide între cabinetele de la Viena și Berlin în chestiune, altfel trebuie renunțat la comerțul în această parte.

După ce la 15 aprilie află de la Kotzebue, consulul general interimar rus, a solicitat printr-un curier trimiterea a două regimente la granița Moldovei, care să poată acorda sprijin guvernului domnitorului M. Sturdza în menținerea ordinii și că intervenția trupelor țariste va fi hotărîtă de cabinetul de la Petersburg în funcție și de mișcările din Valahia și Bulgaria, Richthofen își reiterează în raportul adresat a doua zi Ministerului de Externe convingerea intimă, că „acea putere care intră mai întîi aici, și așa ajunge să dispună de imensele mijloace ale țării, va avea un avantaj incalculabil“.⁵¹ El lua în considerare și o compensare a Monarhiei habsburgice pentru posibila pierdere a posesiunilor din Italia: „dacă (...) porturile italiene sînt pierdute pentru Austria, și dacă se va renunța la Principatele Dunărene, nu mai poate fi vorba de un comerț al Austriei și Germaniei cu Levantul, și că de aceea, cu cît mai mari ar fi pierderile acesteia în Italia, cu atît ar putea fi mai necesar să-și asigure acest debușeu.“⁵²

În urma raportului lui Richthofen din 16 aprilie 1848, ministrul Prusiei la Viena a fost însărcinat să facă demersuri pe lîngă cabinetul austriac, ca să acorde o atenție deosebită Principatelor și să apere cu „mînă forte“ importante interese economice și politice care legau întreaga Germanie de Țările Române.⁵³ Demersul nu va avea și nici nu putea să aibă urmări, Austria fiind zguduită de revoluție, trebuind să facă față mișcărilor de eliberare națională și fiind angrenată în războiul cu Piemontul. În plus se reliefează tot mai accentuat contradicțiile intergermane.

Pentru a cunoaște mai îndeaproape poziția țării sale, dar și a celorlalte puteri față de Principate, și a oferi el însuși informații de la fața locului, Richthofen s-a deplasat în ultima decadă a lunii aprilie la Constantinopol, unde își avea sediul și Legația Prusiei de pe lîngă Înalta Poartă. Știm că aici a intervenit în favoarea participanților la evenimentele din martie de la Iași închiși de M. Sturdza. În urma de-

50. *Ibidem*, c. 841.

51. *Ibidem*, c. 848.

52. *Ibidem*.

53. *Ibidem*, c. 1012—1013.

mersurilor sale și ale reprezentanților celor două mari puteri germane. Poarta s-a arătat binevoitoare, impunând, printr-un firman, renunțarea la măsura de confiscare a proprietăților celor arestați la Iași și tratându-i omenos pe exilați⁵⁴.

Observator atent al frământărilor din societatea românească, consulul general al Prusiei în Principate a sesizat și a informat Berlinul despre ecloziunea puternică a conștiinței naționale la români însoțită de aspirația făuririi unității de stat. Astfel, își intitulează un raport din 27 septembrie 1847, *Năzuințele de unitate națională ale neamului valah*. Richthofen arăta că din cele 8 pînă la 9 milioane de oameni care aparțineau poporului român, unitar prin origine, limbă și religie, numai jumătate locuiau în Valahia și Moldova, cealaltă jumătate, mai mare, trăind în Transilvania, Banat, Bucovina, Basarabia și semnala o alegorie apărută în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, „care prezintă în chipul cel mai amar apăsarea exercitată asupra acestei națiuni de către Rusia, Austria, Turcia și domnitorii moldo-valahi și este chemată la formarea unei puternice unități naționale.”⁵⁵ Perspicace, diplomatul prusian atenționează că Austria va avea de făcut față la granițele răsăritene unei lovituri puternice și inevitabile.

Evenimentele de la 1848 aveau să confirme năzuința irepresibilă de unitate național-statală, de dezvoltare liberă și „integritatea tuturor conaționalilor români”, care s-a exprimat viguros în Adunarea Națională „daco-română” de la Blaj din 3—5/15—17 mai.

Parvenindu-i „hotărîrea adoptată pe Cîmpia Libertății, Richthofen remarcă în raportul adresat la 22 iunie ministrului de externe prusian, din cele 16 puncte ale Petiției, prevederile cu caracter politico-național: națiunea română din Transilvania s-a constituit ca atare și a cerut deplină emancipare politică, chestiunea alipirii Principatului la Ungaria să rămînă în suspensie pînă cînd se va recunoaște și se va „pune în aplicare dreptul de vot și de decizie al națiunii române”, iar dacă „se va înfăptui fără participarea românilor, va fi nulă și neavenită.”⁵⁶ Românii, afirmă consulul general, sînt „neamul cel mai numeros și, în orice caz, cel mai vechi în Transilvania, care pînă acum a fost supus [jugului] celorlalte trei națiuni, unguri, sași și secui”. Dacă va fi recunoscut ca a

54. *Ibidem*, c. 441; *Allgemeine Zeitung, Supliment*, Nr. 141 din 20 mai 1848, p. 2254; D. Ivănescu, H. Fassel, *Știri externe despre revoluția de la 1848 în Țările Române*, în *Anuar. Inst. de Ist. și arh. „A. D. Xenopol”*, XV, 1978, p. 360.

55. Vezi Gr. Ploesteanu, *Correspondențe diplomatice inedite privind tendințele de unitate națională ale românilor în epoca revoluției de la 1848*, în *Vatra*, VIII, Nr. 6 din 20 iunie 1978, p. 9.

56. *Ibidem*; *Românii la 1859. Unirea Principatelor române în conștiința europeană. Documente externe*, (coord. I. Ardeleanu, V. Arimia, I. Gal, M. Mușat), vol. I, Ed. Științif. și Enciclop., București, 1984, p. 9; H. Mureșan, *Ideea unității țărilor române oglindită în unele rapoarte consulare germane*, în *Anuar. Inst. de Ist. și arh.*, Cluj-Napoca, XXII, 1979, p. 407—412.

patra națiune, prin numărul de voturi mai mare își va putea impune cererile în dietă, iar națiunea ajunsă la o „poziție compactă” va dori să atragă conaționalii din celelalte provincii românești, tendință evidențiată cu prilejul Adunării de la Blaj la care au participat numeroși reprezentanți „din toate părțile României”. Este menționată și intensă activitate desfășurată „în sensul unirii românilor dintr-un stat, pe cât posibil sub un prinț german, indicându-se de cele mai multe ori dinastia austriacă.”⁵⁷ Luind în considerare interesele Germaniei, Richthofen aprecia că, în perspectivă, un stat național român, ar fi în stare să neutralizeze o preponderență a slavismului, adică să reprezinte un factor de echilibru în Europa. Oricum, prin rapoartele sale, cabinetul de la Berlin era familiarizat cu puternica năzuință de unitate statală a poporului român. Despre intențiile de creare a unei republici sau a unui regat daco-român a relatat frecvent și presa germană.⁵⁸

Încă din martie 1848 autoritățile de la Berlin, dar și de la Dresda, erau încunoștințate prin rapoartele consulului Prusiei de la București, Sakellarie de situația nelinistitoare care domnea în Țara Românească. Richthofen transmitea și el informații, provenite din aceeași sursă. În cursul convorbirii pe care a avut-o în mai 1848 cu domnitorul Gheorghe Bibescu la București, unde a poposit cînd a revenit din călătoria întreprinsă la Constantinopol, acesta i-a dezvăluit că concomitent cu declanșarea mișcării în Moldova au avut loc primele agitații și în capitala munteană, pe care le-ar fi dezamorsat în urma unei discuții avute cu persoanele influente din rîndurile „boierimii”. Acestea i-au dezvăluit dorința de „reorganizare totală a țării”, pe alte baze decît cele stabilite prin Regulamentul organic și de a-i asigura „o poziție independentă și politico-națională”⁵⁹, dar domnitorul i-a convins că națiunea nu putea încă realiza „doritul țel al reorganizării naționale”, lipsindu-i mijloacele suficiente pentru a se putea lupta cu forțe militare bine organizate iar agitarea țărănimii ar sfîrși cu „o baie de sînge” și s-ar îndrepta împotriva boierilor. După opinia domnitorului, îmbunătățirea situației țării ar fi imposibilă pînă cînd nu s-ar putea conta pe un ajutor din afa-

57. *Românii la 1859*, vol. I, p. 10, vezi și C. Bodea, *Lupta românilor ...*, *passim*; G. Neamțu, *Ideea Daco-României, simbol al luptei pentru unitate națională în timpul revoluției de la 1848—1849 din Transilvania în Banatica*, V, 1979, p.359—366; Ap. Stan, *op. cit.*, p. 379—387.

58. *Allgemeine Zeitung. Supliment*, Nr. 174 din 22 iunie 1848, p. 2782; Nr. 186 din 4 iulie 1848, p. 2965, *Supliment*, Nr. 188 din 6 iulie 1848, p. 3003; *Supliment*, Nr. 193, din 11 iulie 1848, p. 3084—3085; *Supliment*, Nr. 205 din 23 iulie 1848, p. 3277; Vezi și C. Șerban, *Ecoul revoluției române de la 1848 în presa europeană a vremii*, în *Revoluția de la 1848 în Țările Române*. Culegere de studii (red. coord. N. Adăniloae, D. Berindei), Ed. Acad. R.S.R., București, 1974, p. 188. T. Pavel, *Revoluția de la 1848 din Țările Române în corespondența către ziarul berlinez „Vossische Zeitung”*, în *Rev. de istorie*, t. 27, 1974, Nr. 3, p. 437.

59. Richthofen către ministrul de externe Arnim, Iași, 15 mai 1848, (raport). Arh. Stat. Buc., *colecția Microfilme R.D.G.*, r. 2, c. 862.

ră și o conjunctură favorabilă ceea ce presupunea depășirea haosului din Germania și Ungaria, pentru ca acestea să poată dispune de forța de acțiune în exterior, propriile interese urmînd să le indice să acționeze pentru crearea unor astfel de raporturi în Principate, care să le asigure legăturile comerciale. Pînă atunci trebuia păstrată liniștea, pe care el o asigura, pentru a evita orice pretext de intervenție a puterii protectoare, care l-a și trimis pe generalul Duhamel în Principate cu scopul menținerii statu-quo-ului cu orice preț. Rusia ar fi dorit să evite o ciocnire cu Austria, căreia i s-ar fi putut alătura românii.

Richthofen, împărtășea întru totul opiniile lui Bibescu, domnitor pe care de altfel îl aprecia „mai drept și mai înțelept” dar și mai abil decît cel al Moldovei. În consens cu acestea, consulul general al Prusiei considera că guvernul de la Berlin trebuie să influențeze, după putere, cercurile conducătoare de la Viena să sporească efectivul trupelor austriece în Bucovina, care ar ține poate Rusia țaristă în șah, pînă la crearea conjuncturii favorabile la care s-a referit Gh. Bibescu.⁶⁰

Deocamdată, însă, la 1 iunie 1848 ambasadorul Rusiei îi înmîna ministrului de externe Arnim, din însărcinarea guvernului țarist, o notă confidențială, în care consulul general al Prusiei de la Iași era acuzat de imixtiune în afacerile interne ale Principatelor. Cabinetul de la Petersburg reclama, că Richthofen a luat cu sine și a înaintat la Constantinopol, în cursul călătoriei efectuate în aprilie în capitala otomană, un protest împotriva regimului Sturdza, semnat de cîteva mii de boieri. Arnim, care aprecia felul cum Richthofen reprezenta interesele germane, a respins acuzația în modul cel mai hotărît. Dar, aducîndu-i la cunoștință acestuia demersul întreprins de diplomatul rus, ministrul de externe al Prusiei se referea în rescriptul din 3 iunie 1848 la atitudinea rezervată pe care se impunea să o adopte față de Țările Române, precizîndu-i considerentele care o motiveau: „poziția noastră în Principatele Dunărene, în situația de acum a Austriei, căreia dintre toate țările germane îi aparține misiunea de a apăra și promova acolo interesele germane cu cea mai mare putere, trebuie să fie în prezent una de pur observator. În afară de aceasta, în împrejurările grele în care atît problema Schleswig-Holstein cît și cea poloneză ne opun Rusiei, trebuie să evităm cu grijă tot ceea ce ar putea da ocazie la plîngerii întemeiate.”⁶¹

Atitudinea rezervată a cabinetului de la Berlin era determinată, așadar, în primul rînd de necesitatea evitării unui nou motiv de contradicții cu Rusia țaristă, care — după cum știm —, fusese extrem de iritată de planurile lui Arnim și ale unei părți a liberalilor germani de restaurare a unui regat polonez, dependent de Prusia, Nicolae I cerîndu-i regelui Friedrich Wilhelm al IV-lea să ia măsuri energice pentru

60. *Ibidem*, c. 868.

61. *Ibidem*, c. 870.

înăbușirea răscoalei poloneze din regiunea Poznań, ceea ce, de fapt, a-cesta a și făcut. Iar în chestiunea Schleswig-Holstein, disputată încă, Rusia ceruse retragerea trupelor prusiene din Iutlanda și amenințase că dacă Prusia nu va restitui cele două ducate Danemarcei va ocupa linia Vistulei, ulterior țarul amenințând chiar cu război.⁶² În concepția cercurilor conducătoare de la Berlin, poziția adoptată de Prusia era însă doar provizorie, în perspectivă avându-se în vedere o susținere energică a intereselor germane la Dunărea de Jos: „Cînd Germania se va ridica din criza actuală la puterea care i se cuvine în afară, atunci va veni momentul să se aducă cu forța o rezolvare satisfăcătoare pentru întreaga Germanie a importantei chestiuni a Dunării, o rezolvare pe care politica de pînă acum a curții de la Viena a neglijat-o într-un mod iresponsabil. Pînă atunci însă, părerea noastră este ca să fie evitat cu grijă tot ceea ce ar putea determina Rusia la o intervenție și trebuie, atîta timp cît nu sîntem în stare să impunem cu putere această chestiune, să ne mulțumim cu o poziție de observator, care, dacă nu promovează aceste interese, totuși, în orice caz, nu le poate compromite în mod ireparabil.”⁶³

Pînă să-i parvină aceste instrucțiuni, Richthofen, convins că Rusia țaristă nu va scăpa momentul pe care îl va considera favorabil pentru rezolvarea în propriul interes a chestiunii Dunării, încearcă să alerteze Poarta. Așa că, la 21 iunie 1848, mijlocește expedierea la Constantinopol (printr-un subofițer atașat cancelariei sale), a unui memoriu al membrilor partidei opoziționiste, naționale din Moldova adresat marelui vizir.

Memoriul, semnat de cei mai de seamă boieri și proprietari de pămînt, de clerul superior în frunte cu mitropolitul Moldovei, de tot ceea ce constituia „opinia publică” din această țară românească, înfățișa cei 14 ani de violențe și apăsări ai domniei lui M. Sturdza, precum și reprimarea mișcării din martie, rugîndu-l să aducă suferințele îndurate la cunoștința sultanului, și cerînd măsuri energice pentru îndepărtarea regimului de corupție, respectiv eliberarea conaționalilor arestați.⁶⁴

Expunînd motivele care l-au determinat să dea curs rugămintii pe care i-a exprimat-o o delegație a semnatarilor, în raportul pe care l-a adresat la 21 iunie 1848 ministrului de externe de la Berlin, A.H. Arnim Richthofen afirma că n-a făcut decît să cedeze presiunii situației, a crezut că pentru poziția pe care o ocupa este politic să nu se arate indiferent față de dreptate și nedreptate și a apreciat faptul că „opinia publică” din Moldova i s-a adresat tocmai reprezentantului Prusiei pentru mijlocirea acestei afaceri, ca un semn deosebit de „încredere o-

62. *Istoria diplomației*, vol. I, p. 502, 505.

63. Arh. Stat. Buc., colecția *Microfilme R.D.G.*, r. 2, c. 871—872.

64. Vezi, *Anul 1848* ..., t. 1, p. 525—539.

norabilă⁶⁵. Alte considerente erau înfățișate în raportul adresat în aceeași zi lui Perponcher, însărcinatul cu afaceri al Prusiei la Constantinopol, în care afirma: „Fiecare simte aici, că e imposibil fizic și moral ca lucrul să poată continua așa” și că Rusia urmărea să-și extindă granița pînă la Siret.⁶⁶ Ulterior într-un raport din 19 iulie 1848, Richthofen va insista pe larg asupra considerentelor de ordin economic care l-au determinat să trimită memoriul la Constantinopol, pas întreprins, în fond pentru a sprijini pe negustorii din *Zollverein* care făceau comerț cu Principatele, pe supușii prusieni care i-au arătat polițe scadente neonorate de boieri, și la cererea acestora, care, datorită măsurilor represive, nu-și puteau achita sumele, unele imense, datorate pentru mărfurile cumpărate. Or, au mai fost expediate noi transporturi de mărfuri germane⁶⁷. Consulul general al Prusiei aprecia că, prin situația creată în Moldova, principele M. Sturdza și guvernul rus se străduiau să distrugă „comerțul nostru” și se iluziona că putea oferi Turciei un prilej de a-și redobîndi influența în Principate, chiar dacă ajunsese nominală. Dar mai spera, că prin înlăturarea lui M. Sturdza, domnitorul Țării Românești, Gh. Bibescu va fi încurajat să reziste presiunilor și să conducă țara spre un viitor mai bun.

Dincolo de toate aceste interese, este totuși evident că Richthofen începe să se apropie de români și să le înțeleagă suferințele, că este preocupat de situația Moldovei. În această privință, avem mărturia lui G. Sion, care afirmă: Între reprezentanții puterilor străine care vedeau de aproape aceste fapte și evenimente, era unul singur carele avea o adevărată compătimire de mizeriile și nenorocirile țării. Acesta era baronul Richthofen, consulul Prusiei. El se interesa să afle toate, și de toate raporta guvernului său.⁶⁸

Între timp a izbucnit revoluția în Țara Românească. La 9/21 iunie 1848 a avut loc Adunarea de la Islaz, peste două zile mișcarea cuprinzînd Bucureștii.

Programul burghezo-democratic al revoluției concretizat în Proclamația care a dobîndit provizoriu caracter de Constituție prevedea: independența administrativă și legislativă a Țării Românești (înlăturarea protectoratului străin), egalitatea drepturilor politice, contribuție generală, adunare generală formată din reprezentanții tuturor stărilor so-

65. Richthofen către Arnim, Iași, 21 iunie 1848 (raport politic nr. 2) Arh. Stat. București, *colecția Microfilme R.D.G.*, r. 2, c. 875—876. O altă dovadă de încredere o va reprezenta depunerea „hîrtilor” mitropolitului Moldovei incluzînd corespondență politică, conform dorinței exprimate de Meletie înainte de a deceda, la consulatul Prusiei. Richthofen către ministrul de externe Schleinitz, Iași, 6 iulie 1848. *Ibidem*, c. 930—931.

66. *Ibidem*, c. 878—879.

67. Richthofen către Ministerul de Externe al Prusiei, Iași, 19 iulie 1848. *Ibidem*, c. 1020.

68. G. Sion, *Suvenire contemporane (II)*, (ed. îngrij. de R. Albala), Ed. Minerva, București, 1973, p. 144.

cietății, domn responsabil ales pe cinci ani, reducerea listei civile, responsabilitatea miniștrilor și a tuturor funcționarilor, libertatea absolută a tiparului, orice recompensă să vină de la patrie și nu de la domn, dreptul fiecărui județ de a-și alege dregătorii săi, înființarea gărzii naționale, emanciparea mănăstirilor închinăte, emancipare și improprietărea țărănilor clăcași prin despăgubire, dezrobirea țăganilor robi prin despăgubire, numirea unui reprezentant al țării la Constantinopol dintre români, învățămînt egal și întreg pentru toți românii de ambele sexe, desființarea pedepsei cu bătaia și a celei cu moartea, desființarea rangurilor (titlurilor) fără funcții, crearea de așezăminte penitenciare, emanciparea evreilor, convocarea unei Adunări Constituante care să elaboreze o Constituție pe temeiul celor 21 de articole decretate de poporul român.⁶⁹

Ne atrage atenția faptul că Proclamația, afirmînd dreptul țării la deplină autonomie internă, dar și respectul față de toate puterile, apelează la Înalta Poartă, „ce va fi arbitrară dimpreună cu Franța, Germania și Englitera, cărora românii le reclamă judecată și ajutor la orice asuprire ce li s-ar face.”⁷⁰ Revoluționarii români, avînd credința că poporul german își va realiza unitatea, într-un stat liberal, democratic, apelau așadar, de la început, ca și în Moldova, și la sprijinul acestei puteri.⁷¹

La București, la 13/25 iunie 1848, N. Bălcescu, ministrul afacerilor externe îi aduce la cunoștință baronului Constantin Sakellarie, consulul Prusiei, numirea sa în funcția menționată și adoptarea noii Constituții a Țării Românești.⁷² În ziua următoare, același consul va fi informat de către noul ministru al treburilor din afară, Ion Voinescu II, „că guvernul depune toate eforturile pentru menținerea calmului și a liniștei publice în țară” și, de asemenea, că „se va strădui să întrețină relațiile cele mai amicale și să stringă legăturile care au existat pînă acum” cu Prusia, sperînd în reciprocitatea acestora;⁷³ cu același prilej, îi comunica cele 22 de puncte ale Constituției Țării Românești.

Reprezentanții diplomați ai Prusiei vor fi informați despre măsurile cele mai importante ale Guvernului revoluționar și despre momentele dificile cu care a fost confruntat regimul instituit de revoluția română. La rîndul lor, aceștia vor oferi Ministerului de Externe de la Berlin, o „cronică destul de amănunțită și exactă” a desfășurării revo-

69. Vezi *Istoria României* IV, 1964, p. 64—69.

70. Vezi și A. Iordache, *Apărarea autonomiei Principatelor române 1821—1859*, Ed. Acad. R.S.R., București, 1987, p. 113—114.

71. Vezi Gr. Ploșteanu, *Contribuții la cunoașterea relațiilor ruso-germane în timpul revoluției burghezo-democratice de la 1848*. O scrisoare adresată de Al. G. Goleșcu ministrului Afacerilor Externe al Germaniei, în *Marisia*, XI—XII. Tirgu-Mureș, 1981—1982, p. 631—641.

72. *Revista arhivelor*, LXV, vol. L, nr. 1988, p. 147.

73. *Ibidem*, p.149.

luției în Țara Românească.⁷⁴ În primele relatări, ei subliniază caracterul pașnic al ridicării poporului român și entuziasmul cu care masele populare au primit noul regim, sărbătorind pe străzile capitalei proclamarea libertății și a Constituției. Astfel, într-un raport din 27 iunie 1848, ce purta semnătura baronului Sakellarie și a lui König, se afirmă : „Întreaga răsturnare s-a petrecut fără orice tulburare a liniștii publice și fără orice exces.”⁷⁵ Dar, de la începutul ei, revoluția română era amenințată de perspectiva intervenției țariste, pentru restabilirea „vechii ordini”, ceea ce a precipitat hotărârea lui Gh. Bibescu, care acceptase semnarea Constituției și Guvernul revoluționar, de a abdica. Richthofen apreciază însă că, spre deosebire de Moldova, în Țara Românească se va opune rezistență unei intervenții țariste. Dar, totodată, atenționa că cursul „în întregime democratic” pe care-l lua revoluția, va face ca „un mare partid al proprietarilor de pământ mai importanți” să fie dispuși să accepte planurile de restaurație ruse. Și fără un ajutor străin, nu putea fi opusă o rezistență de durată.⁷⁶

Preocupat de chestiunea intervenției, consulul general al Prusiei, împreună cu agentul consular austriac de la Iași, îi adresa la 27 iunie 1848 comisarului turc Talaat Efendi, întrebarea dacă armata rusă va intra în Principate la solicitarea Înaltei Porți, primind răspunsul că „o astfel de cerere nu a fost făcută și că el nu crede că se va ajunge într-adevăr la o intrare a trupelor ruse.”⁷⁷ De altfel, Richthofen remarcase că scrisoarea adresată de comisarul Porții domnitorului Bibescu a fost concepută în termeni foarte moderați „și evita o dezaprobare a întreprinderii ca atare. S-ar putea crede chiar — scria el, — că Talaat Efendi „nu privește cu ochi neprietenoși evenimentul din Valahia”. În fond, puterea turcilor este aici deja „la sfârșit” și s-ar prefera să se acorde românilor independența decît să se lase „frumoasa țară” Imperiului țarist. Oricum, acest susținător zelos al intereselor burgheziei germane cere Berlinului să acționeze în așa fel încît „să gonească inamicul ereditar al comerțului nostru dintr-o parte considerabilă a Dunării de Jos”⁷⁸. El însuși întreprinde o măsură cu caracter preventiv. Pentru ca nu cumva baronul Sakellarie, consulul de la București care era și pensionar al Rusiei, să implice Prusia într-o cerere de intervenție a trupelor țariste, îl înlocuiește din funcție cu asesorul König, iar pe acesta îl însărcinează să ia parte la tot ceea ce apreciază că ar contribui la realizarea interesului Germaniei de „reprimare” a influenței ruse

74. C. Mureșanu, H. Mureșanu, *Consulul prusian raportează*, în *Magazin istoric*, XXII, Nr. 7, iulie 1988, p. 6—9.

75. Arh. Stat. Buc., *colecția Microfilme, R.D.G., r. 2, c. 915*.

76. Richthofen către Ministerul de Externe al Prusiei, Iași, 10 iulie 1848 (raport politic nr. 9), *Ibidem*, c. 957.

77. Richthofen către Arnim, Iași, 28 iunie 1848 (raport politic nr. 5), *Ibidem*, c. 911—912.

78. *Ibidem*, c. 913.

la Dunărea de Jos, și, de asemenea, să-i comunice confidențial guvernului valah situația existentă în Moldova.⁷⁹

Informat de către starostele Prusiei de la Huși că la 6 iulie 1848 avangarda trupelor țariste a și trecut Prutul, la 8 iulie consulul general Richthofen adresa o notă lui Talaat Efendi, în care, după ce afirma că „nimic nu justifică această măsură”, Moldova bucurându-se „de o liniște perfectă”, și că în calitatea pe care o avea nu poate privi cu indiferență cel mai mic prejudiciu adus „suveranității” Imperiului Otoman, îl ruga pe comisarul turc să-l informeze confidențial dacă intervenția a fost cerută sau încuviințată de Poarta otomană.⁸⁰ Richthofen era convins că, profitând de „zdruncinarea internă a Germaniei”, cercurile conducătoare de la Petersburg erau hotărâte să-și realizeze intențiile de a pune stăpânire pe Principate, aceste „țări fertile, adevărate grânare ale Europei.” Însăși istoria Țărilor Dunărene de la 1713 încordează și conduita Rusiei în acestea, de la Pacea de la Adrianopol, indică limpede, după opinia diplomatului, „că luarea în posesiune a Principatelor” și stăpânirea gurilor fluviului german, cheia către Levant, este aspirația neascunsă a așa nenumitei puteri protectoare⁸¹. Din 1834 ea domină exclusiv Moldova și în mare parte Valahia. Austria n-a acționat însă pentru apărarea intereselor germane periclitate, ci și-au redus trupele de la graniță, iar agenții ei consulari de la București și Iași erau lipsiți de instrucțiuni și, pe deasupra, cu totul incapabili, — afirmă diplomatul prusian. În ceea ce-l privește, a atenționat asupra pericolelor atât Ministerul de Externe, cât și Legația Prusiei de la Constantinopol, dar aceasta i-a comunicat la 13 iunie 1848, că misiunea ei nu poate consta decât din a lămuri guvernul Porții despre raporturile din Principate și a acționa ca, pe cât posibil, să fie evitate nedreptățile, o pătrundere mai adâncă în raporturile existente între Poartă și Principatele Dunărene nefiindu-i permisă⁸². Totuși, Richthofen i-a arătat cum se poate obține o anumită influență „în aceste chestiuni care ating îndeaproape interesele germane, fără a avea vreun rezultat. Guvernul Moldovei se afla acum cu totul în mâini ruse și „toate interesele publice și private ale germanilor” erau călcate în picioare. „Este vrednic de plin a vedea ce mari sume ale comerțului Uniunii Vamale, îndeosebi din Renania și regatul Saxonia, și fabricile orașului Berlin, pierd acum aici”, atenționa consulul general. Cu fiecare poștă îi soseau de acolo „noi strigăte de disperare”. Comercianții locali nu puteau însă obține sumele datorate de boieri, deoarece guvernul i-a exilat, i-a închis sau i-a jefuit, încât nu mai aveau nici-un mijloc material la dispoziție.

79. Richthofen către ministrul de externe Schleinitz, Iași, 6 iulie 1848 (raport). *Ibidem*, c. 929—930.

80. *Ibidem*, c. 967.

81. *Ibidem*, c. 957.

82. *Ibidem*, c. 960.

În aceste împrejurări, lipsit de instrucțiuni, Richthofen a hotărât ca, în caz că nu va primi un răspuns din partea comisarului turc, sau dacă acesta va fi în sensul că intrarea trupelor ruse n-a fost solicitată de Turcia, avînd în vedere evidenta „încălcare a teritoriului Înaltei Porți, aliata Majestății sale regelui”, să înmîneze un protest comandantului trupelor țariste, prin intermediul consulatului rus, și să rupă legătura cu guvernul „nelegitim” al Moldovei. Consulul general al Prusiei afirmă în același raport, că, prin intervenția în Principate, Rusia s-a arătat decisă să tranșeze în favoarea ei chestiunea orienală și acum „numai forța armelor” va hotărî. Dacă Germania rămîne însă pasivă, nu numai comerțul german în Principate, ci în general cel către Levant va primi „o lovitură mortală.”⁸³

La 10 iulie 1848, în ziua în care trupele țariste au ocupat Iași, Richthofen trimitea un alt raport la Berlin, în care reproduce declarația consulului rus Thomanski că, deoarece guvernarea principelui Sturdza a încetat să mai existe, puterea protectoare va instaura „ordinea în afacerile Moldovei și îi va strivi pe revoluționarii din Valahia. De aici înainte se vor lua astfel de măsuri, care vor face imposibilă orice îndepărtare de protectoratul Rusiei”⁸⁴. Ministrul de externe al Prusiei mai era informat că, într-adevăr în Moldova guverna generalul Duhamel, încetînd atît stăpînirea turcească, cît puțin nominală anterior, cît și cea a guvernului local, iar „poziția consulilor a devenit foarte critică”.

În aceste împrejurări, apreciind că Duhamel a ordonat intrarea trupelor țariste în Moldova fără a aștepta consimțămîntul Turciei și că Rusia nu poate justifica „prin nici o prevedere a tratatului cu Poarta” o asemenea măsură, precum și că guvernarea principatului se află în mîinile unei autorități ilegale („în nici un fel legitimă”), pentru a nu permite să se conchidă că Prusia ar recunoaște tacit intervenția, Richthofen a hotărît să suspende relațiile cu guvernul de la Iași, pînă la primirea altor ordine.⁸⁵ O declarație în acest sens, semnată împreună cu consulul Franței Thions, a fost adresată la 29 iunie/11 iulie 1848 Secretariatului de Stat al Moldovei, consulatului Rusiei și comisarului otoman Talaat Effendi.

În această „declarație colectivă” se arăta că principatul Moldovei, aflat sub suzeranitatea Porții, a fost tocmai ocupat de un număr considerabil de trupe ale împăratului Rusiei „fără ca motivele și scopul acestei ocupații să fie cunoscute” și că semnatarii, acreditați pe lângă guvernul de la Iași prin beratele Sublimei Porți, nu-și pot exercita

83. *Ibidem*, c. 963.

84. *Ibidem*, c. 975

85. Richthofen către ministrul de externe Auerswald, Iași 13 iulie 1848 (raport politic nr. 12). *Ibidem*, c. 995—996.

funcțiunile pe lingă o autoritate care suportă o altă influență decît cea legitimă.⁸⁶

La 7 iulie 1848 ministrul de externe interimar al Prusiei, premierul Auerswald, trimitea consulului general de la Iași o notă privind atitudinea pe care trebuie s-o adopte față de evenimentele din Principate întru instrucțiunile, deseori solicitate și de mult așteptate de Richthofen, îl vor dezamăgi însă profund pe acest adept al unei politici active, chiar de forță, și unitare germane pentru susținerea intereselor la Dunărea de Jos.

Nota reitiera poziția de rezervă a Prusiei, care în această perioadă de instabilitate internă și de complicații externe dorea să evite o nouă disensiune ce putea agrava relațiile cu Petersburgul, lăsînd în același timp Austriei inițiativa într-o regiune care pentru cercurile conducătoare de la Berlin prezenta atunci din punct de vedere politic o importanță secundară. „Dacă atitudinea Prusiei cu privire la evenimentele politice din acele Principate după natura lucrurilor poate fi întotdeauna numai una de observare, atunci — se afirmă în nota menționată — considerăm că în situația politică actuală în interior ca și în exterior este numai cu atît mai urgentă somația să nu depășim o astfel de atitudine. Noi trebuie să evităm a complica și mai mult relația noastră cu marele nostru vecin răsăritean, care și așa este deja îngreunată atît prin chestiunea Schleswig cît și prin cea poloneză, prin atingeri pe un teren pe care politica noastră nici nu poate să pascăscă cu forță și nici nu i se pot prevedea succese în momentul de față.”⁸⁷

Dar poziția Prusiei față de Principatele Române avea și o componentă națională, iar prin implicarea Austriei, avea legătură indirect și cu chestiunea germană. Astfel, se afirmă că mișcările naționale care zdruncinau în interior Monarhia austriacă se repercutau „foarte hotărît” în Principate, intrînd „în joc” elemente străine și în nici un caz întotdeauna prietenești „nouă”, fapt pentru care aceste raporturi trebuie tratate cu mare atenție.⁸⁸ Însemnările de pe marginea ciornei notei din 7 iulie ne permit să deducem că Berlinul, luînd act de interesul „fi-resc” pe care îl stirneau mișcările românilor din Transilvania și Banat („sudul Ungariei”) în Principatele Dunărene, locuite de un popor de aceeași origine, era atent deja la eventualele repercusiuni ale chestiunii românești, pe care aprecia că o pot aborda în mod corespunzător autoritățile austriece. Fără a se face o trimitere directă, credem că se

86. *Anul 1848 în Principatele Române*, t. II, București, 1902, p. 179. Potrivit unei depeșe adresate la 31 iulie 1848 de Legația Franței la Constantinopol lui Thions, „protestul” a făcut o foarte bună impresie asupra guvernului Porții. Arh. Stat. București, colecția Microfilme, R.D.G., r. 2, c. 1070.

87. *Ibidem*, c. 901—902.

88. *Ibidem*, c. 902.

avea în vedere și proiectul unei Daco-Românii în interiorul Monarhiei austriece — despre care informase de altfel Richthofen — și care ar fi avut implicații și asupra problemei unității germane.

I se amintește apoi, consulului general de la Iași, că activitatea sa are ca obiect „apărarea intereselor prusiene și ale țărilor Uniunii vamale” și este atenționat că, deși Prusia era „totodată gata” să reprezinte „orice interese germane”, s-ar trece cu mult dincolo de acestea susținându-le așa cum o concepea baronul, contravenind și dorinței guvernului de la Viena. În notă se mai aprecia că reprezentantul Prusiei în Principate nu a respectat limitele prescrise activității sale de instrucțiuni de serviciu inițiale și de „scrisoarea” din 15 octombrie 1847. Oricare ar fi lipsurile de care suferă stările publice de acolo, oricât de mult s-ar dori o influență dezinteresată și binefăcătoare a „organelor germane” și s-ar avea în vedere interesele „Principatelor Dunărene înseși dorințele și străduințele „noastre” — se arăta în notă — nu pot ajunge pînă acolo încît „noi să ne amestecăm în afacerile politice interne ale țării, și mai mult sau mai puțin să ne situăm deschis de partea unor partide”⁸⁹. Făcînd abstracție de îndreptățirea unei astfel de atitudini, ea este contraindicată de faptul că „nouă în orice caz ne lipsesc mijloacele, să-i conferim forță în acele ținuturi îndepărtate și că noi vom fi întotdeauna în situația de a trebui să lăsăm inițiativa numai altei puteri (Austria n.n.). Interesele noastre speciale prusiene și ale țărilor Uniunii vamale nu pot fi favorizate printr-o astfel de imixtiune, în situația actuală a lucrurilor trebuie însă printr-o ruotură să fie grav compromise”⁹⁰. În consecință, ministrul de externe afirmă că nu poate aproba gestul lui Richthofen de a accepta să mijlocească înaintarea către sultan a „plîngerii” împotriva domnitorului Moldovei: „Acest pas constată o ingerință evidentă în afacerile interne ale țării, cum nu poate fi îngăduită nici unui agent diplomatic în nici o țară și eu trebuie să vă cer în modul cel mai imperios, să evitați cu atenție în viitor pași de acest fel, ca și în general orice fel de partizanat în privința raporturilor interne ale țării.”⁹¹

Parvenindu-i nota, la 19 iulie 1848 Richthofen trimite Ministerului de Externe de la Berlin un amplu raport justificativ, în care apreciază că noile instrucțiuni ar marca o modificare a opticii Prusiei în privința raporturilor cu Principatele Dunărene, o abandonare a poziției de pînă atunci, și își exprima regretul că i-a fost adusă atît de tîrziu la cunoștință.⁹² Între altele, reține menajarea în mod deosebit a puterii protectoare, acum voindu-se „evitarea a tot ceea ce ar putea indispuce Rusia, sau în general să se renunțe la orice acțiune și indirectă împotriva

89. *Ibidem*, c. 907.

90. *Ibidem*, c. 908.

91. *Ibidem*, c. 909.

92. *Ibidem*, c. 1010—1011.

Rusiei", în timp ce vechea instrucțiune îi ordona în mod expres o asemenea activitate, menținând aparențele și evitând să contravină tratatelor.⁹³

Raportul reflectă profunda dezamăgire a consulului general, care sperase că Austria va reacționa la o intervenție țaristă cu armele în mână, pentru a apăra interesele germane din Principate și abia acum îi era clar că nu se putea spera nimic din partea Vienei. De altfel, noile instrucțiuni îi lăsau „numai o idee foarte tristă despre unitatea germană”.⁹⁴ Răspunzând acuzației ce i s-a adus, înfățișează din nou stările triste din Moldova, pe care — susține el, — domnitorul ar fi vîndut-o Rusiei, și unde regimul a făcut „din corupție și depravarea țării” un principiu de guvernare, iar M. Sturdza împreună cu guvernul țarist se străduiesc „să distrugă” comerțul german, și afirmă că desfășurarea unei activități consulare „aici este imposibilă fără atingerea raporturilor interne”.⁹⁵ Profund afectat, declară însă că postul său se află la dispoziția regelui, dacă o dezavuare a modului cum a acționat ar folosi intereselor Prusiei.

În aceeași zi, de 19 iulie 1848, Ministerul de Externe de la Berlin îi trimitea o altă notă lui Richthofen, în care aproba înlocuirea lui Sackellarie cu asesorul Curții regale König, și participarea acestuia la consfăturile comune ale agenților Austriei, Franței, și Angliei de la București. El trebuia însă atenționat să se conformeze punctelor de vedere „hotărîtoare indicate în nota din 7 iulie”. „Îndeosebi va evita cu grijă astfel de pași care ar implica o recunoaștere a Guvernului provizoriu de la București.”⁹⁶ Iar consulului general de la Iași i se repeta datoria de a evita cu atenție tot ceea ce „ar putea da prilej la o rup-tură”.⁹⁷

În această perioadă, Richthofen continuă să întrețină legături cu revoluționarii moldoveni. După cum aflăm dintr-o scrisoare din 5/17 iulie 1848 a lui Gh. Dulcescu, trimisul Comitetului din Cernăuți, „cînd am ajuns la Eși, am mers îndată la domnu Richthofen”, acesta însă era deja pesimist și reținut: „Domnul Richthofen să leapadă de toată nădejde că va merge cu prințipaturi bine (...)”.⁹⁸ L-ar fi bucurat, întrucîtva, să afle că cu o zi în urmă un exilat român Radu, exprima, printr-o scrisoare adresată din Brusa lui Constantin Hurmuzachi, „Mulțumi-

93. *Ibidem*, c. 1014—1015.

94. *Ibidem*, c. 1013—1014.

95. *Ibidem*, c. 1023. Intr-un raport adresat lui Auerswald, președintele Consiliului de miniștri și ministrul de externe al Prusiei, la 24 iulie 1848, Richthofen descrie și amenințările și încercările de discreditare la care a fost supus din partea consulatului rus pentru a accepta situația din Principate, a căror soartă este „definitiv stabilită”. *Ibidem*, c. 1030—1031.

96. *Ibidem*, c. 979.

97. *Ibidem*, c. 980.

98. T. Bălan, *Activitatea refugiaților moldoveni în Bucovina 1848*, Sibiu, 1944 p. 78.

rea mea din inimă D. baron v. Richthofen, a cărui purtare generoasă umple de recunoștință toate inimile noastre".⁹⁹ Era unul din revoluționarii moldoveni exilați pentru care intervenise la Constantinopol.

Urmărind să-și perpetueze dominația asupra Principatelor Române, Rusia țaristă, având acordul Turciei, a recurs așadar la forța militară. Încercînd să justifice intervenția, nota din 19 31 iulie 1848 a Cabinetului de la Petersburg invoca dreptul ce revenea în exclusivitate puterilor suzerană și protectoare, potrivit tratatelor, „de a reglementa condiția celor două provincii”, în care urmau să se stabilească ordinea. Era reproșat mai ales planul de restaurare a Regatului daco-român independent. Celorlalte putea li se dadea însă asigurări că ocupația avea un caracter temporar și că Rusia își menține stricta neutralitate față de statele independente (din Occident).¹⁰⁰

Informat de motivele intervenției țariste și de intențiile de retragere a armatei ruse din Principate în momentul în care vor exista „garanții suficiente pentru menținerea ordinii”, ministrul de externe al Prusiei își exprima la 6 august 1848 dezacordul față de hotărîrea consulului general, de la Iași de a suspenda legăturile cu autoritățile de la Iași. Acest „pas” nu-l putea găsi corespunzător nici instrucțiunilor din 15 octombrie 1847 și nici împrejurărilor, și se arăta cu atât mai surprins cu cît agentul austriac, reprezentant al guvernului (german) interesat în primul rînd în evenimentele din Principate, n-a luat o măsură similară, după cum n-a protestat nici consulatul englez.¹⁰¹ Totodată, lui Richthofen i se aducea la cunoștință dezacordul cabinetului de la Viena față de modul în care a înțeles să apere interesele germane și că și guvernul turc și-a exprimat regretul pentru faptul că reprezentantul Prusiei s-a implicat în discordia dintre partide, pe care astfel a închis-o. În sfîrșit, se lăsa la aprecierea lui de a da curs intenției de a se retrage pe teritoriul învecinat al Austriei, unde să aștepte evoluția evenimentelor din Principate. Urma să fie înlocuit de Loos, care trebuia „să reia legătura oficială cu guvernul de acolo” (după cum recomandase la 31 iulie 1848 și Legația regească de la Constantinopol).¹⁰²

Richthofen a fost, de fapt, dezavuat, acordîndu-i-se un concediu „involuntar”. În *Allgemeine Zeitung* se aprecia că guvernul de la Berlin a făcut astfel o concesie Rusiei, aserțiune confirmată de Ioan Maiorescu, agentul guvernului provizoriu pe lingă „onorabila dietă de la Frank-

99. *Ibidem*, p. 77, Vezi și D. Ivănescu, H. Fassel, *st. cit.*, p. 360.

100. C. Bodea, *op. cit.*, vol. II, p. 811—819; vezi și B. Jelavich, *Russia and the Romanian national state 1821—1878*, Cambridge University Press 1984, p. 46.

101. Nota Ministerului de Externe al Prusiei către Richthofen, Berlin, 6 august 1848. Arh. Stat. Buc., colecția Microfilme R.D.G., r. 2, c. 1048—1049.

102. *Ibidem*, c. 1049—1050, 1074.

furt”¹⁰³. În periodicul de la Augsburg se mai afirma că este prima înfringere a Imperiului german la Dunărea de Jos și un semn al lipsei de unitate germană. Concluzia era următoarea: „Se pare că politica dinastică este încă tot mai puternică decât politica popoarelor, decât chemarea epocii noi”¹⁰⁴. Nu cu mult timp înainte, la 19 iulie 1848, evaluând la fel ca și fiul său atitudinea statelor germane față de Imperiul țarist, Eufrosino Rosetti îi scrisese lui Lascăr Rosetti, la Cernăuți: „Pe drept cuvânt susțineți ideea că Austria și Prusia fac ochi dulci Rusiei, altfel evenimentele nu ar fi luat această întorsătură.”¹⁰⁵

Părăsind Iași, consulul general s-a îndreptat spre Cernăuți, unde — după cum ne informează o scrisoare a lui G. Sion către Ioan Alecsandri, din 10 august 1848, — se întâlnește cu fruntași ai partidei naționale. „Baronul Richthofen, Consulul Prusiei, a venit ieri de la Moldova, și ne spune că Soliman Pașa a venit la București cu imputernicire ca să restabileze regimul vechiu”¹⁰⁶. Înlocuitorul său, Loos va raporta la 18 august 1848, că a reluat legăturile oficiale cu guvernul Moldovei.¹⁰⁷

În acest timp girantul consulatului Prusiei de la București, König înștiința Ministerul de Externe despre mersul revoluției în Țara Românească. Rapoartele sale cuprind relatări și informații privind evenimentele din iunie-septembrie 1848 și starea de spirit dominantă în țară: decretele Guvernului provizoriu încercările contrarevolutionare de răsturnare a puterii constituite și eșecul lor în urma intervenției energice a maselor populare, sosirea comisarului Porții, Suleiman Pașa în fruntea unei armate otomane, proclamarea de către „națiunea română” a Locotenentei domnești și concesiile făcute prin acceptarea ca din ea să facă parte doar trei membri¹⁰⁸, etc. Diplomatul prusian remarcă însă semnele de continuitate ale regimului revoluționar, prin intermediul membrilor locotenentei care au făcut parte și din Guvernul provizoriu, și prin persistența tricolorului și a devizei „Dreptate, frăție” ș.a.¹⁰⁹ Din rapoarte răzbate și speranța, că Poarta va recunoaște noul regim, iar puterile vor protesta împotriva intervenției țariste. Principalul dușman intern al noii puteri îl reprezenta boierimea reacționară, care —

103. *Allgemeine Zeitung*, Nr. 275 din 1 octombrie 1848, p. 4351—4352, *Anul 1848 ...*, t. III, București, 1902, p. 687.

104. *Allgemeine Zeitung*, nr. cit. Corespondența adresată de la „granița valahă” îi aparține sau a fost redactată cu concursul lui Richthofen.

105. N. Trandafirescu, *Documente inedite privind revoluția română de la 1848 în Rev. arh., Supliment*, LV, vol. XL, 1979, p. 108.

106. *Anul 1848 ...*, t. III, p. 328.

107. Loos către Ministerul de Externe al Prusiei, Iași, 18 august 1848 (raport politic nr. 19). Arh. Stat. Buc., *colecția Microfilme R.D.G.*, r. 2, c. 1073.

108. Vezi și C. Mureșanu, M. Mureșanu, *art. cit.*

109. König către Ministerul de Externe al Prusiei, București, 31 august 1848, Arh. Stat. Buc., *colecția Microfilme R.D.G.*, r. 2, c. 1087—1088.

— arăta König în raportul său din 31 august 1848 —, nu se resemna să-și jertfească privilegiile și se va supune numai după ce va vedea „că din afară nu este de sperat o răsturnare a noilor raporturi”.¹¹⁰

După recunoașterea de către Suleiman Pașa a Locotenenței domnești drept guvern legitim al Țării Românești, fapt adus la cunoștința consulilor străini prin circulara din 2/14 august a comisarului otoman, la 4/16 august 1848 König a adresat o notă Secretariatului de Stat, exprimându-și „cea mai mare satisfacție” și dorința de a asigura Locotenența de „vale sale simpatii”.¹¹¹

Primirea oficială a reprezentantului Prusiei a avut loc la 20 august și este descrisă succint în raportul adresat de König Ministerului de Externe de la Berlin la 22 august 1848: „Simbătă am felicitat Locotenența de trei. La palatul guvernamental, unde am fost condus de o gardă de cavalerie, am fost primit de către domnul Eliade, deoarece dintre ceilalți membri unul era bolnav iar celălalt absent. Am crezut că, în afară de felicitările personale, trebuie să mă limitez la remarca, că guvernul prusian, ca urmare a viilor legături comerciale existente între statele Uniunii vamale și Valahia, a manifestat întotdeauna un viu interes pentru soarta principatului și în consecință și știrea despre recunoașterea *Locotenenței*, un act care lasă să se spere rezolvarea pașnică a complicațiilor celor mai noi, o va primi neîndoiește cu simpatie. Domnul Eliade, care curind după aceea mi-a întors vizita, a evidențiat în răspunsul său, că a recunoscut cu mulțumire simpatia manifestată de Prusia de câțiva ani față de Principate”.¹¹² Ulterior, printr-o notă adresată la 12/24 august lui Suleiman Pașa, girantul consulatului Prusiei îl informează pe trimisul Porții despre faptul că a stabilit relații oficiale cu guvernul actual al Valahiei. Prusia recunoștea astfel *de jure* noile autorități, după ce le recunoscuse și până atunci *de facto*.¹¹³

Dar, în urma presiunilor Rusiei și a cererii marii boierimi reacționare, Poarta a refuzat să confirme recunoașterea Locotenenței ca guvern legitim al Țării Românești. În septembrie 1848 are loc intervenția otomană pentru restaurarea regimului regulamentar. Prin rezistența eroică a pompierilor în Dealul Spirii, națiunea română își manifesta prin jertfă de sînge și simbolic, voința irepresibilă de libertate și neahtare. La mijlocul lunii septembrie au trecut Milcovul și trupele țariste, pentru ca împreună cu cele otomane să înăbușe „mișcarea națională din Valahia”.

110. *Ibidem*, c. 1090.

111. *Anul 1848 în Principatele române*, t. III, București, 1902, p. 224. În urma vizitei pe care König o face lui Suleiman Pașa la Giurgiu, îi adresează acestuia și o notă oficială, antedatată 12/24 august 1848, privind intrarea în relații oficiale cu guvernul Valahiei, Arh. Stat. București, *colecția Microfilme R.D.G., r. 2, c. 1090—1092, 1095*.

112. Arh. Stat., Buc., *colecția Microfilme R.D.G., r. 2, c. 1080—1081*.

113. G. G. Florescu, *art. cit.*, p. 29.

După ce nici una dintre puteri n-a acordat un sprijin eficient revoluției române, acum cabinetele europene au acceptat înăbușirea ei prin dubla intervenție armată ruso-turcă. Anglia era interesată în păstrarea *statu-quo*-ului în sud-estul și centrul Europei, pentru a stăvili expansiunea Imperiului țarist¹¹⁴. Franța nu și-a părăsit nici ea politica ambigvă și de neintervenție.¹¹⁵ Interesele Germaniei se concentrau în chestiunea unității, iar atitudinea Prusiei la Dunărea de Jos era în concordanță cu poziția puterilor occidentale. Singură nici nu dispunea de forța necesară pentru a se confrunța cu Rusia țaristă. Austria era chiar avizată la sprijinul acesteia, de care va avea nevoie pentru a supraviețui¹¹⁶. Turcia însăși, nefiind susținută de statele occidentale nu se putea opune țarului Nicolae I¹¹⁷. Nepregătite încă să se angajeze într-un conflict pentru rezolvarea chestiunii orientale, ele au acceptat, în fond, motivația cuprinsă în nota din 9/21 iulie 1848 a Cabinetului de la Petersburg, și astfel intervenția și ocupația militară țaristo-otomană pentru restabilirea „ordinii” în Principatele Române. Se confirma acum, previziunea realistă a lui Ion Ghica, agentul Guvernului provizoriu la Constantinopol: „cînd afacerea va deveni serioasă și cînd Rusia va vorbi tare, vom fi abandonati”.¹¹⁸

Demersurile întreprinse în continuare de revoluționarii români pe lângă cabinetele europene, memoriile adresate acestora vor rămîne, deocamdată, fără rezultat. În acest context a reapărut pe scena relațiilor româno-germane Richthofen. La 4 octombrie 1848, Ioan Maiorescu, agentul Guvernului provizoriu la Frankfurt îi scria lui A. G. Golescu că a propus numirea baronului ca „ambasador la Constantinopol, ori cel puțin plenipotențiar în Principate”, și-l chema „ca să ne înțelegem împreună”, precizînd: „omul apără cauza noastră cu energie”.¹¹⁹

Autoritățile centrale germane au luat într-adevăr în considerare numirea lui Richthofen, apreciat de ministrul Schmerling ca „familiarizat pe deplin” cu împrejurările din Principate ca și consul general al Imperiului german în Moldova și Valahia. Cabinetul de la Berlin, unde în septembrie 1848 miniștrii liberali au fost îndepărtați din gu-

114. Vezi B. Marinescu, *Roumanian-British Political Relation 1848—1877*, Buc., 1983, p. 13—43; V. Roman, *Moldau und Walachei im Spannungsfeld der Grossmächte (1774—1878)*. Inaugural-Dissertation Dr. phil, Bremen, 1986, p. 128—129.

115. J. Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, Trois éd., Dalloz, Paris, 1972, p. 343.

116. Vezi și A. Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe*, II, Paris, 1891, p. 18—19.

117. An. Iordache, Ap. Stan, *op. cit.*, p. 22.

118. *Anul 1848* ..., I, p. 601—610.

119. *Ibidem*, t. V. București, 1904, p. 13

vern și reacțiunea a preluat puterea, a împiedicat însă trimiterea lui din considerente față de Turcia, numindu-l pe baron consul general al Prusiei în Spania¹²⁰.

Referindu-ne la atitudinea Prusiei față de revoluția română de la 1848, se impune să menționăm, cel puțin, interesul deosebit arătat de presa germană evenimentelor din Principate și din Transilvania. *Vossische Zeitung* (Berlin), *Neue Rheinische Zeitung* (Köln)¹²¹, *Illustrierte Zeitung* (Leipzig),¹²² *Deutsche Zeitung* (Heidelberg), sînt doar cîteva dintre numeroasele publicații apărute pe teritoriul Germaniei, care au reflectat în paginile lor revoluția română. Din rîndul lor amintim aparte *Allgemeine Zeitung* (Augsburg), în care au apărut peste 100 de materiale publicistice privind Țările Române în anul 1848 (inclusiv cele ce cuprind informații despre poziția puterilor față de desfășurările de la Dunărea de Jos), zeci de colaborări aparțineau corespondenților ziarului din Iași București, Galați¹²³ etc.

Prin intermediul unor astfel de materiale, al altor articole, unele provenite chiar de la consulatele Prusiei, presa germană a putut oferi o imagine completă asupra revoluției române. Ea a popularizat în rîndurile cititorilor năzuințele și ridicarea poporului român pentru libertate și progres, unitate și neatîrnare și a criticat adeseori pasivitatea diplomației puterilor germane, solicitînd intervenția lor, și, în general, o atitudine fermă din partea puterilor europene față de dominația țaristă asupra Principatelor. Presa și publicitatea germană — menționăm că în anul 1848 a apărut și lucrarea lui J.F. Neigebaur, *Beschreibung der Moldau und Walachei*, Leipzig, 1848 — au acordat astfel un ajutor moral revoluționarilor români. Familiarizarea opiniei publice, ca și a cercurilor oficiale, cu aspirația de unitate statală a poporului român, cu chestiunea românească și contribuția la transformarea acesteia într-o problemă europeană, este un alt merit al ei ce trebuie reievat.

Și dacă în împrejurările internaționale de la 1848, defavorabile revoluției și năzuințelor românești, cabinetul de la Berlin, asemenea celorlalte guverne europene, n-a sprijinit procesul de evoluție statală la Dunărea de Jos, după redeschiderea crizei orientale vom găsi Prusia în tabăra puterilor unioniste, susținînd unirea Principatelor.

120. Veit Valentin, *Geschichte der deutschen Revolution von 1848—1849*, Zweiter, Bd., Kiepenhener & Witsch, Köln, Berlin, 1970, p. 330.

121. N.Z. Munteanu, „Noua Gazetă renană” și revoluția de la 1848 din Țara Românească, în *Studii*, t. 26, Nr. 3, 1973, p. 537—544.

122. St. Schwann, G. Brătescu, *Illustrierte Zeitung*, Imagini ale anului revoluționar 1848, în *Mag. ist.*, IX, Nr. 5 din mai 1975, p. 60—64.

123. Vezi *Anul 1848* ..., vol. I—VI, *passim*.

PREUSSEN UND DIE RUMÄNISCHE REVOLUTION VON 1848

(Zusammenfassung)

Der Verfasser beschäftigt sich, zum erste Mal in der rumänischen Historiographie, mit der Haltung Preussens gegenüber der rumänischen bürgerlich-demokratischen Revolution von 1848. Er benützt als Hauptquelle seiner Studie den politischen Schriftwechsel des Ministerium der Auswärtigen Angelegenheiten Preussens mit den königlichen Consulaten in den Donaufürstenthümern, die sich im *Deutschen Zentralarchiv* von Merseburg (in der ehemaligen D.D.R.) befindet.

Zuerst sind die preussisch-rumänischen Beziehungen, besonders die wirtschaftlichen, aus den Jahren vor der Revolution, kurz erwähnt. Für Preussen und die Zollvereinsländer bildeten die Donaufürstenthümer einen wichtigen Absatzplatz für die Industriewaren und Rohstoffquellen; gleichfalls hatten sie eine bedeutende Rolle im Zwischenhandel nach dem Orient.

1848 hat Preussen eine Stellung der Nichteinmischung in die rumänischen Fürstenthümer eingenommen. In diesem Sinne, wurde der Generalkonsul zu Iași, Freiherr Karl von Richthofen eingewiesen, eine rein beobachtende Stellung den Ereignissen gegenüber zu nehmen und sich in die inneren politischen Angelegenheiten des Landes nicht einzumischen. Diese Haltung arklärt sich durch die innere und äussere Lage Preussens. Das Cabinet von Berlin wünschte dass besonders die Verhältnisse mit mit Russland, welche ohnehin durch die Schleswig-Holsteinisch-, als auch durch die polnische Frage erschwert waren, nicht noch mehr zu compliciren. Gleichzeitig, erkannte es die Priorität Österreichs in der Vertretung der deutschen Interessen in diesen Gegenden an.

Der Generalkonsul Richthofen war aber ein entschlossener Gegner der zaristischen Herrschaft über die Fürstenthümer, für welche Russland „der erbliche Feind des deutschen Handels“ an der Unter-Donau war. Seine Adversität der russischen Expansionspolitik gegenüber stimmte mit den rumänischen Interessen überein.

Der preussische Diplomat protestierte gegen die russische militärische Intervention in der Moldau und brach die Beziehungen mit den Autoritäten von Iași ab, wurde aber von dem Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten aus Berlin desavouirt.

Die revolutionäre Regierung aus Bukarest wurde de facto von dem preussischen diplomatischen Vertreter anerkannt und die Locotenența domnească auch de jure. Endlich, aber, Preussen akzeptierte, wie auch die anderen auropäischen Mächte, die türkisch-russische Intervention in die Donaufürstenthümer und somit, die Niederdrückung der rumänische Revolution.

UN MEMORIU INEDIT DIN 1862 PRIVIND MIȘCAREA DE EMANCIPARE NAȚIONALĂ A ROMÂNILOR MARAMUREȘENI

EMIL DOMUȚA

Revoluția din 1848-1849 și evenimentele care i-au urmat, au avut pentru românii din Maramureș, la fel ca și pentru cei din celelalte provincii supuse monarhiei habsburgice, consecințe adânci, mai ales pe tărîm cultural și politic. Eșecul acțiunii politice, înfringerea revoluției, determină o revizuire a concepțiilor fruntașilor români, care caută să-și orienteze tot mai mult acțiunea în spiritul postulatelor programului revoluționar blăjean.

În perioada postpașoptistă, lupta pentru libertate națională s-a dus în aceste părți îndeosebi prin cultivarea limbii și literaturii române, prin extinderea învățămîntului românesc. Marele eveniment al mișcării naționale în anii neoliberalismului marchează înființarea la Sighetu Marmăției a două instituții culturale naționale centrale ale românilor maramureșeni — „Asociația pentru cultura poporului român din Maramureș” și Preparandia confesională română¹ — de activitatea cărora se leagă eforturile pentru promovarea unui învățămînt elementar compatibil cu cerințele vremii, apărarea caracterului național al școlilor sătetești, sprijinirea tineretului școlar prin burse și subsidii, valorificarea patrimoniului popular local etc.

În rîndurile Asociațiunii și în jurul programului său de activitate, s-au grupat marea majoritate a intelectualilor români maramureșeni, — funcționari, învățători, preoți, avocați — militînd cu consecvență pentru mobilizarea energiilor locale în vederea îndeplinirii unor obiective, specific locale, sau de interes general pentru națiunea română.

1. Despre activitatea „Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureș” și a Preparandiei, vezi Tia Bud, *Analele Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureș*, Gherla 1906; Alexandru Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, București, 1940, p. 191—200; Alexandru Doboși, *Geschichtlicher Abriss über die Rumänen in Maramureș*, București, 1940; p. 18; Vasile Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru Unirea din 1918*, București, 1968, p. 44—48; Valeriu Achif, *Institutul prevarandial din Maramureș, (1862—1872)*, în *Revista de pedagogie*, 1972, nr. 5, p. 93—95; Vasile Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848—1881)*, București, 1978, p. 277—281; Vasile Popeangă, *Preparandiile românești din Transilvania*, în *Ziridava*, XII, 1980, p. 562—564.

Împrejurări proprii Maramureșului — menținerea Sighetului sub jurisdicția confesională a episcopiei greco-catolice rutene de Muncaci creează mari impedimente în activitatea acestor două instituții, periclitându-le caracterul național și însăși viabilitatea. Este motivul pentru care lupta pentru eliberarea Sighetului de sub patronajul bisericesc străin angajează în acțiune întreaga elită conducătoare românească din Maramureș și pe șefii bisericii greco-catolice române, episcopi Gherlei și mitropoliții Blajului.

Dominația bisericească ruteană asupra Maramureșului, instaurată la 1733², a creat aici condiții specifice, care au împietat grav asupra mișcării de emancipare națională timp de mai bine de 120 de ani³.

Reacția românilor față de înglobarea într-o ierarhie bisericească străină, s-a manifestat încă de la instaurarea acesteia, sub forma acțiunilor pentru recăștigarea autonomiei episcopale sau organizarea unui vicariat propriu românesc, conștienți de însemnătatea instituționalizării bisericii pe baze naționale. În acest sens, încă din 1735 este semnalată acțiunea protopopului Ioan Stoica, care în cadrul unui sobor preoțesc convocat la Sighet urmărește alegerea unui episcop român, care să fie trimis pentru consacrare în Moldova⁴, fără a reuși însă.

După demersuri susținute, românii reușesc să obțină la 24 august 1776, înstituirea prin decret imperial a unui vicariat românesc al Maramureșului⁵, iar la 1790 reprezentanții preoțimii române din dieceza Muncaciului, întruniți la Dersida, redactează un memoriu către împăratul Leopold al II-lea, prin care cereau înființarea unei episcopii greco-catolice cu reședința la Baia Mare, pentru românii din Maramureș, Sătmăr, Chioar, Solnoc și Crasna. Este solicitat în acest scop sprijinul episcopului Ignatie Darabant de la Oradea, dar acțiunea eșuează⁶.

Lupta pentru desprinderea de episcopia Muncaciului va continua și în perioada următoare, însă paralel s-a militat și pentru obiective limitate, dar semnificative pentru tendința de emancipare. Astfel, la 1816 și 1835, reprezentanța comitatului Maramureș solicită numirea unui

2. Despre instaurarea jurisdicției ecleziastice rutene asupra Maramureșului, vezi Augustin Bunea, *Ierarhia românilor din Ardeal și Ungaria*, Blaj, 1904, p. 201—210; Nicolae Iorga, *Istoria bisericii românești și a viciei religioase a românilor*, Vălenii de Munte, 1908, I, p. 223—227; Alexandru Cziple, *Documente privitoare la episcopia din Maramureș*, în *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice*, seria II, tom. XXXVIII, 1915—1916, p. 249—276; Zenobie Păclișanu, *Din istoria bisericească a Maramureșului*, în *Cultura creștină* an III, Blaj, 1913, p. 229—233, 261—267, 295—300; Tit Bud, *Disertație despre episcopii și vicarii români din Maramureș*, Gherla, 1891, p. 20—30; Alexandru Filipașcu, *op. cit.*, p. 160—165.

3. Alexandru Filipașcu, *op. cit.*, p. 163—165.

4. Alexandru Cziple, *op. cit.*, Doc. 114, p. 372.

5. Tit Bud, *op. cit.*, p. 31.

6. Alexandru Filipașcu, *op. cit.*, p. 163.

preot român la Sighet, care să officieze în limba română, doleanță pe care episcopul Muncaciului o satisface parțial⁷.

Consecințele negative ale patronajului bisericesc străin s-au concretizat, în primul rând, în slaba dezvoltare a școlilor elementare⁸, în menținerea înapoierii culturale a maselor, mai ales în deceniile patru și cinci ale secolului al XIX-lea, cînd Muncaciul devine un veritabil centru de deznaționalizare a românilor prin introducerea limbii maghiare în corespondența oficială⁹.

Aceste impedimente grave impun în programul mișcării naționale din zonă deziderate specifice, mai ales în perioada postpașoptistă cînd elita românească a Maramureșului se orientează tot mai hotărît în acțiunile sale spre ideea instituționalizării vieții culturale pe temeiuri naționale.

Condiții favorabile mișcării naționale apar în 1856 cînd Maramureșul este eliberat de sub patronajul Muncaciului și este înglobat în noua dieceză românească a Gherlei, înființată în cadrul Mitropoliei de Alba Iulia și Făgăraș.

Integrarea într-o ierarhie ecleziastică națională, creează românilor maramureșeni posibilități de mai strînse legături cu corpul etnic românesc din Transilvania istorică, de care erau separați politico-administrativ.

Semnificațiile naționale majore ale acestui act sînt pe deplin conștientizate de intelectualii maramureșeni. Corespondența lor cu noul for episcopal degajă o atmosferă de entuziasm general, firesc momentelor de descătușare¹⁰. Acțiunile întreprinse din partea Muncaciului, au dus însă la diminuarea sensibilă a avantajelor pentru români, reușind să mențină în subordinea sa cinci parohii cu populație mixtă română și ruteană, între care și Sighetu Marmăției¹¹.

7. Tit Bud, *Insemnări și date despre înființarea parohiei greco-catolice române din Sighetul Maramureșului*, Gherla, 1905, p. 7.

8. Nicolae Albu, *Istoria învățămîntului românesc din Transilvania pînă la 1800*, Blaj, 1944, p. 169—172.

9. Fenomenul deznaționalizării românilor și rutenilor din Maramureș este sugestiv exprimat în testamentul vicarului Gheorghe Köszei: „... numai acest rutean și sârman neam român n-are învățători și nu este cine să-i învețe în limba lor maternă ...”. Tit Bud, *Disertație despre episcopii și vicarii români din Maramureș*, Gherla, 1891, p. 33. În rîndurile preoțimii constituie o excepție cazurile în care protocoalele sau corespondența este redactată în limba română. Vezi Arhivele Statului Cluj Napoca, Fond Episcopia greco-catolică Cluj—Gherla (în continuare ASCN Fd. Gherla), Doc. nr. 1994, din 1860.

10. „... dorul cel de mult al națiunii române, de atîtea secole numai în pieptul românilor închis, prin dobîndirea întîiului episcop român, acum a împlinit, e întrupat ... ca un fulger a pătruns inimile noastre această imbucurătoare știre...” Protocolul congregațiunii preoțimii din jurul Sighetului, din 13 noiembrie 1856, ținută în Apsa de Jos, ASCN Fd. Gherla, Doc. nr. 769 din 1857.

11. Tit Bud, *Insemnări și date ...*, p. 8.

Aici, în conformitate cu dispozițiile primite, s-a procedat la conscrierea locuitorilor după naționalitate și alipirea parohiei către acea dieceză ai cărei credincioși erau majoritari. Conscriptia populației Sighețului a fost făcută în anul 1851, de către vicarul rutean Petru Anderco, care sub diverse presiuni și amenințări a reușit să dea ciștig de cauză Muncaciului, astfel că românii sigheteni rămân pe mai departe sub dominația bisericească străină¹².

În toamna anului 1860, episcopul Gherlei ia inițiativa înființării unui vicariat românesc în Maramureș și în 24 noiembrie numește pe Mihai Pavel în fruntea acestei instituții¹³. Reședința este fixată în Sat-Slatina, parohie de lângă Sigheț. Se realizează în acest fel o mai armonioasă integrare instituțională națională pe țărim confesional, singura posibilă de altfel, pe ideea coagulării întregului bloc etnic românesc din monarhie, problemă ale cărei semnificații se dovedesc vii între românii din Maramureș¹⁴.

Funcționarea instituției românești întâmpină însă mari greutăți între Gherla și Muncaci intervenind vii controverse. Se intensifică acțiunile românilor maramureșeni pentru alipirea Sighețului la dieceza Gherlei și instalarea aici a sediului vicarial.

Unele din aceste demersuri întreprinse, fac adevărate rechizitorii dominației bisericești rutene: „... *Dară cum s-ar și putea concepe susținerea vicariatului rutean în Sigheț, în mijlocul românității? Nu știu, făcut-au cîndva episcopii Muncaciului ruteni ceva bine pentru românii din Marmacia, fără rău mai mare nu le-au putut face, ca aceea, ca precum ni se dovedește, au rutenizat un număr mare de sate românești, care acuma au rămas sub jurisdicția lor și Sighețul, neputîndu-l încă după voință ruteniza, acuma cu forța voiesc a și-l reține...*”¹⁵

Dezghețul politic survenit în monarhie prin instituirea neoliberalismului, face realizabilă înființarea la Sighețu Marmaciei a două instituții culturale naționale — Preparandia Confesională română și „Asociațiunea pentru cultura poporului român din Maramureș” — care inițiază ample acțiuni de regenerare națională în zonă.

Forurile oficiale maghiare, la intervențiile episcopului Popovici de la Muncaci, refuză aprobarea Statutelor de funcționare oficială a Asociațiunii, în sensul nrecunoașterii patronajului episcopiei de Gherla asupra unor instituții fondate într-o parohie ce ținea încă de dieceza sa. Or, tocmai patronajul confesional național era singura pavază în măsura

12. Alexandru Filipășcu, *op. cit.*, p. 194—195.

13. ASCN Fd. Gherla, Registrul an. 1860, nr. 2086.

14. Scrișoarea lui Mihail Pavel, adresată episcopului Ioan Alexi în numele întregului popor român maramureșean, exprimă limpede această idee: „*Saltă inima fiestecărui român marmacian de bucurie, văzînd că cîrma lor bisericească s-au curățit de limoi străine și văzînd că prin aceasta, cu un pas sînt iară mai aproape de scopul la care țintesc în timpul de față toate popoarele europene...*”

ASCN, Fd. Gherla, Doc. nr. 335 din 1861.

15. ASCN Fd. Gherla, Doc. nr. 723 din 1861.

ră să le asigure viabilitate și soliditate. Prin urmare, în fața frunțașilor Asociațiunii culturale maramureșene, se impunea cu necesitate, drept prim obiectiv lupta pentru eliberarea Sighetului de sub patronajul confesional străin. Acțiunile în această direcție sporesc în intensitate, se solicită stăruitor sprijin din partea Gherlei și Blajului, sint antrenati în acțiune frunțașii politici români din Maramureș. Deputații maramureșeni trimise la Buda, Viena și Strigoni, dublează demersurile Gherlei și Blajului pe toată perioada deceniului șapte.

Dintre memoriile adresate forurilor superioare¹⁶, ne este cunoscut până în prezent doar unul singur (conservat la Filiala Arhivelor Statului Cluj, Fond Episcopia greco-catolică Cluj-Gherla, Doc. nr. 659 din 1862), dar care prin vastitatea și rigurozitatea argumentației pe care o conține îl putem considera drept reprezentativ pentru întreaga serie.

Memoriul este redactat de către episcopul Gherlei, Ioan Alexi, „în numele întregului popor din dieceză, ba chiar în numele întregii națiuni române” și este trimis împăratului Francisc Iosif I, la 31 martie 1862¹⁷. Pentru două obiective militează episcopul Alexi: alipirea Sighetului la dieceza Gherlei și menținerea corespunzătoare a vicariatului român al Maramureșului.

După menționarea actelor de înființare a diecezei Gherla, a dispozițiilor oficiale privind modalitatea preluării celor 104 parohii române de la episcopia Muncaciului și abuzurile episcopului rutean care refuză cedarea a cinci parohii, între care și Sighetul, sint enumerate petițiile românilor din aceste parohii, adresate Gherlei, precum și intervențiile anterioare ale episcopului Alexi.

Argumentația este structurată în serii de 10 puncte pentru parohia Sighet și pentru vicariat.

Este invocat mai întâi argumentul de ordin topografic: „Sighetul ... este așezat în mijlocul populației românești și de aceea acest oraș încă de multă vreme, este și acum, și va rămâne pentru totdeauna centrul natural și singurul centru al tuturor românilor din împrejurimi ...”. Prin urmare sediul vicariatului rutean „ar putea fi stabilit într-un oraș aflat între ruteni, unde există și autorități comitatense, ca Hust, Teceu”, pe cînd „românii nu ar avea în întreg comitatul Maramureș nici un singur oraș, în afara Sighetului, unde să fie stabilit centrul vicariatului lor...”

Este necesară menținerea acestui **vicariat român și din cauza condițiilor geografice specifice Maramureșului, care fac dificile legăturile cu Gherla.**

Dar însăși orașul Sighet are o populație românească majoritară celei

16. *Idem*, Registru an 1857, nr. 2017; an 1858, nr. 1740; an 1859, nr. 4020; an. 1861, nr. 723; an 1862, nr. 389, 659; an 1863, nr. 1544, 1989; an 1864, nr. 913, 1015, 1250, 1932; an 1865, nr. 2176; an 1868; nr. 2884; an 1869, nr. 2519; an 1871, nr. 3, 210, 659.

17. *Idem*, Doc. nr. 659 din 1862.

rutene" ... și mai cu seamă românii acestei parohii îi întrec pe ruteni în inteligență (număr de intelectuali n.n.) și avere (condiție socială n.n.). Preponderență este acordată însă argumentelor de ordin istoric, trimiterile la documente fiind frecvente.

Caracterul național al parohiei greco-catolice Sighet este dovedit prin repetate proteste ale acestei comunități „împotriva înglobării contrar voinței lor la episcopia ruteană, procesele intentate”. Dar chiar vicarii și preoții de aici au considerat parohia ca fiind românească, deoarece clădirile parohiale și vicariale au fost construite de către români.

De asemenea, împărțirea administrativă din 1850 a comitatului, dovedește faptul că și oficialitățile guvernamentale au considerat Sighetul drept un oraș aflat în centrul unei zone românești, deoarece, cele două unități administrative nou create, Maramureșul de Sus (românesc) și Maramureșul de Jos (rutean) aveau reședințele la Sighet și respectiv la Huszt.

Vicariatul a fost de la început înființat ca „vicariat pur românesc și numai pentru români”, după cum reieșe din decretul imperial din 13 septembrie 1776. Necesitatea menținerii sale a fost exprimată categoric de către comisia primațială de la Oradea, la 1850 și 1851, în cadrul debaterilor privind modalitățile de constituire a episcopiei Gherlei. Donația imperială din 1861, constând dintr-un fond de clădiri concesionate la cererea fruntașilor români pe seama celor două instituții naționale, Asociațiunea culturală și Preparandia, dovedește faptul că și împăratul a recunoscut implicit drepturile românilor asupra Sighetului. Sînt menționate apoi motive de ordin cultural național, care de altfel au constituit mobilul central al întregii acțiuni, urmărindu-se în fond preluarea instituțiilor culturale maramureșene sub pavăza confesională națională.

Decizia favorabilă este solicitată, „și pentru liniștirea întregii populații românești a comitatului Maramureș, care din cauza nerealizării mult așteptatei sale uniri cu dieceza Gherla este în sufletul să revoltată în cel mai înaintat grad”.

Bazat pe aceste juste considerente au orul memoriului conchide: „... dorința exprimată a majorității poporului român din Maramureș, ca ei să fie înglobați în dieceza Gherlei este întemeiată ...” și de aceea are încrederea și curajul “... să protesteze pentru faptul că nici pînă acum intențiile M. Sale de despărțire a populației gr. cat. a Sighetului de dieceza Muncaciului nu s-a făcut încă ...”.

În consecință episcopul Ioan Alexi solicită instituirea unei comisii mixte româno-rutene, care să examineze întreaga situație și să facă dreptate.

Paralel cu înaintarea memoriului, o deputație maramureșeană compusă din Găvrilă Mihali, Mihail Pavel și Vasile Mihalca, acționează la Strigoniu și Viena în același scop.¹⁸

18. ASCN, Fond familial Anderco de Homorod, Doc. nr. 176; Fond familial Victor Mihalyi de Apsa, Doc. nr. 711.

Rezultatul obținut s-a concretizat în instituirea comisiei cerute, care și-a desfășurat lucrările la Sighet în zilele de 29—31 august 1862, sub președinția episcopului catolic din Satu Mare¹⁹.

În timpul dezbaterilor, o delegație de peste 200 de români din Sighet sub conducerea avocatului Ioan Fabian și-a declarat în fața comisiei naționalitatea română, caracterizînd drept falsă conscripția din 1851, făcută de vicarul rutean Petru Anderco.

Rezultatul dezbaterilor rămîne nedecis din cauza intransigenței delegației rutene și prin urmare lucrurile rămîn și mai departe neschimbate. Se continuă acțiunile petiționare atît din partea românilor maramureșeni cît și din partea episcopiei, au loc dese tratative între Gherla și Muncaci în problema Sighetului.

Comitetul Asociațiunii maramureșene înaintează Gherlei rapoarte amănunțite despre funcționarea preparandiei și scopul în care a fost înființată, despre modalitățile de asigurare a bazei sale materiale, despre rezultatele obținute de elevi, iar ordinariatul dăcezan investește cu decrete ale sale dascălii de pe băncile școlii pedagogice sighetene, care sînt numiți în diferite școli din Maramureș și zonele învecinate.

Acțiunile petiționare sporesc în intensitate, se face uz de toate formele de intervenție pe lîngă forurile oficiale de stat și confesionale. Asaltat din toate părțile, Ministerul de Culte și Instrucțiune publică este silit, să dea cîștig de cauză românilor maramureșeni.

Ca urmare a deciziei favorabile a primatului Ungariei, dată în 12 ianuarie 1868²⁰, ministerul cere Comitetului Asociațiunii să facă o ultimă modificare a statutelor în sensul recunoașterii „dreptului privitor la starea internă religioasă și morală” a preparandiei și pentru episcopul Muncaciului, alături de cel al Gherlei²¹, după care la 4 august 1868 eliberează dispoziția de aprobare oficială a Statutelor Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureș.

Problema parohiei Sighet este definitiv rezolvată în urma lucrărilor din 1870 a Conciliului Vaticanului, unde mitropolitul Varșava și vicarul Mihail Pavel susțin cu succes cauza în fața ierarhilor ecleziastice²².

Prin decretul Nunciaturii din Viena, din 18 aprilie 1871, nr. 493, românii din Sighet obțin aprobarea de a-și organiza o parohie proprie, aparținînd diecezei Gherla²³.

Aprobarea statutelor este rezultatul strădaniilor încordate ale fruntașilor români maramureșeni, care în toți acești opt ani de la înființarea „Asociațiunii pentru cultura poporului român din Maramureș” sînt an-

19. ASCN Fd. Gherla, Doc. nr. 887, 1935, 2043 din 1862; Fond familial Victor Mihalyi de Apșa, Doc. nr. 586.

20. ASCN Fond familial Victor Mihalyi de Apșa, Doc. nr. 499, 730.

21. ASCN Fd. Gherla, Doc. nr. 1908 din 1868.

22. *Sematism*, Blaj, 1900, p. 47, 58; *Gutinel*, 1889, nr. 7.

23. Tit Bud, *Insemnări și date ...*, p. 8.

gajați în ample acțiuni pe lângă forurile de stat, convinși de însemnătatea obiectivului pentru care militează. Se adaugă apoi contribuția forurilor ecleziastice, care sprijină efectiv acțiunea prin șirul de memorii înaintate Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice și Curții vieneze.

Consacrarea dreptului de funcționare oficială pe seama Asociațiunii, prezintă un însemnat succes al mișcării naționale din Maramureș, consolidând realizările anterioare și stimulând noi inițiative în spiritul programului cultural național.

FUER KAISERLICH KÖNIGLICH APOSTOLISCHE MAJESTÄT ! ALLERGNÄDIGSTER HERR !

(Zusammenfassung)

Euer den frommen Werken so vieler Gottseeligen Kaiservorfahren haben Majestät mit Errichtung der griechisch-katholischen Diocese Szamosujvár die Krone aufzusetzen geruht!

Der Grund dieses kaiserlichen Aktes war die dem Durchlauchtigsten Erzhaue Oesterreich angestammte Liebe zur Kirche Gottes und zu den untergebenen völkern.

Es war nämlich nothwendig zur Kräftigung der griechisch katholischen Kirche vor Allem die Bisthümer mit Berücksichtigung der verschiedenen Nationalitäten zu vermehren.

Zu diesem Zwecke wurden auf Grund des k.k. Ministerialconferenzprotokolls zu Wien d(e) d(a)to 18. November 1850 durch die zu Grosswardein im 15-ten September 1851 zusammengetretene zweite Primal Commission 104 Pfarren rumänischer Zunge namentlich bezeichnet um aus der ruthenischen Munkatscher Diocese ausgeschieden und in die Szamosujvárer Diocese einverleibt zu werden. Unter diesen wurden auch die vorwiegend rumänischen Pfarren Maramaros Szigeth, Rhónaszék, Szathmár Nimethi, Sárközujlak und Szárazberek gezählt.

Zur Abtretung derselben wurde das Munkatscher Ordinariat Kraft des Beschlusses der genannten Commission ämtlich aufgefordert, aber ohne Erfolg, indem dasselbe mit seiner Antwort vom 20. December 1854 Z(ahl) 3728 nur 94 Pfarren abgetreten hat, unter denen die erwähnten 5 Pfarren sich nicht vorfinden.

Als Grund dieser Nichtabtretung wurde vorgeschupt(!) dass die Ruthenen in diesen 5 Pfarren nicht so wenig seien wie es geglaubt wurde, ja, das selbst die Rumänen um ihr Verbleiben in der Munkatscher Diocese bittschriftlich eingekommen wären!

* Mulțumesc și pe această cale pentru transcrierea textului, prof. Ioan Dordea de la Filiala Arhivelor Statului din Cluj-Napoca.

Dass dem aber nicht so sei, lässt sich durch mehr als Bischof von Szamosujvár von Seite der Söathmár Nemether Gemeinde den 9-ten December 1851, 3. September 1856 von Seite der M(aramoros) Szigether Pfarrgemeinde im July 1861 von Seite der Maramoroscher Geistlichkeit den 20-ten Feber 1855 den 29-ten July und 3 September 1856 gerichteten Gesuche darthun, in welchen sie sich über diesen Vorgang bitterlich beschwerten, und kraft der durch sie angeführten triftigen unleugbaren Gründe um ihre Einverleibung in die Szamosujvárer Diocese ansuchen.

Ich habe auch nicht ermangelt das, was meines Amtes ist zu thun; dies beweisen meine an Ein hohes k.k. Ministerium für Kultur und Unterricht unterm 11. Oktober 1857 Zahl 2017 und 25. April 1858 Zahl 1740 je selbst von Seite des Karlsburger griechischen Metropoliton unterbreitete Gesuche.

Die erwünschte Entscheidung ist doch noch nicht erfolgt! Darum traus ich mich in homagieler Traue Euer Majestät die unterthänigste Bitte zu unterbreiten die gerechten Wünsche der Pfarrgemeindeglieder romänischer Zunge zu Maramoros Szigeth um ihre Einverleibung in die Diocese Szamosujvár die sie durch förmlichen Wederruf eines um ihr verbleiben in der Munkatscher Diocese demselben Ordinariate eingeraichten Rekurses neuerlich selbst im July 1861 feierlichst eröffneten Allernädigstberücksichtigen und die Aufrechterhaltung des romänischen bischöflichen Foranvikariats zu Maramoros Szigeth welches allein der Szamosujvárer Diocese gebührt, huldreichst verordnen lassen zu wollen sus folgenden Gründen und zwar die Pfarre Maramoros Szigeth betreffend:

1) Die k.k. Kameralstadt Maramoros Szigeth liegt durch ihre topographische Lage in der Mitte der romänischen Bevölkerung daher war diese Stadt von jeher, ist auch gegenwärtig und bleibt für immer der natürliehe und alleinige Mittelpunkt der ganzen romänischen Umgebung; sie ist die einzige Stadt im Komitate Maramoros wo die romänische Bevölkerung der angrenzenden Ortschaften zusammenkommt;

2) Die Einwohner der Stadt Maramoros Szigeth sind grösstentheils romänischer Zunge, sie übertreffen mit 231 Seelen die daselbst wohnenden Ruthenen, überdies sind die Romänen dieser Pfarre an Inteligenz und Besitz den Ruthenen überlegen, daswegen;

3) weil Maramoros Szigeth immer als eine romänische Pfarre gehalten wurde, hat die Pfarrgemeinde gegen die gegen ihren Willen erfolgte Einsetzung ruthenischer Pfarrer mehrmahls Verwahrung eingelegt ja selbst Prozesse geführt;

4) Die Kirche des Pfarr und Vikarialhaus sind durch die Romänen und mit einer von Seite des hohen k.k. Kameralärars geleisteten Unterstützung gebaut worden;

5) Selbst die Pfarrer und Vikäre zuu Maramoros Szigeth haben diese Pfarre als eine romänische betrachtet, so sind nur durch Bemühungen

der Pfarrer und Vikäre romanischer Zunge Basil Pop und Peter Anderko die erwähnten Pfarrbauten errichtet worden;

6) Die Pfarrgemeinde Maramoros Szigeth betrachtet sich selbst als eine romanische weil sie um Abstellung der ruthenischer Kanzelvorträge im Jahre 1835 beim Munkatscher Ordinariat bittlich eingeschritten hat, das wegen verfügte des letztere; das nur den dritten Sonntag ruthenische gepredigt werde; — wegen der viel öfters gehaltenen romanischen Predigten hat aber des Volk mir eine Beschwerde geführt: sicherlich aus dem Grunde weil der grösste Theil der Gemeinde die romanische Sprache spricht;

7) Maramoros Szigeth ist die einzige Stadt wo die Romänen das Maramoroser Komitats Schulen und Bildungsinstitute errichten können, sie ist der alleinige Ort welcher der romanischer Jugend den Schulbesuch möglich macht:

Dies beweist die gegenwärtige Schülerzahl des Maramoros Szigether Gymnasiums und der Normal Schulen, wo sehr viele Romänen studieren;

8) Maramoros Szigeth wurde immer auch von Seite der hohen k.k. Regierung als eine mitten unter den Romänen befindliche Stadt betrachtet, weil keraft hoher k.k. Regiersngsverordnung vom Jahre 1850 der Komitat Maramoros ist in zwei Theile, einen obern nämlich **romänischen** dessen Hauptstadt Maramoros Szigeth war, und einen untern nämlich ruthenischen mit der Hauptstadt Huszt, getheilt;

9) Die Romänen des Komitats Maramoros sind in ihren von jeher gehegten Erwartungen — das sie unter kirchlicher Fürsorge eines Bischofs ihrer Zunge stehen werden — mit Errichtung des Szamosujvárer Bisthums nicht befriediget worden weil ihnen der alleinige Verbindungspunkt Maramoros Szigeth entrissen worden ist, somit sind sie mit Errichtung des Szamosujvár Bisthums im Nachtheile weil früher Maramoros Szigeth eine romanische Pfarre war seither aber zur ruthenischen gemacht wurde;

10) Die Pfarre Maramoros Szigeth ist für die Romänen des Maramoroser Komitats eine Lebensfrage in religiöser, moralischer und intellectueller Beziehung, dies beweist die Gnade, womit Euer Majestät in der Stadt Maramoros Szigeth einen werthvollen Kameral sammt darauf befindlichen Gebäuden zum Zwecke der Errichtung einer Lehrerbildungs-Anstalt verbunden mit einem Alumnote den Romänen des Maromoroscher Komitats huldreichst zu schenken geruht haben.

Die hiefür ewig dankbaren Romänen können der Wohlthaten dieser kaiserlichen Gnade nicht theilhaftig werden wenn der Sitz ihrer Lehrerbildungsanstalt die Pfarre Maramoros Szigeth unter Jurisdiktion des ruthenischen nämlich Munkatscher Bischofs steht.

Alle diese Gründe beweisen noch die unsbweisliche Nothwendigkeit der Aufrechthaltung des romanischen bischöflichen Foranvikariats zu Maramoros Szigeth wie es aus den ömtlichen Berichten das über

fünfzig Jahre in loco fungirenden Foranvikárs Peter Anderko, von 23 Juny 1851 Zahl 158 vom 2-ten März 1855 Zohl 72, 9-ten April 1855 Zahl 95, 10-ten März 1856 Zahl 92 wörtlich zu entnehmen ist und zwar:

1) das **romänische Vikariat** zu Maramoros Szigeth ist von Ihrer Majestät während Kaiserin Maria Theresia laut Dekret der hohen Königlichen Ungarischen Hofkanzlei vom 13-ten September 1776, für die **romänischen Pfarren** gestiftet und mit jährlichen 800 fl. dotirt worden, dies wird durch die eigenen Worte dieses kaniglichen Dekretes: „Cum pro remotiu situatis Districtibus Valachicis unus Vicarius cum annuis 800 florenis . . . benigne resolutus, huius autem Denominatio Practitulatae Dominationi Vestre admissa foret“ bewiesen; hieraus wird ganz klar dass die es Vikariat ein rein **romänisches** und nur für die **Romänen** erbichtetes Vikariat ist.

2) die **unbedingte Nothwendigkeit** der Aufrechthaltung diesen **romänischen Vikariata** hat auch die auf kaiserlichen Befehl zu Grosswardein zusammengetretene Primatialcommission in ihren Protokolls Beschlüssen vom 11-ten Juni 1850 und 15-ten September 1851 ganz bestimmt ausgesprochen geleitet von der festen Überzeugung, das sich die Umstände durch Errichtung des Szamosujvár Bisthums nicht geändert haben, das die Entfernung der **romänischen Pfarren** im Komitate Maramoros vom Bischofsitze Szamosujvár und Unghvár ganz dieselbe geblieben sei, ja sogar manche **ruthenische Pfarren** im Komitate Maramoros viel näher liegen an Unghvár als an Maramoros Szigeth.

3) Das **romänische Vikariat** zu Maramoros Szigeth ist auch wegen der durch hohen Gebirge verursachten Unterbrechung und Behinderung der Communication zwischen Maramoros und Szamosujvár, nothwendig; hingenen der Strassenverkehr zwischen Maramoros und Unghvár durch keine Berge gehemmt ist;

4) Die Stadt Maramoros Szigeth ist von allen Seiten mit **romänischen** der Diocese Szamosujvár zugehörigen Pfarren umgeben, hingegen die Masse der **ruthenischen Pfarren** liegt in einer bedeutenden Entfernung davon. Dies wird bewiesen auch dadurch dass die Dekanate Ober- und Unter Verhovina und Dolha zum Maramoros Szigeth Vikariate gehörig, viel näher an Unghvár als an Maramoros Szigeth liegen.

5) Wenn es nothwendig wäre das auch die **Ruthenen** im Komitate Maramoros ein Vikariat haben sollten, der Sitz dieses **ruthenischen Vikariats** kann in eine andern unter den **Ruthenen** gelegene Stadt wo auch Komitatsämter sich vorfinden wie in Huszt, Técső, verlegt werden.

6) hingegen die **Romänen** haben im ganzen Komitate Maramoros keine einzige Stadt als Maramoros Szigeth wo den Sitz ihres Vikariats verlegt werden könnte, daher es auch nicht gestattet werden kann, dass das für die **Romänen** und unter den **Romänen** gestiftete Vikariat entfremdet, und den **Ruthenen** übergeben werde.

7) Darum, weil jede Nation se auch die **Romänische** sich Mühe gibt ihre nationale Sildung zu befördern die erforderlichen Mitteln zu die-

dem heilsamen Zwecke sich zu verschaffen, aus diesem Selbsterhaltungstrieb haben sich die rumänische Intelligenz und das Volk Komitates Maramoros als strengverpflichtet erachtet zur Bildung des se verwahrlosten rumänischen Volkes eine Schullehrerbildungsanstalt und ein Alumnat zu Maramoros Szigeth als am Mittelpunkte der rumänischen Bevölkerung zu stiften. Diese Anstalt ist für meine Diocese unumgänglich nothwendig, ja in Bezug auf die Präparanden ist sie eine Lebensfrage für dieselben geworden. Die Aufsicht und Leitung dieser Anstalt kommt selbstverständlich nur diesem bischöflichen Ordinariate beziehungsweise dem rumänischen bischöflichen Vikar zu; — dagegen will aber das Munkatscher Ordinariat den Besuch der rumänischen Kirche zu Maramoros Szigeth den Lehrerbildungskandidaten dieser Anstalt nicht gestatten, unter dem Vorwande, dass in der Diocese Szamosujvár andere von den in das seinigen verschtedene Kirchengebräuche stattfinden, wodurch die Ruthenischen Kirchengebräuche beeinträchtigt würden!

Ich behalte mir aber vor, auf diese an Eine hohe königliche Statthalterei in Ofen unterbreitete Eingabe des hochwürdigen Munkatscher Ordinariats meine eingehende Antwort an seiner Stelle abzugeben.

8) Die Kirchliche Verwaltung der im Komitate Maramoros gelegenen ruthenischen Pfarren ist für das Munkatscher Ordinariat durch Errichtung der Szamosujvárer Diocese nur erleichtert worden, weil dessen Fürsorge jetzt auf weniger Pfarren sich beschränkt als früher, wogegen das Szamosujvárer Ordinariat für 639 Pfarren zu sorgen hat.

9) Die Aufrechthaltung des rumänischen Vikariats zu Maramoros Szigeth ist sogar zur Beruhigung der an nicht erfolgten Einverleibung desselben in die Diocese Szamosujvár is höchsten Grade erbitterten Gemüther der ganzen rumänischen Bevölkerung des Maramoroscher Komitates welche über 60.000 Seelen ausmacht noch auch aus dem Grunde entfremdet weil;

10) Das Vikarialhaus zu Maramoros Szigeth durch die Rumänen nur für das rumänische Vikariat errichtet worden ist. Aus alledem erhalt zur Genüge: dass die griechisch katholische Pfarre in der k.k. Kameralstadt.

Maramoros Szigeth durch ihre tipografische Lage in der Mitte der rumänischen Bevölkerung durch die Mehrzahl ihrer Einwohner rumänischer Zunge durch ihren typus, durch Errichtung ihrer Kirchenbauten, durch Gebrauch der Sprache beim Gottesdienste und in Kanzelvorträgen durch den bestimmt ausgesprochenen Verwahrung der Gemeinde gegen ruthenische Pfarrer durch den Schulbesuch der zahlreichen rumänischen Jugend, durch die politische Komitatseintheilung Im Jahre 1850 durch die Erwartungen des ganzen rumänischen Volkes und durch Gründung der Lehrerbildungs und Erziehungsanstalt, dem ausdrücklichen Wunsche der Mehrheit des Volkes gemäss in die Szamosujvárer Diocese einzuverleiben sei Ferner ebenfalls ist es erwiesen; dass das rumänische Vikariat im Maramoros Szigeth ausdrücklich für

Die romanischen Pfarren des Komitats Maramoros gegründet wurde, dass das Vikariat von der Pfarre Maramoros Szigeth unzertrennlich sei, dass das Vikariat wegen zu grossen Entfernung der romanischen Pfarren vom romanischen Bischofsitze als Eigenthum der Szamosujvárer Diocese bei dieser zu verheilen habe, umsomehr weil es in Mitte romanischer Pfarren liegt, dass die Ruthenen im Komitate Maramoros andere für etwaigen Vikariatsitz taugliche Städte wie Huszt und Técső besitzen; die Rumänen aber keine, dass die romanische dem Beispiele anderer Nationen folgend die Nothwendigkeit ihrer Bildung und folglich vor allem der Errichtung einer Schullehrerbildungs Anstalt nur zu lebhaft und schmerzlich empfindet, eine solche Anstalt kann aber nur in der Stadt Maramoros Szigeth errichtet werden dies beweist unwiderleglich die grossmüthige kaiserliche Schenkung eines Grandes eben nur zu diesem heiligen Zwecke.

Euer Majestät! ich bin als Bischof, vor Gott und vor Euer Majestät im Bewusstsein meines schweren Imtes verpflichtet das wohl der Kirche und des Thrines, das Gedeihen des Staates zu fördern. Darum getraue ich mich mit inneren bitteren Gefühle des Schmerzens und mit Betrübniß zu klagen, das den Allerhöchsten Absichten Euer Majestät noch immer nicht entsprechen und die Ausscheidung der griechisch katholische Pfarre Maramoros Szigeth aus der Munkatscher Diocese immer noch nicht erfolgt worden sei! Obgleich Euer Majestät zu befehlen geruth haben, das es die Mehrheit der Pfarrgemeinde zu entscheiden und sich frei zu erklären habe, in welche Diocese sie sich einzuverleiben wünsche, worein das Munkatscher Ordinariat auch schriftlich einwilligte. Aber die Seelenkonskription zu Maramoros Szigeth wurde im Jahre 1851 durch eine interessirte Commission betrieben, es wurden allerlei Mittel angewendet um die Minorität der Rumänen zu erzwingen, darum sind viele Rumänen von Geburt in die Liste als Ruthenen eingetragen, worüber sie sich später bitter beschwerten und diesen unerhörten Vorgang aufdeckten. So hat der Vikar Peter Anderko in seinem ämtlichen Berichte vom 10-ten Oktober 1851 Zahl 240 an den Grosswardeiner Griechisch-katholischen Bischof nachgewiesen: das zufolge von ihm selbst vorgenommenen Conscription 117 romanische und 60 ruthenische Familien in der griechisch-katholische Pfarre Maramoros Szigeth gefunden hat.

Ich getraue mich vor Euer Majestät zu klagen, dass das meiner Diocese rechtlich gebührende romanische Foranvikariat zu Moramoros Szigeth seiner Bestimmung entfremdet und auch eine beyspiellose Weise gegen ganz klar bestimmte Königliche Dekrete dem romanischen Volke des Maramoroscher Komitats vorenthalten wird. Nach persönlichen Anschlung bei Gelegenheit der vor zwei Jahren vorgenommenen kanonischen Visitation meiner Pfarren im Komitate Maramorosch ersah ich die unumgängliche Nothwendigkeit den Michael Pavel, Pfarrer

zu Szatina zum Vikar zu bestellen, kraft des mir als einem **Bischofe** durch das hohe königlich Ungarisch Hofkanzleidekret vom 13-ten September 1776 ausdrücklich verliehenen Rechtes.

Euer Majestät! Ich bitte tiefstergebens als kirchlicher Vorstand einer weit abgebreiteten grossen Diocese im Namen des **romänischen Volkes** des Maramoroscher Komitats, im Namen der ganzen **Volkes** meiner Diocese, ja in Namen der **romänischen Nation!** ich bitte um Gerechtigkeit!

Die griechische-katholische Pfarre zu Maramorosch Szigeth ist für das **dirrtige romänische Volk**, für meine Diocese, für die **romänische Nation** eine Lebensfrage! Ohne die Pfarre Maramoros Szigeth ist das **romänische Volk** der Apathie der moralischen Vernichtung preisgegeben, ohne das Foran Vikariat ist der kirchlich administrativen Versaltung die Lebensader abgeschnitten. So bin ich nicht im Stande die Lasten meines verantwortlichen Amtes zu tragen wenn die gerechtesten Wünsche des unter meiner **bischöflichen Leitung** stehenden Volkes nicht berücksichtigt, wenn seine mit **königlichen Dekreten** gesicherten Rechte so empfindlich geschmälert werden.

Euer Majestät! ich bitte fussfällig unterhöngst um eine **allerhöchste kaiserlich königliche Entscheidung**, weil ich aus eigener Erfahrung die Zustände ganz genau kenne und meine tiefstergebenste Eröffnung selbst mit den nöthigen oben angeführten original Belegen zu erhärten im Stande bin.

Geruhen Euer Majestät! allergnädigst auf dem Wege der **hohen königlichen Statthalterei** für Ungarn durch eine disinteressirte gemischte auch durch mich in gleichen Theilen vertretene Comission die ganze Sachlage prüfen die nöthigen Erhebungen vornehmen und dem **romänischen Volke** des Komitats Maramoros wie dem Volke meiner Diocese und der **romänischen Nation** mit Ausscheidung der Pfarre Maramoros Szigeth aus der Munkatscher Diocese und Einverleibung derselben in jene von Szamosujvár, so wie in huldreichster Gewehrung meiner tiefstergebenster Bitte vom 28-ten May 1861 Zahl 723 mit Aufrechterhaltung des **romänischen bischöflichen Foranvikariates** zu Maramoros Szigeth Recht und Gerechtigkeit angedeihen lassen. Der ich in tiefster Ehrfurcht und homagialer Treue verharre.

Euer Majestät
Szamosujvár den 27-ten März 1862

allerunterthänigster getreuester
Unterthan und Kaplan

Pe verso: An Seine kaiserliche Apostolische Majestät Franz Josef den I-ten Kaiser von Oesterreich. Allerdurchlauchtigster Herrn unterthänigstes Gesuch des griechisch katholischen Szamosujvárer Bischofs Johann

Alexi um Einverleibung der gr. kath. Pfarre Maramoros Szigeth in seiner Diocese und Aufrechthaltung des Maramoros Szigether Foranvikariats als lein für seine Diocese gebührend.

Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond: Episcopia gr. cat-Cluj-Gherla, 1862 doc. nr. 659, f. 1—11.

EINE UNBEKANNTE DENKSCHRIFT AUS DEM JAHRE 1862 BETREFFEND DIE NATIONALE UNABHÄNGIGKEITSBEWEGUNG DER RUMÄNEN AUS DER MARAMURESCH (Zusammenfassung)

Die vorgeführte und besprochene Denkschrift widerspiegelt einen wichtigen Augenblick aus der Unabhängigkeitsbewegung der Rumänen aus der Maramuresch aus der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts und zwar den Kampf für die Befreiung der Stadt Sighet aus der Vormundschaft des rutenischen Bischofs aus Munkacs und für deren Eingliederung zum rumänischen Bisthum zu Gherla.

Die günstige Lösung dieser Angelegenheit beeinflusste ausschlaggebend das Bestehen und Weiterlebens des nationalen Charakters der hier entstandenen kulturellen Institutionen die vor allem zur Zeit der Neoliberalen Regierung sich herausgebildet hatten, wie z. B. die „Asociațiunea pentru cultura poporului român din Maramureș“ oder die Präporandie der rumänischen Konfessionsangehörigen.

Das Schicksal der konfessionellen Angehörigkeit der Stadt Sighet beschäftigte die Elite der führenden rumänischen Kreise der Maramuresch, als auch die Anführer der griechisch-katholischen Kirche, d.h. den Bischof aus Gherla und dem Mitropoliten aus Blasendorf.

Die ganze Bewegung fand unter dem Zeichen der Forderungen der revolutionären Programme der 1848-ger Revolution statt, indem das kulturelle Leben auf nationaler und konfessioneller Grundlage in einem einheitlichen rumänischen Gefüge innerhalb der ganzen Monarchie eingerichtet werden soll, die die einzige mögliche Form versinnbildlichen soll.

ACTIVITATEA ASOCIAȚIEI CULTURALE „A S T R A ” ÎN ZONA TIRNAVELOR ȘI CONTRIBUȚIA SA LA LUPȚA PENTRU DESĂVÎRȘIREA UNITĂȚII NAȚIONALE ROMÂNEȘTI ÎN PERIOADA 1867–1918

FOLA NICOLAE-VICTOR

Încheierea pactului dualist austro-ungar, în 1867, a avut drept consecință înrăutățirea considerabilă a situației românilor, ca și a altor naționalități nemaghiare aflate sub conducerea guvernului de la Budapesta. Legile introduse în anii 1863–1864, în perioada liberalismului limitat de Dieta din Sibiu, vor fi abrogate, dar moștenirea acestei perioade va rodi în sentimentul și conștiința națională.

Traducând în viață îndemnul lui S. Bărnuțiu din memorabilul discurs de la Blaj, din mai 1848, când arăta: „... cultura fiecărui popor astăzi e măsura fericirii și securității lui ... (iar) lumina științelor și artelor mai mult nu poate fi proprietatea unor clase privilegiate, ci trebuie să facă bun comun a toată națiunea”.¹

În anul 1861 ia ființă „Asociația transilvană pentru literatura și cultura poporului român” (Astra), cu secțiile: filologică și literară istorică și științifică, având membri în toate provinciile istorice locuite de români. Se materializa astfel propunerea lui A. Iancu, I. Axente Sever și S. Balint pentru fundarea unei societăți literare române, care să aibă ca scop cultura și dezvoltarea limbii române, proiect sprijinit și de Aaron Florian².

Juristul brașovean Ioan cavaler de Pușcariu, în articolul „Din țara Oltului”, în martie 1860, dă replici criticii severe făcute de profesorul sibian Zaharia Boiu versurilor stângace ale unor studenți arădeni. Acest material are valoarea unui adevărat apel către cele trei milioane de români din monarhie, lozınca „viribus unitis”, electrizând inimile românești de pretutindeni. Profesorul de istorie blăjean, Ioan Rusu răspunde în ziarul „Telegraful român” corespondentului „Din țara Oltului” și sprijină din inimă realizarea unei asemenea idei, care „... (trebuie) să dea o direcție mai salutară și mai avantajoasă literaturii noastre și o reuniune pentru cunoștințele diverselor ramuri de știință nu poate să

-
1. S. Bărnuțiu, *Românii și ungurii. Discurs rostit în catedrala Blajului 2/14 mai 1948 cu introducere și comentarii de G. Bogdan-Duică*, Cluj, 1924, p. 31.
 2. V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru Unirea din 1918*, București, 1968, p. 60.

fie decit o dorință de frunte a tuturor, care pricep și știu prețui foloasele ce provin pentru cultura unei națiuni din asemenea societațiuni".³

Principiile enunțate de Pușcariu — cultivarea gramaticii și a limbii române, în general crearea de institute, biblioteci, muzee, organizarea unor reuniuni care să corespundă necesității de culturalizare a maselor românești, în cadrul unor întâlniri anuale, cu caracter itinerant, au intrat în statutele și practica „Asociațiunii”. Caracterul itinerant al activităților programate va da un caracter de masă și militant acțiunii sale, care acoperă tot teritoriul național.⁴ Aprobarea funcționării „Asociațiunii” a fost însă greu obținută, guvernatorul imperial al Transilvaniei, Lichtenstein nu luă în considerare documentația petiție întocmită de Ioan Rațiu și semnată de 171 de persoane. Considerentele de ordin politic au tras în balanță în acordarea permisiunii de funcționare, dar un rol însemnat l-a avut în această direcție Andrei Șaguna, ca membru al senatului imperial de la Viena. Statutele au fost aprobate cu condiția ca activitatea să se limiteze la sfera „științifică și reținerea de la amestecarea în trebile religioase (religioase) și politice”⁵.

La adunarea constituantă, ținută la Sibiu, conducătorul întrunirii, mitropolitul Șaguna arăta că scopul asociației este: „... de a înainta literatura, cultura, industria și agricultura națiunii noastre, adică de a înainta starea materială și spirituală... precum cere spiritul cel civilizator al secolului nostru”, urmărind promovarea ideii unei Renașteri românești prin cultură și progres social, iar Timotei Cipariu la prima adunare generală ținu un memorabil discurs despre importanța limbii naționale românești, avertizând împotriva trădării limbii „cea mai cumpă ereditate (moștenire), fără de care nu am fi demni a ne numi fiii părinților noștri”, proclamă asociațiunea „un reazim naționalității române” și speră că „asemenea reazime, de asta și de alte forme se vor împlînta și de aici înainte și mai multe și mai puternice.”⁶

Publicistul și cărturarul G. Barițiu elaborează programul care prevedea măsuri amănunțite pentru ridicarea economică și spirituală a românilor, inclusiv elaborarea unei istorii a patriei, sub forma unui compendiu, de largă circulație. Măsurilor privind sănătatea poporului li se acordă un rol deosebit, ca și felului în care trăia, se hrănea, îmbrăca, lucra pământul, producțiile, lui spirituale urmînd a fi culese și valorificate în publicații etc. Programul nu se rezuma numai la promovarea științelor umaniste, aborda curajos probleme sociale, urmărind îmbunătățirea situației maselor și ridicarea nivelului lor cultural. S-a apreciat că în primul deceniu de activitate „Astra” a pătruns mai greu în rîndul maselor, unele manifes-

3. *Ibidem*, p. 62—63.

4. A. Plămădeală, *Asociațiunea un reazem naționalității române*, în *Descăli de cuget și simțire românească*, București, 1981, p. 340—341.

5. V. Curticăpeanu, *op. cit.*, p. 67; A. Plămădeală, *op. cit.*, p. 343.

6. A. Plămădeală, *op. cit.*, p. 344—345.

tări ale sale fiind excesiv de academice ca formă, fapt explicabil prin lipsa de experiență a începuturilor și prin încercarea „Astrei” de a se substitui unei universități românești, care lipsea Transilvaniei.⁷

După 1867, cînd politica de maghiarizare a guvernelor statului dualist amenința însăși existența ființei naționale a românilor, „Astra” se impune prin programul de activitate culturală, axat pe necesitățile maselor populare. La propunerea lui Iacob Bologa s-au constituit despărțămintele și agenturile, astfel că după adunarea generală de la Șomcuta Mare apar în zona Țîrnavelor despărțămintele: Blaj comitatul Cetatea de Baltă, Sighișoara — comitatul Albei Superioare și scaunul Sighișoarei, Mediaș — scaunul Mediaș și Nechlich, iar în adunarea generală de la Reghin, din 1890, se hotără arondarea lor, fiindcă erau prea întinse și ca urmare apare despărțămîntul Țîrnăveni (Diceosintmartin). Fondurile de susținere, asociația „Astra” și le-a creat treptat, parte din cotizațiile membrilor, parte din donații. Alături de personalități ca Al. Sterca-Suluțiu, Emanuil Gojdu, Eudoxiu Hurmuzachi, Ioan și Titu Maiorescu, Ioan Pușcariu etc. Asociațiunea a beneficiat de un important sprijin material și din partea altor categorii în afara intelectualilor ca: țărani, meseriași, comerciați, învățători, preoți și alte categorii sociale. În anul 1863, 83 de țărani din localitățile Dirlos (Sibiu), 95 din Șoimuș (Mureș), 54 din Suplac, 10 din Bălăușeri (Mureș), toți locuitorii comunei Smic (Sibiu), au semnat contracte prin care se obligau să contribuie la sprijinirea „Astrei” cu cereale și vin pe o perioadă de 4—5 ani „... pentru înaintarea culturai și literaturii române”, fapt ce arăta atmosfera entuziastă în favoarea manifestărilor culturale-naționale și căldura cu care a fost primită această inițiativă de către toți românii. La 24 august 1863, Iosif Sterca-Suluțiu, vicecomite al comitatului Cetatea de Baltă (Țîrnava Mică) și „colectoriu al asociațiunii” a înaintat comitetului acestuia 84,62 florini obținuți din vânzarea bucatelor dăruite de locuitorii comunei Ernea, Dirlos, Bernadea, Deaj și Bahnea, în favoarea noului societăți culturale, iar în 19 aprilie 1869 trimitea 379,38 florini, reprezentînd un nou sprijin acordat de locuitorii orașului Elisabetopole (Dumbrăveni) și din partea locuitorilor a 18 comune din zonă.⁸

Realizarea dezideratului emancipării naționale în condițiile vitrege ale absolutismului a determinat după 1848 regrouparea forțelor românești și utilizarea metodelor de acțiune culturală. Această strategie implica în viziunea fruntașilor români ardeleni realizarea prosperității materiale și spirituale a maselor, dar și trezirea conștiinței naționale și înțelegerea rolului lor în înfăptuirea aspirațiilor seculare ale poporului nostru. Preponderent, atenția asociațiunii s-a adresat locuitorilor sateelor, iar propaganda culturală cuprinde publicații, disertații pe diferite teme

7. M. Itu, *Forme instituționalizate de educație populară în România (1859—1918)*, București, 1981, p. 47.

8. Pamfil Matei, *„Astra” Asociațiunea transilvană pentru literatură română și cultura poporului român (1861—1907)*, Cluj-Napoca, 1986, p. 37.

cursuri ale școlii populare, se urmărește atragerea românilor spre preocupări industriale și de comerț, înființarea de „însoțiri economice” sau „întreprinderi cooperative” la sate.

Pentru fruntașii „Astrei” se impunea cu stringență mobilizarea forțelor naționale românești pentru organizarea economică și culturală a satelor, fără de care nu se considera posibilă organizarea politică.⁹

Intrucât bibliotecile unor reuniuni sau societăți culturale nu puteau satisface necesitățile, mai ales pentru mediul rural, înființarea bibliotecilor „Astrei” urmărește utilizarea „lecturii acomodată pentru popor” și cultivarea gustului pentru lectură, lărgirea cunoștințelor necesare, dar și pentru adunarea și păstrarea documentelor istorice, cum arată hotărârile asociațiunii. Fondurile bibliotecilor urmau să provină din taxe anuale, donații în bani și cărți, venituri din serbări și cele realizate din prezentarea „disertațiunilor” (prelegerilor). Fiindcă resursele erau limitate și apăreau dificultăți financiare, în urma adunării „Astrei”, din 1894, s-a hotărât întemeierea de agenturi în fiecare comună și bibliotecii ambulante. Dar în urma adunării generale din 1889, se decide tipărirea unor cărți și broșuri pentru popor, utilizând sumele realizate din excedentele „Astrei”. S-au publicat astfel lucrări cu conținut istoric, literar, medical sau enciclopedic ale lui Ioan cavaler de Pușcariu, Ioan Pop-Reteganu, Nicolae Togan, sau C. Diaconovich. Aici se includ și colecția de broșuri și calendare „Biblioteca poporală” a „Asociațiunii”, Biblioteca tineretului, Foaia pentru popor „Țara noastră”, se fac investigații pentru propaganda culturală și editarea revistei „Transilvania”. Aceste activități s-au datorat sprijinului bănesc al membrilor „Astrei” unor recomandări cum era cea a mitropolitului Blajului pentru abonarea clericilor la „Enciclopedie”, dar și sprijinul constant acordat de băncile românești.¹⁰

În valea Tîrnavei Mici, în adunarea despărțămîntului se hotărî înființarea de biblioteci ambulante, iar în 1911 la aniversarea semicentenarului „Astrei” se remarcă sătenii Gh. Negrea, Chirion Teodor, Nicolae Jidveian din Cetatea de Baltă, Miron și Mihai Țetc din Feisa, iar dr. Ioan Radeș din Tîrnăveni a donat 80 de cărți și „Memoriile din 1848-1849 ale prefectului Vasile Moldovan pentru înființarea unei biblioteci populare în localitate. În anul 1912 existau în despărțămîntul Tîrnăveni 36 de biblioteci, în 1913 existau 42, iar activitatea despărțămîntului — comparativ cu alte despărțăminte era apreciată ca bună, atît ca număr de biblioteci și acțiunile efectuate.¹¹

Activitatea bibliotecilor din zonă este menționată de către o publicație periodică locală, care înștiințează publicul de atunci cu privire la înființarea bibliotecii populare în comuna Lepindea, iar pe cursul de jos

9. *Ibidem*, p. 290.

10. *Ibidem*, p. 42—43 și 209.

11. Arhivele Statului, Sibiu, fond. „Astra”, dosar 271, raportul comitetului cercural, fila 69; Eugenia Glodaru, *Biblioteci ale Astrei în ActaMN*, VII, 1969—1970.

al Tîrnavei Mici, la Feisa, dar și la Dîmbău și Adămuș, așezări rurale vecine Tîrnăveniului, cu populație mixtă română și maghiară¹².

Între anii 1910—1914, activitatea despărțămîntului a cunoscut o perioadă de avînt, prin alegerea ca președinte a energicului avocat din Tîrnăveni, dr. Romulus Boilă, viitor membru al Consiliului Dirigent și profesor la Facultatea de Drept din Cluj, după 1918. Nu numai activitatea bibliotecarilor, dar și numărul prelegerilor literare și calitatea lor a crescut, asigurîndu-se un contact permanent între intelectualii de diferite profesii și masele țărănești și muncitorești. Subiectele prelegerilor cuprind o gamă variată de probleme cum sînt: cultivarea cerealelor, grădinarit și pomicultură, ameliorarea plantelor și animalelor prin selecție, necesitatea promovării meșteșugurilor, industriei și comerțului, starea sănătății poporului și creșterea copiilor. Un loc aparte îl au temele care urmăresc dezvoltarea limbii și literaturii românești, ca și rolul și menirea „Astrei”. Prelegerile sau conferințele populare erau realizate cum se întîmplă în localitatea Feisa, unde învățătorul Dimitrie Todoran, președintele reuniunii învățătorilor de la Biia-Diciosînmartin a prezentat o prelegere despre meserii; la Dîmbău, preotul Liviu Costea a ținut o prelegere despre stupărit, la Adămuș, Nicolae Berghian despre cultura pomilor, iar la Cornești (Șomfalău) Gh. Stoica și R. Boilă despre „întovărășiri și importanța lor”. Cooperativa agricolă de credit s-a înființat în localitatea Cornești, iar periodicul „Românul tîrnăvean” anunța la începutul lunii iunie 1913 înființarea altei tovarășii în comuna Blăjel.¹³

Pe planul propagandei economice, se remarcă prezența „Astrei” în departamentul Tîrnăveni, primul conferențiar specializat în astfel de probleme fiind Aurel Nistor, inițial pentru un ciclu de 20 de conferințe, fiind solicitat și ulterior,¹⁴ iar agronomul Aurel Cosciuc prezintă prelegeri cu titlul „Sfaturi practice de pomărit” și „Îngrijirea pășunilor”¹⁵. Rezultatul acțiunii de propagandă ca și al ajutorării de către băncile românești se concretizează în formarea a nouă tovarășii sau bănci populare în zona Tîrnavei Mici pînă în anul 1918. De fapt, încă în 1879 adunarea generală de la Sighișoara a decis organizarea de concursuri cu premii pentru lucrările („Opurile”), care vor trata probleme culturale intelectuale și industriale, ce urmau a fi tipărite și difuzate la prețuri scăzute, ca și înființarea de școli industriale în diferite zone și trimiterea unor specialiști în economia agrară.

Programul de emancipare socio-culturală promovat cu consecvență de „Astra” a cuprins stimularea preocupărilor economice și culturale

12. Cf. „Românul tîrnăvean”, din 8 mai și 8 iunie 1913, Biblioteca centrală universitară Cluj-Napoca.

13. Cf., *Idem*, din 6 mai și 8 iunie 1913.

14. Pamfil Matei, *op. cit.*, p. 266 și 263.

15. Arhivele Statului Sibiu, dosar 418/1914 fila 62.

și prin expoziții cu tematică diversă, cu prilejul unor adunări generale sau a unor manifestări cultural-artistice. Astfel, Valea Tîrnavelor găzduia la Blaj, în 31 iulie 1898, o expoziție de manufactură, în iulie 1905 comuna Pănade (Blaj), o excepție de lucru de mină cu prilejul adunării cercuale care a omagiat centenarul nașterii lui Timotei Cipariu, la 12 iulie 1908 la Crăciunel (Blaj) era organizată o expoziție de lucru de mină la care s-au acordat 12 premii. În anul 1922, Tîrnăveniul a adăpostit o expoziție de legume și fructe, unde s-au evidențiat „tărani români din Bozias și Cuștelnic” și se prezintă o „expoziție de jocuri naționale”, cu invitați din Mediaș și comunele din Valea Tîrnavei Mici, acordându-se premii de 110 coroane. În anul 1913 se organizează tot aici, în Tîrnăveni, o expoziție de țesături și cusături românești și au participat 140 de creatoare cu 2000 de obiecte. Cu această ocazie se acordă și diplome.¹⁶

Asemenea expoziții au avut importanță pe plan zonal, dar pentru întreaga Transilvanie edificatoare au fost expozițiile ca cele de la Sibiu din 1881 și 1905. În urma adunării generale de la Mediaș (25 august 1897) s-a aprobat ridicarea Casei Naționale la Sibiu, care va cuprinde un muzeu istoric, colecții arheologice și numismatice, o arhivă, un muzeu etnografic, biblioteca, o sală de conferințe și spectacole de teatru¹⁷.

Prin intermediul „Astrei” s-au făcut demersuri notabile pentru dezvoltarea învățămîntului românesc, s-au prezentat nu numai informații privitoare la conținutul manualelor sau noutățile din pedagogie, dar se insistă asupra necesității de organizare a unor concursuri pentru îmbunătățirea manualelor. Pe lângă propunerile făcute la diverse adunări pentru înființarea unor școli de fete sau „școli de meserii pentru țărani”, la Sîhîșoara, în anul 1879 s-a hotărît virarea de fonduri bănești pentru școlile din diferite zone ale Ardealului, iar „ASTRA” a revitalizat conferințele celor peste 3000 învățători români, fapt care a stăvilit procesul de restrîngere a școlii noastre. „Asociația” a acordat ajutoare pe plan școlar și cultural școlilor Blajului, în valoare de 7820 coroane în primii 50 de ani de activitate și alte 720 de coroane pentru dotarea cu cărți a gimnaziilor în Blaj și Brașov. Eforturile sale, respectiv burse pentru studenți, „locali” sau pentru „învățăceii” din școlile industriale ating, după aprecierea lui O. Goga 193.000 coroane, plus încă aproximativ 15.000 de coroane în anii 1906—1911 pentru prelegerile populare — foarte mult în condițiile economice precare ale românilor de atunci.¹⁸ „Liga Culturală” sprijină și ea școlile din Turda și Blaj, și unor sate întregi li se

16. Pamfil Matei, *op. cit.*, p. 246 și referitor la Tîrnăveni Arhivele Statului Sibiu, dosar 425/1913 fila 5.

17. Pamfil Matei, *op. cit.*, p. 238.

18. P. Silvestru, *Contribuția asociației „Astra” la educația poporului și dezvoltarea învățămîntului românesc (II)*, în *Revista de pedagogie*, nr. 9, an XXXV, septembrie 1986, p. 56—67.

19. Pentru Blaj și Brașov am consultat: Pamfil Matei, *op. cit.*, p. 272—273; și aprecierea lui O. Goga la M. Itu, *op. cit.* p. 46.

plătea abonamentul la „Gazeta Transilvaniei” sau se acordau ajutoare bănești — astfel Blajul primea 4000 lei pentru festivitățile din anul 1893²⁰.

Cursurile pentru analfabeți și cele ale școlilor populare au reprezentat două direcții importante de culturalizarea satelor „pentru ridicarea nivelului lor de viață materială și spirituală inclusă în programul de muncă al asociațiunii și cuprind locuitori ai satelor și centrelor muncitorești, care au dobândit știința de carte cu ajutorul învățătorilor și altor cărturari stimulați și îndemnați de activiștii „Astrei”. S-au distribuit gratuit abecedare, un mare număr de broșuri și calendare, în paralel cu ținerea conferințelor și răspindirea de cărți pe diferite tematici. Punerea accentului pe alfabetizare era, mai ales la începutul secolului nostru, deosebit de oportună, întrucît pe deoparte se integra în programul culturalizării de masă, iar pe de altă parte avea un caracter politic, datorită faptului că numai știutorii de carte aveau dreptul de a vota, conform legii Apponyi, din 1907. O circulară a „Astrei”, din 1908, arată că: „... e timpul suprem să ne încordăm toate puterile pentru a împrieteni țărănimea noastră în cetitul și scrisul, înlesnindu-i prin aceasta posibilitatea de a-și cîștiga cunoștințe folositoare în lupta pentru alfabetizare”²¹. În acest scop s-a inițiat și un concurs pentru întocmirea unui abecedar adecvat și s-au instituit premii pentru învățătorii și preoții care instruiau mai mulți analfabeți.

Și pe Tîrnave au avut loc numeroase asemenea acțiuni, un exemplu semnificativ fiind acțiunea ținută în comuna Feisa (Alba), la 13 aprilie 1913, cînd prelegerea populară se transformă într-o adevărată sărbătoare culturală prilejuită de examinarea analfabeților. Delegația comitetului despărțămîntului Tîrnăveni — dr. R. Boilă, Anastasiu Beșa, conducătorul succursalei „Albina”, din Tîrnăveni, sînt prezenți, avînd alături pe preotul local, Liviu Costea, învățătorii Zaharie Macavei, Dimitrie Tudoran și Constantin Frîncu, ultimul fiind apreciat în mod deosebit pentru pregătirea a 47 de analfabeți și semianalfabeți examinați cu aceea ocazie.²²

De la înființare „Astra” s-a dovedit o asociație cuprinzătoare care înlătură discriminările de naționalitate, religie și prejudecățile privind rolul femeii în societate. Dacă a avut între membrii săi „onorari” și „correspondenți”, personalități de seamă ca: S. Bărnuțiu, A. Florian, A. T. Laurian, C. Hurmuzachi etc., „pentru multele și marele lor merite pe cîmpul științelor”, include și străini — cazul contelui C. Csaki, A. Kecskeméti, redactor al ziarului „Sürgöny”, din Pesta — pentru sprijinirea limbii române, ca și dr. E.I. de Tkalac, redactor al revistei „Ostund Veld” din Viena, criteriul alegerilor indică orientarea și acțiunile programatice

20. M. Itu, *op. cit.*, p. 77—78.

21. V. Curticăpean, *op. cit.*, p. 117.

22. Cf., *Romnul tîrnăvean*, aprilie 1913.

ale „Astrei”.²³ Respectind principiile progresiste de cultivare a colaborării și dialogului cu reprezentanții altor popoare, conducerea asociațiunii a hotărît invitarea oficială în iulie 1905, la manifestările ocazionate de inaugurarea Muzeului Asociațiunii pe W. Seemayer, directorul Muzeului etnografic din Budapesta și conducerea societății culturale săsești din Transilvania.²⁴

Acțiunea de culturalizare a cuprins prelegeri privind limba și literatura română, teme juridice și economice, dar și de istorie. Acestea din urmă au o semnificație deosebită, fapt ilustrat și de un articol publicat în periodicul *Tîrnăveniului*, din iulie 1914, intitulat „S-au început prelegerile populare, Despărțămîntul la Vaidacuta, „se aduce la cunoștință cititorilor că grupul de conferențieri, deplasat în comuna amințită le-a vorbit sătenilor „Despre originea noastră și scurtă privire asupra trecutului nostru“. Deși în unele părți conferențierii erau priviți cu ostilitate de autoritățile austro-maghiare, ținerea prelegerilor și desfășurarea activităților, „Astrei” ia înfățișarea unor veritabile sărbători culturale românești. Acest fapt este dovedit, printre altele, de următoarea relatare: „Nu putem sfîrși raportul referitor la aceste două prelegeri (în localitățile Lepindea și Bahnea — n.n.) ca să nu constatăm un lucru care ne-a atins foarte neplăcut. Solgăbirăul Diciosînmartinului a binevoit a trimite în amîndouă comunele jandarmi, cînd este știut din trecut că prelegerile populare au decurs întotdeauna în cea mai frumoasă ordine și cu caracter absolut pacinic, fără de nici un conținut politic. Sperăm că pe viitor nu vor asista jandarmii la prelegeri, destul că sînt acolo notarii”²⁵.

Imixtiuni ale autorităților se constată și cu alte prilejuri. S-a raportat conducerii centrale a „Astrei” în legătură cu adunarea cercuală a despărțămîntului Sighișoara, oprită de căpitanul de poliție din I-bașfalău (Dumbrăveni), sub cuvînt că regulamentul orașului permite numai ținerea reprezentațiunilor publice în limba maghiară. În asemenea condiții s-a înaintat un apel ministrului de interne referitor la încălcarea dreptului statutar al „Astrei”. Ceva mai înainte, profitînd de rearondarea despărțămîntelor în anii 1905—1906 și de întreruperea temporară a activității despărțămîntului Tîrnăveni, în condițiile cînd cîteva localități rurale puternice economic și cu populație compactă românească au fost trecute despărțămîntelor vecine, a intervenit pretura din Tîrnăveni. Ea a cerut comitetului despărțămîntului statutele „Astrei” în limba maghiară, listele funcționarilor și membrilor ca și bilanțul pe 1905, însă comitetul, întrucît în ședință, în 11 august 1906, a motivat

23. M. Itu, *op. cit.*, p. 47, A. Plămădeală, *op. cit.*, p. 345;

24. Pamfil Matei, *op. cit.*, p. 305.

25. Cf., *Românul tîrnăvean*, din 5 mai 1913.

neîndeplinirea cererii prin faptul că despărțămintele sînt părți integrante ale asociației și nu au asemenea competențe.²⁶

Aniversarea semicentenarului Unirii Principatelor, (1909), a fost un prilej de reafirmare a hotărîrii de a se făuri o Românie întregită, care să-și cuprindă toți fiii între granițele sale. În 1911, serbările jubiliare de la Blaj ale „Astrei”, desfășurate în „cel mai vechi cuib al deșteptării noastre naționale”, cum spunea Ioan Micu-Moldovan, s-au constituit într-o veritabilă sărbătoare națională. Au fost prezente personalități ale vieții culturale și științifice românești. S-au produs artiști, transilvăni printre care Veturia Triteanu, ulterior Goga — considerată „privighetoarea Ardealului”. Au participat și artiști din București. Cu această ocazie a fost prezent și Aurel Vlaicu, executînd demonstrații aviatice deasupra Blajului. S-au evocat meritele „Astrei” prin principalele realizări în domeniul cultural și național și s-a evidențiat încă odată comuniunea de idealuri a tuturor românilor.

Asociația a participat ca invitată la Adunarea Națională de la Alba Iulia, care a desăvîrșit și a legiferat, prin votul națiunii Marea Unire a poporului român. Reprezentanții săi au fost prezenți ca membri ai unor delegații, primind UNIREA cu deosebită satisfacție, iar „ASTRA” și-a adus o contribuție meritorie în activitatea culturală și în perioada care a urmat actului de la 1 Decembrie 1918.

THE ACTIVITY OF CULTURE ASSOCIATION „ASTRA” IN ȚIRNAVELOR ZONE AND ITS CONTRIBUTION AT STRUGGLE FOR FINISHED NATIONAL UNITY IN 1867–1918 PERIOD

(Summary)

The autor present the negative consequence of double nature treaty Austrian-Hungarian, in 1867, Romanians situation foundel now under leadership government from Budapest. The achievement of national emancipated desideratum, was establish the regroupation of Romanian forces and utilization methods of cultural manifestation, through achievement! the material and spiriual flowering masses, but, also through the national consciousness and understood their role in achievement secular endeavours of Romanian people.

26. Pamfil Matei, *op. cit.*, p. 318 și 317.

ROLUL BĂNCILOR ROMÂNEȘTI DIN TRANSILVANIA ÎN DOMENIUL AGRAR (1872–1918) IV

VASILE DOBRESCU

Băncile românești și transferul micilor proprietăți funciare ale propriilor debitori

În activitățile de transferare a proprietății imobiliare rurale prin mijlocirea băncilor românești intrau și cele efectuate pe seama și intermediul propriilor debitori puși în situația insolvenței și al execuțiilor judiciare prin licitarea și vinderea realităților lor pentru acoperirea datoriiilor contractate. Se cuvine să precizăm că băncile românești au avut, în măsură mult mai mică, debitori cu mari suprafețe de pământ și cu atât mai puțin dintre aceștia în situația insolvenței, care să le periclitizeze averea, în comparație cu numărul și suprafața terenurilor achiziționate direct sau indirect de către instituțiile de credit prin licitație de la terți proprietari, care nu intrau în rîndurile clientelei acestora. În această privință putem aprecia că travaliul cumpărărilor și revinzărilor efectuate de băncile românești, pe seama propriei clientele viza îndeobște proprietățile mărunte ale debitorilor proveniți cu precădere din clasa țăranimii, mai rareori a burgheziei sătești, neavînd însă însemnătatea valorică ca aceea a operațiunilor de parcelare în regie proprie sau prin consorțiile de cumpărători. Apoi, instituțiile de credit românești nu interveneau la licitare pentru cumpărarea pe seama lor a proprietăților propriilor debitori insolventi, decît în condițiile cînd nu era asigurată redobîndirea împrumutului acordat sau în situațiile cînd averea respectivilor era „atacată” și de alți creditori. O atare poziție era exprimată cu claritate într-unul din rapoartele direcțiunii băncii „Timișana” unde se preciza că: „Institutul a fost nevoit să intervină la licitări pentru a-și apăra interesele” și „fără voia și intenția premeditată a le cumpăra”. Uneori băncile românești au fost puse și în situația de a cumpăra averile imobiliare a unor debitori înstăriți insolventi. Astfel, „Albina” în 1897 cumpăra la licitație averile fraților Stoianovici din Cireșu cu 124 030 florini² pentru o datorie contractată în 1881, pe care le va revinde în anul 1903 (timp în care au fost arendate locui-

1. Arh. St. Timișoara, Fond banca „Timișana”, dosar 1/1900, Raportul direcțiunii pe anul 1900, f.l.

torilor din comună) lui Nicolau cavaler de Kozmița locuitor din Wiesbaden cu 325.000 k.,² banca obținând un beneficiu net de circa 80.000 de k. plus sumele din timpul celor 6 luni de exploatare prinarendă. Cu aceleași intenții, de obținere a unor beneficii, înainta spre vânzare moșia lui Simion Popovici Desianu care o cumpăraseră cu sprijinul „Albinei” în 1882, cerind pe jugăr 130 de fl. adică în total 35.620 de fl., deși o achiziționaseră cu 27.400 de fl. și obținuse în răstimpul anilor dobânzile aferente.³ Pentru datorii în contul băncii „Economul” se cumpăra proprietatea din Feneșul săsesc cu 25.429,84 k. pe care, conducerea acesteia a arendat-o până în 1906, când o revinde unui consorțiu de locuitori cu suma dublă de 52.000 de k.⁴ În portofoliul fiecărei bănci mari și mijlocii existau de obicei un număr însemnat de fonduri provenite din cumpărările și revinzările la licitații ale propriilor debitori, precum și din mijloace financiare parțial blocate de proprietățile achiziționate și nevândute, dar arendate, din cauza negăsirii unor cumpărători care să le acopere cheltuielile efectuate și să le aducă beneficii. Spre exemplu, banca „Silvania” cumpăraseră numai în anul 1905 la licitații publice pentru „asigurarea pretențiunilor” sale realități, de la foștii debitori, la prețul de 150.002,28 k., vânzând din averile imobiliare în preț de numai 24.343,37 k., rămânând în portofoliu cu proprietăți apreciate la 100.000 de k. plus valoarea a 4 case.⁵ Asemenea, banca „Timișana” avea însemnate proprietăți pe care le exploata în regie proprie⁶ ca și „Victoria” în anii 1912—1914 o vie în Șilindia.⁷

Arendarea proprietăților cumpărate de la debitori pe seama instituțiilor de credit, deși nu era îndeobște o activitate care să aducă beneficii în proporția celorlalte afaceri bancare — spre exemplu, rentabilitatea rentelor și chirilor pentru totalitatea imobilelor aflate în proprietatea băncilor românești în anul 1903 era de numai 4,17 % — era preferată în portofoliile unor bănci, în afara cazurilor lipsei cumpă-

2. Arh. St. Sibiu, Fond banca „Albina”, vol. X, Proces verbal al ședinței XV din 13 iulie 1937, concluzul 103.

3. *Idem*, vol. XIII, Proces verbal al ședinței VII din 22 mai 1903, concluzul 82 și 85.

4. *Idem*, vol. VII, Proces verbal al ședinței VI din 11 februarie 1887, concluzul 54.

5. Arh. St. Cluj, Fond banca „Economul”, Registrul 15, Proces verbale 1903—1906, Proces verbal din 18 mai 1906, p. 479—480.

6. Arh. St. Sălaj, Fond Tribunal Sălaj, Banca „Silvania”, dosar 8/1905, Raportul direcțiunii pe anul 1905, p. 3.

7. Arh. St. Timișoara, Fond banca „Timișana”, dosar 2/1902, f. 59—60 și dosar 1/1917, f. 58.

8. Arh. St. Arad, Fond banca „Victoria”, dosar 5/ 1905. Au rămas de la aceste activități listele de cumpărători și plățile pentru munca efectuată la vie, precum și numele supraveghetorilor numiți de către bancă. În 1915 supraveghetor era părintele Chirilă Axente.

rătorilor, fie pentru situații de excepție ale rentabilităților, fie din motive de speculație economică, așteptându-se urcarea prețului terenurilor achiziționate. Astfel, banca „Economul” deși nu posedă mijloace financiare excedentare, între anii 1900—1904 avea în portofoliul său 10 realități (suprafețe de pământ și case), a căror arendă nu era rentabilă (unele dintre ele aduceau venituri de numai 2,50%) încerca și în mare măsură reușește să le revindă în condiții care să-i sporească veniturile.⁹ În anul 1905 vinde cu 5.000 de k. proprietatea din Fodora maghiară, care fusese cumpărată cu 2.000,62 k.¹⁰ Menținerea imobilelor în portofoliul băncilor românești a fost însă cu rare excepții, temporară,arendarea lor nu a devenit o caracteristică a operațiunilor financiare desfășurate de către acestea. De regulă, în asemenea situații instituțiile de credit acționau spre revinderea realităților achiziționate la licități pe seama propriilor debitori într-o perioadă cât mai scurtă de timp. Această operațiune, care în principal se referă la suprafețele mici de terenuri, era efectuată de avocați, agenții sau funcționarii băncilor, participanți la licități în vederea apărării intereselor instituțiilor de credit, aproape imediat după terminarea execuției, având în prealabil și avizul conducerii băncilor respective și grija de a acoperi datoriile spre a obține în cele mai multe cazuri beneficii. În cazul băncii „Albina” care avea debitori de pe întreg cuprinsul Transilvaniei, oficiile de participare la licitații le îndeplineau fie agenții proprii, avocații din zonele respective, sau unii dintre angajații altor bănci. Astfel, pe lângă directorii Visarion Roman, Partenie Cosma, sau avocatul institutului, imobilele licitate din cauza pretențiilor „Albinei” erau date spre vânzare unor cunoscuți avocați ca: Absolon Todea în zona Reghinului și Mureșului superior, Eugen Rezei (Lugoj), Man Gavrilă (Dej), Eugen Pătăceanu (Turda), Ioan Popa (zona Sibiului), Dionisie Roman (Tîrnave), Iosif Pușcaru și Emil Dan (în zona Brașovului și Sfintu Gheorghe) și mulți alții, care adeseori obțineau în interesul propriu cîștiguri însemnate. Celelalte instituții de credit românești în aceste cazuri, făceau apel, pe lângă membrii conducerii, la preoții sau proprietarii înstăriți din zonă în calitatea lor de „bărbați de încredere” și informatori ai băncilor respective.

Documentele băncilor relevă că marea majoritate a proprietăților transformate în mediul rural prin procedeul licităților și execuțiilor pe seama propriilor debitori se referă la categoria proprietăților mărunte de pînă la circa 15 iugăre, mai rar între 15—30 de iugăre și foarte rar

9. Arh. St. Cluj, Fond banca „Economul”, Registrul 15 Procese verbale 1903—1905, Proces verbal din 5 mai 1905, p. 164—165.

10. *Ibidem*, Proces verbal din 5 mai 1905, p. 164—165.

peste această suprafață de teren.¹¹ De asemenea, cumpărătorii care acțiunează proprietățile mărunte, deși oferă o garanție mai bună decât foștii datornici nu provin neapărat din rîndul țărănimii înstărite și a burgheziei sătești care au avut prilejul să-și rotunjească proprietățile, ci, numeroși sînt și țărani mijlocași care se angajează la achiziționarea de mici parcele arabile. În acest sens deși se oferă un teren mai amplu și mai propice pentru sporirea și întărirea economică a elementelor înstărite din mediul rural, acest fenomen nu se poate limita și explica numai prin ruina proprietarilor țărani săraci sau mijlocii al căror număr în perioada studiată nu cunoaște o diminuare, ci dimpotrivă o ușoară creștere, fapt ilustrat și de statisticile agrare ale vremii.¹² Proprietățile burgheziei sătești se rotunjesc nu numai pe seama țăranilor săraci și concomitent, și în mod mai substanțial, prin cumpărările efectuate ca urmare a parcelării marilor moșii cu terenuri agricole de calitate și în majoritate comasate, fiind mai adecvate exploatării agricole moderne de tipul fermei capitaliste. Parcelele minuscule și răsfirate, slab rentabile, ca cele ale majorității foștilor debitori ai băncilor românești, nu puteau reprezenta obiectul unor tranzacții rentabile și atrăgătoare pentru activitatea elementelor înstărite rurale. În transferurile de proprietăți ca urmare a protestării și licitărilor au intrat și imobilele unor proprietari țărani înstăriți sau elemente ale burgheziei sătești care nu au reușit întotdeauna împrumuturile acordate și să le ram-burseze la timp. Chiar dacă fenomenul n-are amploarea celui similar pentru categoriile țărănimii cu posibilități economice reduse, aceste cazuri nu pot fi neglijate decât datorită frecvenței lor cît și mai ales valorii substanțiale a bunurilor disputate cu asemenea prilejuri care cuprind suprafețe mari de teren, avantajoase economic și substanțial valorificabile în perspectivă de către băncile românești. Tocmai de aceea acestea intervin în asemenea cazuri, de fiecare dată, la licitările deschise pentru a rămîne proprietare și a le revinde cu însemnate beneficii. Desigur, sporita inițiativă a instituțiilor de credit trebuie să fie interpretată și prin prisma griiei, manifestată și în cazul debitorilor mărunți, pentru

11. Arh. St. Sibiu, Fond banca „Albina” vol. IV, Proces verbal din ședința XII din 9 iunie 1885, concluzul 132; și volumul XII, Proces verbal al ședinței XVII din 31 octombrie 1900, concluzul 192 și 193; Arh. St. Cluj, Fond banca „Economul”, Registrul 4, Procese verbale 1886—1902, Proces verbal din 20 iunie 1900, p. 569 și 574; Arh. St. Deva, Fond banca „Corvineană”, dosar 42/1909—1913, Protocolul ședinței din 4 ianuarie 1909, concluzul 3 și Protocolul ședinței din 4 ianuarie 1910, concluzul 3; Arh. St. Dej, Fond banca „Progresul”, dosar 3/1917, f. 1; Arh. St. Arad, Fond banca „Victoria”, dosar 1/1897, f. 1.
12. *Destrămarea monarhiei austro-ungare, 1900—1918*, București, 1964, p. 29 și 32—33; I. Kovács, *Formarea proprietății funciare burgheze în Transilvania după desființarea iobăgiei în 1848*, în S.U.B.B., Series Historia 2/1966, p. 77—100; *Relații agrare și mișcări în România, 1908—1921*, București, p. 92—93.

asigurarea recuperării datoriilor, în cazurile respective mult mai substanțiale, dar și din unghiul de vedere al greutății plasării rapide a bunurilor licitate cu ocazia execuțiilor, așteptându-se momente propice și cumpărători competitivi pentru acoperirea cheltuielilor efectuate în asemenea activități economice. Amintim dintre sutele de cazuri înregistrate la „Albina” pe cel al lui Bazil Milan din Abrud, care pentru 3.000 de fl. împrumut ipotecar și 1.000 fl. cambii scadente i se cumpărau realitățile cu 6.663,50 fl., contându-se în portofoliul băncii cu 13.273,58 fl. în care intrau totalitatea cheltuielilor, dobinzilor și taxelor efectuate de bancă. Negăsind cumpărător pentru asemenea proprietăți se arendează agentului băncii până la proxima lor vânzare¹³. În același mod acționa în cazul bunurilor lui Isac Rădulescu din Crușova licitate, în 1900, pentru datoria de 2.600 fl. cu 1.764,62 fl., atenționind agentul băncii Elia Godeanu să le revindă la un preț minim de 9.850 k. pentru a obține banca un profit net de 3.125 k.¹⁴ Alteori „Albina”, în lipsa agentului ca și pentru o mai mare siguranță plasa realitățile spre a fi vândute unor instituții de credit românești, mai mici din zonă, la rândul lor interesate de a obține în calitate de intermediar unele beneficii. Astfel, imobilele lui Pan Miclea, și soții, din Sinpetru de Cîmpie, achiziționate de avocatul băncii cu 7.134,82 fl. erau predate băncii din localitate pentru revînzarea lor. În același mod, acționau și celelalte instituții financiare în condițiile lipsei de cumpărători imediați, ca și în privința asigurării beneficiilor. Uneori pentru a-și recupera mai rapid datoriile instituțiile bancare au recurs la împărțirea bunurilor cumpărate la licitații la 2—3 cumpărători dispuși a le achiziționa prin parcelarea terenului, operațiunea în cauză fiind suportată de cumpărători.¹⁵ Fie pentru a-și menaja și atrage clientela, fie din lipsă de cumpărători, instituțiile de credit românești, recurgeau, nu arareori la revînderea bunurilor luate prin licitație vechilor proprietari în condițiile în care aceștia aveau o situație economică relativ bună, mărindu-le însă prin acest procedeu datoriile ca urmare a acordării unor împrumuturi sau prin adăugarea dobinzilor de amîinare, a taxelor ocazionate de improcesuare sau de licitare. Astfel, banca „Albina” se vedea nevoită a revinde în 1888 mai multe imobile, din localitatea Cut, foștilor proprietari numai cu suma pe care a dat-o institutul la licitație.^{16a} Adeseori însă se

13. Arh. St. Sibiu, Fond banca „Albina”, vol. XII, Proces verbal al ședinței VII din 23 aprilie 1902, concluzul 59.

14. *Idem*, vol. XII, Proces verbal al ședinței VII din 23 iunie 1900, concluzul 97.

15. *Idem*, vol. XII, Proces verbal din 23 iunie 1900, concluzul 96.

16. Arh. St. Timișoara, Fond banca „Timișana”, dosar 4/1899, f. 3, În comuna Toager i se vindeau bunurile lui Gliga Oprea de 12 iugăre lui Vichentie Radivoi 5 iugăre, iar restul, nepoților lui Oprea.

16a. Arh. St. Sibiu, Fond banca „Albina”, volumul VII, Procesul verbal al ședinței XXVIII din 30 iunie 1888, concluzul 183.

scoteau venituri însemnate pe seama debitorului, ca în cazul lui Ilie Marcu din Băsrăbeasca, căruia pentru împrumutul de 300 de fl. nerambursat i se cumpără realitățile cu 2 fl., pe care banca i le revinde tot proprietarului obligat să-și plătească pe loc interesele și jumătate din datoria ridicată la 1.100 k., iar restul pe 5 ani cu 70% interese.¹⁷ Asemenea procedee foloseau și celelalte instituții de credit românești care acordau împrumuturi ipotecare. Astfel, „Timișana” îi oferea unuia din debitorii săi, Ilie Speriosu din Ozora, după ce-l executase pentru datoria de 2.280 de fl., de întregă sa avere, proprietățile cu 10.362 k. în rate, de 15—20 de ani cu 80% interese,¹⁸ condiții, împotriva cărora fostul debitor adresa o antologică plingere băncii, ce-i impunea, dobânzi mari, și cerind scăderea pretențiilor acesteia la 5.000 de k.¹⁹ Erau situații când instituțiile de credit precum și banca „Economul” foloseau și procedeul arendării realităților cumpărate foștilor debitori, pînă cînd, aceștia își plăteau datoriile, concomitent cu arenda, urmînd ca după aceea să reîntre în proprietatea lor.²⁰ În anumite condiții vânzările erau efectuate de bănci rudelor apropiate ale debitorilor (soție, copii, frați, nepoți), interesate în menținerea proprietăților familiei, transferîndu-se cu această ocazie datoriile printr-o procedură obișnuită iar vânzarea-cumpărarea pe seama fostului debitor fiind o simplă formalitate juridică. Pentru ilustrarea acestui mod de acțiune al instituțiilor bancare amintim printre altele, multe cazuri, tranzacția efectuată în Vadverem (Aiud) în 1902 în care se cumpăra de către bancă proprietățile lui Teodor Nistor pentru datoria de 3.100 de fl., cu 3 k. și se revindea lui Emil Nistor cu 8.200 k. și 6% dobânzi plătibile în 10 ani (profitul băncii era de 2.100 k. plus dobînda de 2.700 k.).²¹

Vînzările-cumpărările la licitații efectuate de băncile românești au fost socotite de către conducătorii acestora și ca un indiciu al posibilităților economice ale proprietarilor dintr-o localitate sau alta, al aprecierii valorii și siguranței bunurilor ipotocate. Un număr exagerat de falimente economice al proprietarilor dintr-o anumită zonă, dovedea slaba competitivitate economică a acestora, și deci periclitarea recuperării împrumuturilor chiar și în cazul unor execuții judiciare. Un asemenea caz, semnificativ prin proporțiile sale ni-l oferă situația mai multor proprietari țărani din Cergăul Mare, îndatorați „Albinei” și puși în imposibilitatea rambursării împrumuturilor, care, la rîndul său nu găsea cumpărători după operațiile de licitare și execuție pentru acoperirea

17. *Ibidem*, vol. XII, Proces verbal al ședinței VI, din 27 aprilie 1900, concluzul 68.

18. Arh. St. Timișoara, Fond banca „Timișana”, dosar 3/1898—1900, f. 50.

19. *Ibidem*, f. 55.

20. Arh. St. Cluj, Fond banca „Economul”, Registrul 4, Procese verbale 1886—1902, Proces verbal din 3 septembrie 1898, p. 472.

21. Arh. St. Sibiu, Fond banca „Albina”, vol. XIII, Proces verbal al ședinței VII din 23 aprilie 1902, concluzul 59.

valorii datoriilor restante. Constatându-se că ipotecile din acea comună „nu dau destulă garanție pentru acoperirea împrumuturilor iar poporul a sărăcit, se sistează acordarea de orice împrumuturi noi în acea comună”²² — era concluzia Direcțiunii băncii. Asemenea situații sînt înregistrate și în activitatea altor bănci ca „Furnica”, în cazul satului Grind sau a băncii din Vad, unde locuitorii își periclitizează situația proprietăților datorită împrumuturilor efectuate și cheltuite în favoarea unui număr restrîns de acționari dornici să obțină beneficii cît mai substanțiale.²³

Fenomenul vânzărilor-cumpărărilor prin licitare a proprietăților propriilor debitori numai prin intermediul băncilor românești, exceptînd terțe persoane sau instituții care au devenit beneficiare ale acestui proces a fost o caracteristică permanentă a activității acestor instituții, nu lipsită de fluctuații — mai amplă în anii de criză, mai redusă în anii economici normali — dar în general, cu o evoluție ascendentă pînă în 1918. Date lacunare, uneori vădit acoperite de conducerile instituțiilor de credit nu ne pot da imaginea unui raport cifric concret pentru o comparație mai exactă a consecințelor operațiunilor financiare în această direcție. Sondajele efectuate la banca „Albina” ne-au relevat, că această însemnată instituție a efectuat numai prin centrala acesteia, în lunile noiembrie-decembrie ale anului 1903, un număr de 33 vânzări în interesul propriu pe seama debitorilor săi; în anul 1904 înregistra 76 de asemenea cazuri; în 1905 consemna 71; pentru ca în anul 1906 să aibă numai 52 de cazuri.²⁴

Procesul cumpărărilor și vânzărilor la licitație ca și acela al cumpărărilor și parcelărilor moșiilor unor mari proprietari a permis elementelor din conducerea băncilor (mari acționari, funcționari, agenții acestora) să fie principalii beneficiari ai acestui fenomen, nu numai prin implicarea lor directă în asemenea afaceri economice, ci adeseori prin facilitarea premeditată a condițiilor de procurare și alegere a unor proprietăți în folosul lor precum și prin asigurarea avantajoasă și în orice moment a împrumuturilor necesare achiziționării terenurilor aflate în stadiul de cumpărare. Dintre numeroasele exemple spicuiem cîteva mai semnificative. Astfel, din realitățile licitate de „Albina” cumpăra în 1880,

22. *Idem*, vol. VII, Proces verbal al ședinței XIV din 24 mai 1888, concluzul 134.

23. *Gazeta Transilvaniei*, LXVI, nr. 39 din 19 februarie/4 martie 1903, p. 2 și nr. 40 din 20 februarie/5 martie, p. 3; nr. 41 din 21 februarie/6 martie, p. 1.

24. Arh. St. Sibiu, Fond banca „Albina”, vol. XIII, Proces verbal din 28 noiembrie 1903, concluzul 151 și din 30 decembrie 1903, concluzul 153; volumul XIV, anul 1904, concluzele 39, 60, 72, 115, 147, 157; vol. XIV, anul 1915, concluzele 8, 37, 56, 65, 83, 98, 114, 121, 138, 166, 182, 210; vol. XV, an 1906, concluzele 27, 28, 70, 71, 107, 133, 134.

Coriolan Breniceanu,²⁵ iar în 1885 Pavel Rotaru (viitor director al „Timișanei”) proprietățile băncii din jurul Timișoarei pentru care era creditat cu un împrumut de 3000 fl. cu 8% dobândă plătibili în 50%.²⁶ În anul 1888 fostul avocat al „Albinei”, Ioan Popa, era preferat la cumpărarea realităților acesteia din Alțina,²⁷ iar în 1889 avocatul Absolon Todea (cunoscut acționar al „Mureșenii” și om de încredere al „Albinei”) achiziționa averile „Albinei” din Orșova (Reghin) și Toplița, plătind doar prețul inițial al evaluării lor și cheltuielile de transcriere fără alte taxe sau competențe ale băncii.²⁸ În 1904 proprietățile băncii „Albina” din comuna Bregseu, în total de 52 de iugăre erau cumpărate de directorul băncii „Timișana” Romulus Cărăbaș cu 24.000 k. cu numai 50% interese anticipative.²⁹ De asemenea, în 1906 lui Ilie Beu membru în conducerea băncii „Albina” i se arenda pe trei ani moșia acesteia din Micăsasa de 258 de iugăre pentru suma anuală de numai 1.200 k. rezervându-i-se dreptul de a reflecta asupra cumpărării acesteia cu modesta sumă, față de nivelul prețurilor, de 31.000 k. (adică în medie 120 k. iugărul)³⁰. În 1912 directorul filialei „Albinei” din Brașov, Nicolae Vecerdea, cunoscut și ca publicist în probleme economice era admis să cumpere cu prețul licitării, sau să gireze cum va dori o parte din proprietățile lui G. Köchner din Chilieni, în valoare de 76.500 k., acesta asumându-și doar obligația să achite la termenele fixate ratele împrumutului și dobânzile de 60%.³¹

La banca „Economul”, unde regulamentele interioare nu au fost așa de riguroase ca la „Albina”, membrii din conducerea băncii ca și funcționarii acesteia se bucurau de un regim preferențial în achiziționarea bunurilor cumpărate prin licitare. Ilie Dăianu membru al Direcțiunii și după 1905, vicepreședinte al „Economului”, era preferat, ca și cumpărător al moșiei Gogăneștilor din Feiurd licitată chiar de dînsul, pentru care primea și împrumutul de 46.000 de k. pentru acoperirea prețului

25. *Idem*, vol. IV. Proces verbal al ședinței I din 16 ianuarie 1880, concluzul 13.

26. *Idem*, volumul VI, Proces verbal al ședinței IV din 25 februarie 1885, concluzul 37.

27. *Idem*, volumul VII, Proces verbal al ședinței XXVII din 30 noiembrie 1888, concluzul 282.

28. *Idem*, volumul VIII, Proces verbal al ședinței XXVI din 31 octombrie 1888, concluzul 316 și 317.

29. *Idem*, volumul XIV, Proces verbal din 30 noiembrie 1904 al ședinței XVIII, concluzul 157.

30. *Idem*, volumul XIV, Proces verbal al ședinței XVII din 11 septembrie 1905, concluzul 147.

31. *Idem*, volumul XVIII, Proces verbal al ședinței XXIII din 31 octombrie 1912, concluzul 215.

acesteia.³² De asemenea, directorul executiv Basiliu Podoabă, pe lângă sprijinul băncii pentru facilitarea acordării împrumutului ipotecar de către „Albina” pe seama achiziționării unor proprietăți în Feleac, prima în arendă, cu ușurință, unele realități aflate în posesia băncii din Feneșul Săsesc. În același an juriconsultul „Economului”, Amos Frincu viitor director executiv, primește la rindu-i, în arendă, proprietatea institutului din Topa-Deșartă, iar casierului V. Pop grădina casei Albertffy, pe cînd practicantului N. Gogan i se aproba achiziționarea unei proprietăți din Someșeni în cazul licitării și execuției debitorului.³³ În același fel, proceda în 1899 banca „Timișana”, arendînd avocatului Ioan Pinciu, „bărbat de încredere” al acesteia realitățile ce le poseda în comuna Banloc.³⁴ Beneficiarii acestor afaceri n-au fost desigur numai cei din conducerea instituțiilor de credit sau din imediata apropiere a lor, ci un cerc mult mai larg de proprietari înstăriți, însă fenomenul în cauză evidențiază și mai mult contribuția băncilor la structurarea directă a unei pături a burgheziei sătești ale cărei interese se împletesc și se condiționează, reciproc în domeniul bancar și în cel agrar, cu consecințe și implicații în dezvoltarea unei concepții doctrinare economice integrată curentului țărănesc. Prin acțiunile deosebit de energice în lumea rurală băncile românești au fost mijlocul operațiunilor de transferuri din proprietate funciară nu numai de la moșierii maghiari spre burghezia românească, ci chiar în rîndurile populației românești din Transilvania.

Procesele debitorilor instituțiilor de credit românești

Un capitol însemnat în activitatea instituțiilor financiare românești din Transilvania este dimensionat de procesele pe care acestea le poartă cu proprii debitori insolvabili, acțiuni, în majoritatea lor cu urmări deosebit de avantajoase bilanțurilor instituțiilor creditoare. Acțiunile juridice deschise de bănci, atît de comentate și criticate în presa epocii uneori chiar de către personalități favorabile, în principiu activității instituțiilor de credit, au fost, destul de numeroase în epoca de pînă la 1918, afectînd serios situația economică a multora dintre cei improceuați. O apreciere a numărului proceselor debitorilor care nu puteau achita datorile sau deveneau complet insolvabili este riscant de a se face, întrucît băncile n-au făcut din acestea, din motive lesne de înțeles un obiect de publicitate, iar pe de altă parte, prin studierea unor statistici fragmentare o dovedește fluctuația lor prea mare în funcție de diferiți factori care includ politica economică a conducerii instituțiilor de credit, relațiile cu clientela, dorințele acționarilor de a obține rate

32. Arh. St. Cluj., Fond banca „Economul”, Registrul 15, Procese verbale 1903—1906, Proces verbal din 23 noiembrie 1903, p. 106 și 108—110.

33. *Ibidem*, Proces verbal din 14 septembrie 1904, p. 134, 136 și Proces verbal din 2 martie 1905, p. 160.

34. Arh. St. Timișoara, Fond banca „Timișana”, dosar 4/1899, f. 20.

mai mari sau mai modeste de beneficii, în sfârșit pe perioadele de criză economico-financiară. Cunoaștem că în anul 1887 avocatul băncii „Albina” raporta că în cursul anului au reușit să se achite 1.069 cazuri, rămânând 778 din care 353 în stadiul licitației, 254 sub execuție și 171 sub acțiune, în total 1.847 datorii avansate spre a fi rezolvate pe cale judiciară³⁵. În comparație cu numărul total al împrumuturilor acordate pe întregul an de circa 23.000, numărul proceselor ar fi relativ mic, de circa 8%, dar în raport cu numărul împrumuturilor rămase în bilanț la sfârșitul anului, de 9.438 acestea ar ajunge la un procent de 19,5%³⁶. Socotind cea mai normală și aproape de realitate comparația cu totalitatea împrumuturilor acordate de către bănci pe parcursul unui întreg an, întrucât dintre ele se selecționau acelea care ajungeau la formele de urmărire judiciară și ca inadecvată comparația cu numărul creditelor de la sfârșitul bilanțului care ne dă imaginea valorii și a evoluției anuale a operațiunilor financiare. Acceptăm, de asemenea, ideea că multe bănci, depășeau procentul respectiv, inclusiv „Albina” în momentele de criză financiară, dar pentru anii economici normali este de admis ca procentele băncilor românești să fie oscilate în jurul a 8—10% din numărul total al împrumuturilor acordate. Avocatul băncii „Economul” raporta pentru primul trimestru al anului 1900, ca urmare a crizei financiare din anul anterior, judecarea a 131 de procese din care a obținut ca și cheltuieli pe seama debitorilor circa 17.495 k.³⁷ Chiar bănci de talie mijlocie ca și „Corviniana” înregistrau un număr apreciabil de procese, fără a depăși limita propusă în discuție. În anul 1910 această bancă avea 16 procese,³⁸ iar în 1912 ca urmare a crizelor financiare înregistra o sporire rapidă ce numeric se exprima în 115 executții juridice efectuate de juristconsultul băncii, Árpád Straus ca și de alți avocați interesați.³⁹ Banca „Timișana” avea în anul 1896, numai pentru portofoliul împrumuturilor cambiale 83 de procese, iar în anul 1899 numărul lor s-a ridicat la 182 și 78 de restanțe, în sumă totală de 21.834,40 fl.⁴⁰ În anii de criză, ca și în perioada războiului, numărul proceselor a cunoscut o vizibilă creștere. Spre exemplu, dacă la filiala băncii „Albina” din Brașov numărul proceselor în anii 1908—1912 a

35. Arh. St. Sibiu, Fond banca „Albina”, vol. VII, Proces verbal din 14 martie 1888.

36. Arh. St. Brașov, Fond banca „Albina”—Brașov, dosar 4, *A patrusprezecea adunare generală ... pe anul 1887*, Sibiu, 1888, p. 4—5.

37. Arh. St. Cluj, Fond banca „Economul”, Registrul nr. 4, Procese verbale 1886—1902, Proces verbal din 16 mai 1900, p. 565—566.

38. Arh. St. Deva, Fond banca „Corviniana”, Protocolul din 25 ianuarie 1910, concluzul 3; Protocolul din 10 mai 1910, concluzul 6; protocolul din 11 octombrie 1910, concluzul 8; Protocolul din 1 noiembrie 1910, concluzul 4.

39. Pentru situația anului 1912, vezi *Idem*, Protocolul din 10 septembrie 1912, concluzul 5, Proces verbal din 17 septembrie 1912, concluzul 3 și Proces verbal din 31 decembrie 1912, concluzul 3.

40. Arh. St. Timișoara, Fond banca „Timișana”, dosar 1/1899, f. 32—42.

oscilat între 350—430 procese fiind în totalitatea lor în număr de 1.923, ca urmare a crizei financiare, ele au sporit brusc în anul 1913 la 885 procese în valoare de 848.304 k, adică de două ori și jumătate mai mult decât sumele anuale ale datoriilor din anii precedenți.⁴² În anul 1914 filiala înregistra un număr de 1.001 procese,⁴³ pentru ca, apoi din cauza moratorului și a inflației, a rambursării unor datorii să se înregistreze o oarecare scădere a acțiunilor juridice astfel că în 1915 erau predate spre impropesarea 860 de cazuri.⁴⁴ Scăderea proceselor a fost relativ artificială și fortuită din cauza măsurilor luate de guvern prin moratorii, căci în realitate debitorii au rămas cu datoriile în restanță și cu plata a noi dobânzi pentru instituțiile de credit. Asemenea situații și celelalte bănci sau filialele lor. „Victoria”, cea de a doua mare bancă românească nu este scutită de acest fenomen al sporirii proceselor în anii războiului, al căror număr chiar numai la filialele sale devine mai mare decât totalul proceselor centralei din anii normali. Dacă în anii 1913—1914 filiala băncii din Boroșineu impropesua 126 de cauze,⁴⁵ în anul 1917 numărul proceselor debitorilor ajunge la 239,⁴⁶ pe când al filialei din Chișinău pentru a doua jumătate a anului 1917 la 183, în ciuda moratorului, avind o datorie impresionant de mare de 365.584 k., unii dintre debitori cu împrumuturi mari de 10—20.000 k.⁴⁷

Pentru urmărirea pe cale juridică a debitorilor băncile românești mari și mijlocii, care aveau angajați juristconsulți proprii, au pregătit regulamente speciale de procedură la încasarea „pretențiunilor” instituțiilor de credit, în care, erau indicate în mod amănunțit, pe genuri de împrumuturi modul de acționare al juriștilor de la actele de provocare sau „atenționarea debitorului” pentru restanțele sale, la cele de proces, licitare și execuție care presupunea de obicei, în cazul ultimelor două operațiuni, și participarea reprezentanților băncii, în funcție de acoperirea sau nu a intereselor băncii în timpul desfășurării procesului.⁴⁸ Procedurile adoptate în aceste regulamente, deși apropiate, n-au fost uniforme, uneori fiind introduse modificări pe parcurs chiar în situația

41. Arh. St. Brașov, Fond banca „Albina”—Brașov, dosar 41/1912, Acte directorale, f. 84—85.

42. *Ibidem*, Acte directoriale, Raport pe anul 1913, f. 73.

43. *Ibidem*, Raport pe anul 1914, f. 53.

44. *Ibidem*, Raport pe anul 1915, f. 39.

45. Arh. St. Arad, Fond banca „Victoria”, dosar 2/1914, f. 1.

46. *Idem*, dosar 3/1917, Conspectul impropesuațiilor debitorilor de la filiala Boroșineu pe anul 1917, f. 15—29.

47. *Idem*, dosar 2/1917, Conspectul proceselor filialei „Victoria” din Chișineu Cris de la 1 iulie 1917 — 1 ianuarie 1918, f. 5—24.

48. Vezi în acest sens, Regulamentele băncii „Albina” din anii 1877—1904 în Arh. St. Sibiu, Fond banca „Albina”, vol. III, adausul B la Procesul verbal al sesiunii XIII din 31 mai 1876, p. 1—2; și Arh. St. Brașov, Fond banca „Albina”—Brașov, dosar 28/1904 Acte directoriale, Regulament privind impropesuarea debitorilor, f. 45.

aceleiași bănci, sau derogări determinate de împrejurări diverse legate de situația economică a băncii sau de cea a clientelei, a conjuncturii economice, a interesului băncilor de a-și lărgi cercul de activitate sau de a obține beneficii suplimentare pe calea licitațiilor și execuțiilor.

„Cauzele” predate avocaților de către conducerea băncilor nu ajungeau în întregime în faza proceselor propriu-zise, multe dintre ele se rezolvau cu ocazia „provocărilor” debitorilor, care fie achitau în întregime împrumuturile acordate, fie, cel mai adesea își înnoiau obligațiile față de bancă concomitent cu sporirea datoriei. În acest sens amintim date semnificative de la cancelaria avocațială a filialei băncii „Albina” din Brașov, căreia, în anul 1913 i se predase 2.273 cambii cu un capital de 909.336 k. și 1.126 împrumuturi ipotecare și obligații personale cu un capital de 851.952 k., în total, un număr de 3.396 de cauze în valoare de 1.760.928 k. din care s-au rezolvat, înainte de începerea proceselor 2.541 de cazuri (deci majoritatea) în valoare de 921.621 k., restul de 855 de cauze improcesându-se, fără a fi duse până la capăt, 332 dintre acestea în valoare de 307.508 k. (se pare datorită amînărilor sau procedurilor juridice), care se amînau pentru anul viitor⁴⁹. De asemenea sînt numeroase cazurile cînd acțiunile intentate împotriva debitorilor se rezolvau chiar pe parcursul procesului, ceea ce determina întreruperea acțiunii judiciare. Astfel, la aceeași instituție bancară amintită, în anul 1914, din 1.001 procese, 449 s-au rezolvat în decursul dezbaterilor juridice, fără pronunțarea sentinței judecătorești.⁵⁰ Amînările admise de către bănci în cadrul procedurii din timpul procesului erau efectuate ca și în situația acelor cazuri care se refereau la debitori restanți, percependu-se o anumită cotă din valoarea împrumutului, sau întabulîndu-se proprietățile debitorilor în cazul datoriei cambiale precum și prin acordarea unor noi împrumuturi. Astfel, la banca „Economul”, în 1899, erau atenționați debitorii datornici să-și plătească 100% din capital, iar ceilalți, la fiecare termen să achite 100% din datorie, în caz contrar urmau să fie improcesuați.⁵¹ De asemenea, se cereau ca obligațiile reînnoite să fie întărite de noi subscrieri ale unor caventați solvabili.⁵² Chiar și după pronunțarea sentinței, băncile, la cererea unor debitori sistau licitațiile, acordîndu-le amînarea prin angajarea la noi obligații de natură financiar-economică. Dintre dese cazuri le amintim pe acelea ale debitorilor „Albinei”, V. Știrban și Dragoș Mihăilă, cărora li se amînau plata și li se sistau lichidarea averilor, acordîndu-li-se noi împrumuturi, cu condiția plătirii, din acestea, pe loc a taxelor

49. Arh. St. Brașov, Fond banca „Albina”—Brașov, dosar 41. Raport pe anul 1913, f. 73.

50. *Ibidem*, Raport pe anul 1914, f. 53.

51. Arh. St. Cluj, Fond banca „Economul”, Registrul 4. Procese verbale 1886—1902, Proces verbal din 13 mai 1889, p. 506.

52. *Ibidem*, p. 506 și Proces verbal din 20 februarie 1894, p. 359—360.

restante, a dobânzilor precum și a cheltuielilor din timpul proceselor.⁵³ În condițiile apropiatei perspective a proceselor și mai ales a licitațiilor și executării juridice a proprietăților, o parte, din debitori au profitat de concurența existentă între instituțiile financiare românești, cerind băncilor concurente sprijinul financiar, concomitent cu transferarea împrumutului și deci a obligațiilor pe care le aveau la banca concurentă. Desigur, asemenea acte, nu prea numeroase la număr, erau doar paleative pentru situația economică a debitorilor, întrucât datoriile lor, deși amânate prin acest procedeu, rămăneau, ba mai mult sporeau prin noile cheltuieli suplimentare cerute de situația transferării documentelor de la o bancă la alta. Exemple de asemenea natură sînt întîlnite în anul 1907, la „Vatra” din Cluj care intervenea în sprijinul unor debitori ai băncii „Economul” din aceeași localitate, plătin-du-le acestora datoria.⁵⁴ În același an „Grănicerul” (Dobra), acționa în cazul debitorilor datornici la banca „Progresul” (Ilia Mureșeană), solicitîndu-i acesteia transferarea cambiilor și documentele de intabulare ale foștilor debitori.⁵⁵ Asemenea acțiuni, contravenind în general intereselor băncilor, au fost în general limitate de intervenția asociației instituțiilor de credit românești „Solidaritatea” fără a fi cu desăvîrșire lichidate, întrucît însăși „Albina”, inițiatoarea și fondatoarea acestei asociații bancare, intervenea cu regularitate în preluarea unor bănci românești din provincie, uneori chiar de mărime mijlocie, precum banca „Mureșana” din Reghin.⁵⁶ În cazurile extreme cînd debitorii provocați să se prezinte în fața instanțelor judecătorești nu prezentau garanții economice suplimentare, fie prin angajarea unei noi surse din averea proprie, fie prin giranți solvabili, capabili să acopere împrumutul, băncile depășeau faza proceselor, pentru a-și acoperi pretențiile prin lichidările și execuțiile judecătorești în mod direct pe seama datornicilor. În această privință avocații băncilor sau cei angajați pentru susținerea unor asemenea feluri de procese aveau o atitudine nuanțată, precizată adeseori de conducerile instituțiilor financiare prin hotărîri speciale. Pentru debitorii care aveau avere imobilă și „s-au purtat bine cu plățile — se preciza într-o astfel de hotărîre a băncii „Sebeșana” — institutul să fie cu cruțare și să improsueze numai pe cei rău platnici sau dubioși”, iar pentru cei ce nu posedă avere imobilă, în cazul cambiilor „nici salarii mai mari de 2.000 k. să se facă insinuările,

53. Arh. St. Sibiu, Fond banca „Albina”, vol. VI, Proces verbal al ședinței XVI din 3 aprilie 1884, concludul 133 și 134.

54. Arh. St. Cluj, Fond banca „Economul”, Reiistrul 40, Credite cambiale cu acoperire ipotecară, vol. I, p. 21.

55. Arh. St. Deva, Fond banca „Progresul”, dosar 5, Acte administrative — procese 909, p. 1.

56. Arh. St. Mureș, Fond banca „Mureșană”, dosar 36, f. 138.

adică avizările de plată, care dacă nu se plătesc în 15 zile să fie în-procesuați⁵⁷

Licitarea averilor debitorilor și mai ales revinderea acestora în re-gie proprie de către bănci, în cazul neacoperirii intereselor proprii, a contribuit, de regulă, la obținerea unor însemnate beneficii. Sînt nu-meroase cazurile cînd băncile achiziționează imobilele debitorilor cu mult sub prețul estimării lor inițiale de însași experții băncii în acest fel procedează „Albina“, în 1880 cînd achiziționează pentru împrumuturi de 240 fl. realitățile lui Pavel Ursulescu și Ioan Bobescu cu 50 fl., de-și ele erau apreciate la valoarea de 2.050 fl.⁵⁸ La fel, proceda, aceeași bancă, în anul 1900 cînd prelua prin licitare averea lui Teodor Tartia (o casă și 9 iugăre de pămînt) cu 405 k., deși aceasta era apreciată la peste 2.000 k.⁵⁹. Sînt cazuri cînd băncile, se pare în acord relativ cu de-bitorii, pentru a nu-și extinde pretențiile, cumpără averile acestora cu prețuri mai mult decît derizorii. Astfel proceda în 1900 banca „Albina“ achiziționînd realitățile lui Schuller Ioan din Peștiș, cu 60 cruceri,⁶⁰ iar pentru împrumut de 135 de fl., cumpăra în același an cu 70 de cruceri proprietățile imobiliare ce se avaluau cu 600 k.⁶¹ Exemplele, departe de a fi singulare la „Albina“ sau la alte instituții de credit ro-mânești, nu se datoresc unor pretenții exagerate ale băncilor, ci mai curînd, valorii economice a debitorilor. De unde însă, provin marile diferențe de prețuri și de ce, băncile reușesc să-și impună punctul lor de vedere în stabilirea prețului acordat la licitări, cînd cu aceste ocazii, în mod teoretic, în afara reprezentantului băncii (avocat, agent, funcțio-nar) nu participau toți locuitorii localității respective, orice cumpără-tor sau instituție de stat. Mai întîi, merită a preciza că în obiectivul băncilor se avea în vedere angajamentul economic al debitorului în totalitatea sa prin care garantase împrumutul și nu valoarea acestuia în sine. În al doilea rînd, băncile intrau ca proprietar prin licitarea averii debitorilor numai în cazul cînd împrumutul acordat și dobînzile aferente nu puteau fi acoperite în întregime de alți posibili cumpără-tori aflați la fața locului în momentul execuției judecătorești. Se făceau excepții doar în cazul marilor proprietăți, unde instituțiile de credit participau și preluau imobilele, fiind interesate în specularea posibili-tăților de parcelare a acestora cu mari beneficii. Însă licitățile micilor de-bitori care erau organizate ad-hoc la cererea băncilor aveau în practică puțini cumpărători care ar fi reușit prin propriile mijloace să cum-

57. Arh. St. Alba, Fond banca „Sebeșana“, Registrul 3, Protocolul din 2 sep-tembrie 1908, concluzul I și II.

58. Arh. St. Sibiu, Fond banca „Albina“, vol. IV. Proces verbal al ședinței XXII din 27 septembrie 1880, concluzul 150.

59. *Idem*, vol. XII, Proces verbal al ședinței XIV din 29 septembrie 1900, con-cluzul 163.

60. *Idem*, vol. XII, Proces verbal al ședinței III din 27 februarie 1900, concluzul 37.

61. *Ibidem*, Proces verbal al ședinței VI din 27 aprilie 1900, concluzul 69.

pere imobilele puse spre vânzare. În acest caz, băncile aveau posibilitatea dictării atât a prețului de vânzare la licitare pentru debitori ca și al aceluia pentru cumpărător, căci în cele mai multe cazuri cumpărătorii care se ofereau să preia bunurile licitate primeau ei însăși împrumutul necesar achiziționării imobilelor respective de la instituțiile de credit. Având în vedere asemenea situații băncile reflectă o grijă deosebită pentru asemenea tranzacții care le permite uneori să scoată de două-trei ori valoarea bunurilor licitate, întrucit prin noile împrumuturi acordate cumpărătorilor instituțiile de credit ofereau fonduri suplimentare acoperite doar de angajamentul sporit al noului debitor în care se încorpora un bilanț și valoarea vechilor datorii ce grevau anterior averile puse în vânzare. Nu e mai puțin adevărat că instituțiile de credit românești au folosit această conjunctură pentru a-și spori veniturile, deși de această situație au profitat îndeosebi, în mod fraudulos unii din avocații și agenții acestora angajați să apere interesele lor în procese și licitații. Dacă investițiile băncilor nu se acopereau din averea debitorilor se extindeau și asupra caventilor sau giranților, fiind și aceștia executați ca și cel pentru care garantaseră cu averile proprii. În acest mod proceda „Albina” în 1887 cu Seifferth Johan și caventii săi⁶², sau banca „Economul” în 1899 privind situația mai multor debitori din comuna Corus, a căror datorii nu mai puteau fi garantate prin executarea caventilor⁶³. Băncile mijlocii acționau precum „Corvineana”, în 1912 pentru recuperarea datoriilor de la debitori prin executarea caventilor în totalitatea lor⁶⁴. La cererea băncii „Sălăjeana”, în 1906, pentru datoria lui Sabău Ioan de 5.948 k. cu 6% interese, se extindea, prin hotărîrea tribunalului, execuția și asupra celor doi caventi a căror realități intrau în posesia băncii⁶⁵. Băncile aveau însă în mod regulat și pierderi, întrucit unele datorii se dovedeau incasabile chiar și prin executarea caventilor, iar în cazul licităților în regie proprie nu reușeau să asigure un preț minimal de acoperire a împrumuturilor. Chiar băncile mijlocii care aveau posibilitatea să-și controleze mai ușor clientela din zona respectivă, înregistrau pierderi în mod periodic, de pildă numai în 1908 „Sebeșana”⁶⁶ avea 34 de datorii neincasabile în valoare de 8.161,09 k., iar în 1912 „Corvineana” avea 11 datorii neincasabile în valoare de 5.726,71 k., propuse în aceste situații

62. *Idem*, volumul VII, Proces verbal al ședinței XXIV din 9 august 1877, concluzul 244.

63. Arh. St. Cluj, Fond banca „Economul”, Registrul IV, Procese verbale 1886—1902, Proces verbal din 26 iulie 1899, pp. 516—517.

64. Arh. St. Deva, Fond banca „Corviniană”, dosar 42, Protocoalele 1909—1913, Protocolul din 23 aprilie 1912, concluzul 5.

65. Arh. St. Sălaj, Fond Tribunal Sălaj, banca „Sălăjeana”, dosar 123/1906, act 2567 și 4178 din 1906.

66. Arh. St. Alba, Fond banca „Sebeșana”, Registrul 3, protocolul din 15 decembrie 1908, concluzul 4.

spre amortizare din fondurile speciale de rezervă⁶⁷. Fondurile de rezervă erau alcătuite din veniturile obținute pe seama debitorilor în procese și la licitații, astfel că o parte a câștigurilor obținute de către bănci din aceste operații se diminuau prin prezența cazurilor de pauperitate economică sau a unor falsuri în actele de întocmire a împrumuturilor.

Procesele erau pentru marea majoritate a debitorilor păgubitoare prin însăși taxele suplimentare de timbru, avocațiale, a căror valoare erau uneori foarte mare în comparație cu împrumutul acordat de către bănci. Sînt înregistrate situații, pentru împrumuturile mărunte, cînd totalitatea cheltuielilor de proces depășea valoarea împrumutului sau o egala. Astfel, Ianculescu Petru și vacenții acestuia, pentru datoria de 147,40 k., la „Timișana” trebuiau să achite cheltuieli de proces și lichidare în sumă de 502,64 k., din care n-au reușit să plătească în prima tranșă decît 413,66 k.⁶⁸ La fel, la banca „Victoria” era înregistrat cazul lui Moise Negru din Săliște care, improcesuat, pentru datoria de 60 k. trebuia să plătească procesul, execuția și cheltuielile avocațiale cu 131,90 k., neacoperite de averea debitorului, fapt ce determina banca să extindă execuția și asupra proprietăților giranților.⁶⁹ Asemenea exemple n-au constituit o notă particulară a proceselor, dar nici o constantă a lor, sumele mari încasate datorîndu-se adeseori prelungirii și reluării proceselor, deplasărilor necesare licitațiilor și execuțiilor la fața locului etc. De regulă, taxele luate la procese erau precizate riguros în regulamentele de funcționare ale instituțiilor de credit și oscilau după mărimea datoriilor între 5—15% din valoarea acestora, mărimea procentului fiind invers proporțională cu valoarea împrumuturilor.⁷⁰

Procesele au fost un însemnat izvor de câștiguri pentru avocații băncilor românești care au încasat anual sume de zeci de mii de florini sau coroane, printre ei numărîndu-se chiar personalități politice și economiști precum și mari acționari de la unele bănci care au îndeplinit și rolul de agenți ai instituțiilor de credit în virtutea căruia rezolvau și procedurile juridice. Pentru a evita abuzurile și a controla riguros activitatea avocaților proprii, băncile românești au cerut acestora să acționeze numai pe baza unor regulamente precise și să primească taxele direct prin serviciile cancelariilor avocaționale oficiale. Această măsură a fost pe cît posibil extinsă în activitatea și a celorlalți avocați care pledau în interesul băncilor românești. Amintim că băncile românești au fixat tarife

67. Arh. St. Deva, Fond banca „Corviniană”, dosar 41, Protocoalele 1909—1913, Proces verbal din 31 decembrie 1912, concluzul 3.

68. Arh. St. Timișoara, Fond banca „Timișana”, dosar 2/1902, f. 66.

69. Arh. St. Arad, Fond banca „Victoria”, dosar 2/1898—1900, anul 1900, f. 23.

70. Arh. St. Brașov, Fond banca „Albina”—Brașov, dosar 41, Raport pe anul 1913, f. 73. Cheltuielile procesului se ridicau la 8 % din valoarea datoriilor intrate în dezbateră juridică.

precise pentru serviciile efectuate în favoarea băncilor conform valorii sumele ce trebuiau să le achite debitorii întârziați, ajunși în starea de scadență sau de proces. Astfel, banca „Sebeșana” insistă ca avocații acesteia să pretindă, în afara taxelor de timbru ca și a cheltuielilor proprii, o treime din taxele pe care le cerea judecătoria pentru procesele intentate, dar să nu încaseze nimic din competențele ce reveneau institutului, „nici alte sume în legătură cu afacerile institutului”.⁷¹ Cu toate acestea s-au ivit periodic, deși nu în număr mare cazurile de abuz ale avocaților care au fost, în procesele primite din partea băncilor, tentați spre acțiuni juridice abuzive. Un asemenea exemplu l-a constituit, în prima perioadă de activitate a băncii „Albina” avocatul Ioan Popa, care a executat cu deosebită drasticitate debitorii fostelor reuniuni de credit, promovând nemulțumirea unei însemnate părți din acționarii și membrii de conducere ai acestora. În cei doi ani și jumătate, în serviciul băncii, Ioan Popa, care n-a ținut nici un registru de intrare și ieșire a operațiunilor sale oficiale, pentru a nu fi controlat, a încasat competențe de 22.000 fl., ceea ce echivala cu 2.000 fl. pe lună, în timp ce directorul executiv al băncii, V. Roman avea un salariu pe an doar de 3.000 fl. Sumele fuseseră încasate de la debitorii improcesuați, din care aproape 1.000 au fost propuși să fie executați „fără cruțare”, ceea ce echivala cu vinderea averii debitorului pînă la acoperirea împrumutului și a dobînzilor aferente.⁷² Urmînd aceleași namiere de lucru, urmașul lui I. Popa, avocatul Ștefan Păcurariu abuzează, luînd interese de pînă la 10%⁷³ din valoarea împrumutului, neținînd cont de situația debitorilor, fapt pentru care, va fi concediat de către bancă, aceasta introducînd un regulament sever pentru avocatul institutului plătit din 1877 cu un salariu fix.⁷⁴ Ambele cazuri, îndeosebi afacerile lui Ioan Popa, au stîrnit un adevărat scandal, pe cale de a deveni în public și a compromite reputația băncii la începutul activității sale, fapt pentru care aceasta deși condamnă comportamentul abuziv al avocaților, ia măsuri destul de blînde, căutînd să salveze prin asemenea procedeu acțiunile financiare ale băncii și să limiteze eventualele ecouri nefavorabile în opinia publică.

Situații asemănătoare se produc și la nivelul activității altor bănci, unde o serie de avocați au fost surprinși de conducerile instituțiilor financiare sustrăgînd competențe financiare care de drept le reveneau acestor instituții. Astfel, în 1901 avocatul băncii „Victoria”, George Loșeanu își însușea o parte din sumele bănești de la debitorii improcesuați fără a-i trece în registrul său de casă și a-i preda băncii, păgubînd

71. Arh. St. Alba, Fond banca „Sebeșana”, protocolul din 15 ianuarie 1916.

72. Arh. St. Sibiu, Fond banca „Albina” vol. III, Proces verbal al ședinței VII din 6 februarie 1877, concluzul 18.

73. *Ibidem*, și Proces verbal IX din 8 februarie 1877, concluzul 204.

deopotrivă institutul și debitorii cu 2.020,48 fl.⁷⁴. Condamnarea procedee-
lor speculative ale unor avocați care deserveau firește interesele băn-
cilor, pentru sumele mari cerute clienței la pregătirea actelor juridice
în vederea obținerii creditelor, a constituit, adeseori, ținta criticilor fă-
cute în presa românească de ziariști, economiști, uneori, chiar de către
conducătorii instituțiilor de credit.⁷⁵

Chiar și în condițiile când avocații respectau regulamentele tarifar-
e ale băncilor și se conformau dispozițiilor conducerii acestora, sumele în-
casate de la debitori în folosul propriu au fost substanțiale. În acest
sens este ilustrativ cazul jurisconsultului băncii „Economul” Amos
Frincu, care până a deveni directorul acestei bănci, a încasat pentru
cele 1.372 de cazuri juridice, din care a rezolvat 1.053, o sumă de 50.699,82
k. (Ceea ce revenea în medie la un proces circa 37 k.)⁷⁶. La banca „Victo-
ria” plata avocatului până la jumătatea anului 1898 ajungea la 5.500 fl.,
plus alții 400, pentru cazare în timpul deplasărilor⁷⁷. Valoarea sumelor
primate de avocați în cazul proceselor ca și al întocmirii actelor pentru
creditarea debitorilor era mare și în situația băncilor cu un cerc de ac-
tivitate mai restrâns precum „Corviniana” și cu un număr de acțiuni ju-
ridice mai puțin însemnat. Jurisconsultul acesteia înainta în anul
1909 numai pentru un trimestru băncii, un conspect de cheltuieli de
2.250,07 k. sub titlul de „spese proprii”⁷⁸.

Procesele în care a fost implicată o parte a clienței băncilor nu au
dus în totalitatea lor la ruina economică definitivă a debitorilor, întrucât
o parte însemnată a acestora nu scăpat numai cu vînderea proprietăților
angajate prin contractul de creditare suferind parțial o scădere a poten-
țialului lor economic. În totalitatea lor, prin efectele provocate, pro-
cesele debitorilor băncilor au contribuit în măsură însemnată la stra-
tificarea socială în mediul rural, în sens contrar celorlalte operațiuni
financiare menite a facilita cumpărările și vânzările de proprietăți.
În procesele clienței băncilor nu s-a făcut o premeditată selec-
ție între proprietarii economicești-modești și cei înstăriți, ultimii avînd
doar avantajul capacității al amînării proceselor și lichidărilor prin re-
plătirea taxelor cu mai multă ușurință. Au fost însă și situații, și nu
puține, cînd asemenea proprietari înstăriți nu au putut rambursa da-

74. Arh. St. Arad, Fond banca „Victoria”, dosar 2/1898—1902, anul 1901, iunie 28.
La banca „Victoria” plata avocatului până la jumătatea anului 1898 ajungea
la 5500 fl. plus alți 600 fl., pentru cazare din timpul deplasărilor (Arh. St.
Arad, Fond banca „Victoria”, dosar 2/1898, conspectul despre cauzele cam-
biale pe anul 1898).

75. *Revista economică*, XX, nr. 42, din 1918, p. 411.

76. Arh. St. Cluj, Fond banca „Economul”, Registrul 15, Procese verbale 1903—
1907, pp. 534—536.

77. Arh. St. Arad, Fond banca „Victoria”, dosar 2/1898, Conspecte despre cauzele
cambiale pe anul 1898.

78. Arh. St. Deva, Fond banca „Corviniana”, dosar 42, Protocoalele 1909—1913,
Protocolul din 4 ianuarie 1910, concluzul 4.

toriile contractate fiind expuși tuturor consecințelor proceselor inclusiv licitării averilor proprii. Cazurile avocatului Laurențiu Nistor din Blaj pentru împrumutul de 22.000 k. la banca „Albina” sau a lui Jurcă Ioan din Râmășel, căruia i s-au licitat realitățile de 150 de iugăre arabil, 35 pădure și 2 case pentru datoriile nerambursate cu prețul de numai 31.179 fl., sînt edificatoare prin proporțiile consecințelor.⁷⁹ În aceeași modalitate acționa banca „Economul” în 1900, licitînd și cumpărînd în interesul propriu moșia lui Iuliu Maniu din Năprade, deși i se acorda dreptul recumpărării acesteia în termen de o lună, în caz contrar, urmînd a i se vinde altor persoane.⁸⁰ Desigur că proprietarii înstăriți, burghezia satelor a avut mult mai mari avantaje în acordarea și prelungirea creditelor, care se puteau răscumpăra total sau parțial, în baza proprietăților arabile deținute. În practică băncile românești nu au putut să favorizeze în mod arbitrar elementele înstărite și nici să le acorde facilități de ordin financiar în mod subiectiv, întrucît asemenea proceduri ar fi compromis autoritatea băncilor și ar fi amenințat însăși existența lor.

Nu putem admite ideea că băncile au fost premeditat interesate în executarea „nemiloasă” a clientelei, așa cum în mod exagerat, mai ales generalizat, se susținea în unele din articolele publicate în presa vremii sau în dezbaterile parlamentare. Dimpotrivă, instituțiile de credit n-au avut vreo motivație economică sau chiar subiectivă care să declanșeze premeditat ruinarea clientelei în condițiile în care acestea doreau să-și extindă cercul de activitate teritorial, să-și sporească investițiile prin mărirea numărului debitorilor, activitate care, era contracarată de concurența celorlalte bănci ale naționalităților prezente în aceeași zonă geografică sau localitate. Acțiunile din punct de vedere juridic asupra debitorilor întreprinse și de către băncile românești, trebuie să fie integrate contextului general revoluției societății capitaliste, raportate la situația economică a debitorilor, la stratificarea socială existentă, la consecințele exploatării moșierești, ale burgheziei sătești, a statului prin dările exagerate pe seama micilor proprietari, precum și a lipsei unor măsuri legislative menite să încurajeze și să apere țărănimea săracă și mijlocașă. Numai așa putem aprecia realist procesul inevitabil al sărăciei sau ruinării totale a unei părți din clientela băncilor românești, puse în situația (cu excepția unor cazuri abuzive subiective, dar nesemnificative înfime ca număr), de a fi obligate să intențeze procese acelor care periclitaу rambursarea datoriilor și indirect situația financiară a instituțiilor de credit respective. Altruismul instituțiilor bancare nu putea fi înțeles, chiar și de cei mai obiectivi economiști, prin aminarea exagerată a datoriilor sau anularea acestora ci mai ales prin eliminarea unor factori suplemen-

79. Arh. St. Sibiu, Fond banca „Albina”, volumul XIII, Proces verbal al ședinței VII din 23 aprilie 1902, concluzul 59.

80. Arh. St. Cluj, Fond banca „Economul”, Registrul 4, Procese verbale 1886—1902, Proces verbal din 22 august 1900, p. 579.

tari, nejustificați ceruți pentru acordarea creditelor, precum și reducerea etalonului de interese, evident și în această situație în funcție de mijloacele bănești proprii, de depunerile efectuate, de posibilitatea de obținere a reescontului. Aprecierea activității băncilor românești în relațiile cu debitorii restanți merită a fi făcută și prin prisma cazurilor, numeroase, de aminare a debitorilor cit de cit capabili economicște să-și achite împrumuturile, precum și prin prisma intervențiilor repetate ale conducerii băncilor împotriva abuzurilor cercurilor avocaționale, sau a funcționarilor, prin instrucțiunile întocmite privind comportamentul acestora față de clientelă în situațiile economice delicate ale proceselor și licitațiilor. Sînt semnificative precizările pe care banca „Economul” le înainta avocatului filialei sale din Gherla, căruia i se atrăgea atenția asupra faptului că trebuie să procedeze cu cea mai mare „cruțare la împröcesuări”, avîndu-și în vedere „numai pretensiunile neasigurate prin prenotare sau nesigure”, pentru care se va înainta un raport după „care se va decide de Direcțiune împröcesuarea respectivelor debitori”⁸¹.

Retrospectiva succintă asupra activității băncilor românești ne relevă contribuția substanțială pe care au avut-o în dezvoltarea proprietății funciare a elementelor burgheziei românești, fapt evidențiat în epocă, atît de publicațiile și personalitățile românești, dar mai ales, de cercurile oficiale guvernamentale, de reprezentanții intereselor economice ale moșierimii maghiare, alarmate de propriile pierderi, care cu excepția unor exagerate afirmații dădeau dovadă de realism în sublinierea aportului activității financiare al instituțiilor de credit românești la structurarea și întărirea burgheziei românești. „Este incontestabil că, conducerea instituțiilor bancare constituie garanția „dezvoltării”⁸² burgheziei și intelectualității române, se comenta în 1908, într-una din revistele răspîndite ale vremii, „Magyar Gazda”, aserțiune, susținută și de cunoscutul analist al situației financiare transilvănene Bodor Antal ce caracteriza evoluția băncilor românești ca o tendință „de a acorda o existență sigură acelei pături a inteligenței naționale care nu posedă o avere corespunzătoare și nu poate sau nu vrea să intre în serviciu de stat...”, concluzionînd că „Prin aceste bănci se sprijină formarea burgheziei lor inteligente”⁸³. Statistica oficială pe baza recensămintelor efectuate în anii 1895—1910, precum și din anchetele statistice special întreprinse asupra dezvoltării proprietății românești, în aprecierile unor experți în asemenea probleme precum Tokaji László, István Betilen, Barabas Endre, Huszá Antal etc. evidențiază, în ciuda unor exagerări de limbaj procesul de transferare al proprietății funciare moșierești maghiare spre proprietatea burgheză românească. Marea majoritate a literaturii oficiale, ostilă activității mîncilor românești, care proliferază

81. *Idem*, Registrul 114, Procese verbale 1905—1921, Proces verbal din 8 august 1916, p. 46.

82. *Revista economică*, II, nr. 2, din 1900, p. 22.

83. Bodor Antal, *op. cit.*, p. 11.

după 1900, în fenomenul transferurilor de proprietate funciară moșierească se accentuează, reliefează asemenea proces economic, cu scopul de a determina factorii oficiali, statali, să acționeze în favoarea marii proprietăți moșierești cu mijloace speciale financiare sau politico-administrative, socotind în mod exagerat, ca responsabile unice a procesului de ruinare a marii proprietăți maghiare numai băncile de credit române.⁸⁴ Efectele acestei atitudini s-au și concretizat în luarea unor măsuri discriminatorii, precum legile de colonizare, și de sprijinire prin intermediul unor instituții de credit special organizate ca și „Banca altruistă” a moșierimii aflate în dificultăți financiare.⁸⁵ Activitatea băncilor românești contribuie astfel în mod determinant, în condițiile sistemului politic dualist la operațiunile economice îndreptate spre sporirea proprietăților funciare de tip burghez, iar pe de altă parte la dezvoltarea procesului de capitalizare al fondurilor bănești ale burgheziei și intelectualității românești, element esențial în amplificarea procesului de transfer al proprietății funciare, spre elementele populației românești.

THE ROMANIAN BANKS ROLE IN AGRARIAN DOMAIN (1872–1918) IV. (Summary)

The fourth part of monographic study watching the financial operations of Romanian banks in agrarian sphere relationships surprise this activity in transferring land property's process of personal debtors, as well as law suits opened against of them.

In nuance mode are showing participations Romanian bank agents to auction some debtors property, as well as desire spareing economic capacity of debtors found in intricate situation of protestation credits. The Romanian bank leaderships had disowned the misuse action of some lawyers that solved some debtors process through impermissible means

84. Eber Ernő, *A magyar agrárpolitikáról*, Kolozsvár, 1903, Bodor Antal, *Az erdélyrészi pénzügyintézetek*, în „Közgazdasági Szemle” nr. din decembrie 1940, Budapesta, 1904.; Eber Ernő, *Fojok harca*, Budapesta, 1905, Barabás Endre, *Az Erdélyrészi népfajok birtokaránya*, Budapesta, 1905, Farkas Pál, *Az oláh kérdéssről*, Budapesta, 1907; Huszár Antal, *A magyarországi Románok, bizalmas használatra*, Budapesta, 1907; Bethlen István, *Az olaszok birtokvásárlási Magyarországon az utolsó 5 évben*, Budapesta, 1912; *idem*; Kénéz Béla, *Népes Föld, A magyar birtokpolitika feladatai Erdélyben*, Budapesta, 1913, Tokaji László, *Elado ország*, Kolosvár, 1913, Pe această temă au apărut numeroase articole vădit subiective în periodicele: „Pesti Napló”, „Budapesti Hírlap”, „Magyar Szó”, „Magyar Világ”, „Magyar Gazda” etc. În 1900, revista „Magyar Gazda” a editat o broșură intitulată: „Román pénzügyintézetek Magyarországbán.”

85. Ion Luca Ciomac, *Despre stărilor agrare în Transilvania*, București, 1931, p. 79–80.

of commitments thought which them was ampyees to performed a such activity. The measures undertaken of financial institutions for eliminated law practices wich worsened the debtors situation it raised the prestige and believing them in the credits market.

The article distinguished the banks part in facility of transfer of small land propriety to landlords which good economic resourced which, as a rule, is practicing a modern agrotechnics in personal farms. In wich ensuranceing the loans granted or like this affair the banks had preferred to help the near economic agents, shareholders of activitys, without make of this economic orientation, a practice destined to excluded the competition, on the contrary, the auction system it was maintained in all cases without no way of concession. Such it be explained why the banks favoured a good renown and they had successful to developpe one-self financial-economic capacity excluded the danger of bankrupt, through accepving sme benefits more smalled but sure. The economic steadfastness, honesty of financial operations was ensured of banks a permanent customers which it's turn was encreased thought deposition and economic guarantees, the development of financial establishments capacity, of Romanian credit. The implications in general transfer of funcial propriety, the facilitate of obtaining some extensive land areas from towards intellectuals and Romanian middle clases in economic rising underline the significant role of Romanian banks in agrarian domain in structure of some modern farmsteads profitable and viable for conventional capitalist system.

TREI DOCUMENTE ISTORICE CU SEMNIFICAȚII MULTIPLE IN VIAȚA CULTURALĂ A ORAȘULUI TÎRGU-MUREȘ ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

TRAIAN DUȘA

Este unanim recunoscut rolul progresist pe care, timp de 41 de ani, l-a jucat Conservatorul din Tîrgu-Mureș, înființat în 10 ianuarie 1908 devenit instituție de învățămînt artistic de prestigiu, care trăiește în forme diverse și active subordonate realității prezente prin tot ceea ce a realizat bun și s-a materializat în tradiție sănătoasă. Această instituție s-a impus de la început în peisajul vieții culturale de atunci și în etapa interbelică, și după război, pînă în 1949, prin calitatea producțiilor anuale oferite publicului, prin rezultatele la învățătură ale școlărilor, tot mai numeroși (între 200—500), la care a lucrat un corp profesoral prestigios, care, cu toate privațiunile, a știut să îmbine aplauzele și faima bună cu încrederea în ziua de mîine, răspîndind numele școlii de artă din Tîrgu-Mureș pe o arie nebănuît de mare.

Din studiul unor materiale de arhivă care au dat naștere unor lucrări individuale sau colective de mai mare sau mai redusă amploare¹, am ales trei scrisori, două din același an (1922) și una din anul următor, a căror semnificație capătă în zilele noastre valențe multiple tocmai prin conținutul lor de un realism zguduitor, prin sentimentele de frăție între intelectuali români și maghiari, de apel la solidaritate pentru a sluji și apăra o cauză de larg interes obștesc, pe care directorul Conservatorului orășenesc, Metz Albert (1873—1925), fiu al județului Mureș, născut la Viforoasa, înțelegea și-o servescă și s-o rezolve la cîțiva ani de la Unirea Transilvaniei cu România, într-o perioadă istorică destul de grea în viața economică, politică și spirituală a țării noastre, între anii 1918—1923.

Cele trei scrisori sînt apăruri demne, convingătoare de a se rezolva o problemă arzătoare: aceea ca Tîrgu-Mureșul să aibă o instituție de învățămînt artistic de rang academic. În fapt avea, în drept încă nu.

1. Tr. Dușa, *Din tradițiile învățămîntului artistic mureșean*, în *Studii și cercetări de istoria artei*, Buc., 1979; Tr. Dușa, B. Dănșoreanu, V. Covătaru, *Conservatorul din Tîrgu-Mureș și viața culturală a orașului (1908—1948)* (în manuscris, 196 p., 1972); Tr. Dușa, *George Enescu și Tîrgu-Mureșul*, în *Steaua roșie*, nr. 192, (3857), Tg. Mureș, din 19 august 1971, p. 2.

Ele nu se referă numai la acest deziderat deși acesta este esențialul, ci și la ansamblul de împrejurări specifice în care conservatorul își desfășura activitatea.

O lectură atentă a acestor documente aruncă o lumină clară asupra unei realități din trecutul cultural-muzical al orașului de pe Mureș.

C o p i e

(Scrisoare adresată lui Simion Mindrescu la
Consiliul de Miniștri, București)²

Onorate D-le Profesor !

Mi-a fost adusă la cunoștință atenția amabilă a Dvs. față de Școala de muzică și legată de aceasta cea față de viața muzicală a orașului Tîrgu-Mureș. Îmi pare foarte rău că nu am avut posibilitatea să-mi exprim personal mulțumirea făcîndu-vă cunoscut, în același timp, trecutul de 15 ani al instituției noastre precum și planurile de viitor.

Știu bine că faima școlii noastre s-a răspîndit în România, departe, pînă la tron. Dl. Goga, fost ministru al culturii, mi-a spus că: „Am trezit nu numai interesul forurilor competente, dar și al regelui“. Ne vom strădui să merităm și în viitor această atenție. Dar mă tem că nu vom mai birui mult. Orașul care susține școala, nu poate da mai mult decît a plătit de un an încoace iar înainte a fost și mai rău. De 12—15 ani încoace salariul pentru profesori a fost în jur de 2000 lei pe lună, iar pentru director exact 2435 lei și 46 bani pe lună. Orele suplimentare au fost remunerate cu cîte 50 lei. În acest fel este de înțeles că membrii corpul didactic care sînt și artiști și pedagogi, între care se găsesc și urmașii celor trei dinastii renumite de muzicieni: Erkel, Chovan, Malelesky, repet că este de înțeles că pornesc în căutarea unor posturi mai bune. Eu, de exemplu, mi-am vîndut vila, care a fost cea mai frumoasă construcție de acest gen din oraș, ca să-mi pot întreține familia, ca fiica mea să poată urma Academia de muzică, iar fiul meu universitatea. Dar ce fac cei care nu au ce vinde? Minimul ce trebuie asigurat: salariu

2. Scrisoarea are la bază informația că Simion Mindrescu, fiu al meleagurilor mureșene, cunosător al realității culturale țîrgumureșene, ca deputat în Parlamentul României reîntregite, a făcut publică următoarea apreciere la adresa Conservatorului de muzică din Tîrgu-Mureș: „Ungurii au înțeles însemnătatea capitalei județului, de aceea au înzestrat-o cu tot felul de școli fie de stat, fie confesionale, înființînd acolo și cel 'mai bun Conservator din fosta monarhie'. În vol. II de Documente privind activitatea Conservatorului, la p. 82 se află pe lîngă acest text și o fotografie a lui Simion Mindrescu, decupată din ziarul *Viitorul* din 23 III 1923. Copia scrisorii și recipisa de expediție emisă de poșta locală se află în același volum la p. 75, păstrate în Arhiva Școlii Populare de Artă, Tîrgu-Mureș.

egal cu al profesorilor din învățămîntul de stat, adică 1600 lei pentru începători, și întrucît nouă nu este interzis a da ore particulare — o suplimentare, cam jumătate salar, circa 1000 lei lunar. În acest fel cadrele mai tinere 2600 lei lunar, celor mai vîrstnice 3000—3200 lei, iar directorului circa 4000 lei lunar. Cred că nu e mult.

A doua plîngere a noastră: din cauza situației mizerabile de transport nici pian de concert și nici plane pentru clase nu se pot procura. Cu 11 ani în urmă am început și am făcut obișnuit concertele de filarmenie, întrucît fanfara militară le atunci mi-a pus la dispoziție instrumentele de suflat. Acuma trebuie să le adun din Brașov, Reghin și de la teatrul local cu cheltuieli uriașe, mai ales instrumentele și instrumentiștii lipsă, întrucît din fanfara locală, cu excepția unui trompetist II, și a unui trombonist II, nimeni nu poate fi folosit. În consecință ar fi timpul ca după modelul din Brașov și Sibiu să fie înființată orchestra orășenească, care ar satisface și cerințele teatrului, iar în perioada de iarnă ar funcționa ca orchestră la stațiunile Sovata și Borsec.

Considerăm foarte prejudiciabil că statul, sub titlul de impozit, își însușește 33 la sută din venitul brut al concertelor nefăcînd deosebire între varieteu și concert de muzică serioasă (adică clasică).

Planul nostru de viitor, în caz că vom putea rămîne împreună, este să ridicăm nivelul pe o treaptă cît mai înaltă, ca instituția să fie demnă de calitatea sa de ~~academie~~ (facultate). În consecință ne vom strădui într-un mod și mai accentuat ca în locul cantității să avem calitate. Avînd toate acestea în vedere nu este nevoie ca numărul cadrelor să fie mărit, dar nici nu s-ar putea întrucît cadre de valoare nici nu ar ocupa post de profesor cu salarul mai sus arătat. Conform informării din anul școlar 1921—1922, școala a avut 385 elevi. Dintre aceștia s-au prezentat la examen doar 214, din care 49 au obținut calificativul excelent, 32 foarte bine, 71 bine și 11 au obținut suficient.

Se poate constata că cei 13 profesori actuali sînt suficienți întrucît dintre cei 385 de elevi abia 150 sînt care merită o preocupare serioasă.

Este știut că în decursul celor 15 ani de la înființare au fost pregătiți așa de mulți elevi talentați încît putem alege dintre ei ca propunători cu ora.

Îmi exprim din nou cele mai adînci regrete că nu ne-am putut înțîlni personal, întrucît aș avea multe, foarte multe de spus.

Domnule profesor, v-aș fi foarte îndatorat, cu ocazia unei călătorii a Dvs. prin părțile acestea, dacă mi-ați cînsti casa cu vizita Dumneavoastră.

Rămîn cu un respect deosebit,

al dvs. aderent

Metz Albert

directorul școlii de muzică.

(Scrisoare adresată lui Octavian Goga, ministru al Culturii și Artelor, București (in l. magh.).³

E x c e l e n ță !

Cuvintele recunoscătoare rostite de Excelența Voastră, în cursul verii, cu ocazia vizitei M. S. Regina, în interesul Conservatorului orășenesc, au trezit însuflețire între colegii mei. Aceste cuvinte îmi dau curajul de a Vă cere apărarea și ajutorul acum când protecția binevoitoare din partea unora, vrea să ne constrângă să angajăm la școala noastră un profesor de canto, care poate fi un dirijor excelent de cor într-un liceu, dar nu poate fi profesor de canto, particular, la Conservatorul orășenesc. Este vorba de Dl. Gheorghescu, care își oferă serviciile sale, nu pentru prima dată, și în interesul căruia Ministerul Cultelor și Artelor a trimis o adresă Consiliului orășenesc cu nr. 52744/1992.

Avizul anexat al Conservatorului din anul 1921/1922, arată limpede că din cei 24 elevi de la secția muzică vocală au fost numai 9 elevi cu aptitudini, care meritau să se ocupe serios de ei: 1 elev s-a retras, 4 nici nu s-au prezentat la examen; 2 au primit nota 3; iar 4 elevi extraordinari și 4 cu ore particulare (femei măritate, ofițeri, funcționari, etc.) învăță cum vreau.

La drept vorbind se pot constata următoarele:

1. Avem nevoie de un profesor de canto, deoarece — exceptând copiii ne-talentați, fără auz sau fără voce corespunzătoare, ai unor părinți cu prejudecăți — noi niciodată n-am refuzat pe nimeni pe motivul că nu avem loc în școală.

2. Calitățile de profesor particular de canto ale D. lui Gheorghescu nu-mi sînt cunoscute, neprimind nici un fel de informație orală sau scrisă referitoare la acestea de la nici o persoană competentă, și n-a fost înaintată așa ceva nici Consiliului orășenesc. Nu știm: unde, la cine și ce a studiat. Dacă ar fi cîntat pe scenă la un teatru sau pe podiumul concertelor ar fi trebuit să rămînă ceva dovezi scrise: în gazete de teatru, programe, critici, apărute în ziare etc.

3. Însă, știu bine că Dl. Gh. nu știe să cînte la pian. „Et nuno veniam ad fortissimum”. Cunoașterea clapelor sau baterea unui acord de 3 sau 4 voci (terțet sau cvartet) încă nu înseamnă nicidecum că cineva știe să cînte la pian. Cu atîtea cunoștințe muzicale cineva poate să învețe cîntece bisericești sau laice la o școală dar nu poate fi în stare de a preda, a instrui un oratoriu sau orice fel de cîntec polifonic pentru cor, pentru că în afară de intonarea unei voci, el trebuie să acompanieze la pian celelalte voci. Deci, dacă dl. Gh. ar concura la postul de profesor de

3. Vezi, vol. II. Documente privind activitatea Conservatorului p. 91 — 93, Arhiva Școlii populare de artă din Tîrgu-Mureș. Textul, din limba maghiară, a fost tradus de Orbán Károly.

canto și cor de la Școala de muzică, n-aș putea fi în stare să propun alegerea și angajarea lui. Cum ar putea să facă față problemelor grele de ritmică și coloratură, dacă maestrul nu este capabil să le illustreze și cu instrumentele ?

Excelență! Istoria scurtă a dezvoltării rapide a Conservatorului de muzică din Tîrgu-Mureș este următoarea: Eu am fost pus în fruntea școlii pentru că m-am născut și crescut aici, și cu toate că am funcționat 21 de ani în capitala ungară, fiecare bătaie de inimă m-a legat întotdeauna de Ardeal. Din operele mele, baletul „Ziua și noaptea” a fost prezentat de 40 de ori la Opera din Budapesta, iar „Fata de cerchez” a fost jucată de 15 ori la vechiul Teatru Popular din Budapesta, care și-a închis porțile cu această operă.

Dar cînd primarul Bernády mi-a spus: „Hai acasă!” m-am împachetat și am venit aici părăsind Opera Regală Maghiară după o activitate de 18 ani, lăsînd promisiunile avantajoase pentru viitor ale două teatre, pe prietenii mei scriitorii, precum și toate perspectivele unei colaborări active cu ei. Excelența Voastră, ca scriitor, înțelegeți sacrificiul ce l-am făcut pentru orașul meu natal acum 15 ani, la vîrsta de 38 de ani.

În ce privește alegerea și angajarea profesorilor am avut mîină absolut liberă (plain pouvoir). Pentru a asigura autoritatea și renumele școlii, după activitatea slabă a unor profesori suplinitori nepricepuți și neștiutori, am căutat și am angajat pe primii profesori ai școlii, descendenți din familiile muzicienilor: Erkel, Maleczky și Chován care erau în același timp artiști, pedagogi și personalități cu bune maniere. Aceleași calități le-am pretins din partea noilor cadre didactice ale școlii în cursul dezvoltării sale.

Am avut grijă ca școala noastră să fie inspectată mereu de personalități însemnate ca Szendy Árpád care ne-a vizitat școala de 4 ori, Kemény Rezső, de 2 ori, iar Chován, Kálmán, Hubay Jenő și Hegyi E-manuél, o singură dată.

Împreună, umăr la umăr, ne-am străduit să ridicăm din ce în ce nivelul școlii. Cum ocazia celei de a 3-a aniversări a înființării școlii de muzică, în 1910, Szentgáby Gyula, colegul meu renumit din Miskolc, scria într-o gazetă de specialitate: „Nouă orașe susțin cîte o școală de muzică, dar la nivelul misiunii sale nu s-a putut ridica numai cea din Tîrgu-Mureș”. Colegul meu Hermann László din Székesfehérvár a numit institutul nostru o filială a Academiei de Muzică din Budapesta, iar Hubay Jenő l-a considerat un fel de mică academie de muzică.

Excelență în ce privește viitorul, nu avem altă dorință decît să ridicăm acest nivel din ce în ce mai sus. În privința ocupării posturilor de profesor, firește, în primul rînd vom căuta printre români cadre co-respunzătoare: artiști și pedagogi. Cînd la secția de canto va deveni va-

cant vreun post, îl vom primi cu brațele deschise pe un Crișan, iar la secția de vioară pe tânărul Popa Grama. Dorim ca acest institut să însemneze calitate, măsură, și pe mai departe în România, ca în Germania Hochschule für Muzik din Berlin, la care înainte de război a fost profesor de pian Dohnányi, profesor de vioară francezul Marteau, iar profesor de compoziție muzicală rusul Juon (care — cred și sint convinși că după nume, mai ales după trăsăturile caracteristice ale feței sale, este român). Prin urmare nici națiunea cea mai șovină nu cunoaște discriminare rasială în artă, nici în predarea compoziției, deși aceasta este în strinsă legătură cu limba maternă și cu particularitățile specifice ale muzicii naționale.

Cu adînc respect și încredere rog pe Excelența Voastră, ca pe baza motivelor expuse mai sus să binevoiți a dispune ca un individ care nu este capabil să contribuie la ridicarea nivelului acestei școli și nu dispune nici de calitățile și aptitudinile cerute în predarea muzicii, — repet încă o dată să binevoiți a dispune ca un astfel de individ să nu poată obține un post de profesor la școala noastră.

Excelență! Vă rog să mă iertați că V-am ocupat timpul D-voastră prețios.

Rămîn cu profund respect
ss. Metz Albert
directorul Conservatorului
orășenesc.

Tîrgu-Mureș, la 24 oct. 1922.

(Scrisoare către George Enescu)*

Ilustre Maestre,

În interesul Conservatorului orășenesc din Tîrgu-Mureș, în ora a 12-a, apelez la D-voastră.

Fiecare om a știut-o în vechea Ungarie și o știe azi în România, că între școli'e provinciale Institutul nostru este primul.

Dl. Octavian Goga, fost ministru, cu ocazia vizitei M.S. Reginei, în anul trecut, în fața primarului, mi-a zis următoarele :

Vă asigurăm că ați atras atențiunea nu numai conducătorilor acestei țări, ba chiar și a M.S. Regelui."

4. Documentele privind activitatea Conservatorului, p. 73, unde se află și textul în limba maghiară după care a fost făcută traducerea de către Covrig Vasile, suflător, instrumentist, membru în orchestra filarmonică dirijată de Metz Albert,

Situația noastră în prezent, din punct de vedere material, este insuportabilă. Ca dovadă vă trimit ultimul contest oficios de plată din care puteți constata ce plată avem, și acest salariu e încă cel mărit.

Și cum a fost încă înainte de mărirea salariilor.

Eugen Simion, profesor de vioară, după 13 ani de muncă a plecat anul acesta, în luna aprilie, în America, unde în câteva luni și-a câștigat așa o existență încît nu mai putem spera la reîntoarcerea dînsului ;

Tonhâzi, profesor de cello, are angajament la Fritz Reiner, în Cincinnati, și îi mai lipsește numai viza de pe pașaportul aprobat ;

Chován Richard, profesor de pian, a fost chemat la Conservatorul Național din Budapesta să-și ocupe o catedră și numai mizeria, care este mai mare la Budapesta, îl reține ca să nu părăsească școala noastră ;

Baják Carol, profesor de vioară, care a avut onoarea să vă cunoască la Brăila, e silit să cînte la Teatrul cel mic din localitate ca să-și amelioreze nițel sărăcia.

Ar fi multe de spus, dar acestea le vor spune verbal binevoitorii noștri.

De persoana mea numai atît : Cea mai frumoasă vilă din acest oraș a fost a mea timp de 10 ani și jumătate, și acum trei ani am fost silit s-o vîd, pentru că din câștigul meu nu am putut întreține o familie de șase persoane. Salariul nu mi-a ajuns nici pentru mîncare.

Pe lîngă acestea, situația noastră ne-o îngreuiază și legea specifică de aicea : *E strict interzis a da lecții private.*

Acest principiu a făcut din școala noastră un institut dezocrot, pentru că aicea e silit să studieze atît cel sărac cît și cel bogat. Adică noi nu avem alte venituri laterale, lecții private etc. Luînd în considerare această lege specifică, suntem cu atît mai mult îndreptățiți ca să ne ascultați plîngerea.

Dir memoriul alăturat /acesta/ se poate vedea ce cerem : *Nimio altceva, decît să fim egali, și să avem aceleași drepturi și aceleași plăți ca și profesorii de stat.*

Cu astfel de promisiuni ne-a sedus pe noi aicea de 16 ani și sîntem conștienți că am meritat-o atît înaintea lui D-zeu, cît și înaintea omenirii a primi aceleași drepturi ca și profesorii de stat.

La alăturatul memoriu nu am primit răspuns.⁵ Astă vară Dl. ministru Banu a vizitat școala noastră și a cerut copia Memoriului promițîndu-ne toate, dar pînă astăzi nu am primit nici un răspuns.

Am apelat la toate autoritățile dar în zadar. Acum am ascultat de sfatul intelectualilor din România, care toți unanim m-au sfătuit să apelez la D-voastră.

Deci în miinile D-voastre vă depunem soarta noastră și totodată și viitorul Conservatorului orășenesc din Tîrgu-Mureș.

Profesorii Conservatorului orășenesc din Tîrgu-Mureș cu onoare roagă pe cel mai sărbătorit maestru din România, a sprijini cererea din Memoriul alăturat și a o duce la îndeplinire.

Pe urmă aduc omagiul și rugămintea nu numai /a/ corpului profesoral, dar și a întregului oraș de a avea fericirea a /vă/ auzi în splendida sală cea mare a noastră, din Palatul cultural.

Totodată pentru vizita de astă vară, Vă rog să primiți mulțumi-
rile mele, și rămîn cu deosebită stimă,

Metz Albert
directorul Conservatorului orășenesc

22 septembrie 1923.

Semnatarul scrisorilor n-a apucat să vadă cu proprii săi ochi că ceea ce dorea din toată firea sa se va realiza cu prisosință. Adreșanții n-au fost sensibili la problemele majore pe care le ridicau unele instituții de artă și cultură în noua realitate istorică din România reîn-
tregită prin actul de la 1 Decembrie 1918. Toți au făcut ce le stătea în putință. George Enescu a făcut însă cel mai mult. Cu uriașa sa personalitate, cu sufletul său mare și generos, și-a plecat urechea față de toți cei care slujeau marea artă — Muzica, și a venit de 8 ori la Tîrgu-Mureș, în perioada 1922—1938, și de fiecare dată, pe lângă activitatea sa concertistică, se ocupa îndeaproape și de învățămîntul muzical, asistînd la ore, sfătuiind profesorii și felicitîndu-i pentru fiecare succes înregistrat. Desele însemnări din cartea de onoare a Conservatorului sînt cea mai convingătoare dovadă.

Directorul Metz Albert, a încetat din viață, la 25 iulie 1925, fiind condus pe ultimul drum de tot ce avea orașul mai bun : de la înaltele oficialități și pînă la toți cei care l-au ascultat în sala de concert de atîtea ori. Succesorul său la conducerea școlii a fost Maximilian Costin, personalitate de seamă a vieții muzicale din România, discipol și fost elev a lui Enescu,⁶ apoi Zeno Vancea și alții. Colectivul de profesori a fost tot așa cum l-a dorit Metz, format din artiști și pedagogi, absolvenți ai unor renumite academii de muzică din Europa : Paris, Berlin, Viena. Unii dintre ei trăiesc și astăzi fiind continuatorii frumoaselor tradiții ale școlii care a luat ființă acum mai bine de șapte decenii și a cărei prezență este nelipsită în diversele forme ale învățămîntului muzical tîrgumureșean din zilele noastre.

6. *Idem*.

TROIS DOCUMENTS HISTORIQUES À SIGNIFICATIONS MULTIPLES DANS LA VIE CULTURELLE DE LA VILLE DE TIRGU-MUREȘ À L'ÉPOQUE DE L'ENTRE-DEUX GUERRES

(Résumé)

De l'étude de quelques documents d'archive consultés pour l'élaboration de quelques travaux concernant la vie culturelle de la ville pendant un siècle (1870—1970) l'auteur a choisi trois documents qui, selon lui, peuvent mettre en évidence un état de fait, quand, après le magnifique acte de premier décembre 1918, on posait de nouveaux problèmes concernant l'avenir de quelques institutions culturelles dont le contenu et le but était un autre, celui de servir la nouvelle réalité historique.

Les trois documents sont trois lettres-mémoires adressées par le directeur du Conservatoire de la ville, Metz Albert, compositeur et violoniste, originaire de Transylvanie, à trois personnalités culturelles roumaines de prestige: professeur universitaire Simion Mândrescu, député dans le parlement de la Roumanie réunie: le poète Octavian Goga, ministre de l'Instruction Publique et George Enescu, éminent musicien, auquel il s'adresse comme à un confrère aîné, pour l'aider à réalisation d'un but, celui de transformer le Conservatoire de la ville en institut d'enseignement supérieur.

Les problèmes posés dans les lettres-mémoires ne sont pas restés sans écho dans l'âme des destinataires. La réalité suivante a apporté des améliorations sensibles dans la vie de l'institution tant dans le contenu que dans la base matérielle. L'auteur des lettres n'a pas vécu à voir tout cela, étant mort en 1925. L'héritage laissé a été (mené plus loin) continué par d'autres noms prestigieux comme: Maximilian Costin, Zeno Vancea, George Ionescu, Ionel Geantă, Kozma Géza et d'autres. Les transformations des années 1944—1979 ont matérialisé la majorité des projets de Metz Albert en fonction de la nécessité imposée par les lois du progrès social, politique et culturel de la patrie.

NOI CONSIDERAȚII PRIVIND ACTIVITATEA EDITURII „MIRON NEAGU“ DIN SIGHIȘOARA

MELINTE ȘERBAN

Despre editura „Miron Neagu“ din Sighișoara s-a scris destul de mult și totuși puțin.¹ S-a scris mai ales despre „gestul generos al editorului Miron Neagu“, dar încă nu avem o sinteză a ceea ce s-a înfăptuit în orașul de pe Tîrnava Mare în cei cîțiva ani de la cumpăna deceniilor patru și cinci ale veacului nostru. Articolele, unele scurte consemnări laudative, altele relatări mai ample, subliniază însă toate un adevăr incontestabil și anume înfăptuirea, prin aceasta, a unei edituri în Transilvania, „atît de dorite și atît de discutate“, „ceea ce ardelenii nădăjduiau de decenii“. Entuziasmul redactorului de la *Lanuri*, care rostea aceste aprecieri, nu era unul factic. Dacă analizăm, chiar și succint evoluția tiparului în Transilvania anilor interbelici ajungem la concluzia că am avut scriitori, am avut reviste, au apărut cărți, unele foarte importante, dar n-am avut o editură. Încercările, multe, abia s-au concretizat în cîteva începuturi. Cum era de așteptat, primele au pornit din jurul revistelor care apăruseră, mai ales după 1930, într-o suită impresionantă, în majoritatea orașelor ardelenene. Astfel, Ion Chinezu, *Aspecte din literatura maghiară ardeleană (1919—1929)*, editată de *Societatea de miine*, Victor Papilian, *În credința celor șapte sfeșnice*, *Poeme de dragoste*, de *Familia* — seria a III-a (Oradea). Aurel Martin, *Yodler*, și Ștefan Baci, *25 poeme din Georg Trakl*, de *Frize* (Brașov), *Yodler*, și Ștefan Baci, *25 de poeme din Georg Trakl*, de *Frize* (Brașov),

1. Teodor Murășanu, *Insemnări (O nouă editură literară)*, în *Pagini literare*, V (1938), nr. 3, p. 144; Profira Sadoveanu, *Edituri*, în *România*, I, nr. 59, din 30 iulie 1938, p. 2; Octav Șuluțiu, *Editură la Sighișoara*, în *România*, I, nr. 139, din 18 octombrie 1938, p. 2; George Popa, în *Revista Fundațiilor Regale*, IX (1942), nr. 1, p. 235—236; Melinte Șerban, *Un adevărat Mecena*, în *Vatra*, serie nouă, I (1971), nr. 1, p. 18; Serafim Duicu, *Un strălucit interpret al muzicii populare: Miron Neagu*, în *Athenaeum*, Tg. Mureș, IV, nr. 1—2, aprilie-mai 1971, p. 15; Ion Covrig-Nonea, *Miron Neagu, un rapsod popular*, în *Vatra*, serie nouă, I (1971), nr. 5, p. 21; Petre Pascu, *Miron Neagu*, în *Steaua*, XXIV (1973), nr. 16, p. 23; Nae Antonescu, *Miron Neagu*, în *Transilvania*, IV (1976), nr. 8, p. 26—27; Nae Antonescu, *Către Dan Culcer*, în *Vatra*, serie nouă, XIV (1984), nr. 8, p.15.

George Popa, *Plecarea spre legendă*, V. Copilu-Cheatră, *Cartea moșului*, de *Lanuri* (Mediaș) ș.a.² nu sînt singurele.

Au existat în epocă și încercări de creare a unei edituri. Prima pe care o consemnează relatările este editura „Pantheon” din Brad, micul oraș de munte gazda importante reviste „Abecedar”³. Și-a început activitatea în 1932, în tipografia fraților Roth, cu imprimarea romanului *Ioana* al lui Anton Holban. A reușit să mai tipărească romanul *Condiția umană* al lui André Malraux. Traducerile din Rilke și Kafka ori versurile lui Cotruș și George Boldea, programate a fi editate, au rămas înflăcărate proiecte. George Popa, redactorul revistei din Mediaș, încercînd o sinteză a vieții culturale din județul Tîrnava Mare⁴, inscrie printre editurile din Transilvania și pe cea a revistei *Lanuri*: „Marele deziderat al creerii unei edituri ardelenice, care să promoveze în primul rînd pe scriitorul provincial, pus de atîtea ori în discuție de organizațiile profesionale, avea să fie realizat, întîi sub forma unui modest început, cu volumele apărute în editura „*Lanuri*” (s.n.-M.S.) din Mediaș: *Raluca*, de Mihail Axente, *Plecarea spre legendă*, de George Popa și *Literatura ardeleană de azi*, de același, *Cîntec de leagăn*, de Traian Chelariu, *Cartea moșului*, de V. Copilu-Cheatră, *Semne și mituri*, de N. Ladmiss Andeescu, *Epigrame*, de Gabriel Tepelea, *Rod peste mîine* de George Todoran, *Vibrări*, de I. O. Suceveanu, *Solitudini*, de Dimitrie Danciu etc., apoi în prezentarea occidentală a editurii Miron Neagu din Sighișoara”. Dar editura revistei din Mediaș este ulterioară celei din Brad și este afiliată și unei reviste cum sînt multe de acest fel, în Transilvania. Pe de altă parte, costul tiparului îl suportau, ca și la alte reviste, autorii, cu unele înlesniri ale tipografului Recker.

După crearea Asociației Scriitorilor Români din Ardeal, în mai 1936, al cărei presedinte a fost ales profesorul și prozatorul Victor Papilian, problema înființării unei edituri „ca organizație cooperatistă a membrilor și cu sprijinul tuturor oamenilor de cultură din Ardeal”, alături de alte proiecte, a fost dezbătută pe larg, în adunarea generală din 1937, apoi rediscutată în altele, fără însă a se putea învinge greutățile materiale⁵. Proiectul Asociației avea ca model activitatea unor edituri ardelenice puternice. Una era „Erdélyi Szépművés Céh” (Meșterii frumosului din Transilvania), înființată la Cluj încă din 1924, o editură centrală ce publica operele scriitorilor maghiari din Ardeal. Bine organizată și sprijinită de Societatea și revista *Erdélyi Helikon* (Helikonul

2. V și Nae Antonescu, *art. cit.*

3. *Ibidem.*, și Nae Antonescu, *Reviste din Transilvania: Abecedar*, în *Steaua*, XXII (1971), nr. 9.

4. George Popa, *Viața culturală din județ*, în *Monografia județului Tîrnava Mare*, Tipografia „Miron Neagu”, Sighișoara, f.a., p. 500. Nu este amintită de de nici un cercetător o editură care a funcționat în întreaga perioadă.

5. George Popa, *art. cit.*; Lucian Valea, *Oameni pe care i-am cunoscut*, „Junimea”, Iași, 1979, p. 99.

transilvan) și de alte societăți culturale, editura și-a propus de la început „să renunțe la scopurile mercantile ale editurilor obișnuite” și să publice opere literare și plastice de valoare într-un proiect de douăsprezece cărți pe an, de o înaltă ținută grafică. A și publicat pe cei mai reprezentativi scriitori maghiari din România ai epocii, iar în tiraje mai mari, serii poralele de cărți ieftine.⁶ Cealaltă, „Deutsche Buchgilde” (Breasla cărții germane), „a editat, din 1930, în condiții superioare operele scriitorilor grupați în jurul *Klingsor-ului*”, revista brașoveană de limbă germană. Ambele edituri constituiau, pe bună dreptate, un exemplu și un indemn. Lipseau fondurile necesare, așa cum lipsea omul sau societatea care să finanțeze o asemenea întreprindere culturală în Transilvania. În atari condiții, tinerii scriitori, îndeosebi poeții, trăiau o situație ingrată. Ei pătrundeau cu greu la editurile din capitală „de unde adeseori ieșiau fără onorarii, dacă nu se compromiteau, plătindu-și costul ediției”⁸. Căci „... casele de editură bucureștene nu tipăreau decât traduceri din literatura engleză și americană, cărți de aventuri și printre ele cite un scriitor de succes cum era Cezar Petrescu și Ionel Teodoreanu, sau maculatura pornografică a unor autori ca Octav Dessila ori Menny Tomeghin. Pentru poezie, editurile bucureștene aveau un dispreț manifestat pe față. Nu tipăreau niciodată poezie afară de cazurile când autorul plătea în întregime costul hîrtiei și al tiparului”⁹.

6. N. Balotă, *Scriitori maghiari din România, 1920—1980*, „Kriterion”, București, 1981, p. 517; Marosi Ildikó, *A Helikon és az Erdélyi Szépművés Céh levelesládája, 1924—1944* („*Heliconul*” și corespondenții editurii „*Mesterii frumosului din Transilvania*”), „Kriterion”, București, 1979, p. 202—210; Casa de editură *Szépművés Céh* își are meritele ei — după cum subliniază Gavril Scridon: „a știut să mobilizeze scriitorii asigurându-le condiții materiale onorabile (și cu sprijin bănesc de la stat!); a știut să diversifice edițiile, în condiție de calitate și cumpărător (pentru amatori și publicul larg, în tiraje ieftine). Pînă în 1944, cînd își încetează activitatea, corporația a publicat 163 de opere semnate de aproape cincizeci de scriitori”. (*Șase decenii de literatură maghiară în România*, în *Steaua*).

7. Ion Chinezu, *Pagini de critică*, E.P.L., București, 1969, p. 288.

8. George Popa, *art. cit.*

9. Vlaicu Birna, *Referință* despre activitatea lui Miron Neagu, din 30 martie 1960, în copie dactilografiată, autenticată de Miron Neagu, la subsemnatul. O dată de Vlaicu Birna au mai scris asemenea referințe scriitorii Emil Giurgiuca, Ion Vlasiu, și Ștefan Popescu pentru dosarul de pensionare de la Uniunea Scriitorilor. Într-o notă despre lansarea primelor cărți la Sighișoara, Teodor Murășanu (*Însemnări*, în *Pagini literare*, V, (1938), nr. 4—5, p. 223) scria următoarele despre acest fenomen: „... în afară de Fundațiile Regale, nici o veche și mare editură românească nu și-a înțeles menirea. Ce au făcut ele în cele două decenii de renaștere românească?! Au strîns averi colosale, au înălțat palate, au profitat de cîștiguri enorme din manualele de școală și din reeditarea în milioane de exemplare a clasiceilor, care în vremea lor au dus o viață de privațiuni... Editurile fără excepție au fost absente de la sbuciumul care înalță și frămîntă un neam prin carte și publicațiuni. La toate popoarele din jurul nostru editurile întrețin sau sprijinesc larg revistele existente, urmărind cu atenție talentele în formație. Ce sacrificii au adus editurile românești sub acest raport, nici să nu mai cerce-

Apariția primelor cărți în editura sighişoreană a declanșat, poate tocmai de aceea, o puternică reacție în rîndul scriitorilor și al oamenilor de cultură. „Faptă românească de seamă“, „pornită cu răjos și bărbătește“, editura „Miron Neagu“ este pentru Octav Șuluțiu¹⁰, în același timp, și o „îndrăzneată tentativă de cîtorie culturală“. Pentru George Popa ea a fost „ceva într-adevăr uimitor“, un gest „de un anumit eroism“¹¹, pe cînd Ovidiu Papadima vorbește despre „o generoasă temeritate“¹². Cuvinte de caldă apreciere la adresa editurii sîghişorene au avut și alții. Cezar Petrescu laudă inițiativa în ziarul *România*, din anul 1939, Ion Șugariu vorbește ca de o „faptă mare“¹³, Ion Breazu îi apreciază edito-ului „curajul“ de a publica, cu mari sacrificii, cîteva din operele mai reprezentative ale tinerei generații de scriitori¹⁴, iar George Sbircea îl considera editorul în adevăratul înțeles al cuvîntului, pentru „generozitate și înțelegere față de sensibilitatea creatorilor și față de nevoile lor materiale“¹⁵.

tăm. Li s-a creat o săptămînă a cărții patronată de cele mai înalte personalități ale țării și editurile, prin nepriceperea lor, prin foamea exclusivă de arginți, au degradat-o, vai, în o ocaziune de a-și desface maculatura colbăită din depozitele altor vremuri. Examinați-le prospectele și veți descoperi cu stupeoare că Lucian Blaga, Emil Cioran, Constantin Noica sau Emil Giurgiuca, n-au găsit editori în România, că au trebuit să-și imprime opera pe cheltuială proprie. Nu constituie aceasta o rușine a vremii de azi?”

10. În *art. cit.*

11. În *art. cit.*

12. *Scriitorii și înțelesurile vieții*, „Minerva“, București, 1971, p. 261.

13. Apud. Nae Antonescu, *art. cit.*, De menționat rolul ziarului *România* în popularizarea editurii din Sighişoara și a cărților tipărite aici. În coloanele sale își publică articolele Octavian Șuluțiu, Profira Sadoveanu și Vlaicu Birna.

14. *Studii de literatură română și comparată*, I, „Dacia“, Cluj, 1970, p. 194.

15. *Evocare*, în manuscris dactilografiat de Miron Neagu, nedată. Concisă și la obiect, merită a fi reprodusă în întregime: „Am lucrat, datorită profesiei mele, cu mulți editori de literatură și muzică, dar EDITORUL, rămîne pentru mine Miron Neagu de la Sighişoara. Dacă toți editorii din lume ar fi fost ca dînsul, dacă ei ar fi avut aceeași generozitate și înțelegere față de sensibilitatea creatorilor și față de nevoile lor materiale, atunci Mozart nu murea la 36 de ani, Shakespeare n-ar fi încetat să scrie tragedii la 49 și Eminescu nu era silit să cerșească sinecure de la mai marii zilei. Fost tipograf și devenit proprietarul unei mici tipografii la Sighişoara, care lucra fără linotyp, culegînd de mină și imprimînd cu mașina plană, Neagu a adus mari servicii literaturii naționale, publicînd două volume de poezii de Mihai Beniuc, versuri de Grigore Popa, un roman de Gala Galaction, un volum de nuvele de V. Beneș, numeroase lucrări de publicistică și proză, în admirabile condiții grafice. Le-a publicat și le-a onorat aceste lucrări a-utorilor lor, cum n-a făcut-o nici un editor din România pînă în 1944. Le-a onorat și între timp, cît se tipărea cartea și i se făceau corecturile, autorii erau oaspeții editorului, unde aveau gratuit masă și, peste onorar, bani de buzunar. Miron Neagu n-a fost niciodată un patron, sau un proprietar de editură. El a fost un prieten al scriitorilor, pe care i-a ajutat pentru că i-a iubit. Eu însumi am beneficiat de sprijinul lui material într-o măsură care trebuia să fie cheltuită pe un creator mai de valoare, cu fiind un simplu gazetar și traducător literar. Intenționez ca, în cartea de evocări pe

Cine a fost editorul care a stîrnit în rîndul scriitorilor, prin îndrăzneală, curaj și dragoste de carte, un atît de întins ecou?¹⁶ S-a născut în comuna Loamneș, de lângă Ocna Sibiului, la 2 noiembrie 1889. Pe la 1900, familia Neagu se mută la Sibiu sperînd într-o viață mai bună. Aici, cei trei copii ai familiei urmează cursurile liceale, după care Miron și fratele mai mare se înscriu la teologie. Fratele termină teologia și devine preot, pe cînd Miron, numai după 14 luni, se retrage căutîndu-și un rost. Avea 33 de ani cînd, în 1922, împreună cu un prieten, Ion Lazăr, tipograf de meserie, înființează la Făgăraș, o tipografie Banii, 270.000 de lei, îi împrumută de la banca „Furnica” din localitate, dar cu o dobîndă foarte mare, de 24%. Proca mult capital n-au reușit cei doi asociați să agonisească. După vreo șase ani se despart și Miron Neagu, luîndu-și partea sa, se stabilește la Sighișoara. Aici înființează, în 1928, o tipografie și o librărie. Fire întreprinzătoare, tînărul tipograf s-a impus repede. Prin muncă asiduă, „alergînd pe la toate prefecturile și comunele din județele limitrofe pînă la Ciuc și Odorhei, Trei Scaune, Sibiu, Brașov și Mureș, furnizînd imprimate și articole de birou — mărturisește într-un memoriu¹⁷ — mi-am cîștigat un capital frumuseț cu care, în anii 1935—1936, mi-am clădit o casă în plin centru”, azi strada 1 Decembrie 1918, numărul 25. În această casă nouă și-a organizat, începînd cu anul 1936, „librărie, tipografie și o legătorie”, deservite de doi sau trei lucrători, una puitoare și unul sau doi ucenici. O afacere rentabilă dacă avem în vedere că deschidea și la Mediaș „prima librărie românească” de aici¹⁸ și că se declara mulțumit că toate „mergeau din plin”.

La venirea în orașul de pe Tîrnava Mare, Miron Neagu era cunoscut și apreciat pentru activitatea sa de culegător și interpret al muzicii populare. La scurt timp după venirea aici, el apare lunar în programele de radio ca solist sau împreună cu corurile sighișorene „Carmen”, con-

care o pregătesc pentru Editura Tineretului, să-i închin paginile calde și sincere pe care omenia, activitatea, generozitatea și patriotismul lui Miron Neagu le merită deplin”. Paginile calde și sincere apar în *Cafeneaua cu poezii și amintiri*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1989, p. 118—121, în care îl consideră „un adevărat mecena”.

16. Vlaicu Birna, în *Referință*, relatează o întîmplare ce spune mult despre ecoul stîrnit de editura sighișoreană: „Pentru a ne da seama de situația mizeră a scriitorilor din acea vreme trebuie să amintesc o întîmplare înduioșătoare a unui tînăr poet, Ștefan Popescu, care a făcut drumul pe jos de la București la Sighișoara — neavînd bani de tren — și să-i prezinte generosului editor manuscrisul unui volum de poeme”.
17. *Memoriu* înaintat Consiliului de Stat al Republicii Socialiste România, la 15 mai 1969, prin care cerea restituirea imobilului din strada Gh. Gheorghiu-Dej, nr. 25, construit de el în anul 1936 și naționalizat. Pentru susținerea cauzei a anexat la memoriu referințele academicienilor Perpessicius, Ion Al. Gîrbiceanu și Victor Eftimiu.
18. George Popa, în *art. cit.* Trebuie precizat că Miron Neagu a înființat, la Sighișoara, de la început, o tipografie și o librărie și nu numai o librărie cum s-a spus adesea.

-dus de Ilarion Cocișu, și „Doina Tîrnavelor“, condus de Laurean Herlea. O consemnare din epocă¹⁹ îl consideră „cel mai bun interpret al doinelor din Ardeal“ și deci „un exemplu bun“, demn de urmat de toți interpreții îndeosebi pentru autenticitatea prezentării folclorului. A fost ascultat și de George Enescu, de două ori, în 1925 la Făgăraș și în 1931 la Sighișoara, marele compozitor elogiindu-i „în cuvinte calde, sincere și ferite de orice convenționalism dictat de circumstanțe, calitățile vocale și arta interpretativă“²⁰. Cu ocazia vizitei la Sighișoara îi va acorda și un autograf: „Pentru Domnul Miron Neagu sinceră și admirativă amintire. George Enescu, 1931“, apreciere reprodusă pe colecția *Doina din Ardeal*, culese de la Dl. Miron Neagu și armonizate pentru canto și piano de D. Georgescu-Mitty, cu o prefață de Horea Teculescu, apărută la Lugoj, în 1934²¹. Mai târziu, într-o recomandare către forurile superioare de stat, academicianul Perpessicius îi va creiona astfel portretul artistic: „Miron Neagu este unul din cei mai străluciți interpreți ai muzicii populare ardelenesti. Dotat cu o voce bogată în inflecțiuni nuanțate, Miron Neagu e preocupat totuși mai puțin de efecte și mai mult de pătrunderea și reproducerea cit mai strictă a spiritului muzicii ardelenene. Puritatea interpretărilor e rodul unui îndelung studiu la izvoarele cîntecului popular și al unei conștiințe artistice dintre cele mai probe. Audițiunile, pe care, cu ani în urmă, le-a executat, fie în cadrul emisiunilor de radio, fie cu prilejul feluritelor manifestări culturale din țară au făcut epocă și au obținut adeziunea celor mai competenți dintre muzicienii noștri“²². Plin de voieșie, Miron Neagu cînta încă la o vîrstă înaintată. Avea 82 de ani cînd, în 1971, făcea înregistrări la Studioul de radioteleviziune din Tîrgu-Mureș. Om „voinic și frumos“ iubea cultura, cartea și muzica. S-a stins din viață la vîrsta de 84 de ani, îndeplinindu-și acel vis de tinerețe, de care vorbea Octav Șuluțiu: „să facă el cărți, să le vadă tipărite frumos, ca niște flori“²³. Din dragostea lui pentru carte s-a născut atît de importanta editură sighișoreană.

Cu toate acestea, Miron Neagu, n-ar fi putut-o realiza singur. Îi lipseau unele atribute pentru o asemenea acțiune de anvergură printre care, nu în ultimul rînd, pregătirea de specialitate. De altfel, o recu-

19. Vl(aicu) B(îrna), *Miron Neagu, interpret al doinelor din Ardeal, în România* I, nr. 180, din 28 noiembrie 1938, p. 2.

20. Ion Covrig-Nonea, *art. cit.*

21. În *Memoriu*; Serafim Duicu, *art. cit.*, în care ne informează și că „Prin 1929 cînta la Tg. Mureș, la sfîrșitul unei conferințe despre epigrama românească ținută de Horea Teculescu, acompaniat de Zeno Vancea și entuziasma public“.

22. *Referință* despre activitatea lui Miron Neagu, din 2 noiembrie 1959 George Sbărcea, care l-a auzit doinînd, în prezența lui Zaharia Bîrsan, mărturisește că: „Ne-a copleșit sprinteneala acestui om voinic, care reda cu duiosie frazele cîntecului, „cu glasul său limpede“ (în *op. cit.*).

23. În *art. cit.*

noaște singur. Îndemnul i-a venit din exterior, de la unii intelectuali din oraș, în primul rînd de la N. D. Cocea, considerat de Mihai Beniuc²⁴ „vîna de oțel a celui ansamblaj literar”, „cu prestigiul și fermitatea sa”, și mai ales de la poetul Emil Giurgiuca în toamna anului 1936, la Sighișoara, ca profesor. Amintindu-și despre acest moment, Emil Giurgiuca scrie de întemeierea editurii „la îndemnul lui N. D. Cocea și al meu”²⁵, iar la apariția primelor cărți, Teodor Murășanu nota: „Din entuziasmul poetului Emil Giurgica, o nouă editură literară a luat ființă la Sighișoara. Partea materială și-a asumat-o librarul de inimă Miron Neagu”²⁶. Cei doi scriitori se cunoșteau încă înainte ca autorul *Anotimpurilor* să descindă în burgul de pe Tîrnava Mare și nu rare au fost discuțiile dintre ei despre necesitatea înființării unei edituri. Discuții purtate, fără îndoială, și cu M. R. Paraschivescu, bun prieten cu N. D. Cocea și care se oprea des, în acea perioadă, la Sighișoara, preocupat și entuziasmat de o asemenea idee.

Temperament stăpînit dar de mare entuziasm, „un romantic generos, fără pereche” — cum îl definește Ion Vlasiu²⁷ — Emil Giurgica era cunoscut la acea dată prin acțiunile sale superioare în revitalizarea poeziei românești din Transilvania. Împreună cu prietenul său George Boldea înființase, în mai 1933, la Brad, revista *Abecedar* care a îndeplinit „o adevărată misiune, știind să adune în jurul ei, selectînd, cu o rară intuiție, toate valorile tinerești, toate promisiunile bune și rele ale Ardealului și impunînd astfel, fără ostentație, un ritm nou vieții literare din această parte a țării”²⁸, apreciere ce se regăsește la toți istoricii revuisticii literare. Poet reprezentativ, socotit de Al. Piru „exponentul nr. 1, în acea vreme, al poezîlor tineri ardeleni”²⁹, Emil Giurgiuca a fost totodată și „un ferment din cei mai prețioși ai vieții spirituale de dincoace de Carpați”³⁰, un scriitor remarcat nu numai prin talentul său,

24. În *Această Atlantidă, în România literară*, III, nr. 28, p. 3.

25. În *Referință*, 10 VII 1960, Multe informații le deținem de la poetul Emil Giurgiuca, căruia ținem să-i aducem mulțumirile noastre și pe această cale.

26. *Art. cit.*, E și ideea susținută de Ion Vlasiu în romanul autobiografic *Succes moral*, „Eminescu”, 1985, p. 323: „Emil Giurgiuca alesese acest oraș pentru împlinirea unei mari speranțe cu care trăiau în gînd scriitorii din Ardeal. Emil Giurgiuca, umilul și necunoscutul profesor de limba română din Bradul Munților Apuseni, avea să dea ființă acestei speranțe, înființînd o editură pentru poezie și proză, legată istoric și administrativ și de numele lui Miron Neagu, care a îmbrățișat cu entuziasm, cu muncă și cu bani gîndul lui Giurgiuca, tipărind una după alta cărțile de poezie și proză care aveau să marcheze istoric mișcarea literară din Ardeal”. Relatarea, de peste ani, a lui Ion Vlasiu se apropie cel mai mult de adevăr.

27. În *spațiu și timp, pagini de jurnal*, „Dacia”, Cluj, 1970, p. 109.

28. Ion Chinezu, *op. cit.*, p. 290.

29. *Poezia românească contemporană 1950—1975, generația vîrstnică*, „Eminescu”, (București, 1975), p. 233.

30. Ion Chinezu, *op. cit.*

ci și prin rîvna pe care a pus-o în organizarea și dinamizarea literaturii noi³¹. Întîlnirea cu Miron Neagu, la Sighișoara, a fost, în acest caz, salutară: „Se vede că de data aceasta soarta a vrut să se realizeze un vis frumos — notează Octav Șuluțiu³² — căci dacă poetul s-o dovedit dotat cu simț practic odată cel puțin, el a găsit un om practic înzestrat cu un suflet de poet“. Numai că entuziasmul și acordul celor doi nu era suficient. Se cerea concursul scriitorilor transilvăneni — și nu numai al acestora — interesați în a furniza cit mai repede manuscrisele lucrărilor. Ocazia s-a ivit în vara anului 1937, cînd în cimitirul de la Mercheașa, lingă Rupea, s-a durat, din inițiativa lui Giurgiuca, un monument funerar tăiat în piatră, de sculptorul Ion Vlasiu pe mormîntul poetului George Boldea. Erau de față în acea zi, de 18 iulie 1937: Ion Chinezu, Mihai Beniuc, Bucur Șchiopu, Ion Vlasiu, Ion Oancea. V. Copilu-Cheatră, Horea Teculescu, Emil Giurgiuca, ș.a. spre a cînti memoria prietenului dispărut prematur la 9 decembrie 1934, de care se legaseră atîtea speranțe³³. Piatra purta, dăltuite de Ion Vlasiu, cuvintele din primul vers al poeziei *Autumnale*, *apărută* în numărul pe octombrie al revistei *Gînd românesc*, nu cu mult înainte de moarte: „Ce palid intră soarele-n pămînt“, cuvinte „ce vibrează în sufletele noastre — nota Ion Chinezu³⁴ — cu rezonanța unei stranii presimțiri“. La această întîlnire s-a discutat pentru prima dată, la nivelul unui grup mai mare de scriitori, proiectul editorial sighișorean. Pentru manifestarea de la Mercheașa, Emil Giurgiuca pregătise și o colecție din poeziile prietenului său sub titlul *Soliloquii*, volum imprimat cu puțin timp înainte, în tipografia Krafft și Drotleff din Sibiu, bineînțeles plătind tiparul.³⁵ Important de reținut este că Emil Giurgiuca deschide colecția „Abece-

31. Ion Băezău, *op. cit.*, p. 196. Despre rolul lui Emil Giurgiuca în stimularea scrisului ardelenesc vorbește și Ion Dodu Bălan: „*Primus inter pares* este, în epoca noastră, Emil Giurgiuca, omul care în perioada anilor 1933—1944 juca un rol esențial în descoperirea talentelor și afirmarea literaturii ardelenice, atît prin propria sa creație, cît și prin activitatea sa de nobil și dăruit animator cultural care tindea să determine un poet calitativ în lirica românească prin înnoirea substanțială a marilor tradiții“ (*Emil Giurgiuca, — discreție și poezie*, în *România literară*, XXI (1988), nr. 2, p. 4.)

32. În *art. cit.*

33. Ion Chinezu, *Amintirea lui George Boldea*, în *Gînd Românesc*, V (1937), nr. 5—7, p. 386—387; „Am fost la Mercheașa și am rămas uimit de ce am văzut acolo (...) un grup de intelectuali din Sighișoara și din alte localități ale județului și întreg satul Mercheașa a venit să cinstească memoria unui fiu ales al acestei minunate țări a Tirnavelor“. Printre vorbitori s-au numărat și Emil Giurgiuca, Horea Teculescu și Ion Chinezu.

34. *Op. cit.*, p. 71.

35. Dragoș Vrînceanu analizează volumul: *Un mare talent dispărut: poetul George Boldea*, în *Curentul*, X, nr. 3419, din 8 august 1937, p. 2. Cu excepția lui V. Fanache — după știința noastră — în *Gînd Românesc* și *epoca sa literară*, studiu și bibliografie, Editura Enciclopedică Română, București, 1973, p. LVII, ceilalți cercetători indică greșit anul de apariție și editură.

dar“ cu acest volum, inițiativă concomitentă cu ideea înființării editurii. Poate că intenționa să deschidă seria tipăriturilor sighișorene cu poemele acestui „crainic al mișcării literare ardeleni și unul dintre citorii ei”, dar evenimentele politice și mai ales condițiile materiale nu îngăduiseră funcționarea editurii. Oricum, așezarea plachetei în capul seriei era ea însăși un semn al mării prețuiri de care se bucura George Boldea printre tinerii scriitori ardeleni.

În toamna anului 1937, Emil Giurgiuca își informează prietenii despre rezultatul demersurilor sale cerindu-le concursul: „Cînd mi-a vorbit prietenul Emil Giurgiuca, iată exact un an de atunci, la Sighișoara, despre un plan de editură în mare, am fost foarte sceptic. Nu credeam nici în existența literei celei noi, adusă de la Budapesta și mă îndoiam și de găsirea omului care să finanțeze o asemenea afacere”³⁶. Pe cit de sceptic era Șuluțiu, căruia Giurgiuca îi prezentase „planurile de activitate” ale editurii la sfîrșitul lui noiembrie 1937, cînd criticul conferențiasse la Sighișoara, pe atît de optimist era poetul. Romul Ladea, participînd la o asemenea discuție³⁷, era însă convins „că se pune la cale o mare realizare”, deși „afacerea” înainta destul de încet. La 1 decembrie 1937, editura încă nu funcționa. Emil Giurgiuca își mărturisise speranța că ea „își va începe activitatea după alegeri”³⁸. Or, acestea, e vorba de alegerile parlamentare în urma dizolvării guvernului Gh. Tătărescu, au fost fixate pentru 20 decembrie 1937, campania electorală manifestîndu-se prin participarea organizațiilor fasciste ca „una dintre cele mai violente și zgomotoase”³⁹. Crizele politice s-au succedat pînă în februarie 1938 cînd se instaurează dictatura regală. Instabilitatea și frămîntările politice s-au resimțit și la Sighișoara, iar Miron Neagu ar fi dorit să aibă garanțiile necesare. Pe de altă parte, nu toți intelectualii orașului susțineau ideea lui Giurgiuca: „Zilnic sînt tot mai dezamăgit de ce se petrece aici în Sighișoara — îi scrie lui Ion Chinezu⁴⁰ — acuzîndu-l mai ales pe Horea Teculescu de diverse intrigi pe motivul că „orice inițiativă care nu pleacă de la el, îl face să-și iasă din fire”. Horea Teculescu, directorul liceului și președintele despărțămîntului ASTREI din localitate, recunoscut în epocă pentru strădaniile sale de animator cultural, nu manifesta întotdeauna suficientă înțelegere pentru spiritele mai liberale și admitea cu greu păreri contrare, fiind și suferind — de altfel, se stinge repede din viață, în 1942 — iar tînărul poet se comporta prea puțin galant cu mai vîrstnicul său preopinent: „El

36. Octav Șuluțiu, art. cit.

37. *Scrisoare către Ion Chinezu* (Zărnești, noiembrie 1937?), în V. Fanache op. cit., p. 153.

38. *Scrisoare către Ion Chinezu*, din 1 decembrie 1937, în V. Fanache, op. cit., p. 150.

39. Emilia Sonea și Gavrilă Sonea, *Viața economică și politică a României, 1933—1938*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 257.

40. *Scris. cit.*

simte de mult că nu pot să-i înghit ifosele și frazele umflate" — a-firma în aceeași scrisoare. Cît vor fi fost de adevărate aceste șicane este greu de stabilit astăzi, consemnările din epocă fiind contradictorii. Ion Vlasiu îi scria mai târziu lui Ion Chinezu: „Cu Giurgiuca am vorbit și am vorbit despre conflictele zise (ș.a. — I. V.) pe care le știi și d-ta"⁴¹ iar Romulus Demetrescu nota, în primăvara anului 1938: „Știm că gestul acesta, care-l va lega pe editorul de la Sighișoara de istoria literară a vremurilor noastre, găsit pe lingă înțelegerea ce o merită și unele nesocotite birfeli"⁴². Peste toate acestea, Emil Giurgiuca a avut deplină încredere în Miron Neagu acesta fiind „un om de cuvînt", și a acționat în consecință de la început. Încă din 1937, înainte de a pune editura pe picioare, el dorea să aibă asigurat stocul de manuscrise și insista pe lingă prieteni să-i trimită lucrările. Pe Ion Chinezu și Mihai Beniuc îi avertiza, la 1 decembrie 1937, „... să-mi trimiteți manuscrisele voastre. În caz contrar, vă adun operele de pe unde vi le-ați publicat și fără să mai stăm de vorbă vă trimit cărțile, gata tipărite"⁴³. Aceleași insistențe și pe lingă alții: „Prietenul Giurgiuca îmi scrie din țară că a făcut o editură și a anunțat că va tipări cartea mea"⁴⁴. Totodată, el se gîdea și la cei ce în intenția lui trebuia să dea orientarea planului editorial: „Tu, Beniuc și cu mine vom fi (să nu rizi) consilierii lui literari" — specifica în aceeași scrisoare către Ion Chinezu. O făcuse, se pare, și cu Octav Șuluțiu⁴⁵, încă din 1937, cînd se întîlniseră la Sighișoara. Ceea ce denotă că Giurgiuca vroia să constituie un grîp de scriitori recunoscuți pentru a alege și scria manuscrisele și a imprima astfel editurii seriozitate și prestigiu. Tot în această perioadă editorul și principalul său „colaborator" se gîndiseră la adaptarea și reutilizarea tipografiei. Nici în această direcție n-au lipsit piedicile, îndeosebi materiale. Miron Neagu avea un anumit capital, dar insuficient pentru planurile îndrăznețe ale colaboratorilor. La un moment dat, se pare, se găsise omul care să finanțeze noua editură. Participînd la o „seară plăcută", la Cluj, împreună cu Emil Giurgiuca, Raul Șorban și pictorul Alexandru Szolnay, la care s-a discutat problema editurii, Romul Ladea îl informa pe Ion Chinezu: „Mai întîi îți mărturisesc că Raul este o inimă de aur. El inițiază și ocrotește acea editură pe care Giurgiuca o învâluie în atîta mister. Raul dăruiește suma necesară — nu știu de unde — pentru cumpărarea unei tipografii, dăruindu-se și pe sine ca director al acestei întreprinderi, există tipografia de vînzare (la Budapesta), ni

41. *Scrisoare către Ion Chinezu*, Timișoara, 16 noiembrie 1938, în V. Fanache, *op. cit.*, p. 178.

42. În *Pagini literare*, V (1938), nr. 4—5, p. 221.

43. *Scris. cit.*

44. Ion Vlasiu, *op. cit.*, p. 63.

45. Octav Șuluțiu, *Scriitori și cărți*, Ediție îngrijită, tabel cronologic și prefată de Nicolae Florescu, „Minerva", București, 1974, p. XXXV.

se pare că undeva și suma de 500.0000 stă la dispoziție pentru cumpărare⁴⁶. Dar și acestea au rămas simple și frumoase intenții, Miron Neagu și Emil Giurgiuca ocupându-se singuri, cu capitalul existent, de reutilizarea tipografiei. Astfel au comandat hîrtie „filigram dungată” de la Petrești, cerneală specială și mai ales caractere și o mașină plană, prin intermediul unui sas din Sighișoara, din Germania, model fiindu-le întrucîtva tipografia albiană a lui Krafft și Drotleff: litere „Anticva Didot corp 12” pentru numele autorilor, „Anticva Didot corp 36” pentru titluri și „Garmond corp 10” pentru text. Totodată, s-au preocupat și de cunoașterea proiectului lor, un ajutor substanțial propagandistic acordîndu-le scriitorii Vlaicu Birna, Dragoș Vrinceanu, Teodor Murășanu și Perpessicius.

La începutul anului următor, 1938, era conturat, în mare, planul de tipărituri așteptîndu-se reînnoirea tipografiei. O notiță din ziarul *Curentul*⁴⁷ ne informează la, 6 februarie 1938, că „Tinerii scriitori ardeleni vor avea în curînd (s.n. — M.S.) o editură, care să le vie în ajutor, cu sediul la Sighișoara”, și că ea „va merge mai departe cu tipărirea excelentei colecții de poeme „Abecedar” și va tipări și opere în proză datorate tinerilor ardeleni ca și altor scriitori de vază”. De remarcă, de la început, cele două direcții de acțiune ale editurii: continuarea colecției de poeme ale generației *Abecedarului* și întemeierea unei colecții generale pentru diverși scriitori. Autorul notiței ne furnizează și proiectul sighișorean: „Printre tinerii scriitori ardeleni ale căror opere, în versuri sau proză, vor fi tipărite de noua editură Miron Neagu, se găsesc d-nii Vladimir Vecerde, cu un roman intitulat „Maree”, Mihai Beniuc, cu o culegere de versuri, Octav Șuluțiu, un volum de critici, V. Beneș, nuvele, Ion Chinezu, Cronici literare, Teodor Murășanu, Tălmăciri din Ady, Grigore Popa, poeme, M. Beniuc, eseuri, Ion Vlasiu, povestiri”. Adică tot ce Emil Giurgiuca reușise să contracteze, fără să aibă la dispoziție încă toate manuscrisele. În afară de acestea, editura va mai publica: „frumoasele articole de Duminică ale lui Gala Galaction apărute în „Curentul”, și probabil cîte un volum de d-nii Perpessicius, Victor Ion Popa, Dragoș Vrinceanu”, astfel încît, în scurt timp, să se creeze „un adevărat centru literar ardelean”. Și, într-adevăr, în curînd, editura a început să tipărească primele cărți. În numărul pe martie 1938 al revistei *Pagini literare*, Teodor Murășanu consemna evenimentul: „Primele cărți apărute, „Maree”, roman de Vladimir Vicerdea și „Cîntece de pierzanie”, poeme de Mihai Beniuc sînt o realizare fără comparație în tehnica grafică a Ardealului românesc”. Cu acest prilej,

46. *Scriș. cit.* Proiectul fiind ca noua tipografie să se aducă de la Budapesta s-a crezut acest lucru și după ce caracterele cele noi au fost aduse din Germania. George Sbârcea, care a văzut în toamna anului 1939 noua achiziție scrie că „avea o mărunță tipografie înzestrată cu garnituri de litere frumoase o mașină plană adusă de la Leipzig și trei muncitori pe cît de miopi, tot pe atît de inimoși”. (*op. cit.*, p. 118).

47. XI, nr. 3597, din 6 februarie 1938.

Teodor Murășanu publică și planul editorial, de acum destul de conturat: „Vor apare tot în această editură, supravegheată de gustul ales al lui E. Giurgiuca, „Pe margini de cărți“, de Octav Șuluțiu, „Hanul Roșu“, nuvele de V. Beneș, „Dictando Divers I“, de Perpessicius, „Zilele Domnului“ de Gala Galaction, „Lilioară“, versuri de Teodor Murășanu, „Poeme“ de N. Caranica, „Versuri“ de Grigore Popa, „Obligația omului actual“, eseuri de Ct. Guțu, „Cronici literare“, de Ion Chinez, „Însemnări critice“ de Romulus Demetrescu, „Exigențele timpului“, eseuri de Mihai Beniuc, „Iarba lui Tatin“, povestiri de Ion Vlasiu etc“⁴⁸. Au mai consemnat și alții însemnătatea evenimentului. Astfel, în numărul pe aprilie al revistei *Progres și cultură*, Vasile Netea scria: „Sînt abia cîteva zile de cînd Beniuc și-a scos, în aceeași editură ca și dl. Giurgiuca, volumul său de poezii“⁴⁹, iar Ovidiu Papadima o făcea o lună mai tîrziu. Așadar, Emil Giurgiuca se ținuse de cuvînt. Curînd după alegerile parlamentare, care duraseră mai mult decît prevăzuse, adică în februarie, începutul lui martie 1938, el imprima primele cărți. O spune și Mihai Beniuc într-o pagină de amintiri: „Eu eram în pragul debutului cu prima carte de versuri „Cîntece de pierzanie“, *prevăzută să apară la începutul lui 1938*“⁵⁰ (s.n. — M.S.). Se vede că insistențele lui Giurgiuca din vara și toamna anului 1937 pe lângă Mihai Beniuc pentru a-i trimite manuscrisul dăduseră roade. Tot el i-a găsit și un titlu acestui prim volum. *Cîntece de pierzanie*⁵¹, poemele bucurîndu-se de o critică favorabilă pentru „lirismul direct“, pentru înnoirea liricii contemporane românești, ducînd mai departe facța purtată de Goga într-o formă total deosebită și pe alte drumuri⁵².

Poemele prietenului său, Emil Giurgiuca le-a încadrat în colecția „Abecedar“, acest volum fiind al treilea în ordinea apariției, după *Soliloquii* de George Boldea și *Anotimpuri* de Emil Giurgiuca. Numai că primele două volume din serie n-au apărut la Sighișoara, în editura Miron

48. Art. cit.

49. Vasile N(etea), *Literatură ardeleană: Ion Agîrbiceanu; Sectarii-roman; Emil Giurgiuca; Anotimpuri-poeme; Mihail Beniuc; Cîntece de pierzanie-poeme*, în *Progres și cultură*, Tîrgu-Mureș, VIII (1938), nr. 4, p. 40, Vasile Netea credea că volumul lui Emil Giurgiuca a apărut tot la editura „Miron Neagu“ din Sighișoara, dar pe atunci editura încă nu funcționa.

50. Art. cit.

51. V. Fanache, *Poezia lui Mihai Beniuc*, „Minerva“. București, 1972, p. 46; „El i-a fost sugerat poetului de prietenul său Emil Giurgiuca. O recunoaște, de altfel, și poetul într-o convorbire cu Al. Raicu, mărturie ce lămurește mai multe aspecte: „Volumul s-a chemat *Cîntece de pierzanie*, tras în 2000 de exemplare. Pentru el am primit 1000 de lei. Erau bani frumoși pe atunci. La apariția lui a contribuit hotărîtor N. D. Cocea (...) dar titlul i l-a propus Emil Giurgiuca. Eu nu țineam să apară, dar au insistat și ei, amîndoi“. (*Autografe. File de istorie literară*, Ed. Albatros, București, 1983, p. 11).

52. Emil Giurgiuca, *Poezii tineri ardeleni*, antologie, cu 18 măști în lut de Ion Vlasiu, Editura „Fundația pentru literatură și artă“, București. 1940, p. 37.

Neagu, ci la Sibiu, în tipografia Krafft și Drotleff.⁵³ Emil Giurgiuca își avea pregătit volumul încă din toamna anului 1937 dar fără un titlu precis, după cum îi mărturisește, în aceeași scrisoare lui Ion Chinezu: „... n-am încă un titlu pentru volum. Poate voi sinteți mai inventivi decât mine. Dați-mi un titlu! Beniuc mi-a propus pe acela de *Anotimpuri*. Să-i zic: *l'an*, cum îmi stă capul să-i zic, *Poemele verii* sau (titluri propuse de nevastă-mea: *Timp înflorit*, *Porți înflorite*“. A optat până la urmă pentru titlul propus de Mihai Beniuc, iar volumul l-a dat pentru imprimare la Sibiu: „Din bun simț — mărturisește în aceeași scrisoare — nu pot începe cu versuri de mine la o editură pe care o pun la cale. Mai bine îmi plătesc tiparul la Krafft și Drotleff din Sibiu“, unde spera că „într-o săptămână, două vor apare“. Tipărirea a mers, într-adevăr, repede și la începutul anului următor volumul era pe piață, oricum înaintea versurilor beniuciene.⁵⁴

În colecția „Abecedar“, Emil Giurgiuca mai reușește să publice cîteva cărți. La scurt timp după poemele beniuciene, oricum, tot în primăvara anului 1938⁵⁵, editura tipărește volumul *Lilioară*, poeziile mai vîrstnicului Teodor Murășanu, cuprins în gruparea *Abecedarului*, nu numai fiindcă a ajutat la apariția revistei de la Brad și a continuat-o prin *Pagini literare* de la Turda, ci mai ales pentru că — rupă aprecierea lui Giurgiuca⁵⁶ — „... contribuția sa poetică se integrează în mișcarea literară tîră, prin sufletul proaspăt și prin acea revelație virgină a lumii“. Celelalte volume din serie vor apare abia în anul următor. În martie 1939, apare *Poeme*⁵⁷ de Ștefan Popescu (Sabin Vasia). El nu făcea parte din gruparea *Abecedarului*, dar era apreciat în cer-

53. Confuziile în acest caz sînt evidente. Ele au fost posibile și datorită faptului că „tot în cadrul acestei harnice edituri se desfac și volumele de versuri *Anotimpuri* de Emil Giurgiuca și *Soliloqui* de George Boldea“, după cum consemna Teodor Murășanu în *art. cit.*, editura sîghîșoreană înscriindu-le, din această cauză, pe listele ei. Pe ambele volume, pe foaia de titlu, se consemnează: „Tiparul Tipografiei Krafft și Drotleff, Sibiu“.

54. Perpessicius recenzează volumul, la radio, la 9 februarie 1938, în *Opere*, 7, *Mentțiuni Critice*, „Minerva“, București, 1975, p. 336. Tot din februarie este și o dedicație a poetului pe volumul trimis lui Liviu Rebreanu (*Donația de carte Liviu Rebreanu*, Catalog, Cluj-Napoca, Academia Română, Filiala Cluj-Napoca, Biblioteca, 1985, p. 89). *Anotimpuri* a apărut oricum înaintea versurilor lui Mihai Beniuc dacă ținem cont de scrisoarea lui Emil Giurgiuca din 1 decembrie 1937: „Editura își va începe activitatea după alegeri. Dar nu cu versurile mele. Le-am dat la tipar la Sibiu și într-o săptămână, două vor apare“. Într-o convorbire avută cu poetul acesta îmi mărturisea că volumul a apărut la sfîrșitul anului 1937, de sărbătorile de iarnă.

55. Într-o scrisoare către Ion Chinezu, datată Turda, 15 iulie 1938, Teodor Murășanu scria: „Scrisoarea D-tale pricinuită de modesta mea *Lilioară*, mi-a venit ca o dulce mîngiere“, ceea ce înseamnă că poemele apăruseră de cîteva timp, în V. Fanache, *op. cit.*, p. 162.

56. *Op. cit.*, p. 151

57. În caseta tipografică la *Poeme* se notează: „Accastă carte s-a tipărit în tipografia editurii Miron Neagu, Sîghîșoara, în 500 de exemplare — anul 1939, luna Martie —“.

curile tinerilor scriitori pentru îndrăzneța și nonconformista revistă studentească *Cadran*, scoasă de cenacul cu același nume și condusă, în 1931, de studentul, iar în 1939 de profesorul și poetul Ștefan Popescu⁵⁸. Era prieten cu Mihai Beniuc care publicase în *Cadran*, seria a II-a, o poezie, și, se pare, cu Emil Giurgiuca. După popasul Sighișorean, va nota într-un număr al revistei studentești: „Miron Neagu, editorul, iubește tinerețea și viitorul. Miron Neagu iubește progresul într-o vreme când a spune adevărul este un act de curaj”.⁵⁹ Până în toamnă a mai apărut un volum din colecție. E vorba de *Cartea anilor tineri*, versiuri de Grigore Popa, poet și eseist din, gruparea *Abecedarului*, bun prieten cu Emil Giurgiuca și ceilalți. Pe coperta a doua, verso, se publică lista lucrărilor din colecție indicându-se și anii de apariție. Pentru *Cartea anilor tineri* se specifică anul 1939⁶⁰, iar mai departe cu „Vor apare” următoarele cărți: N. Caranica, *Imnuri și ode*, Vlaicu Birna, *Brume și Ion Bălan, Ruguri*. Dintre acestea, editura a reușit să mai publice doar cartea tinărului macedonean N. Caranica, crescut în Ardeal și colaborator al revistelor *Abecedar* și *Gînd românesc*. În portretul ce îl făcea în antologia *Poezii tineri ardeleni*, Emil Giurgiuca îl aprecia „... poezia de cea mai nobilă înfățișare clasică”, cu „ritmuri perfecte, fraze marmoreene, calmul și limpezimea mediteranei”, în pleiada tinerilor poeți ardeleni el fiind „crainicul stilului racinian”.⁶¹ Celelalte două volume anunțate au o altă soartă. *Brume* de Vlaicu Birna va apare tot la Sighișoara, dar în cealaltă colecție, iar poeziile lui Ion Bălan în altă parte⁶². Din cauza războiului, editura trecea prin momente grele. Și totuși, în colecția „Abecedar” a editurii sighișorene a mai apărut o carte. E vorba de *Cîntece noi*, poemele beniuciene, publicate în anul 1940. Editura nu citează volumul în nici o listă, nici măcar în cea publicată pe coperta a doua, verso, a cărții *Peisaj ardelean* a lui Grigore Popa, din 1943 ultima carte sighișoreană cu mențiuni de acest gen.

După cum se poate constata, colecția „Abecedar” a fost rezervată poeziei și, în afara lui Ștefan Popescu, poezilor din gruparea de la Brad și Turda, acelor care „într-o splendidă solidaritate de grup”⁶³ au determinat resurecția literaturii ardelenesti interbelice. Ea este creația poetului Emil Giurgiuca, un omagiu adus revistei care le-a găzduit versiurile în anii de început, atmosferei creatoare de deosebit avînt din micul

58. În *Reviste progresiste românești interbelice*, „Minerva”, București, 1972, p. 213—218.

59. *Referință* despre activitatea lui Miron Neagu, din 15 V 1960.

60. În lista editurii de pe coperta a doua, verso, la *Peisaj ardelean*, de același, volumul de poeme *Imnuri și ode* al lui N. Caranica este trecut înainte. Creдем că e o scăpare.

61. *Op. cit.*, p. 101. Aici, Giurgiuca vorbește despre volumul *Poeme și imnuri*. Se pare, titlul inițial al volumului, pe cînd el se afla încă la Sighișoara.

62. Ion Bălan, *Febre cerești*, poeme, Editura „Bucovina-I. E. Torouțiu”; 1941, Emil Giurgiuca neștiind acest lucru consemnează în antologia *Poezii tineri ardeleni*, p. 19; „Febre cerești”, poeme, colecția *Abecedar*, 1940”.

63. Emil Giurgiuca, *op. cit.*, p. 6.

oraș al Munților Apuseni. Acuzat că prezintă în *Pagini literare* lucrările colaboratorilor, revistei, unele dintre ele lipsite de valoare artistică, **Romulus Demetrescu**, indignat le răspunde că „aceștia trei (e vorba de Beniuc, Giurgiuca și Murășanu) sînt printre poeții fruntași de astăzi ai literaturii din Ardeal” și că cu toții „au colaborat la micul *Abece-dar*, care a însemnat renașterea literelor ardeleni și un început de cale nouă pentru literatura noastră de aici”.⁶⁴ George Popa vorbește și el de colecția înființată de Emil Giurgiuca în care „cu toată impresia supărătoare de clan, operele apărute s-au dovedit a avea trăinicie și au întrunit bune aprecieri din partea criticii”.⁶⁵ iar Perpessicius, unul dintre susținătorii de nădejde ai tinerilor scriitori ardeleni, nota în mențiunile critice despre volumul de poeme ale lui Ion Bălan: „D-nii Emil Giurgiuca, Mihai Beniuc, N. Caranica, Teodor Murășanu, Grigore Popa dinpreună cu prea curînd dispărutul George Boldea și-au tipărit poemele, întîi în paginile revistei *Abece-dar* sau alte publicații ardeleni și, după aceea, în frumoasele plachete ale colecției cu același nume; dirijată cu dragoste și atent spirit critic de d-l Emil Giurgiuca, izbutînd să dureze în arhipelagul destul de variat al tinerei poezii ardeleni, un ostrov de impunătoare unitate de peisagiu și de prestigiu — sau, pentru a folosi un vers dintr-o poemă simbolică a d-lui Ion Bălan, însuși, o insulă nu de recluziune, dar de singurătate creatoare, unde să-și crească nălucirile poetul se mută” (ș.a.).⁶⁶ Emil Giurgiuca ar fi dorit să cuprindă în această colecție întreaga pleiadă de tineri poeți ardeleni, cu atît mai mult cu cît se caracterizau printr-o fizionomie distinctă, după cum remarcă, mai tirziu, Teodor Murășanu: „Nu aveam un program trasat. Dar eram de o afinitate de simțiri și de idei care ar putea fi rezumate în următoarele manifestări: interesul pentru problemele variate de creație literară și cu specific etnic, reîntinerirea stilului, încurajarea tinerelor talente”.⁶⁷ N-a reușit întru totul din cauza mutării sale la Cluj, în toamna anului 1939, a secătuirii puținului capital și mai ales a războiului cu toate tarele sale. O parte dintre poeți erau pe front, alții în refugiu în urma Diktatului de la Viena, Giurgiuca va încerca să suplinească acest gol prin publicarea, în 1940, la „Fundății, a remarcabilei antologii *Poeții tineri ardeleni*, în care va include și selecțiuni din poeziile lui Ștefan Baciuc, Radu Brateș, Teofil Bugnariu, Olga Csaba, Ion Th. Ilea, Ion Moldoveanu, E. Pamfil, Ivonne Rossignon Valentin Strava, C. I. Siclovanu și Ion Bălan. O culegere antologică despre care același Perpessicius⁶⁸ va sublinia că „vine în zilele cele mai dificile, nu numai cu toată mireasma consolatoare a unui rod pirguit în soarele transilvan, dar și ca o ilustrare a forțelor vii ale neamului,

64. În *Insemnări critice*, „Dacia”, Cluj-Napoca, 1979, p. 165.

65. *Art. cit.*

66. *Opere*, 9, mențiuni critice, „Minerva”, București, (1979), p. 364.

67. *Mărturii literare, De vorbă cu Teodor Murășanu*, în *Tribuna*, nr. 38, 1966, p. 6.

68. *Op. cit.*, p. 24.

favoritate în afirmarea lor, de condițiile regăsirii de după 1918, ca un atestat dintre cele mai categorice ale prezenței noastre peste munți".

Paralel, după cum se anunța încă din proiectul editorial, editura „Miron Neagu” publică și alte lucrări. Dacă „Abecedar” era o colecție de un caracter special, dedicată tinerei poezii ardelenе, a doua era o colecție mai generală, mai bogată și mai variată, cuprinzând poezie, proză, teatru, critică literară, traduceri și chiar jurnalistică. Cărțile din această colecție s-au tipărit concomitent cu celelalte și de aceea e foarte greu, dacă nu imposibil, să se stabilească cu exactitate ordinea lor de apariție. Oricum, prima carte din colecție este romanul *Maree* al lui Vladimir Vecerdea, (pe numele adevărat I. G. Vasiliu, moldovean, venit după mine ca profesor la liceul „G. Barițiu” din Cluj), tipărit și scos pe piață în același timp cu primele poeme ale lui Mihai Beniuc. Așa sînt consemnate de presa vremii, Ovidiu Papadima fiind, pur și simplu uimit de gestul editorului care „pornește pe drumul dinții cu un romancier necunoscut și cu un poet inedit”⁶⁹. Care să fi fost cauza pornirii editurii în acest fel e greu de stabilit astăzi. Se poate că Giurgiuca nu avea încă manuscrisele celorlalte lucrări,⁷⁰ care au intrat în lucru imediat ce au sosit. Faptul e atestat de tipărirea aproape concomitentă a mai multor cărți, în primăvara anului 1938, după cum consemnează *Pagini literare*, de la Turda: „Editura Miron Neagu din Sighișoara a lansat o serie de cărți, între care un roman (*Maree* de Vladimir Vecerdea), un volum de poeme (*Cîntece de pierzanie* de Mihai Beniuc), un volum de recenzii (*Pe margini de cărți* de Octav Șuluțiu), și un volum de nuvele *Hanul roșu* de colaboratorul nostru V. Beneș”⁷¹. În acest caz, cronicile literare ale lui Octav Șuluțiu apar tot în primăvara anului 1938,⁷² fiind a doua carte din colecția generală. Cunoscut în cîmpul literelor românești la acea vreme, colaborator și al *Abecedarului*, Șuluțiu s-a remarcat și prin activitatea de cronicar la revistele *Azi*, *Vremea* și *Familia*, cronici din care o parte vor constitui volumul editat la Sighișoara. Cartea a stîrnit, în presa de specialitate a vremii,⁷³ ecouri, în general, favorabile, opinia exprimată de Perpessicius păstrîndu-și peste ani valabilitatea: „Pătrunzător în analiză, fericit în formule și caracterizări, de o maturitate de cultură exemplară, și de un gust format la școala marilor modele ale literaturii universale, dirz și independent — așa apare d-l Octav Șuluțiu din cronicile întîiei serii de marginalii a căror utilitate și al căror mo-

69. *Op. cit.*, p. 261.

70. Listele date de editură așează romanul în rîndul al patrulea, după *Comedia Fantasmelor*, *Pe margini de cărți* și *Hanul Roșu*.

71. Teodor Murășanu, *art. cit.*

72. V. Octav Șuluțiu, *op. cit.*, p. XXXVI: „În mai 1938 apare volumul de cronici „*Pe margini de cărți*”.

73. *Op. cit.*, p. XXXVI și urm.; Mircea Popa, *Spații literare*, „Dacia”, Cluj-Napoca, 1974, p. 184—203; Nae Antonescu, *Scritori uitați*, „Dacia”, Cluj-Napoca, 1980, p. 275—277.

del angrenează perspectivele criticii sale⁷⁴. Octav Șuluțiu a întreținut legături strînse cu sîghîșorenii, îndeosebi cu N. D. Cocea și Emil Giurgiuca, conferențiind aici în toamna anului 1937, vorbind la radio despre Sîghîșoara, în 14 mai 1938, și scriind nu o dată despre editura „Miron Neagu”. Încă înainte de a-i apărea volumul de cronici, la 17 februarie 1938, convinge editura sîghîșoreană — poate însemna odată în înființarea editurii — să publice un volum din scrierile postume ale lui Anton Holban, „dar E. Lovinescu nu-i încredințează din manuscrisele regretatului său nepot decît textul piesei *Oameni feluriți și Studiu asupra lui Proust*”⁷⁵. Aceste două lucrări n-au apărut la Sîghîșoara, poate pentru că, piesa avînd succes la premiera de la Teatrul National din București, în 17 ianuarie 1930 (au participat doar 19 spectatori), iar asupra studiului despre Proust avusese cîndva rezerve,⁷⁶ Octav Șuluțiu n-a îndrăznit să le susțină cu convingere în fața editorului.

În articolul *Anul literar 1938* și în mențiunile critice la volumul *Hanul roșu*, Perpessicius consideră debutul în proză a lui V. Beneș „unul din cele mai personale ale timpului din urmă”, nuvelistul fiind „un scriitor de răspunderi și de viitor”⁷⁷. V. Beneș, cunoscut îndeosebi prin articolele sale despre arta plastică din *Hyperion* și *Gazeta ilustrată*, ambele de la Cluj, intră în 1934 în cercul *Paginilor literare*, legînd strînse prietenii cu Ion Chinezu, Octav Șuluțiu, Romulus Demetrescu, Teodor Murășanu, Ion Vlasiu și, bineînțeles, Emil Giurgiuca, aici apărîndu-i, în 1937, prima nuvelă, *Dorințele lui Ștefan Hubertus*,⁷⁸ Volumul *Hanul roșu*, cuprinzînd cinci nuvele fantastice, a apărut la scurt timp după cel al lui Octav Șuluțiu și a impresionat contemporanii prin cîteva calități: „talentul viguros și nou”,⁷⁹ „o mină sigură de prozator”, „o puternică stăpînire a acțiunii”, „o lucidă îndeminare în îndrumarea desfășurărilor acțiunii”⁸⁰. Mircea Popa⁸¹ constată, cu deplin te-

74. *Opere*, 8, Mențiuni critice, „Minerva”, București, 1978, p. 34.

75. *Op. cit.*, p. XXXVII.

76. Anton Holban, *Opere*, III, „Minerva”, București, 1975, p. 487.

77. *Opere*, 8, Mențiuni Critice, „Minerva”, București, 1978, p. 162.

78. Mircea Popa, *op. cit.*, p. 142.

79. Romulus Demetrescu, *op. cit.*, p. 312.

80. Ovidiu Papadima, *op. cit.*, p. 166.

81. *Op. cit.*, p. 136. Reproducem caracterizarea în întregime pentru a se vedea valoarea acestui scriitor pe nedrept uitat: „V. Beneș constituie pentru literatură noastră un caz cu totul singular. Critic de artă, cu o reputație recunoscută în cercurile de specialitate, el nu s-a manifestat în domeniul literar decît incidental, alegîndu-și drept obiect un gen dificil și insolit: fantasticul, căruia i-a rămas credincios pînă la capăt. Cele două volume de nuvele pe care le-a publicat la un interval destul de mare unul de celălalt *Hanul Roșu* (1939) și *Semn rău* (1943), atestă însă un talent cu totul deosebit în acest gen, reușind să-l impună dintr-o dată în cercurile literare interbelice drept o mare promisiune. Factura autentică a inspirației sale, ca și modul de tratare original pe care îl aduce, îi crează un statut aparte în seria scriitorilor de fantastic românesc, asigurîndu-i un nume și o existență literară indubitabilă”.

mei, că „V. Beneș constituie pentru literatura noastră un caz cu totul singular” și că „cele două volume de nuvele pe care le-a publicat la un interval destul de mare unul de celălalt *Hanul roșu* (1938) și *Semn rău* (1943), atestă un talent cu totul deosebit în acest gen, reușind să-l impună dintr-o dată în cercurile literare interbelice drept o mare promisiune”. E și motivul pentru care volumul s-a epuizat repede, editorul fiind mulțumit de alegerea făcută.

Următoarea carte din seria generală era o piesă de teatru, *Comedia Fantasmelor* de Dan Botta. Ea a apărut după poeziile lui Teodor Murășanu, deși editura o așează întotdeauna în fruntea listelor sale.⁸² Dan Botta era apreciat de cei de la *Abecedar* unde debutase cu poezie și lucra, în acea vreme, ca director, sub președinția profesorului Dimitrie Gusti, în Comitetul de redacție al Enciclopediei Române. Recunoscut ca poet prin acuratețea limbajului, dar preocupat, în egală măsură, de filologie, artele plastice, muzică, publicând foiletoane și eseuri în *Rampa*, în *Gîndirea*, era socotit un scriitor singular care „a știut să dea limbii noastre deopotrivă un sunet care nu s-a mai auzit pînă la el” și care „n-a semănat fără îndoială cu nimeni, decît cu el”⁸³. Se poate că Emil Giurgiuca a sperat ca teatrul prietenului său să aibă succes în librărie, îndeosebi în Ardeal, dată fiind descendența lui Dan Botta din una din cele mai vechi familii maramureșene din ținutul Chioarului, luptătoare pentru drepturile românilor transilvăneni.

În octombrie 1938,⁸⁴ Octav Șuluțiu lauda editura pentru a fi „aruncat pe piață șase volume, un roman, un volum de nuvele, unul de critică literară, o piesă de teatru și două volume de poezii”, pretinzînd, totodată, planul de toamnă: „Vor apare mai întîi ediția a II-a din „*Papucii lui Mahmud*” a lui Gala Galaction. Vor urma la distanțe e-

82. Romulus Demetrescu, în încheierea articolului *Cărți, în Pagini literare*, V (1938) nr. 6—7—8, p. 278—288, serie următoarelor scrieri: *Cazul Maicii Varvara*, un roman ce se ridică puțin din comunul scriitorilor d-lui Damian Stănoiu; George Todoran, *Rod peste mîine* (poeme), Mihai Beniuc, *Cîntece de pîrzanie*, Oct. Șuluțiu, *Pe margini de cărți*, Victor Beneș, *Hanul roșu* (nuvele), Teodor Murășanu, *Lilioară* (poeme) și Dan Botta, *Comedia Fantasmelor*.

Ultimele șase volume cu cari excelenta editură a d-lui Miron Neagu de la Sighișoara s-a prezentat la Săptămîna Cărții, bătînd recordul grijei și acurateței în materia aceasta, vor fi bogat înrestate în cronică viitoare”; Ziarul *România*, nr. 24, din 25 iunie 1938, anunță și el volumul printre cele pe care editura sîghişoreană le „lansează pentru ziua cărții”, iar în nr. 27, din 28 iunie 1938 și următoarele îl anunță la rubrica „Cartea nouă” cu mențiunea „a apărut” alături de *Pe margini de cărți* de Octav Șuluțiu. De Săptămîna cărții, din 1938, volumul era oricum apărut, așa că el nu poate fi considerat că a apărut în anul 1939 cum procedează în marea majoritate istoria noastră literară, chiar și în Dan Botta, *Scrieri*, vol. 4, EPL, 1968, p. 396.

op. cit., p. 400.

83. Toma Vlădescu, *Prefață pentru biografia lui Dan Botta*, în vol. Dan Botta, op. cit., p. 400.

84. *Art. cit.*

gale: „Destine”, nuvele de Lucia Demetrius, „Variațiuni plastice” de V. Băneș, „Dictando divers”, eseuri de Perpessicius și „Studentii, Ceka și moarte”, vol. I de Alia Rachmaninova, în traducere. Aceasta până la Crăciun doar”. Plan ambițios, realizat numai în parte. Reeditarea romanului lui Gala Galaction se va face la propunerea lui N. D. Cocea, scoțându-se pe un succes de librărie. Cartea este sub tipar în noiembrie 1938, fiind anunțată astfel în ziarul *România*⁸⁵ și va apare în curând, oricum înaintea amintirilor lui Ion Vlasu anunțate de același ziar, care, la sfârșitul lui noiembrie, precizează: „Editura „Miron Neagu” din Sighișoara, al cărui debut a impresionat prin felul cum au fost prezentate o seamă de cărți ale tinerilor scriitori, anunță pentru sezonul acesta următoarele cărți: Octavian C. Tăslăuanu, „Sub flamura națională” — memorii din timpul neutralității, Ion Vlasu, „Am plecat din sat”, roman și Lucia Demetrius, un volum de nuvele”.⁸⁶ Erau planificate să apară „în primele zile din decembrie”, dar, se pare, numai amintirile lui Ion Vlasu au fost tipărite la timp. Imprimarea lor a început în toamnă, când scriitorul se găsea la Sighișoara, după cum informa, din Timișoara, pe Ion Chinezu, la 16 noiembrie 1938: „La Sighișoara am stat vreo patru zile, astfel că s-a tipărit sub ochii mei o coală din cartea pe care o știu. Peste 10—15 zile cred că voi putea să-ți trimit un exemplar”⁸⁷. Scriitorul nu greșea. *Am plecat din sat* vede lumina tiparului „în primele zile din decembrie” din momentul ce este premiată de Academia Română cu premiul V. Adamachi, de 5.000 lei, pe anul 1938. Raportul întocmit de Sextil Pușcariu sublinia „darul natural și simplu de povestitor” al autorului, „instinctul artistic” ce-au dat „pagini atât de cuceritoare prin sinceritatea lor și prin lipsa de orice artificiu”.⁸⁸ Cartea a avut și succes la apariție, cronicile din epocă fiind unanime în a consemna valoarea artistică a lucrării.⁸⁹

Celelalte două cărți apar abia la începutul anului următor. Volumul de nuvele al Luciei Demetrius, *Destine*, este adus la Sighișoara de Octav Șuluțiu, prieten cu scriitoarea din cnaclul „Sburătorul”, poa-

85. Nr. 182, din 30 noiembrie 1938, p.2. Este așadar greșită datarea din cartea lui Gheorghe Călinescu, *Pe urmele lui Gala Galaction*, Ed. „Sport-Turism”, București, 1982, p. 252, unde se indică anul 1942.

86. Nr. 179, din 27 noiembrie 1938, p. 2.

87. V. Fanache, *op. cit.*, p. 2.

88. *Analele Academiei Române*, Dezbatere, Tom. LIX, 1938—1939, p. 243—244 „Premiul V. Adamachi de 5.000 lei (divizibil) s-a acordat în întregime d-lui Ion Vlasu (sublinierile în text) pentru volumul „Am plecat din sat” versuri (!, pe baza următorului raport a d-lui Sextil Pușcariu”, în ședința publică solemnă de la 31 mai 1939.

89. Mircea Zăciu, *Lancea lui Achile*, „Cartea Românească”, București, 1980, p. 34; *Opinii critice* în Ion Vlasu, *Am plecat din sat*, ediția a treia, „Emineescu”, București, 1979, p. 461—478.

te și pentru că Eugen Lovinescu le prevedea acestora „o strălucită soartă literară, deoarece, credea el, deschideau drumul tuturor așteptărilor legitime”⁹⁰. Cartea este amintită de Perpessicius în articolul *Anul literar 1939*, la capitolul proză, ca și cea a lui Octavian C. Tăslăuanu, *Sub flamuri naționale*, la capitolul carte de evocare istorică, portretistică, note de călătorie și memorialistică⁹¹. Între timp, editura mai tipărise o carte de proză, *Legea munților* de Corneliu Axente. „Surprinzător de neașteptată, prin toată făptura ei”⁹², aceasta din urmă a fost întâmpinată atât de critica literară cât și de public cu „totală indiferență” Radu Stanca, scriind în 1941 despre carte,⁹³ se arăta mirat și indignat pentru indiferența criticii față de o lucrare se „susține în ochii cercetătorului literar obiectiv nu numai un frumos debut al autorului, ci și un debut al genului în literatura noastră” — e vorba de literatura de aventuri — „o operă de incontestabilă valoare literară”, cu calități ce o așează „alături de *Urcan Bătrînul* al regretatului Pavel Dan și de *Am plecat din sat* al d-lui Ion Vlasiu, printre cele mai reușite producții ale generației tinere ardelenă”.

Tot în anul 1939, editura mai publică *Povestiri către bunul Dumnezeu* de Rainer Maria Rilke, în traducerea lui Nichifor Crainic, de fapt o reeditare. Rilke este frecvent comentat de esești de la *Abecedar* și *Pagini literare* alături de Mauriac, Malraux, Paul Valery.⁹⁴ Așa se și explică tipărirea lui la Sighișoara. O singură carte de literatură străină tipărită aici dintr-un plan mai larg, nerealizat din cauza războiului.

În anul următor, 1940, editura sighișoreană mai publică *Brume*, poeme de Vlaicu Birna, și *Cremene*, un roman al reghineanului Alexandru Ceușianu. Poemele lui Vlaicu Birna au purtat inițial titlul *Euforii* și trebuia să apară în colecția „Abecedar”, fiind socotit de Emil Giurgiuca „cel dintîi poet moț”, „delicat, de șoaptă lirică”⁹⁵. Era prieten cu cei de la *Pagini literare*, unde publicase versuri și-i ajutase în popularizarea editurii sighișorene și a cărților apărute aici. Nu se știe care a fost cauza schimbării colecției, poate fiindcă Giurgiuca plecase la București. Oricum, deși a trăit mai mult în București, el a păstrat permanent legătura cu scriitorii și revistele de acasă, din Ardeal, Eugen Lo-

90. Ov. S. Crohmălniceanu, *Literatura română între cele două războaie mondiale*, I, EPL, București, 1967, p. 446. A se vedea convorbirea scriitoarei cu Al. Raicu în *Autografe, File de istorie literară*, Ed. Albatros, București, 1983 p. 80.

91. *Opere*, 8, Mențiuni critice, „Minerva”, București, 1978, p. 328. În volumul comemorativ, *Octavian C. Tăslăuanu*, editat de Comitetul județean de cultură și educație socialistă Harghita, se indică, pentru volumul *Sub flamuri naționale*, anul 1935.

92. Romulus Demetrescu, *op. cit.*, p. 313.

93. *Literatura de aventuri și „Legea munților” de Corneliu Axente*, în *Transilvania*, 72, nr. 3, mai 1941, p. 227—229.

94. Nae Antonescu, *art. cit.*

95. *Op. cit.* p. 27.

vinescu caracterizându-i poezia din primul volum, *Cabane albe* (1936) „amestec de ruralism ardelean și modernism bucureștean”⁹⁶.

În aceeași colecție au mai apărut două cărți, dar necuprinse inițial în planul editurii. Prima este *Mărturia unui inculpat*, în 1942, a militarului și ziaristului craiovean, stabilit o vreme în Ardeal, Paul Constant (Paul Constantinescu), director, împreună cu Eugen Constant, al unei elegante reviste de literatură, critică și de artă⁹⁷, care era *Provincia literară*, fondată în 1932, cea de a doua este o carte de eseuri, *Peisaj ardelean*, a lui Grigore Popa, tipărită în octombrie 1943. Se pare, că ambele cărți s-au imprimat la solicitările autorilor.

Alte cărți apărute la Sighișoara nu sînt cuprinse de nici o listă a editurii. E vorba de *Credințe ucise*, versuri de Ion Steriopol, *Petale risipite*, versuri de Simeon Crețu, cu o prefață de Const. R. Crișan, și *Monografia județului Țirnava Mare*, scrisă de un colectiv și tipărită cu prilejul aniversării a 25-a a Unirii Transilvaniei cu patria mamă. Foia de titlu a ultimelor două are înscrisă indicația: „Tipografia Miron Neagu, Sighișoara”, pe cînd volumul lui Ion Steriopol: „Editura Miron Neagu, Sighișoara”. Toate însă poartă în caseta tipografică specificația „S-a tipărit acest volum în tipografia Miron Neagu din Sighișoara în anul ...” spre deosebire de toate celelalte în caseta cărora se scrie: „Această carte s-a tipărit în atelierele editurii ...”

N-au apărut însă cîteva volume anunțate mereu de editură și, prin ea, de presa vremii. Una dintre aceste cărți este *Dictando divers*, cronici literare ale lui Perpessicius. Volumul fusese planificat să apară în editura sighișoreană încă în toamna anului 1938, după cum îl anunțase autorul într-un interviu din ziarul *România*⁹⁸. Într-o scrisoare din 6 noiembrie 1938, autorul *Mențiunilor critice* îi comunica lui Camil Baltazar: „*Dictando* ... e o carte la care țin pentru un număr de pagini lirice din el, dar se pare că n-are noroc. Miron Neagu, cum era și de așteptat, trece prin zile grele editorialmente. A rămas pe începutul anului viitor — tot e bine, dacă nu cumva s-o amîna definitiv”⁹⁹. Previziunea s-a adeverit, cartea fiind amînată, a apărut în 1940 la „Fundatii”. Atît editura cît și consilierii ei nu s-au achitat astfel față de unul dintre cei mai loiali și fideli comentatori ai operelor apărute aici și unul dintre principalii susținători ai editurii sighișorene.

O altă carte anunțată în mai multe rînduri de editură a fost romanul *Un om caută mîntuire*, redactat într-o primă variantă de Octav Șu-

96. *Istoria literaturii române contemporane, 1900—1937*, „Minerva”, București, 1975, p. 171.

97. V. Fanache, *op. cit.*, p. XVII,

98. Nr. 22, din 23 iunie 1938, p. 2: „pregătesc pentru toamnă al patrulea volum din „Mențiuni critice”, la „Fundatiile Regale”, iar la „Miron Neagu” (Țirnava și minunata editură din Sighișoara) înțlia serie din „Dictando divers”.

99. Perpessicius, *Opere*, 9, „Minerva”, București, f.a., p. 5—6

luțiu încă în vara anului 1939. Nemulțumit, autorul termină de redactat o a doua variantă abia în noiembrie 1941, când editura trecea prin mari greutăți financiare. Volumul apare, în 1943, la „Socec“, sub titlul *Mintuire*¹⁰⁰. Din diferite motive, poate tot financiare, n-au mai apărut nici celelalte cărți: *Cronici literare* de Ion Chinezu, *Insemnări critice* de Romulus Demetrescu, *Variațiuni plastice* de V. Beneș sau *Studentii, Ceka și moarte* de Alia Rachmaninova. Înainte de a se retrage de la editură, Emil Giurgiuca intenționase să publice „un studiu foarte interesant despre Dostoiewski“ al lui Sergiu Ludescu, scriitor cu vederi de stînga, colaborator al revistei studentești *Cădran*. Plecarea pe front și moartea prematură a autorului a împiedicat tipărirea studiului.

S-a putut observa, credem, că adevăratul ferment al acestei îndrăznețe și eficace întreprinderi culturale a fost poetul Emil Giurgiuca. Bineînțeles, fără să-i negăm meritele editorului care a fost Miron Neagu. Fiind un iubitor al cărții și un prieten al scriitorilor, remarcat prin cîntec și frumusețea tiparului, el a investit încredere și, mai ales, capital. Iar pe lângă acestea, casa lui a fost deschisă în permanență scriitorilor care găseau la el sălaș de odihnă și masă pe timpul tipării lucrărilor. „Scriitorii tineri ardeleni au găsit în Miron Neagu nu numai un editor, ci și un frate mai vîrstnic care i-a primit în casa lui, ajutîndu-i și încurajîndu-i moral și material, fapt unic, fără precedent în istoria literaturii transilvănene“ — va scrie, peste ani, Emil Giurgiuca¹⁰¹; „Nu odată — notează Vlaicu Birna¹⁰² — tinerii scriitori care veneau să-și aducă manuscrisele sau să-și supravegheze tipărirea cărților, găseau un loc de masă și adăpost de zile și săptămîni în casa lui Miron Neagu“. Pe bună dreptate, deci, Mihai Beniuc, îl socotea, pentru tot ce a făcut, „din toate punctele de vedere un perfect Mecena“¹⁰³. Ceea ce însă îi revine poetului și omului Emil Giurgiuca, cel puțin în primii doi ani de activitate a editurii, este adunarea manuscriselor, selectarea lor, orientarea întregului plan editorial. Scrisorile trimise prietenilor, cîte se vor mai fi păstrat, ca și mărturiile unora dintre ei sînt o dovadă peremptorie. Pe lângă — Ion Chinezu insistă mereu să-i trimită manuscrisul lucrării — după cum am mai remarcat — carte care „va trebui neapărat să apară“ din mai multe motive: „Lasă autocritica excesivă! Tu ai scris atîtea lucruri frumoase! Dar mai de preț decît operația de disecție a criticii tale, este nobila impresie pe care o lași cititorului: existența unei lumi de idei pe care spiritul tău sfredelitor le înalță peste materialul interpretat. Tu nu ești un recenzent. Ești un adevărat spirit critic. Cartea ta ar fi un model, în felul ei, de conștiinciozitate profe-

100. Octav Șuluțiu, *op. cit.*, p. XXXVIII; George Baiculescu, *Cronică bibliografică*, în *Revista Fundațiilor Regale*, X (1943), nr. 8, p. 449.

101. *Referință cit.*

102. *Idem*.

103. *Art. cit.*

sională, astăzi cind obiectivitatea umblă acoperită¹⁰⁴. I-a găsit și un titlu — se vede că, în acea vreme, era o adevărată penurie — *Sinteze*, „potrivit calităților de expresie și conținut al cronicilor literare”¹⁰⁵. Aceleași insistențe pe lângă Mihai Beniuc, devenit, în corepondență, „stilpnicul tăcerii” sau pe lângă alții atîția. „Mă doare insistența lui și totuși ezit să trimit manuscrisul”, va nota Ion Vlasiu în 1938¹⁰⁶, fiindcă Giurgiuca „știe să aștepte și aceasta este calitatea cea mai de preț”. Pe măsură ce-i parveneau manuscrisele lucrărilor, le citea, le îndrepta și le introducea la tipar. De aceea editura tipărea mai multe cărți deodată, unele din colecția „Abecedar”, altele din cea generală. Giurgiuca era un mare prieten dar și un om de cultură, un „judcător cu bagheta înflorită și camarad al fraților săi de visuri, în slujba cărora a închinat cel mai bun al său timp și pentru care a întemeiat, cu ajutorul rarului mecenat din Sighișoara, editorul Miron Neagu, frumoasa colecție de poezie *Abecedar*”¹⁰⁷.

Străduințele celor doi n-au fost zadarnice. Au tipărit, în cîțiva ani, lucrînd fără linyotip, culegînd manual și imprimînd cu mașină plană, asistînd în tipografie și făcînd corectură, peste douăzeci de volume, multe dintre ele de valoare incontestabilă, atît mai mult cu cît multe erau lucrări de debut. Valoare remarcată ca atare în epocă, recunoscută și astăzi. Pe de altă parte, cărțile editurii sîghîșorene au fost laudate, nu o dată, și pentru frumusețea tiparului. „După cum se poate convinge oricine a urmărit revistele literare — observă Teodor Murășanu¹⁰⁸ — la această editură semnează numai autori tineri, dar talentați, pe care, cu excepția lui Octav Șuluțiu, nu-i mai găsim în cataloagele nici unei edituri din țară. E un curaj acesta și un merit al întreprinderii grafice de la Sighișoara. Cu atîta însă — continuă poetul din Turda — am spus prea puțin. Invităm pe oricare bibliofil să urmărească și să compare condițiunile tehnice cu care se prezintă editura sîghîșoreană. Sînt, într-adevăr, de-un gust și de-o îngrijire, în fața cărora cel puțin de o vreme încoace, cărțile tipărite de către editurile-mamut din Capitală, ni se pare o rușinoasă maculatură”. Profira Sadoveanu, discutînd „toaleta cărților” și „formele originale” utilizate de editurile occidentale, se oprește — într-un articol¹⁰⁹ — la cărțile tipărite la Sighișoara, lăudîndu-le: „Am avut o surpriză plăcută acuma de curînd, de săptămîna cărții, cunoscînd cîteva volume dintr-o editură nouă, „Miron Neagu” Sighișoara. O haină decentă, destul de simplă, o ti-

104. V. Fanache, *op. cit.* Intr-o scrisoare din Sighișoara, din 9 septembrie 1938, Ion Vlasiu îi scria lui Ion Chinezu, printre altele: „Cu Giurgiuca ne plimbăm adeseori... Vorbim de volumul *Sinteze* al celui mai modest scriitor român: Ion Chinezu”. (V. Fanache, *op. cit.* p. 178).

105. Nae Antonescu, *op. cit.*, p. 203.

106. *Op. cit.*, p. 109.

107. Perpessicius, *Opere*, 9, p. 26.

108. *Însemnări*, în *Pagini literare*, V. (1938), nr. 4—5, p. 223

109. *Art. cit.*

păritură ireproșabilă, netă, clară, simpatică; hirtie bună pe cât se poate la noi în țară, legătură solidă, bine lucrată", după care înșiră cărțile tipărite pînă la acea dată, făcînd și mici observații cu privire la coloritul unor coperte. Și pentru Octav Șuluțiu¹²⁰ editura „Miron Neagu” „s-a ridicat de la început printre primele ale țării prin perfecțiunea tehnică a tipăriturilor sale”. Cărțile sînt astfel „o bucurie pentru ochi, cum sînt și pentru suflet”, fapt pentru care — după opinia criticului Romulus Demetrescu¹¹¹ — „editura de la Sighișoara ar merita un premiu”, distincție pe care a și primit-o la una din expozițiile de carte. Editura sighișoreană se constituie astfel într-o mare realizare culturală, Miron Neagu fiind un tipograf cu experiență, îndrăgostit de munca sa. A fost „primul editor științific din Transilvania” din perioada interbelică¹¹², iar editura, depășește entuziasmele tinereții” remarcîndu-se printr-o organizare sistematică, profesionistă și avînd un amplu program de perspectivă, susținut în general de competența estetică a lui Emil Giurgiuca”. De aceea inițiativa sighișoreană — notează mai târziu Perpessicius¹¹³ — „a însemnat nu numai o dată în istoria tiparului și editurii, dar și un act de înaltă și temerară moralitate. Frumusețea grafică a tipăriturilor de la Sighișoara, simplitatea albă a copertelor și eleganța înflorată a literelor a afirmat și impus, dintru început, un stil, de la care nu s-a abătut niciodată”.

Bucurîndu-se de prestigiu, editura instituie, în toamna anului 1938, un premiu de 30.000 de lei, pentru roman premiu care trebuia să fie decernat înția oară la 1 martie 1939. Din juriul constituit de editură făceau parte: Liviu Rebreanu, ca președinte, Perpessicius, Șerban Cioculescu, Dan Botta, Ion Chinezu, Octav Șuluțiu, și Emil Giurgiuca, ca membri. Romanul premiat trebuia să fie „de valoare excepțională”, regulamentul prevăzînd „obligatia autorului de a ceda editurii spre tipărire manuscrisul premiat pentru înția ediție și cele următoare, primînd în schimb în afara premiului, drepturile de autor fixate la 20% din prețul realizat la vînzarea cărții respective”¹¹⁴. Nu se cunoaște existența vreunui roman premiat de editură, cum nu se cunoaște nici motivul. Oricum și numai instituirea premiului și, mai ales, componența juriului învederează marele prestigiu de care se bucura editura sighișoreană în epocă.

Începînd cu anul 1939, poate și datorită declanșării războiului, editura trece prîn greutăți financiare. Deși susținut de inginerul Ion Vasiliu¹¹⁵, de la *Monitorul oficial*, Miron Neagu este obligat să anga-

110. *Idem*.

111. *Op. cit.*, p. 313.

112. Nae Antonescu, *art. cit.*

113. *Ref. cit.*

114. În *România*, I, nr. 142, din 21 octombrie 1938, p. 2; *Premiul Editurii Miron Neagu*, în *Pagini literare*, V (138), nr. 6—7—8, p. 296.

115. Nae Antonescu, *art. cit.*

jeze, în 1939 un împrumut de 1.375.000 de lei, iar, în 1942, un altul de 1.500.000 de lei de la Creditul Meșteșugăresc din București. Solicitase și un ajutor oficial, dar i s-a acordat doar o sumă derizorie de 2.000 de lei¹¹⁶. După 1940, editura trecea prin momente grele. „De O vreme încoace — notează George Popa, în 1942¹¹⁷ — nu s-au mai produs apariții noi. Motivul trebuie căutat în împrejurările prin care trecem”. Cu toate acestea, editura își făurise un plan ambițios pentru anii războiului, care prevedea tipărirea operei clasice române, dar și a unor scriitori contemporani precum Sadoveanu și Blaga, a unor clasici ruși și francezi, precum și a unui almanah, în mai multe volume, cuprinzând personalități ale culturii și științei românești¹¹⁸. Proiectul a fost conceput, se pare, după plecarea, în toamna anului 1939, a poetului Emil Giurgiuca. El îi scria, încă din vară, lui Ion Chinezu că îi este „peste putință” să mai rămână la Sighișoara. „M-au omorât evangheliștii, vreau să, spun că nu-i mai pot suporta” — mărturisește el¹¹⁹ — cerind vești despre numirea lui într-un post la Cluj, și continuă: „Dan Botta ține să lucrez la Enciclopedie, după ce îmi va aranja detașarea în capitală. De aceea, comunică-mi, cât mai curînd, să nu rămîn pe dinafară din nou”. Pînă la urmă tot cu ajutorul lui Ion Chinezu pleacă din Sighișoara. Din păcate, plecarea poetului Giurgiuca, din cauza multor intrigi țesute de unii intelectuali ai orașului, a însemnat și momentul de declin în tipărirea cărților. Nu s-a mai urmărit un plan riguros, n-a mai avut cine să selecteze manuscrisele și n-a mai avut cine să le caute. De aceea unele din cărțile proiectate să apară au fost mereu amînate, iar pînă la urmă uitate cu totul. Plecarea lui Emil Giurgiuca, sufletul acestei edituri, însemna de fapt sfîrșitul ei. Bineînțeles, nu pot fi excluse războiul, Diktatul, criza, cu tot avantajul lor de probleme, ce-au determinat, în ultimă instanță, încetarea activității. Dar, deși a funcționat doar cîțiva ani editura „Miron Neagu” din Sighișoara intră în istoria tiparului românesc. Intră definitiv prin lucrările tipărite, atunci o promisiune, acum o certitudine; intră prin caracterul de profesionalitate, prin caracterul organizat, științific; intră prin tehnica tipografică ireproșabilă, ce-a însemnat un model în epocă; și nu în ultima instanță, intră prin umanismul deosebit al editorului. Într-un *Carnet*, publicat în *Abecedar*¹²⁰, Emil Giurgiuca lansa îndemnul: „Ar trebui zidită o cetate literară!”. Dacă primele pietre de

116. *Memoriu cit.*; George Popa, *art. cit.*

117. *Idem.*

118. Melinte Șerban, *art. cit.*, Într-o convorbire cu subsemnatul, Miron Neagu mi-a relatat pe larg acest plan.

119. *Scris. cit.* Cu ajutorul acordat de Ion Chinezu, va fi detașat în vara anului 1939 la Cluj, la Liceul de aplicație al Universității, postul de la Sighișoara păstrîndu-i-se pînă în anul 1940, cînd, în urma Diktatului de la Viena, pleacă definitiv la București..

120. Nr. 9—10, din 1933, p. 7.

temelie le-au așezat la Brad, le-au continuat apoi la Turda și Cluj, încununarea s-a săvârșit la Sighișoara prin gândul și fapta celor doi. Poetul Emil Giurgiuca și tipograful Miron Neagu, două nume de rezonanță ale culturii românești în zidirea unui monument de cultură cu emblema săpată pe un turn de cetate a cărții.

NOUVELLES CONSIDERATIONS DU POINT DU VIE DE L'ACTIVITÉ DE L'ÉDITION „MIRON NEAGU” DE SIGHIȘOARA

(Résumé)

L'édition „Miron Neagu” de Sighișoara a commencé son activité dans les premiers mois du 1938, par les efforts des écrivains N.D. Cocea et Emil Giurgiuca et du typographe Miron Neagu — qui a assuré les conditions matérielles nécessaires, en équiper son ancien typographie, née en 1928, avec des spéciaux caractères, d'ancre et de papier. On était la première édition roumaine professionnelle d'Ardeal d'après l'union de cette région avec le pays-mère, en faisant ainsi l'un des aspirations des écrivains, surtout de ces jeunes qui pénétraient difficilement dans les grands éditions de la Capitale.

L'imprimerie de Sighișoara a édité rapidement, par ses deux collections „Abecedar”, dédiées aux jeunes poètes d'Ardeal et par sa collection générale, réservée pour toutes les genres, des œuvres représentatifs de la culture roumaine, signées par : Gala Galaction, Ion Vlasiu, Octav Șuluțiu, Lucia Demetrius, Dan Botta, V. Beneș etc.

Simultanément les livres furent présentés sous un aspect graphique agréable, et pour celui-ci l'édition fut appréciée à sa juste valeur, en recevant le prix de la semaine du livre.

L'importante institution de culture se fait interrompu son activité en 1943, à cause des adversités du deuxième guerre mondiale.

CAZANIA LUI VARLAAM ÎN JUDEȚUL BISTRIȚA-NĂȘĂUD

LAZAR URECHE

Capitol captivant al istoriei noastre culturale medievale și moderne, circulația vechilor tipărituri și manuscrise românești a constituit forma cea mai vie de manifestare a unității spirituale a poporului român.

Scrise românește, pentru neamul întreg, aceste cărți n-au cunoscut granițe, ele răspîndindu-se cu o repeziciune uimitoare dincolo de fruntariile arbitrare impuse poporului român, încît, imediat după ieșirea lor de sub teascurile tipografilor din Moldova ori din Țara Românească, le întîlnim chiar în cele mai izolate localități ale Transilvaniei, întocmai cum cele editate în această provincie au luat drumul satelor și țărmurilor de peste Munți.

În cadrul cercetărilor sistematice din ultimii ani, întreprinse pe întreg teritoriul țării de către specialiști ai muzeelor și ai oficiilor județene pentru patrimoniul cultural național, au fost identificate numeroase astfel de tipărituri, uneori colecții întregi, nesemnalate încă. Afirmarea este valabilă și pentru județul Bistrița-Năsăud, spațiu în care se află un valoros fond de carte veche românească, carte ce provine din aproape toate centrele tipografice românești. Dintre acestea, de o înaltă prețuire din partea posesorilor și a comunităților s-a bucurat *Cartea românească de învățătură* sau *Cazania lui Varlaam*, editată, prin grija mitropolitului Varlaam, la Iași, în anul 1643.

Limbajul plastic și viguros, cu un puternic accent popular, conținutul și veșmîntul grafic deosebit în care a fost imprimată *Cazania lui Varlaam*, au asigurat acesteia cea mai largă răspîndire dintre toate vechile tipărituri românești. Scrisă „pentru toată seminția românească” și destinată pentru învățătura poporului, valoroasa tipăritură a mitropolitului Varlaam a contribuit la propagarea ideilor despre originea comună a românilor și la întărirea conștiinței lor de unitate etnică. Ea a cunoscut o intensă circulație în întreg spațiul românesc și, mai cu seamă, în Transilvania, unde, pînă în prezent, s-au depistat

peste 200 de exemplare¹, dintre care 18 le atestăm în ținuturile Bistriței și Năsăudului², 9 dintre ele pentru prima dată.

Activitatea de identificare și cercetare științifică a exemplarelor păstrate în această parte a Transilvaniei a început încă din ultimii ani ai secolului trecut. Un astfel de exemplar, care la 1781 se afla în proprietatea lui Zaharia Lupu dintr-un sat de pe Valea Birgăului (probabil Prundu Birgăului), este amintit de către S. Fl. Marian în anul 1900³.

Cu ocazia cercetărilor întreprinse pe teren, N. Iorga semnalează, în anul 1906, existența unui exemplar al *Cazaniei lui Varlaam* în colecția Gimnaziului român din Năsăud⁴.

Cercetările prilejuite de împlinirea a 3 secole de la apariția *Cărții românești de învățătură* au dus la depistarea și studierea a noi exemplare ale acesteia ajunse în Transilvania. Așa, bunăoară, Florea Mureșan dezvăluie prezența a 21 noi exemplare⁵ în această provincie, dintre care 3 (Bozieș⁶, Rebra⁷ și Romului⁸) în ținutul Bistriței și Năsăudului.

Studiile recente au dezvăluit existența și circulația a noi exemplare pe teritoriul județului Bistrița-Năsăud. Cercetătorul Florian Dudaș arată prezența, încă în anul 1643, a unui exemplar al *Cazaniei lui Varlaam* în satul Orheiu Bistriței, care, prin secolul al XVIII-lea, a ajuns în vestul Transilvaniei și, în cele din urmă, în biblioteca Muzeului Țării Crișurilor din Oradea.⁹ La 14 martie 1643 această *Carte românească de învățătură* a fost cumpărată de marele logofăt al cancelariei domnești, Mihașcea Duraș, chiar din mîna mitropolitului Varlaam, pentru ca, la scurt timp, să o ducă la Orheiu, în părțile Bistriței, fiind socotit drept primul exemplar pus în circulație¹⁰.

Existența și circulația altor exemplare ale valoroasei tipărituri ieșene au fost semnalate recent, de către același cercetător, în alte 4 localități ale județului: Măgurele, Năsăud, Sebiș și Țentea¹¹.

1. Florian Dudaș, *Cazania lui Varlaam în vestul Transilvaniei*, Edit. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1979, p. 119.
2. Vasile Raus (vezi *Biserici de lemn din țara Năsăudului*, în *Indrumător bisericesc*, editat de Arhiepiscopia ortodoxă română Cluj-Napoca, București, 1978, p. 239) afirmă că biserica din Suplai deține un exemplar al *Cazaniei lui Varlaam*, afirmație pe care cercetările noastre o infirmă.
3. S. Fl. Marian, *Inscripțiuni de pe manuscrise și cărți vechi din Bucovina*, Suceava, 1900, p. 92.
4. N. Iorga, *Scrisori și inscripții ardelenice și maramureșene* vol. II, București, 1906, p. 136—137.
5. Vezi Florian Dudaș, *op. cit.*, p. 36.
6. Florea Mureșan, *Cazania lui Varlaam, 1643—1943. Prezentare în imagini*, Cluj, 1944, p. 207.
7. *Ibidem*, p. 210—211.
8. *Ibidem*, p. 211.
9. Florian Dudaș, *Carte vechi românească în Bihor*, Oradea, 1977, p. 37—38.
10. Idem, *Cazania lui Varlaam*, *op. cit.*, p. 59 și 157.
11. *Ibidem*, p. 40.

Raritatea *Cazaniei lui Varlaam* a făcut ca aceasta să circule, îndeosebi în Transilvania, și sub forma unor copii manuscrise, realizate, cu trudă și migală, de către unii preoți, dascăli ori copişti, în scopul satisfacerii cerințelor, mereu crescînde, ale populației românești. Un astfel de exemplar, datînd din anul 1696, a fost identificat și în părțile Năsăudului, la Curtuiuş (azi Perişor), care, în anul 1925, a fost donat de către preotul Andrei Giurgiuca Muzeului eparhial din Cluj¹².

Din cele prezentate mai sus rezultă că, în decursul a 8 decenii, pe teritoriul actual al județului Bistrița-Năsăud au fost semnalate și în parte cercetate 9 exemplare ale *Cazaniei lui Varlaam* și o copie manuscrisă a acesteia. Din cele 9 exemplare, 4 aparțin și astăzi localităților în care au fost menționate (Măgurele, Năsăud, Romuli și Țentea), iar 3 dintre ele se păstrează în diverse colecții din țară (exemplarul de la Orheiul Bistriței în biblioteca Muzeului Țării Crișurilor din Oradea, cel de la Birgău în colecția de carte veche a Mănăstirii Dragomirna¹³ și cel de la Sebiș la Biblioteca Academiei), nu cunoaștem, însă, locul actual de păstrare al exemplarelor menționate de către Florea Mureșan, în anul 1944, în localitățile Bozieș și Rebra.

Alături de unele date noi privind starea de conservare, circulația și valoarea mărturiilor documentare pe care le conțin exemplarele identificate anterior, studiul nostru prezintă informații utile pentru cunoașterea altor 9 exemplare ale *Cărții românești de învățătură* păstrate astăzi pe teritoriul județului Bistrița-Năsăud, semnalate de noi pentru prima oară.

Lucrarea își propune înregistrarea și catalogarea a unui număr de 18 exemplare ale *Cazaniei lui Varlaam* a căror prezență și circulație o putem atesta în părțile Bistriței și Năsăudului. Catalogul prezintă exemplarele pe localități, fiind incluse și cele atestate anterior, astăzi înstrăinate din localitățile în care au fost identificate. Se va reda forma și starea de păstrare a exemplarelor și vor fi reproduse însemnările manuscrise făcute de-a lungul timpului pe filele și copertele lor, indicii prețioase pentru reconstituirea itinerarului parcurs de acestea în cele aproape trei veacuri și jumătate care s-au scurs de la apariția cărții. Acestea din urmă vor fi selectate, reținîndu-se, mai cu seamă, mărturiile documentare ce privesc deținătorii succesivi, nume de oameni și locuri și cele cu valoare istorică și culturală. Ele vor fi reproduse în ortografia curentă, menținîndu-se pe alocuri, forme arhaice de

12. Florea Mureșan, *op. cit.*, p. 193; Vasile Netea, *Circulația „Cazaniei” lui Varlaam în Transilvania*, în *Revista muzeelor*, VIII, nr. 4, 1971, p. 336.

13. Exemplarul ne-a fost semnalat de către Nicolae Cărlan (Suceava), căruia îi mulțumim și pe această cale.

exprimare, în ordinea în care se întilnesc, cu precizarea filelor pe care se păstrează, a limbii și caracterelor grafice alfabetice în care sînt scrise¹⁴

I. EXEMPLARUL DE LA ARCHIUD

Apartine parohiei Archiud (com. Teaca), inv. 50. Se păstrează în Colecția de carte veche românească de la Protopopiatul Bistrița. Nesemnălat.

Paginație: exemplar incomplet, lipsește foaia de titlu.

Prezintă: F. (1)—(2), 19—384;

f. 1—116

Lipsește: F (3), 1—18;

f.(A)—(D).

Dimensiuni: L = 32 x 19; B = 30,5 x 19.

Legătura: din scoartă de lemn învelită în piele de culoare maro, ornamentată cu motive florale dispuse în chenar marginal, executate prin presare la rece. A avut cheotori metalice.

Mărturii documentare:

F. 19—20:

1834 ianuarie 22

Scris-am eu Ștephan Molvai m. p. ... Epar(hiei) Fărăgăului, Anno 1834, Ian(uarie) 22 cu prilejul visitării (l. rom., chir).*

F. 124 — F.165;

1676

Această sfîntă carte ce să cheamă Ucitelnă o au cumpărat Văscul, feciorul lui Popa Blaqa den Soreș, să fie a lui și(i) a feciorilor săi. Și au cumpărat-o în zilele lui Apalfi Mihail, craiul țarei Arde(a)liului, și mitropolit(ului). Sava. Deci cene l-a învăța procleatul să o fure de la noi, a-

14. De un real sprijin metodologic în întocmirea catalogului de față ne-a fost lucrarea lui Florian Dudaș, *Cazania lui Varlaam*.

Înainte de a trece la descrierea exemplarelor facem precizările:

Cartea românească de învățătură prezintă următoarea paginație:

(4) + 382 (numerotate de la 1—384) + 116 + (4). Filele din partea I-a (filele (1)—(3) de la început numerotate și 1—384 le-am siglat cu F., cele din partea a II-a (1—116) cu f., iar cele 4 file nenumerate de la sfîrșit cu (A), (B), (C), (D).

În întocmirea catalogului am folosit următoarele abreviații: v. = verso; ms. = manuscris; l. rom. = limba română; l. slav. = limba slavonă; chir: = caractere chirilice; lat. = caractere latine; C. = coperta; L = legătura; B = blocul cărții; ... = pasaj nesemnificativ; = pasaj ilizibil, șters = prima jumătate a secolului (x); 3/4 sec. (x) = al III-lea pătrar al secolului (x); 2/2 sec. (x) = a II-a jumătate a secolului (x); 4/4 sec. (x) = ult. pătrar al secolului (x).

Dimensiunile sînt date în centimetri.

cel om să fie trecleat și procleat de 318 ști ce au fostu vă Nechei și de Maica Preacistă și de 12 Apostoli și să fie anatema(t) V(ă)leat 7184 (l. rom., chir.).

F. 244 v:

(1/ sec. XIX)

Însemnare fără importanță documentară.

F. 263:

(1/2 sec. XIX)

Însemnare fără importanță documentară.

Circulația cărții:

Lipsa filelor de la începutul și sfârșitul cărții, unde de obicei, se făceau mai multe însemnări, nu ne permite să cunoaștem îndeaproape modul în care această tipăritură a ajuns în localitatea Archiud. Mărturia documentară de pe filele 124—165 ne dezvăluie faptul că, în anul 1676, exemplarul a fost cumpărat de Văscul, „feciorul lui popa Blaga” din localitatea Soreș(?). Nu cunoaștem, însă, împrejurările și data în care el a ajuns la Archiud.

II. EXEMPLARUL DE LA BOZIEȘ

Imprimat A.

Nu cunoaștem locul actual de păstrare. Menționat la Bozieș în anul 1944.

Referință: Florea Mureșan, *op. cit.*, p. 207.

III. EXEMPLARUL DE LA JOSENI BÎRGĂULUI

Apartine parohiei Josenii Bîrgăului, inv. 470. Se păstrează în Colecția de carte veche românească de la Protopopiatul Bistrița. Nesemnălat.

Paginație: exemplar incomplet, lipsește foaia de titlu.

Prezintă: F.1—3(ms.),4—384;

f. 1—116,(A)—(D).

Lipsește: F.(1)—(3).

Dimensiuni: L = 30,5 x 30; B = 30 x 19.

Legătura: din scoartă de lemn, învelită în piele de culoare maro, ornamentată cu motive florale dispuse în chenare marginale, executate prin presare la rece. A avut cheatori metalice.

Mărturii documentare:

f. lim. de la început:

(2/2 sec XVIII)

Această carte iaste a popii lui Ioan Morar din Șimotelnic (Simionești n.n.) Scris-am eu popa Ioan ca să (se) știe că eu am cumpărat-o (l. rom., chir.).

F. 209:

(2/2 sec. XVII)

Însemnare lipsită de importanță documentară.

F. 218 v:

Însemnare din sec. XVII, tăiată cu prilejul relegării și ștearsă.

F. 223:

1720 iulie 1

Să se știe (că) dat-am eu popa Ghiorghită feciorilor popii Nașcului din Budac 9 florinți și 20 de bani și 8 pe această sfântă Ucitelnă. Să știți(i) că scris-am eu popa Ghiorghită din Budurlău (Budurleni n.n.) zapisde dreptate, anul Domnului ot 1720 measițe iulii, zi întâ(i)e. Așa să știți că o am cumpărat de tăt de la dîșși. (l. rom., chir).

F. 255—261:

1730 martie 16

De aceasta (ca) să (se) știe de această sfântă Ucitelnă cum că o am cumpărat de la preoteasa lui popa Nașcu, cu de la feciorii ei, de la toți, drept 16 florinți, dezlegată toată, risipită. Mărturie (au fost n.n.). Bota Grigorie și diac Ioan, om de 30 de a(n)i, și Alecsa, țircovnicul din Uifalău (Corvinești, n.n.), om de 60 de ani, și eu Grigoraș, diacul din Ragla. Și cu popa Grigorie din Dumitra Mică (Dumitrița n.n.), o am cumpărat de moșie, nimeni să nu o poată scoate de la mine, nece feciorii lui popa Nașcu, nece nime(ni) den rodul lor. Mșța martie, în 16 zile, ani(i) Domnului 1730.

Scris-am eu Grigoraș din Ragla, cu jurămint au lăsat preoteasa cea bătrînă din Budac cine să va afla să o întoarcă înapoi sau cine o va fura să fie afurisit și procleat de cei 318 de (p)reoți den Nechea (l. rom., chir.). f. 28;

1669 ianuarie 5

Stancu Popovici ot Șerbene. V(ă)leat 7177, mta ghenvariu, 5 dni (l. rom., chir.).

f. lim. de la sfîrșit:

(2/2 sec. XVIII)

Această Ocetelnă iaste a lui Ioan Morar Bărlanul (l. rom., chir.). Aceași filă, același autor:

Această Ocetelnă să se știe că iaste (a) lui popa Ioan Morar, paroh în Șimotelnic (Simionești n.n.), neunit (l. rom., chir.).

Circulația cărții:

În anul 1669, la peste două decenii și jumătate de la apariție, acest exemplar al Cărții românești de învățătură se afla în părțile Reghinului, în proprietatea ori folosința lui Stancu Popovici din satul Șerbeni. Mai târziu, către sfîrșitul secolului al XVII-lea sau începutul celui următor, exemplarul a ajuns în părțile Bistriței, în satul Budacul de Sus, constituind proprietatea preotului Nașcu.

După moartea acestuia, tipăritura a ajuns în proprietatea soției și a feciorilor săi, care, în anul 1720, o vînd preotului Ghiorghită din Bುದurleni, localitate situată în partea sudică a județului Bistrița-Năsăud.

Deși, în însemnarea sa, preotul Ghiorghită preciza că această carte a cumpărat-o „de tăt de la dînși“, se pare că tranzacția de mai sus a generat unele obiecții din partea „preotesei cea bătrînă“ — soția lui popa Nașcu —, care nu este menționată ca fostă proprietară. Numai așa ne explicăm faptul că, în anul 1730, același exemplar constituie — potrivit mărturiei documentare de pe filele 255—261 — obiectul unei noi vînzări din partea moștenitorilor preotului Nașcu, în care, printre foștii proprietari, figurează, în primul rînd, soția acestuia și, apoi, fiii săi. De această dată, cartea a fost cumpărată, în prezența a 4 martori, de către popa Grigorie din Dumitrița, la un preț de 16 florini.

Prin a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, această *Cazanie a lui Varlaam* a ajuns în posesia lui Ioan Morar, preot neunit în satul Simionești. Ulterior, probabil în cursul veacului trecut, exemplarul a devenit proprietatea bisericii din Josenii Birgăului.

IV. EXEMPLARUL DE LA LIVIU REBREANU

Imprimat B.

Apartine Depozitului de cărți religioase Năsăud, cartierul Liviu Rebreanu, inv. 63. Se păstrează în Colecția de carte veche românească de la Protopopiatul Bistrița. Nesemnlat.

Paginație: exemplar incomplet, are foaia de titlu.

Prezintă: F.(1)—(3), 1—315, 318—384;

f. 1—116, (A)—(C).

Lipsesc: F. 316—317;

f.(D).

Dimensiuni: L = 32,5 x 19,5; B = 30,5 x 18,5.

Legătura: din scoarță de lemn învelită în piele de culoare maro închis, ornamentată cu motive geometrice, dispuse în chenare marginale. A avut cheoturi metalice.

Mărturii documentare:

F. 22 v.—23 v.:

(sec. XVIII)

Această carte, anume Ocitelă, (este) a lui popa Toader din Blașfalăul de Jos (Blăjenii de Jos n.n.) (l. slavonă, chir.).

F. 24—28:

(2/2 sec. XVII)

Această carte este a mea, Ioan Galea, și a fiului meu Miron și a urmașilor lui ... din Românești ... (l. slavonă, chir.).

F. 64;

Parohia greco-catolică Sesarm. 1889 (sigiliu rotund).
F. 384 v. :

1692 februarie 7

Adecă, eu, Grigorie, scriu șimărturisesc precum (că) am vîndut acastă svîntă carte milostiviei sale, preotul Ursu, din Dindeleag (Livada n.n.) drept 21 de florinți, dinaintea mamei sale pariantelui Metodie din Căsei ș(i) au fost ș(i) preutul Grigoraș din Sinmarghita, fiul lui popa Ioan și dumnealui Lazăr, birăul din Dindeleag, și, pentru credință, am și iscălit ca să se creadă. Pis. Pop Grigorie ot Hangu i Prodan ... Popa Ursu. 7200 ot rogestha 1692, fev. 7 (l. rom., chir.).

f. lim. de la sfîrșit:

1755

Această Ocetelnă ... (este) a mea, a lui Popa Ioan (din) Ruști de Jos (Rusu de Jos n.n.). 17755 (sic!) (l. rom., chir.).

Aceeași filă:

(1/4 sec. XIX)

Însemnare lipsită de importanță documentară.

Circulația cărții:

Pînă în anul 1692, acest exemplar al tipăriturii lui Vărlaam a circulat în Moldova. La început el este atestat în localitatea Românești (jud. Bacău), fiind proprietatea lui Ioan Galea și a lui Miron, fiul acestuia, după care a ajuns în posesia lui Grigorie Pop din Hangu (jud. Neamț). La 7 februarie 1692, acesta din urmă îl vinde, cu 21 de florini și în prezența a 3 martori, preotului Ursu din satul Livada (com. Iclod, jud. Cluj), tipărirea ajungînd astfel în Transilvania. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, cartea constituie proprietatea lui Popa Toader din Blăjenii de Jos — localitate din preajma Bistriței — pentru ca, la 1755, să ajungă la Rusu de Jos (jud. Bistrița-Năsăud), în mîinile lui Popa Ioan. Prin secolul al XIX-lea, exemplarul a ajuns pe valea Someșului Mare, constituind proprietatea bisericii greco-catolice din Săsam (jud. Bistrița-Năsăud.), localitate în care s-a păstrat pînă în anul 1954, cînd a fost transferat la Depozitul de cărți religioase de la Liviu Reboreanu (azi cartier al orașului Năsăud).

V. EXEMPLARUL DE LA MĂGURELE

Apartine parohiei Mărișelu, filia Măgurele, inv. 203. Se păstrează în Colecția de carte veche românească de la Protopopiatul Bistrița.
Referință: Florian Dudaș, *Cazania lui Vărlaam, op. cit.*, p. 40.
Paginație: exemplar incomplet, lipsește foaia de titlu.

Prezintă: F.(2)—(3),1,3—19,21—222,224—268,270—384;
f. 1—108.

Lipsesc: F.(1),2,20,223,269.

f. 109—116,(A)—(D).

Dimensiuni: L = 32 x 19; B = 295 x 19.

Legătura: din scoartă de lemn învelită în piele de culoare cafenie. **Prima copertă este ornată cu motive geometrice. A avut cheotori metalice**

Mărturii documentare:

F. 1:

1927

Roșca Nistor, 1927 (l. rom., lat.).

F. 8:

1916

Damian Grigore. Născut (în) 1899, a ...* în anu(l) 1916 (l. rom., lat.).

F. 262:

(1/2 sec. XVIII)

Să se știe (de) când am fost în Micfalău(?) (Sărata n.n.) *Scris-am eu Nonu Andrei* (l. rom., chir.).

F. 292:

1929 septembrie 1

Nistor Roșca cantor ... Măgurele, la 1 IX. 1929 (l. rom., lat.).

F. 327:

(2/2 sec. XVII)

Cumpărat-am această Ocitelnă cu 12 f(l)orini (l. rom., chir.).

Aceeași filă:

(1/2 sec. XVIII)

Pomenește Doamne pe robii tăi Rechira (?), Petru, Ioana și tot rodul nostru din satul Sărata(?); Simion Macovei. Cene o va vende sau cine o va zălogi să fie proclat și trecleat de 300 și 18 sfinți părinți ... (l. rom., chir.).

Circulația cărții:

Mărturiile documentare — puține, dealtfel, și fără informații complexe — nu ne dezvăluie modul în care exemplarul a ajuns în Transilvania. Potrivit însemnării de pe fila 327, la sfîrșitul veacului al XVII-lea el a fost cumpărat cu 12 florini, iar la începutul celui următor tipăritura se afla, se pare, în satul Sărata, lângă Bistrița. Nu cunoaștem, însă, împrejurările în care ea a ajuns în satul Mărișelu. Prima mărturie documentară sigură care atestă prezența exemplarului în această localitate este de dată tîrzie (1929), dar nu este exclus ca el să fi fost aici încă din secolul al XVIII-lea.

VI. FRAGMENTUL DE LA MĂGURELE

Apartine parohiei Mărișelu, filia Măgurele, inv. 203/b. Se păstrează în Colecția de carte veche românească de la Protopopiatul Bistrița.

A fost descoperit în anul 1979 cu prilejul cercetării Colecției de carte veche românească de la parohia Mărișelu. Prezintă : F. 63—66.

VII. EXEMPLARUL DE LA MĂRIȘELU

Apartine parohiei Mărișelu, inv. 109. Se păstrează în Colecția de carte veche românească de la Protopopiatul Bistrița. Nesemnălat.

Paginație : exemplar incomplet, lipsește foaia de titlu.

Prezintă : F. 1—3, 5—107, 109—384 ;

f. 1—59, 60(ms.), 61—63, 64(ms.), 65—83, 84(ms.), 85—95, 96(ms.), 97—101, 102(ms.), 103—113, 115—116, (A)—(D).

Lipsește : F. (1)—(3), 4, 108 ;

f. 114.

Dimensiuni : L = 31 X 19,5 ; B = 30 X 19.

Legătura : din scoartă de lemn învelită în piele de culoare neagră, ornată cu motive florale dispuse în chenare marginale, executate prin presare la rece. A avut cheotori metalice.

Mărturii documentare :

C.1 (pe forzat) :

(2/2 sec. XVII)

Însemnare în limba slavonă, care a fost ștearsă. Se observă doar anul 7187 (adică 1679 sau 1680).

F. 86 v. :

(1/2 sec. XX)

Flore Cotoc, cantore primuri din 1922, din februarie(e), de când a răposat Mihăilă Botta, fostul cantore (l. rom., lat).

F. 218 :

1916 februarie 18

Ioan Luca, coratoru(l) biserici(i) gr. chat. Nușfaleu (Mărișelu n.n.), 1916, 18 febr. (l. rom., lat.).

F. 268 :

(2/2 sec. XVIII)

Însemnare fără importanță documentară (l. rom., chir.).

F.379 :

1856

Ioan Bota, cantorul bisericii Nazifalăului. An(ul) 1856. Am luat slujba înainte (l. rom., chir.).

F. 384 :

(2/2 sec. XVII)

Insemnare fără importanță documentară (l. slav., chir.).
F. 384 v.

1963 decembrie 6

Botta Florian, născut în anul 1902, cîntăreț în biserica Mărișel... 1963, luna dețembăr, în ziua de 6 (l. rom., at.).

f. 1—15 :

1687 decembrie 4

Această svîntă și blagoslovită carte, anume *Evanghelie Ucitelnoe*, o am cumpărat șerbul lui *Dumnezeu Vasile* (nume tăiat ulterior) *Grigore Sabadișul din Naghifalău* (Mărișelu n.n.) din vidicul *Bistriței* și cu frate(le) său, cu *Ionuț*, și au dat pre dînsa 30 și 4 de mi(e)rte de grîu și au dat pomană în svînta besiarică în sat în *Naghifalău*, unde ias-te hramul Sf. arhangheli *Mihail* i *Gavril*... și au dat (ca) să le hie po-miană sufletească dumnilor sale și a tot rodul lor pîn(ă) (în) al 7(-lea) rod. Și carele va fi preut în *Naghifalău* să aibă a-i pomeni la to(a)te dumnezeeshile liturghii...*, iar de ar uita să ne pomenească la toate dum-nezeeshile liturghii, acela preu încă să n-aibă iertăciune de la Hs. Iar cine ar ispiti să o fure, (s)au să o vinză, (s)au să o zălogească și să o mute din svînta bisearică făr(ă) știrea căruia va fi (preot n.n.), acela să fie trecleat și procleat, anatimat de...*. Și eu, *Grigorie*, cu frate(le) meu, pre mai mare dreptate, am făcut ispisoc să știe tați preuții și să-tenii, că am dat pomană în svînta bisiarică. Datus-au în zilele Mă-riei Sale, birăul din cetatea *Bistriței*, *Imbrea Marton*¹⁵, și (a) pro(to)p(o-de vidic, *Sabou Andriaș*, și (a) pîrcălab(ului) *Hanăș* și (a) domnu(lui) pului) *Vasilie* ot *Mocod*, în ziele Măriei Sale, *Mihail Apafi*, craiul *Ardealului*. Iproci i pria arhiiep(i)sc(o)p i mitropolit *Varlaam* văsea zemlea *Ardeal* i iproci. Și au fost : *Drămbă Lazăr* i *Pop Nicolae*. A(nul) Dom-nului 1687, luna dechembrie, 4 zile, ot bitia mira 7165 (sic ! în realitate 7196). *Ispisal Ieremia Nichifor* ot selo *Mighite* (Mititei n.n.) (l. rom., chir.).

15. Aici este o greșeală. Din decembrie 1686, birău al orașului *Bistrița* era *Ioachim Wallendorfer*, *Imbrea Marton* fiind mort înainte de această dată (vezi *Documente privitoare la istoria Românilor*, colecția *Hurmuzaki*, vol. XV/2, București, 1913, p. 1405). *Imbrea Marton* își începe administrația în anul 1677 (vezi *N. Iorga, Documente românești din arhivele Bistriței*, partea a II-a, București, 1900, p. XXVI) și „guvernează” pînă către sfîrșitul anului 1686, ultima dată fiind amintit în luna septembrie din acest an (vezi *Documente ... Hurmuzaki ... cit. op.*; 1405, doc. MMDXCV).

f. 16 :

(2/2 sec. XIX)

Mihăilă Botta din Nușfalău, născut în anu(l) 1844, cantoru și birău (primar n.n.) 15 ani... cantor în anul 1892 (l. rom., lat.).

f. 16 v. :

(2/2 sec. XVII)

*Pomeni gdni dșe rab.. Ioan, Anuță, Luca, Gheorghină, Mărian, Ana, Gavril, Ioan, Andrei, Dimitrie, Maria, Nastasia, Oanea, Ievdochia, Arenie, Vlad, Roșca., Grigore., Ioana., Ionuț, Anuță, Grigorie, Teodora... * Ioan (pomelnic, probabil contemporan cu însemnarea din anul 1687) (l. slav., chir.).*

Circulația cărții :

Date privind circulația acestei tipărituri pînă în ultimul pătrar al secolului al XVII-lea nu se cunosc. Însemnarea de pe filele 1—12 (partea a II-a), datînd din 1687, ne dezvăluie faptul că, în acest an, exemplarul a fost cumpărat, cu 34 mierțe de grîu, de către frații Grigore și Ionuț Sabadișul din localitatea Mărișelu, donîndu-l, apoi, bisericii de aici, ca „să le hie pomană !” De aproape 300 de ani, această *Carte românească de învățătură* s-a păstrat numai în această localitate, fapt dovedit, dealtfel, și de numeroasele însemnări făcute, în acest răstimp, de către diecii și cantorii bisericii de aici.

VIII. EXEMPLARUL DE LA NĂSĂUD

Se păstrează în Fondul de carte veche românească a Bibliotecii Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca, Biblioteca documentară Năsăud, inv. 152.

Referință : Nicolae Iorga, *Scrisori și inscripții ardelenе și maramureșene op. cit.*, p. 136—137 ; Florian Dudaș, *Cazania lui Varlaam, op. cit.*, p.40. *Paginație :* exemplar incomplet, lipsește foaia de titlu.

Prezintă : F. 4—350, 352—384 ;

f. 1—74, 76—116, (A)—(D).

Lipsește : F. (1)—(3), 1—3, 351 ;

f. 75.

Dimensiuni : L = 29 X 18 ; B = 27 X 18.

Legătura : este deteriorată, se păstrează doar ultima copertă din scoarță de lemn învelită în piele de culoare cafenie închisă.

Mărturii documentare :

F. 21 :

1915

Achizițiune din 7 mai 1915 (sigiliu dreptunghiular).

F. 24, 64, 106, 219, 249, 288, 318 :

(1/4 sec. XX).

Biblioteca Mariană Năsăud (sigiliu).

F. 50, 249, 300 :

(3/4 sec. XX)

Acad. Română, Filiala Cluj, Biblioteca Năsăud (sigiliu).

F. 218 v.

1665, martie 9

Multipăcătosul Gligor Codrescul am scris în zilele lui Io Eustratie Dabița voievod, domnul Țării Moldovei. Vă leat 7173, mta marte 9 (l. slav., chir.).

Aceeași filă :

1661 februarie 26

...Această carte, anume Evanghelie, a Legat-o Pop Toder și soția sa Tudocan (?), pentru pomenirea copiilor părinților lor și pentru iertarea păcatelor lor, în zilele preacinstului și preaiubitului... * nostru domn, Eustratie Dabița voievod... * Hotin, v(ă)l(ea)t 7169, mste fevra-re 26 (l. slav., chir.).

Aceeași filă :

(2/2 sec. XVII)

Insemnare lipsită de importanță documentară.

F. 223 :

(2/2 sec. XVII)

Insemnare lipsită de importanță documentară.

F. 321 :

(sec. XVIII)

Scris-am eu Nichit(a) Gheorghe (l. rom., chir.).

F. 327 :

1675 februarie

Vă dni Dumitrașco voievoda, în zilele lui au lovit leșii, cu cazacii amestecați, în tirgu(l) Botoșeani și au tăiet prea mulți oameni și au rob(it) și au prădat de dimineață pînă la chindie. Unde s-au prădat, tot au tăetu în ziua de Sintî Andre(i), în postu celu mare. Ca să știe anii, și capul lor Hohăl și cu chiașca au fost cu dînșii. Și aici am scris eu, Năstasie... * Văleat 7183, fevraire (l. rom., chir.).

F. 353 :

1659 — 1660

Multipăcătosul Glegore Diac V(ă)l(ea)t 7167 (l. slav., chir.).

F. 354 :

(3/4 sec. XVII).

Vasile Diac (l. rom., chir.).

F. 356 :

(1/2 sec XVIII)

Scris-am eu, Toader, pace și sănătate dumnelorvoastre (l. rom., chir.).

F. 384 v. :

(3/4 sec. XVII)

... *Pop Toader... soția sa Todo(...) *pentru pomenirea copiilor părinților lor și iertarea... * V(ă)l(ea)t 7109 (sic !) ot roj... * (l. slav., chir.).

f. 11 v.

(1/4 sec XX)

Insemnare fără importanță documentară.

f. 36 :

(3/4 sec. XX)

Insemnare fără importanță documentară.

F. 57 v. :

1660 — 1660

... *Vasile Diac. V(ă)leat 7168 (l. rom., chir.).

f. 103 :

1675 februarie

Pomenește pe robul tău, păcătosul Năstasie Iamunco (?). Am scris în zilele lui Dumitrașco Voevod, din mila lui Dumnezeu, domnul Țării Moldovei. V(ă)leat 7183, fev. (l. slav., chir.).

Pe aceeași filă :

(sec. XIX)

Citit(ă) și de mine, Smenescu Gheorghe. Năseud (l. rom., chir.).

Pe aceeași filă :

1660 — 1661

Eu, multpăcătosul, Vasile Diiac. V(ă)leat 7168 (l. slav., chir.).

Pe aceeași filă :

(3/4 sec. XVII)

Eu, Vasilie Diiac (l. slav., chir.).

Circulația cărții:

După apariția de sub teascul tipografiei ieșene, acest exemplar al *Cazaniei lui Varlaam* a circulat un răstimp în Moldova. Dintr-o însemnare din anul 1662, aparținând diacului Vasile „din tirgul Iașilor“, făcută pe o filă care lipsește astăzi, dar publicată de Nicolae Iorga în anul 1906¹⁶, rezultă că, la acea dată, cartea se afla, încă, în Iași.

În anul 1675, tipăritura se afla tot în Moldova, așa cum ne dezvăluie două mărturii ale diacului Năstasie lăsate pe F. 327 și f. 103. Cea de pe F. 327, redactată în românește, ne dă și o informație docu-

16. N. Iorga, *Scrisori și inscripții ... op. cit.*, p. 136—137.

mentară de mare importanță istorică: năvălirea leșilor și a cazacilor, conduși de Hohăl și Chiasca, în târgul Botoșani, care, în ziua de „Sîntî Andrei“ (30 noiembrie n.n., probabil 1674), au „tăet și au ... robît“ pe „mulți oameni“.

Mărturiile documentare ulterioare nu dau informații privind circulația acestui exemplar în secolul al XVIII-lea și nici nu ne dezvăluie împrejurările în care el a ajuns la Năsăud. Prezența sigură în această localitate este atestată de abia în secolul al XIX-lea, dar nu este exclus ca el să fi fost adus aici încă din veacul anterior.

În ultimele decenii ale secolului trecut, tipăritura a intrat în Colecția Gimnaziului român din Năsăud, fiind studiată parțial de către N. Iorga cu prilejul vizitării acestei instituții în anul 1905. Mai târziu, acest exemplar al *Cărții românești de învățătură* a devenit proprietatea Arhivelor Statului din localitate, pentru ca, în anul 1958 — odată cu separarea bibliotecii de arhive și înființarea Bibliotecii documentare Năsăud în cadrul Filialei Cluj a Bibliotecii Academiei — să fie transferat la această instituție.

IX. EXEMPLARUL DE LA ORHEIU BISTRİȚEI

Imprimat: B.

Se păstrează în Fondul de carte veche românească al Bibliotecii Muzeul Țării Crișurilor din Oradea, inv. (6767)184. Reprezintă primul exemplar cunoscut al *Cărții românești de învățătură* pus în circulație. Referință: Florian Dudaș, *Cazania lui Varlaam*, op. cit., p. 156-168.

X. EXEMPLARUL DE LA PRUNDU BÎRGĂULUI

Se păstrează în Colecția de carte românească de la Mănăstirea Dragomirna (jud. Suceava), inv. 1664/1962.

Referință: S. Fl. Marian, *Inscripțiuni de pe manuscrise și cărți vechi din Bucovina*, Suceava, 1900, p. 90—96.

Paginație: exemplar incomplet, lipsește foaia de titlu.

Prezintă: F.1—384;

f.1—116,(A)—(D).

Lipsesc: F.(1)—(3)

Dimensiuni: L = 32 x 20; B = 29,5 x 18,5.

Legătura: din scoartă de lemn învelită în piele ornamentată prin presare la rece. Are cheotori metalice.

Mărturii documentare:

F. 198;

1781 februarie 28

Eu, Lupul Zaharie, din sat(ul) Bîrgău, dat-am aceagstă sfîntă Evanghelie Ucitelnă la biserica din Căndreni, care o am cumpărat pe bani(i)

mai drepți, și o am dat pomană pentru sufletul meu și a(l) părinților mei și a soțului (sic!) meu și a feciorilor mei. Și o am dat ca să fie (a) sfintei biserici în veci, unde este hramul sfintului Nicolai, iară cine ar fura-o sau ar muta-o la altă biserică să fie ne(i)ertat de Hs. Dumnezeu și de toți sfinții ... 1781, febr., 28 (l. rom., chir.).

F. 262;

(4/4 sec. XVII)

Aici au scris singur, cu mâinile (mîinile n.n.) sale Frențu Mihai, Frențu Samoilă (l. rom., chir.).

F. 268 v. :—271 :

1692:

... Această sântă Ucitelnă o au cumpărat robul lui Dumnezeu Frență Simion și cu giupîneasa dumisale Mărica și fratele dumisale Frență Mihai, Ana, Vasile, Ion și părinții, dumisale Ion, Todosie, Dan, Toder Vasile, Odochie, Todosie, Mărica, Ignat, Chira, Todosie, Sava și au dat-o pomană în biserica cea bătrînă în sat, în Lăpușul de Sus, unde este hramul Precistii. Și altul să nu-și puie mâinile pre dă(n)să, fără numai de neamul nostru să aibă a o otălmăzui (proteja n.n.), nice să o vînză nîme (ni), nice să o mute de la această svântă biserică. Iară cine s-ar afla să o mute de la această biserică sau să o vînză ș(i) să o sâlujască (zălogească n.n.), acela om să fie afurist de trei sute și 18 de oteș(i) (preoți n.n.), care au fost la Nichie și să fie trecăleat și procle(a)t, anatema(t) și adamat, iară cine s-ar afla pe urma (noastră) să de săten(i) să aibă a o otălmăzui. (În zilele) lui (A)pafi Măhai, craiul Ardealului ...*, v(ă)leat de la sazdania 7200, de la Hristos 1692. (A scris popa Gavril Moldovan din Suciul¹⁷) și această carte o au cumpărat în zilele lui popa Precop, să (se) știe (l. rom., chir.) Coperta 2 (pe forzat):

1847

Să se știe de cînd s-au tipărit la Eș, la anul 1643, această carte ce să numește Cazarie și acuma, la anul acesta, 1847, este de 205 de ani (sic! — în realitate 204 ani)... Scris-am eu, preotul Gheorghe Iancovici, presviter (l. rom., alfabet de tranziție¹⁸).

Pe șnit:

(1/2 sec. XX)

Dorna Candreni (. rom., lat.).

Circulația cărții:

Mărturiile documentare nu ne dezvăluie date privind circulația cărții în primii 50 de ani după apariția ei și nici legate de împrejură-

17. Cuvintele din text, distruse ori acoperite cu o bandă de hîrtie, ce nu s-au putut descifra au fost reproduse după S. Fl. Marian, *op. cit.*, p. 90—96.

18. S. Fl. Marian (*op. cit.*, p. 96) a indicat greșit: „scrisă cu litere chirilice”.

rile în care ea a ajuns în Transilvania. În anul 1692, exemplarul a fost cumpărat de Frență Simion și de rudele sale, pentru a-l dona bisericii din Lăpușu de Sus (jud. Maramureș). Peste aproape 9 decenii, această valoroasă tipăritură a lui Varlaam se va afla pe valea Bîrgăului (probabil în Prundu Bîrgăului), constituind proprietatea lui Zaharia Lupu, care, în 1781, o dăruiește bisericii din Dorna Candrenilor (jud. Suceava), de unde, în prima jumătate a secolului nostru, ajunge în Colecția de carte veche românească a Mănăstirii Dragomirna.

XI. EXEMPLARUL DE LA REBRA

Imprimat A.

Nu cunoaștem locul actual de păstrare. Menționat în localitate în anii 1940 și 1944.

Referință: Ștefan Buziă, *Protopopii Năsăudului*, în *Arhiva Someșană* nr. 27, Năsăud, 1940. p. 300 ; Florea Mureșan, *op. cit.*, p. 210—211.

XII. EXEMPLARUL DE LA ROMULI

Imprimat B.

Apartine parohiei Romuli, inv. 313. Se păstrează în Colecția de carte veche românească de la Protopopiatul Bistrița.

Referință: Florea Mureșan, *op. cit.*, p. 211.

Paginație: exemplar incomplet, are foaia de titlu.

Prezintă: F.(1)—(3),1—384;

f. 1—67, 79—115,(A)—(D). După f. 67, exemplarul prezintă 9 file albe: (68)—(76).

Lipsesc: f. 68—78,116.

Dimensiuni: L = 29,5 x 18,5; B = 28,8 x 18.

Legătura: din scoartă de lemn învelită în piele de culoare maro, ornamentată cu motive geometrice și florale, dispuse în chenare marginale. Are cheotori metalice.

Mărturii documentare:

f. (76):

(1/2 sec. XVIII)

*August 5, prin ... * Bulzu, Giorge, Scurtu, Ostace, Rusu, Grigo(re), Agapie, Bonte(?), Cira... Onu... Terente (l. rom., chir.).*

Circulația cărții:

Lipsa mărturiilor documentare nu ne dă posibilitatea să stabilim circulația acestui exemplar. Potrivit singurei însemnări, cea de pe fila albă (76), însemnare ce datează din prima jumătate a veacului al XVIII-lea și care menționează nume de persoane, frecvente și astăzi în localitatea Romuli, putem afirma că această *Carte românească de învățătură* exista aici încă din acea perioadă.

XXIII. EXEMPLARUL DE LA SEBIȘ

Se păstrează în Biblioteca Academiei Române, CVR, II, 45.
Referință: Florian Dudaș, *Cazanii lui Varlaam*, op. cit., p. 40.

XIV. EXEMPLARUL DE LA SIMIONEȘTI

Apartine parohiei Siminești (com. Budacu de Jos), inv. 199. Se păstrează în Colecția de carte veche românească de la Protopopiatul Bistrița, Nesemnlat.

Paginație: exemplar incomplet, lipsește foaia de titlu.

Prezintă: F.9, 18, 24—25, 27—41, 43—66, 68—89, 92—197, 199—207, 211—249, 251—266, 269—339, 347, 360—363;

Lipsește: F. (1)—(3), 1—8, 10—17, 19—23, 26, 42, 67, 90—91, 198, 208—210, 250, 267—268, 340—346, 348—359, 364—384;
 f. 1—28, 30—40, 42—103, 105—116, (A)—(D).

Dimensiuni: B = 30,5 × 18,5.

Legătura: lipsește.

Mărturii documentare:

F. 107, 111, 139;

Însemnări fără importanță documentară.

F. 223;

(1/2 sec. XVIII)

Scris-am eu, Co(s)ta(n)din, diac ot Jelna (l. rom., chir.).

Pe aceeași filă:

(1/2 sec. XVIII)

Sănătate... popa Ivan din Jelna* (l. rom., chir.).

F. 333:

(2/2 sec. XVIII)

*Popa Gavrilă...** (l. rom., chir.).

Circulația cărții:

Lipsa copertelor și a unui însemnat număr de file, pe care, fără îndoială, s-au făcut însemnări, fac imposibilă cunoașterea îndeaproape a circulației acestui exemplar.

Mărturiile documentare păstrate pe fila 223, aparținând preotului Ivan și diacului Constantin, ambii din Jelna (sat din județul Bistriței), datînd din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, duc la concluzia că acest exemplar al *Cazaniei lui Varlaam* s-a aflat o perioadă în această localitate, pentru ca, apoi, probabil în cursul veacului trecut să ajungă la Simionești.

XV. EXEMPLARUL DE LA SÎNMIHAIU DE CÎMPIE

Apartine parohiei Sînmihaiu de Cîmpie, inv. 335. Se păstrează în Colecția de carte veche românească de la Protopopiatul Bistrița. Ne-semnalat.

Dimensiuni : L = 31,5 × 19, B = 30 × 19.

Paginație : exemplar incomplet, lipsește foaia de titlu.

Prezintă : F. 6—216, 219—237, 239—249, 251—384 ;

f. 1—112, 114—116.

Lipsește : F. (1)—(3), 1—5, 217—218, 238, 250 ;

f. 113, (A)—(D).

Legătura : din scoartă de lemn învelită în piele de culoare neagră, ornamentată, prin presare la rece, cu motive geometrice și florale, dispuse în chenare marginale. A avut cheotori metalice.

Mărturii documentare :

F. 148 v. :

1905 martie 9

Aicia a scris Huci Ionică în Martie într-a 9-a. Anu(1) 1905 (l. rom., chir.).

F. 252—253 :

(sec. XVIII)

Însemnare fără importanță documentară.

F. 261 :

(sec. XVIII)

Însemnare fără importanță documentară.

F. 262—271 :

1801 mai 2

Această dumnezeiască carte și Propovădenie, batăr că tare fiind legată de biserica Fiscutului (Sălcuței n.n.), însă fiindcă la biserica Fiscutului nu e de lipsă, așadar ca să nu rămî(i)e în deșe(r)t cuvintu(1) lui Dum(ne)ze(u) nepropovăduit cu a no(as)tră dare de sat...* la biserica Bungardului pentru 9 (adecă nouă) zloți, care au și (im)plinit bunii credincioș(i) creștin(i), adecă ci(n)stitul stăpîn și purtător de gînd a D. Telechi Domocoș, Cadar Peter, au ajutorit cu un zlot, Gurdăn Nechită cu un zlot, Sîngeorzan Onuți cu un zlot, Bulz Grigore un zlot, Tătar Precup un zlot, Diac Dumitru un zlot. La acestea au (im)pli(nit)...* (credin)cioș(i) săteni din S(...*) după puțința sa(1)or n.n.), însă totuș(i) ca legată de biserica Bungardului să rămîie. 1801, mai 2 zile (l. rom., chir.).

f. 21—23 :

(1/2 sec. XIX)

Aceasă carte (în) 1852 au cumpărat cu...* (l. rom., chir.).

f. 28 :

(2/2 sec. XIX)

Însemnare fără importanță documentară.

Circulația cărții :

Împrejurările și anul în care exemplarul a ajuns în partea sud-vestică a județului Bistrița-Năsăud nu se cunosc. Cert este că, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, tipăritura aparținea satului Sălcuța, care, în primul an al veacului următor, o vindea, cu 9 zloți, bisericii din satul Bungard. Datorită faptului că suma nu a fost acoperită în întregime de către locuitorii acestui sat (care au contribuit cu 7 zloți), s-a apelat și la contribuția unei localități învecinate, dar cu toate acestea s-a hotărât ca această carte „legată de biserica Bungardului să rămîie“.

În anul 1852 exemplarul a constituit obiectul unei noi vânzări ajungînd, se pare, în Sînmihaiu de Cîmpie.

XVI. EXEMPLARUL DE LA TELCIU

Imprimat A.

Aparține parohiei Telciu, inv. 5. Se păstrează în Colecția de Carte veche românească de la Protopopiatul Bistrița. Nesemnălat.

Paginație : Exemplar incomplet, are foaia de titlu.

Prezintă : (1)—(3), 6—7, 13—384 ;

f. 1—108, 111—112, 115—116.

Lipsesc : F. 1—5, 8—12 ;

f. 109—110, 113—114, (A)—(D).

Dimensiuni : L = 31,5 × 19, B = 30,5 × 19.

Legătura : din scoarță de lemn învelită în piele de culoare cafenie, ornată cu motive geometrice și florale, dispuse în casete (coperta 2), realizate prin presare la rece. De la cheatori păstrează 2 fixatoare metalice și clapele din piele. Cu prilejul cercetărilor copertelor interioare a fost descoperită o filă dintr-un manuscris slavon.

Mărturii documentare :

F. 225 v. :

1781

Însemnare fără importanță documentară.

Circulația cărții :

Lipsa mărturiilor documentare face imposibilă dezvăluirea împrejurărilor și anului în care acest exemplar a ajuns în localitatea Telciu. Nu este exclus ca el să fi fost adus aici prin secolul al XVIII-lea, cam în aceeași perioadă cu cel din localitatea învecinată Romuli.

XVII. EXEMPLARUL DE LV ȚENEA

Apartine parohiei Sînnicoară, filia Țenea (com. Chionchiș), inv. 77. Se păstrează în Colecția de carte veche românească de la Protopopiatul Bistrița. Nesemnalat.

Paginație : exemplar fragmentar, lipsește foaia de titlu.

Prezintă : F. 92—96, 98—101, 103—149, 151—167, 169—186, 188—191, 194—209, 211—230, 233—234, 238—245, 249—254, 307—308, 312—315, 330—368.

Lipsesc : F. (1)—(3), 1—91, 97, 102, 150, 168, 187, 192—193, 210, 231—232, 235—237, 246—248, 255—306, 309—311, 316—329, 369—384 ;

f. 1—116, (A)—(D).

Dimensiuni : B = 29 × 18.

Legătura : lipsește.

Mărturii documentare :

F. 218 :

(2/2 sec. XVII)

... *Mil, Toder Baciul, Lica Suciul... * Onu lui Gavrel, Nichita Telcean, Dimu (?) Lupu, Peter Condrate, Andrei (?) Tita, Gavrilă Andrei, Birău... * Ionu lui Androne... * Toma Ione și... * (l. rom., chir.).

F. 314 :

1723

Aceasta (ca) să se știe că această carte iaste a satului Țiețea. Ionu Pop o au cumpărat pe seama biserici(i)... * Văleat 1723 (l. rom., chir.).

Circulația cărții :

Date privind circulația cărții în veacul al XVII-lea lipsesc. Po-trivit însemnării de pe fila 314, acest exemplar al *Cazaniei lui Varlaam* este proprietatea bisericii din Țenea încă din anul 1723.

XVIII. EXEMPLARUL DE LA ȚIGĂU

Apartine parohiei Chiraleș, filia Țigău (com. Lechința), inv. 274. Se păstrează în Colecția de carte veche românească de la Protopopia-tul Bistrița. Nesemnalat.

Paginație : exemplar incomplet, lipsește foaia de titlu.

Prezintă : F. (2)—(3), 1—384 ;

f. 1—112, (A)—(D).

Lipsesc : F. (1) ;

f. 113—116.

Dimensiuni : L = 31,5 × 19, B = 30 × 18,5

Legătura : din scoarță de lemn învelită în piele de culoare cafenie, ornamentată cu motive florale dispuse în chenar marginal, executate prin presare la rece. A avut cheotori metalice.

Mărturii documentare :

F. 218 v. :

(1/2 sec. XVIII)

Însemnare fără importanță documentară.

Pe aceeași filă:

1927

Vasile Puian am cetit Cazanea. Țigău, la 6 august, 1927 (l. rom., lat.).

F. 327 v. :

(1/2 sec. XVIII)

Pre această carte au dat Onului Ioan bani și i-au dat satul o jireată (stog n.n.) de iarbă. Pentru acei 12 florinț(i) și eu popa Vasile am dat 3 măriși (ca) să-m(i) fie de pomană și de toți au fost 13 florinți (l. rom., chir.).

F. 384 v. :

(1/2 sec. XVIII)

Însemnare lipsită de importanță documentară.

f. 95 v. :

(1/2 sec. XX)

În anul 1919 au fost resboiul a toată lumea (mondial) și am fost cu Ioan Morariu, învățător definitiv în Țigău (Czegő). Oficiul l-am împlinit ambulant din comuna Chiraleș natală (l. rom., lat.).

Coperta 2 (pe forzat) :

(1/2 sec. XVIII)

...*la Giorgie 6 șuștaci, a besiaricii di pe colaci, și 9 potori(i) la Onul lui Babă Petrea, 8 șuștaci și cu la Onul lui Marcoș Simion, a besiaricii di pe colaci, la Marcoș Andronic 3 horgoși și un șuștac, a besiaricii di pe colaci, la Stan Alecsa 4 șuștaci și 2 potori, a besiaricii di pe colaci.

Acești bani a besiaricii au înblat cu feciorii satului pe la oamenii acei ce-s datori cu banii besiaricii și nu s-au târăduit. Șa șa am scris c-au înblat și Iliș cu feciorii pe la oameni și i-au scris cu Iliș în luna cu trasul pentru (ca) să nu se uite (l. rom., chir.).

Circulația cărții :

Nu cunoaștem circulația acestui exemplar în decursul primului veac de la apariție. Însemnarea făcută pe fila 327 v. atestă faptul că, pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, această *Carte românească de învățătură* a fost cumpărată, de la Onul Ioan, cu o „jireată de iarbă” și 13 florini, de către un sat întreg, probabil chiar Țigău. Data certă a prezenței sale în această localitate este, însă, tîrzie (1927), așa cum rezultă, de altfel, din însemnarea lăsată pe fila 218 v.

LE „CAZANIA DE VARLAAM” DANS LE DÉPARTEMENT DU BISTRITSA-NĂȘĂUD

(Résumé)

Dans cet ouvrage, l'auteur présente dix-huit exemplaires de la publication de grand valeur „Livre roumain d'enseignement” ou le „Cazania de Varlaam” (Jassy, 1643), de laquelle présence et circulation est attestée conformément des recherches scientifiques dans la territoire actuel du département du Bistrița-Năsăud.

Les réunissant dans un catalogue, l'auteur met en valeur la forme et l'état de conservation des exemplaires, reproduit les notes manuscrites faites sur leurs feuilles par des scribes, des prêtres ou des simples lecteurs conformément lesquelles on établit la circulation de celles-là dans presque trois siècles et demie qui se sont écoulés depuis la apparition du livre.

La propagation très large du „Cazania de Varlaam” dans tout l'espace roumain — conclut l'auteur — explique la grande valeur de cette siècles au peuple roumain, contribuant ainsi, à la consolidation de la conscience de l'origine commune et d'unité de ce peuple.

STOLNICUL CONSTANTIN CANTACUZINO ÎNTRE UMANISM ȘI BAROC

MARIUS COMȘA, RADU ARDEVAN

Între cei doi termeni ai relației exprimate în titlu există un raport de complementaritate atît din punct de vedere conceptual cît și temporal, în ciuda unor încercări de a-i prezenta în opoziție, încercări pornite mai ales de pe pozițiile ideologice ale clasicismului¹. Barocul a reprezentat urmarea firească², logică, a perioadei renescentist-umaniste, mai ales în domeniul esteticului și al atitudinii existențiale, a fost replica³ — expusă de multe ori voit ostentativ — la „abuzul” de frumos și echilibru din perioada Renașterii, la certitudinile, devenite suficiente, ale gîndirii, raționalist-umaniste. Barocul, ca mod de a gîndi lumea, a șocat și a provocat reacții violente negatoare deoarece redescoperirea o dimensiune uitată a condiției umane, tragicul⁴ (definit îndeosebi ca imposibilitate a omului de a-și transcende condiția și destinul⁵). El a fost tocmai expresia superioară a acestei resemnări — în artă, literatură, gîndire și atitudine cotidiană.

O astfel de mentalitate, care l-a redescoperit pe om, dar în latura limitelor sale, era normal să iște oprobiul acelora care, epigoni ai lui Pico della Mirandola, își închipuiau că știu totul și pot orice.⁶

Dimensiunea umanistă a culturii române a fost activă în secolul al XVII-lea și la începutul secolului următor prin intermediul unei

1. Numărul mare de titluri dedicate Barocului ne obligă la o selecție severă. Îndicăm lucrările accesibile cititorului român, folosite în articolul de față: V. L. Tapié, *Barocul*, București, s.a.; G. Călinescu, M. Călinescu, A. Marino, T. Vianu, *Clasicism, Baroc, Romantism*, Cluj, 1971; A. Marino, *Dicționar de idei literare*, București, 1973 (s. v. *Barocul*); I. Pulbere, *Literatura Barocului în Italia, Spania și Franța*, Cluj-Napoca, 1975; D. H. Mazilu, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, București, 1976; E. Papu, *Barocul ca tip de existență*, București, 1977; I. Istrăte, *Barocul literar românesc*, București, 1982; J. R. Martin, *Barocul*, București, 1982; R. Assunto, *Universul ca spectacol, Artă și filosofie Europei baroce*, București, 1983; J. Rousset, *Literatura Barocului în Franța. Circe și Păunul*, București, 1976.
2. V. L. Tapié, *op. cit.*, p. 29—45.
3. R. Assunto, *op. cit.*, p. 5—91.
4. E. Papu, *op. cit.*, vol. I, p. 28—38.
5. G. Călinescu, M. Călinescu, A. Marino, T. Vianu, *op. cit.*, p. 45.
6. *Ibidem*, p. 41.

sensibilități baroce,⁷ promovată în Europa de Contrareformă⁸ sau apărută ca urmare a crizei de conștiință resimțite de oamenii acestei perioade de tranziție⁹. Umaniștii români au venit în contact cu valorile occidentale îndeosebi prin intermediul unor țări intrate sub incidența Contrareformei; dar, mai mult decît de prozelitismul catolic, au fost influențați de noua sensibilitate, eminamente interogativă, care s-a mutat atît de bine pe propriile lor probleme și incertitudini.

Secolul al XVII-lea ridică pentru Europa de sud-est probleme noi și dificile. Căutările și încercările de rezolvare impulsionează și aici dezvoltarea culturii, care o ia hotărît pe căi umaniste¹⁰. Intelectualul balcanic al epocii amintește în multe privințe de cel venețian. El este un aristocrat, cultura constituie pentru el mai ales un mijloc de acțiune, o armă de luptă¹¹. Activează intens în interesul colectivității, pentru ridicarea poporului său prin cultură¹². Specifică umanismului balcanic este nota civică, populară¹³. Apelul la trecut, la istorie este caracteristic spiritelor epocii Barocului și se face în intenția de a găsi în revolutele fapte glorioase soluții pentru prezent și speranțe pentru viitor¹⁴. Istoria națională, devenită un puternic suport moral, a început să fie tratată într-un context mai larg, tendința spre „universalism” fiind și ea o trăsătură barocă¹⁵. Interogația asupra sensurilor istoriei capătă o pondere însemnată în scrisul lui Miron Costin, Dimitrie Cantemir sau Stolnicul Constantin Cantacuzino.

„Impactul baroc în cultura românească a secolului al XVII-lea a însemnat în primul rînd contactul cu Antichitatea clasică, relație decisivă pentru o cultură care din motive binecunoscute nu trecuse prin etapa renascentistă”¹⁶. Această apreciere judicioasă a unui specialist de marcă în problema Barocului românesc își dovedește valabilitatea și în ceea ce-l privește pe Stolnicul Constantin Cantacuzino.

7. D. H. Mazilu, *op. cit.*, p. 314.

8. Fără a identifica Barocul cu Contrareforma, trebuie recunoscută influența ideilor Conciliului de la Trento în promovarea unei noi sensibilități (V. L. Tapié, *op. cit.*, p. 47—48; I. Istrate, *op. cit.*, p. 70—74; D. H. Mazilu, *op. cit.*, p. 319 sq.).

9. E. Papu, *op. cit.*, vol. I, p. 33. Al. Duțu nu împărtășește opinia care atribuie unei „crize de conștiință” apariția de elemente baroce în literatura română de esență umanistă, vezi *Sinteză și originalitate în cultura română*, București, 1972, p. 113.

10. V. Cîndea, în *RESEE*, VIII, 1970, 2, p. 189—193, 215 (republicat în vol. *Răsturnarea dominantă*, Cluj-Napoca, 1979, p. 225—326).

11. *Ibidem*, p. 186—187.

12. *Idem*, în *RESEE*, VIII, 1970, 4, p. 661, 663.

13. *Ibidem*, p. 665—666.

14. *Ibidem*, p. 664; D. H. Mazilu, *op. cit.*, p. 323—324.

15. *Ibidem*, p. 314.

16. *Ibidem*; p. 320.

Sînt cunoscute astăzi avaturile intelectuale ale acestui mare istoric și om politic, înalta sa instruire¹⁷. Făcîndu-și studii la Padova, viitorul cărturar a învățat mai multe limbi străine¹⁸, intrînd totodată în contact cu gîndirea liberală din această cetate universitară¹⁹. Integrîndu-se mentalității occidentale, a căutat să cunoască medile culturale la fața locului, călătorind și promovînd contactele umane cu cît mai multe cetăți²⁰, asistînd concomitent la dispariția treptată și vulsivă a unei lumi de la mijirea alteia, ale cărei contururi nu se distingeau încă cu precizie. Se poate afirma că și omul care a trăit în ultima parte a secolului al XVII-lea a fost încercat de un „mal du siècle“, mai ales dacă provenea din Răsărit, văzînd cum dispar puteri și valori considerate eterne, confruntîndu-se cu imperioasa nevoie de schimbare pentru care de multe ori nu era pregătît²¹. O trăsătură a personalităților perioadei baroce a fost tocmai încercarea de evaziune exterioară, prin călătorii reale sau imaginare²², încercînd să uite sau măcar să amîne dilema interioară care-i soma să se decidă fie pentru trecut, care îndemna cultivarea certitudinii și a atitudinii statice, fie pentru viitor, imprevizibil și angoasant.

Ștolnicul Constantin Cantacuzino a optat pentru *trecut* atunci cînd a devenit primul istoric (în sensul modern al noțiunii) al neamului său²³ și pentru *viitor* atunci cînd, ca diplomat, a folosit „emineța cenușie“ a trei domnitori²⁴.

Încercînd o reconstituire a preocupărilor intelectuale ale acestei personalități multilaterale, se impune investigarea, chiar și succintă, a bibliotecii sale²⁵. Această bibliotecă, una din cele mai bogate ale epocii, nu s-a păstrat în întregime²⁶. Totuși cea mai mare parte a putut fi reconstituită și cercetarea titlurilor pe care le cuprindea permite o cunoaștere mai adîncă a personalității cărturarului. Pentru problema care ne interesează — încadrarea lui Constantin Cantacuzino în „mecanismul baroc“ al vremii sale — interesul față de Antichitatea clasi-

17. R. St. Ciobanu, *Pe urmele Stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, 1982; p. 59—106; V. Cîndea, *Stolnicul între contemporani*, 1971, p. 15—16; C. Dima-Drăgan, L. Bacăru, *Constantin Cantacuzino Stolnicul (un umanist român)*, București, 1970, p. 58—60, 69—81, 103, 109, 121—134, 285—286.

18. M. Ruffini, *Biblioteca Stolnicului Constantin Cantacuzino*, București, 1973, p. 175.

19. R. St. Ciobanu, *op. cit.*, p. 90, 93, 94.

20. *Ibidem*, p. 95—102, 335 (harta nr. 1).

21. P. Hazard, *Criza conștiinței europene*, București, 1973, p. 3—28.

22. *Ibidem*, p. 5.

23. R. St. Ciobanu, *op. cit.*, p. 197—211.

24. *Ibidem*, p. 212—283.

25. Prezentări pe larg la: C. Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist român, Constantin Cantacuzino Stolnicul*, București, 1976; *idem*, *Ex libris*, București, 1974; *idem*, *Biblioteci umaniste românești*, București, 1974; R. St. Ciobanu, *op. cit.*, p. 149—168.

26. M. Ruffini, *op. cit.*, p. 56.

că europeană constituie un indiciu de prim rang²⁷, detectabil tocmai în structura bibliotecii.

Să începem cu cărțile doar semnalate. Din lista primelor cumpărări de la Padova vedem că preocupările sale depășeau programul oficial al cursurilor. Din cele 44 de cărți menționate, 25 se referă la Antichitate, iar dintre acestea 22 conțin texte ale autorilor antici²⁸. Putem deduce atât locul important pe care-l ocupă cultura lumii vechi în lecturile Stolnicului, cât și faptul că, pentru început, el apelează direct la textele antice.

Volumele păstrate pînă astăzi ne permit concluzii mai nuanțate. Numărul lor se ridică la peste 400 și tematica lor nu atinge domenii extrem de variate²⁹. Proporția scrierilor care se referă la Antichitate nu este, la prima vedere, deosebit de mare. Dar trebuie excluse de la început cărțile de științe naturale, medicină, matematică, astronomie, tehnică. Trebuie lăsate la o parte enciclopediile și periodicele vremii, ca și manuscrisele și tipăriturile românești. La fel — lucrările de teologie. Aplicînd această selecție, rămîn peste 170 de volume, dintre care 90 se referă măcar în parte la lumea antică. Această pondere ne dă o imagine sugestivă asupra locului însemnat pe care-l ocupa Antichitatea în preocupările Stolnicului. Dar numai 19 cărți conțin texte ale autorilor antici, celelalte sînt opere moderne care conțin referiri și comentarii asupra Antichității. Raportul sugerează o schimbare în modalitatea de receptare a valorilor antice față de perioada tinereții, frecventarea Antichității făcîndu-se acum cu precădere mediat, prin intermediul bogatei literaturi moderne consacrate anticilor. Este tot o notă barocă a personalității învățatului, încadrabilă în atitudinea culturală generală a contemporanilor săi³⁰. Renașterea proclamase întoarcerea *ad fontes*³¹; dar cărturarii secolului al XVII-lea au urmărit cu asiduitate literatura renascentistă a problemei, valorificînd-o și îmbogățind-o. În aceeași ordine de idei, subliniem grija cu care Stolnicul consemnează vestigiile romane (podul lui Traian, podul lui Constantin, drumurile pietruite, *limes Alutanus*) pe harta Țării Românești întocmită de el însuși³².

Investigarea bibliotecii de la Mărgineni susține constatarea că accesul lui Constantin Cantacuzino la cărți a fost larg, dar că el s-a bazat pe criterii de valoare riguros respectate³³. Lucrările adunate nu indică și orientarea generală a proprietarului îndeosebi (dar nu exclu-

27. D. H. Mazilu, *op. cit.*, p. 43—47.

29. C. Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist român, Constantin Cantacuzino Stolnicul*, București, 1984, *passim*.

30. D. H. Mazilu, *op. cit.*, p. 320—321; *idem*, *Literatura română în epoca Renașterii*, București, 1984, p. 14.

31. A. Oțetea, *Renașterea și Reforma*, București, 1968, p. 213.

32. C. C. Giurescu, în *RIR*, XIII, 1943, 1, p. 13, 20—21.

33. V. Cîndea, *op. cit.*, p. 66—68.

siv) spre mediul cultural al Contrareformei³⁴. Această tendință are importanța ei în problemele pe care le urmărim. Catolicismul epocii Barocului s-a dovedit mai capabil să stabilească un dialog cu ortodoxia decât diferitele curente ale Reformei, iar cultura barocă a deschis pentru intelectualitatea din Levant posibilități noi de contact cu civilizația Antichității³⁵. Se dovedește și acum că, cel puțin în Europa răsăriteană, Barocul a preluat o parte din atribuțiile Renașterii³⁶, punându-și pecetea asupra unor fenomene care inițial nu-l caracterizau.

Stolnicul Constantin Cantacuzino a abordat trecutul ca un autentic umanist, introducând în scrisul istoric românesc critica izvoarelor, erudiția cerută de apelul la sursele primare, spiritul polemic în combaterea ignoranței sau a relei credințe³⁷. Revelatoare în acest sens este cartea sa, valoroasa *Istorie a Țării Românești*³⁸. Ea constituie principalul izvor asupra concepției istorice a Stolnicului, ilustrând totodată aplecarea predilectă a cărturarului asupra Antichității. Lucrarea impresionează prin amploarea planului inițial care ar fi trebuit să-i confere monumentalitate și, în buna tradiție umanistă, urmărirea tratării exhaustivă a subiectului. Titlul este lung, după gustul epocii : „Istoria Țării Românești întru care se cuprinde numele ei cel dintii și cine au fost lăcuiitorii ei atunci și apoi cine o au mai descălecat și o au stăpînit pînă în vremurile de acum cum s-au tras și stă”. În intenția autorului lucrarea trebuia să cuprindă istoria românilor de pretutindeni, din cele mai vechi timpuri și pînă în epoca sa, încadrată în istoria universală. În forma păstrată pînă astăzi narațiunea se întrerupe la venirea hunilor³⁹. Este deci o istorie a poporului român, răspunzînd tendinței renaștentiste de investigare a începuturilor istorice⁴⁰. Pot fi decelate numeroase influențe antice. Mai întîi stilul : fraza amplă, complicată, ca și cea folosită în scrierile Renașterii, ea însăși de inspirație clasică. Frecventele trimiteri dovedesc erudiția autorului în domeniul culturii greco-romane. Edificatoare este tocmai viziunea gene-

34. M. Ruffini, *op. cit.*, p. 180 ; D. H. Mazilu, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, București, 1976, p. 95—101. 201—202, 306—307.

35. V. Cîndea, în *RESEE*, VIII, 1970, 4, p. 655, 661 ; D. H. Mazilu, *op. cit.*, p. 320—322.

36. *Idem*, *Literatura română în epoca Renașterii*, București, 1984, p. 163.

37. R. St. Ciobanu, *op. cit.*, p. 197—211.

38. *Istoria Țării Românești* a fost publicată în ediții valoroase precum : *Scrierile Cantacuzinilor. Operele lui Constantin Cantacuzino*, publicate de N. Iorga, București, 1901 ; C. Cantacuzino Stolnicul, *Istoria Țării Românești*, ediție îngrijită de N. Cartojon și D. Simionescu, Craiova, 1944 ; *Cronicari munteni*, ediție îngrijită de M. Gregorian, București, 1961, vol. I. Pentru citate am folosit textul acesteia din urmă (în continuare se va cita *Cronicari munteni*).

39. N. Iorga, *Istoria Românilor*, București, 1938, vol. VI, p. 388 (cu opiniile despre probabila continuare a lucrării pînă în secolul al XV-lea).

40. A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972, p. 46 ; D. H. Mazilu, *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, București, 1976, p. 314.

rală a Stolnicului asupra Antichității însăși. Acest aspect a fost mai puțin abordat de istoriografia noastră⁴¹, deși concepția lui C. Cantacuzino asupra lumii vechi constituie un criteriu peremptoriu pentru latură umanistă a scrisului său.

Trecutul îi apărea istoricului avînd un caracter evolutiv, dinamic, așa cum s-au străduit să-l privească și înaintașii săi, Grigore Ureche și Miron Costin, pentru că „nimic sub soare iaste stătătoriu, ci toate cîte sînt în curgere și în mutări sînt“ (p. 53—54)⁴². Nici nu se putea concepe o altă perspectivă asupra istoriei la o personalitate care a ilustrat în tinerețe conceptul de *homo viator* și ajunsese familiarizat cu spectacolul labilității umane și cu succesiunea neîntreruptă a imperiilor. Urmîndu-l pe Polibiu sau preluînd ideea de la umaniștii italieni⁴³, Stolnicul aprecia că „toate lucrurile, cîte sînt în lume au și aceste trei stepene, despre ce se fac, adecăte lucrarea, starea și pogorirea, au cum zic alții adaogerea, starea și plecarea...“ (p. 63). Gîndirea lui încearcă și o compartimentare a timpului istoric în etape distincte. Criteriul este cel folosit în secolul XVII, succesiunea imperiilor care au stăpînit pe rînd lumea (p. 57); aparent — o teorie ciclică. Nicăieri Constantin Cantacuzino nu tranșează net o demarcație între Antichitate, Evul Mediu și epoca sa. Și totuși, se pare că deosebirea există. De la romani încoace nu mai este pomenit nici un asemenea imperiu mondial. Istoricul vede clar noul curs al istoriei europene, dezbinarea creștinilor, atacurile păgînilor. Față de vremurile împărăției romane, cea „foardreaptă și milostivă“, este, evident, o altă epocă (p. 56—62). Mai greu de sesizat, detașarea lumii moderne de Evul Mediu se face și ea simțită. O putem bănuî dintr-un pasaj al „Predosloveniei“ în care autorul vorbește despre eforturile mari pe care le depunea ca prim istoric al neamului românesc și condamnă delăsarea și incultura înaintașilor⁴⁴. Apoi, într-o scrisoare, el folosește termenul „modern“ pentru ceea ce aparține epocii sale⁴⁵. Ideea acestei deosebiri între trei mari perioade ale istoriei este cunoscută Renașterii, dar abia spre sfîrșitul secolului al XVII-lea va primi forma sistematică, în opera lui Cellarius⁴⁶.

41. A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, București, 1929, ediția 3-a, vol. VIII, p. 230—236; N. Iorga, *op. cit.*, p. 377—388; N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1945, vol. III, p. 268—271; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, București, 1946, vol. III, 2, p. 820—822; *Istoria României*, București, 1964, vol. III, p. 291—292.

42. Paginile menționate sînt cele ale volumului *Cronicari munteni*. Cf. supra, nota 38.

43. R. St. Ciobanu, *op. cit.*, p. 202—203.

44. *Cronicari munteni*, p. 4—6.

45. R. Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Rumania*, Bucarest, 1916, p. 38.

46. *Der Grosse Brockhaus*, ediția XV, vol. III, F. U. Brockhaus/ Leipzig, 1929, p. 695.

Vorbind despre cauzele ridicării și decăderii succesive a imperiilor, Stolnicul amintește adesea de „voia lui Dumnezeu”⁴⁷, dar caută și o explicație mai puțin dogmatică : discordia dintre oameni, luptele interne, nedreptățile făcute de cei puternici ; în cazul Imperiului Roman se adaugă atacurile barbarilor⁴⁸. Tot Dumnezeu rămâne „cauza cauzelor”, dar el nu acționează ca un despot, ci „pren fire”⁴⁹, conform unor anumite reguli ale devenirii. Practic, el se confundă cu legitatea proceselor din univers, cu o rațiune superioară a tuturor transformărilor. Este un punct de vedere prezent în epocă⁵⁰.

C. Cantacuzino privește cu admirație și respect spre marile civilizații ale lumii vechi, cea greacă și cea romană, iar soarta prezentă a grecilor îi stârnește compasiune, în formarea lumii romane. Înțelege clar rolul civilizației grecești încercând să definească noțiunile de „barbar” și „civilizat”, dă o rezolvare în sens larg umanist : civilizația nu are caracter etnic, oricine poate adera la tabla ei de valori în egală măsură⁵¹. Această idee de sorginte clar umanistă va fi întâlnită și la Cantemir⁵². Ea va deveni o permanență a gândirii iluministe.

Istoriei romane i se acordă o atenție sporită. Stolnicul admiră puterea împărăției romanilor văzând în statul roman nu doar un cuceritor, ci și promotorul unei civilizații superioare, apărătorul culturii și dreptății. Distrugerile săvârșite de romani sînt doar excepții, ei se manifestă mai mult ca și constructori⁵³. Este lăudată înțelepciunea unor împărați ; figura cea mai conturată rămîne, firește, Traian, cuceritorul Daciei⁵⁴. Există însă și unele accente critice la adresa imperiilor hrăpărețe, dornice de a domina pe alții (p. 12). Descifrăm aici poziția cărturarului dintr-o țară mică, veșnic amenințată de marile puteri vecine. Simpatia lui C. Cantacuzino se îndreaptă către republica aristocrată romană, dar are cuvinte de laudă și pentru principatul Antoninilor, regim al compromisului împăratului cu aristocrația (p. 18, 25—26). În schimb, limbajul devine surprinzător de violent cînd se referă la „samoderjeții împărați, au mai bine tirani, cum le zic” (p. 19) ; nici un epitet nu-i prea aspru pentru ei. Printre rînduri răzbate tonul marelu boier, promotor al unei guvernări oligarhice și puțin dispus să accepte întărirea puterii monarhice⁵⁵.

47. *Cronicari munteni*, p. 54.

48. *Ibidem*, p. 58, 64—65.

49. *Ibidem*, p. 57.

50. P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, viața și opera*, (București), 1958, p. 178—179.

51. *Cronicari munteni*, p. 39—42.

52. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 185—187.

53. *Cronicari munteni*, p. 14—16, 19, 25.

54. *Ibidem*, p. 13, 25, 26.

55. V. Căndeia, *Stolnicul între contemporani*, București, 1971, p. 119.

Pieirea Imperiului Roman este tratată în cuprinsul mai multor pagini. Stolnicul găsește două explicații acestui proces : năvălirea barbarilor și luptele interne. Firește, știința epocii nu putea trece dincolo de acele „certe și vrăjbi“ (p. 67) între romani care au facilitat invaziile. Dar Constantin Cantacuzino știe să vadă în ele necesitatea istorică, sfârșitul inevitabil și firesc. Nu uită să pună problema valorilor eterne ale civilizației, singurele în stare să justifice o existență istorică în ochii posterității⁵⁶. Istoria este tratată în sens etic⁵⁷. Dar dacă explicațiile nu pot fi decît deficitare, procesul istoric este însă văzut just. Atacurile barbare devin adevărate invazii aducătoare de populații noi ; lor li se adaugă războaiele civile, iar rezultatul este dezmembrarea lumii romane, regionalizarea și ruralizarea civilizației ei. În aceste frământări se plămădesc elementele unei alte ordini a lucrurilor, născîndu-se o epocă nouă⁵⁸.

Nu trebuie uitat însă că perceperea civilizației antice ridică pentru români probleme deosebite. Sintem în veacul în care românii încep să aducă contribuții științifice proprii în problema unității și continuității lor⁵⁹. Cartea Stolnicului reprezintă un aport valoros în acest domeniu. Doar Dimitrie Cantemir va mai realiza în epocă o operă de același nivel științific, cîțiva ani mai tîrziu.

Pornind să lămurească începuturile neamului, Constantin Cantacuzino caută cele mai vechi izvoare accesibile. Se oprește pentru o clipă la misterioșii „gestoboși și gaviști“ (p. 10), apoi atenția sa se concentrează asupra dacilor. Autorul înțelege și apreciază virtuțile acestor aprigi strămoși. Încearcă să precizeze hotarele Daciei (ca multe opere ale istoriografiei baroce, cartea sa îmbină istoria cu geografia⁶⁰). Este amintit statul dac independent ; în treacăt apare și numele lui Burebista⁶¹.

Spre deosebire de Miron Costin, Stolnicul știe că Traian a avut două războaie cu dacii⁶². Problema stăpînirii romane în Dacia este văzută surprinzător de limpede. Nici o clipă nu se admite o exterminare a dacilor ; numai statul lor a fost nimicit, ei au fost supuși romanilor și s-au răscolat de mai multe ori pînă să accepte definitiv dominația Romei⁶³. Istoricul sesizează fenomenul colonizării romane și-l asemuiește cu procesul similar din cadrul Imperiului Macedonean (p. 29). Din conviețuirea celor două neamuri se va naște un popor nou, numit de străini „vlahi“. În spiritul logicii, Constantin Cantacuzino susține că

56. *Cronicari munteni*, p. 63.

57. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 180.

58. *Cronicari munteni*, p. 58—61, 65, 67.

59. A. Armbruster, *op. cit.*, p. 150—152.

60. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 150—152.

61. *Cronicari munteni*, p. 11—13.

62. *Ibidem*, p. 18.

63. *Ibidem*, p. 21, 54—55.

românii nu-s doar „rimleni“, ci și descendenți ai dacilor. Aici el a văzut problema mai corect decât Cantemir⁶⁴.

Chestiunea abandonării Daciei este tratată în cadrul mai larg al destrămării Imperiului. Când puterea împăratului n-a mai putut asigura pacea și ordinea Daciei, „rumânii dachi“ din părțile noastre și-au luat soarta în propriile lor mâini. Ei s-au știut organiza și apăra cu succes, pînă cînd hunii i-au supus⁶⁵. După cum se observă, Stolnicul este de părere că românii din Dacia au avut o organizare statală unitară și independentă, după slăbirea autorității centrale în Imperiu. Și această opinie va fi dezvoltată în opera cantemiriană⁶⁶. Teoria evacuării romanilor din Dacia găsește în Constantin Cantacuzino un adversar înflăcărat și competent. El aduce solide argumente de bun simț pentru a demonstra falsitatea acestor teorii, vehiculate din neștiință sau din rea-voință. Almite doar o retragere parțială, a unor grupuri, ceea ce ar explica prezența aromânilor din Pind⁶⁷. O critică necruțătoare se abate asupra „basmelor“ din letopisește⁶⁸. Cărturarul patriot afirmă răspicat romanitatea, continuitatea și unitatea românilor din cele trei state feudale, „adevărați români și aleși români“. Menținerea unui popor romanic în vatra sa de-a lungul atîtor secole de agitație istorică îi apare Stolnicului ca un fapt excepțional, vrednic de laudă și capabil a inspira românilor o legitimă mîndrie⁶⁹.

Elucidarea istoriei românilor devenise în acea epocă o necesitate larg resimțită de societatea noastră. Chiar dacă problema continuității „nu avea pe atunci semnificație politică“⁷⁰, ideea originii latine avea oricum, implicații profunde. Se impunea cunoașterea civilizației europene, tot mai interesată de spațiul nostru⁷¹, precum și validarea propriilor valențe în cadrul european. Prin glasul cărturarilor, românii se revendică ca urmași ai unei mari civilizații care a stat la baza celei europene. Ei trebuiau să arate lumii că în spațiul carpatic viețuiesc autohtoni de nobilă sorginte, care rezistau cu eroism barbariei turcești și pe care Europa avea obligația morală de a-i sprijini. Eforturile culturii noastre veneau în întîmpinarea formulărilor din Occident, unde iarăși afirmarea romanității românilor căpăta adesea rosturi politice⁷².

Opera înțeleptului boier muntean răspunde acestor necesități. În desfășurarea istoriei, Antichitatea greco-romană se detașează ca un moment luminos, o „vîrstă de aur“ a culturii și dreptății, o eră de strălu-

64. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 240; A. Armbruster, *op. cit.*, p. 211:

65. *Cronicari munteni*, p. 67—68.

66. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 234—244.

67. *Cronicari munteni*, p. 43—46.

68. *Ibidem*, p. 48—52.

69. *Ibidem*, p. 68—70.

70. R. Ortiz, N. Cartoian, *Un grande erudito romano a Padova: Lo „Stolnic“ Constantin Cantacuzino*, Bucurest, 1943, p. 84.

71. V. Căndea, în *RESEE*, VIII. 1970. 2, p. 183.

72. A. Armbruster, *op. cit.*, p. 248.

cite biruințe ale spiritului uman — așa cum o vedea umanismul. Receptarea Antichității se face în strînsă legătură cu cultura secolului XVII și la nivelul ei. În problemele istoriei vechi a românilor, concluziile lui Constantin Cantacuzino sînt în cea mai mare parte juste. Deși se încadrează în mișcarea culturală românească a epocii, lucrarea sa, operă modernă de istorie⁷³, depășește creațiile contemporane și-l înalță pe Stolnic alături de Dimitrie Cantemir⁷⁴.

Alături de cărturar trebuie să avem în vedere omul politic⁷⁵. Demnitarul de mare influență care a fost Stolnicul Constantin Cantacuzino s-a aflat, în tot decursul carierei sale, în fața irezolvabilei probleme care a constat în alegerea unei soluții fie în favoarea turcilor, fie a austrieicilor. Tragismul opțiunii și imposibilitatea de a se decide pornea din faptul că — oricare ar fi fost alegerea — autonomia Țării Românești era grav compromisă. Întreaga domnie a lui Constantin Brîncoveanu a stat sub semnul acestei întrebări chinuitoare⁷⁶. A treia cale nu exista, cel puțin pentru acel moment, iar episodul Stănilești nu a făcut decît să confirme acest lucru.

Ca „ideolog” confruntat cu ofensiva catolicismului în Transilvania, Constantin Cantacuzino a răspuns provocării încurajînd literatura religioasă ortodoxă. Chiar dacă rolul său în apariția Bibliei de la București a rămas încă controversat, cert este că a sprijinit tipărirea unor opere religioase de un indiscutabil caracter militant ortodox⁷⁷. La fel ca și istoria, religia a fost folosită pentru a legitima drepturile românilor asupra țării lor, atît în fața veleităților Habsburgilor cît și contra asupririi otomane. Principiul legitimității stă la baza celei de-a doua Predoslovii a Bibliei de la București; este semnată de patriarhul Dositei, dar se pare că a fost redactată chiar de Stolnic. Predoslovie are un evident caracter de manifest politic, iar tezele pe care le afirmă sînt similare cu cele din cartea lui Constantin Cantacuzino. Biblia tipărită la 1688 era adresată „rumânilor”, „ardelenilor” și „moldovenilor” care vorbeau aceeași limbă⁷⁸. Precizarea se făcea în predoslovie și asemănarea este frapantă cu binecunoscuta formulare a ideii de unitate a tuturor românilor exprimată în *Istoria Țării Românești*: „Însă numai înțeleg nu numai ceștia de aici (Țara Românească — n.n.), ce și den Ardeal, cari încă și mai neaoși sînt, și moldoveni și toți cîți și într-altă parte se află și au această limbă... Că toți aceștia dintr-o fîntînă au izvorît și cură”.⁷⁹

73. P. Teodor, *Die Entwicklung des historischen Denkens in der rumänischen Geschichtsschreibung*, Cluj, 1972, p. 20.

74. V. Cîndea, *Stolnicul între contemporani*, București, 1971, p. 78.

75. Discuție pe larg la R. St. Ciobanu, *op. cit.*, p. 212—283.

76. St. Ionescu, *Epoca brîncovenească*, Cluj-Napoca, 1981, p. 63—122.

77. R. St. Ciobanu, *op. cit.*, p. 177—196.

78. *Ibidem*, p. 184—186.

79. *Cronicari munteni*, p. 5.

Caracterul multilateral al personalității Stolnicului Constantin Cantacuzino, care s-a manifestat în variate domenii, a avut ca trăsătură unificatoare dorința de a servi cauza românească prin știință, prin credință, prin acțiune diplomatică. Metodele folosite și ideile exprimate erau de incontestabilă proveniență umanistă; dar sensibilitatea care le-a animat, contextul istoric în care s-a născut opera Stolnicului, activitatea și destinul cărturarului însuși le-a conferit o inconfundabilă notă tragică, specific barocă. Această personalitate a istoriei și culturii românești este o sugestivă întruchipare a conceptului de „umanism baroc”⁸⁰, fără de care secolul al XVII-lea românesc și implicit un segment important al culturii noastre premoderne ar fi lipsite de posibilitatea unei explicații nuanțate.

LE „STOLNIC” CONSTANTIN CANTACUZINO ENTRE L'HUMANISM ET LE BAROQUE

(Résumé)

Le „Stolnic” Constantin Cantacuzino a été un grand érudit, ayant joué un rôle de premier ordre dans la vie politique de la Valachie à la fin du XVII-e siècle. Homme de vaste culture classique, il a cultivé les grandes conquêtes spirituelles de l'humanisme de la Renaissance. Patriote ardent, il a mis son érudition au service de son peuple, écrivant la première histoire scientifique (non achevée) des Roumains. L'Antiquité gréco-roumaine avec ses réalisations culturelles lui été très bien connue. Sa vision de l'histoire de l'Antiquité est au niveau de la science de son époque. La sensibilité inquiète de érudit, ses problèmes même son destin tragique le situe parmi les personnalités baroques. Il illustre le concept d'humanisme baroque, spécifique à la culture roumaine du XVII-e siècle.

80. D. H. Mazilu, *op. cit.*, p. 321.

DOUĂ TIPĂRITURI SIBIENE DE LA SFIRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA. (CONTRIBUȚII LA BIBLIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ VECHE)*

DIMITRIE POPTAMAȘ

Activitatea de evidență și prelucrare a fondurilor de carte din Biblioteca județeană Mureș, acțiune finalizată în ultimii ani, ne-a permis o nouă viziune, mai amplă și complexă, asupra tezaurului de carte de care dispunem. Între acestea remarcăm numărul mare de tipărituri transilvănene, din sec. XVI—XIX, în limbile română, maghiară și germană, prezente ori cu circulație în zonă, întrunite în această veritabilă cetate a spiritului, din numeroase biblioteci, în intențiile de a se asigura o mai bună păstrare și valorificare. Două cărți vechi românești ne atrag atenția pentru raritatea și conținutul lor. Ele nu sînt cuprinse în monumentală lucrare a lui Bianu-Hodoș-Simionescu, *Bibliografia românească veche* (4 vol.), și nici în completările ulterioare. Ambele au apărut la Sibiu în tipografia lui Petru Barth, cunoscut pentru activitatea de imprimare a cărților și actelor oficiale românești. Cu toate că sînt traduceri, ambele au regim și de acte normative, activitate deosebit de prolifică la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, tributare absolutismului luminat, pe fundalul căruia se afirma una din cele mai puternice mișcări culturale românești din Transilvania, — Școala Ardeleană — a cărei acțiuni politico-sociale, naționale, științifice și culturale aveau drept scop recunoașterea națiunii române în Transilvania și dobîndirea de drepturi egale cu celelalte.

Cele două cărți provin din fosta bibliotecă a Colegiului Unitarian din Cristuru Secuiesc, și se alătură altor transilvanice de valoare, achiziționate în epocă ori donate de cărturari ardeleni între care : Jakab, Elek, Kovachich János, Mike Sándor, Orbán Balázs ș.a., lucrări cu certe implicații în evoluția iluministă a societății.

În continuare prezentăm cele două lucrări cu reproducerea fidelă a foii de titlu, cuvînt înainte și sumar, respectînd grafia epocii în care au fost redactate :

* Comunicare susținută la simpozionul „Valori bibliofile din patrimoniul cultural național, cercetare și valorificare”, Tirgoviște, 27-28 mai 1983.

1. Gallarati : *Învățătură spre meșteșugul mătăsării, Sibiu, /1787/.*

Învățătură /spre/ meșteșugul mătăsării, /cum trebuie să clocească ouăle, sau /sămînța viermelui celui de mătăsă? /și viermele însuș cum să se grijească și cum să se ultuiască frăgariul? /Care/ Excelenții sale Domnului Domn Baron /de/ Brukental Gubernatorului /Tării Ardealului/ o închină/ orthăduitul în țară Ardealului Chesd/ro C'făescu Director al /Mătăsării Galerați/ /În Sibiu/ s-au tipărit la Pătru Bart.

În 8° (16x10 cm, oglinda paginii 13,5x7,5 cm), 4 p. numerotate și 51 p. numerotate cu cifre arabe, cu litere chirilice, caractere mici, cerneală neagră, 21 de rînduri pe pagină. Foaia de titlu neîncadrată. În partea stîngă sus, în locul obișnuit al numărului și anului aprobării guvernului, notat cu cerneală, (numărul 2125, 787 (= 1787), anul apariției lucrării. Motive ornamentale tipografice la p. 1 și 51.

Cuprins : Scurtă învățătură cum trebuie să se clocească ouăle, sau sămînța ce-a de mătăsă? și viermele însuș cum trebuie grijit, și cum trebuie a lucrarea cu dînsul? așîșderea cum trebuie să se ultuiască frăgarii (p. 1—6).

— Despre clocirea sămînții viermelui celui de mătăsă (p. 14—27).

— Cum uscatul frunzelor așa trebue a lucra (p. 14—27).

— Învățătură pentru cîștigarea viermelui din aceste galete, pentru împreunarea și sporiului fluturilor care iasă din sămînă, și se trebuie să facă omul cu ouăle, sau sămînța fluturilor, care-o muerușcă? (p. 27—34).

— Învățătură pentru ultuitul și grijirea frăgarilor (p. 34—44).

— Despre ouăle viermilor celor de mătăsă (p. 44—45).

— Sămenele bolii aceștia sînt acestea (p. 45—51).

Cuvînt înainte :

Excelenția Ta Doamne, Doamne multă milostive !

Neostănita Strădanie a Excelenței tale mai dintîi era îndreptată spre folosul Ardelenilor ; Excelenția ta ești acela care cu cheltuiala Excelenții tale pre cei mai pricopsiți în multe feluri de meșteșuguri i-ai adus înlăuntru, și prin aceasta Țăreanilor Excelenții Tale pralej și mijlocire le-ai făcut, cam ai pre ușor, și mai bine pe sine să se poată chivernisi. Excelenția ta prin multe folositoare arătate pilde ai deschis Ardelenilor calea în rîndul găzdușagului celi dinafară, spre mai bună a sa hrană ;

Așadar dară și cu datorie îmi țiiu ca această puțintică învățătură despre Meșteșugul Mătăsării strădanii Excelenții tale să o scriu, și cu acestea voesc eu cea mai adîncă cînstea mea cătră Excelenția ta a o a-deverii, lîngă care cu adîncă plecăciune recomîndăluîndu-mă rămîn al Excelenții tale

cel mai plecat
Gallarati.

Din alte surse, aflăm că Gallarati, Iohan, János, directorul mătăsării din Ardeal s-a născut în anul 1738 la Milano și a devenit căpitan în Regimentul 31 infanterie, iar în 1785 este trecut în rezervă. El este autorul lucrării: *Unterrichtt zur Seiden-Kultur oder Anleitung wie der Seidenwurm-Saam oder Eyer susgebrüht, der Seidenwurm selbst gepfleget unde behandelt und die Manlbeerbäum gepflanzet werden müssen*, (8—5, 34 I), Hermannstadt 1785, Gedr. b. Martin Hochmeister (Szinnyei József : *Magyar Irók*, vol. 3, Bp. 1894, p. 975 și Petrik Géza : *Magyarország bibliographiája*, 1712—1860, Bp. 1888, p. 855). De asemenea, Ordonanța nr. 3093, din 1787 a Guberniului Transilvaniei recomandă procurarea viermilor de mătase de la manufactura lui Kalarati (Gallarati). (Cf. Răduțiu A. și Gyémánt L. : *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română*, 1701—1847, București, 1981, p. 158).

2. Orînduială pentru așezarea săracilor, Sibiu, 1789.

Adevărată, și pre largă făcută /orînduială/ pentru/ așezarea săracilor /careă în bunurile grofului Boucva /în Boemia /la anul 1779 s-au făcut, /și /s-au dat afară de la însăș Diregătoră Așă-/zării; Iar acuma chiar după Preainălțată porâncă /împărătească crăiască s-au tălmăcit de pe limba Nem-/țească în limba rumânească /S-au tipărit în Sibii cu slovele lui Petru Barth la Anul D/o/mnului 1789.

În 4° (22x18 cm, oglinda paginii 16x13 cm), în stînga sus numărul oficial al actului este 4699 din 1789. Conține 6 p. nenumerotate, 140 p. numerotate cu cifre arabe + 10 f. care conțin 28 modele de tabele + 1 planșă conținînd patru modele de tabel. Tipărită cu litere chirilice de două mărimi, cu cerneală neagră. Foaia de titlu neîcadrată.

Cuprinsul lucrării :

1. Pentru svarsitul și intrăducerea împreunării (p. 5—17).
2. Pentru întocmirea și așezarea a împreunării (p. 17—18).
3. Pentru împărțirea, sau osebirea a împreunării, care iaste împărțită și osebită pe țirculușuri (p. 19—21).
4. Pentru așezare, sau punerea povățuitorilor la toată împreunăță însoțire (p. 21—25).
5. Pentru adunarea milosteniilor (p. 25—32).
6. Hotărîrea pentru hrana purtarea și grije a săracilor celor adevărați (p. 32—44).
7. Pentru împărțirea milosteniei pe la săracii cei adevărați, sau cum trebuie împărțită milostenia cea adunată (p. 44).
8. Pentru hospitalurile și alte fundații de milostenie, care se află în țirculușurile a împreunării (p. 52—54).
9. Pentru mijlocirile acele, cu care au lipsit însoțirea cea împreunăță, cerșirea cea fără rînduială (p. 54).
10. Pentru buna stare ținerea și întinderea așezării cei de împreunăță soția, din dragostea cea de aproapei (p. 60—68).

11. Răspunsuri despre cuvintele cele potrivnice, care să fac în aleanul institutului, adică împotriva așezării săracilor (p. 69—84).

Adăugarea nr. 1. Învățătură către păstorii cei sufletești, către purtătorii de grije cei de frunte peste institutului, adică așezarea săracilor, carea s-au făcut și s-au rădăcat din dragoste de Aproapelui, cum trebuie să pășească și ce trebuie să lucre în parohiile și în țirculușurile sale ? (p. 83—100, cuprinde 24 de paragrafe).

/Adăugara /nr. 2. Învățătură pe seama Tatălui săracilor care să află în țirculușul parohiei N.N. după carea trebuie să se înțeleagă el cu însoțirea cea din dragoste de aproapelui (p. 101—125) cuprinde 38 de paragrafe.

/Adăugarea /nr. 3. Învățătură către purtătorii de socoteală a țirculușului din parohia N.N. cum trebuie să se poarte și să pășească cu socoteala, și cum trebuie să dea sama despre institutul sau așezarea însoțirii cei din dragoste de aproapelui (p. 126—140, cuprinde 16 paragrafe).

/Adăugarea /nr. 4. Forma cum trebuie făcută socoteala pentru milosteniile acele carei săbor aduna la fiește care țirculuș a împreunatei soții. Socoteală pentru toată în țirculușul acesta adunată și împărțită milostenie pe anul 1789.

Cuprinde 28 de modele de tabele de socoteli pentru : 1) bani gata ; 2) grâu ; 3) mazăre ; 4) orz ; 5) ovăz ; 6) făină ; 7) pită ; 8) arpacaș ; 9) lână ; 10) in ; 11) tort ; 12) pînă ; 13) pentru chiline lucruri ; 14) pentru lucrul meșterilor.

/Adăugarea /nr. 5. Însemnare a săracilor celor care se află în parohia aceasta și a stării lor. (Exemplificat cu Parohia Sibiului, gazde și nume de săraci).

/Adăugarea /nr. 6. Arătare cum trebuie împărțită milostenia pe toată săptămîna la săracii adevărați, care se află în numita parohie și în țirculușul acesta.

/Adăugarea /nr. 7. Rînduială cum trebuie pre săracii cei adevărați grijiți, care sînt primiți după conscripția și rînduiala cea de hrană făcută, și cum trebuie dat și împărțite lor pe toată săptămîna și ce li s-au dat.

/Adăugarea / nr. 8. Register pentru cei călători, cari capătă bani de drum și să ducă, adică : feciori cu meșteșug.

Pe ultima filă nemumerotată cînt 4 modele de mulțumire pentru milă :

nr. 1 Pentru florini și creștari, pe numele lui Hagi Constantin Zdroclea, nr. 2

Pentru grâu de la Potola Lup,

nr. 3. Pentru lână de la Iacob Bratilă,

nr. 4. pentru zloți bani gata de la un necunoscut.

Pe verso foi de titlu :

Cela ce dă săracilor nu se va lipsi,

Iară carele întoarce ochiul său de către cei săraci, multă lipsă va veni asupra lui Pil/dele/ lui Solom/on/ : Cap/itoalele/ 20:200:27.

Cuvînt înainte

Nădărdum cum că Institutumul s-au aşezarea aceasta care pentru săraci, s-au făcut din ştiute pricini, şi din dragoste cea de aproapei, fiind tuturor înştiinţată, nu să va talmăci prin oamenii cei înţelepţi în partea rea, drept aceea pentru mai bună stare acestui Institutum s-au a aşezării săracilor, am socotit cum că nu iaste mai multă de lipsă şi ceva a-şi a zice ; Dară peste aceste toate uitîndu-ne la acea, care sînt foarte tare plecaţi ca să socotească faptele celui de aproape întru o nimică, îi putem încredinţa, cum că lucrul acesta nu se face nici din lauda Fariseului, nici din mîndria lumii, nici dintru altă faptă de acest felu.

Însuş fundatoriul şi feţele celelalte de soţie împreună, care au făcut această aşezare cu ruşine ar ţine de n-ar şti, cum că facerea de bine una ca această, care vinează numai lauda omenească, nu poate ajunge darul faptelor celor bune, şi încă ce iaste mai mare nici înaintea lui D/umnezeu nu va dobîndi vrednicia; Au gîndit unii şi această, cum că, INSTITUTUMUL, sau AŞEZAREA această, n-au sosit la stare ca aceea, cît să poată gîndul ei înaintea lumii lăudat fii ; Pricină cea mai mare, pentru ce n-am fost până acuma aşezarea săracilor în stare bună, această iaste adecă ; pentru că nu s-au fost dat rînduială Institutumului tipărită aflare în lume, din care să fie putut cunoaşte oamenii cei iubitori de milostenie, ce vrednicia vor chivernisi de acolo.

Deci, precum pentru această fără toată făţarnicia pe toţi cu o vrednicie rugăm, aşa şi făgăduim, cum că învăţătura celor care ne vor învăţa, cu mulţumită va fi primită şi cu lauda pentru binele cel de obşte să va lua.

Adevărat că au eşit înainte cîteva luni în Praga o înştiinţare pentru Institutumul sau aşezarea săracilor la vînzătoriul de cărţi asume Sammi; care înştiinţare de om nestiut şi iubitor de aproapei (precum să arată de cuvînt înainte a înştiinţării lui) pentru a laudă au fost dată aflare. Şi măcar că înştiinţarea această mult adevăr cuprinde în sine, dar tot n-ar nici, nu va avea vrednicia aceea în sine, ca să să poată vedea dintrînsa, numai decît toată stare a Institutumului şi a părinţilor lui, care mai aleasă pentru aceea iaste de trebuinţă, cari ar pofti, Institutumul acesta, sau aşezarea şi în alte locuri a aşeza şi a ridica ; Pentru aceea că să să sporească lucrarea această, am socotit cum că de vim da un ajutor, şi de vom adăuga la acest institutum şi alte învăţături, care nu ne vom înşala cu acest Cuvînt înainte.

Lucrarea se încadrează între actele de asistenţă socială privind ajutorarea săracilor şi înfiinţarea de azile, Guvernul Transilvaniei tra-

ducînd şi legiferînd pe aceasta care a apărut iniţial în Boemia. El se încadrează în a doua perioadă (iozefinistă) de publicare a actelor în limba română. Tipăritura este menţionată în bibliografia lui Aurel Răduţiu şi Ladislau Gyémánt, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română, 1701—1847*, Bucureşti, 1981, p. 220—221, pe baza unui studiu al aceluiaşi autori care publică Lista actelor oficiale tipărite în limba română de către Petru Barth în anul 1789; (în: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Historia*, fact. 2, p. 31—36), de unde rezultă că în 27 august 1789, cu nr. 4699 este tipărită lucrarea *Untericht der Armen Institut*, într-un tiraj de 1650 exemplare. Probabil că în perioada imediat următoare apariţiei, restaurarea sistemului administrativ şi schimbarea politicii imperiale faţă de români, să fi dus la distrugerea aproape în întregime a tirajului lucrării.

DEUX IMPRESSIONS DE SIBIU À LA FIN DU XVIII-ÈME SIÈCLE (Des contributions pour l'Ancienne bibliographie roumaine)

(Résumé)

L'activité d'identification et de mettre en bibliographie les anciens livres roumains (1508—1830) est un permanent processus, jamais en train de finir. La preuve est l'identification de deux anciens impressions de Sibiu datées vers le fin du XVIII-ème siècle, pas incluses dans l'Ancienne bibliographie roumaine (tome I—IV) ou dans les compléments suivants, qui existent dans les collections de la Bibliothèque du département Mureş. Tous les deux sont des traductions d'allemand et elles ont apparu à Sibiu dans la typographie du Petru Bart. La première appartient à Iohan Gallarati est intitulée „Apprentissage pour le metier de l'ouvrier en soie“ (1787) et la deuxième : „Ordre pour le placement des pauvres“ (1789). Tous les deux sont précieux pour la connaissance des problèmes sociaux et de culture, aussi bien pour le développement d'imprimerie en Transylvanie en pleine époque des lumières.

UN MANUSCRIS ROMÂNESC DE LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA AL LUI IOAN ȘINCAI (Legende apocrife, colinde religioase și cîntece populare)

— I —

ELENA MIHU

Manuscrisul pe care încercăm să-l prezentăm este inedit, provine din zona Bistriței și este păstrat în colecția Muzeului Județean Mureș. Format în 8°, cu 141 foi nenumerate, scrisul cu caractere chirilice, hîrtie filigran, pagina încadrată în chenar din linii duble. Foaia de titlu și 14 foi de la sfîrșit lipsă. Legătura din aceeași perioadă cu manuscrisul. Datarea am făcut-o după o cronică versificată, datată 28 Mai 1794, în care sînt prezentate luptele de pe Valea Rinului la care a participat și Regimentul II românesc de graniță-Năsăud. Acestui regiment îi acordăm acest manuscris, și mai ales lui Ioan Șincai, fratele mai mare al lui Gheorghe Șincai, care moare pe Rin, la Lörch, în anul 1795, fiind căpitan în acest regiment.¹

Despre Ioan Șincai ne-au rămas puține date. A făcut școala (se presupune) la Tîrgu-Mureș și Cluj iar studiile superioare la Tîrnavia (Ceho-Slovacia) și Viena, între anii 1770—1773². El s-a ocupat și de educația viitorului istoric Gheorghe Șincai. Era un om luminat cu vederi în spiritul veacului, avînd legături cu cei mai de seamă intelectuali români ca : Ignatie Darabant, Grigore Maior, Samuil Micu.³

În anii *Supplex*-ului îl găsim alături de Petru Maior semnînd în 1790, Petiția ofițerilor regimentului de graniță românesc, adresată lui Leopold al II-lea.⁴ Manuscrisul în discuție l-am comparat cu o scrisoare versificată concepută ca o doină de înstrăinare, de factură populară, de la sfîrșitul unui curs de drept civil al lui Ioan Șincai din 1770. Scris de Ioan Șincai pe cînd era student la Tîrnavia. Scrisoarea versificată cît și cursul de drept au fost studiate de cercetătorul clujean Mihai Gherman,⁵

1. Gheorghe Șincai, *Elegia*, în *Archiva pentru filologie si istorie*, Blaj, XIII, 1868, p. 252.

2. Serafim Duicu, *Pe urmele lui Gheorghe Șincai*, București, 1983, p. 12—13.

3. Serafim Duicu, *op. cit.*, p. 12.

4. Pompiliu Teodor și Dumitru Ghișe, *Fragmentarium iluminist*, Cluj, 1972, p. 117.

5. Mihai Gherman, *Un text inedit a lui Ioan Șincai*, în *Biblioteca și cercetarea*, Cluj-Napoca, XII, 1988, p. 83—90.

cu care am făcut și confruntarea celor două manuscrise (căruiă îi aduc pe această cale mulțumiri).

Restituim acest manuscris de la sfârșitul secolului al XVIII-lea ca un document de mare valoare pentru contribuția Școlii Ardelene la dezvoltarea literaturii populare. Manuscrisul vine să completeze excelenta lucrare a lui N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească* și cea a lui Gaster, *Literatura populară română*, prin versiuni noi privind legende apocrife, apocalipsa și colindele religioase. Dar valoarea cea mai mare a acestui manuscris o constituie colecția de cîntece populare, care cuprinde aproape toate genurile folclorului românesc: balade, o variantă necunoscută a Mioriței, cîntece de dragoste și dor, satirice, orăție de nuntă — colăcăria, strigături, un cîntec de cătanie și înstrăinare și *Cronica versificată de pe Rin, 1794*. Colecția de cîntece populare nu are dimensiunea culegerii lui Alecsandri (1852), dar valoarea este deosebită, ținînd cont că a fost scrisă cu cincizeci de ani înaintea însemnurilor lui Barițiu și Cipariu de culegere a folclorului românesc.

I. LEGENDE APOCRIFE

N. Cartoian afirma că legendele religioase apocrife pătrund din literatura slavă și greacă și se răspîndesc în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea prin copii manuscrise, iar tipărirea numai la sfârșitul secolului al XVIII-lea și al XIX-lea, cînd acțiunea de regenerare prin școala satească începută de curentul ardelean, impunea publicarea cărților iubite de popor.⁶ În ținuturile maramureșene, unde s-au făcut primele traduceri ale scripturilor, s-au tradus și legendele biblice apocrife și legendele apocaliptice.⁷ Episcopul Petru Pavel Aron se ridică împotriva acestor „minciuni diavolești și înșelăciuni care au năvălit în turma lui Hristos”. Dar cu toată stăruința episcopului, la răspîndirea literaturii apocrife în rîndul poporului a contribuit într-o largă măsură și clerul.⁸

Apocalipsa a avut o influență enormă asupra fanteziei oamenilor. Manuscrisul nostru începe cu capitolul:

Cartea județului (f. 1—37) (pl. XCVI/1)

Prezintă venirea lui Antihrist, învierea din morți, judecarea celor 12 neamuri ale lui Israel și ordinea intrării la judecata de apoi:

„Ascultă(i) creștin(i) care au arătat Dumnezeu aleșilor săi cum va fi înfricoșatul și nefățarnicul județ la veacul de-apoi. Atunce, nu va fi nici o strîmbătate că să vor arăta tuturor pe fețe scrisă cum vor fi faptele așa va fi și fața. Nu va putea tăgădui nimic că scrie la cartea lui

6. Nicolae Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, București, 1974, p. 1.

7. Nicolae Cartoian, *op. cit.*, p. 248.

8. *Idem*, p. 20.

Antihrist. Că cum au fost începutul așa va fi și sfârșitul că ăl va apuca Diavolul cu durere și cu rășboaie, și vor fi semne pe ceriu sus și minuni pe pământ, jos durere și boale pe oameni neprecepte și rășboaie prin cetăți și să va strica pacea între împărați. Și să va scula împărat pe împărat pre cum zice Dumnul nostru Is(us) H(ristos) în sfînta sa evanghelie: — Rugați-vă să nu fie fugă voastră marța și simbăta (...) Să va naște Antihrist dintr-o muere ce este în taina Vavilonului din brâu în sus muere, din brâu în jos șerpe și să va naște din sămînța Diavolului și va fi om învățat (...)

Și vor socoti noroadale pe cine vor pune împărat și vor socoti să pue pe Antihrist că-i învățat și milostiv și-l vor pune împărat. Iară el cum îl vor pune împărat îndată a porunci să se șteargă numele lui de prin biserici (...)

Va sili pe oameni să se închine lui și să nu se închine lui H(risto)s că îi va munci cum au muncit și mai înainte pe eretici(i) pre creștin să nu se închine lui H(risto)s ci să se închine abazilor (?). Așa va face și Antihrist cu creștini(i) prin munți și prin crepăturile pămîntului și va omori pre toți oameni(i) de nu va rămîne nici un creștin viu în lume, care nu să va închina lui Antihrist. Și vor zăce creștinii morți pe sulii, cum zac snopi(i) vara pe miriști (...) A fi trei semne în lume într-acea vreme că să va pogori oaste din ceriu ce să chiamă avadon jidovește, iar rumânește spus țitorio, pre cum scrie la apocalips și va be în mînia fîntîni(i) cei fără de fund, și va deșinde fîntîna fără fund, și din trînsa lăcuste, și va eși din fîntînă fum, ca dintr-un cuptor aprins, cu fumul acela vor eși lăcuste mari, cu chipul ca de om cu păr ca muerile și supt aripele lor zale ca de ceriu, mărșul lor va fi ca sunetul cailor care aleargă la rășboi degrabă și în coadele lor suliță. Și vor umbla în lume cu acele vor strica pre oameni și se vor munci în șasă luni pre pământ. Și vor veni șapte îngerî cu șapte păhară de vinul mîniei lui Dumnezeu. Și vor turna în lume și se vor face șapte semne; unul îi turna în soare și să va întuneca soarele, unul vatrna în lună și să va întuneca luna, unul va turna în cetăț(i) și să vor face dureri și rășboaie, unul va turna în văzduh și vor muri toate păsările văzduhului. Unu-i va turna pustiului și vor peri toate herele pustiului. Unul i-a turna în marie și să va înălța maria de 15 coți decît munți(i) mai sus și a tria zi să va scăde înfundul pămîntului și vor rămîne pești(i) fără de apă și-or țipa cît să va auzi glasul lor la ceriu și vor muri toți. Și va pogori un înger și va ave în mîinele sale o carte mare și va ceti înainte lui Antihrist și va zice: —Iată Sătănă că s-au apropiat sfîrșitul tău și s-au sfîrșit împărăția ta și vei fi dat cu toți cei ce s-au închinat ție (...)

Va veni un înger cu o trîmbiță așa de înfricoșat și de mare cît să va face un cutremur așa de mare cît să va cutremura tot pămîntul și să va lovi piatră de piatră și munte de munte, și dial de dial și vor căde cele înalte și frumoasă și să va face tot pămîntul șăs ca masa dreaptă. Și

va trîmbița înjerul a doua și va pămîntul din sine țărînă. Și va trîmbița a 4-a oară și să vor pune vinele și piele pe oasă. Și va trîmbița a 5-a oară, și să vogori paseri din ceriu și să vor sălășlui pe tot trupul. Și va trîmbița a 6-a oară, și va avea duh de viață tot trupul. Și va trîmbița a 7-a oară și să vor scula pe picioarele sale tot trupul și va sta înaintea județului. Și o fi fața cum au fost și faptele, și cu pielea goală cum s-au născut din maică-sa. Va trîmbița a 8-a oară cît se va cutremura ceriul ca o piele scuturată de om, și pămîntul să va clătina cu un liangîn și să vor porni puterile cerești și va fi ceriul plin de înjeri, și pămîntul plin de oameni cît ai arunca un ac și n-ar căde jos de oameni. Vor veni înjeri de la răsărit din rază strălucind ca aorul, cei de la apus ca arjintul, cei de la miazăzi ca arama, cei de la miezul nopții ca cusutoriul, și va trîmbița înjerul (...)

Vor pune scaunul de judecată și se vor deschide porțile vieții(i) întru care vor fi scrise numele oamenilor celor buni și va striga Dumnezeu pre toți pe nume (...)

Atuncea vor veni cei 12 apostoli cu fața proslăvită cu 7 părți decît soarele mai luminată și să vor închina Domnului (...)

Și vor șade pre cele 12 scaune judecînd cele 12 neamuri ale lui Israel :

Pentru patriarhi și vlădici

Și vor veni întîile patriarhul și vlădicii cu fața luminată ca soarele și slove de aor scrisă pe fruntea lor (...)

Pentru cuvioși

Și vor veni precuvioșii viețuitoriu cu fața albă ca zăpada și slove de aor pre fruntea lor aceștia sînt cuvioșii Domnului (...)

Pentru cei ce n-au gustat păcatul

Și vor veni cei curați care n-au gustat păcatul trupesc și va fi fața ca trandafirul cel alb și rumăn și vor ave slove de aor scrise pe frunte (...)

Și de aicea se sfîrșesc săboarele dreptilor și să vor închide porțile cetății(i) ca să nu vadă dreptii(i) perirea păcătoșilor. Că întru împărăția ceriului nu este scîrbă nici întristare că uni(i) vor ave între păcătoși părinți, alții(i) frați, alții(i) surori, alții(i) feciori și fete, alții(i) soți(i). Ce pentru ca să nu-și aducă aminte să se scîrbească, nu va lăsa Dumnezeu să-i poată vede de frică și cutremur. Că să va uita Dumnezeu la pămînt și peri pămîntul (...) Și iară să va uita Dumnezeu le ceriu pîn(ă) să va face ceriu nou și să va uita la pămînt și să va face pămînt

nou. Iară păcătoși(i) vor sta pă fața pământului bătîndu-și fețele sale vîzînd că n-au scăpat de atîta bine.

O ! cutremură-te, ceriule, întristează-te, pămîntule !

Din frunză riurează sinjele de jale, jalea pămîntului.

— O ! ce plînjere și tînguire va fi și fără folos că n-ar și cine le ajuta lor. Și va lua Dumnezeu un toiag de foc și îl va arunca pe fața păcătoșilor și să vor împărți toate cetele care de ce fel vor fi : tîlhari(i) de tilin, furi(i) de tilin, curvari(i) de tilin, ucigași(i) de tilin și toți care de ce feliu vor fi la un loc. Cete cite un feliu într-un loc. Atuncia toți or ave slovă scrisă pe frunte cine ce răutate au făcut, ci vor arăta slovele și faptele lor și va fi rușine mare de Dumnezeu, de sfinți, înjeri.,

O ! mare frică și groază va fi. Cum va deschide iadul gura și va ieși din iad un rîu negru și fierbinte cu șapte părți mai înfocat decît focul acesta de acia. Și va curje ca o mare clocotind și șerbînd, plină de minia lui Dumnezeu. Și va merje p(r)in înaintea scaunului judecătoreiului și vor vedea păcătoși(i), perirea lor. Și vor plînge cu amar și cu țipete nemîngîiete și să va jăli toată făptura de perirea lor.

Pentru curvari (pl. XCVI/2)

Curvarilor le va fi fața întunecată și foarte uricioasă și smolită ca balega și vor fi unși cu spume și cu sinje și vor fi puți a spurcăciune, și slove scrisă pe fruntea lor, aceștia sînt curvarii.

Pentru mincinoși

La mincinoși le-a spînzura limba din gură de un cot și să vor mușca cu gura unu pe altu ca cîinii și slove scrisă pe fruntea lor, aceștia sînt mincinoșii.

Pentru leneși

La leneși le va șădea lenea după cap atîta de grea cît o piatră de moară și cu clonțul de la cocostîrci și cu acela le va culeje carne de pe oasele lor și slove scrise pe fața lor, aceștia sînt leneșii.

Pentru lăcomoși

La aceia lacomi le vor fi trupurile inflata de lăcomia ce(a) nedreaptă, lepitori lepite de pialea lor și le vor suje sinjele lor cum au supt ei cu ndreptul munca săracilor. Și fața lor va fi ca țărna pămîntului și slove scrise pe fețele lor, aceștia is lăcomoșii.

Pentru preoții ce(i) nevrednici

Da preoții cei nevrednici le va fi izvoară pe gura lor din creștet și din mîna dreaptă le va curge mir curat ca aorul. Iară din gură ce din lapte (?) va cură pe fețele lor și judecătorul Domnul le va da dreptatea.

Pentru fățarnici

Fățarnici vor fi cu obrazurile lor unul de om, unul de cîine și fața lor va fi ca aspidă și slove scrise pe fruntea lor, aceștia sînt fățarnicii.

Pentru păcătoși(i) milostivi

Și va veni un săbor foarte mare și vor fi întrînsul împărați și domni și vlădici și călugării și bărbați și muieri și să va uita Dumnezeu la dîși(i) și să va vede mîniindu-să Dumnezeu pe dîși(i) și milostivindu-să. Și va lăsa așa și vor fi înjeri de foc și vor fina la munca linapoi ca pe nește dobitoace. Și să va pogori o maică fecioară și proslăvită foarte cu mare sirguire și va căde înaintea judecătorului și va zice:

— Drepte judecătoriule! pentru acest săbor mă rog să mi-l dăruiești mie că mult mi-au îngăduit mie cu milostenie cătră săraci. Atunci va zice judecătorii:

— Iată, pentru curviile și strîmbătățile iar am să-i dau muncilor, dară pentru că au făcut milostenia vor fi miluiți (...)

Și va zice cătră înjeri:

— Duceți-i la miezul nopții și le dați un loc, nici să le fie bine, nici rău, și lumină, și întuneric, și cald și frig cum îi în lumea aceasta. (...)

2. Epistolia lui Dumnezeu (f. 29 v-39) (pl. XCVIII/1)

Legenda Duminicii trimisă din cer de Dumnezeu în Țara Bătrînilor, în muntele Măslinilor.

„(...) Această sfîntă carte este arătătoare în Țara Bătrînească în muntele Măslinilor, înainte(a) icoani(i) ivanghelistul Mihail. Și nici un om nu o va pute vede această s(fîntă) carte că au fost aninată în nește măslîne. Și dacă s-au arătat această carte cine au fost vrînd să o cetească s-au fost deschizînd singură (...). Și vă mai poruncesc veac creștinilor să nu lucrați creștinilor în Sf. Duminecă. Nice rădăcini din grădinile voastre să nu săpați pentru folosul sufletelor voastre (...). Nu credeți întru această lume vămuită și deșartă și vă feriți de răutăți(i) și să faceți fapte bune că eu v-am dat 6 zile într-o săptămînă, iară ziua a 7 adevă Sf. Duminecă V-am sfîntit ca să vă fie a face fapte bune (...)

3. Săboare (f. 39 v — 61)

Sînt descrise cele 9 săboare ținute; la Nichia — primul, la Țaligrad — șapte, și ultimul la Florența (...)

Despre săborul de la Florenția (pl. XCVII/1)

„Acest sf(înt) săbor s-au început în vărarea, în anul de la H(ristos) 1489 și s-au sfîrșit în Florenția (...)

În Florenția s-au făcut unire între beserica cea mai mare. În Florenția s-a făcut unire între biserica cè grecească și cè lătinească, adecă între beserica răsăritului și apusului, și s-au vestit *Decretul Unirii*: (pl. XCVII/2).

1. Patriarhul Romi(i) (nu) este cap și stăpîn a toată adevăritului apostolicești(i) biserici.

2. Duhul sf. purcede de la tatăl și (nu) de la fiul — sau de la tatăl prin fiul ca dintru isvor.

3. La sf. liturghie pîea azimă la rîmneni cu adevărat se preface (în) trupul Domnului H(risto)s ce, ca și noi îndospită. Așa au aşăzat săborul de toată lumea de la Florenția ca fieştecare beserică să-și ție obiceiuul său.

4. Sufletele dreptilor sint în ceriu, (iar) a celor ce mor în păcate de moarte sint în ghenă. Iar a celor ce mor în păcate mici sau izbăvindusă nu și-au plinit canonul sint în loc de muncă vremelnică, de unde să slobod prin liturghie și milostenie și alte fapte bune care le facem noi pentru dînșii.

4. Gromovnic (f. 61—75 v) (pl. XCVI/3)

Multe apocrife au fost pe lista cărților „afurisite“, între acestea este și Gromovnicul „a lui Arcale împărat carele au fost cetitori de stele¹¹. Au acest sămn și așa să începe toate zodiile din luna lui martie:

1, 2 berbec, 3, 4 vițel, 5, 6 jamăn, 7, 8, 9 rac, 10, 11 leu, 12, 13 fata, 14, 15, 16 scorpie, 17, 18 cumpănă, 19, 20, 21 vinător, 22, 23 corn de capră, 24, 25 Udel, 26, 27 pește, 28, 29, 30, 31 berbec (...)

„Leul“ (pl. XCVI/4). Iară de va tuna în numărul leului, în oameni, mare moarte va fi, și în grîu stricăciune. Iară între alte hrane va fi roadă și în lătura despre apus va fi durere. Între oameni va fi însă mai vîrtos și pecinjine, și rana și spre oameni mari va fi moarte și plo(i)oașă. Și celor înțelepți pagubă și iară, e va tuna sau fuljera, va fi ploaie multă (...)

De va fi nașterea domnului H(risto)s dumineca, iarna va fi îndoită și rē, cum udătoare și vara va fi, secetoasă, va fi și to(a)mna și vîlturoasă. Pre vremea seceri(i) va fi vreme bună, șerpilor perire și oamenilor poame, miere multă și băutură multă. Grîu puțin dobitoacelor și ferilor mulțire, iar oamenilor celor tineri perire (...)

5. Zugrăvirea Domnului H(risto)s pe pînză (f. 79v—82v) (pl. XCVIII/2)

Legenda lui Avgare împărat, cel care trimite un om să-l picteze pe Isus pe pînză. Este interesantă denumirea care i se dă în povestirea

de mai jos pictorului trimis de Avgare — „scriitoriu de obraz“. Simbu-
rele legendei este creștinarea Siriei prin regele Avgare, și aducerea i-
coanei la Constantinopol:

„Dacă trimisă Domnul nostru I(su)s H(risto)s, scrisoare(a) lui Av-
gare împărat și se bucură cu bucurie foarte mare. Iară jidovii răp(i)să
I(su)s și vrē să-l ucidă.

Iar Avgare împărat aliasă un scriitori de obraz ce era de serie foar-
te degrabă. Il învață să meargă în Erusalim să vază pre Is(us) și să
scrie chipul sfinței sale pe pînză, Iară dacă vini în Erusalim, întîmpi-
nă pre Is(us), veninl în chip le om. (Isus îi) zisă:

— Pentru ce alergi așa tare, oame?!
Iară el zisă așa:

— De la Avgare împărat sînt trimis, ca să văz pre Is(us) nazari-
neanu, să scriu chipul lui pe această pînză.

Iară Is(us) îi răspunseră lui zicînd:

— Însă (de) l-ar vre, l-ei afla pe el în beserică.

Și atunci se duseră Is(us) la săbor în beserică, de învăța noroadе.
Iară scriitoriu de obraz, mersă și șezu la ușă și vre să scrie chipul lui
pre pînză. Fu înfricoșat și nu putē să caute spre fața lui nepricepîndu-
se întru sine. Iară dacă îl văzu Is(us), ăi strigă din săbor și zisă lui:

— Întră și-(mi) dă pînza aceia ce ai adus de la Avgare împărat. Și
întră de-i dădusă sfi(i)ntie(i) sale pînza. Și dacă o luă Is(us) în mîni o
pusă pe fața sfinții sale și închipui cu chipul sfinții(i) sale pe pînză, cit
să miră toți care era în săbor. Și o dete lui Fader (Tadeu), și-l trimisă
în cetatea Eresului unde zăcē Avgare împărat, de 6 ani într-un pat. Ia-
ră Fader apostol mearsă cu scriitori de obraz și luă chipul lui Dumne-
zeu. Și ducîndu-să vineria într-o cetate ce să nume Erapo și temîndu-
să, ascunsă chipul lui Dumnezeu între 12 cărămizi (...)

Mitropolitul Miron Cristea afirma că în amintirea lui Avgare și
icoanei Mîntuitorului și în zugrăveala bisericilor noastre (românești)
se aplică atît năframa sfîntă, cît și roșetlica cărămidă sfîntă (...) nă-
frama la răsărit, cărămidă la apus⁹.

6. Începutul cuvintelor (f. 130—132 v) (pl. XCVIII/3)

Este chestionarul de întrebări și răspunsuri.

Unele dintre ele nu au caracter folcloric, fiind culese din gura po-
porului:

„Întrebare: În Bîtea un om avē 3 pluguri de boi și sămănă tri o-
brace de griu, și pusără 12 săcerători și patru trierători și luă tri mii
de obrace de griu.

9. Dr. Elle Miron Cristea, *Iconografia și întocmirile din interiorul bisericii răsări-
tene*, Sibiu, 1905, p. 75—75 v.

Răspuns: Omu acela este Dumnezeu, săcerătorii este cuvîntul lui Dumnezeu; tri pluguri de boi, botezul și sfînta troiță; doisprezece apostoli; și patru trierători sînt patru evangheliști (...)

Multe întrebări și răspunsuri se referă la Adam:

„Zicînd: De unde au fost luat pămîntul acela din care au zidit Dumnezeu pe Adam?

R(ăspuns): Din pămîntul Mădamului.

I(ntrebare): Cîți ani au fost Adam fără suflare?

R(ăspuns): 30 de ani.

I(ntrebare): În ce vreme au fost zidit Adam?

(Răspuns): În luna lui martie în douăzeci de zile pentru acia și arhanghel(ul) Gavril au adus Fecioari(i) bucurie în luna lui martie.

(Întrebare): Cite zile și cîți(i) ani au fost Adam în rai?

(Răspuns): Că mulți în multe chipuri zic; unii zic 30 de ani, alți(i) zic 3 ani. Iară eu zic au fost H(risto)s pe cruce, atîta au fost și Adam în rai. Adecă la Cana Galeleului pînă la 9 ceasuri, adecă ceasuri 6. (...)

Altele se referă la Noe:

„Întrebare: Cîți ani au fost Noe cu corabia?

(Răspuns): Întru o sută de ani.

(Întrebare): În cîtă vreme au ținut potopul?

Răspuns: De la luna lui martie pînă la cealaltă lună a lui marti, înțit au covîrșit apa pe deasupra munților.

(Întrebare): Unde au cîntat cocoșul de l-au auzit toată lumea?

(Răspuns): În corabie că acolo era toate ferele adunate, iară broasca și peștele și alte gadini, cărora le este lăcașul în apă n-au fost în corabie“ (...)

7. Veștița (f. 59—61) (pl. XCVII/3)

Legenda descrie lupta arhanghelului Mihail cu Satana:

„Pogorîndu-să sf(înta) Vioni (?) de la muntele Elonului, au întîmpinat pre Avezuha, Veștiții, adecă Dracu, care era foarte ispravnic, cu părul capului pînă (în) călcîie, cu chip de foc, cu minuri de feri și unghi(i)le lui ca săcerele. Apoi l-au întîmpinat sf. arhanghel Mihael și îndată au întrebât voivodu Mihael:

— Tu, diavole, spurcate și necurate, spunem(i) de unde vii și unde merj(i), și îți este numele tău spurcat și necurat.

Iară el au răspuns:

— Eu vi(u) din crepăturile pămîntului și eu is Avazuha, Veștița adecă, și mă duc că am auzit că vrē să se nască Mesia H(risto)s din pre curată, fecioară Maria, din duhul sf(înt) și mă duc să-i fac sminteala și să-i omor pruncul.

Iară arhanghelul Mihael ce auzi din-t-așa l-au luat cu mîna stîngă de părul capului, iară cu mîna cea dreaptă au (în)fript paloșu în coastele lui și au prins a-l bate foarte tare.

— Spune-mi, diavole, spurcate și necurate, în ce chip te faci tu de intri în casele muierilor, de bolnăviți și le omoriți(i) prunci(i), și pre oameni(i) cei mari încă îi bolnăviți și le amintești mintea lor la lună nouă la mișcat între luni. Să-mi spui că te muresc pînă la (a) doua vineri a lui H(risto)s împăratul cel ceresc și al pămîntului.

Iară el au prins foarte tare a să văieta și a spune:

— Eu mă fac miță, muscă, găină, ogari și în mai multe feluri mă fac și mă apropii de casele oamenilor și (strig) 19 nume (...) "

8. *Învățătură pentru cele 12 vineri mari ce sînt peste an* (f. 133—139)

Legenda celor 12 vineri ce trebuiesc cinstite, importante pentru istoria lumii creștine.

„Întîia parte este un pămînt întocma și frumos și este acolo o cetate ce să chiamă Franția. Într-însa lăcuiesc mulți jidovi și să tricesc (întrec) acolo jidovi(i) și creștini(i) în cuvinte (...) Și avè vrajbă unii cu alții. Și zic jidovi(i) cătră creștini:

— Noi nu putem răbda de răutățile voastre și de a voștri ficiori că ne fac batjocură în toată vremea.

— Ce vă alejeți(i) voi, un filozof și noi altul să să întrebe amîndoi din carte pentru rîndul leilor. De vor afla că este acești filozofi amîndoi mai bună leje, în a voastră decît a noastră, noi toți(i) ne vom boteza și ne vom da în lejea voastră.

Iară de va fi lejea noastră mai bună decît a voastră, voi toți să vă dați în lejea noastră și să avem pace unii cu alții, să nu mai fie vrajbă întru noi (...)

Întîia vineri este înaintea blagosloveniilor c-atuncea au ucis Cain pre fratele său Abel, al trielea ceas din zi. El a fost om mort întîi pre pămînt, și de atuncia s-au început răutățile pre pămînt (...)

A 12-a vineri este înaintea nașterii lui H(risto)s că atunci a tăiat Irod împăratul 14 mii de prunci pentru H(risto)s, că doară a tăia și pre H(risto)s, mîntuitorul nostru.

Și așa să știe tot omul și bătrîn și tînăr să cîntească aceste 12 vineri mari foarte cu frieă, cu post, cu rugăciune și cu milostenie. Și să apere bărbatul de muerea sa, și să nu mînințe nemica întru aceste 12 vineri, fără numai pîne sacă și să beë apă. Iară cine se va culca cu muerea sa și va zămisli prunci întru aceste zile, de va fi cucon el va fi ne-bun sau orb, sau ciung. Iară de va fi fată va fi curvă de tîrguri sau făr-măcătoare. Iară cine le va cinsti aceste 12 vineri mari și le va păzi și le va cinsti cu post, cu rugăciune și cu milostenie, acela va lăcui cu dreptii întru împărăția ceriului de-a dreapta lui Dumnezeu. Și casa lui și dobitoacele lui vor fi blagoslovite de Dumnezeu și va fi har în casa lui har în casa lui de toate bunătățile (...)

9. (*Pilda fratelui care a păcătuit cu sora sa*) (f. 108 v — 110 v)

„Zice că au fost un om și acel om a avut doi feciori și o fată. Și feciorul cel mai mic au fost păcătuit cu sora sa și cel mai mare l-au văzut păcătuiind și l-u spus la tatăl său. Și tatăl său nu l-au crezut pînă ce nu au cercat lucrul acela și l-u aflat și tatăl său. Și l-au dojenit și l-au ocărit tatăl său. Iară după ce au văzut feciorul că l-au spus frate său cel mai mare către tată-său, s-au pus și l-a omorît pe frate său. Și după aceea la atîta au venit la întunecarea minți(i), cît a omorît și pe tată-său. Și după aceea s-au dus într-altă țară departe și s-au desnădăjduit pentru păcatele lui acele de moarte (...)

II. COLINDE RELIGIOASE

Prima atestare a colindatului la români o găsim într-un raport din 1647 a unui preot sas, Matheul Andreas din Cergău Mic, care se plîngea că românii nu au altă grijă înainte de Crăciun decît aceea de a se întîlni și a învăța aceste cîntece diavolești.

În casă: în timp ce o parte dintre colindători stau la masă bînd și mîncînd, cealaltă jumătate stă în picioare și cîntă nelegiuitele lor colinde /colindele laice/¹⁰.

Despre colindele religioase, Al. Rosetti afirma că își iau materia din biblie și din apocrife și sînt de origine cărturărească.¹¹

Aceste colinde religioase, cîntate de Crăciun au îmbrăcat dintotdeauna sensibilitatea și trăirea creștinească a poporului român. Ele explică tainele alcătuirii lumii, păcatul lui Adam și mîntuirea lumii prin nașterea domnului Isus Hristos.

Manuscrisul aflat în posesia noastră cuprinde 15 colinde religioase: /Trei crai de la răsărit/, /Steaua sus răsare/, /În orașul Viflaem/, Versu lui Adam, /Astăzi cel pre lăudat/, /Veniți toți ceidin Adam/, /Cana Galileea/, /Iosif și frații săi/, Psalmurile lui David, Versul județului, /Plîngerea Precestei/, Versul cuvios, Versul lui Isus, /Anul nou se începură/, /O, pre milostivă maică/.

/Trei crai de la răsărit/ (f. 88 v — 89 v) (pl. IC/1)

Trei crai de la răsărit
Cu steoa au călătorit
Cînd în cale purcede
Steoa înaintea merje,
Cînd sta de să odihne
Steoa tot îngăduie.

Iară în cale dacă intră
Steoa tot îi îndreptă.
La Erusalim dacă s-au dus,
Steoa iară s-au ascuns,
Și le-au fost lor de întebat
De naștere de împărat.

10. Ovidiu Birlea, *Colindatul în Transilvania*, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, 1966—1967, Cluj, 1969, p. 253.

11. Nicolae Cartoian, *op. cit.*, p. 252.

— Unde știți(i) că s-au născut
Împărat mare de curînd?

— Noi nu știm alt împărat
Fără împărat de Irod.

— Ce întrebăm? De H(risto)s
După dînsul am venit.

Atunția Irod împărat
Că n-am văzut stea(a) la răsărit

El tare s-au înspăimîntat

De craiul nostru

Și mult el gîndea
Că-și va pierde d(o)mnia.

Crai(i) întru ascu(n)s i s-au
chiamat

Și cu taină s-au rugat:

— Duceți-vă de ispiți(i)

Pe cel cocon să-l găsiți(i)

De să v-a întîmpla să-l aflați

Mie știre ca să-mi faceți.

Crai(i) pe astea cale s-au dus

Și lui Irod nu i-au spus,
De cocon unde este

Nu-i dădură nici o veste
Pînă au mîrs de au statut

Unde era coconul născut.
In esle de cal l-au aflat

Și au căzut de s-au închinat
Și comoară s-au deschis

Scump(e) daruri i-au adus
Atunci Irod împărat

El tare s-au spăimîntat
Și s-au sculat de au tăiat

14.000 de prunci
De doi ai în jos mai mici

Și nu era casă fără plînjere
Și maică fără tînguire

Și de acum pînă în vecie
Mila domnului să fie

Și noao de bucurie.

/Stea(a) sus răsare/ (f. 93—93 v.) (pl. IC/2)

Stea(a) de sus răsare

Cu o taină mare,

Stea(a) strălucește

Și mărturisește.

Că s-au născut în jos

Împăratul H(risto)s

În cetatea lui David

Pildă arătînd

Că de cînd ceriul și pămîntul

Nime nu s-au născut din fată

Să fie curată,

Nu mai Precistea

Făcu aceasta

Că au făcut un sf(înt)

Și s-au zăm(i)slit.

Ei dacă văzură

Ei călătoriră

3 crai de la răsărit

În Viflaem au venit

Cu daruri gătite

Lui H(risto)s numite

Acest dar de atuncea

Să fie aicea

Dum(n)ilor voastre de bucurie
și de

sănătate.

/În orașul Viflaem/ (f. 90—91)

În orașul Viflaem

Venit(i) toți(i) noi să vedem

Că astăz ni s-au născut

D(o)mnul cel fără început

Astăzi cel mai di demult

Proroci(i) l-au prorocit

Că se va naște Mesia,

Din sămînța lui Elie,

Și din roada lui Avram,

Mîntuirea lui Adam.

Și din grai așa au grăit:
 Și pre Adam l-au osîndit
 — Adame, ticălosul de tine,
 Du-te de la mine,
 Că de Eva ai ascultat
 Și porunca ai călcat.
 De mine vei fi gonit
 C-ai mâncat din pomul oprit.
 O! raiole, grădină dulce
 Nu mă mai îndur a mă duce.
 De mirosul florilor
 De dulceața raiului
 De glasul îngerilor
 De dulceața poamelor.
 Pre scaunul lui David
 Crai(i) s-au înălțat
 Tri crai al pământului
 Adunindu-i daruri

Precum spune venind
 La închinarea lui, la scriptură.
 Aur, smirnă și tămîie
 Precum și la carte să scrie.
 Fecioarele l-au cîntat
 Că l-au născut Marea
 În calea dobitoacelor, craiul.
 Înjeri(i) l-or culcat
 Pre fin uscat,
 Cu scutece înfășat.
 D(o)mnul de mi-ar ajuta
 Eu nu aş mai uita,
 De-ți poftest(i) și alți cîntători,
 Or veni și acești păstori
 Bine vor lăuda
 Și-îț(i) vor cînta.
 Staț(i) boer(i) și vă miraț(i)
 Și cu frică vă rugați.

Verșu lui Adam (f. 95 v — 97)(pl. IC/3)

Șade Adam înaintea raiului
 Ș(i)-ș(i) plînje greșala lui.
 O! Amar să tîngue
 Și foarte rău îi părie
 Grăia cu bănuire
 De-a raiului despărțire.
 — Vai! de mine dulce rai
 Cum de tine mă scăpai
 Pre acest pămînt blăstămat
 Din carele fui luat.
 Că am fost îngrădit cu bine
 Și cum mă despart de tine.
 Binele cel cu odihneală,
 L-am întors în osteneală,
 Și voi avé multă durere
 Mîncînd pîne cu sudoare
 Și grijă de toate părț(i)
 Intru toate răutăț(i).
 Viața mè cè de rai
 Tu pre moarte mi-o scăpai.
 Puțină poruncă D(o)mnu mi-au
 /dat/
 Și curînd o am călcat
 Dacă nu m-am socotit

Lui D(u)mnezeu am greșit
 De Eva am ascultat
 Foarte rău m-am înșălat
 Că cel pom oprit,
 Eu la dînsul am venit,
 Dintru el dacă am gustat
 Gol cu pealea am umblat.
 Și dacă m-am înșălat
 Foarte rău m-am rușinat
 Frunză de zmochin luai
 Și pe trup mă îmbrăcai.
 D(o)mnul afară m-au scos
 În lumea această păcătoasă.
 Și începui a mă tîngui,
 Binele îl bănuî
 Că acolo nu era noapte,
 Nici amarnică moarte,
 În toate părțile
 Era bunătățile.
 Dacă îm(i) aduc aminte
 Mă cuprinde mare durere
 Mîncînd pîne cu sudoare.
 Mila D(o)mnului să fie
 Pi la toț(i) de bucurie.

/Astăzi cel pre lăudat/ (f. 93 v — 95 v)

Astăzi cel pre lăudat
 Înjerului mare sfat
 Care H(risto)s s-au numit,
 Și din iad ne-au slobozit
 Sfi(nt D(u)mnezeire
 Ca să-și izbăvească zidirea
 Care încă din ceput
 În păcat au fost crescut,
 Călcînd D(u)mnezeiasca poruncă
 Să-l trimată în iad la muncă.
 Iară cînd vremea au sosit
 H(risto)s în lume au venit,
 Aducîndu-și sluj(i) pre bune,
 Să-i pune mai mari în lume.
 Iară cînd fu mai pre urmă
 Strînsă ră frați împreună
 Vrînd cina să o gătească
 Știînd ca să-l răstignească.
 Cînd cina au blagoslovit
 Atuncia Iuda au venit,
 Vrînd ca să-l răstignească,
 Grăind cătră a lui pizmași:
 — Dați-mi 30 de arjînt(i)
 Să vi-l dau să-l răsticniț(i).
 Dîndu-i lui sărutare
 Cu care își lua zugrumare.
 Jidovi(i) dacă l-au prins,
 La Pilat că l-au trimis,
 Ca să-l judece spre moarte,
 Că la Pilat să fac toate.
 Pilat dacă l-au văzut, au grăit:
 — De unde ai venit
 De faci între oameni prici(ni)?
 H(risto)s nemică grăind,
 Ca un mel foarte pre blînd.
 Pilat grăind cu minie:
 — Di ce nu-mi grăiești tu
 mie?
 Au nu ști că eu sînt pre tare
 Și putere am pre mare.

Putere să te slobod
 Și să te răstignesc.
 H(risto)s răspunsă plecat:
 — Că ție tatăl Ț-au dat.
 Pilat neaflînd nici o vină
 De (la) moarte îl scoasă
 Și spunînd că-i om curat
 Și n-are nici un păcat.
 Și jidovi(i) dacă auziră
 Toț(i) la H(risto)s să strînsă ră
 Strîgînd toț(i) din toate părți:
 — Răsticnește-l Pilate.
 Pilat vîzînd neîngăduirea
 Vrînd să nu-și strice zidirea.
 O! ticălosul om spurcat
 De H(risto)s s-au lepădat
 Să-l răsticnească l-au dat,
 Cunună de spin în cap i-au pus
 Și i-au dat trestie în mină
 Crucea pe umere i-au pus
 Sus la Golgota l-au dus
 Sus pe cruce l-au pus
 Piroane în mini i-au bătut,
 Feare i-au dat de au mîncat,
 Cu oțăt l-au adăpat,
 Cu sulița în coastă l-au împuns
 Pînă sinjele i-au curs.
 H(risto)s capul și-au plecat
 Și cu glas mare au strîgat:
 — Părintele meu cel ceresc
 Eu duhul Ți-l dăruiesc
 Sus duhul și l-au dat
 Beserica s-au strîcat
 Petrile s-au despicat
 Pămîntul s-au cutremurat
 Luna înbrăcîndu-se în sinje
 Înjeri(i) începură a plînje.
 H(risto)s moartea au călcat
 Și pre morți i-au rădicat.

Verșul lui Iosef (f. 106 v — 108)

„Acest verș s-au cîntat cînd au fost Isus chemat la nunta la Cana Caleleului și dintru aceia vreme, au început Isus a face minuni fără de început și fără de sfîrșit.

Cana Canaleului a lui Dumnezeu cuvînt C.G.

Precum lui Dumnezeu îi place Cana Caleleului

Fost-au și Isus chemat

La nunta ce s-au aflat C.G.

Is(us) cu mumă-sa C.G.

Iară mumă-sa au cutezat C.G.

Pe Isus l-au întrebat C.G.

— O! fiol meu cel pre dulce

Iată că vin nu ne-aduce C.G.

Iară Isus au poroncit C.G.

Șapte vedre au umplut C.G.

Vedre ce era umplute C.G.

De cură(n)d tocmite C.G.

Isus li-au blagoslovit C.G.

Cum prefăcu ape vin C.G.

Să-i fie voia deplin C.G.

Și Isus au poroncit C.G.

Să direagă întăi la nuntă C.G.

Să vază cumu-i de bun C.G.

Iară unul dacă au gătat

Foarte tare au strigat: C.G.

— Cînd se face masă mare

Aduc vin de cel mai tare C.G.

Iară dacă să veselesc

Și de cel mai prost primesc!

Atunc(i) toți l-au cunoscut C.G.

Aceia întii minune au făcut

C.G.

Că este unul născut C.G.

Și pre orb(i) l-au luminat C.G.

Și pr(e), șchiop(i) mi i-au în-

dreptat C.G.

Iară Irod dacă au auzit C.G.

Grele oști au pornit C.G.

Pe Isus nu l-au găsit C.G.

Că înjeri(i) l-au ferit C.G.

Că nazarineni au numit C.G.

Și Irod s-au miniet C.G.

Și mulț(i) prunci au tăiet C.G.

Și iadul și-au gătit C.G.

Și degrabă au murit C.G.

Isus stătu împărat C.G.

Și de toț(i) fu laudat C.G.

Și la ceri împărățește C.G.

Și lumea o stăpînește C.G.

Și pre înjeri(i) cerești

Și pre oamin(i) pămîntești C.G.

Și înjeri, și înjeri nu încetează

Au cîntat lui cu dulceață C.G.

Și mai mult să îndemneze C.G.

Niciodată nu încetează C.G.

Slavă D(o) mnului să fie C.G.

De acum pînă în vecie C.G.

Mila D(o)mnului să fie Cana

Galeleulu(i)

Și nouă de bucurie C.G.

Amin

/Iosif și frații săi/ (f. 77—77v)

Acum ziua au venit

De care am dorit

De mult ziua cè veselitoare

Nouă mult folositoare.

Ne avînd nime de știre,

Sfîntul nostru cel frumos

Care sînt l-am căutat,

Pre Iosef cel frumos

Nouă mult credincios.
 Vrînd el ca să ne fie mai mare,
 Întări țara ca să stăpînească,
 Și pre nou să ne domnească,
 Precum să făgăduitu-să,
 Întra lui frumoasă visă.
 Iosef dacă se văzu legat
 Cu amar s-au supărat,
 Strigînd din gură grăind
 Și de frică tremurînd :

— Tatăl meu cel cu dor mult
 Eu nu poci să te mai uit,
 Cum mă duc tirani(i)
 Cei fără de milă
 Legat pre o cămilă,
 Și mă duc întru a lor țară
 Să le fiu lor de ocară.
 Vină, acuma maică la mine
 Să nu mă ducă de la tine.
 O ! maică sufletul meu
 Voi muri de dorul tău.

Cînd acestea Iosef grăe,
 Cu amar, amar plînje.
 Iară cînd sosè de ajunsă,
 Unde era: maică-sa pusă,
 Cu glas că-ș(i) striga
 Cătră dulce maică-sa :
 — Întoarnă-ț(i) maică ochi(l)
 tîi
 De-m(i) vezi ce-m(i) fac fraiț(i)
 mei

Că mă dădură legat
 Ca de ei să mă despart.
 O !amar celui ce sînt,
 Singur eu pre acest pămînt
 Cum n-am nime să mă scoată,
 Din mîna cè ticăloasă.
 Din gura lor cè vicleană
 Tot pre mine o călcară.
 Că dehanul s-au mirat
 Cum frate pe frate au dat.
 Amin

Psalmurile lui David (f. 76—76 v)

Limbile să salte,
 Cu cîntările înalte,
 Să strije tărie,
 Glas cu bucurie,
 Lăudînd pre D(o)mnul,
 Să cînte tot omul.
 D(o)mnul este tare,
 Este împărat mare,
 Spre tot pămîntul,
 Să-ș(i) ție cuvîntul.
 Supu-s-au noroade,
 Limbile toate.
 Calcă supt picioare,
 Limbi de supt soare.
 Alesu-ș-au și è parte,
 De moșie țară ce iobită.
 Pre tată tocmită,

Iacob, iobitul,
 În mișloc ce să-și are (?),
 Ce duc bunătațe,
 Pre virfuri de munte.
 Să aud glasuri multe,
 De bucie mari,
 Și înalte stîlpări
 De s-au suit D(o)mnul
 Să-l vadă tot omul.
 Cîntați toț(i) în strune,
 Să să audă în lume,
 Cîntați toț(i) pre împăratul,
 Că nu-i ca el altul,
 Să împărătească în lume.
 Cîntați toți în strune
 Să să audă în lume.

Versul ~~judetului~~ (f. 78—79)

Auzi(i) aceste toate,
 Noroade, neamuri și gloate,
 Să înțeleagă cuvîntul,
 Omul de pre tot pămîntul,
 Că lumea în veac se sfîrșește,
 Și județul să gătește.
 Tatăl pre fiul va mîna,
 Și lumea va judeca.
 Înjeri(i) vor bucina,
 Toată lumea să va aduna,
 Morți(i) din groapă să vor
 . scula,

Toți împreună vor sta.
 La județ să vor strînje,
 Păcătoși(i) toți(i) vor plînje.
 Vale de foc va merje,
 Să arunce pe cei fără de leje.
 Cărțile vor sta deschisă,
 Păcatele vor sta scrisă.
 Pizmași(i) vor sta de față,
 Care la rău te învață,
 Și tare de vor pirî,
 Să te bai în munci cumplite.
 Atunci drepti(i) să vor aleje,
 Dintre cei fără de leje.
 Is(us) H(risto)s dreptilor va
 zice

Cu cuvîntul cel de ferice :
 — Veni(i) dreptilor la mine
 Care m-a(i) slujit bine,
 A tatălui meu blagoslovi(i),
 Și cu mine lăcu(i),
 În (im)părăția ceriolui
 Cu înjeri(i) de împreună.
 Iară păcătoșilor va zice,
 Tot cu groază, și cu price :
 — Duceți-vă de la mine,
 Că n-a(i) făcut nici un bine,
 La munci de veci(e),
 Cu diavolul de soție.
 Plînje-va ceriol atunci,
 Văzîn(d) pre păcătoși în munci.

Înjeri(i) încă vor plînje,
 Ca să-i ducă-n munci cumplit,
 Acolo sint mînci cumplite,
 De tot feliol de păcate.
 Curvarilor sint gătite,
 Patur(i) de aramă înfocate.
 Celor lacomi le stă vreme, cei
 neadurmiți,
 Care pre săraci nu-i lasă să
 șază,

Întru a lor casă,
 Acelora sint gătite,
 Friguri mari și jeruri mari,
 Dară cele munci al(e)tl(a)lte
 Numai căiana (?) ce neîmpuțită
 De ai și multă bunăte
 Din muncă nu te va scoate,
 Bogăția ta rămîne.
 De la ai lui fii n-ai nice un
 folos

Deci că ficiori(i) să sfădesc
 Și de-ai fi făcut păcate,
 Tocma în iad, te vor băgate,
 O ! amar te vei munci,
 Și fi cine-ț(i) folosi
 Vei striga, și te vei văeta,
 Și n-a fi cine-ț(i) ajuta,
 Că de D(u)mnezeu te vei le-
 păda,

Și în zadar te vei ruga,
 Că nu te va asculta,
 Pentru lăcomia ta.
 Pentru aceia D(o)mnul sf(int)
 Și de mine ă(i) adă aminte,
 De păcate ne ferește,
 Și întru noi sălășluiește,
 Unde apa vețuiește,
 Și lumina cunoștinți(i).
 Și noi acum să fim în veci,
 Mila D(o)mnului să fie,
 Tuturor de bucurie.

Amin

/Plîngerea precestei/ (f. 91—93)

Sta Maica, cu amar jălind
 Lîngă cruce lăcrămînd
 Și din gură așa grăind :
 — O ! fiol meu cel dulce
 Pogoară-te de pe cruce
 Vezi pe maică-ta umblînd.
 I(a)-n dașchide ochi(i) tăi
 Ucenici(i) te lăsară
 C-aju(n)să-ș de ocară
 Pentru mana din pustie
 Cu ce răsplătire ț(i)e.
 O ! pentru ce vez(i)
 Cum te-au batjocorit.
 O ! cum n-au auzit
 Cuvîntul cel prorocit.
 Cum ei nu înțăleasără
 Lumina-mi stînsără.
 O ! pricină luminată,
 Auzită lumea toată,
 De boieri, de ginărăli,
 Și de toț(i) ce sînt mai mari.
 Că împărați și crai
 Fac cetățile cu ani,
 Cînd ei le mai gătesc
 Toț(i) din scaune să lipsăsc.
 Că din casă luminată
 Întră în groapă întunecată,
 Și din lume mîndră și verde,
 Întră de nu se mai vede.
 Și din scaun înălțat
 Îl aruncă moartea-n pat.
 Împărați și cu crai
 Fac cetățile cu ani.
 Încă să mai nevoesc
 De cu ziduri le îngrădesc.
 Cetate cu ziduri groasă

Cu porțile înferecate
 Cu lanțuri de fer legate.
 Ca întrînsele să trăiască
 De moarte să nu gîndească.
 Și cu dînsul deîmpreună
 Toți purtători(i) să adună
 La cetatea împărătească
 Cu el să să sfātuiască
 Să margă în alte părți
 Să facă și alte cetăți.
 Și oști grele să pornească
 Și lumea să o biruiască.
 Toți crai(i) pămîntului
 Să fie pe mîna lui
 Și toți ca să-i dobîndească
 Și cu febră ca să-i (d)oboară
 Ca de pre pămînt să moară.
 Și petreace împărătește
 Și oștele le întărește.
 Și pre cetăți le pune
 Ca să fie frumos pe lume.
 Și iarăși moartea va să vină
 Numa de veste ca să știe.
 Ce cînd să veselește
 Atunci moartea îl găsește
 Măcar și cîte oști are
 Îl trîntește din picioare,
 Și din scaun luminat
 Îl trîntește moartea în pat,
 Și din cîmp frumos și verde
 Îl trîntește de nu să vede.
 Că pre toți din lume îi scoate
 Fără oști și fără gloate.
 Păcătosul va să piară
 Și de e sus (?) în casă moare.

Veniți toți cei din Adam (f. 97—102 v) — (pl. IC/4) —

Veniț(i) toți cei din Adam
 Și cu fiol lui Avram
 Să cîntăm versuri cu jale
 Pentru a lui Adam greșeale

Și pentru, a lui izgonire
 Jalnica din rai gonire.
 Că Adam cum au greșit
 Domnul din rai l-au gonit

Și în poarta raiului
 Pusă o pară de foc nestîns.
 Iară Adam văzîndu-se pe sine
 Lipsit dintr-u atîta bine
 Stătu înpreajma raiului
 Căutînd spre zidirea lui.
 Începu cu amar a plînge
 Și cu jalea Evi a zice :

— Vai ! cum te ascultai

Și (s)fînta poruncă călcai
 Amar mie, ce-mi făcuș(i)
 De sf(înt) raio mă lipsiș(i).
 Vai, mie rai prea dulce
 Eu unde acum mă voi duce
 Că sînt lipsit

Și din tine io gonit.
 Vai ! Evă cum te ascultai
 Din pomul oprit mîncai

Și mă lipsi de viață
 Și de-a raiului dulceață.

Vai ! rai pre sfînt
 Cum voi fi fără de tine
 Ne gustînd dulceața ta
 Nevăzînd frumusețea ta.

O ! rai pre sf(înt)

Pentru mine fuș(i) zidit
 Iară acum fuș(i) amărit
 De dulceața ta lipsit.

O ! îm(i) fu mie de grijit
 De tot binele lipsit

O ! rai pre sf(înt)

Al meu lăcaș

Ce te îndureraș(i)

De mă lăsaș(i)

Întru atîta înșă(lă)ciune

Și cu urîta golăciune.

O ! amar Evă și ție

Că-m făcuș(i) aceasta mie

De călcai porunca lui

Și căzui în gre urjie

Vai ! mie cum mă bucuram

Întru slava ce eram.

Iară acum sînt lăpădat

De totul gol aruncat.

Că eu pentru o mîncare

Sînt pedepsit așa de tare.

Plînge și tu rai de mine
 Că sînt lipsit dintru tine.

Sînt legat la pămînt

Sînt pustii și pedepsit.

Iară tu Dumnezeu Sf(înt)

Mai adoț(i) și și de mine a-

minte Și nu mă de tot uita

Fiind eu făptura ta.

Ce-ț(i) fie milă de mine

Că ți(i)-am greșit D(o)amne

ție:

Să nu fiu pînă în sfîrșit

Așa lipsit și scîrbit.

Iară D(u)mnezeu cel sf(înt)

Văzînd pe Adam plîngînd

Au trimis al (său) cuvînt

Pre un înger sf(înt)

Care au auzit pe Adam

plîngînd

Au strigat cu glas mare zicînd:

— Adame, ce ești scîrbit ?

Iară Adam i-au zis lui :

— Foarte tare am greșit

Porunca D(o)mnului o am

călcăt

Și am căzut din mîna lui

M-au alungat din raiol său

La acest pămînt de tot binele

D(o)mnul și de tot m-au

pedepsit,

Ce să fac neștiind

Și am mîncat pîne flămînd,

zis-au dreptului cuvînt,

D(o)mnul :

— Adevărat ai greșit,

Porunca, noi păzînd

De acum cu sudurea ta

Hrana ta vei cîștiga.

Lucrînd pămîntul

Cu trudă și cu osteneală multă,

Și tot vei muri cu moarte

Pre cum mor ferele toate,

Ca-i fost din pămînt

Și în pămînt vei merje :

— Evă, tu ai greșit întîi

Și pre Adam l-ai celuit
 Iară cînd vei naște prunți
 Atuncia să ai mai grele munci
Și bărbatului să fii pururea
 supusă lui.

— Adame, nu mai plînje
 Ce fă ce-ț(i) voi zice.
 Dacă de ai și greșit
 Nu te de tot părăsi,
 De acum de rău te păsăște
 De păcate te ferește.
 Și vei fi blagoslovit
 Și în mila mé vei fii.
 Eu sint D(u)mnezeul vostru
 D(o)mnul și stăpînul vostru,
Și te vei blagoslovi
 Fii ca să nască din tine
 Și în mulți ani să crești
 Să umplă pămîntul
 Să-i stăpîniț(i) numai aci
 Fericit(i) ? foarte de răutăț(i)
 Și doasprezece de păcate
 Și cînt veț fi greșit(i)
 Să nu vei deznădăjduit(i)
 Că îndată să vă pocăiți
 Și veți fi primit îmlate (?)
 Că eu însuși voi veni
 De tot(i) de voi învia
 Și voi da voao moșe
 Ceriol în veci să vă fie.
 Și arată pe cum să ară pămîntu
 Și să-i vi de de minte
 Cum să facă îmbrăcămînt(e).
 Și rămasă Adam sâpînd
 Și Eva cînepă torcînd.
 Iară Sătana văzînd
 Pe Adam pămîntul lucrînd
 I-au grăit groaznic cuvînt :
 — Cine ți-a poruncit ție
 Să faci tu păcate mie
 Să strici pămîntul
 Fîind aci stăpîn ?
 Adam i-au răspuns și au zis :
 — D(u)mnezău mi-a poruncit.
 Sătana iară zicînd :

— Eu sint aicea D(u)mnezeu
 Și pămîntul este al meu.
 Du-te de aicia în rai
 Că acolo sosie ai.
 Iară aicia nu vei săpa,
 Eu nu te voi lăsa.
 Adam văzînd vrăjmașul
 Pre el alungînd
 Nu știa ce îi mai zice
 Și încotro să va mai duce
 Ce începură a plînje,
 Și cu glas mare a zice :
 — O ! vai mie greșitul
 Și de tot pedepsitul
 Din rai am fost gonit
 De aicia sint lipsit.
 — O ! amar și vai de mine
 Pentru scîrba ce-i pre mine.
 Iară Sătana văzînd
 Pe Adam cu amar plîngînd
 I-au grăit cu grai mai blînd
 Ca să-l mai înșele vrînd.

— O ! Adame nu mai plînje
 Ce m-ascultă ce voi zice.
 Fi și tu vreo mîngăere
 Și-m(i) dă mie ce voi cere.
 Dară Adam nepricepînd
 Vrăjmașul viclean fîind,
 I-au făgăduit să-i dee oare ce
 va cere.

Atuncia Sătana i-au răspuns
 Și lui, Adam așa i-au zis :

— Eu voi să cer de la tine
 Fii(i) ce vor fi din tine
 Să fie a mei de ascultare
 Fîind eu împărat mare.
 Atuncia Adam i-au zis lui
 Vrînd să facă voaja lui.

— Fii(i) ce vor fi din mine
 Eu ți-i dau ai tăi să fie
 Numai să mă lași aicia
 Să lucrez precum îm(i) place.
 Iară Sătana i-au răspuns
 Și lui Adam așa i-au zis :

— Bine făcuș(i) ! Fi(i) în pace

Și lucrează ori ce-ț(i) place
Însă dă-m(i) doao dă(nduri?)
sapis

De mîna ta să fie scris.

Iară Adam i-au zis:

— Nu știu ce ar fi zapis.

Iar Sătana răspunsă lui Adam
zisă:

— Vino încoace după mine

Ca să te învăț pre tine.

Și au cătat lut moale

Ca olari(i) cînd fac oale.

Și făcînd o cărămidă

Frumoasă bine ș tocmită,

Și zisă lui Adam:

— Pune palma ta pe ẽ

Și s-au făcut o pecetẽ.

Și așa Adam pre fii(i) lui i-au
dat

Pre toț(i) vrăjmași(i) lui i-au
dot

Cu zapis îi vîndură

Cu mîna lui scrisă.

Iară Sătana luînd

Acel zapis și uscîndu-l

L-au ars și l-au făcut

Ca un lucru scump.

Și tare gîndẽ

Unde el l-a punẽ

Ca să-l ascunză mai bine.

Iară în Palestina

Este o apă cu veste mare,

Numele ei Iordanul avînd.

Din nește munți mari cărînd
acel zapis

Îl dusă întru acea apă să-l
ascunză

Supt o piatră mare și lată
Și tare încolțurată
Și o sută de draci strînsă
păzitori

Acolo soru-să (?) au socotit

Și mai mari au rînduit

În chip de balauri fiind

Pre nimeni acolo lăsînd.

Iară-din Adam fii s-au născut

Și pămîntul au umplut

Și începu a greși foarte

Întru păcate de moarte.

Și poruncind apelor

Să iasă din matca lor

Ca să înece tot pămîntul

Cu toate ce sînt pe dînsul.

Și nime n-au scăpat înfricoșat

De potop înfricoșat.

Tare /.../ să născură

Și pămîntu iară înplură

Și iarăși începură

A Satăniî învățatură

Și pe D(u)mnezeu uitară

Bunătăților să închinară

Că Sătana-i îndemnară

Arjinți(i) d(u)mnezei lor fiind

Iară D(u)mnezeu pe dînși(i)

văzură

Nu era nime din oameni să facă

Cineva bine

Îndărăvnici toț(i) s-au făcut

Și rău la fiere eșisă.

Însă pre Adam văzînd

Inimă curată avînd

Aceasta Adam mult gînde

Și de Sătana să despărțe.

Sfîrșit.

/Anul nou să începură/ (f. 76 v — 77)

Anul nou să începură.

Cînd prin înjer mi să adusă,

Poruncă d(u)mnezăiască

Că moartea va să sosască,

Cu spată neconțință,

Și suliță ne oprită,

Și cu tot felii de arme,

Viața să mi-o curme.

O! ce chip ne omelit (umilit)
O! ce her (fel) de știur (știre)
cumplit.

Inima mi se întinsă
Și viața mi se întinsă.
O! neamul meu cel iobit,
Eu de voi m-am despărțit
Ca să-m(i) vii la moșie,

Voa(u)ă făcînd bucurie.
Că aceasta întîmplare,
Vine cu poruncă mare,
Cetate ai făgădui,
Și multă datorie aș(i) plini.
Nu mă întreba de strein,
Nu-i și milă, că aș om bun.

/O! pre milostivă maică/ (f. 121 v — 123 v)

O! pre milostivă maică,
Spre rugate te apleacă.
O! pre milostivă maică,
Ce daruri ț(i)-aș da să-(ț)i
placă.

O! pre milostivă maică,
Că n-am daruri de curățire,
Să-ți fie plăcute ție.
Ce primește de la mine,
Dragostea ce am spre tine.
Ferește-mă de nevoi,
De pizmaș(i), de oameni răi,
De păcate mari, de moarte,
De alte rele foarte.

În călătorie,
Să-m(i) fi maică cu soție,
Și întru a mè viață,
Să-mi fi maică cu povață,
Că eu cu dor te poftesc,
Cînd oi vrè să mă sfîrșesc.
Să-m(i) staim aici înaintea,
Să mă bucur văzîndu-te.
Cînd eu maică mă voi duce,
La odihna mè cè dulce,
Unde sfînți(i) izvorăsc,
Maică de să vesălesc,
Cu drepti(i) deîmpreună,
Ca să ne dai la toți odihnă.
Tu ești lumina cè sf(întă),
Preceastă blagoslovită,
Tu ești cînstea înjerească,
Și slavă apostolicească.
Și laudă prorocească
Biruintă săhăstrească,

Nădejde călugărească.
La toți sf(inții) ești cunună.
Maică, cu fiul denpreună,
Ajutoriu de la tine,
La toți creștini(i) ne vine.
Cu tine să luminează
De d(u)mnezăiască rază,
Și să sature cu tine,
De d(u)mnezăiască pîne.
Tu ești izvor de viață.
A da pîne cu dulceață.
Tu ești maică adevărată,
Că ai născut fără de pată,
Ai născut pre fiol sfînt
Oamenilor pre pămînt.,
Tu ești decît ceriol mai

cînstită,

Și decît soarele mai sfînt(ă),
De înțeleptul Solomon,
Cu rostul de gheton(?)
Cu toiag de migdal (. . .).
Scaun ești, și maică ești,
Și, desfătată, ești, comoară
Comoară de odihnă,
De cînd ceriol sārînește,
Ele sălășluеște.
Și carte pecetluiește,
Și lest de jāruește.
Cu gînd de proroc grăită,
A focului maică sfîntă,
De acum pînă în veci
Mila D(o)mnului să fie
Noa(u)ă de ajutorie.

Amin

Versul lui H(risto)s (f. 108—108 v)

O! ticălosul om spurcat,
De H(risto)s s-au lepădat
Și să-l răsticnească l-au dat
Jidovi(i) dacă l-au luat,
Pălm(i) preste obrazi i-au dat,
Și i-au pus cunună de spin pe
cap

I-au dat trestie în mină,
Crucea pe umere i-au pus,
Sus în Golgota l-au dus,
Sus pre cruce l-au suit,
Piroane în mini i-au bătut,
Fere i-au dat de au mâncat,
Cu oțăt l-au adăpat,
Cu sulița în coaste l-au înpus,
Sinjele din-trînsul au curs,
H(risto)s capul ș(i)-au plecat,
Și cu glas mare au strigat

— O! părintele meu cel
ceresc,
Eu duhul ți-l dăruiesc.
Cînd duhul și l-au dat,
Beserica s-au surupat,
Petrile s-au despîcat,
Soarele s-au întunecat,
Pămîntul s-au cutremurat,
Morți(i) din grop(i) s-au sculat
Is(us) iadul l-au prădat.
Pogorindu-să la iad,
Mîna lui Adam i-au dat,
Cu glas de bucurie au strigat:
— O! Adame zidirea mea,
Pentru al tău mare păcat,
Greale chinuri am răbdat,
De te scot la luminare,
Astăzi la ziua cea mare.
Amin

Versul covios (f. 104—106 v)

O! carele ești în cer slăvit,
Acum strein pre pămînt
Ai zidid lumia cu un cuvînt,
Întru ești necunoscut.
Ai dat orbilor vedere,
Slăbănojiilor putere,
Bolnavi(i) i-ai vindecat,
O! ca un bun ești îndurat,
În pustii li-ai arătat minuni
Mii de oameni ai săturat
Biruitori te-ai arătat
Pentru binele ce ai făcut,
Acum ești necunoscut,
Înainte lor maria ai uscat
Cu stîlpi de foc i-ai îndreptat
Milă ț(i)-au fost de a lor țîpet
Care suna în Eghipt.
Scosu-l-ai de la robie
Trecînd tu prin pustie
Acolo încă ai fost hrană
Cu mie de ani cu mană.

Văita-să vor jidovilor
Cei ce aț(i) prins pe fiil
omenesc.
Cine v-au dat voa(u)ă sfat
De dînsul v-aț(i) lepădat.
Iuda îl vîndură spre moarte
Și l-au arătat la gloate,
Acolo au făcut însămnare
O! cu vicleană sărutare
Și l-au dus pe el la sfat,
Înainte lui Pilat.
Și strînsără multe gloate
Cerca vina preste moarte.
Multe mărturii cercară
Nice o vină nu-i aflară.
Fiind nevinovat
Cu strîmbul l-au rădicat,
Ca să fie răsticnit
Și voroava (?) slobozit:
— Cu(m) vă înșălăț(i)
jidovilor

Zis-au prorocilor,
 Că cit de dinsul au prorocit,
 Toate i s-au izgonit,
 Acestea cu adevărat
 Oameni(i) l-au aşteptat,
 Şi mult au dorit,
 Să-l vază preaslăvit.
 Multe minuni au arătat,
 Ca să-l cunoască adevărat.
 Pre mare încă au umblat
 Ca pe pământ uscat,
 Pentru că au răbdat toate,
 Că eram vînduţ(i),
 Pentru păcatul lui Adam
 Ce l-au spălat în Iordan,
 Cînd ne dederă botejione,
 Să eşim din şelăcione.
 Pre cruce miinile i-au întins
 Lumea au chemat la dîns
 Şi sinjele ş(i)-au vărsat,
 Pre noi ne-au răscumpărat
 De blestemul cel de mult,
 Că eram vîndut.
 Însă cu a sa vriere,
 Ca un mel spre jiongere,
 Au vrut de-a răbdat,
 Şi moartea au suferit,
 Ocările toate... mohorit,
 Au fost D(o)mnul ocărit
 Şi așa te-au îmbrăcat
 Ca să riză ca-i fost împărat.
 În loc de corn împărătească,
 Cunună de spini în cap.
 În palme şi în talpe căvoazde
 (cuie)
 Pentru păcatele noastre.
 Soarele l-au întunecat
 Pămîntul s-au cutrmurat,
 Petrile s-au despicat.
 Au cunoscut adevărat
 Că lumea pe acesta l-au aşteptat
 Că l-au dat la chinuire,
 Să ne facă izbăvire,
 Cercîn(d) oaea ce rătăcită,
 Să o ée din mîna cé cumplită.

— Nu vă înşălaţ(i) jidovilor,
 Întălejeţ(i) scripturilor
 Is(us) robi(i) i-au luminat,
 Curvari(i) i-au îndreptat
 Că-i Mesia adevărat.
 Drepti(i) i-au mîntuit,
 Spurcaţi(i) i-au curăţit.
 Au doară n-au făcut mîngăiare,
 La tot feliol de durere !
 Pe Lazăr l-au chemat,
 Din mormînt l-au înviat,
 Cărările l-au întristat,
 Cîntările au încetat.
 Prefăcătorul voind de el
 Ca crucea pe mormînt zăcînd.
 Că aceasta să mîngîie,
 Foarte cu jele grăe :

— Vai ! fiol meu cel pre
 dulce,

Rău din lontru mă rănesc,
 De nu poci să te prăvesc,
 Inima mi să sacă,
 Pentru tine, cel cu amar pre
 iobit,

Că te vād gol şi rău rănit,
 Şi de toţ(i) părăsit.
 De aceasta l-au spăimîntat,
 Şi singur ţi-au lăsat.
 Unde-i Petru mucenicul,
 Să grăesc eu cu dinsul,
 Că el să lăuda,
 Că nu te va lăsa,
 Şi cucoşul au cîntat,
 De tri or(i) s-au lepădat.
 Numai Ioan cel mai mic
 Acela m-i ucenic.
 Aşa maică-sa plîngînd,
 Aşa maică-sa plîngînd,
 Pre fiol său petrecînd.
 Iadul s-au cutremurat,
 Şi muncile suspina,
 Că ştiînd că fără de grabă
 Va veni D(o)mnul cu slavă,
 Şi închiiturile va strica,
 Şi iadul va deşărta,

Lăcățile li-au sfărmat,
 În iad au intrat,
 Și pre Adam l-au chemat :
 — Scoală Adame, zidirea mé,
 Scoală și te deșteaptă
 Bine în rai ai să vețuiești,
 Pentru tine mă întrupai,
 Să te întorc iară la rai.
 Pentru tine am fost zmerit,
 Și de jidovi ocărit.
 Toate acestea le răbdai,
 Să fi(i) cu mine în rai,
 — Sculaț(i) și voi morți din
 veci,

Că au venit D(o)mnul,
 Să învie de la iadul cel cu
 muncă,
 La rai să vă ducă.
 Deci iadul s-au deșărtat,
 Din mormînt s-au sculat,
 La părintele s-au suit
 De unde s-au pogorît,
 Și iarăș(i) va veni la judecată,
 Să se deé tuturor plată,
 Cine cum va fi lucrat
 Așa va fi judecat.

Amin.

JOHN'S ȘINCAI ONE ROUMANIAN MANUSCRIPT FOR THE END OF XVIII-TH CENTURY

(The apocryphal legends, religions carols and Roumanian popular songs) I.

(Summary)

The manuscript undiscovered from the end of XVIII-th century is belong to Ioan Șincai, the older brother of Gheorghe Șincai. He was captain in the second regiment of Năsăud border he took part to battles taked of Rhine, where he found death, to Lörch in year 1795.

The manuscript is a remarkable contribution of „Școala Ardeleană” to advancer the Romanian folk literature, included : the apocalypse of John apistle, apocryphal legends, forecast books, religious carols and one collection of folk songs.

The date establishment I was fated after a versifycated chronicle dated Rain, 28 May 1794, in which it's shown the battles carried on Rhine Valley, to Budenthal, Weissengurg and Strassbourg, in summer of year 1793—1794.

III

ETNOGRAFIE-ETNOTOPONIMIE

ROGOJINĂRITUL LA ROTENI (JUD. MUREȘ)

VALER POP, ANDREI ZRINYI

Cercetînd diferite izvoare privind dezvoltarea industriei în perioada destrămării feudalismului, ne-a atras atenția observația istoricului Orbán Balázs asupra rogojinăritului de la Roteni : „Rotenii este o comună vestită pentru industria sa casnică, fiindcă aici fiecare om, cu excepția preotului, este rogojinar, iar fiecare casă este o mică fabrică. Anual produc 25.000 de rogojini.”¹ Continuînd relatările, se ocupă de venitul realizat de locuitorii comunei, modul de procurare a papurei de pe lîngă lacurile din Cîmpia Transilvaniei și chiar descrie, bine-nțeleș numai în linii generale, procesul de confecționare a rogojinei, referindu-se la uneltele folosite de localnici precum și la lexicul acestui meșteșug.

Intrucît pe piața cotidiană a municipiului Tîrgu-Mureș sînt prezenți și astăzi rogojinarii din Roteni, ne-am propus să observăm la fața locului această îndeletnicire a cărei vechime este atestată doar de istoricul amintit însă, datorită permanenței sale, putem crede că este mult mai îndepărtată.

Culegerea datelor am efectuat-o în două etape : prima în anul 1960 (A. Zrinyi), informatori fiind Ferenczi Tamás, în vîrstă de 74 ani și nora lui, Ferenczi Róza, în vîrstă de 47 ani, agricultori. În această campanie am efectuat și fotografierea întregului material, în ordinea desfășurării procesului tehnologic. În etapa a doua, desfășurată în 1978 (V. Pop), avînd ca informatori pe Rusu Mihai în vîrstă de 75 ani, Rusu Ana — soție, în vîrstă de 72 ani, Rusu Iosif — fiu, în vîrstă de 31 ani și soția sa Rusu Ana în vîrstă de 25 ani, agricultori, am urmărit din nou procesul de producție, consemnînd și elementele noi ce au apărut în cadrul meșteșugului în noile condiții de dezvoltare a agriculturii.

Satul Roteni este situat pe valea mijlocie a Nirajului, amplasat pe prima și a doua terasă a malului stîng al riului. Așezat fiind la capătul zonei legumicole a văii Nirajului, locuitorii lui se îndeletnicesc cu cultivarea cerealelor, a sfeclei de zahăr, a cartofilor și bine-nțeleș cu creșterea animalelor, în special a bovinelor. Pomicultura și viticultura sînt și ele prezente, constituind, însă, ramuri secundare ale eco-

1. Orbán Balázs, *A Székelyföld leirása ...*, III, Pest, 1870, p. 55.

nomiei rurale. În intervalul dintre muncile agricole sătenii se ocupă cu rogojinăritul, îndeletnicire ce le aduce venituri suplimentare importante.

Apariția și dezvoltarea meșteșugului a fost stimulată de existența unei mari zone inundabile a văii Nirajului, cu sol mlăștinos, prielnic creșterii florei acvatică. Printre plantele de baltă s-a remarcat prin calitățile sale papura, fiind un bun izolator termic iar frunzele ei lungi, destul de elastice, permit împletirea și țesutul acestor obiecte de uz gospodăresc. Presupunem că în trecut îndeletnicirea ar fi fost practică și în alte localități de pe valea Nirajului. Chiar în sursa bibliografică amintită găsim o trimitere din care rezultă că „...rogojinăritul începe să se încetățenească și la Oaia (Văleni, n.n.).”²

Efectuînd o verificare a ariei de răspîndire a meșteșugului pe teritoriul județului Mureș am putut constata că, în prezent, despre un rogojinărit propriu-zis nu putem vorbi decît în satul Roteni, localitate specializată în această îndeletnicire, iar alte localități ale județului nostru, situate mai ales în zona Cîmpiei Transilvaniei sau în zona de contact, s-au specializat în alte modalități de prelucrare a papurei, realizînd alte tipuri de obiecte de uz gospodăresc, fiecare din ele avînd produsul său specific. Așa de exemplu: Cîmpenița — specializată în împletitul coșurilor și genților sau Herghelia unde se confecționează exclusiv ștergătoare de picioare, tot prin procedeul împletitului.

În cadrul etalării meșteșugului am întîmpinat unele dificultăți din cauza bibliografiei foarte sărace; doar Tudor Pamfile dă unele date etnografice cu privire la acest tip de industrie casnică, practică în alte zone ale țării.³ Tocmai acest fapt ne-a determinat să facem o descriere mai amănunțită a procesului de producție, rezultată din observarea desfășurării lui în toate fazele de lucru, confruntînd datele cu informațiile ce s-au mai păstrat în tradiția orală a sătenilor.

Obiectul prelucrării îl formează papura (*Typha latifolia* L.) ce are o tulpină înaltă pînă la patru metri, cu frunze cărnoase, late de 1—2 centimetri și crește pe marginea apelor stătătoare sau a celor în curgătoare.⁴

Locuitorii din Roteni își procurau materia primă din păpurișurile mlăștinilor locale și din satele învecinate de pe valea Nirajului. Aceste păpurișuri au dispărut însă odată cu săparea canalului Vețca de desecare a mlăștinilor. Deși a dispărut materia primă din zonă, meșteșugul a continuat să fie practicat de sătenii din Roteni care au început să-și procure papura din alte zone ale țării. Mai la început de la Zau de Cîmpie unde se deplasau ei înșiși de o recoltau, dînd proprietarilor, în schimbul dreptului de recoltare, rogojini gata confecționate

2. *Ibidem*.

3. Tudor Pamfile, *Industria casnică la români*, București, 1910, p. 244—245.

4. I. Prodan, Al. Buia, *Flora mică ilustrată ...*, București, 1958, p. 546.

sau bani. Mai apoi de la Lugoj unde, de asemenea se deplasau să o cum se înțelegeau cu ei, jumătate, o treime sau un sfert din cantitatea recoltată. În prezent aria de procurare a papurei s-a lărgit, rogojinarii se deplasează pe la Oradea, Salonta, Timișoara și Brăila de unde aduc anual cantități mari de materie primă.

Recoltatul se face vara prin luna august și durează aproximativ o lună de zile. La recoltat participă mai ales bărbații, fiind o muncă destul de grea și se îmbracă cu haine rezistente care acoperă în cea mai mare parte corpul, cu excepția feței și a palmelor, ferindu-i astfel de rănire și de mușcătura șerpilor. Singura unealtă folosită este secera cu care se taie tulpina cât mai aproape de rădăcină, printr-o tăietură oblică (cu teșitură), procedeu folosit și la recoltarea tuleilor de porumb. Cu mâna stângă ses prinde tulpina iar cu mâna dreaptă secera. Se trag numai tulpinile viguroase, sănătoase. Mănunchiurile de tulpini se așează răsfirate pe mal pînă se usucă, apoi se adună în snopi („nyaláb”) mari cît îi cuprinzi cu brațele. Snopii se leagă cu frunze răzlețe pe cinci — șase locuri pentru a-și menține forma dreaptă și se transportă acasă cu căruțele, cu mașinile și cu trenul.

În gospodărie snopii sînt așezați vertical, sprijiniți de pereții clădirilor, cu partea de la bază răsfirată pentru a se continua uscarea. După ce papura este bine uscată, se leagă în snopi mai mici („kirce”), legați strîns, pentru a-și menține forma. Aceștia se depozitează în șuri, poduri sau pe sub streșini pentru a nu fi bătuți de ploi sau zăpezi. Uscarea producîndu-se în mod treptat, se obține o materie primă de calitate, rezistentă, elastică și cu un colorit uniform. Dacă nu se usucă bine, treptat, papura „se opărește” („megrökönnyedik”), adică devine mai fragilă și i se rupe „coada” (virful firului).

Materia primă fiind pregătită se trece la prepararea firelor de urzeală și băteală. Dacă la recoltat participă mai ales bărbații, prepararea firelor se face atît de bărbați cît și de femei. Meșterul se așează pe un scaunel, își pune în partea dreaptă un snop de papură, împinge legăturile spre „coadă” („farka”), apoi ia un mănunchi de tulpini în mâna stîngă iar cu dreapta alege peliculele (frunzele) exterioare („sellék”) desfăcîndu-le de nervurile mediane. Desfacerea se face pornind din zona mediană spre bază, apoi despărțind pînă la jumătate peliculele de nervuri, introduce genunchiul în despîcătură și printr-o singură smucitură desparte întregul mănunchi de pelicule de mănunchiul de nervuri. Atît peliculele cît și nervurile le sortează, separat, după lungimi și le leagă iar în mănunchiuri, depozitîndu-le pentru țesut. După ce și-a confecționat o cantitate suficientă de pelicule trece la pregătirea firului de urzeală. Ia cîte două-patru pelicule, le adună la un loc, le introduce cu capătul între genunchi și cu palmele le răsucește două cîte două, făcînd un fir dublu răsucit, numit de localnici coardă („in”, „kettős fonat”). Firul se prelungește adăugînd mereu noi pelicule și depănat formează

un ghem („gombolya“), cu un diametru de 70—80 cm. Acesta este firul de urzeală. Nervurile mediane vor forma firul de băteală nerăsucit. Cele mai late nervuri se despică obținându-se două fire. Firele de băteală se așează pe niște „beldii“ și se stropesc cu apă, fiind lăsate așa timp de o oră pentru umezire.

Firul de urzeală și firele de băteală fiind pregătite se trece la țesutul rogojinii. Țesutul era efectuat numai de femei sau fete tinere pe un război („ráma“) de țesut, special construit pentru rogojinii.

Vechiul război de țesut rogojini era compus din două „suluri“ fixe sprijinite cu capetele pe „pociumbi“ (stâlpi) bătuți în pământ, fără a se putea roti. Prin anii 1955—1956, tâmplarul Náznán Jenő din localitate a construit un nou tip de război modernizat. Noul tip de război este compus din două suluri rotitoare, fixate cu capetele pe stâlpi în formă de capră, așezate, la rîndul lor, pe tălpi. Unul din suluri are la un capăt o manivelă iar celălalt o piedică. Vechile războaie de țesut erau construite din lemn de stejar sau fag iar cele mai noi din lemn de brad, fiind mai ușor de transportat. O altă piesă a războiului de țesut este spata care are și rol de vătale, confecționată dintr-un lemn de fag sau stejar, cioplit pe două părți, cu o lungime de 210 cm. Spata are în partea mediană un număr de 36 găuri, suficient de mari pentru a intra prin ele ușor firul de urzeală, la o distanță de 5—6 cm una de alta.

Urzitul se face direct pe război. Se începe de la un capăt al sulului, din față, cel cu manivelă de unde firul de urzeală este trecut prin spată, înconjoară sulul din spate, cel cu piedica, se întoarce pe dedesubt la sulul din față, îl înconjoară și pe acesta, este introdus din nou prin spată și continuă același drum spiral pînă la marginea spatei. Atunci cînd se confecționează o rogojină mai îngustă se urzește numai în partea centrală a sulurilor, după dimensiunile cerute. După ce urzitul este gata, firele se întind pentru a fi paralele și elastice, nu prea mult pentru a nu se rupe.

Țesutul și urzitul se face de către două persoane, una stă în spatele sulului din față iar cealaltă lateral, în partea stîngă. Firele de băteală se așează pe urzeală cu „coada“ spre dreapta iar partea mai lată spre stînga. Țesătoarea de la sulul din față introducea printre firele de urzeală, firul de băteală de la dreapta spre stînga, cu partea groasă înainte, pînă la jumătatea țesăturii. În același timp, cealaltă țesătoare introduce un fir în sens invers. De la mijlocul țesăturii schimbă firele și continuă introducerea lor pînă la marginile țesăturii. Capetele groase ale firelor se îndoaie după firele marginale de urzeală, se reintroduce în țesătură printre primele trei fire marginale în așa fel încît capătul să rămînă afară în partea de jos a țesăturii, care vor fi dosul rogojinii. Capetele subțiri rămîn afară, la margine și se taie ulterior. Dacă firul de băteală este mai scurt decît lățimea țesăturii se introduce un alt fir în completare. Firele de băteală, avînd o parte netedă și una mai aspră se introduc cu partea netedă deasupra, constituind fața rogojinii. După

introducerea a două fire, țesătoarea din față bate cu spata. Țesutul continuă pînă cînd țesătoarea din față nu mai ajung să bată bine cu spata. Atunci se despiedică sulul din spate și cu ajutorul manivelei de la sulul din față se rotesc sulurile, iar rogojina țesută este trecută dedesubt. Cînd se termină urzeala, capetele firelor se taie cu secera și se înnoadă, două cîte două.

Rogojina țesută se reazemă cu fața la perete și se „curăță“, se taie capetele răzlețe („galáz“). Se lasă la uscat o jumătate de oră sau chiar mai mult, în timp de iarnă, apoi se rulează în suluri („összetüri“).

Timpul de lucru necesar la două țesătoare pentru urzitul și țesutul unei rogojini este de o oră și jumătate — două ore. Timpul de lucru depinde de mărimea rogojinii și de îndeminarea țesătoarelor. Mărimea rogojinilor este în funcție de snopul pentru care au fost țesute. În general, s-au confecționat rogojini cu o lungime de 9 șchioape — 3 coturi (200 cm lungime) și 160 cm lățime. Acestea se utilizează în agricultura pentru protejarea răsadurilor și în construcții pentru acoperirea materialelor sau a betonului proaspăt turnat. S-au mai confecționat și rogojini pentru „cobăre“ (prelate, coviltire), de formă pătrată, cu dimensiunile de 250 x 250 cm, folosite de negustorii de scîndură și de piatră de var din zona Odorheiului, sau dreptunghiulare, de dimensiuni mai mari, 350 x 300 cm, folosite de negustorii de apă minerală de la Borsec. S-au făcut și se mai fac rogojini pentru interiorul locuinței, utilizate ca preșuri în bucătărie („ösvénygyékény“), cu dimensiunile de 200 x 80 cm.

Rogojinile sînt valorificate în primul rînd pe plan local dar și în tirgurile orașelor învecinate. În trecut valorificarea s-a făcut exclusiv în cadrul tirgurilor unde le duceau și le vindeau bărbaii. Într-o anumită perioadă valorificarea s-a făcut prin intermediul Cooperativei Agricole de Producție Afățari, în cadrul căreia erau și ei membri cooperatori. Cooperativa fchiziționa rogojinile de la cetățeni și le livra diversilor beneficiari lin țară. În prezent ei își continuă activitatea ca producători particulari. Deși, cum spuneam mai la început, au dispărut păpurișurile din zonă și procurarea materiei prime a devenit o problemă tot mai grea, meșteșugul nu a dispărut ci din contră a cunoscut o continuă dezvoltare. Deoarece prepararea firului de urzeală era o treabă anevoioasă și de durată, sătenii din Roteni au găsit un înlocuitor din material sintetic — rafia, pe care o procură din comerț. Aceasta le ușurează munca și le reduce simțitor timpul de lucru necesar pentru confecționarea unei rogojini.

În prezenta lucrare ne-am ocupat doar de o modalitate de prelucrare a papurei și un tip de obiecte în care s-au specializat țăranii din satul Roteni, urmînd ca în lucrările viitoare să prezentăm alte localități specializate la rîndul lor în alte modalități de prelucrare a papurei și alte tipuri de obiecte confecționate.

DIE HERSTELLUNG DER SCHILFGRAS-TEPPICHE IM DORFE ROTENI (KREIS MUREȘ)

(Zusammenfassung)

Die Verfasser berichten über den Herstellung der Schilfgras-Teppiche im Dorfe Roteni. Es gibt die Beschreibung des ganzen Herstellungs-Prozess, vom Schnitt des Schilfgrases bis an die Verwertung des Produkts.

METODE ȘI UNELTE DE PESCUIT ÎN VALEA MUREȘULUI

(sector jud. Mureș)

AURELIA DIACONESCU

Cercetarea etnografică a ocupațiilor tradiționale ale poporului nostru prezintă un larg interes, ele fiind auxiliare extrem de prețioase în reconstituirea trecutului multimilenar al existenței locuitorilor acestor meleaguri. O caracteristică a ocupațiilor o constituie profilul lor mixt impus de cerințele variate ale traiului pe de o parte și de caracterul autarhic pe care l-a avut de-a lungul secolelor gospodăria țărănească pe de alta.

Pescuitul a fost alături de culesul în natură și vînatul primitiv cea mai veche îndeletnicire practică de către om. Rețeaua hidrografică a României a favorizat dezvoltarea pescuitului prin mulțimea și varietatea apelor, pîrîuri, de munte și deal, rîuri sau afluenții acesteia, locuri de podiș, iazuri și heleșteie create de mîna omului.

Cele mai vechi mărturii despre practicarea pescuitului în apele țării noastre le datorăm săpăturilor arheologice prin existența diverselor unelte: harpon, undița de os, greutăți de plasă datînd din epoca comunei primitive. Cel mai vechi document scris este al lui Ptolemeu, al lui Lagos, redat de Arrian la 335 î.e.n. cu privire la trecerea Dunării în bărci monoxile a armatei lui Alexandru cel Mare: „Căci era foarte mare belșug de astfel de bărci întrucît riveranii Istrului se foloseau de ele pentru pescuitul în fluviu, precum și cînd merg unii la alții în sus pe Dunăre”¹.

Informația este valoroasă întrucît românii au continuat să folosească luntrile monoxile pînă azi. S-au păstrat mărturii scrise despre bogăția în pește a apelor din Dacia, despre soiurile de pești, despre tehnici arhaice de prindere a lor. Practicarea pescuitului pe rîurile interioare ale Daciei, este dovedită și de oasele de pește, de cîrligele de pescuit care aveau diverse mărimi, de greutatea de lut pentru plase, toate fiind descoperite de arheologi în așezările geto-dacice, în special în preajma rîurilor cu debit mare. Și din perioada stăpînirii romane în Dacia arheo-

1. Arrian, *Expediția lui Alexandru*, I. 4, 6; *Apud*, C.C. Giurescu, *Istoria pescuitului și pisciculturii în România*, București, 1984, p. 43.

logii au scos la lumină greutatea de lut, în formă de conuri sau piramide care se folosesc la țesut și la plasele de prins pește.

Menținerea unor elemente lingvistice de la daco-geți și romani referitoare la pescuit reprezintă un argument însemnat care sprijină ideea practicării neîntrerupte a îndeletnicirii de către populația romanizată pe teritoriul Daciei. Cunoscând faptul că geții și dacii au practicat pescuitul este normal să fi avut un lexic bogat în legătură cu numele peștilor, uneltele de pescuit și alte aspecte ale îndeletnicirii. Cum limba dacică a dispărut în urmă cuceririi romane se admite că ar fi de origine dacică termenii: agăța, baltă, cîrlig, gard, genune, mal, melc. Mult mai bogat este lexicul românesc de origine latină în legătură cu peștii și pescuitul, termenul generic de pește (*piscis*) a dat o familie de cuvinte: pescar, pescăriță, pescărie, pescuit, peștișor, pescuit, pescăruș. Numele peștilor și a diferitelor organe ale corpului lor sînt de origine latină: lapți (*lactos*); solz (*solidus*); bătaia (peștelui): (*battualia*). Este posibil ca și oria să aibă denumire latină. Unii pești: morun, nisetru, cega, știuca, linul, babușca, cleanul, mreana, păstrăvul, loștrița, lipanul, precum și uneltele de pescuit (năvodul, plasa, mreaja, vîrșă, crîșnicul, minciogul) sînt de origine slavă.

În comparație cu celelalte ocupații tradiționale în domeniul pescuitului există cea mai bogată terminologie de proveniență slavă, explicație găsită în faptul că slavii erau pricepuți pescari și posesori ai unor elemente de pescuit variate și eficiente.² Pe de altă parte, spre deosebire de ei, în acel timp autohtonii se aflau deja într-un stadiu de dezvoltare economică mai avansat, mai ales în domeniul lucrării pămîntului, albinărit, creșterea animalelor, pescuitul rămînînd o ocupație secundară. Rezultă că pescuitul confirmă simbioza româno-slavă, precum și faptul că dacă noi am împrumutat unelte și termeni de la slavi din domeniul agriculturii și al pescuitului, în schimb, pentru domeniul păstoritului noi am fost donatorii.

Încă din secolul al XII-lea sînt consemnate în Transilvania heleșteiele, iazurile precum și pescarii specializați.³ De-a lungul rîurilor din Transilvania, Mureș, Olt, Someș, practicarea pescuitului este întărită printr-un act datînd din 10 august 1279, prin care se arată drepturile cumanilor așezați pe acest teritoriu: „Și deoarece marea mulțime a cumanilor, a cotropit o mare întindere de pămînt, hotărîm ca aceea care s-au așezat cu neamul lor între Dunăre și Tisa (...) ori între rîurile Mureș și Criș sau pe amîndouă părțile aceluia rîu, ori între Timiș și Mureș să rămînă acolo dăruindu-li-se diferite pămînturi împreună cu folosințele lor și cele ce se țin de ele anume: păduri, finețe, heleșteie, pe care le-au cuprins în așezarea lor.”⁴

2. Gh. Iordăche, *Ocupații tradiționale pe teritoriul României, II, Scrisul Românesc*, Craiova, 1986, p. 249—251.

3. C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 62-63.

4. *Documente din Istoria României*, vol. C, veacul XIII, vol. II, p. 219.

Documentul din 26 mai 1285 confirmă comitelui Toma moșiile sale „împreună cu toate heleșteiele și locurile de pescuit”⁵. În anul 1203, sînt pomenite moșiile Miheșu de Cîmpie, Miheșu Mic, Răzoare, „împreună cu toate cele ce țin de ele, adică pădurile, pășunile, fînețele și pescăriile aflătoare între cele două Miheșuri.”⁶

Documentele secolului al XIV-lea vorbesc de locurile de pescuit și atestă prezența unei serii de iazuri și heleșteie în Cîmpia Transilvaniei. La 9 iunie 1304 în legătură cu moșia Grebeniș sînt amintite „toate folosințele asupra pădurilor, livezilor, bălților, iazurilor, pămînturile de arătură și celelalte.”⁷ La 11 iulie 1325 capitulul bisericii Transilvaniei confirmă împărțirea unor moșii — Tușin, Dîmbu — cuprinzînd mori, vii, iazuri.⁸

Odată cu întemeierea Țării Românești și Moldovei s-a intensificat și comerțul cu pește. La începutul secolului al XV-lea sînt amintite carele cu pește de la Prut și Nistru spre Polonia și Transilvania. O bună parte a peștelui prins în Țara Românească se desfăcea în Brașov, Sibiu, Bistrița, și de acolo se expedia în restul localităților în Transilvania și în orașe din Ungaria.

În comerțul cu pește erau folosite unități de măsură specifice: corabia = 2 luntre, 2 măji, 7 1/2 care, 15 poveri pe cai; maja = 7 1/2 poveri. În Transilvania, cîntarul = 17 măji transilvănene, carul = 2 poveri, aproximativ 271 kg. povara de cal = 135 kg.

Fauna piscicolă a țării noastre este de o mare bogăție și varietate în apele de munte și de șes, specialiștii au identificat 185 de specii de pești împărțite în 55 de familii. Pentru cele 185 de specii românii întrebuințează 580 de nume diferite, cu 720 de variante dintre care 670 se referă la specii identificate, iar 50 la pești nedeterminați.

Datorită sistemului defectuos de gospodărire a apelor și a pescuitului excesiv încă de la începutul sec. al XIX-lea s-au constatat schimbări nedorite în fauna piscicolă care s-au agravat cu timpul. Astfel, în a doua jumătate a sec. al XIX-lea era în faza de regres numeric, loștrița ce dispăruse din apele Munteniei, Olteniei și Transilvaniei. Naturalistul sas A.E. Bielz într-o lucrare privind Transilvania, în anul 1857, amintește loștrița existentă pe cursul superior al Mureșului. De atunci încocoace, pescuitul fără cruțare a făcut să dispară acest salmoid din toate apele Munteniei și de pe Mureș. Au dispărut, de asemenea, sturionii mari din Mureș, care urcau din Dunăre pe Tisa și Mureș.

J. Benkő în descrierea Transilvaniei (1778), arată că morunul devenise mai rar pe Mureșul inferior. Nisetru a existat în acest rîu încă pînă la jumătatea secolului al XIX-lea. Azi, acești sturioni nu se mai găsesc pe teritoriul român al Dunării. Spre sfîrșitul primului deceniu

5. *Idem*, p. 275.

6. *Idem*, p. 395—396.

7. *Documente*, veacul XIV, I. p. 27.

8. *Idem*, II, p. 153.

al sec. XX s-a încercat adaptarea la noi a 2 salmonizi (păstrăvul curcubeu sau american — *Salmo iridens shasta* — și fîntinelul — *Salvelinus fontinalis* —). Păstrăvul curcubeu s-a aclimatizat foarte bine, azi, face concurență păstrăvului indigen. Fîntinelul adus din Germania, în anul 1884, la sfîrșitul deceniului 1 din sec. al XX-lea, populat în Valea Gudei (afluent al Mureșului), precum și somnul pitic și carasul galben. Pentru redresarea fondului piscicol în anul 1869, pe temeiul propunerii lui Gr. Antipa a fost votată „Legăa pescuitului” prin care se impunea interzicerea pescuitului în timpul reproducerii, pescuitul cu explozibile, narcotice și otrăvuri, pescuitul cu „sulite, țepoaie, greble, arme de foc” pescuitul de noapte cu facle și foc.⁹ În Transilvania s-a practicat pescuitul intens, în zona de munte reprezentativ fiind păstrăvul, apoi zlăvoaca, zvîrluga și grindeiul. Spre aval, în apele rîurilor se găsesc lipanul și boișteanul. La gura pîraielor se întîlnesc mrețele. Acolo, primăvara, „cînd începe să înfrunzească arinul”, vine din rîuri „la bătaie” scobarul. Peștii apelor de munte au fost apreciați în special pentru gustul lor.

La fel ca și în celelalte regiuni ale țării unde se practica pescuitul și în bazinul Mureșului a fost o ocupație secundară prin care populația și-a completat resursele alimentare. Oamenii care se ocupă cu pescuitul au o întinsă gamă de cunoștințe — despre peștii întîlniți pe plan local, despre modul de hrană, trai și înmulțire. Procedeele și uneltele de pescuit au stat în directă legătură cu aceste cunoștințe, cu cunoșterea locurilor de iernare, de hrană și de reproducere, a zonelor de deplasare a adincimilor la care înoată..

„Nu e de ajuns ca cineva să cunoască numai mecanismul unui instrument de pescuit și să știe cum să umble cu el — oricît de îndemnatic ar fi — ca să poată prinde pește. Pentru aceasta e nevoie să cunoască bine apa în care vrea să pescuiască cu toate variațiile ei periodice de nivel și regimul ei natural, să cunoască ce specii de pești trăiesc în ea, ce viață duc ei aici și în ce mod este influențată viața lor, este nevoie să cunoască totalitatea condițiilor naturale din regiunea în care este situată acea apă și modul cum aceasta influențează asupra acelei ape și asupra vietăților din ea. Numai pe o asemenea bază poate să știe unde, cînd și cum trebuie să pescuiască și ce mijloace să întrebuinteze, pentru a prinde serios și nu a umbla numai la noroc pierzînd timpul degeaba.”¹⁰

Principalele procedee și unelte de pescuit întrebuintate de români au o vechime multimilenară și sînt foarte cunoscute în ținuturile mureșene.¹¹ În concordanță cu specificul local al faunei ihtiologice procedeele și uneltele de pescuit au cunoscut felurite posibilități de

9. C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 324—325.

10. Gr. Antipa, *Pescăria și pescuitul în România*, București, 1816, p. 25.

11. A. Badea, *Contribuții la cunoașterea uneltelor și metodelor de pescuit pe Mureșul superior, Marisia*, V, 1975, p. 357—361.

concretizare. Îndeosebi acolo unde pescuitul s-a practicat intens, au fost găsite soluții tot mai evoluat și eficiente economic. În majoritatea cazurilor obârșia inovațiilor tehnice este autohtonă. N-au lipsit însă nici procedeele de asimilare, de adoptare a unor unelte de pescuit utilizate de alte popoare. Randamentul pescuitului a fost și este condiționat de anumite cunoștințe legate de tehnica confecționării uneltelor. Aceste cunoștințe s-au acumulat din generație în generație transmițându-le urmașilor ca o tradiție după care sînt stabilite normele pe baza cărora se exploatează și astăzi pescăria. Chiar dacă pescuitul suportă tendința de modernizare se mai păstrează unelte și mijloace simple de pescuit. Ele erau nelipsite în trecut în inventarul gospodăriilor din apropierea apelor. Cu unele pescarii se porneau în urma ploilor, cu altele atunci cînt umblau mai tare peștii după hrană, cînd treceau din ape mari în ape mici.

Muzeul Județean Mureș din Tîrgu-Mureș care prezintă prin colecțiile secției de Etnografie viața satului mureșean, deține o colecție variată, deși nu prea numeroasă, de unelte pescărești ce datează dintr-o perioadă mai recentă: sfîrșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. XX. Inventarul uneltelor diferă de la o zonă la alta în lungul rîului Mureș după caracteristicile apelor și speciile de pești din diversele sectoare la care mai putem include unelte practicate pe pîraiele afluate sau în lacurile de luncă a Mureșului.

Instrumentele de pescuit se clasifică după materialul din care sînt făcute unelte și modul de prindere al peștelui. Dimensionarea uneltelor este condiționată de apele în care se foloseau.

Conform clasificării lui Gr. Antipa și urmărind satele cercetate de-a lungul cursului rîului Mureș, pe cuprinsul județului inventarul de instrumente pescărești se încadrează în următoarele grupe :

1. Unelte din metal : ostii, furculițe, cîrlige.
2. Unelte împletite din nulele : coșuri, lese, vîrșe.
3. Unelte din plasă : plase, năvoade, saci.
4. Unelte de rețea : mreje.

În cele ce urmează, prezentăm pescuitul tradițional în cadrul marilor zone de relief suprapuse pe cuprinsul județului Mureș, deoarece și fauna ihtiologică este etajată pe verticală, după particularitățile regimului hidrologic al diferitelor porțiuni de văi. Putem distinge astfel o faună piscicolă a păstrăvului, a lipanului, a scobarului, a mrenei, a crapului.

Metodă arhaică și răspîdită pe întreg teritoriul țării este deprinderea vînării peștelui cu MÎNA. Frecvența, însemnătatea și modul de concretizare a acțiunii respective sînt diferite atît pe zone geografice cît și de la o specie la alta de pește. Spre deosebire de alte tehnici și metode, prinderea cu mîna are o mai mare solicitare pe cursul superior al Mureșului. În sectorul Deda-Bistra—Stînceni, mai ales bărbații caută pe sub pietre sau sub maluri, la rădăcinile copacilor, pe la coturile

apelor și cotloane. Se practică în special în perioada de vară, când apele scad și se încălzesc și în perioada înmulțirii, când peștele este mai ușor de prins cu mîna, întrucît în această perioadă solzii sînt mai aspri. Cu mîna se prinde în special mreana de piatră și de vad, cleanul, lipanul, mihalțul (mithai, somotei). Ca tehnică de prindere se procedează prin aruncarea de pietre în apă (mai ales în locurile unde apa bălteste); peștii speriați fug la rădăcini sau se ascund sub pietre. Se caută cu mîna în jurul pietrei locul de intrare — „cotlonul” —. Dacă sînt mai multe cotloane, atunci este nevoie de un ajutor suplimentar. În momentul în care se găsește peștele, sub piatră, se prinde de cap (branhii). Dintre pești, mihalțul trăiește în mod permanent pe sub pietre de unde iere numai pentru hrană (mortăciuni, sau pești mai mici — babeți —). Mai iese de sub piatră cînd apa se tulbură și mai poate fi prins cu virșa.

Pescuitul cu mîna sub mal se practică și la prinderea cleanului. Se aruncă cu pietre în apă și pescuitul se începe din amonte, prin scuturarea gliilor pentru a tulbura apa să nu fie observată mîna introdusă în ea. Cel puțin doi pescari merg din aval cu mîinile sub mal pipăind cotloanele. Peștele de fund se mai caută sub pietre cu ajutorul unui cîrlig numit „horog”. Cînd se simte atingerea peștelui se agață cu ajutorul cîrligului și se scoate afară. Pentru a înlesni prinderea peștelui cu mîna se aruncau în apă crenpi de brad, printre care peștii își căutau adăpost. Acolo unde apele sînt mai adînci, iarna peștele se prinde cu mîna LA COPCĂ. Locul și timpul capturării diferă de la o specie la alta. Păstrăvul și zlăvoaca se prind cu mîna cînd stau liniștiți pe fundul apei. Mreana se prinde ușor cu mîna cînd stă amorțită pe sub bolovanii mari.

Pe pîraiele afluate și pe cursul superior al Mureșului peștii erau omorîți sau amețiți cu plante toxice sau narcotice (lumînărica, lipanul, laptele cucului, cojile de nuci verzi, maslad, semințe de cînepă). În perioada verii, în zonele în care erau plasate topilele pentru cînepă, peștii au mișcări încetinite fiind ușor de prins cu mîna. Uneori, plantele se pisau și se aruncau în apă fără nici un adaos, dar pentru o mai bună atragere a peștilor ele se amestecă cu mămăligă. O altă metodă era de a așeza plantele într-un sac în care se zdrobeau pe pietre în apă. Peștele omorît sau numai amețit se lua cu mîna. Toate aceste metode de braconaj se practică din ce în ce mai puțin pe Valea Mureșului superior. O metodă ucigătoare a întregului fond ihtiologic din sectorul superior al Mureșului (Deda-Stînceni) este consemnată în ziarul județean „Cuvîntul liber” (28. 09. 90). A fost pregătit un atac electric asupra vieții din apă. Au fost confecționate prăjini cu care s-au întins cabluri în apă și apoi agățate la linia de înaltă tensiune, cabluri aducătoare de moarte, fiind totodată și atentate la viața cetățenilor din zonă precum și a faunei cinegetice. Pentru popularea apelor de munte Inspectoratul Silvic al Județului Mureș a deversat în apele pîraielor de munte 250.000 puieți de păstrăvi în cursul anului 1990.

Pe cursul superior al Mureșului, la viituri, albiile își schimbă cursul săpîndu-și albiile secundare în care se prindeau peștii prin „răstocire”. Aceste albiile se închideau în aval cu pietre, iar în amonte cu un stăvilar de lemn, pietre, gлии, ce deviau cursul apei. Din vadul secat peștii se puteau prinde cu mîna. Procedul este dificil de materializat dar foarte productiv, de aceea s-a și practicat.

Pescuitul la gheață se practica în zonele în care apa bălțește și se retrag peștii. Se pescuiește cu mîna sau cu ostia, în grup de 3-4 pescari. Se sparge gheața, în formă de patruleter sau semicerc deschis spre mal, începînd de la mijlocul apei. În șanțul creat se așează bucăți de gheață așezate în dungă, țulei de porumb, paie sau fin. Peștii imobilizați la această împrejurare se prindeau cu mîna sau cu ostia. Peștii morți în perioada de iarnă au mișcări mai lente. În sectoarele cu gheață translucidă prinderea se practica cu barosul iar zgomotul puternic și neașteptat omoară peștele pe loc, răsturnîndu-se cu burta în sus. Se sparge gheața și peștele se adună cu mîna.

UNELTE DIN METAL

Cele mai cunoscute unelte din metal utilizate în valea Mureșului sînt: ostia, furculița, cîrligele.

OSTIA, confecționată din fier este asemănătoare unei furculițe cu 5-8 dinți, la care se atașa o coadă de lemn. Pe cursul superior al Mureșului, pescuitul cu ostia se făcea în apa mai puțin adîncă și limpede tot anul, dar mai ales în perioada de toamnă tîrzie „cînd vine inea (zăpadă amestecată cu ghiață) pe Mureș”. Pescuitul cu ostia se practica atît ziua, cît și noaptea în „tovărășii” de pescari. În lipsa bărcii se făcea o deplasare mai periculoasă cu ajutorul cataligelor, ca auxiliare ale pescuitului cu ostia. Cu ajutorul „sapei” se „burducă” pietrele pentru scormonirea peștelui, la mreană și scobar (poduț).

Noaptea pescuitul se făcea cu ajutorul „făcierului” („făcer”-Deda), ca metodă de mare vechime utilizată în cursul superior al Mureșului. Surprins de apariția neașteptată a luminii peștele rămînea nemișcat pe fundul apei sau venea în raza vizuală. Sursa de lumină se ținea în mîna stîngă, iar unealta de înțepat în dreapta. Scos din ostie peștele se pune în traistă. Pentru prinderea anumitor soiuri de pește pescarii se deplasau cu luntrea.

Pentru valea superioară a Mureșului au fost practicate la pescuit bărcile monoxile, piese tot mai rare în colecțiile muzeului. Barca monoxilă din colecția muzeului nostru a fost achiziționată în anul 1926, din localitatea Deda-Filea, de către fondatorul muzeului mureșean, arheologul și etnograful, Aurel Filimon. Se plutea cu luntrea deasupra peștelui fără să se vîslească, (loștrî în special), se afunda ostia cu băgare de samă pînă la o palmă față de pește. Atunci, cu o mișcare

bruscă se străpungea pește. O perioadă fecundă de pescuit cu ajutorul ostiei și făcierului s-a practicat pe cursul Mureșului în toată perioada de plutărit pe acest râu. Popasurile de noapte ale plutașilor se soldau cu pescuitul cu făcierul și ostia după metoda descrisă, pește prins constituind un surplus de hrană al luntrașilor. În zonele de munte au mai fost utilizate ostiile mici sau furculițele sau ostia cu dinți cîrligați (dinți de aprox. 8 cm ascuțiți și îndoiți în lături ca niște cîrlige pentru a nu îngădui eliberarea peștelui). În com. Stînceni, iarna ostia era folosită pentru pescuitul la copcă („prăduf” — Deda) în asociere cu făcierul.

Spre cursul mijlociu al Mureșului (com. Vidrasău), ostia este confecționată din sîrmă groasă cu săgeți în virfuri. Are aspectul unei furci cu 4-6 brațe iar dimensiunea variază în funcție de pește prins (știucă, crap, somn). Și în acest sector pescuitul cu ostia se practica și noaptea cu ajutorul făcliei (din jupi de paie) sau cirpe îmbibate în petrol sau motorină așa încît să difuzeze o flacără roșie. Pescuitul se realiza într-o asociere de 3-5 pescari, în fața vadului de râu din aval înspre amonte. În fața făcliei aprinse pește „se pitula” și se prindea direct cu mîna sau cu ostia. Prinderea se mai efectua după ce peștii erau amețiți cu o fiertură de maslad.

Pescuitul cu CÎRLIGE la tufă este identificat în sectorul Chețani-Ungheni din cursul văii Mureșului. În constituirea sistemului într-o sfoară rezistentă care se leagă la un capăt de o tufă la mal iar la capătul celălalt se atașa un cîrlig confecționat de „căuacii” satului din lamă de coasă. Cîrligul se amplasa în apă la mică adîncime (15-20 cm). Momeala era constituită din exemplare mai mici de țipari, caras sau broaște la care se înfigeau cîrligele în pielea de la spate. Se pescuia în tot timpul anului, la orice soi de pește dar mai ales la somn. Practicarea pescuitului se făcea începînd de primăvara „cînd era de înflorea porumbelele” sau „se bătea pește la vad” (somnia depune icrele în luna august, iar scobarul — pește răpitor — vine la icre. Somnul își apără icrele și atacă scobarul). Prin metoda cîrligului la tufe au fost prinse exemplare de 94-96 kg.

UNELTE IMPLETITE DIN NUIELE

Dintre uneltele impletite din nuiele cele mai răspîndite în toate zonele montane erau VIRȘELE. Confecționate din nuiele de răchită așezate întotdeauna longitudinal, cu lungimea de aproximativ 80-100 cm. Forma este (în secțiune) rotundă sau de semicerc. La distanța de 15-20 cm nuielele sînt legate transversal de legături de tei, sfoară, sîrmă sau lozie de hamei. Gura este susținută de un cerc de nuia de alun fixat pe un suport numit punte. Forma generală este conică, iar de la mijloc, spre coadă sînt așezate legăturile (cercurile) transversale, iar

capetele se leagă închizînd virșa. Cînd se scoate pește captiv din virșă se desface legătura. Cu virșa se pescuiește în locurile cu apă mai liniștită, începînd de primăvara „cam de cînd apucă să cînte racameții și tună prima dată”.

Virșele se mai amplasează la gura pîraielor cînd peștii „grindelele” urcau din apele mari ale Mureșului pe pîraie. De la cele două maluri ale pîrîului se face un „gărdus” din pietre și glijă iar la mijloc se pune virșa cu gura înspre rîu. La o lățime mai mare a pîrîului se amplasează în acest mod 2 sau 3 virșe, peste care se așează pietroaie ca să nu le ducă apa. Virșele se așează seara iar dimineața se golește peștele prins. Amenajarea făcută nu se distruge urmînd a fi folosită întregul sezon (Deda-Filea).

În localitatea Sînmihaiu de Pădure au fost identificate virșe cu 2 guri răsfrînte în interior, cîte una la fiecare capăt, sau varianta cu două guri alăturate așa cum se întîlnește pe Mureșul superior. Pe lîngă virșele obișnuite folosite în perioada de primăvară, pe valea Mureșului în zona Rușii-Munți, Pietriș, Deda se foloseau și virșa de dimensiuni mari cu gura de 40-50 cm și lungimea de 200-250 cm. Un exemplar de acest tip de virșă deține și colecția etnografică a muzeului din Tg. Mureș, achiziționată în anul 1925, din localitatea Rușii-Munți. Acest tip de virșă se instalează toamna în apa Mureșului, în perioada în care urcă pe Mureș în sus mreana și scobarul. Maniera de amplasare este aceeași ca și la gura pîraielor primăvara, folosind tehnica „gărdusului”.

Pe pîraiele afluate rîului Mureș (Batoș, Valea Luțului) se folosește COȘUL de formă circulară în secțiune transversală. Nuiele sînt împletite iar la „fundul” coșului are atașat un capac, legat de corpul coșului cu sfoară sau sîrmă pe unde se scot peștii. Gura este răsfrîntă în interior formînd „gîrliciul”, din care peștele odată intrat nu mai poate ieși. Se folosește primăvara ca și virșele și se așează în pîriu cu gura la vale. Pentru atragerea peștilor momeala o constituie mămăliga cu care se unge gura coșului.

În localitatea Deda se practică pescuitul cu coșul obișnuit, îndeletnicire practică de femei care pescuiau cu ocazia spălării rufelor la rîu, la topitul cînepii sau la scăldat. La aceste ocazii se mai foloseau furculițele iar îndeletnicirea se practica în mod egal și de către copii, în special pentru peștii mai mici (babeți).

Pe valea Gurghiului, afluent de seamă al Mureșului, se utiliza din vremuri vechi LEASA, de forma unei opinci cu gurgui. Forma lată și plană, se îngustează vizibil de la mijloc spre vîrf. Leasa se așează pe fundul pîrîului la gărdus și se fixează cu bolovani pe partea lată. Aduși prin forța apei, peștii, (mai ales scobarul) sînt captați în gurguiul lesei și se culeg cu mîna. În localitatea Orșova, a mai fost identificat în anul 1984, un bun cunoscător al tehnicii confecționării lesei — Moldovan Ioan a Corbului, de la care a fost achiziționată și leasa din colecțiile etnografice ale muzeului nostru.

Pe cursul mijlociu al Mureșului, în sectorul Iernut-Cipău-Sînpaul, în zona lacurilor de luncă cu debit influențat de cotele apelor din Mureș se practică pescuitul în mod intens. La viiturile de primăvară și de peste an, apa se retrage din albia Mureșului în cele 4 tăuri (în raza comunei Cipău). În tăul „de la girle” predomină crapul și știuca ce migrează din rîu în perioada de primăvară pentru depunerea icrelor. Aceleași specii de pești predomină și în „Tăul de la plopul lui Incze” și „Tăul lui Popa Petru”. În „Tăul lui Fișca” se găsesc carasi și țipari (țiparul este cunoscut în valea Mureșului sub denumirea de „chișcar” sau „ptișcar”). Apar atunci cînd peștele prins rămîne în apă pentru păstrare sau atunci cînd se spintecă peștele și se aruncă intestinele în apă.

În aceleași lacuri în perioada de iarnă cînd lacurile sînt înghețate pescuitul la copcă — „burduf” — se făcea cu vesa. VESA este de fapt un gârdulet care se așeza în „burduf”, în formă de inimă și este confecționată din trestie țesută și legată cu miez de papură (asemănătoare unei rogojini). „Burduful” se tăia în formă de semicerc în care se plasa vesa, în cursul dimineții cînd peștii veneau la aer curat la copcă (țipar, caras galben și alb). Vesa se amplasa direct pe fundul albiei, peștii pătrunzînd prin girlici. Pentru capturarea lor se închidea girliciul cu o scîndură iar peștii se scoteau cu minciogul. Gardul se lăsa ancorat pe loc cu ajutorul a 3 pivoți. Pentru a nu îngheța burduful se acoperea cu rogoz și papură.

VIRȘA DE TAU are folosință asemănătoare cu cea din Valea Mureșului superior în formă asemănătoare cu o coșniță de albine. Se amplasa mai ales în perioada de primăvară la revărsări.

În lacurile din lunca Mureșului se mai utilizează pentru prins pește HODOROGUL, din împletitură de răchită, de formă tronconică (coș fără fund), cu diametrul mare de 80 cm și cel mic de 50 cm. Se introduce în apă direct peste peștii „ochiți” cu atenție în perioada cînd crapul este în bătaie (iunie) și la bătaia știucii în martie-aprilie.

La „bătaie” femela este înconjurată de 5-6 masculi, momente în care nu sînt prea atenți. Se urmărește grupul și după așezarea hodorogului deasupra peștii captivi se culeg cu mîna. Se folosește unde apa este mai puțin adîncă și limpede.

UNELTE DIN PLASĂ

Unelte din plasă sînt cele mai numeroase și mai productive unelte de pescuit confecționate în gospodărie, din fire de tort.

Pe piraiele afluate și pe cursul superior al Mureșului cel mai răspîdit este SACUL, cunoscut în două variante: sacul cu „rudă” scurtă, de formă conică, alcătuit din sacul propriu-zis, a cărui gură pentru a sta în permanență deschisă este prinsă pe o nuia elastică din

alun, în formă de arc și legată la capete cu o coardă bine întinsă. De mijlocul coardei se prinde o prăjină bifurcată ($L = 2,5$ m) cu ajutorul căreia sacul este plimbat cu partea plată pe lângă fundul bolovănos al pîriului contra direcției apei sau se așează cu gura în sus la căderile de apă. Are utilizare de primăvara pînă toamna pe apa Mureșului, în timpul zilei, unde apa este mai mică și turbure, în asociere cu cataligele, iar noaptea se pescuiește în apă limpede. Peștii sînt căutați prin cotoane și la rădăcinile sălciilor fiind scormoniți cu „sapă” (unealtă obținută din partea centrală a unei sape normale).

Primăvara cînd scade apa Mureșului spre marginile albiei se crează cursuri firave ca niște pîraie care poartă numele de „sfirlacurî”. Sacul se amplasează în partea de jos a „sfirlacului”, iar în amonte se bate apa cu pietre pentru ca peștii să fugă la vale.

Pe cursul mijlociu al Mureșului în sectorul Iernut-Cuci-Vidrasău-Ungheni, sacul cu rudă poartă denumirea de TRĂGĂTOR (Iernut, Ci-pău), sac (Iernut), ROCL, LIPEU (Vidrasău, Ungheni). În acest sector, cu trăgătorul se pescuia individual de pe mal tot timpul anului în apă turbure. În „sînul” uneltei se prindeau tot felul de pești „la mersul gheții” și la „vărsarea de apă.”

În comuna Vidrasău, Chirileu, lipeul se folosea și în timpul iernii la pescuitul la copcă (burduf). Lipeul de dimensiune mai mică se așeza în burduf. În aval și amonte de burduf se mai făceau găuri în gheață pentru a se „bate” peștii. În apa mai adîncă, ca și în „corloanele” de sub tufele de la mal, a rădăcinilor, a adinciturilor din albie („vîltoaie”). Se așeza sacul în dreptul locului ce urma a fi scormonit. Acest tip de pescuit este cunoscut sub denumirea de „cu rîciiala” (Iernut).

SACUL CU RUDA LUNGĂ, are prăjina de dimensiune aproximativ 5 m, iar partea bifurcată este legată direct de coarda de alun, ceea ce dă o mînuire mai facilă. Se folosește pentru pescuitul de pe mal în apa mare și turbure a Mureșului. De obicei, la acțiune participă 2 pescari: unul scormonește peștii la rădăcinile de sub mal, iar al doilea trage sacul pe fundul albiei spre mal. Este confecționat din pînză rară de cînepă țesută în casă în 2 ite. Pe valea Idicelului o prăjină cu o piele la capăt este folosită pentru speriat peștii și poartă numele de „stulpic”.

SACUȚUL DE MÎNĂ este confecționat din pînză rară de cînepă, amplasată pe un semicerc din nuia de alun. Se mînuiește direct în apele Mureșului și se folosește cu precădere de către femei cînd spală ru-fele la rîu sau în perioada posturior mari.

Pe pîraiele acoperite de pietriș mărunt, cu apa mai înceată s-a pescuit frecvent cu CRÎSNICUL, unealtă formată dintr-o plasă cu dimensiunea de $1,40$ cm $\times$ 60 cm, legată de la cele 4 colțuri la capete a 2 arcuri de lemn. Se ține cu mîna dreaptă la locul unde se întîlnesc

cele două nuiete încrucișate, se pescuiește cu el în apă, nu prea adincă (pînă la genunchi), ziua pe apă tulbure iar noaptea pe apă limpede. Se cufundă în apă în poziție înclinată spre partea de unde persoana care mînuiește unealta mișcă pietrișul cu piciorul. Cînd peștele sare în plasă, crînicul este scos din apă cu o mișcare rapidă. În valea Mureșului superior cu crînicul pescuiau și femeile. În sectorul Cuci-Iernut unealta utilizată pentru pescuit de pe mal poartă numele de LEJNIC. Plasa este pătrată, cu capetele prinse de 2 semicercuri în cruce. Are o rudă de cîțiva metri (5 m), pentru mînuire la pescuitul de pe mal. Pe fundul plasei se așează momeala (mămăligă, turtă-tîrbă de floarea soarelui, carne de porc, intestine de pui). Se prindeau toate speciile de pești în tot cursul anului. Pescuitul cu lejnicul se practica numai în apă limpede. În același sector se utilizează la pescuit coșul din plasă denumit VIRȘA (Iernut), un sac lung din plasă cu ochiuri mici (2 cm), întins pe 3 sau 5 cercuri (Cipău) de răchită, cu gura răsfrîntă spre interior ca o pîlnie la nivelul fiecărui cerc, denumit „gîrlici”. Coada sacului se fixează cu un țaruș. Virșa se amplasa pe latul rîului cu ajutorul bărcii. Pentru dirijarea peștilor spre gîrliciul virșei se întindea pînă în mal o plasă paravan denumită „aripă”. Aripa se fixa în fundul albiei cu al doilea țaruș al uneltei. La virșa de dimensiuni mai mari (5 cercuri), diametrul primului cerc era de 50 cm. Pescuitul cu virșa se practica mai ales primăvara și toamna în apă tulbure, iar în cursul anului în timpul viiturilor. Se prindeau toate soiurile de pești care se scoteau din captivitate cu mina. Cu o bună captură se mai amplasa în perioada împerecherii peștilor

Pentru pescuitul pe rîul Mureș pescarii au mai apelat la alt tip de unealtă împletită din fire de tort denumită PROSTOVOL (cunoscut în alte zone sub denumirea de plească, năpastă, năpraznic). Pretutindeni modul de utilizarea este același. Prostovolul are dimensiunea de 5 metri diametru, cu ochiuri de 2×2 cm, pe margine la distanță de 2-3 ochiuri cu plumbi. În centru are o sfoară puternică prinsă de un inel. Pentru utilizare se ține cu o mînă sfoara, în gură se ține o margine a plasei, iar cu cealaltă mînă partea opusă de margine a plasei și se aruncă în apă. O aruncătură bună este considerată atunci cînd se desface toată plasa pe suprafața apei. Prin acest procedeu de jur-împrejurul poalelor plasei se formează un sac circular numit „sîn”. Plumbii de pe marginea plasei se lipesc pe fundul albiei. Trăgînd de sfoară plumbii se apropie treptat închizînd plasa, încît peștii capturați nu mai pot ieși. Plasa se scoate brusc din apă. Cu prostovolul se pescuiește frecvent în ape tulburi. În zona Iernut se practica pescuitul cu o variantă de prostovol numit PLEASCA. Practicîndu-se la prinderea peștilor de dimensiuni mari (crap, somn, știucă, șalău), ochiurile plasei sînt de dimensiuni mai mari (5 cm). Dimensiunea uneltei este de aproximativ 6 metri diametru și 4 m adîncime. Se întinde pe suprafața apei prin aruncare sau (metodă mai eficientă) se întinde

cu ajutorul bărcii. La baza pleșcii (pe circumferința cu plumbi) se atașau 30-40 de plase suplimentare numite „străiți”. Odată plasată pe fundul albiei plasa se minuieste cu ajutorul unei sfori legate de „sînul” pleșcii. În căutarea ieșirii, peștii acoperiți se refugiază în sînul plasei iar prin tragerea sforii și ridicarea plasei, peștii prinși sînt deversați în „străiți”.

O a doua variantă de plească are aceeași variantă ca și prima, dar lipsesc „străițile” și are amplasate la gura pleșcii în mod radial 6 sfori, care după plasarea pleșcii pe fundul albiei strînge gura, peștii rămîn captivi ca într-un sac. Cu plească se prindeau pești de dimensiuni mari (crapi de 80-100 kg). Apropo, de dimensiunea peștilor, informatorul a asistat la prinderea unui crap uriaș de peste 300 kg, „după război”, pește prins prin braconaj cu dinamită și pulbere din proiectile (capsa mascată în tub izolat de lemn și fitil), în locul numit „sub Tîgle” (Iernut). Peștele nu a putut fi scos din apă decît în localitatea Cuci la pod, unde se aflau mai multe persoane.

În localitatea Bogata cu pleasca se pescuia din barcă cu 2 persoane. Pleasca se arunca pe suprafața apei. Se agăța de barcă în 2, puncte fixe și se trăgea. Cînd se considera că pleasca este întinsă se desprindea de barcă și se lăsa să cadă la fundul albiei menținînd legătura cu ea prin intermediul funiei.

Pe margine pleasca avea pînă la 20 de străiți în care se adunau peștii. Se pescuia cu ea tot timpul anului la apă adîncă și mai puțin adîncă. Cel mai mare pește prins cu această unealtă a avut 90 kg, în anul 1955. Acum mai frecvente sînt exemplarele de 30 kg. În trecut, peștii prinși în cantități mai mari se vindeau pe bani sau se efectua schimbul în produse (la 1 kg pește — 1 kg griu).

Pleasca de mină (de mal) este asemănătoare primului tip de plească, doar că are dimensiuni mai mici (diametrul 3 m). Unealta se folosește de către un singur pescar, aruncată de pe mal sau din barcă. Pe margine sînt atașate 10-12 „străiți”. În comuna Cipău, prostovolul poartă numele de „flească”, cu un diametru de 5 m. Se aruncă de pe mal în fața vadului, sau se amplasează din barcă, toamna tîrziu înainte de îngheț. Se pescuia cu această unealtă mai ales pe fundul albiei, atunci cînd peștele era adunat la adîncime, unde apa este mai caldă. Se pescuia mai ales crap, somn, mreană și clean care staționează la adîncime. Sfoara din sînul prostovolului este trecută pe circumferința cu plumbii.

Unealta de mare dimensiune confecționată din plasă ce acoperă albia de la un mal la altul este HALAUL, utilizat în cuprinsul județului Mureș în sectorul Ungheni-Chețani. De formă circulară, se minuieste prin aruncarea din barcă, dar se amplasează mai eficient dacă este „purtată” cu ajutorul a două bărci, în fiecare barcă aflîndu-se 2 pescari. Pe fundul halăului sînt amplasați plumbi pentru a coborî pe fundul albiei, iar partea de deasupra a circumferinței halăului

are bile din lemn cu rol de flotori pentru a asigura plutirea. Bucata din lemn din partea centrală de deasupra este de dimensiune mai mare și se numește „popă”.

Cu ajutorul celor două bărci care se deplasează pe lângă mal în direcția curgerii apei se face înaintea halăului. Unealta se utiliza în tot cursul anului. Se prindeau : crap, somn, știucă, șalău și în timpuri mai vechi se prindea fusarul, un pește cu carne dulce, dispărut din riul Mureș în ultimele decenii. Peștii de dimensiuni mai mici : poduțul (scobarul) sau porculeanul se aruncau înapoi în albia Mureșului sau se utilizau ca momeală la alte unelte.

HALAUL DE COPCĂ (Cipău) este asemănător cu cel folosit la pescuitul din bărci dar are dimensiuni mai mici. Se tăia în gheață o copcă în formă de semilună, în locurile cunoscute de pescar ca fiind frecventate de pești datorită apei proaspete din izvoarele de pe fundul albiei, și i se dădea drumul halăului în copcă. La distanță de 10-15 m, se mai tăiau în gheață alte copci spre amonte pentru „bătaia” sau „riciiala” peștelui de sub pietre spre a fi dirijat spre halău. Când dispărea „popa” în apă (sinul fiind tras de greutatea peștelui) se trăgeau sforile laterale, iar din halău peștele se scotea cu minciogul.

Comunele cu cea mai mare frecvență de utilizare a halăului erau: Cristești, Vidrasău, Iernut și Cuci.

ȘTEAPUL (Cleștarul) este confecționat din plasă cu ochiuri mici (1,5-2 cm) prinsă pe două rude așezate în triunghi. În com. Cuci, locul predilect de pescuit cu șteapul era o buclă (meandă) a Mureșului. În ultimii ani, datorită unei alunecări de teren, Mureșul și-a croit albia în luncă, pierzându-se un loc bun de pescuit. În vechea albie Mureșul revine în perioadele de primăvară și la viitură. Se pescuiește : somn (pînă la 2 m lungime), crap (10-12 kg), știucă. Pescuitul se face din barcă, cu ajutorul a 2 pescari (unul plasat pe banca din spate a bărcii — este pescarul care „mină” — cirmaciul iar cel de-al doilea pe banca din față manevrează : șteapul). După ce se fixează șteapul de barcă se pornește în diagonală față de țărm pe direcția de curgere a apei. Plasa desfăcută este orientată spre fundul albiei, încă de la pornirea de la mal, locul predilect fiind cel cu adîncituri în mal sau în albie („vîltoaie”) și în apă lină. Sezonul cel mai bogat în pescuit cu șteapul este primăvara, „cînd înfloresc sălciile iar apa este ca arina”. Se mai practică în cursul anului la viituri cînd apa este tulbure.

Cirmaciul scormonește cu lopata (visla) „vîltoaiile” și adînciturile din albie, iar mînuitorul de șteap simțind prin vibrația plasei atingerea peștelui închide cu rapiditate șteapul, peștele rămînînd captiv în „sîn”. Unealta se construiește rapid ca un clește de unde și denumirea de cleștar. Unealta se confecționează în gospodărie de către pescari, în perioada de iarnă, din sfoară subțire și rezistentă (răsucită). Pentru pescarii din com. Bogata, sectorul de pescuit era raza comunei pînă la podul din localitatea Cuci. Cu șteapul se pescuia și noaptea. În localitatea Cipău, cleștarul

este cunoscut sub numele de LINGURA. În zona comunei pescuitul se făcea tot din barcă în asociație de 3 pescari. Pescarul de la mijlocul bărcii mînuia unealta iar cei doi de la capete scormoneau peștii la vîltori. Cu lingura se practica și pescuitul la mal sub tufe cu mare atenție la cotloane. 2 pescari din 2 părți scormoneau cu rudele cotloanele iar al 3-lea opera cu rapiditate stringerea lingurii în momentul în care simțea peștele în plasă. Se pescuiau toate speciile de pește, dar mai ales clean, somn, crap, avat.

UNELTE DIN REȚEA

MREAJA

Unealta confecționată din 3 rînduri de plase suprapuse, 2 rînduri de plase la exterior în ochiuri mari (8-12 cm) și una la mijloc în ochiuri mici (1,5-3,5 cm). Marginile plasei sînt prinse de jur-împrejur cu o sfoară groasă cu plumbi care duc mrejele la fund. Se pescuiește cu ea primăvara pe piraiele afluate riului Mureș. Se amplasează mai ales noaptea.

Trecînd cu ușurință printre ochiurile mari este prins ca într-o pungă în plasa din interior. Partea superioară a plasei este susținută de o prăjină pentru o mai bună mînuire.

PROBLEME ALE POLUĂRII RIULUI MUREȘ

Apa riului Mureș nu mai are puritatea și limpezimea de altă dată. Subacest aspect specialiștii de la Oficiul de Gospodărie a Apelor (O.G.A.)-Mureș, vorbesc chiar de existența a două riuri Mureș — unul în amonte și celălalt în aval de Tîrgu-Mureș. Dacă primul se încadrează sub aspectul poluării în limitele impuse de legislația în vigoare avînd categoria I-a de calitate, cel de-al doilea Mureș nu îndeplinește STAS-ul pentru această categorie de calitate.

Din observațiile directe ale pescarilor, o serie de modificări ale faunei ihtiologice din riul Mureș (împuținarea unor specii de pești sau dispariția altora) este legată de modificările de compoziție chimică a apei, respectiv de poluare. Din informațiile pescarului Mărginean Florian (Iernut ; pescar de la vîrsta de 9 ani), de 57 de ani, reiese că dispariția unor pești (fusarul) a fost legată de amplasarea unor mari unități industriale pe malul Mureșului, care deversează în Mureș substanțe chimice. Este vorba despre Combinatul de Îngrășăminte Azotoase, Fabrica de zahăr și cea mai nocivă, Fabrica de pielărie și mînuși — toate din Tîrgu-Mureș.

În anul 1964 primul val mare de deversări de substanțe chimice în riul Mureș a provocat distrugerea unei cantități însemnate de pește, situații care a creat litigii cu Combinatul chimic. După această perioadă, Mureșul a fost repopulat cu crap chinezesc, mai rezistent și care s-a înmulțit în număr mare (pește care se prinde cu frunză de salcie și cu mămăligă). După deversările de substanțe nocive de la cele 3 întreprinderi menționate, consecințele nefaste asupra peștilor se fac resimțite în următoarele 3-4 zile, soldate cu moartea unei cantități mari de pește. În cazul poluării apei, peștii se protejează prin retragerea de la firul apei spre maluri. O altă observație personală a pescarului a fost aceea că începînd din anul 1984, 5 ani la rînd deversarea în Mureș, în perioada de primăvară a reziduurilor de la curățarea utilajelor de la Fabrica de zahăr a dus la pieirea unei cantități mari de pește.

Bükösi Iosif — 60 de ani (com. Bogata), menționează între peștii dispăruți fusarul și cleanul, cu un caracter mai accentuat după 1960. Un mare val de poluare a apei îl menționează în anul 1987, „înainte de Crăciun“, cu un mare număr de pești amețiți din cauza concentrației mari de melasă din apă, deversată de Fabrica de zahăr. Peștii afectați se retrăgeau la mal scoțînd capul din apă pentru respirație (soluția de melasă ducea la lipirea bronhiilor), „pînă atunci nu s-a mai întîmplat să moară somnii“.

Rusu Ioan (Dinu) de 53 de ani, pescar ce moștenește deprinderea din moși-strămoși, pescuiește de la vîrsta copilăriei în sectorul Cipău, pînă la confluența Nirajului cu Mureșul (Ungheni). Pomeneste același val de poluare, din 1964, în perioada de iarnă, cînd „ veneau pe Mureș pești amețiți și morți“. „Atunci au murit și racii“. În anul 1971, a fost o altă undă de poluare de la Fabrica de pielărie și Fabrica de zahăr. Poluarea cea mai intensă a fost la sfîrșitul proceselor tehnologice a Fabricii de zahăr prin spălarea utilajelor. „Veneau pe Mureș porloage (grupuri n.n.) de pești cu gurile afară după aer“ („pufăiau“).

„Cînd vine pe Mureș amoniac, acesta plutește la suprafața apei, peștii se retrag la fund și nu mor. Acidul vine pe fundul albiei și distruge mai mult“. Cel mai mare val de poluare s-a produs la 21 mai 1990, cînd conducta de transport „apa de iaz“ de la Combinatul chimic a suferit o gravă spărtură. Deși conducta amintită ar fi trebuit să fie confecționată (conform normativelor) din tablă de oțel inox, s-a acceptat din motive financiare instalarea conductei de poliester armată cu fibre de sticlă, care a cedat în timp. Urmarea a fost scurgerea în riul Mureș a unor mari cantități de acetat de amoniu (de ordinul sutelor de grame la litrul de apă), ioni, amoniu, fosfați, fluor și alți compuși chimici. După estimarea specialiștilor, scurgerile sub formă de soluții au însumat circa 200 de tone. Au fost alertați de urgență consumatorii și primăriile din aval de Tîrgu-Mureș pentru protejarea taberelor de animale. Ceea ce nu s-a putut proteja a fost fauna ihtiologică.

REȚETE DE PREPARARE A PEȘTELUI

PEȘTE PRĂJIT (CUCI)

Bucățile de pește se sarează, se sugativează pentru absorbirea apei („ca să nu iasă peștele fierț”), se tăvăleşte în făină albă și se prăjește foarte bine. „Dacă peștele nu este bine fript te îmbolnăvești, mai ales de peștele mare (gras)”.

PEȘTE PRĂJIT (BOGATA)

Feliile de pește se tăvălesc prin făină și se prăjesc. După ce întreaga cantitate s-a prăjit, se dau prin ou bătut ca și pentru omletă. Se fierbe la foc mic timp foarte îndelungat (pînă se înmoaie oasele). și se prăjește din nou. (Dacă se dă de la început în ou se fierbe și nu se mai prăjește).

SARDELE (OGRA)

Din crap, poduț, mreană, se aleg exemplarele de aceeași mărime. Se așează în cratiță un rînd de pește, un rînd de legume (morcov, pătrunjel, dafin, piper). Se adaugă ulei pînă se acoperă ingredientele. Se fierbe la foc mic timp foarte îndelungat (pînă se înmoaie oasele). Se toarnă în borcane.

PEȘTE PRĂJIT CU MUJDEI DE USTUROI

Bucățile de pește se sarează, pipărează și se dau cu boia de ardei dulce. Se tăvălesc prin făină de grîu și se prăjesc rumene. Se servește cu mujdei de usturoi.

PEȘTE FRIPT ÎNTREG

Peștele întreg se sarează, pipărează, se dă prin făină de mălai. Pentru a fi pătruns mai bine și a se înmuia oasele de pe țapină, se creștează pe lat, pe lîngă șira spinării.

PEȘTE MARINAT (CIPĂU)

Peștele sărat se prăjește în ulei. După ce s-a terminat de prăjit în uleiul încins se taie mărunt 2 cepe și se călesc. Cînd este sticloasă se adaugă o lingură rasă de făină și se stinge cu bulion. Se adaugă cîțiva căței de usturoi, foaie de dafin și în ultimele clocote se adaugă bucățile de pește prăjit.

CIORBĂ DE PEȘTE (CIPĂU)

Se fierb în apă sărată 4 cepe mari și 4 cartofi (la vas de 6 litri capacitate). După ce se fierb, se dau prin sită și se pun din nou la fiert în același vas. Se adaugă bucățile de pește și se acrește cu borș. Separat, într-o crăticioară se prăjește ulei cu boia de ardei dulce pentru a-i da culoare. În ultimul clocot se adaugă 2 căței de usturoi. Se servește cu ardei iute.

SARDELE (CIPĂU)

Se aleg peștii mărunți (15-20 cm) și uniformi. Se curăță, se spală (se lasă cu cap cu tot). Se așează în cratiță, rondele de morcovi, peștii, sare, dafin, piper boabe și din nou pește. La 5 kg de pește este necesar 1½ litru de ulei. Se fierbe la foc mic 6 ore și se așează în borcane de ½ l.

PEȘTE PRĂJIT CONSERVAT (CIPĂU)

Peștele sărat și prăjit se așează în borcane. Se toarnă peste bucățile de pește o soluție fiartă din 50% apă și 50% oțet, cu piper boabe și foi de dafin (se toarnă fierbinte). Se leagă borcanele. După 3 săptămâni este bun de mâncat.

PEȘTE LA BUTOI (DEDA)

Peștele de munte, curățat, spălat și decapitat se așează în straturi cu sare în butoiașe de lemn de brad (berbințe). Înainte de folosire se așează peste noapte la desărat și se prepară în diverse moduri.

În sectorul Deda-Stînceni se mai păstra pentru iarnă uscat în cup-tor și afumat. Se păstra la loc uscat.

LISTA INFORMATORILOR DIN TEREN:

1. Pop Valer — 46 ani — Tirgu-Mureș
2. Mihail Gh. — 50 ani — Deda
3. Găluțiu Augustin — 43 ani — Deda-Bistra
4. Badea Anton — 58 ani — Reghin
5. Mărginean Gh. — 64 ani — Dateș (Cuci)
6. Mărginean Vasile — 55 ani — Cuci
7. Pavel Aurel — 58 ani — Cuci
8. Căpușan Filon — 58 ani — Cuci
9. Mărginean Florian — 57 ani — Iernut
10. Bükösi Iosif — 60 ani — Bogata
11. Simon Karoly — 58 ani — Ogra
12. Rusu Ioan — 53 ani — Cipău

METHODEN UND GERÄTE FÜR DEN FISCHFANG IM MUREȘ-TAL

(Zusammenfassung)

Der Fischfang war neben dem Sammeln von Naturfrüchten und der primitiven Jagd, die älteste Beschäftigung des Menschen.

Im Mureșbecken hat der Fischfang eine nebensächliche Beschäftigung dargestellt, durch welche die Bevölkerung sich die Nahrung ergänzt hat.

Die Menschen, welche sich mit dem Fischfang beschäftigen, verfügen über weitläufige Kenntnisse über die auf örtlicher Ebene vorkommenden Fischarten, über ihre Lebensweise und Fortpflanzung. Das Ergebnis des Fischfanges war und ist von bestimmten Kenntnissen über die Herstellung der Fanggeräte, abhängig. Die Fischfangeräte werden nach ihrer Herstellungsart und nach der Fangart klassifiziert. Laut der Einteilung der Fischfanggeräte durch Gr. Antipa, ergeben sich für die Fischfanggeräte folgende Gruppen:

1. Metallgeräte: Spiese, Gabeln, Haken
2. Aus Ruten geflochtene Geräte: Körbe, Reusen
3. Geräte aus Netzzeug: Netze, Schleppnetze, Säcke
4. Geknüpft Geräte: Setznetze

Im dem Aufsatz wird der Fischfang im Rahmen der grossen Reliefzonen beschrieben, da auch die ihtyologische Fauna in senkrechten Abstufung, nach dem eigenartigen hydrologischen Regime der verschiedenen Teilen des Flusses, eingeteilt ist.

So zeichnet sich eine Fischfauna der Bachforelle, der Aesche, der Gemeinen Nase, der Barbe und des Karpfens ab.

TRADIȚIE ȘI EVOLUȚIE ÎN PORTUL POPULAR DE SĂRBĂTOARE DIN JUDEȚUL MUREȘ

FLOAREA PETRUȚIU

Costumul românesc este una din mărturiile vizibile ale civilizației satului de pe pământul nostru. Este un domeniu al artei populare, dar ne duce și în cel al istoriei. Rimează cu armonioasa așezare a comunității rurale libere, care a știut să străbată toate intemperiiile istoriei, rămânând aici, între Dunăre, Marea Neagră și Munții Carpați prin neîntreruptul său sistem de autoadaptare.

Sobru sau plin de culoare și strălucire, costumul popular a marcat bucuria sau tristețea, tinerețea și bătrânețea, nunta și înmormântarea. Veșmintele au urmat evoluția civilizației, ceea ce explică caracterul specific al fiecăruia dintre ele.

Puține popoare sînt care să aibă însemnate formele de început ale portului lor popular în două monumente ale antichității — Columna lui Traian și Monumentul triumfal de la Adamclisi — așa cum le are poporul român. Tragic moment la acea dată, dar primordial pentru noi, românii, cucerirea dacilor de către romani a lăsat urme săpate în piatră, constituind actul de naștere al însuși poporului român.¹

Asemănarea dintre costumele femeiești și bărbătești înfățișate pe aceste monumente și portul popular din zilele noastre, de pe întreg teritoriul locuit de romani este de-a dreptul uluitoare.

Pentru istoria costumului românesc în general, costumul transilvănean prezintă o deosebită importanță. Aici, în Transilvania și-au avut centrul politic dacii, reprezentați în portul lor popular pe cele două monumente romane.

Harta costumului din Transilvania apare mai fărîmițată. Istoria zbuciumată a oamenilor, condițiile sociale specifice și-au pus pecetea pe costumul popular. Varietatea acestuia, însă, se înscrie în cadrul unui stil unitar. Este suficient să amintim costumul femeiesc, care de la talie în jos se caracterizează prin prezența catrinței peste poalele cămășii, acestea rămînînd vizibile.²

1. Paul Petrescu, *Arcade în timp*, București, 1983, p. 96-100, 140-143.

2. Elena Secoșan, Paul Petrescu, *Portul popular de sărbătoare din România*, București, 1984, p. 12-13, 16-17.

Așezat la poalele codrilor seculari, Munții Călimani, însoțind Mureșul prin cîmpii fertile și văi împădurite, județul Mureș a cunoscut și cunoaște o artă populară vie, viguroasă, bazată pe rădăcinile adînci ale tradiției. Condițiile vitrege istorice și sociale au izolat satele românești, împingîndu-i pe români spre zonele de deal și văile abrupte, departe de cîmpia fertilă a Mureșului. Acolo și-au serănat inul și cînepa, și-au crescut oile și vitele, și-au croit simplu și drept îmbrăcămintea, și-au împodobit casele și costumele cu motive discrete vechi și elegante.

Locuitorii acestor meleaguri au o putere extraordinară de a dura, de a înfrunta, de a străluci în orice decor, de a respira prin mijloace proprii demnitate, distincție. Lumea portului popular a viețuit aici mai bine de două mii de ani, intrînd în umbra trecutului de-abia acum, în vremea noastră. Aceasta datorită civilizației dominată de invenții tehnologice.

Cîmpia Transilvaniei se încadrează în aria de răspîndire a costumului femeiesc cu „ciupag” la cămașă și „catrință cu trup vînat”. Se încadrează acestui tip de costum, de veche tradiție, satele din Valea Mureșului, începînd de la Deda spre vărsarea riului, cele din jurul orașului Reghin pînă în vecinătatea zonei Bistriței, Valea Gurghiului, pînă la sud de Tîrgu-Mureș.

Privit ca o expresie artistică în fondul etnografic al Transilvaniei, putem spune că în această zonă — Cîmpia Transilvaniei din județul Mureș — există un port vechi tipic tradițional și unitar, cu unele elemente specifice Transilvaniei și altele specifice țării întregi, avînd rădăcinile plasate într-un fond illiro-tracic; și un port nou, viu, în plină evoluție, cu un caracter diferențiat, inovator și adesea improvizat, care s-a dezvoltat pe baza morfologică a celui vechi, cu o ornamentație bogată, devenind limitat ca uz — un costum național festiv. În plan estetic există deci o creație arhaică, anonimă și populară și cea proprie, **personală**. Există două ecrane sugerînd deodată strălucirea și vechimea unui port popular autohton, alături de fantezia creatoare personală a unui creator popular modern.

În amintirea bătrînilor mai trăiește costumele cu „cămașă cu ciupag”. Tăiată în foi drepte, încrețită la gît, este ornamentată discret, avînd sub barbă o cusătură peste muchiile crețurilor, în formă de trapez. Ciupagul este o cusătură greu de realizat, lucrată de femei foarte pricepute. Pe muchiile crețurilor, un trapez compact, cu discrete motive geometrice, pe fondul alb al pînzei, în colorit roșu sau negru — negru numai pentru bătrîne și doliu — ciupagul este o creație artistică de neegalat, prin discreția motivelor geometrice solare (romburi, coarnele berbecului, X-ul), ce transpar albe din cusătura trapezoidală compactă în culori imperiale.

O fișie îngustă de pînză albă cu motive în roșu sau negru — obînzica — prin care transpar delicate spirale, mici romburi, cruci, adună crețurile cămășii în jurul gîtului.

Mineca largă cu volan „fodor“ este ornamentată cu șire peste cot — un rînd orizontal la nivelul cotului — cusute uneori „pe dos“. Deși îngustă, 3—5 cm, cusătură peste cot — bantă roșie saturată — în roșu pur sau negru, este străbătută de motive solare, începînd cu cele minuscule și terminînd cu romburi întretăiate, cruci, zăluțe. Printre acestea apar și motive florale, gama cromatică fiind și ea schimbată. Motivele florale fac accente relaxante cu masa motivelor geometrice monocrome. Negrul extins este, din cînd în cînd, înviorat de galbenul și albastrul, mai puțin verdelor motivelor florale, la care se alătură, în secolul nostru, luciul arămiu al mărgeluteilor „argintele“. Prinse între alb și negru, mărgelile colorate inseninează motivele în tonuri abia simțite.

Luncețul — porțiunea care strînge mîneca dînd naștere „fodorilor“ — este marcat de motive lineare, meandre în negru sau roșu. Tivul mic, lucrat cu cheițe este marcat de „pușori“ delicați, discrete liniuțe și puncte colorate, așezate cu mare artă. Bordura volanului este terminată cu o dantelă făcută în casă. Tăietura este simplă, foile tăiate drept, încheiate cu cheițe, acestea devenind uneori fine broderii. Străvechi tradiții au dictat sistemul de ornamentare al cămășii, decorul fiind plasat pe suprafețe vizibile — mîneacă și piept. Fondul alb scoate în relief motivele desenate cu exactitate de maestru. Sînt semne închizînd în ele nu numai frumusețe, ci și înțelesuri ale vremurilor trecute.

Catrînța „cu trup vînat“ (mnerie) țesută din lînă, se purta perechi sau cu șorț în față. Partea superioară, în colorit vînat, monocrom, este denumită „trup“, iar cea de jos „turcac“ este bogat ornamentată cu alesături geometrice în război, și, mai tirziu florale, dispuse în registre. Marginele, tivite artistic cu „dupăceală“ — cusătură după ac — și terminate, unele cu „dupăceală“ sau ciucuri împlețiți din culorile tureacului, fac din această piesă o adevărată operă de artă.³

În Valea Gurghiului, marginea laterală este marcată de o bantă în culorile curcubeului, realizată din urzitură. „Baierile“ cu care se încingee catrința la brîu sînt împletite din aceleași culori.

Varietatea motivelor este fascinantă, adunate într-o ordine complexă și de nedescăput, formînd un alfabet al ornamenticii populare. Puterea de combinare și diversificare este de nedescris, adunînd tot geniul țărănesc într-o suprafață catifelată de lumini, pe o suprafață de umbre. Pe fondul vînat, roșul se adîncește și se închide, luînd nuanțele vișinei, a purporei sau reflexe portocalii. Riuri orizontale de roșu ca focul fac loc altor culori neașteptate, alăturate cu o știință admirabilă ce transformă contrastele în armonii.

Geometrismul este nota dominantă a motivelor, începînd cu cele minuscule și terminînd cu faimoasele raze de pe așa numita „cătrînță cu raze“ din Valea Gurghiului. Romburi crenelate, spirale simple și

3 Lucia Apolzan, *Evoluția unor elemente ale portului din Hodac, județul Mureș*, în *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1976, p. 179-181.

duble, coarnele berbecului, furca sugerează simboluri din cultura spirituală a geto-dacilor. Ele au funcție estetică, dar în tăria cu care s-au menținut multe secole trebuie văzută și funcția magico-religioasă a acestor simboluri, supraviețuind prin puterea tradiției.⁴ Poalele albe de sub catrințe sînt încheiate cu simple sau mai complicate cheițe, uneori marcate de motive în spirală sau simpli pușori.

În compoziția ornamentală, în dispunerea motivelor decorative și în raportul dintre suprafețele decorate și cele lăsate albe, atît la „cămășa cu ciupag”, cît și la „catrința cu trup vînat”, există o deosebită măsură, un admirabil echilibru. Este un echilibru între folosirea cîmpurilor ornamentale, între plin și gol, între suprafețele decorative și alb. Albul indică nu numai preferința estetică, ci și tradiția păstrată de la strămoși. Talia se încinge cu baieri împletite sau brăcină din lînă în motiv linear.

Ștergarul alb țesut, înfășurat în jurul capului, formează un romb deschis, care lasă să se vadă numai o parte din frunte, nasul și gura. Capul este ascuns într-o formă geometrică a firavei pînze. În felul acesta era pusă în lumină expresivitatea feței, licărul ochilor, linia energică a nasului și gurii. Acoperămîntul capului încorporează ansamblul costumului femeiesc.

Fetele purtau capul descoperit, cu părul împletit în coșițe. La ocazii — sărbători sau nuntă — purtau pe cap berțițe sau cunună de flori.

Femeile se pieptănau în două cozi legate în jurul capului. Prin influență, se purta și ceapsa. Peste ceapsa legată sub bărbie se punea ștergarul alb sau, mai recent, o pînză subțire, năframa, cu care femeile se îmbrobodesc în așa fel ca să se vadă brusturele (fodorul) cepsii.

Imaginată o femeie îmbrăcată în acest costum de veche tradiție este asemenea unei statui. Forma geometrică a învelirii capului, mînecele largi, pieptul bogat cu poalele lungi și largi, mijlocul îngustat și strîns, catrințele ce pun în valoare sveltețea șoldurilor și lungimea picioarelor, dau femeii imagine statuară.

Asemenea elemente de port nu sînt specifice doar județului Mureș, ele integrîndu-se în arii culturale mari, cu elemente unitare. Unele piese au fost purtate la fel în vestul Transilvaniei, în Munții Apuseni ca și în Cîmpia Transilvaniei, oglindind unitatea teritorială și culturală a poporului român — cămașa și catrința.

Costumul bărbătesc se compune din căciulă sau pălărie, cămașă, cioareci, încălțăminte — opinci, mai tirziu cizme. Cămașa era dreaptă, lungă pînă la genunchi, cu guler mic. Mici ornamente geometrice, în aceleași culori imperiale, dispuse cu discreție și măsură, brăzdau gulerul și mînecele. Pălăria cu borul mare prezenta înrudiri cu costumul de Năsăud, așa după cum sînt asemenea pieptarul și chimirul.

4. Paul Petrescu, *Costumul popular românesc din Transilvania și Banat*, București, 1959, p. 6, 10-15.

Cioarecii din pănură erau și sînt strînși pe picior. Cămașa lungă era strînsă la mijloc cu un chimir lat din piele, care are ca particularitate locală prisnelele în jurul acestuia. Prisnelele sînt discuri din alamă lucrate artistic, cu motive solare, adevărate podoabe ce închid în ele înțelesuri nedescifrate încă. Sumanul negru are tăietura dreaptă, simplă, economicoasă, contribuind la realizarea unor ansambluri monumentale.

Săpate în piatra dură a celor două monumente romane, veșmintele urmașilor dacilor pot fi reconstituite. Se poate reconstitui unitatea de bază a croielii cămășilor, cioarecilor, sumanelor glugilor și opincilor, ceea ce nu se poate înfăptui pentru alte genuri ale creației populare.

În Valea Gurghiului erau sumane tăiate în clini, cu gulerul drept și ornamentate în tehnica săradului, plasat acesta la unirea liniilor și la tivuri. Cojoacele și pieptarele sînt nelipsite din componența costumului femeiesc și bărbătesc, avînd croiul drept, discret ornamentate.

Străvechea glugă poate fi atestată pe teritoriul județului Mureș din perioada dacică. Chiar prin întrebuintarea ei este o piesă de îmbrăcăminte nesupusă schimbărilor. Un grup de daci de pe Columna lui Traian o purtau la fel ca și urmașii lor. Identitatea piesei este surprinzătoare în cele mai mici detalii: modul de întrebuintare, falduri, chiar și franjurii de la capete.

Cămașa cu barburî din Valea Gurghiului, Țara Moșilor, Mărginimea Sibiului, Valea Jiului a cuprins și zone extracarpătice.

Cioarecii strîmți și gluga au fost purtate în toată Moldova de nord — în zona carpatică.

Sumanul negru sărăduit se purta și în Moldova, croiul lui fiind identic cu țindra albă din Munții Apuseni.

Păstrarea pînă astăzi a unor trăsături unitare ale portului din Transilvania dovedește continuitatea populației autohtone, iar asemănarea elementelor de port din Transilvania cu cele de peste Carpați dovedește fundamentul etnic comun al populației românești și permanenta legătură a locuitorilor tuturor provinciilor.¹

Costumul popular tradițional este pentru poporul român un certificat de aptitudine. Mărturie a unei civilizații străvechi, el este îndemn pentru o nouă civilizație, îndreptată de această dată spre transformări naturale, spre crearea de bunuri materiale, a unei civilizații largi. Mesajul lui de demnitate, pricepere, gîndire abstractă rămîne etern valabil.

Portul popular de sărbătoare

În portul popular timpul funcționează într-un mod aparte. Lumi îndepărtate și epoci diferite se întîlnesc pe simplele și delicatele alcătuiuri din lînă, în, cînepă și bumbac, pe care geniul creator al poporului le-a

ridicat la rangul de operă de artă. Ceea ce caracterizează procesul de transformare a portului popular este îmbinarea noutății cu elemente de permanență.

Încă din prima jumătate a acestui secol, după primul război mondial, un port nou, în plină evoluție, cu caracter diferențiat, inovator și adesea improvizat, dezvoltat pe baza morfologică a celui vechi, cu elemente de bogată ornamentație, începe să se contureze. Produsele marii industrii — bumbacul, mătasea — au făcut concurență producției casnice, întrecind rentabilitatea producerii lor. Rolul femeii și timpul de lucru în gospodărie se reduce. Femeia toarce, coase, dar și cumpără. Se recurge și la munca calificată a meșterilor. În ornamentică motivele florale impresionează prin liniile libere și spațiul multidimensional spre care se avintă imaginația. Cămașa, catrința au devenit un câmp larg de desfășurare a broderiei. Se remarcă tendința de stilizare a motivelor florale.

Simțul estetic al populației din această zonă adoptă în toate împrejurările numai îmbinarea geometrismului cu motivele naturale stilizate. Puterea tradiției acționează ca factor pozitiv, elementele noi fiind integrate prin adaptare la specificul local. Păstrarea unor elemente tradiționale de croi, culoare, ornamentică, pînă în zilele noastre este rezultatul forței creatoare a meșterilor locali.

Costumul popular din Cîmpia Transilvaniei surprinde prin discreție, culoare, prospețime. Contrastul impresionant între albul cămășii, ornamentul în motive cu negru punctate în culori vii, cusute cu bumbăcel și „mărgeluțe“, pieptarele cu ciucuri purtate de feciori, catrințele țesute sau brodate cu motive orizontale sau verticale, sînt numai cîteva elemente caracteristice ale portului popular de sărbătoare din această zonă.

În crearea acestui costum național bogat ornamentat a contribuit și procesul de individualizare, care a acționat în sensul unei dîrze concurențe între femei pentru căutarea și însușirea celor mai vechi și variate modele. Prin intermediul unor materiale noi, al culorii, al podoabelor, costumul național din secolul nostru s-a înălțat în proprii săi ochi, pentru a se distinge în ochii altora. Dorința marcantă a țăranului din această zonă, ca de altfel din toată țara, de a se împodobi și, prin aceasta, de a se distinge, generează un comportament specific. De aici decurge dorința comunității de a limita pe cel ce s-a distins, răsbind modelle involuntar sau conștient.

Menținerea cămășii — atît la femei, cît și la bărbați, în costumul național festiv — are o mare putere de rezistență datorită multiplelor posibilități de adaptare funcțională, economică, socială, estetică, iar în anumite perioade a avut rol în afirmarea conștiinței naționale. Lucrată în fiecare gospodărie, păstrînd croiul vechi, dar evoluînd ca tehnică și material, ea a oferit un câmp larg în amplasarea motivelor ornamentale, gradarea după vîrstă, afirmarea gustului individual și colectiv. Străvechi tradiții au dictat sistemul de ornamentare al că-

mășii. Decorul este plasat pe suprafețe vizibile nesupuse uzurii — peste cot, deasupra mîneii, în riuri verticale pe mîneacă și piept, la obînzică și la bordura mîneii cu volan (fodor). Talentul, îndemînarea creatoare, imaginația fac din natura decorului un element de unitate esențial.

În raportul dintre suprafețele albe și cele decorate există o deosebită măsură, un admirabil echilibru. Dacă pieptul cămășii nu va fi încărcat de cusături, el va fi împodobit cu salbe de bani, cu pieptare brodate.

Cămășă încrețită la gît — tip carpat — este prinsă în „obînzică” cu o cusătură peste crețuri. Mîneca largă se termină în volan „fodor”. Este strînsă în volan cu o fină cusătură peste crețuri. O dantelă făcută în casă, sau din comerț, completează volanul, mascată fiind bordura de un tiv mic și fini „pușori”.

Cămășă este aceea care constituie continuarea liniei tradiționale și, în același timp, terenul pe care se desăvîrșește creația artistică și astăzi. Trecerea spre noile motive decorative se realizează treptat, fiecare generație aducîndu-și aportul. Există elemente noi care pătrund, dar în scurt timp sînt părăsite, alte motive sînt prelucrate, stilizate și asimilate, dîndu-li-se o notă specifică locală. Toate acestea se clădesc pe un fond tradițional.

Cusătura este tehnica de bază în ornamentarea cămășilor. Ea dobindește calități artistice chiar și atunci cînd unește două foi de pînză sau pentru a încreți în jurul gîtului. Cheița, tigheleala brățărilor și alte neînsemnate cusături de ordin practic, devin adevărate creații artistice prin măiestria cu care sînt executate. Există la cămăși cusături artistice, folosite mai ales la ornamentare, atîngînd frumuseți de excepție și o tehnică perfectă. Chiar și atunci cînd sursa de inspirație a unor motive o constituie elemente din natură, ele sînt supuse unui proces select de stilizare în aceeași tehnică de cusătură, „pe fir”.

Cel mai exterior și mai sesizabil aspect al cămășii este culoarea ca o punte de legătură între tehnică și artă. Pe albul imaculat curg riuri de „șire” „pe fir” sau după desen, cu motive decorative în negru tradițional. Prins între alb și negru, albastrul înseninează broderia în tonuri abia simțite, pe mîneacă și la guler, la care se adaugă luciul mărgelețelor „argințele” arămii, uneori strălucirea „fluturașilor” gri-argintii din metal. Alături de această distincție de colorit se zărește punctat roșul, galbenul în cusătura în riuri sau compactă.

După introducerea firelor de bumbac mercerizat a apărut în costumul popular o mare varietate de culori în tonuri vii, topite în armonia cromatică tradițională de negru și roșu pe fond alb, cromatică de o mare noblețe și distincție. Reținerea și sobrietatea pe care le constatăm în cromatica portului popular de pe aceste meleaguri demonstrează simțul fin pentru culoare. Peste podoabele albe, ornamentate la poală cu motivele de pe cămășă, reduse ca mărime, se poartă catrința. Noua catrință, „zadia”, caracteristică costumului național fectiv, a implicat

numeroase căutări și mai multe faze de evoluție în ceea ce privește tehnica țesăturii și cusăturii, materialul, dispunerea ornamentelor, cromatica.

De la „catrința cu trup vînăt“, de la „cătrința cu vîrstă albă“, cu raze în motive geometrice, s-a ajuns la „zadia gușată“ în război, apoi la cea cusută după desen sau brodată cu fir în motive florale, pe postav sau catifea. Creația populară, în acest sens, reprezintă continuarea tradiției în condiții specifice. Datorită pătrunderii produselor industriale textile apar elemente noi în tehnică, ornamentală și cromatică. Dacă pe cămăși motivele geometrice tradiționale se desfășoară bogat, pe catrințe predomină motivele florale. La cele țesute, motivele florale viu colorate apar printre vrilele orizontale. La cele cusute după desen apar 2-3 vrste la poala zadiei, încadrate de aceleași motive florale verticale, de o parte și de alta, pînă la briu.

Participarea largă la creația artistică a acestei piese și a întreg costumului, permanenta manifestare a elementelor talentate au dus la formarea unor trăsături specifice Cîmpiei Transilvaniei, de mare finețe în executarea broderiei, armonizarea culorilor, cu o vizibilă notă a creației populare contemporane. O practică acceptată de popor devine element popular. Cînd masa largă de femei autohtone realizează modele, tehnici etc., care se încadrează șuvoiului general, ele reprezintă un element artistic popular. Sînt create subtile armonii arămii care se armonizează atît de bine cu notele de galben în nuanțe potolite, la catrințele femeilor măritate. Calitatea deosebită a cromaticii, reținerea și sobrietatea pe care le constatăm în folosirea culorilor, ne face să conchidem că unul din elementele definitorii îl constituie simțul pentru culoare.

Peste catrințe, mijlocul se încinge cu un briu ornamentat cu motive lineare sau brodat în aceleași motive ca și zadia. La gît poartă „berțițe“ cusute sau impletite din mărgele și salbe de bani de argint, uneori dispuși pe un suport de postav de forma unui semicerc.

Fetele poartă părul împletit în coșite, din creștetul capului și una sau două pe spate. La nunți, „chemătoarele“ poartă cunună de flori artificiale. În ținuta de sîrbătoare fetele își prindeau flori în păr. Femeile își duc cozile cu „stebile“ pe creștet sub formă de „conci“, peste care poartă năframă din comerț, permanent de la căsătorie. Cojoacele și pieptarele, fin cambrate în talie, sînt innobilate cu cusături discrete în albastru scump și rar, în nuanțe potolite de galben și griuri. În picioare poartă pantofi, ghetе înalte cu șireturi, după anotimp.

Structura sculpturală a costumului național modern este subliniată și de ornamentația dispusă în mod măsurat, în anumite spații, la cămăși, pe piept, pe umeri, de-a lungul mîneșilor, ca și în partea de jos a poalelor. Cîmpul alb al cămășii este cel care domină imaginea,

ornamentica avînd rolul unor accente puse în locurile cele mai potrivite, pentru a scoate în relief liniile principale ale corpului.

Costumul bărbătesc. Aceeași idee estetică de sculptural caracterizează și costumul popular bărbătesc. Albul costumului bărbătesc este și mai evident, întrucît decorul este mai rar distribuit, deși este mai bogat la costumul național festiv. Faldurile cămășii sînt strînse de chimirul lat din piele, ordonate minuțios în jurul mijlocului.

Cămașa de ținută este ornamentată pe guler drept, pe platcă și pe umeri, la tivul mîneicii, la poale și în jurul gurii cămășii. Sînt cusături „pe fir”, înviorate și de mărgeluțe colorate în motive geometrice și florale. Croitul a rămas drept, în tăieturi economicoase, încheiate cu cheițe și „ciurel”, lat de aproximativ 1 cm, pe umeri, la mîneci și în poală.

În Valea Gurghiului, costumul bărbătesc prezintă tipul de cămașă cu barburi, costum al Mărginimii Sibiului — cîte doi cîini intercalați în fața și în spate în formă de „M”, avînd un ornament cusut cu negru și foarte discret înviorat. Nu numai cămașa este înviorată prin ornamente și culoare, ci și pălăria ale cărei boruri sînt mai mici, din postav negru, fiind ornamentată pe calotă cu 1-2 berțițe din mărgelile viu colorate. Căciuliile din blană neagră de miel au forme diferite, dar bine individualizate.

Chimirul — cureaua modernă — este ornamentată cu cusături din piele policromă. Apar și ținte din cositor. Este un mănunchi simfonic de acorduri, o constelație pe luciul pielii ce încinge mijlocul bărbatului, protejîndu-i și organismul solicitat de muncile fizice. Se extind, tot mai mult curelele ornamentate cu mărgeluțe policrome.

Pantalonii croiți din stofă groasă albă, „cioareci”, sau dintr-o stofă mai subțire din bumbac cu lînă „năvădiți”, țesuți în casă, sînt fie strînși pe picior, fie drepți.

Pieptarul este nelipsit din componența costumului bărbătesc. Brodat cu lînă, bumbac sau mătase colorată, creează un echilibru cromatic plăcut, cu albul restului costumului. Ciucurii din mătase, aplicați pe pieptarele lungi, înviorază ținuta de sărbătoare.

Cojoacele au croiul drept, ornamentate discret, potrivit vîrstei. Cojoacele tinerilor au liniile croielii marcate de motive geometrice și florale în delicate tonuri de maron, punctate cu albastru senin. Apare și mucedul, culoarea florilor de mucegai, folosită cu înaltă artă, alături de tonuri de galben.

Românul a extras din exuberanta paletă de culori a naturii esențele cele mai rare și cele mai delicate, armonizate cu albul pielii de miel. Efectele sînt obținute cu un minim de mijloace de expresie. Un anumit simț al măsurii și al reținerii cromatice caracterizează coloritul portului popular din această zonă de cîmpie a Transilvaniei.

Motivele geometrice arhaice infinit variate, o cromatică rafinată, fac ca albul predominant din portul popular al acestei zone, opere de

netăgăduită modernitate. Numai o dragoste puternică de tot ce este artă populară românească, numai un ochi fin și cunoscător poate descifra tainele acestor frumuseți.

În ansamblurile populare au fost relansate costumele naționale într-o nouă existență artistică, valorificându-le în cel mai nobil mod cu putință. Din acel tezaur de sensibilitate reținută, cultivată secole de-a rîndul, izvorăște înțelegerea lumii artei populare pentru lumea modernă.

Arta populară este o artă a trecutului, dar și a prezentului. Mulți s-au aplecat asupra trecutului și se vor apleca asupra acestei perioade cînd va deveni trecut. Ne vom încînta privirea și simțirea, admirînd delicatele forme și culori tradiționale ale costumului popular de sărbătoare din județul nostru — Mureș.

Îmbrăcați în portul lor de sărbătoare, mișcîndu-se cu demnitatea de stăpîni ai acestor pămînturi, cu conștiința vechimii lor și liniștea unei lungi istorii, albul dominant dă caracter sculptural costumului țaranului român, ale căror începuturi cioplite în piatra monumentelor romane aveau același caracter sculptural.

BRAUCHTUM UND ENTWICKELUNG DER VOLKSTRACHT FEIERTAGE IM KREISE MUREȘ

(Zusammenfassung)

Die rumänische Volkstracht ist eines der erkennbaren Zeugnissen der dörflichen Zivilisation auf unserem Boden. Sie gliedert sich in das Bereich der Volkskunst, führt uns aber auch in das der Geschichte.

Für die Geschichte der rumänischen Tracht im Allgemeinen ist die Tracht aus Transylvanien von besonderer Bedeutung. Hier, in Transylvanien, hatten die Daken, welche in ihrer Tracht auf zwei römischen Denkmäler dargestellt sind, ihr politisches Zentrum.

Gesehen als ein künstlicher Ausdruck im ethnographischen Hintergrund Transylvaniens, können wir sagen, dass in dieser Zone — der transylvanischen Ebene des Kreises Mureș — eine alte typische und einheitliche Tracht besteht, mit einigen typisch transylvanischen und anderen, für das ganze Land typische Elementen, mit ihrem Ursprung im illyrisch-trakischen Hintergrund und eine neue, lebendige, in Entwicklung befindlicher Tracht, mit einem unterschiedlichen, erneuerten, oft improvisierten Charakter, welche sich auf Grund der alten entwickelt hat, mit reicher Verzierungen und die, durch eingeschränkten Gebrauch, eine festliche Nationaltracht wurde.

CINTECE BILINGVE

VIRGIL MEDAN

Conviețuirea românilor cu maghiarii în Transilvania are o vechime seculară.¹ Ea datează chiar din primele secole ale celui de-al doilea mileniu al erei noastre, deci de la pătrunderea ungarilor pe aceste meleaguri² unde locuiau, din străvechi timpuri, valahii descendenți ai traco-dacilor, populație care, așa cum se știe din toate tratatele de istorie, aparținea sferei de dominație și influență a Marii Romanii ce-și avea capitala la Constantinopol³. Noii stăpîniți în Ardeal au supus populația autohtonă la numeroase persecuții naționale și religioase încercînd să o deznaționalizeze, să o asimileze. Tentativa a reușit numai parțial. În pofida numeroaselor nedreptăți și vexațiuni la care au fost supuși, românii au găsit punți de legătură spre inimile populației maghiare și ea obidită, umilită și exploatată de către boieri și grofi aproape în egală măsură cu valahii băstinași.⁴ Puntea cea mai sigură și mai trainică a fost, fără îndoială, cultura populară tradițională, cultura plăsmuită de oamenii acestor locuri din cele mai îndepărtate timpuri; cîntecul și jocul; obiceiurile și toate îndeletnicirile practice care i-au unit pe oameni în procesul muncii înfrățite, stropind deopotrivă cu sudoare ogorul pe care îl cultivau cu hărnicie, dar și cu sînge cînd se ridicau împreună împotriva împilatorilor comuni.⁵

Desigur, fiecare aspect al conviețuirii româno-maghiare presupune analize detaliate, nuanțate, dar concluzia principală care se desprinde este că poporul — țărani români și maghiari, — au trăit în cea mai armonioasă frăție, că — exceptînd regretabilele momente cînd i-au învrăjbit „domnii” cu rea-credință și cu de-a sila — oamenii aceștia s-au respectat, s-au stimat, s-au înțeles și s-au iubit. Orice încercare de a prezenta altfel lucrurile este falsă. Conviețuirile românilor

1. Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol., I, Cluj, 1972, p. 95. Idem, *Ce este Transilvania?*, Cluj-Napoca, 1983.

2. Anonimus, *Gesta Hungarorum*. Ed. G. Popa-Lisseanu: *Izvoarele istoriei românilor*. București, 1934.

3. *Ibidem*.

4. G. Milton Lehrer: *Ardealul — pămînt românesc*, București, 1944.

5. Ștefan Pascu, *Bobîlna*, București, 1963, p. 75.

6. *Ibidem*; a se vedea sensul coaliției cunoscute sub denumirea „*Unio trium nationum*”.

cu maghiarii în satele cu populație mixtă este o realitate seculară. Căsătoriile mixte între români și unguroaice, ca și între unguri și românce sînt, de asemenea, realități bine cunoscute de către toată lumea. Într-ajutorarea în muncă, sub diferite forme, este un fapt ce nu mai trebuie demonstrat. Demn de subliniat este, însă, un aspect esențial, anume că în majoritatea localităților cu populație mixtă tinerețul petrecea împreună la nunți, la feluritele sărbători calendaristice de peste an și la jocul duminical. În acest context, dominante erau: voioșia, veselia, glumele și, adesea, cea mai firească ambianță propice înfiripării sentimentelor erotice. Se înțelege că, în atari împrejurări, românii și ungurii își cunoșteau și își cîntau reciproc cîntecele. Deși, era și un imens avantaj de a cunoaște atît repertoriul de cîntece ungurești, populația de toate vîrstele fiind bilingvă. Caracterul pitoresc particular al limbajului împestrițat cu numeroase expresii din ambele limbi cunoscut tocmai pentru ciudățeniile pe care le presupune din totdeauna. Natura unor conversații bilingve purtate, adesea, chiar între membrii aceleiași familii, cînd soții între ei, și chiar frații între ei, amestecă nu numai cuvinte ci propoziții întregi românești și ungurești, căutînd totdeauna formulările cele mai plastice, se oferă unor cercețări lingvistice de real folos, pe noi interesîndu-ne, în cadrul acestei succinte expuneri, bazele reale ale unui limbaj existent în colectivitățile rurale care au putut genera cîntece bilingve. Cum se va vedea, nu apelăm la texte românești în care au pătruns „maghiarisme” și nici la texte ungurești în care să fi pătruns „românisme”, ci la texte întregi de cîntece cu melodii, de largă sau mai restrînsă circulație, în care abundă versuri întregi în limba română și în limba maghiară. Se înțelege că atari cîntece predispuneau auditorii la rîs și voie bună prin caracterul lor voit glumeț.

Pentru exemplificare vom nota, în continuare, două cîntece înregistrate la Nireș — un sat cu populație mixtă de la confluența Someșului Mare cu Someșul Mic —, sat în care românii și maghiarii au trăit timp de secole în frățească armonie, unde căsătoriile mixte au fost, de-a lungul timpului, atît de numeroase încît cu greu s-ar mai putea spune despre vreo familie că este „tistaș românească ori tistaș ungurească”.⁷

Primul exemplu pe care îl oferim, este un cîntec de joc de mare vechime, melodia avînd certe funcții ritualice pe cursul de jos al Someșului, fiind bine cunoscută în partea locului ca melodie din repertoriul nupțial, chiar cîntecul miresei ca în cunoscuta variantă „Rozmărin în colțul mesei”, interpretată de Nicolae Sabău⁸. Melodia își păstrează nu numai conturul cunoscut îndeobște în totă partea de nord a Transilvaniei dar și structurile asimetrice ale ritmului specific unor jocuri larg răs-

7. Insuși cuvîntul acesta, în aparență un maghiarism: *tiszta* = *curat*, ascunde sensuri semantice înrădăcinate în substratul culturii populare comune pe spații geografice locuite de strămoșii românilor, ai slavilor și ai maghiarilor: *cista* a dat Precista, dar și Tisa.

pîndit în repertoriul românesc. În locul silabelor de completare caracteristice cîntecelor de joc de această factură cîntecul nupțial amintit folosește refrenul *Măi, dorule, măi*, iar cîntecul de joc bilingv de la Nireș (și din altă parte pe unde poate fi întîlnit) întrebuintează procedeul maghiar de a completa versul octosilabic cîntat pe un rînd melodic cu încă un vers pentasilabic, lungind, astfel, versul cîntat la treisprezece silabe. Ambele procedee sînt bine cunoscute de către etnomuzicologi, și nu vom insista asupra lor spre a nu ne pierde timpul și spațiul editorial cu explicații didactice, inutile. Interpretul acestui cîntec, Ioan Füleki — Chirincuc⁹ era un hîtru de felul lui. Oricînd era gata să spună o snoavă, o glumă, să fluiera, să horească ori să schițeze o poantă dintr-un joc local. Fusesse, la viața lui, păcurar, baci și constructor de case din lemn, cu timpul devenind șindrilitor de case, adică repara acoperișurile caselor cu șindrile. Din vîrfurile caselor pe care le repara, doinea de se auzea în tot satul. El a fost maghiar, dar maică-sa fusese romîncă, după cum romîncă avea să-i fie și soția, lelea Marie, născută Măluțan¹⁰ și ea price-

Poco rubato (♩ ♪ ♪) = sub 40

Nimă ko-loz, văr be-ke ril-ve, slo-bod ii dru-mu e

Ku le-het men - ru be-lă-le. ru-ti ba-te gim-du e

Csak egy ro-zam na - rad ben-ne, la-să ră mi-e a

Ku ért nel-beg fáj a szí-ve-m, a-mi tră-bu - ve.

pută și talentată cîntăreață. Cîntecului acesta, una dintre preferințele sale, îi da o interpretare puțin rubatizată, așa cum se procedează cu *Româneștile de-a lungu*, specifice Cîmpiei Transilvaniei. Această melodie

8. Acesta este primul cîntec pe discul EPC 10.067.

9. De la acest talentat interpret popular am înregistrat pe benzi de magnetofon 32 de cîntece de diferite genuri, dintre care 25 sînt românești, 4 maghiare, 2 italiene și 1 țigănesc.

10. Copiii s-au împărțit; unii sînt romîni, iar alții sînt maghiari.

nici n-a cunoscut la Nireș, în anii din urmă, decît această funcție, de vehiculatoare a acestui text bilingv, pe care localnicii îl ascultau și îl cîntau cu multă plăcere, tocmai pentru caracterul său hazliu.

Nincs Kolosvár békerítve, slobod ii drumu',
 Ki lehet menni belöle, nu-ți bate gîndu,
 Csak egy rozsám maradt benne, lasá rãmiie,
 Kiért holtig fáj a szivem, așa-m' trebuie.
 Vetek zabot, vetek rozsát, și de-ar înflori,
 Veled, rozsám, learatom, și ne-om veseli.
 Iubește pe cine-ți place, asztat nem bãnom,
 Csak, hogy holtig szerettelek, asztat sajnálom.
 Știi tu mîndrã, tiéd voltam, de már nem vagyok,
 Pin-ce m-ai lãsat pe mine, mégsem busulok,
 Nincs Kolosvár békerítve, slobod ii drumu',
 Ki lehet menni belöle, nu-ți bate gîndu.

Al doilea exemplu, pe care îl aducem în acest context, este tot un cîntec de joc, de stil mai nou, rezultat, de data aceasta, dintr-o melodie maghiară de *Ceardaș lent* cunoscută, în afara funcției sale coregrafice, din asocierea cu versurile „Kis kut, kerekes kut van a szomsédombá”¹¹. Textul variantei pe care o publicăm mai jos este total diferit de cel inițial, și pare a fi mult mai nou. Însăși informatoarea noastră, o conștiincioasă cîntăreață de muzică populară maghiară din acest sat, face parte din generația mai tină, dar bună cunoscătoare a repertoriului tradițional, specific.¹² Varianta aceasta a pătruns în Nireș după cel de al doilea război mondial, deci reprezintă o noutate în contextul vastului repertoriu de asemenea cîntece de joc cunoscute și în acest sat. De altfel, nici nu se bucură de o frecvență prea mare, din cîte știm, alte variante cu texte similare nu am mai întîlnit. Ni se pare, însă, interesant pentru maniera de a cuprinde versuri bilingve, înscriindu-se, astfel, în nota glumeață a tuturor pieselor folclorice de acest fel la care ne referim. Dintr-o simplă parcurgere a versurilor, rezultă că textul este mai puțin elaborat (ne referim la o elaborare în timp, în conformitate cu tradiția și nu la o „elaborare” de birou),¹³ comparativ chiar cu primul exemplu din acest studiu. Versurile românești nu fac decît să puncteze umorul care în alte variante, ar putea constitui o prezență mai pregnantă, mai substanțială, aici rămînînd în planul vag al intenționalității.

11. Járdányi Pál: *Magyar népdaltípusok*, II, Budapest, 1961, p. 167. Vezi tipul melodic la p. 170.

12. Despre activitatea desfășurată în cadrul grupului vocal „Nireșencele”, a se vedea interviul „A közös művelődés szépsége”, în *Dolgozónő*, Cluj-Napoca, an XXXIV, nr. 9 (sept.), 1978, p. 12.

13. Procedeu regretabil care, din păcate, se aplică în continuare spre „aranjarea” versurilor folclorice, denaturîndu-le.

Moderato ♩ = 88

Le szál-lott a rin-du-nu - ca szom-bat es-te a: vas - út - ra

Am um - blat la ti - ne az a - nyád is tud - ta

Am um - blat la ti - ne nem fo-gok töb-bé jár - nu

Ai să vezi min-dru-ță dra-gă tu - dom fog a szí - ved fáj - nu

Leszállott a rindunica Szombat este a vasutra,
 Am umblat la tine, az anyád is tudja;
 Am umblat la tine, nem fogok többé járni
 Ai să vezi, mindruță dragă, tudom fog a szived fájni.
 Besoroztak katonának, harminchat honapra,
 Te-am iubit mindruță, az anyád is tudja;
 Te-am iubit mindruță, nem lehet többé szeretni,
 Ői-trimite o scrisoare, todom fog a szived fájni.

Exemplele pe care le-am invocat spre a demonstra o îndelungată tradiție existentă în acest sens, fac dovada de netăgăduit a fondului profund uman pe care aceste cîntece îl oglindesc cu stîngace naivitate, dar cu limpezimea sentimentelor frumoase, cu iubirea care se înfiripă la vremea adolescenței în inimile unor ființe care nu știu (și nici nu vor trebui să știe vreodată!) ce este ura și dușmănia între semenii. Jovialitatea pe care o degajă aceste cîntece jucăuse rămîne o dovadă în plus că numai descrețindu-ne frunțile și deschizîndu-ne inimile putem fi, într-adevăr, beneficiarii farmecului pe care ni-l oferă cu generozitate natura cu toate realitățile care ne înconjoară. Cu toată modestia de factură structurală și de încărcături emoțional-afective, aceste cîntece se constituie în mici preludii la o mai desăvîrșită cunoaștere reciprocă nu numai între români și maghiari, dar și între oamenii de pretutindeni.

CHANSONS BILINGUES

(Résumé)

À Nires, comme dans d'autres villages, avec une population mixte, où les mariages entre Roumains et les Hongrois sont fréquentes et où la population connaît réciproquement la plus grande partie du répertoire traditionnel, il y a une catégorie de chansons où s'entremêlent des vers des deux langues.

Elles ont un caractère plaisant et gai, mais ces chansons reflètent aussi les rapports de bonne entente séculaire des deux nations.

Les textes portent la marque du lyrisme et font appel également aux sentiments d'amour de la jeunesse.

Les deux mélodies — la première roumaine, la seconde hongroise, ont une double fonctionnalité: elles sont des mélodies instrumentales de danse et en même temps remplissent la rôle de chansons — orales de danse.

Tandis que la première chanson est une création folklorique ancienne, la deuxième semble être plus récente. Cela, en ce qui concerne les vers, car, dans les deux cas, les mélodies proviennent du répertoire instrumental plus ancien, étant associées à d'autres vers de circulation plus large.

PROLEGOMENE LA O NOUĂ ȘTIINȚĂ INTERDISCIPLINARĂ : ETNOTOPONIMIA ROMÂNĂ

VALERIU NIȚU

Dezvoltarea poporului român de-a lungul secolelor, în spațiul etnogenezei, se poate studia sistematic și aprofundat dacă se ia în considerare specificul civilizației și culturii sale, precum și raporturile pe care le-au diversificat autohtonii în cadrul configurației etnogeografice. În manuscrisul „B—85”, redactat aproximativ după 1855, K. Marx menționează: „Costumul țăranului de la Dunăre e același ca pe timpul lui Traian. Când, după o așteptare de trei secole, refugiații s-au coborât din nou din munți în cîmpia părăsită de barbari, ei au reluat munca în comun și au făcut din cîmpia întreagă o proprietate comună (*ager publicus*). La munte, îndelungata obișnuință de locuire și de exploatare individuală a pămîntului a creat proprietatea privată ereditară. În consecință, clasa proprietarilor moșneni se dezvoltă spre deosebire de proprietarii colectivi (în devălmășie). Mai târziu, prin transformări arbitrare sau consimțite, au apărut moșneni și la cîmpie”¹. Rezultă din această sesizare că poporul român s-a diferențiat social, și după modul cum a conviețuit în mediul ambiant natural, ceea ce înseamnă că prin cunoașterea denumirilor de locuri putem descoperi aspecte inedite sau mai puțin cunoscute din procesul dezvoltării sale.

În studiul „Cheie pentru înțelegerea continuității noastre în Dacia, prin limbă și toponimie” (1944), lingvistul George Giuglea care a făcut parte din primul grup al cercetătorilor existenți la „Muzeul limbii române” (Cluj), întemeiat de Sextil Pușcariu, a precizat că „... în afară de partea pur lingvistică a problemei, toponimia mai cere și alte sacrificii cercetătorului. Un nume topic fiind înainte de toate un fenomen geografic și antropogeografic, el face legătura între om și pămînt. Acest principiu este neapărat să mergem la fața locului și să cunoaștem realitatea, dacă n-avem alte informații bune din publicațiile existente”². Dar, pe lângă o confruntare a toponimelor cu spațiul acestora, este necesar să se interpreteze și particularitățile de limbă ale populațiilor lo-

1. K. Marx, *Insemnări despre români (Manuscrise inedite)*, București, 1964, p. 132.

2. George Giuglea, *Cuvinte românești și romanice*, București, 1983, p. 309.

cale, pentru că „... cercetătorul toponimiei trebuie să se bazeze nu numai pe cunoașterea istoriei, geografiei și a graiului localității, ci și pe materialul dialectal din *Atlasul lingvistic român*, pe textele și glosarele dialectale și culegerile de folclor”.³ Cum însă limba română se bazează pe substratul traco-dac, în conexiune cu stratul limbii latine asimilate, este necesar să observăm în ce măsură unele toponime păstrează (transmit) elemente lexicale din limba traco-dacilor, prea puțin cunoscută. Limba traco-dacilor nu a putut să dispară instantaneu, integral, fără urme, datorită următoarelor cauze: 1. Elementul demografic autohton nu a fost exterminat total și s-a perpetuat (așa cum atestă vestigiile arheologice) ca populație care s-a integrat în procesul romanizării (intensificat după primul război dintre Decebal și Traian, în anii 101-102); 2. Atestarea multor toponime provenite de la traco-daci precum și descoperirea unor habitaturi dace (*dava*, = oraș, cetate, de unde derivă *Deva* actuală) concretizează faptul că s-au transmis elemente lexicale proprii limbii traco-dacilor; 3. Sub aspectul structurii fonologice, nu erau diferențiate și contrastante limbile traco-dacilor (de tip „satem”) față de limba latină (de tip „kentum”), astfel încât limba romanilor colonizatori a fost repede și substanțial asimilată, dar potrivit particularităților lingvistice ale populației autohtone traco-dace, de la care este posibil să se fi transmis particularități fonetice proprii, precum : *ă, î, ĕ, ĝ, h, ty(t'), gy(d'), ts(t), š(s), ž(j)* etc. Desigur, dacă cercetarea interdisciplinară a etnotoponimelor române va ține seama și de aceste „cauze primare”, atunci investigațiile științifice vor fi mai obiective și cu rezultate inedite, în perspective ample, complexe și cuprinzătoare. Toponimele de proveniență pre-romană (atestare etimologică din limba traco-dacilor, a sciților, vechilor greci coloniști etc.) fie că au fost transmise, fie că „s-au tradus” de populația autohtonă locală care, odată cu perpetuarea propriei sale existențe materiale și spirituale, nu putea să se rupă total sau definitiv de locurile unde s-a format ca entitate demografică. S-a remarcat că „numirile topice sînt o dovadă peremptorie că cei ce le-au dat, au locuit prin acele regiuni. Cînd forma lor e dezvotată în consonanță cu legile fonologice ale limbii respective, știm că cei ce vorbesc acea limbă au locuit în tot cursul timpului prin acele părți : astfel, dacoromânii au locuit pe lîngă Crișuri pe vremea cînd s urmat de *i* din *Crisius* se prefăcea în *ș* (*C*, *ș*) iar aromânii nu locuiau desigur prea departe de Salonic, pe cînd *a*, *l*, și *on* din lat. *Salona* se prefăceau în *ă*, *r* și *un* în arom. *Sărună*. Dacă particularitățile unei limbi se reflectă în toponime, cercetarea lor sistematică-aprofundată nu se poate realiza unilateral, numai sub un anumit aspect. Modalitățile de cunoaștere a toponimelor (independent unul de altul, în corelație cu particularitățile lingvistice și ale spațiului et-

3. Ilie Dan, *Lexicul dialectal în toponimia românească*, în *Limba română*, 1986, nr. 3, p. 214.

4. Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, *Privire generală*, București, 1940, p.323.

nogeografic, prin categorisirea lor cronologică și spațială etc.) impun aplicarea studiului interdisciplinar pentru că „... toponimia este un domeniu unde colaborarea dintre specialiștii unor probleme înrudite poate fi neașteptat de fecundă. Numele de locuri, prelucrate astfel, pot ajuta și la orientarea pe teren a unor cercetări de dialectologie, etnografie și arheologie, căci există posibilitatea ca ariile cu nume topice de o anumită origine să se conserve pînă azi elementele de limbă și cultură materială, sau să se găsească în pămînt resturi arheologice, de aceeași origine cu toponimicele”⁵. Corelarea cercetărilor interdisciplinare impune ca studiul unor anumite categorii de toponime să se extindă într-o nouă știință, cu aplicarea metodelor moderne adecvate.

Etnotoponimia română (cf. gr. *ethnos* „popor” + *topos* „loc” + *onoma* „nume”) are statutul unei științe interdisciplinare, mai ales dacă recente opinii consideră că „... fenomenele toponimice, interpretate pe baza teoriei și metodelor toponimice, împrumutate din lingvistică, geografie și istorie, și adaptate la specificul numelui de loc, servesc la soluționarea unor aspecte ale limbii căreia îi aparțin toponimele respective, ale ansamblului geografic deservit de acestea sau ale istoriei poporului care le-a creat”⁶. Interdisciplinaritatea etnotoponimiei se concretizează prin corelarea (interferarea) cercetărilor obiective, a interpretărilor și studiilor dintr-o suită de alte discipline : (toponomastica, fonetica istorică, lexicologia, dialectologia, arheologia, etnoistoria, arhivistica, etnografia istorică, etnogeografia, cartografia, etnonimia, mitologia cu interpretarea mitologumenelor, etnodemografia, etnosociologia, antropologia socială, etnologia regională, etnologia rurală, etnogeologia, stratigrafia, speologia, paleoantropologia, paleoetnologia etc.) care pot contribui la elucidarea unor probleme complexe, dificile sau încă insuficient abordate. Esențial în dezvoltarea științei interdisciplinare pe care o preconizăm, este să se adopte următoarea definiție (analitică, prin exemplificări adecvate) a *etnotoponimelor române*: O categorie a toponimelor (vechi și noi, dispărute și existente) emise de elementul demografic autohton, care provin din limba traco-dacilor și din limba latină asimilată, în care se includ și „etnotoponimele compuse” dintr-un cuvînt de origine slavă veche, alături de un cuvînt de origine traco-dacă sau latină [ex: *Tîrgu* (din v. slav *trǫgŭ*) + *Mureș* (din dac. *Maris*): *Tîrgu* (din v. slav *trǫgŭ*) + *Frumos* din lat. *formosus*]], care se determină, se cercetează și se studiază obiectiv-interdisciplinar (prin corelarea datelor, interpretărilor, materialul documentar etc. de lingvistică, arheologie, geografie, etnografie, arhivistică, sociologie, demografie, cartografie etc.) și cu ajutorul cărora se argumentează *vechimea, autohtonía, etnogeneza, continuitatea, unitatea* poporului român. În mod

5. Ion Donat, *Considerații istorice asupra toponimiei românești*, în *Limba română*, 1984, nr. 6, p. 616.

6. Ion Toma, *Despre caracterul interdisciplinar al toponimiei*, în *Limba română*, 1985, nr. 3, p. 254.

excepțional denumim „etnotoponime paleoslave“ : („etnotoponime compuse paleo-slave“ ; „microetnotoponime compuse paleo-slave“, ex. ? Delul Grădiștii, din v. slav *dělu* + *gorodište* — „castru“) acele toponime care, indubitabil, au cuvinte provenite din paleoslavă, prezintă particularități sau transformări fonetice ale limbii populației autohtone romanizate și numai dacă în spațiul toponimului respectiv s-au atestat materiale arheologice prin care se concretizează aspecte (momente) din vechimea, autohtonă, etnogeneza, continuitatea și unitatea popoului român. În studiul interdisciplinar al etnotoponimelor române se includ și „etnotoponimele române locale“; „microetnotoponimele române simple“, ex. Valea (din lat. *vallis*) ; „microetnotoponimele române compuse“, ex. Valea (din lat. *vallis*) + Lupului (din lat. *lupus*) care s-au transmis prin tradiție orală, de generațiile anterioare, locuitorilor autohtoni romanizați.

Toponimele de origine străină sînt calchiate din limba elementului demografic autohton care, în prealabil, a trebuit să se orienteze în spațiul habitual, așa cum l-a cunoscut de-a lungul vremurilor și, prin urmare, de aici rezultă că etnotoponimiile române (potrivit definiției date) însumează aspecte (momente) din istoria popoului nostru întocmai pentru acele etape ale dezvoltării sale, îndelung cercetate și controversate, la care mărturiile arhivistice, de epocă, sînt inexistente sau infime. Cercetarea corelată, inductivă, sistematică și interdisciplinară a mențiunilor toponimice din documentele arhivistice și cartografice ulterioare, după constituirea formațiilor statale medievale, însă, oferă indicații obiective pentru determinarea unor etnotoponime române vechi sau dispărute, chiar dacă acestea au fost transpuse (traduse deformat sau inexact) în limba documentului respectiv. Investigarea informațiilor locale orale (transmise de populația autohtonă), precum și observarea configurației etnogeografice, pe teren, contribuie în mare măsură la precizarea semnificației ascunse a etnotoponimului și chiar la stabilirea mai exactă a etimologiei care constituie primul demers științific important, necesar pentru interpretările interdisciplinare succesive. Interferența disciplinelor științifice contribuie la interpretarea și studiul substanțial, complex, unitar al tuturor categoriilor de etnotoponime, mai ales dacă acestea sînt investigate în cadrul „țărilor“ și zonelor etnografice unde populația locală autohtonă le-a transmis, de la o generație la alta, le-a păstrat autenticitatea și, astfel, se pot în mare măsură descoperi semnificațiile lor neștiute sau ascunse, pe lângă o serie de alte etnotoponime vechi, dispărute, prin care se întregește relația istorică între om și mediul ambient în investigarea interdisciplinară a etnotoponimelor (vechi, dispărute, din perioadele preromanizării, apoi cele ulterioare, din etapele de formare a limbii române și a dialectelor sud-dunărene) este util să se țină seama de spațiul diferențiat și de evoluția în timp : 1. Spațiul „culturilor“ străvechi (din paleolitic, pînă la formarea statului centralizat dac, sub Burebista, între-

anii 70-44 î.e.n.). 2. Spațiul daco-geților (de la Burebista, până la moartea lui Decebal, în anul 106 e.n.). 3. Spațiul colonizării și romanizării din nordul și sudul Dunării (între anii 106-271/275, adică până la retragerea armatei și administrației romane din Dacia, sub Aurelian, dar fără evacuarea completă a întregii populații autohtone, apreciată la cca. un milion locuitori). 4. Spațiul populației romanizate, din nordul și sudul Dunării (între anii 271/275 și 896, cînd cele șapte triburi maghiare trec din Atelkuz, străbat Carpații nord-estici și se stabilesc în Cîmpia Panonică unde persista o populație autohtonă romanizată). Evident, pentru acest ultim spațiu și interval istoric, cercetarea etnotoponimelor trebuie să aibă în vedere existența popoarelor migratoare și procesul de asimilare a slavilor stabiliți în nordul Dunării.

În categoria „etnotoponimelor vechi” (inclusiv cele dispărute) re-partizăm denumirile de locuri care provin din limba traco-dacilor și care s-au transpus („s-au tradus”) prin elemente fonetice-lexicale proprii limbii latine asimilate în perioada romanizării. Există un „repertoriu” de toponime „... care unele s-au păstrat pînă astăzi în limba română și constituie un argument foarte serios, alături de cele arheologice, în favoarea continuității populației romanizate nord-dunărene...” precum: Abrutus (Abrud, j. Alba); Albokensioi (Albac, j. Alba); Altina (Oltina, j. Ilfov); Bersovia (Berzovia, j. Caraș-Severin); Beroe (Băroi, j. Tulcea); Gabranus (Garvăn, j. Tulcea); Galtis (Găltiu, j. Alba); Dierna, Tierna (Cerna, j. Mehedinți); Carsium (Hîrșova, j. Constanța); Ad Mediam (Mehadia, j. Caraș-Severin) etc. Așezările dacice de tip „dava” s-au perpetuat și în perioada romanizării Daciei, prin urmare „etnotoponimele române” provin și se dezvoltă de atunci, paralel cu existența neîntreruptă a populației autohtone. S-au consemnat 58 așezări de tip „dava” și cetăți cu ziduri de piatră, dar „cercetările și săpăturile făcute, mai cu seamă în ultimele două decenii, au dus la identificarea și, de multe ori, la dezvelirea a numeroase așezări întărite și cetăți pe aria de locuire a daco-geților. Cele mai multe dintre acestea își încep existența cu siguranță înainte ca Burebista să se fi situat în fruntea neamului său. Dar, pe vremea lui, toate cunosc o dezvoltare deosebită. Ele își vor continua existența și după ce firul vieții lui Burebista a fost curmat”⁷. Paralel cu așezările de tip „dava”, s-au dezvoltat și alte tipuri de așezări, rurale. Cercetările arheologice au identificat pe teritoriul provinciei Dacia „... peste 300 locuri cu urme de așezări rurale (*vicus, pagus*); agro-păștorești, centre de olărie, cimitire și grupe de morminte, precum și altele aparținînd lucrătorilor din minele metalifere, carierele de piatră sau ocnele de sare, vestigii care în mare parte aparțin băștinașilor. În genere, satele — după componența populației — sînt autohtone, populate de coloniști și mixte. Din prima

7. Arion Vraciu, *Limba daco-geților*, Timișoara, 1980, p. 174.

8. Ion Horațiu Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1977, p. 291-292.

categorii au fost depistate și, în parte, cercetate metodic peste 60 așezări, care au în multe privințe trăsături net deosebite de așezările întemeiate prin colonizare⁹. Evident, aceste așezări rurale au devenit, ulterior, *sate* de diverse tipuri, potrivit configurației etnogeografice și a dezvoltării ocupațiilor practicate de locuitorii autohtoni. Într-o conferință (din 24 mai 1934), Sextil Pușcariu a relevat că „... păstrătorii vechiului grai și ai vechilor obiceiuri au fost în timpuri străvechi locuitorii regiunilor sărace de la munte, păstori și mici agricultori. Satele în care locuiau ei nu ne sînt cunoscute după numele lor străvechi, pe care nu ni le-au păstrat nici istoricii antici, nici inscripțiile, dar cutare sat de lângă Olt se numește azi *Vad*, și pe altul îl chiamă *Fintina*, e probabil că acelui loc de trecere peste rîu i se zicea, încă de pe vremea romanilor, *Vadum* și celuilalt loc, cu apă bună, *Fontana*, și e posibil ca înainte chiar de venirea romanilor să li se fi zis cu cuvinte potrivite dace¹⁰. Iată, așadar, procesul de apariție, dezvoltare și răspîndire a „microetnotoponimelor române” în satele extinse potrivit configurației etnografice locale. Spre a observa în ce măsură și „microetnotoponimele române” atestă vechimea, proveniența, continuitatea populației autohtone locale. menționăm cîteva unde s-au efectuat descoperiri arheologice: *Cetățeaua* (pisc din Ardeu, com. Balșa, j. Hunedoara, unde a existat o așezare dacică fortificată, cu locuire începînd din sec. I î.e.n.); *Cetățeaua* (promontoriu înalt din Arpașu de Sus, com. Cîrțișoara, j. Sibiu, cu o așezare dacică din sec. I î.e.n. — sec. I e.n.); *Piatra Cetății* (pisc conic izolat din Bănița-Petroșani, j. Hunedoara, cu o cetate dacică din a doua jumătate a sec. II î.e.n.); *Bitca Doamnei* (pisc la 4 km vest de orașul Piatra Neamț, j. Neamț, cu o cetate dacică din sec. II î.e.n. — sec. II e.n.); *Măgura* (promontoriu izolat, situat între Brănișca și Bretea Mureșană, com. Ilia, j. Hunedoara, unde s-a descoperit o așezare dacică fortificată din sec. I î.e.n. — sec. I e.n.); *Valea Zimelor* (promontoriu la 930 m altitudine din Covasna, j. Covasna, unde a fost o cetate dacică, un centru important de tip „*dava*”, din sec. I î.e.n., pînă la războaiele dintre Decebal și Traian); *Dealul Cetății* (promontoriu care domină vatra orașului Cugir, j. Alba, cu o fortificație dacică din sec. II — sec. I î.e.n., unde s-a descoperit și un tezaur monetar); *Dealul Cetății* (pe teritoriul orașului Deva, j. Hunedoara, un promontoriu izolat unde a existat o așezare dacică de tip „*dava*”, din vremea lui Burebista); *Grădiștea Muncelului* (din com. Orăștioara de Sus la ± 200 m altitudine, amplasată pe o coamă prelungă mărginită de două văi, unde s-a găsit cea mai grandioasă cetate dacică cu construcții de pe vremea lui Burebista); *Vîrful Cetății* (din Jigodin-Miercurea Ciuc, j. Harghita, o forti-

9. Dumitru Protase, *Multimilenară dăinuire istorică*, în *Magazin istoric*, 1988 nr. 3, p. 4.

10. Sextil Pușcariu, *Numele satelor noastre*, în *Țara Bârsei*, Brașov, 1934, nr. 5 p. 388.

ficație dacică din sec. I î.e.n. — sec. I e.n.); *Cetatea Bud* (promontoriu izolat, la 5 km vest de Odorheiu Secuiesc, j. Harghita, cu o fortificație care a fost folosită de la sfârșitul neoliticului, în epoca bronzului, în Hallstatt, apoi de către daci în sec. I î.e.n. — sec. I e.n.); *Cetățuia* (loc din Răcătău de Jos, com. Horgești, j. Bacău, unde s-a descoperit acropola unei bogate așezări dacice care datează din sec. II î.e.n., identificată ipotetic cu *Tamasidava*); *Dealul Cetății* (din Șimleul Silvaniei, j. Sălaj, cu o așezare dacică fortificată unde s-a descoperit un tezaur de argint și ceramică, presupusă a fi *Dakidava*) etc. Din acest „repertoriu” sumar de „micro-etnotoponime române” rezultă că, prin corelarea etimologiei și semanticii cuvintelor care intră în compoziția lor, cu vestigiile arheologice structurate în timp și spațiu, cercetările interdisciplinare pot argumenta științific, indubitabil, vechimea, existența și dezvoltarea complexă a populației autohtone care s-a perpetuat în decursul secolelor, până în perioada romanizării Daciei. Considerăm că prin investigarea „micro-etnotoponimelor române”, așa cum s-au transmis de generațiile perindate în diverse sate, se pot reconstitui aspecte inedite din istoria poporului român, pentru epoci mai îndepărtate când nău-s-au emis încă documente scrise. Denumirile locurilor, așadar, studiate interdisciplinar, ne oferă posibilitatea de a pătrunde sistematic, aprofundat, în spațiul și în trecutul îndepărtat al poporului român, pentru argumentarea vechimii, autohtoniei, etnogenezei, continuității și unității sale, căci: „... răspîndirea atît în zona muntoasă cit și în zonele de deal și de cîmpie a unora și aceluiași termeni și nume desemnînd ridicături deosebite ca dimensiuni, dar identice ca formă dovedește că una și aceeași populație, românească, a cunoscut și stăpînit, simultan și din vechime, întreg teritoriul intra — și extracarpatic”.¹¹

În perioada următoare „Anului O Mie” se sporesc suprafețele de agricultură și terenurile locuite, „este vremea cînd poienile din mijlocul pădurilor și terenurilor despădurite și desmăracinite prin ardere sau defrișare sînt transformate tot mai mult în ogoare și se populează într-un ritm tot mai intens. Așezările se înmulțesc, după cum se înmulțesc și populația lor. Gospodării izolate — care cuprind semi-bordeiele și locuințele de suprafață pentru oameni, staulele pentru animale și gropile pentru grîne, împreună cu grădina din jurul casei — sînt adunate în mici sate. Pe peticul de pămînt mai bine expus la soare se plantează vie, iar pe locurile mai umede, de-a lungul apelor, se întind pajiștile, pășunile și fînețele”.¹² Populația autohtonă romanizată își extinde habitatul în cadrul satului (din lat.* *fossatum*, cu sens de „castru”) care se diversifică (în tipuri variate) potrivit configurației etnogeografice și a condițiilor ecologice prielnice pentru creșterea animalelor (în poiene, stîne, staule, pășuni etc). Evident, aceste condiții complexe au deter-

11. Mircea Homorodean, *Vechea vatră a Sarmisegetusei în lumina toponimiei*, Cluj-Napoca, 1980, p. 192.

12. Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971, p. 10.

minat apariția etnotoponimelor locale („micro-etnotoponimele”) care trebuie cercetate interdisciplinar, în contextul „macro-toponimului” de care aparțin și pornind de la aria incipientă a „vetrei satului” respectiv, ca nucleu de bază al „micro-etnotoponimelor” dispersate pe suprafețele limitrofe. În acest sens, corelarea observațiilor geografice, etnografice, demografice și sociologice etc., oferă posibilitatea de a preciza nu numai vechimea „micro-etnotoponimelor” române, dar și de a reconstitui aspecte inedite care concretizează autohtonitatea și continuitatea populației locale rurale. Termenul agricol *țarină* este considerat de origine autohtonă (pre-romană), având la bază un **terina* sau **telina*¹³ iar „în satele din zona Bistriței moldovene, prin *țarină* se definește locul de cosire. În satele situate în defileul Mureșului, în amonte de Deda, deci în satele tipice de munte, *țarina* este numită acea parte din hotarul satului care este folosită pentru ogor”. *Atlasul lingvistic român* notează sensul de *țarină* pentru *fineață* și în partea Banatului, la Glimboca. Comparând ocupațiile locuitorilor din aceste sate după ponderea lor în economia zonală — în zona Bistriței moldovenești ocupația principală a fost creșterea vitelor, iar la Glimboca creșterea vitelor și agricultura — ajungem la concluzia că nu ar fi exclus ca termenul *țarină* să fi indicat la începuturile sale tocmai acest teren care era lucrat pentru a asigura practicarea ocupației principale”.¹⁴ De aici, poate să rezulte că unele „micro-etnotoponime” române provin din terminologia populară privind lucrarea pământului: arătură, arșiță, curătură, (h)odaie, imaș, răzoare, lăzuire, miriște moină, mutătură, ogor negru, pășune, pirloagă, răzoare, sălaș, sămulastră, toloacă etc. Important este ca etnotoponimele (de orice categorie) să fie interceptate în cadrul specific al zonelor etnografice, mai ales că „... unele zone etnografice au păstrat numele vechi, difede populația autohtonă. Păstrarea acestor toponime vechi se datorește utilității lor pentru orientarea în spațiu, iar pe de altă parte faptului că aceste zone se localizează deseori în regiuni geografice bine individualizate, depresiuni, bazine de văi, zone de dealuri, cîmpii, a căror așezări erau puternic ancorate în cadrul natural și strîns legate din punct de vedere economic și social. E adevărat că locuitorii din unele zone muntoase numesc „țară” zonele joase, depresiunile și cîmpiile. Dar fiecare „țară” își are numele ei”.¹⁵ Considerăm că studiul interdisciplinar al „etnotoponimelor” române (inclusiv al „micro-etnotoponimelor” române) în cadrul acestor „țări” (Țara Oașului, Țara Maramureșului, Țara Lăpușului, Țara Crișurilor, Țara Moților, Țara Zarandului, Țara Bihariei, Țara Bârsei, Țara Făgărașului, Țara Hațegului, Țara Loviștei, Țara Oltului etc.) va oferi nebaneute argumente obiective privind vechimea,

13. După explicarea semantică dată de I.I. Rusu în *Entogeneza românilor*, București, 1981, p. 406.

14. Ion Vlăduțiu, *Etnografia românească*, București, 1973, p. 197.

15. Valer Băutură, *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, 1978, p. 37.

autohtonia, etnogeneza, continuitatea și unitatea elementului demografic în spațiul Daciei romanizate.

Pentru cercetarea interdisciplinară a etnotoponimelor și a micro-etnotoponimelor române, sugerăm următorul „repertoriu” de probleme sau teme privind elaborarea sistematică și aprofundată a unor studii care, apoi, se pot finaliza într-o lucrare cuprinzătoare, unitară, prestigioasă:

1. Originea, vechimea și autenticitatea etnotoponimelor (micro-etnotoponimelor) române.

2. Demersuri în cercetarea pe teren a etnotoponimelor (micro-etnotoponimelor) române păstrate de elementul demografic autohton.

3. Unitatea geografică-istorică a poporului român concretizată prin interpretarea științifică-interdisciplinară a etnotoponimelor (micro-etnotoponimelor) române.

4. Asemănări și identități între etnotoponimele (micro-etnotoponimele) române din nordul Dunării și cele semnalate la aromâni, meglenoromâni și istroromâni.

5. Determinarea etnotoponimelor (micro-etnotoponimelor) române sub aspectul foneticii istorice, cu referiri la prezența prefixelor, sufixelor și a particularităților dialectale.

6. Argumentarea etnogenezei și continuității poporului român prin categoriile etnotoponimelor (micro-etnotoponimelor) române interpretate interdisciplinar.

7. Vechimea elementului demografic autohton în corelație cu etimologia și structura etnotoponimelor (micro-etnotoponimelor) române.

8. Particularitățile geografice (locale și zonale) ilustrate în etnotoponimele (micro-etnotoponimele) române.

9. Dezvoltarea socio-ocupatională reflectată în etnotoponimele (micro-etnotoponimele) române.

10. Păstoritul și agricultura, ocupații concretizate în semnificațiile și structura etnotoponimelor (micro-etnotoponimelor) române.

11. Corelația dintre vestigiile arheologice și interpretarea științifică-interdisciplinară a etnotoponimelor (micro-etnotoponimelor) române.

12. Contribuția documentelor arhivistice autentice în atestarea și interpretarea etnotoponimelor (micro-etnotoponimelor) române.

13. Particularitățile geografice-etnografice și determinarea unor etnotoponime (micro-etnotoponime) române.

14. Semnificația etnotoponimelor (micro-etnotoponimelor) române în folclorul, datinile și obiceiurile populare.

15. Substratul mitologic și legendar-popular al unor etnotoponime (micro-etnotoponime) române vechi sau dispărute.

16. Criteriile geografice-spatiale și geologice-structurale privind atestarea și interpretarea științifică a etnotoponimelor (micro-etnotoponimelor) române.

17. Eficiența cartografiei și documetelor arhivistice în studiul interdisciplinar al etnotoponimelor (micro-etnotoponimelor) române, existente sau dispărute.

18. Identificarea, cercetarea și studiul interdisciplinar al „etnotoponimelor române locale” („micro-etnotoponimelor) simple sau compuse”) în contextul structurii demografice a județelor.

19. Interpretarea unor etnotoponime (micro-etnotoponime) române atestate prin Particularitățile dialectale, structura semantică și proveniența lexicului autohton local.

20. Semnificațiile multiple ale etnotoponimelor (micro-etnotoponimelor) dispărute din spațiul traco-dac și al Daciei romanizate, cu valoare istorică-documentară.

21. Transpunerea și traducerea etnotoponimelor (micro-etnotoponimelor) române în diverse limbi și păstrarea lor autentică.

22. Atestarea și cercetarea diferențiată a etnotoponimelor (micro-etnotoponimelor) române din așezările umane izolate (dispersate) și aglomerate (compacte).

23. Contribuția textelor folclorice (mituri, legende, povestiri, doine, balade, strigături etc.) la identificarea și interpretarea interdisciplinară a unor „etnotoponime române locale” („micro-etnotoponime simple și compuse”).

24. Contribuția cercetărilor și studiilor de speologie, paleogeografie, paleoantropologice, antrotoponimie, arheologie etc., la determinarea și interpretarea unor etnotoponime (micro-etnotoponime) vechi care au dispărut, din spațiul traco-dac.

25. Cauzele diversificării etnotoponimelor (micro-etnotoponimelor) române după configurația geografică, antropologia demografică, structura socio-ocupatională, homeostaza ecologică etc.

26. Determinarea și studiul interdisciplinar al categoriilor de etnotoponime (micro-etnotoponime) din spațiul traco-dac și al Daciei romanizate, prin atestarea habitatului autohton cu ajutorul stratigrafiei, arheologiei, isoetniei, cartografiei, etnogramelor, hărților arhivistice etc.

27. Interpretarea repertoriului sistematic al etnotoponimelor (micro-etnotoponimelor) române și a toponimelor prin cercetarea științifică a documentelor arhivistice, în corelație cu vestigiile arheologice.

28. Semnificațiile și diversitatea etnotoponimelor române locale (micro-etnotoponimelor simple și compuse) din satele de munte, de pe dealuri sau șesuri, cu așezări umane risipite, înșiruite, adunate, mixte etc.

29. Întocmirea și studiul unor antologii de texte vechi (din table cerate, romane, inscripții, însemnări, diverse documente sau relatări păstrate de la cronografi, istorici, călători prefeudali și feudali, persoane de profesii diverse etc.) referitoare la spațiul traco-dac, la spațiul Daciei romanizate și la prezența elementelor demografice autohtone, pen-

tru atestarea și interpretarea unor etnotoponime (micro-etnotoponime) vechi sau dispărute.

30. Corelația semnificativă a unor etnotoponime (micro-etnotoponime) din spațiul traco-dac și al Daciei romanizate, cu toponime din spațiul albanez și al dialectelor sud-dunărene (aromân, meglenoromân, istroromân).

31. Raportări documentare-interpretative la toponime ale popoarelor romanice în comparație cu ale popoarelor indo-europene, pentru atestarea și studiul interdisciplinar al unor etnotoponime (micro-etnotoponime) din spațiul traco-dac și al Daciei romanizate.

32. Atestarea pe teren, cercetarea și interpretarea interdisciplinară a etnotoponimelor române și a micro-etnotoponimelor române (de toate categoriile) din cuprinsul „țărilor”: Țara Oașului, Țara Maramureșului, Țara Moșilor, Țara Zarandului, Țara Crișurilor, Țara Bârsei, Țara Făgărașului, Țara Hațegului, Țara Almașului, Țara Loviștei, Țara Oltului etc și a zonelor etnografice reprezentative-unitare.

33. Corelația între geografia istorică, antroponimie, arheologie, etnografie și lingvistică pentru atestarea și interpretarea obiectivă-științifică a etnotoponimelor (micro-etnotoponimelor) vechi sau dispărute, din spațiul traco-dac și al Daciei romanizate.

34. Contribuția unor texte folclorice (mituri, legende, povestiri, balade, strigături etc.) la identificarea și interpretarea semantică a unor etnotoponime române locale (micro-etnotoponime simple și compuse) din spațiul traco-dac și al Daciei romanizate.

35. Investigarea sistematică și studiul comparativ-semantic al etnotoponimelor (micro-etnotoponimelor) române dintr-o anumită zonă, în corelație cu etnotoponime (micro-etnotoponime) similare din alte zone.

36. Studiul unitar-complex interdisciplinar al etnotoponimelor (micro-etnotoponimelor) române din localități rurale care înconjoară un centru urban.

37. Interpretarea și studiul interdisciplinar sistematic-unitar-corelat al etnotoponimelor (micro-etnotoponimelor) române din localități rurale așezate de-a lungul văilor cu ape curgătoare sau pe malurile unor ape

38. Studiul interdisciplinar-sistematic al etnotoponimelor (micro-etnotoponimelor) române din zone cu specific socio-ocupational și etnografic.

39. Criterii pentru studiul interdisciplinar monografic-complex al etnotoponimelor (micro-etnotoponimelor) române din zone și spații teritoriale istorice (Transilvania, Banat, Oltenia, Muntenia, Dobrogea, Moldova etc), cu hărți ale etnotoponimelor (micro-etnotoponimelor) frecvente (identice), sistematizate după metode științifice-obiective.

40. Identificarea, structura etimologică și interpretarea interdisciplinară a etnotoponimelor (micro-etnotoponimelor compuse) din spațiul traco-dac și al Daciei romanizate, care atestă vechimea, autohtonía, etnogeneză, unitatea și continuitatea elementului demografic autohton.

41. Contribuția *Atlasului lingvistic român* la identificarea, cercetarea și interpretarea interdisciplinară a etnotoponimelor (micro-etnotoponimelor) române.

42. Investigarea, valorificarea și interpretarea interdisciplinară a etnotoponimelor (micro-etnotoponimelor) române cuprinse în dicționare și în cadrul monografiilor geografice, istorice, etnografice, etnologice, sociologice etc.

După elaborarea unui asemenea „repertoriu“ de probleme sau teme, prin aplicarea cercetărilor și interpretărilor interdisciplinare, se va putea finaliza un *„Dicționar interdisciplinar — etimologic al etnotoponimelor și micro-etnotoponimelor române din spațiul traco-dac și al Daciei romanizate“* (cu reproduceri, fotocopii, ilustrate, hărți, cartograme, etnogramme, schițe, scheme, tabele sistematice, diverse fotografii după habitaturi umane sau configurații etnografice etc.) care va constitui un instrument științific de mare eficiență și prestanță.

Etnotoponimul român nu este exclusiv o individualitate de sine stătătoare (studiat numai de lingvistul toponomast), ci o mărturie complexă a relațiilor dintre oameni și mediul ambiant autohton unde și-au perpetuat specificul existenței, s-au dezvoltat în timp și în spațiu, au contribuit constructiv la transformarea naturii, s-au relevat ca entitate demografică cu o structură proprie. Studiul interdisciplinar al etnotoponimelor și micro-etnotoponimelor române va oferi posibilitatea de a reconstitui aspecte mai puțin cunoscute sau chiar inedite din trecutul poporului român, cu referiri substanțiale la vechimea, autohtonia, etnogeneza, continuitatea și unitatea sa, în spațiile unde alte multe vestigii arheologice așteaptă să fie pătrunse obiectiv-științific ca mărturii ale treptelor civilizației și culturii umane. Prin intermediul etnotoponimelor de toate categoriile, va fi relevată existența neîntreruptă a poporului român, se va reconstitui într-un cadru mai larg structura specifică pe care și-a păstrat-o în decursul epocilor istorice, iar prin colaborarea specialiștilor din domenii științifice diverse, care au tangențe cu interpretarea complexă a etnotoponimelor, se va putea elabora o lucrare amplă, cu caracter analitic și sintetic, de mare eficiență în conturarea personalității poporului român, alături de celelalte popoare ale lumii. Intensificarea relațiilor pozitive internaționale, sub diverse aspecte, ne oferă un prilej unic să concretizăm prezența participativă a poporului român, prin intermediul unui dicționar al etnotoponimelor române care să-i argumenteze științific existența, în timp și în spațiu.

PROLEGOMENA AT A NEW INTERDISCIPLINARY SCIENCE: THE ROMANIAN ETHNOTOPONYMY

(Summary)

The author outlines the perspectives of a new interdisciplinary science called „The Romanian Ethnotoponymy“, based on a peculiar category of the different toponyms, that is, those which, from an etymological point of view, originate in the Thracian-Dacian and Latin language assimilated by the natives Romanized in the Carpathian-Danubian-Pontic space. The interdisciplinary interpretation of the Romanian micro-ethnotoponyms (correlating the data and arguments offered by linguistics, geography, archaeology, ethnography, geology, cartography, folklore, archivistics etc.) constitutes a valuable, scientifically proved contribution to the character of the ethnogenesis, the nativeness, the Roman space, in the course of time, beginning with the primitive comune up origin, the continuity and unity of Romanian people in the Dacian space, in the course of time, beginning with the primitive comune up to the incipient organization of the feudal early state formations under Gelu, Glad and Menumorut. In order to stimulate the complex preoccupation for developing the interdisciplinary science of „Romanian Ethnotoponymy“, the author introduces an „index“ of 55 themes and various subjects that are very useful to the elaborate and systematic scientific researches with an objective, practical finality.

VALOAREA DOCUMENTARĂ A ETNOTOPONIMELOR ROMÂNE PROVENITE DIN TERMINOLOGIA ETNOGRAFICĂ

VALER POP

La elucidarea etnogenezei poporului român pe lângă informațiile textelor și documentelor istorice, descoperirile arheologice și materialele etnografice actuale sau din trecutul apropiat, un rol aparte revine studiului aprofundat al terminologiei etnografice reflectat în etnotoponimele și micro-etnotoponimele române. Toponimia reprezintă o arhivă vie în care se reflectă, stă înscris, limbajul particularităților socio-ocupationale; al arhitecturii populare; portului popular; al meșteșugurilor și uneltelor; materiilor prime și materialelor folosite; cu alte cuvinte a civilizației populare. Aceasta se explică prin conservatorismul culturii populare în general și a celei românești în special care au păstrat odată cu termenul inițial și obiectul desemnat de acesta demonstrându-ne astfel legătura între țărănul român și natura în mijlocul căreia și-a perpetuat existența. De altfel, chiar amplasarea gospodăriei tradiționale românești se face într-un cadru natural adecvat care dă impresia de element component al naturii.

Pornind de la elementele autohtone în terminologia așezărilor și gospodăriei amintim că pentru denumirea așezării rurale s-a păstrat latinescul *fossatum* — sat din care derivă *Capu-Satului*, *Ritu-Satului*. Alături de sat stă termenul preroman cătun, atribuit unor grupuri restrinse de gospodării care s-au format prin roirea din populația așezărilor mai mari, din care derivă *Cătunu*, *Cătuna*, *Cătunele*, *Cătunaș*. Termenii de *urbs* și *oppidum* pentru oraș au fost uitați, păstrându-se doar termenul de *civitas* care s-a localizat asupra unei fortificații, întărituri — cetate, termen păstrat mai ales în microtoponime ca: *Cetățuia*, *Cetățuia Mică*, *La Cetate*, *Subcetate*. Fenomenul s-a produs în urma retragerii romanilor (a oficialităților militare) după anul 271, în urma căreia s-a produs dispariția localităților urbane. Decăderea economiei sclavagiste ca și așezarea pe teritoriul Daciei în perioada prefeudală a unor populații libere a dus la mutarea centrului vieții economice la sat. Așa se explică cuvântul românesc sat cu care s-a determinat așezarea rurală (din latinescul *fossatum*), în timp ce așezarea urbană a fost denumită mai târziu târg, denumire slavă din care au apărut etnotoponi-

mele: *Tîrgu-Frumos, Tîrgu-Mureș, Tîrgoviște, Tîrgșor*. Denumirea de oraș apare de-abia după năvălirea ungarilor fiind un cuvînt de origine maghiară — *város*.

Numeroase etnotoponime și micro-etnotoponime provin din terminologia ocupațiilor principale și complementare tradiționale. Din domeniul agriculturii provin termeni care definesc tehnici de defrișare a terenurilor pentru a fi redat agriculturii: curătură (lat. *curare* — a curăți). *La Curătură*; runcare (lat. *runcare* — curățire) — *Runc, Piciorul Runcului, Pîrîul Runcului, Podul Runcului*; ardere (lat. *ardere*) — *Arsa, Arșița, Poiana Arșiții, Părul Arșiții*. Alături de acestea întîlnim etnotoponime și micro-etnotoponime de altă origine cum sînt: *Pîrlituri, Pe Pîrlituri, Poiana Pîrliturii, Dealul Pîrliturii*, provenite din bulgarul *pârîja* — a pîrli; *La Ciumgi, Părul Ciungete*, provenite din termenul italian *cionco* — a tăia crengile; *La Bortă, Borta Burușenilor* din ucrainianul *bort* — scorbură. Alte etnotoponime și micro-etnotoponime sînt legate de culturile agricole: *Fînațe, Fînațele Bandului, Fînațele Mădărașului* — din latinescul *fenacium*; *Cînepiște* — din latinescul *canepa* — cînepă, alături de bulgarul *topila* — topilă, *La Topilă*; *La Pepeniște* din latinescul *pepa, pepinis*, — pepene; *Între Vii, Dealul Viilor, Sub Vii* — din latinescul *vinea* — vie; *În Țarină* provenit din țarină — teren cultivat, probabil în consonanță cu țară din latinescul *terra*. Există și micro-etnotoponimele — *În Toloace, Pe Toloace, Pe Toloacă, Toloaca Ujicanilor* — provenit din termenul ucrainian *toloca* — teren necultivat, lăsat să-l pască vitele.

Din terminologia creșterii animalelor provin de asemenea, numeroase toponime de sorginte autohtonă. De la *stînă* provin: *Stîna din Deal, Stîna din Vale, Stînișoara, La Stînuță*; de la strungă: *La Strungă, După Strungă*; de la țarc; *În Țarcuri, Văcăria, Poiana Văcării, La Văcării*, provin din latinescul *vacca* — vacă: *La Bouărie, Fața Boilor*, din latinescul *bos, bovis* — bou; *Cașva* din latinescul *casseus* — caș, ș.a.

Din domeniul meșteșugurilor populare și a ocupațiilor secundare provin numeroase etnotoponime și microetnotoponime. Astfel, din latinescul *molla* — moară provin: *La Moară, La Moara de Apă, Moara lui Bălan, Iazul Morii*; din latinescul *pila* — piuă provin: *La Piuă, Piuă din Vale, Piuă lui Miron*; din latinescul *carbo, carbonis*, — cărbune — *La Cărbunărie*; din latinescul *muriare* — a uda provine — *La Murătoare*.

Alte denumiri sînt legate de casă și gospodărie. De la casă — latinescul *casa*, derivă: *La Căsoaie, La Căsuță*; de la scaun — (latinescul *scannum*) provine *Scaunul Domnului*; de la poartă — latinescul *porta* provine satul *Poarta*; de la autohtonul gard derivă — *După Gard, Fata Gardului*; de la vatră — grecescul *bathros* — derivă *Vatra Satului, Vatra Dornei, Vatra Moldoviței*; de la fîntină (latinescul *fontana*) provin: *La Fîntină, Fîntiniță, Fîntînele*, la care s-au alăugat termenul slav izvor de la care derivă: *La Izvor, Izvoaraș, Izvorul Mureșului, Izvorul Oltului*, Tot cu sensul de izvor sau loc de pornire este termenul slav obîrșie —

obroiti de la care provin *Obîrșia, Pe Obîrșie, Poiana Obîrșiei*. Din terminologia căilor de comunicație s-au păstrat: cale — (latinescul *calle*) pentru *Calea Mare, Calea Oilor*, drum — termen greco-latin din care provin *Drumușor, Drumeag*; cărare (latinescul *carraria*) de la care derivă *Pe Cărăruie, Pe Cărarea Oilor*; punte — latinescul *ponte* din care provin *La Punte, Puntea Ilișenilor, Puntea Răgoazei*; dublată de termenul slav *pod*, de la care derivă *Podul Colacului, Podul Runcului*.

Desigur, lista etnotoponimelor și micro-etnotoponimelor de proveniență etnografică ar putea continua și de fapt dorim să o concretizăm într-un viitor dicționar. Ceea ce dorim să evidențiem este valoarea documentară a acestora în elucidarea și susținerea etnogenezei poporului român. Ca atare, se impune o concluzie firească și anume că, cele mai numeroase etnotoponime și micro-etnotoponime provin din terminologia ocupațiilor principale agricultura și creșterea animalelor pe care românii le-au practicat din totdeauna. Sînt ocupațiile de bază ale oricărui popor sedentar care a cultivat pămîntul și a crescut animale pentru satisfacerea propriilor nevoi materiale. Evoluția în timp a acestor ocupații a fost lentă, terminologia ocupațiilor regăsindu-se în toponimia locală. Alte numeroase toponime provin din spațiul habitațional — așezare, gospodărie, locuință ca o expresie a relației omului cu mediul natural. Această relație s-a putut cimenta doar în urma unei îndelungate perioade de conviețuire a populației pe aceleași meleaguri. Originea autohtonă iliro-tracică și mai ales daco-romană a celor mai multe dintre etnotoponimele și micro-etnotoponimele românești, păstrarea lor alături de terminologia etnografică de aceeași proveniență constituie un argument îndubitabil în demonstrarea originii daco-romane a poporului român și a locuirii sale permanente pe aceste meleaguri pînă în zilele noastre.

THE DOCUMENTARY VALUE OF ROMANIAN ETHNOTOPONYMS AND MICROETHNOTOPONYMS PROCEEDED FROM ETHNOGRAPHICAL TERMINOLOGY

(Summary)

The work presents one number of Romanian ethnotoponyms and microethnotoponyms proceeded from ethnographical terminology. In this presentation resulted that majority of ethnotoponyms and microethnotoponyms proceeded from terminology of main occupation agriculture and breeding animals which Romanians always practised. These is occupations of baze of any sedentary people which under cropped the land and growned animals for satisfy personal material needs. The evolution in time of these occupations was slowly, the terminology of occupations recovered in local ethnotoponymy. Other numerous topo-

nyms proceeded from living space, laying, farmstead, dwelling like an expression of human relationship with natural medium. This relationship was possible cementing only in follow of one long period of life together of populations on the same parts.

The local origin Ilyric-Thracian especially Dacian-Thracian of more of Romanian ethnotoponyms and microethnotoponyms, the keeping their beside of ethnographical terminology of the same origin is made up an undisputed reason in demonstration the Dacian-Thracian origin of Romanian people and it's inhabitateing permanently in this parts till in our time.

SEMNIIFICAȚIILE ISTORICE ALE ETNOTOPONIMELOR LOCALE ÎN CORELAȚIE CU SPAȚIUL GEOGRAFIC AL JUDEȚULUI MUREȘ, UNDE S-AU ATESTAT VESTIGII ARHEOLOGICE

MIHAI PETICA

Teritoriul actual al județului Mureș, armonios alcătuit din cele mai diverse unități geografice (Cîmpia Transilvaniei, Podișul Tîrnaveilor, Subcarpații Transilvaniei, Munții Gurghiului și Munții Călimani), udate de râurile Mureș, Tîrnava Mare, Tîrnava Mică, Niraj și Gurghiu, a constituit din cele mai vechi timpuri cadrul favorabil pentru habitat, toate aceste forme geografice oferind cu generozitate, de-a lungul vremurilor, condiții propice pentru viața și activitățile socio-ocupationale umane.

Ne-am propus ca, realizînd unitatea dialectică dintre spațiul topo-geografic al județului Mureș, ilustrat atît le bogat și divers printr-o serie de macro și micro-etnotoponime cu sensuri istorice și descoperiri arheologice efectuate în aceste puncte, să demonstrăm că toponimia constituie expresia directă a faptelor desfășurate în întregul spațiu carpato-danubiano-pontic, adînc înrădăcinată în conștiința autohtonilor romanizați, unul dintre cele mai eficiente mijloace de reconstituire a trecutului, în dovedirea unității și continuității noastre de neam și limbă pe aceste plaiuri transilvane¹. Pentru realizarea demersului am pornit, selectiv, în primul rînd de la toponimele care sînt reprezentate prin micro-etnotoponime de unde provin materiale arheologice, determinate științific, urmînd apoi cele neîncadrate cronologic, necercetate sau amintite doar cu semn de întrebare. Aceste materiale ilustrează, de obicei, o singură epocă istorică, dar și mai multe, perioadă de care ne-am ocupat încadrînd-o pînă în secolul al IX-lea, inclusiv.

Privind harta arheologică a județului Mureș, constatăm cu ușurință bogăția etnotoponimelor cu semnificații istorice, strîns legate de geomorfologia locurilor și corelate cu anumite perioade istorice, ilustrate fiind de multitudinea vestigiilor arheologice. Astfel remarcăm des întîlnitul micro-etnotoponim *cetate*, cu diversele sale variante. Subliniem

1. N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticii*, București, 1933, p. 40; D. Moldovanu, în *Limbă și literatură*, 1985, p. 5—16.

că, în spațiul extracarpatic sînt menționate 144 etnotoponime derivate din latinescul *civitas-atis*.²

Reprezentînd un loc întărit natural sau printr-un sistem de fortificații, termenul *cetate* poate fi corelat cu cuvîntul prin care dacii, strămoșii noștri, își numeau cetățile lor *dave*, cuvînt pe care Timotei Cipariu îl vedea perpetuat în toponimul *Deva*, care tot „cetate” însemna pentru cărturar „... și numele cetății și opidul Deva din Transilvania aproape de capitala Daciei tot una este cu numirea dacică *dava*, adică cetate”.

În județul Mureș micro-etnotoponimul *cetate* îl găsim la Deda-Bistra și la Deda, unde se presupune din vechime o cetate dacică. Cercetările de suprafață efectuate însă, nu au semnalat nimic important.⁴ Alte cetăți în micro-etnotoponimele românești aflăm în localitățile: Dedrad, Daneș, Fîntinele, Grușor — com. Acățari, Culpiu — com. Ceușu de Cîmpie, Gurghiu, unde nu au fost identificate materiale arheologice și sînt necesare cercetări sistematice, în schimb, au fost găsite vestigii în cetățile de la: Jacu — com. Albești, epocile neolitică și romană⁵. Eremitu, epoca romană⁶, Gorenii — com. Batoș, epocile neolitică, romană și o așezare prefeudală⁷, Rîpa de Jos — com. Vătava, epoca bronzului și romană⁸, Tîrgu-Mureș, epocile neolitică, bronzului, fierului, romană, sec. III-IV și IX-X.⁹ O altă formă des întîlnită o constituie micro-etnotoponimul compus dintr-un cuvînt de origine veche și un cuvînt de origine latină: *Dealul Cetății*. Îl găsim ilustrat la: Abuș — com. Ghindari, materiale arheologice geto-dacice¹⁰, Aluniș, perioada romană¹¹, Batoș, sfîrșitul neoliticului¹², Sîngeorgiu de Pădure, epoca fierului¹³, Idecu de Jos, epoca romană¹⁴, La Cîmpu Cetății, macro-etnotoponim de origine latină, compus din *campus* + *civitas*, întîlnim micro-etnotoponimul *Dealul Cetății*, unde se presupune existența unei cetăți romane deschise¹⁵. În

2. *Dicționarul geografic al României*, București, 1893, vol. I—V.

3. V. Nițu, T. Vedinaș, *Timotei Cipariu arhetipuri ale permanenței românești*, Cluj-Napoca, 1988, p. 108.

4. I. Ferenczi — M. Petică, în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 568—670.

5. Informație G. Baltag de la Muzeul de istorie Sighișoara.

6. I. Ferenczi — M. Petică, *loc. cit.*, p. 577—579.

7. A. Zrinyi, în *Marisia*, VI, 1976, pl. LXIII și nota 9; M. Petică, în *Marisia*, VII, 1977, p. 449 și urm.

8. Cercetare de teren M. Petică, între 7—9 aprilie 1986. Localitatea Rîpa (lat. *ripa*) apare între 1332—37, în forma *villa Rapularum* (*Rapulorum*) în lista dijmelor papale, cf. N. Drăganu, *op. cit.*, p. 502.

9. Al. Popa, în *Marisia*, V, 1975, p. 9—24; A. Zrinyi, *loc. cit.*, p. 148—149.

10. M. Roska, *ErdRep*, 12, nr. 2.

11. J.F. Neugebauer, *Dacien*, 252.

12. A. Zrinyi, *loc. cit.*, p. 127—128; M. Petică, *loc. cit.*, p. 453.

13. I. Marțian, *Rep.*, 248.

14. I. Ferenczi — M. Petică, *loc. cit.*, p. 570—572.

15. *Idem*, p. 565—567; Verificare de teren A. Zrinyi și M. Petică în anul 1981.

spațiul extracarpatic consemnăm 81 de etnotoponime *Cîmpu Cetății* (v. nota 2). De asemenea, la Gălești se menționează în bibliografia veche¹⁶, pe *Dealul Cetății*, o cetate de pământ, neprecizată cronologic.

Alte forme sub care întîlnim acest micro-etnotoponim: *Cetatea Veche* (din lat. pop. *civitas veclus*) de la Călugăreni, unde a existat un castru roman¹⁷. În județul Ilfov există și localitatea *Cetatea Veche*, *Cetatea Șelei* (lat. *civitas pella*) de la Ideciu de Sus — com. Ideciu de Jos, cu urme romane¹⁸, *Cetatea de Paza* (lat. *civitas* + verbul din vechea slavă *paziti*), feudal timpurie de la Beu — com. Miercurea Niraj, *Cetatea Păgînilor* (lat. *civitas paganus*) de la Șincal, cu bogate materiale arheologice din perioada de tranziție de la epoca neolitică la epoca bronzului¹⁹, micro-etnotoponim identificat și la Bogata, respectivă cetate încă nefiind cercetată, *Virfu Cetății* (din v. slavă *vrûhu* + lat. *civitas*) de la Bezid — com. Sîngeorgiu de Pădure și Ghindari, în cel de-al doilea loc descoperindu-se vestigii din epoca eneolitică și romană²⁰, *Culmea Cetății* (lat. *culmen civitas*) de la Măgherani — necercetată, *Pirîul Cetății* (din *perrua* cuvînt de origine traco-dacă derivat din etimonul indo-european *pora-pera*, [în sanscrită], + lat. *civitas*) de la Sîngeorgiu de Mureș, cu urme romane²², *Cetățele*, de la Vătava, neolitic și bronz²³.

Un alt micro-etnotoponim compus, cu semnificații istorice deosebite, care apare în diferite localități este *Drumul lui Traian* (din gr. *dromos* + lat. *Traianus*) de la Călugăreni — com. Eremitu, cu variantele: *Calea lui Traian* (lat. *callis* + *Traianus*) de la Cipău — orașul Iernut, *Drumul Traianului*, de la Dedrad — com. Batoș și *Drumul de piatră* (gr. *dromos* + lat. *petra*) cu referire directă tot la drumul roman, de la Ogra. Remarcăm, în continuare, micro-etnotoponimul paleoslav *Comori* (din v. slavă *Komora*), întîlnit la Bozeni — com. Livezeni, neilustrat prin materiale arheologice și la Păsăreni — unde există o așezare de tip Coțofeni.²⁴ Mai întîlnim formele *Movila cu comori* (din v. slavă *mogylu* + *komora*), necercetată, de la Mădăraș și *La comoară*, cu urme romane, de la Voivodeni²⁵. Cuvîntul *comoară* mai apare și în alte 40 de toponime și micro-etnotoponime din spațiul extracarpatic, denumind locuri în care există sau se presupun vestigii arheologice. Tot la Voivodeni aflăm micro-etnotoponimul *Bungat*, ce-și are etimologia în

16. M. Roska, *ErdRep.*, 205, nr. 4.

17. I. Ferenczi — M. Petică, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 116—117 și nota 50.

18. D. Protase, A. Zrinyi, în *Marisia*, V, 1975, p. 64, nota 21

19. V. Lazăr în *Marisia*, V, 1975, p. 39—40, pl. I, IV, V.

20. M. Roska, *ErdRep.*, 156, nr. 69.

21. *Dictionar de istorie veche a României*, București, 1976, p. 415.

22. MAC, IN, 175.

23. Cercetare de teren M. Petică, între 7—9 aprilie 1986.

24. M. Roska, *ErdRep.*, 31, nr. 3.

25. T. Cipariu, *AFI*, 1869, p. 424; *Programm Bistritz*, 1870—1871, p. 87.

traco-dacul *bunk*, avînd la bază tema indo-europeană *bung* — „stejar“, forma *Bungat* derivînd din varianta *bunget*, însemnînd „pădure“ deasă și întunecoasă, codru secular de stejari sau goruni²⁶. Într-adevăr, aici mai există și astăzi resturile unei asemenea păduri, în acest loc descoperinduse vestigii din epoca bronzului și a fierului²⁷.

În localitatea Hădăreni — com. Chețani întîlnim micro-etnotoponimul *Măgura*, care nominalizează o înălțime de teren unde se presupun vestigii romane. Cuvînt de origine traco-dacă, în limba română „măgură“ are aspect de mare vechime, caracter independent și originalitate față de corespondentul albanez *magullë*, trecerea lui *l* în *r* arătînd că „măgură“ e anterior influenței slavone (sec. VIII—IX). Astfel, el nu poate fi împrumutat ulterior acestei perioade, iar caracterul autohton este incontestabil, avînd o legătură de natură indo-europeană, cu termenul albanez, o bază comună de forma *magul*.²⁸

Un micro-etnotoponim compus găsim la Cund, com. Bahnea, *Piriul izvorului rece* (alcătuit din traco-dacul *perrua* + v. slav *izvoru* + lat. *recens*). De aici se semnalează lama unui pumnal din epoca bronzului.²⁹

În localitatea Dătășeni — com. Cuci, întîlnim micro-etnotoponimele compuse *Rîpile Dateșului* (alcătuit din lat. *ripa* + traco-dacul *date*, cu sens de spaimă) și *Groapa roșie* (format din traco-dacul *grope* + lat. *rosens*), în ambele întîlnind stațiuni neolitice.³⁰

Subliniem toponimul *Gogan*, care denumește satul cu același nume din com. Bahnea, loc unde s-au descoperit resturile unei cetăți ce necesită cercetări arheologice. Cuvîntul *Gogan* îl întîlnim și în Irlanda, țară celtică de 2500 de ani, termen preluat de traco-daci, daco-romani și apoi de români. Cuvîntul respectiv ilustrează influența celților, populație indo-europeană care a marcat în secolele III-II î.e.n. cultura materială a dacilor din Transilvania dovedind, totodată, continuitatea etnică a populației ardelenice pe parcursul a două milenii.³¹

Etnotoponimele și micro-etnotoponimele din zona județului Mureș, bogat regăsite și în afara acestui teritoriu geografic, constituie documente plauzibile, peremptorii pentru susținerea etnogenezei românilor de pe ambele versante ale Carpaților, din întreg teritoriul carpato-danubiano-pontic.

Urmărind bogăția etnotoponimelor locale, ilustrate prin vestigii arheologice (sau chiar și fără acestea), putem afirma că, practic, nu e-

26. I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, 1981, p. 278.

27. C. Daicoviciu, *Dacia*, VII—VIII (1937—1940), p. 321—322. *Cercetare de teren* M. Petică, în anul 1981.

28. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 348—349.

29. G. D. Teutsch, *Korrbl. VSL* III, (1880), 110.

30. D. și I. Berciu, în *Apulum*, II, (1943—1945); p. 1—80; B. Orbán, *Székelyföld*, V, 53.

31. V. Ștefănescu—Drăgănești, în *Steaua*, nr. 6, 1984, p. 21.

xistă așezare umană care să nu aibă înscrisă în aria sa geografică un micro-etnotoponim cu semnificații istorice, constatăm multitudinea sensurilor pe care le exprimă în strinsă unitate materială cu mărturiile arheologice descoperite, sensuri ce s-au păstrat odată cu desfășurarea procesului de etnogeneză românească, pe parcursul secolelor I î.e.n. — VII-IX e.n., atestind aria de locuire densă din județul Mureș, aportul acestuia la romanitatea nord-dunăreană. Trebuie reliefată, de asemenea, importanța corelării etnotoponimelor locale cu vestigiile descoperite, necesitatea interpretării interdisciplinare a datelor în vederea elaborării de noi studii, în scopul atestării vechimii, unității și continuității poporului român și a limbii sale, sarcina ce revine cercetării arheologice contemporane de a lua în considerare și de a indica, în mod obligatoriu, micro-etnotoponimele din spațiul investigat.

GESCHICHTLICHE BEDEUTUNGEN DER LOKALEN ETHNOTOPONYMEN IM ZUSAMMENHANG MIT DEM GEBIET DES BEZIRKES MUREȘ, WO ARCHÄOLOGISCHE FUNDE ATTESTIERT WAREN

(Zusammenfassung)

Der Verfasser behandelt das Gebiet des Kreises Mureș, illustriert mit Makro — und Mikro — Ethnotoponymen mit geschichtlichen Bedeutung im Zusammenhang mit der in diesen Ortschaften gemachten archäologischen Entdeckungen. Er zeigt, dass diese Toponymen bringen zum Ausdruck die geschichtlichen Geschehnisse aus dem ganzen Gebiet des Karpato-Ponto-Donaubeckens.

CONSIDERAȚII INTERDISCIPLINARE PRIVIND ETNOTOPONIMELE ROMĂNEȘTI DIN BAZINUL SUPERIOR ȘI MIJLOCIU AL MUREȘULUI ÎN CONTEXTUL CONFIGURAȚIEI GEOGRAFICE A SPAȚIULUI CARPATO-DANUBIANO-PONTIC

OLIVIU MARCU

Marea bogăție și varietate a toponimelor românești utilizate pe întreg teritoriul poporului român, majore sau microtoponime de interes local, consemnate ca nume proprii pe foile topografice sau hărți și utilizate în limbajul cotidian, se înscriu cu o vechime multimilenară în limba română, zona intercarpato-dunăreano-pontică reprezentând o adevărată „placă turnantă, patria primitivă a limbilor indo-europene”. Este atestat și faptul că, din mileniul al V-lea î. Hr., se cristalizează structura acestor limbi, iar la începutul mileniului al II-lea î. Hr., deci cu peste 4000 de ani în urmă, exista o diferențiere dialectală care cuprindea numeroase grupe lingvistice, între care și cele italice, getice, vechea slavă, daco-tracă, ilirică, etc.

Numeroase izvoare scrise confirmă anumite aspecte istorice, politice, economice și spirituale. Între ele, un rol deosebit de important îl au relatările autorilor antici, surse de prim rang în raport cu cele arheologice. Chiar dacă s-au pierdut lucrări ca cele ale lui Demetrios din Callatis sau „Geticele” medicului Criton, ori „Comentariile” împăratului Traian, autori ca Iordanes, Dio Cassius, Strabon, Herodot, Manaseos, Platon ș.a., consemnează cunoștințele geto-dacilor asupra naturii, egalându-i îndeaproape cu grecii, vorbind despre Deceneu și Zamolxis (getul), care ar fi fost sclavul lui Pitagora, de la care ar fi deprins anumite cunoștințe ... Ei fac referiri și la spațiul larg al relațiilor geto-dacilor cu popoarele vecine, fapt care implică largi cunoștințe și în domeniul topografiei și implicit al utilizării numelor de locuri, raportate la cadrul natural (relief, ape etc.). Păstrarea numeroaselor toponime majore și a microtoponimelor până în zilele noastre, atestă marea lor stabilitate în decursul mileniilor, utilizarea lor largă de către poporul geto-dac, daco-roman și român. Este deosebit de revelatoare afirmația lui Ioan Budai-Deleanu, încă în anii 1790: „... spre adevărarea că românii sînt cei mai vechi lăcuitori în Ardeal și în cealaltă Dacie poate sluji și aceasta cum că lăcuiesc nu numai pre șesul, ci și pre munții Dacii și țin pînă astăzi numile unor locuri și a flumenelor sau apelor cum le-au

avut însuși românii ... Au trăbuit dară de bună samă să fie rămas ei români de pe vremile romanilor acolo“.

Bogăția și varietatea toponimiei poporului român este atestată și de scriitorul maghiar János Földes care, trăind 15 ani printre păstorii români din Munții Carpați, arată: „Nu există popor care să cunoască așa de bine munții ca românii, care dau numiri caracteristice pînă și celor mai mici vîrfuri și celor mai neînsemnate piraie“.

Este firesc acest lucru știut fiind faptul că „sîntem de patru ori milenari pe aceste meleaguri“, așa cum precizează marele istoric Nicolae Iorga și cum rezultă din cele menționate mai sus privind grupele lingvistice străvechi, indo-europene, între care și cea traco-dacică, la care s-a adăugat fondul latin de bază al limbii române, și el la fel de vechi sau mai mult, cum arată Paul MacKendrick, istoric american, de cinci ori milenari, cînd relevă că „pietrele dacilor vorbesc“!.

Întîlnim, astfel, în bazinul superior și mijlociu al văii Mureșului, numeroase toponime, fie de tipul *oronime*, pentru munți și alte forme de relief, fie *hidronime*, pentru denumirea apelor, sau numeroase *oiconime* — pentru așezările omenești, care, în totalitate sînt le origine traco-dacă, în cazul în care au denumiri derivate din antroponime cu sufixul „ești“.

Rîul Mureș, care își are izvoarele în inima Carpaților Răsăriteni, nu departe de cel al Oltului, cu care este îngemănat la poalele Hășmașului și cu care își amestecă apele în bătrînul Istru, revărsîndu-se apoi în „Marea cea Mare“, șerpuieste nedecis, la început în frumoasa depresiune a Gheorghenilor, ca un pîriu, aparent neînsemnat, dar care a fost capabil să-și taie drum printre munți, defileul măreț dintre Toplița și Deda, despărțind Munții Călimani de cei ai Gurghiului. El își adună apele în această zonă, ca dintr-un adevărat „castel al apelor“ și își lărgeste apoi, treptat, albia și valea, își mărește debitul, dar se scurge cu ape tot mai line, așa cum este consemnat și în folclor: „Murăș, Murăș apă lină“, răzbind peste maluri sau numai scaldîndu-le, în pămînturile Cîmpiei Transilvane, ale Podișului Tîrnavelor, ca argintul viu de-a curmezișul întregii țări a Ardealului.

Iată, numai într-o succintă prezentare a acestei părți din valea Mureșului, utilizînd limbajul curent, întîlnim o mulțime de etnotoponime române, într-o succesiune firească. Toate sînt de origine traco-dacă sau latină: rîu, Mureș, izvor, Olt, Carpați, Istru, Transilvania, Tîrnavele, Ardeal, deci *oronime*, *hidronime*, toponime sau apelative: vale, mal, pîriu, țară; adverbul curmeziș etc. Unele dintre acestea nu necesită o prezentare prea detaliată, fiindu-le evidentă etimologia: vale, din lat. *valis*, utilizat spre a forma micro-etnotoponime, compuse de obicei ca: *Valea Largă*, *Valea Fratei*, *Valea Oltului*, *Valea Glodului*, *Valea Pădurii*, *Valea Surii*, *Valea Urișului*, *oiconime*, denumiri ale satelor din comuna Valea Largă, județul Mureș: *Valea*, sat în comuna Vărgata, toponim *oiconim* simplu: *Valea Seacă*, sat în comuna Rîciu, *Valea Ulieșului*, *Valea Sinmartinului*, *Valea Sinpetrului*, *Văleni*, sate în comuna Pogăceaua; *Valea*

Mare, sat în comuna Band; *Vălenii*, sat în comuna Acățari; *Vălișoara*, sat în comuna Singer; *Vălureni*, sat al comunei suburbane Cristești, toate din județul Mureș etc.

Deosebit de interesant este faptul că diversele etnotoponime se întâlnesc în tot spațiul geografic românesc. Așa, în cazul precedent, etnotoponime derivate din substantivul *vale*, întâlnim în toate județele țării, în toate ținuturile locuite de români.

Etnotoponimul *Finațe*, este frecvent ca oiconim: în județul Mureș pentru a forma etnotoponime compuse sau simple, ca denumiri ale satelor din comunele, Band, Iclânzul, Fărăgău, Gornești, Sărmașu, Tăureni, Cozma, frecvent întâlnite și în alte județe ca județul Bihor, Bistrița-Năsăud, folosit și ca apelativ. Etimologic provine de la lat. *fenum* care are semnificația de fin. În același mod este utilizat *fineață*, ca apelativ sau micro-etnotoponim provenit de la lat. *fenacium*, cu semnificația de fineață, fin, finațe etc.

Micro-etnotoponimul *groapă* (alb. gröpë), folosit pentru oiconime ca: *Groapa Rădăii*, sat în comuna Miheșul de Cîmpie, județul Mureș. Frecvent se folosește ca apelativ.

Etnotoponimul hidronim și oiconim *Dulcea*, provenit din lat. *dulcis*, cu semnificația de „dulce”, este folosit ca denumire pentru satul *Dulcea*, comuna Ibănești, județul Mureș, iar ca hidronim pentru denumirea unui pîriu în același perimetru.

Etnotoponimul hidronim *Pietroasa*, utilizat pentru a denumi un pîriu afluent al Gurghiului, tot în aria comunei Ibănești. Acesta provine din lat. *petra*, cu semnificația de piatră. Etnotoponimul *Dos*, are etimologia în lat. *dossum* (dorsum) și este utilizat, spre exemplu, ca oronim, în aria comunei Solovăstru, județul Mureș, într-o zonă cu versant opus soarelui, format cu prepoziția „în”: *În Dos*. Numeroase alte etnotoponime ca: *marginea* (lat. *margo-inis*), *arșița* (lat. *ardere*). *Sin'oară* (lat. *sinus*), *Saca* (lat. *siccus*, *Bătrâna* (lat. *betranus*), utilizate ca oronime și hidronime, completează aceste considerații preliminare.

În partea central-nordică a județului Mureș, pentru denumirea unor așezări omenesti se folosește determinativul enclitic „de Cîmpie”, respectiv la peste 30 de localități. Apreciem că aceste etnotoponime sînt mai vechi, ele fiind traduse ulterior de alogeni. Etimologic, lat. *campus*, semnifică șesul, cîmpia.

Hidronimul *Mureș*, ca și alte hidronime din țara noastră, își are proveniența din limba geto-dacă, transmis ca și altele direct din fondul indo-european, în dialectele daco-traco-ilirice, prin acela de „*Mariusus*”, precum „*Alutus*”, pentru riul Olt, „*Crisius*” pentru Crișuri, „*Samus*” pentru Someș, „*Tibiscus*” pentru Timiș, „*Porata*” pentru Prut etc.

În cadrul terminologiei orografice românești avem etnotoponimul oronim major *Carpați*, folosit încă din antichitate, de Ptolemeu. Acest oronim derivă din apelativul iliro-tracic, deci geto-dacic, corespunzător

or cuvîntului albanez „karpe“, care înseamnă stîncă. Se ştie, însă, că a existat şi o populaţie indo-europeană cunoscută sub numele de „carpi“.

Este frecvent folosit determinativul enclitic „de Pădure“, indicîndu-se astfel clar !peisajul geografic : *Săcalu de Pădure*, sat, com. Brîncove-neşti, *Idicel-Pădure*, idem, *Ibăneşti Pădure*, sat, com. Ibăneşti, *Orşova-Pădure*, *Singeru de Pădure*, *Valea-Pădurii*, *Sub Pădure*, *Dubiştea le Pădure*, *Pădurea*, *Pădureni* etc., toate sate în comune ale judeţului Mureş. Oiconimele derivă din lat. *padule*, cu această semnificaţie privitoare la pădure, ca vegetaţie. Etnotoponimul român *Fintina Babii*, oiconim pentru unul din satele comunei Pogăceaua, judeţul Mureş, provine din lat. *fontana*, semnificînd fîntînă, iar *baba* este de origine indo-europeană.

Asemenea, etnotoponimul *Ardeal*, de tipul major, care a suscitât totdeauna un interes deosebit cu privire la etimologie şi în privinţa utilizării lui, etnotoponim de mare importanţă în istoria poporului român, se ştie astăzi că derivă din radicalii indo-europeni „*ardhva*“, care înseamnă „înalt“, sau „*ardh*“, cu semnificaţia „ridicat“, existînd o mulţime de etnotoponime în aria toponimică indo-europeană, o întreagă familie ca : *Ardal* — în Iran, *Ardales* — în Spania, *Arderini* — în Irlanda, *Ardey* — deal în Germania, *Ardeni* — podiş în Franţa şi Belgia etc. Chiar în ţara noastră există vîrfurile *Ardeal* la sud-est de Sălişte, judeţul Sibiu, *Ardiţa* — deal în comuna Tereblecea Siret; *Ardeilor* — deal în perimetrul comunei Samarineşti judeţul Mehedinţi; *Arduş*, *Arduşat*, *Ardeuani* etc., etc.

Denumirea de *Ardeal* consemnată de maghiari în documente, apare numai după anul 1200, deci după 3 secole de la începerea penetraţiei lor spre această zonă, şi anume sub formele : „*Erdöelv*“, „*Erdelü*“, „*Erdölöel*“, „*Erdeel*“, „*Erdel*“, în anul 1390 şi foarte tîrziu ca „*Erdély*“; fapt care ilustrează împrumutarea termenului de la populaţia românească băştinaşă, termen adaptat într-un timp foarte îndelungat după „*erdö*“ şi „*elu*“ etc.

Bogăţa toponimică în bazinul superior şi mijlociu al văii Mureşului, implică cercetări interdisciplinare extinse, spre a aborda mai complex acest aspect deosebit de important în istoria şi continuitatea vieţii poporului român pe aceste meleaguri locuite milenii de români şi dintotdeauna de strămoşii lor.

Corelaţia dintre etnotoponimele române şi configuraţia geografică a teritoriului s-a dovedit indispensabilă pentru orientarea populaţiei în spaţiul geografic.

INTERDISCIPLINARY CONSIDERATION CONCERNING ETHNOTOPONYMS OF THE SUPERIOR AND MIDDLE VALLEY OF THE MURESH RIVER IN THE CONTEXT OF ITS GEOGRAPHICAL CONFIGURATION IN THE CARPATHIAN-DANUBIAN-PONTICAL SPACE

(Summary)

In the study about the origin of some Romanian ethnotoponymics in the region of the superior and middle basin of the Muresh valley, the author points out, on the basis of rich bibliographical documentation, the use of the terms of Indo-European, Thracian-Dacian and Latin origin, especially as major toponymics, or as micro-toponymics, by the native Romanian population, from times out of mind, for a better orientation in the frame of the geographical area.

In this context, ethnotoponymics with the etymology in Latin : *vallis, fenacium, dulcis, petra, dossum, margo-inis, ardere, betranus, campus, padule, fontana* ; in the Indo-European stock as „Marisius“, „Ardeal“ ; Illyric-Thracian-Dacian for the major name of mountain „Carpați“ etc., are commeted upon.

We must notice the multitude of such ethnotoponymics, similar in the whole country, and in the whole geographical area, inhabited by the Romanians ; and this fact certifies in a special way, the stability, and the continuity of our people, from thousands of years, on these ancient realms.

Bibliografie selectivă

1. Al. Graur, *Nume de locuri*, 1962.
2. I. Iordan, P. Gâtescu, D. I. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, 1974.
3. D. Loșonți, *Toponime românești, provenite din apelative pentru acțiunea de „înălțime”, „ridicătură”, în Limba română*, 28/1979.
4. D. Loșonți, *Toponime ...*, în *Cercetări de lingvistică*, 23/1978; 24/1979;
5. O. Mândruț și colab., *Toponimia geografică mărturie...*, în *Ziridava*, 11/1979.
6. V. Mihăilescu, *Materiale pentru un dicționar...*, în *Natura*, 20/1968.
7. Al. Obreja, *Dicționarul geografic al județului Iași*, 1979.
8. J. L. Plic, *Zur rumanisch-ungarischen Streitfrage*, Lipsca, 1866.
9. C. M. Ștefănescu, *Considerații asupra toponimului „Ardeal”, în Natura*, 20/1968.
10. D. Tudor, *Orașe, țiguri și sate în Dacia romană*, 1968.
11. V. Tufescu, *Nume populare pentru regiuni geografice din România*, în *Studii și cercetări de geologie, geofizică și geografie*, 24/2/1977.
12. *Monografia geografică a R.P.R.*, I, 1960.
13. *Geografia României*, București, 1984.
14. *Enciclopedia geografică a României*, București, 1982.
15. *Marele dicționar geografic al României*, I, S.G.R., București, 1893.
16. V. Tufescu, *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, 1975.

ETNOTOPONIMELE MĂGURĂ ȘI CETATE

ALEXANDRU TOȘA

Ontia (esența), *ontosul* (realul) trebuie să prezideze în cercetarea toponimiei, în relație cu istoria și geografia patriei, pentru a susține bine coloanele edificiului spiritualității românești: autohtonă, unitate, continuitate. Abordarea ontologică ține de însăși natura toponimiei, sistem de semne ale *locurilor reale*, nu ale locului în genere, ale spațiului, ale locurilor unui neam. În volumul al II-lea (1979), din „Voievodatul Transilvaniei”, Ștefan Pascu scrie: „*Argumentul etnotoponimic: Realitatea era și mai pregnantă decât datele cunoscute*”, iar în volumul al III-lea, 1986, enunță principiul: „Toponomastica, document cu caracter lingvistic, dar și istoric, mai veche decât mențiunea documentară (mijlocul sec. XI)^{1,2}, principiu de cercetare a *documentului atestării toponimice în raport cu documentul atestării scrise* (de cancelaria imperială), formulat de Leibnitz în termenii: „Limbile fiind în genere *cele mai vechi monumente ale popoarelor, anterioare scrierii și artelor*, le marchează cel mai bine *originea înrudirilor și migrațiunilor* (les langues en général étant les plus anciens monuments des peuples, avant l'écriture et les artes, en marquant le mieux l'origine des cognations et migrations)³”

Numele Măgură (și derivatele) îl poartă 45 de sate românești, iar numele Cetate (și derivatele), 29 de sate. Repartiția teritorială a aceluiași

1. Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, II, Cluj-Napoca, 1979, p. 457: „Argumentul etnotoponimic”, p. 469 „Argumentul onomastic sau antropomorfic”, p. 473: „Argumentul toponimic”, p. 487: „Măgură”, p. 83: „Măgulea”, cercetînd toponimele Măgură și Cetate din teritoriul României, dezvelim o parte din adevărul despre „Geografia dacică — vatră a permanenței românești”: Valeriu Nițu, Traian Vedinaș, *Timotei Cipariu, arhetipuri ale permanenței românești*, Cluj-Napoca, 1988, p. 106.
2. Ștefan Pascu, op. cit., III, 1986, p. 494: cercetarea toponimelor Măgură și Cetate aruncă o lumină nouă asupra unei părți din bastionul defensiv, de fortificații (naturale sau construite) care și-a dovedit eficiența în lupta de apărare a ființei neamului românesc, ca în exemplul rețelei de sate românești din Cetea Apusenilor în vremea lui Avram Iancu: Ion Ranca, Valeriu Nițu, *Avram Iancu, documente și bibliografie*, București, 1974, p. 125 și urm.
3. God. Duil. Leibnitii, *Opera philosophica quae existent, latina, gallica, germanica, omnia*. Edita recognovit e temporum rationibus disposita pluribus ineditis auxit introductione critica atque indicibus intruxit Joannes Eduardus Erdmann. Berolini, Sumtibus G. Eichleri, Pars prior, MDCCCXL, p. 301.

toponim *Măgură* sau *Cetate* în locuri și graiuri deosebite, la comunități sătești diferite, care nu întotdeauna știu unele de altele (ca să se influențeze reciproc în adoptarea toponimului), este expresia *ontologică* a principiului *identității*. *Măgură* din Transilvania, *Măgură* din Muntenia, *Măgură* din Moldova, *Măgură* din Banat, *Măgură* din Dobrogea, *Măgură* din Maramureș, ca și *Cetate* din diverse provincii românești, reprezintă, conform principiului identității, un „*ACELAȘI*” și „*ALTUL*” care, deși sînt *DIFERIȚI* sînt *IDENTICI*”⁴ Noi am accentua : deși sînt *IDENTICI*, sînt și *DIFERIȚI*, fapt cu implicații profunde, care a scăpat adesea cercetării.

Cercetarea are o importanță covârșitoare pentru schimbarea opției în cercetarea toponimiei, în lingvistică: de la *toponimul-semn*, la *toponimul-semn al locului real* (din pămîntul patriei), de la *toponimul-același*, la *toponimul-același și altul* (în alt loc al pămîntului patriei). Cei cărora le-a scăpat această nuanță au considerat inutilă și ineficientă toponimia pentru istoria țării. S-a alunecat, poate fără voia cercetătorului, în plan pur lingvistic, din planul mesajului profund istoric al toponimiei: s-a gîndit numai *toponimul-semn*, semn al unui loc oarecare, în genere, al spațiului, cu determinări geometrice, *semn golit de locul real, concret desemnat, cu determinări umane, etnice, istorice, geografice*, loc care este mereu *altul* în *Măgură*; *unul* în Dobrogea, *altul* în Transilvania, *altul* în Moldova, *altul* în Maramureș, *altul* în Banat, *altul* în Muntenia, formînd o rețea de repere ale solului ancestral. Noul pe care îl aduce prezentul studiu în abordarea temei, în optica interpretării, este trecerea de la *forma goală* de conținut a tautologiei toponimice, la *umplerea formei tautologice toponimice* (de exemplu, *Măgură* sau *Cetate* în diverse regiuni) cu *locul real*; în alți termeni : trecerea de la monovalentul *ACELAȘI* (același toponim îl întîlnim în diverse județe ale țării...), la *bivalența ACELAȘI și totuși ALTUL*, la gîndirea completă a principiului identității (același toponim îl întîlnim în diverse județe ale țării, dar nu în toate desemnează un singur punct de pe toată harta țării, din Muntenia de exemplu, ci o rețea de puncte, de exemplu și din Transilvania, argument că peste tot unde se găsește e semn al existenței istorice a neamului românesc ; nuanța nu are importanța *ONTIEI*). Toponimia românească este o oglindă a geografiei și istoriei patriei românilor. Golirea toponimiei românești de sistemul ei de referință, geografia și istoria României, conduce la o cunoaștere sterilă : „Cînd gîndirea n-are nici un conținut concret, ci se mișcă doar prin intermediul semnelor (n.n. — *le signe linguistique, le signifié, le signifiant*), identitatea, ca tautologie, este o *formă goală*, o schemă, o axiomă, o expresie structurală a gîndirii. Dar ea poate îmbrăca și sensuri concrete și atunci ea devine expresia unei *cunoașteri reale*, așa cum am văzut că a conceput-o Aristotel, cum a idealizat-o Hegel și cum a

4. V. Stancovici, *Filosofia integrării*, București, 1980, p. 42.

materializat-o Marx⁴⁵. Evaziunea din *topos* în *logos*, din *loc* în *semn*, deși pare o nuanță insesizabilă și insignifiantă, e o mare eroare în cazul cercetării toponimiei. Scopul cercetării toponimiei nu poate fi identic cu scopul cercetării lingvistice în general: căutându-și obiectul, lingvistica l-a găsit în sistemul de semne (prin Ferdinand de Saussure, cel mai mare lingvist al lumii, prin celebrul său *Cours de linguistique générale*), dar căutându-și obiectul, toponimia lingvistică a exclus *locul real* și a menținut numai *semnul* (de exemplu, *Măgură* sau *Cetate*). Or, pentru *istorie* și *neam*, pentru *patrie*, tocmai acest *LOC* interesează. Cercetarea toponimică trebuie să identifice *sistemul de locuri* acoperite de *sistemul de semne toponimice* ale unei etnii, ale unui neam.

În semantemul și formatul toponimelor *Măgură* și *Cetate* sînt transparente la semnificație apelativele *măgură* și *cetate*, care își intersectează sferele de înțelesuri, prin sinonimie parțială, în pleremul „fortificație”, definit prin sensul militar: „lucrare permanentă de apărare, construită din piatră, pămînt, făcută cu scopul întăririi unei poziții, a unei localități”⁴⁶. Apelativul „*măgură*” e un cuvînt autohton: *autohton* are sensul etimologic „ca ieșit din pămînt”, gr. *auto* „însuși” + gr. *chton* „pămînt, țară”, cuvîntul *măgură* vine din vechime, prin limba veche, vorbită de oamenii acestui pămînt și denumeste entitatea: „ridicătură artificială de pămînt, rotundă, din vremi preistorice”⁴⁷. Apelativul *cetate* e de origine latină: lat. *civitas*, *-atis*. Împreună, *măgură* și *cetate* formează o pereche *daco-română* de cuvinte pentru obiectul „fortificație”. Devenind toponime, *măgură*, — *Măgură* și *cetate* — *Cetate*, cu răspîndire teritorială într-o rețea întinsă peste toată suprafața țării, aceste mo-

5. *Ibidem*.

6. Vasile Breban, *Dicționar general al limbii române*, București, 1987, p. 384, 604, 163; p. 606: „*măgură*, *măguri*, s.f. Cuv. autohton”.

7. I. I. Russu, *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic și componența latino-romanică*, București, 1981, p. 348; „(93) *măgură* (var. *măgulă*) s.f. (pl. *măguri*, *măgure*) 1) „movilă, delușor izolat, colibă („terte; Berg, Anhöhe Hügel”). 2) „Tumulus (ridicătură artificială de pămînt, rotundă, din vremuri preistorice)” („éminence, colline; Anhöhe, (Grab) Hügel”) ... Împr. din rom.: nume de locuri *Măgura*, *Măgurica*, (Serbia, Rutenia, Slovacia, nordul Ungariei etc.; ... pol. *măgura*, urc. *magura*, *makura* „munte înalt”, slovac *magura*, morav *magora*, ceh *mahura*”. Apelativul *măgură* și toponimul *Măgură* sînt — din perspectiva geografiei lingvistice — repere ale spațiului dacic, getic, trac și indo-european, repere concentrice, spațiul dacic fiind cercul intim, cel din interior, cel mai restrîns: dacii, albanezii și slavii (polonezii, ucrainenii, slovaci, cehii care folosesc apelativul *măgură*) sînt neamuri indo-europene: Lucia Wald, Dan Slușanschi, în colaborare cu Francisca Băltăceanu, *Introducere în studiul limbii și culturii indo-europene*, București, 1987, p. 105—118; „Traco-dacii și idiomurile lor”, p. 113—115: limba albaneză; p. 62—76: „Populațiile și limbile slave”. A. Rosetti, *État actuel des études de linguistique balkanique en Roumanie*, „Mélanges linguistiques”, București, 1977, p. 186: „*măgură* s.f. éminence, colline; tumulus” alb, *măgulă* s.f. *Hügel*”, p. 185—186: „Ces mots remontent, sans doutes à deux dialectes du thrace” (s.n.); Romulus Vulcănescu, *Dicționar de etnologie*, București, 1979, p. 50; „AUTOHTON ... în vechea greacă — ceea ce este ca „ieșit din pămînt”.

neme se constituie într-un veritabil „corpus inscriptionum daciarum” și „corpus inscriptionum latinarum” toponimic (transmis oral, de către un întreg neam), un corpus de inscripții toponimice despre sistemul vechi de fortificații ale pământului României.⁸ Dicționarul tezaur al limbii române (DLR), dicționarul general al Academiei, dă, pentru etimologia cuvântului *măgură*, comparația cu albanezul *magullë* și înre-gi trează patru variante ale semnificativului (complexului sonor): *măgulă*, *măgula*, *măguliță*, *măgură*. Forma cea mai răspândită e *măgură* pentru care DLR dă sensurile: „(1) munte mai mic sau deal înalt, izolat în șes, cu culmea ușor ondulată și de obicei împădurit; deal nu prea înalt și rotund (de forma căciulii); ridicătură mai mică decât dealul, colină; vîrf de munte sau deal bine împădurit, loc ridicat pe dealuri ..., pădure situată pe un loc înalt; (2) movilă ... (de 3-5 m) ridicată de mîna omului în preajma fîntînilor, a drumurilor; tumul funerar ...; regional și în sintagmele *măgură împietrită*, *măgură cu piatră* ... semn de hotar între două proprietăți”. Bastionul defensiv geto-dacic la scara întregii țări, format inițial din rețeaua de fortificații ce aparținuseră triburilor (*Măguri* mici, din pămînt) și uniunilor de triburi (*Măguri* mari, din pămînt și piatră), apoi din vastul sistem defensiv pan-dacic al statului lui Burebista și Decebal (*Măguri* cu circumferința vastă, construită din piatră, cu zid specific dacic) a cuprins în centru cetatea de scaun din Munții Orăștiei, Sarmizegetusa Regia, și apoi, în cercuri succesive, cu raze tropire, prin oastea cea mare a țării prin lupta întregului popor, pentru tot mai mari, punctele de rezistență ale întregului neam, în caz de co-apărarea ființei etniei, fulgerător anunțată într-o noapte prin „flăcări pe culmi”, prin „flăcări pe *Măguri*”, din loc în loc, din pisc în pisc, din munte în munte, din deal în deal, din sat în sat, din colină în colină, pentru a se mobiliza cu un singur trup și o singură voință întru apărare, pămîntului strămoșesc. Sistemul defensiv geto-dacic e pus în evidență (parțial, dar sigur) de săpăturile arheologice efectuate (pînă acum) la: „Angheluș (Covasna), Arden (Hunedoara), Arpașu de Sus (Sibiu), Barboși (Galați), Bănița (Hunedoara), Berindia (Arad), Bernadea (Mureș), Bixad (Covasna), Bitca Doamnei (Neamț), Blidaru (Hunedoara), Bradu (Bacău), Breaza (Brașov), Bretea Mureșeană (Hunedoara), Bizdina (Dolj), Bunești (Vaslui), Cașinu Mic (Covasna), Căpilna (Alba), Căpilnaș (Arad),

8. Ilie Ceausescu, *La guerre du peuple tout entier pour la défense de la patrie chez les roumains. Depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, Bucarest, 1982, p. 15; „șes, sol ancestral”, „*Montagnes et collins, forêts, vallées et plaines ont constitué dans leur ensemble de vraies forteresses, d'imprenables points de résistance*” (s.n. p. 15); „I. *Racines historiques, millénaires*” (s.n.), de la lupte du peuple tout entier chez les Romains” (p. 15). Ilie Ceausescu, *Transilvania, străvechi pămînt românesc*, București, 1988, p. 146; „Dintotdeauna, românii au trăit și muncit, au creat și luptat pentru libertate, unitate și dezvoltare, în vatra lor strămoșească — Dacia marelui rege Burebista” (s.n.)
9. *Dicționarul limbii române (DLR)*, Serie nouă Tomul VI, Fascicula a 3-a, MASCAT — MĂMAIȚĂ, București, 1966, p. 220—223.

Cernatu (Covasna), Cetățeni (Argeș), Cimpuri Surduc (Cetățuie, Hunedoara), Cindești (Vrancea), Cîrlomănești (Buzău), Clit (Arad), Costești (Hunedoara), Coțofenii din Dos (Dolj), Covasna, Cristur (Covasna), Cozla (Neamț), Cucuiș (Hunedoara), Cugir (Alba), Deva (Hunedoara), Divici (Caraș-Severin), Filiași (Covasna), Ghindari (Mureș), Grădiștea (Vilcea), Grădiștea Muncelului (Hunedoara), Jigodin (Harghita), Marca (Sălaj), Medișorul Mare (Covasna), Minăstioara (Vrancea), Ocnîța (Vilcea), Oodorheiu Secuiesc (Harghita), Pecica (Arad), Pescari (Mehedinți), Piatra Craivii (Alba), Piatra Roșie (Hunedoara), Piatra Șoimului (Neamț), Piscu-Crășani (Ialomița), Poian (Covasna), Poiana (Galați), Volovragi (Gorj), Popești (Giurgiu), Porumbenii Mari (Harghita), Racoș (Brașov), Racu (Harghita), Rîșnov (Brașov), Săcălășău Nou (Bihor), Sărătel (Bistrița-Năsăud), Sighișoara (Mureș), Socu-Bărbătești (Gorj), Satu-Nou (Constanța), Săvirșin (Arad), Stenca-Liubcova și Stenca-Gornea (Mehedinți), Secuieni (Bihor), Șeica Mică (Sibiu), Șimleu Silvaniei (Sălaj), Tășnad (Bihor), Teliu (Brașov), Tinosu (Prahova), Tisești (Bacău), Tilișca (Sibiu), Vărădia (Caraș-Severin), Vlădiceasca (Ialomița), Zetea (Harghita),¹⁰ Indicele din *Getica* lui Vasile Pârvan corelează toponimul *Măgură* cu cetatea dacică de la Moigrad, județul Sălaj, iar toponimul *Cetate* cu cetatea dacică *Cetatea Bihariei*". „Așezărie din Dacia dintre 1000 și 3000 a. Chr. sînt de două feluri: *c e t ă ț i* — așezate pe înălțimi sau pe poziții bine întărite de la natură prin cursuri de apă ori prin vâlcele largi — și *s a t e*".¹² Însemnări de detaliu privind corelația dintre toponimul *Măgură*, *fortăreața dacică* și *cetate romană*, în cazul special menționat în *Getica* lui Pârvan, găsim la T. Cipariu: „În partea de răsărit-miazăzi a Sălajului, sub poalele Meseșului, spre o vale strîmtă și romantică, se extinde *comuna română Moigrad* în depărtare (de) 1/2 oră de Zalău. Deasupra comunei, în partea de răsărit, se ridică promontoriul *Măgura*. Constatăm de către miazăzi a *Măgurei* și părțile Meseșului din apropierea *Măgurei* se numește Pomet. *Măgura*. Pometul și /în/ jurul Moigradului sînt *locul unei foste colonii romane*, care după scrutările arheologice și istorice s-ar fi numit *Porolissum* (...). Pe virful *M ă g u r e i* se extinde un șes, unde se crede a fi fost o *fortăreață dacică*. Romanii lui Traian *nimicînd această cetate*, pre ruinele ei, pre Pomet (*Măgura*) și (în) jur, au pus fundamentul coloniei *Porolissum*".¹³ Destinul substituirii fortificației dacice prin fortificație romană și al toponimului dacic prin toponim latin îl vor fi cunoscut și alte cetăți-măguri din sistemul defensiv geto-dacic, burebistan, plămădit odată cu etnia autohtonă, aborigenă, în vatra carpato-danubiano-pontică. La Vasile Pârvan găsim explicație pen-

10. Liviu Mărghitan, *Decebal*, București, 1987, p. 74—74.

11. Vasile Pârvan, *Getica, o protoistorie a Daciei*, București, 1982, p. 472, 483.

12. Vasile Pârvan, *Dacia, Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene*, București, 1972, p. 77.

13. T. Cipariu, *Archeologicu*, în *Archivul pentru filologia și istoria*, 1870, nr. XXXII (5 februarie), p. 638.

tru inexistența toponimului autohton (dacic) în autorii antici, de pildă, la Herodot. Autorii greci și-au înregistrat toponimele lor, grecești, și de pe teritoriul dacic, greaca fiind limbă a „diplomației” timpului, a politicii polisurilor, a cuceritorilor, stăpînitorilor, nu a autohtonilor, înformatorii lui Herodot, de pildă, erau greco-sciți și nu i-au furnizat numiri ale *etniei getice*, ci ale stăpînitorilor politici: „Este evident că înformatorii greco-sciți ai lui Herodot nu erau în măsură să cunoască la Olbia *realitatea lucrurilor din regiunea getică* ... La Olbia, Herodot nu putea să afle decît un singur lucru: că toate ținuturile erau și la vest de Tyras, pînă la Dunăre, scitice. Ceea ce era perfect adevărat din punct de vedere politic, dar *fals* din punct de vedere etnografic”¹⁴. *Etnografic*, neamul care a creat microtoponimia, mezotoponimia și macrotoponimia din Dacia a fost neamul indo-european al traco-geto-dacilor, *politic*, neamurile care au înregistrat primele în scris unele toponime pe teritoriul Daciei au fost dintre cele care au venit cu oștiri, de au cerut pămînt și apă, neamuri cotropitoare, contopite însă cu vremea, cu toponimele și cu hidronimele lor cu tot, prin asimilare etno-lingvistică, în puterea demografică a autohtoniei, suverană în unitate, originalitate și dăinuire ca puterea Dunării, a Mării Negre și a Carpaților, reperele existențiale ancestrale. Nu avem date, ani și zile, la care s-a născut apelativul *Măgură* sau *Cetate*, nici la care s-au transformat în toponimele *Măgură* și *Cetate*, în cutare sat sau loc, dar e de presupus că ambele pot avea vechimea substratului dacic al limbii române. Termenul *Măgură* face parte din *substratul dacic*, iar toponimul *Cetate* face parte din *stratul latin* al limbii române. În prima încrucișare lingvistică dintre latină și limba dacilor), în a doua încrucișare lingvistică (dintre daco-romană și slava veche) și în contactul limbii române cu alte limbi s-au sedimentat în structura ei etimologică *patru straturi deosebite ca vechime*, care nu exceptează regimul toponimelor *substratul dacic* (îndeosebi între secolele II î.e.n. — II e.n.), *stratul latin* (îndeosebi între secolele II—III e.n.), *superstratul slav vechi* (după secolul VI e.n.), *adstratul împrumuturilor* din limbile popoarelor vecine: greacă, turcă, bulgară, sîrbă, maghiară, cehă, polonă, rusă, ucrainiană, (îndeosebi după secolul X e.n.), ca și împrumuturile prin filieră culturală (termeni științifici și tehnici, termeni culturali, neologisme), din limbile moderne: franceză (proporție mare: 80% în dicționar, în vocabularul pasiv), engleză, germană, rusă, italiană, latină literară, spaniolă, arabă (parte din termenii internaționali, identici în semnificat și în semnificat, în grafie, mai puțin în fonie). Ca urmare, toponimul *Măgură*, și *Cetate*, ca semne lingvistice (*les signes linguistiques*) din substratul dacic și stratul latin, sînt argumente ale continuității neamului românesc și a limbii române, în spațiul strămoșesc, din antichitate pînă astăzi, cînd le regăsim ca nume de sate și locuri pe întregul cuprins al României; așa cum, în toponimia Franței de azi s-au păstrat toponime din *substratul galic* și din *stratul latin* al limbii franceze, înfruntînd secolele, din antichitate pînă în secolul XX.

(Albert Dauzat), în condiții comparabile cu continuitatea *substratului dacic* și al *stratului latin* al limbii române, în vatra multimilenară. Păștrîndu-se două mii de ani (și mai mult) toponimele galice (autohtone) în Franța (și în alte țări, de pildă toponimele trace în Bulgaria) nu vedem de ce ar fi exclusă posibilitatea păstrării toponimelor *dacice* și a celor *latine* la generațiile a căror atestare arheologică neîntreruptă pe teritoriul României e dovedită succesiv și cert. Evident, unele *Măguri* și *Cetăți*, pot fi de dată recentă, ca urmare a funcționalității încă vii a apelativelor *măgură* și *cetate* în limba română, Mentalitatea toponimică greco-scitică de care amintește Vasile Pârvan, a stăpînitorului politic față de toponimia etniei stăpînite, explică bine de ce toponimia românească de substrat și toponimia românească de strat nu e înregistrată în scris din antichitate pînă în Evul Mediu: scrisul l-au cultivat străinii, stăpînitorii politici, multă vreme (pînă la apariția scrisului în limbile naționale europene, singurele limbi considerate demne de a purta haina scrisului, haina sacră, erau limbile „sfinte”; ebraica, greaca, latina); autohtonii (românii) au cultivat, nu scrisul, ci pămîntul. Iar toponimele, această carte de aur scrisă de neamul românesc pe pămîntul țării, s-au născut din nevoia denumirii pămîntului cultivat, nu din nevoia atestării scrise a stăpînirii politice, pe hărți și în documente de cancelarie (nevoie agitată în Europa abia prin sec. al XVIII-lea). Aceași mentalitate toponimică greco-scitică de care amintește Vasile Pârvan și care disociază *politicul* de *etnografic*, a funcționat și din Evul Mediu pînă în contemporaneitate, îndeosebi în Transilvania; așa se explică *existența pe teren, în limba română*, a unor toponime ca *Măgură* sau *Cetate*, *Valea Cetății* și *inexistența lor în cărți de toponimie special consacrate unei zone* în care sătenii români le foloseau „de cînd lumea”¹⁵ Microtoponimia (nu mezo-toponimia, nici macro-toponimia) își așteaptă încă înregistrarea pe teren la scara întregii țări, a tuturor satelor: „socotind că numărul satelor românești de pe întreg cuprinsul țării este de peste zece mii, iar numărul toponimelor din perimetrul extravilan al unui

14. Vasile Pârvan, *Dacia, op. cit.*, p. 86.

15. Szabo T. Attila, *Kalotaszeg helynevei (Toponimele districtului Călata)*, Cluj, 1942, altfel model de rigoare metodologică; Al. Toșa, *Toponimia satului Păniceni* (județul Cluj), în *Philologica*, II (1972), p. 85; „*Vale Cetăți (77)*, curge pe direcția sud-nord, printre dealuri împădurite, stîmcoase și se varsă în *Luncă*, după ce înconjoară briul unui deal numit *Cetate* (care aparține satului vecin, Bedeci), acoperit astăzi de molizi”; satul *Păniceni* e cu populație 100% românească și se înscrie în orizontul obiectului cercetării savantului clujean Szabo T. Attila din 1942, în „districtul Călata” și, ca urmare, toponimele *Cetate*, *Valea Cetății* făceau parte din „Toponimele districtului Călata”, însă cartea din 1942 nu le conține ...; satele românești din districtul Călata, din fostul voievodat al lui Gelu, pot fi foarte vechi, întrucît viețuirea umană e atestată arheologic din neolitic, chiar în *aria satului Păniceni*: „Prezența omului în *Podișul Huedin — Păniceni* este certă din neolitic” (Universitatea din București, Institutul de Geografie, *Geografia României, III, Carpații Românești și Depresiunea Transilvanici*, București, 1987, p. 515.

sat este de circa 100 (mult mai multe în satele de deal și de munte, mult mai puține în satele de șes și de cîmpie), atunci se poate ușor imagina *uriașa plasă, de ochiuri semantice așezată în rețele pe toată suprafața României, pe întregul relief al Carpaților*, sub forma substantivelor proprii românești de locuri și de apă, de ordinul sutelor de mii. *Adevărata arhivă lingvistică a țării este un tezaur onomastic care urcă din vechime, prin viu grai*, odată cu M I O R I Ț A¹⁶.

Numărul toponimelor *Măgură* și *Cetate* răspîndite în spațiul geografic locuit de poporul român e impresionant, enumerarea lor, depășind dimensiunile unui studiu¹⁷. În lucrarea de față circumscriem numai inventarul toponimic al oiconimelor *Măgură* și *Cetate* (*oiconime* = nume de sate, nume de așezări omenești), nume de sate românești cu populație în viață astăzi, cu cod poștal încă în vigoare, deci nume de sate localităților din R⁺, București, 1974), deci nume de sate nedispărute, nedispărute, deși toponimul care le desemnează e dacic și roman (latin), vechi de două mii de ani;

Toponimul *MĂGURĂ*: 3395 *Măgură* (Bucium, jud. Alba), 3318 *Măgură* (Galda de Jos, jud. Alba), 5511 *Măgură* (jud. Bacău), 2230 *Măgură* (judetul Brașov), 3633 *Măgură* (jud. Bihor), 5129 *Măgura* (jud. Buzău), 1673 *Măgura* (jud. Covasna), 8752 *Măgura* (jud. Constanța), 0282 *Măgura* (Bezdead, jud. Dîmbovița), 0178 *Măgura* (Hulubești, jud. Dîmbovița), 0515 *Măgura* (Periești, jud. Olt), 0546 *Măgura* (Tătulești, jud. Olt), 2138 *Măgura* (jud. Prahova), 4678 *Măgura* (jud. Sălaj), 5894 *Măgura* (jud. Suceava), 0732 *Măgura* (jud. Teleorman), 1023 *Măgura* (jud. Vâlcea), 5330 *Măgura* (jud. Vrancea), 0687 *Măgura cu Liliac* (jud. Teleorman), 3359 *Măgura Jerii* (jud. Cluj), 4543 *Măgura Ilvei* (jud. Bistrița-Năsăud), 2727 *Măgura Toplița* (jud. Hunedoara), 4423 *Măgurele* (jud. Bistrița-Năsăud), 7 *Măgurele* (București), 1598 *Măgurele* (jud. Mehedinți), 8896 *Măgurele* (jud. Tulcea), 2129 *Măgurele* (jud. Prahova), 6171 *Măgureni* (jud. Brașov), 1602 *Măgureni* (jud. Hunedoara), 8265 *Măgureni* (jud. Ilfov), 4844 *Măgureni* (jud. Maramureș), 2161 *Măgureni* (jud. Prahova), 0924 *Măgureni* (jud. Vâlcea), 3446 *Măguri* (jud. Cluj), 1810 *Măguri* (jud. Timiș), 3445 *Măguri Răcătau* (jud. Cluj), *Măguricea* (jud. Buzău), *Coasta Măgurii* 6760 (jud. Iași), 5331 *După Măgură* (jud. Vrancea), 0512 *Optași-Măgură*, (jud. Olt), 4775 *Poiana Măgura* (jud. Sălaj), 0750 *Turnu Măgurele* (jud. Teleorman), 0486 *Valea Măgurei* (jud. Argeș), 5371 *Vitâneștii de sub Măgură* (jud. Vrancea), 2847 *Măgulicea* (Virfurile, jud. Arad).

16. Alexandru Toșa, *Elemente de morfologie*, București, 1983, p. 38.

17. Pentru estimare, cf. harta „Apelativul toponim Măgură” din capitolul „Geografia istorică și toponimie geografică” (Dimitrie Oancea), în *Geografia României*, II, București, 1984, p. 37; George Ioan Lahovari etc., *Marele dicționar geografic al României, alcătuit și prelucrat după dicționarele parțiale pe județe*, București, Socec, II, fasc. I, 1899, p. 341—343. *Cetate*; IV, fasc. I, 1901, p. 259—267; *Măgură*.

Toponimul *CETATE*: 1287 *Cetate* (jud. Dolj), 4465 *Cetate* (jud. Bistrița-Năsăud), 8668 *Cetatea* (jud. Constanța), 1887 *Cetatea* (jud. Korj), 8376 *Cetatea* (jud. Ilfov), 0685 *Cetatea* (jud. Teleorman), 3959 *Cetatea Ardud Halta* (jud. Satu-Mare), 3195 *Cetatea de Baltă* (jud. Alba), 8357 *Cetatea Veche* (jud. Ilfov), 2912 *Cetatea Veche Haltă* (jud. Arad), 0910 *Cetățeaua* (jud. Vâlcea), 4851 *Cetățele* (jud. Maramureș), 5483 *Cetățuia* (jud. Dimbovița), 1155 *Cetățuia* (Vela, jud. Dolj), 1241 *Cetățuia* (jud. Dolj, Cioroiaș), 4117 *Cetățuia* (jud. Harghita), 8389 *Cetățuia* (jud. Ilfov), 6428 *Cetățuia* (jud. Vaslui), 8890 *Cetățuia* (jud. Tulcea), 1945 *Cetățuia Haltă* (jud. Timiș), 4341 *Cîmpul Cetății* (jud. Mureș), 6620 *Lunca Cetățuii* (jud. Iași), 6619 *Poiana cu Cetate* (jud. Iași), 2660 *Subcetate* (jud. Hunedoara), 4218 *Subcetate* (jud. Harghita), 4166 *Sub Cetate* (Zetea, jud. Harghita), 4781 *Sub Cetate* (jud. Sălaj), 0442 *Valea Cetățuia* (jud. Argeș), Sondînd în adîncimea cercetării, de la aceste toponime-oiconime, pe care le putem considera mezo-toponime (toponime le mărime *mișlocie*, intermediare între numele de orașe, munți, riuri, și numele de dealuri, val, fețe de dealuri, pîrîuri, mici depresiuni din hotarul unui sat) pînă la micro-toponimie, se deschide perspectiva unui vast șantier toponimic și arheologic privind sistemul de fortificații daco-romane. Ar fi de real interes științific național cunoașterea microtoponimiei din cele 74 de sate numite *Măgură* și *Cetate*. S-ar putea concepe 45 de viitoare studii despre vatra toponimică dacică (*Măgură*) și 29 de studii despre vetrele de fortificație romană din România. S-ar putea aduna, în viitor, material pentru o unică și unitară monografie despre bastionul de fortificații marcate de microtoponimele daco-romane.

Toponimele-oiconime *Măgură* și *Cetate*, formate din apelativele *măgură* (dacic) și *cetate* (latin), pot fi considerate monumente istorice, dacice și romane, cele mai vechi monumente de limbă română vie, vorbită neîntrerupt prin generații, în 74 de sate existente astăzi pe teritoriul României: nici o generație nu a amuțit; au amuțit, din cînd în cînd, numai documentele istorice, atestările scrise, datorită vitregiei vremurilor în vatra Daciei. Toponimele *Măgură* și *Cetate* sînt două subsisteme de repere daco-romane care atestă *autohtonía*, *unitatea* și *continuitatea neamului românesc*.

În acord cu sensul termenului *etnotoponimie*, oiconimele *Măgură* și *Cetate*, exprimînd originea daco-romană a etniei românești, sînt *etnotoponime*.

ETHNOTOPONYMES MĂGURĂ ET CETATE

(Résumé)

Măgură et *Cetate* sont *ethnotoponymes* à la signification de *l'ethnotoponymie*. Le village et l'oïconime (le nom de village) *Măgură* existe en Roumanie d'aujourd'hui: en *Transilvania* (département de *Brașov, Alba, Bihor, Bistrița-Năsăud, Cluj, Covasna, Hunedoara, Sălaj*), en *Moldova* (département de *Bacău, Buzău, Iași, Suceava, Vrancea*), en *Muntenia* (département de *Dimbovița, Argeș, Mehedinți, Olt, Prahova, Teleorman, Vâlcea*), en *Banat* (département de *Timiș, Arad*), en *Dobrogea* (département de *Constanța, Tulcea*) et en *Maramureș* (département de *Maramureș*). Aussi le village et l'oïconime *Cetate* vit: en *Transilvania* (département de *Bistrița-Năsăud, Alba, Harghita, Mureș, Hunedoara, Sălaj*), en *Moldova* (département de *Vaslui, Iași*), en *Muntenia* (département de *Dimbovița, Argeș, Dolj, Gorj, Ilfov, Teleorman, Vâlcea*), en *Banat* (département de *Timiș, Arad*), en *Maramureș* (département de *Satu-Mare* et *Maramureș*), en *Dobrogea* (département de *Constanța* et *Tulcea*). *Măgură* = *măgură*, le mot autochtone, „tumulus, colline, éminence”; *Cetate* = *cetate*, lat. *civitas*, -atis, „cité”- „forteresse”, *Mediante civitate principia fundantur in re*; pour l'intermède du social la vérité est fondée dans la chose: pour l'intermède des ethnotoponymes *Măgură* et *Cetate* — les faites sociales — la vérité de l'autochtonie, de l'unité et de la continuité du peuple roumain dans le sol ancestral, *DACIA*, s'est fondée — à nouveau — en *ontia* (l'essence), en *ontos* (le réel).

CITEVA DENUMIRI TOPONIMICE SPECIFICE LOCALITĂȚII MINTIU (Județul Bistrița-Năsăud)

IRONIM MARȚIAN

Localitatea Mintiu, județul Bistrița-Năsăud, este așezată pe malul stîng al Someșului Mare, aproximativ la egală distanță (cca 8 km) de Mocod, drumul ce leagă fosta localitate grănicerească de Cepari prin Nimigea, și de Năsăud, pe cunoscuta „cale a carelor“, care străbate dealurile și pășunile „Muncelului“ și ale „Dumbravei“ trecînd prin Lușca, asigurînd odinioară comunicația între Valea Someșului și Valea Șieului¹.

Este o străveche așezare românească a cărei existență va fi fost menționată documentar pentru prima oară în anul 1332², dar săpăturile arheologice efectuate îndeosebi la cumpăna secolelor XIX și XX atestă prezența vieții omenești aici, cu peste 50000 de ani în urmă, adică din perioada paleoliticului superior, înregistrînd apoi, în mod obiectiv, o neîntreruptă continuitate și evoluție istorică, în perioadele geto-dacă, daco-romană, prefeudală și cea a feudalismului timpuriu, în această ultimă perioadă fiind consemnată documentar existența multor localități transilvane, ca urmare a penetrației relațiilor juridice cu caracter feudal.

Într-o bogată acumulare de civilizație materială și spirituală, cu straturi succesive ce se pierd în negura trecutului, alcătuită din unelte de formă alungită și rotunjită din silex, obsidian și curț opalizat, precum și din fragmente de vase de lut ars, se constituie vestigiile arheologice descoperite în nordul și nord-estul localității (dealul „Hărăni“ și „În margini“) și în partea de hotar situată la sud-vest cunoscută sub denumirea toponimică „Fata stîinii“³. Urme datînd din ultima fază a neoliticului (eneolitic) au fost identificate la nordul și nord-ves-

1. Iulian Marțian, *Țara Năsăudului*, în „Arhiva Someșană“, nr. 10, Năsăud, 1929, p. 34.

2. În acest an este menționat un „sacerdos de Fulnemy“, înscris în registrul dijmelor papale adunate de episcopia din Oradea, între anii 1332 și 1337, cf. *Documente privind istoria României*, Seria C, Transilvania, b. III (1331—1340) I—IV, București, 1951—55, p. 148; Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I, A—N, București, 1967, p. 400; Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, II, Cluj-Napoca, 1979, p. 465.

3. Iulian Marțian, *Archäologisch-prähistorisches Repertorium für Siebenbürgen*, Viena, 1909, p. 341.

tul așezării, în „Valea pe terci”-„Fundătura”, constînd din așchii răzuitoare de silex și obsidian, topoare de piatră cu forma triunghiulară, mărgelile de argilă, greutatea pentru fuse și un colier-spirală de aur; fragmente ceramice, de culoare neagră și roșie, din epoca bronzului, sînt descoperite pe locul numit „Moina”⁴.

În tezaurul arheologic scos la iveală pe teritoriul localității Lușca, în anul 1840, compus din 34 monede dacice de argint, imitații ale tetradrahmelor macedonene bătute de Filip al II-lea (359—336 î.e.n.), pe avers prezentînd un chip de zeu, iar pe revers un cal, se află și o monedă imperială romană care datează din timpul împăratului Hadrian (117-138), astfel de piese fiind semnalate atît la Mintiu cît și la Cepari, ce confirmă autenticitatea stăpînirii romane în bazinul superior al Soameșului Mare. Să amintim că *limes*-ul nordic al Daciei Romane avea puncte de sprijin (castre) la Ilișua, Spermezeu, Zagra, Năsăud, Livezile, Orheiul-Bistriței, Domnești și Monor⁵. De asemenea, în hotarul localității Mintiu o troiță, pe „Valea Mare”; la poalele „Muncelului”, marchează locul unui lăcaș de reculegere și rugăciune daco-roman, devenit apoi benedictin, dar sașii Bistriței și Aldorfului (azi Unirea) îl distrug înainte de invazia tătaro-mongolă din anul 1241⁶. Reconstruit ulterior, va exista cîm mănăstire ortodoxă pînă la 13 iunie 1761, cînd, din ordinul guvernatorului Transilvaniei, generalul-comandant Adolf N. Buccow, este dărîmată împreună cu alte peste 150 de schituri și mănăstiri, în contextul înăbușirii mișcării conduse de „vicarul sfințului sobor din Carlowitz”, Sofronie de la Cioara.

În general, moștenirile etnografice sînt reflectate de mărturiile arheologice, ele probînd cîm ocupațiile străvechi, tradiționale, ale omului pe aceste locuri au fost agricultura, păstoritul și meșteșugurile, legate fie de cultivarea pîmîntului, fie de procurarea hranei (vînatul) sau confecționarea obiectelor de uz gospodăresc. Iar toponimele specifice unei localități, asociate cu ale celorlalte, oglîndesc în egală mîsură moștenirile etnografice, întregind rezultatele cercetărilor arheologice și izvoarele istorice privind existența și continuitatea vieții într-un anumit spațiu, al poporului român fiind cel carpato-dunăreano-pontic. Rezultă de aici interdependența, complementaritatea, între etnotoponimie și arheologie.

Alături de etimologia istorică a denumirii localității Mintiu, foarte bogat ilustrată în documente de-a lungul vremii, există și o etimo-

4. Iulian Marțian, în *ArchErt*, I—LIV (XXIII), Budapest, 1881—1932, p. 287, Márton Roska, *ErdRep*, I, Cluj, 1942, (27), p. 209.

5. Ștefan Dănilă, *Năsăudul și împrejurimile acestuia. Considerații istorice. Epoca străveche și veche*, Cercul cultural-istoric „Plaiuri năsăudene și bistrițene”, Cluj-Napoca, Buletin intern nr. 15/1986, p. 86—115.

6. Iulian Marțian, *Țara Năsăudului înainte de instituirea regimentului de grăniceri*, Năsăud, 1933, p. 24.

logie populară asupra căreia dorim să ne oprim cu acest prilej. Legenda, tradiția orală spun că pe teritoriul actual al așezării ar fi existat un lac (tău) al zinelor în care acestea făceau baie, denumirea localității provenind în acest fel de la *Nimfiu*, cu metateză *Minfiu* și *Mintiu*, sau de la *Mintău*. *Intr-alevăr*, în mitologia greacă *nimfa* (lat. *nimpha*, fr. *nymphe*) era zeița apelor (a pomilor, crîngurilor și munților) personificînd forțele naturii, la figurat o fată tină, frumoasă, plină de grație. Pe de altă parte, atunci cînd omul primitiv se cufunda în lac sau cînd vîntul lovea oglinda apei se auzea un sunet prelung *iuu*, (iu). Așa avem denumiri de localități în Ardeal⁷: *Nim(t)iu* (lacul zinelor, al nimfelor), *Bi(d)iu* (lacul adînc), *Tăr(p)iu* (lacul sterp, mort, lipsit de vegetație și faună), *Gur(gh)iu* (lacul rotund), *Si(b)iu* (lacul întins), *Gîl(t)iu* (lacul superior, de sus) etc.

Cuvîntul românesc *tău* are corespondente în chineză și maghiară (*tó* = lac), iar în tătară *tou*. Vom sublinia în acest sens cîteva denumiri toponimice utilizate și azi: „La tău”, „În tău”, „În tăuț”. După secarea apei din lac, a rămas o mocirlă, care a devenit un teren foarte prielnic pentru fînate. Astfel, vor lua naștere denumirile toponimice „Valea tinoasă” cu „Mintiașul” atribuite aceluiași loc situat la 2 km sud-vest de Mintiu, vechea vatră a satului de unde locuitorii s-au strămutat din lipsă de apă și sare pe vatra actuală, fenomen generalizat în Transilvania evului mediu timpuriu și cunoscut sub numele de *roires*; apoi „În vâtaștină”, fînăț unde finul are finețea vatei (cu corespondență în maghiară *vattás* = de vată, vătuit).

Răstignirea de pe „Valea Mare” fixează locul unde era așezată mănăstirea de călugări amintită, cea mai veche din Valea superioară a Someșului Mare, denumită pînă astăzi „La mănăstire” (< sl. *monastiri*). Faptul că pe domeniul ei călugării se ocupau cu pomicultura și viticultura este atestat prin prezența, chiar și în zilele noastre, a pomilor fructiferi și viei sălbatice prin apropiere, dealurile acum împădurite din împrejurimi numindu-se „Dealul viilor”. Potrivit tradiției păstrate, localnicii aduceau de aici viță de vie și o plantau în propriile gospodării. Situată pe „calea carelor” ce duce la Năsăud, mănăstirea și domeniul său trebuiau ocolite de locuitorii Mintiului care mergeau la tîrg, astfel că potecile ocolitoare prin pădurea „Dumbrava” se cheamă și azi „Cărările tîrgarilor”.

Începînd cu secolul al XIII-lea, o parte din teritoriul actualului județ Bistrița-Năsăud este colonizată cu sași; prezența lor este semnalată și la Mintiu (în maghiară *Oláh Némethi* înseamnă nemți românizați, etnonimul *neamț* însă < sl. *nemeť*), dar cu timpul neputînd suporta exploatarea feudală și devastările năvălirilor tătaro-mongole, s-au refu-

7. Veturia și Ironim Marțian, *Date privinți istoricul localității Mintiu*, în FI, VI, Muzeul Județean Bistrița-Năsăud, 1989, p. 207—219.

8. *Ibidem*, p. 214; Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 465 și urm.

giat în districtul liber săsesc bistrițean⁹. Este de presupus că o parte din ei au fost asimilați de populația mai veche, românească, lângă care au coexistat, căzînd alături de aceasta în starea de iobăgie. Așa ne-a rămas denumirea „Dealul sașilor“, toponim atribuit unui deal, de fapt un val de pămînt, situat în estul satului, stavilă realizată în fața migrațiilor de foștii coloniști. Vom mai sublinia că toponimul „Pădurea Țaga“ (*țaga*, cuvînt românesc de origine slavă cu înțelesul de *pădure*), conferit pădurii din sud-estul hotarului localității Mintiu, apoi altele ca „Rîtul Fetii“, „Pădurea Fetii“ (*fata* < lat *feta* -am) și „Becina“ (cuvînt păstrat și el din fondul latin, *buccina* -ae, buciom de corn, trimbiță, semnal, strajă sau buciniș, cucută) atestă și în acest mod existența cătunelor străvechi românești megieșe, menționate documentar în secolele al XIII-lea și al XIV-lea, *Fata*, *Becina*, *Țaga* și *Tucașul*. Făcînd parte ca și *Mintiușul* din Țara Năsăudului¹⁰, configurație geografică întinsă și fertilă a numitelor localități reprezenta „baza de operație“ în sudul ținutului, asigura necesitățile contingentului armat propriu, a cărui existență este confirmată prin textul original al unei adrese emise de voievodul ardelean Ioan Pongrácz în anul 1471. Organizația militară a Țării Năsăudului, întreținută, prin urmare, aici, în colaborare cu ungurii în expansiune a dus la izbînda în lupta împotriva cumanilor din anul 1068 la Chiraleș, pe timpul regelui Solomon (1063-74)¹¹. Cine s-ar îndoi, deci, de prezența românilor și în această parte a Transilvaniei?

Dintre toponimele specifice ocupațiilor din vremuri imemorabile ale locuitorilor din Mintiu le vom aminti pe cele mai semnificative:

— „Chicerea (cicerea), cuvînt românesc vechi de origine iliro-slavă desemnînd un vîrf de munte¹². În hotarul Mintiului denumirea „Cicerea“ semnifică unul dintre cele mai înalte dealuri împădurite, cu poiene destinate pășunatului;

— „Poiana“, denumire toponimică reprezentînd un luminîș extins în pădure unde se află și adăpătoare pentru vite (< slavă, *poljana*);

— „Tarnița“ denumește pădurea coborîtoare în formă de șa, situată între dealul „Cicerea“ și „Poiana“, străbătută de cărări pentru oi sau vite (cu corespondentul în ucraineană *tarnyc'a*);

— „Fața stîinii“ reprezintă un teren în pantă, foarte întins, (în glaciș), unde odinioară localnicii practicau un păstorit local cu stîină, staulele mutătoare ale oilor sau vitelor contribuind la o mai bună

9. Nicolae Dunăre (redactor responsabil) și colectiv, *Bistrița-Năsăud, Studii și cercetări etnografice*, Bistrița, 1977, p. 47.

10. Iulian Marțian, *Op. cit.*, la nota 6, p. 20, Vezi și Ludovic Mangold, *Istoria Ungariei (în românește de Vasile Goldiș)*, Brașov, 1890, p. 20.

11. *Ibidem*, Problema este tratată detaliat la Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1972, p. 85—86.

12. Nicolae Drăgan, *Toponimie și istorie*, Institutul de arte grafice „Ardealul“, Cluj, 1928, p. 149.

îngrășare a terenurilor arabile (cuvîntul *stîină* este de origine dacă, iar cuvintele *staul*, *oaie*, *vacă* aparțin fondului latin) ;

— „În zăpodie“, un alt toponim atribuit unui platou înalt, înconjurat de păduri, situat în nordul localității și destinat, de asemenea, pășunatului (< sl. *zapodŭ*) ; toponimul „gardul țarinii“ localizează în nord-estul hotarului vechea linie de demarcație între terenurile destinate agriculturii (arabil, fînețe) și pășune (atît *gard* cît și *țarina* sînt elemente lexicale autohtone ; primul este comun albano-român provenind din substratul traco-dacic, în albaneză *gardh*, iar al doilea este specific preroman, împrumutat și limbilor slave)¹³ ;

— „După lazuri“ este denumirea toponimică a unei părți de hotar folosită pentru agricultură (teren arabil sau pășune), situată la poalele unui deal din nord-estul satului, despădurit cîndva prin scoaterea rădăcinilor copacilor cu ajutorul sapei de *laz* (< sirbo-croată, ucraineană *laz*). Apoi, dealul care străjuiește Mintiu la sud, aceperind un important zăcămint de sare, cu puț de saramură (slatină) izvorînd din pîntenul nord-estic, se numește „Lazul Tomii“, toponim ce desemnează în același timp pe fostul proprietar al acestui loc. Tot aici menționăm toponimul „Furca slatinii“ (*furca* < lat. *furca*, -ae, *slatină* < sl. *slatina*, izvor de apă minerală sărată, dar în latină *salinae -arum* înseamnă salină, ocnă de sare), teren situat între două pîrîuri avînd punctul de confluență în vecinătatea fîntinii de slatină (amenajată încă din anul 1852), cu nămol sărat, eflorescențe saline și plante halofite (vegetație adaptată condițiilor de viață pe soluri sărate). Semnalăm de asemenea și existența toponimului „În lăzuț“ ;

— „Prisaca“ este o despădurire de proporții mai mici (< ucr. *prasyka*, cu corespondentul în tătară *saca* = pădure). La Mintiu însă, toponimul păstrat pînă astăzi reprezintă mai degrabă urmele unei fortificații construite dintr-un val de pămînt prevăzut cu garduri din țărîși de lemn, paravan protector împotriva migratorilor. Este un termen convențional românesc echivalent folosit în denumirea acelor *indagines*, adică întărituri și brîie din trunchiuri de copaci constituind un sistem general de apărare (< lat. *indago -inis*, înconjurare cu, cursă, rețea sau laț) ;¹⁴

— „Măzăriște“ este o altă parte din hotar reprezentînd un deal din nord-est, cu fruntea în soare, avînd solul alcătuit aproape în exclusivitate din pietriș sau pămînt fărîmicios care, în urma îmbibărilor cu apă datorită ploilor, prezintă alunecări de teren. Este cultivat îndeosebi cu viță de vie, ovăz și rareori cu porumb. Cuvîntul este un derivat al perechii lexicale româno-albaneze *mazăre* — *módhullë* :

13. I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, 1981, p. 313 ; 405.

14. Maria Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, București, 1981, p. 216.

pământ granulos¹⁵. Avem aici de-a face cu alternanța vocalică *a-o(u)* sau *o-a*, specifică substratului traco-geto-dacic, cum o numea B. P. Hașdeu „scăderea lui *a* la *o*”¹⁶, ca în cuvintele. *Samus* > *Someș*, *Alutus*, > *Olt*, *Maris*, > *Mureș*, *axis* > *osie*, *palumbus* > *porumb*, *latro* > *lotru* etc. Se prea poate ca odinioară să fi fost cultivat numai cu mazăre;

— „Corobana” este denumirea toponimică a unui deal cu pământ negru, bun pentru agricultură (< sl. *ban*, în maghiară *bán* semnifică rangul boieresc cel mai înalt, dregător în Țara Românească după secolul al XV-lea; în limbile orientale *corobana* = munte negru, în tătară *kara oba* = movila neagră);

— „Sub viezuini”, denumire topografică desemnând un deal din sud-estul localității, parțial acoperit de pădure, azi importantă zonă pomicolă (este un derivat al apelativului româno-albanez, în albaneză *vjedhullë*, pentru bursuc, sinonim cu viezure, *vizuina* reprezentând ascunzătoarea unde acest „hoț de grîne” își adăpostește prada¹⁷);

— „Pusta” este un teren intravilan, de fapt o grădină mai întinsă, cu vegetație caracteristică locurilor mlăștinoase, în care sînt amenajate și loturi pentru agricultură (< magh. *puszta* = deșert, pustiu); tot în intravilanul satului găsim toponimul „Pîriul malului”, locul de unde localnicii își asigurau lutul de culoare vineție (mal) folosit pentru spoirea prispelor și soclurilor caselor țărănești. La baza cuvîntului românesc *pîriu* se află un preroman iliro-trac cu corespondentul *perrua* în albaneză. *Mal* — un cuvînt de origine dacă, în accepțiunea de rocă, este defectiv de plural; forma dacică era *malva*, întilnită în Dacia Malvensis, una din cele trei provincii romane ale Daciei Romane (fosta Dacia Inferior, orașul *Malva* = Romula = Reșca, jud. Olt), celelalte două fiind Dacia Apulensis (Dacia Superior) și Dacia Porolissensis (167-169). Unii autori susțin proveniența cuvintelor *mal*, *mîl* și *nămol* din slavonescul *malu*¹⁸;

— „În margini”, toponim desemnând un loc argilos situat în imediata vecinătate (nordică) a intravilanului localității; este un derivat al este un derivat al cuvîntului *marginē* (lat. *margo*, -inis);

— în ce privește toponimul „Zleamăn”, nu dispunem deocamdată de date precise. Constatăm însă că denumirea poate proveni din paleoslavă (*zemlia* = pământ) posibil să semnifice fie un teren arabil divizat în parcele sau proprietate, fie existența aici a unor străvechi locuințe de lemn, îngropate sau semiîngropate, denumite *bordeie*, generalizate pe întreg teritoriul românesc în secolele IV-XIV;¹⁹

15. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 345—346.

16. B. P. Hașdeu, *Studii de lingvistică și filologie*, II, București, 1988, p. 172.

17. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 418—419.

18. *Ibidem*, p. 371—372; 343—344.

19. Valer Butură, *Etnografia poporului român*, Cluj-Napoca, 1978, p. 81—85; De același autor, *Străvechi mărturii de civilizație românească*, București, 1989, p. 37.

— după desființarea Regimentului II de graniță năsăudean, la 1 aprilie 1851, *Fondul de provențe* (1766) s-a transformat în *Fond scolastic*, destinat completării și susținerii rețelei de școli în fostele localități grăcerești, în anul 1924, ca avere a acestui fond se număra și pădurea de stejari (116 jugăre) de la Cepari, situată pe linia de demarcație cu hotarul localității Mintiu, aducând un venit anual de 20.000 lei²⁰. Mintiuanii denumesc această pădure „Pădurea fundurilor“.

O serie de denumiri toponimice s-au născut pe baza orientării față de soare a unor părți de hotar. Astfel, avem: „În față“, „Dealul feții“ (433 m), „Coasta soarelui“ (cu virful „La mese“, situat la cea mai mare altitudine din hotar — 685 m), și „În dos“, „Sub dosul mare“, „În dos-cior“. Primele sînt locuri expuse în permanență soarelui, în timp ce ultimele sînt orientate spre nord, situații de foarte mare importanță în ce privește culturile agricole.

Procesul etnogenezei poporului român începe odată cu romanizarea Daciei (sec. I î.e.n. — VI e.n.), la baza lui găsindu-se două etnii principale: traco-geto-dacii, care formează *substratul*, și romanii, etnie definind *stratul* sau *superstratul*. Contribuția unor popoare migratoare așezate în spațiul, de zămislire românesc va forma *adstratul*. Această realitate se regăsește, evident, în toponimie. Cum s-a putut constata, în denumirile toponimice întîlnite multe cuvinte au corespondente în albaneză. Mai întîi, sînt cuvinte care seamănă foarte bine în cele două limbi. Filologii semnalează cca 115 cuvinte, din care 50 în fondul principal lexical al limbii române. Apoi, există asemănări la nivelul gramaticii. Numai că aceste asemănări sînt constituite din elemente nelatinești, preromane, ale acelui substrat comun. La nivelul fondului romanic însă, asemănarea este precară și discutabilă.²¹

Numărul mare de toponime sud-slave existente în nordul Dunării, urmare a unei înelungi perioade de bilingvism româno-slav (secolele VII — XIII), și absența aici și acum a unei populații slave confirmă faptul că în această simbioză ea a fost deznaționalizată, nu înainte însă de a da denumiri unor locuri, de asemenea în onomastică și încă multe cuvinte din lexicul limbii noastre, conferindu-i individualitate în raport cu celelalte limbi romanice. Cum s-ar fi românizat slavii în Dacia Romană dacă lipsea una dintre componentele asimilării, adică tocmai cea dominantă? În timp ce în sudul Dunării fenomenul a fost invers: deznaționalizarea prin slavizare a românilor, mărturie stînd toponimele și elemente românești existente, de exemplu, în lb. bulgară. Iar toponimele din ucraineană dovedesc prezența timpurie a românilor și la nord de Carpați.

Cît privește toponimele ungurești din Ardeal, problema este mai simplă: marea lor majoritate reprezintă fie denumiri românești tra-

20. Emil Precup, *Un merituos fiu al Năsăudului: Dr. Leon Scridon senior*, Gherla, 1939/40, p. 14.

21. Ion Coja, *Transilvania — Invincibile Argumentum*, București, 1990, p. 118.

duse în maghiară, fie denumiri românești adaptate sistemului fonetic maghiar, ca urmare a conviețuirii celor două populații în același spațiu geografic. N-a fost afectată astfel decît toponimia de largă circulație, în primul rînd numele unor localități în timp ce microtoponimia folosită de popor pentru a desemna detalii de teren, numai pentru el semnificativă, a rămas neschimbată, românească. Așa avem, la Mintiu, „Valea Mare“, „În deal“, „La izvoare“, „În fundătură“, „Dumbrava“, însă denumirea satului, cum am văzut, a fost tradusă. Dar *Dealul* a fost adaptat fonetic sub forma *Gyalu*, reluată apoi de români ca atare, dînd chiar și nume de localități (*Gilău*)²². Și exemplele ar putea continua. Așadar, să nu ne mai batem capul privind răspunsul la întrebarea retorică: cine a existat mai întîi, textul și autorul său sau traducătorul, respectiv adaptatorul?

În loc de încheiere, cîteva judecăți de valoare despre sat, acest depozit de spiritualitate și înțelepciune. cit și despre truditarii lui: „Satul (...) este celula vie, mereu fără de moarte, prin care neamul românesc și-a durat existența, trăinicia și izbînzile, dreptul la un viitor care să-l facă vestit între toate nemurile de pe pămînt“ (N. Iorga); „Țăranul e începutul și sfîrșitul. Numai pentru că am fost neam pașnic de țărani, am putut să ne păstrăm ființa și pămîntul“ (L. Rebreanu); „Poporul român s-a născut la țară“ (I. Alexandru). Iar cînd satul și țăranul român n-au mai însemnat nimic, a început coborișul pe panta la poalele căreia am ajuns astăzi. Să fie acesta semnul unui nou început? Nici nu poate fi alta semnificația verticalității brăncușiene a „Coloanei fără sfîrșit“.

QUELQUES DÉNOMINATIONS TOPONYMIQUES SPÉCIFIQUES DE LA LOCALITÉ MINTIU

(Résumé)

Après une succincte présentation historique et géographique de la localité Mintiu du département Bistrița-Năsăud, on a relevé dans le travail quelques dénominations toponymiques spécifiques à cette localité reflétant non seulement des aspects d'ordre historique, mais les occupations anciennes, des temps immémoriaux, traditionnelles des habitants: l'élevage et l'agriculture.

22. *Ibidem*, p. 133, *apud* Nicolae Drăganu, *op. cit.*, p. 109.

MENȚIUNI INTERDISCIPLINARE DESPRE UNELE ETNOTOPONIME MUREȘENE CARE ATESTĂ CONTINUITATEA ELEMENTULUI DEMOGRAFIC AUTOHTON ROMANIZAT

VASILE POP

Problema continuității de viață a autohtonilor romanizați în Dacia părăsită de Aurelian, apoi a poporului român, pînă în sec. al XII-lea, a reținut atenția cercetătorilor străini și români din cele mai vechi timpuri. Numeroasele descoperiri arheologice efectuate în localitățile județului Mureș, precum și în alte părți ale Transilvaniei, oferă dovezi incontestabile cu privire la simbioza daco-romană, la apariția factorului romanic și formarea poporului român.¹ Semnificativ din punct de vedere social, etnic și demografic pentru prezența elementului autohton în Dacia este și preluarea și păstrarea toponimiei de către stăpînirea romană, ceea ce postulează un contact direct între vechii locuitori și cuceritorii romani. Păstrarea pînă în zilele noastre a unor toponime de origine traco-dacică, e o dovadă în plus că populația dacică, apoi cea daco-romană și românească a rămas pe loc înfruntînd valurile popoarelor migratoare. Cuprinde mult adevăr afirmația acad. I. Iordan cu privire la valoarea toponimiei ca istorie nescrisă a unui popor: „... toponimia unui ținut poate fi considerată ca un auxiliar al istoriei, alături de alte izvoare istorice obișnuite se caută și în nomenclatura geografică argumente pentru o teză oarecare. Acest lucru l-a făcut B. P. Hașdeu în „Istoria critică a Românilor“ și „Etymologicum Magnum Romaniae“ precum și A. D. Xenopol în „Istoria Românilor din Dacia Traiană“ și „Teoria lui Rossler“.² Pe bună dreptate se susține că toponimele și hidronimele sînt acte de identitate ale unui popor și destăinuie, alături de alte elemente, o serie de particularități care-l individualizează pe scară geografică și istorică. Ele demonstrează continuitatea autohtonilor pe un teritoriu și constituie un fir conducător spre obîrșia lor.³ Ani în șir am străbătut Cimpia Transilvaniei cercetînd și înregistrînd numele topice

1. A. Zrinyi, *Repertoriul localităților din județul Mureș cu descoperiri arheologice din sec. IV-XIII e.n.* în *Marisia*, VI, Tg. Mureș, 1976, p. 125-151.
2. I. Iordan, *Încercare la bibliografie toponimică*, *Buletinul societății române de Geografie*, București, 1927, Tom XLVI, p. 31-49.
3. A. Berinde, S. Lugoian, *Contribuții la cunoașterea limbii dacilor*, Timișoara, 1984, p. 54.

din peste 150 localități mureșene. Ne-a reținut atenția, în mod deosebit, numărul impresionant de mare al micro-toponimelor care au la bază apelativele traco-dacice: baltă, brad, brustur, butur(ă), căciulă, cătun, ciucă, cirlig, copăcel, curmătură, gard, groapă, grui, mal, mazăre, măgură, pîriu, stîină, vatră, vi(e)zuină. Nu este în intenția noastră să prezentăm integral materialul cules, pentru că, în general, avem de-a face cu elemente din limba vie, care se înțeleg ușor. Am ales pentru tema abordată doar numele topic *mal* despre care se afirmă că „prezintă o imagine vie despre întinderea de odinioară a românilor”⁴. Într-adevăr, acest etnotoponim poate fi întâlnit pretutindeni pe teritoriile locuite în trecut de traco-daci și e identic ca formă și sens cu alb. *mal* „deal”, „munte”. Ambele cuvinte sînt raportate la forme sigure din traco-dacă și iliră: (Dacia) *Maluensis*⁵; termenul se regăsește ca radical în numele localității *Malua* din Dacia, în ilir. *Malontum*, apoi *Dimallum* (comp. alb. *Dimale*: dy „doi” + mule „munți”). O regiune din nordul Albaniei e denumită *Mal(e)sim Mal(e) ci*. Să mai amintim aici și numele regiunii Muntenegru *Malôzi* (din *mal* + *zi* „negru”).⁶ Unii cercetători au susținut că și numele topic *Malung* din Albania ar fi un nume compus din *mal* + *longus*.⁷ Pe teritoriile locuite de aromâni se găsesc toponimele: *Me-lișor*, *Malu-Proșqolitu*, *Camialu-vinetu*, *Fîntîna dîlamialu*.⁸ În aromână termenul *mal* are sensul de „rive, litoral”⁹, iar sub forma de *meal* are semnificația de „pantă ripoasă, ripă”.¹⁰ Cu sensul de „deal” termenul în discuție este atestat și în dialectul istro-român.¹¹ În sec. al XIV-lea pe teritoriul locuit de istroromânii din Serbia exista o localitate care purta numele *Mal*.¹²

N. Drăganu semnalează prezența toponimului *mal* și pe actualul teritoriu al Ungariei și Cehoslovaciei, atestat documentar încă din sec. al XII-lea. Referindu-se la aria largă de răspîndire a etnotoponimului, afirmă că nu trebuie să ne mire că cea mai veche atestare o găsim în Panonia deoarece aici sînt atestate documentar, numeroase alte nume românești: Bács (Baci), Copács, Keczel, Purko, Szálka etc.¹³ În „Dicționarul limbii maghiare” sînt menționate: *Hosszu Mal*, „Malul Lung” —

4. N. Drăganu, *Românii din veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticii*, București, 1933, p. 122.
5. B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, București, 1975, I, p. 308.
6. Gr. Brâncuși, *Vocabularul autohton al limbii române*, București, 1983, p. 90.
7. J. Jokh, *Zeitschrift für Ortsnamenforschung*, München, 1925, I, p. 198; v. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1968, p. 271.
8. I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, 1981, p. 343.
9. P. Papahagi, *Dicționar dialectical aromân*, București, 1974.
10. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 343.
11. F. Miklosich, *Rumunische Untersushungen*, 1881, I, p. 34; v. Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne*, II, București, 1926, p. 225.
12. N. Drăganu, *op. cit.*, p. 115.
13. N. Drăganu, *op. cit.*, p. 69, 76, 79, 84, 87.

Seghedin, *Csokamál* „Malul ciorilor” — Bodrogkeresztur, *Szölömál* „Malul Viilor” — Rosnava (Cehoslovacia).¹⁴

În toponimia românească *mal* este foarte răspândit. Întîlnim toponimul *Mal(ul)* în județele : CS, BC, SJ, VL, AG, IL, NT : *Mălaia* VL; *Malîța* AG; *Malul Alb* GL, VL; *MALUL Baștei* PH; *Malul Caprei* VR; *Malul Cerbului* AG; *Malul cu Flori* DB; *Malul cu Gaură* BZ; *Malul cu Sare* GL; *Malul de Jos* GG; *Malul de Răsună* PH; *Malul de Sus* GG; *Malul Lupului* PH; *Malul Mare* DJ; *Malul Mic* DJ; *Malul Mierii* DB; *Malul Orbului* DB; *Malul Podurilor* AG; *Malul Roșu* OT, PH, VL; *Malul Spart* GG; *Malul Țiglăului* GL; *Malul Ursului* PH; *Malul Viei* AG; *Malul Vinăt* AG, PH; *Malul Vîrtop* VL; *Dealul Malului* VL; *Fața Malului* BZ; *Piriul Malului* AG, GL; *Valea Malului* AG; *Malurile* VD, DB, IL, SV; *Malovăț* MH; *Maia* CJ; *Mălosul* BC; *Mălușelul* NT, BZ;¹⁵ Cea mai veche atestare în aceste regiuni datează din anul 1445 : *La Malul de Sus* ; *Mălure* /= *Malure*, *Maluri*/. În anul 1483 este menționat satul *Malul*.¹⁶

În Transilvania și Banat, etnotoponimul *mal* este atestat sub formele : *Mal(ul)* SJ, CS ; *Malea* înglobat în satul Doljeni CJ ; *Mălaia* HD ; *Majashegy* „Dealul Malului” AB ; *Mălăiești* HD ; *Malul prandium* HD ; *Malucz* (alias Omlásallya) „Măluț” BN ;¹⁷ Tot aici mai amintim *Malul Cornătel*, *Malul cu Fragi*, *Malul cu Aiu*, *Malul cu Pui*, *Malul cu Șerpi*, *Malul cu Vii*, *Malul Mare*, *Malul Negru* (Valea Hernadului), *Malul Pietros*, *Malul Rîpos*, *Malul cu Sare*, *Malul lui Sala*, *Malul Viteilor*, *Virful Malului*¹⁸ ; (AB, BN, CJ, HR, MS, SJ).

Mihai Viteazul după luptele de la Gurăslău și-a așezat tabăra în ziua de 5 august 1601 sub înălțimea numită *Malul Mare*.¹⁹ Pe *Dealul Malului*, în vie, în localitatea Băsești — Maramureș, se întîlneau adesea fruntașii mișcării ardelen de emancipare națională,²⁰ iar pe *Malul Furcilor* în localitatea Iclandu Mare — Mureș, în anul 1848 au fost spînzurați mulți revoluționari români de către armata lui Kossuth²¹. *Valea Malului* este numele unui cătun contopit cu localitatea Borșa — Maramureș. În Valea Jiului, lângă Lonea, se găsește *Piriul Maleii* ²² iar

14. Czuczor G. — Fogarasi J., *Magyar nyelv szótára* (Dicționarul limbii maghiare) Budapest, 1893—1896, p. 1390.

15. G. I. Lahovari, *Marce Dicționar Geografic al României*, IV, București, 1901, p. 217—224; I. Jordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 32. v. Em. Grigorovitz, *Dicționarul geografic al Bucovinei*, București, 1908.

16. G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi*, București, 1974, p. 178.

17. C. Suciu, *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*, p. 224.

18. N. Drăganu, op. cit., p. 118—126; v. și O. Balázs, *A Székelyföld leírása*, Pest, 1868, p. 88—90, 118.

19. C. Rezachevici, *De la Guruslău la Cimpia Turzii*, *Magazin istoric*, an I, nr. 8, (113), 1976, p. 19.

20. Revista *Flacăra*, XXXV, nr. 8 (1610), 1986, p. 20.

21. ArhStat, Cluj, Registrul pentru morți din Iclandu Mare pe anul 1848—1849.

22. R. Vuia, *Tipuri de păstorit la români*, București, 1964, p. 104.

în julețul Bistrița-Năsăud este menționat *Părăul Malului* cu specificarea că în el se găsește mal (spoială), un fel de pământ de culoare cenușie cu care se spoiau casele".²³

În Cîmpia Transilvaniei, zonă cercetată de noi, microtonimul român *mal* se întâlnește frecvent și a fost înregistrat de noi sub formele: *Mal* în localitatea Petelea, Aluniș, și Urmenișul de Cîmpie, *Malea*, Zau de Cîmpie, Urmeniș, *Coasta Malului* Aluniș, *Valea Malului* Iclânzul, *Malul Furcilor*, Iclând, *Pe Malea*, Aluniș și Zau. Sub formă *Măla* se întâlnește la Oroiu și Iclânzul, *Fîntîna Mălii* și *Părăul Mălii*, Iclânzul. În câteva localități apare varianta *Meal*, *Căpușul* de Cîmpie, Monor, *Meal* *Căpușului*, Grebeniș și Chisălița; *Meal* *Roi*, Chisălița. Din *Meal* *Roi* localnicii scot o rocă sedimentară de culoare cenușie închisă, vineție, numită „meal”, cu care cei nevoiași își spoiesc casele.

Acest etnotoponim care oferă o imagine vie despre întinderea de odinioară a strămoșilor noștri prezintă un mare număr de derivate: mălos, mălurele, măluștean, mălușel, mălușor, mălușteț, mălușteu, măluț etc.,²⁴ și a fost preluat de maghiari. Un exemplu cit se poate de grăitor în acest sens îl constituie și Valea Nirajului din județul Mureș. Iată câteva exemple: *Nagy mál* „Malul Mare din localitatea Bira, *Mál farka* „Coada malului”, Coronca, *Hosszumál pataka* „Pîriul Malului Lung” — Mărculeni, *Mál ősvénye* „Cărarea Malului — Drojdii, *Szék Mála* „Malul cu Scaun” — Măgherani, *Keresztmál* „Malul Crucii” — Eremieni,²⁵ *Akasztomál* „Malul spinzurătorilor” Maiad, *Májoldal* „Coasta Malului” Văleni (Oaia), *Seregély mál* „Malul Graurilor” — Păsăreni, *Kecske mál* „Malul Caprelor” Nicolești, Maia, Maiad, *Unom mál hegye* „Malul Pustiului” Gruisor, Cînta, Vălureni, *Mál* și *Kismál* „Malul” și „Malul mic” — Aluniș.²⁶ Prezența acestor toponime dovedește că în trecut pe aceste meleaguri a trăit o numeroasă populație românească. Ca termen etnotopic, în toate cazurile are înțelesul de „ridicătură de pământ”, „deal”.

Cu privire la semnificația și originea etnotoponimului *mal* s-au formulat păreri diferite, contrare chiar. Nu ne vom ocupa de toate ci vom aminti doar câteva dintre ele. După O. Densușianu, sensul originar care se mai păstrează și astăzi regional, este „deal” — „munte”²⁷ și cu acest sens trebuie să contăm în toponimie, atunci cînd locurile respective sînt dealuri și movile, susține I. Iordan.²⁸ În comunicările pentru „Dicționarul Academiei” se specifică: „mal sau mălușteu nu-

23. G. Rusu, *Numele unor locuri din nord-estul Transilvaniei*, Studii și materiale de onomastică, 1969, București, p. 167.

24. I. I. Russu, *op.cit.*, p. 343; v. și I. Iordan, *op.cit.*, p. 32, 454.

25. Szadeczky Lajos, *Székely oklevéltár*, VI, 1897, p. 404—412.

26. ArhStat, fil. Tg. Mureș, Fond OCOT nr. 52, 132, 92, 29, 408, 131, 30.

27. O. Densușianu, *Urme vechi de limbă în toponimia românească*, Anuarul Seminarului de Istoria Limbei și Literaturii Române, București, 1898.

28. I. I. Iordan, *op.cit.*, p. 32.

mește poporul o mică ramură de deal cu coaste repezi sau prelungi. Tot *mal* numește o neînsemnată îngrămădire de pământ, apoi țărurile apelor curgătoare”.²⁹ Cu sensul de țăr(ure),³⁰ e înregistrat în regiunile de cîmpie din sudul și estul teritoriului daco-roman. T. Porucic dă foarte multe înțelesuri pentru acest termen etnotopic: „regiune de lîngă o apă stătătoare sau curgătoare”; „munte”; pantă foarte mare, dar fără stînci”; „denivelare bruscă și abruptă de teren”; „loc cu teren milos”³¹ etc. În afară de sensurile menționate, dialectul dacoromân mai cunoaște și sensul de „rocă argilooasă, humă de culoare sură sau vineție, numită *meal* (lat. lapis arinaceus), întrebuințată în trecut la spoierea caselor celor nevoiași. De reținut că și aromânii cunosc termenul de *meal* dar cu semnificația „pantă ripoasă”.

Avînd în vedere prezența lui *mal* în toate dialectele limbii române, deci existența lui în româna comună, filologii români și străini s-au gîndit, pentru a-l explica, la alb. *mal*, termen avînd aceeași formă și același sens. B. P. Hașdeu susține că rom. *mal* este de origine albaneză și din limba română a intrat în maghiară.³² Opinia lui Hașdeu a fost admisă și de Tiktin³³, susținută de Densușianu³⁴ și N. Drăganu³⁵, dar a fost combătută vehement de Tremł care a formulat, eronat, teoria fino-ugrică a termenului.³⁶ În anul 1890 romanistul W. Meyer — Lübke s-a pronunțat pentru originea dacică a unor cuvinte românești, printre care și *mal*, specificînd că astfel de elemente cu greu ar putea fi considerate împrumuturi din limba albaneză. Regretatul I. I. Russu, în lucrările sale precizează: „cuvintele albanez și român sînt identice, de obîrșie comună, fără însă a fi împrumutat unul din altul”. De altfel, marca majoritate a cercetătorilor din domeniul autohton al vocabularului românesc consideră că elementele pe care româna le are comune cu albaneza sînt moștenite din substrat confirmînd astfel teoria formulată de W. Meyer-Lübke.³⁸ Socotînd etnotoponimul *mal* ca deosebit de important din punct de vedere istoric, Tremł polemizează și încearcă să-l combată pe B. H. Hașdeu³⁹ afirmînd că *mal* este dubletul ung. *mell*

29. N. Drăganu, *op.cit.*, p. 115.

30. Cf. ALR, s. n. h 824 „mal”.

31. T. Porucic, *Lexiconul termenilor entopici în limba română*, 1931, p. 22, 46, 50.

32. B. P. Hașdeu, *Cuvente den bătrîni*, I, p. 289—290.

33. H. Tiktin, *Rumänisch-deutsche Wörterbuch*, București, 1695; p. 945.

34. O. Densușianu, *Urme vechi de limbă în toponimia românească*, București, 1898, p. 12.

35. N. Drăganu, *Dacoromania*, I, p. 125—126.

36. L. Tremł, *Die ungarischen Lehnwörter im Rumänischen*, în *Ungarische Jahrbücher*, VIII, 1928, p. 44

37. I. I. Russu, *op. cit.*, p. 344.

38. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1968, p. 266; Gr. Brîncuși, *op. cit.*, p. 90; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 102—103; A. Vraciu, *Limba daco-geților*, Timișoara 1980, p. 130.

39. L. Tremł, *Une illusion de linguistique roumaine*, în *Revue des etudes hongroise*.

— „piept“ și susține că în documentele maghiare *mál* n-are sensul rom. *mal* — „deal“, „munte“, cu numai pe cel de „latură bătută de soare“, care prin extensiune a putut să ia sensul de „colligne, montagne“⁴⁰. Tremi însă se mulțumește să afirme fără a documenta, cit de cit științific cele susținute. Așa după cum a arătat N. Drăganu nici afirmația după care ung. *mál* ar fi o creație metaforică după ung. *mál* „blana de pe pieptul animalelor sălbatice“ nu se poate susține cu argumente demne de luat în seamă deoarece cuvântul *mál* cu sensul de „coastă însoțită“ sau „deal“, nu este atestat în limba maghiară înainte de anul 1500, ci numai cu sensul de „blană“ din care se fac haine de blană. El combate cu argumente temeinice teoria originii fino-ugrice a termenului *mál*⁴¹.

Consemnările din documentele maghiare cu privire la toponimul *mal* contrazic și ele afirmațiile lui Tremi. În general, etnotoponimul *mal* este însoțit de diferite atribute (determinative) care se referă la nume de persoane, localitățile lângă care se află, situația geografică, natura terenului, natura solului, floră, faună, climă etc. Populația maghiară care a preluat etnotoponimul de la populația autohtonă, neînțelegând semnificația termenului *mal*, a tradus după cum se poate constata din exemplele menționate din Valea Nirajului, doar atributul toponimului. Ca de fiecare dată, avem de-a face cu sensul de „deal“ sau „înălțime“ ne-o dovedesc exemplele: *Málhegy* „Dealul Malului“ — Kalotaszeg, *Maly hegy* „Dealul Malului“ — Nitra, *Megyes mál hegy* „Dealul Malului cu Vișini“, territorium *heg mal*. În toate cazurile avem de a face cu formule tautologice în care „mal“ este identic cu „hegy“, deci înseamnă tot „deal“. Nu puține sînt documentele în care *mal* este tradus prin „mons“, „monticulus“ (munte) sau prin „collis“ (colină) sau chiar „vinea“, „locus aptus ad vineas“, (vii), ceea ce va să zică tot „înălțimi“. Iată cîteva dintre cele mai semnificative exemple: 1219: „mons zeolomal“ — muntele „Malul cu Vii“; 1249: „Ad unum monticulum qui vocatur *kerekmal*“ — muntele „Malul Rotund“; 1269: „vinea in monte *Elevmál*“; 1319: „Monteum *Keuesmál*“ muntele „Malul Pietros“⁴².

În lucrările lui O. Balázs găsim numeroase exemple care contrazic și ele clar părerea eronată a lui Tremi. Descriind împrejurimile peșterii Almaș de lângă Odorhei, el precizează: „În partea stîngă a văii se întinde un *deal mare*, numit *Mál*, iar în partea dreaptă muntele calcaros Böcsök, numit de localnici *Máltető* — „Culmea Malului“. În altă parte amintește de *Fias Mal* — „Malul cu Pui“ dar accentuează că este vorba despre un *deal singuratic*⁴³.

40. L. Tremi, *op. cit.* p. 44.

41. N. Drăganu, *op. cit.* p. 126 și urm.

42. N. Drăganu, *op. cit.* p. 121—122.

43. O. Balázs *A Székelyföld leírása* Pest, IV, 1968, p. 88—90, 118.

Avînd în vedere prezența termenului „mal” în toate dialectele limbii române, deci existența lui în româna comună, precum și în cea albaneză și răspîndirea lui pe tot teritoriul locuit odinioară de traco-daci, este exclusă originea lui fino-ugrică. Termenul, așa după cum s-a arătat mai sus, provine din substratul limbii române, avînd același sens cu termenul similar din albaneză. Sensul pe care-l are toponimul în limba albaneză⁴⁴ se poate deduce clar din următoarele exemple : „majë mali” — „vîrful dealului”; majë malit” — „pe vîrful dealului”; „már mallet” — „merg între dealuri”; Malëzi” — „Munteneștii”. În ceea ce privește semnificația etnotoponimului în limba română reiese clar și dintr-o colindă culeasă de la Gorea Filip n. 1897, din localitatea Milășel, județul Mureș :

Malu-i măluitu
Cimpu-i înfloritu.
Malu-i minunatu
La vîrf fermecatu.
Jur' prejur de elu
Sînt tăt jîlturi scrisă
Și lumini aprinsă.

Așadar, după cum s-a publicat în materialul de față, etnotoponimul *Mal* a fost transmis populației maghiare de români și nu invers, după cum a încercat să susțină L. Treml.

Aria de răspîndire atît de mare prezintă, de fapt, o imagine vie despre întinderea de odinioară a românilor, fiind în același timp caracteristic din punct de vedere social, etnic și demografic pentru permanența elementului autohton în Dacia. Prezența unui număr atît de mare de toponime de origine traco-dacică, devenite adevărate „etnotoponime române”, presupune existența populației autohtone geto-dacice, apoi a celei romane și, în sfîrșit, a celei românești, care a transmis întreaga toponimie a provinciei carpato-dunăreană-pontică, fiind în același timp și o probă de integrare a vechii populații în noul cadru politic-administrativ al provinciei carpatice. Materialul cules de care dispunem spre a fi publicat, va constitui un argument și mai convingător concluziilor noastre.

44. Tamás Lajos, *Albán magyar szótár* (Dicționar albanez-maghiar), Budapest, 1953, p. 159.

INTERDISCIPLINARY MENTIONS ABOUT SOME TRANSILVANIAN ETNOTOPONYMS WHICH CERTIFIED THE CONTINUITY OF THE DEMOGRAPH ROMANIZED LOCAL ELEMENT

(Summary)

The numerous archaeological discoveries made in locality of Mureș county, as well as in other places of Transylvanian, offer numerous unchallenged evidence as for life together of Dacian-Roman, to appearance the Romanic factor and formation Romanian people. The toponymics and hidronymics it deeds of identity of one nation and reveal beside other elements one series of peculiarities which it's individualized an geographical and historic scale.

ASPECTE ISTORICO-SOCIALE-OCUPAȚIONALE REFLECTATE ÎN ETNOTOPONIMIA DE PE VALEA GURGHIULUI

EUGEN MERA, ILEANA GHERGHEL

Scăpat de ispita de a poposi la umbra stejarilor seculari ai pădurii Mociar, de mireasma narciselor din poiana Narciselor și de aceea de a urca pe dealul Cetății Gurghiu, călătorul venit pe pitoreasca vale a Gurghiuului, lungă de 55 de km, ajunge la Ibănești. Străveche vatră românească, comună tipică de munte, ea este alcătuită din zece sate: Ibănești, Blidireasa, Brădețelu, Dulcea, Ibănești Pădure, Lăpușna, Piriul Mare, Tireu, Tisieu, și Zimți, întinsă pe o lungime de 20 de km.

Depresiunea Gurghiuului a oferit din cele mai vechi timpuri și până azi condiții optime pentru așezările omenești. Vestigiile arheologice prototracice, tracice, geto-dacice, romane și daco-romane din această zonă masiv românească, sînt mărturii incontestabile ale vechimii și continuității neîntrerupte a strămoșilor poporului român pe aceste meleaguri. Documentar, comuna Ibănești este atestată pentru prima dată în anul 1453.

Din bogăția de micro-etnotoponime înregistrate în lucrările de diplomă ale profesorilor Ileana Gherghel, 390, și Zaharie Ambruș, 191, cuprinzînd întregul teritoriul al Ibăneștiului, sînt numeroase acelea de origine traco-dacă, latină și slavă veche. Prin sensul cu care sînt folosite la Ibănești, aceiași ca pe întregul teritoriu al țării, micro-etnotoponimele demonstrează etnogeneza noastră, unitatea limbii, iar prin marea stabilitate și frecvență în vorbire sînt o dovadă a existenței noastre pe această vatră milenară.

A) *Micro-etnotoponime de origine traco-dacă* din cuvinte intrate în fondul principal lexical¹

Baltă — „întindere variabilă de apă stătătoare” intră în micro-etnotoponimele: *La Baltă*, *Pe Baltă*, *Balta Iliei*;

Brad — „copac rășinos totdeauna verde” se întâlnește în numele dat satului *Brădețelu* (din *brad* + suf. — *et* + suf. — *el*);

Brustur — „plantă ierboasă cu frunze late și flori purpurii” este în micro-etnotoponimul: *La Brusturu*;

1. I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, 1981, p. 258, 268, 274, 324, 325, 340, 371, 389.

Groapă — „adîncitură, săpătură largă și adîncă în pămînt, naturală ori făcută de mîna omului”, a intrat în micro-etnotoponimele : *Gropi*, *Groapa cea Mare*, *Groapa Vlădichii*, *După Groapă*;

Grui — „ridicătură nu tocmai mare pe un șes; deluț frumușel, coastă de deal, delucean” a intrat în micro-etnotoponimele : *La Grui*, *După Grui*.

Lespede — pl. lespezi — „fragment de formă lătareată desprins dintr-un corp solid” se găsește în micro-etnotoponimul: *La Lespezi*;

Pîriu cu variantele pîriu, părău, pl. părăie, cu sensul de „riu mic” a intrat în numeroase micro-etnotoponime, denumind toate pîraiele din Ibănești (29 la număr): *Părăul Dulcea*, *Părăul Bortos*, *Părăul Ciungete*, *Părăul Blidireasa*, *Părăul Florești*, *Părăul Pietroasa*, *Părăul Fîncel*, *Părăul Urzica*, *Părăul Tarniței*, *Părăul Mare*, *Părăul Porcului*, sau se întîlnește în formele: *La Părău*, *Din Jos de Părău*, *În Părăie*, *Între Părăie*; *Stîncă*, pl. stînci — „masă enormă de piatră, mai ales ascuțită, ce se ridică pe un munte” se întîlnește în numeroase micro-etnotoponime: *Stîncea cea Mică*, *Stîncea cea Mare*, *Stîncea Vulpîi*, *Stîncea Oanii*, *Stîncea cea Bortoasă*, *Stîncea cea Lungă*, *În Stînci*, *După Stîncă*,

B) *Cele mai numeroase micro-etnotoponime de la Ibănești sînt de origine latină*, elementul latin fiind intrat în fondul principal lexical, dovadă sigură a romanității poporului și limbii române.

Apa din lat. „aqua”, se întîlnește în micro-etnotoponimele: *Dincolo de Apă*, *între Ape*;

Arșiță: din lat. „arsicia” a dat numele satului *Arșița*;

Bute din lat. „buttis” = bute, buți, se găsește în micro-etnotoponimul: *La Butești*;

Cetățuia din lat. „civitate” a intrat în micro-etnotoponimele : *Cetățuia Mare* (din lat. *civitate* + lat. *maris*) și *Cetățuia Mică* (dn lat. *civitate* + lat. *miccus*);

Casa din lat. „cassa” se întîlnește în micro-etnotoponimul *Căsoaia* (din *casa* + suf. -*oaia*);

Cărbune din lat. „carbo, -onis” a intrat în micro-etnotoponimul: *Cărbunărie* (din *cărbune* + suf. -*ărie*);

Cenușă din lat. „cinusia < cinus” a intrat în micro-etnotoponimul: *Cenușărie* (din *cenușă* + suf. -*ărie*);

Cruce din lat. „crux-crucis” este întîlnit în micro-etnotoponimul: *La Cruce*;

Capu din lat. „caput, -itis” cu sensul de „ridicătură de pămînt, ori începutul sau sfîrșitul unui loc”, îl întîlnim în micro-etnotoponimul: *Capul Dealului* (din lat. *caput* + v. slav *delu*);

Coasta din lat. „costa, -ae”, cu sensul de „loc înalt greu de urcat, înălțime”, se întîlnește în numeroase micro-etnotoponime: *Coasta cea Mare*, *Sub Coastă*, *Pe Costișă*, *Coasta Costăneștilor*, *Coasta lui Pruna*, *Coasta lui Nichita*, *Coasta Rișcăilor* etc.;

Fundătura din lat. „fundus, -i“ cu sensul de „loc îndesit, aflat lângă pădure“, se întâlnește în micro-etnotoponimele : *Fundătura, Funduri, Fundoaria, După Fundoi*;

Fintina din lat. „fontana“ se află în numeroase micro-etnotoponime ca: *La Fintini, Sub Fintini, Fintina lui Lazăr, Fintina Boti, Fintina Rogini*;

Gura din lat. „gula“ = gîtlaș, cu sensul de „locul unde se varsă un pîrîu în altul“, se întâlnește în micro-etnotoponimele: *Gura Văii, Gura Brăii*;

Moara din lat. „mola“ se află în micro-etnotoponimele: *La Moară și Moara lui Mitru* (urmat de onomasticul proprietarului; denumire frecventă la toate morile);

Mură (a) din lat. „muriare“ se întâlnește în micro-etnotoponimele: *La Murători, Drumul Murătorii*, cu sensul de „loc unde se află apă sărată = murătoare“ (din *muřa* + suf. -*ătură*);

Piua cu var, *piva*, din lat. „pilla“ a intrat în micro-etnotoponimele: *La Piuă, Gîrla Pii, Piua lui* + onomasticul proprietarilor numeroși cîndva;

Piatra din lat. „petra“, cu sens de „pisc“ sau „finaș plin cu pietre“, intră în componența a foarte numeroase micro-etnotoponime : *Piatra Arșiței, Piatra Orșovei, Piatra Tisieului, Piatra Roșie, Pietroasa, Pietricica, Pietrișul, Între Pietre, În Pietroi, Zăpodea Pietroasa, Coșăriu de Piatră*;

Piciorul din lat. „petiolum“, cu sensul de „partea de jos a unui munte, deal, și locul din jurul lui“ (DA), intră de asemenea în numeroase micro-etnotoponime: *Piciorul cel Înalt, Piciorul de Jos, Piciorul de Sus, După Picior, Pe Picior, Picioraș, În Picior, Piciorul Horeștilor* (și alte onomastice de proprietari);

Pădure din lat. „padulem“ a intrat în micro-etnotoponimele: *Pădurea cea Deasă, Pădurea Fătăciunița* (din lat. „fetare“), *Pădurea Zimțului, Pădurea Lazorenilor*;

Runc din lat. „runco, -are“ = a tăia, cu sensul de „loc de pe care s-au tăiat copacii pentru a fi transformat în teren agricol“² este sinonim cu

Curătură din lat. „curare“ și cu *Arșița, Arsură, Pîrlita*. Se păstrează în micro-etnotoponimele: *Fața Runcului* (din lat. *facia* + lat. *runcus*) și *Podul Runcului* (din v. al. *podu* + lat. *runcus*). Este interesant că în sat curge un pîrîiaș cu numele *Curățel*, și există un alt micro-etnotoponim, *Pîrlitură*, alături de *Arșiță*;

Ruptură din lat. „rumpere“, cu sensul de „rupere de pantă din cauza surpării terenului“, a intrat în micro-etnotoponimele: *Rupturi, La Rupturi*;

Rotund din lat. „retundus“ întîlnit în micro-etnotoponimul : *Rotunda* ;

Strîmt din lat. „strictus“, cu sensul de „loc îngust, strîmtoare“, aflat în micro-etnotoponimul: *La Strîmturi*;

Trecătoare din lat. „traicere“, cu sensul de „drum îngust, de trecere ; a dat micro-etnotoponimul : *Trecătoare* (din *trec* + suf. -*ătoare*);

2. Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 22.

Vaca din lat. „vacca“ intră în micro-etnotoponimul: *Văcărie* (din *vaca* + suf. -ărie);

Vale din lat. „vallis“ intră de asemenea în numeroase micro-etnotoponime: *Valea cea Mare* (Valea Gurghiului), *Valea Părului*, *Peste Vale*, *Valea Iepii*, *Valea Gurghiului*, *Gura Văii*.

O categorie foarte răspândită de micro-etnotoponime sînt acelea care nu au ca punct de plecare vegetația de pe locul respectiv. Aici intră denumirile a mai toți arborii a căror denumire, firește, vine din limba latină. *Aluna* din lat. „abellona“ se întilnește în micro-etnotoponimul: *Aluniș*. *Arin* din lat. „alinus“ se află în micro-etnotoponimele: *La Arini*, *Arinii din Jos*, *Arinii din Sus*;

Cireș din lat. „ceresius“ (cerasus) se întilnește în micro-etnotoponimele *La Cireș*, *Lîngă Cireș*, *Dîlma Cireșului*;

Carpen din lat. „carpinus“ întilnit în micro-etnotoponimul: *Cărpiniș*;

Fag din lat. „fagus“ a intrat în micro-etnotoponimele: *Între Fagi*, *În Fagi*, *Prin Fagi*, *Gaura Fașului* (din lat. *gulla* + lat. *Fagus*);

Frasin din lat. „fraxinus“ intră în micro-etnotoponimul: *Frășinișul*;

Măr din lat. „melus“ intră în micro-etnotoponimul: *Printre Meri*;

Mesteacăn din lat. „mastichinus“ intră în micro-etnotoponimul; *Mesteceni*;

Paltin din lat. „paltinus“ intră în micro-etnotoponimele: *Păltiniș*, *Zăpodea cu Păltini*;

Nuc din lat. „nucus“ intră în micro-etnotoponimele: *La Nuci*, *La Nuc*;

Păr din lat. „pirus“ intră în micro-etnotoponimele: *la Pări*, *Valea Părului*;

Prun din lat. „prunus“ intră în micro-etnotoponimele: *Prin Pruni*, *La Pruna*;

Spin din lat. „spinus“ intră în micro-etnotoponimul: *La Spini*;

Sinziene din lat. „sanctus“ dies Johannis“ intră în micro-etnotoponimul: *La Sinziene*;

Urzica din lat. „urtica“ a dat numele *Părăului Urzica*.

C) *Destul de numeroase, cu mare frecvență, sînt micro-etnotoponimele de origine slavă veche:*

Blid din v. sl. „bliudŭ“, cu sensul de „vas de pămînt sau de lemn“ a dat *blidar* (din *blid* + suf. -ar), cel care face blide, păstrat în micro-etnotoponimul ce a dat numele satului *Blidireasa* (din *blidar* + suf. -oasa);

Coșer din v. sl. „kosi“, cu sensul de „îngrăditură de nuiele folosită pentru împrejmuirea unui loc“, se păstrează în micro-etnotoponimele: *Coșerul Porcilor*, *Coșerul de Piatră*;

Călugăr din v. sl. „kalugeru“ a intrat în micro-etnotoponimul: *La Călugăru*;

Clopot din v. sl. „klopotu“, a intrat în micro-etnotoponimul: *La Clopotniță* (din *clopot* + suf. -niță);

Deal din v. sl. „delu“, a intrat în micro-etnotoponimele: *După Deal*, *Capu Dealului*, *Dealul Iuri*;

Izvor din v. sl. „izvoru“, cu sensul de „locul de unde izvorăște o apă curgătoare” a intrat în micro-etnotoponimele: *Izvorul Comarnicului, Izvorul Bucin, Izvorul cel Rece, Izvorul Staniștei*;

Mănăstire din v. sl. „monastyri“, a dat micro-etnotoponimele: *Mănăstirea, La Mănăstire*;

Obîrșii din v. sl. „obraiti” (și sîrbă), se întilnește în micro-etnotoponimele: *Obîrșii, Poiana Obîrșii, Izvorul Obîrșii*;

Poiana din v. sl. „poljana“, cu sensul de „loc într-o pădure lipsit de copaci, și acoperit de iarbă și flori“, se întilnește în micro-etnotoponimele: *Poiana, În Poiană, La Poieniță*;

Staniște din v. sl. „staniste“, cu sensul de „loc răcoros unde se odihnesc vitele vara în timpul căldurilor de la amlază, zăcătoare” (DA), întilnit în: *Staniște, Izvoru Staniștii*. Acest micro-etnotoponim se găsește în fiecare sat unde este o cireadă de vite.

Zăpode din v. sl. „zapodu“, cu sens de „loc șes pe o înălțime, platou“, sau „vale largă adăpostită de înălțimi“, este frecvent întilnit în micro-etnotoponimele: *Zăpodea Vițelor* (din v. sl. *zapodu* + lat. *vitellus*) *Zăpodea cu Casa, Zăpodea cu Paltini, Zăpodea Florilor*, toate avînd și un element latin (*paltin, flori, casa*).

Micro-etnotoponimele se rostesc la Ibănești cu particularitățile fonetice și morfologice specifice graiului din zonă.

Indiferent de originea lor, valoarea micro-etnotoponimelor rezidă și din faptul că ele permit să se întrevadă aspecte istorice, sociale, și ocupaționale din viața locuitorilor acestor meleaguri. La Ibănești, unele micro-etnotoponime au, în același timp, o valoare arheologică.

Pe „*Piatra Orșovei*” a fost depistată o așezare de înălțime unde au fost descoperite fragmente ceramice din epoca neolitică tîrzie și din epoca bronzului.

Pe „*Pietroasa*” a fost descoperit un topor de piatră ce poate fi încadrat în cultura Coțofeni sau în una din perioadele timpurii ale epocii bronzului. Tot pe „*Pietroasa*” a fost depistată o așezare din epoca comunei primitive, descoperindu-se o urnă mai mică și un vas mai mare.

La „*Fîrîul Bucin*” a fost descoperit un alt topor de piatră, ce poate fi încadrat în categoria topoarelor pană, ca și cel de pe „*Pietroasa*”. În punctul numit „*Pe Deal*” s-a descoperit un celt de bronz, ce poate fi încadrat în perioada de sfîrșit a epocii bronzului — începutul primei vîrste a fierului.

În locul numit „*La Gară*” sau „*Deasupra Gării*” a fost descoperită o oală dacică.

La „*Cetățuia Mică*” a fost identificat un burgus roman din sec. II-III e.n., unde s-au descoperit o serie de fragmente ceramice de factură romană provincială, materialele fiind confecționate și utilizate de populația locală romanizată.³

3. M. Petică, *Descoperiri romane inedite în jud. Mureș*, în *ActaMP*, IV, 1980, p. 247—248.

În punctul „Obirșii“, deasupra satului Dulcea, s-a descoperit o coasă din epoca romană.

Sînt destul de numeroase locurile a căror nume se referă la îndeletnicirile ibăneștenilor. Sat tipic de munte, este normal ca ocupația de bază să fie exploatarea pădurii și creșterea animalelor.

Micro-etnotoponime care vorbesc despre exploatarea pădurilor avem pe toate acele care conțin cuvîntul lat. „runc“ sinonim cu lat. „cărătura“, lat. „arșită“, lat. „rupturi“, sau sl. „poljana“ sau „pîrlita“ sl. „laz“. Aceste denumiri foarte numeroase, vorbesc despre lupta ibăneștea-nului cu pădurea pentru a-și dobîndi un teren arabil. Astfel, avem lat.: *Podul Runcului, Fața Runcului, Părăul Curătel, Rupturi, La Rupturi, Arșița*; sl. *Poiana, Poienița, Dubrava, În Lazori*. Creșterea animalelor este reflectată în micro-etnotoponimele: *Văcărie, Staniște, Zăpodea Vițelelor, Zăpodea Boilor, Coșeruș Porcilor*. Micro-etnotoponimele: *Cărbunărie* și *Cenușărie* vorbesc despre arderea lemnului și transformarea lui în cărbuni; *Piuș, La piuș* arată ocupația de piuar; *La Topilă* arată cultivarea plantelor textile și topirea lor în apă; *Blidireasa* despre facerea blidelor.

Bogăția micro-etnotoponimelor rămîne pentru noi, așa cum arată dr. Alexandru Toșa, „cartea de aur scrisă de neamul românesc pe pămîntul țării“.⁴

THE HISTORICALLY-SOCIAL-OCCUPATIONAL ASPECTS REFLECTED IN ETNOTOPONYMY OF GURGHIIULUI VALLEY

(Summary)

The authors presents the value of etnotoponymy of Tracian — Dacian, Latin, and Slav origin, used in zone, the fact that it permitted to foresee the historical, social, occupational aspects of hence inhabitants life.

4. Vezi nota 2.

5. Al. Toșa în *Steaua Roșie*, XXXIX, nr. 60, 12.03.1988 p. 3

CONTRIBUȚIA CARTOGRAFIEI LA INTERPRETAREA UNOR ETNOTOPONIME ROMÂNEȘTI DIN MUNICIPIUL ȚIRGU-MUREȘ ȘI ÎMPREJURIMI

IOAN EUGEN MAN

Situat într-o așezare geografică și climaterică prielnică, în bogata, și fertila Vale a Mureșului, municipiul Țirgu-Mureș, ca și celelalte localități limitrofe, a constituit, din cele mai vechi timpuri, un leagăn de străveche civilizație umană. Au fost descoperite, aici, urme ale viețuirii umane atât pe teritoriul de azi al orașului, cât și pe cel al localităților învecinate, dovezi materiale care marchează, în general, perioadele istorice, începînd încă din neolitic și pînă în feudalismul timpuriu (sec. IX—XIV), cînd se fac cunoscute primele mențiuni documentare ale localităților respective.

Cercetările arheologice au scos la iveală multe asemenea dovezi materiale prin care se atestă prezența unei numeroase populații dace, care a continuat să locuiască neînterupt pe aceste meleaguri, alături de coloniștii romani. Semnificative, în această privință, sînt urmele de cultură dacică prezente în toate localitățile existente în jurul orașului Țirgu-Mureș. Persistența habitatului autohton, îndeosebi în mileniul I e. n., este dovedită, îndeosebi, prin numeroasele descoperiri arheologice, de o intensitate rar întîlnită și grăitoare prin perenitatea lor, unele, cum sînt cele de la Morești, Cipău, Lechința de Mureș, Band, Cristești, Sintana de Mureș, Țirgu-Mureș și altele, constituind puncte de referință în istoria poporului român.¹

Retragerea administrației romane n-a însemnat întreruperea procesului de romanizare, descoperirile arheologice, ca și denumirile toponimice o confirmă. În secolul al IV-lea e. n. pe teritoriul țărilor românești se dezvoltă o nouă cultură materială cunoscută sub numele de Sintana de Mureș — Cerneahov, pusă în legătură cu migrația triburilor germanice, goți și taifali, cercetările arheologice confirmînd că alături de aceștia se află și populația daco-romană. La începutul secolului al VII-lea, în Transilvania, pătrund slavii răsăriteni, apoi cei de vest, conviețuirea acestora cu populația daco-romană fiind, la fel, reflectată în numeroasele descoperiri arheologice, și un fond de cuvinte slave. În-

1. K. Horedt, *Șantierul arheologic Morești*, în *SCIV*, nr. 3-4, 1955 p. 667—678.

cepînd cu secolele IX—X putem vorbi despre o cultură străromânească răspîndită, cu intensități diferite, de la o regiune la alta, pe întreg cuprinsul țării noastre.

Materialul pe care l-am investigat se referă la studierea, cu deosebire, a zonei administrative, a municipiului Tîrgu-Mureș, cu localitățile componente: Mureșeni și Remetea și a comunelor înconjurătoare: Cristești, cu satul Vălureni (fost Cocoși); Sîncraiu de Mureș, cu satul Nazna; Singeorgiu de Mureș, cu satele Tofalău și Cotuș; Sintana de Mureș, cu satele Curteni, Chinari și Bărdești (planșa nr. C). Pe teritoriul acestor localități s-a descoperit un bogat și valoros material arheologic care, deși aparținînd unei civilizații rurale, ancestrale, s-a dovedit a fi cu nimic mai prejos celei urbane, fiind de o excepțională semnificație istorică și documentară, devenind cel mai convingător și palpabil argument asupra continuității autohtone.

La Tîrgu-Mureș mărturii de viațuire umană ce se desfășoară din neolitic pînă în perioada feudalismului timpuriu, s-au găsit în mai multe zone ale localității (pl. nr. CI), ele fiind complex reprezentate în bibliografia de specialitate.² O primă zonă, mai reprezentativă, este cea situ-

2. Vasile Pârvan, *Dacia*, București, 1967, p. 44—45; D. Tudor, *Orașe, tîrguri și sate în Dacia Romană*, București, 1968, p. 272; I.H. Crișan, *Ceramica*, p. 27, 33, 35, 39, 41, 44, 49, 55, 59, 268, 277; Dorin Popescu, *Cimitirul gepid de la Morești*, în *In Memoriam Constantini Daicovicu*, Cluj, 1974, p. 326-328; Eugen Chirilă, Nicolae Gudea, Valeriu Lazăr, Andrei Zrinyi, *Tezaure și descoperiri monetare din Muzeul județean Mureș (=Tezaure)*, Tîrgu-Mureș, 1980, p. 16, 21; Vasile Pârvan, *Getica*, București, 1982, p. 111, 115, 174, 178, 198, 199, 212, 224; 225, 228, 229, 236, 238, 240, 242, 246, 336; Kovács István, *A marosvásárhelyi őskori telep skytha és népvándor láskori temető* (Așezarea străveche, cimitirul scitic și cimitirul din epoca migrațiilor din Tîrgu-Mureș), în *Dolg*, Cluj, VI, 2, 1915, p. 278-296; K. Horedt, *Santierul*, p. 675, 678; B. Mitrea și Z. Székely, *Tezaurul monetar de la Fotos și pătrunderea comercială romană în estul Daciei în secolul I î.e.n.*, în *Materiale*, II, 1956, p. 679; Dorin Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania. IV. Prelucrarea aurului în Transilvania înainte de cucerirea romană*, în *Materiale*, II, 1956, p. 199, 216, 218, 225; Radu Vulpe, *Problemele neoliticului Carpato-Niprovian în lumina săpăturilor de la Izvoare*, în *SCIV*, IV, 85, 1958, p. 58; Dorin Popescu, *Asupra unor tezaure de aur din epoca bronzului în SCIV*, XIII, nr. 2, p. 400; Eugen Comșa, *Unele probleme ale aspectului cultural Aldeni II, (Pe baza săpăturilor de la Drăgănești — Tecuci)*, în *SCIV*, XIV, nr. 1, 1963, p. 23; Székely Zoltán, *Descoperiri din neoliticul tirziu în așezarea de la Reci*, în *SCIV*, XV, nr. 1, 1964, p. 125, 126; Petre Aurelian, *Cîteva mărturii ale culturii Sintana de Mureș — Cerneahov în Scythia Minor*, în *SCIV*, XV, nr. 1, 1964, p. 75-76; N. Vlassa, *Contribuții la cunoașterea culturii Bodrogkeresztúr în Transilvania*, în *SCIV*, XV, nr. 3, 1964, p. 358-359; Dorin Popescu, *Săpături arheologice în Republica Populară Română în anul 1963*, în *SCIV*, XV, nr. 4, 1964, p. 1566; I. I. Russu, *Materiale epigrafice din estul Daciei*, în *ActaMN*, I, 1964, p. 190; N. Vlassa, *Cercetări arheologice în regiunile Mureș — Autonomă maghiară și Cluj, (=Cercetări*, în *ActaMN*, II, 1965, p. 22-43; D. Protase — A. Zrinyi, *Tezaurul de monede romane imperiale de la Cristești pe Mureș*, în *ActaMN*, II, 1965, p. 257, 264; Andrei Zrinyi, *Insemnări arheologice pe marginea a două morminte găsite în cimitirul scitic din Cristești*, în

ată în incinta cetății medievale, unde, (pl. nr. CII), cele mai vechi materiale provin din neolitic — cultura Criș (5500-2000 î.e.n.), peste care se suprapun cele din eneolitic (2000-1700 î.e.n.), epoca bronzului (1700-1200 î.e.n.), între care și un cuptor, cele două epoci ale fierului: Hallstatt (1200-450 î.e.n.) și La Tène (450 î.e.n. — 106 e.n.), epoca romană (106-275 e.n.), ca localitate pendinte de marea așezare de la Cristești, continuând pînă în sec. IX—XII. Această succesiune de culturi demonstrează vechimea și continuitatea autohtonilor în zonă. Chiar dacă cetatea actuală datează din secolul al XVII-lea, pe structura unei fortificații mai vechi,³ nu este exclusă posibilitatea existenței altei întărituri, din pămînt, caracteristică sec. IX-XII, avîndu-se în vedere poziția ei pe un promontoriu situat deasupra primei terase a riului Mureș. De altfel, pe teritoriul acestei zone s-a format unul din primele nuclee ale vechiului oraș care, documentar, are să fie amintit mult mai tîrziu, la începutul secolului al XIV-lea.⁴

StMat, I, 1965, p. 40, 45; N. Vlăsa, *Cultura Criș în Transilvania*, în *Acta MN*, III, 1966, p. 17; Alexandru Bogdan, *Date noi privind ansamblul cetății din Tirgu-Mureș*, în *StMat*, II, 1967, p. 80; Dorin Popescu, *Iarăși problema sciților din Transilvania*, în *SCIV*, XVIII, nr. 2, 1967, p. 334-335; I. Glodariu, *Considerații asupra circulației monedei străine în Dacia (sec. II, î.e.n. — I e.n.)*, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 83; Mircea Rusu, *Considerații asupra metalurgiei aurului din Transilvania în Bronz D și Hallstadt A.*, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 50; Eugen Comșa, *Date despre folosirea aurului în cursul epocii neolitice pe teritoriul României*, în *Apulum*, XII, XXV, (1974), p. 13, 16; Valeriu Lazăr, *Materiale din culturile Trichterbercher și Schneckenberg la Tirgu-Mureș*, în *Marisia*, V, 1975, p. 377-378; Valeriu Lazăr, *Unicate la Tirgu-Mureș*, în *Vatra, Tirgu-Mureș*, an V, 1975 (nr. 47) din 20 februarie 1975, p. 6; Valeriu Lazăr, *Cultura Coțofeni în județul Mureș I* (=V. Lazăr — *Cultura*), în *Marisia*, V, 1975, p. 38; *Academia Română*, I, p. 12-13, și II, p. 18-21; Andrei Zrinyi, *Repertoriul localităților din județul Mureș cu descoperiri arheologice din secolele IV-XII î.e.n.* (=A. Zrinyi, *Repertoriul*), în *Marisia*, VI, 1976, p. 148-149; Mihai Petică, *Noi descoperiri la Tirgu-Mureș „Combinat”*, în *Marisia*, IV, 1966, p. 679-700; Lazăr Valer, *Cercetarea civilizației daco-getice în județul Mureș* în *MuzNat.*, V, 1981, p. 92—95, 99—100; Valeriu Lazăr, *Repertoriul descoperirilor arheologice paleolitice și neolitice din județul Mureș*, (V. Lazăr, *Repertoriu descoperiri paleolitice și neolitice*), în *CȘS*, II, 1984, p. 188, 194, 202—203; Valeriu Lazăr, *Repertoriul descoperirilor arheologice eneolitice și din perioada de tranziție spre epoca bronzului din județul Mureș* (V. Lazăr, *Repertoriul descoperiri eneolitice*), în *CȘS*, III, 1987, p. 194—195, 198, 210, 219—220.

3. Alexandru Bogdan, *Ibidem*, p. 80.

4. O primă mențiune provine din jurul anului 1300, „*A nagy károlya grof károly család oklevéltára*, Budapesta, I, 1882, p. 297). La 1316, aici, este pomenită una din cele patru mănăstiri franciscane din Transilvania (Orbán Balázs, *A Székelyföld leírása*, Budapesta, Ed. Ráth Mór, IV, 1870, p. 121; Jaross Bila, *Emlékek a marosvásárhelyi rom. kath. egyházaközség múltjából*, Tirgu-Mureș 1937, p. 9; Kiss Pál, *Marosvásárhely története*, Tirgu-Mureș, 1942, p. 66). Documentar este amintit în anul 1332 (*Documente privind istoria României*, București seria C, veac XIV, 1954, p. 134).

Asemenea dovezi materiale au fost descoperite în mai multe zone ale oraşului, precum în zona centrală (în partea superioară a str. Artei), pe platforma fostei Grădini de gimnastică, azi sediul Direcţiei apelor Mureş-Banat, (neolitic — cultura Ariuşd, eneolitic, Hallstatt, La Tène, prefeudală); în cartierul 7 Noiembrie, pe terenul cîndva numit „*Dîlma Coşarului*“, respectiv la cariera fostei fabrici de cărămizi, azi zona Liceului industrial nr. 2 (eneolitic, Hallstatt, La Tène, prefeudal feudalism timpuriu); în zona cartierului „1848“, respectiv punctele „*Dîmbul Pietros*“ (epoca bronzului, La Tène, prefeudal) şi „*Cotitura Dîmbului*“ (neolitic, epoca bronzului, La Tène); în cartierul Mureşeni, respectiv în zona carierei Fabricii de produse ceramice „Mureşeni“ (eneolitic), în punctul numit „*Pămîntul Femeilor*“, lângă vechea aşezare (Hallstatt) şi în incinta Combinatului chimic „Azomureş“, spre Cristeşti (epoca preromană, prefeudală), cît şi unele descoperiri, mai izolate, în curtea Universităţii Tehnice, din str. Papiu Ilarian (epoca bronzului); în curtea Şcolii generale nr. 2, din str. Gheorghe Doja nr. 11 (La Tène); în punctele: „*Locul lui K. Bucher*“ (eneolitic), respectiv în str. Lupeni nr. 24/A, colţ cu str. Sportivilor, pe amplasamentul actual al vechii maternităţi şi Clinicii de oftalmologie,⁵ „*Virful cu Furnici*“ (eneolitic), în zona str. Ştefan cel Mare, fost „Gecse Daniel“ (neolitic — cultura Ariuşd) şi în cartierul Remetea, lângă vechea aşezare (Hallstatt). Mai provin descoperiri arheologice (neolitic) din punctele fără precizări topografice.

Dintre localităţile apropiate, deosebit de bine reprezentată prin descoperiri arheologice este Cristeşti (pl. nr. CIII), unde, la fel, doveziile materiale încep cu neoliticul şi se termină în perioada prefeudală⁶.

5. Potrivit hărţii oraşului (secţiunea C5) şi evidenţei proprietăţilor, din anul 1898, (*Belterületeink törzskönyve. Eredeti példány, 1898*), aflată în arhiva primăriei municipiului Tîrgu-Mureş, Sectorul de arhitectură şi sistematizare, terenurile cu nr. de ordine 1128 şi 1129, situate în str. Lupeni (Régi Baromvásár), formează proprietatea lui Bucher Károly, fiind situate lângă fosta Grădină de gimnastică unde s-au făcut principalele descoperiri.
6. István Paulovics, *Dacia keleti határvonala és az úgy nevezett „dak“ — ezüst-kincsek kérdése*, Cluj, 1944, p. 81—97; Vasile Pârvan, *Dacia*, p. 76, I. H. Crişan, *Ceramica*, p. 34—35, 260—261; Tezaure, p. 21; Vasile Pârvan, *Getica*, p. 247, 298; Mihai Bărbulescu, *Interferenţe spirituale în Dacia Romană*, Cluj-Napoca, 1984, p. 10, 38, 46, 109, 189; Al. Ferenczi, *Dare de seamă asupra săpăturilor arheologice de la Cristeşti*, în *ACMIT*, 1929, p. 216; Dorin Popescu, N. Covaciu, V. Popescu, I. Puşcas, *Săpăturile de la Cristeşti*, în *SCIV*, II, nr. 1/1951, p. 279—280; K. Horedt şi colaboratorii, *Şantierul Moreşti*, în *SCIV*, IV, nr. 1—2, 1953, p. 298; K. Horedt, *Santierul*, p. 671, 676; Dorin Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania. III. Sondajele arheologice de la Cristeşti — 1950*, în *Materiale*, II, 1956, p. 153; Dorin Popescu, *Săpăturile arheologice din Republica Populară Română în anul 1957*, în *SCIV*, IX, nr. 1, 1958, p. 144; Székely Zoltán, *Cercetări arheologice efectuate în Regiunea Autonomă Maghiară*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 191—194; I. H. Crişan, *Un depozit de unelte descoperit la Lechinţa de Mureş (Plugul la geto-daci)*, în *SCIV*, XI, nr. 2, 1960, p. 293; Bucur Mitrea, *Descoperiri recente şi mai vechi de monede antice şi bizantine în Republica*

Aici, pe un teren întins, situat pe malul stîng al riului Mureș, în dreptul unei puternice curburi, în apropierea căii ferate, a existat o mare așezare rurală romană, un pagus de seamă,⁷ a cărei permanență ajunge în sec. al IV-lea. Prezența unor trupe auxiliare⁸ presupune posibilitatea existenței unei întărituri intermediare (castru de trupe auxiliare)⁹, care făcea parte din sistemul de apărare central al Daciei, ca și castru. Însuși locul unde se afla vechea așezare și întăritură i se spune „*Cetatea de pămînt*”¹⁰, (Földvár), etno-microtoponim cunoscut de vechii localnici. Existența la Cristești a respectivei așezări romane este presupu-

- Populară Română*, în SCIV, XIII, nr. 1, 1962, p. 220; I. I. Russu, *Ibidem*, p. 182—184; Eva Crișan, *Un craniu trepanat din necropola scitică de la Cristești*, în ActaMN, I, 1964, p. 79; I. H. Crișan, *Două decenii de cercetări arheologice și studii de istorie veche la Cluj (1944—1964)*, în ActaMN, I, 1964, p. 354; N. Vlassa, *Cercetări*, p. 19—20; I. H. Crișan, *Săpături și sondaje în valea mijlocie a Mureșului*, în ActaMN, II, 1965, p. 55—56; Andrei Zrinyi, *Însemnări arheologice pe marginea a două morminte găsite în cimitirul scitic de la Cristești*, în StMat, I, 1965, p. 27—48; Bucur Mitrea, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în Republica Socialistă România*, în SCIV, XVII, nr. 2, 1966, p. 421; Andrei Zrinyi, *Două guti — biberoane romane din ceramică în colecțiile Muzeului din Tirgu Mureș* în StMat, II, 1967, p. 73—85; Constantin Pop, *Cîteva reprezentări aparținînd cultului Dionysiac în Dacia*, în Apulum, VI, 1967, p. 178; D. Protase — A. Zrinyi, *O pușculiță cu denari romani imperiali de la Cristești pe Mureș*, în ActaMN, IV, 1967, p. 461—467; Andrei Zrinyi, *Materiale în legătură cu cultul lui Mătră în Muzeul din Tirgu-Mureș*, în StMat, II, 1967, p. 67—70; Constantia Pop, *Reprezentări bacchice române în Transilvania*, în ActaMN, VII, 1970, p. 152; Constantin Pop, *Reprezentări cu Lupa Capitolina pe monumente din România*, în ActaMN, VIII, 1971, p. 177, 178; Constantin Pop — Vasile Moga — Ioan Al. Aldea, *Noi medalioane funerare lucrate aparte din Dacia Superioară*, în ActaMN, IX, 1972, p. 508—509; Lucia Țeposu — Marinescu, *Probleme de artă provincială romană (I). Edicule funerare din Dacia*, în MuzNat, I, 1978, p. 18; Dan Isac, *Contribuții la iconografia religioasă a Daciei Romane Jupiter „Verospis”*, în ActaMN, XI, 1974, p. 76—77; V. Lazăr, *Cultura*, p. 36; Al. Popa, *Academica Română*, I, 1975, p. 20 și II, 1976, p. 12—13, 16; C. Buzdugan, *Pumnale hallstattiene tirzi pe teritoriul României*, în *Cercetări arheologice*, II, București, 1976, p. 243; Andrei Zrinyi, *Repertoriul*, p. 135; Andrei Zrinyi, *Așezarea romană rurală de la Cristești și legăturile ei cu Gallia*, în *Marisia*, VII, 1977, p. 91—99; Valentin Vasiliev, *Pumnale akinakes din Transilvania*, în ActaMN, XVI, 1979, p. 22; V. Lazăr, *Repertoriul descoperirii paleolitice și neolitice*, p. 196; V. Lazăr, *Repertoriul descoperirii eneolitice*, p. 190, 205.
7. D. Tudor, *op. cit.*, p. 272—273; D. Protase, *Autohtonii în Dacia, I, Dacia Romană*, București, 1980, p. 30—31, 118—119;
8. Diploma militară cerată, datată la 8 iulie 158 e.n., indică prezente, aici, trupele garnizoanei *Ala I Bosporanorum miliaria*.
9. Torma Károly, *Romai katona elbocsátó — levél Maros — Keresztúrol*, în *ArchÉrt*, VI, 1886, p. 303—318; Nicolae Gudea, *Sistemul defensiv al Daciei Romane, I, Stadiul actual al cercetărilor*, în *Apulum*, XII, 1974, p. 140; I. Giodariu, *Sistemul defensiv al statului dac și întinderea provinciei Dacia*, în ActaMN, XIX, p. 36.
10. Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 217; Traian Popa, *Monografia orașului Tirgu-Mureș*, Tirgu-Mureș, 1932, p. 44; Székely Zoltán, *Ibidem*, p. 191—194.

să încă din secolul trecut,¹¹ când s-au făcut unele descoperiri arheologice, întâmplătoare, ea fiind dovedită prin săpăturile sistematice ulterioare. Repertoriul arheologic demonstrează permanența populației, pe acest teritoriu, încă din epoca neolitică — cultura Turdaș, urmată de cea a neoliticului, bronzului și La Tène, unii autori localizînd, aici, vechea așezare dacică Sangidava, satul Sangilor.¹² În perioada romană, în așezarea de la Cristești existau numeroase ateliere de olărit care confecționau vase de culoare roșie, de tip „terra sigillata”, de pregnantă factură dacică. Pe lângă aceste vase continuă să se confecționeze și ceramica tradițională, a autohtonilor, de culoare cenușie-negricioasă, dovedind, deci, că alături de coloniștii romani locuiau și daci.¹³ Descoperirea unor tezaure monetare postaureliene și bizantine, cît și a altor obiecte,¹⁴ demonstrează persistența localității și în secolul al IV-lea, unele piese provenind și dintr-o dată mai tîrzie, din feudalismul timpuriu. Nu mai puțin importante sînt descoperirile arheologice și din celelalte zone ale localității, ca cele din zona carierei de pietriș, la capătul localității, spre Tîrgu-Mureș (eneolitic, Hallstatt, epoca romană).

Permanența elementului demografic autohton este dovedită și în celelalte etnotoponime, repertoriul arheologic, la fel, fiind deosebit de bogat și prețios. La Sîngeorgiu de Mureș (pl. nr. CIV), descoperirile arheologice bogat reprezentate¹⁵, provin din mai multe zone, importante fiind cele găsite în punctul „Sub Ghera” = Gyera alja (neolitic — cultura Ariușd, eneolitic, feudalismul timpuriu) și „Capela Măriaffy” (eneolitic, romană, La Tène și feudalism timpuriu); în punctul „Vîrful Dealului”, din zona centrului civic al localității (eneolitic, epoca bronzului, prefeudal); în perimetrul microtoponimelor „Dealul Bunii”, la cariera de pietriș (epoca bronzului, La Tène, prefeudalismul timpuriu), „Bercul Mic” de pe malul riului Mureș, în dreptul satului Curteni

11. Orbán Balázs, op. cit., p. 133, Téglás Gábor, *Adalékok Dacia felirattárához*, în *ErdMuz*, V, 1888, p. 57—18, 242, 232, 255.

12. Aurel Filimon, *Drumuri romane în județul Mureș, Credința*, Reghin, 1933, nr. 2 (mai), p. 6; A. Filimon, *Cristești Sangidava?*, în *ACMIT*, II—IV, 1940, p. 7.

13. D. Protase, op. cit., p. 30—31; 158—159.

14. *Tezauré*, p. 21, 24, 28, 31.

15. D. Protase, op. cit., p. 71; D. Popescu, *Săpăturile arheologice din Republica Populară Română în anul 1957*, în *SCIV*, IX, nr. 1, 1958, p. 142; N. Vlăssă, *Cercetări*, p. 22; V. Lazăr, *Cultura*, p. 35, Alexandru Popa, *Academia Română*, I, V, 1975, p. 13—14, și II, VI, 1976, p. 22; Andrei Zrinyi, *Repertoriul*, p. 146—147; V. Lazăr, *Repertoriul descoperiri paleolitice și neolitice*, p. 202, V. Lazăr, *Repertoriul descoperiri eneolitice*, p. 214—215; Valeriu Lazăr, *Importanță descoperire arheologică de la Sîngeorgiu de Mureș*, în *Steaua Roșie*, Tîrgu-Mureș, nr. 308 (8927), din 28 decembrie 1986, p. 3. Valeriu Lazăr, *Depozitul de bronzuri de la Sîngeorgiu de Mureș (județul Mureș)*, în *Apulum*, XXXVII, 1987, p. 41—46; Valeriu Lazăr, Ilarie Oprea, *Sîngeorgiu de Mureș — vatră de istorie multimilenară*, în *Steaua Roșie*, Tîrgu-Mureș, nr. 30 (9580), din 5 februarie 1989, p. 3. M. Petică, *Un nou depozit de bronzuri de la Sîngeorgiu de Mureș (județul Mureș)*, *Symposia Thracologica*, nr. 5, Miercurea Ciuc, 1987, p. 115.

(epoca bronzului, romană), cît și „După Grădini“, respectiv în incinta cimitirului romano-catolic (feudalismul timpuriu).

Comuna Sîntana de Mureș (planșa nr. CV) este reprezentată prin descoperiri arheologice, îndeosebi localitatea de reședință,¹⁶ ca necropola din secolul al IV-lea e.n. (epoca prefeudală), respectiv cultura Sîntana de Mureș — Cerneahov, nume provenit după localitățile eponime, situată la nord-vest de actuala așezare, cu urme din perioada protodacică (Hallstatt) sau, din aceeași perioadă, pe lângă Biserica reformată. La Curteni,¹⁷ sat aparținător, s-au găsit mai puține mărturii arheologice (epoca bronzului, Hallstatt), iar la Chinari¹⁸ (epoca eneolitică, romană, prefeudală și feudalism timpuriu). Mărturii arheologice, mai sporadice, întimplătoare, s-au descoperit și în comuna Sîncraiu de Mureș (planșa nr. CVI), respectiv în localitatea de reședință,¹⁹ lângă Biserica reformată și pe malul drept, regularizat, al râului Mureș (neolitic, prefeudal, feudalismul timpuriu) și la Nazna,²⁰ în fosta așezare Micești (eneolitic).

Din secolul al XII-lea se face simțită pătrunderea elementului maghiar în zona municipiului Tîrgu-Mureș, sesizată mai întîi la Morești, unde două monede (Ștefan II, 1114-1131 și Bela II, 1131-1141) indică termenul „ante quem“, cînd au pătruns maghiarii, fără să ajungă în regiunea muntoasă a bazinului Gurghiului.²¹ În această perioadă se poate aprecia că aceștia s-au așezat și la Tîrgu-Mureș, pe temelia, sau în apropierea vechii așezări autohtone.²² Se cuvine a se arăta faptul că

16. I. H. Crișan, *Ceramica*, p. 274; Kovács István, *A marosszentannai népvándorlaskori temető*, în *Dolg*, Cluj, III, 2, 1912, p. 250—342; K. Horedt, *Șantierul*, p. 675; Petre Aurelian, *Cîteva mărturii ale culturii Sîntana de Mureș — Cerneahov în Scythia Minor*, în *SCIV*, XV, nr. 1, 1964, p. 59—80; Gh. Diaconu, *Despre tăfali în lumina cercetărilor arheologice (aspectul Tîrgușor-Olteni)*, în *SCIV*, XV, nr. 4, p. 468, 474, 477; Ion Ioniță, *Contribuții cu privire la cultura Sîntana de Mureș — Cerneahov pe teritoriul Republicii Socialiste România*, în *ArhMold*, IV, București, 1966, p. 220, 230; Kurt Horedt, *Unele probleme privind răspîndirea culturii Sîntana de Mureș — Cerneahov în România*, în *SCIV*, XVIII, nr. 4, 1967, p. 577, 586; Géza Bakó, *Date privind structura socială și apartenența purtătorilor culturii Sîntana — Cerneahov din Transilvania*, în *SCIV*, XIX, nr. 1, p. 68, 72; Alexandru Popa, *Academia Română*, II, p. 17; Andrei Zrinyi, *Repertoriul*, p. 147, 148.
17. Zoltán Székely, *Contribuția la cronologia epocii bronzului în Transilvania*, în *SCIV*, VI, nr. 3—4, 1955, p. 859; Al. Popa, *Academia Română*, I, p. 16.
18. Tezaure, p. 24, I. Glodariu, *Considerații asupra circulației monedei străine în Dacia (sec. II î.e.n. — I e.n.)*, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 82, V. Lazăr, *Cultura*, I, p. 37; Andrei Zrinyi, *Repertoriul*, p. 131;
19. Dorin Popescu, N. Covaciu, V. Popescu, I. Pușcas, *Săpăturile de la Cristești*, în *SCIV*, II, nr. 1, 1951, p. 283; K. Horedt, *Șantierul*, p. 675; Andrei Zrinyi, *Repertoriul* p. 146; V. Lazăr, *Repertoriul descoperiri paleolitice și neolitice*, p. 186.
20. V. Lazăr, *Cultura*, I, p. 37 (pentru Micești); V. Lazăr, *Repertoriul descoperiri eneolitice*, p. 210.
21. K. Horedt, *Contribuții*, p. 119.
22. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, București, I, 1975, p. 239.

gresit s-a stabilit cucerirea integrală a Transilvaniei încă din secolele X-XI, deoarece pătrunderea maghiarilor nu s-a împlinit deodată și pretutindeni, ea fiind rezultatul unui proces mai îndelungat.²³ În sprijinul acestui argument un rol îl au și *prisăcile* (*preseaca, gyepü*), *baricade de copaci tăiați, cu porți de supraveghere în punctele de trecere (porta, kapu)*, caracteristice numai unei populații sedentare. În afară de indicațiile cronicilor și documentelor, aceste prisăci sînt amintite și în toponimia regiunilor, îndeosebi în cele din primele faze de pătrundere a maghiarilor, care prin traducere au devenit *gyepü* (Omplolygyepü, Székásgyepü, etc), sau *kapu* (Kapus, Vaskapu, Nagykapus, etc).²⁴ Asemenea prisăci sînt păstrate și în toponimia locală (*Gyepürejáró* = *Spre Prisacă*), la Curteni și Nazna.

Demn de menționat este și faptul că prin unele localități înconjurătoare, în perioada secolelor IX-XI, au existat „cetăți” prefeudale ale populației autohtone. O asemenea cetate — palisadă — era situată pe dealul din sus de Chinari, contemporană cu marea cetate de la Morești, însă de mai mici dimensiuni și de importanță defensivă.²⁵ Existența acestei cetăți este evocată prin denumirea maghiară a localității; *Várhegy* = *Dealul Cetății*, sau *Várhely* = *Locul Cetății*. Probabil această cetate, împreună cu cele de la Moigrad, Cuzdrioara, Șirioara, Dedrad, Morești, și Moldovenesti, conturau limitele voivodatului lui Gelu.²⁶ Legat de respectivele cetăți, *unii istorici maghiari au încercat să susțină că aceste vechi cetăți de pământ ar fi fost opera unor războinici nomazi. Dacă „descălecătorii” maghiari ar fi fost constructorii acestor cetăți, ar fi fost firesc ca asemenea construcții să fi apărut și în Pannonia, unde s-au așezat mai întii maghiarii; ori, asemenea cetăți nu sînt cunoscute pînă acum, arheologii maghiari nereușind să descopere decît vechi cetăți rămase de la romani sau altele ceva mai noi construite de slavi.*²⁷ Erau probabil asemenea cetăți și la Bărdești, Curteni și Sîntana de Mureș, însă de mai mică importanță, care de-a lungul veacurilor nu s-au mai păstrat.²⁸

Alături de materialul arheologic, ca element documentar fundamental, materialul cartografic are rol deosebit în determinarea interdisciplinară a etnotoponimelor și micro-etnotoponimelor. Simion Mehe-

23. K. Horedt, *Contribuții*, p. 109.

24. *Ibidem*, p. 111—117.

25. Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, I, 1971, p. 149 și II, 1979, p. 226, 227, 258.

26. Mircea Rusu, *Castrum, urbs, civitas (cetăți și „orașe” transilvănene din sec. IX—XIII)*, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 200; Mircea Rusu, *Cetățile transilvănene din sec. IX—XI și importanța lor istorică*, în *Ziridava*, Arad, IX, 1978, p. 165—166.

27. Nicolae Stoicescu, *Continuitatea românilor*, București, 1980, p. 167; M. Petrescu —Dimbovița, *Cetăți medievale din pământ pe teritoriul României*, în *Magazin istoric*, București, 1978, nr. 9, p. 31, ^A

28. Ștefan Pascu, *op. cit.*, II, p. 228.

dinți menționa că „*cea dintii pagină de geografie a fost un plan sau o hartă*”,²⁹ acestea fiind în toate timpurile și document toponimic, punând astfel la dispoziția istoricilor, lingviștilor și altor specialiști, elemente de mare însemnătate. Una din problemele care au atras atenția specialiștilor în domeniul toponimiei a fost continuitatea daco-romană a elementului autohton, în spațiul intercarpatic-danubian-pontic. Nume-roasele etnotoponime, îndeosebi micro-etnotoponimele, vechi și noi dispărute sau existente, reprezentate pe hărțile cartografice sau în descrieri mai vechi, demonstrează existența elementului demografic autohton, românesc și pe acestea meleaguri.

Se cuvine a se arăta că în „dispariția toponimelor de origine daco-romană, îndeosebi numele orașelor, acestea se explică prin încetarea vieții urbane, ceea ce a dus la pierderea și uitarea vechilor nume de localități”. De asemenea, mulțimea toponimelor de origine slavă se explică prin „traducerea în limba slavă a numirii mai vechi românești, preluate de slavi de la populația autohtonă găsită aici”.³⁰ În tot cursul evului mediu și perioada următoare, „nobilimea ungurească sau maghiarizată și administrația ungurească au practicat maghiarizarea toponimiei”, numele proprii românești fiind „traduse din necesitatea de a le „oficializa”, de a le exprima în limbile oficiale (sau cvasi-oficiale) ale vremii (în care erau redactate documentele)”. Ca atare, „traducerea numirilor de localități s-a făcut sistematic ceea ce presupune existența unei voințe conștiente, a unei organizări; ea nu putea fi opera unor simpli păstori și agricultori”.³¹ Numele unguresc al localităților nu înseamnă că ungurii sînt mai vechi, deoarece o serie de numiri topice au fost preluate de la populația româno-slavă găsită aici, ca de exemplu: Abrud — ung. Abrud; Bistrița — ung. Beszterce; Bogata — ung. Marosbógát; Dăbica — ung. Doboka, etc. De remarcat că în cele mai multe situații „prin intervenția ei, oficialitatea a tradus numai numel satului, și nu numirea de hotar”, deci, „din moment ce un nume de localitate are altă origine decît cea a majorității numelor de hotar, înseamnă că el este o creație a oficialității (de altă limbă) și nu o creație locală populară”.³²

Alteori numelor românești de sate li s-au adăugat sufixul „falva” = sat, îndeosebi la cele a căror nume derivă din antroponime, cum este cazul fostei așezări *Benefalău* (*Benefalva*),³³ adică „Satul lui Bene”. Chiar în cazul menținerii numirii românești ea este transpusă potrivit particularităților fonetice ale limbii maghiare, cum s-a procedat la

29. Dimitrie Oancea, *Toponimia și reprezentările cartografice*, în *Studii și cercetări de geologie, geografică și geografie*, București, XXIII, 1976, p. 11.

30. Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 228, 231.

31. *Ibidem*, p. 234—235, Mircea Homorodean, *Vechea vatră a Sarmizegetusei în lumina toponimiei*, Cluj-Napoca, 1980, p. 28.

32. Mircea Homorodean, *op. cit.*, p. 29.

33. Ștefan Pascu, *op. cit.*, II, 1979, p. 494.

Bârdești (planșa nr. CVII), ca: Dosz, Sesz, Facza, Faczujka, Viia din Susz, Kapul paroului, la Remetea : Capu Szatului, Pumuntu szatului, sau la Chinari (planșa nr. CVIII) : Malaistye. În schimb, la Tîrgu-Mureș toate denumirile au fost maghiarizate sau schimbate, la fel, aproape în toate localitățile din jurul orașului.³⁴ Măsura nu este întâmplătoare. Ea face parte din ansamblul de măsuri luate de autorități din considerente politico-etnice, împotriva populației românești, în favoarea naționalităților maghiară și germană, când, încă din anul 1514, românii încep să fie alungați din interiorul orașelor, proces ce se perpetuă secole la rând. O măsură similară o ia la 15 decembrie 1759 și magistratul orășenesc din Tîrgu-Mureș, care decretează orașul închis pentru români, interzicînd așezarea lor în localitate.³⁵

Pe lângă modificări impuse de oficialitatea maghiară, în toponimia regiunii, îndeosebi în cea strict studiată, au survenit numeroase schimbări determinate de creșterea numărului de locuințe, de cătune și de sate, sau de dispariția lor, datorită unor factori geografici și economici, sau stabilirii unor noi raporturi de proprietate. Evoluția istorică — urbană a orașului Tîrgu-Mureș a determinat înglobarea, treptată, a unor localități mai mici, unele pustii, fie prin cumpărare, prin schimb de proprietăți sau zălogire, modalități caracteristice sistemului feudal. Orbán Balázs³⁶ menționează un număr de opt sate intrate în componența orașului pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Cronologic, prima localitate dobîndită este Micești (Kisfalud), în anul 1564,³⁷ care era situată în zona străzii Cuza Vodă, spre piața Matei Corvin, pînă la sfîrșitul secolului, orașul, mai cumpărînd unele proprietăți din satul Secuieni,³⁸ în anul 1585, cît și moșia Șășvar,³⁹ în a-

34. SZOL, VI, p. 405—411; Numiri toponimice sînt date pentru Chinari, Cotuș, Cristesti, Curteni, Sîntana de Mureș, cu Benefalău, Sîncraiu de Mureș, Sîngeorgiu de Mureș, Tofalău și Tîrgu-Mureș.

35. „Anul 1759 ziua a 15-a a lunei decembrie, fiind adunare festivă, atît a marului Consiliu cît și a Comunității celor o sută de bărbați ... se aduc deciziile de mai jos scrise:

5-a. Om din neamul valah să nu poată în nici un caz cumpăra imobil în oraș, nici chiar din pămînturile orașului să nu li se dea valahilor nici arător nici finat, nimeni dintre cetățenii orașului să nu i apere pe aceia, să nu-i ajute în prosperare, nimeni să nu tolereze la casa sa peste trei zile om cunoscut și cu atît mai puțin necunoscut care vagabondează și dorește să se eschiveze de la contribuția regală, cu atît mai mult să nu-i acorde loc de așezare, ci să fie dator a înștiința pe chestorul orașului.”, *ArhStat Tg. Mureș, fond Primăria orașului Tîrgu-Mureș, în Leges seu Decreta oppidi Székely Vásárhely ... (Opera ac studio Consultissimi Viri Thomae Borsos pro tempore Judicis Primar praedicti Opp. D. D. ANNO DOMINI 1604. Az városi rendtartásnak meg erősítésére való újabb végzések; E. Dandea, I. Cozma, Municipalitytea din Ardeal în trecut și prezent, în Urbanismul, martie-aprilie, 1937, an*

XIV (VI), nr. 3—4, p. 89.

36. Orbán Balázs, op. cit., p. 109.

37. *ArhStat, Tg. Mureș, Acta politică*, nr. 18/A/1564.

38. *Ibidem*, nr. 39/A/a/1585.

39. *Ibidem*, nr. 1/68a/1598.

nul 1598. De fapt erau două sate cu numele de Șășvar : *Șășvarul cel Mare*, sau *de Sus* (Nagy Sásvári sau Felső Sásvári) și *Șășvarul cel Mic* sau *de Jos* (Kis Sásvári sau Alsó Sásvári).⁴⁰ În anul 1600 orașul cumpără de la satul Cornățel un teren pentru construirea unui pod peste riul Mureș⁴¹, iar la 14 decembrie 1609,⁴² mai obține satele Bârdești și parțial Secuieni, Șășvar și Sintana de Mureș (Benefalău). *Bârdeștiul* (Bárdos) rămâne în proprietatea orașului pînă în anul 1849, azi fiind aparținător de comuna Sintana de Mureș. *Secuieni*, sau *Secheifalău* (Székelyfalva), era situat în zona străzii Agricultorilor. *Benefalău* (Benefalva) era situat în zona str. Voinicenilor, între str. Benefalău și str. Sintana și care tercînd la Sintana de Mureș. *Gordașfalău* (Gordásfalva) era situat în partea stîngă a străzii 7 Noiembrie, spre localitatea Singeorgiu de Mureș, iar *Curteni Mic* (Kis Udvar), în apropiere, spre riul Mureș, în zona actualei Baze de agrement și sport. Mult mai tîrziu,⁴³ după anul 1910, orașul dobîndește noi teritorii și localități : în anul 1910, o parte din *Remetea* (Remeteszeg), care depindea de Sincraiu de Mureș și *Podeni* (Hidvég), ce aparținea de Cornățel. În anul 1952 primește o porțiune de teren la *Singeorgiu de Mureș* (zona str. 7 Noiembrie începînd de la intersecția cu str. Secuilor Martiri); în anul 1953 zona str. *Ceangăilor* și partea superioară a str. *Remetea*, iar în anul 1956 întreaga localitate *Mureșeni*. Fenomenul nu este caracteristic numai orașului. Asemenea extinderi le are și Nazna care cuprinde în perimetrul ei localitățile *Bordoseg* (Bordásszeg) și în anul 1852 *Micești* (Kisfalud),⁴⁴ acestea din urmă fiind o altă localitate decît aceea dobîndită de Tîrgu-Mureș cuprinde în perimetrul său localitatea *Cornățel* (1910), din care o parte a fost dobîndită de Tîrgu-Mureș.

Cu timpul, aceste localități și-au pierdut individualitatea și numele. De asemenea, consemnarea terenurilor agricole, măsurile impuse prin sistematizarea teritoriului (strămutări de locuințe, demolarea caselor existente, realizarea de noi ansambluri de locuințe), au determinat disparția a numeroase micro-etnotoponime, cu timpul ele devenind uitate. Atestarea lor, însă, demonstrează existența și continuitatea populației autohtone romanizate, pînă la pătrunderea și stabilirea maghiarilor în această zonă, de pe Valea superioară a Mureșului. Neexistînd încă o lucrare aprofundată și sistematică despre toponimele românești de pe teritoriul acestor meleaguri, ne străduim să aducem o contribuție la cunoașterea acestora, spre a servi ca bază de cercetare pentru alăturiarea unor noi studii de o amploare mai mare.

40. Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 109.

41. *ArhStat Tg. Mureș, Acta politica*, nr. 80/C/1600.

42. *Ibidem*, nr. I/103 A/1609.

43. Potrivit unei note: „*Marosvásárhely város területi adatotainak története*” din anul 1955, cu completări în anul 1956, întocmită de Nyárády Károly de la Serviciul tehnic al primăriei.

44. Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 187—188; Benkő Károly, *Marosszék ismertetése* (Descrierea Scaunului Mureș), Cluj, 1868, p. 319.

Pentru determinarea etnotoponimelor și micro-etnotoponimelor române am consultat, în primul rînd, materialul cartografic, mai vechi, constînd din hărțile de carte funciară existente la Notariatul de stat al județului Mureș, respectiv Biroul cărții funciare,⁴⁵ cit și din arhiva Sectorului de arhitectură și sistematizare al Primăriei municipiului Tîrgu-Mureș a fost reprezentativ pentru perioada de pînă la sfîrșitul secolului trecut. Pentru perioada din preajma primului război mondial (anul 1914) am consultat harta lui Nyárady E. Gy., aflată tot la Sectorul de arhitectură și sistematizare.⁴⁷

Pentru cunoașterea evoluției denumirilor toponimice, îndeosebi a micro-etnotoponimelor locale, am avut în vedere unele documente și publicații,⁴⁸ cit și unele lucrări cu caracter istorico-geografic,⁴⁹ apărute în diverse perioade. Pentru unele denumiri de locuri, altele decît a căror etimon este de origine autohtonă, însă bogat regăsit în alte zone ale țării, respectiv din zona de dincolo de Carpați, am consultat dicționarele istorico-geografice ale lui Lahovari și Lecca.⁵⁰ În vederea unei cit mai bune înțelegeri a cauzei atribuirii unui nume, numirile atestate în hărți sau lucrările de specialitate, le-am confruntat cu cele curent folosite de localnici, în acest sens beneficiînd și de o bună cunoaștere a zonei studiate, ca urmare a activității profesionale, cit și cu actualele hărți cadastrale.

Cercetarea elementelor componente ale toponimelor românești ne dă posibilitatea cunoașterii provenienței lor. Elementele autohtone sînt relativ mai reduse numeric, limitate la numirile Mureș (Tîrgu-Mureș, Mureșeni, Sincraiu de Mureș, Sîngeorgiu de Mureș, Sîntana de Mureș), indicînd nume le localități, formînd etnotoponime compuse, cit și *pîriu* (Capul Pîriului, Pîriul de pe Vale, Pîriul Bordoșului), *ma-*

45. Pentru Tîrgu-Mureș hărțile din 23 decembrie 1866, cu nr. de inventar 6029/1916. Restul localităților nu au hărțile înregistrate.
46. Pentru intravilan hărțile din 28 ianuarie 1899, cu nr. 0365—0388, iar pentru extravilan hărțile din 15 decembrie 1875, cu nr. 0399—0443.
47. A fost întocmită după ultimele ridicări topografice a Institutului geografic militar din Viena, în anul 1914, cu denumirile culese de autor de la localnici, nr. inventar 0493.
48. „*Marosszéki határnevek a XVI és XVII. századból*” (Denumiri de hotare din Scaunul Mureș în secolele XVI și XVII), *SzOL*, VI, p. 405, 407, 408, 409, 411. Pentru bazinul riului Mureș, Kniezsa István, *Erdélyviznevei*, (Nume de ape din Ardeal, Cluj, 1942, p. 21—28; Imreh Barna, *Küküllő-Maros-és Nyárad-videki helynevek a XVI—XIX. századból* (Denumiri de locuri din provinciile Tîrnava, Mureș și Niraj în secolele XVI—XIX), Cluj, 1943.
49. Orbán Balázs, *op. cit.* Traian Popa, *op. cit.*, Fodor István *Kronika és füzetek*, (Caiete de cronicar), Tîrgu-Mureș, 1937, seria II, nr. 1—12; Orbán István, (*Marosvásárhely földrajza*, (Geografia Tîrgu-Mureșului), Sárospatak, 1943.
50. George Ioan Lahovari, *Marele dicționar geografic al României*, București, I-1898, II-1899, III-1900, IV-1901, V-1902 (= Lahovari); O. G. Lecca, *Dicționar istoric, arheologic și geografic al României*, București, 1937 (= Lecca). O eventuală posibilitate de cunoaștere a locului și etimonului acestor toponime ar fi ajutat la înțelegerea sensului acestora.

zăre (Măzăriște), *butură* (Buturoi). Mult mai numeroase apar elementele topice de origine latină, printre cele mai frecvente fiind *sat* (Capul Satului, Rîtul Satului), *fața* (Fața, Fața de Jos), *dos* (Dos, Dosu), *cînepă* (Cînepiștele, la Cînepiște), *vie* (Viile Dealul Mare, Viile Dealul Mic, Via Sătească), *vale* (Valea Rece, Valea Bisericii). Numeroase sînt și elementele topice românești de origine slavă, ca : *deal* (Dealul Stejerișului, Dealul Cărbunilor, Dealul Mare), *poiană* (Poiana, Poienita). În ordine descrescătoare o formează elementele românești de origine maghiară: *dîmb* (Dîmbul Pietros, Cotitura Dîmbului), *rit* (Ritul Mare, Ritul Satului, cele bulgărești: *cocoș* (Fața Cocoși), *coșar* (Dilma Coșarului), sau cele sîrbești : *surdac* (Surdac).

Dintre etnotoponimele existente mai important este cel de origine traco-dacă, fiind o limbă indo-europeană : *Maris*, *Marisios* — adică riul strălucitor care duce la actualul românesc: *Mureș*, nume pe care-l poartă riul pe care este situat municipiul cit și aproape toate localitățile componente sau înconjurătoare. Alături de *Mureș*, principala localitate poartă ca nume și cuvîntul de origine slavă : *Tîrgu* (V. slav, *trǔgu*), constituind un etnotoponim compus.

Apariția *tîrgurilor de riuri* în țările române este un fenomen în mare parte cunoscut la alte popoare, el fiind caracteristic vechilor traci, în Transilvania probabil derivînd de la o formă de viață existentă înainte de venirea ungarilor.⁵¹ *Tîrgu* indică faptul că în spațiul acestuia a fost un vechi și însemnat loc pentru schimburi de mărfuri, cu relații comerciale mult mai vechi, deoarece la 1316 și 1332 anul atestării sale documentare, era deja considerat ca tîrg : *Novum Forum Siculorum* = Noul Tîrg al Secuilor. Acest nou tîrg > sediu al secuilor, a fost ales pe, sau în apropierea vechii așezări românești.⁵²

De la acest „*Maris*“ > *Mureș*, provine numele vechii localități *Mureșeni*, cu sensul de cei de pe *Mureș*, atestată la 1390 (Megyesfalva), însă cu bogate mărturii arheologice și, nu în ultimul rînd, localitățile: *Sîncraiu de Mureș* (lat. *sanctus* + v. slav. *králi* + autohton *Maris*), atestată la 1293 (*Sancto Rege*), *Sîntana de Mureș* (lat. *Sancto Ana* + autohton *Maris*), atestată la 1332 (*Sancto Ana*) și *Sîngeorgiu de Mureș* (lat. *Sanctus Georgeos* + autohton *Maris*), atestată la 1332 (*Sancto Giorgio*).

Obiceiul de a boteza satele cu nume de sfinți este mai puțin întîlnit la ortodocși, el fiind foarte răspîdit la catolici, îndeosebi în ținuturile locuite și de secui,⁵³ care s-au așezat în aceste locuri după anul 1200. Chiar dacă, au atribuit satelor respective nume de sfinți, ei au com-

51. P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 283.

52. Ioan Eugen Man, *Aspecte privind evoluția istorică a orașului Tîrgu-Mureș pînă la 1848. I. De la începuturi pînă la sfîrșitul sec. XVI*, în *Marisia*, XIII—XIV, 1983—1984; p. 150—151.

53. Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 243.

mentat denumirea localităților cu vechiul autohton *Maris*. De origine latină este și numele altor localități componente în spațiul orașului sau celor înconjurătoare: *Cornățel* (lat. *Cornus*), atestată la 1481, *Cristești* (lat. *Christianus*), atestată la 1332 (*Sancto Croce*). Veche este denumirea localității *Chinari* (lat. *Pinus* + sufix *ar*), de la vechea denumire *Pinar*, neschimbată de români.

Din lista numelor topice românești menționate pe hărți, în cele mai multe cazuri se constată că ele formează microtoponime compuse și sînt situate, în bună parte, tocmai în zonele unde s-au descoperit măturii arheologice, indicînd prin aceasta continuitatea populației autohtone, chiar dacă elementul topic nu este de origine geto-dacă sau latină (planșele nr. C—CV). Pentru fiecare localitate am indicat, în paranteză, principalele denumiri documentare și anul atestării, preluate după Coriolan Suciu,⁵⁴ iar la microtoponime denumirea oficializată, înălțată pe hărți. Numărul de ordine corespunde cu cel de pe planșă.

TÎRGU-MUREȘ (planșa nr. CIX)

(1332 — Novum Forum Sicularum, 1370 — Zekelvásárhel, 1451 — oppido Wasarhely, 1616 — Maros Vásárhely, 1795 — Mureș Vașarheiu).⁵⁶

1. *Benefalău*⁵⁵ — Benefalva, (antroponimul *Bene* + sufixul magh. *falva* = sat).

2. *Coasta Dealului Mic* — Kis hegy oldal, (lat. *costa* + slav. *delŭ* + lat. *micus*), fost arabil, azi în cartierul „1848”.

3. *Dealul Cărbunarelor*⁵⁷ — Dealul Cărbunarelor. (v. slav. *delŭ* + lat. *carbo*, -onis), deal împădurit în partea superioară a str. Remetea.

4. *Dealul Cornești*⁵⁸ — Somostető, (v. slav. *delŭ* + lat. *cornus*), zonă de agrement în Pădurea Mare, mai recent numită de locuitori : *Platoul Cornești*.

5. *Dealul Mare* — Nagy Hegy, (v. slav. *delŭ* + autohton *máre*), deal cu vii, azi zona străzii Negoiului.

6. *Dîlma*⁵⁹ *Coșarului* — Kosár domb, (slav. *chlŭmu* + bulg. *kosara*), fost pășune și arabil, azi cartierul 7 Noiembrie și Alea Cornișa.

7. *Între Mobile*, (lat. *inter* + v. slav. *mogyea*), arabil spre Livezeni.

8. *Între Vii*, Ket szőlő köze, micro-etnotoponim, (lat. *inter* + lat. *vineae*), arabil între str. Trébely și Papiu Ilarian.

9. *Lîngă Fîntîna Regelui* — Királykut melléje, micro-etnotoponim, (lat. *olngum-ad* + lat. *fontana* + lat. *rêx*), fost arabil în str. 6 Martie,

54. Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, (=Coriolan), București, I-1967, II-1968.

55. *Coriolan*, II, p. 195—196.

56. Ștefan Pascu, *op. cit.*, II, p. 494 (*Bene* — Benefalva).

57. *Lahovari*, II, p. 292—293. (*Cărbunarul*, *Cărbunul*, *Cărbunele*),

58. *Lahovari*, II, p. 642 (*Cornești*); *Lecca*, p. 156 (*Cornești*).

59. *Lahovari*, III, p. 123—124 (*Dîlma*).

- cunoscut ca *Fintina Regelui* (Király kut), care prin unele resturi materiale, găsite aici, se presupune că ar data din perioada dacică.⁶⁰
10. *Mureș Mort* — Holt Maros, micro-etnotoponim, (autohton, *Mureș* + lat. *mortus*), fost luncă a râului, azi arabil.
11. *Pădurea Fața Cocoși*⁶¹ — Kakasdi oldal erdő, (lat. *padulem* + lat. *facia* + bulg. *cocoș*), pădure de stejari spre satul Văluțeni.
12. *Pădurea Mare* — Nagy Erdő, micro-etnotoponim, (lat. *padulem* + autohton, *máre*), pădure de stejari a orașului.
13. *Pădurea Ponia* — Pónya erdő, (lat. *padulem* + antroponim?), pădure în partea de nord-est a orașului.
14. *Pădurea Stejeriș* — Csereerdő, (lat. *padulem* + v. slav. *stežeru*), pădure de stejari în sudul orașului.
15. *Pepeniștea* — Dinyeföld, micro-etnotoponim, (lat. *pepo*, *pepinis*), arător, azi în zona str. Cuza Vodă și Matei Corvin.
16. *Piriul Cal*⁶² — Kál patak, micro-etnotoponim, (autohton, *pîriu* + lat. *cabalius*), azi zona Complexului de sport și agrement „Mureșul”.
17. *Sub Stejeriș* — Cserealja, (lat. *subutus* + v. slav. *stežeru*), fost arabil, azi parțial în cart. Tudor Vladimirescu.
18. *Sub Unumai*⁶³ — Unumái alja, micro-etnotoponim, (lat. *subutus* + autohton, *mál*), arabil.
19. *Valea Beșei* — Balea Beșei, (lat. *vallem* + antroponim?), fost cătun al Sincraiului de Mureș, azi partea superioară a str. Remetea.
20. *Valea Rece* — Hideg völgy, micro-etnotoponim, (lat. *vallem* + lat. *recens*), pășune, azi parțial locuită.
21. *Viiile Dealul Mic* — Kis hegy szőlő, (lat. *vinea* + v. slav. *delŭ* + lat. *miccus*), zonă cu vii.
22. *Viiile Unumai* — Unumáj, (Unumály) szőlő, micro-etnotoponim, (lat. *vinea* + autohton, *mál*), zonă de locuit cu vii.

MUREȘENI (planșa nr. CIX)

(1390 — Megyesfalwa, 1420 — Megyesffalua, 1612 — Megyesfalva, 1750 — Megyesfaleu, 1854 — Megieșfalău).⁶⁴

1. (26) — *Pămîntul femeilor* — Asszony föld, micro-etnotoponim, (lat. *pavimentum* + lat. *familia*), fost teren arabil, azi cuprinde noua zonă de blocuri.

60. Borosnyai Lukács János, *Régi és új Vásárhely* (Vechiul și noul târg), *Crónikás füzetek*, Seria II, Tîrgu-Mureș, 1937, nr. 4; Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 149.

61. *Lahovari*, II, p. 547-548 (*Cocoș, Cocoșelul, Cocoșul*).

62. *Lahovari*, II, p. 156 (*Calul*).

63. *Lahovari*, IV, p. 220-221 (*Malul*).

64. *Coriolan*, I, p. 412.

REMETEA (planșa nr. CIX)

(1602, 1603 — Remeteszeg).⁶⁵

1. (27) *Capul Satului* — Capul Szatului, micro-etnotoponim, (lat. *caput* + lat. *fossatum*), loc ce indică partea de sud a vechii localități.

2. (28) *Fintina Puțului* — Fintina puțului, micro-etnotoponim, (lat. *fontana* + lat. *puteus*), fost fintină lângă Capul Satului.

3. (29) *Locul Taxaștilor* — Loculu taxașiloru, (lat. *locus* + lat. *taxare*), arabil lângă Fintina Satului.

4. (30) *Pământul Satului* — Pământu szatului, micro-etnotoponim, (lat. *pavimentum* + lat. *fossatum*), arabil lângă Capul Satului.

5. (31) *Tegle* — Téglé, (lat. *tegula*), adică *cigla*, ca înrîurire culturală latină de vechii slavi.⁶⁶

CRISTEȘTI⁶⁷ (planșa nr. CIII)

(1332 — Sancta Cruce, 1567 — Maros Keresztur, 1602 — Keresztur, 1760 — Keresztur, 1850 — Krisztur, 1854 — Cristuru de Murăș)⁶⁸

1. *Cetatea de Pământ* — Föld vár, micro-etnotoponim, (lat. *civitas* + lat. *de* + lat. *pavimentum*), arabil, parțial ocupat de Combinatul chimic din Tirgu-Mureș.

2. *Pădurile, Erdők*, micro-etnotoponim, (lat. *padulem*), pădure în sudul localității.

VALURENI (COCOȘI),⁶⁹ (planșa nr. CIII)

(1515 — Kakasd, 1830 — Kokocsh, 1854 — Kakasd, 1934 — Szekely kakasd, 1964 — Vălurenii).⁷⁰

1. *Spre Stejeriș* — Csere oldal, (lat. *super* + v. slav. *stezeru*).

SÎNCRAIU DE MUREȘ (planșa nr. CVI)

(1293 — Sancto Rege, 1339 — Zentkiral, 1453 — Zenthiral, 1687 — Maros Szent Király, 1850 — Sînt Kraj)⁷¹.

1. *Boghici*⁷² — Bogics, pășune la nord-vestul localității.

2. *Buturoi* — Buturoj, micro-etnotoponim, (autohton, *butură*), azi str. Delureni.

65. *Coriolan*, II, p. 321.

66. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 83.

67. *Lahovari*, II, p. 770—772 (*Cristești*; *Lecca*, p. 164, (*Cristești*)).

68. *Coriolan*, II, p. 393.

69. *Lahovari*, II, p. 547-548, (*Cocoș, Cocoșelul, Cocoșul*).

70. *Coriolan*, II, p. 241.

71. *Coriolan*, I, p. 174.

72. *Lahovari*, I, p. 504—505, (*Boghicea, Boghii, Boghicesul*).

3. *Cornățel*⁷³ — Egerszegh (1567), Egerszeg (1603),⁷⁴ fost localitate, intrată în anul 1910 în componența Sincraului de Mureș.
4. *Culmea Mănăsturului*, — Klastrom tető, (lat. *culmen* + v. slav. *monostyri*), deal în partea de nord.
5. *Dealul Bisericii* — Templom tér, (v. slav. *délü* + lat. *basilica*), deal, curătură la nord.
6. *Dealul Rotund*, (v. slav. *délü* + lat. *retundus* (= *rotundus*), zonă împădurită la nord-est spre str. Remetea din Tirgu-Mureș.
7. *Dos* — Eszak, micro-etnotoponim, (lat. *dossum*), pășune.
8. *Fața* — Verőfeny, micro-etnotoponim, (lat. *facia*), arabil.
9. *Gîrla Morii*,⁷⁵ (bulg. *gârlo* + lat. *mola*), fost braț al Mureșului.
10. *La lut*, micro-etnotoponim, (lat. *illac* + lat. *lutus*), zonă argiloasă.
11. *Valea Bisericii*, — Templom völgy, micro-etnotoponim, (lat. *val-lem* + lat. *basilica*), vale ce despărțea Sincraiu de Mureș de Cornățel.

NAZNA (planșa nr. CVI)

(1453 — Naznanfalva, 1580 — Naznanffalwa, 1733, — Naszna, 1750 — *Názna*, 1850 — *Názfaleu*).⁷⁶

1. *Dealul Cărbunu!*⁷⁷ — Dealu Cărbunul, (v. slav. *délü* + lat. *carbonis*), arător la nord-estul localității. Prelucrarea cărbunelui de lemn este o străveche ocupație românească în Transilvania, ea fiind pomenită, documentar, încă din anul 1309, în P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 152.
2. *Dosu*, -Eszak, micro-etnotoponim, (lat. *dossum*), arabil.
3. *Dosu Fundăturii*⁷⁸ (lat. *dossum* + lat. *fundus*), micro-etnotoponim, pășune.
4. *După Grădini*⁷⁹ — Kertek mege, (lat. *de-post* + bulg. *gradina*), arabil.
5. *Fața* — Verőfeny, micro-etnotoponim, (lat. *facia*), arabil.
6. *La Cruce*,⁸⁰ micro-etnotoponim, (lat. *illac* lat. *crux*, -cis).
7. *Lazuri*⁸¹ (slav. *laz*), luncă lângă Mureș.
8. *Micești*⁸² — Kisfalud, micro-etnotoponim, (lat. *miccus*), așezarea contopită cu Nazna.
9. *Pîriul Furnicilor* — Hangyas p., micro-etnotoponim, (autohton, *pîriü* + lat. *formicare*), vale spre Sincraiu de Mureș.

73. Lahovari, II, p. 650-652, (*Cornățelul*); Lecca, p. 155 (*Cornățel*).

74. Coriolan, II, p. 321.

75. Lahovari, III, p. 557 (*Gîrla*); Lecca, p. 227 (*Gârla*).

76. Coriolan, I, p. 420.

77. Lahovari, II, p. 292-293, (*Cărbunarul*, *Cărbunele*, *Cărbunești*).

78. Lahovari, III, p. 434-435, (*Fundătura*); Lecca, p. 223 (*Fundătură*).

80. Lahovari, II, p. 783-789, (*Crucea*); Lecca, p. 167, (*Cruce*).

81. Lahovari, IV, p. 140-141, (*Lazul*).

82. Lahovari, IV, p. 321, (*Micești*).

10. *Podineu*. (v. slav. *podu*), fină.
11. *Spre prisacă*. — Gyepürejáro, (lat. *super* + lat. *preseaca*), arabil
12. *Virfu cu Furnici*. — Hangyastető, (v. slav. *vrühu* + lat. *cum* + lat. *formicare*), deal lângă Piriul Furnicilor.

SÎNGEORGIU DE MUREȘ (planșa nr. CIV)

(1332 — Sancto Georgio, 1423 — Zenthgywrgh, 1498 — Gergh Zenth Gewrgij, 1567 — Maros Zent Gijeörgy. 1733 — Maros Szt. György, 1805 — Maros Szent György, 1850 — Szint George).⁸³

1. *Dealul Bunii*,⁸⁴ — Buna hegye, (v. slav. *dělu* + lat. *bona*), arabil.
2. *Ghera*,⁸⁵ — Gyéra, pădure și curătură spre Tîrgu-Mureș.
3. *Gișteni*,⁸⁶ — Libáncs, arător spre nord-vest, anterior aparținînd de vechea localitate *Gișteni* (1395 — poss. penitus desolata Nebanch, 1455 — Libáncz, 1495 — pred. Lybanth)⁸⁷, situată pe malul Mureșului, între Chinari și Dumbrăvioara.
4. *După Grădini*,⁸⁸ — Kertek mege, (lat. *de-post* + bulg. *gradina*), arabil lângă Dealul Bunii.
5. *Lacul cu stuf*, — Sástó, micro-etnotoponim, (lat. *lacus* + lat. *cum* [+ lat. *stuphus*), fină spre Ernei.
6. *Mociar*,⁸⁹ — Mocsár, (v. slav. *močaru*), arabil spre Tofalău.
7. *Pădurea Terebici*, (—lat. *padulem* + slav. *trebiti*), pădure spre Livezeni.
8. *Piriul Terebici*, — Piriul Terebics, (autohton, *pîriu* + slav. *tre-biti*), *pîriu*, la nord, dinspre Ernei.
9. *Terebici*, — Terebics, (slav. *trebiti*), pășune învecinată.
10. *Virfu Dealului*, (v. slav. *vrühu* + slav. *dělu*), partea *superioară* a centrului civic.

TOFALĂU (planșa nr. CIV)

(1501 — Thofalu, 1567 — Toffalwa, 1602 — Tofalwa, 1850 — Tofaleu, 1854 — Tofalău).⁹⁰

1. *Dos*, — Eszak, micro-etnotoponim, (lat. *dossum*), deal, pădure în sudul localității.
2. *Fața*, — Verőfény, micro-etnotoponim, (lat. *facia*), arabil

83. *Coriolan*, II, p. 127.

84. *Lahovari*, II, p. 72-73, (*Buna, Bunei*).

85. *Lahovari*, III, p. 500, (*Gerea*), p. 503 (*Gherea*), p. 528 (*Gierea*).

86. *Lahovari*, III, p. 566, (*Gișteni*).

87. Ștefan Pascu, *op. cit.*, II, p. 489; Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 102.

88. *Lahovari*, III, p. 625-626, (*Grădinile*).

89. *Lahovari*, IV, p. 373, (*Mociarul*).

90. *Coriolan*, II, p. 198.

3. *Fața de Jos*, — Alsóverőfény, micro-etnotoponim, (lat. *facia* + lat. *de* + lat. *deo(r)sum*), deal înșorit.

4. *Porumbiște*, — Törökbuzás, micro-etnotoponim, (lat. *palumbus*), arător.

5. *Terebici*, — Terebics, (slav, *trebiti*), curătură.

COTUȘ (planșa nr. CIV)

(1566 — Cheyd, 1602 — Cheid, 1850 — Csejdu, 1854 — Ceid).⁹¹

1. *Fundătură*,⁹² — Fundătura, micro-etnotoponim, (lat. *funda* + suf. (ă)tură), vale înfundată.

2. *Surduc*, — Szurduk, (sîrb. *surduk*), arabil.

SINTANA DE MUREȘ (planșa nr. CV)

(1332 — Sancta Anna, 1409 — Zentanna, 1567 — Maros Zent Anna, 1632 — Marosszentanna, 1850 — Szint Ana, 1854 — Maros — Szent Anna).⁹³

1. *Dealul Mare*, — Nagy hegy, (v. slav, *délŭ* + autohton *máre*), pășune,

2. *Fața Mare*, micro-etnotoponim, (lat. *facia* + autohton *máre*), deal

3. *La Gîrla*⁹⁴ *Beni*, — La gîrla Bény, (lat. *illac* + bulg. *gărlo* + antroponim), arabil.

4. *La Gurleț*,⁹⁵ — Lá Gurlétz, (lat. *illac* + antroponim), arabil.

5. *La Mălăiște*,⁹⁵ — Lá Mălăistye, micro-etnotoponim, (lat. *illac* + lat. *miliun* = mălai), arabil lingă Mureș.

6. *Măzăriște*, micro-etnotoponim, (autohton, *mazăre*), arabil spre Mureș.

7. *Pădurea de Sus*, — Felső erdő, micro-etnotoponim, (lat. *padulem* + lat. *de* + lat. *susum*), pădure spre nordul hotarului.

8. *Pădurea de Jos*, — Also erdő, micro-etnotoponim, (lat. *padulem* + lat. *de* + lat. *deo(r)sum*), pădure în vestul localității.

9. *Pietrișuri*, micro-etnotoponim, (lat. *petraj*), loc pietriș.

10. *Peste Vii* — Szőlők felett, micro-etnotoponim, (din *pre* + spre + lat. *vinea*) pășune.

11. *Sub Moară*, — Malom alatt, micro-etnotoponim, (lat. *subutus* + lat. *mola*), arabil lingă Mureș.

91. *Coriolan*, I, p. 170.

92. *Lahovari*, III, p. 434-435, (*Fundătura*); *Lecca*, p. 223, (*Fundătură*).

93. *Coriolan*, I, p. 133.

94. *Lahovari*, III, p. 557, (*Gîrla*), p. 227, (*Gárta*).

95. *Lahovari*, IV, p. 268-269, (*Mălăește*, *Mălăești*).

12. *Sub Vii* — Szölőkalja, micro-etnotoponim, (lat. *subutus* + lat. *vinea*), arabil.
 13. *Via Mare* micro-etnotoponim, (lat. *vinea* + autohton *măre*), vie.
 14. *Via Mică*, micro-etnotoponim, (lat. *vinea* + lat. *miccus*), vie.
 15. *Via Sătească*, micro-etnotoponim, (lat. *vinea* + lat. *fossatum*), zonă cu vii.
 16. *Viile*, — Szöllök, micro-etnotoponim, (lat. *vinea*) vie în estul hotarului.

Frecvența mare a micro-etnotoponimelor române în localitățile componente comunei Sintana de Mureș constituie încă un argument al vechimii, existenței și continuității populației autohtone romanizate, aici, așa cum se corelează cu vestigiile arheologice semnalate în respectivele localități.

CURTENI (planșa nr. CV)

(1332 — Odourfalwa, 1567 — Wdwarffalwa, 1632 — Udvarfalva, 1850 — Udvarfaleu, 1854 — Udvarfalău).⁹⁶

1. *Lunca — Berek*, (v. slav. *lonca*), arabil lângă Mureș.
2. *Spre Prisacă*, — Gyepürejáro, (lat. *super*, + lat. *preseaca*), arabil.

CHINARI (planșele nr. CV și CVIII)

(1319 — Pynar, 1493 — Pinar, 1578 — arx Varhegy, Warhegy (Dealul Cetății), 1632 — Pinar, 1733 — Uihegy (Dealul Nou), 1750 — Várhely (Locul Cetății), 1854 — Várhegy (Dealul Cetății).⁹⁷

1. *Capela*⁹⁸ — Kápolna, micro-etnotoponim, (lat. *cappella*), finat.
2. *Cîhepiște*, — Kenderes, micro-etnotoponim, (lat. *canepa*), arabil.
3. *Fața*, — Verőfény, micro-etnotoponim, (lat. *facia*), arabil.
4. *Lunca Morii*, — Malomberek, (v. slav. *lonka* + lat. *mola*), arabil.
5. *Mălăiște*, ⁹⁹ — Malaistye, micro-etnotoponim, (lat. *milium* = mălai),
6. *Mociar*,¹⁰⁰ — Mocsár, (slav. *močaru*), arabil.
7. *Pădurea Rotundă*, — Kerekerdő, micro-etnotoponim, (lat. *padulem* lat. *retundus*, *rotundus*), pășune.
8. *Rupturile*, Szakadás, micro-etnotoponim, (lat. *rumpere*), teren accidentat spre Mureș.

96. Coriolan, I, p. 184; Lahovari, III, p. 41, (Curteni).

97. Coriolan, I, p. 142.

98. Lahovari, II, p. 165, (Capela); Lecca, p. 113, (Capela).

99. Lahovari, IV, p. 268-269, (Mălăeștea, Mălăești).

100. Lahovari, IV, p. 373, (Mociarul).

BÂRDEȘTI (pașele nr. CV—CVII)

(1567, 1573 — Bardos, 1602 — Bárdos, 1750 — Bardos, 1850 — Bardoș, Bardeșiu, 1854 — Bárdos, Bardoș).¹⁰¹

1. *Balc*¹⁰² — Balk, micro-etnotoponim, vechi antroponim românesc: *Balc*) arabil.

2. *Capul Dealului*, — Capu Satului, (lat. *caput* + slav. *dělu*), deal spre satul Voiniceni.

3. *Capu pîriului*, — Kapu paroului, micro-etnotoponim, (lat. *caput* + autohton, *pîriu*), fînaț, zona unde izvorăște pîriul.

4. *Cînepiștele*, — Canepistele, micro-etnotoponim, (lat. *canepa*), arabil.

5. *Chilia*,¹⁰³ — Chilia, (v. slav. *kelija*), loc ce indică un fost lăcaș de închinăciune.

6. *Dealul Stejărișului*, — D. Stejărișului, (v. slav. *dělu* + v. slav *stežeru*), deal împădurit.

7. *Dealul Toșii*, — D. Toși, (v. slav, *delŭ* + antroponim?), deal la sud de drumul de acces în localitate.

8. *Dos*, — Doz, micro-etnotoponim, (lat. *dossum*), zonă umbroasă.

9. *După Garduri*, — După gardur, micro-etnotoponim, (lat. *de-post* autohton. *gard*), arabil la marginea localității.

10. *Fața*, — Facza, micro-etnotoponim, (lat. *facia*), arabil.

11. *Fățuica*, — Faczujka, micro-etnotoponim, (lat. *facia*), pădure.

12. *La Buna*,¹⁰⁴ — La buna, micro-etnotoponim, (lat. *illac* lat. *bonnus*), arabil.

13. *La cruce*,¹⁰⁵ — La Krucse, micro-etnotoponim, (lat, *illac* + lat. *crucem*), pășune.

14. *Pîriul Bardoșului* — Părăul Bardoșului, (autohton, *pîriu* + denumirea localității), pîriu ce se varsă în pîriul Voiniceni.

15. *Pîriul de pe Vale*, — Părăul de pe vale, (autohton *pîriu* + lat. *per* + lat. *vallem*), vale cu curs de apă micro-etnotoponim.

16. *Poiana*,¹⁰⁶ — Pojana, (v. slav. *poljana*), pășune.

17. *Poenița*¹⁰⁷, — Poienicza, (v. slav. *poljana*), fînaț.

18. *Pojar*,¹⁰⁸ — Posar, (v. slav. *posaru*), pădure.

19. *Șes*, — Sesz, micro-etnotoponim, (lat. *sessum*), arător.

20. *Via de Sus*, — Viia din szusz, micro-etnotoponim, (lat. *vinea* lat. *sussum*), vie.

101. *Coriolan*, I, p. 65.

102. *Lecca*, p. 45, (*Balc*).

103. *Lahovari*, II, p. 365-369, (*Chilia*, *Chiliile*); *Lecca*, p. 136, (*Ch¹lia*).

104. *Lahovari*, II, p. 72-73, (*Buna*, *Bunei*).

105. *Lahovari*, II, p. 783, (*Crucea*); *Lecca*, p. 167, (*Crucea*).

106. *Lahovari*, V, p. 25-31, (*Poiana*, *Poeni*, *Poenile*).

107. *Lahovari*, V, p. 31, (*Poeniștele*).

108. *Lahovari*, V, p. 39-41, (*Pojarul*).

În paralel cu aceste micro-etnotoponime (la care am precizat care sînt „micro-etnotoponime”), se regăsesc și o serie de elemente românești, de origine maghiară, a căror nume este redus și aproape în toate cazurile formînd micro-etnotoponime compuse din cuvinte de origine autohtonă, latină sau slavă. De asemenea, unele microetnotoponime sînt situate în spații unde s-au găsit vestigii arheologice a căror prezență atestă și continuitatea populației autohtone.

La Tîrgu-Mureș (planșa nr. 10) sînt următoarele :

1. (23) *Cotitura Dîmbului*,¹⁰⁹ — Kerekdomb, (lat. *cubitus* + magh. *domb*), zonă spre Dealul Budiului, ocupată în mare parte de cartierul „1848”, cu bogate vestigii arheologice.

2. (24) *Dealul Uriășului*, — D. Urișului, (v. slav. *dělu* + magh. *oriás*), pădure spre Remetea.

3. (25) *Dîmbul*¹⁰¹ *Pietros*, Kövesdomb, (magh. *domb* + lat. *petrosus*), în cartierul „1848”, cu bogate vestigii arheologice.

În restul localităților (planșele nr. 4, 5, 6, 7, și 10), Mureșeni (32), Cornățel (12), Cristești (3), Nazna (13) și Sîngeorgiu de Mureș (11) este întîlnit microtoponimul *Ritul Mare*, — Nagy rét, (magh. *rét* + autohton. *máre*), iar la Văluțeni (2) și Sintana de Mureș (17) toponimul : *Sălașul* (Szálás), sau *Sălășele* (Selelășele), de la magh. *szállás*, cu sensul de „loc de popas”.

Analizîndu-se sensul numirilor topice constatăm că cele mai multe au caracter topografic, avînd ca punct de plecare forma, așezarea sau alte însușiri ale locului. Distingem și aici mai multe categorii după natura trăsăturii caracteristice locului. Întîlnim, astfel, nume care descriu forma sau aspectul exterior al locului precum : Capu Pîrîului, Capu Satului, *Cotitura Dîmbului*, *Dealul Mare*, *Dîmbul Pietros*, *Dosu Fundăturii*, *Rupturile*, *Terebici*: nume care evocă natura terenului, derivînd din apelative : *Cal*, *Cornățel*, *Buturoi*, *Gișteni*, *La Lut*, *Lazuri*, *Lunca*, *Pădurea Stejeriș*, *Pădurea Fața Cocoși*, *Pădurea Rotundă*, *Pietrișiri*; nume ce arată însușirea locului ca : *Dîmbul Pietros*, *Dealul Mare*, *Dealul Uriășului*, *Dosu*, *Fața*, *Pădurea Mare*, *Valea Rece*, *Via Mare*, *Via Mică*, *Ritul Mare*; sau numiri care arată poziția locului față de alte repere ca : *Fața de Jos*, *Între Movere*, *Pădurea de Jos*, *Via de Sus* etc.

O altă categorie de nume topice, însă mai puțin întîlnite, este aceea cu caracter social. Unele toponime derivă din antroponime : *Benefalău*, de la *Bene*, *La Gîrla Beni*, *La Gurleț* alt antroponim : *Balc*, păstrează forma autohtonă. Des întîlnite sînt microtoponimele care prin numirea lor indică ocupațiile locuitorilor : *Dealul Coșarului*, *La Mălăiște*, *Pepeniște*, *Porumbiște*. Alte toponime arată credința (în sens larg), unele formînd macrotoponime : *Cristești*. *Sîncraiu de Mureș*, *Sîngeorgiu de Mureș* sau *Sintana de Mureș*, altele formînd microtoponimele :

109. *Lahovari*, III, p. 135, (*Dîmbul*).

110. *Ibidem*.

Capela, Chilia, La Cruce, Culmea Mănăsturului, Dealul Bisericii, Valea Bisericii.

X X X

Făcându-se analiza etimologică a structurii toponimelor și îndeosebi a microtoponimelor care au format obiectul studiului nostru, rezultă că în condițiile de bilingvism sau a contactelor directe, au existat patru categorii de cuvinte: *substratul dacic*, cel mai vechi, *stratul latin* care are principalul rol în fizionomia limbii, *superstratul slav vechi*, și ultimul, *adstratul împrumuturilor* din limbile unor etnii cu care poporul nostru a intrat în contact, de-a lungul secolelor, pentru zona noastră îndeosebi cu cea maghiară. Datorită acestor suprapuneri se întâlnesc și cazuri de tautologie toponimică, același loc avînd nume perfect sinonime, provenite din limbi deosebite. Este cazul microtoponimului *Dilma Coșarului*, care în unele hărți sau în vorbirea curentă îl întîlnim și ca *Dimbul Coșarului* (dilmă > dimb = deal). În unele cazuri substratul dacic este împrumutat de locuitorii maghiari, pătrunzînd în documente și cartografie, modificat. Un exemplu îl oferă cuvîntul *mal*, cu sensul de „margine de pămînt situată în pantă”; țărnișă, regăsit în micro-etnotoponimul *Viile Unumai, Sub Unumai. Unumai*, cum se găsește notat în cartografia locală, poate fi explicat prin *Un mal* „un țărnișă”, dar și „un deal”, „dimb”, „ridicătură”, fiind aflat pe valea pîrîului. Ideea că toponimul este maghiar și ar avea sensul de *Unomáj* (Locul plictisitor. Valea plictiselii), cum se încearcă a se explica de unii locuitori maghiari, nu are nici un temei. În primul rînd că în cartografia ungurească este trecut ca *Unumáj*, de asemenea, zona respectivă încă cu secole în urmă era recunoscută prin frumusețea ei, fapt ce a determinat pe locuitorii orașului să o utilizeze ca zonă de agrement,¹¹¹ alături de zona Trebely.

Intrucît cele mai multe descoperiri arheologice provin dintr-o perioadă relativ recentă, îndeosebi din ultimele patru decenii, microtoponime care să indice existența vestigiilor arheologice sînt deosebit de puține. Am întîlnit cazul macro-etnotoponimului *Cetatea de Pămînt* de la Cristești. Este și cel de la Chinari, în varianta maghiară *Várhegy* = Dealul Cetății, românii păstrînd denumirea inițială, localitatea unde s-au efectuat doar unele sondaje, fără alte săpături sistematice, găsindu-se doar resturi le pămînt ars. Este demn de atenționat microtoponimul *Șășvar*, situat în zona cartierului Tudor Vladimirescu, spre str. Livezeni, unde pînă în secolul al XVI-lea au existat cele două localități, menționate la începutul lucrării noastre, numele indicînd o cetate, o fortăreață. În anul 1924 o stradă din zonă încă mai purta numele de „Cetățuia de Sus”, de la vechea denumire maghiară „Felsőšásvári”.¹¹²

111. Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 215.

112. Dr. Iulius Ghila și Francisc Parizek, *Almanahul orașului municipal Tg. Mureș, Tîrgu-Mureș, 1924*, p. XXV.

În vederea cunoașterii mai îndeaproape a etnotoponimelor și îndeosebi a micro-etnotoponimelor existente, cât și a păstrării acestora, considerăm oportun ca odată cu întocmirea schițelor și detaliilor de sistematizare, pentru localități, pe planșe să se treacă și denumirile cunoscute și obținute de la localnici, urmînd ca acestea să fie date spre știință și Oficiului Județean Mureș pentru Patrimoniul Cultural Național, spre luare în evidență și urmărire a eventualelor descoperiri arheologice, pe timpul realizării investigațiilor.

Prin referirile sumare la materialul documentar cartografic cercetat, am încercat să reliefăm faptul că studiul interdisciplinar al micro-etnotoponimelor române trebuie să se efectueze și pe temeiul hărților cartografice păstrate, dar cu observarea lor atentă și, mai ales, prin verificarea lor pe teren, prin consultarea populației.

THE CONTRIBUTION OF THE CARTOGRAPHIC MAPS AT THE INTERPRETATION OF SOME ROMANIAN ETHNOTOPONYMS FROM TIRGU-MUREȘ AND ITS SURROUNDINGS

(Summary)

The purpose of the present work is to complete the knowledge of the Romanian toponymy from the Tirgu-Mureș town and its surrounding places, respectively the following comunes: Cristești, Sincraiu de Mureș, Sîngeorgiu de Mureș and Sîntana de Mureș.

There was discovered on their territory a rich archaeological material, of an exceptional intensity, convincing through its perreniality, already from neolithic period until early feudalism (the IX-th — XIII-th centuries).

At Tirgu-Mureș, the discoveries result from the feudal city area, the „1848”, „Mureșeni”, „22 Decembrie 1989” districts etc., proving the persistance of the autochtonous habitats as in the other places, especialy Cristești and Sîngeorgiu de Mureș.

Besides the archaeological material, as a fundamental documentary element, the cartographic material has a prominent part in the interdisciplinary determination of the ethnotoponyms, and of the micro-etnotoponyms. Numerous toponymic names from the studies area demonstrate, in the same way, the perreniality of the autochtonous element. From the categories of words, the most important are those of the Dacian substratum, as the word Mureș, from Maris, Marisios, found name of most of the studied places, as well as those of the Latin stratum, preponderant in the language physionomy.

IV

NOTE – PATRIMONIUL

MORMINTUL DE INCINERAȚIE DIN CULTURA WIETENBERG, DESCOPERIT LA MEDIAȘ — „HĂȘMAȘ” (JUD. SIBIU)

DAN BOTEZATU, MIHAI BLĂJAN

Între 2 august — 29 septembrie 1977 s-au efectuat săpături arheologice în aria așezării romane din locul numit „Hășmaș”, situat la 1,5 km nord-vest de cartierul „Gura Cîmpului” din Mediaș. În timpul cercetărilor pe lângă resturi de locuire hallstattiană, antică, prefeudală și feudală timpurie, au ieșit la iveală și materiale din epoca bronzului. Acestea cuprind fragmente ceramice și resturile unei urne de incinerare distrusă de lucrările agricole. Pentru dezvelirea monumentului, pe locul descoperirii a fost trasată secțiunea XIV (3×3 m), săpată pînă la 0,80 m adîncime. În cursul investigațiilor s-a constatat că mormîntul fusese răvășit de fierul plugului, cu ocazia arăturilor adînci. Din acest motiv, forma gropii a rămas neprecizată în partea superioară, iar diametrul fundului circular al acesteia abia măsoară 0,40 m (pl. CX).

Urna fără capac fusese depusă inițial în groapă cu gura în sus. Porțiuni din pereții vasului împreună cu fragmente osoase umane calcinate erau răspîndite în stratul fertil, la suprafața solului. La dezvelirea gropii s-a observat că resturile ceramice și oasele arse din mormîntul distrus se localizau în trei puncte diferite, aflate la o distanță mică unul de celălalt. Urna fusese așezată peste un strat de cenușă, cărbune, fragmente de oase umane arse și bucăți de chirpici aduse de la locul incinerării defunctului. Tot în aria ocupată de resturile cinerare se mai aflau cîteva fragmente ceramice provenite din vase diferite¹.

Din urna spartă s-au recuperat numeroase fragmente care întregesc două treimi din corpul vasului. Pasta caolinică fină conținea paete de mică. În spărtură, pereții au miezul maroniu-castaniu și fețele cafeniu-negricioase. Recipientul prezintă fundul puternic bombat, gîtul înalt, marginea arcuită în afară și muchia rotunjită. Decorul incizat pe pîntecul oalei se compune dintr-un registru orizontal format din două linii laterale, umplut cu șiruri verticale de cercuri punctate central, despărțite de grupe de cîte trei linii paralele incizate oblic (pl. CXI/1). Dimen-

1. Săpăturile au fost efectuate de Iudita Winkler și Mihai Blăjan. Vezi I. Winkler, M. Blăjan, G. Servatius, G. Togan, L. Giura, *Cercetări arheologice în așezarea romană de la Mediaș — „Gura Cîmpului” (jud. Sibiu)*, în *Apulum*, XXI, 1983, p. 135, fig. 10, 2.

siuni : înălțimea circa 25 cm ; diametrul fundului 11 cm ; diametrul pîn-tecului 28,6 cm ; diametrul gurii 16 cm și grosimea pereților 0,9-1,05 cm.

Urna era umplută pînă la nivelul gîtului cu oase umane calcinate, din care s-au recuperat peste 600 fragmente, cu gradul de ardere redus. Din acestea au fost determinate aproximativ 75 de piese osoase, identificate după segmentul scheletic din care provin. O parte din resturi aparțin neurocraniului și reprezintă porțiuni mici din frontal, parietale și occipital; altele ilustrează masivul facial (molarul stîng, un fragment din maxilarul superior stîng cu premolarul 1 în alveolă) și mandibulă, o porțiune din ramul orizontal drept). Din partea postcraniană s-au identificat fragmente diafizare din oasele lungi (femure, tibii, peroneu, humerus, radius), precum și din oasele plate (coxale, coaste, vertebre, sacrum) și scurte (metacarpiene, falange).

Din grămăjoare de oase arse împrăștiate pe fundul gropii sepulcrale, sub urnă, s-au mai recuperat doar 50 de fragmente, din care numai 15 au putut fi determinate. Astfel, antropologic, neurocraniului îi aparțin cîteva porțiuni din parietale și temporal, iar scheletul postcefalic este prezent prin resturi diafizare din humerus, femur și peroneu. Ceealalte fragmente reprezintă așchii indeterminabile. Aceste resturi osoase vărsate în cantitate mică și simbolic din vasul-urnă pe fundul gropii sepulcrale, potrivit unei practici funerare cu semnificație rituală ancestrală, aparțin, ca și osemintele din urnă, aceluiași individ.

Avînd în vedere gracilitatea generală a scheletului, grosimea mică a porțiunilor craniene și a celor diafizare, precum și anumite particularități ale dintelui identificat din masa osemintelor putem conchide că resturile osoase incinerate aparțin unei femei mature, cu vîrsta de circa 40 ani.

Studiul atent al materialelor osoase (identificarea, gruparea pe segmente și părți a corpului și inventarierea pieselor) constată că toate părțile scheletului sînt reprezentate prin cîte unul sau mai multe fragmente. Această observație surprinde grija deosebită avută după incinerare de către membrii familiei defunctei, de a strînge majoritatea resturilor osoase de pe rugul funerar, în vederea înmormîntării lor potrivit unor credințe străvechi practicate de comunitățile din epoca mijlocie a bronzului.

Vasul-urnă cu corpul bitronconic, ornamentat cu motive unghiulare și șiruri de cercuri punctate, după pastă, tehnica de ardere și ornamentație prezintă similitudini pînă la identitate cu unele urne din cimitirul de la Bistrița, atribuit fazei finale a culturii Wietenberg².

Alături de urnă, fragmentele ceramice semnalate pe terasa stîngă a pîriului Hășmaș, atestă existența unei așezări din epoca mijlocie

2. I. H. Crișan, *Necropola de incinerare, aparținînd culturii Wietenberg-Sighișoara, de la Bistrița*, în MCA, IX, 1970, p. 157, fig. 13, 9.

a bronzului. Stațiunea preistorică aparținătoare culturii Wietenberg a fost identificată în 15 octombrie 1975, cu ocazia unei periegeze care viza așezarea antică.

În aria ocupată de vestigiile satului roman s-au cules din arătură fragmente ceramice din pastă nisipoasă, ornamentate cu butoni și proeminente semiovale, caracteristice epocii bronzului. Materialele ceramice din pastă fină, de culoare negricioasă, cu benzi umplute cu șiruri de cerculețe au apărut în secțiunea II, din 1975, săpată perpendicular pe cursul albiei pîriului. Alte resturi de vase decorate cu motive incizate s-au ivit în secțiunea XIV, în stratul de cultură arat și pe arătură³. S-au recuperat 17 fragmente provenite din 5 vase diferite, cu pasta nisipoasă degresată adeseori cu pietricele mari. Arse în mediu oxidant incomplet, vasele prezintă în spărtura pereților miezul negru și fața anterioară negricioasă, cu nuanțe brune, cafeniu-maronii și uneori cu slip nelustruit.

Unul dintre vasele-borcan are fundul reprezentat prin patru fragmente, la care se adaugă alte opt porțiuni de pereți. Grosimea fundului măsoară 1,25 și diametrul la 17 cm. Corpul de dimensiuni mari prezintă pereți aproape drepți. Marginea altui vas-borcan, cu buza dreaptă și muchia subțiată este ornamentată la exterior cu un brîu în relief prevăzut cu alveole (pl. CXI 2). Diametrul gurii măsoară 17 cm. Dintr-un vas bitronconic se mai păstrează o treime, cu ambele fețe acoperite cu slip nelustruit. Din alte trei fragmente semnalăm doar unul decorat cu incizii imprimate cu măturicea (pl. CXI/3-4).

Prin urmare, urna prezentată aparține unui grup mai numeros de morminte care pot fi atribuite colectivității așezării de tip Wietenberg, identificată la nord-vest de oraș, pe malul drept al râului Tîrnava Mare. Această descoperire consemnează primul mormînt de incinerație cu urnă din epoca bronzului, semnalat în prezent în hotarul municipiului Medias și contribuie la îmbogățirea repertoriului său arheologic.

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE MUREȘENE (II)

SORIN COCIȘ

Scopul notiței de față este de a introduce în circulație cîteva noi materiale descoperite în satul Sîngeorgiu de Cîmpie (jud. Mureș), în cursul anului 1983.¹

Stațiunea de aici este cunoscută în literatura de specialitate ca o așezare rurală romană (cu resturi de construcții, monede și o statuie)², cu urme post-romane³. În punctul „Comoara”, cu ocazia unor lucrări agricole au apărut mai multe fragmente ceramice și un zid de mortar, toate databile în epoca romană. Ceramica este în cea mai mare parte uzuală, compusă din buze și funduri de vase, dar și cîteva fragmente interesante ;

1) *Medalion din lut* (pl. CXII/1), pastă fină brună, stare de conservare, fragmentară, lipsește partea superioară, iar marginile piesei sînt tocite; 5 × 2,8 × 1 cm; piesa era probabil un medalion purtat la gît avînd în vedere orificiul din partea superioară. Din bibliografia care ne-a fost accesibilă nu am putut repera o analogie cît de cît apropiată. Pe medalion este redată o bufniță (atribut al zeiței Minerva), înconjurată de o cunună, piesa fiind probabil un talisman. Datarea : sec. II-III e.n. ; Muz. Jud. Tîrgu-Mureș.

2. *Fragment de vas cu figurină în relief* (pl. CXII/2) pastă fină, roșie-cărămizie ; 8,6 cm (L), piesa reprezintă un șarpe ai cărui solzi au fost redați prin impresiunea unor cerculețe în pasta moale. Vase decorate cu șerpi s-au găsit atît pe teritoriul Daciei⁴, cît și în restul Imperiului⁵. Discuțiile privind apartenența lor la cultul lui *Mithras*, *Sol*, *Sa-*

1. Piesele au fost descoperite de studentul Ognean Ioan din Sîngeorgiu de Cîmpie, care ne-a cedat materialul spre publicare, căruiui-i mulțumim și pe această cale.

2. D. Tudor, *Orașe, tîrguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, p. 274.

3. M. Macrea, în *AISC*, III, 1936-1940, p. 300.

4. Vezi întreaga bibliografie la D. Alicu, în *Latomus*, XXXIX, 3, 1980, p. 722.

5. Vezi bibliografia de la Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, București, 1976, p. 70-71.

basius, Biber Pater sau *Aesculap* și *Hygia* nu sînt încă încheiate.⁶ Dată : sec. II-III ; Muz. Jud. Tîrgu-Mureș.

3. *Fragment de vas cu figurine în relief* (pl. CXII/3), pasta roșie, fină, cărămizie ; 9,4 × 3,8 cm ; piesa reprezintă bustul unui bărbat avînd în jurul gîtului un colan ornamentat cu cerculețe reprezentate prin impresiuni, starea de conservare a piesei nu ne permite să ne pronunțăm dacă nu cumva este vorba despre un șarpe (?). Fața este redată schematic, ochii sînt marcați prin două cerculețe, iar gura printr-un orificiu. Pe frunte personajul pare să aibă o diademă, mai probabil niște raze. O analogie apropiată o reprezintă descoperirea de la Romula⁷ pentru care nu se specifică divinitatea, după părerea noastră, în ambele cazuri este vorba despre *Sol*⁸. Dată : sec. II-III ; Muz. Jud. Tîrgu-Mureș.

Centrul de producție al pieselor mai sus descrise pare să fi fost cel de la Cristești. Piese nr. 2 și 3 deserveau, probabil, unele culte orientale.

6. Diferite opinii, vezi Fr. Cumat, *Textes et monuments relatifs aux Mysterès de Mithra*, Bruxelles, 1896, II, p. 354-358 ; E. Swovode, în *OsterJahreshefte*, 30, 1937, p. 3-5 ; T. Ulbert, în *Bayer Vorgeschichts*, 28, 1963, p. 65 ; M. Macrea, în *Apulum*, 4, 1961, p. 61-80 ; A. Zrinyi, în *SM. Tg. Mureș*, II, 1965, p. 67-69 ; Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 72-73 ; D. Alicu, *op. cit.*, p. 725.

7. Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 67, nr. 290-291.

8. S. Sanie, *Culte orientale în Dacia romană*, București, 1981, p. 126-130.

NOTĂ PRIVIND RESTURILE FAUNISTICE DIN STAȚIUNEA ARHEOLOGICĂ DE LA VOIVODENI (JUD. MUREȘ)

SERGIU HAIMOVICI

Din stațiunea de la Voivodeni¹ ne-au fost trimise spre determinare patru fragmente osoase. Două dintre ele reprezintă resturi obișnuite și altele două sînt piese prelucrate.

Resturile obișnuite, care ar putea fi socotite „resturi de bucătărie” sînt următoarele :

1. Un corn de caprin (*Capra hircus*) cu baza și vîrfurile rupte; diametrele bazei ar fi de aproximativ 34/25 mm. Cornul aparține unei femele și prezintă caracterele tipului „prisca” (pl. CXIII/2).

2. Un fragment din epifiza superioară al unui radius de taurin (*Bos taurus*). Măsurătorile executate la nivelul epifizei (lărgimea maximă a epifizei = 77 mm, lărgimea suprafeței articulare = 72 mm) arată că provin de la un individ de talie medie.

Piese prelucrate, tot în număr de două, sînt resturi transformate, fie în podoabe, fie în unelte (pl. CXIII/1).

1. Un fragment dintr-un corn de cerb (*Cervus elaphus*) a fost transformat într-un pandantiv. Piesa are o lungime de 17 mm, a fost cioplită și șlefuită, rezultînd un trunchi de piramidă cu baza pătrată. În apropiere de baza mică a acestuia există un canal, ce trece de pe o față pe cealaltă opusă ei, avînd un diametru de circa un milimetru (prin care era trecută probabil sfoara sau sîrma de atîrnat). Cele patru fețe laterale au încrustate pe ele cercuri aproape egale, cu diametrul de circa 6 mm, fiecare cerc avînd centrul marcat printr-un punct (pl. CXIII/1).

2. Un fragment dintr-un metatars de taurin (*Bos taurus*) a fost despicat în lung pentru a alcătui un împungător. Jumătate din epifiza inferioară (distală) reprezintă porțiunea care se apucă cu mîna, iar diafiza a fost cioplită și ascuțită spre porțiunea ei proximală, formînd vîrfurile împungătorului.

1. Mihai Petică, în *Marisia*, VIII, 1978 ; *idem*, *Marisia*, IX, 1979 ; *idem*, *ActaMP*, V, 1981 ; *Dacia*, NS, XXIV, 1980, p. 370 (nr. 142).

RĂSCOALA LUI HOREA, CLOȘCA ȘI CRIȘAN DIN 1784–1785 ÎN ATENȚIA LUI TIMOTEI CIPARIU

VALERIU NIȚU

Evenimentele și faptele de seamă privind istoria poporului român au intrat în atenția filologului Timotei Cipariu încă din perioada tinereții sale, apoi preocupările pentru trecutul istoric s-au intensificat în anii când funcționase ca profesor, la Blaj, și mai ales când a publicat „Archivu pentru filologia și istoria” (1867-1872).

Ținăr de 23 de ani, între 22 august și 13 septembrie 1828 a consultat material documentar la Biblioteca baronului Teleki Sámuel din Tirgu-Mureș, unde a transcris pagini despre răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan, din broșura lui Jacques Pierre Brissot de Warville, tipărită în Franța, la 1785 /aflată sub cota nr. 3696 c, cu titlul : „Seconde lettre d'un défenseur du peuple à l' Empereur Joseph II, sur son reglement concernant l'émigration, et principalement sur la révolte des Valaques ; ou l'on discute à fond le droit de révolte du Peuple, Dublin, 1785” — de 98 pag./.

După cum a remarcat acad. David Prodan, cu broșura sa ... mai elocvent și de-a dreptul revoluționar e Jacques Pierre/ Brissot. În două scrisori deschise, adresate împăratului Iosif al II-lea, el pledează, cu o logică proprie filozofilor secolului al XVIII-lea, în una dreptul la emigrare, în cealaltă dreptul la răzvrătire al supușilor asupriți, justificind în speță răscoala românilor din Transilvania și luind apărarea lui Horea¹. Într-un caiet cu însemnări memorialistice, început la 16/28 septembrie 1855, T. Cipariu menționează că, în 1828, „...petrecind în M/ureș/ oșorheiu și cercetind prin biblioteca Teleki-ană, decopiai între alte multe și partea despre insurecțiunea lui Horea, ce o aflai într-o carte franceză, tipărită după cum scrie la Dublin, în care insurecțiunea Horiană e descrisă cu totul în favoarea românilor, ca și în istoria lui Christiani². După relatările sale, filologul din Blaj a consultat și istoria universală a lui Claude François Xavier Millot (1726-1785), fost profesor de retorică la Lyon, Parma și Paris, în traducerea germană a lui Wilhelm Ernst Christiani (1731-1790), bibliotecar la Universitatea din Kiel : [„Universalhistorie alter, mittler

1. D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, II, București, 1979, p. 639.

2. B.A.R.S. România, Filiala Cluj-Napoca, Anexa I, Fond Blaj, ms. nr. 259.

und neuer Zeiten. Aus dem französischen. Mit Zusätzen und Berichtigungen, von Wilhelm Ernst Christiani“, vol. I, 1793 ; vol. II-XVI., Wien, bey Franz Haas Büchländer, 1794] unde, în vol. XV (pag. 389-394), se înfățișează prinderea lui Horea și Cloșca. Într-un alt manuscris³ cu extrase făcute de T. Cipariu la 4 iunie 1855, se află anexate încă opt pagini cu adnotări dintr-o broșură germană apărută în timpul răscoalei lui Horea : [Umständlicher Bericht von Siebenbürgen entstandenen Unruhen, aus wahrhaften Nachrichten gesammelt von G. M., Wien, mit v. Ghelenchen Schriften, 1784“], cu următoarea însemnare finală: „Ex originali impresso in 8° min. apud Jos. Kemény desc. 4 Iun. p.n. 1855“.

Reținem faptul semnificativ că, sub titlul broșurii lui J. P. Brissot (din 1785), T. Cipariu reproduce articolul 4 din „Constitution de l'état de Maryland“, înainte de a-și continua extrasele. Dar filologul nu se mulțumește cu atât. Copiază intens de la pag. 63 a broșurii lui J. P. Brissot, consecutiv, apoi integral relatările autorului, precise și bogate, despre Horea și desfășurarea răscoalei, sub titlul „Extrait d'une lettre de Hongrie, touchant la révolte en Transylvanie“ (pag. 93-98). Copierea unui total de 35 de pagini tipărite, putea să se fi petrecut la Biblioteca lui Teleki Sámuel din Tirgu-Mureș, fără întrerupere, timp de aproximativ două zile. În manuscrisul lui T. Cipariu sennalăm data când s-a finalizat acest efort : „I/13 septembrie 1828“. Ce l-a determinat pe filolog să ducă, apoi, cu sine, copia unor relatări amănunțite despre un fapt istoric care avusese, repede, îndepărtat ecou prin lumea cărțurilor din epocă? Ce consecințe se puteau ivi asupra lui T. Cipariu, însuși, în postura docilă, rezervată, pe care trebuia să o îmbrace spre a nu trezi suspiciunile în ambianta clericilor din Blaj ? Era și riscant, pentru că avea dinaintea o tipăritură rară, de Jacques Pierre Brissot de Warville (1754-1793), om politic francez, jurnalist și pamfletar temut, care în anul răscoalei lui Horea, Cloșca și Crișan, din 1784, fusese prizonierul Bastiliei pentru scrierea sa „Le diable dans un bénitier“ („Diavolul într-un agheasmatar“) și care, ca unul din capii cei mai activi ai girondinilor, își aflase sfârșitul la Paris, prin ghilotină. Broșura lui Brissot născută de idei revoluționare, e un atac fățiș la adresa monarhiei absolutiste feudale, susține după criterii juridice ideea de republică și drepturile naturale umane, cu raportări semnificative la Ch. de Montesquieu, J. Locke, J. J. Rousseau, Ph. Sidney, J. Milton, Cl. A. Helvetius etc., cadrul social-legislativ al răscoalei românilor din 1784 fiind surrins cu acuitate. J. P. Brissot adresase o scrisoare împăratului Iosif al II-lea, un stigăt de protest vehement în numele libertății și suveranității poporului, un adevărat omagiu contemporan dedicat în memoria celui zdrobit sub roată, la Alba-Iulia, pentru existența și demnitatea

3. B.A. România, Filiala Cluj-Napoca, Anexa I, Fond Blaj, ms. nr. 266, f. 17-20.

românilor oprimați din Transilvania. T. Cipariu reține modul de adresare al girondinului republican care avea să-l dezvăluie, mai adînc, semnificația politică și istorică a răsculaților, condamnați pe nedrept. Punîndu-i două întrebări pătrunzătoare, J. P. Brissot se închipuie într-un dialog-rechizitoriu cu împăratul: „Tu i-ai osîndit pe ucigași? Tu i-ai osîndit ca răzvrătiți? Eu nu pot decide la prima întrebare. Mi se pare totuși, că Horea putea să verse fără crimă sîngele tiranilor care au vîr-sat (sîngele) compatrioților săi, că el putea să facă represalii pentru cîți morți au căzut în acest război chiar printre nobili îșiși. Cel puțin dacă l-aș condamna pe Horea ca ucigaș, eu i-aș așeza la eșafod pe dușmanii care, ca și el, și-au mînjit minile cu sînge, și nu mi-ar fi greu să dovedesc că cei din urmă fuseseră mai criminali. Și pentru că aristocrații săi nu i-au plătit cu nimic capul, sînt întemeiat să conchid, fără să intru în vreun detaliu de fapte, că a fost nedrept să-l osîndești la moarte pe Horea, ca ucigaș, cînd se lăsa viața nobililor ucigași. L-ai osîndit la moarte ca ucigaș? E mai ușor de dovedit nedreptatea sentinței sale: e destul să pomenim principiile dreptului la revoltă stabilite mai înainte. Căci românii și conducătorul lor, Horea, aveau dreptul și au încă (dreptul) să se răzvrătească, pentru că ei sînt lipsiți de drepturi înerente omului, de acele drepturi imprescriptibile, inalienabile. În al doilea rînd, românii erau nenorociți și gemeau sub împilare, și această a doua calitate este tot atît de tare ca prima pentru a pune temei răscoalei” (pag. 85-86). Cu tot riscul de a i se descoperi acest fulminant rechizitoriu la adresa monarhiei absolutiste, opresoare, T. Cipariu duce cu sine copia paginilor din tipăritura lui J. P. Brissot care i-a infiltrat idei îndrăznețe și i-a trezit interesul pentru semnarea documentelor despre răscoala din 1784-1785. Iată de ce, nu în-tîmplător, filologul își exprimă grija pentru colecția de documente a contelui Kemény József care cuprîndea, printre altele, „Istoria revoluțiunii lui Horea în scrisori și manuscripte contemporane adunate de Aranka György în anul 1784”, cînd acesta fusese asesor la „Tabla regească” (Curtea de Apel) din Tîrgu-Mureș. T. Cipariu se consultă cu mitropolitul Alexandru Sterca-Șuluțiu care — probabil și la îndemnul său, — a scris între 1856-1860, „Historia Hori/i/ și a poporului românesc din Munții Apuseni ai Ardealului” (B.A.R.S. România, Filiala Cluj-Napoca, fond Blaj, ms. rom. nr. 58), o adevărată monografie rămasă în manuscris⁴, bazată mai mult pe tradiții și relatări familiale, deseori subiective. T. Cipariu îl îndeamnă pe Ioan Micu-Moldovan să publice în „Foaie pentru minte, inimă și literatură” [Brașov, XXV(1862), nr. 45, pag. 349-352], sub titlul „Pentru istoria Horiei”, sentința de condamnare a lui Horea și Cloșca, în originalul latin și în traducerea română. Filologul din Blaj e în curent cu ceea ce se publică prin perio-

4. O copie făcută la cererea lui G. Barițiu, se păstrează în B.A. Române, București, ms. rom. nr. 980, f. 221-340.

dicele vremii (: „Concordia“, 1862; „Transilvania“, 1872), manifestându-și interesul față de preocupările istoricilor — printre care s-a remarcat Al. Papiu-Ilarian, fostul său elev de la Blaj — în semnarea și publicarea unor documente despre răscoala lui Horea⁵. Imaginea acestui temerar uptător devenit atât de popular și în folclor, îi apare dinaintea ochilor atunci când, într-o cuvîntare din 4 noiembrie 1861 la inaugurarea „Astrei“, în Sibiu, T. Cipariu se pronunță pentru apărarea drepturilor românilor din Transilvania, pentru dezvoltarea corespunzătoare a vieții politice și culturale : „H/orea/ rămase popular între români, tot din cauzele pentru care fuses oarecînd și Dozsa. Ci amîndoi /i/și lu-ară pedeapsa cumplită, și de aci nu le mai rămase decît istoria, care i-a judecat și-i va judeca după dreptate. Iar glorificarea lui și a lui Mihai /Viteazul/ la români, e cu totul diversă, de poate fi vorba de glorificare. /A/cesta e glorificat mai mult la românii de preste munte, al căror principe a fost. Iar glorificarea lui /Horea/ nu stă mai mult dintr-un cîntec popular și din o melodie frumoasă, carile din acele timpuri au ajuns pînă la noi și, ca toate cîntecele populare, nu se pot da uitărei“⁶. Într-adevăr, printre manuscrisele lui T. Cipariu care ilustrează și preocupările în domeniul folclorului, aflăm un text unde, sub titlul „*Origo tumultus Horaiani sequentibus versiculis describitur*“, constatăm că filologul semnalează varianta unei cronici a răscoalei, construită într-o formă de versificație populară. Prima parte a cronicii surprinde cadrul geografic unde s-a desfășurat răscoala, fiind indicate cîteva toponime semnificative : Cîmpeni, Abrud, Ighiu, Cricău, Trăscău, Mihăileni, Șoimuș, Hălmagiu etc. În partea a doua, prezența lui Horea apare dinamizată ca un haiduc care își „stîrnește“ ortacii la fapte, pînă la prinderea și tragerea lui pe roată. Reținem un fragment de text pentru simplitatea și savoarea graiului popular :

„Horea pușcă și scînteie,
Domnii fug fără hinteie.
Horea bè la făgădău,
Domnii fug fără hinteu,
Las' plăcinte calde-n masă
Și o iau pe după casă. (...)
Șed domnii robi în cetate
Pentru bună dreptate.
Care erau domni mai mici
Ședeau cu puștele-n brînci.

5. Al. Papiu Ilarian, Horia și Cloșca, în *Tesaur de monumente istorice pentru România*, București, Tom. III, 1864, p. 299-302.

6. T. Cipariu, *Cuventu la inaugurarea Asociațiunii rom/ane/ transilv/ane/ in IV noiembrie/ 1891, aparatu în cuntra'la unei crîtice*, Blaj, cu tipariulu Semi-nariului A. diicesan, 1862, p. 61.

Care ereau domni mai mari,
 Ședeau toți pe cai călări."

.....

La sfârșitul textului, T. Cipariu notează că a fost scris în ortografie maghiară de un oarecare Iosif Tamási din Alba-Iulia (de unde Augustin Pop i-a expediat textul), ceea ce este un indiciu că respectiva cronică versificată provine din zona-epicentru pe unde s-a desfășurat răscoala.

Filologul și-a manifestat constant preocuparea pentru cunoașterea faptului istoric la care Horea participase cu toată ființa lui, dînd sprijinul cuvenit celor interesați în descoperirea și valorificarea documentelor. Astfel, George Vlădăreanu, student la Academia de Arte din München, îl informează pe T. Cipariu, printr-o scrisoare (Monaco, 17 martie 1866)¹ că în „Gazzeta Fremdemblatt” (din Viena, 1866) un autor german a publicat un articol despre Horea, pe baza unor acte din „Archivul Curții”, și că consilierul Dimitrie Moldovan de a Cancelaria Aulică din Viena și-a exprimat părerea să pregătească, pentru expoziția de la Paris, tabloul lui Horea exprimat din acest material. Pe verso scrisorii respective, T. Cipariu notează că i-a răspuns lui G. Vlădăreanu, în martie 1866. T. Cipariu era curent informat în legătură cu febrilele preocupări ale istoricilor, încît, printre alții, nu este exclus să-i fi oferit unele informații lui Nicolae Densușianu, fost elev la Blaj, care avea să publice, mai târziu, volumul „Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria, 1784-1785, scrisă pe baza documentelor oficiale” (București, 1884). De altfel, tocmai la Biblioteca lui Teleki Sámuel unde T. Cipariu studiasse anterior, în 1828, la rîndul său N. Densușianu mărturisește că a descoperit aici șase documente despre Horea și urmările răscoalei².

Procesul destrămării feudalismului, pătrunderea ideilor luminate avansate ale epocii, trecerea personalității din istorie într-un cadru de legendă și în literatură, au prilejuit ca filologul T. Cipariu să se afle printre contemporanii epocii cu un spor de preocupare față de ceea ce a fost Horea și răscoala din 1784-1785. După cum a remarcat Nicolae Edroiu, „în cadrul istoriografiei răscoalei lui Horea aceste încercări ale lui Timotei Cipariu sînt de o însemnătate aparte și constituiesc un pas considerabil spre cercetarea sensurilor răscoalei însăși”³, iar atenția acordată documentării pentru acest important eveniment al românilor din Transilvania, concretizează preocupările multiple ale filologului ridicat din Pănade (jud. Alba).

7. Arhivele Statului, Filiala Alba-Iulia, Fond T. Cipariu, fs. nr. 34.

8. N. Densușianu, *Cercetări istorice în arhivele și bibliotecile Ungariei și ale Transilvaniei, Raportu înaintatu Academiei Romane*, București, Tipografia Academiei Romane, 1880, p. 67.

9. N. Edroiu, *Cu privire la începuturile istoriografiei românești despre răscoala lui Horea, Timotei Cipariu*, în *Marisia*, XI, 1976, p. 703.

**DATE NOI PRIVIND PARTICIPAREA GRĂNICERILOR
TRANSILVĂNENI LA RĂZBOAIELE ÎMPOTRIVA FRANȚEI
REVOLUȚIONARE 1793–1794
(DIN DOCUMENTELE COLECȚIEI MUZEULUI JUDEȚEAN
MUREȘ)**

CORNELIA GAL, ANA HANCU

Revoluția burgheză din Franța (1789-1794), prin ideile mobilizatoare, prin înlăturarea regimului feudal al monarhiei absolutiste a avut puternice influențe asupra popoarelor din Europa cuprinse de acest curent revoluționar. Europa intuia cât de primejdioasă era revoluția franceză pentru propriul ei statut. Franța cu noua ei Constituție era o primejdie care amenința întregul echilibru continental.

Conștiința primejdiei pe care o reprezenta Franța revoluționară devine mai evidentă după 1790. Concretizarea acestui pericol determină încheierea unor tratate: Gustav al III-lea, regele Suediei încheie un tratat cu Ecaterina II a Rusiei (tratatul de la Varella) și Declarația de la Pilnitz (1791), între Austria și Rusia. Ultimul document demonstrează faptul că treburile interne ale Franței au ajuns o chestiune europeană¹, „obiect al interesului comun al tuturor suveranilor”. Interesată în înăbușirea revoluției franceze, Austria va încheia cu Prusia la 7 februarie 1792 un tratat de alianță.

În primăvara anului 1792, Adunarea legislativă și regele Ludovic al XIV-lea au declarat război Austriei, foarte curînd și Prusia va trece de partea inamicilor Franței (26 iunie declară război Franței).

Revoluționarii considerau că un război asupra Europei era necesar pentru asigurarea revoluției și consolidarea cuceririlor ei. Regele dorea victoria monarhiilor europene care ar fi reinstaurat noul regim. Evenimentele se precipită mai ales după înlăturarea monarhiei și executarea regelui Ludovic al XIV-lea. La luptele purtate de Austria împotriva Franței au participat și regimentele grănicerești din Transilvania. Se impune, însă, precizarea că nu întregul efectiv al acestora au fost transferate pe cîmpul de luptă din jurul Rinului, ele avînd și rolul de a apăra granițele imperiului Austriei din această zonă.

1. Jacques Madaul, *Istoria Franței*, București, 1973, p. 170.

Despre participarea transilvănenilor la războaiele împotriva Franței există bogate mărturii documentare, unele fiind publicate. În acest studiu vom încerca să prezentăm o parte din corespondența de război (aflată în colecția de documente a Muzeului județean) emisă de Andrád Pál, participant la aceste lupte.

În primăvara anului 1793 regimentele grănicerești din Transilvania au primit ordin să se mobilizeze pentru a pleca pe front, în zona Rinului. Batalionul condus de Stojanich avînd în componența sa 6 companii din Regimentele I și II române, împreună cu alte trupe se pun în mișcare și în ziua de 27 iulie sosesc la Cartierul general din Nieder-Nochstadt, de unde pleacă în continuare la Nussdorf și Berhein².

Aflat în cantonament la Nussdorf, la 6 august 1793, Andrád Pál scrie a 3-a scrisoare către fratele său mai mare, Andrád Dániel. Aflăm astfel că face parte din batalionul de infanterie românesc care va lua parte la luptele din jurul localității Landau. Sub zidurile orașului au ajuns la 3 august, „aici — ne spune — sîntem mulți și francezii trag cu tunurile!”³ La luptele pentru cucerirea cetății Landau au participat și husarii secui care au ajuns și ei aici, dar tabăra lor este departe, autorul scrisorii exprimîndu-și speranța că „ne vom întîlni la luptele din Landau”⁴. Pentru întărirea efectivelor militare ale Austriei au fost aduse trupe noi: austriece, 2 batalioane prusace, 1 regiment-infanterie bavarez și un regiment de husari bavarezi⁵. Autorul ne informează despre capitularea orașelor Mainz și Valenciennes, fiind el însuși martor ocular la predarea acestui oraș.⁶

În Încheiere, Andrád Pal își exprimă convingerea că vor reuși să cucerească și cetatea Landau „dacă nu prin lupte prin foamete îl vor lua, căci sîntem în jurul său, și de unde apar francezii sînt încercuiți.”⁷ Încadrat împreună cu un batalion de grăniceri secui în coloana a 2-a, sub comanda mareșalului — locotenent, prințul Waldeck, batalionul românesc va la parte la luptele din jurul localității Landau, grănicerii distingîndu-se prin eroismul și vitejia lor.

În toamna anului 1793, lupte îndîrjite s-au dat în Valea Budenthal, pentru apărarea orașului Weisenburg și Strassburg. La sfîrșitul anului, trupele franceze întărite cu noi forțe aflate sub conducerea unor comandanți tineri: Pichegru, Hoche, au reușit să-i alunge pe austrieci dincolo de Rin. Armata austriacă de pe Rin sub conducerea generalului Wurser se afla într-o situație materială (lipsa îmbrăcămintei, hranei, încălțămîn-

2. Pop Ioan, *Participarea grănicerilor născuți la primul război purtat de Austria împotriva Franței în perioada 1792—1797*, în FI, V, 1988, p. 54.

3. Colecția de documente a Muzeului Județean Mureș, Tîrgu-Mureș, nr. inv. 4651/7.

4. *Idem*.

5. *Idem*.

6. *Idem*.

7. *Idem*.

tei) foarte grea, fiind necesară retragerea și intrarea ei în cantonament de iarnă. De altfel, sfârșitul anului 1793 și începutul anului 1794 se caracterizează printr-o perioadă de liniște, grănicerii transilvăneni contribuind la paza frontului de pe Rin.

Perioada de relativă acalmie a frontului se degajă și din scrisoarea datată 24 februarie 1794, Huckenhein (probabil locul de cantonament), Andrád Pál se adresează fratelui său cu rugămintea de a-i trimite bani, deoarece va pleca la Heidelberg pentru a-și cumpăra haine noi. Bani pe care îi primește din caseria regimentului, nu îi vor fi de ajuns pentru că are nevoie de o nouă uniformă, de haine civile și de încă un cal. Andrád Pál își exprimă cu acest prilej admirația sa față de soldații care au luptat cu multă vitejie, apreciind în mod deosebit pe locotenentii Ernst și Bydeskuti „despre vitejia lor măcar de-ar fi amintit cineva” exprimându-și în același timp regretul că „nu este cine să amintească despre noi”.⁸

Despre autorul scrisorii, aflăm că a fost numit stegar la 16 ianuarie 1794, fiind transferat la Regimentul II românesc.

Ostilitățile militare pe frontul Rinului se reiau la începutul lunii mai. Batalionul românesc intră în componența corpului de armată al mareșalului Hohenlohe care se concentra la Mannheim, de unde, la 22 mai, trece Rinul purtând lupte cu francezii la Schifferstadt, Schweigerheim și Frayspach.

„În anul curent — ne informează Andrád Pál, în scrisoarea sa din 26 iunie 1794, emisă la Scheiweigerheim — am fost de 3 ori în foc cu grănicerii români în mijlocul cărora îmi mănînc și eu pîinea. În aceste lupte au căzut 35 de oameni și au fost răniți 180 la Strofenstad, acolo unde batalionul s-a comportat foarte bine”.⁹ Amintind despre cazul locotenentului — colonel Stojanich, comandantul lor care a luptat cu atîta vitejie încît i-au fost împușcați doi cai sub el (făcînd analogie cu alte date istorice), credem că localitatea este de fapt Schifferstaadt. Autorul apreciază atitudinea ducelui Albert, comandantul armatei austriece de pe Rin, „care a plătit 100 de galbeni pentru cai”. Este așa de bun cu soldații scrie în continuare — că soldații răniți care s-au întors la batalion au primit 4 forinți de la el iar ceilalți care și-au pierdut o mîină sau un picior au primit 8 forinți.¹⁰

Se pare că luptele pentru cucerirea prin asalt a localităților Scheiweigerheim și Frayspach, au fost deosebit de îndîrjite, grănicerii români și secuî dînd dovadă de mult eroism, deși tirul de artilerie al francezilor a fost mai puternic ca în celelalte bătălii care s-au desfășurat de anul trecut pînă acum.¹¹ Cu toate acestea, pierderile francezilor sînt estimate la 1500 de oameni. În continuarea scrisorii notează că: „Aici a

8. *Idem*, nr. inv. 4651/8.

9. *Idem*, nr. inv. 4651/9.

10. *Ibidem*.

11. *Ibidem*.

curs destul de mult sînge anul trecut și în anul acesta, dacă nu va fi pace mai mult sînge va curge".¹² Semnătura autograf care încheie scrisoarea de gradul pe care îl poartă: stegar.

Scriind acasă, la 8 august 1794 (Manheim), autorul reliefează dorința de pace a soldaților care vor să se reîntoarcă acasă, „aici cu dragă inimă așteptăm vestea păcii, dar nimeni nu vrea să vorbească despre asta, nu știu la Dvs. acasă este vre-o veste sau nu”.¹³

Amenințate cu încercuirea de către trupele franceze armatele austriece au fost nevoite să se retragă, batalionul românesc și secuiesc formînd ariergarda au asigurat paza pe malul stîng al Rinului. În jurul localității Manheim armata franceză a respins armata lui Albert, la aceeașă luptă participînd grănicerii români și secui.¹⁴ Informații despre luptele din august și septembrie — octombrie 1794 sînt relatate pe larg în scrisoarea din 30 octombrie 1794 — Mainz. La 20 august, 600 de husari francezi au atacat din nou, dar batalionul românesc a rezistat respingînd atacurile.¹⁵ Pentru vitejia și dîrzenia cu care au rezistat atacurilor franceze grănicerii români și secui au fost citați pe întreaga armată prin ordinul de zi, din 22 august.

La mijocul lunii septembrie, lîngă Kaiserslautern, prințul Hohenlohe cu armata lui i-a atacat într-o noapte pe francezi, achiziționînd o frumoasă pradă de război: 2 tunuri, 8 căruțe cu praf de pușcă și 3.826 de prizonieri.¹⁶ În acest timp armata franceză a respins armata austriacă aruncînd-o peste Rin, iar regimentul românesc a fost dus la luptă cu vaporul pînă la Koblenz. Ei au rămas, scrie grănicerul să apere Koblenzul, avînd dispoziție să nu lase să intre francezii în oraș, dar spune în continuare, „numai noi știm cu ce inimă bună i-am privit pe soldații din armata franceză care s-au apropiat de noi”.¹⁷ Sînt cuvinte care exprimă umanismul, simpatia soldaților față de francezii aduși din părțile îndepărtate ale imperiului să lupte pentru o cauză străină.

Armata franceză compusă din infanteriști și artilerie au început atacurile care au fost respinse de grănicerii români. Între timp au primit ordin de retragere, „a trebuit să trecem peste un pod de sub oraș, unde Mosela se varsă în Rin, Mosela este de 6 ori mai mare ca Oltul”.¹⁸

După retragerea din față Koblenzului s-au îndreptat spre Mainz și pentru a ajunge acolo înaintea francezilor au mărșăluit 5 zile. Dar și francezii au ajuns la Mainz și au încercuit parțial cetatea.

Această scrisoare, 30 oct. 1794, pare a fi scrisă de András Pál înaintea începerii luptelor pentru apărarea Mainzului, „dacă rămân în

12. *Ibidem*.

13. *Idem*, nr. inv. 4651/10.

14. *Idem*, nr. inv. 4651/6.

15. *Ibidem*.

16. *Ibidem*.

17. *Ibidem*.

18. *Ibidem*.

viață și sănătate — scrie el — voi face cunoscut ceea ce s-a întâmplat aici". Autorul scrisorii spera că se va încheia pacea cât mai curînd căci „**știrea păcii nu a fost așa răspîndită ca acum**".¹⁹

În final, autorul subliniază „cîte mii de oameni vor fi fericiți din cauza păcii, cred că nu găsim pe nimeni care a stat cu noi să nu vrea pace". Pacea este în acele zile de luptă îndîrjită o dorință firească pentru toți cei care se aflau în război.

Deși această corespondență prezintă evenimentele de pe front, luptele cu tragismul lor, tonul scrisorii este totuși optimist, din aceste scrisori se degajă dorința de pace, de viață a soldaților. Astfel, aflat mereu în luptă, Andrăd Pál cere fratelui său Andrăd Dániel, să-i administreze bine gospodăria ca atunci cînd ajunge acasă să-i fie cu folos²⁰. De asemenea, roagă să i se transmită informații despre ceea ce se întîmplă acasă.

Adresîndu-se nepotului său îi recomandăm să învețe bine, să urmeze Academia, căci fiind la Heidelberg, „care ca și Breșovul se întinde sub munți lîngă riul Necker", a văzut „mulți tineri frumoși cu care să fie în tovărășie este o mîndrie".²¹

Observînd modul de folosire al pămîntului în aceste zone, el dă sfaturi pentru cultivarea pămîntului, insistînd asupra importanței extinderii culturii cartofului din care se pot prepara mai multe feluri de mîncare decît din grîu, iar frunzele și vrejurile pot fi folosite la hrana animalelor.²²

Lecturarea acestei corespondențe de război relevă un limbaj elevat, expresii și fraze încheiate, armonios construite. Din conținutul scrisorilor se desprinde simpatia, umanismul grănicerilor față de francezi, vitejia lor izvorîte din sentimentul de onoare al datoriei militare, unele amănunte cu privire la viața lor în timpul luptelor. Sînt, de asemenea, **de remarcă preocupările, gîndurile lor de viitor, speranța în încheierea cît mai grabnică a păcii.**

Contactul grănicerilor pe întreg frontul Rinului (de la Strossberg la Koblenz) cu trupele franceze revoluționare, studiul realităților social-economice din aceste zone vor contribui la lărgirea orizontului lor de cunoaștere și înțelegere a noilor realități ale Europei.

19. *Ibidem.*

20. *Idem.*, nr. inv. 4651/10.

21. *Ibidem.*

22. *Idem.*, nr. inv. 4651/6.

INCERCAREA DE DEZNAȚIONALIZARE A POPORULUI ROMÂN ȘI DE MAGHIARIZARE PRIN ȘCOALĂ

MARIA FEȘTEU

„Era în Ungaria o lege a naționalităților foarte liberală, dar toți politicienii maghiari influenți trebuiau să admită că ea nu fusese niciodată aplicată nici în litera, nici în spiritul ei. Întregul aparat de stat pînă la Jandarmi și Judecători aparțineau neamului maghiar dominant, ce priveau de sus, cu dispreț pe români, ca pe o rasă inferioară reprezentată cîndva numai de țărani și meseriași. Școala statului le era impusă ca un instrument de deznaționalizare mărturisită, proclamată.”¹

Declarația de mai sus aparține reprezentantului Austro-Ungar la București, Constantin Dumba și exprimă cît se poate de fidel starea de lucruri care domnea în Ungaria, la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, situația în care se aflau celelalte naționalități în afară de cea maghiară, și mai ales românii transilvăneni care formau obiectul central al politicii de deznaționalizare promovată de guvernării maghiari care s-au succedat la conducerea statului.

După ce au reușit să determine Curtea de la Viena la realizarea pactului dual din 1867, guvernării de la Budapesta și-au îndreptat privirile spre interiorul țării, pentru totdeauna cu problema naționalităților, care se dovedise în timpul revoluției de la 1848 deosebit de spinoasă, contribuind în mare măsură la înfrîngerea revoluției.

Temîndu-se de o eventuală revoltă a românilor, guvernării maghiari au urmat la început o politică moderată, adoptînd o legislație relativ blîndă în problema naționalităților, care dacă ar fi fost aplicată ar fi favorizat dezvoltarea tuturor naționalităților statului maghiar. Această legislație a fost adoptată și pentru a crea în exterior o opinie favorabilă Ungariei, care se pregătea în exterior să sugrume celelalte naționalități.

În anul 1868, s-au votat două legi de mare importanță pentru românii din Transilvania. Prima a fost aceea a egalei îndreptățiri a naționalităților, care nu s-a aplicat niciodată, iar a doua privitoare la înființarea școlilor. Aceste legi erau:

- Legea naționalităților
- Legea învățămîntului

1. N. Iorga, *Locul românilor în istoria universală*, București, 1985, p. 434.

Faptul că aceste legi au fost adoptate numai pentru a înșela opinia publică din țară și străinătate o constituie declarația lui Ștefan Tisza, din 1917, care cu cinismul caracteristic grofului maghiar spunea: „ar fi fost un act de sinucidere.”

Politica moderată din primii ani ai dualismului a luat sfârșit în anul 1875, când prim-ministru ajunge contele Kálmán Tisza, care intensifică în cei 15 ani de guvernare politica de maghiarizare elaborând numeroase legi, mai ales în domeniul învățămîntului, considerat ca element vital al unei națiuni.

Dacă Legea învățămîntului din 1868 (Nr. 36), a favorizat deschiderea a numeroase școli pentru toate naționalitățile, toate legile ulterioare au căutat să îngreudească pînă la suprimare școlile românești, al cărui număr scade permanent după 1878, anul cînd a început ofensiva generală a guvernanților maghiari împotriva elementului românesc.

În acest an au fost supuse dezbaterii parlamentului două proiecte de legi, care instituiau delictul de „agitatie împotriva națiunii” și o nouă reformă școlară. Noua lege școlară, Legea Trefort, după numele ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice care a propus-o, a lovit puternic în învățămîntul românesc, prin impunerea învățaturii obligatorii a limbii maghiare, prin neacordarea diplomelor acestor absolvenți care nu puteau preda toate obiectele în limba maghiară. În cazul în care învățătorii nu-și însușeau această limbă erau schimbați cu învățători maghiari sau școlile erau închise.

Această lege care practic anula legea din 1868, a fost întîmpinată cu vii proteste de întregul popor român, care își vedea primejduită însăși existența națională. Au fost întocmite numeroase memorii către autorități și către împărat cerîndu-se menținerea vechii legislații școlare.

Mitropoliții Ioan Vancea și Victor Mihali, s-au prezentat în audiență la împăratul Francisc Iosif, explicîndu-i motivele împotrivirii, anume că: „unii inspectori regești din școli, unele comitete administrative sînt o adevărată plagă pentru școlile confesionale, le sfărîmă unde voiesc, le închid cînd au plăcere.”²

Dacă în situația legii din 1868 se întîmplă acest lucru, prelații își pun întrebarea „ce va fi dacă primindu-se proiectul peste 6—7 ani învățătorii vor fi scoși din posturile lor pentru că nu știu limba maghiară încît să o poată propune. Cum va ploua atunci la admonițiuni și la decrete de închidere și în locul ei se va deschide o școală comunală (de stat)”³.

În această situație numeroase școli se închid, și foarte mulți părinți nu își vor mai trimite copii la școală care îi deznaționalizează. Se adîncește astfel procentul neștiutorilor de carte, care conform unui raport al lui George Barițiu, prezentat Academiei Române în anul 1870

2. *Foiaia scolastică*, Blaj, VII (1879) nr. 2, p. 11.

3. *Idem*.

din cei 2.100.000 locuitori ai Transilvaniei aproape 1.725.000 sînt neștiutori de carte, analfabeți.

Ziarul „Observatorul”, din Sibiu, consemna în 1879, că: „poporul român care este privat de drepturile sale legitime în propria sa patrie, este de acum pe punctul de a-și pierde și limba maternă”.

Politica de maghiarizare este atît de evidentă și dură, încît stîr-nește împotrivirea și a unor maghiari, care își dau seama că tensionarea relațiilor naționale nu servește ci deserveste intereselor maghiare. Astfel, deputatul Mocsány Lajos declara în Parlament : „Maghiarizarea Ungariei, este o idee utopică . . . Se poate că îndeobște guvernul n-ar socoti de datoria sa de a stăvili acțiunea incorectă și fără rațiune a șovinismului . . . Acest procedeu dă loc la prezumții că pentru întinderea maghiarizării totul e permis, că scopul sfințește mijloacele.”⁴

Legea Trefort a dat învățămîntului și școlilor românești o foarte puternică lovitură, dar în același timp a accentuat starea de încordare din Ungaria, dintre naționalități favorizînd evoluția luptei pentru emancipare națională. Considerînd că această lege nu este suficientă, același ministru Trefort, propune în 1880, un nou proiect de lege școlară care a fost temporar retras datorită opoziției unite a deputaților români, sași, și sirbi.

În 1883, Trefort, pregătește Legea nr. 30 care adîncește conținutul maghiarizant al Legii nr. 28 din 1879, prin mărirea numărului de ore de limba maghiară în toate școlile. Această lege stabilea obligativitatea ca examenul de capacitate să fie dat numai în limba maghiară.⁵

După căderea guvernului Tisza în 1890, a urmat guvernul condus de Szopány, în timpul căruia politica de deznaționalizare a atins apogeul. Noul ministru al Cultelor și al Instrucțiunii Publice. Csaki Albin a propus, și Parlamentul a votat o nouă lege de deznaționalizare care poartă numele de Legea nr. 15, din 1891. Noua lege introducea limba maghiară și în grădinițele și azilurile de copii, atentînd asupra însăși drepturilor părinților de a-și educa copiii preșcolari în limba lor maternă. Acest proiect de lege stîrnit un adevărat val de minie și proteste care s-au extins la nivelul întregii Europe.

Pentru a nu mai da un ecou atît de amplu măsurilor de deznaționalizare prin școală, guvernul maghiar a aplicat o politică mai duplicitară, dar cu atît mai periculoasă pentru poporul român. El a căutat să-și atragă simpatia dascălilor, a învățătorilor a căror situație era umilă și mizeră, ei avînd de multe ori un salariu de cîteva mierțe de porumb.”⁶

4. E. Brote, *Chestiunea română în Transilvania și Ungaria*, București, 1895, p. 62—63.

5. Tr. V. Poncea, *Români transilvăneni și învățămîntul*, în *Marisia*, XI—XII, 1981—1982, p. 285.

6. *Foaia școlastică*, anul II, nr. 8, 1884, p. 126.

Astfel, în 1893 a fost votată Legea 26, care reglementa salariile cadrelor didactice din școlile confesionale locale. Conform legii salariile învățătorilor titulari au fost stabilite la 300 florini anual, plus 1/4 **jugăr de grădină și locuința**. Se mai adăuga după 5 ani, un spor de vechime de 50 de florini. Legea stipula că în cazul în care susținătorii școlii nu pot plăti această sumă, pot solicita diferența ministerului. În acest caz însă, ministrul avea dreptul să aprobe sau să respingă numirea învățătorului dacă acesta „nu corespundea rațiunilor de stat.”⁷

În felul acesta se putea dispune după bunul plac de toate școlile românești care acceptau ajutorul de la stat. Tendința de deznationalizare atinge punctul culminant în 1907, prin suita de legi numite „Lex Appony”, care își propuneau desființarea școlilor confesionale românești, sîrbești și slovace și înlocuirea lor cu școli de stat, cu limbă de predare exclusiv în limba maghiară.

Pornind de la această premisă a îmbunătățirii salariilor personalului didactic care a fost asimilat personalului public, Legea nr. 27, pe 1907, a stabilit ca salariul să fie de minimum 1.000 de coroane și maximum 1260 de coroane.

La prima vedere Legea favorizează personalul didactic dublându-i salariul (de la 600 de coroane la 1000—1200), dar în ce condiții se întreabă „Gazeta Transilvaniei”? În condițiuni care sînt similare cu renunțarea susținătorilor școlilor la dreptul lor de a dispune în cercul lor autonom. „Ministrul dă bani dar în schimb vrea să fie stăpîn pe învățămînt”⁸.

„Darul ce-l oferă în chip de ajutor de stat și în măsură mult mai mare ca pînă acum, ministrul de azi al instrucțiunii publice, contele Apponyi, școlilor și dascălimii noastre, e miere veninoasă fiindcă nu țintuiește acest ajutor să întărească și să promoveze învățămîntul nostru românesc, ci are în vedere numai maghiarizarea, cruda maghiarizare și nimicirea puterii de viață a culturii naționale.”⁹

Caracterul antinațional al legii este ilustrat și de faptul că de ajutor nu beneficiau decît: „numai acei învățători care vor fi calificați după lege și vor vorbi, scrie, și instrui corect ungurește.”¹⁰

„Și nu-i destul cu atît — scria „Gazeta Transilvaniei” ci mai vrea ca școala să-și schimbe menirea și în loc să fie o adevărată mamă care să-și crească copii în limba maternă ea să devină slujnica năzuințelor de maghiarizare. Unde rămîne, în aceste împrejurări dreptul cetățeanului nemaghiar de a da copiilor săi, cum afirmă Apponyi, creșterea fundamentală în limba maternă.”¹¹

7. A. Holircă, *Din istoria școlii mureșene*, în *Marisia*, X, 1980, p. 272.

8. *Gazeta Transilvaniei*, LXX, 1907, nr. 14/27 febr. p. 1.

9. *Idem*.

10. *Ibidem*, nr. 31 (10/31 febr.) p. 1.

11. *Ibidem*, nr. 24 (14/72 febr.) p. 1.

Legea dispunea în acele școli unde 20% din elevi erau maghiari sau vorbeau ungurește (!) limba de predare să fie maghiara.

În școlile nemaghiare, trebuia ca la sfîrșitul celor 4 clase toți elevii să citească și să scrie corect ungurește. Toți învățătorii indiferent de școală trebuiau să sădească la elevii lor conștiința apartenenței la statul și națiunea maghiară. Orice abatere de la această lege constituia abatere disciplinară, iar vinovatul putea fi destituit.

Legea Apponyi a fost „cel mai arzător atentat ce s-a îndreptat vreodată de către o stăpînire ungurească în contra vieții și dezvoltării naționale a popoarelor nemaghiare.”¹²

În urma legii Apponyi, numărul școlilor românești a scăzut simțitor, astfel în 5 ani, de la 2975 a ajuns la 2655, adică 320 și-au închis porțile, respectiv 10,07%.”¹³

Cu toată legiferarea, în aparență liberală din 1868, cu completările ulterioare care vizau deznaționalizarea, a lui Trefort din 1879 și Apponyi, din 1907, legi aspre, criticate nu numai de români, acest proces devine politică de stat, așa cum se declară fățiș atunci cînd se adoptă aceste legiferări. Cu urmare a acestora, școlile românești deschise și întreținute cu atîta greutate de populația satelor sînt în continuă creștere.

„Politica dusă de guvernul Ungariei a urmărit în permanență acest proces în vederea maghiarizării tinerei școli românești.”¹⁴ Un ultim efort făcut de maghiari pentru a deznaționaliza poporul român a fost făcut după intrarea României în primul război mondial. Prin „Legea Zonei Culturale” erau desființate toate școlile românești din zonele de frontieră cu statul român.

Prin legi, dispoziții, măsuri, transșcolarizări masive, guvernării austro-ungari au urmărit maghiarizarea forțată a 3.500.000 de români și a altor milioane de cehi, ruteni, slovaci, sîrbi etc, atentînd la viața lor națională, la tezaurul inestimabil al fiecărui popor, limba lui și cultura națională.

Era firesc ca acestor tendințe să li se opună cu toată hotărîrea împotrivirea popoarelor, care au dus în mod inevitabil la destrămarea monarhiei și constituirea statelor naționale, în granițele cărora fiecare popor își poate realiza și îndeplini în mod plenar toate aspirațiile sale de progres și libertate.

12. *Ibidem*.

13. Tr. V. Poncea, *op.cit.*, p. 228.

14. *Ibidem*.

ENTUZIASMUL POPULAR PRILEJUIT DE ÎNFĂPTUIREA Mării UNIRI, OGLINDIT ÎN MĂRTURIILE PARTICIPANȚILOR

MĂRIOARA LAȚA

Marea Unire din 1918 se configurează tot mai clar — pe măsura progreselor realizate de o istoriografie deosebit de activă și productivă și a imaginii grandioase care se profilează în perspectiva celor 70 de ani care s-au scurs — drept un moment de răscruce al istoriei noastre spre care au aspirat și pentru împlinirea căruia s-au angajat într-o luptă necurmată toate forțele morale și intelectuale ale poporului și națiunii noastre. În sprijinul căreia au fost aduse toate formele creației lui materiale și culturale, întreaga noastră devenire istorică. Relevatoare și semnificative pentru ceea ce a însemnat în epocă făurirea statului național unitar român, prefigurând răsunetul ei în timp, sînt mărturiile participanților la acest act memorabil, descrierile, prezentările și consemnările celor în sensibilitatea și sufletul cărora evenimentele la care au asistat au găsit un ecou de maximă amplitudine, reverberînd cu intensitate. În această privință sînt edificatoare concluziile. Acad. prof. Ștefan Pascu, autoritatea științifică cea mai competentă în materie, care apreciază: „O emulație în cel mai înalt sens al cuvîntului, pare că se organizase între condeierii prezenți la „mărita adunare“ pentru a-și așterne impresiile spre a salva de la uitare și a le transmite urmașilor, spre veșnică aducere aminte și curată cinstire“, amintirile luîndu-se la întrecere „prin frumusețe, curățenie, sinceritate și bunăcredință“.

Desigur că față de tumultul și atmosfera înflăcărată, memoriile și însemnările cuprind în textul lor doar o urmă minusculă, o palidă lăcărare rămasă pentru posteritate din fulgerarea care a încheiat definitiv noaptea asupririi străine multiseculare și a deschis larg calea realizării plene a idealului național. Consemnările — deși reprezintă pagini deosebit de frumoase dedicate Unirii — au rămas de fapt niște înscrisuri reci, care nu pot reflecta în măsură suficientă ardența acelor manifestări de sfîrșit și început de epocă, nu rețin decît în parte înariparea verbului care s-a rostit și înălțarea gîndului care s-a zămislit. Memoria actului istoric nu a păstrat decît fragmente din trăirile care s-au consumat, din bucuria mării împliniri care s-a manifestat cu intensitate, din flacăra

idealului care prindea contururi de faptă reală, și pentru care au vibrat adînc și dureros nenumărații martiri ai neamului.² Totuși, aceste consemnări au meritul de a fi fixat pentru generațiile următoare — atît cît a fost posibil, și mai complet decît celelalte categorii de izvoare (procesee verbale, protocoale, rapoarte, informări, apeluri etc.) — mărturii încărcate de autentic vrednice de a releva gîndurile și aspirațiile românilor ardeleni, de românilor în general, atît de greu încercați de vitregia veacurilor și de lăcomia imperiilor.³ Concludente și semnificative sînt îndcosebi pasajele care se referă la atitudinea, mobilizarea, entuziasmul și călăuzirea maselor, adică a celor care erau chemați în avanscena istoriei spre a zdrobi cătușele trecutului și a începe o viață nouă în cadrele unui stat național propriu, pe care și-l făureau bazindu-se pe propria înțelepciune politică și propriile forțe.

Memorialiștii remarcă însuflețirea maselor în toate momentele care au precedat hotărîrile de unire, începînd cu cel al constituirii consiliilor naționale. Așa bunăoară, organizarea Senatului Național Român din Ardeal, cu sediul în Cluj, este prezentată de către Ilie Dăianu membru al Comitetului Executiv al Senatului astfel: „O campanie lungă de ofițeri și soldați vin să preieie și să ducă steagul (...). Se aud cîntări în stradă (...). Un ofițer face raport oficios comisarului poporului, dr. Amos Frîncu (care salută steagul cu un cuvînt răpitor de apotcoză, accentuînd sfîntenia simbolului național și unirea noastră la culme)“.

Constituirea Consiliului Național Român din Blaj și a Gărzii naționale române, la 4 noiembrie 1918, este sugestiv reflectată în memoriul cunoscutului profesor blăjean Alexandru Lupescu-Melin. După dezarmarea jandarmilor și arborarea drapelului românesc pe clădirile Seminarului teologic, Internatului vancean de fete, castelul vlădesc, pe turnurile catedralei etc., are loc o adunare populară sărbătorească și de mare entuziasm. „În fața Institutului «Patria» s-a așezat o masă lungă. În jurul ei stau meseriași și intelectuali Blajului, tineri și bătrîni“. În fața este aliniată Garda națională. Tinerii gardiști au „fețele luminate de importanța clipei, mîndri și demni (...). Instantaneu lumea cîntă *Deșteaptă-te române*. Capetele se descopăr. Și imnul sfînt al nației noastre răsună cu îndrăzneală deplină, bărbătește și clocotitor de vesel“³.

Despre atmosfera de la Reghin, care a precedat constituirea în această localitate a Consiliului Național Român al județului Mureș-Turda, ne relatează în notele sale de memorii muncitorul Ioan Bănciu, delegat la Adunarea de la Alba Iulia. În ziua tîrgului săptămînal, spre seară, populația românească din jurul Reghinului, în frunte cu preoții și învă-

2. Ioan Silviu Nistor, *Contribuții mureșene la Marea Unire din 1918*, Cluj-Napoca, 1981, p. 28.

3. *Ibidem*.

4. Arh.St. Cluj-Napoca, fond personal Ilie Dăianu, nr. 282.

5. Arh.St. Cluj-Napoca, Fond personal Al. Lupeanu-Melin, nr. 4451.

țătorii din comunele respective „umpleau pînă la ultimul loc curtea hanului, spre a asculta emoționați pînă la lacrimi înflăcăratele cuvîntări ale frunțașilor politici locali, dintre care îmi amintesc de avocatul Ioan Harșia și de protopopul Ariton Popa“.⁶

Momentul adunării populare care a avut loc la Reghin după constituirea Consiliului Național Român județean este descris de către studentul de atunci Dumitru Emilian Antal, ultimul președinte al Societății studenților români „Petru Maior“ de la Budapesta, delegat de către Senatul Național Român din Cluj spre a duce instrucțiuni, ape-luri și manifeste. Adunarea populară a fost convocată pentru data de 7 noiembrie, unde a participat mult popor, care, după ce a fost informat despre evenimentele politice în curs de desfășurare, a primit cu entuziasm cele comunicate, manifestînd îndelung și cu însuflețire⁷.

Un alt prilej care a dat poporului posibilitatea să se manifeste plenar l-au constituit manifestațiile pentru Unire. Reporterul ziarului „Sfatul“ scrie despre manifestația de unire care a avut loc la Sighet, la 22 noiembrie 1918: „A fost cea mai frumoasă, cea mai aleasă a Maramureșului românesc. S-au adunat românașii din toate satele comitatului ca la un semn“. A fost o manifestație sărbătorească la care au participat 5000-6000 de oameni, îndemnați de „dorul de a arăta lumii întregi că neamul românesc din Maramureș știe să-și croiască viitorul (...) și mai ales vrea să dovedească că stă ca stînca pe lîngă Marele Sfat Național Românesc“. Momentul era atît de emoționant încît oamenii plîngeau de bucuria „împlinirii visului neîmplinit al moș-strămoșilor noștri“⁸. Ce au însemnat manifestațiile pentru unire o dovedesc adeziunile comunelor acoperite cu sute și mii de semnături. Una din aceste adeziuni precizează că odată cu aceste semnături depuse „așternem tot ce au dorit strămoșii noștri, tot ce ne încălzește pe noi cei de față și tot ce ne va încălzi pururea pe fii și nepoții noștri“⁹.

Adunările de alegere a deputaților s-au desfășurat de asemenea în cea mai autentică atmosferă de entuziasm general. Corespondentul ziarului „Unirea“ va descrie în felul următor cele văzute în Munții Apuseni: Cea mai înflăcărată lume românească pretutindeni, și poporul

6. Ioan Banciu, *Note de memorii*, în *Unirea Transilvaniei cu România*, Culegere de manuscrise (memorii) aflate la Biblioteca orașenească Reghin.

7. Emilian Antal, *Zilele fierbinți din noiembrie-decembrie 1918*, *Idem*; ArhSt Cluj-Napoca, Colecția „Anul 1918“, nr. 740. Privitor la modul în care lupta pentru Unire desfășurată în zona Mureșului este prezentată în izvoarele memorialistice, Cf. Marian Șara, Leon Mircea, *Din memoriile unor participanți la marele act al Unirii de la 1 Decembrie 1918, Zona Reghinului*, în *Marisia*, 1980 X, p. 361—381; Paulina Ranca, *Izvoare memoriale mureșene privind Unirea Transilvaniei cu România de la 1 Decembrie 1918*, în *Marisia*, VIII, 1978, p. 343—357.

8. „Sfatul“, 1918, I, nr. 1 din 7/20 decembrie, p. 2.

9. Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 146.

e conștient de demnitatea și de idealul național, a cărui înfăptuire o preținde sus și tare, ca un covârșitor glas de tulnic".¹⁰

Inimosul învățător maramureșean, Ioan Bilțiu Dăncuș a transmis posterității tabloul impresionant al drumului spre Alba Iulia, al românilor din cel mai autentic colț al pământului românesc. El consemnează inspirat cum, ajunși la Baia Sprie, „ne așteaptă deja tot orașul”. iar la Baia Mare se întâlnesc cu săpăntenii ieudenii, cu cei de pe Mara și de pe Iza. Se urcă în vagonul pe care scriu : „Marmăția” și „Trăiască România Mare”. Drumul continuă cu opriri dese. „La toată gara ne dăm jos, facem cunoștințe noi, cîntăm de răsună dealurile de :

„Murim mai bine-n luptă, cu glorie deplină

Decît să fim sclavi iarăși pe vechiul nost pămînt

Români din patru unghiuri uniți-vă în cuget, uniți-vă-n simțiri.” Memorialistul conchide : „Însuflețirea nu o poți descrie” populația este pretutindeni entuziasmată și au loc scene memorabile. „Domnișoare, doamne, domni, țărani și țărance dau mîna laolaltă și joacă hora frăției”.

Adunările naționale cu caracter plebiscitar care au adoptat hotărârile de unire s-au bucurat, cum era și firesc, de cea mai mare atenție din partea memorialiștilor. Astfel, desfășurarea Congresului poporului bucovinean, la 28 noiembrie 1918, este descrisă de către memorialistul Gr. Nandriș : „Bătrînii cu ochi înlăcrimați de bucurie, băiețandrii cu fețe pline de fericire, doamne din elita societății alături de femeia din suburbia orașului, ținuta de sărbătoare a boierilor alături de sumanul munteanului venit din creierul munților să ia parte la sărbătoarea țării ; preoți și învățători, foști ofițeri în armata austriacă, cu tricolorul la rozeta chipiului, tineri și bătrîni, treceau cu sufletele înălțate de mărirea acelor clipe sub mărețul portal învelit cu tricolor al Reședinței mitropolitane”.¹² Un alt memorialist, C. Homiuca se referă la atmosfera de după adoptarea hotărîrii de Unire cu România. „Cuvintele greu pot reda tot ce am simțit în aceste zile memorabile. Vibra sufletul de bucurie, aflîndu-se într-o continuă emoție fericită (...) Unirea cu țara mamă votată de acest congres a produs o însuflețire fără seamăn”.¹³

După încheierea ședinței, în sala palatului mitropolitan din Cernăuți, lumea pornește în cortegiu cu muzica militară în frunte spre centrul orașului, primarul anunță că din acel moment locul respectiv se va numi „Piața Unirii”. Se încinge apoi o horă care cuprinde piața întregă. „A fost o horă ca-n povești, cu chiote și cîntece care nu mai încetau”.¹⁴

10. „Unirea”, 1918, 28, nr. 10, din 11/24 noiembrie.

11. „Sfatul”, 1918, I, nr. 1 din 7/20 decembrie ; nr. 2 din 10/23 dec.

12. Gr. Nandriș, *Zilele trăite în Bucovina*, în I. Nistor, *Amintiri răzlețe din timpul Unirii, 1918*, Cernăuți, 1938, p. 245—255.

13. C. Homiuca, *Amintirile și impresiile mele în jurul Unirii Bucovinei cu patria-mamă*; *Ibidem*, p. 162—163.

14. Gr. Nandriș, *op. cit.*, p. 257—258.

Modul în care s-a desfășurat Marea Adunare Națională de la Alba Iulia a fost fixat pentru posteritate de multe condeie strălucite ale generației Unirii, fiecare cu disponibilitățile sufletești investite și cu sensibilitatea care-l caracteriza¹⁵. Desfășurarea manifestărilor populare apare în toate aceste descrieri ca impresionantă. În dimineața zilei de 1 Decembrie 1918 în marea piață a orașului, împodobită sărbătorește cu steaguri tricolore, a început în perfectă ordine defilarea. Coloanele nesfârșite de oameni veniți din toate părțile, îmbrăcați în hainele lor de sărbătoare, împodobiți cu cocarde, în șiruri de câte patru și în grupuri de câte 150-200, cîntînd „Deșteaptă-te române“, „Pe-al nostru steag e scris Unire“, La arme“ și alte cîntece naționale, defilau pe dinaintea clădirii unde erau găzduiți membrii Marelui Consiliu Național.¹⁶

Un alt martor ocular, student pe atunci, profesorul de mai târziu, Eugen Hulea ne-a transmis știri prețioase despre marea privede din dimineața zilei de 1 Decembrie. „Debutul zilei era impresionant, inima orașului trepida, înfrățindu-se cu zecile de mii“. Dar ceea ce se vedea la primul ceas al dimineții nu era decît un preambul, deoarece reprezentanții satelor din apropiere, veniți în număr mare, și a celor ce poposiseră în acestea se aflau încă dincolo de barieră. (cînd aceștia au început să pătrundă „micul orășel a fost pur și simplu năpădit, străzile stăteau parcă să plesnească sub presiunea șuvoiului omenesc, în piață nu se mai putea arunca un vîrf de ac pe locul liber, dezlănțuirea entuziasmului sub toate formele ei consacrate avea ceva elementar (...) Era o singură contopire grandioasă în spontaneitatea ei, dictată de impulsul furtunos al voinței populare“.¹⁷

Între paginile memorialistice dedicate Unirii credem că se remarcă în mod deosebit cele semnate de profesorul blăjean Alexandru Lupeanu-Melin, păstrate în manuscris la Arhivele Statului Cluj-Napoca. Autorul lor s-a dovedit unul dintre cei mai sensibili zugrăvitori cu condeiul al acestui tablou apoteotic. Rîndurile sale sînt scrise cu multă simțire, într-o manieră lirică și o limbă de o deosebită frumusețe. În memoriul său sosirea delegaților capătă dimensiuni de o autentică „curgere a satelor din tot cuprinsul ținuturilor românești“. Cei dinții apar pe scena acestei grandioase serbări moșii lui Avram Iancu și muntenii lui Horea, vărsați de apele Ampoiului și mițați la vale de repezișurile înălțimilor Munților Apuseni.¹⁸

15. Un grupaj interesant de amintiri a fost cules și publicat de către Constantin Dumitrescu în lucrarea *Din lunga timpului bătaie. Anul 1918 în amintirea unor martori oculari*. Cluj-Napoca, 1978.

16. Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 183.

17. E. Hulea, *Evocare. Unirea în perspectiva semicentenarului*, în *Apulum*, 1969, VII/II, p. 17—20.

18. Alexandru Lupeanu-Melin, *Cum s-a făcut România Mare în Blaj*, Mss. la ArhSt Cluj-Napoca, Fond Al. Lupeanu-Melin, nr. 4451.

Apariția reprezentanților poporului din toate zonele istorice ale **Transilvaniei, cu particularitățile lor, ca florile unui buchet fiecare cu a-**romă și cromatică proprie, oamenii purtând parcă pecetea caracteristicilor geografice și a faptelor de istorie locală de unde veneau, se bucură de o reprezentare pe măsura acelui mare eveniment. Astfel, Hațegul vine cu strănepoții lui Decebal, „Jiurile cu sătenii pletoși ca și codri din care coboară”. Mărginenii vin de sub munții vechiului hotar, **ol-**tenii au vorba cemeață și poartă căciuli rotilate, iar Țara Birsei vine „cu poporul ei greu și ghiaur”. De la „răcărit curg Țirnavale cu doine picurate, curge Mureșul cu cîmpenii cei înalți și bălani”, Bistrița își trimite grănicerii și vecinii lui Ștefan Vodă cel de demult, iar Maramureșul voinicii cu sumanele lor mițoase. Din miazănoapte coboară „Sătmarul și crișenii cei mai greu bătuți de soartă”.¹⁹

Cetele vin în ritm alert, cu pas bărbătesc, „ca puhoaietele verii”, cuprind tot orașul și îl înecă „cu cîntece și cu chiote, cu filii de steaguri tricolore”, urcînd cu toții spre poarta lui Mihai Viteazul, „în fața căreia o mare de fețe, de drapele și de căciuli încetinate”. Satele Ardealului urcă spre cetate cu preoții și învățătorii în frunte, cu moșnegi, cu flăcăi, cu fete și cu copii. „O sută de mii de români adastă afară în cîmp lîngă poarta lui Mihai, ca marea conferință a frunțașilor, înfruntă în Casina ofițerească din cetate (clubul ofițerilor Regimentului 50 infanterie, care de atunci se va numi Sala Unirii), să toarne în paragrafi de hotărîre dorința cea mai sfîntă și mai mare a Ardealului, Unirea cu frații de o limbă și de un sînge de peste Carpații cei înzăpeziți”. Iar cînd frunțașii mai tineri au coborît la popor și au vestit hotărîrea de Unire „zările au început să clocote și să vuiască de chio-te, răspîndind din culmi în culmi înveselitoarea strigare, mai dulce decît orice gînd: Trăiască România Mare (...). Era strigătul Ardealului care se smulgea din robie milenară, din ocara și disprețul străinului. Sublimul strigăt atît de nou și de măreț”.²⁰

Momentul de apogeu al luptei pentru Unire este veridic prezentat și de către alți participanți. Atunci cînd mulțimea — căreia frunțașii i s-au adresat de pe numeroasele tribune ridicate în acest scop — a fost întrebată dacă vrea să se unească cu România, „răspunsul a fost un DA cu rezonanță de tunet”. Socialistul Tiron Albani, prezent la adunare, își amintește că acest DA avea ceva supraomnesc, o expresie mai înaltă și mai cuprinzătoare, căci izvora din adîncul a patru milioane de inimi, reprezentate la Alba Iulia de cei peste 130.000 de participanți. Inflăcărarea era tot așa de mare ca și în cazul în care ar fi apărut la tribună Mihai Viteazul, chipurile dîrze ale martirilor de la 1785, Horea Cloșca și Crișan sau ale lui Avram Iancu, înconjurat de tribunii săi.²¹

19. *Ibidem*.

20. *Ibidem*.

21. T. Albani, *Memorii*, București, 1969, p. 97—98.

În amintirile sale, învățătorul Dumitru Sava din Deleni (județul Mureș), participant la Alba Iulia, notează : „Ceea ce nu a înregistrat istoria, pentru că nu se poate, și nu pot descrie nici eu, este însuflețirea, aș putea spune extazul ce a cuprins masele în momentul când s-a pecetluit pentru vecie idealul național — un drept istoric, ca urmare a năzuințelor și jertfelor pe care le-a dat națiunea noastră.”²²

Ziarul „Românul” definea însuflețitoarele manifestații de bucurie de pe platoul cetății drept o „uriasă simfonie a conștiinței naționale”²³. Un alt martor ocular, ilustrul profesor de la Universitatea Daciei Superioare, Ioan Lupaș, consemna referindu-se la același eveniment: „Adunarea de la Alba Iulia a fost cea mai măreață dintre toate manifestații suveranității naționale, nu numai prin covârșitoarele mulțime ce a luat parte la ea, dar și prin însuflețirea și demnitatea cetățenească”²⁴. Vrednicul publicist, Valeriu Braniste, unul din Arhitecții Marii Uniri, scria la rîndul său : „Ție zi măreață a istoriei, în care s-a înfăptuit această minune, ne închinăm, înscriindu-te nu numai cu litere de aur pe paginile istoriei, ci cu litere nepieritoare pe lespezile sufetelor noastre.”²⁵

Despre ceea ce a însemnat Marea Adunare Națională de la Alba Iulia pentru românii transilvăneni, cum au înțeles și simțit aceștia marele act al înfăptuirii statului național unitar român, și mai ales cum înțelegeau să aplice în viitor hotărârile de la Alba Iulia, poate cea mai concludentă sintetizare este relatarea lui Petru Boțian, student universitar, combatant timp de trei ani pe frontul ruses și un an pe cel italian Comandantul Gărzii naționale române din Dumbrava (județul Mureș). „Întorcîndu-mă de la Alba Iulia am convocat o adunare pe locul din „Podășel”, unde au fost uciși și îngropați în 1849 cei 40 de români osteteci, între care și străbunicul meu — tatăl bunicei mele. După ruga pentru cei căzuți și pentru toți eroii neamului, am tîlmăcit lumii glasul și porunca vremii, restul Adunării de la Alba Iulia și importanța hotărîrii, jurînd toți credință patriei române, iertare și renunțarea la răzbunări, iubire și înfrățire, fără să urim pe alții, dragoste tuturor celor care vor fi alătura de noi în munca pentru progresul patriei”²⁶.

Ion Chinezu (1894—1966), viitorul critic literar și publicist animator al revistei „Gînd românesc”, atunci student universitar, notarul Consiliului Național Român din Tîrgu-Mureș, afirma în 1936 : „Adunarea de la Alba Iulia este în primul rînd gloria nepieritoare a acestor țărani ro-

22. Ioan Silviu Nistor, *op. cit.*, p. 131.

23. „Românul”, 1918, 7, nr. 21 din 21 noiembrie/ 4 decembrie.

24. I. Lupaș, *Istoria Unirii românilor*, București, 1938, p. 368.

25. Valeriu Braniste, *De la Blaj la Alba Iulia*. Articole politice, Timișoara, 1980, p. 386.

26. Petru Boțian, *Și eu am fost la Alba Iulia*, în *Unirea Transilvaniei cu România*. Culegere de manuscrise (memorii) aflate la Biblioteca orașenească Reghin.

mâni, care, abia întorși dintr-un război ce a semănat jalea în mai toate casele, n-a pregetat să pornească la drum în toi de iarnă, pentru ca prin prezența lor să întărească hotărârile ce urmau să fie luate în istorica cetate (...) 1 Decembrie e însăși finalitatea românească realizată, e sinteza tuturor eforturilor noastre de o mie de ani, e plebiscitul care însumează nu numai adeviziunile unei generații ci a tuturor acelor care **ne-au precedat și care, nădăjduind și crezând în această zi, ne-au pregătit-o pe tainicele drumuri ale singelui, ale graiului și ale datinilor**²⁷.

În relatările lor autorii memoriilor sau notelor de memorii, toți cei care și-au așternut pe hîrtie amintirile legate de marele act al Unirii din 1918, au avut în vedere poporul cu problemele sale arzătoare și cu revendicările lui îndreptățite. Din paginile acestora răzbate tumultul și tălăzuirea maselor, acțiunile deschise impetuoase ale acestora, **energiile descătuseate ale norodului scăpat de înfricoșătorul măcel mondial**, atmosfera creată și entuziasmul general care a caracterizat acele momente. Masele în mișcare, acționind ca un singur om, conduse de fruntașii locali sau de propriile lor avînturi și nădejdi, se manifestă în mod hotărît, fie că este vorba de adunări și acțiuni pe plan local, fie de participarea cu steaguri și cîntece de bucurie la Adunarea Națională de la Alba Iulia. Vtenția se îndreaptă, în general, spre plugarii Transilvaniei, treziți la viață nouă, spre oamenii satelor de pe fața cărora începea să dispară înrîncenarea provocată de război și de obida atîtor **veacuri de apăsare, și să mijească zîmbetul cald și calm** prilejuit de această mare împlinire. Deși Unirea nu va putea rezolva toate problemele mari care confruntau existența acestora, momentul 1 Decembrie 1918 însemna o piatră de hotar între două lumi ireconciliabil opuse. Iar truditorii gliei din țara Ardealului și-au găsit destule resurse ca să uite răul necurmat care l-au cunoscut din plin, și să se mobilizeze ca prin fapte, prin munca lor neostenită, să pună bazele transformărilor care aveau să se înscrie în hronicul vremii.

27. Ioan Chinezu, *Gînduri pentru ziua Unirii*, în „Gînd românesc”, 1936, 4, nr. 12, p. 573.

SIGHIȘOARA – BREASLA COSITORARILOR

ADRIAN ȘERBAN-CHIRA

Dintre nucleele urbane apărute pe la sfârșitul secolului al XIII-lea se număra și Sighișoara, situată la confluența riului Șaeș cu riul Tirnava Mare, una dintre așezările cele mai caracteristice evului mediu transilvănean („Castrum sex“, 1280).

Potrivit tradiției locale, consemnată de cronicarul sighișorean Georgius Krauus, începuturile Sighișoarei medievale, întemeiată de coloniștii saxoni au fost statornicite în anul 1191. alți cronicari ca Rudolf Bzen-sky și Johann Tröster, consemnând anul 1198.

Sighișoara este menționată ca oraș în anul 1367 „Civitas de se-auswar“. În 1376 au fost reînnoite statutele de breaslă în orașele Sibiu, Sighișoara, Sebeș și Orăștie, existind în aceste orașe 25 de branșe meșteșugărești, organizate în 19 bresle — măcelari, brutari, pielari, tăbăcari, cismari, fierari, aici fiind cuprinși și căldărarii, rotarii, săbierii, lăcătușii, făurarii de ace și curelarii — blănarii și cojocarii, mănusarii, cuțitarii, monetarii, pălărierii, funierii, țesătorii de lână, țesătorii de pînză, dogarii și brutarii, olarii, arcarii, croitorii, trăistarii.

Prima mențiune documentară asupra existenței meșteșugului de stănar în Transilvania datează din anul 1393, la care dată, unul dintre membrii consiliului orășenesc din Sighișoara purta numele de „Andreas Toppengeisser“¹, cuvînt ce înseamnă, în traducere exactă „turnătorul de căni“.

Fiecărei bresle i s-a atribuit spre apărare cîte un turn. Din 14 turnuri existente în secolul al XIII-lea, astăzi se mai păstrează 9, Turnul cositorarilor este situat pe partea sud-vestică a zidului de apărare.

Datele istorice în legătură cu această construcție sînt destul de sărace. Se știe doar, pe baza unei inscripții, azi dispărute, că în anul 1583 i s-au făcut însemnate reparații.

Piesa cea mai timpurie, cană cu capac, este datată 1500 și face parte din colecția muzeului din Sfîntu Gheorghe. Anii de ucenicie la un meșter erau în număr de 3 și în acest sens menționez un ucenic din Sighișoara, pe nume Iakob Sigmatt, care între 1542—1546 învață

1. Huber und dertei, *Siebenbürgisch — Sächsischer und anderes zin*, Reichemberg, 1936, p. 25.

meșteșugul de stănar la Sibiu. Chiar dacă în secolele XIII—XIV încă nu exista o breaslă a cositorarilor, acești meseriași făceau parte din breasla armurierilor și a turnătorilor de metale. Așa cum am amintit în cele de mai sus, abia în secolul al XVI-lea apare la Sighișoara breasla cositorarilor. Prin articolele de breaslă se stabilesc norme de organizare și producție egale pentru toate atelierele, menite să împiedice concurența dintre acestea și în același timp, să asigure calitatea produselor. Acestea fiind următoarele:

1. Un meșter nu are voie să aibă decît o singură calfă și un singur ucenic.
2. Sărbătorile nejustificate sînt pasibile de pedeapsă.
3. Fiecare meșter este obligat să-și marcheze produsele cu o ștampilă proprie.
4. Salariile calfelor trebuie să fie aceleași în toate atelierele.
5. Același lucru, în ce privește prețul de vînzare al produselor.
6. Nici o persoană, afară de membrii breslei nu are voie să importe obiecte de cositor.
7. Repararea vaselor vechi este strict interzisă.

În afară de orașul Sighișoara bresle de stănari au ființat la : Sibiu, Brașov, Cluj, Mediaș și Bistrița.

PRELUCRAREA

Procedeele de prelucrare a obiectelor din cositor erau destul de simple. Staniului topit i se adăuga un procent de plumb, pentru a i se da mai multă rezistență, dar să nu depășească o anumită concentrație, datorită toxicității oxizilor de plumb. Din acest motiv, în secolele XVII—XVIII apar mărcile de calitate, alături de cele ale meșterului (atelierului) și a orașului. Proporția era stabilită de statutul din 1568 — la 10 funți staniu, un funt plumb, iar în 1580 se stabilește ca la 6 livre staniu, o livră plumb. După modelarea formei mamă și a negativului (tipar), confectionat din gips, gresie, metal (de obicei bronz) metalul topit era turnat în aceste tipare, formate dintr-o manta și un nucleu. După răcirea metalului, răcire ce trebuia să aibă loc în mod egal pe toată suprafața, acesta era strunjit pentru a se obține suprafețe netede, îndepărtîndu-se asperitățile, rezultate prin turnare, și suprafețe lucii. În cazul obiectelor alcătuite din mai multe părți componente, de plidă (corp, capac, toartă, buton, șarnieră, picioare, friză aplicată) aceste componente erau prelucrate separat și apoi îmbinate și lipite între ele cu liant de cositor, la cald. Existau mai multe procedee de ornamentare, întîlnite pe același obiect. Dintre acestea amintim: gravarea, ștanțarea, turnarea, modelarea. Gravarea se executa cu burinul, la strung

sau cu mîna liberă. La executarea inscripțiilor se folosea linia neîntreruptă. La realizarea decorului se folosea linia ușor zigzagată sau zigzaguri foarte mari și adînci. Exemple:

1. Cană cu capac cositor, secolul XVII, atelier Sighișoara, fără marcă de meșter, Biserica reformată Păsăreni. Decorul este reprezentat printr-o serie de motive vegetale, stilizate, gravate.

2. Cană cu capac cositor, 1696, atelier sighișorean. Biserica reformată Crăciunești. Decorul combinat, gravare-ștanțare, marginea capacului cu motive florale, la fel și talpa. Pe corp, briu floral gravat.

3. Cană de vin, cositor, secolul XVII, Biserica evanghelică Reghin. Talpa ștanțată cu frize florale, pe corp cîte două brii gravate sus și jos. Capac plat, ușor bombat

Evoluția motivelor ornamentale vegetale pornește de la redarea stilizată spre un naturalism din ce în ce mai pronunțat. Voi face o mică trecere în revistă a unor obiecte de cositor, cu motive ornamentale aproape identice, ceea ce dovedește continuitatea școlii de la Sighișoara. Exemplu: Buchetul cu flori, cană cositor, secolul XVII, Biserica reformată Păsăreni; cană cositor, secolul XVIII, Biserica reformată Văleni; cană cositor, 1756, Biserica reformată Gornești.

Flori pe capac: cană cositor, 1693, Biserica evanghelică Seleuș, 2 bucăți; cană cositor, 1662, Biserica evanghelică Reghin.

Registre orizontale separate prin nervuri în relief: cană cositor, secolul XVIII, Biserica reformată Cuieșd, (registre umplute cu flori); cană cositor, secolul XVIII, Biserica reformată Ulieș (motive florale și geometrice — 6 registre).

Trecerea de la perioada maieristă spre Renaștere și Baroc, își are elementele specifice, întîlnite numai la obiectele de cositor (mă refer la Transilvania). În cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea apar motive ornamentale, ca de exemplu: heliantul, garoafa, campanula, floarea de doivleac sau fructul acestei plante. Garoafa, laleaua sau roza, stilizate în Renaștere, încep să fie interpretate cu toate detaliile. În stilul baroc este o anumită tendință spre grotesc. Scene burlești în care animalele execută o serie de acțiuni omenești. Pe teritoriul județului Mureș, avem o serie de 23 de obiecte de cositor, în majoritate căni, provenind din atelierul din Sighișoara. Elementul primordial de identificare a centrului de producție și atelierelor îl constituie mărcile, acestea fiind aplicate pe obiect prin ștanțare. Mărcile sînt împărțite în trei categorii:

1. Insignele de atelier conținînd inițialele meșterului — sau în cazuri mai rare numele întreg (pl. CXIV).

2. Stema orașului sau numele acestuia.

3. Marca de calitate, (pl. CXV) reprezentînd prin denumirea acesteia (*feinzinn*, *probzinn* etc. = cositor fin, cositor experimental) sau:

printr-o insignă de calitate — trandafir repetat : o dată, de două ori sau de trei ori, semnificând locul de extracție al metalului. *Engelzinn* = cositor englez, *Schlagen Walt* = cositor din minele de la Horni Slavkov..

La sfârșitul secolului al XIX-lea apare o puternică concurență datorită producției de sticlă și ceramică fină, ce se impun pe piață printr-un volum foarte mare și prețuri mai scăzute. Atelierele își reduc producția și implicit vânzarea lor. Abia la începutul secolului nostru această artă a prelucrării cositorului ia avânt pentru puțin timp, reprezentată fiind în stilul *artnouveau* sau *jugendstil*.

● ABREVIERI ● ABREVIATION ● ABKURZUNGEN ●

- ACMIT** — Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania, Cluj, I (1926—1928), II (1929), III (1930—1931), IV (1932—1938).
- ActaMN** — Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca, I, 1964, sqq.
- ActaMP** — Acta Musei Porolissensis, Zalău, I, 1977 sqq.
- AISC** — Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj (Sibiu), I (1928—1932) — V (1944—1948).
- Aluta** — Aluta. Anuarul Muzeului Județean Covasna, Sfintu Gheorghe, I, 1969 sqq.
- Apulum** — Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia, I (1939—1942), II (1943—1945), III 1947—1949), IV (Studii și comunicări, Acta Musei Regionalis Apulensis), 1961 sqq.
- ArchErt** — Archaeologiai Értesítő, Régi folyam. I—XIV 1869—1880; Új folyam (Ú. f.), I—LIV, Budapest, 1881—1932.
- ArchHung** — Archaeologia Hungarica. A Magyar Nemzeti Múzeum régészeti osztályának kiadványai. Acta Archaeologica Musei Nationalis Hungarici, Budapest, I—XXXI 1926—1951.
- ArhMold** — Arheologia Moldovei. Publicația Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol“, Iași, I, 1961 sqq.
- ArhSt, ArhStat** — Arhivele Statului.
- AVSL** — Archiv der Vereins für Siebenbürgische Landeskunde Sibiu, Brașov, I—VIII, 1843—1915.
- Banner Jahr** — Banner Jahrbucher der rheinische Landesmuseums in Bonn. (147, 1942).
- BKL** — Bányászati és Kohászati lapok, Budapest.
- Crisia** — Crisia. Oradea, I, 1971 sqq.
- Crișan, I.H. Ceramica** — I. H. Crișan, Ceramica daco-getică, cu specială privire la Transilvania, București, 1969.
- CȘS** — Cercetări de științe sociale, Tîrgu-Mureș, I (1982), II (1984), III (1987).
- Cumidava** — Anuarul Muzeului Județean Brașov, I, 1967 sqq.
- Dacia** — Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București, I—XII, 1924—1948. Nouvelle Série (NS): Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, I, 1957 sqq.
- Danubius** — Anuarul Muzeului de Istorie Galați, I, 1967 sqq.

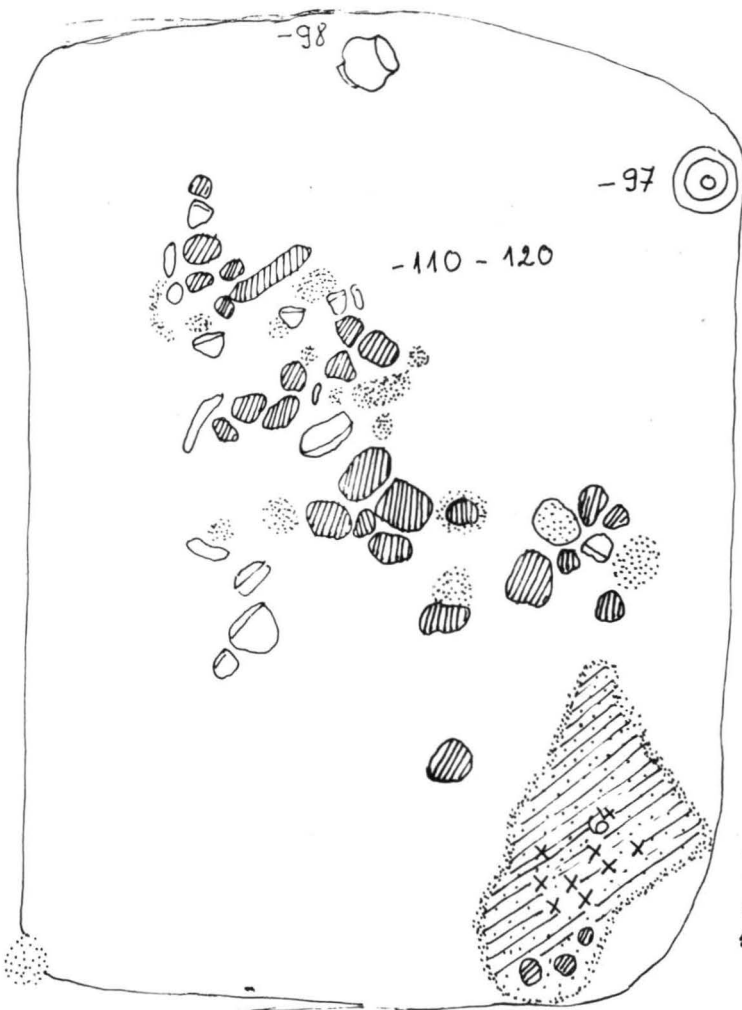
- Dictionar** — Dictionar de istorie veche a României, București, 1976.
- Dolg** — Dolgozatok az Erdély Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, Cluj, I—X, 1910—1919.
- Emlékkönyv:SzNM** — Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 30 éves jubileumára, Sfintu Gheorghe, 1929.
- ErdMúz** — Erdély Múzeum, Cluj, I—L, 1858—1945.
- ErdMúzÉvk** — Az Erdély Múzeum Egyesület Évkönyve, Cluj, 1874—1914.
- ErdRep** — Roska Marton, Erdély Régészeti Repertórium. I. Őskor (Thesaurus antiquitatum Transsilvanicarum, Tom I. Prachistorica), Cluj, 1942.
- ESA** — Europa Septentrionalis Antiqua, Helsinki, I—XII, 1927—1938.
- ETA** — Erdély, Történelmi Adatok, Cluj, I, 1855, sqq.
- FI** — File de istorie, Bistrița, I, 1971 sqq.
- Germania (Germ)** — Germania, Anzeiger der römisch-germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt a. M., I, 1917, sqq.
- Horedt, K., Contribuții** — K. Horedt, Contribuții la istoria Transilvaniei, secolele IV—XIII, București, 1958.
- IstRom** — Istoria României, București, I, 1960.
- Istros** — Istros. Revue roumaine d'archéologie et d'histoire ancienne, Bucarest, I, 1934.
- JSKV** — Jahrbuch des siebenbürgischen Karpathenvereins, Sibiu, I—XXX, 1881—1922.
- Közl** — Közlemények az Erdély Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, Cluj, I—IV, 1941—1944.
- Latomus** — Latomus. Revue d'Études Latines, Bruxelles, I, 1937 sqq.
- Marisia** — Marisia. Studii și materiale. Arheologie-istorie-etnografie, Tîrgu-Mureș, V, 1975 sqq.
- Materiale** — Materiale arheologice privind istoria veche a R. P. R. București, 1953.
- MCA** — Materiale și Cercetări Arheologice, București, II (1956)—X (1973).
- MuzNat** — Muzeul Național, București, I, 1974 sqq.
- NumKözl ; (NK)** — Numismatikai Közlöny, Budapest, I, 1902 sqq. (74/75 : 1975—1976).
- OTTE** — Orvos Természettudományai Értesítő, Budapest, 1848—1879.
- Popa, Al., Academia Română** — Al. Popa, Academia Română și descoperirile arheologice de pe Valea Superioară a Mureșului, în Marisia, V, 1975 și VI, 1976.
- PZ** — Prähistorische Zeitschrift, Berlin, I—XXXIII, 1909—1940.
- RESEE** — Revue des Etudes Sud-Est Européennes, București, I, 1963 sqq.

- RIR* — Revista Istorică Română, București, I (1931) — XVII (1947).
- RT* — Revue de Transilvanie, Cluj-Sibiu, I—X. 1934—1944.
- Sargetia* — Sargetia. Acta Musei Regionalis Devensis, Deva, I, 1937 sqq.
- SCIV(A)* — Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie din 1974), București, I. 1950 sqq.
- SF* — Südost-Forschungen, München, I, 1940 sqq.
- SlovArch* — Slovenská Archeologia. Časopis Slovenskej Akadémie vied, Bratislava, 1953 sqq.
- SM.StMat* — Studii și materiale, Tîrgu-Mureș, I, 1965, II, 1967, III—IV, 1972 (de la nr. V — Marisia).
- StComSibiu* — Studii și comunicări, Muzeul Brukenthal, Sibiu, I, 1956 sqq.
- Szazadok* — Szazadok. Budapest, I, 1867 sqq. (anul C, 1964).
- SzOI.* — Székely Oklevéltár, Cluj.
- Transilvania* — Transilvania, Organul „Astra”, Sibiu, 1940—1946.
- Urbanismul* — Urbanismul. Revistă, București, 1923—1941.
- WPZ* — Wiener Prähistorische Zeitschrift, Viena, I, 1914; XI—XXX, (1924—1930).
- Ziridava* — Ziridava. Studii și cercetări, Arad, I, 1967 sqq.

<i>Ardevan, Radu,</i>	muzeograf, Muzeul de Istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca;
<i>Blăjan, Mihai</i>	muzeograf, Oficiul Județean Alba pentru Patrimoniul Cultural Național, Alba Iulia.
<i>Botezatu, Dan,</i>	doctor antropolog, Academia Română, Filiala Iași, Centrul de Cercetări Biologice.
<i>Brudiu, Mihai,</i>	doctor în istorie, muzeograf, Muzeul de Istorie, Galați;
<i>Brudiu, Lucreția,</i>	profesor, Liceul de Marină, Galați;
<i>Cartianu, Virginia,</i>	doctor în filologie, membră a Uniunii Scriitorilor din România, București;
<i>Chira-Șerban, Adrian,</i>	muzeograf, Oficiul Județean Mureș pentru Patrimoniul Cultural Național, Tîrgu-Mureș;
<i>Cociș, Sorin,</i>	muzeograf, Muzeul de Istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca;
<i>Comșa, Marius,</i>	profesor, Liceul de Informatică, Cluj-Napoca;
<i>Costea, Florea,</i>	Doctor în istorie, director, Muzeul Județean de Istorie, Brașov;
<i>Coștea, I., Ioan,</i>	profesor, Liceul „Petru Maior“, Reghin, jud. Mureș;
<i>Csiki, Emil,</i>	numismat, colaborator al Muzeului Județean Mureș membru al Societății Numismatice Române, București și al Societății Numismatice Ungare, Budapesta;
<i>Dănilă, Ștefan,</i>	profesor, Bistrița;
<i>Diaconescu, Aurelia,</i>	șef secție, Muzeul Județean Mureș, Tîrgu-Mureș;
<i>Dobrescu, Vasile,</i>	doctor în istorie, inspector, Inspectoratul Școlar Județean Mureș, Tîrgu-Mureș;
<i>Domuța, Emil,</i>	profesor, Baia-Mare;
<i>Dușa, Traian,</i>	profesor, Școala Normală, Tîrgu-Mureș;
<i>Feșteu, Maria,</i>	muzeograf, Oficiul Județean Mureș pentru Patrimoniul Cultural Național, Tîrgu-Mureș;
<i>Fola, Nicolae-Victor,</i>	profesor, Liceul Industrial nr. 1, Tîrnăveni, jud. Mureș;
<i>Găl, Cornelia,</i>	muzeograf, Muzeul județean Mureș, Tîrgu-Mureș
<i>Georoceanu, Marin,</i>	medic primar, doctor în științe medicale, I. M. F. Cluj-Napoca;
<i>Georoceanu Paul,</i>	doctor în științe medicale veterinare, conferențiar universitar, Institutul Agronomic, Cluj-Napoca;
<i>Gherghel, Ileana,</i>	profesor, Școala generală Dulcea (Ibănești), jud. Mureș;
<i>Haimovici, Sergiu,</i>	profesor universitar, doctor, Facultatea de Biologie a Universității „Al. I. Cuza“, Iași;

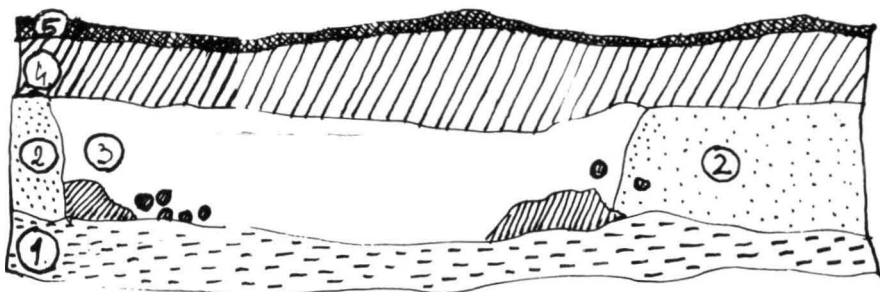
<i>Hancu, Ana,</i>	șef secție, Muzeul Județean Mureș, Tîrgu-Mureș;
<i>Lața, Maria,</i>	profesor, Grupul Școlar de Chimie, Tîrgu-Mureș;
<i>Lazăr, Valeriu,</i>	doctor în istorie, cercetător științific, Institutul de Studii Socio-Umane, Tîrgu-Mureș;
<i>Lisovschi, Claudiu,</i>	doctor în științe medicale veterinare, șef de lucrări la Universitatea de Științe Agricole, Facultatea de Medicină Veterinară, Catedra de Anatomie și Histologie Cluj-Napoca;
<i>Man, Ioan-Eugen,</i>	tehnician arhitect, Primăria municipiului Tîrgu-Mureș;
<i>Man, Valeria,</i>	profesor;
<i>Marcu, Oliviu,</i>	profesor, Liceul „Bolyai Farkas“, Tîrgu-Mureș;
<i>Marțian, Ionim,</i>	conferențiar universitar, doctor, Institutul Politehnic, Cluj-Napoca;
<i>Medan, Virgil,</i>	profesor, pensionar, etnomuzicolog, Cluj-Napoca;
<i>Mera, Eugen,</i>	profesor, Școala generală nr. 2, Ibănești, jud. Mureș;
<i>Mihu, Elena,</i>	șef secție, Oficiul Județean pentru Patrimoniul Cultural Național, Tîrgu-Mureș;
<i>Nițu, Valeriu,</i>	cercetător științific, Institutul de Studii Socio-Umane, Tîrgu-Mureș;
<i>Petică, Mihai,</i>	muzeograf, Muzeul Județean Mureș, Tîrgu-Mureș;
<i>Petruțiu, Floarea,</i>	muzeograf, Muzeul Județean Mureș, Tîrgu-Mureș;
<i>Ploșteanu, Grigore,</i>	doctor în istorie, cercetător științific, Institutul de Studii Socio-Umane, Tîrgu-Mureș;
<i>Pop, Valer,</i>	director, Muzeul Județean Mureș, Tîrgu-Mureș;
<i>Pop, Vasile,</i>	profesor, pensionar, Tîrgu-Mureș;
<i>Poptămaș, Dimitrie,</i>	director, Biblioteca Județeană Mureș, Tîrgu-Mureș;
Szabó, Mihai,	profesor, Reghin
<i>Székely, Zoltán,</i>	doctor în istorie, director de muzeu pensionar, Sfîntu Gheorghe;
<i>Székely, K., Zsolt,</i>	muzeograf, Muzeul Secuiesc, Sfîntu-Gheorghe;
<i>Șerban, Melinte,</i>	director, Studioul Teritorial de Radio, Tîrgu-Nureș;
<i>Șoancă, Nicolae,</i>	profesor, Școala generală, Băla, jud. Mureș;
<i>Toșa, Alexandru,</i>	doctor în filologie, profesor, Școala generală nr. 15, Tîrgu-Mureș;
<i>Ureche, Lazăr,</i>	profesor, Bistrița, jud. Bistrița-Năsăud;
<i>Zrinyi Andrei</i>	muzeograf pensionar, Muzeul Județean Mureș, Tîrgu-Mureș.

PENTRU CONTINUTUL LUCRARILOR RĂSPUND AUTORII

Turia 1984
 Conacul Turia
 locuintă Cris
 santul III

1. lut nisipos
 2. pamint culoare brună
 - 3 umplutura bordeiului
 - 4 strat de culoare sură
 - 5 10cm. Humus
- scara 1:25

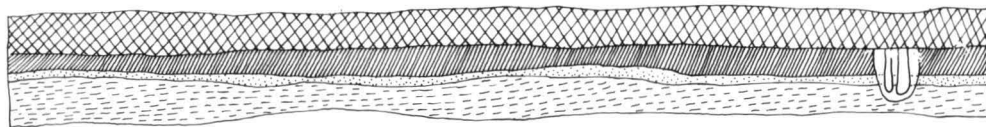

VATRĂ
 CIOB
 CHIRPICI
 VAS
 PIATRĂ

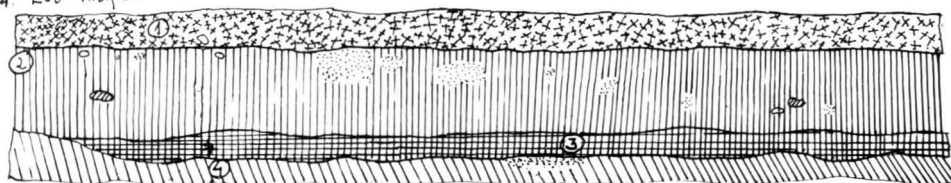
TURIA 1986

LEGENDA

- GAURĂ DE STÎLP
- ▤ PĂMÎNT ARAT
- ▨ STRAT DE CULTURĂ DE CULOARE GALBEN ÎNCHIS
- ▧ STRAT DE PIETRIȘ
- ▩ NISIP FIN GALBEN
- ▦ VATRĂ

 1. Pământ arat
 2. Strat de cultură II, Arusd
 3. Strat de cultură I, Arusd
 4. Luț nisipos

Turia-Karatna

S.IV. C.1

Locuință

Scara 1:50

S IV.

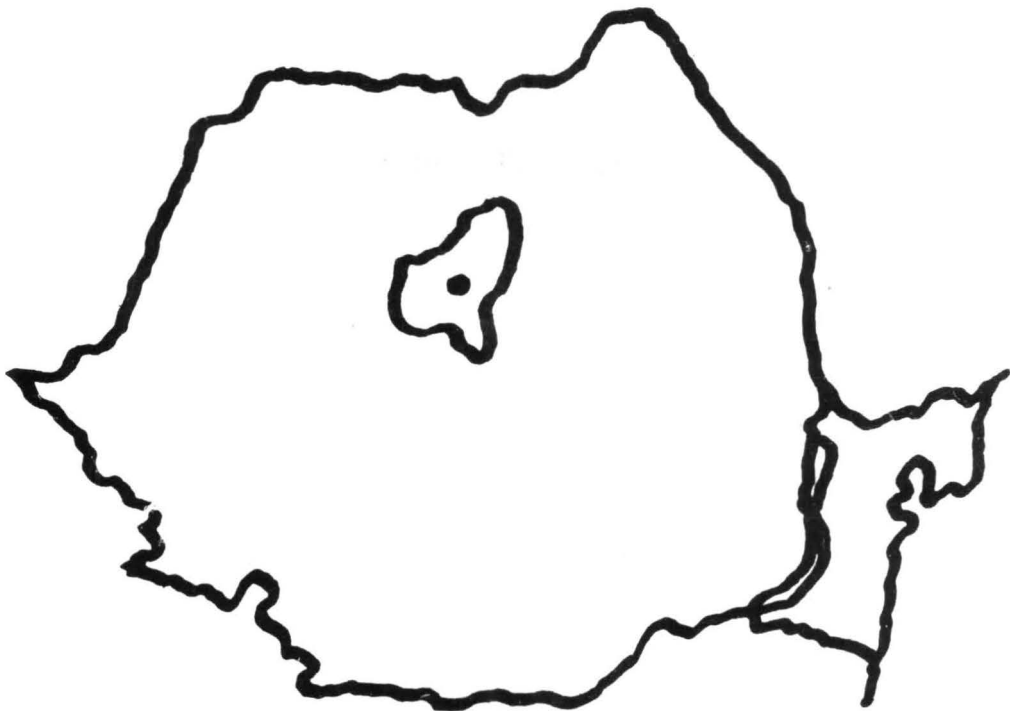
- - ceramică
- - piatră
- ⊙ - chirpici
- ◊ - Topor
- ♥ - Os
- ⊗ - prisel

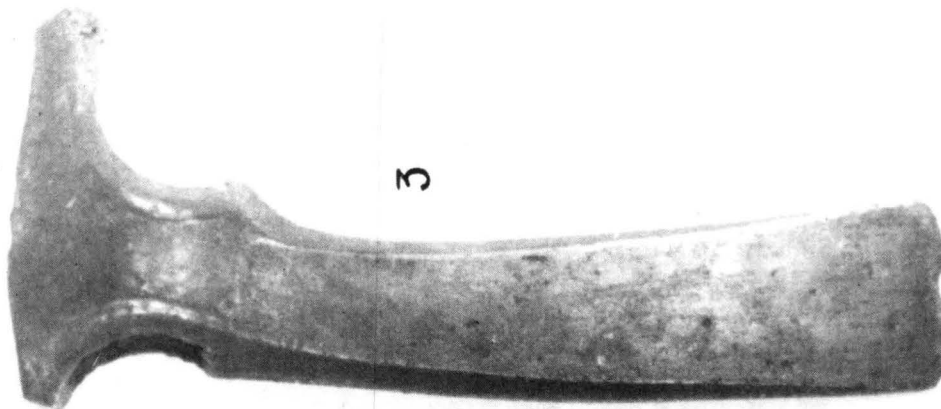
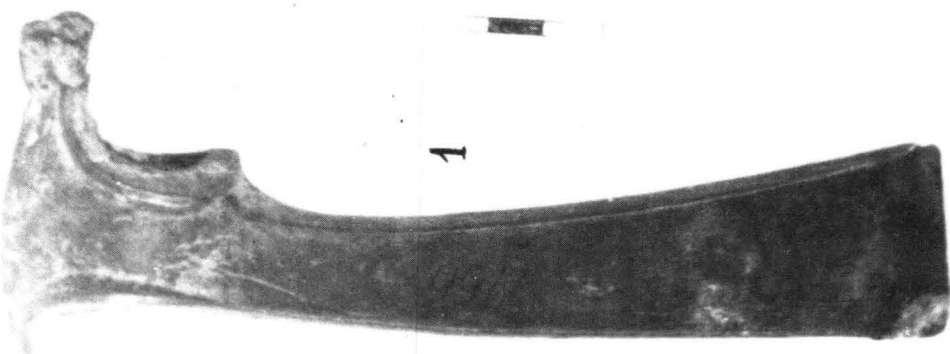
-30cm

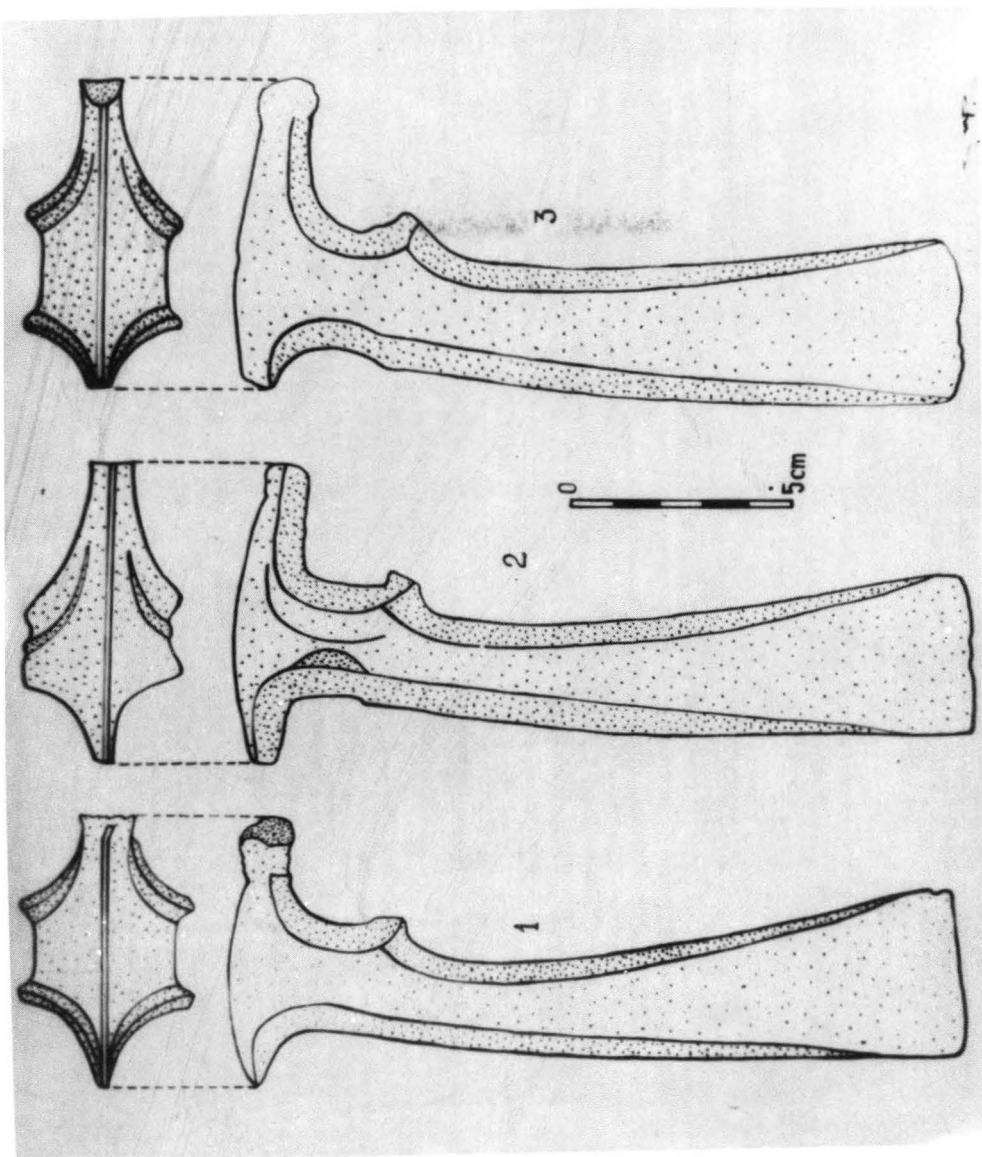
60cm

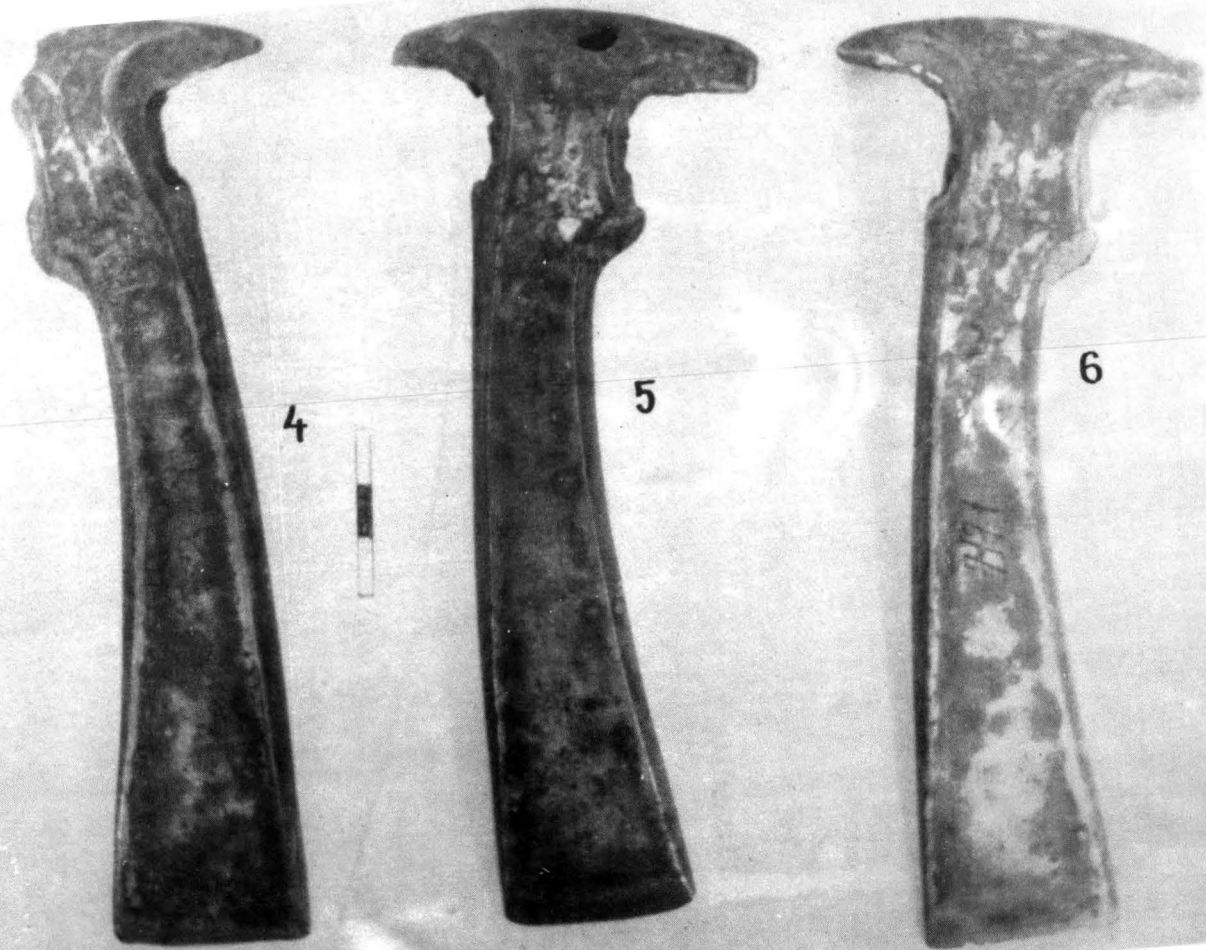
1 2 3 4 m.

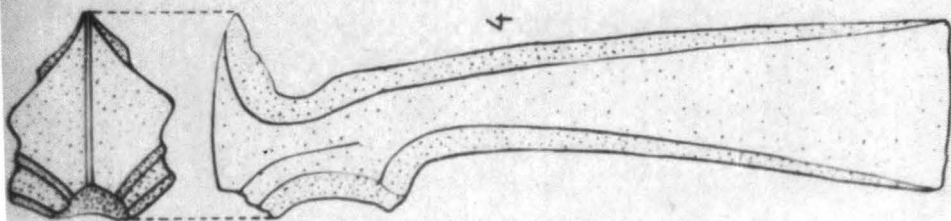
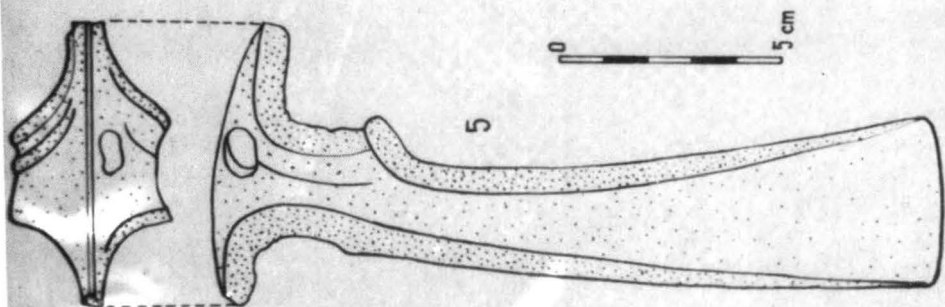
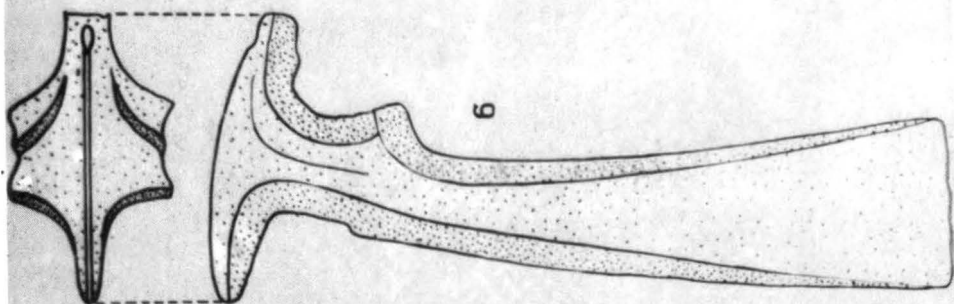

- **LOCUL DESCOPERIRII**

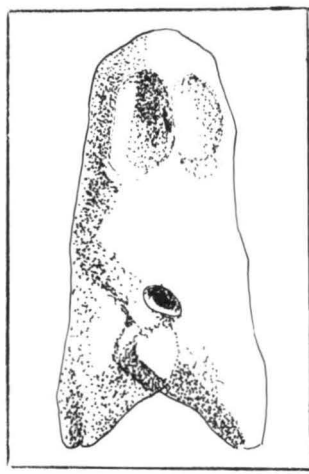

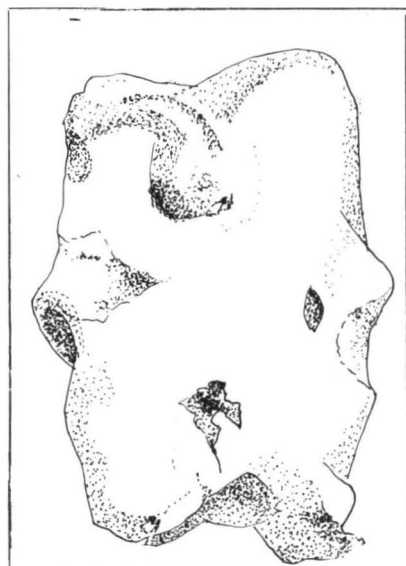
1

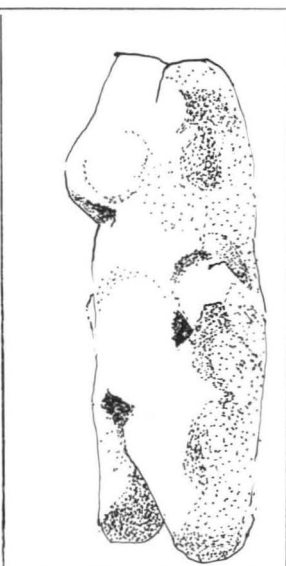
1a

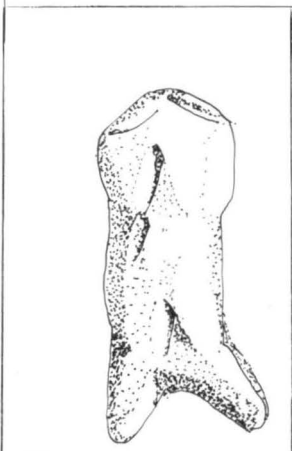
2

3

3a

4

Fortificații de la sud-estul Transilvaniei

Ghaorgheni

Zacea

Racu

Miercurea Ciuc

Jigodin

Oltoșeni

Sacuiască

Tinava

Sighișoara

Mădăraș

Sărica Mică

Tilișca

Cuculata

Rădăș

Bădă

Bodoc

Carnățu de Sus

Valca Căpâlnu

Piatra Neagră

Covașna

Telu

Brașov

Râșnov

Bina

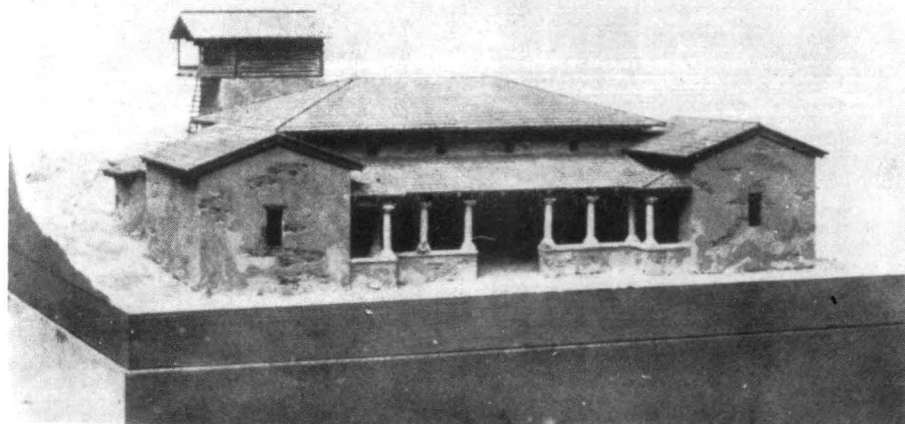
Codlea

Ciureț

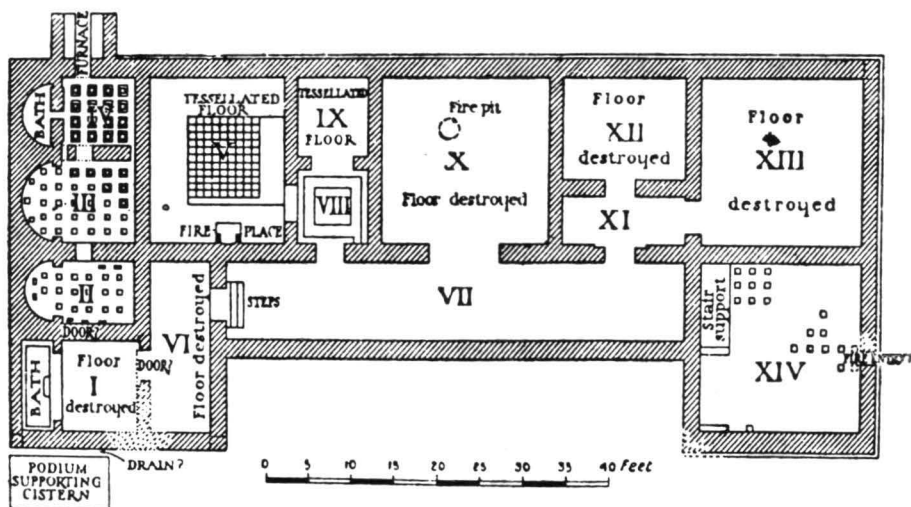
Băraza

Arpașu de Sus

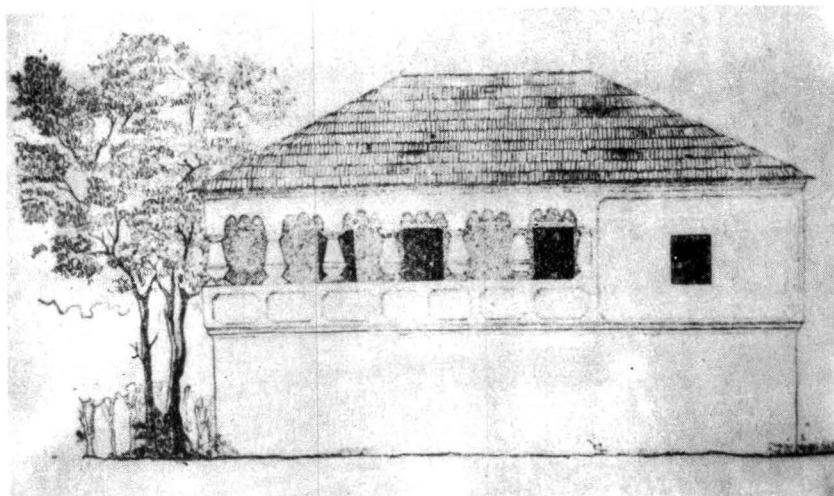
Otul

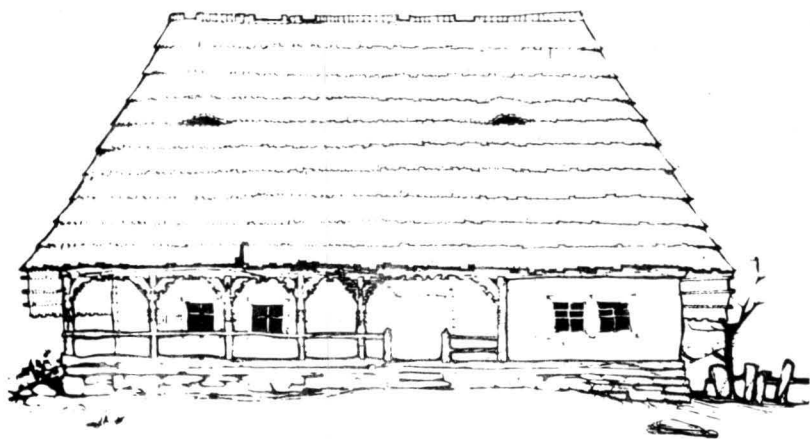
Pl. XII. 1-Villa Rustica Romana. (Model reconstituit) Mayen, lângă Coblenz, pe Rin, R.F.G.

Pl. XII. 2 - Planul villae-i rusticae de la Newport, Anglia

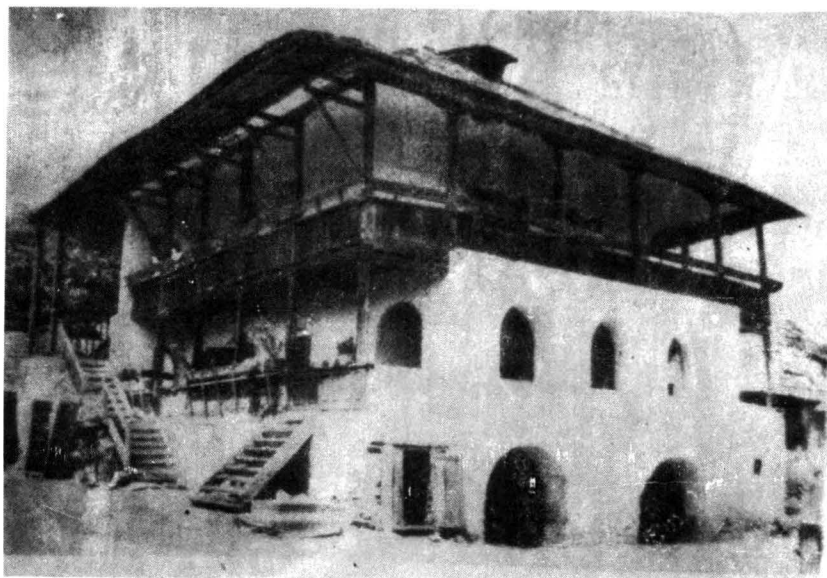
Pl. XIII. 1 - Casă din Cuhea, (ju J. Maramureș)

Pl. XIII. 2 - Casă tip culă, Broșteni, (jud. Mehedinți), fațada principală

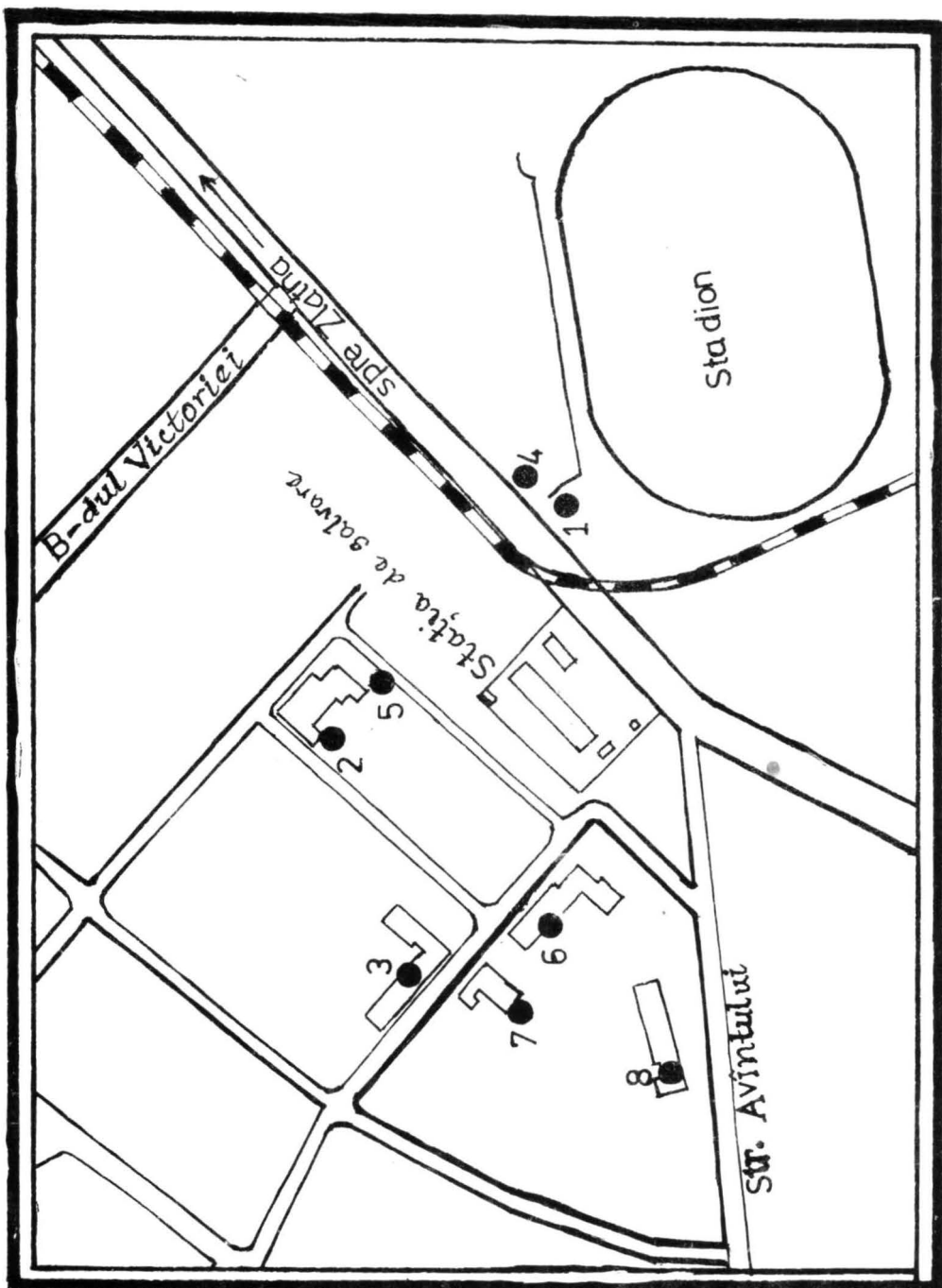
Pl. XIV. 1 - Casa Cartianu, Cartiu, (jud. Gorj), fațada sud

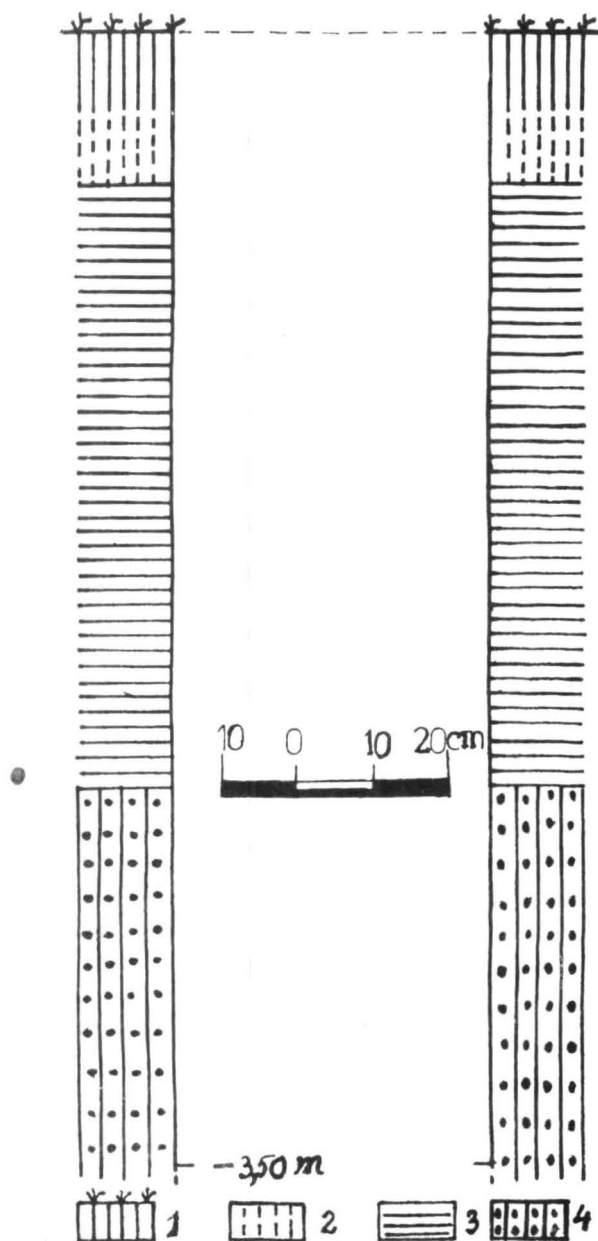
Pl. XIV. 2 - Casa Cartianu, Cartiu, (jud. Gorj)
<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://muzeulmures.ro>

Pl. XV

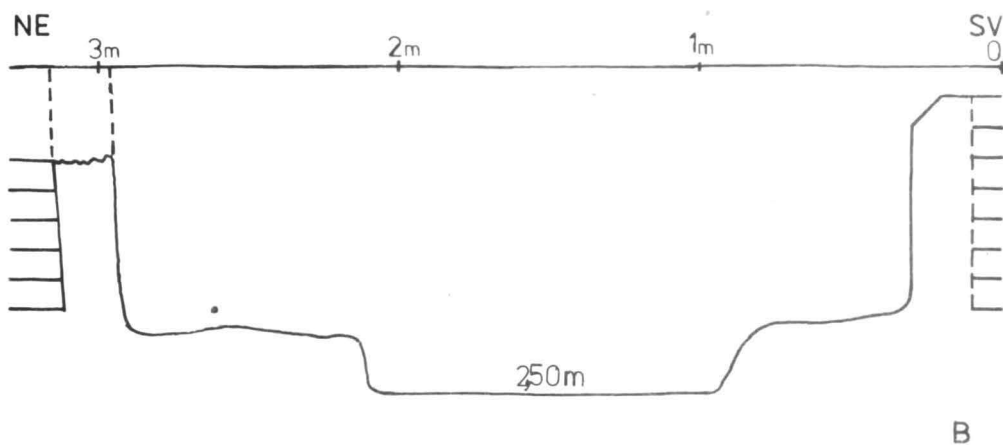

Pl. XVI

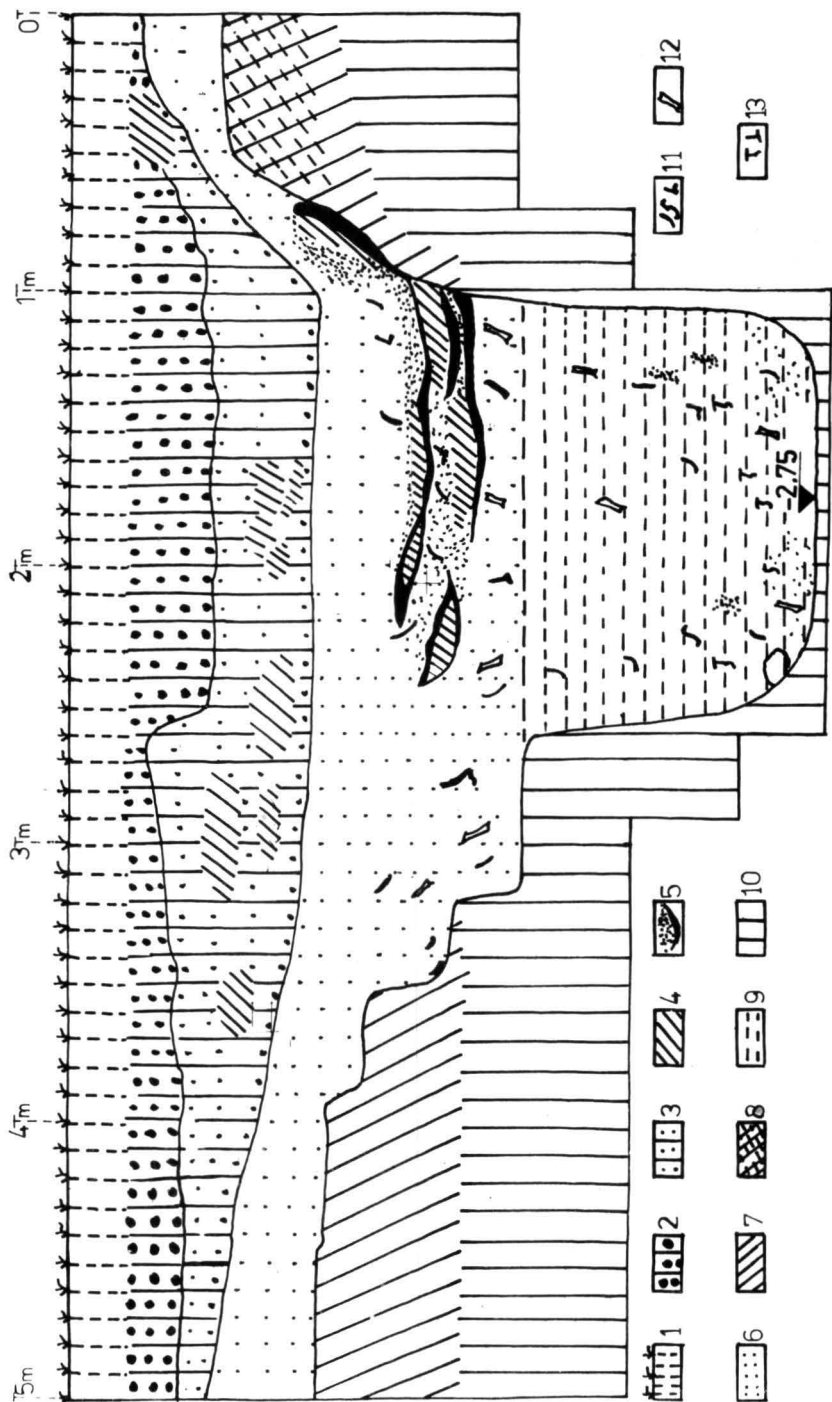

Pl. XVII

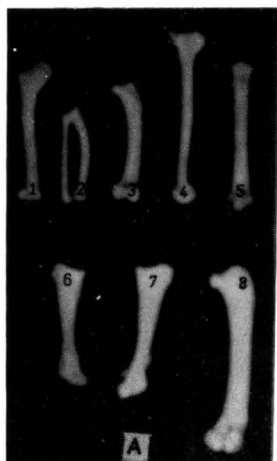
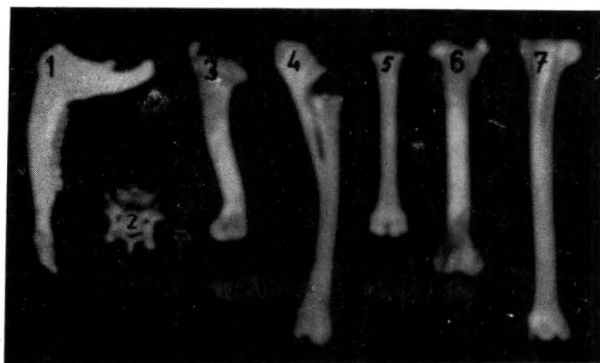
Paul Georgeanu, M. Blăjan etc., Fauna din unele castre și așezări din Transilvania (III).

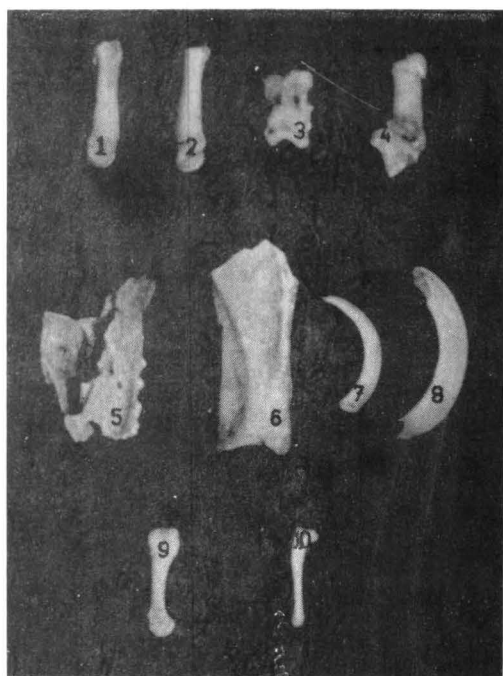
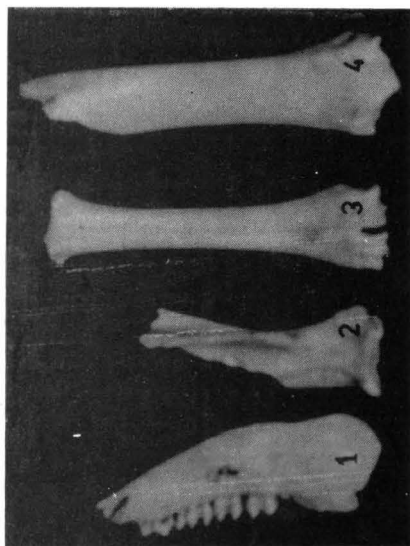
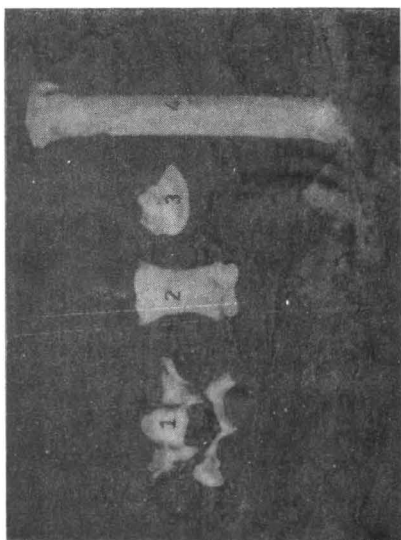
Pl. XVIII

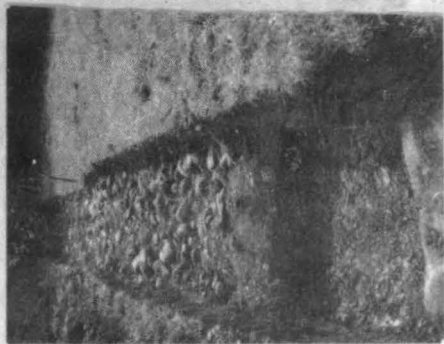
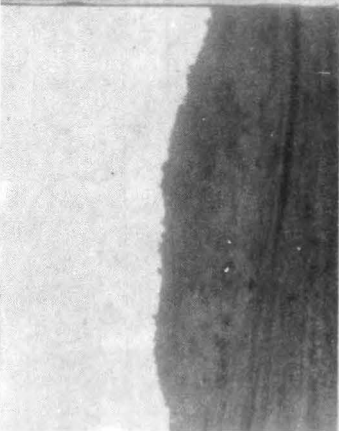
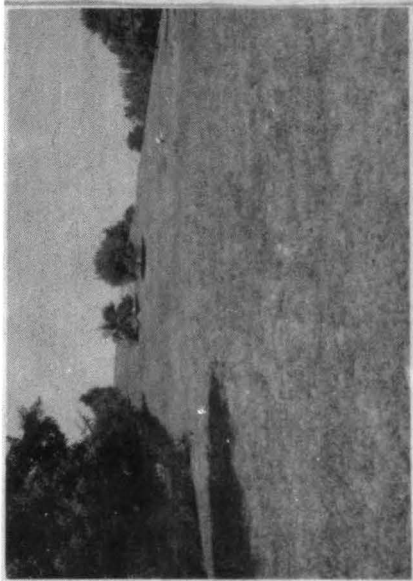
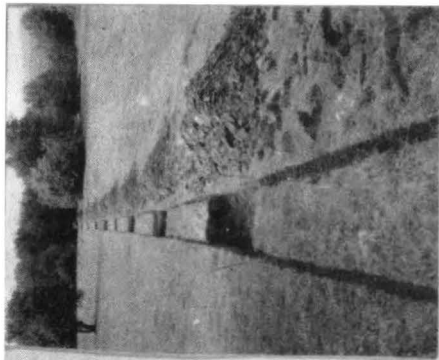
Pl. XIX

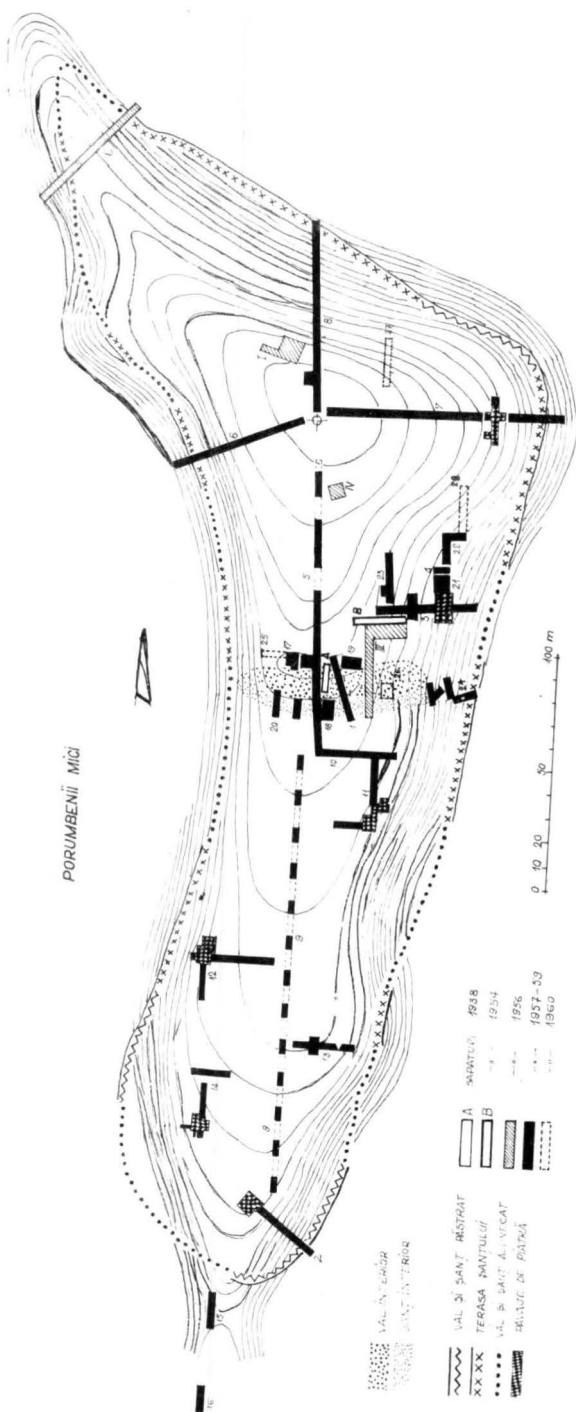

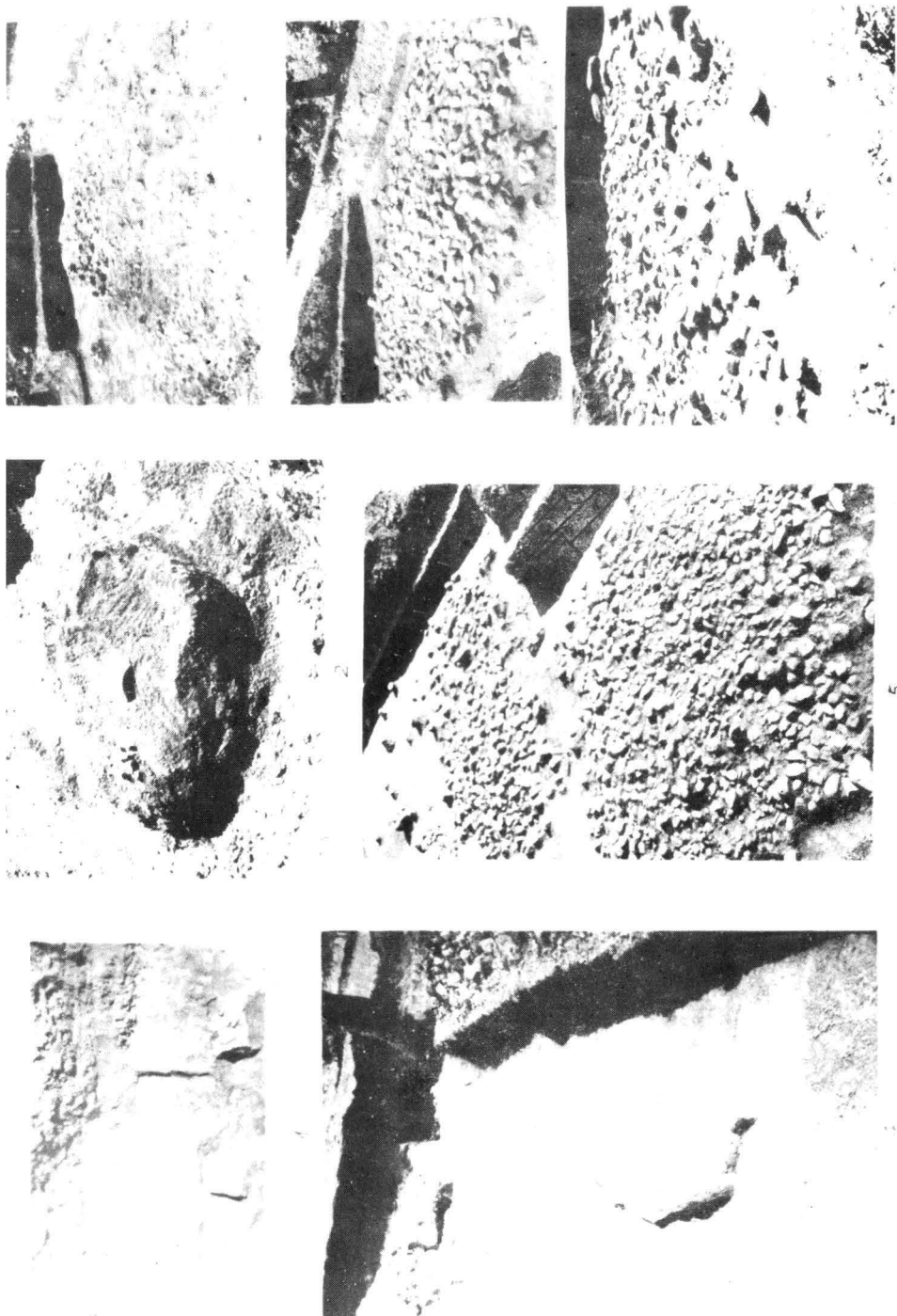
Pl. XX

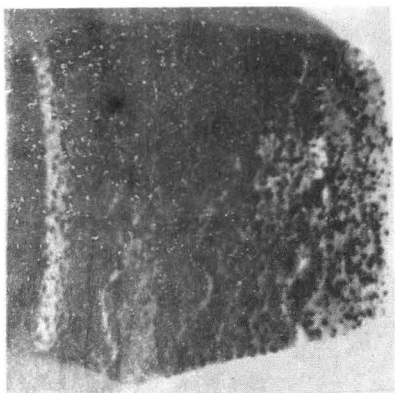

Pl. XXI

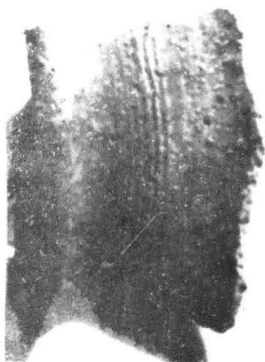

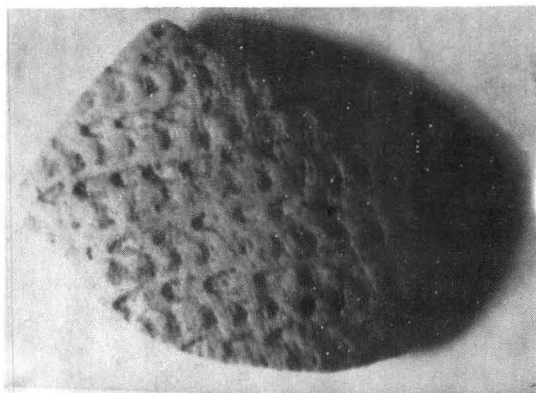
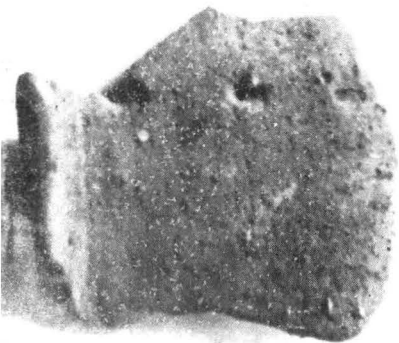

1

2

4

5

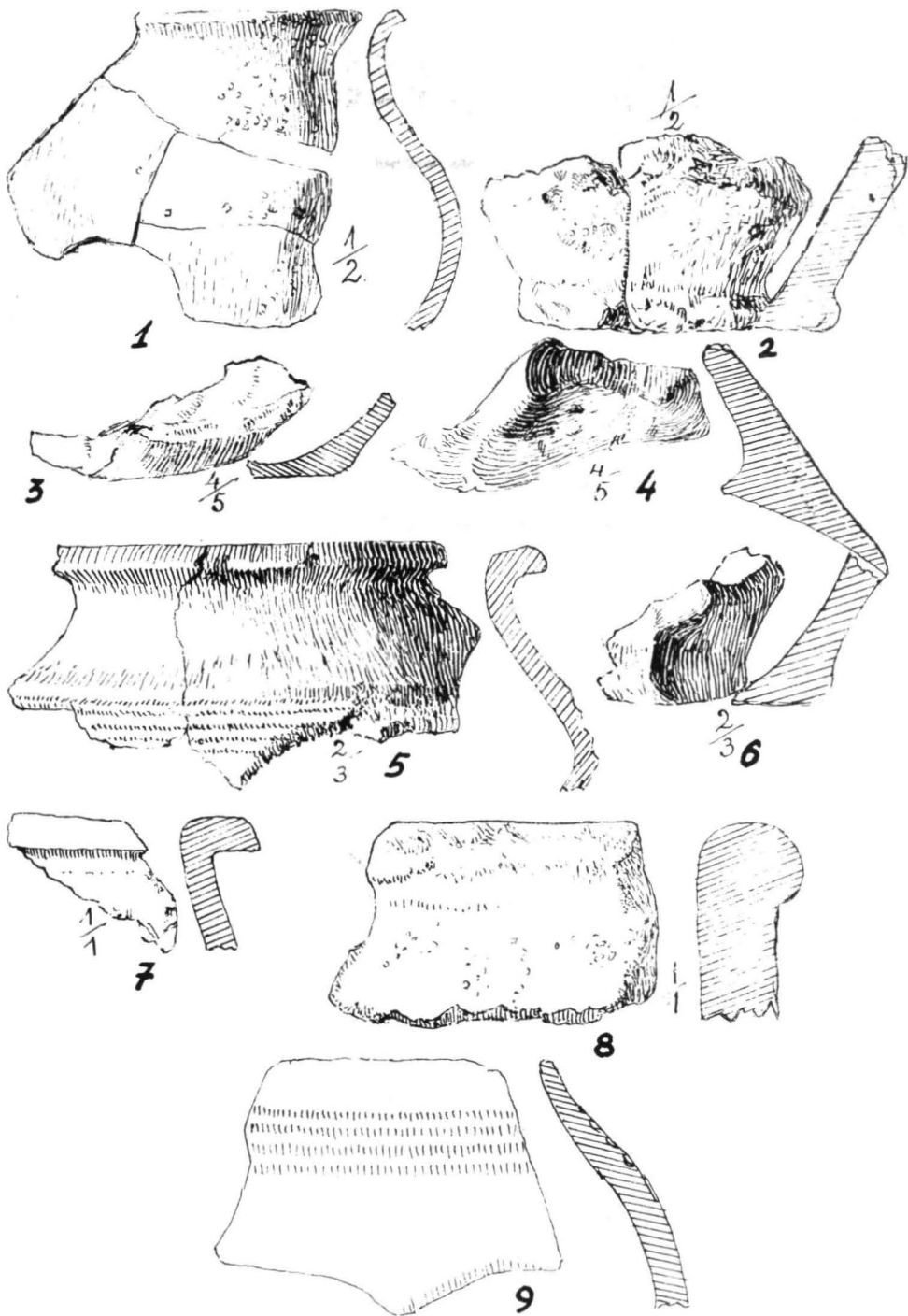
3

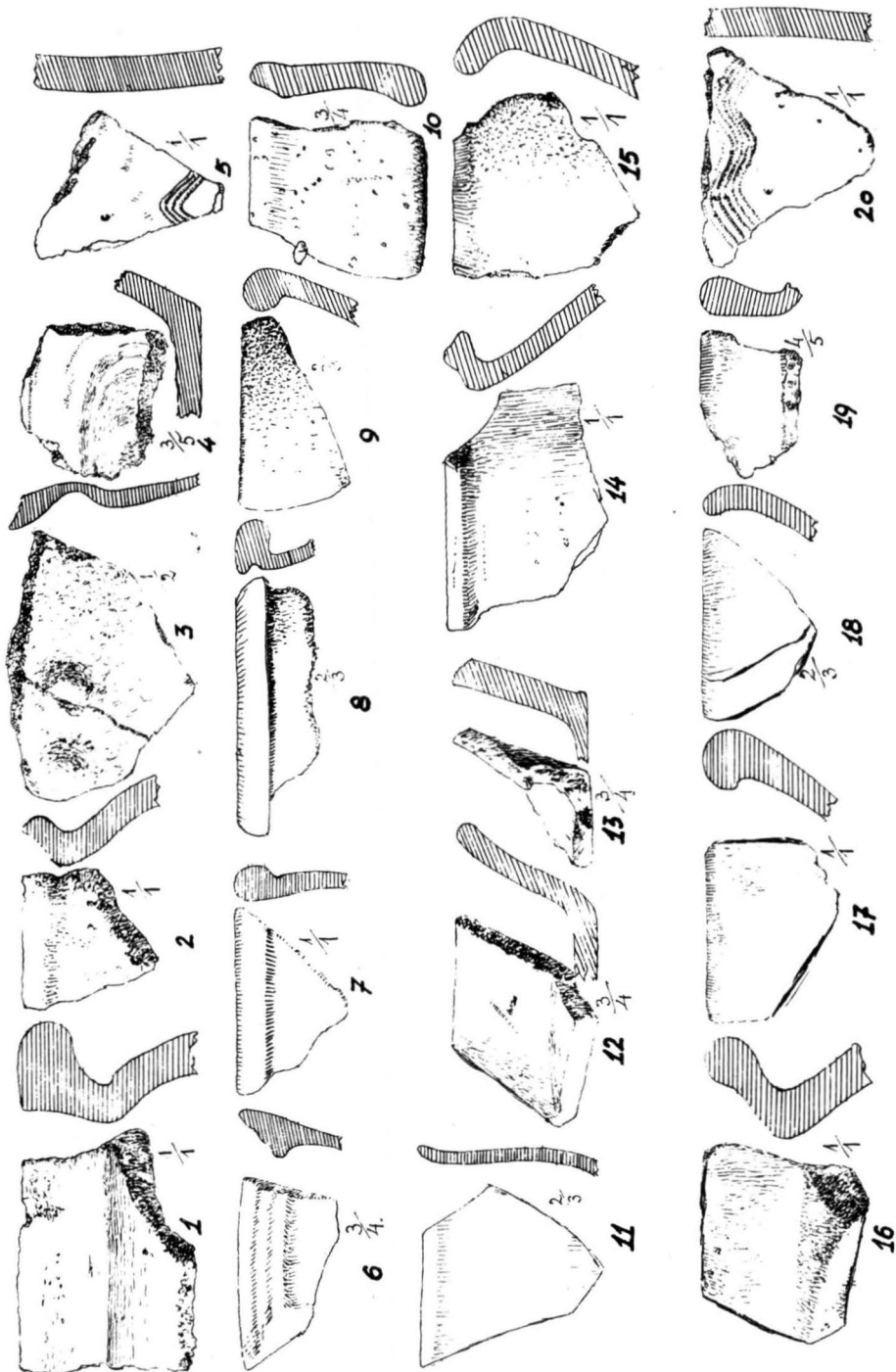

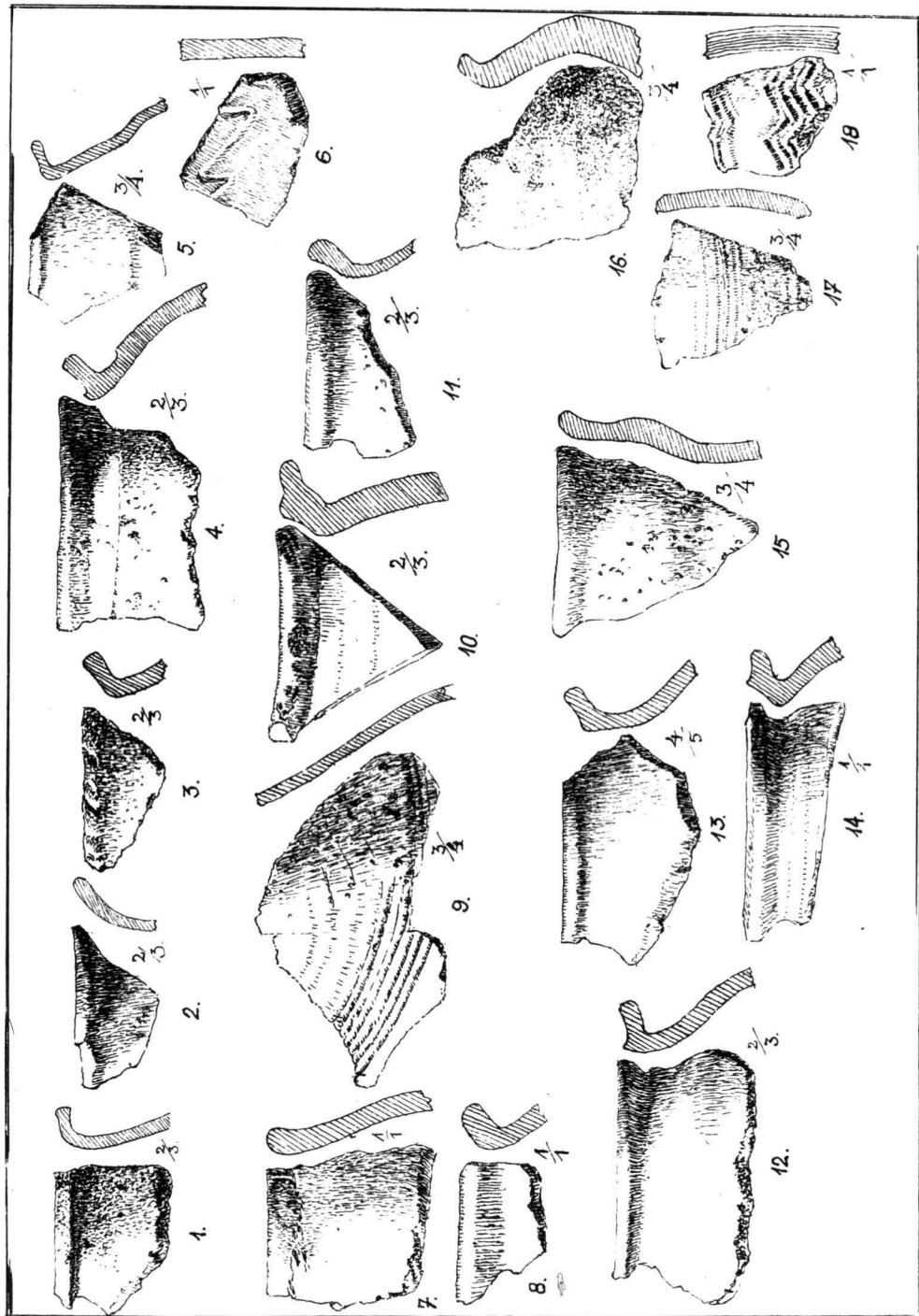
6

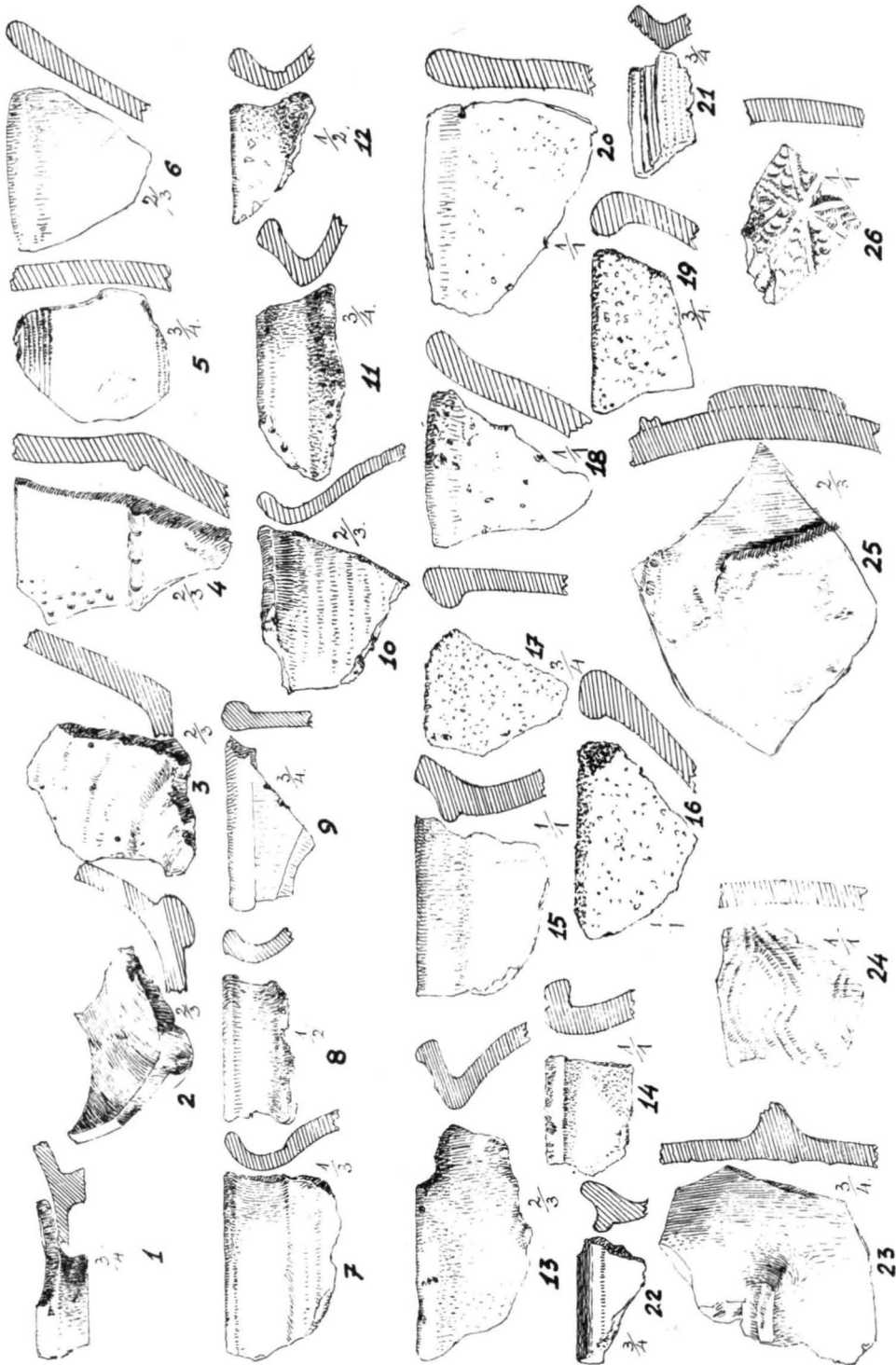

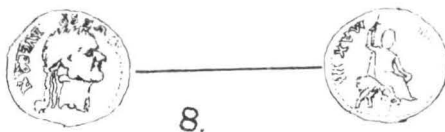
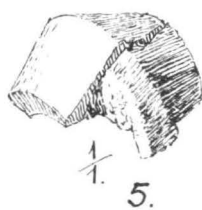
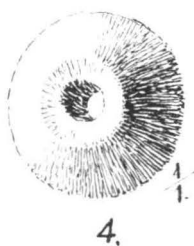
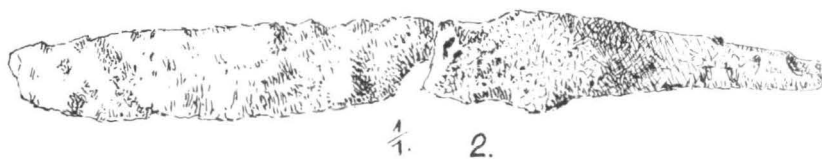
7

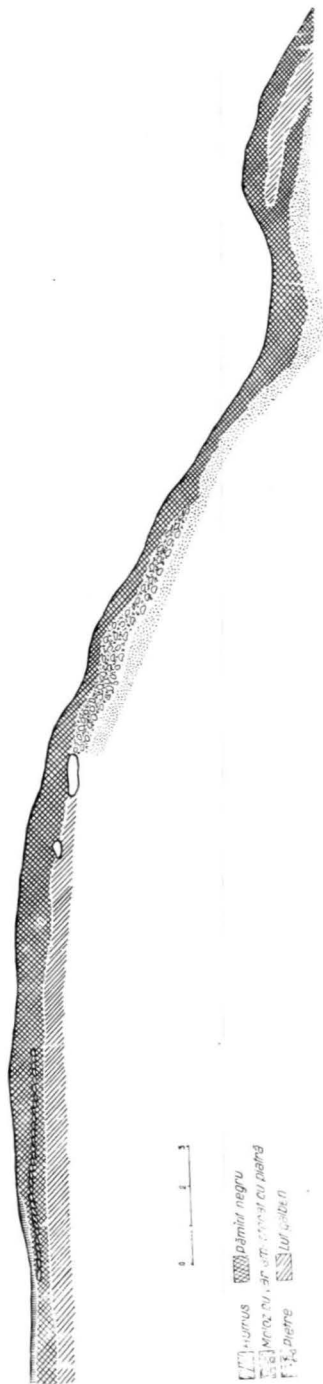

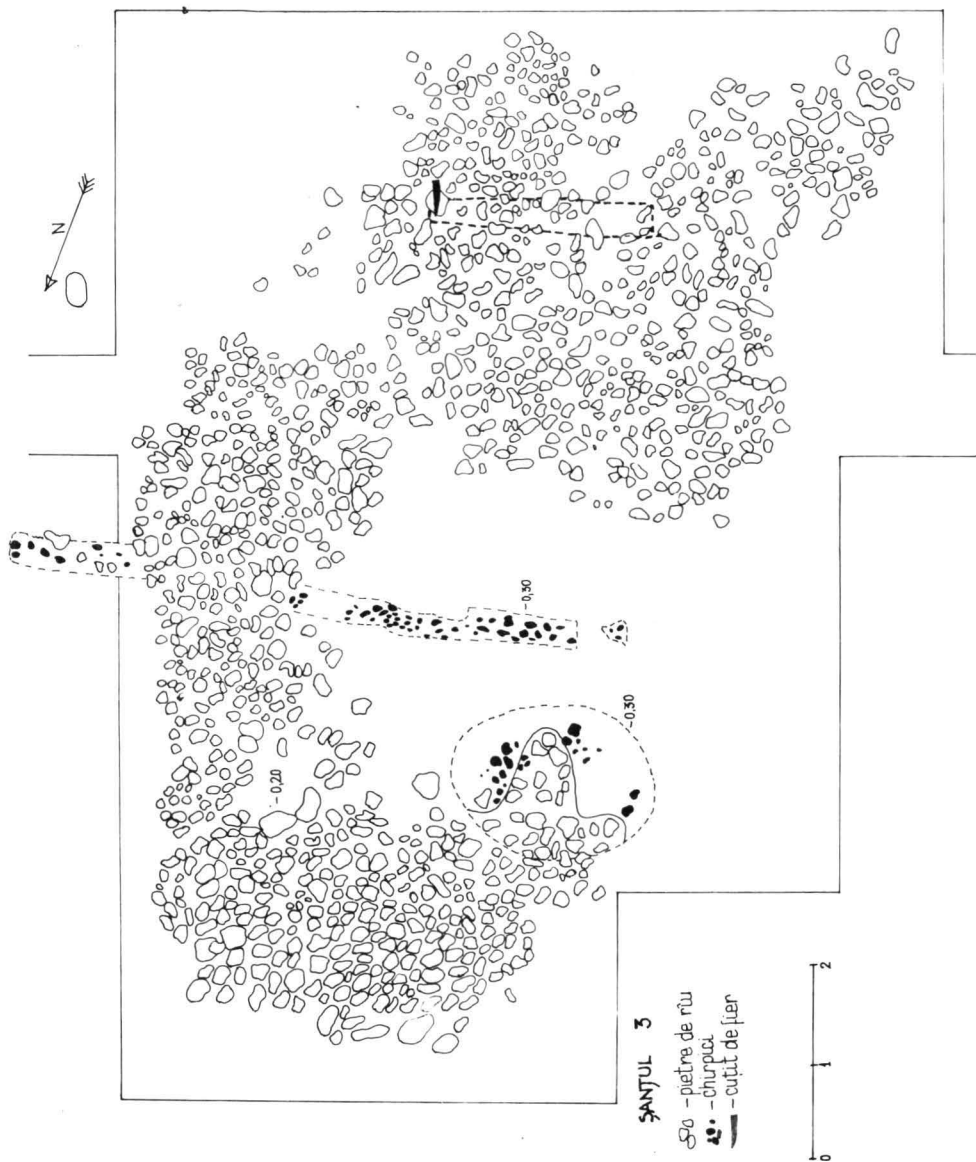

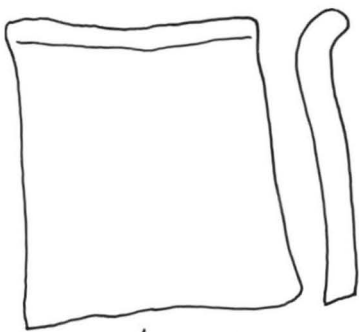

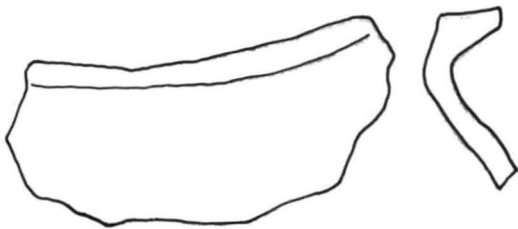
1. argilă
2. argilă cu nisip
3. argilă cu nisip
4. argilă cu nisip
5. argilă cu nisip
6. argilă cu nisip
7. argilă cu nisip
8. argilă cu nisip
9. argilă cu nisip
10. argilă cu nisip

Sum. ul. 2
P. 100 m. 100 m. 100 m.

1

2.

3.

4.

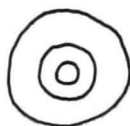
5.

6.

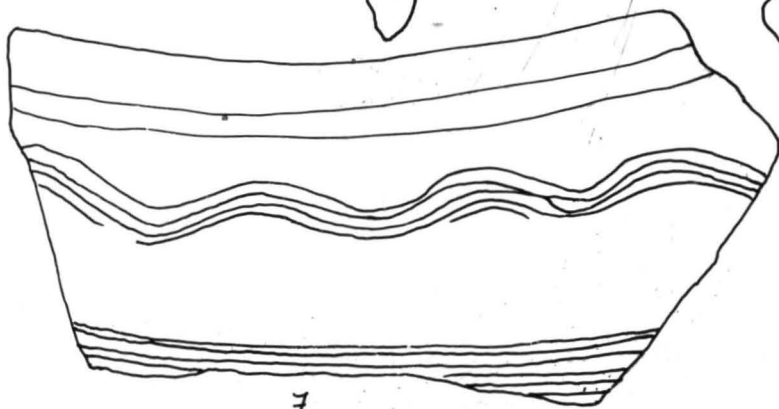
8.

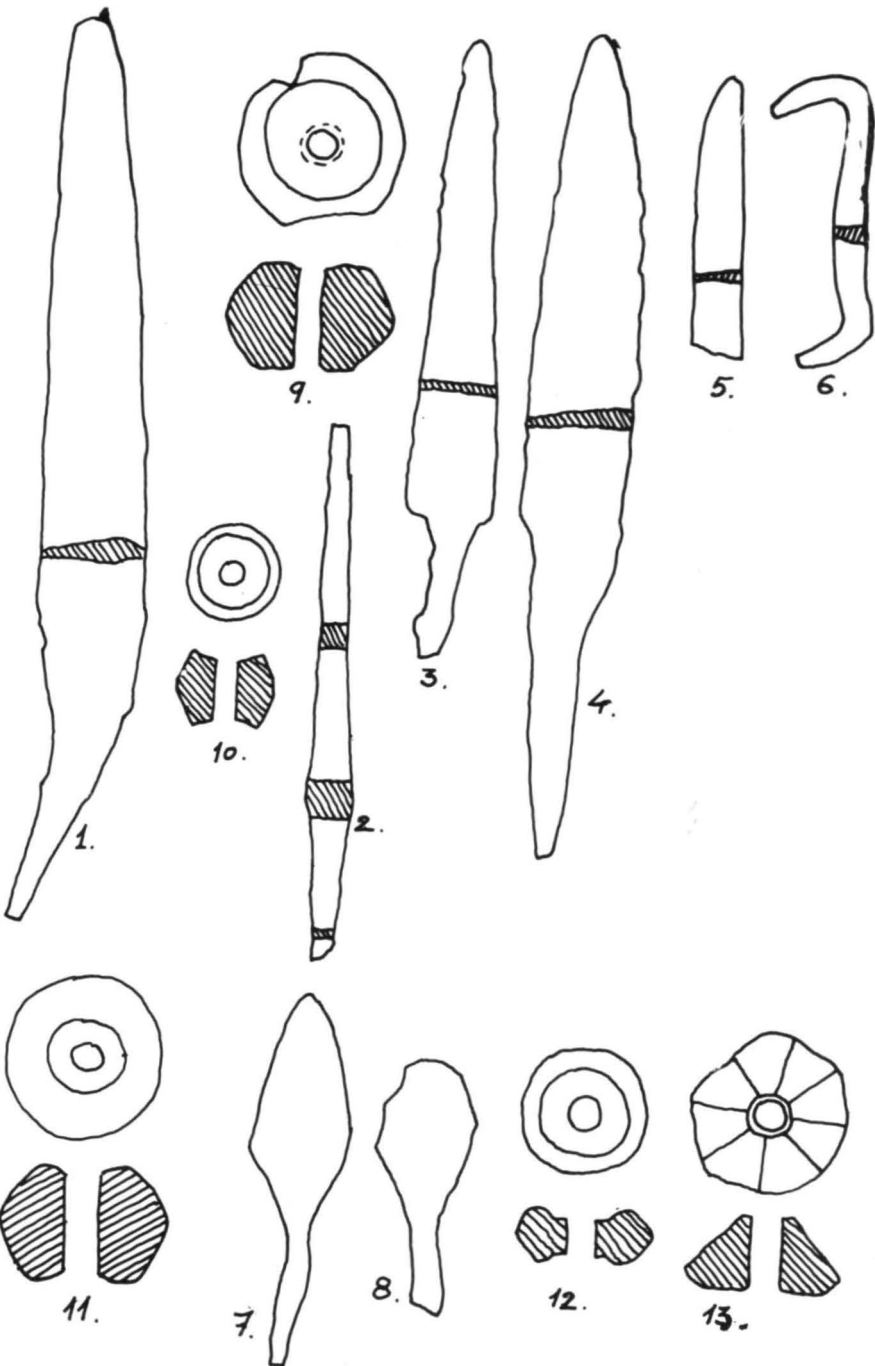
9.

10.

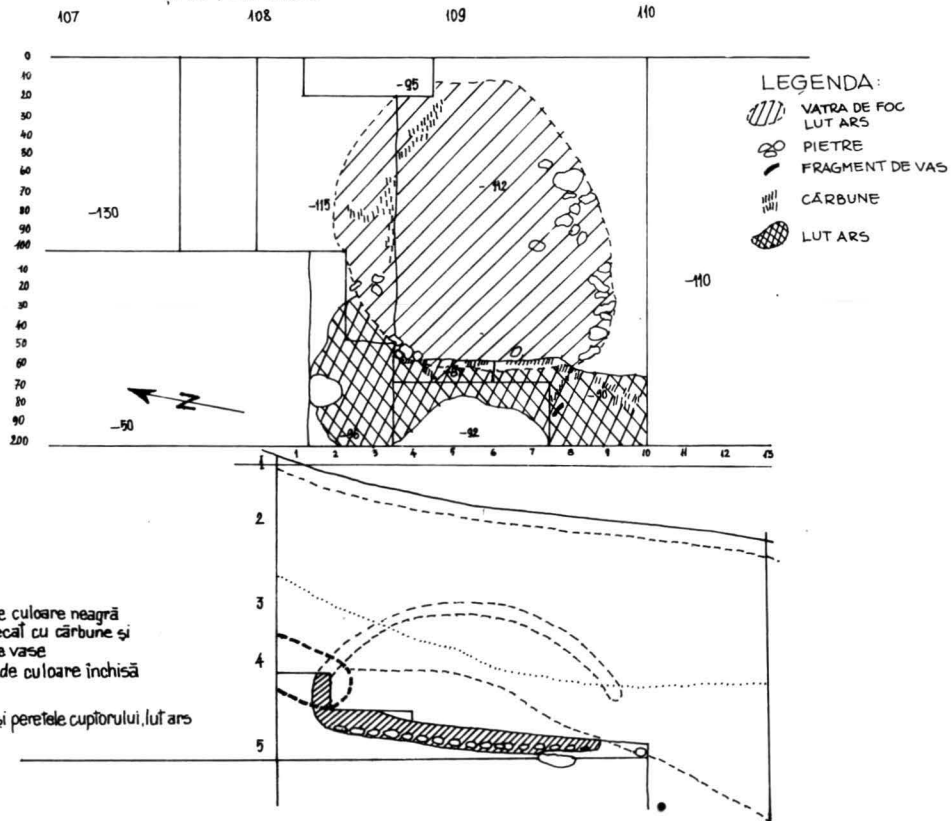

7.

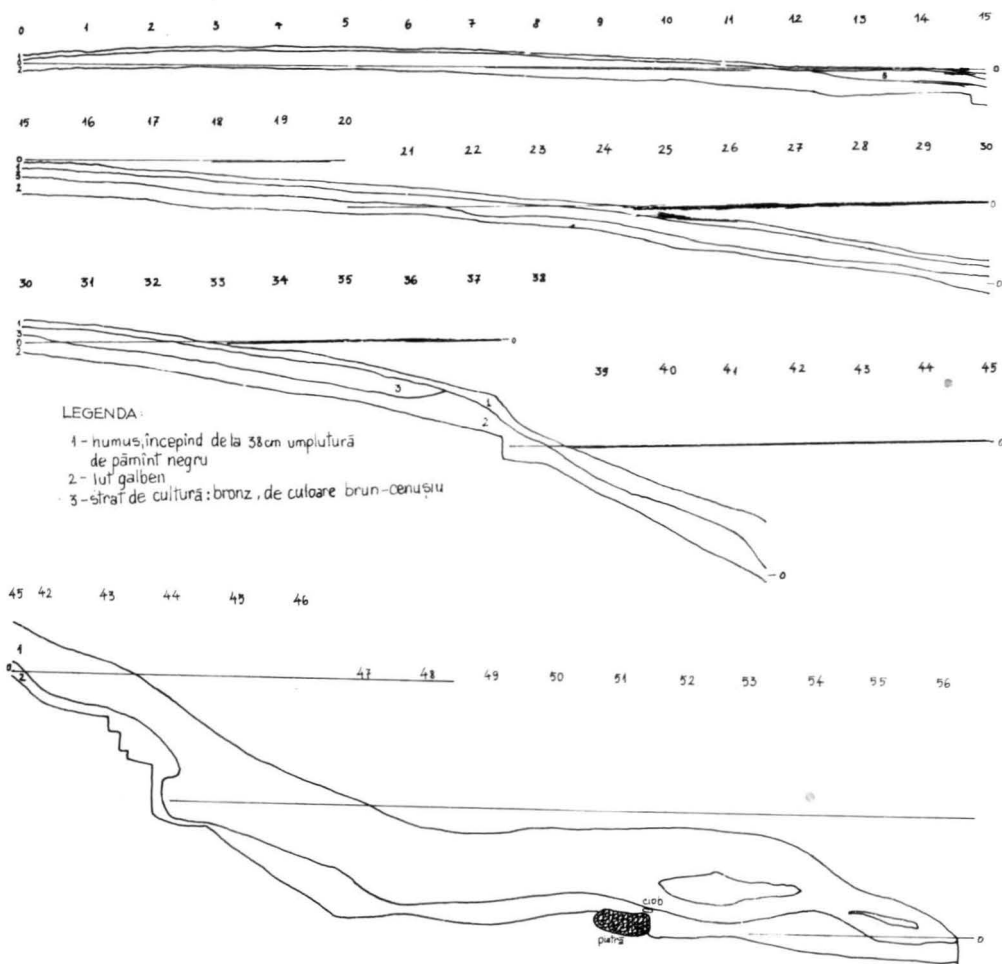

CUPTOR PREFEUDAL - FAZA II, SEC. VII.

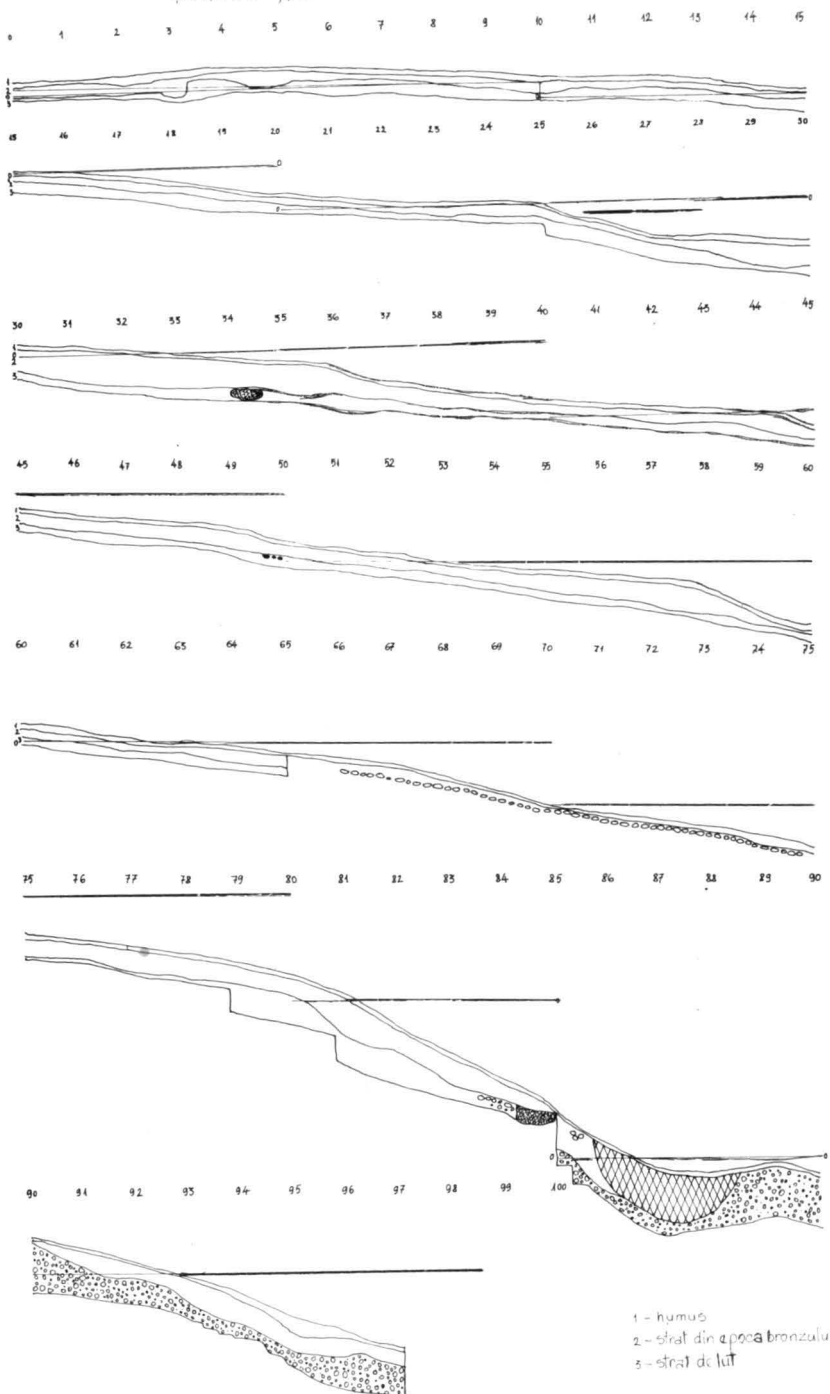
ȘANTUL NR. 1

ȘANTUL 6 Profilul peretelui nord-estic

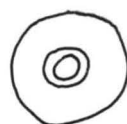

ȘANTUL 7, penetele nord-estice.

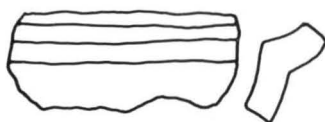

1.

6.

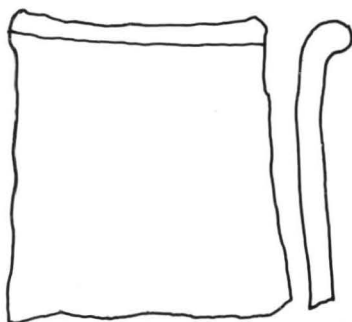
3.

4.

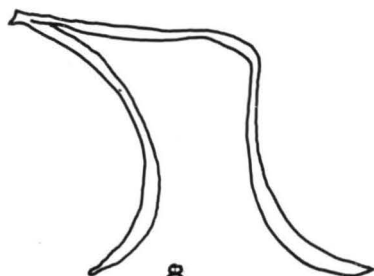
7.

2.

5.

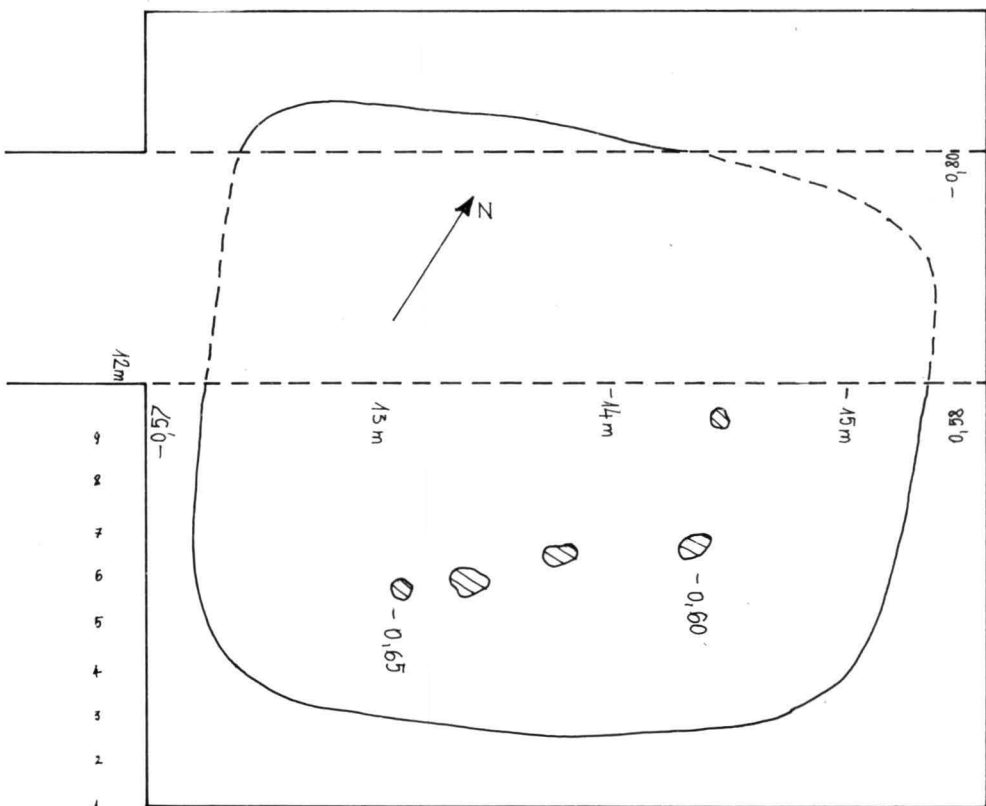
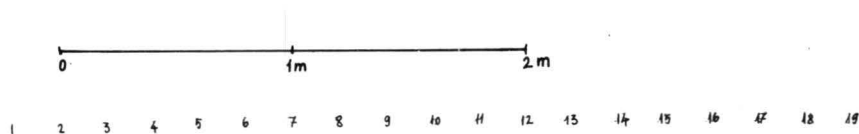

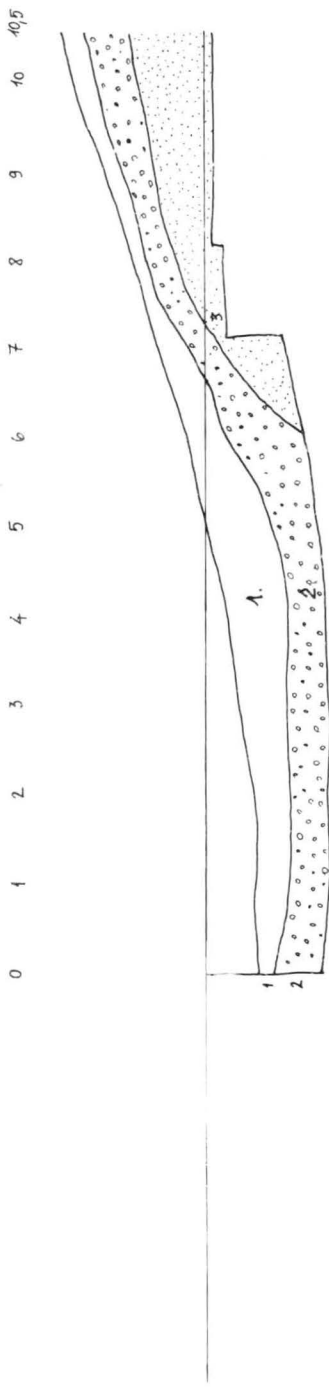
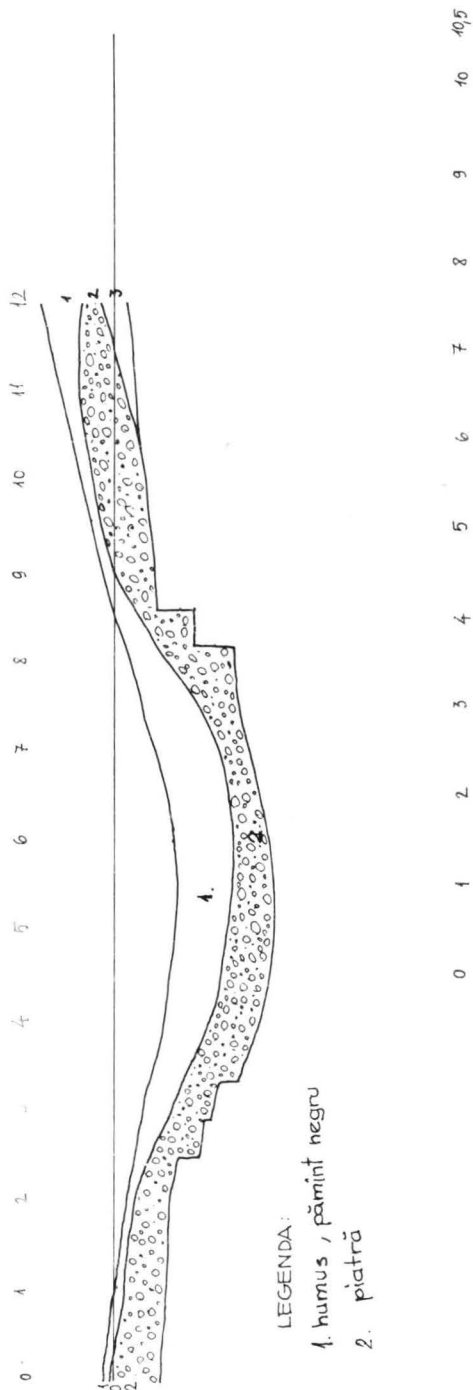
8.

9.

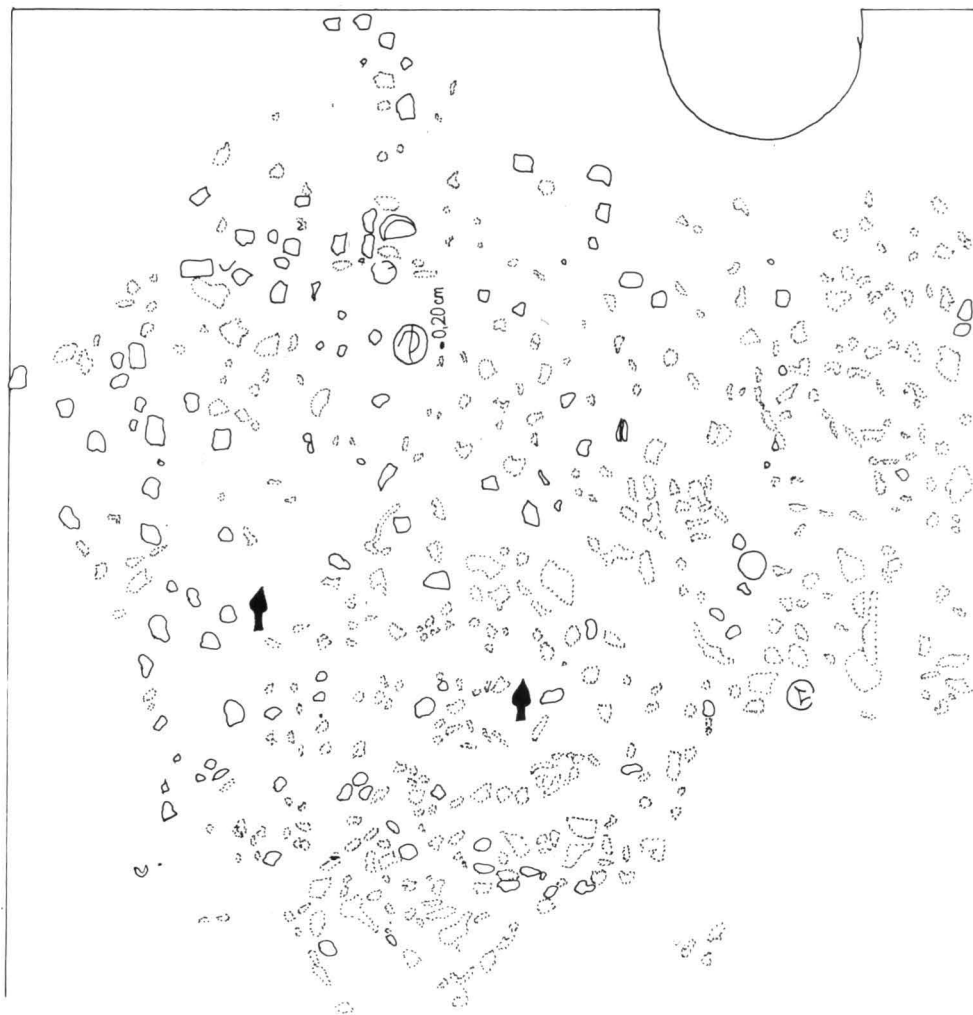
ȘANȚUL 13

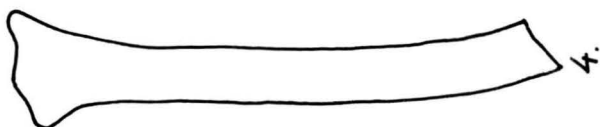

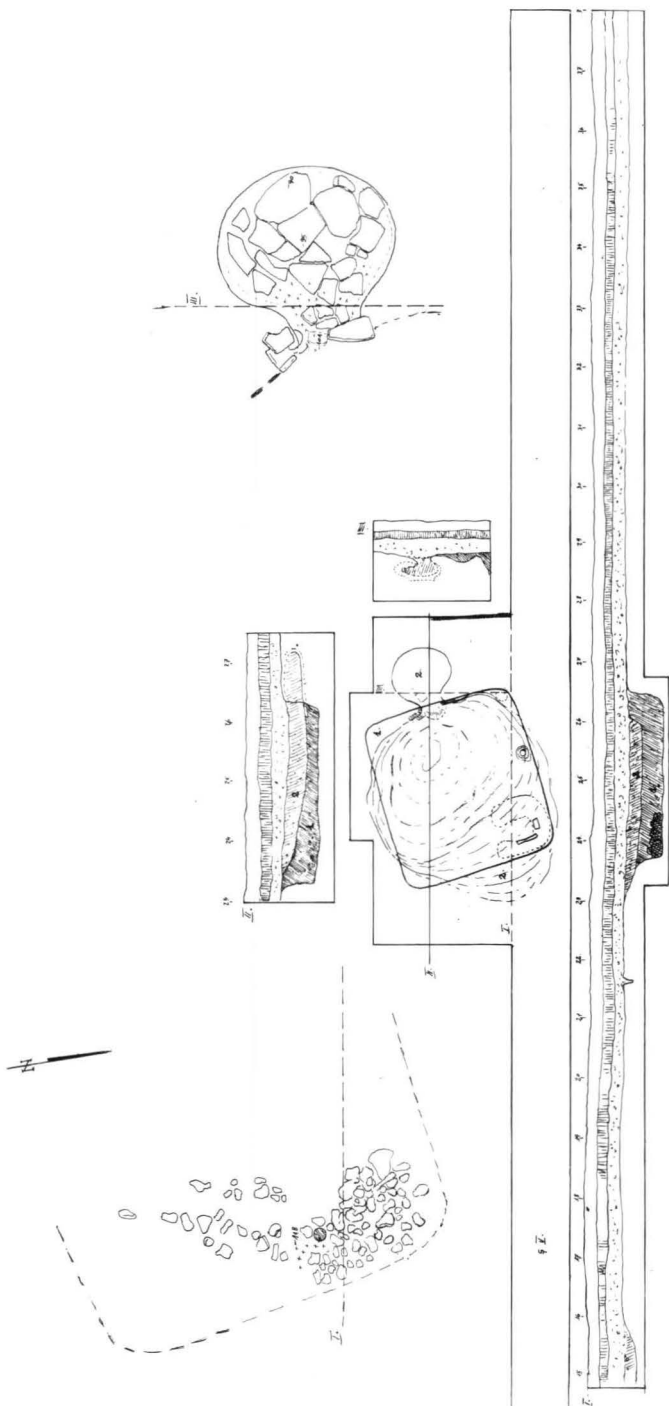
SUPRAFAȚA 17

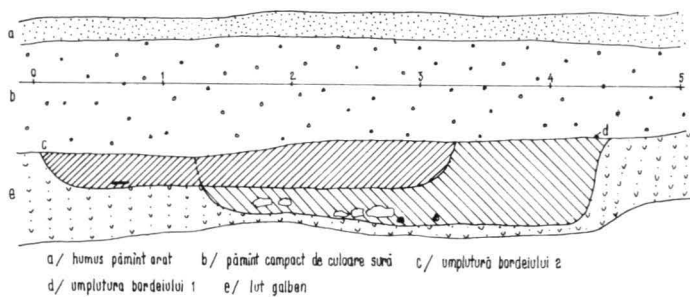
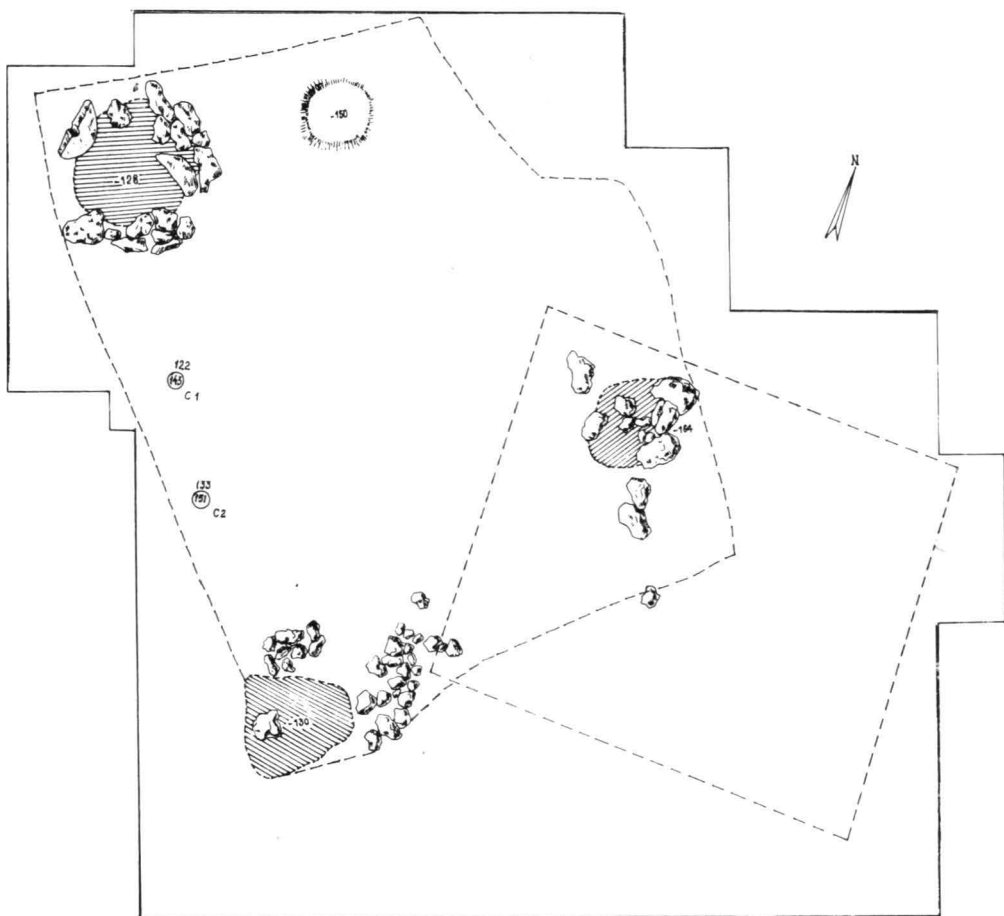
- vîrf de săgeată
- cioburi
- chirpici

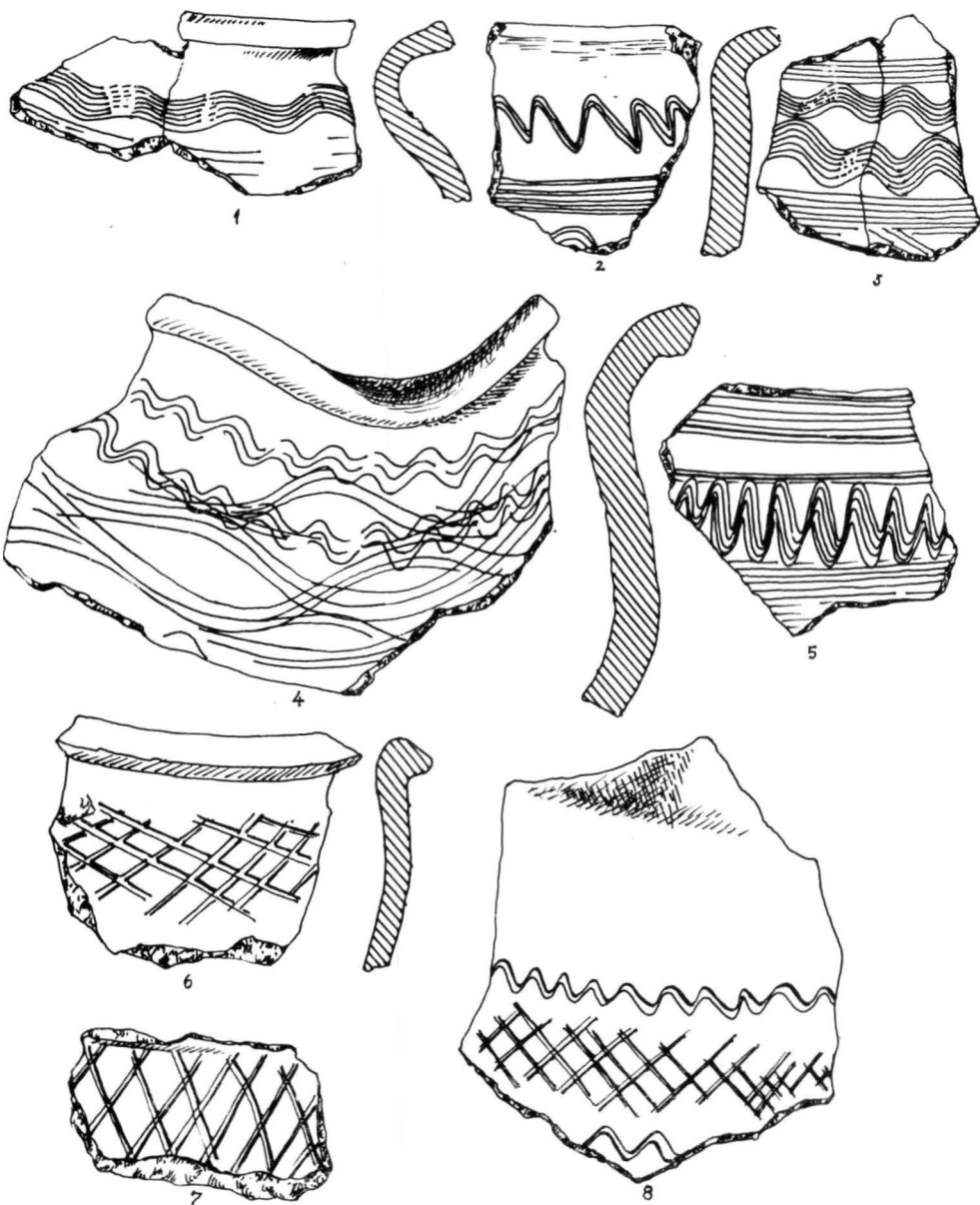

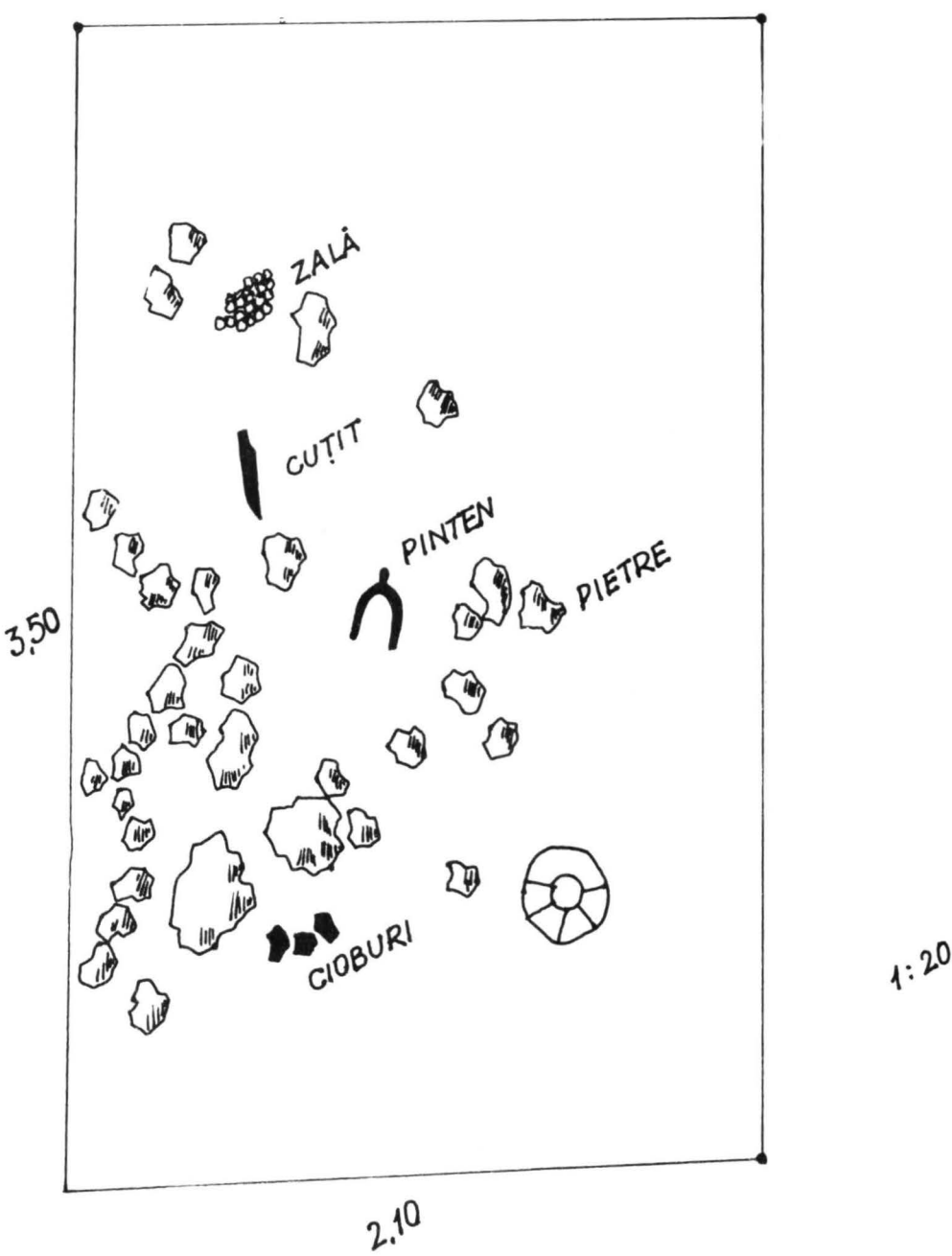

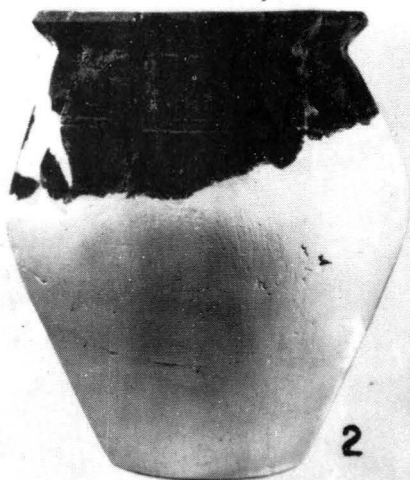

1

2

3

4

5

6

1

2

3

4

5

6

7

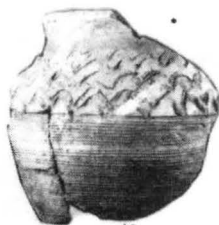
8

10

11

12

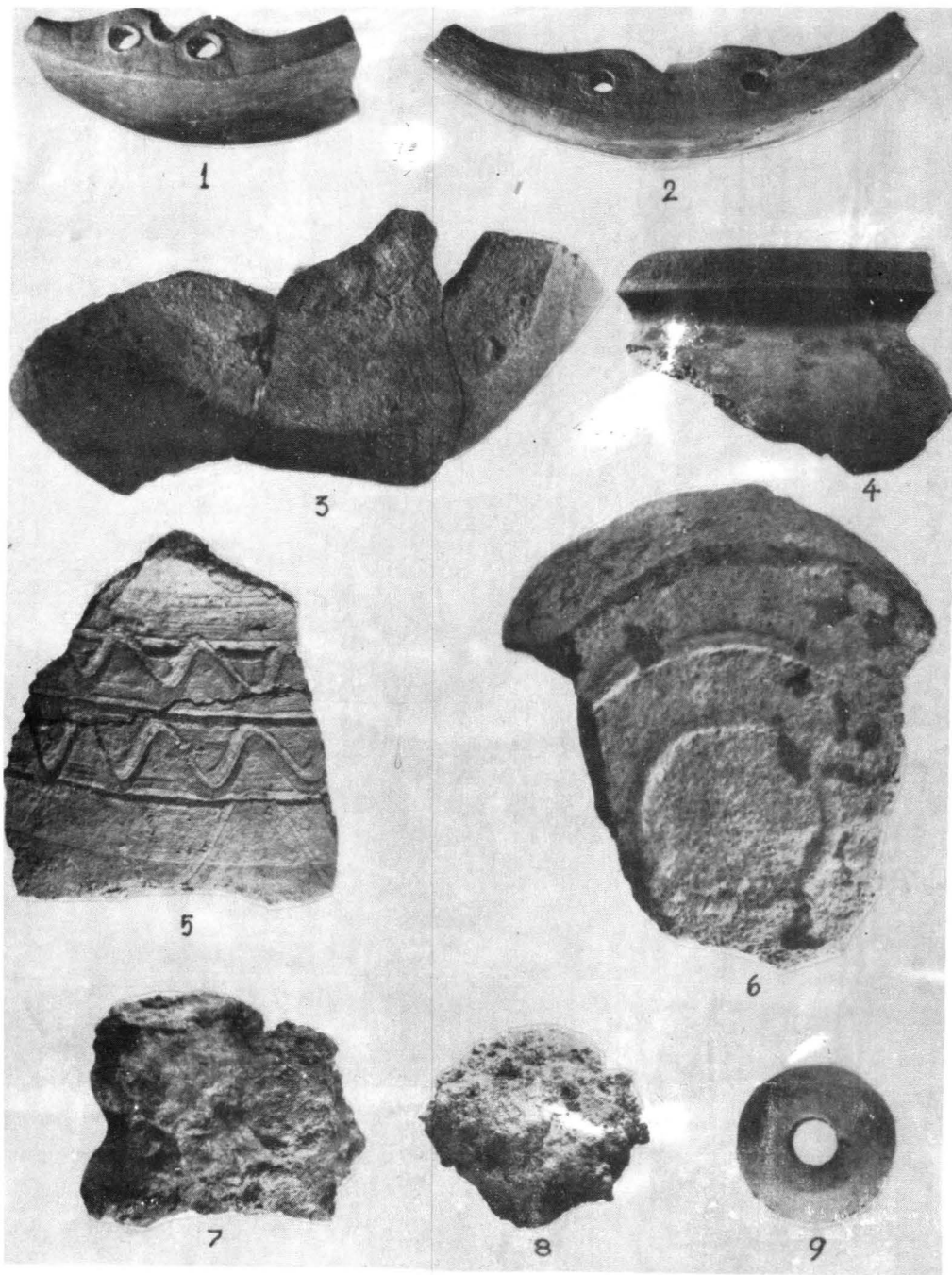
13

14

15

1.

2.

3.

4.

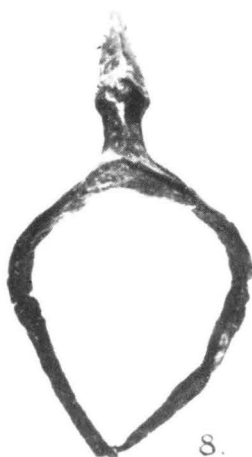
5.

6.

7.

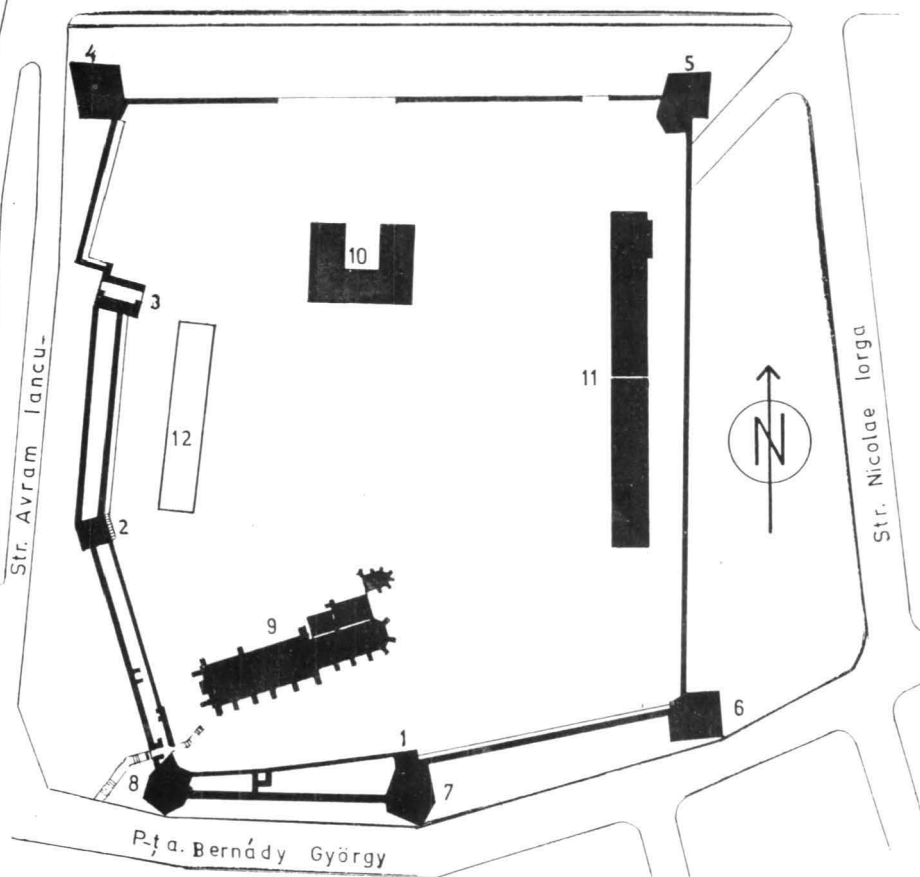

8.

ANSAMBLUL CETĂȚII DIN TÎRGU MUREȘ.

B-dul. 1 Mai

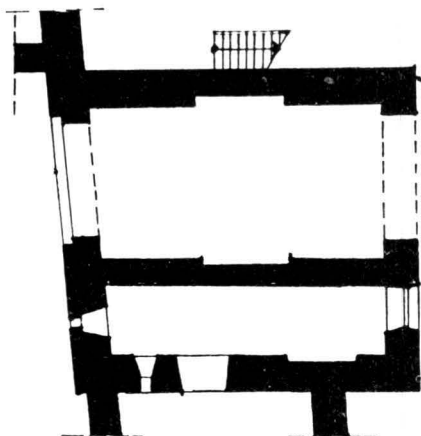

LEGENDA

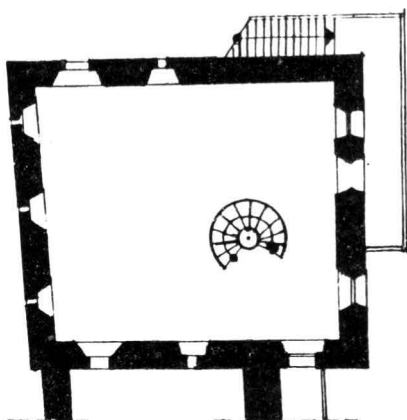
1. turn de apărare, sec. XV.
2. bastionul mic, sec. XV.
3. bastionul porții, 1613.
4. bastionul croitorilor, 1638-1640.
5. bastionul măcelarilor, 1633 ?
6. bastionul dogarilor, 1633.
7. bastionul blănarilor, 1629.
8. bastionul tăbăcarilor, 1620.
9. biserica și fosta mănăstire franciscană, sec. XIV-XV.
10. pavilion (cazarma austriacă), sec. XVIII.
11. pavilion (fosta manutanță), sec. XVIII.
12. pavilion, sec. XX.

0 10 20 30 40 50 100m.

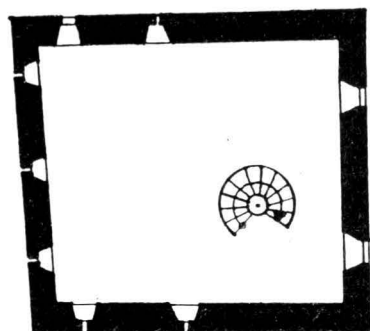
bastionul porții

plan parter

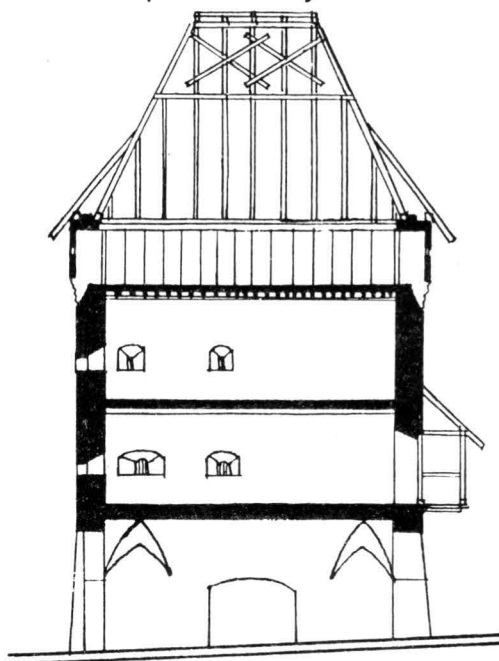

plan etaj I

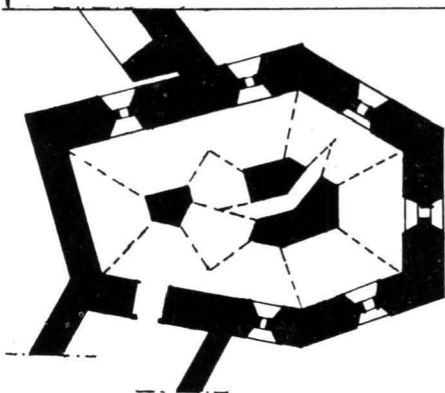
plan etaj II

0 1 2 3 4 5 m.

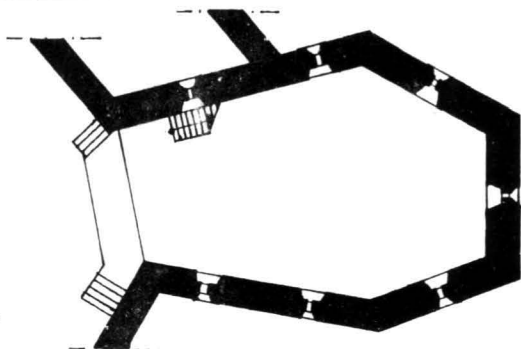

sețiune

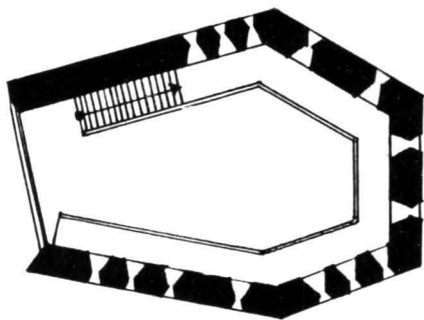
bastionul tăbăcarilor

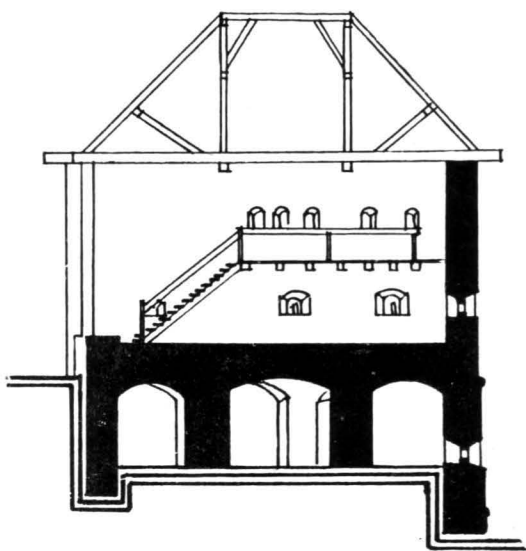
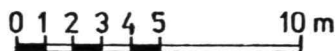
plan subsol

plan parter

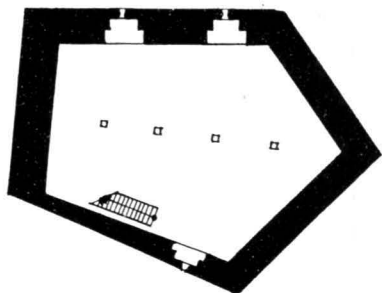

plan etaj I

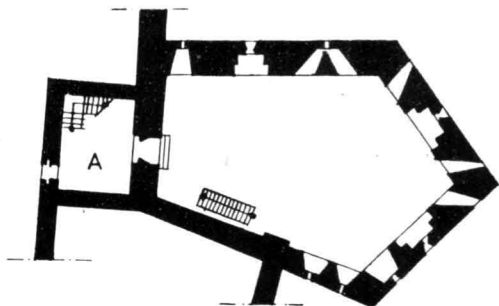

secțiune

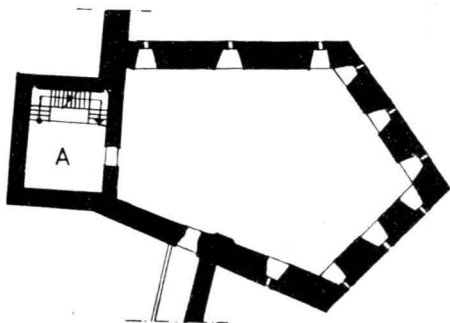
bastionul blănarilor

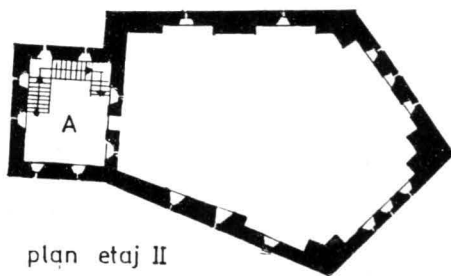
plan subsol

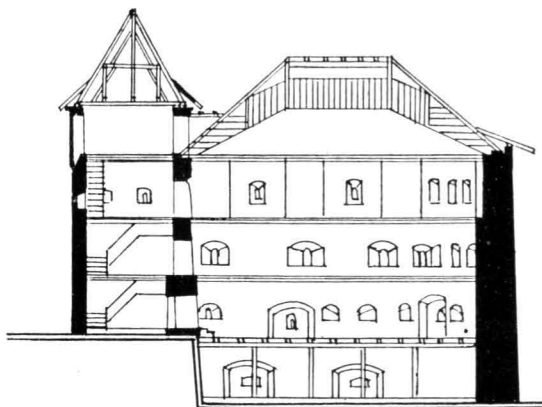
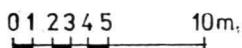
plan parter

plan etaj I

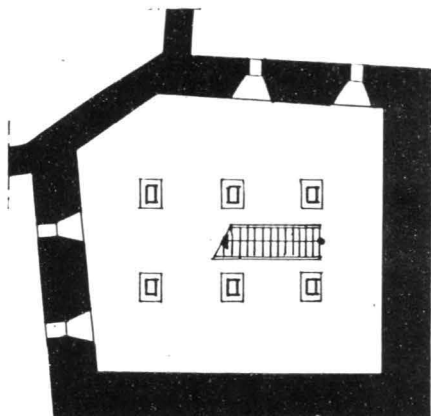
plan etaj II

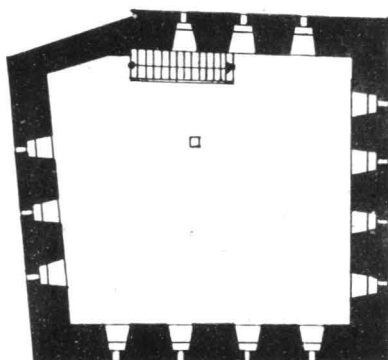
secțiune

bastionul dogarilor

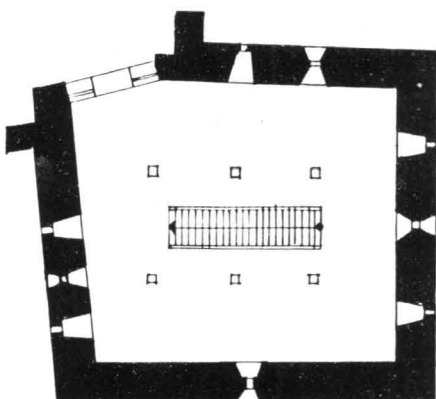
0 1 2 3 4 5 10m.

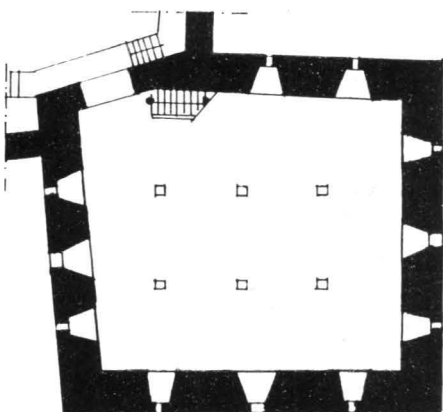
plan subsol

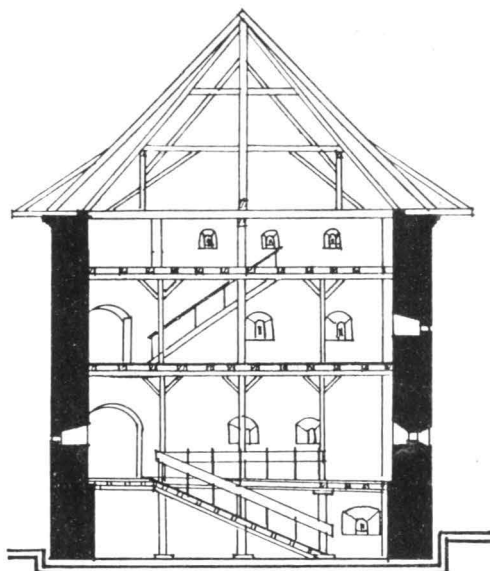
plan etaj II.

plan parter

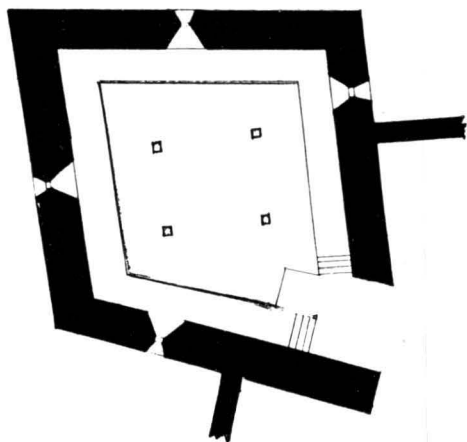

plan etaj I.

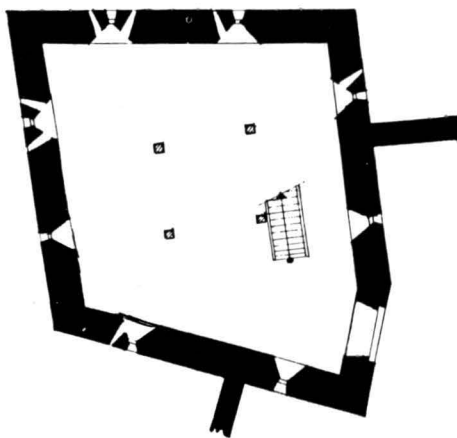

secțiune

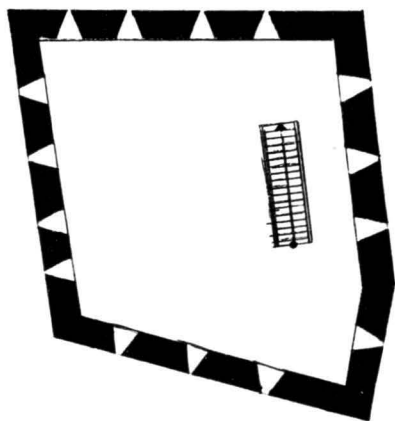
bastionul măcelarilor

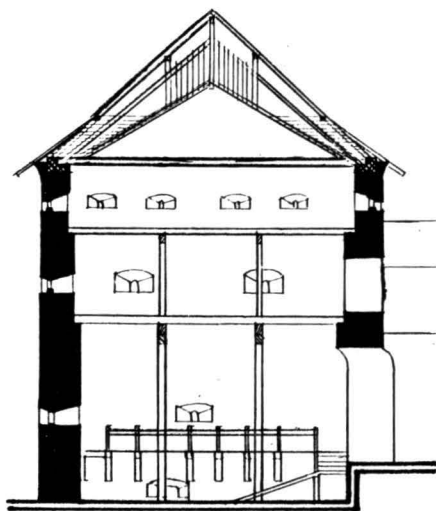
plan parter

plan etaj I

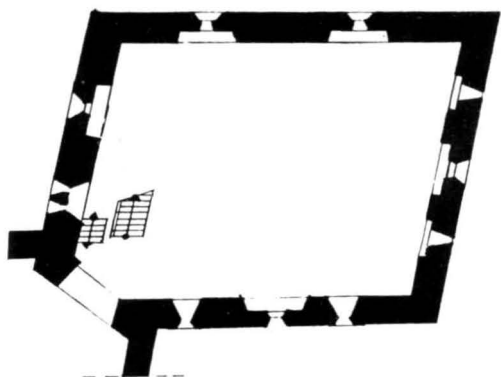
plan etaj II

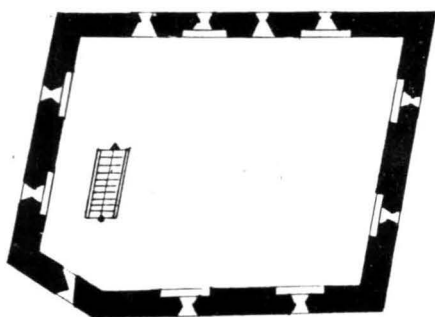
secțiune

0 1 2 3 4 5m.

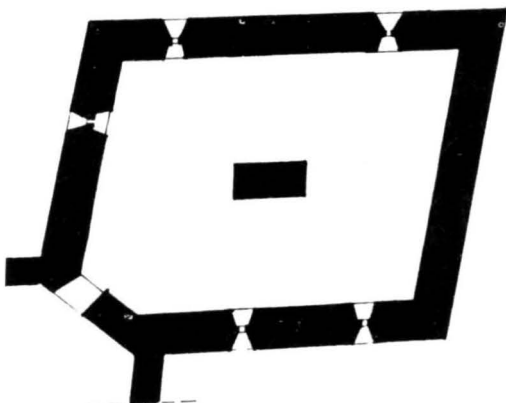
bastionul croitorilor

plan parter

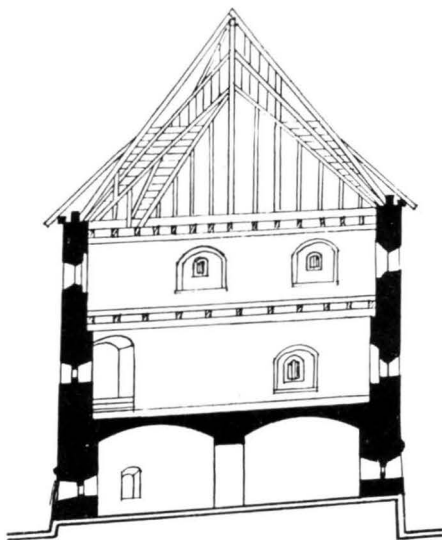

plan etaj I

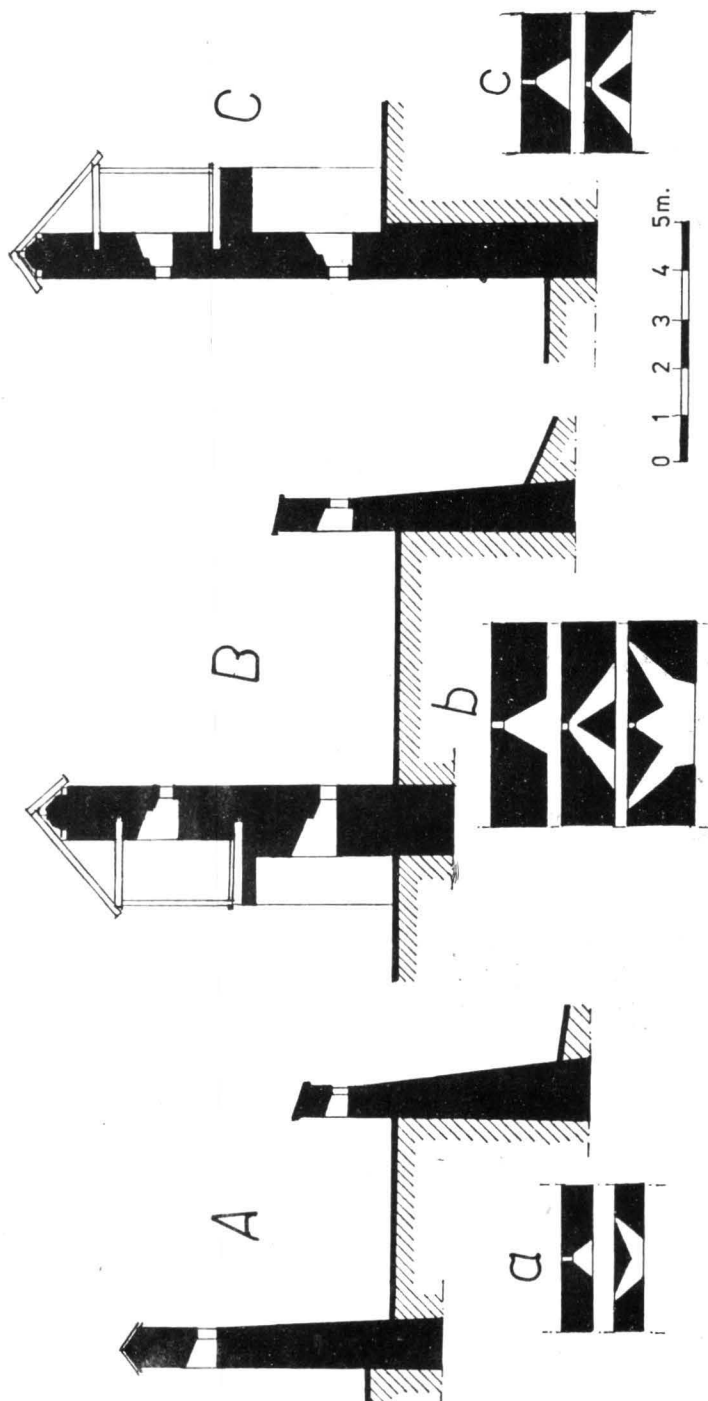
plan subsol

0 1 2 3 4 5m.

secțiune

TIPURI DE CURTINE

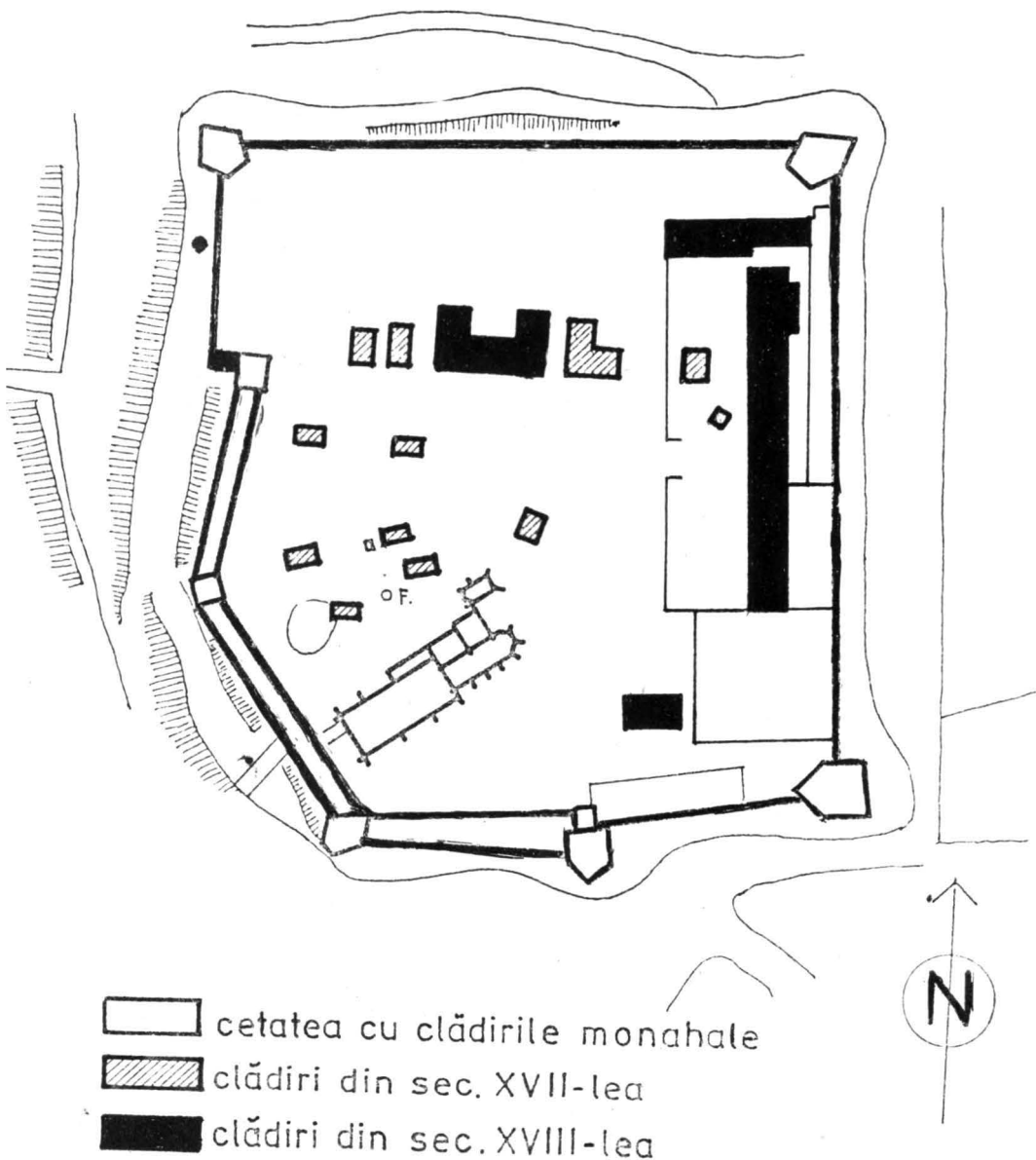

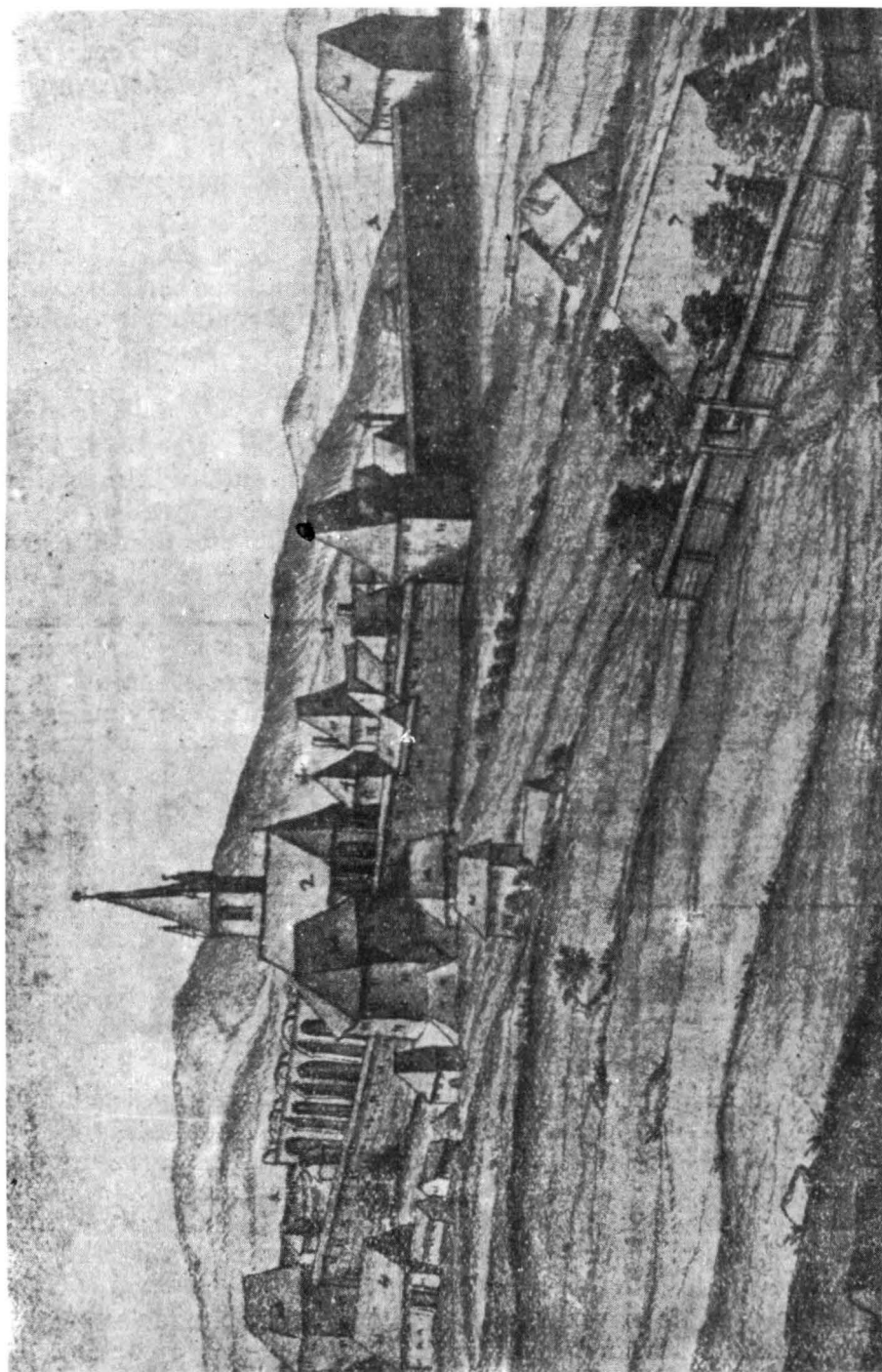
Pl. LX. Tipuri de cortine. A. Zwinger, B. Cortină dublă cu drum de strajă, C. Cortină simplă.

a, b, c, Profile de guri de tragere.

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://muzeulmures.ro>

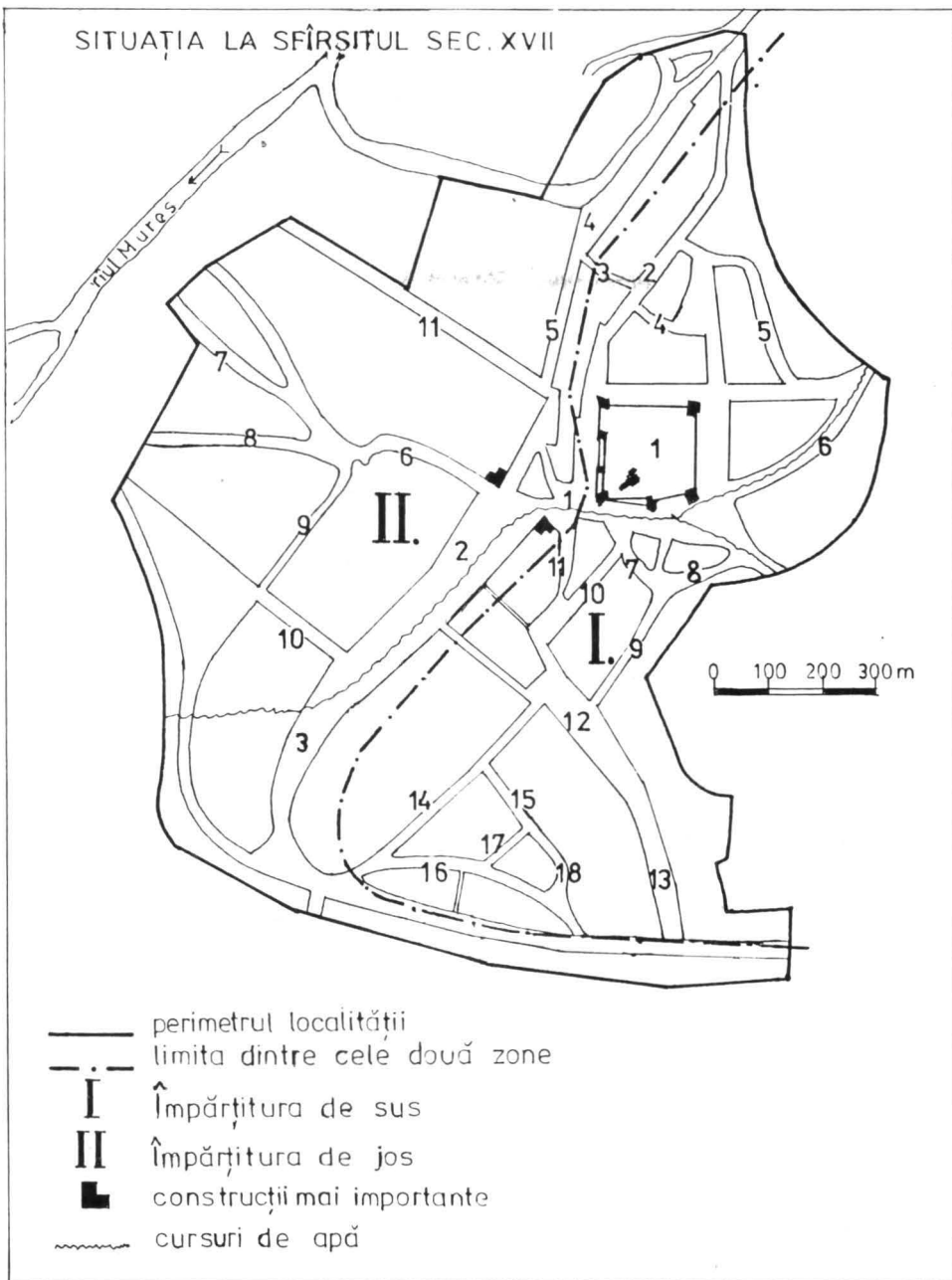
CETATEA FEUDALĂ ÎN 1750

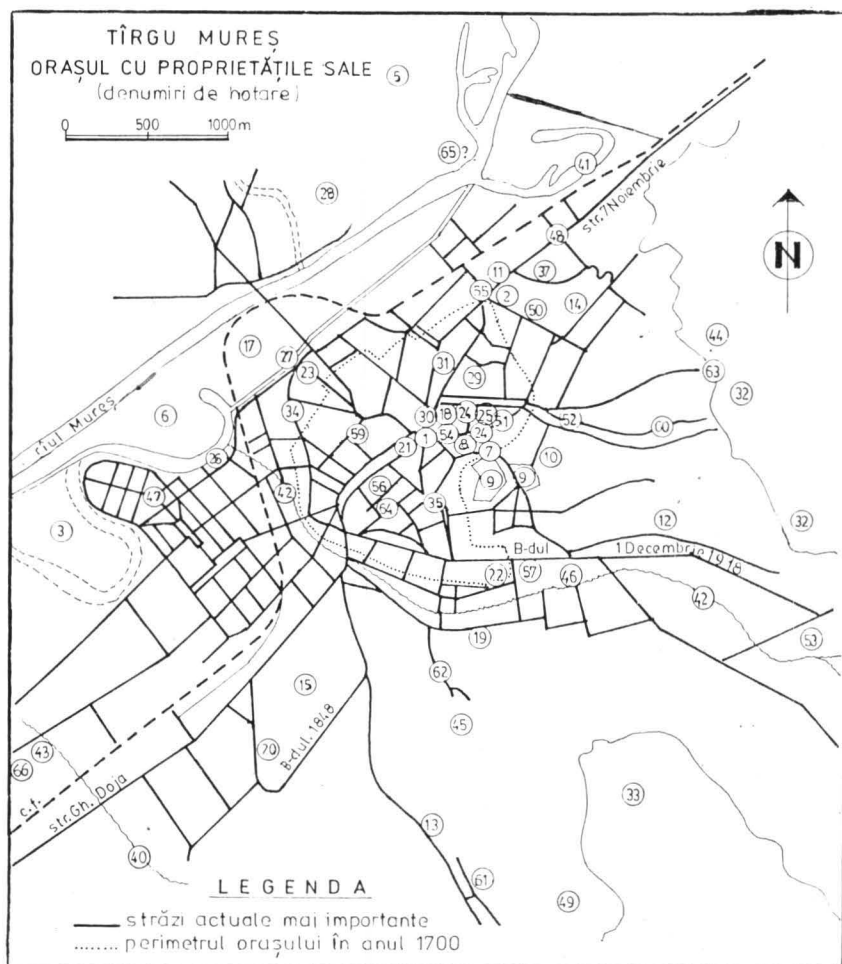

Pl. LXII. Cetatea din Tîrgu-Mureș. Detaliu din Johan Konrad von Weis, 1736
<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://muzeulmures.ro>

SITUAȚIA LA SFÎRSITUL SEC. XVII

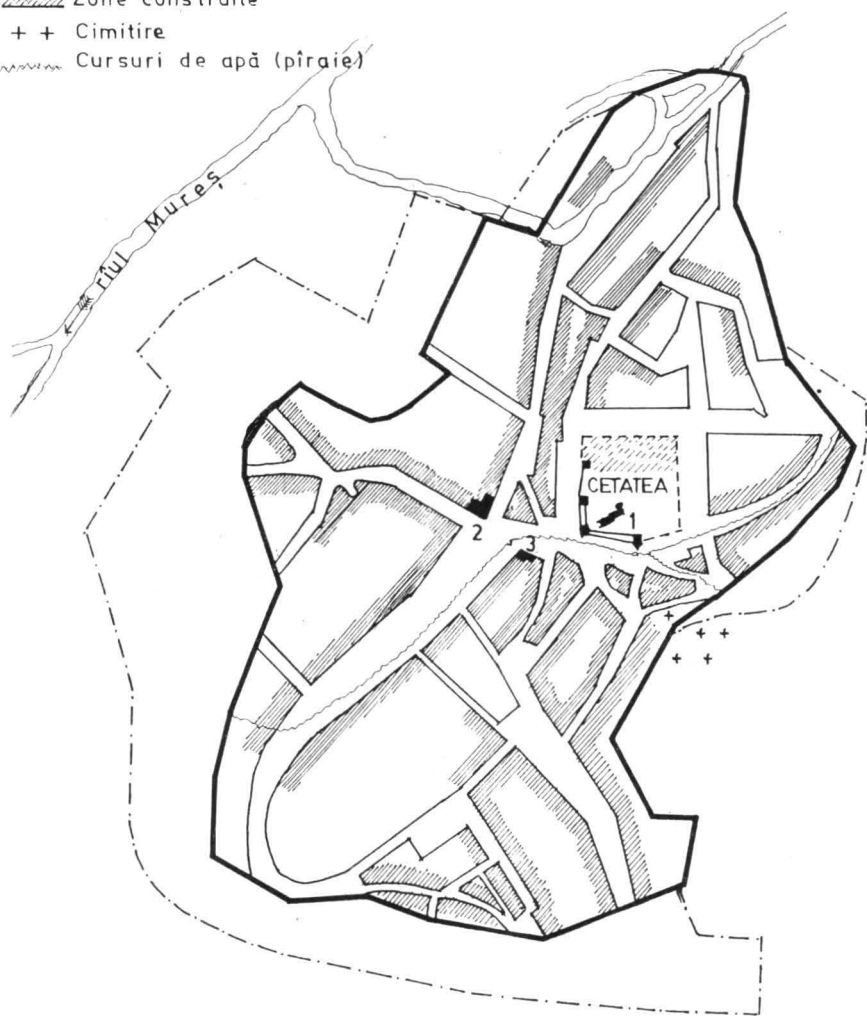

Pl. LXIV Orașul Tîrgu-Mureș și proprietățile sale la sfîrșitul secolului al XVII - lea. (Denumiri de locuri și hotare)

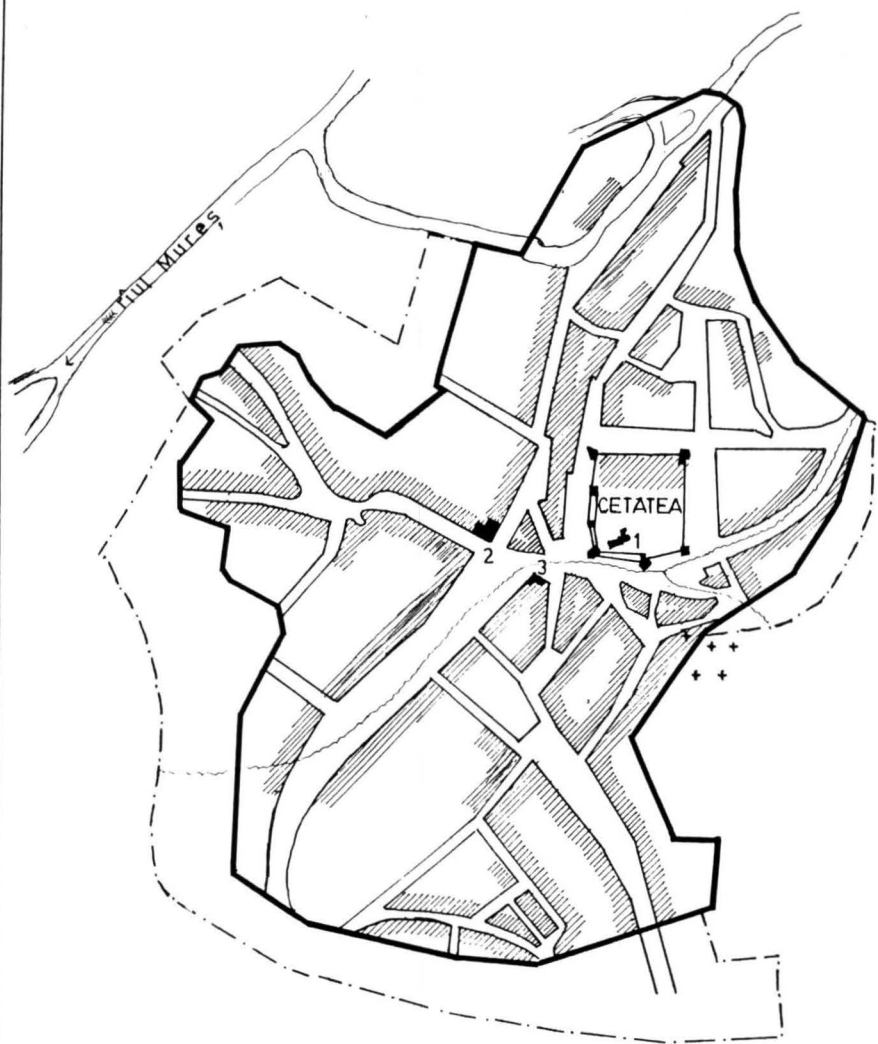
1. Aleea Darvas (Darvas álé), 2. Argiloasa (Agyagos), 3. Bercul (Berek), 4. Bercul Dogarilor (Kádárok berke), 5. Bercul Sîntanei (Szentannai berk), 6. Bercul tăiat (Vagott berek), 7. Calvarul (Kálvária), 8. Cetatea (Vár), 9. Cimitirele (Temetők), 10. Cimitirul evreiesc (Zsidó temető), 11. Cîmpul țiganilor (Czigánymező), 12. Dealul Mare (Nagy Hegy), 13. Dealul Mic (Kiss Hegy), 14. Dîlma Coșarului (Kósár domb), 15. Dîmbul pietros (Köves domb), 16. Dîmbul urinos (sărat) (Húgyó domb), 17. Elba (Elba), 18. Fîntîna cetății (Vár kútja), 19. Fîntîna regelui (Királykut), 20. Fîntîna cu troacă (Vállús kut), 21. Fîntîna țîșnitoare (Szokó kút), 22. Grădina Teleki (Teleki kert), 23. Groapa călăilor (Hóhérok gödre), 24. Groapa cetății (Vár gödre), 25. Izvorul cetății (Vár csorgása), 26. Locul de scăldat (Uszoda helye), 27. Moara preoților (Páterek malma), 28. Mureș Mort (Holt Maros), 29. Orașul German (Német város), 30. Pasajul Caprei (Kecske köz), 31. Pasajul Palas (Palás köz), 32. Pădurea Mare (Nagy Erdő), 33. Pădurea Stejeriș (Csere erdő), 34. Pepeniștea (Dinnyeföld), 35. Piața de cărbune (Szénpiacz), 36. Piața de porci (Disznó piacz), 37. Piața de vite (Barom piacz), 38. Piața veche de porci (Régi disznó piacz), 39. Picioarele de piatră (Kölábak), 40. Pîrful Budiului (Bodon Pataka), 41. Pîrful Cal (Káli patak), 42. Pîrful Pocloș (Poklos patak), 43. Pîrful Vulpiei (Róka pataka), 44. Platoul Cornești (Somosteto), 45. Poligonul (Czéllovó), 46. Rîtul Olarilor (Fazakasak rétje), 47. Rîtul Măcelarilor (Mészárosok rétje), 48. Rîtul Poștei (Postaréti), 49. Sălașul Țătarilor (Tatárok szállása), 50. Spre Dîlma Coșarului (Kósár domb dűlője), 51. str. Mănăstirii (Klastrom utca), 52. str. Trebely (Trebely utca), 53. Șăsvar (Sásvári), 54. Șipotul popilor (Papok csorgója), 55. Șirul țiganilor (Czigány sor), 56. Terenul de joacă al Colegiului (Kollégium játszóhelye), 57. Terenul vechi de joacă al Colegiului (Régi kollégium játszóhelye), 58. Tîrguri de cai (Lóvásártér), 59. Tîrgul de păsări (Tyúkszer utca), 60. Trebely (Trebely), 61. Unu mai (Unumáj), 62. Valea Rece (Hideg Völgy), 63. Vechiul cimitir evreiesc (Régi zsidó temető), 64. Vechiul Tîrg de vite (Régi baromvásár), 65. Vîrtejul Mare (Nagy Bolygó), 66. Vulpea (Róka).

- Perimetrul localității în anul 1700
- Perimetrul localității în etapa analizată
- Limite de cvartale
- ▨ Zone construite
- + + Cimitire
- ~~~~~ Cursuri de apă (pîraie)

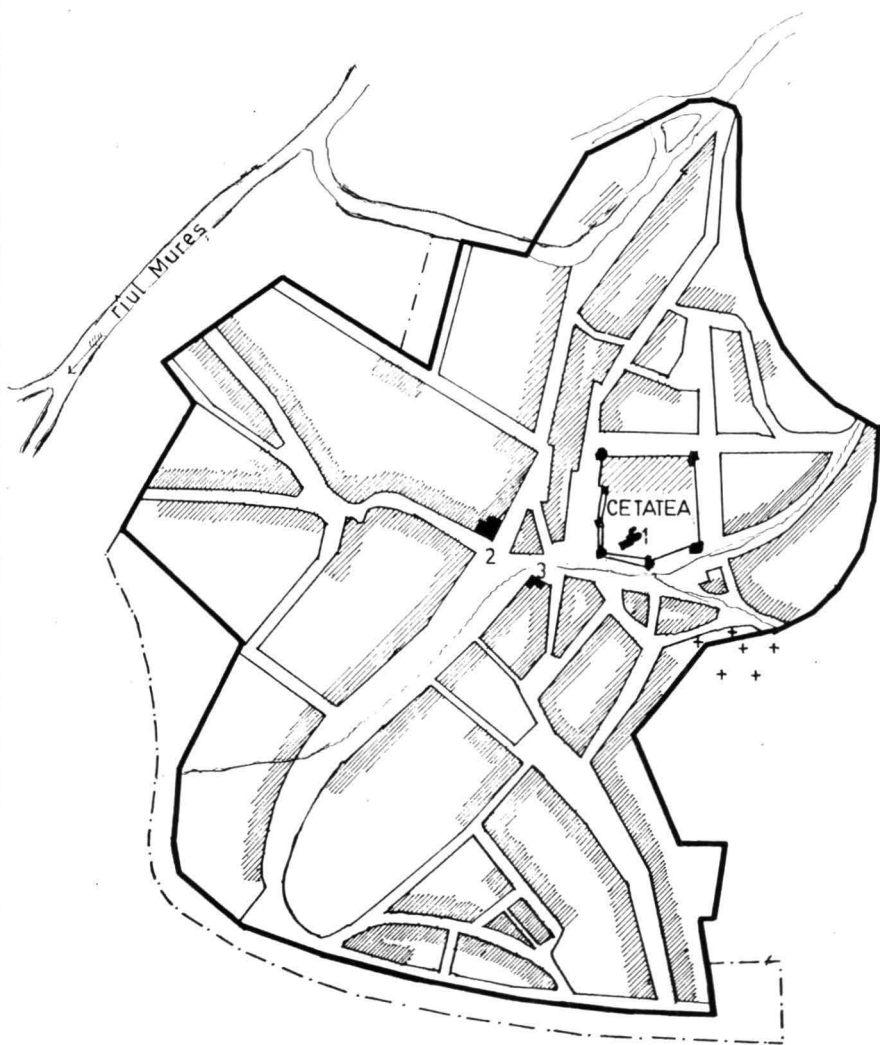
Situația aproximativă în anul 1625

1- biserica reformată , 2- casa Köpeczi (Teleki), 3- casa lui Francisc Nagy Szabó.

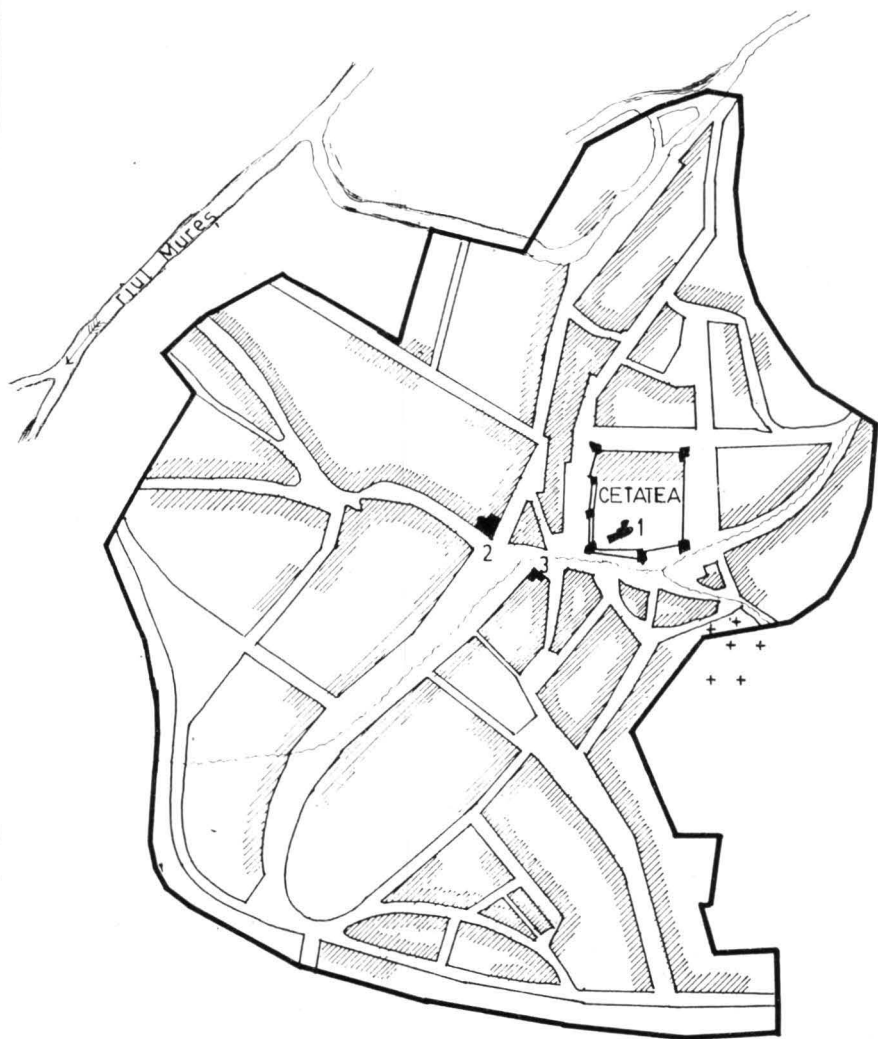
Situația aproximativă în anul 1650

1- biserica reformată, 2-casa Köpeczi (Teleki), 3-casa lui Francisc Nagy Szabó.

Situația aproximativă în anul 1675

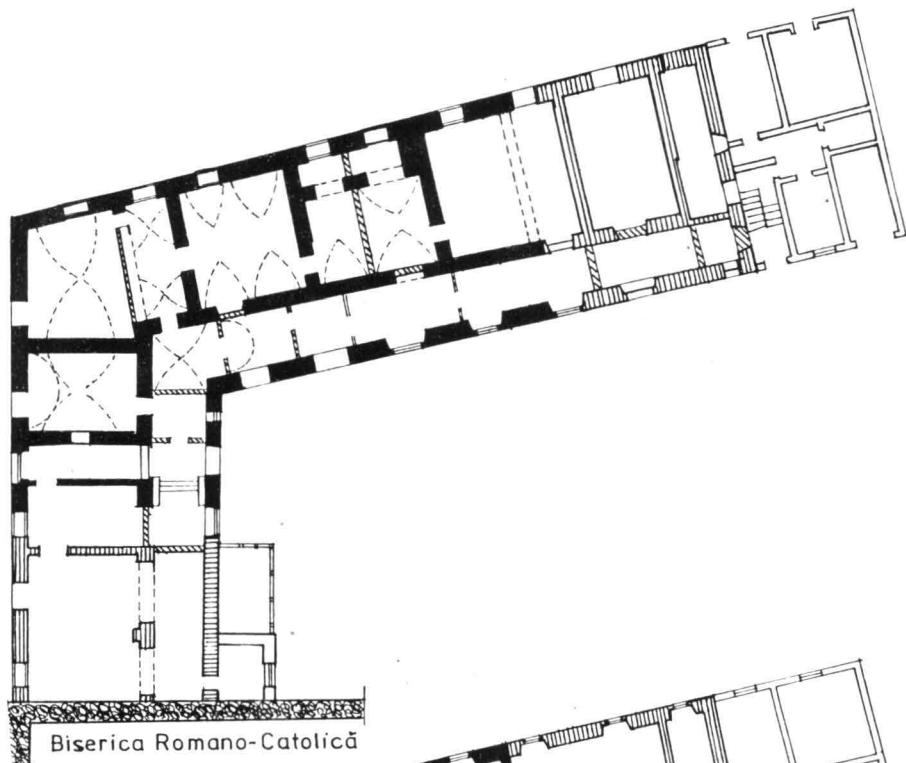
1- biserica reformată, 2- casa Köpeczi (Teleki), 3- casa lui Francisc Nagy Szabó.

Situația aproximativă în anul 1700

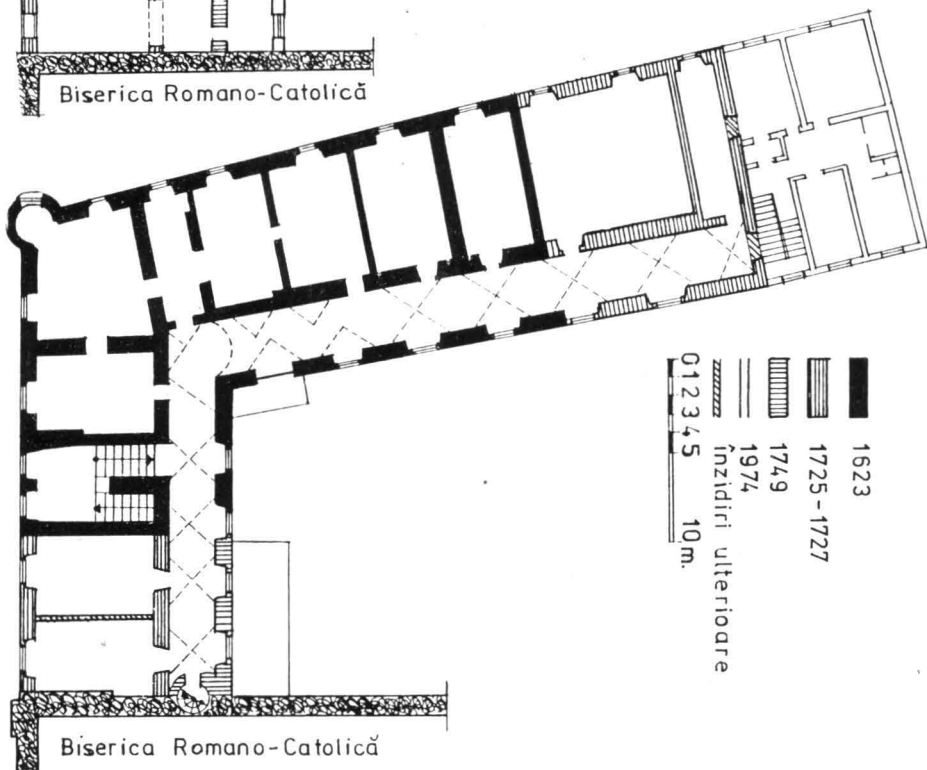
1—biserica reformată, 2—casa Köpeczi (Teleki), 3—casa lui Francisc Nagy Szabó.

plan parter

Biserica Romano-Catolică

plan etaj

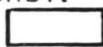
Biserica Romano-Catolică

1623
1725-1727
1749
1974
înzidiri ulterioare
0 1 2 3 4 5 10m.

LEGENDA

perioada renaștere

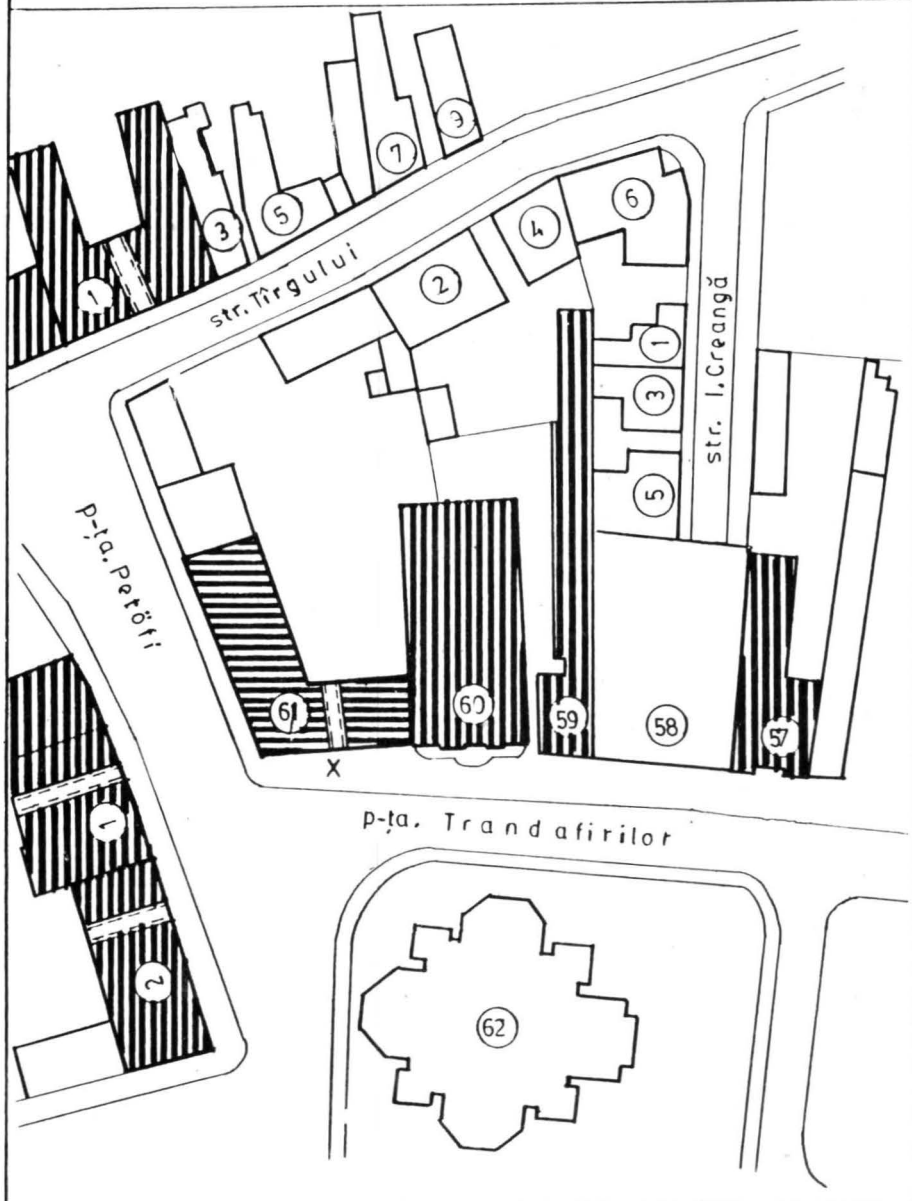

perioada eclectică și modernă

perioada barocă

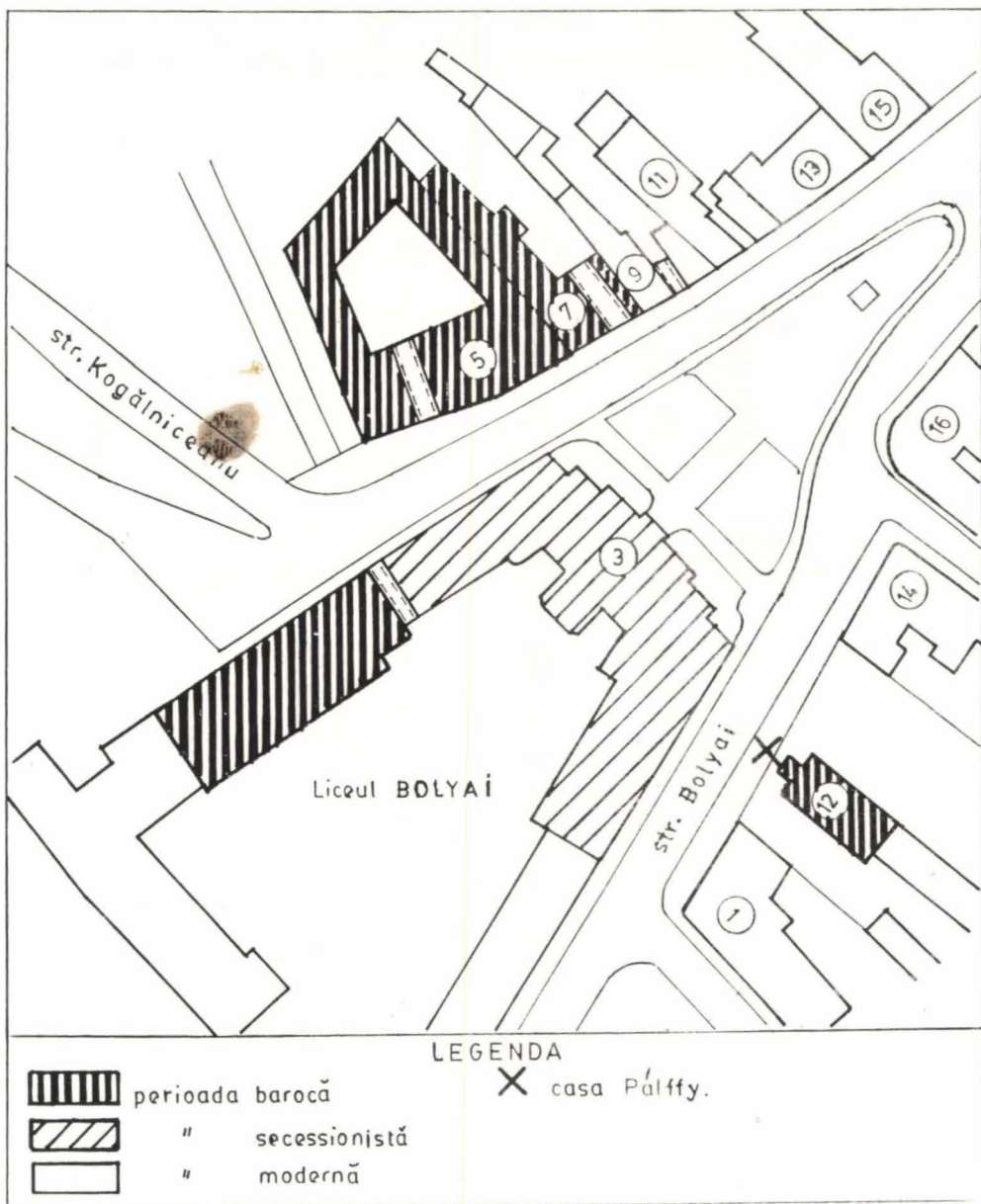
X. casa Francisc Nagy Szabó

Pl. LXX Casa lui Francisc Nagy Szabó

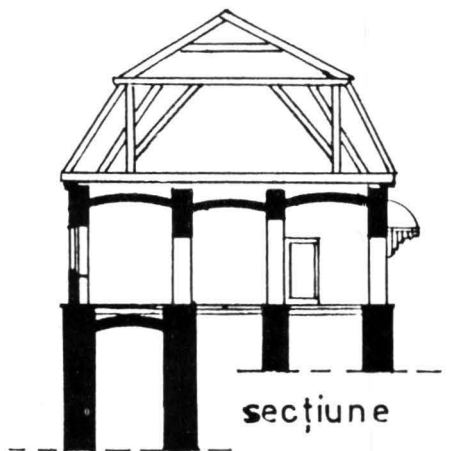
Planul de încadrare în zonă (însemnată cu X)

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://muzeulmures.ro>

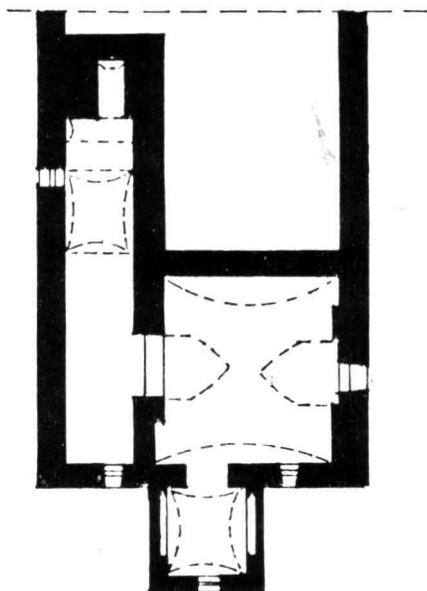

Pl. LXXI Casa Pálffy

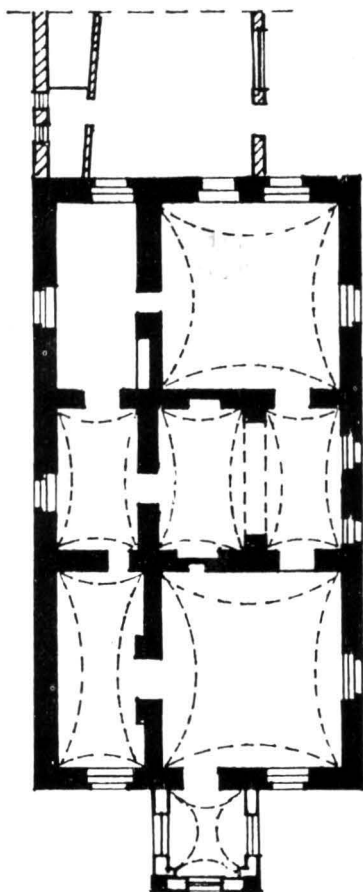
Planul de încadrare în zonă (însemnată cu X)

0 1 2 3 4 5 10m.

plan subsol

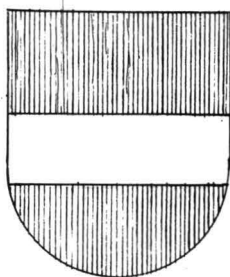
plan parter

■ mijlocul sec. XVII
 — 1885 - 1890
 ▨ sec. XX

	VALOAREA MONEDELOR BĂTUTE DINTR-O MARCĂ VIENEZĂ PURĂ					TITLURILE PRESCRISE DE LEGE LOTI ȘI CARATE					TITLURILE PRESCRISE DE LEGE MUNI					NUMĂRUL MONEDELOR BĂTUTE DINTR-O MARCĂ PURĂ					NUMĂRUL MONEDELOR BĂTUTE DINTR-O MARCĂ - ALIAJ					CONȚINUTUL DE METAL PREȚIOS AL UNEI MONEDE					GREUTATEA TOTALĂ A UNEI MONEDE				
	1742 VII. 17	1748 VII. 30	1750 XI. 7	1753 IX. 21	1754 I. 1	1742 VII. 17	1748 VII. 30	1750 XI. 7	1753 IX. 21	1754 I. 1	1742 VII. 17	1748 VII. 30	1750 XI. 7	1753 IX. 21	1754 I. 1	1742 VII. 17	1748 VII. 30	1750 XI. 7	1753 IX. 21	1754 I. 1	1742 VII. 17	1748 VII. 30	1750 XI. 7	1753 IX. 21	1754 I. 1	1742 VII. 17	1748 VII. 30	1750 XI. 7	1753 IX. 21	1754 I. 1	1742 VII. 17	1748 VII. 30	1750 XI. 7	1753 IX. 21	1754 I. 1
DUCAT	338 Flor 24 Crest	338 Flor 24 Crest	338 Flor 24 Crest	285 Flor 24 Crest	338 Flor 24 Crest	23 Carate 8 gran	23 Carate 8 gran	23 Carate 8 gran	23 Carate 8 gran	23 Carate 8 gran	986	986	986	986	986	81.53	81.53	81.53	17.74	81.53	80.33	80.33	80.33	66.99	80.33	3.44	3.44	3.44	3.44	3.44	3.49	3.49	3.49	3.49	3.49
TALLER	22 Flor 14 Crest	22 Flor 14 Crest	24 Flor 14 Crest	20 Flor 14 Crest	24 Flor 14 Crest	14 Lot 14 Lot	14 Lot 14 Lot	14 Lot 14 Lot	14 Lot 14 Lot	14 Lot 14 Lot	875	875	832	833.33	833.33	16.43	16.43	12	10	12	9.78	10.99	9.78	8.33	9.77	25.77	24.34	23.44	23.33	23.33	28.77	28.77	28.77	28.77	28.77
FORINT	22 Flor 14 Crest	22 Flor 14 Crest	24 Flor 14 Crest	20 Flor 14 Crest	24 Flor 14 Crest	14 Lot 14 Lot	14 Lot 14 Lot	14 Lot 14 Lot	14 Lot 14 Lot	14 Lot 14 Lot	875	875	832	833.33	833.33	22.27	22.27	24	20	24	19.50	20.99	19.77	16.44	19.77	12.60	12.28	11.70	11.70	11.70	14.40	14.40	14.40	14.40	14.40
30 CREIȚARI	22 Flor 14 Crest	22 Flor 14 Crest	24 Flor 14 Crest	20 Flor 14 Crest	24 Flor 14 Crest	14 Lot 14 Lot	14 Lot 14 Lot	14 Lot 14 Lot	14 Lot 14 Lot	14 Lot 14 Lot	875	875	832	833.33	833.33	44.58	45.73	48	40	48	39.74	40.99	39.74	33.33	39.77	6.33	6.33	6.33	6.33	6.33	7.80	7.80	7.80	7.80	7.80
20 CREIȚARI				20 Flor 14 Crest	24 Flor 14 Crest											58.33	58.33			60	72			34.99	41.99					3.30	3.30			6.48	6.48
XVII CREIȚARI			24 Flor 14 Crest	20 Flor 14 Crest	24 Flor 14 Crest								542.76	544.68	544.68			84.70	70.98	84.70			45.76	38.74	45.76			3.31	3.31	3.31		6.40	6.40	6.40	
XV CREIȚARI	22 Flor 14 Crest	22 Flor 14 Crest				9 Lot 14 Crest	9 Lot 14 Crest				562.5	562.5				78.02	82				43.33	46.47				3.40	3.40			6.33	6.08				
10 CREIȚARI				20 Flor 14 Crest	24 Flor 14 Crest										500	500			420	444					60	72				1.75	1.75			3.70	3.70
VIII CREIȚARI			24 Flor 14 Crest	20 Flor 14 Crest	24 Flor 14 Crest						421.87	420	420			206.73	174.42	206.73			86.81	72	86.4					1.34	1.34	1.34		3.23	3.48	3.23	
VI CREIȚARI	22 Flor 14 Crest	22 Flor 14 Crest				7 Lot 14 Crest	7 Lot 14 Crest				437.5	437.5				495	499.24				85.41	82.22				1.44	1.44			3.49	3.22				
10 DENARI	22 Flor 14 Crest					8 Lot 14 Crest					523					228.80					118.98					1.23				2.34					
5 CREIȚARI					24 Flor 14 Crest										375/1754 448/1775						288 295.6				108 42.6					0.974 0.977				2.60 2.23	
3 CREIȚARI	22 Flor 14 Crest	22 Flor 14 Crest	24 Flor 14 Crest	20 Flor 14 Crest	24 Flor 14 Crest	5 Lot 14 Crest	5 Lot 14 Crest	5 Lot 14 Crest	5 Lot 14 Crest	5 Lot 14 Crest	359.77	359.77	347.15	343.75	343.75	450	464.40	480	400	480	161.55	166.81	167.04	137.81	165.48	0.62	0.60	0.58	0.58	0.58	1.74	1.48	1.48	1.70	1.70
POLTURA	25 Flor 30 Flor	30 Flor 30 Flor	30 Flor 30 Flor	25 Flor 30 Flor	30 Flor 30 Flor	4 Lot 14 Crest	4 Lot 14 Crest	3 Lot 14 Crest	3 Lot 14 Crest	3 Lot 14 Crest	289	289	242.77	243	243	1000	1200	1200	1200	1200	289	346.80	270.40	243	294.40	0.28	0.23	0.23	0.23	0.23	0.97	0.81	0.97	0.94	0.94
I CREIȚAR	25 Flor 30 Flor	30 Flor 30 Flor	30 Flor 30 Flor	25 Flor 30 Flor	30 Flor 30 Flor	5 Lot 14 Crest	5 Lot 14 Crest	3 Lot 14 Crest	3 Lot 14 Crest	3 Lot 14 Crest	195.34	195.34	195.34	194.44	194.44	1500	1800	1800	1500	1800	292.5	351	351	291	349.20	0.18	0.15	0.15	0.15	0.15	0.90	0.80	0.90	0.80	
DENAR	30 Flor 30 Flor	30 Flor 30 Flor	36 Flor 30 Flor	30 Flor 30 Flor	36 Flor 30 Flor	2 Lot 14 Crest	2 Lot 14 Crest	2 Lot 14 Crest	2 Lot 14 Crest	2 Lot 14 Crest	174.87	171.87	148.43	149.31	149.31	3000	3000	3600	3000	3600	516.18	516	532.83	447	536.40	0.09	0.09	0.07	0.08	0.08	0.94	0.84	0.94	0.84	
1/2 CREIȚAR	25 Flor 30 Flor	30 Flor 30 Flor	30 Flor 30 Flor	25 Flor 30 Flor	30 Flor 30 Flor	2 Lot 14 Crest	2 Lot 14 Crest	2 Lot 14 Crest	2 Lot 14 Crest	2 Lot 14 Crest	148.43	148.43	148.43	149.31	149.31	3000	3600	3600	3000	3600	442.40	532.83	532.83	447	536.40	0.09	0.08	0.08	0.08	0.08	0.93	0.82	0.93	0.82	
1/4 CREIȚAR	30 Flor 36 Flor	36 Flor 36 Flor	36 Flor 36 Flor	30 Flor 36 Flor	36 Flor 36 Flor	1 Lot 14 Crest	1 Lot 14 Crest	1 Lot 14 Crest	1 Lot 14 Crest	1 Lot 14 Crest	78.42	78.42	78.42	76.18	76.18	7200	8640	8640	7200	8640	564.40	673.77	673.77	547.48	656.44	0.04	0.03	0.03	0.03	0.03	0.90	0.42	0.42	0.90	0.42

[illegible]

①

②

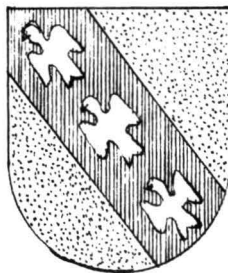
③

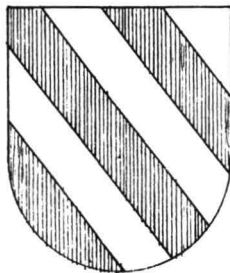
④

⑤

⑥

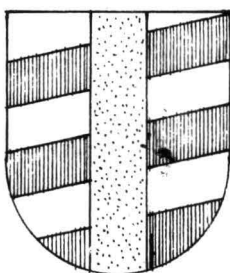
⑦

⑧

⑨

Pl. LXXV. 1 - Austria, 2 - Austria de Sus, 3 - Austria de Jos, 4 - Casa de Habsburg, 5 - Lotharingia

6 - Burgundia, 7 - Boemia, 8 - Moravia, 9 - Orașul Burgau

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://muzeulmures.ro>

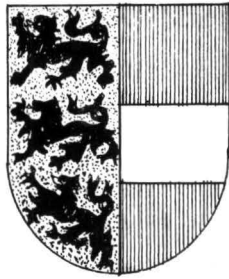
1

2

3

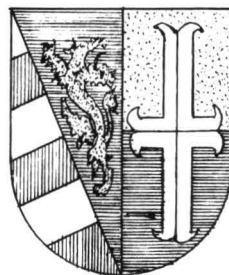
4

5

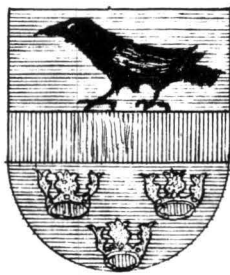
6

7

8

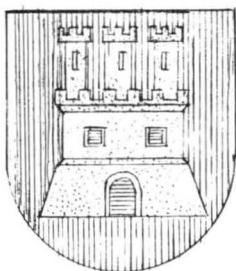
9

1 - Stiria, 2 - Tirol, 3 - Carinthia, 4 - Craina, 5 - Silezia, 6 - Görz și Gradiska,

7 - Bucovina, 8 - Galiția, 9 - Belgia

①

②

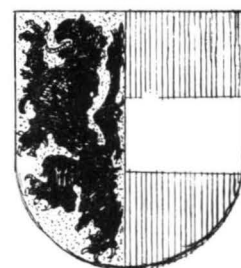
③

④

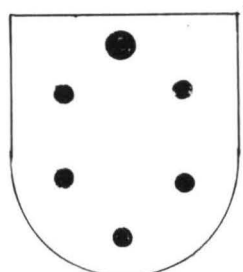
⑤

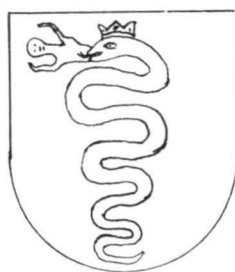
⑥

⑦

⑧

⑨

1 - Castilia, 2 - Leon, 3 - Țările de Jos, 4 - Luxembourg, 5 - Salzburg, 7 - Toscana,

8 - Milano 9 - Mantua

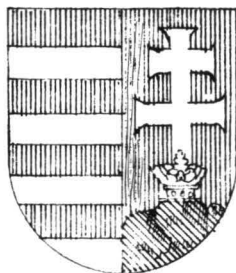
<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://muzeulmures.ro>

Pl. LXXVII

Pl. LXXVIII Stema compusă a Imperiului cu locul central unde se amplasează stema provinciei respective

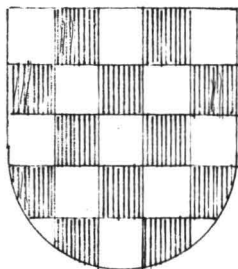
①

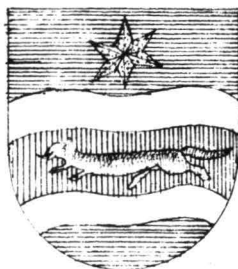
②

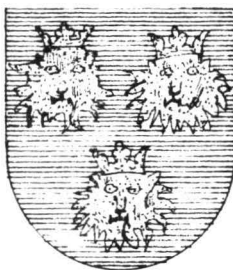
③

④

⑤

VALORI MONETARE BATUTE DE MARIA TEREZA PE MONETARII
— V I E N A —

Valoarea nominală	Material	1741	1742	1743	1744	1745	1746	1747	1748	1749	1750	1751	1752	1753	1754	1755	1756	1757	1758	1759	1760	1761	1762	1763	1764	1765	1766	1767	1768	1769	1770	1771	1772	1773	1774	1775	1776	1777	1778	1779	1780		
1/4.pfennig	cu.																			•																							
1/2.pfennig	cu.																			•																							
1.heller	cu.																					2		•		2			•											•	•	•	
1.pfennig	cu.								•	•	•																																
1.pfennig	cu.																			7	•					4	8																
1/4.creitar	cu.																																									2	
1/2.creitar	cu.																			•		12											•			•				•	•		
1/2.denar	cu.																												•														
1.creitar	cu.									•	•										2	2	3		•									•		•					•	2	
1/4.creitar	ag.						•				•	•																															
1.creitar	ag.		•	•	•	2		2		•	3		2	•		•																											
poltura	ag.												6																														
3.creitari	ag.	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	2		•	•	•	•	•	•	2		•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
5.creitari	ag.																																										
VI.creitari	ag.	2	2	2		2	•	•																																	•	•	
VII.creitari	ag.													•	•	•																											
10.creitari	ag.																2	2	2	2																							
XV.creitari	ag.	•	•																																								
XVII.creitari	ag.																																										
20.creitari	ag.																																										
30.creitari	ag.		•	•	•	•	•	•	•	•																																	
florin	ag.	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•																																
taler	ag.	2			3												2	2		2				2	2		5	4	3	2			2		2							3	
1/4.ducat	au.																																										
1/2.ducat	au.								2		•																																
1.ducat	au.	2	•	•	•	•	•	•	•	•	•						2	2		2						2	2								2								
4.ducați	au.																																										
5.ducați	au.						•		•																																		
6.ducați	au.	•	•	•																																							
10.ducați	au.			•		•			•				•																														
12.ducați	au.				•																																						
souverein	au.																																										
2.souvereini	au.																																										
soldo	cu.						•	•	•					•	•	•				•	•	•	•																				
soldo	cu.																																										

— K R E M N I T Z —

[illegible]

— B R Ü G G E —

[illegible]

— ALBA IULIA —

Valoarea nominală	Material	1741	1742	1743	1744	1745	1746	1747	1748	1749	1750	1751	1752	1753	1754	1755	1756	1757	1758	1759	1760	1761	1762	1763	1764	1765	1766	1767	1768	1769	1770	1771	1772	1773	1774	1775	1776	1777	1778	1779	1780		
1. pfening	cu.																			f. d. a. t. p.																							
1/2. creițar	cu.																																										
gröschl	cu.																																										
1. creițar	cu.																																										
1/2. creițar	ag.																																										
gröschl	ag.																																										
1. creițar	ag.																																										
poltura	ag.																																										
3. creițari	ag.																																										
VII. creițari	ag.																																										
10. creițari	ag.																																										
XY. creițari	ag.																																										
XVII. creițari	ag.																																										
20. creițari	ag.																																										
30. creițari	ag.																																										
florin	ag.																																										
taler	ag.																																										
1/16. ducat	au.																																										
1/8. ducat	au.																																										
1/4. ducat	au. f. d. a. t. a.																																										
1/2. ducat	au.																																										
1. ducat	au.																																										
2. ducati	au.																																										
3. ducati	au.																																										
4. ducati	au.																																										
5. ducati	au.																																										
6. ducati	au.																																										
7. ducati	au.																																										
10. ducati	au.																																										
12. ducati	ag.																																										
PENTRU LUXEMBURG BATUTE LA BRUXELLES																																											
liard	cu.																																										
2. liard	cu.																																										
1/8. sol	cu.																																										
1. sol	ag.																																										
III. sol	ag.																																										
VI. sol	ag.																																										
XII. sol	ag.																																										

— P R A G A —

valoarea nominală	Materia	1741	1742	1743	1744	1745	1746	1747	1748	1749	1750	1751	1752	1753	1754	1755	1756	1757	1758	1759	1760	1761	1762	1763	1764	1765	1766	1767	1768	1769	1770	1771	1772	1773	1774	1775	1776	1777	1778	1779	1780				
1.p.fening	cu.																		•																										
gröschl	cu.																		•	•	•	•		•	•		•	•	•																
1.creitar	cu.																			•	•	•	•		•																				
1.creitar	sn.																	•																											
1.creitar	pb.																	•																											
3.creitari	sn.			•										•																															
10.creitari	sn.																	•																											
10.creitari	pb.																	•																											
20.creitari	sn.																	•																											
20.creitari	pb.																	•																											
florin	sn.														•																														
1/2.creitar	ag.		•	•	•	2	•		•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•																								
1.creitar	ag.															•		•		•	•																								
3.creitari	ag.		•	2	•		•				•		•	•					•			2	•		•	3														•	•	•	•		
VI.creitari	ag.		2	•		•	•																																						
10.creitari	ag.																		•	•	2			•	•	•	•																		
XV.creitari	ag.		3	•	2	•		•	•	•		•																																	
XVII.creitari	ag.											•	•	•	•	•	•					•	2	•																					
20.creitari	ag.												•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	3	2					•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	2			
30.creitari	ag.																		•				•	3	2																				
florin	ag.		2	•	2	•					•				•				•	•	•	•				•																			
taler	ag.						•		•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•										•	•				•	•	•	•					2	
ducat	au.		•	•	•		•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•		•	•					•	•	•	•	•	•	•	•	•			•	•			

— B A I A M A R E —

1.creitar	cu.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																		
-----------	-----	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

— G R A Z —

valoarea nominală	Material	1741	1742	1743	1744	1745	1746	1747	1748	1749	1750	1751	1752	1753	1754	1755	1756	1757	1758	1759	1760	1761	1762	1763	1764	1765	1766	1767	1768	1769	1770	1771	1772	1773	1774	1775	1776	1777	1778	1779	1780		
1.creițar	cu.																					2	2	3																			
1/2.creițar	ag.	•	•		•	•		•	•	•																																	
1.creițar	ag.			•	•	•		•	•	•		•		•		•	•	•	•																								
3.creițari	ag.		•	•						•	•	•	•		•																												
VI.creițari	ag.			2	•	•		•																																			
VII.creițari	ag.										•																																
10.creițari	ag.														•	•	•	•		•						•	2																
XV.creițari	ag.		2						•	•	•																																
XVII.creițari	ag.											•	•	•							•	2	2	2																			
20.creițari	ag.												2	4	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•		3		•	•	•	•	•	•										
30.creițari	ag.			•	•	•	•	•	•																																		
florin	ag.								•	•	•	•	•	•	•																												
taler	ag.																									2																	
ducat	au.		•	•	•		•		•	•	2	•	•	2	•	•	•	•	•	•	•	•	•		2	2				•	•												

MONEDE BĂTUTE PENTRU GÖRZ

1/2. soldo	cu.	•	•																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																			
------------	-----	---	---	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

MONEDE BĂTUTE PENTRU GÖRZ ÎN MONETĂRIE NECUNOSCUTĂ

1/2. soldo	cu.																									•	•	•	2													
1. soldo	cu.																				•				•	•		•	•													

— G Ü N Z B U R G —

1. heller	cu.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																							
-----------	-----	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

MONEDE DE NECESITATE BĂTUTE LA É G E R —

1. creițar	sn.		•																																								
1. creițar	pb.		•																																								
3. creițari	sn.		•																																								
3. creițari	pb.		•																																								

MILANO

valoarea nominală	Material	1741	1742	1743	1744	1745	1746	1747	1748	1749	1750	1751	1752	1753	1754	1755	1756	1757	1758	1759	1760	1761	1762	1763	1764	1765	1766	1767	1768	1769	1770	1771	1772	1773	1774	1775	1776	1777	1778	1779	1780		
1/6.soldo	cu.																																										
1/3.soldo	cu.									●																																	
1/2.soldo	cu.																																										
1.soldo	cu.																							●																			
2.soldo	cu																																										
2 ^{1/2} .soldo	bi									2	2								●										●														
V.soldo	ag.									●	●							●	●					●	●																		
X.soldo	ag.																						●						●	●						●	●						
X.soldo	cu.																						●						●	●									●				
20.soldo	ag.																						3	●						●													
30.soldo	ag.																						●																				
60.soldi	ag.																						●																				
1/2.lira	ug.																																										
1.lira	ag.																																										
1/2.scudo	ag.																																										
1.scudo	ag.																																										
1/8.philipo	ag.	●			●																																						
1/4.philipo	ag.	●			●																																						
1/2.philipo	ag.	2	●		3																																						
1.philipo	ag.	●	●		3					2	●																																
2.philipo	ug	●			●																																						
zecchio	au.																																										
doppia	au.																																										
2.doppia	au.																																										

PIACENZA

sesino	cu.																																									
--------	-----	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

MANTUA

1/6.soldo	cu.																																									
1.soldo	cu.																																									
2 soldine	cu.																																									
5.soldi	cu.																																									
10.soldi	ag.																																									
20.soldi	ag.																																									
40.soldi	ag.																																									
60.soldi	ag.																																									

— ANTWERPEN —

[illegible]

Monede batute de Maria Tereza si Francisc I la ANTWERPEN

ducaton	ag-																				M	O	N	E	D	A	C	O	M	E	M	O	R	A	T	I	V	A
10 souverain d'or	au																				M	O	N	E	D	A	C	O	M	E	M	O	R	A	T	I	V	A

— BRUXELLES —

[illegible]

VALORI MONETARE BĂTUTE DE FRANCISC I. PE MONETĂRII.

— VIENA —

valoarea nominală	Material	1746	1747	1748	1749	1750	1751	1752	1753	1754	1755	1756	1757	1758	1759	1760	1761	1762	1763	1764	1765	1766	1767	1768	1769	1770	1771	1772	1773	1774	1775	1776	1777	1778	1779	1780		
1.pfennig	cu.			3											•					•	3																	
1/2. creitar	cu.															•	PR	PR	PR	PR																		
1. creitar	cu.					•										•		2	•																			
1/4. creitar	ag.	•		•	•	•	•																															
1. creitar	ag.	•	•	•	•	•	•	•	•	•		•																										
3 creitari	ag.	•	•	2	•	2	•	2		•	•	•	•			•																						
VI. creitari	ag.		•	2																																		
VII. creitari	ag.						•																															
10. creitari	ag.									•	•	•										•																
XV. creitari	ag.		•	•	2	•																																
XVII. creitari	ag.						1	•	•																													
20. creitari	ag.									2	•	•	2					•	•	•	2																	
20. creitari (postum)	ag.																																		H			
30. creitari	ag.	•	•		•																	•																
1/2. taler	ag.	•	•			•	•	•													•																	
1. taler	ag.	•	•	2	•	•	•					2					1		3	2	2																	
1. ducat (1745-3)	au.	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	2	2	•																								
1. ducat. (postum)	au.																							B	C	D	E	F	G	H	I	K	L	M	N	O	P	
2. ducati (1745-3)	au.																																					
5. ducati (1745-3)	au.	•																																				
6. ducati	au.	•																																				

— G R A Z —

1. creitar	cu.																																						
1. creitar	ag.																																						
3 creitari	ag.																																						
10. creitari	ag.																																						
XV. creitari	ag.																																						
XVII. creitari	ag.																																						
20. creitari	ag.																																						
20. creitari (postum)	ag.																																						
30. creitari	ag.																																						
1/2. taler	ag.																																						
ducat	au.																																						
ducat (postum)	au.																																						

— C R E M N I Ț A —

valoarea nominala	Material	1746	1747	1748	1749	1750	1751	1752	1753	1754	1755	1756	1757	1758	1759	1760	1761	1762	1763	1764	1765	1766	1767	1768	1769	1770	1771	1772	1773	1774	1775	1776	1777	1778	1779	1780		
1. creițar	cu.																																					
1. creițar	ag.											3		2	2	2																						
polțura	ag.																																					
3. creițari	ag.													2																								
3. creițari (postum)	ag.																																					
VII. creițari	ag.																																					
10. creițari	ag.																																					
10. creițari (postum)	ag.																																					
XV. creițari	ag.																																					
XVII. creițari	ag.																																					
20. creițari	ag.																																					
20. creițari (postum)	ag.																																					
30. creițari	ag.																																					
1/2. taler	ag.																																					
1. taler	ag.																																					
1/4. ducat	au.																																					

— A L B A I U L I A —

1. pfennig	cu.																																				
1/2. creițar	cu.																																				
1. creițar	cu.																																				
XV. creițari	ag.																																				
XVII. creițari	ag.																																				
20. creițari	ag.																																				
1/2. taler	ag.																																				
1. taler	ag.																																				
1. ducat	au.																																				
5. ducat	au.																																				

— B A I A M A R E —

1. creițar	cu.																																				
1. creițar	ag.																																				
3. creițari	ag.																																				
XV. creițari	ag.																																				
XVII. creițari	ag.																																				
XVII. creițari (postum)	ag.																																				
20. creițari	ag.																																				
20. creițari (postum)	ag.																																				
30. creițari	ag.																																				
1/4. ducat	au.																																				
1. ducat	au.																																				
1. ducat (postum)	au.																																				

— H A L L —

valoarea nominală	Material	1746	1747	1748	1749	1750	1751	1752	1753	1754	1755	1756	1757	1758	1759	1760	1761	1762	1763	1764	1765	1766	1767	1768	1769	1770	1771	1772	1773	1774	1775	1776	1777	1778	1779	1780	
1. pfennig	cu.														•						•																
1. creițar	cu.															•					•																
1. creițar	ag.		•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•																								
3 creițari	ag.		•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•		•	•	•	•	•	•	•																
VI. creițari	ag.	•	•	•																																	
VII. creițari	ag.			•	•	•	•									•	•	•	•	•	•																
10. creițari	ag.									•	•	•	•				•				•	•															
XV. creițari	ag.		•	•	•																																
XVII. creițari	ag.			•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•																
20. creițari	ag.									•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•															
20. creițari (postum)	ag.																					•	•	•	•												
30. creițari	ag.		•	•	•			•						•	•	•																					
1/2. taler	ag.								•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•																
1. taler	ag.		•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•																
ducat	au.	•		•			•										•	•			•																
2. ducati	au.	•																																			

— P R A G A —

1. creițar	ag.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																													
------------	-----	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

— A N T W E R P E N —

1/2.cronen taler	ag.																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																												
------------------	-----	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

— B R U X E L L E S —

1/2. cronentaler	ag.													•	•	•	•	•	•	•	•															
1. cronentaler	ag.													•	•	•	•	•	•	•	•	•														

VALORI MONETARE BĂTUTE DE IOSEPH II. PE MONETĂRII
— V I E N A —

valoarea nominală	Materie	1761	1762	1763	1764	1765	1766	1767	1768	1769	1770	1771	1772	1773	1774	1775	1776	1777	1778	1779	1780
1/4. creițar	cu.												•								
1/2. creițar	cu.											•								•	
1. creițar	cu.												•							•	•
3. creițari	ag.							•	•		•	•		•	•	•	•	•	•	•	•
VII. creițari	ag.								•	•	•	•	•								
10. creițari	ag.													•					•	•	
20. creițari	ag.					•		•	•	•	•	•	•		•	•	•	•	•	•	•
30. creițari	ag.							•	•	•											
1/2. taler	ag.								•												
1. taler	ag.					•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
ducat	au.				•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•

— G R A Z —

3. creițari	ag.											•									
20. creițari	ag.							•		•	•	•									
ducat	au.											•	•								

— G Ü N Z B U R G —

10. creițari	ag.							•				•	•	•							
20. creițari	ag.							•		•	•	•	•	•	•			•	•		
taler	ag.							•	•	•	•	•	•	•	•						

— H A L L —

3. creițari	ag.											•		•		•					
10. creițari	ag.										•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
20. creițari	ag.									•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
taler	ag.					•	•	•				•				•	•	•	•		
ducat	au.									•							•	•			•

— P R A G A —

3. creițari	ag.															•	•	•	•		
10. creițari	ag.																		•	•	•
20. creițari	ag.									•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
taler	ag.											•	•	•	•	•	•	•			
ducat	au.									•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•

— C R E M N I T A —

valoarea monetară	Material	1761	1762	1763	1764	1765	1766	1767	1768	1769	1770	1771	1772	1773	1774	1775	1776	1777	1778	1779	1780
3. creițar	ag.						•	•	•	•	•			•							
10. creițari	ag.					•	•	•	•	•											
20. creițari	ag.							•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•

— A L B A I U L I A —

3. creițari	ag.							•						•	•		•				
10. creițari	ag.									•					•	•	•	•		•	•
20. creițari	ag.					•	•	•	•	•	•			•	•	•	•	•	•	•	•
1. ducat	au.								•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
2. ducati	au.								•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
3. ducati	au.													•			•		•		

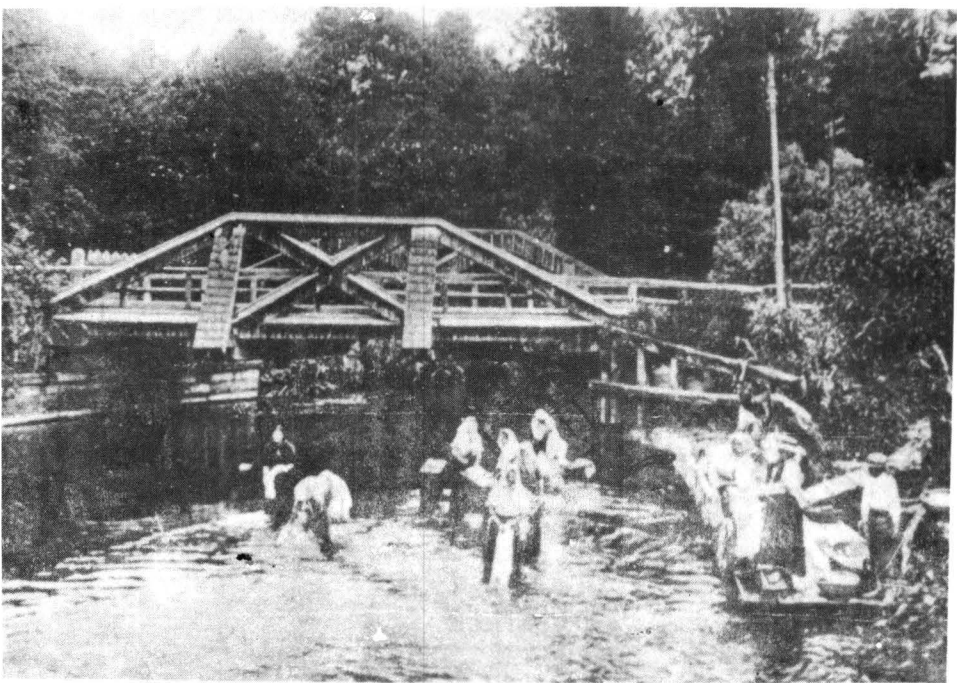
— B A I A M A R E —

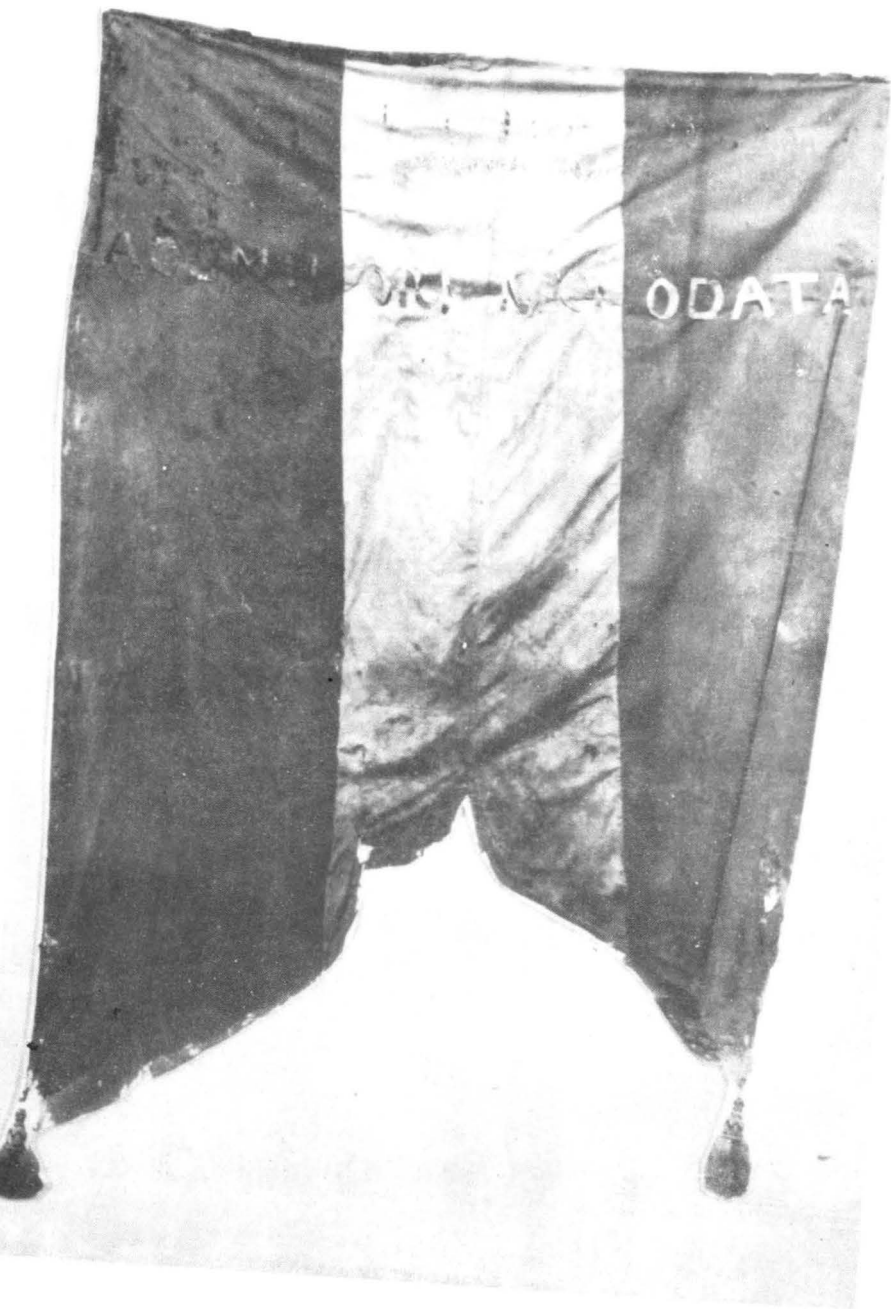
1. creițar	ag.																				•
10. creițari	ag.																			•	
20. creițari	ag.							•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•	•
1/4. ducat	au.																				
1. ducat.	au.									•		•	•	•	•	•	•	•	•	•	•

— S O M O L N O C —

1/4. creițar	cu.																		•		
1/2. creițar	cu.														•	•	•	•			
1. creițar	cu.														•	•	•				•

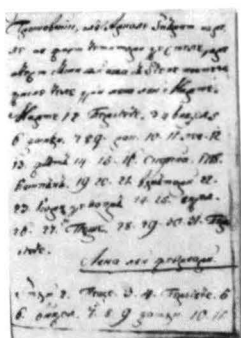
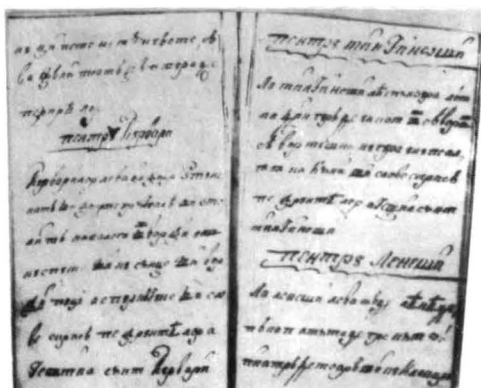

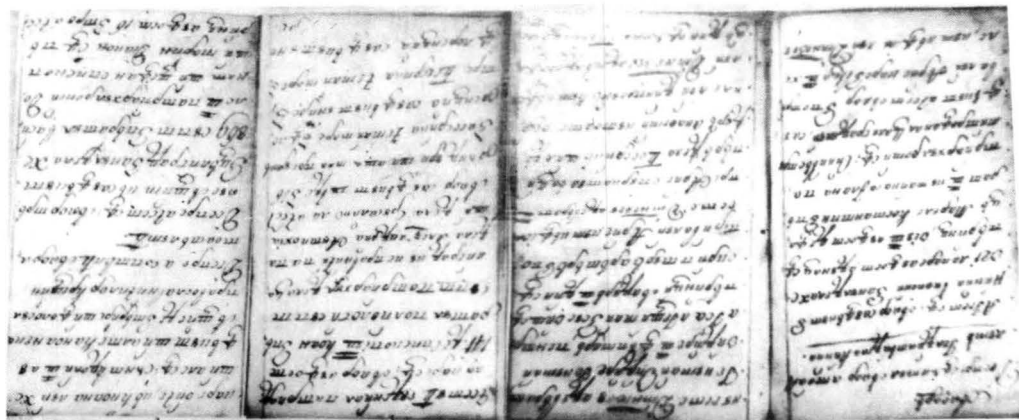
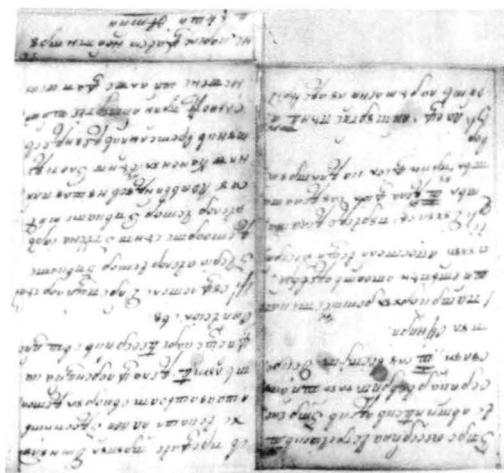

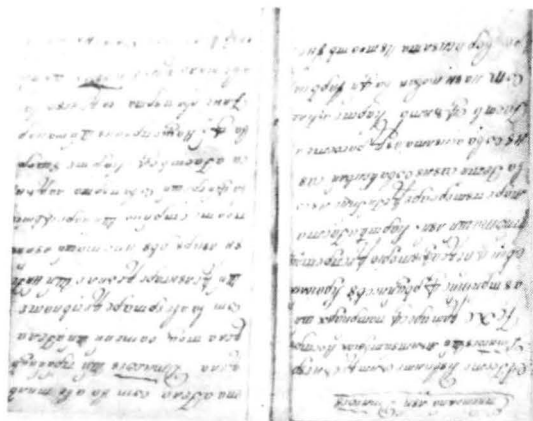
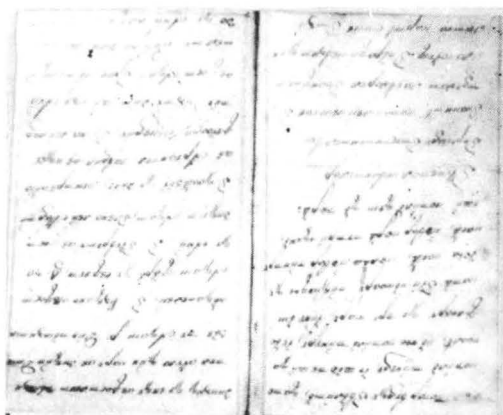
Tricolorul de la Pinticu

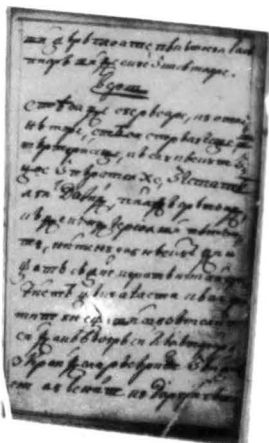

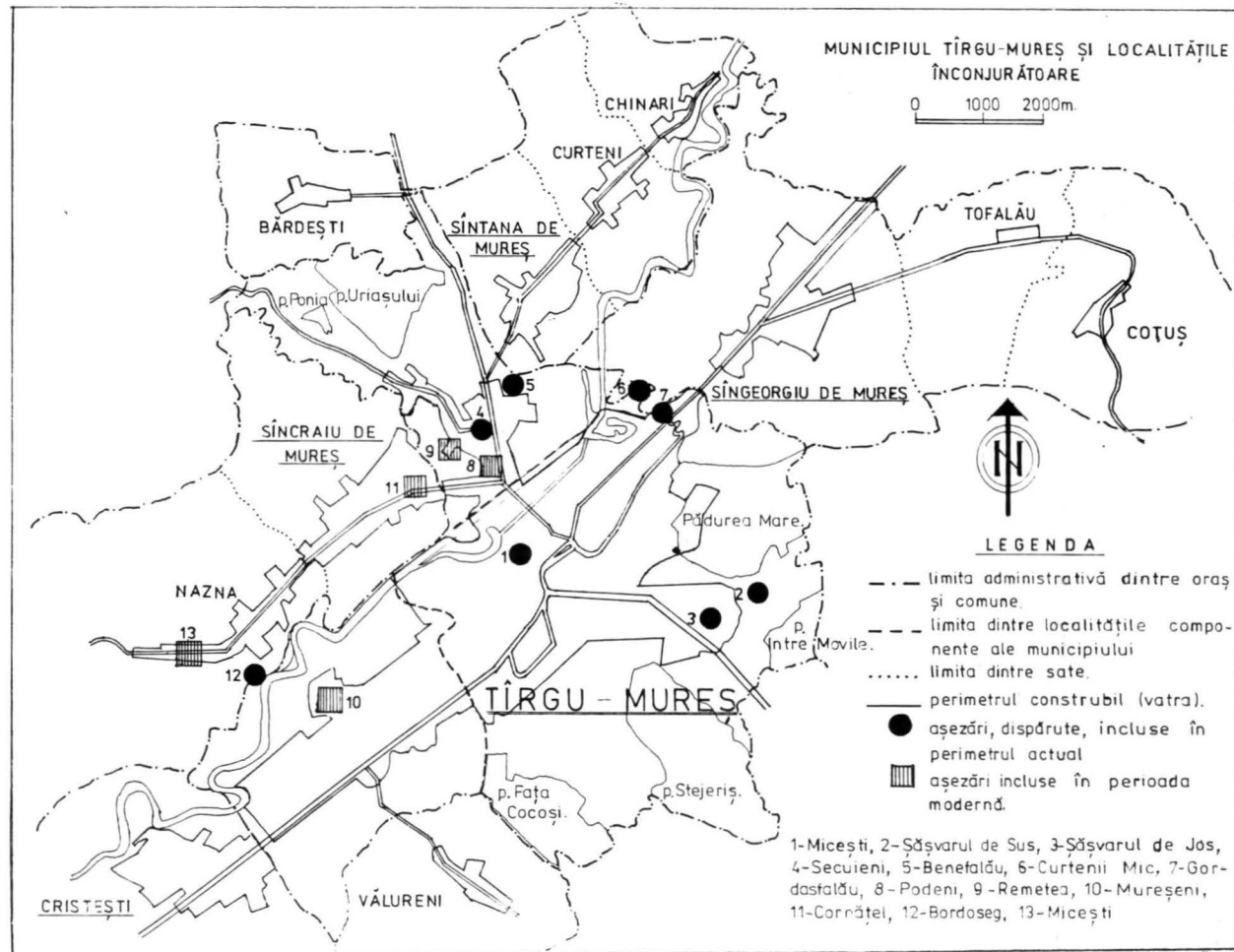
Constantin Romanu - Vivu

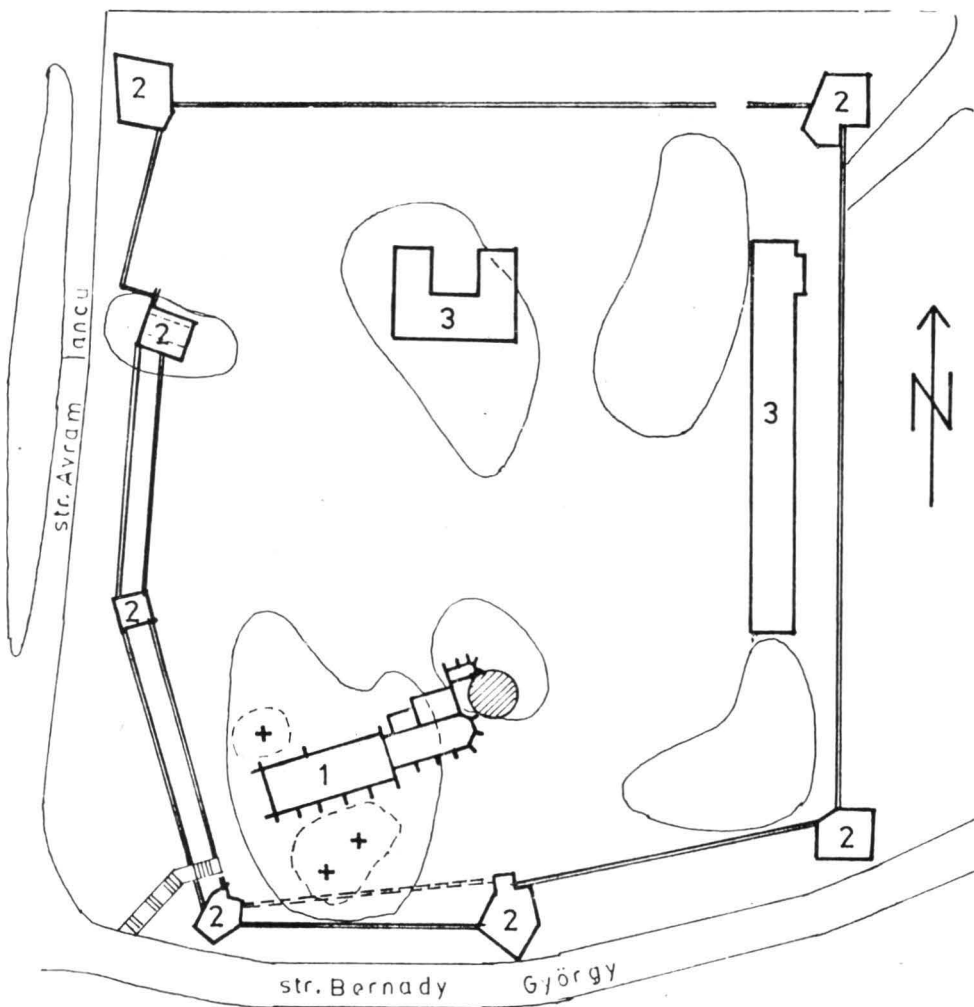

zone cu descoperiri arheologice.

cimitirul feudal, sec.XVI-XVII.

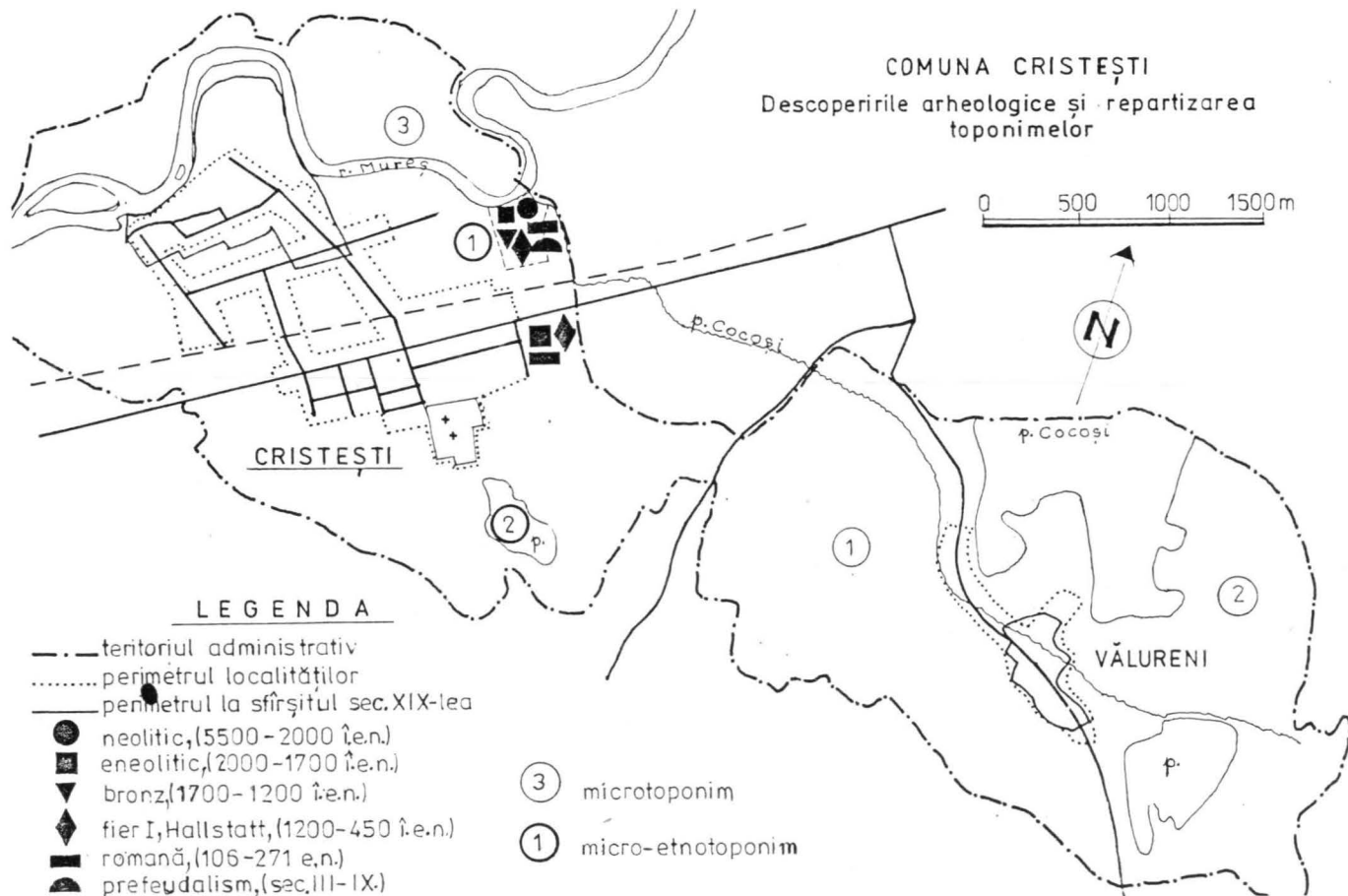

punct cu importante descoperiri din neolitic și Hallstatt.

1-biserica, 2-bastioane, 3-clădiri sec.XVIII.

COMUNA CRISTEȘTI
Descoperirile arheologice și repartizarea toponimelor

0 500 1000 1500 m

LEGENDA

- teritoriul administrativ
- perimetrul localităților
- perimetrul la sfârșitul sec.XIX-lea
- neolitic, (5500 - 2000 î.e.n.)
- eneolitic, (2000 - 1700 î.e.n.)
- ▲ bronz, (1700 - 1200 î.e.n.)
- ◆ fier I, Hallstatt, (1200 - 450 î.e.n.)
- romană, (106 - 271 e.n.)
- prefeudalism, (sec. III - IX)

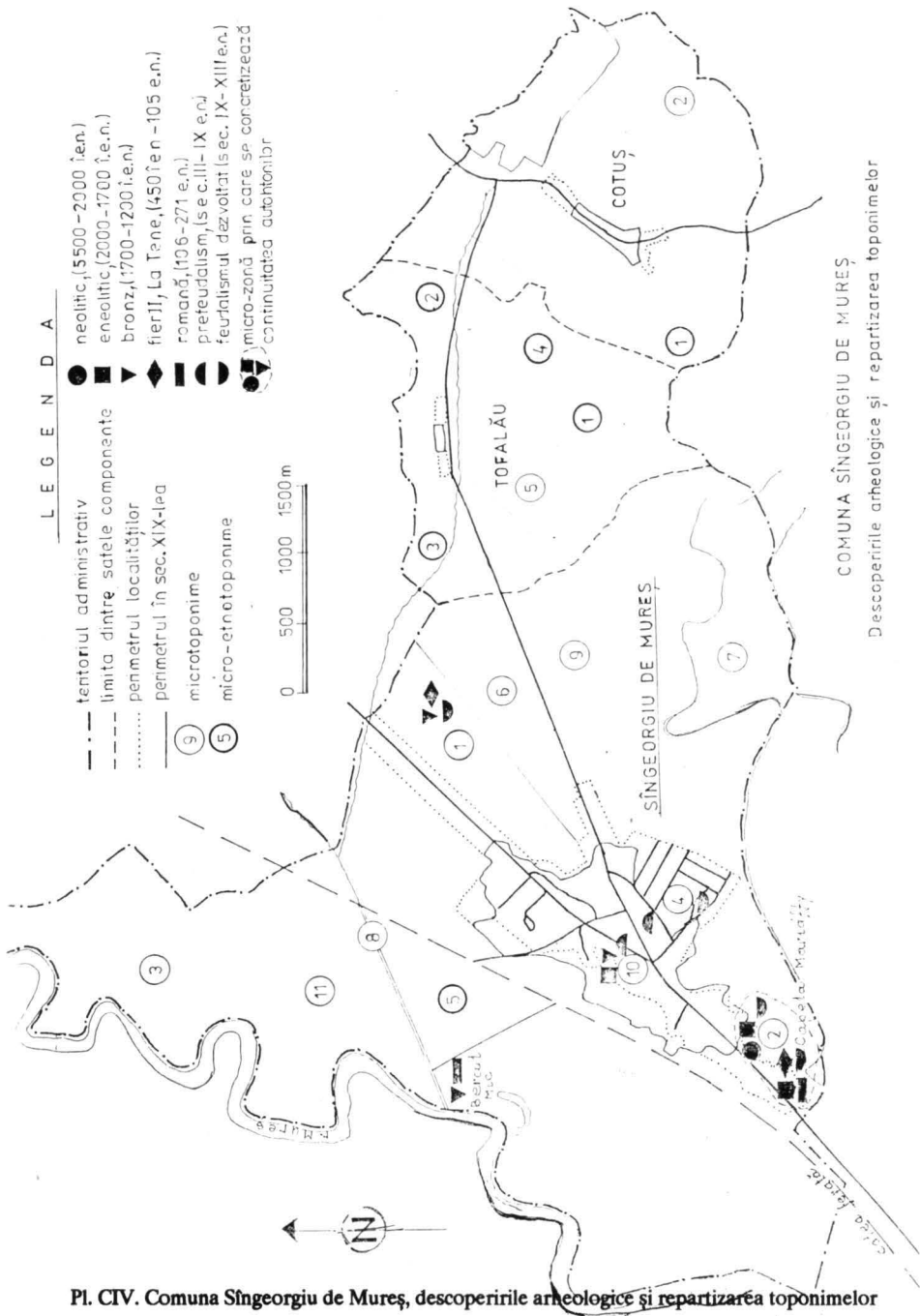
③ microtoponim

① micro-etnotoponim

Pl. CIII. Comuna Cristești, descoperirile arheologice și repartizarea toponimelor.

Cristești - 1. Cetatea de pământ; 2. Pădurile; 3. Rîul Mare;

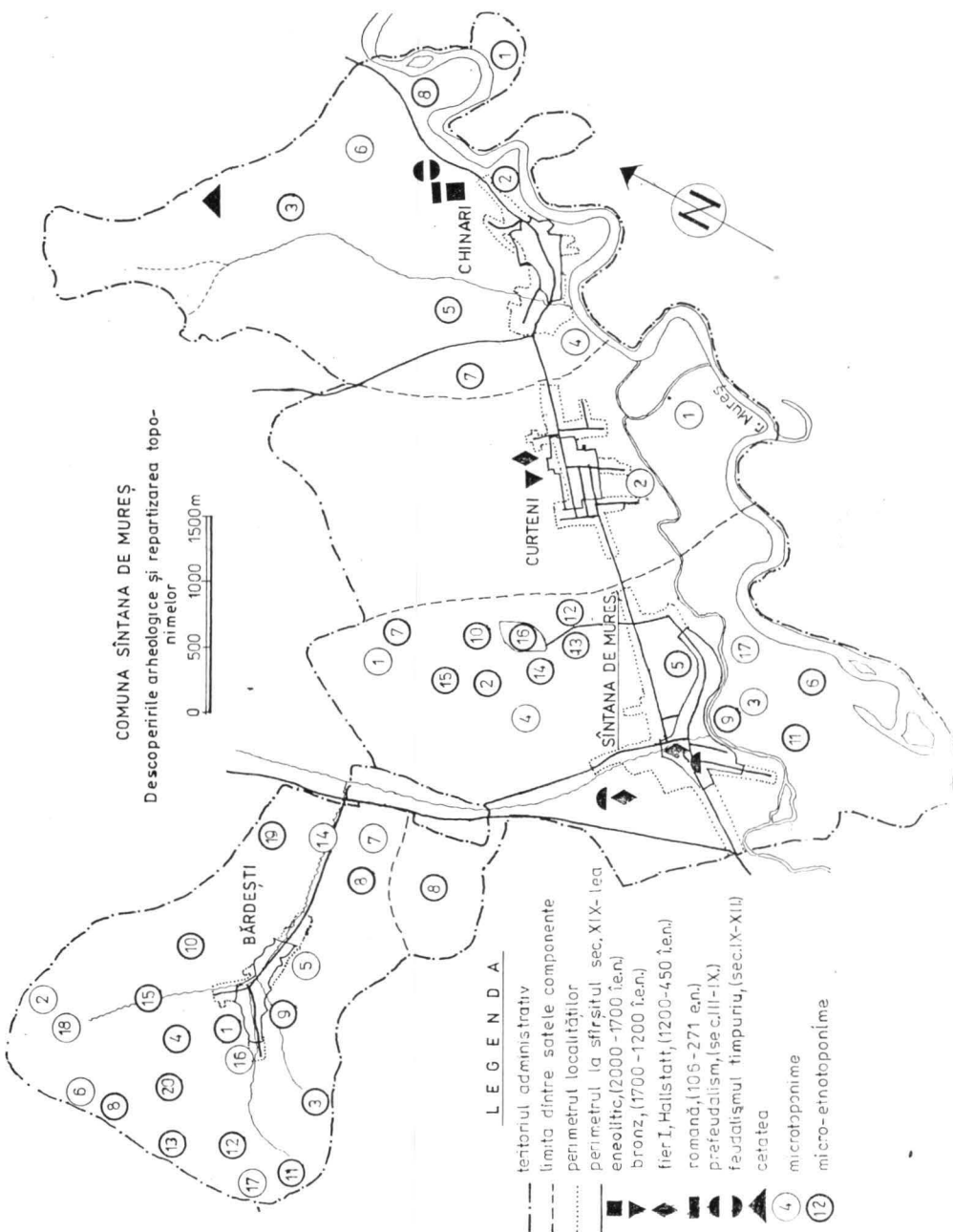
Vătureni - 1. Spre Stejar; 2. Sălașul.

Pl. CIV. Comuna Sîngeorgiu de Mureș, descoperirile arheologice și repartizarea toponimelor

Sîngeorgiu de Mureș:

1. Dealul Bunii; 2. Ghera; 3. Gișteni; 4. După Grădini; 5. Lacul cu stuf; 6. Mocear; 7. Pădurea Terebici; 8. Pî-
 rîul Terebici; 9. Terebici; 10. Vîrfî Dealului; 11. Rîul Mare.

Pl. CV. Comuna Sîntana de Mureș, descoperirile arheologice și repartizarea toponimelor

Sîntana de Mureș:

1. Dealu Mare; 2. Fața Mare; 3. La Gîrla Beni; 4. La Gurleț; 5. La Mălăiește; 6. Măzăriște; 7. Pădurea de Sus; 8. Pădurea de Jos; 9. Pietrișuri; 10. Peste Vii; 11. Sub Moară; 12. Sub Vii; 13. Via Mare; 14. Via Mică; 15. Via Sătească; 16. Viile; 17. Sălașele.

Curteni:

1. Lunca; 2. Șpre Prisaca.

Chinari:

1. Capele; 2. Cînepiște; 3. Fața; 4. Lunca Morii; 5. Mălăiște; 6. Mociar; 7. Pădurea Rotundă; 8. Rupturile.

Bărdești:

1. Balc; 2. Capu Dealului; 3. Capu Pîrîului; 4. Cînepiște; 5. Chilia; 6. Dealu Stejărișului 7. Dealul Toșii; 8. Dos;
9. După Garduri; 10. Fața; 11. Fățuica; 12. La Buna; 13. La Cruce; 14. Pîrîul Bardoșului; 15. Pîrîul de pe Vale;
16. Poiana; 17. Poienița; 18. Pojar; 19. Șes; 20. Via din Sus.

LEGENDA

- teritoriul administrativ
- - - limita dintre satele componente
- perimetrul localităților
- perimetrul în sec.XIX-lea
- ③ microtoponime
- ② micro-etnotoponime
- neolitic, (5500-2000 î.e.n.)
- eneolitic, (2000-1700 î.e.n.)
- ◐ prefeudalism, (sec.III-IX e.n.)
- ◑ feudalismul timpuriu, (sec.IX-XII e.n.)
- 0 500 1000 m.

Pl. CVI. Comuna Sîncraiu de Mureș, descoperirile arheologice și repartizarea toponimelor

Sîncraiu de Mureș:

1. Boghici; 2. Buturoi; 3. Cornățel; 4. Culmea Mănăsturului; 5. Dealul Bisericii; 6. Dealul Rotund; 7. Dos; 8. Fața; 9. Gîrla Morii; 10. La Lut; 11. Valea Bisericii; 12. Rîul Mare.

Nazna:

1. Dealul Cărbunul; 2. Dosu; 3. Dosu Fundăturii; 4. Fața; 5. După Grădini; 6. La Cruce; 7. Lazuri; 8. Micești; 9. Pîrful Furnicilor; 10. Podineu; 11. Spre Prisacă; 12. Vîrful cu Furnici; 13. Rîul Mare.

BĂRDOS község általános térrajza

I B e l s ős ęg

II C h i l i a

a C h i l i a

b D o s z

c R i t u s z a t u l u i

d S e s z

e G i t a r a

f M e g y a

III F a c z a

a F a c z a

b P o s a r

c D o s z

d C a n e p i s t e l e

IV B a l k

a V i a d i n s z u s z

b L a k r u e s e

c B a l k

d D u p a g a r d u r

e B a l k

f P o j a n a

g L a b u n a

h P o j e n i c z a

i F a c z u j k a

k K a p u p a r o u l u i

1 - 150.1502

151 - 824

150.1 - 20.3

10.0 - 14.30

44.0 - 56.3b

56.4 - 60.6

60.7 - 72.5

72.6 - 82.4

825 - 1211

82.5 - 100.6

100.7 - 102.3

102.6 - 115.0

116.0 - 121.1

1212 - 1510

121.2 - 125.3

125.6 - 126.4

126.5 - 128.5

128.6 - 130.5

130.6 - 135.3

135.4 - 138.2

138.3 - 141.8

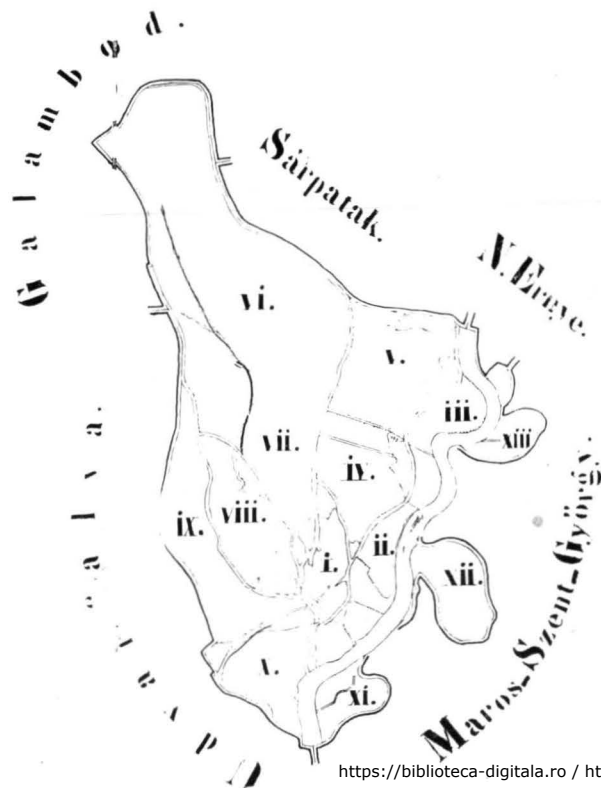
141.9 - 146.2

146.3 - 150.3

150.4 - 151.0

VÁRH EGY

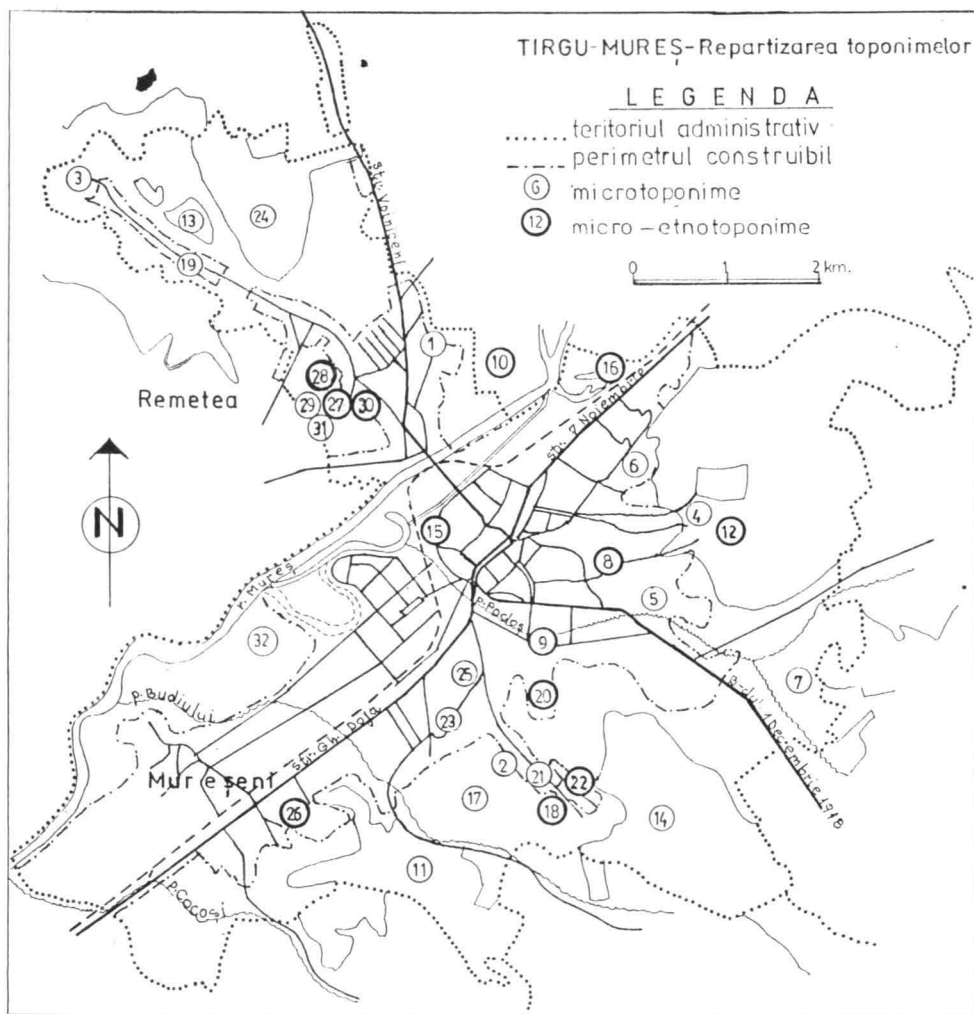
község általános térrajza.

I. D Ű L Ő- S O R O Z Á T.

- I. B E L S Ő S É G. 1-181.
- II. K E N D E R E S 182-250.
- III. S Z A K A D Á S 251-263.
- IV. B O R O Z D Á K 264-305.
- V. M O C S Á R 306-320.
- VI. V E R Ő F É N Y 321-334.
- VII. S O M O S 335-357.
- VIII. M A L A Í S T Y E 358-426.
- IX. K E R E K E R D Ő 427-469.
- X. M A L O M B E R E K 470-486.
- XI. O R O S Z V Í Z 487-509.
- XII. S Z É N A B E R E K 510-515.
- XIII. K Á P O L N A 516-560.

TIRGU-MUREȘ-Repartizarea toponimelor

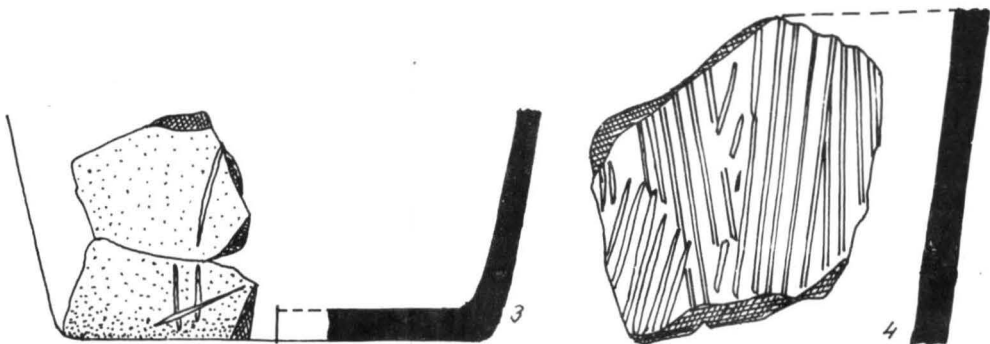
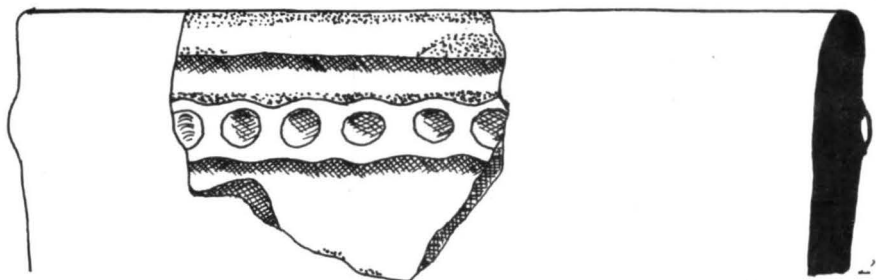
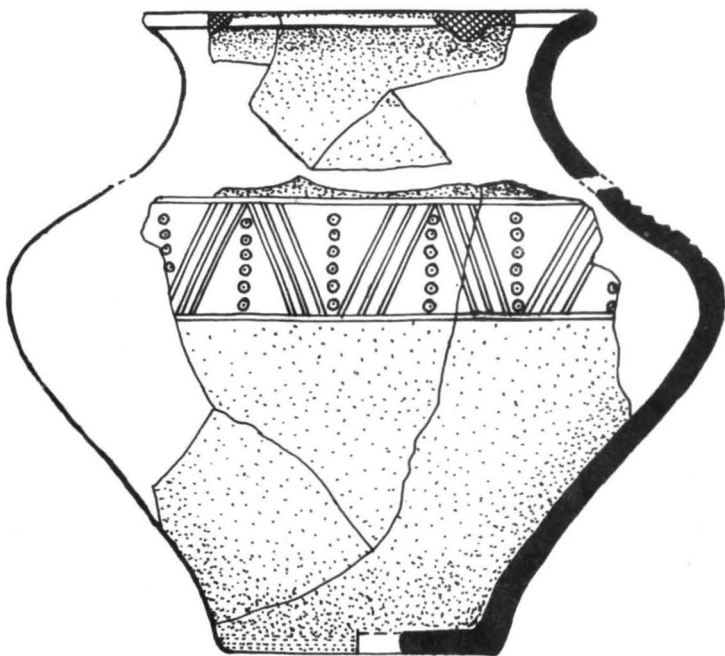
Pl. CIX. Tîrgu - Mureș, repartizarea toponimelor

1. Benefalău; 2. Coasta Dealului Mic; 3. Dealul Cărbunilor; 4. Dealul Cornești; 5. Dealul Mare; 6. Dîlma Coșarului; 7. Între Movile; 8. Între Vii; 9. Lîngă Fîntîna Regelui; 10. Mureș Mort; 11. Pd.. Fața Căpâș; 12. Pădurea Mare; 13. Pădurea Ponia; 14. Pădurea Stejeriș; 15. Pepeniștea; 16. Pîrîul Cal; 17. Sub Ștejeriș; 18. Sub unu mai; 19. Valea Beșiei; 20. Valea Rece; 21. Viile Dealul Mic; 22. Viile unu mai; 23. Cotitura Dîmbului; 24. Dealul Uriășului; 25. Dîmbul Pietros; 26. Pămîntul Femeilor; 27. Capu Satului; 28. Fîntîna Pușului; 29. Locul Taxaliștilor; 30. Pămîntul Satului; 31. Tegle; 32. Rîtul Mare.

Pl. CX.

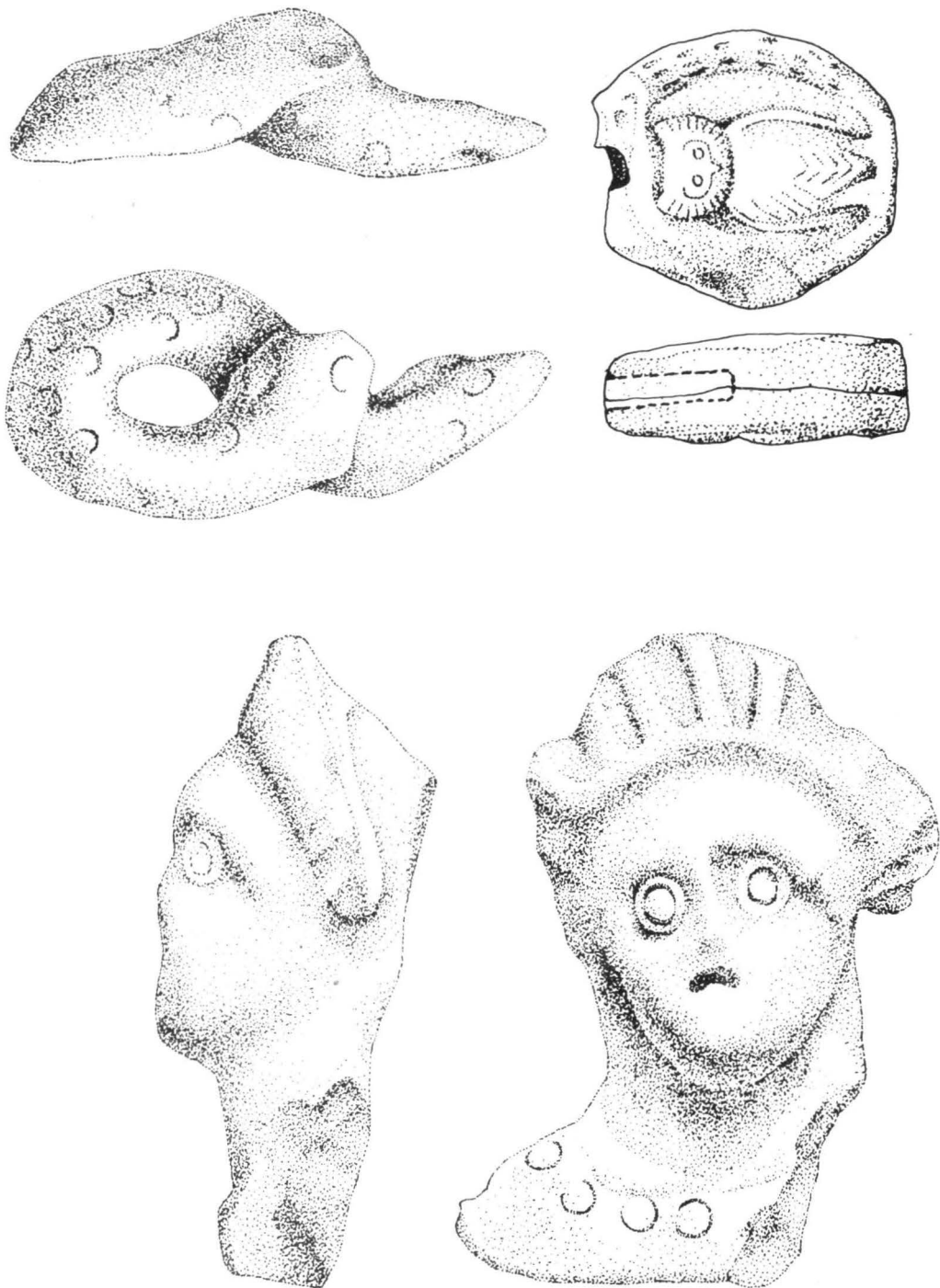
Dan Botezatu - M. Blăjan, Mormîntul de incinerare, descoperit la Mediaș - „Hășmaș” (jud. Sibiu)

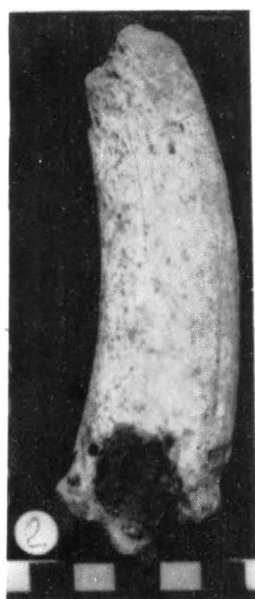
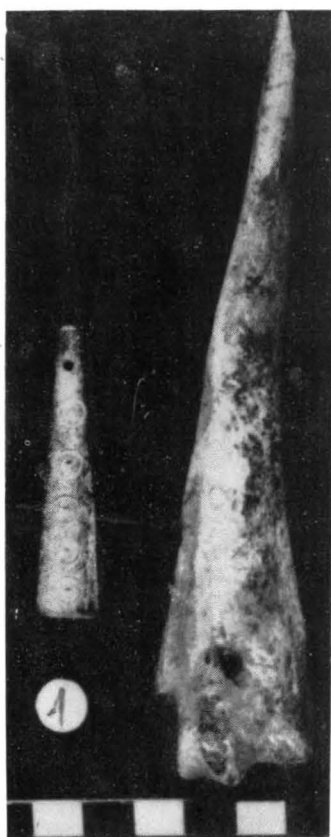
Pl. CXI.

Dan Botezatu - M. Blăjan, Mormîntul de incinerare, descoperit la Mediaş „Hăşmaş” (jud. Sibiu)

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://muzeulmures.ro>

Pl. CXII.

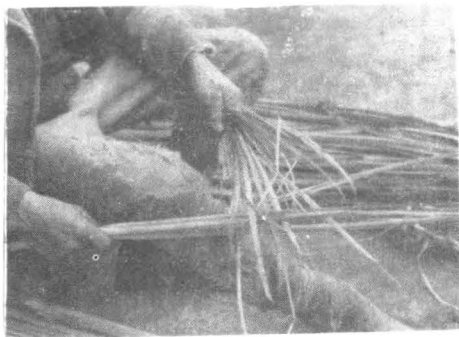
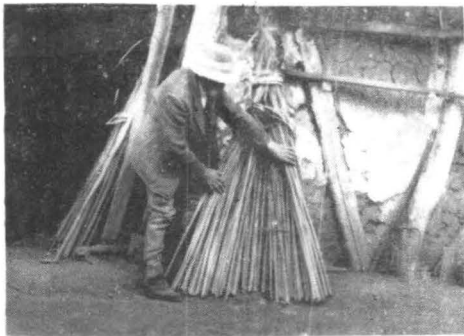

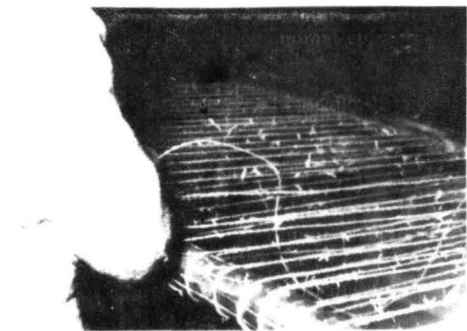
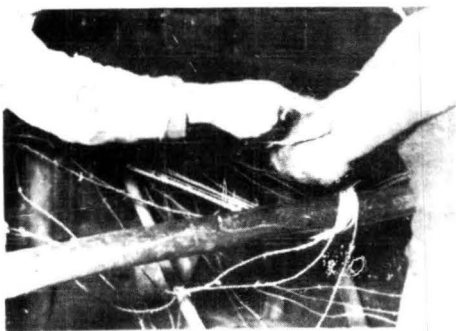
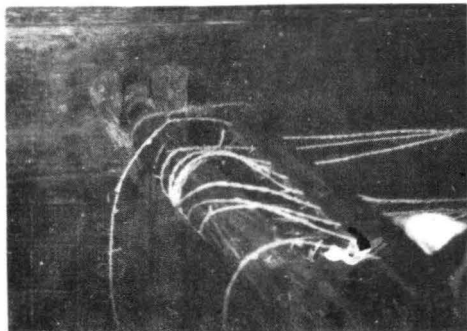
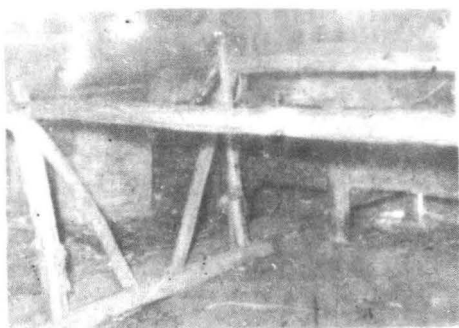
S. Haimovici, Fauna de la Voivodeni

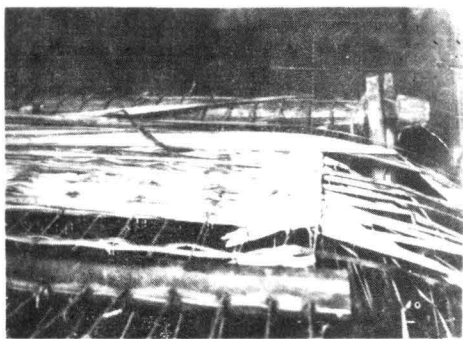
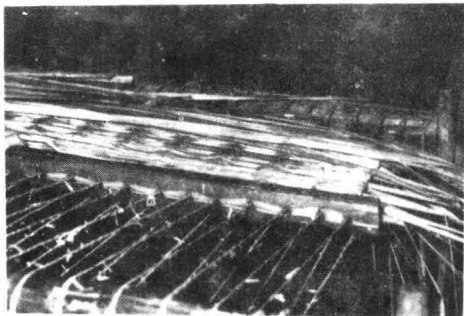
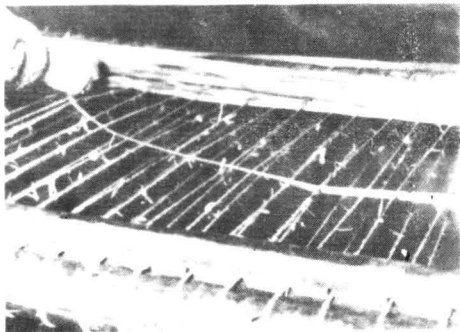
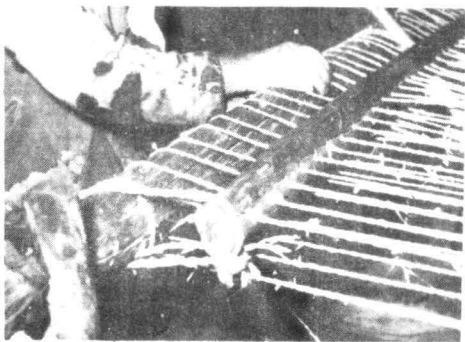

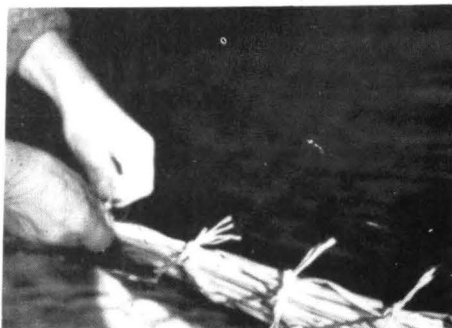
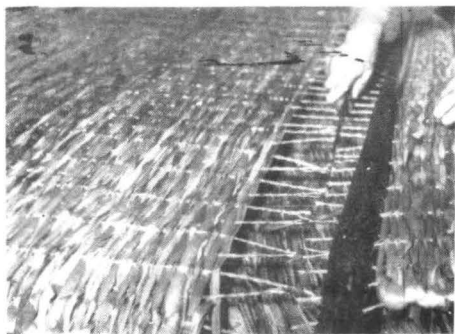
Sighişoara - Breasla cositorarilor - mărci de meşter şi oraş

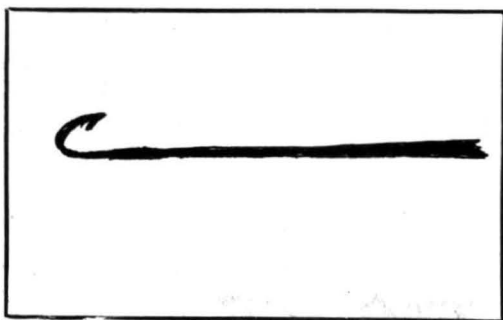

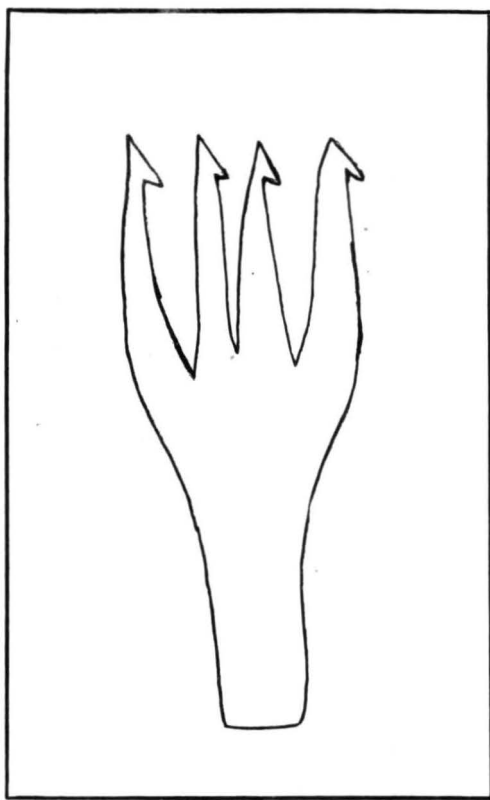

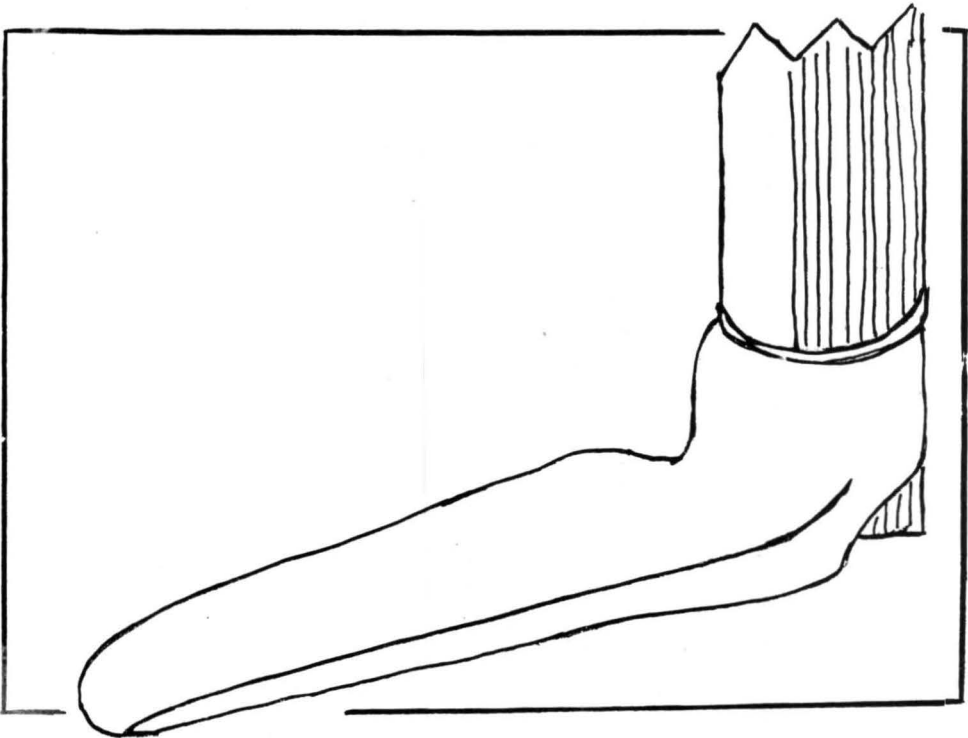
HOROG

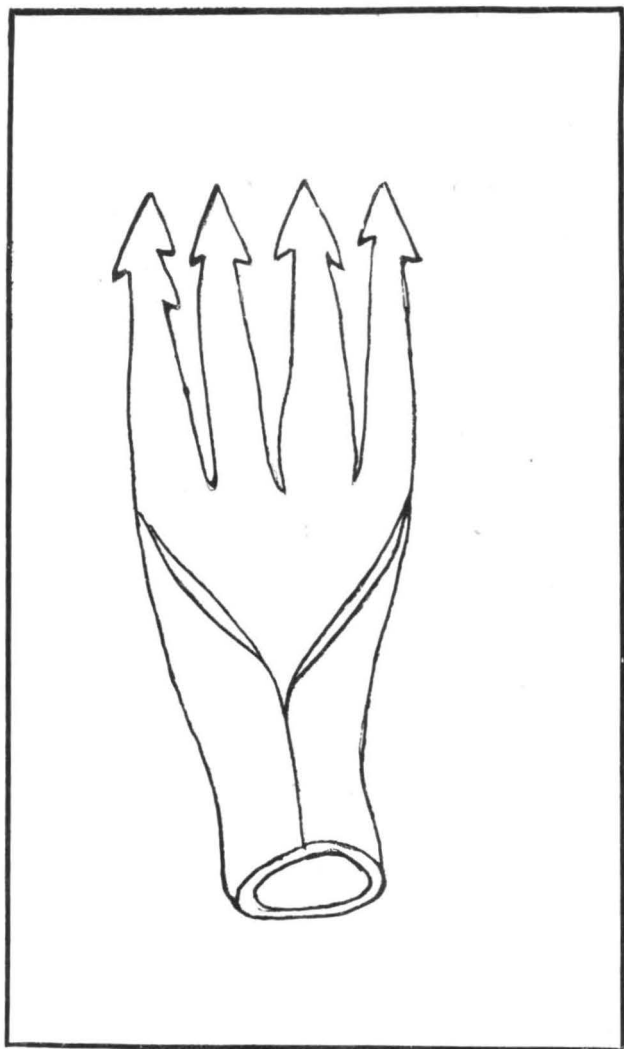
OSTIL

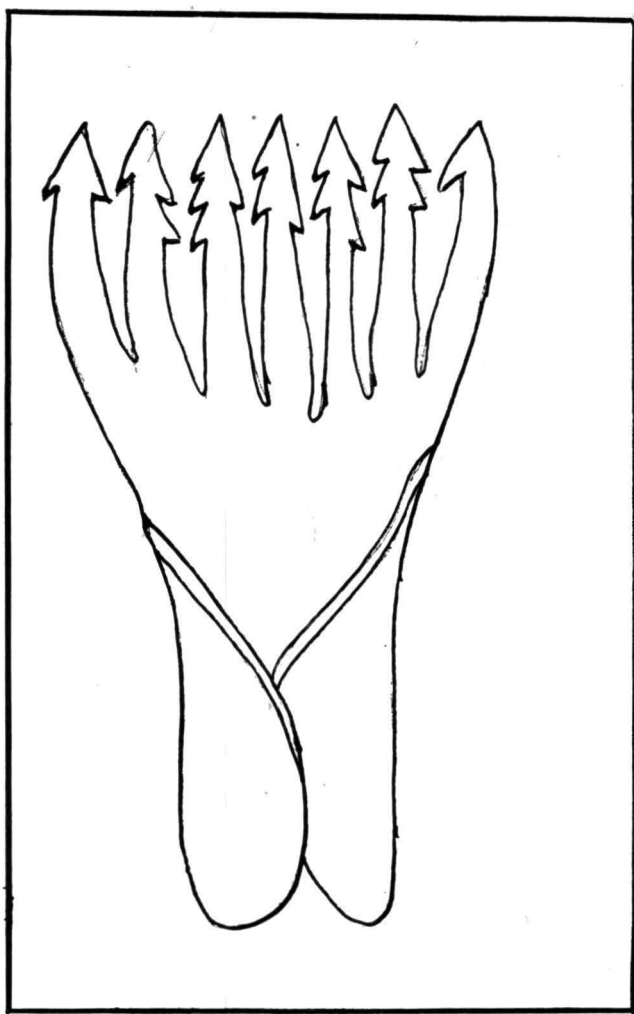

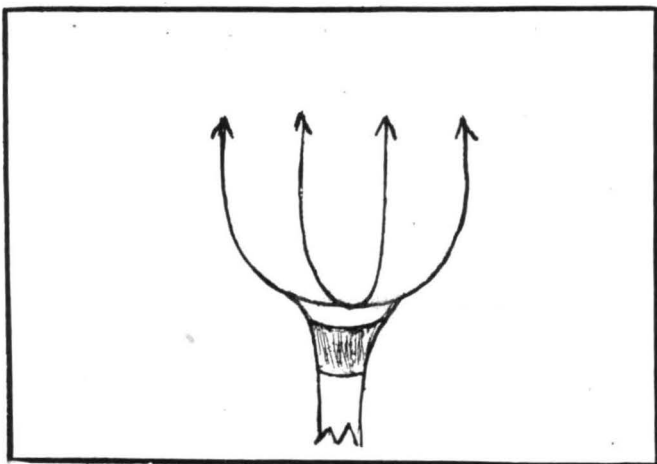
OSTII

SAPA

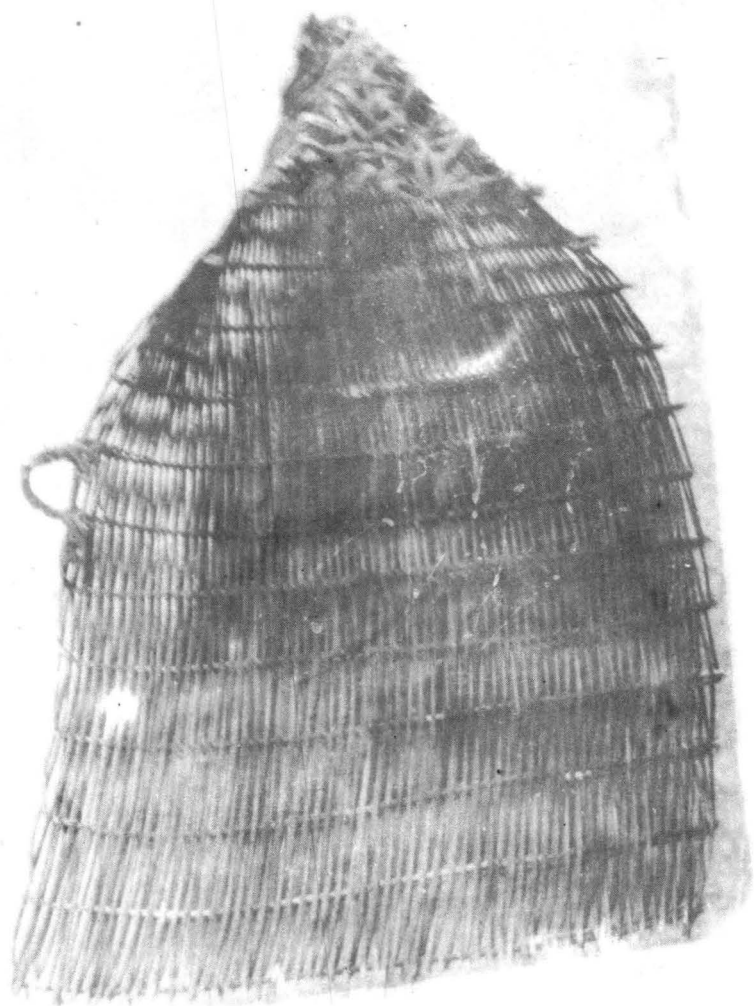

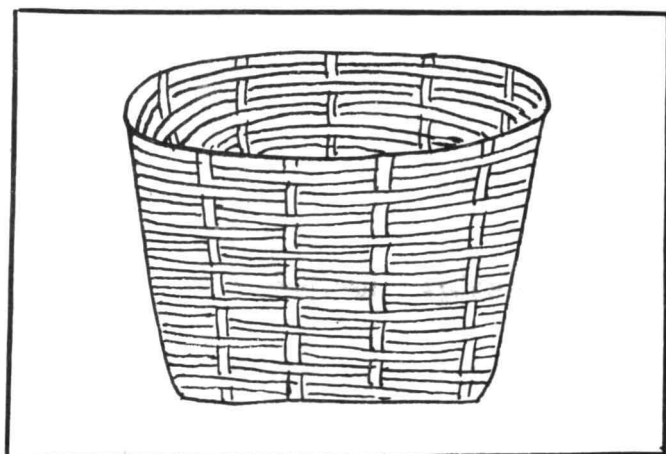
OSTIE

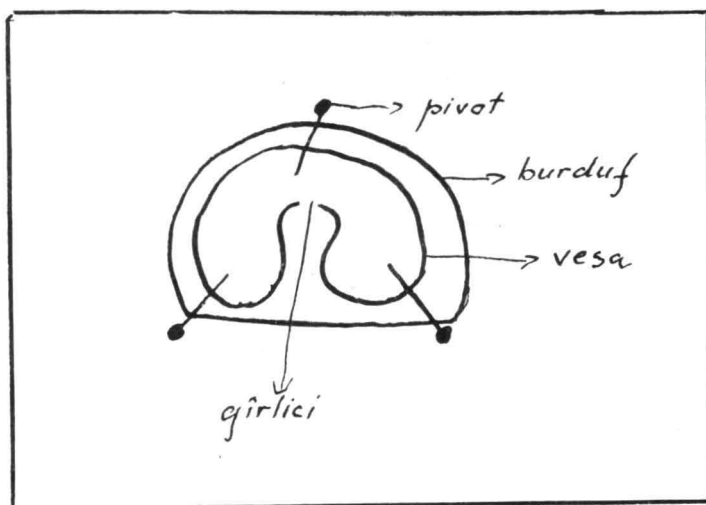
VÎRSE

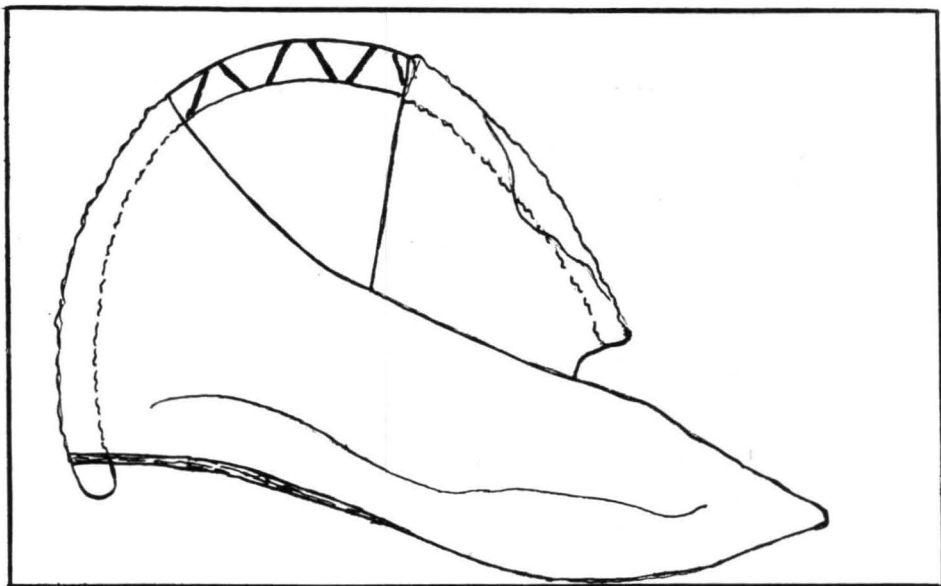
LEASĂ

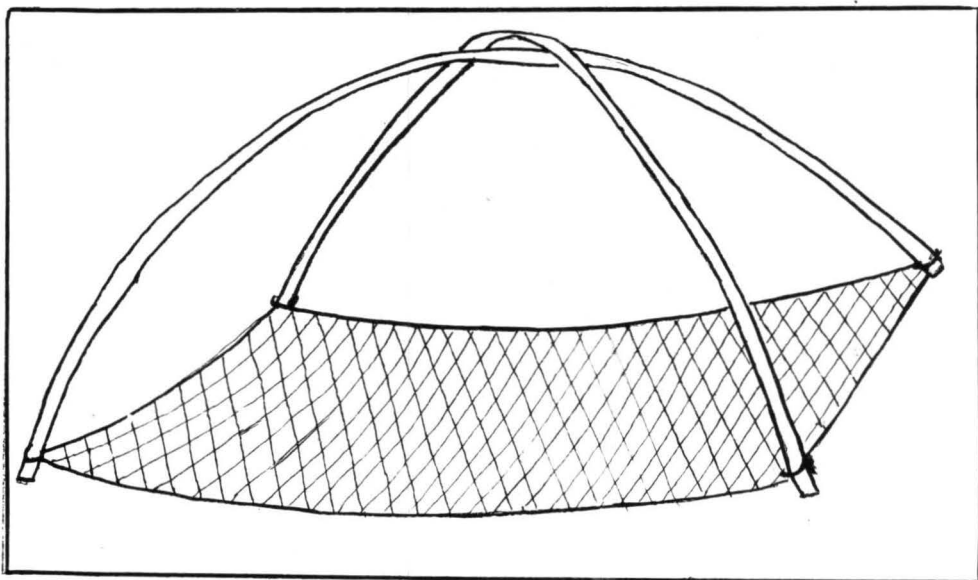
HODOROG

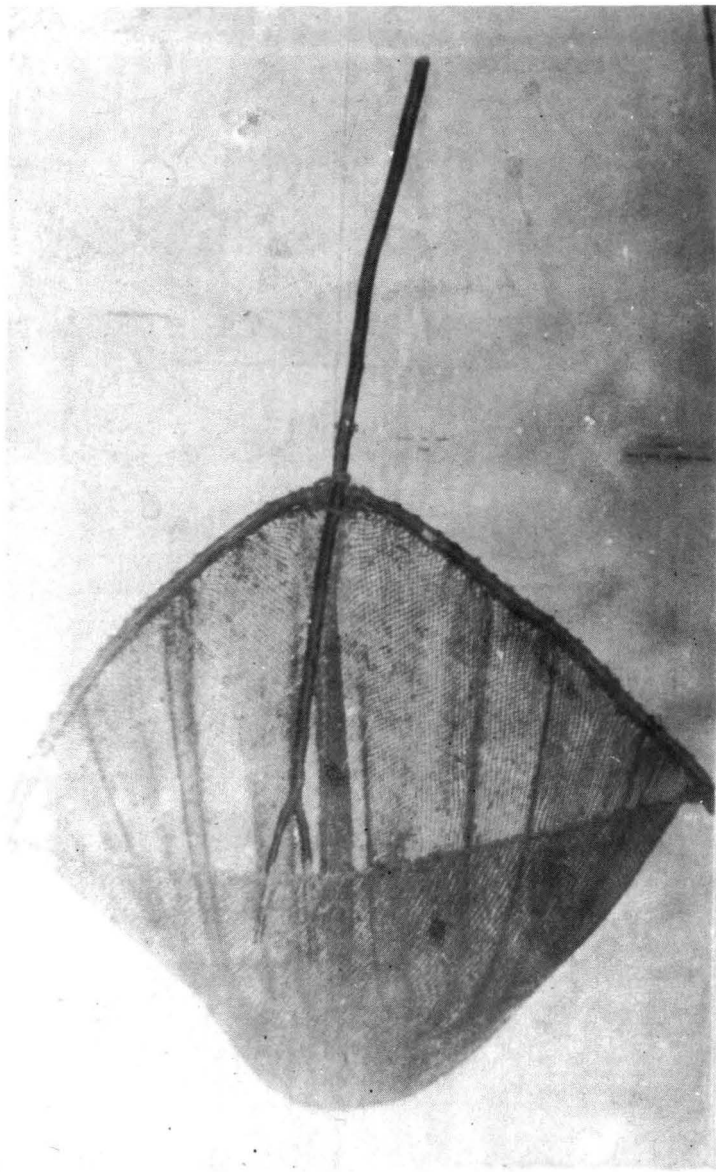
VESA

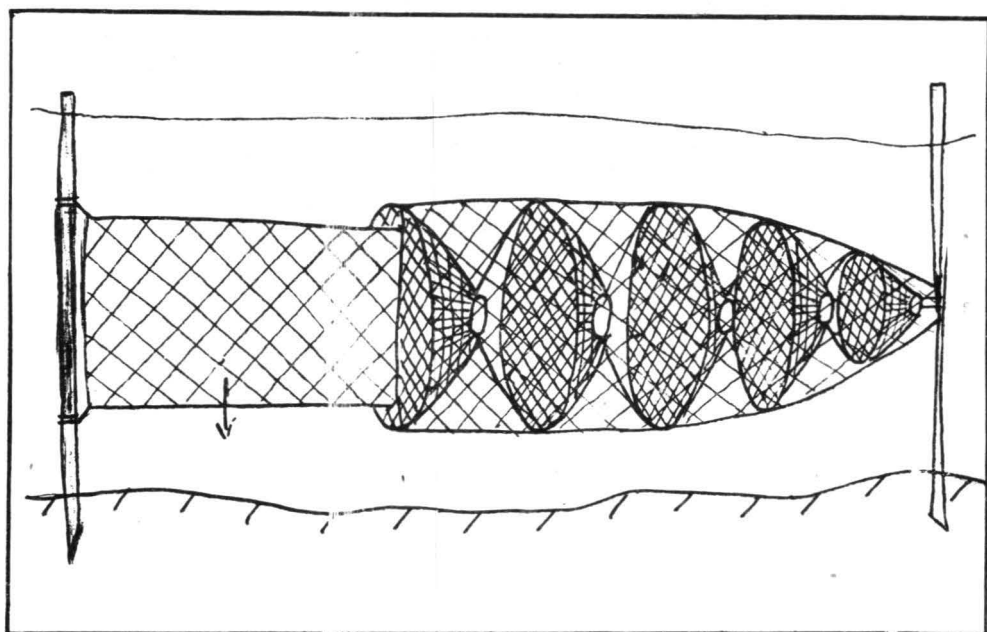
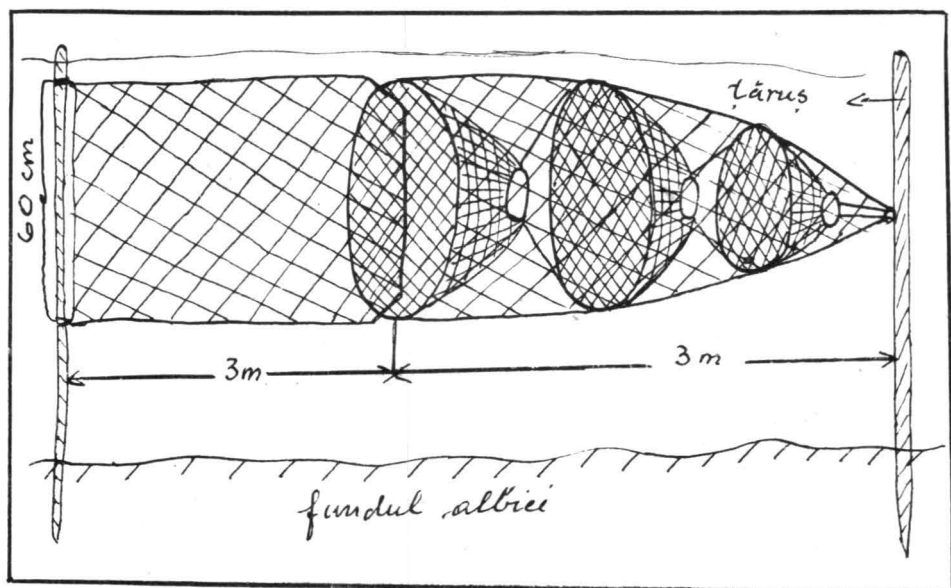
SAC

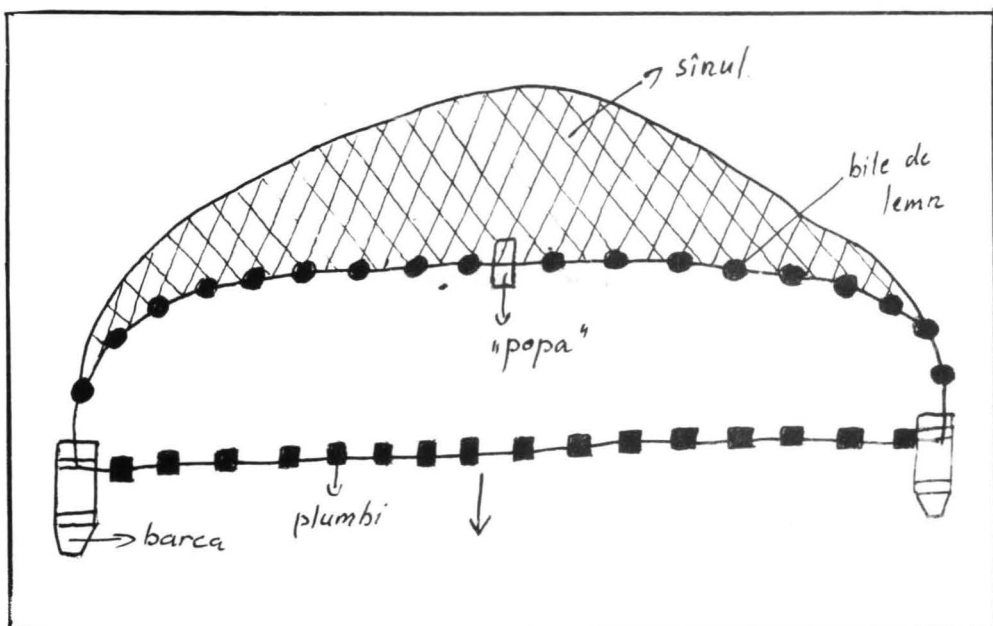
CRÎSNIC

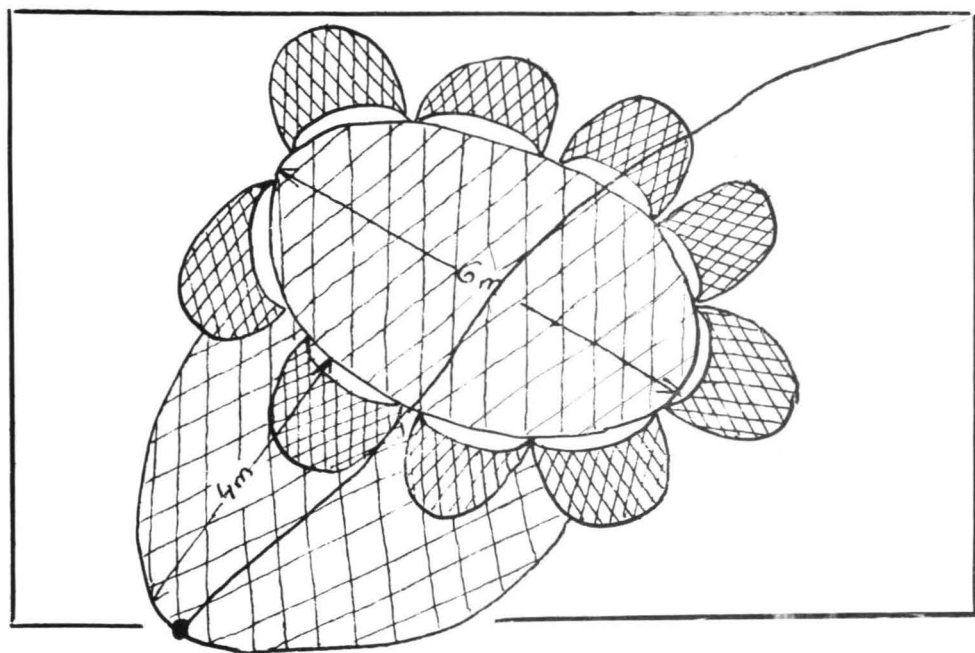
SACUL CU RUDA

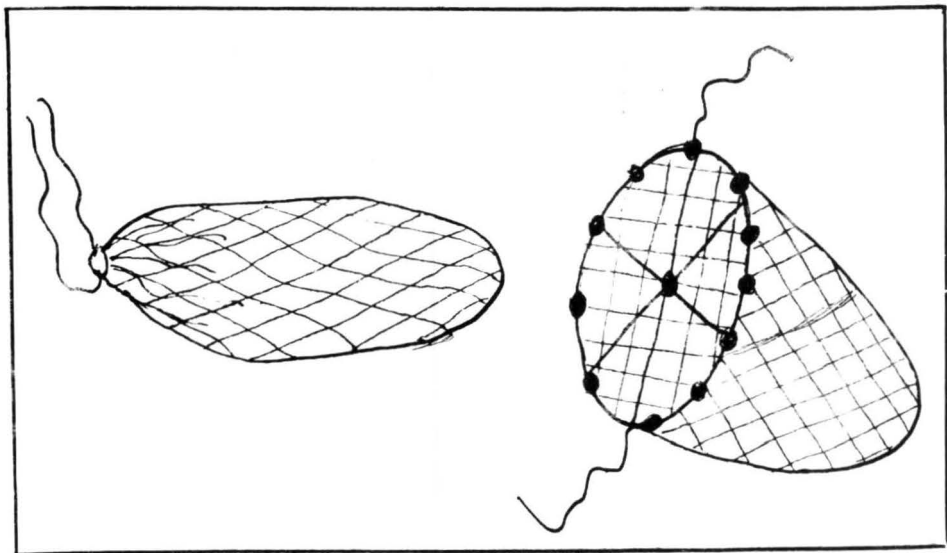
VÎRȘE

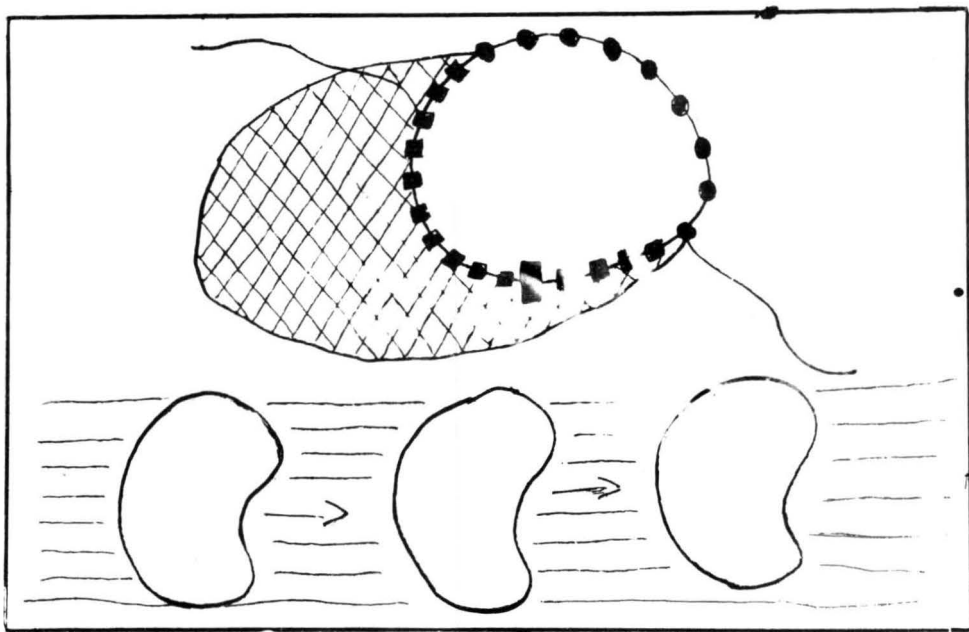
HALĂU

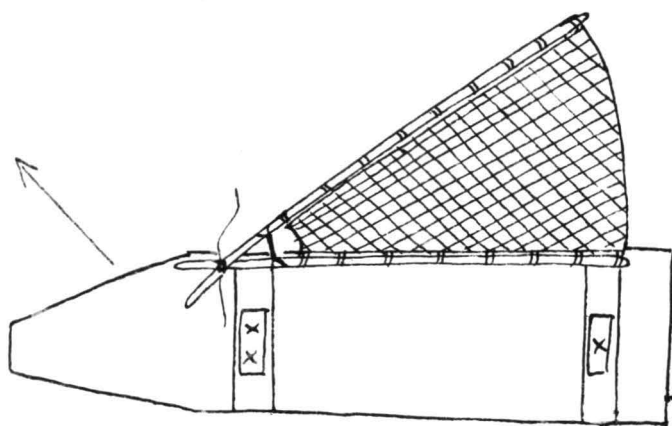
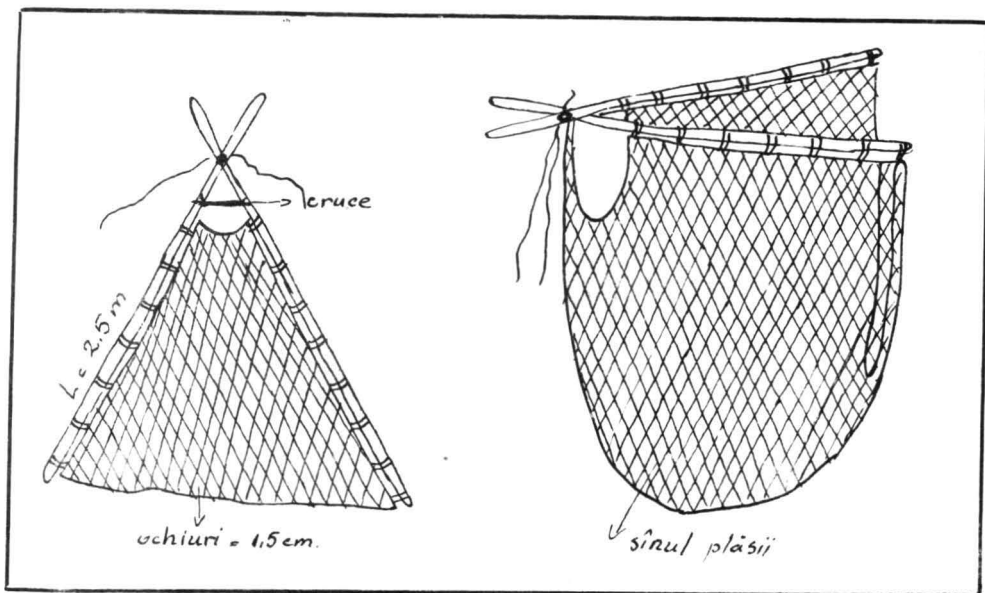
PLEAȘCA I.

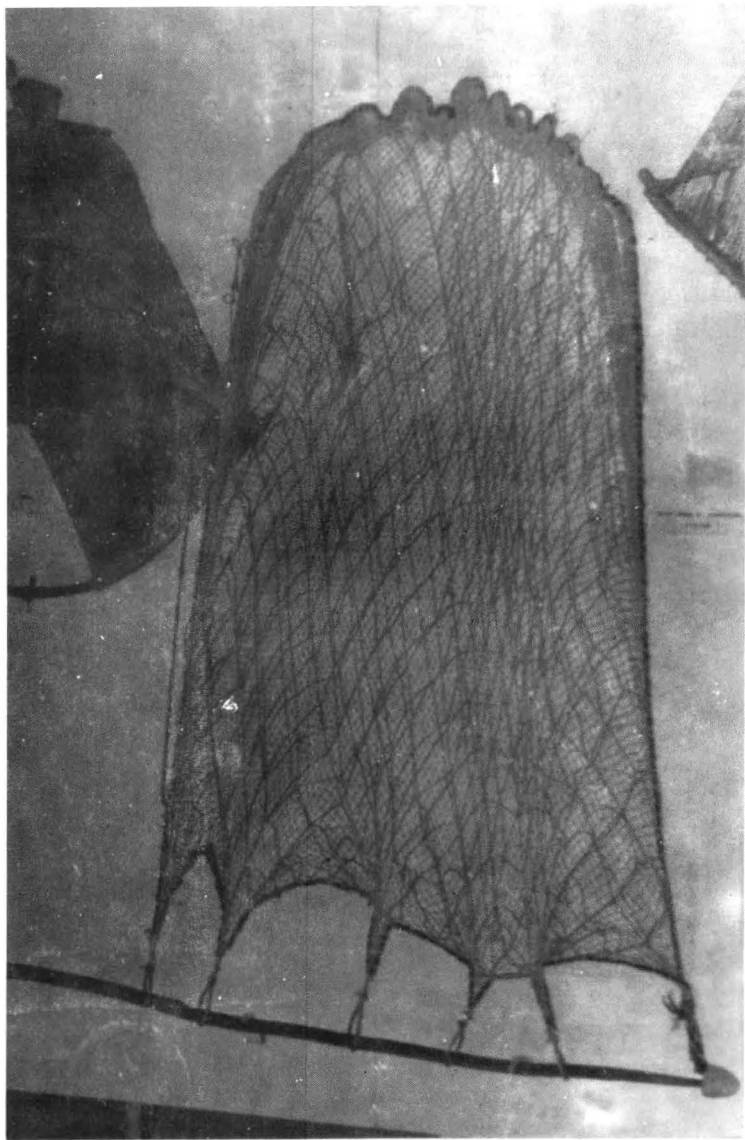
PLEAȘCA II.

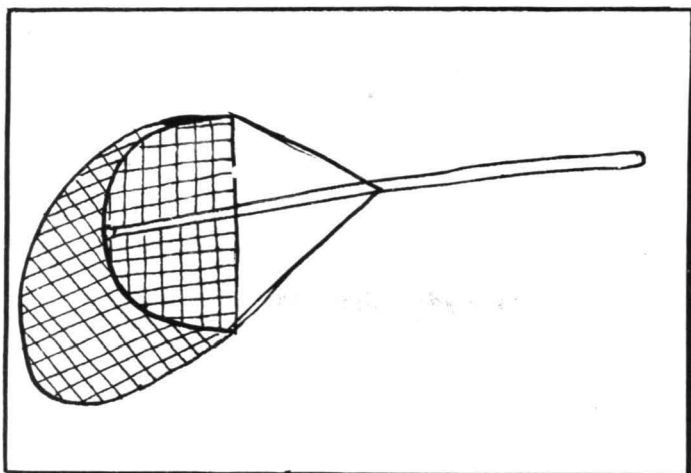
HALĂU LA 1

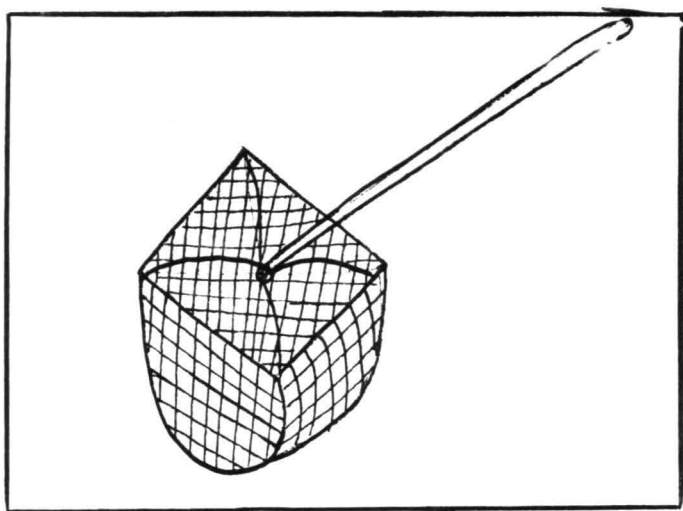
ȘTEAP (CLEȘȚAR)

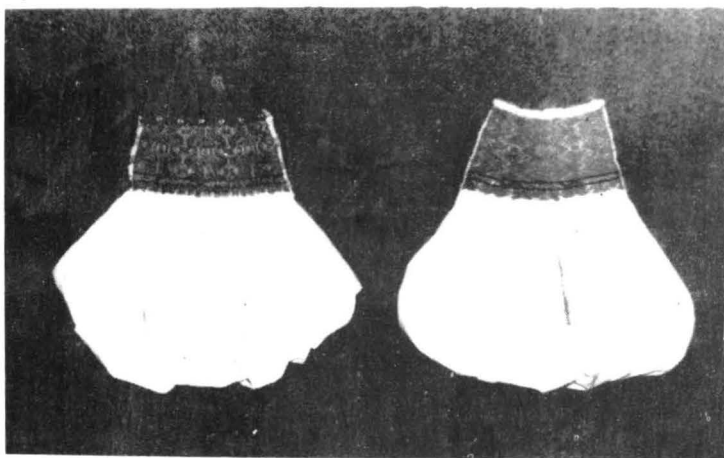
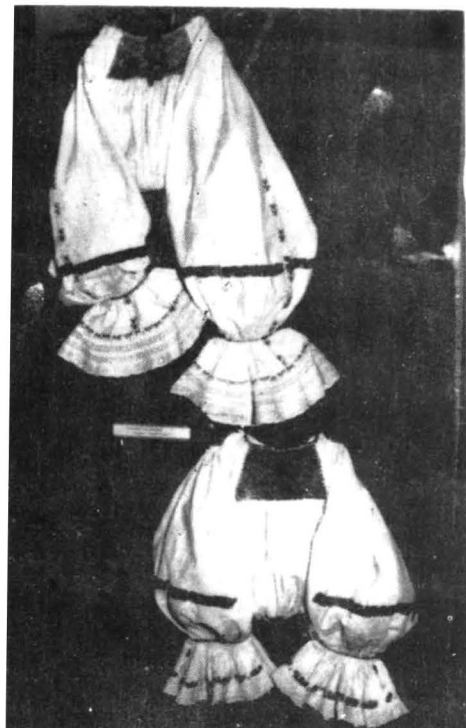
MREAJA

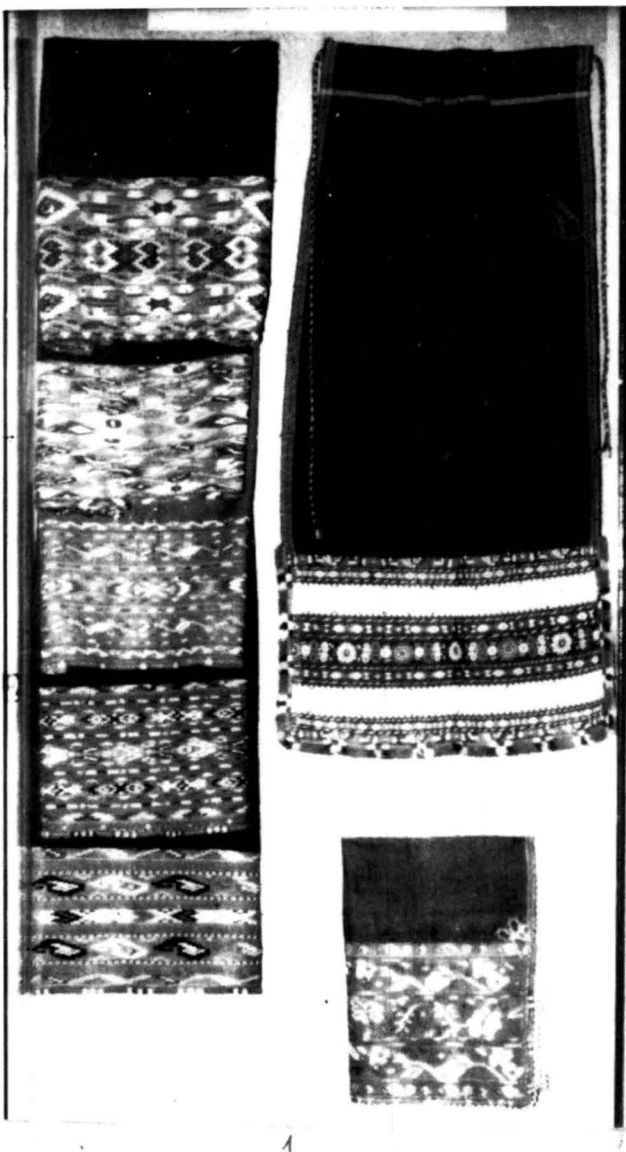
TRĂGĂTOR (SAC)

VEJNIC

1. Cămăși cu ciupag din portul vechi
2. Cojoc femeiesc
3. Motive geometrice la ciupag
4. Costum femeiesc din jud. Mureș

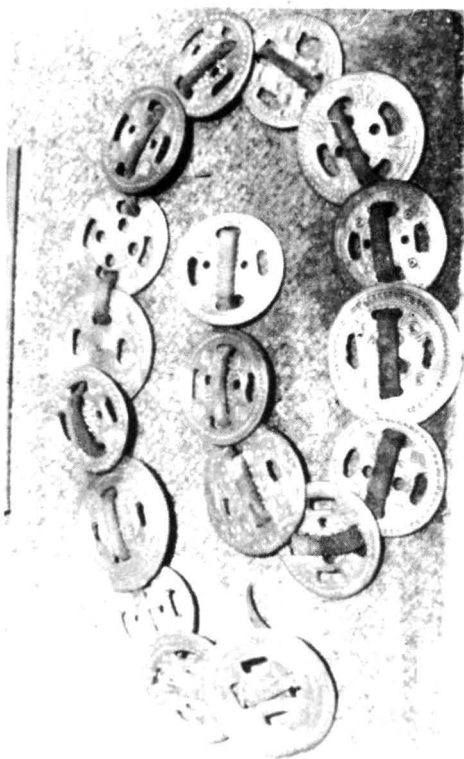
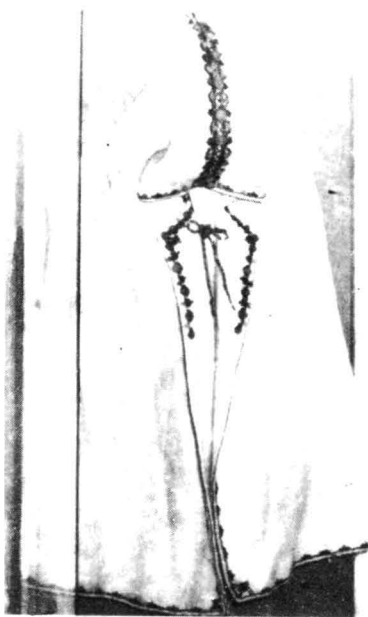

2

3

1. Catrințe cu trup vînat
2. Cureaua bărbătească (șerpar)
3. Costum bărbătesc din jud. Mureș

1. Inele de mire
2. Gluga străbună
3. Prîsnele pentru cureaua bărbătească

S.C. TIPOMUR S.A. TÎRGU-MUREȘ

Cd. 110/ 92

